

31
4 F
21

THEOLOGIA
MORALIS UNIVERSA

PIO IX PONTIFICI M.

DICATA

AUCTORE PETRO SCAVINI

THEOLOGO COLLEGIATO, J. U. D., EQUITE SS. MAURITII ET LAZARI ROMANAE ACADEMIAE RELIGIONIS
CATHOLICAE ARCADIAE ET CATHOLICI PARISIENSIS INSTITUTI SOCIO
ECCLESIAE CATHEDR. NOVARIAE CANONICO PRAEP., URBIS ET DIOEC. VICARIO GENERALI

Editio Tertia Neapolitana Juxta Novariensem Sextam amplissimam.
— sed non cum erroribus, qui hanc deturpant. —

ACCEDIT

Doctrina theorico-practica de Casibus in Dioecesi Neapolitana Ordinario [illegible]
ex recentioribus theologis deprompta.

OPERA ET STUDIO

NICOLAI CAFIERO PRESB. NEAP.

NECNON

Collatio Codicum civil. Siciliarum, Pedemontani, Austriaci, Galliarum, Parmensis,
Status Ecclesiastici, Mutinensis atque Hetruriae.
Adduntur etiam praecipua Concordati statuta cum S. Sede Pontificia
multaeque aliae Appendices.

TOMUS SECUNDUS

De virtute Religionis; de Justitia; de Restitutione
ac de Virtutibus Theologicis

NEAPOLI

TYPIS PASCHALIS ANDROSII

1856

TRACTATUS QUINTUS

De virtute religionis

Ut homo dicatur bene et honeste vivere, requiritur tum ut declinet a malo, tum ut faciat bonum juxta illud Psalmi 36: *declina a malo et fac bonum*. Jam vero declinabit a malo, si nunquam in agendo se abripi sinat a principiis actum humanum allicientibus ad malum: faciet bonum, si a principiis contrariis, actum nempe allicientibus ad bonum, fortiter suaviterque concussus honestatem amplectatur. = Postquam de primis principiis fuit disputatum, superest ut disseratur de ceteris, quae actum alliciunt vel ad bonum naturale, et sunt *virtutes morales*: vel ad bonum supernaturale, et sunt *virtutes Theologicae* ac *Sacramenta*. Aliquid praemittamus de virtutibus generatim.

DISPUTATIO PRAEAMBULA

DE VIRTUTIBUS GENERATIM

Q. 1. *Quid est virtus generatim?*

R. Virtus in sensu latissimo idem est ac *vis* seu *efficacia* quo, sensu et fortitudo et gratia miraculorum et ipsarum rerum naturalium efficacitas virtus appellatur (1). In sensu vero stricto virtus communiter definiri solet cum Augustino: *animi habitus hominem inclinans ad bene recteque operandum* (2) Est nempe bona qualitas animum constanter et efficaciter disponens ad bonum: unde vera virtus ea non est, quae pro data facultate oblataque occasione non operatur; sicut flamma quae non urit, non est genuina (3).

Q. 2. *Quot distinguuntur numero virtutes?*

R. Virtutes aliae sunt *divinae*, sive ordinis supernaturalis, et Theologicae nuncupantur, quae scilicet habent pro objecto immediato Deum uti auctorem gratiae et gloriae. Aliae sunt *humanae*, sive ordinis naturalis, quae scilicet versantur circa objecta cognoscibilia ratione naturali hominemque perficientia intra rationis limites (4). Homo utrisque opus habet, ut ostendit Angelicus(5) *humanis* videlicet, quibus naturalem felicitatem assequatur, *divinis*, quibus valeat etiam ad felicitatem supernaturalem pervenire.

Virtutes Theologicae tres tantum sunt ex Apostolo: *fides, spes charitas, tria haec*(6). Fides respicit Deum uti primam veritatem; spes uti nostram beatitudinem; charitas uti summum bonum. — Virtutes autem humanae duplicis sunt generis; nam si perficiant intellectum seu hominem in cognitione veri, dicuntur *intellectuales*. Porro virtus intellectualis, si conducit ad consideranda prima principia, dicitur *intelligentia*; si conducit ad considerandas ipsorum principiorum conclusiones, dicitur *scientia*; si conducit ad considerandas altissimas causas, dicitur *sapientia* (7).—Si vero virtutes perficiant appetitum, seu honestatem et mores, dicuntur *morales*: quae quidem quatuor sunt, prudentia (8), justitia, temperantia et fortitudo. Et hae virtutes *cardinales* dicuntur, vel quia super iisdem tanquam porta super cardine suo tota hominis vita verti debet; vel quia ipsae aliarum virtutum veluti

(1) 1 Mach. 6; Matth. 7; Sap. 7, 17. — *Virtutis* nomen a *viro* derivatum est; quia dicta vis et efficacia major est in viro, quam in foemina.

(2) Lib. 1 *cont. Iulian.* c 3. — Etiam actus singulares, qui boni sunt, ex communi usu *virtutes* nuncupantur.

(3) *V.* Stapf, §§ 97, etc.

(4) Virtutes etiam *infusae* dicuntur; et sunt illae, quae a Deo nobis infunduntur vel quoad modum tantum, si nempe illae per actuum frequentiam etiam naturaliter acquiri possunt, ut sunt virtutes humanae, vel quoad entitatem, si videlicet per nos naturaliter acquiri non possunt, sed sunt ordinis supernaturalis, uti sunt Virtutes Theologicae.

(5) 1, 2, q. 62, a. 1.

(6) Cor. 13.

(7) S. Thomas. 1, 2, q. 57, a 2.

(8) Prudentia licet sit virtus intellectualis moralis, quia et mentem perficit in veritatis speculatione, et voluntatem dirigit in boni prosecutione; communiter tamen inter morales virtutes adnumeratur, quia opus et praxim potissimum respicit.

matres et cardines sunt. Et 1 in iis tota fundatur vita hominis(1)nam per *temperantiam* homo moderatur affectus in se ipso; per *justitiam* moderatur actiones erga alios; per *prudentiam* omnia haec secundum rectum ordinem disponit; demum per *fortitudinem* fit aptus ad superanda quae identidem occurrunt obstacula (2): 2 in iis ceterae virtutes continentur; sane per istas jam satis benemoratus homo habetur, ut nihil amplius in eo desideretur in ordine moris (3).

Q. 3. *An omnes virtutes ita sint inter se connexae, ut qui unam habet et alias virtutes debeat necessario possidere?*

R. Cum Billuart: certum est 1 omnes virtutes Theologicas non esse inter se connexas; amissa enim charitate per peccatum, possunt remanere fides et spes: 2 neque omnes virtutes intellectuales inter se connexas esse; neque enim qui habet unam scientiam, ideo habet ceteras. — Tota quaestio est de virtutibus moralibus: contra Scotistas commune est cum Angelico (4), omnes virtutes morales perfectas, etiam acquisitas (5), ita inter se connexas esse, ut qui una caret, nullam perfecte habeat, non quidem hoc sensu, quod debeant actu omnes virtutes exerceri; sed quod adesse debeat vera dispositio ad omnes communes virtutes exercendas subjecto proportionatas, occasione adveniente. Ratio est: non est perfecta virtus sine perfecta prudentia, cum sit prudentiae omnem virtutem secundum ordinem disponere; sed perfecta prudentia importat appetitum rectum circa omnia, quae agenda occurrunt, alioquin perfecta non esset; ergo prudentia perfecta habet comites alias virtutes. Hinc Augustinus: *virtutes, quae sunt in animo humano, quamvis alio atque alio modo singulae intelligantur; nullo tamen modo possunt separari ab invicem* (6).

Q. 4. *An virtutes consistant in medio?*

R. Medium generatim est illud, quod inter duo extrema positum ab iis aequaliter distat; ergo in medio virtus, si media consistat inter duo vitia, quae hinc inde ei opponantur, unum per excessum, aliquid per defectum. Ex quo jam patet, alias virtutes in medio consistere, ut est liberalitas, cui opponitur hinc prodigalitas, inde avaritia; alias vero mediocritatem non admittere, ut est charitas in Deum, contra quam per excessum ex se peccari non potest; nam *modus diligendi Deum est diligere sine modo*(7).

Q. 5. *An virtutes sint inter se aequales?*

R. Negative: non omnes virtutes sunt inter se aequales; nam aliae aliis nobilius habent objectum. Sic inter Theologicas eminet *charitas*, quae est omnium complementum. Inter intellectuales eminet *sapientia*; quia altissima scrutatur. Inter morales praeminet *religio*(8); cum magis ad Deum accedat, nempe *in quantum operatur ea, quae directe et immediate ordinantur in honorem divinum* (9).

PRAELUDIUM

DE RELIGIONIS NATURA ET ACTIBUS

Q. 1. *Quid est Relegio?*

R. Religionis nomen a *religando* ducit d. Augustinus; quia nempe haec virtus *cum Deo nos ligat, eique plane devincit* (10), Triplici autem sensu nomen Religionis accipi solet: — 1 pro societate hominum Deo O. M. cultum exhibentium, et sic dicitur Religio Catholica; — 2 pro caetu quorundam, qui per observantiam consiliorum Evangelii sub certa regula ab Ecclesia approbata Deo specialiter inserviunt, et sic dicitur v. g. Religio s. Benedicti, s. Dominici etc.: et qui haec In-

(1) S. Thomas, *In quaest. disp. de virt. card.* a. 1.

(2) S. Bernardus, *Tract. de conv. ad Cler.* c. 10.

(3) Qua in re eminet justitia, quae plurimas alias sub se continet: sunt *religio, pietas, observantia, obedientia, amicitia, beneficentia, liberalitas, misericordia, clementia, affabilitas, comitas* et *urbanitas.* Hae *justitiae filiae* dicuntur, non quasi strictae justitiae rationem habeant; sed quia eam imitantur in hoc quod sunt ad alios.

(4) 1, 2, q. 68, a 1.

(5) Diximus 1 *perfectas*, quae nemque firmiter subjectum actuent ac perficiant, illudque inclinent ad bonum opus faciendum bene, constanter, prompte et facile, Si enim imperfecta sit ea virtus, quatenus non est nisi aliqua simplex inclinatio, utique nulla datur cum aliis connexio: sic *videmus aliquem ex naturali complexione, vel ex aliqua consuetudine esse promptum ad opera liberalitatis, qui tamen non est promptus ad opera castitatis,* ait s. Thomas; — 2 *etiam acquisitas;* etenim de virtutibus moralibus infusis quae sunt a charitate inseparabiles, utpote gratiae sanctificantis proprietates, nulla quaestio; nam omnia dona pariter cum illa.

(6) L. 6 de Trin c. 9.

(7) S. Bernardus, 1. *de dilig. Deo.*

(8) Generatim tamen loquendo prima virtus inter morales habetur prudentia; cum haec sit ratio quae ordinat omnia.

(9) D. Thomas 1, 3, q. 81, a. 6.

(10) De vera Rel. c. 5.

stituta amplectuntur, *Religiosi* appellantur; — 3 pro peculiari quadam virtute morali, quae hominem inclinat ad Deum colendum.

Hoc ultimo sensu religionis nomen hic a nobis accipitur, eamque cum d. Thoma (1) sic definimus, ut sit: *virtus moralis nos inclinans ad exhibendum cultum Deo debitum tanquam supremo rerum omnium Domino.* Dicitur: — 1 *virtus;* nam habitus, qui ad cultum Deo exhibendum inclinat, est honestus et laudabilis, ideoque ad virtutem pertinet; — 2 *moralis*, non theologica; quia non versatur directe circa Deum uti objectum materiale, sed circa cultum Dei, et in eo dirigendo, fovendo et bene ordinando tota occupantur: unde patet eam perficere mores: — 3 *ad exhibendum cultum Deo;* nam per Religionem licet etiam Sancti colantur, adhucipse colitur Deus in Sanctis, quibus sanctitatem suam communicavit. Hoc sensu ait Apostolus: *soli Deo honor et gloria* (2); — 4 *debitum tamquam supremo rerum omnium Domino*: in quo quidem consistit ratio hujus cultus.

Ex his patet: *Objectum materiale* Religionis esse actus omnes, qui cultum Deo exhibendum constituunt; nam materiale objectum alicujs virtutis est illud, circa quod ipsa immediate versatur: atqui religio versatur circa actus, quibus debitus Deo honor exhiberi potest; — 2 *Objectum formale* esse specialem illam honestatem et convenientiam quae est in divino cultu: seu est cultus Dei, sed prout divinae excellentiae, nostraeque submissionis est signum. Sane quid est specialis ea ratio, sub qua virtus in objectum materiale tendit; — 3 Deum non esse, nisi *objectum cui* Religionis; objectum enim *cui* est illud, quod attingitur ab aliqua virtute, non quidem immediate, sed alio mediante, quod quidem virtus illa primario et directe considerat. Atqui talis est Deus in Religionis virtute, quae nempe eum attingit quidem, sed mediantibus actibus, quibus idem colitur.

Q. 2, *Quid est cultus Deo debitus?*

R. Cultus Deo debitus definiri potest: *complexio illorum omnium actuum, quibus infinitam Dei excellentiam testamur, eidemque famulatum exhibemus.* Quare haec cultui inhaereant necesse est: 1 testimonium excellentiae illius, qui colitur; 2 submissio illius, qui colit: nempe cultus est honor cum submissione. — Duplex cultus distinguitur: *internus* unus, qui intus in animo maxime residet, ut est oratio ac devotio; *externus* alter, qui praecipue ministerio corporis exerceтur, ut est votum, adoratio, juramentum, sanctificatio festorum. Quae divisio ex eo deducitur, quod homo sicuti constat animo et corpore, ita animo simul et corpore Deum suum colere tenetur.

Dices: *Spiritus est Deus, et eos qui adorant eum, in spiritu et veritate oportet adorare*; non ergo cultu externo colendus(3)

R. Hisce verbis Christus (Jo. 4.) voluit solum excludere actus malos et falsos, quales erant gentilium caeremoniae ac sacrificia; et etiam bonos, sed mere corporeos, quales erant caeremoniae et sacrificia Judaica, quae non erant, nisi umbrae et figurae rerum spiritualium, et natura sua non procedebant ex interiori spiritu, et raro ei sociabantur. Nempe ibi Christus loquebatur cum muliere Samaritana: eam porro docet, quod venit hora, qua veri adoratores adorabunt Deum non amplius in ignorantia et falsitate, ut Samaritani faciunt in monte Garizim, sed ubique ed quidem *in veritate*, id est cultu vero, sincero et recto: nec etiam amplius solo corpore, ut hactenus Judaei in templo Hierosolimitano, sed ubivis gentium, et *in spiritu*, id est vitali cultu, ab interiori procedente. Unde patet per id non excludi cultum externum, imo potius animari, ac perfici (4)

Adde si caeremoniae atque externi ritus essent rejiciendi, omnia Sacramenta ipsaque Eucharistia, quae in symbolis corporeis consistunt, a lege nova abjicienda forent: quod est absurdum etiam apud ipsos haereticos. Sine Sacramentis enim et sacrificiis Ecclesia nequit consistere; quia sine iis nequit esse visibilis et nequit uniri et congregari. Adde: hae caeremoniae sunt ornamenta, excitamenta et effectus spiritus; nam manant ab interno spiritu fidei, spei, charitatis et devotionis; ergo ad spiritum pertinent, quasi effectus ad causam, quasi actus externus ad internum Ita Cyrillus, Ambrosius, Hilarius etc.

(1) 2, 2, q. 81, a. 2.
(2) 1 Tim. 1.
(3) *V.* Scotti *Teoremi, ecc.* par. 4. Teor. 3: la magnificenza del culto divino irragionevolmente si condanna come perniciosa allo Stato — Chateaubriand, *Genio del Cristianesimo*, parte IV. — Tassone, *La religione dimostrata*, Vol. 3, c. 24: bellezze, e buoni effetti del culto cattolico. — Bergier, *Dizionario*. Vocab. Culto. — Valsecchi, *Fondamenti della Religione*, Lib. 2, c. 3. Del culto esteriore. La ragione lo suggerisce, la rivelazione lo determina. Vaneggiamenti della gentilità; errori de' filosofi. — Wiseman, *Quattro anni di esperienza della religione cattolica*, c. 3.

(4) S. Cyrillus scripsit septemdecim libros de adoratione in spiritu et veritate.

DISPUTATIO PRIMA

DE ACTIBUS RELIGIONIS INTERNIS

CAPUT PRIMUM

DE DEVOTIONE

Q. 1. *Quid est devotio?*

R. A verbo *devovere* devotionem deduxit Angelicus: *devoti dicuntur qui seipsos quodam modo Deo devovent, ut ei se totaliter subdant* (1) Ea autem sic ab ipso definitur: *voluntas quaedam prompte se tradendi ad ea, quae pertinent ad Dei famulatum.* Dicitur: — 1 *voluntas*, qua non magis ipsa volendi facultas indicatur, quam ejusdem actus et exercitium; — 2 *prompte*; ea enim est indoles sincerae devotionis, ut animum faciat alacrem et expeditum in omnibus, quae sunt ad Deum juxta illud: *paratum cor meum, Deus, paratum cor meum* (2); — 3 *se tradendi* etc., idest faciendi omnia, quae ad Dei pertinent famulatum; nam *probatio amoris exhibitio est operis.* Ex his porro deducitur:

Primo. Licet vera devotio plerumque adjunctam habeat interiorem quandam animi laetitiam; non tamen effectus illi ad devotionis naturam ita pertineut, ut sine iis devotio ipsa stare non possit. Animi promptitudo etiam cum summa sensuum acerbitate consistit, ut patet exemplo ipsius Christi, qui *coepit pavere et taedere* (3). Sic plures Sancti in summa ariditate fuerunt, ita Deo permittente, vel ad eos in humilitate conservandos, vel ad ipsorum fidem firmandam. Nempe devotio sita est in alacritate animi, non vero partis animalis (4) (*A*).

Secundo. Errant qui credunt devotionem pertinere tantum ad Monachos, Moniales et Ecclesiasticos, adeo ut promptitudo in Dei famulatu non omnium sit: neque teneantur saeculaee quaes Dei sunt, sollicite curare. Quare fortiter sunt redarguendi qui devotos passim irrident (5), atque de imprudentia accusant Confessarios devotionem suis poenitentibus suadentes, quasi nempe studium et alacritas sit tantum ponenda in iis, quae sunt mundi (*B*)

Q. 2. *An devotio differat a charitate, et quanta ejus excellentia?*

R. Etiamsi vera devotio praesupponat Dei charitatem et cum ipsa strictissime conjungatur; differt tamen in hoc, quod charitas efficit quidem, ut omnia generatim Dei praecepta rite observentur juxta illud Christi: *si diligitis me, mandata mea servate* (6); devotio autem hoc superaddit, ut eadem observentur quadam animi promptitudine et alacritate plane singulari. Nempe ex praeclarissimo devotionis magistro s. Francisco Salesio, si charitas est quidam veluti ignis, devotio est quaedam quasi flamma ignis ejusdem: hinc ut quis dicatur *vere devotus*, praeter charitatem habere debet quandam animi vivacitatem in ponendis actionibus, quae charitatis sunt propriae.

Ex quo patet quanta sit devotionis excellentia: *credetemi*, ait Salesius, *la divozione è la dolcezza delle dolcezze; è la regina delle virtù, perchè essa è la perfezione della carità: se la carità è un latte, la divozione è la crema: se essa è una pianta, la divozione è il fiore: se è una pietra preziosa, la divozione è il lustro di essa: se è un balsamo prezioso, la divozione è l'odore di soavità, che conforta gli uomini e rallegra gli Angioli* (7)

Q. 3. *Quaenam est devotionis causa, effectus, et finis?*

R. Ad 1· Duplex est causa devotionis. Alia extrinseca et primaria, et est Deus, qui dona sua prout vult, elargitur, et *quem vult, religiosum facit*, ut ait s. Ambrosius (8). Alia intrinseca et [illegible]undaria, et est consideratio tum divinae bonitatis, tum nostrorum defectuum: prima consideratio excitat dilectionem; secunda impedit praesumptionem: utraque ergo mirifice juvat devotionem.

R. Ad 2: Duplex est devotionis effectus ex Angelico (9). Primus est salutaris quaedam tristitia, quae enascetur ex nostrae infirmitatis consideratione juxta illud *ad me ipsum anima mea conturbata est.... quare*

(1) 2, 2. q. 82, a 2. (2) Ps. 36. (3) Mar. 14.

(4) Devotio in simplicibus et mulieribus magis abundare solet, quia qui scientia et ingenio praeditus est, nimis confidens de se ipso, se subdit Deo. *Si tamen scientiam et quamcumque aliam perfectionem homo perfecte subdat, ex hoc ipso devotio augetur;* ita Angelicus. 2, 2, d. 85, a. 3.

(5) *Cattolico Gior. Rel. Lugano*, Vol. v, Art. *Il Bigottismo* (6) Joan. 14 (7) Filotea

(8) In Luc. c. 9. (9) 2, 2, q. 82, a 4.

tristis es, anima mea?..spera in Deo(1). Hinc secundus effectus est spiritualis laetitia, quae sponte consurgit ex meditatione bonitatis Dei, juxta illud: *memor fui Dei et delectatus sum* (2).

R. Ad 3: Finis devotionis in eo situs est, ut anima facilius possit pervenire ad illam perfectionem, quam sic Christus commendat: *estote.... perfecti sicut et Pater vester caelestis perfectus est* (3).

Q. 4. *Quid est christiana perfectio? et an omnes obliget.*

R. Ad 1: Christiana perfectio est consecutio plena et absoluta nostri ultimi finis; *inchoative* quidem in *hac vita* per gratiam, *complete* vero in *altera* per gloriam. Res enim quaelibet dicitur *in genere suo perfecta*, quando finem ad quem facta est omnino consequitur. Jam vero quisnam est ex christianae Religionis dictamine ultimus noster finis? profecto non alius, nisi Deus O. M. Qui ergo Deum amat, perfectus est: *qui manet in charitate, in Deo manet, et Deus in eo* (4). Hinc Apostolus vocat charitatem *vinculum perfectionis* (5) (*C*).

R. Ad 2: Dupliciter potest attendi perfectio. *Vel* prout tantum excludit quod est charitati contrarium, et est solum peccatum mortale: quo sensu omnibus perfectio est de necessitate salutis; cum nemo salvari possit sine charitate. *Vel* prout etiam excludit quae impediunt, quominus affectus totaliter dirigantur in Deum (quantum vitae infirmitas patitur): et hoc sensu obligat eos solum qui se totos Deo manciparunt in aliquo peculiari statu; non vero ceteros, quasi nempe ea necessaria sit ad salutem; nam etiam sine illa charitas esse potest (6).

Q. 5. *Quid sentiendum est de quibusdam exterioritatibus, quas aliquando videre est in devotis, praesertim incipientibus?*

R. *Vel* exterioritates hujusmodi respiciunt actiones *communes* et *ordinarias*, quae nempe non indicant, nisi pietatem communem et ordinariam, qualem habere omnes christiani deberent: uti sunt v. g. Sacramentorum frequentia, modestia in habitu et gressu, peccati odium, Ecclesiae reverentia, obsequium erga altaris Ministros, etc. *Vel* respiciunt actiones *particulares* atque *extraordinarias*, quae nempe indicant pietatem particularem et extraordinariam, uti sunt v. g. ciliciorum usus, jejunia specialia, singultus in Ecclesia, etc.

Si 1, exterioritates illae permittendae sunt, imo commendandae et fortiter injungendae; de his enim Christus ait: *videant opera vestra bona, et glorificent Patrem vestrum qui in caelis est* (7). De his sic Philoteam alloquebatur Salesius: *Filotea, fate professione apertamente di voler essere divota, e non vi vergognate delle azioni comuni, e che sono a proposito per condurci all'amor di Dio; confessate arditamente, che voi procurate di meditare, che voi vorreste piuttosto morire che peccar mortalmente, che voi volete frequentare i Sacramenti, seguire i consigli di colui che vi guida.*

Si 2, iterum est distinguendum: *vel* exterioritates particulares et extraordinariae in pubblico contingunt, *vel* in privato.— *Si in publico*, ordinarie prohibeantur; *tum* quia animam exponunt periculo vanitatis propriae; *tum* quia spiritum Domini absque ulla causa subjiciunt profanorum irrisionibus. Haec sunt opera illa, de quibus dixit Christus: *nesciat sinistra tua quid faciat dextera tua.... intra in cubiculum tuum et, clauso ostio, ora Patrem tuum in abscondito*(8).— Si vero *in privato*, neque noceant corporis sanitati nec officiis propriis, nihil prohibet quominus concedantur ad devotionem fovendam. At si noceant, ut si caput aggravent, prohiberi debent; siquidem anima fieret minus apta ad ordinaria suae pietatis ac status exercitia (9).

CAPUT SECUNDUM

DE ORATIONE

Q. 1. *Quid est oratio?*

R. Oratio late sumpta est elevatio mentis ad Deum, seu quivis pius animi affectus in Deum, (*D*). In sensu vero stricto est *quoddam veluti mentis nostrae colloquium cum Deo, in quo rei alicujus obtinendae desiderium eidem patefacimus.* Communiter autem cum Damasceno solet definiri: *petitio decentium a Deo.*

Dicitur 1 *petitio*, nempe manifestatio desiderii nostri facta Deo, ut ab eodem aliquid obtineatur; — 2 *decentium*, idest eorum quae honesta sunt, quaeque non dedecet ne-

(1) Ps 41.
(2) Ps. 76.
(3) Matth. 5.
(4) 1. Jo. 4.
(5) Col. 8.
(6) S. Thomas, 2, 2, q. 184. a. 2.
(7) Matth. 5.
(8) Matth. 6.
(9) V. Castelvetere, *Dirett.* p. 3, 1. 11, c. 27.

que homines a Deo petere, neque Deum hominibus elargiri; — 3 *a D o*, idque duplici de causa: 1 ut pateat, orationem verum esse Religionis actum, quatenus homo per eam *Deo reverentiam exhibet, in quantum scilicet ei se subjicit, et profitetur orando se eo indigere sicut auctore suorum bonorum* (1); 2 ut ostendatur orationem, proprie loquendo, soli Deo faciendam esse: quamvis enim ea dirigatur etiam ad Sanctos, semper tamen *directe* tendit in Deum, a quo solo quod per Sanctos petimus, consecuturos nos esse speramus.

Q. 2. *An oratio sit necessaria ad salutem* (2).

R. Nullum est dubium, quin oratio adultis sit necessaria *de jure divino* ad salutem; illud enim *de jure divino* adultis necessarium est ad salutem, quod in Scripturis tum a Christo tum ab Apostolis uti tale praecipitur; atqui ita est de oratione. *Oportet semper orare et nunquam deficere: vigilate et orate, ut non intretis in tentationem*, ait Christus (3). *Sine intermissione orate: volo viros orare in omni loco.... similiter et mulieres*, ait Apostolus (4). Adde populorum consensum; etenim vel apud idolorum cultores opinio semper fuit, Divinitatem esse Invocandam tum ad propulsanda mala, tum ad felicem rerum successum. Adde naturae impulsum, qui nos quasi per vim trahit ad efflagitandum auxilium in necessitate (5).

Hujus autem gravissimi praecepti duplex est ratio:—1ª *ex parte Dei*; quia Deus gratias suas, si paucas excipias, v. g. initium Fidei, sub ea tantum conditione nobis elargiri ordinarie solet, ut easdem orando expostulemus. Unde Augustinus ait: *constat Deum alia non orantibus, sicut initium fidei; alia nonnisi orantibus praeparasse, sicut usque ad finem perseverantiam*. Huc facit illud: *non habetis propter quod non postulatis* (6); — 2ª *ex parte hominis*; quia summa ejusdem est indigentia, ita ut quisque merito cum Propheta debeat exclamare: *libera me, quia egenus et pauper ego sum.... adjuva me, Domine Deus meus* (7); ad Christum igitur debet supplex confugere, in quo Deus pro nostra inopia opulentiam offert, et omnibus nobis aperuit coelestium divitiarum thesauros. Quare sic concludit Angelicus: *ad orationem quilibet homo tenetur, ad bona spiritual a procuranda, quae nonnisi divinitus dantur: unde alio modo procurari non possunt, nisi ab ipso petontur* (8). Hinc *probabilius* ac *communiter* docent, adultis orationem necessariam quoque esse *necessitate medii* ad salutem (9); illud enim est de *necessitate medii* sine quo, attento divino ordine providentiae, salus obtineri non potest: atqui talis est ex dictis oratio (10).

Q. 3. *Quandonam obligat orationis praeceptum?*

R. Obligat orationis praeceptum tum *per se*, tum per *accidens*:

Obligat *per se*:—1 *initio vitae moralis*, quando scilicet homo usum rationis adipiscitur; tunc enim tenetur se ad Deum convertere, eum ut omnium bonorum fontem agnoscere, ac tanquam supremo rerum omnium Domino se eidem subjicere: ad quod mirifice oratio inservit ex s. Thoma (11);— 2 *tempore mortis*: tunc enim maxime necessaria est perseverantia finalis, quae absque oratione obtineri non potest;—3 *saepe in vita*, ut impleatur illud Christi: *vigilate omni tempore orantes, ut digni habeamini stare ante Filium hominis; oportet semper orare* (12). Quae tamen verba non probant singulis physice momentis orandum esse, quod foret impossibile; sed orandum esse omni tempore opportuno, idest *per certo intervallo horarum et temporum*, ut ait Augustinus (13). Porro alii docent orandum esse *sub gravi* saltem semel in anno; alii semel in mense; alii semel in hebdomada; alii saepius (14). Ceterum, notat

(1) S. Thomas, 3. 2. q. 83, a. 3.

(2) Circa orationem plures erraruut. Alii voluerunt nihil a Deo determinate petendum esse, sed totum ipsius voluntati relinquendum: ita Quietistae. Alii docuerunt nunquam omnino esse ab orationibus desistendum: ita Messaliani, qui habiti sunt ut haeretici sub nomine *Euchitarum*. Alii frustra orari contendunt; vel enim Deus res nostras non curat, ita Epicurei; vel omnia fato reguntur, ita Fatalistae. His essent addendi Wiclephitae, Lutherani, Calvinistae et Jansenistae, si suis principiis starent; negant enim homini veram electionis libertatem.

(3) Luc. 18, et 24.

(4) 1. Thess. 5; et 1 tim. 2.

(5) V. Tertullianus, *De testim. animae.*

(6) Jac. 4. (7) Ps. 108.

(8) In 4, D. 15, q. 4, a. 1.

(9) S. Thomas, 2. 2, q. 83, a. 1.

(10) V. Liguori, *Del gran mezzo della preghiera.*

(11) 1, 2, q. 89, a. 6.

(12) Luc. 21 et 28.

(13) Ep 139.

(14) Qui tamen suae salutis sollicitus est, non desinit identidem ad orationem confugere, mane praesertim ac vespere: quod quidem tempus universali piorum consuetudine consecratum est. *Et quaeso*, ait Stapf § 219. *quale judicium de illis ferendum est, qui more pecudum mane de stratu surgunt, illudque repetunt die finita, quin Dei suaeque re-*

Concina, Confessarius magis sollicitus esse debet in declaranda frequenter orandi necessitate, quam in determinanda omissae orationis gravitate.

Obligat vero *per accidens*:—1 quoties urget aliquod praeceptum quod impleri non possit absque oratione, v. g. susceptio Eucharistiae; qui enim tenentur ad finem, tenentur etiam de mediis ad illum;—2 quando gravis insurgit tentatio, praesertim contra castitatem: *statim ut libido titillaverit sensum*, ait d. Hieronymus, *erumpamus in vocem: Domine auxiliator meus* (1). Ait enim Sapiens: *scivi, quoniam aliter non possem esse continens, nisi Deus det* (2); — 3 quando imminet gravis calamitas: haec siquidem maxime est oratione avertenda (3).

Q. 4. *Quinam invocandi oratione nostra?*

R. Deus et Sancti. Deus invocandus est uti Auctor bonorum omnium et dator; cum ipse solus sit eorum causa et fons (4). Sancti autem invocantur tanquam patroni apud Deum ipsum (5). Sane vel inter homines non solum rogamus eum, qui nos exaudire valet, sed etiam eos, qui apud illum intercedere possunt; quid ergo prohibere potest, ne Deum per Sanctos nobis propitium reddamus? *Ira Dei*, ait d. Hieronymus, *precibus Sanctorum frangitur* (6). Id commendant Scripturae exempla, praxis universalis, ac perpetua et constans Ecclesiae traditio (7). Hinc merito *affirmantes..... Sanctorum memorias frustra frequentari omnino damnandos esse prout jam quidem eos damnavit* (in Nicaeno secundo), *et nunc etiam damnat Ecclesia* (in Tridentino) (8).

Praestat autem, ut prae ceteris Sanctis B. Virginem invocemus; nam si unus vel alter Sanctus ad hoc vel illud beneficium obtinendum singularis advocatus habetur (*E*), Maria ad omnia obtinenda est advocata universalis. Adde excellentissimam Virginis dignitatem (9): at quo quis dignior est, eo efficacius interpellat. Quare placet hic concludere verbis gloriosissimi Pontificis Pii IX, qui Encyclica *Qui pluribus*, postquam commonuit assiduis orationibus esse insistendum, ut Ecclesia sancta Dei, omnibus adversitatibus et erroribus penitus sublatis, optatissima tranquillitate fruatur, et fiat unum ovile et unus pastor, addit: *Ut autem clementissimus Dominus facilius inclinet aurem suam in preces nostras et nostris annuat votis, deprecatricem apud Ipsum semper adhibeamus Sanctissimam Dei Genitricem Immaculatam Virginem Mariam, quae nostrum omnium dulcissima mater, mediatrix, advocata et spes fidissima ac maxima fiducia est, cujus patrocinio nih l apud Deum validius, nihil praestantius* (10).

Sed licebitne (inquies) *christiano privatim commendare se precibus animarum in purgatorio degentium?*

R. Sunt qui negant; quia purgatorio detenti non sunt in statu orandi, sed magis ut oretur pro eis. Communius tamen et probabilius affirmant Bellarminus, Estius, Gotti, Lessius, Sylvius et alii; siquidem omnes qui sunt in purgatorio, amici Dei sunt: hinc legimus, animas Paschasii et s. Severini miracula fecisse adhuc in purgatorio degentes (11). Non repugnat autem eos, qui nostris precibus indigent, posse pro nobis utiliter orare; sicut viventes pro se invicem utiliter orant, licet etiam indigeant, ut pro ipsis oretur (12).—Sed quamquam haec vera sint, tamen superfluum videtur ab iis ordinarie petere, ut pro nobis orent;

lationis ad illum recordentur? Qui demum bonorum operum fructus ex terra tam inculta et inaquosa expectari possunt? Bouvier ait obligationem orandi mane et vespere esse sub levi, quia sic apprehenditur; et eum absolutione indignum putat qui id non curat omnino, tum quia valde probabiliter magno orandi praecepto non satisfaceret, tum quia talis omissio signum esset magni temporis animi.

(1) Ep. 22 ad Eustach. (2) Cap. 8.

(3) V. Liguori, *Op. Mor.* I. 3 *in init.*

(4) Hic intelligitur etiam Christus, qui est simul Deus et homo.

(5) Intellige etiam Angelos, et maxime Angelum nostrum custodem; cum enim ei specialiter commissa sit nostra persona, ei specialiter cordi sumus.

(6) Ezech. 13.

(7) *V.* Klee, *Storia de' dogmi* Mil. T. 2, q. 280. = Orsini, *I fiori del cielo*, c. 1.

(8) Tridentinum Sess. 25 *de venerat. SS.* declaravit, bonum et utile esse Sanctos invocare. Theologi vero docent respectu totius communitatis hanc invocationem esse de praecepto; cum ad eam teneantur Sacerdotes in Officio et Missa. Sed disputant an etiam singulis fidelibus sit in praecepto: saltem invocationem Virginis esse de praecepto: *videtur colligi*, ait Dens, *ex SS. Patribus et communi sensu fidelium*: idque magis, quia Beata Virgo peculiari ac mirabili providentia mediatrix nostra constituta est. — Volunt etiam ipsos infantes baptizatos ante usum rationis defunctos privatim invocari posse, cum sancti sint, et regnent cum Christo. Diximus *privatim*: cultus quippe publicus nulli potest exhiberi sine Ecclesiae decreto.

(9) Adeo ut pro ea sit specialis ab Ecclesia cultus determinatus.

(10) V. Mazzola, *De B. Virgine*, P. 2, disp. 5 et 6.

(11) S.Gregorius, Lib. 4, Dial. c. 40; et S. Petrus Damiani. *Epist. de miraculis sui temporis.*

(12) Haec opinio evasit communis Romae, ut scribit Bouvier.

quia non possunt cognoscere quid agamus in particulari, sed solum in genere sciunt nos in multis periculis versari. Nam nec rebus nostris intersunt, ut probat b. Augustinus (1); nec in Deo orationes nostras vident, cum nondum sint beatae; nec est verisimile eis ordinarie revelari quid nos agamus (2).

Q. 5. *Quid petere debemus per orationem?*

R. Petere debemus imprimis quae aeternae saluti expediunt, uti sunt bona spiritualia, sanctificatio, victoria in tentationibus, amor divinus et sempiterna beatitudo: *Quaerite.... primum Regnum Dei et justitiam ejus*, inquit Christus (3). Bona autem haec absolute a Deo petenda sunt; quia certum est non posse nos iisdem abuti; *haec autem sunt quibus beatificamur*, ait Angelicus, *et quibus beatitudinem meremur; quae quidem Sancti orando absolute petunt secundum illud Psalmi* 79: ostende faciem tuam: et salvi erimus (4). Bona temporalia vero, uti fructus agrorum, sanitas corporis, scientia, nonnisi *conditionate* petenda sunt; quia saepe non expedit ut nobis concedantur: *eo tenore*, subdit Angelicus, *a Deo petimus ipsa, ut nobis concedantur secundum quod expediunt ad salutem* (5).

Sed (dices) *nunquid etiam mala temporalia peti queunt?* Mala temporalia, quae scilicet non sint peccata, sed poenae (v. g. infirmitas, paupertas, amoris proprii depressio), peti licite possunt ex recto fine, uti ad tentationes superandas, ad merita sibi comparanda; inquit enim Angelicus: *hoc licet orare, quod licet desiderare*: atqui haec mala ex recto fine licet desiderare: ergo et orare.

Q. 6. *Pro quibus orare licet?*

R. Neque pro *Sanctis*, neque pro *damnatis* orandum est; *illi* enim beatitudine nunquam defutura jam potiuntur in coelo (6); unde Augustinus ait: *injuriam facit martyri, qui orat pro martyre* (7); *isti* vero suppliciis aeternis jam sunt immutabiliter mancipati in inferis. Est autem bonum orare pro justis, qui in igne Purgatorii detinentur, juxta celebre illud Judae Machabaei: *sancta.... et salubris est cogitatio pro defunctis exorare, ut a peccatis solvantur* (8). Item orare licet (si de oratione privata sit sermo (9)) pro omnibus, qui in terris degunt, sive fideles sint sive infideles, sive amici sive inimici, sive peccatores, sive justi, sive excommunicati sive non—Videlicet pro iis omnibus orare licet, quos jubemur diligere, juxta illud (10): *diliges proximum tuum sicut te ipsum* (11). Hinc Apostolus: *obsecro.... primum omnium fieri obsecrationes, orationes, postulationes, gratiarum actiones pro omnibus hominibus: pro regibus et omnibus qui in sublimitate sunt...; hoc enim bonum est et acceptum coram Salvatore nostro Deo, qui omnes homines vult salvos fieri* (12).

Ordo autem ille in oratione nostra servetur oportet, qui in charitate praescribitur, ita ut nostris in precibus peculiarem locum sibi habeant qui nobis consanguinitate, amicitia, beneficiis, religione et societate magis conjuncti sunt; ubi enim fortius est vinculum, inde fortior enascitur obligatio (13).—Pro iis etiam specialiter orandum est, quibus vel scandalum vel ruinam spiritualem attulimus; ut sic quantum ipsis nocuit exemplum nostrum, tantum iisdem nostra prosit oratio.

Q. 7. *Quaenam sunt conditiones, ut oratio legitime fiat?*

R. Praecipuae conditiones ad orationem hae sunt, nempe ut fiat:

1. *Cum attentione*, id est ut orans serio cogitet quis, quid, quem sua oratione alloquatur; qui enim voluntarie distrahitur actu quo orat, incurrit in illam Dei reprehensionem: *populus hic labiis me honorat, cor autem eorum longe est a me* (14). *Quomodo te audiri*

(1) De cura pro mortuis, c. 13.

(2) Bellarminus, *De Purgatorio*, cap. xv, lib. 2.—Liguori, *Dissertazioni Teologico-morali appartenenti alla vita eterna*. Diss. 2, n. 15.

(3) Matth. 6.

(4) 2, 2, q. 83, a. 5.

(5) Loc. cit. a. 6.

(6) Suarez, *De oratione*, l. 1, c. 14 cum aliis arbitratur gloriam accidentalem Sanctorum in coelis augeri, ac nobis licitum esse hoc augmentum pro illis orare.

(7) Serm. 17 *de Verb. Dom.*

(8) 2 Macab. 12

(9) *V.* de Censuris, de *effectibus excommunica.*

(10) Matt. 12.

(11) « Imo, ait Stapf, § 208, quantus eorum est numerus, quibus alio modo opem ferre haud possumus, nisi per solam orationem? Et profecto quam insigniter relationem nostram tum ad Deum tum ad nos invicem testatam facimus, dum ceu filii ejusdem familiae ad Deum communem Patrem nostrum pro nobis invicem obsecramus! Talis supplicatio praeter alia emolumenta jam ex indole sua charitatem mutuam et involvit et provehit, estque rori coelesti non absimilis, quo officia humanitatis, ne flaccescant, irrigari debent ».

(12) 1 Tim. 2.

(13) Talis supplicatio, *specialiter* fieri debet, si proximus magna calamitate percussus sit; *specialius*, si calamitas adeo late pateat ut non unum hominem, sed universam regionem premat; *specialissime*, si gens illa sit virtutibus ornata ac meritis clara,

(14) Matth. 15.

postulas a Deo, inquit s. Cyprianus, *cum tu te ipsum non audias* (1)? Et d. Augustinus: *cum oratis, hoc versetur in corde quod profertur in ore* (2). Huc facit illud Cassiani: *quales orantes volumus inveniri, tales nos ante orationis tempus praeparare debemus* (3).

2. *Cum humilitate*; etenim scriptum est: *respexit* (Deus) *in orationem humilium, et non sprevit precem eorum. Oratio humiliantis se nubes penetrabit* (4).

3. *In nomine Jesu*; ratio est, quia, juxta Apostolum: *unus mediator Dei et hominum homo Christus Jesus, per quem solum accessum habemus ad Deum* (5). Et d. Augustinus ajebat: *oratio, quae non fit per Christum, non solum non potest delere peccatum, sed ipsa etiam fit in peccato* (6). Ut tamen nostra oratio sit in nomine Christi, necesse non est, ut nomen Christi, ejusve merita semper explicite interponantur; id satis intelligitur, quando oratio fit a christianis et petuntur ea, quae ad aeternam salutem conferunt, propter quam Christus Jesus factus est mediator Dei et hominum.

4. *Cum fiducia*, seu firma fide, qua orans credat se certo asseculurum quod saluti expediat juxta divinas promissiones: *omnia quaecumque orantes petitis, credite quia accipietis*, inquit Christus (7). Et Daniel 3: *non est confusio confidentibus in te*. Quare precul sit omnis animi haesitatio: *qui enim haesitat*, inquit Jacobus (8), *similis est fluctui maris, qui a vento movetur et circumfertur* (9).

5. *Cum desiderio*, scilicet obtinendi quod petitur; irrisorie enim petitur quod non desideratur. Unde Augustinus ajebat: *Deus dare vult; sed nonnisi petenti, ne det non cupienti* (10).

6. *Cum perseverantia: oportet semper orare et nunquam deficere*, ait Christus. Etsi enim Deus interdum statim exaudiat preces nostras; saepius tamen orationis effectum protrahit, volens illum perseverantibus concedere, et negare non perseverantibus. Idque sane congruenter; ut enim habet Augustinus, *cum aliquando tardius dat Deus, commendat sua dona, non negat; diu desiderata dulcius obtinentur, cito autem data vilescunt* (11). — Hinc versus:

Cum petis, attentae, demissae, nomine Christi
Cum fide, cum voto, sint sine fine preces

Sed nonne (dices) *ad orationem requiritur etiam status gratiae?* Haec utique erat Quesnelli sententia: *oratio impiorum verum est peccatum, et quod Deus illis concedit, est novum in eos judicium*; sed fuit a Clemente XI damnata: sane praeceptum orationis generale est; ergo ad illud tenentur etiam peccatores. Audiatur Augustinus: *qui dixit propitius esto mihi peccatori, verum dixit an falsum? si verum dixit, peccator erat et tamen exauditus est... lava interiorem faciem tuam, et videbis, quia peccatores Deus exaudit* (12). Si quando autem peccatores non exaudiuntur, tota causa in ipsis est; quia nempe precantur *secundum peccati desiderium*, ut Cain et Antiochus, idest sine debitis conditionibus: sub quo respectu eorum oratio fit execrabilis coram Deo. Est *commune* cum s. Thoma (13) (*F*).

Dices: *oratio peccatoris, facta nempe extra statum gratiae, erit saltem frustranea*. R. Haec doctrina ut Fidei Catholicae contraria, ab eodem Clemente XI damnata fuit contra Jansenianos Bulla *Unigenitus*, quia diris devotae fuerunt perfidiosae illae theses: *frustra clamamus ad Deum: Pater mi, si spiritus charitatis non est ille, qui clamat. Quid aliud remanet animae quae Deum atque ipsius gratiam amisit, nisi peccatum*

(1) In orat. Dom.
(2) Apud S. Thomam, 2, 2, q. 83, a. 3.
(3) « Ne, dum oramus, mens nostra tam facile dilabatur, illam tum ad orandum praevie disponere, tum forte evagantem iterato et tranquille recolligere oportet. Pari modo, quantum fieri poteat, tempus et locus atque totius corporis compositio ita instituenda sunt, ut devotio nostra exinde non turbetur, sed foveatur potius... Praesertim homines minus culti per libros formulasque vere pias et captui suo convenientes multum juvantur; quid enim tales, praesertim juniores, sub divino officio meditari solent, nisi liber aliquis illorum tum oculos tum cogitationes religiose occupatas teneat, atque animum sursum evehat? Unde Pastor suis insigniter plane consulit, dum in communitate libros divulgat religioso spiritu repletos, et solidam pietatem stillantes». Ita saepius laud. Stapf, § 201.
(4) Ps. 102; et Eccli. 35.
(5) 1, Tim. 2.
(6) In Ps. 180.
(7) Mar. 11.
(8) Jac. 1.
(9) In Ps. 102.
(10) Enoch. 19.
(11) *Serm*, 61. Est autem notandum non in multiloquio orationis perseverantiam collocandam esse; si enim nostra oratio ab affectu disjuncta est, illam meretur Christi reprehensionem: *orantes nolite multum loqui, sicut ethnici: putant enim quod in multiloquio* suo *exaudiantur*. Matth. 6.
(12) Tract. 44 in Joan. — V. Benedictus XIV, *Notificatione* LXII.
(13) 2, 2, q. 13, a. 7.

et peccati consecutiones, superba paupertas et segnis indigentia, hoc est generalis impotentia ad laborem, od orationem et ad omne opus bonum? Jesu Christi gratia, principium efficax boni cujuscumque generis, necessaria est ad omne opus bonum: absque illa non solum nihil fit, sed nec fieri potest.

Sed si (addes) *oratio peccatoris non est revera frustranea, ad quid valebit?* Docet Angelicus bona omnia (et idcirco etiam ipsam orationem) peracta a fidelibus in statu peccati ad triplex bonum valere: nempe 1 *ad assuefactionem bonorum operum*; 2 *ad temporalium consecutionem*; 3 *ad dispositionem ad gratiam* (1).

Q. 7. *Quot sunt orationis effectus?*

R. Oratio tres habet effectus, si debitis sit fulta conditionibus: — 1 est *meritoria*, cum sit opus bonum: et quidem meritoria de condigno, si orans sit justus; de congruo, si sit peccator; —2 est *satisfactoria*, cum omne opus bonum vel religiosum in praesenti naturae lapsae statu poenam ac laborem importet: hinc Tridentinum inter opera satisfactoria orationem collocat (2): —3 est *impetratoria*, juxta illud: *petite, et dabitur vobis: omnis qui petit accipit* (3). Hinc Augustinus: *ascendit precatio, et descendit Dei miseratio.*

Sed (quaeres) *an oratio infallibiliter effectum sortiatur.* Si sermo est de oratione non rite peracta, certum est hanc effectum non sortiri, dicente Jacobo: *petitis et non accipitis, eo quod male petatis.* Si autem oratio rite sit peracta, tunc distinguendum: vel ea ab orante funditur *pro se* vel *pro aliis*. Si pro aliis, effectus non semper certus est et infallibilis, ut docet Angelicus (4); Christus enim non dixit absolute: *petite et dabitur*, sed *petite et dabitur vobis*. Ideo autem oratio pro aliis facta non est infallibiliter *impetratoria*, quia fieri potest, ut illi pro quibus ipsa effunditur, obicem ponant, quin pendeat a nobis meliores in ipsis dispositiones procreare (5). Si vero talis oratio sit pro nobis ipsis, *et petantur quae ad salutem aeternam conducentia sunt*, certum est orationem nostram effectum suum infallibiliter sortiri; clara sunt Scripturae verba: *petite, et dabitur vobis: quaerite, et invenietis: pulsate et aperietur: omnia quaecumque orantes petitis, credite quia accipietis, et evenient vobis.*—Diximus: *et petantur quae ad salutem aeternam conducentia sunt;* aliter esset, si quae peteremus nobis dari non expediat: tunc gratia est, si non exaudiamur.

Q. 8. *Quomodo dividitur oratio?*

R. Oratio alia est *mentalis*, quae fit sola mente, et pertinent ad eam verba Davidica: *meditatio cordis mei in conspectu tuo semper* (6); *vocalis* alia, quae mente simul et lingua peragitur.

Articulus I. — *De oratione mentali*

Q. *Quotuplex est oratio mentalis?*

R. Oratio mentalis dividitur in *meditationem* et *contemplationem*. Meditatio est *pia consideratio rerum divinarum ad concipiendam animi compunctionem, devotionem, fervorem et ad mores nostros ad virtutem informandos.* Contemplatio est *elevatio mentis in Deum suspensae, aeternae dulcedinis gaudia in ipso degustantis.*

Ex hoc patet discrimen: 1 in meditatione quaeritur Deus *labore discursus interioris;* in contemplatione *sine hoc labore* anima Deum contemplatur inventum; 2 in illa anima operatur actibus potentiae suae multiplicis; in ista operatur ipse Deus, anima autem *patitur* tantum, idest recipit in se quae sibi a gratia infunduntur (7).

§ I. — *De Meditatione.*

Q. 1. *An meditatio necessaria sit omnibus fidelibus adultis.*

R. Duplici modo meditatio accipi potest: vel prout est rerum divinarum consideratio peracta cum peculiari quadam forma et propria methodo, uti in claustris et in aliis religiosis communitatibus fieri solet. Vel prout est pura et simplex rerum divinarum consideratio, abstrahendo a quacumque peculiari forma ac methodo.

Si primo modo accipiatur meditatio, dici nequit omnibus fidelibus adultis necessaria; cum ad illum terminum multiplex sit via: quamquam melius sit hanc viam aggredi, quam alii commodiorem experti sunt. Si vero accipiatur meditatio alio modo,

(1) Supplemento q. 14, a. 4. V. Liguori, *Glorie di Maria, P. 5. Breve risposta all' Ab. Rolli.*
(2) Sess. 14, can. 13.
(3) Luc. 11.
(4) 2, 2, q. 83, a. 7.
(5) His non obstantibus, multi cum s. Basilio censent orationem valere etiam pro aliis, licet sint peccatores, modo obstinati non sint: quod probant ex illo Joannis 1, c. 3: *Qui scit fratrem suum peccare peccatum non ad mortem, petat et dabitur ei vita non peccandi ad mortem.* — V. Liguori, *Gran mezzo della preghiera*, p. 1, c. 3.
(6) Ps. 18.
(7) V. Benedictus XIV, *De Canon. SS.* l. 3, c. 26.

omnibus adultis prorsus necessaria est ad **salutem**. Sane hoc est medium unicum ad **peccata** vitanda, ad flammam divini amoris accendendam, et sine quo prono veluti alveo anima nostra in omne vitiorum genus prolaberetur; hinc de meditatione pure et simpliciter sumpta habet Scriptura: *memorare novissima tua*, *et in aeternum non peccabis: in meditatione mea exardescet ignis: desolatione desolata est omnis terra*, *quia nullus est qui recogitet corde* (1). Ad rem Stapf: *quid terribilius inferno, de cujus existentia nulli catholicorum dubitare licet? et nihilominus qui hanc veritatem nunquam considerant, ita plerumque vivunt ac sibi nihil timendum esset. Fides illorum igni non absimilis est, qui in silice latet quidem, attamen tandiu inefficax manet, donec repetitis ictibus eliciatur* (2). Hinc doctissimus et piissimus Gerson: *absque meditationis exercitio nullus, secluso miraculo Dei speciali, ad rectissimam Christianae Religionis normam attingit* (3). Et s. Alphonsus hoc habet nunquam animo delendum effatum: *si tenga per perduto quel giorno, in cui si lascia l' orazione mentale* (4). Et Benedictus XIV Bulla *Quemadmodum* ad alliciendos fideles ad meditationis exercitium et illud docentibus et eo utentibus indulgentias concessit (5).

Q. 2. *Quid agere debet Confessarius hac de re cum poenitente* (6)?

R. Confessarius, si velit suum poenitentem progredi in amore Dei, curet illud disponere ad bene peragendam orationem mentalem. Quod ut obtineat, videat an poenitens sit rudis, necne:—1 si literarum rudis sit, et imponat, ut saltem mane vel vespere, quando domi major est quies, vel (si tempus aliud habere nequeat) in ipsis etiam manualibus occupationibus mentem identidem elevet ad Deum et meditetur Fidei veritates, uti sunt novissima et Christi Domini passio. Neque eorum excusationibus facile acquiescat: omnes quantumvis rustici et idiotae subtiles et diuturnas meditationes agunt de re familiari, de lucro captando etc.: quod ergo faciunt in pecunia, faciant et in conscientia (7);—2 si poenitens non sit literarum ignarus, eum doceat ut aliquo libro ad rem idoneo utatur, quo facilius orationem hanc persolvat: *s. Theresiae* ait Saleslus, *ab initio ita processit, et prospero quidem cum successu*. Moneat ut materia illa seligatur, in qua anima majorem experitur devotionem, atque ut ubi se vehementius affici sentit et commoveri, ibi diutius immoretur.

Hoc modo mentalis oratio a Confessario insinuanda est non solum timoratis, sed etiam peccatoribus, cum saepe ob ipsum meditationis defectum ad vomitum redeant (8). Exigat autem rationem meditationis peractae de vice in vicem, inquirendo videlicet, an illam fecerint et qua ratione se gesserint, imponens insuper eis, ut ante omnia sese accusent de meditatione omissa, si omitti contingat. Ubi etiam notamus valde opportunum esse fidelibus hoc salutare exercitium insinuare post habitas Missiones; quia tunc magis sunt dispositi (G).

Q. 3. *Quid circa tentationes in meditatione?*

R. Tres praecipuae sunt tentationes, quibus daemon solet meditationis bonum perturbare: *ariditates*, *distractiones* et *somnus*.

1 *Ariditates*: ubi desunt in meditatione consolationes sensibiles, anima dicitur *in ariditate* constitui. Hic praesto sit Confessarius animam confortando:—1 ei suadeat ariditatem facilius nos perducere ad virtutem solidam; nam, ait s. Ignatius, *mi-*

(1) Eccli. 2; Ps. 39; et Jer. 12.
(2) Theol. Mor. § 562.
(3) Tract. *De meditatione*. (4) *Opere spirituali*.
(5) Quae omnes rationes maxime nos Ecclesiasticos urgent, ut gratiam Dei, quae est in nobis per impositionem manuum, ope meditationis quotidie resuscitare satagamus.
(6) Audiamus omnes *S. Alphonsi* verba gravissima: « Mihi concedatur conceptum animi dolorem foras aperire. Proh magnam infelicitatem! Quam pauci sunt illi parochi et confessarii, qui curam hanc sibi suscipiunt insinuandi suis poenitentibus hoc tam magni momenti exercitium orationis mentalis, sive meditationis, sine quo valde difficile est animam posse perseverare in Dei amicitia, et impossibile est in viam perfectionis se immittere! Si aliqua attentio in hac re adhiberetur, quot animae viderentur in Dei amorem accendi! Sed hoc quia non operatur, ne sibi aliquid incommodi suscipiat: alius ne stimulos suae exprobantia conscientiae sentiat in suadendo aliis bonum quod ipse negligit. Summa haec est, quod curae hoc non est, quia parum diligitur Jesus Christus. — Oh si parochi et confessarii multum diligerent Jesum Christum, a quot efficerent ut amaretur et eos ab inferno liberarent! Igitur exorandus Dominus est ut, si velit amari ab animabus, faciat se amari a sacerdotibus ». *H. Ap.* Tr. VII, n. 44.
(7) V. Castelvetere, *Direttorio, ecc.* p. 1ª, ubi hunc modum mire insinuat.
(8) V. Liguori, *Pratica del Confessore*, c. 9.— L' uomo d' affari occupato nelle massime degli Esercizii, *Torino*, 1844.—Spinola, *Meditazioni sopra la vita di G. C. per ciascun giorno, ecc.* Vol. 3, Novara 1846, *Crotti*.

hil aptius est ad excitandum ignem amoris divini, quam lignum Crucis;—2 ipsam hortetur, ut se examinet sine anxietate, utrum culpa sua ariditates exoriantur: si quid culpae inveniat, sincere doleat et emendationem promittat; secus, gratias Deo peragat, et se illi humillime subjiciat; — 3 eidem expresse jubeat, ne ideo ullum devotionis exercitium omittat: imo, si commode potest, aliquod superaddat, sciens opera in tali taedio Deo esse gratiora et magis meritoria. Quot ariditates passi sunt ss. Franciscus, Antonius, Bernardus! qui eas tolerando Crucifixi imaginem in se expresserunt, et magnifici in sanctitate facti sunt (1).

2 *Distractiones*: quae ab ariditate differunt in hoc, quod *ariditas* est defectus suavitatis sensibilis; *distractio* autem est varietas quaedam cogitationum, quae animam in meditatione perturbant. S. Bernardus de se ipso testatur nunquam potuisse potiri illa intellectus quiete, quae distractionibus omnino careret: intellectus nempe noster tanta vi et activitate praeditus est, ut vix contineri in uno valeat saltem longo temporis spatio, quin ad plura simul quasi evolare videatur; *vix unum Pater noster* (ait d. Thomas (2)) *potest homo dicere, quin mens ad alia feratur.* Ne ergo animo concidat qui distractionem patitur; sed quando id agnoscit, absque anxietate ad meditationem redeat, et ita se geratiterum atque iterum, sciens se hoc modo, tot actus meritorios ponere, et bene meditationem suam peragere. Ceterum ante omnia curandum est, ut distractionum causae repellantur: et sunt *passiones*, quae animam occupant; *loquacitas*, quae spiritum distrahit; tandem *solitudinis defectus*, nam nonnisi in quiete Dominus (3).

3. *Somnus:* haec est tentatio periculi plena praesertim in adolescentibus, *tum* quia tempus teritur, *tum* quia res divinae negligenter aguntur. Ea autem quandoque oritur ex naturali corporis indispositione, quandoque a daemonis fraude. Huic malo occurri facile potest: — 1 si tempus meditationi determinetur postquam conveniens requies corpori data fuerit (4);—2 si situs meditandi sit devotus et absque fuleris, quibus meditans innitatur;—3 si meditans erigat se, deambulet, manus ad coelum attollat, in crucem conformet, si solus sit: quod si locus sit publicus, genuflectat, jungat manus, oculos elevet et similia faciat, quibus corpus excitetur, quin tamen singularis appareat. Licet autem totum tempus consumere debeat in somno excutiendo, sciat se officio suo satisfecisse.

§ II. — *De Contemplatione.*

Quando Deus vult *quibusdam* concedere donum contemplationis, solet, *ut plurimum*, praemittere: 1 *orationem recollectionis naturalis* (vulgo di *raccoglimento*); 2 *orationem otii contemplativi*, ut vocant Mystici; 3 *purgationem spiritualem*. Diximus *quibusdam*; non enim existimare quis debet haec dona esse omnibus necessaria ad salutem. Imo *paucissimae sunt* (ait s. Theresia) *animae quae dirigantur a Deo per vias supernaturales: et in caelo permultas aspiciemus, quae sine hujusmodi gratiis supernaturalibus erunt gloriosiores illis quae gratias ipsas acceperunt* (5).

Q. 1. *Quid oratio recollectionis naturalis et otii contemplativi?*

R. Ad 1: Oratio recollectionis naturalis tunc dicitur animae concedi, quando intellectui meditationem peragendi opus amplius non est quasi extra se ipsum exire cum discursu, studio ac labore ad considerandum aliquod particulare mysterium, v. g. Incarnationis; vel aliquam particularem veritatem, v. g. Paradisi felicitatem. Sed vix a rebus externis in se ipso collectus, statim cum facilitate et quiete, imo et magna cum suavitate attendit illi mysterio, aut veritati (6).

(1) Melius est, ut poenitentes (maxime mulieres) assuefiant meditari quae Christus pro nobis passus est, quam sublimia divinitatis mysteria, ut facilius *dum visibiliter Deum cognoscimus, per hunc in invisibilium amorem rapiamur.* S. Thomas, 2, 2, q. 82. Huc faciunt: Salvatori, *Riflessioni sulla passione di G. C.*—Liguori, *Item.*—Ventura, *Il tesoro nascosto, ecc. ecc.*

(2) In 1 Cor. 13 lect. 3.

(3) 3 Reg. 19.

(4) « Unde, ait Stapf § 549, cum s. Carolus Borromaeus adverteret, se publicis functionibus assistentem subinde vehementi somno incommodari, imo et obdormire, nocturnam quietem paulisper producendam duxit. Quia porro pro diversa corporis complexione, nec non pro diversitate laboris, diversa quoque somni necessitas datur, absonum foret pro omnibus eandem prorsus regulam scribere ».

(5) Deus in suis donis liber est et quoad rem et quoad modum et quoad ordinem: ex quo fit, ut non desint exempla animarum, quae ad ultimum contemplationis gradum immediate evectae sunt, quin per gradus anteriores pertransirent. Haec bene cognoscat Confessarius, ne animabus damnum sit allaturus, ut ait s. Joannes a Cruce.

(6) Haec dicitur *naturalis*, non quia anima illam consequi valeat ex se et naturaliter (cum haec sit

R. Ad 2: *Otium contemplativum* est fere idem ac *recollectio*, cum discrimine, quod anima in *hac* attendit alicui mysterio vel veritati particulari; in *illo* innititur generali quadam notitia et cogitatione Dei, in quem quasi vi pertrahi, totamque se colligi sentit (1).

Q. 2. *Quid de purgatione spirituali?*

R. Antequam Deus animam introducat in *orationem contemplationis*, solet eam purgare ab omnibus imperfectionibus quae possunt contemplationem quoquomodo impedire. Hoc autem consistit in duplici ariditate: una dicitur *ariditas sensus*, vel *sensibilis*; altera *spiritus*, vel *spiritualis*.

1. *Ariditas sensus*, vel *subtractio devotionis sensibilis*: cum ea conjungitur taedium quoddam rerum spiritualium atque obscuritas quaedam profunda, quae de die in diem incrementum sumit (2). Hanc animam Confessarius confortet ad magna a Deo speranda, eique suadeat, ut minime conetur se exercere in meditatione; sed ut se humiliet, et emittat actus oblationis Deo suo.

2. *Ariditas spiritus* consistit in quadam divina luce, qua Deus efficit, ut anima proprium nihil clare cognoscat. Hic autem est ubi ipsa se cernit in quadam quasi agonia terribilissima; et licet libentius sit determinata ad singulas difficultates superandas ut Deo magis placere valeat; attamen quo magis videt proprias imperfectiones, eo magis sibi videtur a Deo quasi repulsa, tamquam ingrata tot beneficiis collatis. Tunc vel ipsa pietatis exercitia eam contristant; quia credit omnia esse male peracta et aeternis suppliciis digna: imo multoties sibi videtur Deum ipsum odisse (3). Confessarius ne terreatur tot audiendo expressiones timoris ac desperationis; sed animam confortet, suadendo tentationes illas non esse consensum, sed poenas, quae (si bene tolerentur) fortius Deo conjungunt; proinde sufficere se si totam projiciat in brachia misericordiae divinae, atque se committat protectioni B. M. V. quae est *consolatrix afflictorum*.

Q. 3. *Quotuplex est contemplatio, et qui ejus gradus?*

R. Ad 1: Ubi completa sit *purgatio spiritualis*, Deus animam ponit in statu contemplationis, quae duplex est: *affirmativa* et *negativa*:—1ª est quando anima, beneficio lucis divinae et sine ulla opera propria, cernit aliquam veritatem *vel* creatam, uti est v. g. felicitas Paradisi; *vel* increatam, uti est v. g. omnipotentia divina;—2ª est quando anima dignoscit perfectiones divinas non *in particulari*, sed *in genere*; et cum quadam notitia, in se quidem confusa, sed quae ingerit conceptum magnitudinis divinae longe majorem (4).

R. Ad 2: Gradus sunt *recollectio supernaturalis*, *quies*, *unio*:

1 *Recollectio supernaturalis*: dicitur *supernaturalis*, quia Deus eam operatur in anima ministerio gratiae extraordinariae, per quam anima e statu activo ad passivum transfertur, et in eo sistit (5). In tam felici statu debet anima sinere se dirigi a Deo ad res illas considerandas, et illos actus eliciendos, ad quos se magis a Deo ferri cognoscit, quin curiosius investiget suum statum.

gratuitum Dei donum); sed quia anima tunc adbuc est in statu activo et operatur beneficio gratiae ordinariae.

(1) V. Segneri: *De concordia inter laborem et quietem.* — Bartoli, *Che orazione sia quella che chiamano di quiete, e come si pratichi.* In oratione recollectionis et otii contemplativi contendunt nonnulli animam cessare debere non solum a meditatione, sed etiam a quocumque alio actu voluntatis, v. g. amoris, humilitatis, etc., et sic totam remanere in pura ac mera attentione ac vigilantia ad Deum ipsum. Verum spirituales hujusmodi quasi incantationum species haud placent; cum enim anima sit adbuc in statu activo, non videmus cur cessare debeat a meritoriis voluntatis suae actibus, maxime si sponte eliciantur: imo quod tempus magis opportunum ad eos actus eliciendos poterit adsignari?

(2) En in statu anima, licet cogitationem teneat defixam in Deo cum ingenti desiderio et firma determinatione eum perfecte amandi, sentit tamen se quasi impotentem ob suas imperfectiones; hoc non obstante, non cessat vel uno temporis puncto recte se gerere in exercitio virtutum. Id durat quousque sensus purificati sint.

(3) Has tam funestas desolationes comitantur aliquando etiam molestissimae tentationes sine fine et motus iracundiae, blasphemiae, impuritatis, incredulitatis. Qui status durat quoad anima capax evadat divinae unionis; quamvis aliquando Deus eundem permittat post ipsam unionem, ne anima seipsam negligat et sui nihili obliviscatur.

(4) Haec est longe perfectior, et dicitur etiam *clara caligo*; quia in ipsa obscuratur anima ob nimiam lucis abundantiam, uti contingit *illi*, qui cum velit solem directe intueri, nimio radiorum fulgore quasi obcaecatur, et de ipso non aliud percipit, quam magnum quoddam et immensum lumen. In tali caligine suspenduntur, ut plurimum, potentiae animae, et aliquando etiam sensus exteriores, ita ut anima ingrediatur in quandam, ut vocant, *ebrietatem spiritualem*, et prorumpat in quaedam amoris deliria; v. g. in cantus, in fletus insolitos, in saltus, etc. uti de pluribus Sanctis narrat historia.

(5) Dicitur etiam *infusa*, quia non evenit opera ipsius animae, sed beneficio lucis, quam ipse Deus infundit.

2. *Quies*: inter quietem et recollectionem supernaturalem hoc est discrimen, quod vis amoris divini in *recollectione* communicatur immediate sensibus externis, quos Deus ipse facit intra animam colligere; *in quiete* autem amor ipse communicatur immediate spiritui in ipsa anima, et sic evadit ardentior et aliquando diffunditur etiam ad ipsos sensus (1). Tunc anima non debet eniti ad colligendas cogitationes suas; sed eos lantum actus emittere, ad quos eam Deus impellit, et sic tranquille se habere in omnibus.

3. *Unio*: quae est ultimus animae scopus in perfectionis via. Duplex est:—1 *activa*, et est perfecta uniformitas voluntati divinae in qua tota est perfectio: *perfectio* (ait eximia illa Mysticorum magistra s. Theresia) *non consistit in extasi*; *sed vera unio animae cum Deo est unio voluntatis nostrae cum voluntate divina*;—2. *passiva*, et est quando anima ita suspenditur in Deo per quamdam abundantiam lucis et amoris, ut in ipsa efformetur illa *beata caligo*, in qua dein suspenduntur omnes potentiae animae (2). Confessarius invigilet, ne anima in superbiam erigatur (3).

Q. 4. *An unioni activae et passivae addantur aliae species.*

R. Unioni activae ac passivae (utraque dicitur etiam unio simplex), duae addi possunt, nempe *unio sponsalitia*, et *unio consummata*.

1 *Sponsalitia unio* in hoc differt ab aliis, quod non sit solum quaedam communicatio divini amoris; sed valde copiosior supernaturalis infusio quorundam graduum amoris ejusdem (4); 2 *unio consummata* est unio omnium perfectissima, quam Deus animae viatrici concedit: et ideo dicitur *consummata*. In reliquis unionis speciebus potentiae animae suspenduntur ad tempus; in hac vero a sua sensibilitate et materialitate purificatae jam capaces evaserunt unionis divinae permanentis; ita ut voluntas amet Deum suum placidissime, intellectus recte cognoscat et attendat huic intimae unioni divinae, quae jam facta est in animae centro. Idque contingit eo ipso modo, quo quis intueretur solis splendorem absque ulla oculorum suorum offensione. Hic autem solent in anima evenire visiones, locutiones, revelationes et alia dona supernaturalia (5).

Articulus II.—*De oratione vocali in genere*

Q. *Quotuplex distinguitur oratio vocalis?*

R. Oratio vocalis duplex est, *privata* et *publica*: *publica* est illa, *quae fit nomine Ecclesiae ab ejus ministris pro populo*; *privata vero*, *propria et particularis*, *quam quisque nomine proprio aut alieno facit*, *non tamen sicut Ecclesiae minister* (6).

Ad privatam revocatur a nobis oratio *Dominica*, quam Christus ipse nos docuit (7); et oratio quae appellatur *Jaculatoria*.—Ad publicam pertinent quammaxime *Horae* sic dictae *Canonicae*. Circa orationes publicas notat Benedictus XIV: 1 istae orationes earumque formulae non a privatis, sed ab Ecclesiae auctoritate designandae sunt: ita Bulla *Quemadmodum*; 2 in sacris ritibus non aliae sunt adhibendae nisi quae ab Ecclesia sunt receptae; ita Bulla *Inter omni-*

(1) Dein in quiete suspenditur quidem voluntas quae remanet quasi ligata, cum non aliud tunc valeat objectum diligere praeter Deum qui eam ad se trahit; sed non suspenduntur neque intellectus neque memoria neque phantasia.

(2) *Memoria*, quae non potest aliud amplius sibi recordari praeter Deum; *intellectus*, qui cogitare non potest aliud praeter ipsum Deum, imo nec gratiam ipsam quam actu recipit; denique *voluntas*, quae se sentit ita Deo intime conjungi, ut nullum aliud objectum amare valeat. Haec unionis species est perfectior, ut patet: sed parum durat, neque excedit dimidiam horae partem, excepto casu extraordinario.

(3) Quare eam moneat per illum favorem non fieri impeccabilem. Imo s. Theresia fatetur se cognovisse animas, quae postquam ad tam altum perfectionis gradum ascendissent, post superbientes in gravissimas culpas miserrime prolapsae sunt.

(4) Anima ubi pervenerit ad tam sublimes amoris gradus, in proximo est, ut Deo suo spiritualiter conjungatur majori modo in hac vita possibili. Ordinarie solet hanc unionem praecedere alia purgatio spiritus etiam magis severa et dura, quam superius descripta, quae complectitur etiam poenas exteriores, v. g. calumnias, persecutiones, infirmitates, etc. Illius autem unionis gradus tres sunt, extasis, raptus, elevatio spiritus.

Extasis facit, ut amittatur usus sensuum etiam externorum, ita ut persona nec videat nec audiat, imo nec sentiat adustiones aut incisiones, si fierent in ejus corpus— *Raptus* est quaedam divinae gratiae impressio tam viva et vehemens, ut anima quasi rapi se sentiat motu quodam subitaneo ac violento, et aliquando ipsum quoque corpus elevetur, et fiat leve adinstar plumae.—*Elevatio spiritus* est quando anima sentit se extolli supra se ipsam magna quadam vi, cui ab initio experitur conjunctum etiam magnum timorem: unde in hoc gradu continentur duo praecedentes.

(5) *V.* Liguori. *Praxis Conf.* § 2,—Scaramelli, *Direttorio mistico*. — Castelvetere, *Dirett. Asc. Mist.* l. 2, p. 2.—Stapf, § 635. *et seqq.*

(6) Verba sunt Benedicti XIV, *De SS. Beatificatione*, L. 11: c. 7, n. 5.

(7) Non quasi publice haud fiat, sed quia sola nonnisi a privatis solet usurpari.

genas. Quorum quidem praeceptorum praestantia patet; sic enim sacra liturgia semper una erit ubique atque tuta.

§ unicus— *De Oratione Dominica et Jaculatoria.*

Q. 1. *Quid de orationis Dominicae origine et praestantia?*

R. Hanc precandi formulam nobis tradidit ipsemet Christus, atque immensam ejus bonitatem ea in re licet agnoscere. Videlicet non ei satis fuit nos monere et hortari, ut ad ipsum in omni necessitate nostra confugeremus; sed videns nos ne id quidem perspicere, quod debeamus expostulare, occurrit misericors ignorantiae nostrae, et quod nostro captui deerat, ipse de suo supplevit, inquiens (1): *sic ergo vos orabitis: Pater noster, etc.* — A Tertulliano oratio Dominica vocatur *Evangelii Breviarium*(2); a s. Cypriano *Coelestis doctrinae compendium* (3); et d. Thomas habet: *oratio Dominica perfectissima est* (4). Nihil sane perfectius excogitari potest; nam si *auctorem* quaeris, Deus est: si *objectum* inspicis, nihil omnino praetermissum est: si *modum* scrutaris, universa eo quo sunt desideranda ordine continet: si *facilitatem*, paucis expletur verbis: si *necessitatem*, praeceptum habes; si demum *efficaciam*, ideo nos illam docuit Christus (5).

Q. 2. *Quid dicendum de oratione Jaculatoria?*

R. Oratio jaculatoria est quidam cordis actus *praesertim in Deum*, brevis quidem, sed fervidus et ardens adinstar ignis, quem anima in Deum dirigit tamquam jaculum, et ideo dicitur *jaculatoria;* v.g. *Deus meus, Deus meus!* Porro actus hujusmodi esse possunt: vel amoris, v. g. *amo te, dilectissime Jesu mi!* vel laudis, v. g. *laudetur Jesus Christus!* vel oblationis, v.g. *offero tibi, Jesu, cor meum!* vel invocationis, v. g. *Deus, in adjutorium meum intende, etc.*

Diximus *praesertim in Deum;* quia ferri potest etiam in Angelos et in Sanctos, ac praesertim in B. Virginem. Imo etiam in creaturas irrationales eas invitando ad Deum laudandum et benedicendum uti in more habebat s. Franciscus Assisiensis (6). —Confessarius enixe debet ejus usum poenitentibus suis commendare, ostendendo quam *utilis* sit, quam *facilis*, imo quam *dulcis* atque *suavis* cuicumque personarum generi et conditioni. *Utilis*, inquam; siquidem quilibet virtutis actus suum meretur praemium: *facilis;* nam consummatur unico instanti sine ullo vel minimo labore: *dulcis* atque *suavis;* amor enim amore fovetur, quo quidem nil dulcius atque suavius (7).

Articulus III.— *De Horis Canonicis*

§ I. — *De Horarum definitione, numero, origine et forma* (8).

Q. 1. *Quid sunt Horae Canonicae?*

R. Horae Canonicae sunt *preces vocales ab Ecclesia institutae, juxta ejus praescriptum recitandae a personis ad id deputatis.* Ac 1 *preces vocales;* sic enim habentur ab Ecclesia praescriptae: unde qui non lingua, sed cordis loquela tantum eas persolvit, suae obligationi non satisfacit; 2 *ab Ecclesia institutae*, tum ut distinguantur a precibus iis, quas quilibet fidelium sibi potest eligere: tum etiam ut innuatur praeceptum ecclesiasticum; 3 *juxta ejus praescriptum recitandae;* quia preces publicae tempore, modo et forma ab Ecclesia designatis recitari debent; 4 *a personis ad id deputatis;* quia totius Ecclesiae nomine persolvuntur; et ideo *publicae* appellantur, sive in Choro recitentur sive extra. — Dicuntur *Horae Canonicae*, quia juxta Ecclesiae canones certis horis recitandae sunt. *Breviarii* etiam vocabulo donantur, quia scripturarum oracula, ss. Patrum sententias et Beatorum gesta *breviter ac summatim* exhibent, et sunt precum longiorum, quae olim vigebant, quoddam veluti compendium (9).

(1) Matth. 6. (2) De Orat. c. 9.
(3) De Orat. Dom. (4) 2. 2, q. 83, a. 19.
(5) Catechista videre poterit eximiam explicationem tum in *Catechismo Romano*, tam apud *Turlot, Ferreri, Piano, Bressanvido, Raineri, Mercantium*, et *SS. Patres.*
(6) V. Paoli, *Cantici di s. Francesco d' Assisi, Torino 1843.*
(7) V. Sales, *Filotea* p. 2, c. 8. Bourdaloue, *Pensieri diversi*, Tit. *Orazione.* — Castelvetere, *Direttorio.* — Bona, *Via Compendii ad Deum.*— Stapf, § 569.
(8) V. Benedictus XIV, *Notificatione* xiv.—Suarez, qui fusius ubi *de Religione.*—Gaume, *Catechismo di perseveranza*, p. 4. lez. VIII, ecc.
(9) Hinc patet quanto obsequio nos debeamus Breviarum venerari; neque tantum quoad cultum Ecclesiasticum, sed etiam quoad ipsa historica facta, cum notum sit, pluries fuisse recognitum et emendatum, habito multorum sapientum consilio: *attamen ita ut vetitum existimari non possit, debita cum modestia et gravi fundamento quae occurrunt in factis historicis, difficultates exponere, easque judicio Sedis Apostolicae supponere, ut eorum veritatem et robur perpendat, si quando manus iterum admoveatur ad Breviarii Romani*

Nuncupantur etiam *Officium Ecclesiasticum* vel *Divinum: Ecclesiasticum*, quia *nomine Ecclesiae* persolvuntur; *Divinum*, quia ad cultum Dei sunt institutae.

Horae Canonicae septem enumerantur, nempe *Matutinum* cum *Laudibus*, *Prima*, *Tertia*, *Sexta*, *Nona*, *Vesperae et Completorium*. *Matutinum* dividitur in tres partes, quae appellantur *Nocturni*: Nocturnos sequitur pars quarta, quae venit nomine *Laudum*. Matutinum cum Laudibus et Vesperae dicuntur *Horae Majores*, vel *magnae*; ceterae vero *minores*, vel *parvae* (1). Horae Canonicae septenario illo numero videntur distributae, tum ut septies in die preces publicae ad Deum effunderentur, juxta illud: *septies in die laudem dixi tibi* (2); tum ut distinctis illis septem diei horis septem exhiberentur passionis Christi mysteria, ut hisce versiculis exprimitur:

Haec sunt, septenis, propter quae psallimus, (*Horis*:
Matutina *ligat Christum, qui crimina purgat*:
Prima *replet sputis; causam dat* Tertia *mortis*:
Sexta *Cruci nectit; latus ejus* Nona *bipartit*:
Vespera *deponit; tumulo* Completa *reponit*.

Q. 2. *Quaenam Horarum Canonicarum origo?*

R. Vel Horae Canonicae accipiuntur *quoad substantiam*, ut sunt preces quaedam diversis diei horis *nomine Ecclesiae* recitandae. Vel *quoad propriam peculiarem formam*, qua hodie solent recitari.

Si 1, plures sentiunt earum *originem* esse Apostolicam; saepe enim in novo Testamento fit mentio horarum quarundam, quibus Apostoli orationi vacabant. Sic in Actis Apostolorum legitur: *Petrus autem et Joannes ascendebant in templum ad horam orationis nonam*. Et Spiritus Sanctus dicitur super Apostolos orantes descendisse *hora tertia* (3).—Si 2, dicimus in iis conficiendis manum primo habuisse RR. Pontifices: s. Damasum saeculo IV opera d. Hieronymi, et saeculo V Gelasium in Concilio Romano. Dein vero saeculo VI s. Gregorium M. et Gregorium IX saeculo XIII. Postea s. Pium V saeculo XVI, ut patet ex Bulla *Quod a nobis*. Tandem Clementem et Urbanum VIII saeculo XVII, uti videre est in Bullis initio Breviarii appositis (4).

§ II.—*De obligatione Horas recitandi, et de iis qui Horas recitare tenentur.*

Q. 1. *Undenam oritur obligatio Horas recitandi?*

R. Obligatio recitandi Horas non oritur ex jure divino, cum neque ex Scriptura, neque ex Divina traditione, neque ex Patribus colligatur; sed ex *immemorabi consuetudine*, quae vim gravissimae legis obtinuit, prout ait Benedictus XIV (5). Hanc vero confirmarunt et studiosissime commendarunt Concilia tum particularia tum generalia: sic canon Concilii Agathensis in Gallia an. 506 ait: *Presbyter tenetur horis debitis dicere Horas Canonicas* (6). Et Concilium Generale Romanum (1216) praecipit expresse Praelatis et Clericis *in virtute obedientiae, ut divinum officium nocturnum pariter et diurnum, quantum eis dederit Deus, studiose celebrent et devote* (7). Ex quo patet obligationem hanc *gravissimam* omnino esse, ita ut fateantur omnes *mortaliter* eum peccare qui Horas Canonicas vel notabilem earum partem omittit; quia violat praeceptum in re *gravissima* pertinente ad virtutem Religionis (8) (*H*).

correctionem (Ita Benedictus XIV, *De SS. beatificatione*, L. 4, p. 2, c. 13). Sic ut commentitius habetur lapsus S. Marcellini, qui commemoratur in R. Breviario die 25 aprilis — *V*. Tillemont, Natalis Alexander, Sangallo, Noris, Pagi, Aguirre, Salzano, Papebrochio, De Marca aliique plures.

(1) Totum Officium dividitur etiam in *Nocturnum* et *Diurnum*: nocturnum complectitur tres Nocturnos et Laudes, ideo dictum, quia noctu olim recitabatur; diurnum complectitur ceteras partes, ita dictum, quia recitabatur in die.

(2) Ps. 118.

(3) Cap. 1 et 2.

(4) *V*. Selvagium, *Antiquit. Christ*. l. 2. c. 9.

(5) In Istruct. Cophtorum.

(6) C. 1. t. de cel. Mis. l. 3. Decr. Greg. *IX*.

(7) C. 9 *dolentes referimus* t. de Celeb. Miss.

(8) Sententia verior tradit cum Concina, Lessio, Tournely et Sanchez non multiplicem, sed unam esse obligationem, et *unum* praeceptum constans partibus septem. Deducitur ex canone Concilii Romani, ubi Horarum recitatio sub uno praecepto jubetur. Unde si quis petat quot peccata committat qui totum Officium omiserit, respondebimus cum d. Antonino: *qui omittit omnes Horas unius diei, non propterea committit septem peccata mortalia; sed unum, et tanto gravius quanto plus de Officio omittit, quia totum Officium unius diei cadit sub uno praecepto*. Si vero plures Horae omitterentur ex intentionibus moraliter interruptis, tunc haberentur peccata plura; cum omnes omissiones ex se graves fiant unae ab aliis independentes illa intentionum interruptione.—*V*. Liguori, *Opus Mor*. l. 4, n. 148.

Q. 2. *Quaenam est gravis, vel levis omissio in Officio?*

R. Nonnulli cum Azorio et Navarro contendunt esse *grave*, et ideo *mortale* omittere dimidiam, vel etiam tertiam partem alicujus Horae; quia (inquiunt) haec pars respectu illius Horae est sane notabilis. Sed alii cum Continuatore Tournely, Lessio, Pontas et Vauroy *probabilius* negant; quia licet pars illa sit notabilis *respectu Horae illius*, est tamen *levis in se* et *respectu totius Officii*. Quare in dijudicanda materiae *gravitate* respicienda est quantitas totius Officii *in se*, non autem cujuslibet Horae *disjunctive*. Ceterum videtur omnino certum unam Horam brevem, vel Officii partem eidem respondentem, uti unum integrum Nocturnum, sufficere ad *gravem* materiam, si excipiantur Vesperae Sabbati Sancti ob suam parvitatem (1).

Quid (dices) *si quis dubitet an Horam integram omiserit, necne?* Si agitur de scrupulosis, generatim non sunt obligandi ad recitandum; cum istorum dubia, ut plurimum (maxime in his rebus), non tam dubia vera sint, quam inanes quaedam apprehensiones. Si vero de ceteris agitur, videndum an dubium sit mere negativum, si nempe nullum prudens hinc inde motivum habeas necne, quod dixeris; an vero positivum, si nempe prudenter credas, te Horam illam jam recitasse, v. g. si memineris te incepisse psalmum vel alium partem, et soleas de more perficere quod semel incepisti.

In *primo* casu tenet obligatio; quia in dubio possessio stat pro praecepto. In *secundo* non tenet: et hoc est *communissimum* cum Lugo, Navarro, Roncaglia, Sanchez et Tournely; quia praesumptio quod soleas perficere quod incepisti te facit moraliter certum praecepto satisfecisse. Sane res resolvenda est ex communiter contingentibus. Adde: si secus esset, scrupulis lata via aperiretur (2).

Q. 3. *Quinam Horas Canonicas recitare tenentur?*

R. Horas canonicas recitare tenentur alii *vi Ordinis sacri*; alii *vi Beneficii*; alii vero *vi professionis in Religione approbata* (3).

Q. 4. *Quinam tenentur ad Horas vi Ordinis Sacri?*

R. Tenentur sub mortali Clerici omnes ad Horas, si sint in *Sacris* constituti: idque ex variis textibus juris, ex Concilio Basileensi et ex antiquissima Ecclesiae consuetudine, quae vim legis habet (4): tenentur autem licet sint excommunicati, suspensi, degradati et in carceribus inclusi; nam *nemo debet reportare commodum ex propria iniquitate* (5) — At non tenentur ordinati in infantili aetate ex Benedicto XIV, vel ante pubertatem, si postea non consenserint; habentur enim uti ordinati per vim. Nec *probabilius* ordinati per metum gravem; quia licet metus etiam gravis per se non tollat voluntarium, non tamen censetur Ecclesia velle eos obligare ad tale onus nimis grave, qui sponte Ordinem non susceperunt.

Subdiaconus quo die ordinatur, sine dubio tenetur recitare Horam quae respondeat tempori, quo Ordinem suscepit: et si ante recitaverit, *probabilius* non censetur satisfecisse; quia nemo potest obligationem legitime implere, quae nondum contracta est (6). Excipe, si iste sit etiam beneficiatus et recitaverit ante Ordinationem; nam tunc verificatur, quod recitavit nomine et ex praecepto Ecclesiae, atque religionis motivo.

Q. 5. *Quinam tenentur ad Horas vi Beneficii?*

R. Quilibet Beneficiatus, etsi nondum in

(1) *V.* Liguori, loc. cit.

(2) *V.* Liguori, *Homo Ap. App.* III, n. 69.

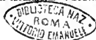
(3) *V.* Ferrari, *Bibl. Concionatoria* etc. V. Officium.—Ex praescripto Breviarii, ac consuetudine adest quoque gravis obligatio recitandi etiam extra chorum Officium Defunctorum die secunda novembris: quod tamen pridie anticipari potest. Item ex communiori, et ubique recepta sententia eadem gravis obligatio est recitandi Litanias Sanctorum tum die s. Marci, tum tribus Rogationum diebus: quae tamen non possunt pridie recitari, quia illae recitantur loco assistentiae ad processionem; processio autem diebus naturalibus adfixa est, ut declaravit S. C. R. 15 junii 1776. *Litania* est a graeca voce *Litaneon*, quae indicat orationem ardentem.—V. Benedictus XIV *Notificatione* XXVIII.—Liguori, *Opus Morale*, t. 4, n. 161.—P. Vincentius A. Massa, *Institutiones Liturgiae, etc. etc.*

Ad integritatem Officii pertinent *Pater*, *Ave* *Credo*; non vero, ait Bouvier, *Aperi Domine*, nec *Sacrosancta e*, nec *Antiphonae B. Virginis*. Ubi notamus, quod oratio *Sacrosanctae* ad indulgentiam obtinendam est flexia genibus de praescripto recitanda.

(4) Apud Graecos nulla est lex espressa, sed quoad illos quoque consuetudo laudabilis invaluit Officium recitandi, ut ait Benedictus XIV, Constitutione *Eo quamvis*.

(5) Excipiendi tamen sunt juxta plures damnati ad triremes, quia recitatio haec fieret in dedecus Ordinis, et esset simul onus nimis grave, vel etiam impossibile.

(6) Nocturnum, seu « poenitentia, ut vulgo dicitur, ab Episcopo in fine ordinationis ordinatis imposita, ad divinum Officium non pertinet; nec etiam obligat sub peccato, ait Collet. Attamen qui eam voluntarie omitteret, ab aliquo peccato difficile excusaretur ». Bouvier.

Sacris, tenetur *sub gravi* Horas quotidie recitare, uti constat tum ex Concilio Lateranensi sub Leone X; tum ex Constitutione *Ex proximo* s. Pii V. Qui vero duo vel plura habet Beneficia, unius tantum Officii obligationem habet: *talis*, ait s. Thomas (1), *quia laudes Deo debet quasi unus homo, sufficit quod semel Officium dicat:* unde omittens recitationem unum peccatum facit, quamvis etiam vi Ordinis teneatur, quia obligatio ex uno oritur Religionis motivo. — Verum necesse est, ut Beneficium sit verum et proprie dictum (2), id est Ecclesiasticum: quod tunc ut tale habebitur, si Episcopi auctoritate sit erectum: item si ad illud habendum necessaria sit tonsura: sed maxime, si ad illud possessionis actus requiratur; aliquando enim, sic disponente fundatore, etiam Episcopi concursus requiritur in erectione, atque in ipso nominando tonsura, quamvis agatur de Beneficio laicali. Qui vero pensionem obtinet uti Clericus (si nempe ad illam habendam ab Ecclesia requiratur tonsura), ex Pio V tenetur quotidie ad Officium B. M. V. Quod quidem ipsi impositum est sub poena restitutionis fructuum pensionis ad ratam (3).

Quid (dices) *si Beneficium sit tenue? vigebitne adhuc onus Officium recitandi? Communiter* tenent *tamquam probabile* existimandum esse *tenue* illud Beneficium, quod non pertingit usque ad tertiam partem sustentationis Beneficiati; quae sustentatio rationabiliter debet mensurari juxta diversitatem patrimoniorum, quae in diversis locis solent Clericis adsignari ab Episcopo. Hoc posito, dicimus vigere adhuc onus Officii: — 1 in dubio de tenuitate; quia cum Beneficium sit certum et tenuitas dubia, possessio stat pro Beneficio, et ideo pro onere recitationis; — 2 si tenuitas proveniat ex culpa Beneficiati, cum nemo debeat reportare commodum ex propria iniquitate; — 3 si Beneficiatus speret fructus uberiores in posterum; quia tunc unus annus compensatur cum alio; — 4 si qui percipiantur fructus, etsi opere Missarum gravati; cum adhuc sint veri fructus ad sustentationem deservientes. Sublatis hisce casibus, non consentiunt auctores.

Alii cum Roncaglia volunt adhuc vigere onus recitationis; quia s. Pius V. nullum Beneficiatum excludit: aliunde qui suscipit aliquid, intelligitur illud acceptare cum onere ei adnexo. Et talis revera videtur timoratorum praxis. — Alii cum Sanchez volunt illud amplius non vigere; quia Beneficium, quod non praebet ne tertiam quidem partem sustentationis, in jure canonico (4) non reputatur pro vero Beneficio: et sic Beneficiatus habetur tanquam non Beneficiatus; et proinde censetur eximi ab onere Officii. — Alii cum Lessio tandem docent onus istud vigere saltem pro diebus dominicis et festivis. Nos controversiam melioribus relinquimus (5), illud Tullii usurpantes in hac re: *in utramque partem disserimus; de nulla re dijudicamus* (6).

Q. 6. *Quid de eo, qui ad Beneficium electus est, vel in eo etiam canonice institutus; sed realem possessionem nondum sit consecutus?*

R. Si haec possessionis dilatio ab eo pendet, quatenus malitiose moram trahat aut negligat aut impediat, ab Officii recitatione non liberatur; quia per eum in hoc casu *vere* stat habere Beneficii possessionem. Neque fraus sua aut negligentia debet eidem prodesse: neque Ecclesia ob culpam Beneficiati Officio suo privanda est. Si vero possessionis dilatio sit sine culpa Beneficiati, ad Officium non tenetur; tum quia ante initam possessionem non censetur quis perfecte Beneficium consecutus, multaque occurrere possunt impedimenta illud possidendi; tum quia ante possessionem Beneficiatus nullum Beneficii jus exercere potest: ergo aequum est, ut neque ullum onus subeat: tum quia talis est hodierna praxis, ut nemo teneatur ad Horas, nisi Beneficii sibi collati inita possessione. Ita communius et verius Habert, Concina, Continuator Tournely, Suarez etc.

Sed quid (quaeres) *si jam quidem sit adepta possessio, sed lis vertatur inter duos, cujusnam sit revera Beneficium?* Tunc qui

(1) Quodl. 1. a. 13.

(2) Unde nullum erit Officii onus pro Capellania mere laicali, vel mercenaria. Item neque ad Officium tenentur Coadiutores beneficiatorum, nisi sint in sacris, quia Coadjutoria beneficii, beneficium non est; sed simplex facultas officium Proprietarii exercendi, ut pluries declaravit S. C. Item neque tenentur qui pensionem laicalem obtinent, aut Regias Capellanias, quia vera beneficia non sunt.

(3) In Choro est obligatio recitandi debitis temporibus Officium B. V. ubi consuetudo, quam firmavit Pius V. Item in Choro voluit, ut recitarentur ex praescripto Breviarii *Psalmi Graduales*, pro quibus quinquaginta dies indulgentiae concessit. Quae duo si omittantur, peccatum est; sed nulla restitutionis adest obligatio, cum non sit praecepta. Item est obligatio recitandi in Choro *Officium Defunctorum* certis temporibus.

(4) C. *Is cui* 19 de praeb. in 6.

(5) V. Liguori, *O. M.* l. 3, n. 674.

(6) *Ac.* q. iv, 33.

habet spem moraliter certam vincendi litem tenetur ad Officii recitationem, ut patet. Et idem currit, si per interim uni litigantium adjudicata fuerit Beneficii possessio: hic tenetur ad Horas, cum de facto reditus percipiat. Si vero nec firma spes sit litem vincendi, nec alieni possessio sit per interim adjudicata, nulla est Officii obligatio; quia nemo obstringendus est ad onus certum per mercedem incertam (1).

Q. 7. *Quid de Beneficiato, qui Officium omittit?*

R. Certum est Beneficiatum, qui Officium omittit, *graviter* peccare contra Religionem, licet nondum sit constitutus *in Sacris*, et intentionem foveat fructus restituendi; quia duplex hic habetur praeceptum: *unum* antiquissimum, quo obligantur Beneficiati ad Officii recitationem: *aliud* vero recens ex Concilio Lateranensi et ex Bulla s. Pii V, quibus Officium omittentes obligantur ad fructuum restitutionem. — Qui vero neque intentionem habet restituendi fructus peccat etiam contra justitiam; quia Ecclesia pensum Officii Beneficiato imposuit etiam sub conditione, ut fructus Beneficii *non faciat suos*, si illud non recitaverit. Quare *qui* culpabiliter Officium non recitaverit in materia gravi, elapsis sex mensibus a Beneficii possessione, tenetur pro rata omissionis fructus restituere. *Statuimus*, ait Lateranense Concilium, *ut quilibet habens Beneficium, si post sex menses, obtento Beneficio, Officium Divinum non dixerit, legitimo impedimento cessante, fructus non faciat suos, pro rata omissionis recitationis Officii et temporis.*

Diximus 1 *culpabiliter;* haec enim restitutio non jure naturae, sed ab Ecclesia imposita est ad puniendos non recitantes. At poena culpam supponit, et satis colligitur ex verbis: *qui Officium non dixerit legitimo impedimento cessante, fructus non faciat suos.* Quamvis autem sit poena, restitutio tamen facienda est ante sententiam; nam est poena conditionalis, quae quidem statim incurritur conditione non impleta. Unde Alexander VII propositionem hanc n. 20 damnavit: *restitutio a Pio V imposita Beneficiariis non recitantibus, non debetur in conscientia ante sententiam declaratoriam judicis.*

2. *Officium non recitaverit in materia gravi*; nam si partes omissae materiam *gravem* non constituant, *commune* est nullam deberi restitutionem ne *sub veniali* quidem, etiamsi fructus parti illi respondentes ad magnum quantitatem pertingant. Ratio est *tum* quia sic fert usus Chori; *tum* quia fundamentum obligationis *leve* est, et simpliciter dici non potest transgressio illius praecepti *gravis*: quod quidem cum totam vim suam repetat ab Ecclesia, non ultra extendi debet, quam Ecclesia ipsa expresserit. Nempe Pius V restitutionem imposuit omittentibus tantum aliquam Horam, vel quod ei respondet: qui porro partem Horae *levem* omittit, Horam omisisse dici non potest: ita Concina, Garcias, Navarrus, Salmanticenses, Suarez etc.

3. *Elapsis sex mensibus ab adepta Beneficii possessione*; sic statuitur in dicta Bulla et in Concilio Lateranensi. Quare qui primis sex mensibus Officium omittit, peccat quidem graviter contra Religionem; non tamen contra justitiam, nec tenetur restituere.

4. *Pro rata talis omissionis*, nempe ut explicat s. Pius V. in sua Constitutione, *qui Horas omnes Canonicas uno vel pluribus diebus intermiserit, omnes beneficii fructus* (2), *qui illi vel illis diebus responderent; qui vero Matutinum, tantum dimidiam; qui ceteras alias Horas, aliam dimidiam; qui Horam singulam, sextam partem fructuum ejus diei amittat* (3).

Q. 8. *Quibusnam restitutio facienda est ob omissionem Officii?*

R. Quibus sit facienda restitutio ob omissionem Officii, patet ex hisce Lateranensis

(1) *Sed, dices, quid si possessionem quidem sit pacifice consecutus; nullos tamen adhuc fructus percipiat?* Si habet spem certam fructus exigendi tractu temporis, ad recitationem tenetur; alioquin suo tempore gratis eos fructus reciperet. Si vero spem non habeat, iterum tenetur si eam per negligentiam amiserit, ne commodum ex sua iniquitate reportet: idem est si spe illa privetur *juste*, in poenam alicujus criminis. Si secus est, non tenetur, ne dicatur teneri sine mercede laborare; imo etsi praeter spem postea fructus percipiat, ad nihil tenetur; si quid enim deberet, esset Officii recitatio; sed haec singulis diebus est adfixa, qui in hypothesi jam elapsi sunt: ad nihil ergo tenetur tempore quo fructus insperato percipit. — V. Liguori, *Op. Mor.* l. 3, n. 664, et l. 4, n. 144.

(2) Sanchez, Sotus, Salmaticenses, Lessius, Viva, etc. probabiliter dicunt ex benigna interpretatione Beneficiatos non teneri omnes fructus restituere, nisi sint simplices Beneficiati; qui praeter onus deferendi habitum alia onera non habent; docent enim id esse conformius juri naturali, et sic esse receptam Bullam. Unde ajunt Episcopos, Parochos, Canonicos, etc. posse sibi aliquid retinere, si cetera munia impleant. V. Liguori, *Opus Mor.* l. 3, n. 673.

(3) V. Liguori, *Opus Mor.* l. 3, n. 663.

Concilii verbis: *quicumque Divinum Officium, legitimo cessante impedimento, non dixerit, Beneficiorum suorum fructus pro rata omissionis Officii et temporis suos non faciat; sed eos tanquam injuste perceptos in fabricam ipsorum Beneficiorum, vel pauperum eleemosynas erogare tenetur*. Quare legitime facta censebitur restitutio, etiamsi fructus illi in Beneficii utilitatem impendantur: imo ipse Beneficiatus poterit sibi fructus illos applicare; si tamen sit vere (id est non inani, ac facili judicio) pauper, adeo ut neque ex suis bonis habeat, ut sibi provideat.—Haec autem restitutio necessario facienda nullimode *suppleri potest per quascumque eleemosynas, quas antea Beneficiatus de fructibus sui Beneficii fecerit*: quod asserere damnatum est ab Alexandro VII propositione 33.

Q. 9. *Quinam tenentur ad Officium vi professionis religiosae?*

R. *Communis* sententia est (adeo ut temerarium sit aliter asserere) omnes religiosos *professos choro addictos*, quamvis nondum *in sacris*, item moniales *professas*, teneri quotidie *sub gravi* ad divinum Officium saltem private recitandum. Talis est consuetudo obligans *sub gravi*, quam quidem ipse Gregorius IX agnovit, praecipiens monachis, ut etiam *itinerantes Horas dicant in via* (1).

Diximus *professos choro addictos*; neque enim tenentur *novitii*, cum nondum regulam sint professi: neque *conversi* etsi professi qui ordinati sunt ad corporales labores, non ad Officii recitationem (2).

§ III. — *De tempore, ordine et forma in recitatione.*

Q. 1. *Quo tempore Horae Canonicae recitandae sunt?*

R. Ad vitandum peccatum *mortale* sufficit, si Horae Canonicae persolvantur a media nocte usque ad aliam mediam noctem (3). Ut autem vitetur etiam *veniale*, recitatio fieri debet tempore ab Ecclesia adsignato, *nisi obstet rationabilis causa*. Porro Vesperae dici debent a meridie ad mediam noctem (4): celerae vero Horae ab aurora ad meridiem; excepto *Matutino*, de quo infra: item *Nona* et, juxta alios, etiam *Sexta*, quae recitari possunt post meridiem.

Diximus *nisi obstet rationabilis causa*, quae quidem *communiter* esse potest quaelibet utilis et honesta, v. g. concio paranda vel audienda, periculum supervenientis occupationis, major devotio vel tempus aptius ad studendum. Hic attendenda est regula s. Antonini: *quando Officium dici non potest propter occupationes, melius est praeven re, quam tardare; quia praevenire est providentiae, tardare vero est negligentiae*. Caeterum, ad Matutinum cum Laudibus quod attinet, etiam sine causa pridie recitari potest; videlicet tempore, quo sol proprior est ad occasum, quam ad meridiem (5); inquit enim Angelicus: *quantum ad Ecclesiasticum Officium et Solemnitatum celebrandi incipit dies a Vesperis: unde si aliquis post dictas Vesperas et Completorium dicat Matutinum jam hoc pertinet ad diem sequentem* (6). Et talis est consuetudo ubique recepta.

Q. 2. *Quo ordine et forma Horae Canonicae recitandae sunt?*

R. Ad 1. Eo ordine Horae Canonicae recitandae sunt, quo exponuntur in Breviario; et qui absque justa causa illum inverterit, peccat; quia praeceptum violat: haec tamen inversio non invalidat Officium, neque *mortalis* est; cum adhuc tota illius substantia habeatur. Justae autem causae ordinem invertendi *communiter* sunt: — 1 Si quis ab amico invitetur ad Matutinum secum una

(1) Tenentur autem religiosi, licet profugi sint; quia statum non amittunt: item licet suspensi vel excommunicati; cum sint in culpa, et adhuc commode possint. Non tamen probabiliter tenentur qua religiosi, si per sententiam ejecti sint; quia tunc extincta habetur essentia status religiosi.

(2) Regulares tamen plura habent privilegia tum quoad qualitatem, tum quoad modum recitationis Officii.—V. Liguori, *Opus Mor*. l. 4, n. 141.

(3) Tempus juxta primaevam institutionem erat, ut Matutinum diceretur circa mediam noctem, Laudes sub auroram, Prima ad ortum solis, Tertia tempore medio inter ortum solis et meridiem, Sexta circa meridiem, Nona tempore medio inter meridiem et solis occasum, Vesperae ad solis occasum, Completorium sub crepusculum nocturnum. Nostris temporibus in usu non est haec Horarum distinctio.—V. Lucius Ferraris *Bib. Conc.* Vocab. Officium, art. 4.—Bellarminus, *De Horis Canonicis*.

(4) In Quadragesima, exceptis primis tribus diebus et Dominicis, Vesperae dicuntur ante meridiem: quod quidem est de praecepto quoad chorum ex Conc. Cabilonense *de consec. dist. 1 c. solent*; de consilio tantum pro recitantibus extra Chorum: et laudabilius est cum sit se conformare veteri disciplinae. Porro illud *ante meridiem* moraliter accipiendum est, nempe pro paullo ante: Concina admittit latitudinem unius horae; et hoc jam videtur satis abundans.

(5) Ut notat tabella in Calendario Dioecesis.

(6) Quodl. 5, a 28.

recitandum pro die sequenti, nondum persolutis Vesperis: — 2 Si quis carens Breviario memoriter recitet Horas ante Matutinum, si non potest commode earum recitationem differre; — 3 si quis Canonicus tarde ad Chorum accedat, Officio jam incepto. Idem est de alia simili causa rationabili (1).

R. Ad 2: quoad formam in recitatione Horarum hoc maxime pertinet: — 1 ut (nisi agatur de Religiosis, aut de iis, qui vel contrarium privilegium sint consecuti, ut Mediolanenses; vel alia usi sint consuetudine 200 annorum) quilibet utatur Breviario Romano a Pio V Bulla *Quod a nobis* 1568 edito, a Clemente VIII Bulla *Cum in Ecclesia* 1602 recognito, et ab Urbano VIII Bulla *Divinam psalmodiam* 1631 expurgato: secus non faceret satis muneri suo (2); — 2 ut Officium recitetur currentis diei ad praescriptum tum Breviarii praedicti, tum Calendarii propriae Dioecesis nihil mutando (3).

Quid (quaeres) *si quis Officium unius diei in aliud mutaverit?*

Si *inadvertenter* id egit, nullum erit peccatum, neque urgebit obligatio Officium repetendi; quia non praesumitur Ecclesia aliquem velle bis in die ad tale onus obligare: ita communiter cum Croix, Collet, Concina, etc.; in tali igitur casu pro axiomate habetur vulgare illud: *Officium pro Officio.* Quod multo magis currit, si causa adsit mutationis, ut si dicas Lectiones de Feria, quia Lectiones de Sancto non habes. Erit tamen observandum, quod si Officium persolutum sit notabiliter brevius, v. g. si Officium Sancti pro Officio Dominicae sit recitatum, fiat aliqua compensatio, recitando v. g. novem Psalmos ex primo Nocturno; id enim rationi consentaneum est.

Si vero mutatio sit facta *advertenter* et *sine causa*, tunc si Officium currentis diei mutatur in alius notabiliter brevius, erit *mortale*; quia non impleretur praeceptum neque in sua forma neque in aequivalenti. Hinc Alexander VII damnavit hanc n. 34. propositionem: *in die Palmarum recitans Officium Paschale satisfacit praecepto.* Quod si mutetur advertenter et sine causa in aliud ferme aequale, quale peccatum sit, adest hinc inde duplex plurimorum sententia; *aequius* tamen videtur dicendum cum Elbel, Roncaglia, Sporer, Viva aliisque, esse *mortale*, si mutatio sit frequens; *veniale*, si mutatio fiat raro, puta si ea contingat ter vel quater in anno. Nam si raro contingit, graviter non perturbatur ordo Breviarii pro Officiis totius anni: et aliunde Ecclesia in adsignanda forma specifica pro Officii recitatione respicit potius ad quantitatem, tamquam ad formam substantialem, quam ad qualitatem Officii ejusdem (4).

Q. 3. *An Matutinum possit a Laudibus separari.*

R. Sententia *communis* affirmat, sive Matutinum et Laudes sint duae Horae, sive una tantum; nam etiam antiquitus separabantur, uti fatentur eruditi. Imo Concina dicit melius esse, si Matutinum recitetur Vespere praecedenti, et Laudes remittantur ad diem sequentem; quia hoc est conformius antiquae

(1) V. Liguori, *Opus Mor.* l. 4, no. 172 *et seqq.* Videtur autem probabilius, quod haec inversio non sit mortalis, etiamsi publica sit, ut si fiat in Choro; quia non constat quod substantia temporis vel ordinis in hoc puncto pertineat ad grave praeceptum.

(2) Huic porro Breviario omnia exemplaria de necessitate conformari debent: v. App. 1 in fine Vol. 1. Vocab. *Breviaria.*

(3) Die 12 nov. 1831 a S. C. R. quaesitum fuit: *quando quis causa itineris vel studii, vel aliis de causis extra patriam vel Dioecesim versetur, debetne recitare Officium sui Capituli, Ecclesiae, vel Beneficii, vel etiam simpliciter Dioecesis; an vero Officium illius loci, in quo reperitur?* R. Beneficiarii tenentur semper ad Officium propriae Ecclesiae: simplices vero Sacerdotes conformari possunt Officio loci, ubi morantur. Vagi consultius est, ut propriae Dioecesis Calendario utantur; quia secus magna confusio Officiorum, ac perturbatio oriretur.

Non pauci affirmant eum, qui alio in Dioecesi sua utitur Breviario a Romano, posse privatim Romano uti (nisi specialiter id prohibitum sit); quia, inquiunt, Ecclesia Romana est mater et magistra cunctarum Orbis Ecclesiarum: ita Collet, Lessius, Ferraris, etc. V. Liguori, *Opus Mor. l.* 4, n. 160.

Iterum quaesitum fuit: *aliqui Sacerdotes nulli adscripti Ecclesiae pro commemoratione quae praescribitur facienda de patrono vel titulari Ecclesiae, commemorationem faciunt de patrono vel titulari Cathedralis; alii vero de patrono vel titulari Parochialis, sub quo degunt; quaenam praxis menti Rubricarum est conformior?* R. Faciendum esse commemorationem Patroni civitatis vel loci. *In Brugen.* 12 *sep.* 1840.

Non est mirum, si Sacerdos quilibet vicem salutantis ac resalutantis Ecclesiae solus expleat dicens: *Dominus vobiscum*, subindeque respondens: *et cum spiritu tuo*; rursumque benedictionem solus petat et reddat; nam per unitatem fidei Sacerdos tota Ecclesia est, et ejus vicem gerit. Ita s. Petrus Damiani, Opusculo cui titulus, *Dominus vobiscum*, c. 10.—Porro *Dominus vobiscum* dicitur tantum a Sacerdote et Diacono, qui non sit majori excommunicatione irretiti: ceteri ejus loco dicant: *Domine, exaudi orationem meam*, etc.; ita ex recepta ubique consuetudine. Gavantus.

(4) V. Liguori, *Homo Ap. App.* 5. n. 70.

consuetudini. — Cum vero talis fit separatio, adjici debet in fine *Pater noster*; quia Rubrica praecipit, ut post Horam quamcumque recitetur *Pater noster*, si terminatur Officium. Utrum vero sit etiam addenda *Oratio*, alii *probabiliter* negant; alii item *probabiliter* affirmant, prout tenent Matutinum et Laudes vel unam esse Horum, vel duas. Praestat autem, ut quando separantur initio Laudum praemittatur oratio, *Domine in unione*, etc. cum *Pater et Ave*.

Imo non solum Matutinum a Laudibus, sed tres ipsi nocturni possunt *probabiliter* licite inter se separari, saltem si inter eos non intercedat majus temporis spatium, quam trium horarum, quod quidem esset juxta ritum antiquum, prout refert d. Thomas. Neque tunc adest obligatio recitandi *Pater*; siquidem nullum haec de re praeceptum adest.

Quid (quaeres) *si una Hora, vel unus Psalmus interrumpatur notabiliter? Alii* ajunt totam esse repetendam. Horam vel Psalmum interruptum; quia sublata fuit unitas praescripta; verum *alii communius* et *probabilius* negant; quia singuli Psalmi ac versus completam habent significationem et satis uniuntur vel per intentionem continuandi vel per ipsam recitationem subsequentem, licet aliunde *venialiter* peccet qui nullam habet interrumpendi causam, quia tunc ait Layman, sine ratione praescriptam ab Ecclesia unitatem rumpit. Ita Croix, Lessius, Sanchez, Sporer, etc. (1).

Q. 4. *An matutinum ante Missam sit persolvendum.*

R. *Probabilior* et *communior* sententia cum Anacleto, Bellarmino, Concina, Lessio, Sanchez, Sylvio aliisque docet non esse *mortale* illud post Missam persolvere; *tum* quia nulla vera adest connexio inter Officium et Missam; *tum* quia *gravis* obligatio non clare exprimitur in Rubrica, neque *communiter sub gravi* recepta est. Esset tamen *veniale* id agere sine aliqua causa; quia revera a rubrica id inter defectus habetur (2). Et sane si non necessaria, est profecto illa recitatio convenientissima dispositio ad celebrandum. In hanc sententiam consentit Benedictus XIV (3).

Q. 5. *Quid agere debet qui advertit se errasse in Officio?*

R. Error contingere potest *vel* circa Officium diei praeteritae; *vel* circa Officium diei futurae; *vel* circa Officium diei currentis.

1. Qui animadvertit se omisisse Officium diei praeteritae, non potest illud in aliam diem transferre, etiam non impeditam: ita declaravit S. R. C. 17 jun. 1675, referente Bona (4): sane obligatio Officii unaquaque determinata die absolvitur. Et Rubrica tunc solum Officii translationem praescribit, cum illud impeditum est vel a Dominica vel ab Officio majori; non vero cum fuit omissum.

2. Qui animadvertit se hodie recitasse Officium, quod die crastina praescriptum est, tenetur illud crastina die repetere; quia per recitationem anticipatam non potuit satisfacere praecepto nondum vigenti.

3. Qui advertit se errasse in Officio diei currentis postquam multum processerit, v. g. post recitatum jam Matutinum, *si id inculpabiliter evenerit*, non tenetur partem recitatam emendare per aliam recitationem; sed sufficit, si recitet quod superest de Officio debito, ne detectum errorem prosequatur. Si vero oblitus sit tantum partem Horae, sufficit illam recitare, quin totum Officium repetat. Diximus *si id inculpabiliter evenerit*; si enim pars notabilis culpabiliter mutata sit, tota illa Hora *probabilius* est repetenda *saltem sub levi*; quia *saltem sub levi* extat obligatio oratio-

(1) V. Liguori, *Op. Mor.* l. 4, n. 168. Justae interrumpendi causa habentur: — 1° quaelibet utilitas propria vel aliena, quae sine aliquo incommodo differri non posset; — 2° ratio urbanitatis vel charitatis, aut ratio exequendi mandata superiorum; — 3° si excipienda sit confessio alicujus, qui non libenter expectaret; — 4° si velis aliquid agere aut adnotare, ut tollas distractionem sive sollicitudinem, v. g., ne obliviscaris, etc., modo tamen non frequenter fiat; quia frequens interruptio ob talem causam aliqua irreverentia non caret; — 5° licite etiam potest interjici aliqua brevis oratio inter orandum, vel aliquis interdum pius cordis effectus. Non tamen liceret, meditandi gratia, in istis diutius et frequenter immorari; quia ratio recitationis seu orationis vocalis non satis servatur: item si vocalis oratio longior et minime pertinens ad Officium diceretur; pars enim notabilis adderetur horis, quod esset veniale, utpote contra formam praescriptam.

(2) Si Missa sit *de Requiem*, hanc inversionem nullum omnino includere peccatum alii docent; quia tunc nulla omnino vel levis adest connexio inter Missam et Officium.

(3) *De Sacr. Missae* l. 3, c. 13. Verius tamen est mortale, ut ait idem Benedictus, nisi adsit vera, publica et gravis causa, canere Missam conventualem solemnem antequam Matutinum in Choro dicatur; cum sit contraria consuetudo; et aliter agendo taedatur graviter publicus Dei cultus, et conveniens regimen Ecclesiae — V. Liguori, *Opus Mor.* l. 6, n. 348.

(4) V. Gardellini, n. 2482.

nem continuatam persolvendi secundum ritum praescriptum (1).

§ IV.—*De modo recitandi Horas Canonicas.*

Q. 1. *Quomodo Horae Canonicae recitandae sunt?*

R. Illud ipsum Lateranense Concilium sub Innocentio III, a quo antiquissima consuetudo Horas recitandi confirmata est in *legem scriptam* deducta, modum etiam indicavit, quo illae recitandae sunt, inquiens: ***districte praecipientes in virtute obedientiae, ut Divinum Officium, nocturnum pariter et diurnum, quantum eis dederit Deus, studiose celebrent et devote.*** Vocabulum ***studiose*** pertinet ad munus *oris*; et postulat, ut Officium persolvatur *vocaliter*, absque syncope et abscissione verborum. Vocabulum *devote* pertinet ad munus *cordis*, et postulat, ut recitatio fiat cum debita *intentione* et *attentione*.

Q. 2. *An qui Officium recitat debeat se ipsum audire.*

R. Alii affirmant cum Suarez; oratio enim, inquiunt, ut sit vocalis, exigere videtur, ut qui orat audire se ipsum debeat. Sed satis probabiliter negant Azurius, Layman, Salmanticenses, Sporer, Tournely et alii cum doctissimo Sylvio, cujus doctrinam magni aestimat Benedictus XIV in multis locis suarum Bullarum. Et sane ad satisfaciendum huic praecepto non praecipitur *auditio*, sed tantummodo *recitatio*, id est vocalis pronuntiatio verborum; atqui haec haberi potest, licet a recitante verba non audiantur. Ut enim habeatur vera recitatio, seu vera vocalis verborum pronuntiatio, sufficit ut formetur aliquis verborum ipsorum sonitus, etsi modicus et vix sensibilis: hic porro sonitus semper fit cum verba proferuntur; quia proferri nequeunt, quin per linguam et labia fiat aliqua aeris compressio, ex qua necessario aliqualis sonitus enascatur oportet. Est autem per accidens, si sonitus iste audiatur vel non audiatur (2).

Q. 3. *An qui recitat Officium cum sociis teneatur repetere quae non satis auribus perceperit, si agatur de materia notabili.*

Nota: *communne* est satisfacere qui audit a socio *Lectiones*, *Responsoria*, *Capitula*, *Orationes* et *Antiphonas*: item tenent probabiliter et illos satisfacere, qui dicunt soli *Psalmos* et *Lectiones* audiunt: vel soli partem Psalmorum dicunt, et partem cum socio; quia satis communicant ex recepto usu in eo, quod audiunt (3).—Hoc posito:

R. Plures *non improbabiliter* cum Elbel, Roncaglia, Salmanticensibus aliisque excusant a repetendo quod non satis auribus perceptum fuit, si id contingat propter strepitum alienum; imo etiamsi id evenerit propter culpam Chori, vel socii. Quae sententia innititur auctoritate s. Antonini, qui ait: *si quis Lectionem, vel aliud quod in Choro legitur non intelligat propter legentis ineptitudinem, non peccat, dummodo conetur intelligere saltem verba.* Suffragatur ratio: recitans cum socio per illam ipsam societatem et suam applicationem censetur moraliter communicare cum eo in oratione; cum intendat Deo exhibere omnes laudes et preces, quas socius profert. Accedit: praeceptum Officii ex Ecclesiae benignitate est *benigne* interpretandum; alioquin innumeris anxietatibus locum faceret (4).

Q. 4. *Quid de eo, qui in recitatione Breviarii syllabas mutilat?*

R. Si ista mutilatio est in tali quantitate ut sensus verborum notabiliter varietur, qui sic voluntarie Officium recitat, non poterit excusari a *mortali* casu quo quantitas illa sit gravis in ordine ad ipsum Officium; neque ideo ab onere repetendi partem, in qua sensus fuit corruptus. Quid vero si id

(1) V. Liguori, *Op. Mor.* l. 3, n. 667; et l. 4, n. 160, q. 5.

(2) V. Liguori, *Opus Mor.* l. 4, n. 162.

(3) Valide et licite recitatur Officium alternatim cum socio non obligato ad Horas, et etiam cum laico, ut passim docent.

(4) « Certum est cum Holzman et Roncaglia, cum Azorio et Reginaldo, quod non oportet in Choro audire omnes; sed sufficit unum audire, et sufficit audire in confuso saltem partem alterius Chori, licet distincte nequeas audire. Ita Salmanticenses, qui testantur hoc docere fere omnes DD. — Sic pariter est certum, ut docet Innocentius III. c. 9. *de cel. Missae*, quod *si in Choro omittas aliquod dicere* (intellige non ultro), *non peccas; Chorus enim supplet....* Sed an satisfaciat surdus, qui ex obligatione Choro assistit, et suam tantum recitat partem? affirmant Suarez, Escobar, Roncaglia, Sa... Magis tamen mihi placet sententia opposita cum Palao, Sanebezio, Salmanticensibus, Elbel, qui dicunt surdum lucrari quidem distributiones; sed teneri ad repetendum non audita... Sed bene tamen potest eodem tempore satisfacere submisse dicendo partem alterius Chori ». Ita Liguori, *Opus Mor.* l. 4, n. 163.

Sane surdus non potest dici, quod quantum in se est cum aliis communicet; cum imo totum per ipsum sit, quod non possit communicare cum aliis. Unde diversa est ratio illius, qui potens est communicare, et de facto quantum in se est, communicat; sed aliquid non percipit ob alterius impedimentum.

fiat involuntarie, scilicet ob balbutiem vel inveteratam consuetudinem et adhuc agatur de gravi quantitate relate ad totum Officium? Si studeat se emendare, ad nihil amplius videtur teneri; ubi enim nulla culpa nulla poena; fecit enim quod in se est. Aliter peccat *venialiter* (1).

Sed quid (dices) *de eo, qui socium syllabas mutilantem sibi suscipit in Officii recitatione?* Ille non tenetur Officium repetere, *nisi certo constet* socium ita syllabas mutilasse, ut pro notabili parte sensus notabiliter mutatus sit; praesumptio enim stat pro debita recitatione. Putamus tamen eundem minime excusari a *veniali*, si sponte tali socio uniatur: excipe nisi adsit causa rationabilis, ut esset v. g. si a Superiore, vel a persona gravi ad id invitetur.— Certum est autem eos non satisfacere, qui alternatim recitando non expectant versus absolvi, si hoc fiat in magna quantitate; quia tunc una pars alteri non succedit. Et hoc caute notandum est: quot enim sunt qui tam insignem orationem praecipitanter agunt, invocantes non Dei benedictionem, sed maledictum!

Q. 5. *An in Officii recitatione requiratur intentio et attentio.*

R. Cum Lurasebi affirmative; recitatio Horarum est vera oratio, id est elevatio mentis in Deum; sed haec nequit fieri ut oportet sine convenienti intentione et attentione; quid est enim intentio? est volitio faciendi aliquid: quid est attentio? est mentis applicatio ad id, quod agitur. Necessaria est igitur in Horarum recitatione: — 1 intentio, seu volitio saltem generalis orandi: unde qui Horas purae eruditionis causa, vel animo sese exercendi in legendo aut Psalmos memoriae mandandi recitat, non facit satis, sed tenetur illas repetere, cum talis recitatio non sit oratio; — 2 attentio; id est animi applicatio ad Officium quod persolvitur; secus ejus recitatio non fieret humano modo, sed materiali omnino.

Q. 6. *At* (quaeres) *qualisnam intentio et attentio requiritur?*

R. 1. Intentio alia est *expressa*, alia *implicita*. *Expressa* est, qua quis ab initio Breviarium sumens dicit *volo orare*. *Implicita* vero qua id non dicit quidem actu, sed id virtualiter intendit, dum vult recitare Horas canonicas juxta Ecclesiae praeceptum. Haec porro sufficit; nam prima illa non est totaliter posita in nostra potestate.

R. 2: Attentio alia est *externa*, quae nempe excludit omnem externam actionem physice incompossibilem cum eo quod agitur; alia *interna*, quae consistit in interiori mentis advertentia ad id quod agitur. Certum est ad validitatem Officii attentionem externam requiri; cum sine ea haberi non possit ipsa recitatio: ut esset v. g. *fabulari*, *scribere*, *os in risum laxare*, *attentam alienis sermonibus aurem praebere*, *magna animi applicatione aliquid diversum agere*, *sibi celeriter vestes accommodare*; qui enim haec agit, Deum potius irridere, quam eum exorare jure merito dicitur. Aliter esset, si quis, dum recitat, ambulat, se lavat, flores colligit, ignem fodicat, collem aspicit: vel recitat ubi alii fabulantur vel canunt, modo his animum non serio applicet: haec enim satis compatibilia sunt cum recitatione. Sed in hisce rebus non una regula est; nam quaedam actiones, quae pro uno sunt distractivae, tales non sunt pro alio.—Non ita tamen res certa est, si quaeratur de *attentione interna:* communior et probabilior sententia, omnino consulenda, docet hanc quoque requiri (2). Praecipua ratio est: omnes conveniunt ad Officium persolvendum requiri aliquam saltem intentionem colendi Deum vel orandi; atqui haec intentio haberi nequit sine aliqua attentione etiam interna, cum oratio sit ex natura sua *elevatio mentis in Deum*. Sane si quis Breviarium recitet mente a Deo aliena, jam non est oratio, sed orationis simulatio, seu species hypocrisis, de qua illud: *hypocritae, bene prophetavit Isaias de vobis dicens: populus hic labiis me honorat, cor autem eorum longe est a me* (3). Adde: Tridentinum vult Officium recitari *reverenter*, *distincte* ac *devote: reverenter*, en intentio: *distincte*, en attentio externa: *devote*, en attentio interna (4).

Sed (quaeres) *quaenam interna attentio requiritur?* Praeter attentionis divisionem tradi solitam in *actualem*, quae est; in *virtualem*, quae fuit et in alio perseverat; in *habitualem*, quae pariter fuit, sed in nullo effectu permanet; et in *interpretativam*, quae esset, tripliciter adhuc distinguitur

(1) V. Liguori. *Opus Mor.* l. 4, n. 165.

(2) Possetne beneficiatus percipere fructus, si opposita sententia *adhuc probabili* innixus voluntarie se detrahit ab officio recitando? R. negative; cum sola enim probabilitate opinionis oppositae nequit possessionem fructuum inchoare.

(3) Matth. 15.

(4) V. Casati, *De Sacram. Poenit.* art. *de interrogandis Ecclesiasticis* o. 3. — Liguori, *Homo Apost. App.* m. n. 75; et fusius in *Opere Mor.* l. 4, n. 177.

attentio interna. Alia *spiritualis*, seu *mystica*, quae est ad Deum ipsum; cum nempe mens ad eum elevatur, meditando v. g. ejusdem attributa, vel passionis Christi mysteria. Alia *literalis*, idest *ad sensum*; cum nempe attenditur ad percipiendam verborum intelligentiam. Alia demum *superficialis*, quae est tantum ad verba, cum nempe attenditur ad recte verba proferenda, ne error fiat ea mutilando vel transferendo.

His positis, dicimus: — 1 attentio *habitualis* non sufficit, quia non est hominis agentis humano modo: item neque *interpretativa*, quia haec nondum existit: *actualis* vero optima quidem est; sed non necessaria, cum ea non sit semper in nostra potestate, et ei opponantur distractiones etiam involuntariae. Sufficit ergo et requiritur saltem attentio *virtualis*, cui quidem solum voluntariae distractiones opponuntur; — 2 attentio *spiritualis*, ut eam nos explicamus, non requiritur: haec saue licet sit optima et iden laudanda, non est necessaria; cum de facili haberi non possit: nec requiritur *literalis*; quia secus non orarent qui latinam linguam ignorant. Sufficit ergo et requiritur saltem attentio *superficialis*: id est *attentio ad verba*, non quidem ad singula omnino, sed moralis et generalis, conjuncta cum pia intentione orandi et colendi Deum. Haec, inquam, attentio requiritur, et sufficit: *requiritur*, quia Breviarium est oratio vocalis et ideo orali vocis sono complenda per distinctam verborum pronuntiationem: *sufficit* autem; oratio enim sic facta est vera oratio: *primo est attentio ad verba quibus petimus*, inquit Angelicus, *deinde ad petitionem ipsam...; et quaecumque harum attentionum adsit, non est reputanda inattenta oratio* (1).

Q. 7. *Quoenam sunt remedia contra distractiones in Officio?*

R. Remedia contra distractiones in Officio sunt *negativa* et *positiva*. *Negativa* sunt subtractio eorum quae distractionum sunt causa, v. g. impedire quominus oculi circumvagentur, a graviori hominum strepitu se subducere, ad negotia diversa non properare, etc. *Positiva* vero sunt procuratio eorum, quae attentionem per se excitant, v. g. elicere sub initio intentionem laudandi Deum, hanc renovare sub fine Psalmorum, meminisse saepius praesentiae Dei, mysteria illa sibi exhibere, quae per septem Horas repraesentantur, etc. (2).

Quid (quaeres) *requiritur, ut quis dicatur Officio minime satisfecisse ob habitas distractiones*? Conveniunt ad hoc non sufficere, ut quis voluntarie distrahatur; sed insuper requiri, ut plene advertat, se distrahi ab Officio in materia notabili (nisi agatur de habituato in hisce admittendis distractionibus, qui scilicet nunquam fecerit quantum in se est ad habitum vincendum). Nam aliter licet ipse voluntarie se distraheret *in genere*, non tamen voluntarie se distraheret *in specie* ab ipsa Officii recitatione. Ita Cajetanus, Concina, Croix, Gobatius, Navarrus, Salmanticenses, Sanchez, Sotus, Suarez aliique (3); tunc enim attentio perseverat virtute quoad Officium (4).

Q. 8. *An peccet qui recitat Officium vel in mortali, vel in locis immundis, vel non servando Rubricas in stando, genuflectendo, etc.*

R. Ad 1: *Verius* et *communius*, qui Officium recitat in *mortali* existens, satisfacit et non peccat *mortaliter*: quia ex una parte non exercet actum Ordinis sacri: ex alia quamvis nihil mereatur de condigno, quia tamen orat nomine Ecclesiae, bene pro aliis obtinet; cum Ecclesia suppleat. Unde, quod oret nomine Ecclesiae in *mortali* existens, non videtur irreverentia de *mortali* damnanda.

(1) In 4, dist. 15, q. 4. — Ex his patet, optimam esse hanc orationem, licet eam recitaverit Monialis, quae sensum verborum non intelligit. V. Da Ponte *La perfezione cristiana*, T. 3, c. 6, §1 et 2.

(2) Alii aliis utuntur remediis; sic optimum est, quoad potest, Officium oculis legere; oculis fraenatis, facilius et mens fraenatur a vagationibus: identidem considerare magnam quam agimus actionem; non enim alloquimur hominem, sed Deum: concipere animo ex una parte adstare nobis recitantibus angelum custodem qui merita notet, ex altera daemonem, qui demerita scribat, etc. — V. Liguori, *La Messa e l'Offieio strapazzati*. — L'Ecclesiastico novello santificato coll' attenta recitazione del divino Officio, ecc.

(3) Imo complores etiam tradunt ne oportere quidem, ut quis tota semper eo tendat animi sollicitudine: cujus quidem doctrinae fundamentum est, quod impossibile ferme sit omnes omnino distractiones vitare, et praesertim studiosis, quorum exercitia sunt praecipue in intellectu, qui ex assiduis occupationibus ita saepe inflectitur, ut veluti calcaribus adjectis in suas controversias prolabatur.

(4) Quod praesertim dictum est ad scrupulosorum levamen: videlicet quamvis Officium recitans advertat semiplene ad distractionem, et sic peccet venialiter, adhuc tamen satisfacit, quia semper perseverat attentio prima sive intentio attendendi, donec cum plena advertentia non fuerit revocata. Nam *si res per quas caveas nascitur, per easdem dissolvi debet*, uti fert juris adagium, intentio cum plena deliberatione prius concepta tolli non potest, nisi cum alia item plena deliberatione retractetur. Hinc commune est, quod si quis advertens se distractionibus teneri, adhibeat contra illas mediocrem diligentiam, nullo modo peccat.

R. Ad 2: Alii dicunt *veniale* esse recitare Officium in locis immundis, si fiat sine causa; cum non videatur carere irreverentia. — Alii nullam culpam agnoscunt; quia cum Deus sit ubique, ubique laudari potest. Hinc Apostolus: *volo ... viros orare in omni loco* (1).

R. Ad 3: *In Choro* recitantes Officium *probabilius* peccant, si absque causa situm non servent; quia agerent contra Rubricam: haec tamen omissio, ut dicunt, non excedit *veniale* ex materiae parvitate. Verum extra Chorum *commune* est, non peccare qui situm non servat, quia Rubrica respicit tantum recitantes in Choro (2); laudabiliter tamen ipse servatur ad fovendam devotionem (3).

Q. 9. *Quomodo dirigendus est scrupulosus circa Officium?*

R. Potest quis esse scrupulosus, vel *quia* dubitat de intentione debita; vel *quia* dubitat de attentione sufficienti; vel *quia* dubitat de accurrata verborum expressione; vel *quia* timet, ne brevius, quam par sit, tempus impenderit in Horarum recitatione. Jam vero:

1. Ei, qui dubitat *circa intentionem debitam*, suadebit Confessarius dubium illud quamdam esse insaniae speciem nemini aperiendam; intentio enim adest hoc ipso, quod Breviarium manu suscipit et Officium de facto recitat. Addat, non requiri intentionem satisfaciendi, sed sufficere intentionem recitandi: imo ne requiritur quidem intentio *explicita*; sed sufficit *implicita* et *virtualis* intentio orandi, quae certe adest quotiescumque vult quis Officium dicere vel colere Deum vel propriae obligationi satisfacere. Unde ne sit anxius de intentione.

2. Ei, qui dubitat *de sufficienti attentione*, aperte dicat eam certo perseverare quoad ipse recitare pergit, et stat etiam cum distractione voluntaria, dummodo non sit certo voluntaria relate ad Officium. Et licet per hanc distractionem attentio esset amissa, sufficienter tamen renovaretur per distractionis exclusionem opus inceptum prosequendo. Imo metus ipse quo scrupulosus agitatur, ne intentio amissa sit vel non renovata, signum est certum quod ipsa adsit.

3. Ei, qui dubitat *de recta et accurata verborum expressione* suadendum, ne inter recitandum haereat, sed decurrat sine ulla anxia sollicitudine: neque examinet quomodo processerit, certus quod Deus magis honoratur cura moderata, cum tunc sit habere Deum ut benignum Patrem. Item ne quid repetat, tum quia libertas est in possessione, et tenere debet, *bene* illa fuisse peracta quae certo omnino non constat fuisse peracta *male*; tum quia Ecclesia, benigna mater, non vult filios suos meticulosos et anxios, sed hilares et quietos.

4. Ei tandem, *qui anxius est de tempore impendendo in recitatione*, suadere poterit Confessarius, imo etiam injungere: 1 ut spatium sibi ipse determinet ordinarie necessarium, et quod a probis impendi solet; 2 ut illa quae intra tale spatium recitare non potest, omittat; Ecclesia enim non plus ab ipso requirit.

§ V. — *De causis ab Horarum recitatione excusantibus* (4).

Q. *Quot sunt causae ab Officio excusantes?*

R. Causae ab Officio excusantes *communiter* adsignari solent:

1. *Inculpata Breviarii carentia*, 2 *gravis metus*, 3 *oculorum caecitas*, 4 *gravis infirmitas*, 5 *gravis occupatio*, 6 *dispensatio* (5).

1. *Inculpata Breviarii carentia cum impotentia aliud sibi comparandi*, quia tunc quoque habetur impotentia physica. Diximus *inculpata carentia*; si enim quis Breviarium in ignem projiciat vel in flumen, peccat et tenetur retractare perversam illam voluntatem, simulque curam omnem impendere ad aliud sibi Breviarium comparandum, recitando interea quod memoria tenet (6): alioquin tot peccata committit quot sunt omissiones quas praevidet, nisi cum poeniteat primi peccati; quia perseverat voluntarium in causa.

2. *Oculorum coecitas*; haec enim constituit veram impotentiam physicam: idem dicatur de oculorum morbo quo quis laboret. Si tamen Officii pars aliqua notabilis memoriae teneatur, illa recitari debet ex di-

(1) 1 Tim. 2.

(2) V. Liguori, *Op. Mor.* l. 4, nn. 178, 179.

(3) Per se Officium etiam in curru vel equo reverenter recitari potest; et haec est generalis etiam piorum consuetudo.

(4) V. Liguori, *Op. Mor.* l. 4, nn. 154 *et seqq.*

(5) Quae causae ad tres etiam reduci possunt, nempe ad impotentiam tum physicam tum moralem, ad charitatem atque ad dispensationem.

(6) Diximus *recitando interea, etc.* qua in re en regula: si potest recitare quantum est parva Hora, teneris sub gravi, secus ad nihil neque sub levi; quia modicissima pars scorsim sumpta, non censetur aestimabilis ad finem legis. Quod si habeas Officium commune, non tamen proprium diei, adhuc teneris; quia satis observaretur substantia.

ctis; sed non ideo obligatur ad Horas ceteras memoriter addiscendas; quia hoc esset medium extraordinarium.

3. *Gravis metus*: ob gravem metum liberatur *vel in toto* vel *in parte* ab Officio qui ideo sibi prudenter timet obventurum esse grave alioquod corporis vel honoris detrimentum, v. g. si quis Subdiaconus inter haereticos vel infideles degens ob Officii recitationem tales eorum in se furores excitaret et odia, ut persecutiones graves pertimesceret; lex enim humana cum tanto detrimento non obligat. Diximus *vel in toto vel in parte*; nam quando praecepti materia divisibilis est, qui non potest implere totum, tenetur implere partem quam potest: ea ipsa ratione, qua aere alieno gravatus, cum non potest solvere totum, debet solvere saltem quod potest. Unde damnata est ab Innocentio XI haec n. 54 propositio: *qui non potest recitare Matutinum cum Laudibus, potest autem reliquas Horas, ad nihil tenetur*; *quia major pars trahit ad se minorem.*

4. *Gravis infirmitas*: hac ratione excusantur ab Officio non solum qui actu laborant morbo gravi; sed etiam qui nequeunt illud recitare absque gravi ejusdem periculo, v. g. si quis prudenter timeat sibi inde obventuram notabilem capitis gravedinem, vel stomachi cruditatem, aut virium lassitudinem. Idque *probabiliter* tenet, etiamsi infirmus per magnam diei partem legeret libros ad solandum animum; quod enim legere queat libros recreationis causa, non sequitur posse et teneri recitare Officium, quod requirit tum intentionem tum attentionem, quibus major profecto inhaeret difficultas. Ita Elbel, Holzman, Salmanticenses, Sanchez, Sporer. Quod de aegrotante, illud etiam de convalescente dicendum cum Concina ac Tournely, saltem per aliquot dies ad arbitrium prudentis, donec nempo viribus reficiatur: et quamvis interim Missam valeat celebrare; quia Missa non ita aggravare solet. In dubio, an infirmitas sufficiat, poterit quilibet acquiescere judicio Medici aut Superioris aut viri prudentis: et *regulariter* favorabilem partem amplecti, cum possideat jus naturale de propria conservatione.

5. *Gravis occupatio:* haec tunc tantum excusat ab Officio, cum *vel* non potuit praeveniri, *vel* non potest omitti sine gravi scandalo *vel* sine gravi damno alieno aut proprio, neque cum Officio potest conciliari: quae ubi concurrant, censetur adesse *impotentia mortalis*, ideoque obligationis cessatio. Sic excusantur, v. g. Parochi, qui occupantur tota die in cura infirmorum; cum eam haud possint differre, et hic et nunc necessitas urgeat: item Confessarii, qui per totam diem confessiones excipiunt, quas omnino differre non possunt: item concionatores, si tamen nequeunt omittere concionem sine scandalo, aut infamia. Non vero qui studio literarum vacant; secus actum esset de hac recitatione: hinc contraria propositio sub. n. 21 ab Alexandro VII damnata est. — Qui tamen praevidet occupationem sibi in die obventuram, quae stare nequeat cum recitatione, tenetur Officium, *si ejus jam inceperit obligatio*, in antecessum recitare, v. g. summo mane, casu quo nequeat reliquis diei horis. Ex quo merito inferunt, rarissime contingere, quod Officium omitti possit propter occupationem. Diximus, *si ejus jam inceperit obligatio*; quia nemo tenetur praevenire illius praecepti implementum, quod nondum existit. Sic *valde probabile* apparet cum Elbel, Holzman et Sporer, quod ille, qui non potest recitare Matutinum die sequenti, minime teneatur die antecedenti id agere; quia praecepti obligatio nondum incepit: et licet permittatur recitari, id tamen non ex praecepto, cum nondum urgeat; sed ex privilegio inductum est, quo nemo ligatur.

6. *Dispensatio:* Supremus Pontifex absolute, et etiam sine causa potest valide dispensare, licet agatur de Beneficiato; quia haec obligatio (uti docent cum Benedicto XV) non est de jure naturali, sed tantum *positivo* Ecclesiastico, a quo bene valet dispensare (1). Episcopus autem dispensare non potest, nisi cum causa, et cum aliquo particulari, atque ad breve tempus: sic fert recepta ubique consuetudo: causa erit quando dubitatur de morali Clerici impotentia. Hanc autem facultatem valet Episcopus exercere etiam per Vicarium suum Generalem, modo tamen speciale illi mandatum eam in rem elargitur; nam ex generali commissione non ipsi committuntur, nisi quae sunt de jure Episcopi ordinario et proprio (2).—Hinc versus:

Quem Papa dispensat, multus labor opprimit, aeger,
Qui timet, aut oculis Officioque caret.

An (quaeres) *teneatur socium adhibere, qui non valet solus Horas recitare.* Affir-

(1) *Notif.* XIX.

(2) V. Liguori, *Op. Mor.* l. 3, n. 1043; et l. 4, n. 159.

mative si illum invenire potest; hoc enim in casu non potest dici quod vera sit impotentia, cum socium adhibere sit medium ordinarium ac facile Si tamen socium habere non possit nisi stipendio soluto, ad illum conducendum non tenetur qui nullum possidet beneficium; cum nihil debeat ob officium, qui nihil ab officio percipit. An autem teneatur beneficiatus socium pretio conducere ex fructibus beneficii, adest duplex opinio probabilis: affirmativa est communior et tenenda, si ille velit fructus percipere; quia cum sola probabilitate nequit possessionem fructuum inchoare, ut recte ajunt Concina, Lessius, Sotus, Tournely, etc. (1). Haec si adhuc fructus non perceperit: si enim talis beneficiatus omisit Officium, eo quod non adhibuit socium, et in bona fide fructus jam perceperit, potest eos retinere; quia melior est conditio possidentis (2).

Quid (quaeres) *de eo, qui certus quidem est se non posse recitare Officium totum, dubitat tamen an possit saltem recitare partem?*

R. *Generatim loquendo* iste ad partem, circa quam dubitat, tenetur; nam in dubio standum est pro obligatione, cum certa sit et possideat. Diximus *generatim loquendo;* si enim agatur de infirmo, qui ob suam infirmitatem certus est, se non posse totum Officium recitare, et anxie dubitat, an possit partem, rationabiliter docent ipsum ad nihil teneri Lugo, Navarrus, Roncaglia, Sanchez, Viva, Croix, Layman, Cardenas et alii. Ratio, quia aliter scrupulis et anxietatibus infelix ille nimium excuteretur nesciens quousque possit, aut non possit recitare: ex quo certe orietur in homine conscientiae timoratae (tale enim supponimus) magna inquietudo, quae magnum utique incommodum secum affert, tum quoad animam eam perturbando; tum quoad corpus, physicam ejus indispositionem augendo (3). Ad rem Billuart (4): postquam docuit eum qui non potest totam legem implere, teneri ad partem in re divisibili, excipit: modo « terminus potentiae et impotentiae non sit incertus et ambiguus, sicut v. g. in infirmis, in quibus vix ac ne vix determinari potest, quid possunt, usquequo possunt et non ultra. Unde si dum non possunt totam legem implere, tenerentur ad partem, foret locus gravissimis scrupulis et continua perplexitas in determinanda parte, ad quam tenerentur; et ideo jure praesumitur de mente aequi legislatoris, quod non velit in similibus casibus obligare ad partem. Ita graves Theologi ».

(1) Liguori, *Hom. Ap. App.* III, n. 76.
(2) Liguori, *Op. Mor.* l. 4, n. 158.
(3) Liguori, *Op. Mor.* l. 4, n. 154.
(4) De Leg., dis. 4, a. 7.

DISPUTATIO SECUNDA

DE ACTIBUS RELIGIONIS EXTERNIS

CAPUT PRIMUM

DE VOTO

Articulus I.—*De voti definitione, honestate et divisione*

Q. *Quid est votum?*

R. Votum prout est actus Religionis externus (1), definitur a d. Thoma: ***promissio deliberata Deo facta de bono meliori et possibili*** (2).

Dicitur 1—***promissio***, id est talis actus voluntatis, quo quis erga Deum se obstringit ad aliquid agendum, vel omittendum: et sic distinguitur votum a simplici proposito; qui enim proponit, intendit quidem facere quod proponit, non intendit tamen in se assumere obligationem illud praestandi ne sub levi quidem (3); — 3 ***deliberata:*** votum enim est lex, et quidem per se ***gravis***, quam vovens sibi ipse libenter imponit; atqui nemo censetur citra sufficientem animi deliberationem sese obligare; — 3 ***Deo facta*** : est enim votum actus Religionis et quidem ***latreuticus***, id est soli Deo debitus. Cum ergo catholici quaedam vovent B. Virgini ceterisque Sanctis, id est eo sensu, quod nempe vota nuncupant B. Virgini, et Sanctis tanquam testibus, patronis et adjutoribus ; — 4 ***de bono meliori et possibili.*** De ***bono***, alioquin non esset Deo gratum ; ***de bono meliori;*** promissio enim quae impedit majus bonum, sub hoc respectu, de cultu Dei detrahit, nec potest esse illi grata : ***de bono possibili***, nam promissio de re impossibili est ridicula et stulta (4).

Q. 2. *An votum sit res bona, honesta et sancta.*

R. Lutherus et Calvinus docuerunt, votum tale quidem esse, si fiat de iis, quae jam in lege praecepta sunt atque ex animo illa expeditius exequendi; sed esse rem illicitam, turpem et impiam, si fiat de iis quae in lege minime praecepta sunt et ex solo motivo colendi Deum, uti sunt v. g. vota monachorum.

Verum haec doctrina refutatur: sane Apostolus sic scribit de viduis quae, postquam continentiam Deo vovissent, nubere iterum cupiebant: ***habentes damnationem, quia primam fidem irritam fecerunt*** (5). Hic profecto agitur de re, quae minime praecipiebatur in lege, nempe de continentia perpetua in illo statu viduitatis servanda ; atqui tamen voti materiam constituebat, et Apostolus eam habuit uti bonam, honestam et sanctam, ita ut damnationis sententiam edixerit contra mulieres, quae votum illud voluissent infringere. Hinc in ipsa Scriptura, nulla votorum distinctione facta, de omnibus votis generatim dicitur: ***redde Altissimo vota tua: si quid vovisti Deo, ne moreris reddere*** (6). Deinde si res ita non esset, cur Ecclesia, columna veritatis, vota non solum semper admisit, sed et plurimum commendavit (7)? Hinc jam a saeculo IV arcebantur in perpetuum a fidelium communione virgines, quae votum castitatis violaverunt, uti constat ex Concilio Eliberitano. Accedit populorum consensus ; neque sane tantum penes gentem Israeliticam, sed etiam apud ethnicos vota nuncupabantur ad cultum divinum spectantia ,

(1) Votum indicat in sensu lato tum ***desiderium***, quo sensu dicitur Baptismus in voto; tum ***suffragium***, quod tribuitur in electionibus; tum ***propositum***, quod quidem est simplex voluntas aliquid faciendi.

« Vulgus (ait s. Alphonsus, ***Praxis Conf.*** c. 2. *n. 25*) saepe confundit desideria aut proposita cum votis. Ad haec distinguenda parum juvabit eum interrogare, ut nonnulli solent, an unquam habuerit intentionem se voto obstringendi sub gravi peccato? siquidem rudes sic interrogati facile negant. Satius erit interrogare , si tunc cum votum emisit , existimabat se graviter peccaturum fuisse an non , si postea non satisfecisset ».

(2) 2. 2. q. 88. a. 1.

(3) V. Liguori, ***Hom. Ap. Tr.*** v. n. 21.

(4). V. Bibbia di Vence, ***Dissertaz.*** Vol. 2: ***Sul voto di Jefte.***

(5) 1 Tim. 5.

(6) Ps. 49 ; Eccl. 5.

(7) V. Bergier, ***Dizionario, ecc.*** V° Voto.

cujus quidem rei complura exempla refert Livius. Accedit et ratio ; per votum enim magis ac magis voluntas nostra firmatur in bono, quod profecto pertinet ad perfectionem virtutis (1).

Ex hoc tria corollaria deducuntur : — 1 opus factum ex voto melius esse opere, quod fit sine voto ; *tum* quia quod fit ex voto, procedit a virtute praestantiori, nempe religione ; *tum* quia sic magis Deo nos submittimus; *tum* quia propriae ejus bonitati superaddit bonitatem voti (2);— 2 non tenere votum *de non vovendo*; quia non est de bono meliori, nisi forte conjunctum sit cum illa conditione: *de consilio Confessarii expostulando* ad vitandum votum praeceps. Si tamen, hoc voto non obstante, adhuc deliberate quis voveat, valet secundum votum; cum habeat objectum satis validum. Item valet votum de non ludendo etiam ludo honesto ; quia actus majoris virtutis est, se abstinere etiam ab aliquo actu virtuoso ad majorem perfectionem (3) ; — 3 fideles non esse promiscue avertendos a votis nuncupandis, sed potius in iis recte dirigendos, ne imprudenter voveant, v. g. jejunia sanitatem laesura, eleemosynas facultatibus non accommodatas. Haec generatim regula tenenda, ut facilius permittantur vota ad tempus, v. g. jejunii ad diem in mense, castitatis ad annum (4).

Q. 3. *Quaenam est voti divisio?*

R. Triplici modo votum spectari potest: nempe tum *ratione rei*, quae promittitur ; tum *ratione formae*, qua res promittitur ; tum *ratione temporis*, ad quod se extendit executio rei promissae.

1. *Ratione rei*, quae promittitur, votum aliud est *positivum*, aliud *negativum*, aliud *reale*, aliud *personale*, aliud *mixtum*, aliud *liberum*, aliud *necessarium* — Voto *positivo* promittitur res facienda : *negativo* promittitur aliquid omittendum: *reali* promittitur res externa pretio aestimabilis, ut calix: *personali* promittitur personae actio, v. g. Missae auditio: *mixto* actio personalis simul et res pretio aestimabilis extra nos posita, ut si quis voveat peregrinationem cum oblatione calicis: *libero* res non praecepta ; *necessario* res jam praecepta.

2. *Ratione formae*, qua fit promissio, aliud est votum *absolutum* et *conditionatum*, aliud *solemne* et *simplex*, aliud *reservatum* et *non reservatum*, aliud *expressum* et *taci*, *tum*. — *Absolutum* fit *pure* et *simpliciter* - v. g. *voveo eleemosynam : conditionatum* est quando adjungitur conditio, ita ut promissio non habeat vim obligandi, nisi ponatur conditio illa, v. g. *voveo peregrinationem, si a morbo convaluero:* huc revocatur votum quod vocant *poenale*, cui nempe *per modum conditionis* adnectitur poena, v. g. *voveo eleemosynam, si iterum ad ludum redibo. Solemne* est, quod uti tale ab Ecclesia acceptatur, et emittitur quibusdam ritibus praescriptis: tale est votum castitatis, quod Ordinibus Sacris adnectitur ac professioni Religiosae: *simplex* nullam habet talem solemnitatem. *Reservatum* est quod non potest relaxari, nisi a Pontifice : *non reservatum*, cujus relaxatio haberi potest ab alio Superiore. *Expressum*, quod verbis exterius profertur, ut ordinarie contingit: *tacitum*, quando quis aliquid vult, cui scit votum esse adnexum : tale est votum, quod emittitur ab iis, qui promoventur ad Subdiaconatus Ordinem.

3. *Ratione temporis*, quo comprehenditur executio rei voto promissae, votum aliud est *temporaneum*, aliud *perpetuum* — Temporaneum limitatur ad tempus determinatum, v. g. *voveo jejunium singulis sabbatis per anni spatium*; perpetuum extenditur ad totam vitam: tale est votum ingrediendi Religionem adprobatam.

Articulus II. — *De conditionibus ad votum requisitis*

§ 1. — *De iis, quae requiruntur ex parte voventis.*

Q. 1. *Quinam possunt vovere?*

R. Omnes possunt vovere, qui sufficien-

(1) Nec dicant haeretici votum adversari libertati Evangelicae; nam libertas Evangelii est libertas a peccato, non autem a lege, a praecepto, aut a vinculo quocumque, quod fideles majoria perfectionis causa sibi voluntarie possint imponere.

(2) S. Thomas, 2. 2. q. 88. a. 6.

(3) V. Lignori, *Op. Mor. l. 3. nn. 178, 210.*

(4) Fideles monendi sunt, ut matura utantur deliberatione, Confessariique judicium expostulent, antequam votum emittant. Frequenter accidit, ut quis in magno devotionis ardore, vel in aliqua gravi calamitate vota concipiat : at illis accidentibus transactis, actiones promissae nimis difficiles videntur, et peccaminose omittuntur—Quoad puellas vero, quae virginitatem suam Jesu consecrare cupiunt, non permittat Confessarius eis castitatem perpetuo vovere, nisi cognoscat eas bene fundatas in virtutibus et edoctas in vitae spiritualis regulis, et praecipue in oratione exercitatas. Sub initio eis tantum permittere potest, ut castitatem voveant per aliquod definitum tempus, nimirum a solemnitate alicujus festi ad aliam alterius.— V. Liguori, *Praxis, et Hom. Apost. Tract. ult. n. 40.*

tem habent rationis usum, *dummodo legitime non impediantur*; isti enim et voti naturam cognoscere et cultum Deo O. M. exhibere queunt. Cum autem usus rationis in homine praesumatur post septennium; idcirco vota ante septennium emissa censentur invalida, nisi ex circumstantiis appareat usum rationis revera adfuisse.

Diximus *dummodo legitime non impediantur*; nam potest quis a voti nuncupatione legitime impediri, etiam post sufficientem usum rationis: — 1 *auctoritate Ecclesiae*, quando Ecclesia quasdam voventibus imponit conditiones, quibus minime servatis, votum est nullum: sic v. g. Tridentinum praescripsit decimumsextum aetatis annum completum pro emittenda professione religiosa; et ideo nulla esset ac prorsus invalida, si ante id temporis fieret; — 2 *ratione materiae*, si nempe res voto promissa ad dominium alterius pertineat, uti v. g. filiusfamilias relate ad substantiam patris; — 3 *voluntate illius* a quo fortasse vovens dependeat, quatenus superioris voluntati subjiciatur: sic v. g. erit de Religioso relate ad Praelatum suum: sic etiam de minore relate ad suum tutorem, licet *probabilius* in hoc ultimo casu votum non sit irritum, sed tantum irritari possit (1).

Q. 2. *Quaenam voluntas ad voti valorem requiritur?*

R. Talis ad voti valorem requiritur in vovente voluntas, quae sit *vere* et *proprie* se obligandi ad aliquid agendum vel omittendum, ita ut in *promissario* (scilicet in eo, cui promissio facta est) verum jus enascatur rem voto promissam exigendi. Est enim votum lex quaedam privata, quam vovens sibi sponte imponit; atqui sine *positiva* obligationis inducendae voluntate lex nulla esse potest. Hinc nudum propositum, quamvis firmissimum, ad voti naturam non sufficit (2).

Quid si vovens hic et nunc non attendat ad voti obligationem? Vel iste conscius est obligationis, quae voto inhaeret: *vel* non. Si 1, valide vovet, modo verba votum significantia proferat; quia hoc ipso, quod voluntarie emittit votum conscius obligationis, censetur *implicite* ipsam quoque obligationem intendere. Si 2, nullum est votum; nemo enim obligationem contrahit, nisi velit: atqui nemo dici potest velle obligationem quam ignorat, cum voluntas non feratur *in incognitum*. Excipe casum, quo iste voluerit modo illo ordinario vovere, quo vovent alii; tunc enim *implicite* obligationem ipsam voluisse dicendus esset (3).

An (quaeres) *quis possit vovere rem gravem, sed cum voluntate se obligandi tantum sub levi.* Utique potest; vovens enim habetur in voto uti legislator: atqui *communis* opinio est legislatorem praecipere posse rem *gravem sub levi*. Si quis tamen rem *gravem* voveat, quin intentioni suae limites expresse apponat, censetur se obligare secundum rei naturam et materiae capacitatem, ac proinde *sub gravi* (4).

Q. 3. *Quaenam advertentia requiratur ad voti valorem?* (5)

R. Ad voti valorem requiritur: — 1 ut advertentia *plena* sit, qualis sufficit ad *mortale*; nemo enim praesumitur obligationem *ex genere suo gravem* imponere sibi velle, nisi eam plene cognoverit atque elegerit; hinc votum cum advertentia semiplena, v. g. ex repentino animi motu, vel ex contracta loquendi consuetudine, vel ex iracundiae calore, non tenet; — 2 ut advertentia ista sit etiam *directa*, cujus nempe vi et efficacia votum sit *in se* volitum; hinc vota emissa in ebrietate, etiam ante praevisa, et sic volita in causa, non sunt valida; quia non sunt volita in *se ipsis* atque *directe*. Bonum enim non exurgit, nisi *ex integra causa*, licet malum, id est peccatum oriatur etiam a voluntario *indirecto*, sive *a quocumque defectu*.

Sed (quaeres) *quid de voto facto ex errore et ignorantia?*

R. Error sicut et ignorantia in voto versari potest: — 1 *circa ipsam voti substantiam;* v. g. si quis voveat ingressum in tale monasterium putans esse s. Dominici, cum sit s. Francisci: — 2 *circa causam voti finalem;* v. g. si quis voveat eleemosynam Titio pauperi elargiendam putans eum sibi esse consanguineum, cum tamen non sit: — 3 *circa substantiales circumstantias* circa adjuncta videlicet quae substantiam voti ingrediuntur; v. g. si quis voveat peregrinationem ad Domum Lauretanam, putans

(1) V. Liguori, *Opus Mor. l. 3. n. 234.*

(2) Notandum votum tenere, licet quis, dum vovet, velit quidem se obligare, sed neutiquam votum implere; nam votum non facit intentio implendi, sed se obligandi.

(3) Quoad Clericos, qui sic ordinantur in Sacris, vid. *de Ordine*, ubi *de coelibatu*.

(4) At nemo potest se obligare per votum ad rem levem sub gravi; quia materia undequaquo levis est capax levis tantum obligationis — V. Liguori, *Op. Mor. l. 2, n. 211.*

(5) V. Liguori, *Opus Morale l. 3. nn. 196 et seqq.*

illam non distaro, nisi triginta leucarum itinere, cum distet tercentum: 4 *circa circumstantias accidentales;* v. g. si quis voveat dare eleemosynam Titio pauperi, quem putabat probum, cum tamen probus non sit. Hisce positis, dicimus:

Ad tres primos casus quod attinet, votum in iis emissum nullum est; quia voluntas voventis, quae est principium obligationis in votis, ferri non potest in incognitum. *Ad quartum* vero quod attinet, si circumstantiae illae accidentales sunt magni momenti, ita ut, iis praevisis, votum non fuisset emissum votum non tenet; quia tales circumstantiae pertinent ad rationem causae finalis: secus tenet.

Q. 4. *Quaenam libertas requiritur ad votum?*

R. Requiritur libertas perfecta, talis nempe, ut in nostra potestate sit votum eligere, vel non; nam votum est actus humanus ac gravissimus ab hominis arbitrio omnino dependens. Cum ideo fortis haec obligatio sit omnino gratuita, absque plena libertate contrahi nequit.

Quid ergo (dices) *de votis factis ex metu?* Si agitur de metu *levi*, validum crit votum; quia metus levis non potest, nec debet censeri causa rei tam gravis, quale est per se votum. Item valet, si metus sit *gravis*, sed *juste* incussus; tum enim vovens non est rationabiliter invitus. Iterum valet, si metus gravis non sit ad extorquendum votum incussus; sic v. g. si quis timens latronis minas mortem minantis, votum Deo faciat cum sufficienti advertentia, ut liberetur, valide vovet. Idem est, si metus gravis proveniat a principio intrinseco: hinc valide vovet qui ad evitandam mortem, quae sibi imminet ex morbo, naufragio, peste, fulmine, etc. votum deliberate emittit; tunc enim voluntas non necessario determinatur ad votum, sed libere illud eligit uti medium ad periculum superandum.

Tota ergo quaestio est de metu gravi ex causa *extrinseca injusta*. Alii stant pro voti valore; quia est adhuc simpliciter voluntarium: alii certant *probabilius* pro illius nullitate; cum tota ratio voti in libertate sita sit (1). Quidquid sit de votis simplicibus, certum est, vota solemnia per metum gravem injuste incussum esse invalida jure saltem positivo Ecclesiastico; cum ista indigeant magna libertate.

§ II. — *De iis, quae requiruntur ex parte rei voto promissae.*

Q. 1. *Quid requiritur ad votum ex parte rei promissae?*

R. Ad votum ex parte rei promissae tria requiruntur, ut ipsa voti definitio satis innuit: nempe ut res voto promissa sit de *bono*, de *bono meliori* et de *bono possibili*.

1. *De bono*, secus votum detraheret Deo (2); sed nihil refert, si illud lege jam praeceptum sit; uni enim vinculo novum addi potest. Ex his patet: — 1 votum de re indifferenti esse invalidum, nisi res illa ex circumstantiis vel fine evadat bona; quia tale votum non potest a Deo acceptari, cum ei displiceat (3) *stulta promissio* (4); — 2 votum de re mala non solum esse irritum, sed etiam peccatum *mortale*, et quidem *probabilius*, etiamsi res illa sit tantum *venialiter mala*, v. g. mendacium jocosum: irrogatur enim injuria Deo *gravis*, cum sivelle, ut malum cedat in honorem Dei; *communiter* tamen, si id contingat ob ignorantiam, non erit nisi veniale.

2. *De bono meliori*: quia promissio, quae impedit majus bonum, sub hoc respectu de cultu Dei detrahit: unde non potest esse illi grata. Hoc tamen non est intelligendum *comparate* ad bonum quodcumque, alioquin oporteret nos Deo promittere debere rem omnium nobis possibilium praestantissimam; sed intelligendum est de bono, quod melius sit ejus opposito: sic v. g. non esset vere et proprie votum promissio Deo facta de matrimonio contrahendo, licet agatur de tollendo peccato alieno, quia caelibatus semper est Deo gratior: excipe tamen casum peculiaris circumstantiae, quae relate ad personam peculiarem reddat matrimonium melius quam continentiam; v. g. ad honorem puellae contaminatae reparandum: Item ad carnis peccata vitanda in eo, qui aliud remedium non vult adhibere, prout *certe* et *longe probabilius* docent Bellarminus, Cajetanus, Navarrus, Salmanticenses, Sanchez, Trullenchus, Viva aliique contra Les-

(1) V. Liguori, *Hom. Ap. Tr.* v. *n.* 25.

(2) Plerumque excusantur matres, quae vovent Deo, ut earum filii continuo aegrotantes ex hac vita commigrent et secum Deus eos in coelum suscipiat; cum id agant potius ex simplicitate et compassionis impulsu, quam ex animo malevolo et mortis filiorum desiderio.

(3) Eccles. 5.

(4) Qui dubitat, an res sit indifferens, non tenetur de voto; cum nondum possideat: neque postea tenetur, licet evadat bona; quia *non firmatur tractu temporis quod de jure ab initio non subsistit* (Reg. jur. 18 in 6). Qui tamen sic inaniter vovit, praecluso contemptu, non censetur, nisi leviter peccare; cum non videatur tam gravis inordinatio.

sium, Sotum, Fagnanum, etc. Ratio est, quia in tali casu matrimonium est majus bonum; cum ad concupiscentiam sedandam eis, qui alia remedia meliora suscipere nolunt, illud a Deo concessum sit, juxta illud Apostoli: *melius est .... nubere, quam uri* (1).

3. Tandem *de bono possibili*; promissio enim de re impossibili, v. g. manu coelum tangendi, esset omnino ridicula et stulta; *displicet enim ei* (Deo) *infidelis et stulta promissio* (2). Adde, hanc promissionem non posse efficaciter intendi: hinc nullum erit ex hac parte votum emissum tam de facto alieno, v. g. si pater voveat filii sui ingressum in Religionem; quia liberum factum alterius non est in potestate voventis, quam etiam de facto proprio moraliter vel physice impossibile sit impossibili, v. g. si quis votum faciat *nunquam peccandi in genere;* tanta enim est nostra fragilitas, ut moraliter impossibile sit omnia in genere peccata etiam venialia evitare absque speciali Dei auxilio (3).

Diximus *nunquam peccandi in genere*; nam *verius* valeret votum, si esset de vitando omnia mortalia, vel etiam venialia ex perfecta advertentia; quia utrumque ordinario Dei auxilio obtineri potest. Votum item abstinendi a venialibus absolute in aliqua materia determinata *communiter* valet, v. g. non mentiendi (4); quamvis ob nimiam executionis difficultatem ejusmodi vota non expediant.

Q. 2. *Quid sentiendum de voto nuncupato ob finem pravum?*

R. Si finis parvus sit totalis et adaequatus illius voti, ut si quis voveat eleemosynam, ideo ut plausum captet, votum est nullum; quia sumitur tanquam medium ad rem malam, quo pacto malum est. Si vero finis ille pravus sit concomitans tantummodo, ut si quis ex corde jejunium voveat, sed id faciat elata voce, ut ab aliis commendetur; cum substantiam voti non inficiat, illud validum est: ideo sic voventem poeniteat de modo, et substantiam retineat.

Q. 3. *Quid de voto rei partim possibilis, partim impossibilis?*

R. In primis attendenda est intentio voventis; quae quidem est causa voti, sicut intentio legislatoris est anima legis. Ideo videndum, num illius intentio sit, ut, deficiente una parte, et alia censeatur deficere, an ex adverso. Si de intentione non constet, en regulae cum Sporer:

1. *Regula*: quando partes voti sunt divisim sine dependentia ad invicem, ita ut singulae partes sint per se materia voti virtute quasi multiplicis, tunc si una pars sit vel fiat inepta, impossibilis vel minus bona, votum valet et obligat ad partem remanentem possibilem et bonam, juxta illud: *utile non debet per inutile vitiari*: intellige, si utile ab inutili separari possit. Hinc qui vovit dare 100, si factus impotens non possit dare nisi decem, ad decem tenetur (5).

2. *Regula*: quando partes voto promissae sunt copulatim per modum unius totius, ita ut obligatio unius partis pendeat ab obligatione alterius ac totius promissi, tunc, deficiente parte una, deficit et alia; nam tunc voventis intentio non est, nisi de toto, seu de re indivisibili. Hinc qui vovit jejunare pro defunctis, sed in die Animarum, si eo die sit legitime impeditus, non tenetur ad id alia die (6).

3. *Regula*: videndum quid in voto sit principale, ut habeatur ratio illius regulae: *ruente principali, ruit et accessorium*, non e contrario. Hinc qui vovit se peregrinaturum nudis pedibus, si postea non possit hoc modo peregrinari, vel quia indecens, vel quia ferme est impossibile, adhuc peregrinationem perficere tenetur; nam peregrinatio censetur principaliter promissa. E contrario vero, si non possis peregrinationem agere, non teneris tali die nudis pedibus stare; quia hoc accessorium est.

Articulus III. — *De voti obligatione*

Q. 1 *An votum sit obligatorium.*

R. *Affirmative*, votum obligatorium est. Probant: — 1 *Scripturae*, ubi legitur: *cum votum voveris Domino Deo tuo, non tardabis reddere; quia requiret illud Dominus*

(1) 1. Cor. 7. Liguori, *Op. Mor. l. 6, n. 75.*

(2) Eccl. 5.

(3) Tridentinum; sess. 7, c. 23. — V. Bellarminus, l. 6, *De amiss. grat.* c. x.

(4) V. Liguori, *Op. Mor.* l. 3. n. 203.

(5) Quod etiam dicendum de votis poenalibus et afflictivis immoderate factis, quae non obligant quoad excessum moraliter impossibilem; sed in reliquo obligant.

(6) Materiae voti tum ex natura rei tum ex hominum aestimatione judicantur promitti in sensu vel diviso, vel composito seu per modum unius. Sic ex natura sua copulatim promittitur aedificatio Ecclesiae, et ex aestimatione hominum abstinentia a carnibus et a secunda refectione in jejunio. Sic ex natura sua divisim promittitur pecuniae summa, et ex aestimatione hominum Psalterium Virginis. Ita laudatus Sporer.

Deus tuus: et si moratus fueris, reputabitur tibi in peccatum (1). *Si quid vovisti Deo, ne moreris reddere; displicet enim ei infidelis et stulta promissio* (2); 2 *Patres*: d. Augustinus ait: *quia vovisti, jam te obstrinxisti: aliud tibi facere non licet* (3). Iterum idem Sanctus: *vovere est voluntatis, sed reddere necessitatis* (4). Et d. Thomas: *haereticum est asserere votum non obligare* (5); — 3 *ipsa ratio;* promissio enim facta homini certe obligat, quanto magis facta Deo? Hinc illud: *verba ligant homines* (6).

Quid (dices) *si votum factum sit non a privato, sed a tota communitate*? Hoc votum ex Ss. Rituum C. posteros non obligat, nisi ratione *vel* pacti *vel* statuti *vel* consuetudinis; cum votorum vis a voluntate uniuscujusque pendeat. Hinc patet etiam quid pronuntiandum sit de votis, quae pro filiis nuncupant parentes: hoc nempe sensu sunt accipienda, quod filiis suadere conabuntur (7).

Quaeres: *quae et quanta est obligatio voti*? Obligatio voti *gravis* est in materia *gravi*, *levis* in materia *levi*; votum enim legem imitatur, quae quidem obligat juxta materiae capacitatem (8). Neque dicas, juramentum assertorium pro certo obligare sub gravi etiam in materia levi; etenim disparitas est, quod in juramento Deus ipse inducitur testis, cui semper fit gravis injuria, si veritas desit; in voto autem homo se libere sua lege obstringit. — Porro materia *gravis* existimatur, si ad honorem Dei, vel ad proximi aut ipsius voventis utilitatem *notabiliter* influat, ita ut si ab Ecclesia praeciperetur, obligaret utique *sub gravi*. Si quis v. g. jejunium, Missae auditionem et Confessionem vovisset, hoc votum diceretur *obligatorium sub mortali*: quia *sub mortali* obligat lex Ecclesiastica illas ipsas res jubens (9).

An (inquires) *materiae leves in votis possint secum coalescere et peccatum mortale constituere. Affirmative :* esset si diversae materiae leves voto promissae fuerint per modum unius, si nempe dies adsignetur tantum, ne ultra illum differatur executio; tunc una materia cum materia alterius diei continuatur. Aliter vero esset, si illa parva materia sit in honorem diei promissa; tunc, transacto die, transit etiam promissum, neque cum alio unitur. — Ut autem dignoscatur, an materiae voti sint per modum rerum complurium vel unius, interroganda est ipsa voventis intentio, quae est suprema lex voti. Quae si dubia sit, resolutio fit juxta communem sensum Doctorum, qui tenent diversas materias esse per modum unius et coalescere in votis *realibus*, non in *personalibus*. Sic esset votum *reale*, si quis voveat dare unam monetulam quotidie per annum: esset *personale*, si voveat recitare unum *Pater* singulis anni diebus. Adhuc in dubio votum censetur diei affixum (10).

Q. 2. *Quid sentiendum de voto dubio?*

R. *Vel* dubitatur an votum fuerit emissum; *vel* an votum emissum fuerit validum; *vel* an votum valide emissum fuerit impletum.

Si dubitatur, utrum votum fuerit emissum, vovens ad nihil tenetur, si adhuc dubium perseveret post sufficientem diligentiam ad illud tollendum. Ita *communiter* Anacletus, Cabassutius, Ferraris, Gousset, Salmanticenses, Sanchez, Sporer, Suarez, etc.; in dubio enim odia *sunt restringenda*, *et melior est conditio possidentis*. Idem dicendum si dubites, an voto comprehendatur aliquid: non teneris quoad partem de qua dubitas. Sic in jure cum aliqui vota quaedam certo emisissent, et postea dubitarent, an tenerentur ad majus, vel ad minus promissionis factae, sancitum fuit eos teneri ad minus (11); nam *in dubiis liberum est sequi quod magis placuerit* (12).

Si dubitatur, utrum votum certe emissum fuerit validum, vovens ad votum obli-

(1) Deut. 23. (2) Eccle, 5. (3) Ep. 127.
(4) Ep. 45. (5) Quodl. 3, a. 2.

(6) Obligatio voti causatur a fidelitate ad Deum; ideo est major quam obligatio juramenti, quae est ex reverentia Dei. Angelicus, 2, 2, q. 89, a. 8.

(7) V. Liguori, *Op. Mor.* l. 3, n. 216. — Pavone, *Spicilegio*, ecc. § 211.

(8) « Hinc infertur (ait s. Alphonsus, *Op. Mor.* l. 3, n. 211), quod votum vitandi peccatum non obligat, nisi juxta illius gravitatem : puta si voves vitare mendacium, mentiendo peccas tantum leviter, sed dupliciter contra veracitatem et contra votum : Salmaticenses cum Sanchez, Trullencho, Navarro, etc. Nisi tamen vitatio illius peccati ob causas sit res magni momenti, prout mendacium valde indecens esset personae in dignitate constitutae; vel nisi per illud peccatum multum quis impediatur a profectu in virtutibus: Salmanticenses ».

(9) « Contra vero, ait Sporer, vota orandi quotidie quinque Pater et Ave, vel Litanias B.V., etc. censentur esse de re levi et sub veniali tantum obligare; quia etiam respectu legum publicarum censerentur esse de materia levi, et eorum executio non multum confert, nec eorum omissio multum derogat honori divino. ».

(10) V. Liguori, *Op. Mor.* l. 3, n. 212.

(11) Cap. Ex parte 18 de censib.

(12) Glossa, *loc. cit.*

gatur: esset si voverit et dubitet, an habuerit animum se obligandi; nam *praesumitur recte factum quod erat de jure faciendum:* neque quis censeri debet voluisse inaniter vovere. Hinc ad rem habet d. Thomas: *si autem dubitet quomodo in vovendo se habuerit, debet tutiorem viam eligere, ne se discrimini committat* (1), scilicet violandi votum, quod certo supponitur emissum, ut patet ex toto illius contextu.—Item est si dubitetur de advertentia sufficienti, puritate rationis: (nisi ante septennium fuerit votum emissum; nam tunc vovens in dubio non censetur sufficienti rationis usu donatus, res enim ea communiter contingentibus resolvenda est (2)): idem est in dubio, an votum fuerit emissum ante, an vero post septennium; nam omnis actus praesumitur factus tempore habili et rite, donec contrarium non constet (3).

Si tandem dubitatur, utrum votum certe emissum fuerit impletum, votum certo implendum est; quia votum est in possessione, et dubitanti incumbit probare, se illud jam certo implevisse (4).

Q. 3. *Quid de voto disjunctivis vocabulis nuncupato?*

R. Votum disjunctivum, nempe praestandi unum de duobus vel de pluribus, validum est; cum vera sit promissio, et satis res designatae sint quoad numerum. Id unum remanet, et electio fiat a vovente; cum eam sibi reservavit; unde si promisisti unum ex tuis calicibus, ex tuis animalibus, tuum est eligere ex illis (5): ac, facta electione, rem electam praestare debes, etsi postea altera pars pereat; nam votum determinasti per electionem. Imo adhuc ad partem superstitem teneris, licet alia pars ante determinationem perierit, si fuisti in mora culpabili in determinando; tunc enim ex modo te habendi tacite censeris voluisse obligationem indeterminatam ad illam partem determinare (6).

Q. 4. *Quid de voto conditionato?*

R. 1: Cum Stapf: « aliqui vota conditionata de superstitione accusant, eo quod homo cum Deo quasi transigere et pacisci videatur, quod quidpiam nonnisi sub certa conditione spondet. Verum, praeterquam quod haec votorum species ab ipsis sacris Paginis suffragium accipiat, v. g. ab exemplo Jacobi (7), eadem de illis obtinent quae generatim de piis petitionibus dicimus: scilicet etiam per haec vota fidem, fiduciam nostramque erga Deum devotionem exhibemus: et Deus ipse de ordine stabilito nihil immutare cogitur, utpote qui ab aeterno omnia sibi praesentia intuetur (8). » Hoc posito:

R. 2: Votum conditionatum potest esse vel de conditione *impossibili*, et *turpi*; vel de conditione *possibili*, et *honesta*; et quidem *praesenti*, *praeterita*, aut *futura*:—1 votum de conditione *impossibili* et *turpi* est nullum, imo est impium; quia sic Deus ludibrio habetur: — 2 votum de conditione *possibili* et *honesta*, tam *praesenti* quam *praeterita*, statim validum est vel invalidum, prout conditio existit, vel non: neque vere dici potest *conditionatum;* cum conditionis effectus sit suspendere actum in eventum futurum et incertum:—3 votum de *conditione futura*, si est de futuro *necessario*, statim obligat; sed ejus executio suspenditur usque ad conditionis eventum, cum talis praecise sit ipsa voventis voluntas; conditio enim ex se obligationem non infirmat, sed tantum modum imponit. Si vero est de futuro contingenti, votum non obligat ante conditionis eventum: ipsa autem conditione cessante, votum fit nullum: talis enim est voventis mens. Hinc legitur: *facies sicut promisisti Domino* (9).

Hic tamen notandum: — 1 Conditiones implendas esse non tantum *aequivalenter*, sed etiam *specifice*; nam cum votum sit lex ligans, non ita facile extendi debet. Sic si vovisti jejunium casu quo pejeraveris, non teneris ad jejunium, si blasphemes;—2 Conditionem valere, licet sit de bonis temporalibus, ut si quis voveat aliquid, si convaluerit; quia melior est sanitas, quam ejus oppositum, ut nempe ea utamur ad serviendum Deo. Item valet si conditio sit in poenam, ut si voveas Religionem ingredi; si blasphemaveris; nam est ad bonum, nempe ad abstinendum a peccatis.

Quid (dices) *si vovens ipse in causa sit, ut conditio cesset? uti si v. gr. Titius vo-*

(1) In 4, D. 38, q. 1, a. 3, quaest. 3, solut. 1, ad 6.
(2) V. Liguori, *Opus Mor.* l. 3, n. 196.
(3) *Homo Apost.* Tr. v. n. 22.
(4) V. Liguori, *Opus Mor.* l. 1, n. 28.
(5) Si tamen unum de duobus est inutile vel vanum, nullum est votum; cum ex una parte promissio sit tantum sub disjunctione; ex alia vanum eligere sit peccaminosum — V. Liguori, *Op. Mor.* l. 3, n. 224.
(6) Aliter esset, si res una totaliter et omnino perierit absque culpa tua ante electionem; votum tunc corruit, quia tunc non amplius habes potestatem eligendi, sub qua tantum te obligasti ad votum.
(7) Gen. 28, 20.
(8) Th. Mor. § 241.
(9) Deut. cap. 23.

veat Religionis ingressum, si pater approbet; deinde vero ipse Titius patris consensum impediat?

Si sic vovens conditionem impediat rationibus vel precibus, non peccat; quia patri adhuc liberum est quod voluerit deliberare. Peccat vero, si conditionem impediat fraude vel vi, quia vera ipse causa esset impedimenti illius: *probabilius* tamen dicunt Azor, Filliucius, Layman, Suarez, etc. eum tunc a voto liberum manere (1); quia jam non impletur conditio apposita (2). Idem dicendum est, si pater illico consentiat et illico dissentiat (*si, no*): tunc nempe adhuc standum est pro dissensu; neque enim attenditur praeceps ac subitus ille consensus, cum non habeatur uti consummatus et perfectus, utpote eodem fere temporis puncto retractatus a patre.

Q. 5. *Quotuplex peccatum committit qui votum violat?*

R. *Vel* votum est de re aliunde jam praecepta, *vel* de re nullimode praecepta. Si 1, duplex erit peccatum in voti violatione: *unum* contra virtutem, ad quam pertinet res voto promissa; *aliud* contra virtutem Religionis; nam duplex praeceptum violatur. Si 2, unum erit peccatum contra Religionem: quia vovens hoc casu non aliam sibi vult obligationem imponere, quam quae ab ipsa exoritur vi voti. Hinc qui vovit vitare mendacium, si mentiatur, peccat et contra fidelitatem et contra veracitatem: ex adverso qui novit ingredi Religionem, si non ingrediatur, unum tantum committit peccatum infidelitatis; quia per se Religio non est praecepta (3).

Q. 6. *Quandonam votum implendum est?*

R. Si votum est *negativum*, obligat semper, uti legis *negativae* proprium est: tale esset votum v. g. *non ludendi*. Si *positivum*, tunc si vovens designavit tempus, v. g. jejunandi in tali vigilia, obligatio erit pro tempore illo, ita ut peccet eo tempore minime implendo; faceret enim contra promissum (4). Quod si nullum fuerit determinatum tempus implendi voti, votum impleri debebit quamprimum *moraliter* et *commode* poterit; est regula juris: *in omnibus obligationibus, in quibus dies non ponitur, res praesenti die debetur*. Hinc ait Scriptura: *si quid vovisti Deo, ne moreris reddere: si moratus fueris, reputabitur tibi in peccatum* (5).

Sed quid (dices) *si dubitetur utrum tempus appositum fuerit ad finiendam voti obligationem, an vero ad eam sollicitandam?* Vel agitur de votis personalibus, vel agitur de votis realibus.

Si 1, vovens non ligatur post elapsum illud temporis spatium; quia in votis *personalibus* usu *communissimum* est, tempus censeri appositum ad obligationem finiendam, nisi constet de contrario: unde sic vovens non tenetur satisfacere pro diebus transactis. Quare si tu vovisti v. g. Missam audire tali die, hoc die transacto sine Missa, sive culpabiliter sive inculpabiliter, ad id non amplius teneris, si dubitetur an tale tempus sit appositum ad finiendam vel sollicitandam voti obligationem; quia, cum agatur de voto personali, dies ordinarie censetur designatus ad obligationem finiendam.

Si 2, adhuc vovens ligatur; nam in votis *realibus* tempus censetur appositum ad sollicitandam dumtaxat obligationem (excipe nisi tempus illud potiorem habeat cum voto relationem). Sic v. g. si tu vovisses dare eleemosynam in sabbatis per annum, nulla

(1) V. Liguori, *Opus Mor.* l. 3, nn. 218 *et seqq.*

(2) Tota enim obligatio hac de re pendet ab intentione voventis: unde satis est si eum poeniteat, eo quod conditionem impedierit; quia in hoc peccavit. Nempe per conditionem appositam jam primitus vovens sibi reservavit votum inane facere; si sine causa id agit, peccat utique, quia nihil sine causa agendum est; tamen ad illud non tenetur, quia de facto non impletur ab ipso apposita conditio: neque ulla lex in contrarium citari valet. Sed ajunt quod si adhuc currit tempus utile votum emittendi, tenetur vim et fraudem auferre; alioquin inanis foret et nugatoria illius poenitentia.

(3) Utrum autem violatio cujuscumque voti induat malitiam sacrilegii, negant alii cum Suarez; quia peccatur tantum contra fidelitatem Deo debitam, ideoque est perfidia. — Alii affirmant cum Angelico, quia per votum res fit sacra Deo; verum in quonam consistit sacrilegium, nisi in hoc, quod quis irreverenter se habeat ad rem sacram? V. Liguori, *Opus Mor.* l. 3, n. 47.

(4) Obligatio tamen extinguitur lapsu temporis illius, si constet voventem certum illud tempus determinasse praecise ob aliquam connexionem rei voto promissae cum tempore ipso: ut si quis v. g. voveat peregrinationem ad urbem Romam tempore hebdomadae Sanctae, ut mysterium passionis Christi celebrationi intersit. Si vero non constet tempus illud fuisse praecise determinatum ob talem connexionem, sed potius ad sollicitandum voti implementum, tunc eo etiam tempore praeterlapso, obligatio voti subsistit; quia in hoc casu votum non comprehendit rem promissam et circumstantiam temporis per modum unius; sed virtualiter duo habentur vota, unum de re certe facienda, alterum de ea non differenda ultra tale tempus. Ergo si tempore illo non impleatur, peccabitur; sed res adhuc praestanda erit.

(5) Eccli 5; et Deut. 23.

habita relatione speciali illius anni, teneris semper supplere pro anteactis sabbatis omissis, quia cum res sit de votis realibus, dies censetur appositus non ad finiendam, sed ad obligationem sollicitandam (1).

Quid de eo, qui differt implere votum temporis indeterminati? Vel votum est in Dei obsequium *temporaneum*, v. g. tot recitandi Rosaria, tot peragendi jejunia, tot donandi Ecclesiae libellas: vel respicit obsequium Dei *perpetuum*, v. g. ingrediendi Religionem.

Si 1, dilatio erit *mortalis*, si fiat absque gravi causa per *longa tempora*, nempe ad duos, vel tres annos, ut recte dicunt; nam quisque censetur sic obligationem suam accipere, ut eam non nimium differat. Et si quaelibet difficultas satis foret ad licite expectandum, vix numquam tempus opportunum inveniri poterit ad voti implementum. Hinc illud: *cum votum voveris Deo tuo, non tardabis reddere; quia requiret illud Dominus Deus tuus et si moratus fueris, reputabitur tibi in peccatum* (2).—Si 2, peccat *mortaliter* qui diu differt illius voti implementum, nempe, in plurium sensu, si ad sex menses. Excipe nisi causa satis rationabilis excuset, ut esset v. g. si vovens speret dilatione illa parentes fore emolliendos, vel si gravis necessitas spiritualis adversetur, aut temporalis sororum seu fratrum: neque dilatio illa sit nimis diuturna, neque det locum periculo nunquam implendi votum illud, ut solet contingere, opere profecto daemonis, cui vota invisa sunt et peringrata (3).

Q. 7. *Ad quem pertinet voti implementum?* (4)

R. Vel agitur de voto *personali*, vel de *reali*, vel de *mixto*. Si 1, voti implementum pertinet ad ipsum voventem; hoc ipso quia non respicit nisi illius personam. Si 2, obligantur etiam *haeredes*, non tamen ultra vires haereditatis; quia votum reale afficit ipsam rem ad quoscumque pervenerit. Si 3, obligantur haeredes pro parte qua votum reale est; semper tamen libera manente legitima, quae nullo onere gravari potest (vid. Jus civile Neapolitanum art. 829) (5): et notandum, vota realia esse solvenda post debita justitiae sed ante legata, nam fortius ligant.

Scholium — *De votorum interpretatione.*

Q. *Quomodo fieri debet interpretatio votorum?*

R. Prima ratio interpretandi vota est ipsa voventis voluntas, a qua votum vim suam habet: quae si non satis percipiatur, en regulae, quas *communiter* admittunt cum Sporer:

Regula 1ª est, ut verba obligationis voti intelligantur secundum communem usum et acceptionem regionis: unde qui v. g. vovit calicem, in dubio sufficit si donet calicem argenteum, non aureum; quia sic calix accipitur in vulgari ac communi usu.

Regula 2ª est, ut si iterum dubium maneat, ipsa materia voti inspiciatur, et obligatio accipiatur secundum ejus naturam et necessarias conditiones. Sic v. g. qui vovit preces, eas dicere tenetur devote, ut natura orationis requirit.

Regula 3ª est, ut adhuc manente dubio, votum observetur eo modo, ac si haberetur lex divina, vel ecclesiastica de eadem re. Ideo qui vovit jejunium per mensem, tenetur jejunare Dominicis diebus (6); censetur enim voluisse se obligare ad modum quadragesimae. Item qui vovit jejunium in vigilia alicujus Sancti, si haec in diem dominicam incidat, die sabbato, juxta morem Ecclesiae jejunare potest. Item qui vovit jejunare die veneris, *probabilius* non tenetur, si ea die venerit Nativitas Domini (aliter esset si id praeviderit, quo sensu accipitur Decretum Honorii III, qui etiam tali die obligat); tantae enim laetitiae die non praesumitur vovens voluisse jejunare.

Regula 4ª est, ut si, hisce omnibus consideratis, iterum res dubia sit, vota accipiantur in favorem voventis; sunt enim leges voluntatis: quisque porro censetur se velle minus obligare, quam potest: ita cum Cajetano *communiter* Layman, Salmanticenses,

(1) Excipimus casum, quo votum haberet specialem relationem ad diem, ut si voluisses dare eleemosynam in hebdomada jubilaei, vel in sabbatis per annum, quia in illo anno gratiam recepisti.—Liguori, *Opus Mor.* l. 3, n. 220.

(2) Deut. 23.

(3) V. Liguori, *Opus Mor.* l. 3, n. 221.

(4) V. Ferraris, *Bibl.*, etc. Vocab. Votum. art. 3.

(5) Cod. civ. Albert. art. 725. — C. P. 649. — C. M. 831.

(6) Quamvis ex c. *Sacerdos* 26, q. 7, vetetur jejunare in die dominica (ait Liguori, *Opus Mor.* l. 3, n. 4) ad extirpandam haeresim Manichaeorum negantium resurrectionem Christi, qui tamen mortificationis causa jejunaret, non peccaret ne leviter quidem, ut ait Viva. Imo mereretur, quia talem haeresim Ecclesia abolevit; etsi dicant Salmanticenses, melius esse abstinere a tali jejunio, et ideo communiter docere Doctores quod jejunium promissum in die Dominico possit in Sabbato adimpleri ».

etc. Hinc merito resolvitur: — 1 qui vovit per mensem audire Sacrum, non tenetur duo audire diebus festis; nam intentio praesumitur tantum fuisse de non transigendo die sine Missa; — 2 qui vovit religionem ingredi, satisfacit voto, si minus rigidam ingrediatur; quia substantia jam impletur. Item qui vovit Religionem, non tenetur eam quaerere extra propriam regionem vel provinciam, si ibi non admittatur: imo si est foemina, non tenetur quaerere Monasterium extra patriam, si ibi adest; quia aliter agere habetur pro illa nimis grave. Item qui vovit aliquid sine certa quantitate, v. g. eleemosynam, pecuniam, satisfacit dando quod voluerit, modo non tam parum tribuat, ut videatur potius illudere Deo; — 3 qui vovit unum Rosarium, satisfacit tertiam partem recitando; quia sic *communiter* accipitur: potest etiam alternatim recitare; nam illud censetur obligare ad modum divini Officii (1).

Articulus IV. — *De voti extinctione*

Q. *Quotupliciter votum extingui potest?*

R. Votum extingui potest: — 1 *per cessationem causae finalis*; 2 — *per notabilem mutationem materiae*; — 3 *per commutationem*; — 4 *per dispensationem*; — 5 *per ejusdem irritationem*; — 6 addunt et *per defectum conditionis ponendae*, cum nempe res non est nisi sub tali conditione promissa; ea enim deficiente, cessat profecto vel ipsum totum obligationis fundamentum.

§ I. — *De extinctione per cessationem causae, et materiae mutationem.*

Q. 1. *Quandonam votum extinguitur per cessationem causae?*

R. Causa alia est *finalis*, alia *impulsiva*. *Finalis* est quae ita determinat ad vovendum, ut sine ea votum non fuisset emissum: *impulsiva* est quae allicit tantummodo ad libentius vovendum, sed ex se sola ad votum non determinat. Porro cessante causa tantum *impulsiva* voti, votum non extinguitur; cum illa non influat in voti substantiam. At extinguitur et cessat votum, cessante causa ejus *finali*: nam cessante hac causa, cessat omnino ratio volendi; atqui sine voluntate votum esse nequit. Hoc valet, etsi causa cessat culpa voventis; in hoc enim casu haberetur quidem peccatum ob impedimentum appositum, sed non haberetur voti materia, ideoque nec ipsum votum.

Q. 2. *Quid de notabili materiae mutatione in voto?*

Nota. Triplici modo contingit materiae mutatio in voto: — 1 — *si fiat illicita, vel indifferens, vel impeditiva melioris boni;* — 2 *si fiat omnino impossibilis;* — 3 *si status voventis relate ad voti materiam fiat moraliter diversus*, ut si quis v. g. vovisset jejunium, sed postea infirmetur; vel aedificationem Ecclesiae, sed dein ita pauper factus sit, ut nequeat amplius sine status sui detrimento Ecclesiam construere. Hoc posito:

R. *Per se loquendo*, tales mutationes omnem voti obligationem extinguunt; cum vovens merito praesumatur nunquam habuisse intentionem sese obligandi in dictis casibus: est *commune*. Imo *probabilius* votum ne tenet quidem, cum superveoit circumstatia, quae si fuisset praevisa, vovens sese abstinuisset a voto. Consentit d. Thomas scribens: *id liberat obligatione voti aut juramenti, quod si ab initio accidisset aut notum fuisset, haec fieri impediret* (2). Ex quibus verbis generalibus deducitur, id quoque locum habere, si circumstantia impraevisa non sit ita notabilis: et sane votum non obligat ultra intentionem. In dubio tamen standum est pro valore actus, cum votum possideat; ideoque ad Superiorem recurrendum est (3).

Diximus *per se loquendo*; nam omnino excipienda sunt:

1. Vota etiam simplicia castitatis, quae remanent firma ob quamcumque notabilem circumstantiam supervenientem, etiam non praevisam. Qui ergo stimulis carnis insolitis et impraevisis agitatur, adhuc castitatis voto tenetur; alioquin vix ullum votum firmum esset, cum vix sit qui hac de re graves in se tentationes non patiatur. Hinc Tridentinum damnat eos qui dicunt, posse *omnes contrahere matrimonium qui non sentiunt se castitatis, etiamsi eam voverint, habere donum; cum Deus id recte petentibus non deneget, nec patiatur nos supra id quod possumus tentari* (4).

2. Id multo magis tenendum est de votis solemnibus valide emissis in professione religiosa, vel in susceptione Ordinum. Ratio quia religiosus et ecclesiasticus in hoc casu non consideratur ut persona particularis, cui melius sit tunc non esse voto obstrictam, sed ut pars communitatis Ecclesiae, cui praestat postponere bonum privatum :

(1) V. Liguori, *Opus Mor.* l. 3, n. 224.
(2) In 4, D. 38, q. 1.
(3) V. Liguori, *Opus Mor.* l. 3, n. 226; et l. 4, n. 50.
(4) Sess. 24, can. 9.

alias quot inconvenientia, quot scandala et perturbationes!

3. Idem omnino dicendum ob eandem rationem boni communis pro votis, quae emittuntur a viris aut mulieribus in aliquibus congregationibus, maxime si addatur juramentum perseverantiae; tunc enim intervenit contractus onerosus: at nulla circumstantia etiam non praeviso et superveniens solvit contractus hujusmodi. Unde sicut congregatio nequit alumnum dimittere ob supervenientes circumstantias (exceptis circumstantiis criminum); ita nec alumnus congregationem.

§ II. — *De voti extinctione per commutationem et dispensationem.*

Q. 1. *Quid est voti commutatio?*

R. Voti commutatio definitur: *substitutio unius materiae in locum illius, quae fuit voto promissa, facta sub eadem voti obligatione.* Triplici autem modo potest contingere: in melius, in aequale, in minus (1).

Q. 2. *An possit vovens sua ipse auctoritate votum commutare.*

R. Cum distinctione: vel agitur de commutatione voti in *aequale*(2), vel de commutatione voti in *melius:* — 1 si voti commutatio fiat in *aequale*, *probabilius* non potest vovens votum suum mutare; quia, supposita promissione, magis gratum Deo fore censetur, si vovens praestet rem promissam, quam si praestet aequalem non promissam. Ita tenent Azor, Cajetanus, Layman, Sanchez, Suarez, aliique cum d. Thoma, qui ait (3): *commutatio est quidam contractus, qui non potest perfici sine consensu utriusque partis: unde cum homo per votum Deo se obliget, non potest fieri immutatio voti, nisi interveniat consensus ejus, qui vicem Dei gerit in terris, scilicet praelati* (4); — 2 si commutatio fit in *melius*, potest vovens ipse suum votum commutare, quia quod melius est, Deo magis gratum existimatur: adde minus in majori eminenter contineri; excipiuntur tamen vota reservata, quae ideo talia dicuntur, quia eorum relaxatio aut commutatio sibi fuit a Superiore reservata (5).

Q. 3. *Quisnam potest votum commutare, et quomodo?*

R. Qui habet potestatem ordinariam dispensandi in votis, habet etiam potestatem ea commutandi sive intra sive extra confessionem; quia commutatio est pars dispensationis. Est etiam regula juris: *cuilibet quod est plus licet, utique quod est minus* (6). Non tamen potest dispensare qui tantum habet facultatem commutandi; quia minus non continet quod majus est: item neque vota reservata commutare potest, qui simplicem habeat commutandi facultatem; secus reservata non essent. Confessarii autem ad commutandum non delegati possunt vota commutare, nisi in foro sacramentali; si excipias regulares, qui ex diversis privilegiis hanc facultatem exercere possunt etiam extra confessionem ipsam (7).

Haec autem prae oculis habeat qui votum commutat: — 1 ut si solum habeat *commutandi* facultatem, eadem non utatur, nisi pro commutatione in bonum *aequale*, non tamen *mathematice*, sed *moraliter* acceptum; ne animi anxietatibus aditus fiat (8); — 2 ut sciat ad commutationem peragendam sufficere majorem voventis propensionem, aut minus periculum transgressionis: in dubio, an bonum sit aequale, sufficit notabilis molestia in voto implendo; — 3 ut pro commutatione in bonum *notabiliter minus* requirat *gravem* causam; quia secus dicunt eam non tantum illicitam, sed probabiliter etiam invalidam; nam Praelatus nequit sine causa in re non sua valide exercere facultatem sibi delegatam; — 4 ut curet votum *personale* commutari in *personale*; *reale* in *reale*; *mixtum* item in *mixtum*; *perpetuum* in *perpetuum*, etc.; ut magis quam fieri possit, proportio conservetur. Excipe nisi legitimae occurrant rationes aliter agendi: qua in re vitandae sunt animorum anxietates tam in *commutante*, quam in *vovente*; — 5 ut facta commutatione, adhuc voventi liberum sit ad primam voti materiam redire, si commutatio contigerit in bonum *aequale*, ut, *communiter* docent. Imo in sententia *probabiliori* potest vovens, saltem sine *gravi* culpa, ad primum votum regredi, tametsi commutatio facta fuerit in bonum melius; quia commutatio

(1) V. Liguori, *Opus Mor.* l. 3, nn. 234, *et seqq.*

(2) In minus votum commutare certe non liceret; quia neque in aequivalenti promissio servatur.

(3) In 4, D. 38, q. 1, a. 4.

(4) V. Liguori, *Homo Apost.* Tract. v, n. 38.

(5) Excipe hic nisi et ipsum votum reservatum in aliud reservatum et melius commutetur; quia tunc ipsius natura non mutatur.

(6) R. 53, in 6.

(7) V. Liguori, *Opus Mor.* l. 6, n. 836, §. 14; et l. 3, n. 257.

(8) « Interroget poenitentem (ait Alphonsus Noster, *Praxis Conf.* § 4, n. 26) quae opera soleat exercere praeter debita ex praecepto, aut ad quae majorem habeat propensionem, et in ea commutet vota. Commutatio autem securior in omni votorum genere erit frequentia Sacramentorum ».

semper est in favorem voventis, qui potest juri suo renuntiare (1).

At (quaeres) *reviviscitne votum primum, quando opus secundum post factam commutationem redditur impossibile?*

Vel voti commutatio peracta fuit auctoritate Superioris; vel peracta fuit privata voventis auctoritate. Si 1, non amplius reviviscit votum *primum*; quia auctoritate Superioris per dictam commutationem remansit extinctum: hinc si a Superiore pro eleemosyna voto promissa subrogatum est jejunium tali die designato, si tunc jejunare noluisti, peccasti; sed non amplius teneris ad eleemosynam. Si 2, reviviscit; quia privata auctoritas non valet extinguere rem semel promissam, sed illi tantummodo abunde valet satisfacere: ideo si primae obligationi satisfieri possit, adhuc ipsa remanet, licet opus secundum factum sit impossibile: quod *certum* est.

An commutato voto reservato, materia subrogata etiam reservata sit. Affirmat Azorius; sed communiter et probabilius negant Layman, Sanchez, Suarez aliique; quia licet materia subrogata habeat idem vinculum voti, attamen non habet idem vinculum reservationis, cum hoc materia subrogata non ferat.

Q. 4. *Quid est voti dispensatio* (2)?

R. Voti dispensatio est *voti remissio facta Dei nomine ob justam causam ab habente spiritualem jurisdictionem in foro externo.*

Dicitur 1 *Remissio*, id est condonatio rei Deo promissae facta ab Ecclesia nomine Dei ipsius: hanc potestatem Ecclesiae inesse constat tum ex facto, cum semper ea usa sit; tum ex jure, cum id expediat fidelium bono: et sane generalia sunt illa Christi verba: *quodcumque solveritis, etc.* Soli autem Ecclesiae eam inesse constat ex eo, quod haec sit actus spiritualis; solius ergo potestatis spiritualis esse debet; — 2 *Dei nomine facta*; cum enim Ecclesia non dispensat in lege sua, sed Dei, non potest id agere nisi nomine ipsius Dei; — 3 *ob justam causam*; quia inferior cum sit simplex executor, non potest sine legitima causa dispensare in lege Superioris (3): quod si agat, invalide agit juxta *veriorem* sententiam (4), et peccat, nisi bona fides eum excuset. Esset legitima causa, si quis vovisset ex ira, aut tristitiae impulsu, aut levi timore naufragii, incendii, mortis vel alterius mali; item si quis vovisset, dum erat impuber, ob non adeo maturam deliberationem ac libertatem: votum erit quidem validum, sed ob hanc causam erit dispensabile absque ulla commutatione. Item sufficiens causa est dispensandi notabilis difficultas in voti executione (etsi antea praevisa), nempe si voto obstrictus esset in periculo gravi votum violandi, aut si magnis scrupulis vexaretur: item bonum commune tam Ecclesiae, quam Reipublicae et familiae, et major etiam profectus voventis. Cum autem *odia sint restringenda, favores ampliandi*, in dubio an fuerit sufficiens dispensationis causa, standum pro valore dispensationis; — 4 *ab habente spiritualem jurisdictionem in foro externo;* cum enim haec potestas ad externam gubernationem pertineat (sicuti potestas ferendi leges, quarum naturam imitatur votum), hanc facultatem dispensandi non possunt habere, nisi illi, qui externa pollent jurisdictione: et quidem in probabiliori sententia quoad subditos tantum dispensari potest (5).

Isti porro sunt: — 1 Pontifex in tota Ecclesia; — 2 Episcopus in sua Dioecesi: et Vicarius Capitularis, Sede vacante; — 3 Praelati Regularium in suos subditos habentes jurisdictionem quasi Episcopalem; — 4 quilibet a Superiore Ecclesiastico delegatus, si tonsuratus. Excipe nisi ab ipso Pontifice Ordinario Ordinariorum sit illis limitata potestas, ut eam ipsis limitavit quoad nonnulla vota.

Q. 5. *Quaenam sunt vota Summo Pontifici reservata* (6)?

Ex consuetudine ubique recepta, atque ex jure (7) vota Summo Pontifici reservata, praeter solemnia, sunt 1 *votum Religionem approbatam*; 2 *votum perpetuae castitatis;* 3 *votum peregrinationis hierosolymitanae*, id est, *in Terram Sanctam;* 4 *votum peregrinationis ad limina Apostolorum*; 5 *votum peregrinationis ad s. Jacobum Compostellanum*. Sed observa: — 1 haec reservatio, utpote odiosa, stricte ac-

(1) Excipe nisi certo constet voventem voluisse, se ad melius erga Deum novo voto ligare; esset enim quasi novus contractus novis regulis firmatus.

(2) V. Liguori, *Op. Mor.* l. 3, nn. 250 *et seqq.*

(3) Si causa non sufficit ad integram dispensationem, votum partim dispensari et partim commutari potest. V. Liguori, *Opus Mor.* l. 3, n. 254.

(4) Ad legitimam commutationem atque dispensationem haec tria maxime sunt consideranda, nempe *quid liceat secundum aequitatem*, *quid deceat secundum honestatem*, *quid expediat secundum utilitatem*. Ita Bouvier. V. Liguori, *Homo Ap.* Tr. v, n. 39.

(5) V. Liguori, *Opus Mor.* l. 3, n. 262.

(6) V. Pavone, *La luce fra le tenebre*, § 198 *et seqq.*

(7) *Extr. Comm.* l. 5, tit. 9, cap. 5.

cipienda est et interpretanda; ideoque extendi non debet, nisi ad vota proprie dicta, deliberata, perfecta, determinata, absoluta, et praecise quoad substantiam, non vero quoad circumstantias, ita ut si ex parte deficiant, quamvis valida, non lamen sint reservata (1); — 2 ex Benedicto XIV Bulla *Pastor bonus* Major Poenitentiarius dispensat commutando vota reservata.

Q. 6. *An Episcopus dispenset valide in votis reservatis.*

R. Generatim Episcopus nequit dispensare valide in votis reservatis; nam idcirco vota haec dicuntur reservata, quia solius Pontificis Maximi eorum dispensatio propria est. Excipe si urgens exitat necessitas, v. g. si non sit facilis accessus ad Papam; et in mora adsit periculum gravis damni tam spiritualis, quam temporalis, proprii vel alieni. Tunc Episcopis et omnibus Episcopalem jurisdictionem habentibus censetur communiter tradita facultas in votis iis, licet perfectis, absolutis ac determinatis dispensandi, ad grave illud subditorum damnum impediendum (2).

Q. 7. *An Pontifex possit dispensare in votis solemnibus.*

R. Communius et probabilius est cum Angelico, Pontificem posse dispensare in votis solemnibus quoad Religiosos et Clericos in sacris (3):

1. *Quoad Religiosos*: non quidem hoc sensu, ut simul sint conjugati et monachi remaneant; nam votum castitatis est de religionis essentia: sed quatenus eos a professione nomine Dei solutos declarat urgentissima causa interveniente, nimirum ob bonum commune Ecclesiae, regni aut provinciae. Quod quidem Pontifici recte censetur a Deo concessum, cui Deus totius Ecclesiae regimen concessit. Et hoc sensu Pius VII, referente Bouvier, cum pluribus dispensavit.

2. *Quoad Clericos in sacris;* nam debitum continentiae non est essentialiter adnexum Ordini sacro jure divino, cum ordo utique sine eo consistere possit, ut patet exemplo graecorum: sed sola Ecclesiae ordinatione vel immediate per illius praeceptum, vel mediate per votum, quod in Ordinatione implicite emittitur, ut docet probabilius s. Thomas (4). Unde Romanus Pontifex bene poterit Clericos, licet in sacris, solvere ab hac obligatione, sive declarare nomine Dei eos absolutus (5).

Q. 8. *An votum emissum in utilitatem tertii possit dispensari.*

R: Votum, si fuit emissum principaliter in utilitatem tertii, et iste tertius sit determinatus, v. g. talis pauper, talis Ecclesia, nullimode potest dispensari, ubi semel a paupere vel rectore illius Ecclesiae acceptatum sit; nam ille pauper, illa Ecclesia verum jus acquirit, quo citra injuriam sine cousensu partis expoliari non potest.

Diximus: 1 *si acceptatum sit;* nam ante acceptationem non cousummatur traditio; 2 *si fuit emissum principaliter in utilitatem tertii;* aliter enim esset, si sit emissum principaliter in Dei honorem: tunc tertius non acquireret verum jus ad rem promissam, nisi dependenter a Dei voluntate, quae quidem relaxari potest (6).

(1) Diximus *vota proprie dicta:* unde non esset reservatum votum emittendi votum reservatum. Item est, si non sit principaliter emissum in honorem Dei. — *Absoluta:* unde vota non sunt Pontifici reservata, si sint poenalia; vel conditionata, etiam conditione impleta. — *Libera omnino:* unde non sunt reservata, si sint emissa etiam sub levi metu ab alio incusso. — *Perfecta:* unde non essent reservata, si emissa sub levi obligatione; vel si non sint completa in suo genere: hinc v. g. votum castitatis, si non excludat omnem actum venereum, non est reservatum: quare non censetur Pontifici reservatum votum non nubendi, non adulterandi, non fornicandi, non petendi debitum, nec votum quod indirecte tantum castitatem respicit, uti esset votum sacros Ordines suscipiendi. — *Determinata:* hinc non esset reservatum votum disjunctivum. — Praecise *quoad substantiam:* unde quamvis sint reservata vota, non tamen reservatae sunt circumstantiae ipsorum: quare si quis v. g. voveat ingressum in Religionem arctiorem, potest etiam Episcopus dispensare, ut benigniorem is ingrediatur. V. Liguori, *Op. Mor.* l. 3, n. 257.

(2) V. *De Matrimonio*, c. 3, de dispensationibus.

(3) V. Liguori, *Op. Mor.* l. 3, n. 256; l. 6, n. 807, 808, 1025, 1059.

(4) V. Tom. 3, *de Caelibatu*, Tract. *de Ordine.*

(5) Communiter cum Salmanticensibus excipiunt Sacerdotes, quibuscum dispensare semper magna indecentia est. Attamen Continuator Tournely refert Benedictum IV permisse Ramiro presbytero et religionem professo, ut labentem Arragoniae prosapiam editis liberis excitaret. Et Julius III Cardinali Polo legato in Anglia facultatem fecit dispensandi cum presbyteris, diaconis, subdiaconis, qui tempore anglicani schismatis matrimonium de facto attentarunt, ut si uterque eorum superstes maneat inter se legitime contraherent, sed omni Ordinum exercitio sublato. Et Pius VII in Constitutione confirmatoria Concordati 15 aug. declarat se per Breve vestigia secutum esse Julii III circa ecclesiasticos viros, qui in sacris constituti, tempore revolutionis gallicanae matrimonia attentarunt.

(6) Multo minus potest dispensari promissio mutua, ut contingit in votis et juramentis perseverantiae, quae fiunt ab aliquibus Congregationibus: nam illa tunc assumunt rationem contractus, nempe Congregatio se obligat ad sustentandum subditum, et

§ III. — *De voti extinctione per irritationem.*

Q. 1. *Quid de voti irritatione?*

R. Voti irritatio est *ejusdem rescissio facta ab eo, qui potestatem habet in voventem, vel in ipsam materiam voti.* Hoc jus in natura fundatum est ex Angelico (1); nam est de jure naturae, quod in superiore sit dominativa potestas, qua quidem ipse nequit se expoliare; hinc valide semper irritat vota subditorum, licet ea ratificaverit. Haec autem irritatio duplex est; una directa, altera indirecta: 1ª fit ab eo, qui habet directam potestatem in voventem, vel in materiam voto promissam. Vota directe irritata non reviviscunt; cum initio censeantur facta sub conditione consensus Superioris. — 2ª fit ab eo, qui habet potestatem exigendi ab ipso vovente actus quosdam, qui cum voti executione nequeunt conciliari. Quae ideo voti potius suspensio, quam voti irritatio proprie dici deberet: unde, eo impedimento cessante, votum habet quod reviviscat.

Vota irritare subditorum sine causa, de se nullum peccatum est; quia censentur emissa sub conditione consensus Superioris: unde obedientia stat pro causa. Attamen in praxi difficulter poterit a veniali excusari; esset enim actus otiosus, et irrationabiliter profectus alterius impediretur. Haec autem vota quoadusque irritentur, probabilius cum d. Thoma valida sunt in iis quae Superiorum mandatis atque jurisdictioni non praejudicant; quia subditi non carent voluntate, sed eam tantum subjicere debent Superiori, quando ipse contradicit (2).

Q. 2. *Quinam possunt vota filiorum-familias irritare?*

R. Vel agitur de filiis-familias, qui adhuc impuberes sunt; vel de filiis-familias, qui jam ad pubertatem pervenerunt:

Si 1, pater (et in ejus defectu avus paternus) potest directe vota omnia filiorum irritare, sive personalia sive realia; in tali enim aetate deesse censetur perfecta deliberatio ad tantam obligationem suscipiendam; ideo ad talem defectum natura prospexit, praebendo parentibus facultatem irritandi (3). — Pariter in dubio, utrum votum ante, an post pubertatem emissum aut etiam ratihabitum fuerit, adhuc in patre ea facultas existit; quia possidet potestas paterna.

Si 2, non possunt neque indirecte parentes irritare vota personalia, v.g. castitatis, frequentiae Sacramentorum, etc. (nisi domesticae rerum procurationi graviter adversentur, uti esset votum peregrinationis, vel diuturnae abstinentiae); jam enim in ea aetate filii propriae saluti consulere valent, et quoad eam sunt sui juris. *Ex quo homo venit ad annos pubertatis, si sit liberae conditionis, est suae potestatis quantum ad ea quae pertinent ad suam personam, puta quod obliget se religioni per votum, vel quod matrimonium contrahat* (4). Possunt tamen irritare indirecte vota realia; quia in minori aetate constituti filii-familias bonorum suorum carent administratione, nisi sermo sit de peculio castrensi vel quasi-castrensi, vel de filio jam a patria potestate legitime subducto (5).

Quae de patre dicta sunt respectu filii-familias, eadem valent de tutore respectu minoris; cum succedat in locum patris. Imo probabilius est hanc potestatem etiam matri inesse saltem quoad vota personalia, licet patre existente; cum ipsi quoque matri filii teneantur obedire, et Angelicus indistincte parentibus facultatem faciat.

Q. 3. *Quid potest maritus circa vota uxoris?*

R. Filliucius, Layman, Lessius, Sporer, Voit aliique docent maritum nonnisi indirecte posse irritare vota suae uxoris, quatenus nempe sibi praejudicant; sic enim satis est provisum mariti juribus. Sed probabilior saltem extrinsece videtur contraria sententia Azorii, Ledesmae, Sa, Sanchez, Soti, etc., qui docent maritum posse directe irritare omnia vota uxoris, licet neque usui matrimonii, neque prolis educationi, neque domesticae administrationi adversentur, et licet exequenda post ejus mortem: *Evidentissime apparet*, ait d. Ambrosius apud Salmanticenses, *ita virum esse caput mulieris, ut nulla vota abstinentiae vel religiosae conversationis liceat sibi sine ejus licentia Deo offerre.* Et Doctor Angelicus aperte docet (6): *nullum votum Religiosi est firmum, nisi sit de consensu Praelati; sicut nec votum puellae existentis in domo, nisi sit de consensu patris; nec uxoris, nisi*

hic ad inserviendum. Et ita declaravit Benedictus XIV Bulla *Convocatis* an. 1748: quod confirmavit Bulla *Inter praeteritos* an. 1749.

(1) 2, 2, q. 189, a. 5.

(2) V. Liguori, *Opus Mor.* l. 3, nn. 227 et 239.

(3) Can. 20, c. 2 Puella, q. 2.

(4) S. Thomas 2, 2, q. 88, a. 8.

(5) Can. 2. can. 20, q. 2.

(6) 2, 2, q. 88, a. 8, ad 3.

sit de consensu mariti (1). Ratio est, tum quia maritus habet in uxorem dominatum, tum quia maximopere expedit ad bonum et pacem familiae, nec non ad mutuum utriusque conjugis amorem fovendum, quod uxor voluntatem suam totaliter viro submittat et ab eo omnino dependeat (2), et sic facilius impetus foeminarum retundantur.

Uxor autem, utpote sub viri potestate, nequit directe irritare illius vota; hoc enim esset dominatum exercere.—Poterit tamen indirecte irritare, casu quo adversentur usui matrimonii et internae domus procurationi; cum harum rerum et uxori suae sint partes. Esset v. g. votum magnae abstinentiae, induendi habitum heremiticum, etc.

Q. 4. *Quid de voto castitatis a conjugibus emisso?*

R. Cum distinctione: vel votum illud emissum est a conjugibus mutuo consensu; vel emissum est ab uno tantum conjuge.

Si 1, communis est sententia, votum illud esse validum et a neutro revocari amplius posse; quia virtualiter uterque cessit juri suo. Non desunt tamen qui volunt in hoc etiam casu posse maritum irritare votum uxoris suae; cum haec irritatio fundata sit in ipso jure, quo se vir nequit irrevocabiliter exspoliare: quia tamen hoc est contra communem sententiam, ideo illud sapientibus remittimus.

Si 2, validum erit votum quantum ad non petendum conjugii debitum; suspenditur vero quantum ad non reddendum usque ad mortem conjugis non voventis: unde talis vovens debet reddere, non tamen petere. Rationem affert Angelicus inquiens: *non peccat reddendo, quia hoc necessitatis est; peccat autem exigendo, quia hoc est voluntatis* (3), quae quidem est ligata per votum praecedens. Conjux autem non vovens poterit votum hujusmodi irritare; cum ipsi onerosum sit: maxime si sit vir qui voverit; quia valde gravosum est pudori uxorem cogi semper ad petendum. Imo censent Salmanticenses, tale votum esse invalidum, utpote de materia inepta (4).

Q. 5. *Quid possunt domini circa vota famulorum?*

R. Nequeunt domini famulorum vota irritare directe; quia nullibi ipsis tributa legitur haec dominativa potestas spiritualis, neque illis est necessaria. Indirecte tamen possunt: nempe possunt ea suspendere pro tempore famulatus, si debitis obsint officiis (5).

CAPUT SECUNDUM

DE JURAMENTO (6)

Articulus 1.—*De definitione, divisione, et honestate*

Q. 1. *Quid est juramentum, et quanta ejus efficacia?*

R. Juramentum definiri solet cum Angelico: *invocatio tacita vel expressa Supremi Numinis tanquam infallibilis veritatis in testimonium alicujus rei* (7). Haec invocatio in eo sita est, quod jurans velit Deum id quod jurat attestari, non praecise per miraculum, quod est tentare Deum; sed quando et quomodo eidem placuerit, sive in hac, sive in alia vita. Unde patet maximam esse juramenti efficaciam; adducitur enim ipse Deus in testimonium. Hinc Apostolus (8): *omnis controversiae finis... ad confirmationem est juramentum* (9).

Ex tradita definitione constat non omnes locutiones, quae per quemdam juramenti modum efferuntur, verum esse juramentum: videlicet intentio ipsa loquentis imprimis inspicienda est; quia (pro foro saltem interno) juramentum vere et proprie non habetur, nisi cum habetur in loquente vera et propria intentio invocandi testimonium divinum, quaecumque verborum formula adhibeatur. Hinc colliges non vere jurare qui dicit: *juro ita esse per conscientiam meam, in conscientia, super conscientia mea, in rei veritate, in fide viri probi vel Sacerdotis;* nam hic nemo nec tacite, nec expresse in testem vocatur. Neque etiam vere ju-

(1) Quod tamen hic dicitur maxime de filiis, intellige quoad dispositionem domesticam, non autem quantum ad ea, quae pertinent ad suam personam; nam quoad haec homo ex quo venit ad annos pubertatis, si sit liberae conditionis, est suae potestatis.

(2) Excipe vota uxoris emissa ante matrimonium, cum non sint emissa tempore subjectionis; sed bene potest vir illorum suspendere executionem, quatenus nempe praejudicant suae potestati.—V. Ligouri, *Homo Ap.* Tract. v, n. 36.

(3) Quodl. 3, a. 18.

(4) V. Liguori, *Opus Mor.* l. 3. nn. 235, 239.

(5) Liguori, *Op. cit.* n. 240.

(6) V. Del Bene, *Tractatus de juramento, in quo et de ejus et voti relaxationibus, etc.; necnon de mendacio, perjurio, adjuratione, etc., eruditissime tractatur.*

(7) 2. 2. q. 89, a. 1.

(8) Hebr. 6.

(9) Juramentum a *jure* deducitur, *vel* quia jus veritatis redditur Deo, *vel* quia jure inductum est ad veritatem firmandam, *vel* quia quod juratur, facit jus ac legem.

rare censebitur ille qui jurat per *creaturas*, si tales sint, ut in iis speciali modo non elucescant divina attributa, v. g. si quis dicat: *juro per hanc herbam*, *per hunc equum*, *per hunc lapidem*. Si vero creaturae sint nobiliores et tales, ut speciali modo in iis divina elucescat natura, verum erit juramentum, v. g. si quis dicat: *juro per animam meam*, *per coelum*, *per templum*, *per sanctos*, *per crucem*, *per sacramentum*, *per evangelium*, *per fidem catholicam*. Ratio disparitatis est quod locutiones prioris generis non censentur factae cum ulla relatione ad Deum; locutiones vero generis posterioris talem in loquentis animo relationem ex se evidentissime exhibent; nam *anima* est spiritus de ejus spiritu; *coelum* est ejus habitatio; *terra* est illius scabellum; *templum* illius domus; *sancti* de ejus sanctitate participant; *crux* illius patibulum est; *sacramentum* ipse instituit; *evangelium* ipse dictavit; tandem *fidei* ipse est consummator (1).

Quid (quaeres) sentiendum de hisce locutionibus: *juro ita esse*; *per conscientiam animae meae*; *hoc est verum ut Evangelium*; *vivit Deus*; *coram Deo loquor*; *per hunc Dei ignem*? Et quid de eo, *per falsos Deos*?

R. Ad singula: — 1 *juro ita esse* non habetur in communi acceptione ut juramentum; cum nec implicite, nec explicite divinum testimonium imploretur. Excipe nisi jam praecesserit interrogatio de jurejurando: satis enim tunc determinaretur; — 2 *per conscientiam animae meae* pariter juramentum non est; quia hic principaliter intenditur conscientia; — 3 neque juramentum sunt illa: *hoc est verum ut Evangelium*; nam notant potius assimilationem, quam veram invocationem; — 4 haec verba: *vivit Deus*, *Deus veritas est*, *coram Deo loquor* ex circumstantiis sunt resolvenda: si enim tantum renuntiando proferantur, non videntur constituere verum juramentum; — 5 per *hunc Dei ignem* est juramentum; quia Deum nominando principaliter ad ipsum refertur ignis; — 6 *falsa jurat qui per falsos deos jurat; quid enim tam est a veritate alienum, quam mendaces et fictitios deos tanquam verum Deum testari* (2)?

Quid si quis dicat: *habear ut haereticus*, *si hoc est falsum*? Non censetur jurare; quia nulla hic invocatio Dei habetur. Item haec: *moriar hic*, *si ita non est; mihi amputetur manus*, *caput*, *vel diabolus me auferat*, quamvis sint habenda uti juramenta, si per modum execrationis dicantur, vel si expresse nominetur Deus; communiter tamen ita non censentur, sed resolvuntur in quamdam sponsionem seu poenae obligationem, et significant ordinarie: *si res ita non est*, *spondeo meam vitam* etc. (3).

Q. 2. *Quotuplex est juramentum?*

R. Juramentum spectari potest: 1 ratione formae, qua concipitur; 2 ratione temporis, quod in eo indicatur; 3 ratione loci, ubi fit.

1. *Ratione formae*, aliud est verbale vel reale vel mixtum: aliud explicitum vel implicitum: aliud solemne vel simplex: aliud contestatorium vel execratorium vel comminatorium. — *Verbale* solis verbis conflatur. *Reale* includit aliquam corporis actionem, v. g. erectionem digitorum, crucis contactum, Evangeliorum deosculationem. *Mixtum* coalescit ex verbis simul et corporis actione. — *Explicitum* est cum quis Deum ipsum conceptis verbis vocat in testem, ut si dicat: *testis est mihi Deus*. *Implicitum* est cum quis jurat per creaturas, sed quatenus in iis elucet speciale Dei attributum. — *Solemne* conjungitur cum caeremoniis quibusdam, v. g. cum Missa, cum praecedenti Communione. *Simplex* puram Dei invocationem praefert verbis vel signis aequivalentibus indicatam. — *Contestatorium* Deum simpliciter vocat in testem. *Execratorium* (quod vocant etiam *imprecatorium*) non modo vocat Deum in testem, sed etiam in vindicem perjurii, v. g. *Deus me morte puniat in hoc ipso loco si mentior*. Huc revocatur etiam haec formula, *ita me Deus adjuvet*, *et haec sancta Dei Evangelia*, sicut enim qui haec pronuntiat: bonum sibi, si verum dicat; ita malum sibi imprecatur, si mentiatur. *Comminatorium* est cum jurans sub attestatione divini Numinis alteri minatur poenam, v. g. *juro per Deum, quod nisi hoc feceris, poenas lues* (4).

2. *Ratione temporis*, quod in juramen-

(1) In dubio intentionis, verba sunt intelligenda juxta communem acceptionem.

« Attesochè certe persone poco istruite, principalmente i giovanetti, s' accusano d'aver giurato pronunziando alcune locuzioni triviali, è bene l'avvertirle che cotali parlari non sono giuramenti, avvisandole però che non si debbon mai applicare alle cose sante, e che non conviene proferirle contro chicchessia ». Ita *Gousset*.

(2) Cath. Rom. 2. *praec. dec.*

(3) V. Ligudri, *Op. Mor.* l. 8. n. 139.

(4) Si haec verba proferantur a parentibus in filios, ordinarie non obligant; quia vel fiunt ob res inutiles, vel calore iracundiae, vel cum intentione simpliciter terrendi.

to indicatur, juramentum aliud est assertorium, aliud promissorium. *Assertorium* vocat Deum in testem rei praeteritae vel praesentis, v. g. *testor coram Deo, me non esse talis criminis reum. Promissorium* Deum vocat in testem rei futurae, quae juramento promittitur, v. g. *juro ac testor coram D o, me Superioribus meis semper esse obtemperaturum in omnibus.*

3. Denique *ratione loci*, ubi fit, juramentum aliud est *judiciale*, si in judicio; aliud *extrajudiciale*, si emittitur extra judicium.

Rursus iuramentum ipsum judiciale duplex ex jure Neapolitano art. 1311, et seq. dividitur, prout nempe defertur ab una litigantium parte, vel ab ipso judice — Si 1, dicitur *decisorium*, quia ab eo dependere censetur decisio causae — Si 2, dicitur *ex officio*, quia judex illud defert ex officio suo (1).

Omnia numerata juramenta per se loquendo sunt ejusdem speciei; cum omnia Dei veracitatem respiciant.

Q. 3. *An juramentum sit res bona et honesta.*

R. *Affirmative*, si debitis conditionibus fulciatur. Probatur (2): — 1 *ex Scriptura*: in veteri Testamento legitur, *Dominum Deum tuum timebis et illi soli servies, ac per Nomen illius jurabis* (3). In novo autem Testamento habemus inter cetera illud Pauli Apostoli: *testem Deum invoco in animam meam: quae .... scribo vobis, ecce coram Deo, quia non mentior* (4); — 2 *ex Patribus*: unum proferimus Augustinum, qui scribit: *invenimus jurasse Sanctos, jurasse primitus ipsum Dominum, in quo non est omnino peccatum; non ergo est peccatum jurare* (5); — 3 *ex ratione*; ipsa enim dictante, actus ille bonus est et honestus, qui Deum maxime honorat, et ejus attributa veneratur: atqui tale est juramentum; in quonam enim ejus natura sita est? In hoc profecto, quod Deus adducatur in medium, et invocetur tanquam summa aeterna veritas in testimonium alicujus rei: ergo Deum maxime honorat et ejus attributa veneratur. Unde dicitur; *laudabuntur omnes, qui jurant in eo* (6).

Merito ergo a Concilio Constantiensi damnata est haec Wiclephi propositio: *juramenta illicita sunt, quae fiunt ad roborandos humanos contractus et commercia civilia* (7). Et a Clemente XI Bulla *Unigenitus* damnata fuit haec n. 101 propositio: *nihil spiritui Dei et doctrinae Jesu Christi magis opponitur, quam communia facere juramenta in Ecclesia; quia hoc est multiplicare occasiones pejerandi, laqueos tendere infirmis et idiotis, et efficere ut nomen et veritas Dei aliquando deservient consilio impiorum.* Et Pseudosynodus Pistoriensis a Jansenistis consarcinata ausa est tradere: 1 *jurare sine extrema et ineluctabili necessitate esse actum irreligiosum, documentis divini Praeceptoris et aureae simplicitati Evangelicae contrarium*; 2 *juramenta communi sensu pro vetitis habita fuisse a Ss. Patribus, et ideo improbanda ea quae Curia Ecclesiastica.... in investituris et in sacris ipsis Episcoporum ordinationibus adoptavit.* Sed sub n. 75 utraque propositio a Pio VI, Bulla *Auctorem fidei*, proscripta fuit *tanquam falsa, Ecclesiae injuriosa, juris ecclesiastici laesiva, disciplinae per canones inductae et probatae subversiva.*

Sed (dices) *si juramentum res adeo bona est, expedit frequenter usurpari.* Nego conseq.; non enim expedit, nisi debitis fulciatur conditionibus, inter quas illa est, ut nemo temere usurpet sanctum Dei Nomen (8). Hinc divus Thomas juramentum comparat medicinae ad sanandum efficaci, quae quanto est virtuosior si debite sumatur, tanto magis nocet, si eam quis temere recipiat. Hac de causa Christus juramentum indiscriminatim prohibuit: res erat cum hypocritis Pharisaeis, qui in omni re temere juramentum usurpare in more habebant (9).

Verum (adest) *Christus dicit juramentum a malo esse; ait: « sit aut sermo vester, est, est, non, non; quod autem his abundantius est, a malo est* (10)». R. His verbis Christus tantum innuere voluit (ait Cathechismus R.) juramentum cogi ab humana infirmitate, id est quia homines fallaces sunt; si enim tales non essent, nullum juramentum foret necessarium.

(1) C. Alb. 1327 — C. G. 1357 — M. C. 2399.

(2) Est contra Pelagianos, Waldenses, Anabaptistas, Quacheros, Anglicanos et Americanos, etc. — V. Bergier, *Dizionario Encicl.* V.° Giuramento.

(3) Deut. 6.

(4) 2. Cor. 1; et Gal. 1.

(5) Serm. 180.

(6) Ps. 62.

(7) Jure tamen civili Albertino, ad omne extorsionis periculum amovendum, contractus juramento firmati ut irriti habentur: art. 1419.

(8) Revera, ait Stapf 237, homines pii, dum ipsis a judice juramentum imponitur, nonnunquam tanto horrore corripiuntur, ut, quamvis omnes conditiones legitimi juramenti adsint, ad illud tamen quasi tremebundi accedant. Et utinam satis cautum foret, ne per jurandi frequentiam hic religionis sensus paullatim obtundatur!

(9) Ad haec rem Augustinus (Serm. 180): *falsa juratio exitiosa est, vera juratio periculosa est, nulla juratio secura est.*

(10) Matth. 3.

Articulus II. — *De iis qui jurare possunt et debent*

Q. 1. *Quinam possunt jurare?*

R. 1: Si de jure naturae sermo est, omnis homo rationis particeps jurare potest; nam jure naturae, quilibet ratione utens confirmare potest dictum suum per testimonium majoris veritatis, nempe divinae.

R. 2: Si sermo est de jure civili, tunc ordinarie repelluntur a juramento in judicio ferendo:

1 *Impuberes* ob defectum maturitatis.

2. In causa criminali etiam *puberes*, qui nondum ad aetatem annorum quatuordecim pervenerint. Vid. Ordo criminalium judiciorum Regni Neap. art. 247.

3 Tandem repelluntur *periuri*. (1).

Ceteri omnes jurare possunt (2), cum hac tamen advertentia: quod olim juramentum *simplex* praestari poterat etiam per procutorem; nunc semper *personaliter* praestari debet. Vid. Ordo civilium judiciorum regni Neapolitani art. 215. inquiens: *il giuramento di qualunque specie sia egli debbe sempre prestarsi personalmente, e non per mezzo di procuratore* (3).

Q. 2. *Quinam tenentur juramentum emittere?*

R. Regulariter urget obligatio jurandi: — 1 quoties id necessarium est ad subveniendum proximo; quisque enim ex lege charitatis tenetur occurrere proximi necessitati medio licito ac facili, ut est juramentum; — 2 quoties a Superiore legitime exigitur: sic ordinarie ad juramentum obligantur *tum* illi, qui in aliqua communitate recipiuntur, puta Collegio, ut ita statutis propriis adamussim studeant; *tum* illi, qui aliquo publico officio vel ministerio donantur, ut Episcopi, Canonici, Punctatores, Beneficiati, Confessarii, Medici, Testes, etc. Hoc sane valde confert, ut isti omnes proprium munus pro conscientia adimpleant: hinc propositio 75 Synodi Pistoriensis, qua improbantur haec juramenta, damnata fuit (4)— Ex Codice poenali Albertino officialis publicus, qui officium suum civile exercet antequam emiserit praescriptum ea de re juramentum, mulctatur (5).

Articulus III. — *De conditionibus ad juramentum requisitis*

Q. *Quaenam sunt debitae conditiones juramentorum?*

R. Conditiones ad juramentum tradidit Deus: *jurabis, vivit Dominus, in veritate et in judicio et in justitia* (6). Ubi sic scribit s. Hieronymus: *animadvertendum est, quod juramentum hos habeat limites, veritatem, judicium atque justitiam: si ista defuerint, nequaquam erit juramentum, sed perjurium.* Violaretur 2ᵐ Decalogi praeceptum: *non assumes Nomen Dei tui in vanum; non enim insontem habebit Dominus eum, qui assumpserit Nomen Domini Dei sui* (7).

§ 1. — *De veritate ad juramentum necessaria* (8).

Q. 1. *Quid de veritate requisita ad jurandum?*

R. Veritas hic tota subjectiva est, non objectiva: in eo nempe consistit, *quod jurans moraliter certus sit de veritate rei* quae sui juramenti materiam constituit: ideoque excludit quidem omne mendacium, quod non potest esse, nisi in jurante; non excludit autem omnem errorem, qui potest esse, in re ipsa. Non autem requiritur certitudo absoluta et omnino infallibilis, alioquin fere nunquam liceret jurare; sed, ut dictum est, sufficit moralis, id est tanta veri probabilitas, quae ad certitudinem moralem pertingat (9).

Q. 2. *An liceat in juramentis uti restrictione mentali, aut aequivocationibus.* (10).

(1) Cod. pen. Albertinus, art. 388.

(2) Quod pertinet ad Clericos, Honorius III statuit, eos non esse per se adigendos ad juramentum sine licentia superioris — Lucius III Clericis jurare permisit: quod etiam iis indulsit Gregorius IX, praepositis quidem, sed non tactis Evangeliis.

(3) Cod. civ. Albertinus, art. 1472—Cod. Mut. art. 2398.

(4) De quibusdam particularibus juramentis vid. Liguori, *Op. Mor.* l. 3, nn. 181, etc.

(5) Art. 308. (6) Jer. 4.

(7) V. Veith, *Sacra Scriptura, In 3 Reg. n. 36.*

(8) V. Liguori, *Op. Mor.* l. 3, nn. 147 *et seqq.*

(9) Imo eadem ratione docent Azorius, Lessius, Sanchez et Suarez cum communi, in juramento assertorio, vel promissorio sufficere probabilitatem veritatis assertae, et implementi rei promissae, modo nulla habeatur ratio probabilis in oppositum. Ideoque volunt posse a nobis affirmari cum juramento etiam quod audivimus a persona ita fide digna, ut moraliter certos nos faciat; si tamen excipiatur materia judicii, ubi juramentum quod exigitur, est de certitudine propria, et juxta gradum suum: *quando si tratta di testimonianza in giudizio, si debbono esporre i motivi della propria testimonianza, affinchè i giudici possano apprezzarla al suo giusto valore.* Gousset.

(10) Ardua est praesens quaestio, in qua possumus decipi tum in adsignanda legitima causa, tum in usurpandis legitimis loquendi formulis; de facili

R. 1: Restrictio mentalis definitur: *actus mentis, quo quis suum sermonem detorquet vel restringit ad sensum diversum ab eo, quem verba nude ac prima fronte spectata, praeseferunt.* Duplex est: alia late, seu *non pure mentalis*, quae nempe ex modo interrogandi vel respondendi, ex usu recepto, vel ex aliis circumstantiis ab auditoribus generatim intelligi potest, licet forte, defectu advertentiae, non percipiatur: v. g. si petenti mutuandam pecuniam respondeam *non habeo* subintelligendo, *quam tibi mutuo dare velim.* Alia vero est *pure mentalis*, quae ex nullis adjunctis ab auditoribus intelligi potest: v. g. si quis interrogatus an rem surripuerit, respondeat *se non surripuisse*, etsi surripuerit, intelligendo se sinistra manu non surripuisse. Porro hic sermo non est de restrictione pure mentali: haec enim etiam sine juramento certe prohibetur, ut constat ex propositionibus 26, 27 et 28 damnatis ab Innocentio XI. De hac etiam ait Ecclesiasticus: *qui sophistice loquitur, odibilis est* (1). Sane sic loqui mendacium est, cum ita falsum exprimatur, ut sensus in mente habitus nullo modo percipi possit ab auditoribus(2).

Tota quaestio est de restrictione late mentali: ad quam revocatur aequivocatio, seu amphibologia, quae est *sermo ambiguus* seu sermo habens duplicem sensum, qui satis ab auditore potest percipi. Triplici autem modo contingere potest: 1 cum verbum habet duplicem sensum omnino diversum: v. g. verbum *volo*, sonat tam *velle*, quam *volare* in persona prima numeri singularis modi indicativi, temporis praesentis; 2 cum sermo ipse duplicem exhibet, v. g. si dicam: *hic liber meus est*, duo possum significare valde diversa, scilicet vel me esse dominum libri, vel me esse ejusdem auctorem; 3 cum vocabula habent duplicem sensum, unum magis communem, alium vero minus; seu unum literalem, alium spiritualem, uti cum dixit Christus de Joanne Baptista: *ipse est Elias*; hoc sensu viri pii dicunt cibos delicatos sibi nocere, idest spiritus mortificationi (3).

R. 2: Commune est vel apud ipsos rigidiores licere nobis, *ex justa causa* ac *per se loquendo* uti restrictione late mentali et verbis aequivocis etiam cum juramento; tunc enim non decipimus proximum nostrum, sed permittimus ut decipiat ipse se: nec tenemur ex alia parte ad mentem aliorum loqui, justa extante causa. Nec mendacium est; nam sensus in mente retentus ex adjunctis satis percipi potest: unde prudens tantum est veritatis occultatio. Idque probat exemplum ipsiusmet Christi Domini: nonne restrictionibus hujusmodi usus est tum quando, rogatus ut ad quandam festivitatem ascenderet, respondit: *non ascenda ad diem festum hunc*, subintelligendo *palam* et *manifeste*, sicut interrogatio praeseferebat, et eruitur ex textu, et exponunt Chrysostomus, Theophilactus et Euthymius? (4); tum quando, rogatus de die judicii extremi, respondit: *de die illo nemo scit.... neque Filius hominis*, subintelligendo *ad manifestandum*, sicuti volebant Discipuli, uti interpretantur Hieronymus, Augustinus, Ambrosius et Basilius (5)?—Adde Sanctorum doctrinam. Augustinus ait: *quamvis omnis qui mentitur velit celare quod verum est, non tamen omnis qui vult quod verum est celare mentitur* (6). Et d. Thomas: *aliud est veritatem tacere, aliud falsitatem proponere* (7). Idem: *non est licitum mendacium dicere ad hoc, quod aliquis alium a quocumque periculo liberet; licet tamen veritatem occultare prudenter sub aliqua dissimulatione, ut Augustinus dicit in libro* de mendacio (8). Adde inconvenientia, quae secus evenirent; si nempe non liceret, justa extante causa, uti tali restrictione, nullus esset modus secretum honeste celandi, quod quis sine damno vel incommodo aperire nequiret: hoc autem humanae societati non minus esset perniciosum, quam ipsum mendacium. Si ergo tali uti restrictione bonum est, nihil officit, quod etiam juramento firmetur, quotiescumque id circumstantiae postulaverint (9). — Non tamen negandum majorem causam

enim restrictio late mentalis esse potest pure mentalis. Quare caute in hac re procedendum est, ne humanae societati ac consuetudini noceamus, ne confusionem inducamus, ne christianae simplicitati derogemus; sed quoad potest *sit sermo noster, est, est; non, non.* Matth. 5.

(1) Eccli 37.

(2) V. Tract. *de restit.* App. *de veracit.*

(3) Hoc modo si quis interrogetur de re, quam celare expediat (salvo meliori consilio), respondere poterit: *dico non*, quasi dicat: *profero hanc particulam negativam* non. Verbum enim *dico* duplicem sensum exhibet, nempe communem *asserere aliquid*; et minus communem in vulgari loquendi usu, nempe *proferre aliquod vocabulum.*

(4) Jo. 7.—V. Cor. a Lapide *in h. loco*—Veith, *Sacra Scriptura*, De lib. Tobiae n. 21, ubi quaerit, an a mendacio excusentur quae Angelus Raphael de se affirmat.

(5) Marc. 24.

(6) L. contra mend. c. 10.

(7) 2, 2, q. 69, a. 2.

(8) Loc. cit. q. 110, a. 3.

(9) Porro, allata principia nonnullis exemplis illustrando, dicimus:—1 Confessarius affirmare potest etiam cum juramento se nescire peccatum auditum in Confessione, subintelligendo *ut homi-*

requiri ad aequivocandum cum juramento, quam sine juramento; quia divinum testimonium non est ita facile usurpandum.

Diximus 1 *ex justa causa*, ne temere inducatur tergiversandi locus; nam licet id non sit mendacium, aliquod tamen detrimentum affert communi convictui et colloquiis humanis; et aliquo modo derogat humanae fidei, cum semper auditores non posssint esse ita cauti, ut omnes aequivocationes cavere possint. Justa autem causa loquendi ambigue esset, ut dicunt communiter, quicumque finis honestus ad servanda bona quae nobis prosunt, vel etiam ad se liberandum ab importuna, fastidiosa et injusta interrogatione (1). Docent tamen probabilius contra Vivam Cajetanus, Lessius, Lugo, Salmanticenses et Sanchez, quod per se, si causa tantummodo desit, nostra tergiversatio non sit nisi venialis, quia defectus est tantum in discretione; — 2 *per se loquendo*; nam aequivocis verbis sub gravi prohibemur uti: 1 si inde auditores in aliquod grave damnum inciderent: hoc enim charitatis praecepto tenemur avertere; 2 quando contractus mutuos celebramus; debemus enim ex justitia verba ad mentem contrahentis nude proferre, ne eum decipiamus; 3 quando judex vel superior communitatis in rebus sui officii legitime interrogant; tunc debemus in sensu interrogantis clare respondere: secus justitia publica ac bonum communitatis nimis frequenter a discolis laederetur: unde tunc qui reus est, veritatem nude fateri tenetur, idque probabilius, etiamsi ex tali confessione grave ipsi immineat damnum.

Q. 3. *Quid sentiendum de juramento promissorio ficto?*

R. Tripliciter potest aliquid sic ficte promitti: vel *sine animo jurandi;* vel *sine animo se obligandi;* vel *sine animo adimplendi.*

1 Qui aliquid juramento promittit, sed sine vero animo jurandi, peccat, ut constat ex hac propositione ab Innocentio XI n. 25 damnata: ***cum causa licitum est jurare sine animo jurandi, sive res sit levis, sive sit gravis;*** nam illuditur divinum testimonium. Docent tamen communissime eum peccare tantum venialiter, si aliunde habeat animum implendi, neque res sit coram judice vel in contractibus; tunc enim nulla deceptio contra justitiam, sed solum inanis divini Nominis usurpatio adesset.

2. Qui juramento aliquid promittit, sed sine animo se obligandi, communius dicunt quod graviter peccat; cum videatur gravis irreverentia adducere Deum in testem, et nolle ejus testimonio obstringi. Sunt tamen qui docent, id esse tantum veniale, et quidem valde probabiliter; nam sine animo se obligandi nullum subsistit juramentum, et ideo juramentum violari non potest: ergo habetur solummodo vana usurpatio divini Nominis (2).

3. Qui juramento aliquid promittit cum animo jurandi et se obligandi, sed non implendi, peccat mortaliter; quia de praesenti deficit veritas: et tenetur servare promissum, quia viget essentia juramenti. Idem dicendum, si quis non advertit ad obligationem juramenti; nam obligatio sequi-

nem; quia interrogans non habet jus, nisi ad habendam notitiam communicabilem; 2 reus, vel testis non legitime interrogati possunt jurare se crimen nescire, subintelligendo se nescire crimen, *de quo legitime possint inquiri;* — 3 qui venit de loco qui falso putatur morbo infectus potest negare se illinc venire, scilicet *ut pestilentia infectus*, qualis est interrogantium animus; — 4 invitatus ad mensam et rogatus, an cibus sit bonus, potest affirmare esse talem, licet revera sit insipidus, intelligens *ad mortificationem et poenitentiam;* — 5 qui mutuum accepit et satisfecit, si postea iterum urgeatur, potest negare accepisse mutuum, *ut nempe denuo debeat solvere.* Qui habet unum panem sibi necessarium, vere respondere potest se nullum habere pro eo, qui petit commodatum; quia nullum habet quem commodare possit, de quo solo ille interrogat: ita de Lugo. Idem dicit Cardenas de pecunia petita, si domino ea sit necessaria; — 6 creditor ex instrumento potest asserere cum juramento nihil sibi solutum, si pars sit quidem soluta, sed ex alio capite ipse habeat creditum, quod probare non potest; modo aliis creditoribus anterioribus non inferat damnum, nec juret talem summam sibi deberi ex illo instrumento: ex quo patet, quod in praxi vix habere potest locum; — 7 qui fuit coactus ad matrimonium potest asserere non contraxisse, nempe *libere.* Qui non tenetur ad gabellas, potest dicere, *se nihil ferre*, ut solvere teneatur. Hoc sensu licite etiam proferuntur coeremoniae, protestationes, ut *osculor manus, offero me famulum*; quia ex communi usu accipiuntur uti verba materialia prolata tantum ad honorem — V. Voit, *Theol. Mor.* — Liguori, *Opus Mor.* l. 4. nn. 153 *et seqq.*, ubi plures casus.

(1) Regulariter possunt uti restrictione late mentali omnes personae publicae interrogatae de rebus suae fidei commissis, ut sunt secretarii, legati principum, duces, magistratus, advocati, medici, obstetrices, etc. Si enim secreta ejusmodi personis commissa violarentur, gravissima inde sequerentur incommoda.

(2) Imo probabilius est, quod sic jurans per se non tenetur juramentum servare; *tum* quia ex dictis est invalidum; *tum* quia Deus juramenta promissoria non acceptat, nisi juxta jurantium intentionem, quae cum non sit se obligandi, non importat nisi simplex propositum, quod in conscientia non obligat.

tur ex illius natura, nisi illa positive excludatur (1).

Quaeres: *an obliget juramentum factum contra primum juramentum*. Si secundum juramentum opponatur priori in materia jam jurata, non tenet; ut si jurasti matrimonium Cajae, et postea illud jures Titiae; quia esset de illicito. Aliter est, si secundum juramentum opponatur primo in actu jurandi tantum: ut si jurasti non amplius jurare, sed postea jures v. g. jejunare, teneris ad jejunium; quia hoc juramentum est de materia licita, etsi peccaveris jurando.

Q. 4. *An liceat petere juramentum a pejeraturo.*

R. Contra Vasquez affirmant probabilius Cajetanus, Filliucius, Salmanticenses, Suarez, Tournely aliique, si tamen adsit causa; nam tunc perjurium ex sola pejerantis malitia sequeretur: neque alter potest dici illius causa moralis, cum utatur jure suo (2). Est v. g. si judex petit juramentum ratione officii, seu ex ordine juris; vel si magni tua interest uti perjurio ad fraudes alterius manifestandas, ut jus tuum consequaris. At si non adest causa, petere juramentum a pejeraturo esset contra reverentiam Deo debitam et charitatem proximi: hinc de illo habet divus Augustinus: *qui scit et cogit jurare, homicida est.*

Licet autem cum causa juramentum exigere etiamsi quis juraturus sit per falsos Deos; cum causa enim rationabiliter permitti potest malum alterius. Et idem Augustinus ait: *qui utitur fide illius, quem constat jurasse per Deos falsos, et utitur non ad malam rem, sed ad licitam et bonam, non peccato ejus se sociat, quo per daemonia juravit; sed bono pacto ejus, quo fidem servavit* (3).

§ II. — *De judicio et justitia in juramento* (4).

Q. 1. *Quid de judicio in juramento?*

R. *Judicium hic non sumitur pro executione justitiae*, inquit Angelicus, *sed pro judicio discretionis* (5); cum enim juramentum sit res sanctissima, non debet fieri absque prudentia, consideratione ac reverentia, quae tria in discretionis judicio continentur. Quare juraturus debet diligentissime perpendere: — 1 an juramentum sit necessarium ratione proprii officii, vel ut fides verbis suis adhibeatur; — 2 an notabilis spes affulgeat fore ut alii eidem credant; — 3 an rem juramento promissam tempore suo praestare valeat, ne in discrimen juramenti violandi adducatur.

Ubi non desit, nisi judicium in juramento, ut si quis juret absque necessitate, vel ex quadam animi levitate, vel ex consuetudine, non erit (*ut plurimum*) nisi veniale, uti communiter docent cum s. Antonino: quia gravem injuriam contra Deum continere non videtur. Nota *ut plurimum*; quia in consuetudine frequenter jurandi adest periculum scandali et perjurii, et sub hoc respectu juramentum judicio destitutum potest esse etiam mortale, sicut advertit d. Augustinus. Hinc Scriptura monet: *jurationi non assuescat os tuum, multi enim casus in illa;.... vir multum jurans implebitur iniquitate, et non discedit a domo illius plaga* (6). Et laudatus Doctor: *istam consuetudinem jurandi avertite a vobis, amputate a linguis vestris, circumcidite ab ore vestro* (7).

Q. 2. *Quid de juramenti justitia* (8)?

R. Juramenti justitia in eo consistit, ut res jurata sit justa, licita et honesta. Hujus defectu peccat in juramento promissorio mortaliter:

1. Qui jurando promittit se quidpiam mali esse facturum, v. g. homicidium, *sive* animum habeat implendi, quia Deus invocaretur ut patronus iniquitatis; *sive* non habeat, quia tunc esset perjurium (9).

2. Qui juramento utitur ad consummandum peccatum etiam veniale; quia sic jurans, quantum in se est, Deum facit complicem peccati sui. Neque tunc tenet juramentum; quia non est obligatorium contra bonos mores, neque vinculum rerum vanarum: hinc probabilius non obligat promissio jurata prodigi; quia est saltem leviter mala (10).

(1) V. Liguori, *Op. Mor.* l. 3. nn. 172 *et seqq.*
(2) V. Liguori, *Op. Mor.* l. 2. n. 77.
(3) *Epist.* 154.
(4) V. Liguori, *Op. Mor. l. 3. n. 148.*
(5) 2. 2. q. 89. a. 3. (6) Eccli. 23.
(7) Ser. 189 *de verb. Dom.* — V. Salvatori, *Istruzione* ecc. § XVI.
(8) V. Liguori, *Opus Mor. l.* 3 *n.* 146.
(9) *Quid vero* (dices) *si res juramento promissa sit tantum venialiter mala, aut vana, aut inutilis, aut frivola?* Tunc, licet Antoine, Billuart et Collet dicant non esse nisi veniale illam sub juramento promittere; nobis magis arridet sententia Elbel, qui cum aliis docet id grave esse, quia non levis, sed gravis semper irreverentia est Deum vocare testem ac veluti fidejussorem peccati, tametsi venialis.
(10) Neque etiam tenet juramentum, si quis juret contra Evangelica consilia; quia est impeditivum inspirationi coelesti: excipe nisi sit in favorem tertii, ut si obligaveris tuum famulatum alicui; tunc enim ille jus jam acquisivisset.

Q. 3. *An peccet graviter ex defectu justitiae, qui cum juramento se jactat de peccato commisso.*

R. In probabiliori sententia qui juramento se jactat de peccato commisso, non videtur peccare, nisi venialiter contra religionem, ut docent Salmanticenses, Sanchez, Suarez aliique; ideo enim in juramento promissorio defectus justitiae est peccatum mortale, quia juramentum in eo assumitur ad firmandam voluntatem malum peragendi. At in juramento assertorio non assumitur, nisi ad alios certiores faciendos de peccato utpote jam patrato, quod quidem si illius complacentiam non confirmet, non est nisi venialis quaedam animi levitas. Excipe casum, quo quis tale juramentum assumeret ad firmandam proximi detractionem; quia tunc adhiberetur ut medium ad alterius infamiam certiorem reddendam.

Articulus IV. — *De juramenti obligatione*(1).

Q. 1. *An res juramento promissa sit praestanda sub gravi.*

R. Si res juramento promissa gravis est, utique sub gravi praestari debet: cum juramentum nedum gravis promissionis vim minuat, imo potius eandem augeat et servet ad pacta firmanda. Unde legitur in Scripturis: *redde Domino juramenta tua* (2).

Si vero res promissa est levis, controversia est: alii dicunt cum Bonacina, Collet, Lessio, Toleto, etc., rem juramento promissam, etsi levem, adhuc sub gravi esse praestandam, quia aliter semper violaretur juramentum, in quo non datur materiae parvitas; vocaretur enim Deus in testem falsitatis, si veritas non conformaretur rei promisse: ita s. Thomas ac Catechismus R. Alii vero cum s. Antonino, Antoine, Billuart, Layman, Sanchez, Sylvio, Soto, Suarez et aliis negant, dicentes tunc tantum periurium committi cum Deus vocatur in testem mendacii: atqui hic non vocatur Deus in testem mendacii; nam si jurans actu juramenti habuit voluntatem implendi et postea promissa non implet, non committit mendacium, sed tantum infidelitatem, quae (cum res promissa non sit gravis ex hypothesi) protrahi non poterit ad culpam gravem. Haec sententia non est minus probabilis, quam prima: imo fortasse est probabilior, si intrinseca ratio spectetur. — Quidquid sit, certum est eum, qui ex multo quod promisit, non omittit nisi quidquam parvum, non peccare mortaliter, v. g. siquis jurasset se nunquam vinum esse bibiturum, non peccabit mortaliter parum bibendo, quia tunc gravitas non afficit, nisi materiam ipsam universim sumptam (3).

Q. 2. *Quid de juramento metu gravi et injusto extorto?*

R. Distinguendo: *vel* agitur de juramento, quod jam a jure ipso sive civili sive ecclesiastico irritatur utpote metu sic extortum; *vel* de juramento agitur, quod nulla lege prohibetur.

Si 1, certum est nullum esse juramentum, quia est contra leges illud infirmantes ob bonum commune; ideoque est de illicito. Hoc sensu non obligat juramentum metu gravi et injusto extortum super professione religiosa, sponsalibus, matrimonio, etc.

Si 2, s. Antoninus, Sanchez aliique tenent neque tale juramentum valere: nam juramentum naturam actus sequi debet: atqui actus extortus gravi metu injusto est invalidus: ergo et juramentum. Adde: juramentum hoc est actus prorsus inutilis, cum illico retractari possit. Sic v. g. post pecuniae traditionem vi juramenti latroni a te factam, eandem pecuniam tu a latrone, etiam vi adhibita, statim recuperare potes; ad quid ergo eam illi tradidisti? Verum longe probabilior sententia cum Angelico, Billuart, Lugo etc., docet juramentum illud obligare *erga Deum;* est enim regula generalis, quodlibet juramentum esse servandum quando potest sine peccato; *tum* ne in testem mendacii adducatur Deus, *tum* quia bonum est servare promissum (4). Adde Jus Canonicum; in eo enim dicitur Ecclesiam juramentum metu initum relaxare; ergo illud supponit validum (5).

(1) V. Lignori, *Op. Mor. l.* 3 *n.* 172 *e seqq.* Quaerenti, utrum obligatio juramenti promissorii, aliquid scilicet tribuendi, transeat ad haeredes, respondemus cum d. Thoma, duo hic esse distinguenda: primum est *ipsa promissio*, quae si licita et acceptata sit, utique transit ad haeredes, qui in omnia jura et onera realia defuncti succedunt; aliud est *vinculum religionis* ex juramento ipso; quod cum sit personale, non obligat haeredes, qui ideo non sunt perjuri, si illud non servent, quamvis sint injusti.

(2) Matth. 5.

(3) Non peccat contra juramentum qui urbanitatis causa juravit se ante alterum non sessurum, bibiturum, ingressurum domum, etc., si ab altero coactus prius sedeat, bibat vel ingrediatur; quia plerumque juramentum est nullum defectu aut intentionis jurandi aut materiae aptae; vel si valeat, ab altero relaxatur. Arcendi tamen sunt homines ab hisce formulis, cum dedeceant. — V. Lignori. *Op. Mor. l.* 3. *n.* 180.

(4) 2. 2. q. 89. a. 7.

(5) Decretal. *l.* 1. *tit.* 24 *de jurej. c.* 15.

Diximus *erga Deum*, non erga hominem: quare si quid injuste coactus alicui jurasti et ei tribuisti, recte tribuisti; sic enim reddidisti Domino juramentum tuum: sed postea potes repetere in judicio solutum; neque enim sua iniquitas debet ipsimet patrocinari (1). *In juramento, quod quis coactus facit*, ait Angelicus, *duplex est obligatio: una quidem qua obligatur homini, cui aliquid promittit, et talis obligatio tollitur per coactionem, quod ille qui vim intulit, hoc meretur, ut ei promissum non servetur; alia autem est obligatio, qua quis Deo obligatur, ut impleat quod per Nomen ejus promisit, et talis obligatio non tollitur in foro conscientiae; quia magis debet damnum temporale sustinere, quam juramentum violare. Potest tamen repetere in judicio quod solvit, vel praelato denuntiare, non obstante quod contrarium juraverit; quia tale juramentum vergeret in deteriorem exitum, esset enim contra justitiam publicam* (2).

Q. 3. *Quod peccatum est perjurium?*

R. Perjurium generatim sumptum, licet sit quodlibet juramentum destitutum veritate, justitia et judicio, attamen ex s. Thoma (3) a falsitate praecipue specificatur perversitas illius; cum ista intimius ejus substantiam inficiat. Ideo perjurium proprie erit juramentum veritate destitutum: quod quidem *ex natura sua* mortale est; quia semper gravem irrogat Deo injuriam eum in testem falsitatis adducendo. Neque parvitas materiae excusat; quia semper graviter repugnat Deum testificari falsum: unde ait Augustinus, *peccatum perjurium et grande peccatum nemo dubitat* (4). Et Innocentius XI hanc damnavit propositionem n. 24: *vocare Deum in testem mendacii levis non videtur tanto irreverentia, propter quam velit aut possit damnare hominem*—Diximus *ex natura sua*; potest enim perjurium esse culpa venialis per accidens, ob defectum nempe plenae deliberationis vel consensus: tale est in quibusdam rusticis perjurit malitiam non percipientibus. Quare non debent Confessarii statim illos de gravi peccato monere, si pejerandi consuetudine teneantur, ne illorum peccata formalia evadant; sed sensim sine sensu fortiter insistendo ut falsum jurare desistant, eos curare studeant (5).

Jus poenale Neapolitanum art. 188 et seq. graviter in falsos testes animadvertit (6). Synodus autem Novariensis reservat *juratam falsi in judicio depositionem, veri reticentiam factam ab accusatore vel teste, inductionem falsi testis jurati in judicium et juramentum per falsos Deos* (7).

Articulus V.—*De juramenti extinctione et interpretatione* (8).

Q. 1. *Quomodo juramentum extinguitur et cessat?*

R. Juramentum iis ferme modis cessat, quibus votum. Nempe cessat:

1. *Cessatione causae finalis;* nam sine causa non subsistit effectus. Hinc cessat juramentum, si quis juraverit se puniturum esse discolos, sed isti emendentur;—2 *Mutatione notabili;* nam talis mutatio aliud facit objectum, ad quod jurantis intentio non se extendit. Hinc non obligatur juramento qui juratus promisit nuptias puellae diviti, sanae, virgini, bonae famae, si has dotes amittat. Item non peccat qui secretum juratum detegit, si non potest illud servare sine gravi suo vel alterius damno; quia ipsa promissio secreti obligat tantum sub conditione, *nisi graviter noceat*. Excipe tamen secretum consilii, quod in omni casu ob publicum bonum expedit observare; — *Irritatione*, quae fit a quolibet dominatum habente in jurantem, licet agatur de contractibus, si ab eodem possint irritari; — 4 *Commutatione*, vel *dispensatione*, quae quidem dantur ab habente jurisdictionem in externo foro (9).

Q. 2. *Quomodo juramentum interpretandum est?*

R. Juramentum interpretandum est in favorem illius, qui illud emisit; cum sit vinculum propriae voluntatis. Hinc commune est, in juramento promissorio sequentes conditiones semper tacite intelligi, nempe: 1 si *potero*, quia nemo censetur se ad rem vel etiam moraliter impossibilem obligare;

(1) Hinc si quis metu mortis latroni juravit se ei daturam pecuniam, et insuper se velle illi consociari in furtis, non valet juramentum de societate ineunda, quia est de illicito; valet tamen de pecunia solvenda, quia hanc dare potest sine peccato.

(2) 2. 2. q. 83. a. 7.

(3) Loc. cit.

(4) Serm. 180.

(5) V. Lignori, *Op. Mor.* l. 3, n. 150.

(6) C. Alb. 388. — C. A. poen. p. 1, § 178.

(7) Pag. 316.

(8) Huc veniunt revocanda jam dicta de voti extinctione ac de interpretatione.

(9) Potestas obtenta dispensandi in votis non complectitur potestatem dispensandi in juramentis, cum sit diversum vinculum. Potest autem S. Poenitentiaria relaxare juramenta, quae non sint in favorem tertii ex Bulla *Pastor bonus* Benedicti XIV.

2 *salvo jure Superiorum;* 3 *si is, cui promissio a me fit, eam acceptet vel non remittat;* 4 *si res non fuerit notabiliter immutata;* 5 *si alia pars fidem servaverit*, casu quo agatur de promissione reciproca (1) (*I*).

SCHOLIUM—*De adjuratione* (2).

Q. *Quid de adjuratione?*

R. Adjuratio, ex Angelico, est invocatio Dei, vel rerum Sacrarum, vel Sanctorum ad inducendum aliquem ad aliquid (3). Alia est *solemnis*, quae fit ab Ecclesia modis constitutis, ut in exorcismis. Alia *privata*, quae fit a quocumque sine solemnitate. Alia *deprecativa*, si precibus. Alia tandem *imperativa*, si imperio fiat.

Adjuratio est actus religionis; cum per ipsam aliquem movere intendamus per Dei reverentiam atque timorem.—*Privata* unicuique cum causa licita est; sicut enim juramento promissorio licet se compellere ad aliquid, ita licere debet alios compellere adjuratione. *Solemnis* tamen fit tantum ab Ecclesiae ministris ad id deputatis (4).

CAPUT TERTIUM

DE SANCTIFICATIONE FESTORUM

Articulus I.—*De natura et vi hujus praecepti* (5).

Q. 1. *An praeceptum Festorum sit naturale, an positivum.*

R. Cum d. Thoma: *praeceptum de sanctificatione sabbati est partim morale, partim vero caeremoniale: morale* (idest *naturale*, sub quo respectu in tertio decalogi praecepto ponitur) *morale quidem est quantum ad hoc, ut homo deputet aliquod tempus vitae suae ad vacandum divinis; sed in quantum in hoc praecepto determinatur speciale tempus in signum creationis mundi, est praeceptum caeremoniale: et quatenus caeremoniale ab Ecclesia fuit abolitum* (6). Nempe loco sabbati substitutus est dies dominicus: quae substitutio ab Apostolis facta merito praesumitur, juxta Augustini regulam: *quod universa tenet Ecclesia, nec Conciliis institutum, sed semper retentum est, id nonnisi Apostolica auctoritate traditum rectissime creditur* (7). In hanc longe probabiliorem ac communem sententiam concedit quoque Catechismus Romanus; et ideo observantia Dominicae ab Ecclesia mutari et dispensari utique potest, quamvis dispensari non possit, quod nullus sit dies festus.

Restat ergo concludendum:—1 temporis determinationem ad Deum colendum, ac modum cultus relictum Ecclesiae fuisse. Et sane quamvis ratio dictet Deum esse adorandum, et aliquod temporis cultui ejus esse devovendum, non praecipit tamen specialiter, quod sit integra dies, hoc potius tempus quam illud, hoc potius modo quam altero: erat ergo Ecclesiae id omne determinare, ne fideles in re adeo essentiali fluctuarent omni vento doctrinae; — 2 nos juxta Ecclesiae determinationem festa colendo et ipsi naturali ac divino praecepto rite satisfacere: quod etiam eruitur ex verbis d. Thomae: qui ut certo supponit Ecclesiae praescriptionem versari circa hoc naturale ac divinum praeceptum, ejus non quidem necessitatem, sed omnes substantiales circumstantias determinando.

Cur (quaeres) *in nova Lege sabbato fuit substituta observatio diei Dominicae?* Causam nobis suppeditat s. Leo Magnus (8): in hoc (die Dominico) *per resurrectionem Christi et mors interitum et vita sumpsit initium: in hoc mandatum accipiunt Apostoli praedicandi Evangelium in universo mundo: in hoc potestatem dimittendi peccata: in hoc promissus a Domino Spiritus Sanctus advenit, et Evangelica Lex in die Pentecostes promulgata est* (*J*).

Q. 2. *Quisnam potest Festa instituere?*

R. Certum est, Principem saecularem non posse Festa instituere; cum nulla ei sit in spiritualibus potestas (9): unde quando mandat abstinere ab operibus servilibus, id civiliter est intelligendum, quoad politiam nempe externam; non vero quasi obliget in conscientia. Habet autem potestatem hanc Pontifex pro tota Ecclesia, cum ipsi Dominici gregis cura demandata sit. Pro sua

(1) V. Liguori, *Opus. Mor.* l. 3, nn. 187 *et seqq.*

(2) V. Liguori, *Opus. Mor.* l. 3, n. 193.

(3) 2, 2, q. 90, a. 1.

(4) Quae de juramento diximus, hoc possunt da facili revocari. Porro per se sola creatura rationalis est idonea, ut adjuretur; quia haec sola potest percipere divina, eorumque reverentia et amore impelli ad agendum. Res autem inanimes hoc sensu solum adjurantur, ut adjuratio dirigatur ad naturam rationalem, quae illis praesidet, absque movere potest. Hoc pertinet adjuratio s. Brixii, qui infantem triginta dierum adjuravit, ut diceret, an ipse esset pater ejus, ut sparserant; cui infans respondit *non*. Continebat haec adjuratio tacitam orationem, qua Deus rogabatur, ut infanti vocem daret.

(5) V. Liguori, *Op. Mor.* l. 3, n. 263.

(6) 1, p. q. 22, a. 4.

(7) L. 4, de Bap.

(8) Epis. ad Diosc.

(9) Ergo neque potest ea dispensare vel imminuere.

Dioecesi Episcopus, modo accedat Cleri populique consensus, et agatur de festo alicujus *Sancti* non vero *Beati* (1). Episcopos tamen monet Urbanus VIII, ut abstineant a novis festis ob multa incommoda, quae inde oriri solent.

Et in Synodo Novariensi merito omnis vis adimitur festis particularibus, quae speciali Episcopi approbatione munita non sint (2).

Q. 3. *An praeceptum sanctificandi Festa obliget sub gravi.*

R. Praeceptum sanctificandi festa obligare sub gravi est communis Theologorum Doctrina, ac fidelium persuasio. Hinc Innocentius XI damnavit hanc n. 52 propositionem: *praeceptum servandi festa non obligat sub mortali, seposito scandalo, si absit contemptus.* Est autem observandum nomine *Festorum*, praeter dies Dominicos, eos etiam intelligi, quorum sanctificationem praecipit Ecclesia intra hebdomadam vel in honorem Sanctorum, vel ad memoriam alicujus Redemptionis nostrae mysterii (3). Hoc praeceptum, quatenus ab Ecclesia determinatum, obligat omnes *fideles* rationis compotes, id est circa finem septennii; tunc enim possunt illud modo humano observare. Diximus *fideles*; ipsi enim tantummodo per baptismum praeceptis Ecclesiae subduntur (4).

Q. 4. *Ad quid nos obliget praeceptum sanctificandi Festa?*

R. Praeceptum sanctificandi Festa nos obligat sub gravi ad duo: nempe 1 *ad audiendum Sacrum*; 2 *ad abstinendum nos ab operibus, quae dicuntur servilia*. Utrumque praeceptum est (5), utrumque et usu et praxi fidelium confirmatum est. *Praeter haec*, ait clarissimus Roncaglia, *nihil aliud importare obligationem sanctificandi festos dies, est communis Doctorum sententia*: sane vel ipsi rigidiores Theologi non audent damnare de mortali eos, qui haec solum agerent; cum tamen apud omnes in confesso sit violationem Festorum gravem esse. Ita Antoine, Billuart, Cajetanus, Pontas aliique.

Inter ceteros audiantur Concina et Cuniliati, qui tamen contra probabilistas acriter certant. Concina, posquam docuit eos qui duo illa tantummodo praestant *graviter delinquere*, addit: *cum dicimus ejusmodi christianos graviter delinquere, minime intelligimus eos peccare lethaliter: hoc nec Antoninus nec Cajetanus asserunt, quin oppositum docent.* Cuniliati haec ad rem scribit: *praeter Missae religiosam auditionem* (6). *quidam Theologi obligant fideles sub mortali ad alia pietatis opera, quibus Deo saltem pro majori diei festivi parte vacent: puta Sacramenta suscipiendo, ad concionem conveniendo, vesperis assistendo, lectioni spirituali operam dando, precibus vacando, opera misericordiae exercendo, etc. Haec assentior et ego fidelibus commendanda, suadenda, inculcanda; at sententiae asserenti eosdem esse ad haec obstringendos sub mortali fateor me non subscribere; tum quia in Ecclesiae praescripto non aliud juberi inveniam, tum quia communiter Doctores non ita sentiunt* (7).

Sed (dices) *nonne saltem concio est de necessitate audienda in festis, ut ista dicantur sanctificari?*

Sunt qui affirmant, et probant tum ex Tridentino, quod jubet Parochis, ut illis diebus concionem habeant, quod frustra esset, si fideles eam audire non tenerentur; tum ex Nicolao 1 ad Consulta Bulgarorum, ubi idipsum praecipitur. — Nos tamen dicimus quod, ex se loquendo, festis diebus nulla adest obligatio concionem audiendi, quasi nempe non interessentes graviter ac praecise delinquant contra praeceptum sanctificationis Festorum. Sane nullibi legimus

(1) C. *conquaestus de fer.*

(2) De Fest. pag. 67.

(3) Objectum Festorum sunt non tantum Deus, sed etiam B. Virgo, et Sancti, in quibus ipse Deus mirabilis exhibetur: unde in tres classes dividuntur Festa ab Ecclesia instituta: alia nempe Deum, alia B. Virginem, alia Sanctos respiciunt. « Universali autem ac perpetua consuetudine sancitum est, ut quaevis Ecclesia in honorem alicujus mysterii, vel Sancti aut Sanctae erigeretur: si *prius*, persona divina aut mysterium dicitur Titulus aut Titularis Ecclesiae; si *posterius*, Sanctus vel Sancta vocatur Patronus vel Patrona Ecclesiae et loci ab ea dependentis ». *V.* Bouvier, *De Praec. Eccl.* ubi fusius de Festis — Benedictus XIV, *De Festis D.N. J. C. et B. V.*

(4) V. Liguori, *Opus Mor.* l. 3, n. 270.

(5) C. *Vices illius*, de tregua, etc. *Si quis* de consecr. dispul. 1. et c. 1. *Licet* de feriis. — De Sacri auditione jam actum est Tomo 1, *De legibus* in fine. ad *Append.*

(6) Necessitatem abstinendi a servilibus supponit; agit enim de ea § antecedenti.

(7) Ex recentioribus citamus Paganessi, qui multis conatur defendere abstinentiam a servilibus et Missam esse tantummodo de praecepto Ecclesiae, cetera vero pietatis opera in festis esse de praecepto divino praestanda. Non tamen audet de mortali accusare qui prima illa facit, secunda vero penitus omittit: quod non satis percipitur, nisi velit docere sub gravi obligare quidem praeceptum Ecclesiae, non autem naturae ac Dei praeceptum — Quod autem addit habitualem omissionem peccatum esse ob mala consectaria, et nos docemus; ideo nempe, quia ex habitu omittens illa pietatis opera peccat contra aliud praeceptum, quo idemtidem tenetur ad virtutum actus exercendos.

praeceptum stricte tale, quod nempe fideles obliget ad concionem audiendam illis diebus. Tenentur quidem Episcopi et Parochi Verbum Dei *singulis diebus dominicis et solemnioribus festis* vel per se, vel per alios, si legitime impediantur, populo annuntiare (1); sed communis sententia docet non teneri fideles his concionibus interesse, nisi quatenus quisque tenetur discere necessaria ad salutem; nec ea discere potest, quin concionibus illis ac praesertim Catechesibus intersit; et nisi quatenus absentia potest scandalum procreare, uti in parvis praesertim oppidis solet contingere.

Adde: hanc esse fidelium etiam timoratorum persuasionem negari non potest, qui illico se mortaliter peccare percipiunt, si non abstineant a servilibus, vel Sacrum non audiant; non ita tamen si una vel altera vice, etiam sine necessitate, concionibus non intersint. Adde: quot sunt ex ipsis Ecclesiasticis, qui non semper concioni intersunt! qui si una vice Sacrum omittant audire vel celebrare festo die, peccatum suum fatentur; sed nunquam de concionis omissione se accusant: quae quidem si essent in praecepto, vel unam omittere mortale esse deberet, sicuti mortale est vel unam omittere Sacri auditionem. Nec dicant, quod ipsi instructi jam sunt; non enim hic agitur de necessitate instructionis, sed de necessitate sanctificationis festorum: hoc porro praeceptum sanctificandi Festa nullam personam excipit. Adde Benedicti XIV auctoritatem, qui Pontifex Constitutione *Paternae charitatis* anno 1744, quoad Missam et abstinentiam a servilibus adhibet verbum *jubemus*; sed quoad audiendum Verbum Dei, nonnisi *hortatoriis verbis* utitur. — Haec dicta sint, ut qua par est veritas aperiatur, ac ne laqueum imponamus; ceterum alia ratione fideles ad concionibus et praecipue catechesibus interessendum compellendos esse censemus opportune et importune; nam ex una parte instructione maxime indigent, et ex alia solis festis diebus instructio habetur (2).

An saltem (quaeres) *ad festum sanctificandum requiratur aliud virtutum exercitium praeter Missam et abstinentiam a servilibus.*

Sunt qui affirmant (licet non audeant definire an sub gravi) aliquid amplius requiri, si non ratione praecepti Ecclesiastici, saltem divini; cum scriptum sit: *memento, ut diem sabbati sanctifices.* Quae porro sanctificatio, si major diei pars in humanis rebus absumatur? — Nos tamen dicimus, quod quidem *desiderandum est quammaxime*, ut fideles omnes, praeter Sacri auditionem et abstinentiam a servilibus, alia diebus festis exerceant opera Religionis, v. g. actus eliciant fidei, spei et charitatis, libros pietatis evolvant, Ecclesiam adeant ut divinis officiis intersint et orent; et si quis legitime impediatur, *saltem in domo sua oret*, ut hortatur Augustinus, *et non negligat Deo solvere votum ac*

(1) Profecto congruum est, ut Pastores conciones habeant festis diebus, quia tunc populus, a ceteris occupationibus liber, illis commodius vacare potest. Quae quidem interessentia potest dici, si placet, obligare multitudinem, et hoc sensu praeceptum correlativum esse, ut nempe unus praedicet, et hic vel ille audiat; quia semper plures habentur de multitudine, qui indigent instructione. Ad modum quo praeceptum nubendi, generaliter datum hominibus, obligat quidem communitatem; non tamen singulos de communitate, nisi quatenus in aliqua particulari necessitate constituantur.

Quod autem habet Tridentinum, *sess. 24. c. 4 de R.: moneat Episcopus populum diligenter unumquemque teneri Parochiae suae interesse, ubi commode id fieri potest, ad audiendum verbum Dei*, strictum praeceptum non denotat; alioquin non diceret *ubi commode id fieri potest*, ut recte observant: neque adderet *Parochiae suae*, cum in omnium sensu etiam in aliena Ecclesia conciones audiri possint. Praeterea Concilium ibi non loquitur de Sanctificatione Festorum, sed tantum de generali obligatione audiendi verbum Dei, quae utique maxima est—V. Liguori. *Op. Mor.* l. 3. nn. 269, 308, *et* 323; it. *Hom. Ap. Tract.* vi. n. 4—Suarez, *De Religione*, ubi fusius agit.

Quod vero pertinet ad Nicolaum I, patet evidenter, ipsum fuisse locutum de fine praecepti, non autem de praecepto; alioquin alia plurima essent de necessitate agenda in festis, quae tamen neque ipsi rigidiores sub gravi praecipere auderent. En verba quae habet c. 11: *idcirco in diebus festis ob opere mundano cessandum est, ut liberius ad Ecclesiam ire, psalmis et hymnis insistere, orationi vacare, oblationes offerre, memoriis sanctorum communicare, ad imitationem eorum assurgere, eloquiis divinis intendere, eleemosynas indigentibus ministrare valeat christianus*—Et sic ceterae hujusmodi difficultates resolvuntur faciliter.

(2) Hinc sicuti non probamus eos, qui in publicis concionibus omnes indiscriminatim fideles sub mortali peccato ad hoc jugiter obstringunt, ita neque eos laudamus, qui absolute eos liberant. Utrumque enim sine discretione est: *primum* ob onus, quod justo gravius imponit; *secundum* ob multorum inscitiam atque infirmitatem, quia ea doctrina abuti possunt. Certae namque veritates singulae singulis pro uniuscujusque captu ac necessitate aperiendae sunt: unde ad rem ait Augustinus *De dono persev.* c. 16: *utile est, ut taceatur aliquod verum propter incapaces*

Praestat ergo, ut sermo noster nulli offendiculo sit; hoc tamen non impedit, quominus gravioribus verbis generatim insistamus, ut fideles concionibus ac catechesibus intersint; nam in hac re inscitia major est, quam ut creditur et qui instructus est,

reddere pensum servitutis (1). Sed, iis etiam praetermissis, praecepto de sanctificandis diebus festis satisfaciunt quoad substantiam, dummodo Missam debitis modis audiant et se a servilibus abstineant; cum tantum haec duo ab Ecclesia praecipiantur. Ut enim communiter docent Filliucius, Salmanticenses, Sanchez, Sotus, Suarez aliique, in hoc tertio praecepto tantummodo praecipitur cultus externus et abstinendi a servilibus et Missam audiendi. Confirmatur ex s. Thoma, qui docet, quod ad interiorem cultum non cogimur, sed movemur a Spiritu Sancto: *ideo*, ait, *in tertio praecepto Decalogi* (prout ab Ecclesia determinatum est) *praecipitur exterior Dei cultus* (2).

Sed maxime nostra conclusio probatur auctoritate Benedicti XIV: Pontifex anno 1744 Constitutione *Paternae charitatis* ad Festorum observantiam tacudam, de Missae auditione et abstinentia ab operibus servilibus sermonem faciens, adhibet verbum *mandamus, jubemus;* non ita tamen loquitur de aliis operibus agendo. En verba: *omnes Christi fideles ab operibus servilibus, ad quae peragenda nulla necessitas cogit, omnino abstineant; sed ab omni terrena cura et temporali sollicitudine liberi et vacui ad Ecclesiam pergant, ibi sacrosancto Missae Sacrificio, pia animi attentione ingentia Dei beneficia recolentes, intersint. Quin etiam exhortamur in Domino, ut in precibus quoque divinisque laudibus persolvendis, audiendoque Verbo Dei frequentes sint; et per totum festum, quoad fieri potest, se exerceant in iis officiis, quae christianam pietatem continent et comitantur.* Hinc communiter dicunt Cajetanus, Cuniliati, Hennus, Sylvester, Sylvius, Sotus aliique (3), non esse verum (ut aliqui volunt) peccatum die festo commissum inducere novam malitiam specie diversam, mortalem nempe contra observantiam festorum in confessione explicandam; nam verba praecepti sunt in proprio sensu accipienda: porro peccata nonnisi metaphorice dicuntur servilia; sed *ad literam*, ait Angelicus, *dicuntur, ad quorum exercitium servos deputatos habemus* (4). Unde quando idem Doctor ait: *magis contra hoc praeceptum agit qui peccat in die festo, quam qui aliud corporale opus licitum facit* (5), de praecepti fine est intelligendus, ne dicatur sibi contradicere (6).

Diximus *desiderandum est quammaxime:* cum enim fideles ad virtutum actus alia ratione teneantur, id est ex religionis praecepto, qui habitualiter festis diebus iis nullimode vacant (cum tamen negotiis non sint distracti et tempus suppetat et invitet occasio et aliorum impellant exempla), in praxi bene dici potest eos propriae obligationi deficere, ideoque improbandos; qui sibi non providet, cum omnia opportune cedunt, haud sibi providebit, remota opportunitate (7).

Sed (dices) *finis abstinentiae a servilibus die festo praescriptae est, ut fideles rebus divinis operam navare valeant: ergo*, etc.

Resp. negando conseq.; nam finis praecepti a praecepto ipso longissime differt. Praeceptum enim importat obligationem: finis vero praecepti non sic; quia, juxta commune Theologorum effatum post d. Thomam, *intentio legis sub legem non cadit.*—Exemplo res explicatur: finis abstinentiae atque jejunii est maceratio carnis: quid nunc si quis ob physicam sui constitutionem magis jejunii cibis, quam ipsis carnibus delectetur? nonne hic praecepto nihilominus plenissime satisfacit? A pari: finis cessationis ab operibus

praestat ut instruatur adhuc: quod quidem libri non ita facile supplent; magis enim voce, quam lectione movemur. Adde hanc esse divinae providentiae oeconomiam; nam *fides ex auditu, auditus autem per verbum Christi*. Rom. 10—Quod quidem ipsis etiam Ecclesiasticis dictum esse volumus: hinc reprehendendi sunt qui concionis tempore se in Sacrarium recipiunt vel ad Horas persolvendas sine necessitate, vel etiam ad confabulandum; hoc enim sine eorum detrimento et fidelium scandalo evenire non potest.

(1) Serm. 251 *de tempore.*

(2) 2. 2. q. 122. a. 4.

(3) Est universalis timoratorum praxis, et immemorabilis Confessariorum usus ex adnotatore Theologiae Antoine.

(4) In 3. D. 37, q. 1. a. 6. q. 2.

(5) 2. 2. q. 22. a. 4.

(6) V. Liguori, *Opus Morale*. l. 3. n. 46, *et* 273; et *Hom. Apost.* Tr. vi. n. 2. « Non desunt (ait Stapf) qui peccatis, quae die festo committuntur, notam specialis malitiae assignant: attamen haec assertio nimis rigida videtur, nisi forte flagitium tali die commissum directe in contemptum auctoritatis ecclesiasticae occurrentisve mysterii, vel cum magno aliorum scandalo, ad turbandam illorum devotionem, etc., patratum fuerit ».

(7) Valde etiam congruit, ut festos dies, prout scite notat idem Stapf, « pia mentis, hilaritate et indiciis etiam externis, e. g. elegantiori vestitu, etc., prae reliquis insignire studeamus; sunt enim dies ordinis sublimioris, et adumbratio quaedam coelestis illius sabbati, cujus tanto desiderio tenemur (*Hebr.* 4. 11). Sane etiamsi haec externa tantum sint, destinationi tamen festorum apprime respondent, et siquidem ex animo vere devoto procedant, aliquam divini cultus partem constituunt. Vel quid convenientius, quam ut pro dignitate ipsius diei etiam vestitus et tota conversatio nostra nihil, quod vulgare et quotidianum sit praeseferat? »

servilibus est utique ut, rebus divinis vacantes, dies festos sanctificemus; sed finis hic non cadit sub praecepto. Ideoque si Missa recte audiatur et fiat abstinentia a servilibus, jam habetur observantia praecepti quoad substantiam; quamvis ultro desideremus ac velimus, omni oratione fideles compellendos esse ad finem etiam praecepti implendum.

Sed (inquies) *haec paritas non facit; nam praeceptum abstinentiae negativum est: at praeceptum sanctificationis festorum est positivum, id est aliquid faciendi, juxta illud*: memento, ut diem sabbati sanctifices. *Unde non sufficit a servilibus se abstinere.*

R. Cum Perazzo (1). praeceptum sanctificandi festa—1 aliquid negativum continet, ne scilicet opera servilia exerceantur, et quantum ad hoc valet paritas allata, et impletur illud: *non facies omne opus in eo*, quin aliud inquirere teneamur; — 2 continet aliquid positivum, ut nempe divinis vacetur, juxta illud: *memento, ut diem sabbati sanctifices*, et hoc impletur per auditionem Missae, qui quidem actus positivus est, solemnis ac potissimus inter religiosos. Adde vel per ipsam abstinentiam a servilibus, quae toto festo die perdurat, totum diem sanctificari; illa enim dicuntur sanctificari, quae divino cultui applicantur; at talis profecto est abstinentia illa. Unde ad rem ait doctus ac pius Stapf (§ 218): *dum consueta hujus temporis negotia in honorem Dei suspendimus, dies isti ex communi censu reliquorum hoc ipso secernuntur atque Deo sacrati fiunt. Est quippe aliquod genus sacrificii, quod Deo de tempore nobis concesso offerimus, eidemque ad contestandam nostram pietatem devovemus, ut adeo otium istud vere sacrum dici mereatur* (2).

Rem totam concludens ait Episcopus Bouvier..... 1 *Vi praecepti divini aut Ecclesiastici fideles non teneri praedictis diebus interiores actus fidei, spei, charitatis aut contritionis elicere; quia nullibi legimus tales actus his diebus esse praeceptos: nec sacram concionem audire ob eandem rationem ..... 2 Eos qui diebus dominicis et festis ab operibus servilibus abstinent et Missam debito modo audiunt, cunctis aliis religionis operibus neglectis, licet reprehensibiles, praecepto de sanctificandis praefatis diebus satisfacere quoad substantiam, ita ut mortaliter non peccent. Absolvi ergo et ad communionem Paschalem admitti possunt, si nihil aliud obstat: quamvis fortiter hortandi sunt ad ea praestanda vel fugienda, quae optimi christiani praestare et fugere solent, et ad quae S. Mater Ecclesia tam sollicite et constanter incitat ..... 3 Patere quanti momenti sit distinctio a S. Thoma inducta inter rem praeceptam et finem praecepti sub praecepto non contentum, quam distinctionem plurimi non attendentes; in vagam abeunt doctrinam vel rigidiores emittunt sententias.*

Ceterum et nos iterum iterumque monemus Parochos, ut suos urgeant ad hujusce praecepti finem et spiritum adimplendum, ut nempe precibus, divinis laudibus, sacramentis ac concionibus festis diebus frequentes sint. Parochi enim cum teneantur profectum spiritualem curare suarum ovium, contenti esse non debent, quod meram praecepti substantiam impleant; idque eo magis, quia si fideles id semper in more habent, nunquam vacabunt ceteris operibus, quae si non virtute festorum, certe virtute religionis identidem praestare debent: qui autem ea habitualiter negligit die festo, multo magis negliget feriali die (3). Sub quo sane respectu scribit s. Alphonsus: *quare, sciscitor, Deus festa constituit? instituit ut unusquisque, quum omnibus aliis hebdomadae diebus bonis corporis vacaverit, in die festo bonis animae vacet. Et non sufficit Sacro tantum interesse, sed opus est ut concionem audiat, visitet SS. Sacramentum, se Deo commendet, aliosque pietatis actus exerceat; sed tot personae in die festo ad quid habent animum intentum? ad ludendum, ad intemperanter bibendum, ad inhoneste loquendum* (4). Insistant ergo Concionatores, Confessarii ac praecipue Parochi: qua in re *habere ob oculos non omittant Catechismum Romanum, quem ex Decreto Concilii et S. Pii V jussu editum, alii SS.*

(1) In opere, *Thomisticus Ecclesiastes*, V. Festus dies.

(2) Neque valet dicere, quod hoc praeceptum, utpote naturale divinum, non potest ab Ecclesia coarctari: non enim coarctatur, sed explicatur, et modus illud implendi indicatur: sicut Ecclesia non coarctat praeceptum divinum confessionis ac communionis, quia declarat illud implendum esse semel saltem in anno.

Quoadusque ergo Ecclesia clare non indicet, aliquid amplius requiri ad sanctificationem festorum, tuto tenere possumus cum tot gravibus auctoribus per illa duo jam supra memorata praeceptum illud bene impleri quoad substantiam, et in se spectatum.

(3) En quo sensu explicantur multa quae congeruntur ex Conciliis et Catechismis ubi festis diebus plurima virtutum opera indiscriminatim habentur designata.

(4) *Instruct. Catechis.* p. 1. c. 3.

Pontifices ac nominatim Clemens XIII cunctis animarum pastoribus denuo commendatum voluit (1).

Q. 5. *Quid circa observantiam Festorum ex Synodo Novariensi?*

R. Haec praecipue Parochis injunguntur ex Synodo Novariensi:—ut si festum in hebdomada contingat, illud antea annuntient, observantiam urgentes;—2 ut solemnitatibus occurrentibus triduo tantum ante campanae pulsentur, neque protrahatur sonus ultra primam noctis horam;—3 ut Titularium solemnia proprio celebrentur die, nec quidquam indecorum permittatur (2).

Articulus II. — *De operibus quae diebus Festis vetantur* (3).

Q. 1. *Quotuplex operum genus quoad Festa distinguitur?*

R. Quadruplex operum genus quoad Festa distinguitur. Alia sunt *opera corporis*, quae corpore exercentur, et ordinantur immediate ad ipsam corporis utilitatem, uti *suere, fodere, metere, vineas colere, filum digito torquere*, et ceterae artes mechanicae: haec porro dicuntur *opera ruralia*, vel *servilia:* quia ut plurimum a servis praestari solent.—Alia sunt *opera animae*, quae ab anima praesertim procedunt atque ad ejusdem cultum diriguntur, uti *docere, legere, scribere, canere:* haec dicuntur *opera liberalia*; quia exerceri solent a liberis et mente potiusquam corpore, atque primario ordinantur ad ipsum excolendum intellectum.—Alia sunt *opera media*, quae etiam dicuntur *communia*, quae a servis simul et a liberis promiscue exercentur, uti *venari, iter facere, militare, gladiari* et similia.—Alia denique sunt *opera forensia*, quae scilicet ad forum judiciale, vel etiam ad mercatum spectant.

Q. 2. *Quid dicendum de operibus servilibus in diebus festis?*

R. Opera servilia proprie dicta (4) prohibentur diebus festis, uti constat ex veteri lege et canonico jure (5). Quod praeceptum obligat:—1 integro die festo, id est ab hora duodecima noctis praecedentis usque ad horam item duodecimam noctis sequentis, ut usus universalis se habet;—2 omnes fideles septennio majores et ratione utentes; quia tunc illud humano modo servandi capaces sunt;—3 sub mortali, quia tendit in debitum cultum ex virtute Religionis Deo exhibendum, quae est res ex genere suo gravis. Nihil vero refert, utrum haec opera fiant ex lucro, an recreationis causa; an bona, an mala animi intentione; an corporis defatigatione, an ejusdem solatio: nam istae rerum circumstantiae non immutant eorumdem operum naturam (6).

Q. 3. *Quid dicendum de operibus liberalibus in diebus festis?*

R. Opera liberalia nulla lege prohibentur diebus festis, et ubique etiam a timoratis exercentur. Quare licebit: — 1 *disputare*, *docere*, *cujuscumque scientiae studio operam navare*, *concionari*, *advocatos consulere*, *canere*, *instrumenta musica pulsare*, et alia similia, licet omnia fiant ad lucrum captandum; quia intentio operantis non mutat operis naturam ex Angelico; — 2 *scribere*, et in probabiliori, et communissima sententia etiam *transcribere*; cum utrumque referatur ad mentis instructionem, et praxis probet. Plures admittunt etiam notas musicales efformare;— 3 delineationes artificum, v. g. architectorum, pictorum, sculptorum, fabrorum, etc., in charta exarare (vulgo *disegnare*); quia in hoc magis quam corpus mens exercetur. *Sculpere* autem communiter inter servilia amandatur, saltem in aestimatione hominum.

Quid vero pingere? « Pingere communius volunt esse opus servile; hoc enim requirit actionem materialem. Sed opposita sententia non est improbabilis, uti dicunt Layman, Sa, Palaus, Roncaglia, Anacletus, Holzman, etc., dum pingere (modo non sit

(1) Ita Pius Papa IX, Encyc. ad omnes Italiae Episcopos 8 dec. 1849 — Catechismi Romani laudes vid. apud Audisio, *Lezioni di Eloquenza*, 1ª part. Lez. x.

(2) Tit. *de Fest. et de Sac. Missae.*

(3) V. Liguori, *Opus Mor.* l. 3. n. 272.

(4) Non licet etiam ea facere, quae levem laborem exigunt, ut rosaria, scapularia, imagines cereas, flores artificiales, etc.; quia haec in usu communi inter opera servilia numerantur. Item velitum est die festo libros arte libraria colligare aut consuere, chartas aut telas conglutinare, volucrum retia texere vel caveas conficere, ligna secare, etc.: hoc advertant nonnulli, qui feriali die hisce quandoque vacantes, ea sibi et festo licere putant recreationis causa. Haec opera, quae ex se servilia sunt, naturam non mutant ex diversa operantis intentione. — Sunt vero qui excusant ancillas, quae in familiis occupantur in decerpendis rosis, decorticandisve pomis, etiam seclusa alia necessitate: sed potius dicendum in his operibus majus temporis spatium requiri, ut sit culpa lethalis; cum isti labores leviusculi sint, nempe animum valde occupent, neque corpus admodum defatigent. — V. Liguori. *Op. Mor.* l. 3. n. 282.

(5) Lev. 24; et c. 1. *Omnes* de Feriis.

(6) V. Benedictus XIV, *Notificatione* LXV.

labor notabilis in praeparandis coloribus et tabulis dolandis) videtur etiam potius opus liberale, quam servile; cum magis in eo mens operetur, quam manus. Saltem est dubium sitne liberale, an servile: et si non est liberale, saltem est opus commune; cum hoc exercitium tam a liberis, quam a servis factitetur ».Sunt verba s.Alphonsi (1).

Quid de impressione ac compositione? Characteres componere et ordinare plures admittunt, cum sit quaedam quasi scriptio: excipe nisi aliter, ut apud nos, se habeat consuetudo. At vetita est impressio; neque enim immediate concurrit ad instructionem; sed efficit tantum quoddam artefactum corporale: ideo ars mechanica est.

Q. 4. *Quid dicendum de operibus communibus in festis?*

R. Cum Angelico: *opera etiam corporalia ad spiritualem Dei cultum non pertinentia in tantum servilia dicuntur, in quantum proprie pertinent ad servientes: in quantum vero sunt communia servis et liberis, servilia non dicuntur* (2); ideo licita sunt festis diebus. Sed magna quaestio in iis adsignandis: qua in re consulenda est consuetudo legitima, et communis aestimatio. Hinc permittunt ludere, itinerari pedibus, aequo, curru vel navi; cum hoc sit commune omnibus, et id negantes pharisaicae superstitionis arguat Concilium Aurelianense (*Orleans*) tertium nationale, anno 538 celebratum.

Quid (dices) *de iis, qui currus vel jumenta ducunt cum onere in festis?* Alii docent id illicitum esse, cum tantum servis proprium sit: unde iter inceptum tantum permittunt continuari, si sine damno interrumpi non potest (3). Alii probabilius et absolute permittunt, vel ob publicam utilitatem, vel ob timorem gravis damni, vel ob vigentem nec reprobatam consuetudinem. Hoc valet etiam de nautis.

An vero liceat molere in Festis, alii affirmant, si mola aqua vel vento volvatur; quia cooperatio hominis modica est. Benedictus XIV id permittit tantum ex necessitate, vel ex legitima consuetudine (4).

Quid de venatione et piscatione? Communius et probabilius venatio in festis permissa est, sive retibus sive armis agatur, tum ex consuetudine, tum quia non habetur opus servis proprium. Pariter probabilius est licere piscationem ex ipsa consuetudine, si moderato labore fiat; si enim fieret nimia defatigatione, prohibita esset; secus frustra Alexander III olim dispensasset quoad piscationem balecium (5).

Q. 5. *Quid de operibus forensibus in festis?*

R. Praeter opera servilia, prohibentur in jure festo die etiam opera forensia. Sunt autem: — 1 *actiones judiciales*, quae respiciunt causas tam civiles quam criminales, attamen, si strepitum requirant: hinc ajunt ordinarie licere emancipare, appellare, dispensare, privatim informare, eligere, excommunicare, etc.; cum haec fiant sine strepitu; — 2 *mercatus*, qui fiunt cum strepitu (6). Horum omnium ratio est, quia multum animos distrahunt atque a festorum sanctificatione avertunt. Ex consuetudine tamen permittuntur nundinae universales, imo alicubi etiam particulares, seu mercatus hebdomadarii. Ad mercium vero venditionem quod attinet, Ecclesia eam prohibuit in publicis tantum officinis ratione scandali; unde, ut usus fert, vendi possunt clausis januis, maxime cum emptores pro tunc vale indigeant; exclusis tamen semper horis divinorum Officiorum (7).

NOTA: nomine *mercatus* in communiori sententia non veniunt locationes, conductiones et similia; quia sic fert sapientum consuetudo, qua decretis tum Pii V, tum s. Rituum Congregationis derogatum fuisse videtur. Hinc multi docent licitos esse contractus omnes, qui fiunt sine instrumento et sine judicis auctoritate, eadem ferme ubique consuetudine probante. Imo Viva asserit ex communi cum Palao, quod permittitur conficere testamenta, contractus celebrare, aliosque similes actus facere, qui non requirunt strepitum judicialem: « et revera, concludit Sanctus Noster, ubique inter nos in festis stipulantur instru-

(1) *Homo Ap. Tr.* VI. n. 10. « Saltem, ut dicit Roncaglia, non sunt dimittendi sine absolutione qui hanc opinionem ut probabilem sequuntur. Communiter autem admittunt Sporer, Potestas, Mazzotta et alii cum Tamburini et Viva, non esse opus servile delineare, retrahere imagines vel exemplaria acu, ut solent feminae; haec enim, ait Tamburini, magis referuntur ad exercendum ingenium, quam ad operandum ». *Op. Mor.* t. 3. nn. 280 et 281.

(2) 2. 2. q. 122 a. 5.

(3) Etiam lege civili Pedemontana prohibetur sub poena ex *Manif. Senat.* 18 maji 1822.

(4) Notificatione LV. § 37.

(5) C. 3 de feriis,

(6) C. 1. 2. et ult. de fer.

(7) Hoc probat Benedictus XIV *Notificatione* XLIII — Synodus Novariensis, *Tit. de Festis* — Et lex civilis Pedemontana. *RR. Const.* l. 1 tit. 2.

menta; quamvis notarii alicubi soleant petere ab Ordinario generalem licentiam, quae ceterum communiter conceditur ». (1)

§ unicus. — *De causis, ob quas opera servilia permittuntur.*

Q. 1. *Quaenam sunt causae, quae opera servilia festis permittunt?*

R. Ex communi acceptione hae recensentur: *dispensatio*, *pietas*, *charitas*, *necessitas*, *consuetudo*, *utilitas ac rei parvitas* (2).

1. *Dispensatio:* hanc possunt elargiri: 1 Pontifex maximus pro tota Ecclesia; 2 Episcopus pro sua Dioecesi, Vicarius Capitularis et Praelati Regularium pro suis subditis; est enim jurisdictionis actus (3); 3 Parochus, sed non ex suo officio, bene vero ex consuetudine, quae quidem solum permittit, ut dispenset ad tempus, et pro casu aliquo peculiari: poterit tamen semper declarare pro omnibus, quando haec obligatio obtineat necne, cum sit doctor. — Haec autem notanda ex Synodo Novariensi: 1 ut quisque adeat suum Parochum pro hac facultate obtinenda; 2 ut Parochus, quibus illam concedit, moneat non eos ideo solutos ab auditione Missae; 3 ut si universa multitudo operatura sit, nec ulla instet necessitas, ad Episcopum fiat recursus (4): urgente tamen necessitate, sufficit dispensatio certo praesumpta.

2. *Pietas* in Deum, juxta illud: *Sacerdotes in templo sabbatum violant, et sine crimine sunt* (5). Hac ratione permittuntur opera, quae proxime pertinent ad Dei cultum, v. gr. pulsare campanas, crucem circumferre, ornare altaria, hostias coquere, verrere templum, sternere tapeta, tabulata ad festivitatem erigere, etc.; talis est etiam consuetudo. At probabilius non licet agros Ecclesiae colere, parietes Ecclesiae dealbare, etc., nisi adsit necessitas vel magna utilitas ab Episcopo probata; haec enim nonnisi remote ad pietatem in Deum concurrunt (6).

3. *Charitas:* per charitatem in proximum licet expedire causas pauperum, orphanorum et viduarum, nec non eorum indigentiae subvenire per opera servilia. Licet fodere sepulturam, item facere quod est necessarium ad infirmos sublevandos et similia; cum enim charitas sit finis praeceptorum, nihil eam debet impedire. Quod tamen de communi necessitate non est intelligendum: alioquin festa corruerent, cum haec necessitas quotidiana sit.

4. *Necessitas* (intellige, si gravis): haec, sive propria sive aliena, sive corporis sive animae, excusat a servilibus die festo; nam festa propter homines, non homines propter festa: (7) et aliunde fatentur omnes legem humanam cum tanto detrimento non obligare. Hinc dicimus non peccare: — 1 eos, qui propter praeteritam, vel imminentem pluviam foenum vertunt et congregant, aut soli exponunt frumenta et alia grana, quae secus tabem aliquam contrahere possent ex humore non satis exsiccato; — 2 famulos, qui coguntur a domino laborare metu gravis incommodi, v. g. ne dimittantur, sine spe faciliter et brevi inveniendi cui serviant. Idem dic de uxoribus et filiis coactis a patre ad laborandum: quod tamen non sit in contemptum religionis; — 3 pauperes, qui aliter se suosque sustentare non possunt; remoto tamen scandalo (8): curare nempe debent, ut secreto laborent; — 4 eos, quorum opera semel incepta interrumpi non possunt absque gravi damno, uti coquentes lateres, calcem, vitrum; et bombycibus folia ministrantes. Item permittitur equos calceare itinerantium, reficere vomeres co-

(1) V. Liguori, *Op. Mor.* l. 3. n. 286.

(2) V. Liguori, *Op. Mor.* l. 3, n. 288, et seqq.

(3) Episcopus etiam habet, ut dispenset vel in festis communibus; sed cum hoc discrimine, quod in festis communibus ad dispensationem validam requiratur justa causa: in festis vero Synodalibus seu peculiaribus suae Dioecesis vel absque causa dispensationem valide concedat. Ratio primi est, quia dispensat in lege non sua, ideoque est simplex executor: ratio secundi, quia dispensat in propria lege, ideoque dominus est.

(4) Pag. 67.

(5) Matth. 12.

(6) V. Liguori, *Homo Apost. Tr.* v. n. 16.

(7) Hic quaeri solet: *an liceat laborare in festa ob otium vitandum malitiae fontem?* Non iis libentius subscribimus, qui affirmant; sed in solo casu, quo tentatio sit ita molesta ut nequeat omnino alio modo superari, nisi se labori applicando: nam si excusat a labore necessitas corporis, tanto magis necessitas animae. Verum hic casus nescio an moraliter possit accidere: saltem erit rarissimus; otium enim vinci potest multimodis, oratione, honesto solatio ac confabulatione. Liguori, *Op. Mor.* l. 3. n. 202.

(8) Ex hoc capite excusantur etiam: — 1 Rusticani illi, qui pondere onusti ad Paroeciam a montanis non revertuntur, nisi mane diei dominicae et illico post, vesperas iterum ad montana sarcina onusti se conferunt, ne diem perdere cogantur; — 2 Alpini illi, qui in montibus admodum dissitis armenta pascunt, quae nonnisi alterne deserere possunt, ut ideo ad propria redeant festa sanctificari; — 3 Pauperculae illae matres, quae tota hebdomada mercede conductae, nonnisi in festis filiorum vestas consuere possunt; his tamen non subito fides adhibenda, cum non semper vera necessitas sit.

rum, quibus aliter die sequenti cessandum esset a labore, reparare vias et pontes, urgente necessitate;—5 pistores, qui ex usu recepto panem recentem habere tenentur, nisi velint officinam ab omnibus derelinqui;—6 sartores, qui conficiunt vestes die tali omnino necessarias, ut funebres vel nuptiales, si eas nequeunt terminare, nisi festo laborent (1). Non excusantur tamen illi, qui post mediam noctem sabbati laborant, ut vestes promissas exhibeant, nisi rationaliter timeant graves rixas, blasphemias, etc., vel aliud notabile damnum;—7 eos, qui faciunt pastillos, si tamen opus sit ad publicam abundantiam.

5. *Consuetudo : de operibus servilibus non exercendis diebus dominicis et festivis*, inquit celebris Gersonius, *plus et frequenter determinat consuetudo loci, et personarum a Praelatis tolerata, quam alia lex scripta* (2). Hoc modo excusantur:—1 quaedam nundinae publicae, nec non quidam contractus emptionis-venditionis;—2 quae ad domus nitorem pertinent, uti cubilia sternere, vasa lavare;—3 quae respiciunt personae compositionem, uti barbam tondere (3), vestes pulvere purgare;—4 licet parare cibos et coquere : item animalia occidere et excoriare, si pridie non possit, vel tempus sit aestivum: item irrigare olera: item uti lectica ab hominibus portata. Ceterum notandum, non unam esse omnium locorum consuetudinem.

6. *Utilitas*: quae excusat, *praesertim si publica*, v. g. si agatur de communi laetitia, puta de celebranda Principis victoria, de paranda solemni pompa pro receptione Episcopi vel Regis; cum haec sint laetitiae signa moraliter ad populi pacem necessaria.—Sed utrum excuset etiam utilitas privata, nempe occasio magni lucri, alii negant probabiliter: alioquin fere semper liceret laborare diebus festis, cum quiescendo aliquid lucri semper amittatur. Alii tamen id merito permittunt, si agatur de lucro extraordinario et eventuali, ut est in quibusdam regionibus piscatio lignorum, quae nisi fiat statis anni diebus, quibus alluvio magna contingit, nulla amplius fieret (4).

7. *Rei parvitas :* omnes quippe fatentur hoc praeceptum *materiae parvitatem* admittere, ac proinde ejusdem violationem *ex genere suo mortalem* evadere utique posse *venialem* defectu materiae. Pro materia gravi alii ponunt tres horas, sed hoc est nimis laxum; alii unam horam, sed hoc est nimis rigidum; alii communius duas horas (sive continuas sive discontinuas), idque maxime si labor sit valde servilis, ut fodere terram, caedere lapides, etc. Sunt tamen multi alii, qui ad mortale requirunt aliquid amplius, nempe duas horas cum dimidia: et hanc sententiam hac nostra aetate et communiorem et probabiliorem dicit Croix (5). Si tamen agatur de operibus forensibus, gravitas materiae non tam desumitur a quantitate temporis, quam ab operis qualitate ; hic enim non attenditur temporis diuturnitas, sed actus solemnitas (6).—Hinc versus:

Legifer excusat, pietas charitasve, necesse,
Usus et utilitas, exiguusque labor.

Q. 2. *An peccet graviter dominus, qui imponit decem servis, singulis servilem laborem dimidiae horae in festo*

Billuart anceps haeret, et doctiorem judicium expectat. Bouvier ait, eum qui ita agit, ob meras cavillationes praeceptum Ecclesiae eludere. Alasia tuetur, talem dominum graviter delinquere ; tum quia qui per alium aliquid facit, per se illud facere censetur; tum quia ille fraude agit in legem, et ideo in eam graviter peccat. — Sed communius et satis probabiliter docent alii cum San-

(1) Est graviter increpandus eorum abusus, qui, absque necessitate, non tantum in multam noctem quae festum praecedit ; sed ipso festo laborant, eorum vacationem in feriam secundam tanto cum animae propriae detrimento, aliorumque scandalo transferentes.

(2) *Reg. Mor.* de praec. Decal.

(3) « Circa barbam tondendam aliqui dicunt, adesse consuetudinem ubique; alii, dubitant. Ceterum probabiliter dicunt alii, universaliter permitti rusticis tonderi in festo; quia hic dies tantum illis, ut tonderi possint, vacat. Et dicunt etiam, posse excusari tonsores, si eis renuentibus tondere diebus festivis, notabilis lucri jactura facienda esset ». Liguori, *Homo Apost. Tr.* VI; n. 15.

(4) Haec sententia etiam citra consuetudinem est satis probabilis, imo forte probabilior pro iis, qui laboribus se sustentant ; cum enim isti communiter raras habeant occasiones talis magni lucri acquirendi, magnum lucrum amittere existimant idem esse ac magnum damnum sustinere. In idem enim revera coincidunt aliquid amittere, et prohiberi acquirere quod amplius acquiri non potest.—V. Liguori, *Op. Mor.* l. 3. n. 301.

(5) Si poenitens confiteatur laborasse aliquando plus, aliquando minus, interrogetur quoties laboravit judicans laborare in materia gravi; sed opus est, ut eum doceat, laborare per longum tempus etiam occulte et animi solatio ac gratis, etiam esse peccatum. Liguori, *Praxis*, n. 33.

(6) V. Liguori, *Op. Mor.* l. 3. n. 305; *et Hom. Apost. Tr. 6*. n. 25.

chez, Salmanticensibus, Roncaglia, Trullencho, Viva, Oviedo, etc., hoc non excedere veniale; nam singuli operantes venialiter tantum peccant: neque eorum opera uniuntur in unum. Dominus autem ideo peccat, quia eos inducit ad peccandum; ergo (scandalo praecluso) venialiter peccat, ad modum illorum. Sic v. g. si quis efficeret ut diversi comederent in jejunio, parum singuli, etsi omnium quantitas esset notabilis, non peccaret mortaliter: quia deficit unius modicae materiae continuatio cum alia. Sane praeceptum sanctificandi festa in qualibet persona terminatur: nec per plures personas gravis alicui fit injuria (ut fieret, si quis v. g. pluribus juberet, ut singuli aliquid parum Titio furentur). Neque etiam servi sic laborantes impediuntur, quominus singuli possint divino cultui vacare quantum ad mortale vitandum.

DISPUTATIO TERTIA

DE VITIIS QUAE VIRTUTI RELIGIONIS ADVERSANTUR.

Q. *Quaenam vitia virtuti Religionis adversantur?*

R. Vitia alia adversantur Religioni per excessum, non quod Deus possit cultu nimio adorari, cum dignus sit cultu infinito; sed quod ei cultus exhibeatur vel pravus in se, vel inordinatus in modo: vitia haec *superstitionis* vocabulo solent indicari. Alia Religioni adversantur per defectum, et *irreligiositatis* nomine significantur.

Haec omnia peccata ex genere suo gravissima sunt; cum opponantur virtuti inter morales praestantissimae, id est Religioni (*K*).

CAPUT PRIMUM

DE SUPERSTITIONE

Q. *Quid de superstitione?*

R. Superstitionem (sic dictam a gentilibus, qui Deos suos deprecabantur, ut filios sibi *superstites* haberent) definimus cum d. Thoma: *vitium Religioni oppositum secundum excessum...... quia exhibet cultum divinum vel cui non debet, vel eo modo quo non debet* (1). Ex quo patet, superstitionem esse spectandam et *ex parte rei*, quae cultu donatur; et *ex parte modi*, quo cultus ille exercetur.

1. Ex parte rei triplex est superstitionis species: *idololatria*, *divinatio*, et *vana observantia;* vel enim creatura colitur tamquam Deus et loco Dei, et oritur *idololatria*: vel ab ipsa creatura tamquam a Deo petitur rerum occultarum cognitio, et est *divinatio*; vel demum aliquod ab ea imploratur auxilium, et est *vana observantia*. Quae omnia natura sua mortalia sunt; cum gravem Deo irrogent irreverentiam tribuendo creaturae quod Deo soli debetur.

2. Ex parte modi potest cultus ipse vel falsus esse, vel turpis, vel superfluus.— *Falsus*, si quid falsi significet, v. g. si quis uteretur caeremoniis Judaicis, quae Christum venturum significabant. — *Turpis*, si quaedam contineat Deo injuriosa, v. gr. si quis suis in praecibus induceret verba inhonesta et contumeliosa.—*Superfluus* denique, si nihil conferat ad verum cultum Dei, v. g. si quis non vellet Missam audire, vel sacram Synaxim suscipere, nisi a tali Sacerdote; quae ultima species, secluso scandalo, ordinarie venialis tantum censetur; quia materia levis est, et potius mera simplicitas, quam positiva irreverentia. Aliae vero semper mortales sunt; quia graviter repugnant honori et cultui divino, qui sola veritate nititur.

Ex Constitutione *Omnipotens* Gregorii

(1) 2. 2. q. 92. a. 1. — V. Valsecchi, *Fondamenti della Religione*, lib. 3. c. 15.

XV malefici et sortilegi cum diabolo pactum facientes, a fideque apostatantes et alios laedentes sunt denuntiandi. Quod item valet de omnibus superstitiosis, si haeresis suspicionem tribuunt (1).—Ex Decreto autem Sacrae Inquisitionis approbato die 5 aug. 1745 a Benedicto XIV Sacerdotes Sacrificio ad sortilegia abutentes, praeter poenas jam slalutas contra sacrilegos, perpetuam inhabilitatem incurrunt ad Missam celebrandam (2).

Synodus Novariensis reservat sub n. 2° *quascumque superstitiones cum abusu rerum sacrarum, aut cum expressa daemonis invocatione*. Ad hanc autem reservationem requiritur: 1 ut res sit sacra: quo nomine hic intelliguntur omnia, *quae consecratione aut benedictione ecclesiastica Sacrorum albo recensentur*, uti Olea consecrata, vestes sacrae, caemeteria, templa, aqua lustralis, reliquiae Sanctorum, imagines benedictae, etc. — 2 ut daemonis invocatio fiat verbis vel scriptis eam significantibus, neque censeatur sufficere opus quodcumque, licet superstitiosum.

Articulus I. — *De idololatria et divinatione*

Q. 1. *Quid est idololatria, quotuplex et quale peccatum?* (3)

R. Ad 1: idolatria ex communi Doctorum definiri potest: *cultus divinus creaturae exhibitus*, quo nempe creatura tanquam Deus habetur et adoratur (4). Dicta est ab *idolo*, simulacro, et *latria* cultus.

R. Ad 2: Idolatria triplex est: *perfecta, imperfecta* et *simulata*. Prima creaturae defert divinum honorem *falso* putans, eam esse Deum. Altera defert quidem creaturae honorem divinum, sed externum vel ex mera animi cupiditate, vel ex odio veri Dei, utique sciens eandem divinitate carere: haec omnium est gravissima ob adeo pravam voluntatem. Tertia honorem illum creaturae exhibet solo metu mortis, uti Christianis quibusdam accidit tempore persecutionum.

R. Ad 3: Est idololatria scelus profecto atrocissimum, quod sic ostendit Angelicus: *sicut enim in terrena Republica gravissimum esse videtur, quod aliquis honorem regium alteri impendat, quam vero Regi....; ita in peccatis quae contra Deum committuntur, quae tamen sunt maxima, gravissimum esse videtur, quod aliquis honorem divinum creaturae impendat; quia quantum est in se, facit alium Deum in mundo* (5). Unde merito a s. Gregorio Nazianzeno ea vocatur *extremum et primum malorum* (6); quod quidem primo hoc Decalogi praecepto prohibetur: *non habebis Deos alienos coram me.*

Q. 2. *Quid est divinatio?*

R. Divinatio (quasi *divina actio*, vel *divina notio*) est *tacita vel expressa daemonis invocatio ad cognoscendas res futuras vel occultas*. Dicitur *tacita vel expressa*; quia duplici modo ea fieri potest: vel adhibendo ad daemonis opem implorandam media quaedam ex se inutilia et inefficacia, et dicitur *tacita* (7). Vel illud daemonis auxilium expresse invocando, et dicitur *expressa*.

Variae sunt divinationis species (8). Nos praecipuas indicabimus: — 1 est *pythonismus*, cum nempe daemon alicujus viri vel foeminae corpus occupans vocesque illinc

(1) Superstitiones hanc suspicionem tribuunt « cum sunt factae cum pacto aut invocatione expressa daemonis, aut eum adorando, aut certos psalmos aut preces recitando, quibus videtur in auxilium invocari ille: aut hostiis consecratis, chrismate, aut oleo sancto abutendo: aut si illas ex professo docuerint vel docti fuerint, aut si effectum consecutae sint ». Ita s. Alphonsus, *Homo Apost. Tract.* XIII, n. 78.

(2) Haec poena non incurritur, nisi accedente declaratione saltem criminis: ita s. Poenitentiaria 10 feb. 1783, referente Pavone.—V. Liguori, *Op. Mor.* l. 6. n. 703.

(3) *Idololatria originem traxit ex duplici capite, scilicet ex parte hominis et ex parte daemonis. Ex parte hominis quod vel creaturam plus nimio amaverit vel excessive venerando, eidem tandem honorem divinum impenderit, ex parte vero daemonis, qui hominibus a via virtutis et justitiae aberrantibus se colendum exhibuit in idolis, dando responsa et patrando quaedam, quae hominibus videbantur mirabilia.* Ita fere Angelicus, 2. 2. q. 94. a. 4.—Jam a tempore Thare et Nachor progenitorum Abraham erant idola, ut habetur *Jos.* 24. —V. Suarez, *De superstitione*.—Bergier, *Dizionario*, V° Idolatria, Paganesimo.—Veith, *Sacra Scriptura, de L. Sap. n. 74.* — A Lapide, *In Sap. c.* 14. — Bibbia di Vence, *Dissert. vol.* IV: origine dell' idolatria.

(4) Haec est *formalis*; datur enim etiam *practica*: « Nempe quisquis libidini, vel avaritiae, vel cuivis alii vitio indulget, hoc ipso a Deo avulsus vitam et vires suas turpissimo idolo impendit: quam ob rem s. Paulus avaritiam diserte *simulacrorum servitutem* nominat... Col. 3. 5 ». Stapf § 174.

(5) 2. 2. q. 94. a. 3.

(6) Orat. 38.

(7) Cum enim talis rerum cognitio a Deo haberi nequeat, qui media inutilia non instituit; neque ab Angelis, qui illis non utuntur, sequitur praedictam occultorum notitiam a daemone expectari, qui in his se immiscet, ut homines ad cultum sui trahat.

(8) Sixtus V celebri Bulla *Coeli et terrae* anno 1586 varias enumerat species et expresse damnat. Et Urbanus VIII anno 1631 dispositionem Sixti V confirmavit, auxitque.

emittens, futura praenuntiat aut occulta patefacit; — 2 *oraculum*, cum consultus daemon in simulacris delitescens respondet; — 3 *vaticinium*, cum daemon ad futura et occulta significanda utitur opera pseudoprophetarum, sicque falsis vel ambiguis suis responsis plebeculam incautam ludificatur; — 4 *aruspicium*, cum, spirantia immolatarum pecudum viscera consulendo futura aperire praesumunt aruspices. Dicitur *augurium*, cum ex avium garritu; *auspicium*, cum ex eorum pastu, volatu et situ futurorum praedictionem enituntur deducere (1); — 5 *necromantia*, quando daemones per mortuos, vel per revocatos ad vitam sua ferunt etoquia; — 6 *chiromantia*, cum alicui, inspecta manus dexterae vel sinistrae palma, praedicitur tota ejus vitae series; — 7 *astrologia judiciaria*, qua ex siderum motu quidam putant futura etiam libere *contingentia* vaticinari se posse; — 8 *sortilegium*, cum futurorum et occultorum manifestatio a sorte, v. g. taxillorum jactu deducitur; — 9 *praestigium*, cum daemon apparitionibus oculos perstringit; — 10 *physiognomia*, si ex lineamentis vultus; — 11 *omen*, si ex aliquo casu; — 12 *oniromantia*, si per somnia; — 13 *geomantia*, si per figuram in terra; — 14 *hydromantia*, si in aqua; — 15 *aëromantia*, si in aëre; — 16 *pyromantia*, si ex igne quis divinare praesumat (*L*).

Quae omnia ex genere suo *mortalia* sunt; societas enim cum daemone est magnus Dei contemptus, cum ei daemon sit perpetuus hostis. Hinc Apostolus: *nolo vos socios fieri daemoniorum* (2). — Omnes tamen hae species materialiter tantum inter se distinguuntur; cum unum terminum habeant, et media diversa specialiter in mores non influant. Una excipitur *expressa* daemonis invocatio, quae in confessione est aperienda; cum saepe adjuncta habeat alia peccata, v. g. haeresim, daemonis adorationem, ac maxime scandalum.

Q. 3. *Quid sentiendum de mortuorum apparitionibus?*

R. Certum est mortuorum apparitiones esse possibiles, Deo volente; cum bene possit suscitare qui potuit creare, et plurimas genuina historia enarret: unde dicimus, eas non esse tam facile irrisionibus et contemptu excipiendas, uti quibusdam familiare est. Hinc merito d. Augustinus (3): *magnae impudentiae est negare animas identidem e suis sedibus ad nos emitti; cum tot viri sapientes et Deo pleni idipsum ratione et experimento comprobent suo* (4). Non tamen negandum quod hisce apparitionibus caute admodum fides sit adhibenda, cum innumerae diffusae sint hac super re narratiunculae prorsus fabulosae vel ad timorem incutiendum, vel etiam ad simplices ipsos decipiendos consarcinatae (5).

Q. 4. *Quid de iis, qui somniis fidem habent?*

R. Quatuor somniorum genera numerantur: — 1 *naturalia*, quae oriuntur a causis naturalibus, v. g. occupationibus vel temperamento; — 2 *causalia*, quae oriuntur ex diverso in mente nostra phantasticarum idearum concursu; — 3 *quae sunt a Deo*, juxta illud: *si quis fuerit inter vos Propheta Domini, in visione apparebo ei, vel per somnium loquar ad illum* (6). — 4 *quae sunt a daemone*, qui phantasiam commovendo in mente somnia procreat.

His positis dicimus: — 1 ex *somniis naturalibus* superstitiosum non est conjicere praesentem corporis valetudinem, vel etiam statum ejusdem futurum; quia inter haec intercedit vera et naturalis connexio (7).

(1) Ex avium gemitu, volatu, vel animalium cantu non est superstitiosum conjecturaliter divinarae pluvias siccitates etc.; aeris enim mutationem mire persentiunt ac gemitu, volatu, cantu, voce significant.

(2) 1, Cor. 10.

(3) Lib. *De cura pro mortuis*.

(4) V. Vence, *Bibbia, Dissert. vol. 2:* apparizione di Samuele a Saulle — tt. Liguori, *Dissertaz. Teologico-Morali*, *Diss.* 2. n. 16.

(5) Hic etiam plures potest partes habere hominis phantasia; quam enim praepotens sit, quotque malorum causa, philosophi passim probant ineluctabilibus argumentis et factis (V. Muratori, *Della forza della fantasia umana*). Talis v. g. fuit peritorum judicio morbus, qui per Ungariam olim grassabatur: putabant de nocte mortuos e sepulcris exire et sanguinem vivorum dormientium sugere (isti vulgo dicebantur *Vampiri*). Inanis haec credulitas tanto percutiebat homines timore, ut ipsi verum morbum contraherent. — V. Feller, *Catechismo Filosofico* — Bouvier, *Inst. Theol. de 1 praec. Decal.*

Docent communiter Theologi, juxta Concinam, abstinendum esse a pacto, quo duo conveniunt, ut qui prior obierit, appareat viventi, et statum salutis suae ei manifestet; quia est futile, temerarium ac periculosum; nam hoc pacto, si illud scit daemon, abuti potest ad viventis deceptionem.

(6) Num. 12 — V. Lucius Ferraris, *Bibl. Concionat. etc.* V° Somnium.

(7) Ex somniorum qualitate argui unice potest status infirmitatis, et valetudinis somniantis et ejus vivendi disciplina. Quo sensu somniis uti possunt medici ad applicanda convenientia remedia; Confessarii ad prohibendas certas lectiones, collocutiones, frequentationes, ex quibus nempe turpia nascuntur in imaginatione etiam inter somnum.

Esset tamen superstitiosum inde conjicere futura, quae dicuntur libere contingentia; cum haec nonnisi a libera ac volubili hominis voluntate proficiscantur; — 2 ex *somniis casualibus* est superstitiosum futura deducere; quia hoc ipso, quod sunt casualia, nequeunt esse accomodata ad rem quamlibet significandam. Non videretur tamen peccare mortaliter qui ob somnium praecedens omittit vel ponit actionem indifferentem; quia id potius ex quadam animi simplicitate vel nimia timiditate provenire videtur: v. g. si quis omitteret deambulationem, quia somniavit se fore in ea proditorie hoc vel altero die interficiendum (1); — 3 *somniis, quae sunt certo, vel probabilius a Deo*, tenemur fidem adhibere; cum revera aliquando ita locuturum se promiserit (2); — 4 tandem *somniis diabolicis* credere est mortale (nisi ignorantia vel simplicitas excuset); cum sit veritatem fundare in mendacio, atque societatem cum daemone inire. Hoc autem sensu dicitur: *non augurabimini, nec observabitis somnia* (3)

Sed quomodo (dices) *somnia haec poterunt dignosci et a se invicem discriminari?* En regula: — 1 si somnium impellit ad bonum, v. g. vel ad fugam alicujus peccati, vel ad actum charitatis, merito a Deo esse censebitur, a quo sunt omnia bona: semper tamen cum magna humilitate et timore; cum diabolus saepe se transfiguret in Angelum lucis. Aliter erit, si somnium impellit ad malum, vel ad quidpiam indiscretum atque imprudens; nam ex operibus dignoscitur vir; — 2 pariter si quis post somnium se sentiat alacriorem ad bonum et in proprii officii munera promptiorem, prudenter existimatur somnium esse a Deo. Secus si quis animo perturbatum se sentiat, et minus promptum experiatur; — 3 si adhuc quoad somnii qualitatem dubium remaneat, praestat somnium habere uti immissum a daemone; quia Deus cum immittit somnia, simul etiam reddit hominem certum, vel quasi certum, quod ab ipso sint immissa.

Q. 5. *Quid dicendum de chiromantia?*

R. Multis abhinc saeculis circumvagantur viri atque mulieres, vulgo *zingari*: gens est vagabunda, socors, rapax, ferox, quae ab India vel Ægypto per totam Europam saeculo XV disseminata est. Qui impie jactitant se bonam vel malam cujuscumque fortunam vaticinari ex lineamentorum in fronte, in facie ac praesertim in manibus inspectione (4). Hinc dicimus esse veram speciem divinationis, ideoque rem prorsus illicitam ac nefandam; quae enim proportio mediorum ad finem? Unde graviter peccant qui talem et tam horridam artem exercent, etiam ratione scandali. — Qui vero eosdem adeunt manus iis ostendentes, et bonam vel malam fortunam suam inde ediscant, peccant *mortaliter*, si firmam eorum dicteriis fidem adhibeant, vel grave scandalum proximo praebeant; *venialiter* vero, si id ob solam curiositatem vel mera ridendi gratia agant, uti communiter solet contingere (5).

Q. 6. *Quid de astrologia sentiendum est?*

R. Astrologia, seu scientia astrorum, duplicis est generis: est alia *naturalis*, alia *judiciaria*. Per primam homines ex siderum situ, motu, ortu et occasu vaticinantes praedicunt nonnullos effectus certos, qui nempe ex siderum et planetarum conversionibus, ac cursu necessario consequuntur, uti v. g. eclipses; nonnullos autem incertos, id est naturales quidem, sed contingenter futuros, uti sunt venti, pluviae, tempestates et similia. Per alteram vero ex iisdem causis vaticinari praesumunt etiam quae pendeant libera hominum voluntate, v. g. matrimonia, exitia, bella et paces familiarum et imperiorum.

His positis, dicimus: — 1 astrologia naturalis pro parte, qua praedicit effectus necessarios, non solum licita, sed valde laudabilis est; cum inserviat ad tempora designanda. Pro parte vero qua praedicit effectus quidem naturales, sed non necessarios, quatenus nempe iis obstare possunt causae innumerae item naturales, licita quidem est, sed plerumque vana; quia nos latet quae vis sideribus insita sit, quaeve potestas (6); — 2 astrologia judiciaria prorsus

(1) Item neque illico graviter damnandus videtur, qui rationem habet numerorum quos somniavit; hoc enim non aliud esse videtur, quam vel rudis simplicitas, vel tenuis credulitas, vel inanis quaedam jocatio. Quod quidem dicunt ordinarie currere etiam de illis, qui ad numeros inveniendos libris utuntur *cabalisticis*, ut ajunt; vel ex certo eventu eos confingere student. Attamen a tali agendi ratione desuadendi sunt, ne quod primum quasi jocando faciunt, postea ex proposito agant ac convictione.

(2) Act. c. 2. v. 17. (3) Lev. 19.

(4) V. Bergier, *Dizionario ecc. Append.* V.° Zingari.

(5) Hue revocatur quae ius poen. Neapolitanum habet quoad vagos et otiosos, *art. 300 et seq.* Et quoad divinatores *art. 462* n. 32.

(6) Astrologia naturalis non est superstitiosa v. g. arbitrari lunae phases influere in plantas, astra in temperamentum: potest esse error, non superstitio. *Examen raisonné.*

illicita est et superstitiosa; quia corpora coetestia in libera hominum voluntate nihil omnino queunt, cum necessario moveantur. Unde dicitur: *a signis coeli nolite metuere* (1): et Sixtus V an. 1585 eam damnavit (2); Urbanus vero VIII an. 1631 prohibuit omnes libros ea de re. Haec autem scientia, si fundatur in astris ut signis, est sola divinatio; si fundatur in astris ut causis, est etiam haeresis; quia tollitur libertas.

Ex his patet quam vanae sint praedictiones, quae quotannis evulgantur per ephemerides, vulgo *almanacchi* (3). A nemine tamen uti superstitiosae habentur, sed ad summum temeritates, mendacia, vel potius quidam mentis joci sane irridendi, uti bene observat Bouvier.

Q. 7. *Quid sentiendum de virga divinatoria?*

R. Virga divinatoria (cujus prima mentio facta est, ut ajunt, saeculo XV) ex corylo est, ac bifurcata. Ea porro, quae movetur vel non movetur ad merum nutum et intentionem ejus, qui illam manu tenet, utuntur ad inveniendos transpositos agrorum limites, homicidas, etc.

Quod diabolicum merito dicunt Continuator Tournely, Malebrahe, Le Brun aliique; nam sola intentio nihil conferre potest ad motum physicum: porro virga movetur juxta mentem ferentis, ita ut si ille metalla quaerat, non aquam, virga non moveatur si invenit aquam, et ita vicissim. Non tamen negandum, quod etiam naturaliter poterit evenire, ut aliqua virga moveatur ad unam potius partem, quam ad aliam; sicque aliquando inservire possit ad uquas vel metalla detegenda, vi nempe attractionis, ut patet de magnete; sed caveatur, ne quod naturale est, ad superstitionem referatur.

Q. 8. *Quid sentiendum de sortilegio?*

R. Nomine sortilegii vulgo intelliguntur omnes diabolicae operationes; sed specialius hic intelligitur ea divinatio, quae fit usu sortium. Sortes autem aliae sunt divisoriae, aliae consultoriae, aliae divinatoriae.

1. *Sortes divisoriae*, quae adhibentur v. g. ad componendas lites, utraque parte consentiente, licitae sunt; cum nihil contineant superstitiosi, sed sint veluti quaedam species contractus; et probantur etiam in Scripturis his verbis: *contradictiones comprimit sors* (4).—Excipe ex jure positivo electiones omnes ad praelaturas et beneficia ecclesiastica (5), quae a Spiritus Sancti inspiratione, ut ait s. Thomas, fieri debent: quod valet etiam de litibus circa eadem beneficia (6).

2. *Sortes consultoriae*, quibus inquiritur quid in hac vel illa re sit agendum, nisi eae fiant divina inspiratione (ut contigit in electione Matthiae (7)), sunt illicitae prorsus; quia continent tentationem Dei, ac periculum diabolicae fraudis (8).

3. *Sortes divinatoriae*, quibus inquiritur per taxillorum projectum rei occultae vel futurae cognitio, nullo modo sustinentur; cum neque ex natura sua, neque rerum ceterarum, neque ex Dei aut Ecclesiae institutione sortitio haec ullam vim habeat ad praedictos effectus.—Si tamen ad sortem ponendam impellat Deus ipse (quod vix unquam existimari debet), tunc licita erit; sicut licita fuit Josoe, quando ea usus est ad occultum Achan scelus explorandum (9).

Articulus II. — *De vana observantia.*

Q. 1. *Quid est vana observantia?*

R. Vana observantia in eo consistit, quod quis ad effectum aliquem obtinendum media adhibet vana et inutilia, quae nempe neque ex natura sua, neque a Deo, neque ab Ecclesia ad illum effectum ordinata sunt: ita s. Thomas (10). Convenit cum divinatione, eo quod utraque nitatur implorato daemonis auxilio et pacto inito cum eo. Differt,

(1) Jerem. 10.

(2) Si fiat de persona particulari, illicita est; etsi non ut certe, sed ut conjecturaliter fiat, aut etiam cum protestatione, ex Sixto v.—V. Liguori, *Opus Mor.* l. 3. n. 10.

(3) *Almanach* ducitur a verbis arabibus *al* articulus, et *manach* supputare.

(4) Prov. 18. (5) C. *Ecclesia*, de sortileg.

(6) Sed probabilius censent Salmanticenses, Suarez, Sanchez, Layman hoc tantum vetari, adeo ut si sors usurpetur, electiones sint illicitae, sed validae; cum id nullibi declaretur, si excipiatur electio Praelati cum jurisdictione ex *C. Quia propter de elect.*

(7) Act. 1. Vid. Bibbia di Vence, Vol. 6, Dissert. Le elezioni cavate a sorte.

(8) Hinc illicita est et merito pluribus in Conciliis damnata *Sors Sanctorum*, quae olim erat in usu, in hoc consistens, ut ad aperitionem alicujus libri sancti, vel ad auditionem lectionis sacrae, ex prima sententia occurrente, cognoscatur occultum; vel quid agendum in tali circumstantia. Quae sors est ad minus vana, cum nullo nitatur fundamento: et in *Constitut. Apostolicis* (l. 1, c. 7), habetur prohibita tanquam ad idolatriam conducens — V. Bergier, *Dizionario Enciclop.*, ecc. Vocab. Sorte.

(9) Jos. 7. (10) 2, 2, q. 96, a. 1.

quia divinatio ordinatur ad cognitionem occultorum; vana autem observantia ad quoscumque obtinendos effectus. — Vana observantia grande peccatum est; tum quia nititur quasi daemonis pacto (etsi enim non invocetur expresse, invocatur aequivalenter; nam cum rebus vanis se Deus non immisceat, effectus non potest nisi a daemone expectari); tum quia tribuit honorem divinum creaturae ab ipsa expectando quod debet attendi a solo Deo. At multoties a mortali excusatur ratione ignorantiae, vel inconsiderationis (1).

Quadruplex est vanae observantiae species: — 1 si observentur inutilia ad aliquid cognoscendum, dicitur *ars notoria*. Sic peccant stultissimi illi, qui elaboratam potionem sumunt, ut illico docti evadant; — 2 si inutilia observentur ad obtinendam sanitatem, dicitur *observatio sanitatum*. Sic peccant qui nomina ignota certasque inanes caeremonias usurpant ad animalia fuganda; vel qui amuleta, involucra vel quid simile ideo collo deferunt; — 3 si ex consideratione alicujus futilis eventus decernatur quid sit futurum, dicitur *observantia eventuum*: esset si quis recusaret cum tredecim in mensa sedere, quasi id mortis sit signum (*M*): quamvis hoc plerumque valeat excusari, cum nulla huic rei vera adhibeatur fides; sed quaedam simplex sit ac inanis formido (2). Non vero superstitiosum est observare lunam, aut tempora aptiora colligendis herbis, caedendis arboribus, etc.; quia hoc non tribuitur daemoni, sed naturae. Esset tamen superstitiosum aliquos dies faustos et aliquos vero infaustos habere, ita ut actiones propriae inde dirigantur; — 4 si observantia versetur circa corpora varie immutanda, aliosque miros vel noxios effectus producendos, dicitur *magia* vel *maleficium*.

Q. 2. ***Quid est magia, quotuplex et quale peccatum?***

R. ***Magorum*** vocabulo orientales intelligebant sapientes, eos praesertim, qui astronomiam colebant; hinc illud: *ecce magi ab oriente venerunt Hierosolymam* (3). Postea vero *magiae* nomen translatum est *ad significandam artem, quae docet facere opera insolita et mira per causas insolitas*: haec alia est naturalis, alia superstitiosa.

Magia naturalis est *ars operandi mira per causas naturales, sed occultas*, v. g. per operationes astronomicas, arithmeticas, chimicas, ópticas etc. Haec licita profecto est; cum nihil mali in se complectatur, oriatur a causis mere naturalibus, imo bonum industriam mirifice juvet: modo tamen, ut notat Bouvier, absit deceptio, scandalum et omnis spiritus superstitiosus, etiamsi quaedam proferantur verba barbara, sine fide, ad illusionem adstantibus faciendam et risum facilius excitandum. Haec vulgo appellatur *la magia bianca*.

Magia superstitiosa (vulgo *la magia nera*) est *ars mirabilia producendi opera vires humanas prorsus excedentia ex pacto explicito vel implicito cum diabolo*. Quae sane mala est et abominosa, divinae majestatis laesiva ac vehementem suspicionem ingerens haereseos (4): et haec ordinarie intelligitur, quando sine alio addito magia nominatur. Quam quidem admittendam esse certum est: *negari non potest*, ait Suarez, *sine errore in fide magos extitisse*; quis enim ignorat quod de magis Pharaonis legitur in Exodo? (5) quod docet s. Matthaeus de Pseudoprophetis, *qui faciunt signa et prodigia*? (6) quod tradit Historia sacra de Simone mago (7): et Historia Ecclesiastica de aliis sine numero? Quae omnia si ex una parte naturaliter explicari nequeunt (8); ex alia nulla est repugnantia, si fieri cre-

(1) V. Liguori, *Opus Mor.* l. 3, nn. 17 *et seqq.* ubi quaestiones plurimas ad praxim pertinentes evolvit. — Ferraris, *Biblioth. Concion.* etc. Vocab. Sorte.

« Concernant les personnes qui font des actes de superstition par ignorance ou par simplicité, le confesseur les instruira, et les engagera à renoncer à toutes pratiques superstitieuses. Il évitera toutefois, par prudence, de taxer de péché mortel telle ou telle observance, et de leur faire promettre qu' elles y renonceront, s'il n' a pas lieu d'espérer l' exécution de cette promesse. C' est en vain, par exemple, qu' on tenterait de détruire le préjugé superstitieux de certaines femmes qui, aprés leurs couches, ne veulent pas commencer à aller à la messe en vendredi; ou qui ne veulent pas filer, ni faire la lessive en certains jours, craignant qu' il leur arrive quelque malheur: *quis infirmatur, et ego non infirmor?* 2 Cor. ». Ita Gousset.

(2) Ex mora corvorum, vel strigum noctuarum *(civette)* super tectum domus, in qua decumbit aegrotus, non omnino superstitiose conjicitur propinquitas mortis, ob eorum acutissimum olfactum ad odores cadaveris. *Sporer.* (3) Matth. 2.

(4) V. Scotti, *Teoremi*, p. 2, Teor. 8, § 11; et *Catechismo Medico*, p. 2, c. 7.

(5) Exod 7, et 8. (6) Matth. 14. (7) Act. 8.

(8) Maxima quidem est imaginationis vis, ut patet ex noctambulis illis, qui fervidis spiritibus abundantes, musculorumque vi excitati in somnis mira faciunt. — V. Soave, *Istituzioni di Logica*, etc. — Galuppi, *Elementi di Filosofia*. Quae tamen talia semper sunt, quae ipsi vigiles in usu habent, et humanas vires haud superant; sed magica ars versatur circa incognita omnino, occulta, dissita, quaeque humanum captum atque virtutem undequaque vincunt.

duntur ope daemonis; neque enim repugnat, quod mali spiritus consocientur hominibus: sane, Deo permittente, nobis diu noctuque insidiantur ac circuunt quaerentes quem devorent (*N*) (1).

Q. 3. *Quid de maleficio?*

R. Maleficium est *ars nocendi daemonis cooperatione*. Differt a magia, quod haec intendat facere *mira*; illud autem dirigatur *ad noxia*. Maleficium aliud est *amatorium* seu *philtrum*, et est ars diabolica, quae vehementer ad libidinem excitat erga determinatam personam, quin tamen libertatem tollat; aliud *veneficum*; et est ipsa praecise ars nocendi alicui variis modis, v. g. morbos suscitando, tempestates producendo, etc. (2). — Continet maleficium triplicem malitiam mortalem contra religionem, charitatem et justitiam; quia et Deo gravem et proximo irrogat injuriam damnosam. Hinc malefici in jure canonico excommunicantur (3).—Maleficium tollitur tum oratione, nempe exorcismis ideo institutis; tum medicina, quatenus corrigit humores a daemone commotos; tum remotione signi, cui diabolicum pactum adnexum est. Non tamen potest tolli alio maleficio; cum hoc sit intrinsece malum (4).

Q. 4. *Quid sentiendum de lamiis, seu strigibus?*

R. Lamiae dicuntur illae perditi moris mulieres, quae ope daemonum hominibus insidiantur, noxia quaeque contra ipsos moliendo omni incautationum ac maleficiorum genere.

Non ignoramus temporibus hisce nostris quosdam esse qui, se praejudiciis vacuos jactantes affirmare, non dubitant inter aniles fabellas esse amandandum quidquid ab hominibus ope daemonis peractum referatur. Nos vero licet concedamus non omnia, quae circumferuntur, esse credenda, cum multa naturaliter bene explicentur: absit tamen, ut ideo doctrinae veritatem denegemus; nam error est vitium hominis, non veritatis. Imo d. Thomas (5) qui omnium non solum Theologorum, sed etiam Philosophorum princeps dici debet, jam scripserat hanc opinionem ortum ducere *ex radice infidelitatis sive incredulitatis; quia non credunt esse daemones, nisi in aestimatione vulgi tantum, ut terrores, quos sibi facit homo ex sua aestimatione, imputet daemoni; et quia etiam ex imaginatione vehementi aliquae figurae apparent in sensu tales, quales homo cogitat, et tum creduntur daemones videri. Sed haec vera fides repudiat, per quam Angelos de coelo cecidisse, et daemones esse credimus, et ex subtilitate suae naturae multa posse quae nos non possumus* (6).

Corollarium — *De Magnetismo, ut vocant animali, seu Mesmerismo.*

Q. *Quid de Magnetismo, ut vocant, animali seu Mesmerismo?*

R. Sub fine saeculi decimi octavi (anno 1779) quidam Fridericus Antonius Mesmer medicus Germanicus, novos quaerens curandi modos, librum edidit in quo, contra communes physicorum doctrinas eatenus in Scholis acceptas, tradebat se mirum invenisse remedium variorum morborum *in fluido quodam subtilissimo e cunctis animalium corporibus manante, fluxui magnetis simili* quem ideo magnetismum animalem nuncupavit (7). Qui fluidus transit e corpore magnetizantis in corpus magnetizati, ope variorum gestuum et attrectationum, quae fiunt ab ipso magnetizatore super magnetizato.— Magnetisimi duo praecipue exhi-

(1) Magia superstitiosa alia est *notoria*, qua per certa verba, preces, etc. vanae scientiae subitanee acquiruntur; alia *mirifica*, qua sanitas a morbis in hominibus et animalibus procuratur per signa prorsus vana, cui passim dediti sunt vetulae, pastores, milites, etc.; alia est *malefica*, qua per certa signa ope daemonis alicui malum infertur in corpore. *A Goritia*.

(2) V. Liguori, *Praxis* nn. 112 *et seqq.*

(3) Decr. 2 pars, Caus. 26, q. 5, cap. 1. *Si quis ariolo.*

(4) *Quomodo dirigendi sunt magi, malefici et divinatores?* Monendi vehementer sunt:— 1 ut pactum si quod habeant cum daemone aut commercium, omnino abjurent ac disrumpant, et libros, chirographa, schedulas et alia id genus comburant: alioquin non ex animo illud commercium detestarentur;—2 ut damna proximo illata resarciant, uti postulat jus. Item praestat eos examinare de idolatria, apostasia, etc.; cum haec saepe divinationem ac maleficium comitentur. Liguori, *Opus Mor.* l. 3, n. 28.

(5) Suppl. q. 58, a. 2.

(6) Imo docent Theologi opiniones istas esse etiam periculosas in se, et valde injuriosas Ecclesiae Catholicae, quippe quae contra lamias sive striges poenas indixit gravissimas. V. Perrone, *De Angelis:* app. *de daemonum cum hominibus commercio.*—Concina, *In 3 De praecep.*—Delrio, *Disquisitionum Magicar. libri sex.*—Tartarotti, *Del congresso notturno delle lamie.*

(7) « *Magnetismo animale*: principio speciale ipoteticamente ammesso, onde spiegare fenomeni che si suppongono avere particolarmente sede nel sistema nervoso, e per semplice tatto od anche per solo effetto della volontà, trasmettersi da un corpo vivente ad un altro ». Ita Marchi, *Dizionario tecnico, ecc.* h. Voc.

bentur effectus: 1 status somnambulismi, in quo quis, usu sensuum destitutus, videt tamen, audit loquitur et respondet ad omnia, de quibus interrogatur; 2 mira sui status cognitio, et remediorum suo morbo convenientium: nec non, ut ajunt, visio actionum aliorum hominum, etsi longe distantium, et similia. Haec doctrina in Gallia praesertim propagari coepit, et a suo auctore nomen accepit *Schola Mesmeriana*, seu *Magnetismus animalis*, dictus etiam simpliciter *Mesmerimus*. Sed a gravissimis deinde medicis et physicae professoribus refutata, imo et a diversis Academiis expresse damnata tanquam falsa, prorsus insulsa et magis ridiculi ludionis seu histrionis, quam viri medici propria, penitus fere exolevit (1).

Quid tamen? adhuc aetate nostra *Magnetismus* revixit, primo qu dem in Gallia, postea vero in Italia et alibi: imo talibus ac tantis methodis a quibusdam medicis exornatus fuit, ut merito inter Moralistas exortum sit dubium, an Religionis puritati et sanctitati adversetur, et habendus sit uti species quaedam divinationis aut vanae observantiae, necne (2)? Haec quaestio gravis est ac difficillima: theologi ac medici in tres praecipue sententias abierunt, quas breviter referemus cum Gury.

Prima sententia in omni casu rejicit magnetismum velut opus diabolicum; miri enim illius effectus neque a Deo, neque a natura esse possunt: — 1 *non a Deo*; quis dixerit Deum ad hominis etiam impii nutum obtemperare ita ut, eo requirenle, ad res adeo prodigiosas immediate concurrat? — 2 *non a natura*; etenim ad effectus magnetismi producendos requiritur voluntas agentis, imo et patientis, saltem prima vice; nulla autem datur proportio naturalis inter actum mere internum voluntatis et res physicas: physica enim semper agit uno modo, debitis conditionibus positis et independenter a voluntate humana, ut exemplo fluxus electrici patet: ergo, deficiente proportione inter effectum et causam, jam ea causa naturalis censeri nequit, et proinde ab infernali virtute effectus repetendus est. Adde: meri effectus magnetismi videntur omnino naturae nostrae vires superare; non enim intelligitur quomodo magnetizatus, licet rudis, possit tam multas scientias extemplo sibi comparare, linguas ignotas scire, inspicere intimas magnetizantis cogitationes, proprias et aliorum infirmitates ac congrua remedia, etc., quorum quidem in statu naturali constitutus non amplius recordatur.

Secunda sententia tenet omnes magnetismi effectus a naturae viribus procedere posse. Ratio, quia inesse possunt humanis corporibus effluvia subtilissima, fluxus magnetis instar, quae in aliorum corpora et, mediantibus organis, in ipsam animam agant; non enim omnes naturae vires cognoscimus. Nonne effectus similes, qui negari non possunt, in naturali somnambulismo producuntur? somnambuli vident, audiunt et stupenda faciunt, quae ab ipsis fieri nequeunt in statu vigiliae. Nec obstat quod requiratur voluntas magnetizati: non enim ipsa requiritur quatenus facultas mere interna animae et a corpore independens; sed qua medium ad phantasiam excitandam et corporis subtiles spiritus movendos. Hoc patet exemplo motuum concupiscentiae, qui sola cogitatione objecti minus casti in organis illico excitantur.

Tertia demum sententia concedit quidem magnetismum miros quosdam ac naturales effectus naturaliter operari posse; mirifica enim est in variis corporibus virtus et effi-

(1) V. Feller, *Dizionario storico*, Voc. Mesmer. — Nani, *Trattato teorico pratico del magnetismo animale, Torino 1850.*

(2) Imo nonnulli impudentissimi eo usque progressi sunt, ut catholicae fidei miracula habeant veluti totidem magnetismi effectus. Insaniae portentum est; quae enim conventio signorum nostrorum cum magneticorum nugis? Ubi in veris miraculis ridiculosi apparatus, ubi convulsiones, ubi detorsiones, ubi somnus, ubi tactus et alia, quae in magnetismo videre est? et tamen caeci a nativitate vident, mortui quatriduani resurgunt, aqua convertitur in vinum, montes fugiunt, etc., etc. Mali homines contra catholicam fidem nova systemata adstruunt pejora prioribus, at inaniter: illud accidit quod veteres poetae de gigantibus finxerant, qui ut coelum expugnarent, tentavere humeris monti superaddere montem; sed montes a facie Dei tanquam cera liquescunt. V. cl. P. Perrone, *Praelect. Theol. De vera Relig.* nn. 192, *et seqq.*

Quod de miraculis dicimus, id valet quoque de futurorum liberorum praedictione, cujus quidem magnetizatos prorsus esse incapaces nemo sanus ignorat: et vel ipsi in hac arte celebriores ultro fassi sunt *che le previsioni de' sonnambuli non sono al tutto sicure nè meno allorchè trattasi di morbi e di crisi: quanto men lo saranno, se riguardino i fatti dipendenti dal libero arbitrio dell'uomo!... La ragione assai chiaro ne dice, essere assurda ed impossibile cosa conoscersi in sè, da chi esiste e conosce nel tempo, ciò che ancora non è; o vedere nella sua cagione (che non si vede) ciò che non è ancora da cagione alcuna determinata. Dunque nè in sè medesimi nè nelle loro cagioni determinanti può l'uomo vivente conoscere i futuri contingenti o liberi.* V. Civiltà Cattolica, Vol. 5, 6, 7 et 8, ubi omnia fusius.

cacia fluxus naturalis. — At multa ex illis, quae praedicantur, vel inania vel mendaciosa vel diabolica prorsus sunt; *inania*, ut cum magnetismus habetur tanquam mirum inventum ad omnes morbos curandos; quotidiana enim experientia contraria est: *mendaciosa*, ut cum ea quae latent omnino, magnetizatus divinare praetendit; fraudes enim hac in re intervenire satis hodie notum est, adeo ut magnetismus ad lucrum vel solatium potius quam ad salutem adhibeatur: denique *diabolica*, ut cum magnetizatus addiscit, si vere addiscit, per scientiam infusam scripturam, litteras, linguas quas penitus ignorat, et cetera similia; haec enim videntur omnino vires naturae excedere, nec talia ab ipso somnambulismo efficiuntur (1).

Haec controversia diversas habuit definitiones ab Apostolica Sede, prout diverse eidem fuit exposita. — Anno 1840 quaesitum fuit, utrum *magnetismus generatim acceptus et in se* habendus esset licitus, an illicitus. Congregatio Generalis S. Officii 23 junii respondit: *consulendos probatos auctores, cum hac advertentia, quod, remoto omni errore, sortilegio, explicita aut implicita daemonis invocatione, merus actus adhibendi media physica aliunde licita, non est moraliter vetitus, dummodo non tendat ad finem illicitum, aut quomodocumque pravum. Applicatio autem principiorum et mediorum pure physicorum ad res aut effectus vere supernaturales, ut physice explicentur, non est nisi deceptio illicita et haereticalis.* — Anno vero 1841, cum eadem quaestio proposita fuisset variis induta circumstantiis non raro in magnetismi usu incidentibus (quae scilicet incredulitati ac corruptela favent (2)), tam S. Congregatio praedicta die 21 aprilis, probante Gregorio XVI, quam S. Poenitentiaria 1 julii ejusdem anni, expresse declararunt *usum magnetismi, ut fuit expositus, non licere.* — Tandem anno 1842 Archiepiscopus Gousset petiit, *an magnetismus in se spectatus, sepositis rei abusibus, rejectoque omni cum daemone foedere, esset licitus.* Die 2 sept. 1843 Cardinalis Poenitentiarius Major respondit, *quaestionem hanc non adhuc esse a Sancta Sede serio perpensam, nec tam cito esse responsuram.*

Gousset concludit interim magnetismum tolerari posse, seclusis abusibus: vult 1 ut agens et patiens sit in bona fide; 2 ut omnia honeste juxta modestiam christianam agantur; 3 ut quilibet daemonis interventus respuatur. Sapienter etiam subdit, magnetismi usum a confessario neque suadendum neque approbandum, praesertim si inter personas diversi sexus exerceatur; agitur enim de re periculosa: quare, si potest, videtur potius usus cum prudentia dissuadendus, nisi sit inter maritum et uxorem. — Hic etiam unum monemus cum Bouvier, nempe hanc professionem sine aliorum scandalo, modestiae laesione ac maximo sui periculo ab Ecclesiastico exerceri non posse: addendum, nec ita facile atque innocue posse hac de re experimenta spectari (O).

CAPUT SECUNDUM

DE IRRELIGIOSITATE

Q. *Quid est irreligiositas?*

R. Irreligiositas est vitium, *quod Religionis virtuti adversatur per defectum, quodque tendit ad irreverentiam Deo inferendam, vel directe in se, vel indirecte in rebus aut personis sacris.* Si 1 modo accipitur irreligiositas, ejus species sunt *tentatio Dei*, *perjurium* et *blasphemia*; si 2 modo, ejus species sunt *sacrilegium* et *simonia* (3).

Articulus I. — *De tentatione Dei*

Q. 1. *Quid est tentatio et quotuplex?*

R. Tentatio Dei est *dictum vel factum, quo quis sine justa causa explorat, num Deus sit potens, sapiens, misericors vel aliam perfectionem habeat*; tentatio enim in genere idem est ac aliquid explorare, vel de eo experimentum sumere (4). Duplex au-

(1) V. Amico Cattol., *Giornale Relig.*, *Milano*, T. 1, 2 et 8.— De Luca, *Annali*, *Roma*, T. 12 et 13.— Bergier, *Dizionario*, *ecc. Append.* Voc. Magnetismo.— Pensieri di un credente Cattolico, *Milano* 1841.— *Il magnetismo e mesmerismo animale*, Dial. 3, *Ferrara* 1841: in quo stylo italico eleganti et jocundo non solum physice et medice, sed etiam theologice res tota discutitur.— Civiltà Cattolica, Vol. 4: *del magnetismo animale*— Luigi Contato dottore in medicina. *Sull' azione del magnetismo animale nell' umano organismo*, Osservaz. critiche. *Padova* 1851.

(2) Circumstantiae sunt, quod magnetizatus evidenter indoctus illico cernitur doctissimus, legendi nescius scripta arabica etiam clausa legit absque oculorum usu, obtemperat magnetizanti etsi pluribus leucis ab ipso distet, aliaque id genus egit, quae naturales effectus simpliciter haberi non possunt. Item, quod magnetismus plerumque habeat locum cum personis diversi sexus, non sine maximo morum honestatis periculo.

(3) De perjurio jam dictum est.

(4) V. d. Thomas, 2, 2, q. 97, a. 1.

tem est: una *explicita*, sive *formalis*; altera *implicita*, sive *interpretativa*

Tentatio Dei explicita est quando quis, expresse dubitans de aliqua Dei perfectione, quidpiam facit animo eam explorandi: ut si quis dubitans de aliquo fidei articulo petat a Deo miraculum; vel si quis se ex alta turri dejiciat experturus, an Deus sit potens eum a morte servare, annon. — Tentatio vero Dei implicita est quando quis expresse quidem non dubitat de ulla Dei perfectione neque intendit directe experimentum de illa suscipere; petit tamen vel facit quod ex se et natura sua non potest alium in finem referri, quam ad explorandam aliquam Dei perfectionem. Idque contingit dupliciter: 1 cum quis sine causa negligit media ordinaria, et a solo Deo temerarie expectat effectum extraordinarium: ut si periculoso morbo affectus respuat omnem medicinam, a solo Deo expectans sanitatem; 2 quando quis sponte ipse sua, absque ulla necessitate et utilitate, se conjicit in tale periculum, ut vix queat liberari sine Dei miraculo, v. g. si per totam Quadragesimam, extra specialem Dei instinctum, vellet abstinere se ab omni cibo et potu, expectans a Deo extraordinariam vitae suae conservationem (1).

Q. 2. *An tentatio Dei sit peccatum mortale.*

R. Est profecto tentatio Dei peccatum ex se mortale, quia gravem Deo irrogat irreverentiam. Hinc illud: ***non tentabis Dominum Deum tuum***(2): quod currit sive tentatio explicita sit, sive implicita.

De explicita tentatione patet; quia experimentum divinae perfectionis, quod oritur ex dubio explicito, est explicitus Dei ejusdem contemptus, et opponitur etiam fidei ob dubitationem. De implicita vero tentatione ex eo demonstratur, quod petitio etiam implicita, nempe ut Deus contra ordinem suae Providentiae operetur absque necessitate, cedit evidenter in gravem ipsius injuriam; nam est agere cum Deo uti curiositatum fautore. Cum tamen nullam dubitationem includat de divinis perfectionibus, ideo non est ei tam injuriosa uti explicita. Imo aliquando, ob ignorantiam, defectum consensus et periculi parvitatem, potest esse tantummodo venialis: sic v. g. venialiter tantum (saltem in sententia complurium) peccaret qui levi laborans infirmitate negligeret remedia naturalia, et sanitatem a Deo sibi expectaret; iste enim non videtur gravem committere inordinationem, cum non petat miraculum curiositatis causa.

Q. 3. *An liceat petere a Deo miraculum.*

R. Docent communiter licere petere a Deo miraculum quoties adsit utilitas gravis ad nostram aut aliorum salutem, vel ad divinam implendam voluntatem; nam tunc non est tentare Deum, sed Dei auxilium expostulare in tempore opportuno. Peccaret tamen qui absolute peteret vel offerret miraculum ad conversionem haereticorum aut peccatorum; cum sufficiant fidei nostrae testimonia ac ordinaria auxilia: excipe casum particularis inspirationis (3).

Q. 4. *An liceat se martyrio offerre* (P).

R. Cum d. Thoma: si adest legitima causa v. g. ad vitandas blasphemias, ad procurandam Dei et fidei gloriam, ad eliminandum in proximo periculum incredulitatis, utique licet martyrio se offerre; cum hoc sit opus maximae charitatis—Si secus est, non licet; cum nemo sit vitae suae dominus, ut eam prodigere possit ad libitum suum: unde graviter peccat quem non excusat bona fides, aut divina inspiratio, uti in Sanctis compluribus contigisse scimus (4).

Ex dictis colligere est, quid sit sentiendum de probationibus olim usitatis, quae vulgo dicebantur *judicia Dei*: quando nempe deficiebant testes, varia instituta fuerunt experimenta, quibus subjiciebatur accusatus, v. g. ferrum calidum ferebat, super carbones ardentes gradiebatur, etc.: et si nihil ei accidebat mali, uti innocens habebatur. Hoc illicitum dicimus; est enim tum species divinationis, cum nulla sit proportio mediorum ad finem; tum Dei tentatio, cum sit indiscriminatim ab eo petere miraculum, quo patefaciat veritatem. Hinc merito RR. Pontifices semper damnarunt tales probationes, ut Stephanus V, Caelestinus III, Innocentius III, Honorius III, etc. (5). Sane, quando viis naturalibus crimen cognosci nequit, nec aliter suadet specialis Dei instinctus, illud judicio Dei secreta cordium scrutantis relinquendum est (6).

(1) Probabilius tentatio explicita ab implicita non differt specie, sed eam tantum aggravat; nam sive una sive altera semper dicit experimentum, sumere de Deo: quod porro hoc vel illo modo sumatur experimentum, nihil diversitatis ponitur in natura rei, nisi magis vel minus. — V. Lignori, *Opus Mor.* l. 3, n. 32.

(2) Matth. 4.

(3) V. d. Thomas, 2, 2, q. 97, a. 3.

(4) 2, 2. q. 144. a. 3.

(5) V. Bergier, *Dizionario*, ecc. Vocab. Prove superstiziose.

(6) V. Muratori, *Antiq. Ital.* Diss. 38 et 39. — Bouvier, *Inst. Theol. de 4 Dec. praecepto.* — Salzano, *Lezioni di diritto* ecc. Vol. IV, Lez. IX.

Articulus II. — *De blasphemia* (1).

Q. 1. *Quid est blasphemia?*

R. Blasphemia solet communiter definiri: *locutio contumeliosa in Deum.* Vocabulo *locutionis contumeliosae* non intelliguntur tantummodo verba, sed etiam cogitationes, imo juxta aliquos etiam facta, quae Deo contumeliam irrogent: uti si quis pede conculcet Crucifixum, vel in coelum tamquam in Dei sedem sputum emittat. Dicitur autem *in Deum*, consideratum nempe vel in se, vel in suis Sanctis et creaturis in ordine ad Deum ipsum, quatenus in iis elucet aliqua divina perfectio, v.g. sanctitas, bonitas, sapientia.

Hinc si quis ex ira contra hominem nominet nomen Dei vel Sanctos vel Sacramenta, indignando soli homini, blasphemiam non committit, sed indignam dumtaxat Divini Nominis usurpationem. Sicuti neque est blasphemia dicere: *nego Deum, si te non percussero*; qui enim ita loquitur, vult tantum significare quod certe percutiet. Neque dicere: *hoc est verum sicut Deus;* nam non aequiparatur veritas creata increatae, sed quaedam tantum innuitur similitudo hyperbolica. Item neque dicere: *corpo di Dio, sangue di Cristo, me la pagherai*; nam haec verba ordinarie non proferuntur in Deum irrisorie, sed vane usurpantur ad aliquid firmandum. — Erit e contrario blasphemia dicere: *male eveniet Ecclesiae, maledictum Pascha, nego Sacramenta, Deus non est justus;* tunc enim indignatur Deo, vel ei quod specialiter ad illum ordinatur. Dicere vero: *Christe sancte! Sacramentum! sanguis Christi!* non videntur blasphemiae; sed sola vana Divini Nominis, aut rei sacrae usurpatio: excipe nisi proferantur Deo indignando, vel cum circumstantiis specialibus (2).

An (quaeres) *sit blasphemia locutio gallica, quam tamen et in Italia nostra non raro usurpatam lugemus, nempe* Sacré nom de Dieu, *aut* troo de Dieu, *aut* sacre Dieu.

R. Disputatur: 1ª Sententia *affirmat;* quia ita censetur ex usu et sensu communi; qui enim has locutiones usurpant, agunt ex contemptu sanctissimi Nominis Dei, perinde ac si dicerent: *execrabile* vel *maledictum nomen Dei*; sicut dixit poeta: *auri sacra fames*, pro *maledicta fame*. At 2ª sententia *negat per se*, id est, nisi adsit *explicite* vel *implicite* intentio blasphematoria. Ratio est, quia in sensu obvio et communiter recepto istae dicendi formulae sunt potius inanes nominis Dei usurpationes, quam blasphemiae: porro vana usurpatio Nominis Dei *per se* veniale non excedit (3). Nec refert quod saepe illa verba proferantur in gravi ira vel indignatione; quia neque ira, neque indignatio ad Deum tendit, sed tantum ad hominem vel ad jumentum, etc: unde erunt mortalia ratione irae, non autem ratione blasphemiae (4).

Sed (dices) *quid si quis contumeliis afficiat creaturas irrationales?* Respondet Angelicus: *maledicere rebus irrationalibus in quantum sunt creaturae Dei; est peccatum blasphemiae; maledicere autem eis secundum se consideratis est otiosum et vanum, et per consequens illicitum* (5). quod quidem veniale est *(Q)*.

Quid de illis, qui maledicunt vivis vel sibi ipsis? In ira imprecari aliis vel sibi daemonem, grandinem, fulgura, mortem, etc., non est blasphemia, sed dira imprecatio, de qua habet d. Thomas (6): *secundum suum genus est peccatum mortale, et tanto gravius quanto personam cui maledicimus, magis amare et revereri tenemur.... Contingit tamen verbum maledictionis prolatum esse peccatum veniale vel propter parvitatem mali, quod quis alteri maledicendo imprecatur, vel etiam propter affectum ejus qui profert maledictionis verba, dum ex levi motu vel ex ludo, aut ex surreptione aliqua talia verba profert; quia peccata verborum maxime ex affectu pensantur* (7).

Quid (instabis) *si quis maledicat defunctis?* Maledicere defunctis non erit blasphemia; cum animus maledicentium ad hoc

(1) V. Liguori, *Opus Mor.* l. 3, nn. 121 *et seqq.* — Blasphemia dicitur a *blaptô* nocere, et *phêmê*, fama.

(2) Tres ultimae locutiones ex Synodo Novariensi a reservatione expresse exclusae habentur; pag. 316.

(3) Neque graviter offendunt fideles, nisi ratione status aut conditionis personae eam proferentis (v. g. si sit ecclesiasticus), grave scandalum praeberent.

(4) Ita Gury, Talento, Gousset, Examen raisonné, etc.

(5) 2. 2. q. 76. a. 2. (6) 2. 2. q. 76. a. 3.

(7) V. Liguori, *Op. Mor.* l. 3, n. 131, l. 5, n. 83. Utrum vero diversa, vel unum peccatum com mittat qui diversa mala optat et increpat inimico, v. g. infamiam, mortem, paupertatem, quaestio est. Nos dicimus, si ea mala sub una ratione mali apprehendat, nempe ut media ad illius perniciem, satis probabiliter eum Cajetano, Croix, Bonacina, Lugo, Valentia, etc., committit unum tantum peccatum, et satis est confiteri: *exoptavi grave malum proximo.* Sed si efficaciter optasset in suum inimicum diversa mala inferre, aut optasset specifice, et in particulari, ut praedicta mala illi accederent, tum debet omnia illa distincte confiteri; quia illa sunt diversa peccata. Ita Liguori. *Hom. Ap. Tr.* III, n. 63; et *Op. Mor.* l. 5, n. 50.

non feratur, ut iis maledicat, prout sunt creaturae Dei. Imo plerumque id neque mortale est; quia per id eisdem neque in se, neque ex mente proferentium infertur gravis injuria: — 1 non in se, quia vox *mortui* magis referenda est ad corpus, quod moritur, quam ad animam, quae semper vivit: ad summum significat homines vita functos, qui possunt esse tam salvi quam damnati; — 2 non ex mente proferentium; quia mortuis maledicentes non intendunt mala adprecari animabus defunctorum, sed potius exprobrare vivos, ad quos maledictiones suas adinstar injuriae solent referre (1).

Quid (quaeres) *si quis maledicat toti mundo, vel daemoni?* Dicimus: maledicere *toti mundo* est mortale, nisi intelligatur ille mundus, qui virtuti adversatur; in ipso enim totaliter sumpto specialiter elucet Dei bonitas, sapientia ac potentia. Adeo verum est, ut jurare per coelum et terram habeatur ab omnibus ut firmum juramentum. Maledicere vero *diabolo* raro est mortale; quia ipse fere semper solet maledici ut est auctor malorum, vel Dei inimicus: quo sensu, abstrahendo ab impatientiae actu, hoc neque veniale est (2).

Q. 2. *Quotuplex est blasphemia?*

R. Blasphemia potest considerari: 1 ratione intentionis, qua in eam erumpitur; 2 ratione modi, quo ea committitur; 3 ratione verborum, quibus exprimitur; 4 ratione objecti, in quod fertur:

1. Ratione intentionis alia est *directa*, quae nempe Deum directe aggreditur ex intentione ipsum inhonorandi, et dicitur etiam *diabolica*. Alia *indirecta*, et est cum quis advertenter quidem profert verba blasphemiae; sed absque directa intentione Deum inhonorandi, v. g. si irrisorie et modo delestativo, vel ex ira loquatur contra Sanctos aut contra cultum Dei, satis advertens malum, quod verbis illis significatur.

2. Ratione modi blasphemia alia est interna, quae dicitur etiam *blasphemia cordis;* alia externa, quae dicitur etiam *blasphemia oris*, vel *operis*. Prima tota in animo consummatur, quin prodeat exterius; talis est illa: *dixit insipiens in corde suo, non est Deus* (3). Altera verbis vel factis exterius manifestatur; sicut enim Deus laudari potest corde, ore et opere, ita corde, ore et opere inhonorari.

3. Ratione verborum, blasphemia alia est simplex, alia haeretica, alia haereticalis, alia imprecativa, alia dehonestativa. — *Simplex* seu nuda est locutio in Deum contumeliosa, quin aliam malitiam includat. ***Haeretica*** **est** quae continet etiam haeresim, quae nempe vel negat Deo quod fides docet illi convenire, v. g. si quis dicat, ***Deum non esse justum, nec sanctum***; vel eidem attribuit quod Fides inficiatur, v. g. si quis dicat ***Deum esse auctorem peccati***. Talis blasphemia est reservata in Bulla *Coenae*, quando qui eam profert, animo etiam credit. Quod si haec proferens ore, non credat corde, tunc habetur blasphemia ***haereticalis***. ***Imprecativa*** est cum quis Deo malum imprecatur, v. g. si dicat: ***pereat Deus***. Tandem ***dehonestativa*** vera quidem de Deo pronuntiat, sed irreverenter, per contemptum, ex ira et malo animo erga Deum: talem v. g. protulit blasphemiam Julianus Apostata; cum morti proximus, ira in Christum excandescens, impie exclamavit: ***vicisti, Galilaee, vicisti!***

4. Ratione objecti dividitur blasphemia in eam, quae fertur immediate vel in Deum, vel in B. atam Virginem, vel in Sanctos. Quae quidem divisio ideo ponitur, quia in nonnullis Synodis habentur reservatae blasphemiae contra Deum et Virginem; non autem ea, quae fertur contra Sanctos immediate.

Q. 3. *An omnes blasphemiae specie differant inter se, ideoque an Confessarius debeat inquirere super earum diversitate.*

R. Cum Lessio: si blasphemia procedat ex desperatione, vel ex odio aut infidelitate, ut si sit imprecativa, haeretica vel haereticalis, id aperiendum est; nam tunc blasphemiae accedit nova malitia. Quae sane est ex desperatione, est etiam contra spem;

(1) V. Dissertatio s. Alphonsi, *Op. Mor.* l. 3. n. 130. *Hom. Ap. Tr.* v. nn. 3. *et seqq.*

(2) « Ordinarie loquendo, censeo rusticos, qui mundo maledicunt, ut plurimum graviter peccare, dum ipsi de tali maledictione cum magno horrore se accusant ». Liguori, *Op. Mor.* l. 3. n. 129. — In ira autem usurpare daemonem sine imprecatione non est per se peccatum; assidua tamen ejus nominatio non decet christianum, et ratione scandali potest esse gravis. V. Liguori, *Opus Mor.* l. 4. n. 131.

« Alia quaestio est, ait Stapf, § 226, qualis culpa illorum sit, qui tempestati vel aliis casibus a Deo immissis maledicunt. Sane cum aeris intemperies et ejusmodi casus ex dispositione divina accidant, talia maledicta proxime contra Deum ipsum proferri videntur. Attamen, miselli ruricolae, quibus hoc peccatum haud infrequens est tum ob simplicitatem tum ob imperfectionem actus, praesertim si alias bonae indolis sint, a peccato lethali plerumque excusari possunt ».

(3) Ps. 13.

haeretica est etiam contra fidem, haereticalis contra praeceptum fidem exterius profitendi, imprecativa vero contra charitatem Dei.—Item aperienda est blasphemia, quae fuerit directe volita seu dehonestativa, ut cum fit animo faciendi contumeliam Deo: non vero si indirecte solum sit volita, ut cum fit ex ira erga hominem ad ostendendam animi indignationem, vel ex impatientia, absque pravo motu in Deum. Longe enim alterius rationis peccatum est, cum fa-cis aliquid directa intentione, ut legem violes; hoc enim legis contemptum includit (1).

Si vero blasphemia fuerit in Sanctos, non autem in Deum, utrum id etiam sit aperiendum, disputant. Alii affirmant probabiliter cum Antoine, Collet aliisque; quia omnes ultra propriam malitiam continent novam malitiam contra duliam, vel hyperduliam, vel latriam. Alii tamen etiam probabiliter negant cum Layman, Viva, Sanchez, etc.: quia singulae aequaliter adversantur virtuti Religionis: nam illi etiam qui blasphemant in Sanctos, *si eos non intendant injuriis afficere ob propriam eorum excellentiam, sed quatenus sunt Dei amici et ad eum mediate referuntur*, contra latriam peccant; ac proinde non tenentur aperire, an Deum an Sanctos blasphemaverint. — Diximus: *si eos non intendant, etc.*; si enim clare constet aliquid contumeliosi in Sanctos quidem proferri, sed tantum uti homines olim in terris degentes, erit dumtaxat blasphemia contra duliam vel hyperduliam (2).

Ceterae tandem blasphemiae speciem non mutant, ideoque non sunt de necessitate explicandae in sua specie; cum eam non diversificent.

Q. 4. *Quale peccatum est blasphemia?*

R. Nemo dubitat, quin blasphemia sit ex genere suo mortalis. Hinc in Levitico: *qui blasphemaverit Nomen Domini, morte moriatur* (3). *Nihil horribilius blasphemia*, inquit s. Hieronymus, *quae ponit in excelsum os suum* (4). Ipsa ratio altissime clamat, contumeliam quamlibet in Deum esse peccatum ex genere suo mortale. Neque dicas, blasphemiam in Sanctos non irrogare injuriam Deo; respondet Angelicus: *sicut Deus in Sanctis suis laudatur, in quantum laudantur opera, quae Deus in Sanctis efficit; ita et blasphemia quae fit in Sanctos, ex consequenti in Deum redundat* (5). — Venialis tamen esse potest quandoque blasphemia, non quidem ex genere suo, sed ex defectu requisitae advertentiae et deliberationis ad mortale: sic qui ira, vel alia animi passione abreptus prorumpit in verba blasphemiae, eorum significationem minime advertens, non peccat nisi venialiter (6).

In blasphemos animadvertit tum jus civile eos corporalibus poenis plectendo (7); tum jus Episcopale eos reservationi subjiciendo; tum demum jus canonicum, quod quidem praecipit denuntiandos, ac contra ipsos procedendum esse (8). — Qua in re haec notamus quoad simplices blasphemos (9), quod olim duae erant obligationes ex Concilio Lateranensi: una eos increpandi, et haec abiit in desuetudinem, ejusque in locum successit obligatio correctionis, si fructus speretur, ut docent Sanchez, Palaus, etc. Altera eos denuntiandi, et haec etiam per desuetudinem non videtur amplius obligare, ut dicit Viva. Qui tamen blasphemiam haereticam vel haereticalem proferunt, intra mensem ex Decreto S. R. Inquisitionis (10) sunt denuntiandi. Intellige tamen, si id agant serio et advertenter; quia non adest haec obligatio, si istae propositiones aut blasphemiae proferantur ex ignorantia; aut lapsu linguae; aut ex iracundiae impetu, ut proferentem ex rationis usu abripuerit; aut si proferantur sine pertinacia, quae semper necessaria est ut denuntiandi gravem obligationem inducat, prout docent Salmanticenses cum aliis (11).

Q. 5. *Quid de iis, qui blasphemandi consuetudinem habent?*

R. Qui consuetudinem blasphemandi habent, tenentur sub gravi operam dare ad illam extirpandam, alioquin toties peccant quoties advertenter id omittunt; quia esset

(1) V. Liguori, *Opus Mor.* l. 3, n. 126.

(2) Imo erit etiam solum veniale, si fiat ex joco, v. g. si quis ss. Crispinum et Crispinianum appellet sutores, Apostolos piscatores. Erit e contrario mortale, si id fiat ex contemptu, ex odio, vel ex indignatione in Sanctos.

(3) Lev. 24. (4) L. 7, in Is. c. 18.

(5) 2, 5, q. 13, a. 1.

(6) V. Sarnelli, *Opera contro la bestemmia.*

(7) Si blasphemia est haereticalis, per se est tantum judicia ecclesiastici eam cognoscere, ut probant ex C. *Quamvis pactum 2, de pactis in 6.* — Si non est haereticalis, eam cognoscere et punire est mixti fori, ut probant Barbosa aliique.

(8) Ita Julius III, Const. *In multis*—Lateranense Concilium=Decretum S. R. I.—V. etiam dicenda de *Virt. Theol.*, ubi de *haereticis.*

(9) Blasphemia hic dicitur *simplex* per oppositionem ad haereticam et haereticalem, si nempe directe fidei articulis non opponatur.

(10) Nonnulles tamen exceptiones v. *De Virt. Theolog.* ubi *de haeresi* q. 6.

(11) V. Liguori, *Opus Mor.* l. 3, n.123; et l. 4, n. 251. It. *Hom. Ap. Tr.* xiii, n. 77.

interpretative velle permanere in periculo proximo peccandi, cum pravus habitus vehementer ad suos actus provocet: hinc negligentes non sunt absolvendi. Si vero dent operam, et tamen iterum labantur interdum, poterunt a mortali excusari; eo quod tunc blasphemiae istae, impetu quodam naturali productae, non sint perfecte voluntariae neque in se neque in causa, utpote retractata proposito illo efficaci. At non excusabuntur a veniali; quia adesse semper in blasphemante censetur advertentia aliqua saltem confusa de malitia verborum, quae profert: neque ira ita ordinarie intellectum obtenebrat, ut nulla omnino remaneat advertentia ad blasphemiae malitiam.

Quid (quaeres) *est de iis, qui Jesu et Mariae Nomina appellare continuò solent?* Vel Nomina hujusmodi appellantur ex reverentia et cordis devotione, v. g. *laudetur Jesus Christus!* Vel ex quadam contracta consuetudine et animi levitate, v. g. *Jesus Maria!* Vel ex ira et subito spirituum impetu, v. g. *per Deum Sanctum, per Christum!*

Si 1, ea Nomina proferentes nedum peccent, imo rem sanctam et indulgentiarum thesauro decoratam, ideoque et sibi et Deo gratissimum praestant: et est salutaris se invicem salutandi in pluribus fidelibus formula (*P*). Si 2, blasphemiam utique non committunt, cum ea nomina non proferant contumeliose; sed per se culpam venialem minime effugient, quia haec est vana Sanctorum Nominum usurpatio. Hinc Scriptura: *nominatio Dei non sit assidua in ore tuo, et nominibus Sanctorum non admiscearis, quoniam non eris immunis ab eis* (1). Si 3, excusantur ordinarie, scandalo secluso, a peccato gravi; quia ex ignorantia aut indeliberatione (ut plurimum) id proficisci censetur. At gravissime sunt isti increpandi; cum hominem christianum id dedeceat, ac mortali peccato locum faciat (2).

Q. 6. *Quaenam sunt remedia adversus blasphemias?*

R. Duplicis sunt generis remedia adversus blasphemias: alia respiciunt praeteritas castigandas; alia vero futuras praecavendas.

Ad prima quod attinet, praeter consueta contra vitia omnia, nempe orationem, jejunium, eleemosynam, utiliter a Confessario injungetur, ut blasphemator toties ad pedes Crucifixi genuflectat et veniam efflagitet, vel toties aliquam Dei laudem aut orationem recitet, quoties lapsus est in blasphemias; etenim poena removet a culpa.

Quoad secunda, eidem praecipiatur, ut serio recogitet: — 1 malitiam et gravitatem vitii, quod diaboli et damnatorum est proprium, juxta illud de dracone infernali: *aperuit os suum in blasphemias ad Deum* (3); — 2 quae et quanta irrogetur irreverentia Sacramentis et Sanguini Christi, dicente Chrysostomo: *tanta est in blasphemia irreverentia erga sacra, quam si haec omnia pedibus conculcarentur*; — 3 quod blasphemandi consuetudo est magis certum reprobationis et futurae infelicitatis signum; nam quemadmodum Filii Dei divinis laudibus assueti eos addiscunt hymnos, quorum concentu delectabuntur in coelo; ita filii diaboli turpissima illa cantica addiscunt, quae maledicti eructabunt indesinenter in inferis (4).

Q. 7. *Quid Synodus Novariensis circa blasphemiam?*

R. Synodus Novariensis reservat *blasphemiam in Deum, vel Deiparam Virginem aut Sanctos, quae a duobus vel a pluribus audita fuerit; et blasphemiam haereticalem, nemine etiam audiente, prolatam.* Ubi notandum est discrimen inter blasphemiam simplicem et haereticalem; haec enim inducit reservationem Synodalem, etiamsi prolata sit nemine audiente (non loquimur de haeretica utpote Pontifici reservata (5)): illa vero ad reservationem inducendam requirit, ut a duobus vel pluribus audiatur, cujuscumque sexus isti sint et conditionis; etiamsi pueri, si tamen humano modo adsint, et doli capaces.

Item reservatur blasphemia illius, qui jurat per falsos Deos. Non tamen factum licet execrandum, Dei nempe vel Sanctorum effigiem aut simulacrum conculcantis, vel dilacerantis. Tandem praecipitur, eos esse denuntiandos, qui ex habitu, pacatoque animo in blasphemias erumpunt (6).

Q. 8. *Quid jus poenale Neapolitanum contra blasphemos?*

R. Jus poenale Neapolitanum decreto diei 5 Junii 1827 ad clariorem declarationem art. 101 sic decernit — 1° *La bestemmia, o sia l'empia esecrazione del nome di Dio, e de' Santi, proferita in chiese aperte al pubblico culto*, o *in altri luoghi nell' atto di sa-*

(1) Eccli 23.

(2) RR. Pontifices in eo toti fuerunt, ut hoc nefandum scelus prorsus extirparent a christiana gente; hac de re vid. Breve *Ad execrabile* Benedicti XIV.

(3) Apoc. 13.

(4) V. Salvatori, *Istruzione pratica pei Confessori novelli* § 21.

(5) V. de *Virtut. Theol.* ubi de haeresi.

(6) Pag. 24, et 316.

cre o pubbliche funzioni, sarà punita colla reclusione. Senza tali circostanze la bestemmia in luogo pubblico sarà punita colla relegazione—2° La bestemmia si reputa pronunziata in luogo pubblico allorchè è proferita nelle strade pubbliche, nelle piazze pubbliche, ne' caffè, nelle osterie, nelle bettole, nelle cantine, ne'bigliardi, nelle spezierie, ed in altri luoghi di abituali riunioni aperti nelle strade pubbliche, e nelle pubbliche piazze (1).

Articulus III. — *De sacrilegio* (2)

Q. 1. *Quid est sacrilegium, et quale peccatum?*

R. Sacrilegium est *violatio rei sacrae*, sive *est rei divino cultui dicatae indigna tractatio*. Sic dicitur quasi *sacrilaedium*, seu laesio rei sacrae: nomine *rei* hic intelligitur etiam persona et locus, seu id omne, quod ad divinum cultum ordinatur. Est autem sacrilegium peccatum ex genere suo lethale, quia ex se gravem Dei injuriam semper involvit; et tanto graviorem, quo majorem sanctitatem obtinet res sacra. — Religioni vero illud opponitur, ad quam pertinet revereri Deum et divina.

Ex his patet criminis deformitas; nil ergo mirum, si vel in hac vita Dominus gravem sacrilegis poenam inflixerit: sic Nadab et Abiu, qui ignem profanum desuper thuribulis imposuerunt, devoravit ignis egressus a Domino (3): sic Joas rex, qui thesauros templi temere surripiebat, a servis suis necatur (4): sic Balthasar, qui vasis sacris abutebatur, a Domino corripitur (5): sic tandem Lysimachus, multis commissis in templo sacrilegiis, ante aerarium interficitur (6). Hic duo notanda sunt: — 1 ad sacrilegium non requiri, ut quis *directe* intendat res sacras inhonorare, quod haereticorum est; sed sufficit quaevis indigna earum usurpatio, si *deliberate* fiat, quacumque de causa; — 2 ut aliqua actio sit sacrilegium, debet res violari in eo, quo sacra est: unde si quis male loquatur de aliquo, qui votum castitatis habeat, istius detractio non induit naturam sacrilegii formalis: quia iste est sacer Deo tantum quoad corporis munditiem, non autem quoad famae integritatem.

Q. 2. *Quotuplex est sacrilegium?*

R. Cum tria sint objectorum genera, quae Deo sacrari, seu deputari possunt ad Dei cultum, nempe *persona*, uti clericus; *locus*, uti templum; *res aliae*, uti vasa sacra, imagines, etc.: hinc triplex distinguitur sacrilegium, *personale* si persona, *locale* si locus, *reale* si res violetur sacra Deo. Haec autem triplex species distincte est in confessione aperienda; cum alia sit sanctitas loci, alia rei, alia personae.

1. *Personale* respicit violationem, sive indignam tractationem personae sacrae: persona porro Deo sacratur vel per sacram ordinationem, vel per statum religiosum, vel per aliquam ejusdem participationem, quale esset v. g. votum simplex castitatis (7).

2. *Locale* respicit violationem loci Deo sacri, quae multipliciter potest evenire (8).

(1) C. Alb. 262. 163— C. A. poen. p. 1, § 107.

(2) De sacrilegio ut est peccatum luxuriae, *vid. De peccatis.*

(3) Lev. 10.

(4) 2 Reg. 12; et 2 Paral. 26.

(5) Dan. 5.

(6) *2 Mach. 4, et* 8— V. Feller, *Storia e fatalità dei sacrilegi.*— De Plancy, *Leggenda dei Comandamenti di Dio*. Torino, Marietti 1846. Hic praestat audire quod narrat P. Cesari, *Fiori di Storia Eccl*. Ragion. vi su s. Pietro: « Questa verità fu conosciuta eziandio dai Gentili. Volendo Flaco convertire ad uso profano una certa fabbrica mezzo rovinata, ma che alla forma mostrava poter già essere stata tempio degl'idoli, ne dimandò l'imperatore Trajano quello che fosse da farne. Rispose. Cercasse assai sottilmente, e trovando che veramente quello era stato luogo sacro, non lo toccasse: *Religio occupavit solum*: perchè (oh verità scritte nel diamante de'cuori! non possibili a cancellare!) la religione ha preso la possessione di quel terreno, e non può senza sacrilegio tornar profano. Erano stati al re Massinissa donati due denti di elefante d'incredibil grandezza. Indi a poco egli venne a sapere, com'erano stati tolti dal tempio di Giunone in Malta; ed egli non lo sapeva. Se ne fece coscienza. Apprestata una galea in vero studio, li rimandò al tempio della falsa Dea, dimandando quasi perdono del fallo, con questa iscrizione: *Rex Massinissa imprudens acceperat. Re cognita, reponendos restituendosque curavit.* Lo stesso fece P. Cornelio superiore Emiliano d'una statua di Diana che era in Cartagine da lui presa (*Cicer. in Verrem*, l. IV, c. 34,46). Questi saranno i nostri giudici ed accusatori in quel gran dì. Si provegga a cui fa bisogno, mentre è anche tempo ».

(7) Violatio autem haec, seu indigna tractatio tribus modis committi potest: — 1 violentas inferendo manus in Clericum, vel Religiosum; — 2 personas ecclesiasticas subjiciendo foro laicali, nisi per Concordata cessaverit hoc privilegium exemptionis et immunitatis; — 3 luxuriose violando personam Deo per votum castitatis dicatam.

(8) 1 Nempe violando Ecclesiae vel alterius loci sacri immunitatem, v. g. fores effringendo, evertendo altaria, bona eripiendo; 2 polluendo Ecclesiam modis in Rituali R. descriptis; 3 exercendo in Templo actionem profanam, quae vel natura sua, vel juris praescripto adversetur loci sanctitati, ut sunt mercatus, pubblica convivia, ludi thea-

Hic pro loco sacro intelligitur quilibet locus ad divina officia, aut ad mortuos tumulandos destinatus a tecto ad solum, etiamsi interdictus et pollutus.

3. *Reale* est indigna tractatio rei sacrae distinctae a loco et persona. Res dicitur sacra *vel* quae sanctitatem producit, ut Sacramentum; *vel* quae sacrum significat, ut verba Scripturae; *vel* quae sacra repraesentat, ut imagines Sanctorum et caerimoniae sacrae, *vel* quae est Sanctorum particula, ut reliquiae; *vel* quae ad cultum et Ecclesiae ornamentum pertinet, ut sunt bona ab Ecclesia jam possessa; *vel* quae ad ministrorum sustentationem deputata est, intellige cum s. Thoma, quae talis est natura sua, ut ecclesiasticum beneficium (1). Hinc sacrilegium reale est: — 1 uti verbis Scripturae ad scurrilia, fabulosa, vana, adulatoria, detractoria, etc. (2): Tridentinum hanc usurpationem vocat *temeritatem*, et eam puniri jubet (3); — 2 furari reliquias, contradicente domino; — 3 ad Sacrificium adhibere vasa sacra, corporalia, etc., enormiter immunda, vel permittere ut in pyxide corrumpantur particulae etc., (4).

An (quaeres) *omne furtum in Ecclesia sit sacrilegium.* Legitur in jure canonico: *similiter sacrilegium committitur auferendo sacrum de sacro, vel non sacrum de sacro, sive sacrum de non sacro* (5). Dubium esse potest de furto rei, quae per accidens in ipsa Ecclesia reperiatur, ut si quis alterius crumenam vel horologium subtiliter in Ecclesia surripiat. Alii negant hoc furtum sacrilegium esse, ut Lugo et Lessius; quia nihil Ecclesiae interest de alterius crumena vel horologio. Sed alii probabilius affirmant cum Luraschi, Layman, Elbel, Salmanticensibus, Filliucio, etc., cum semper verificetur, quod talis furetur non sacrum de sacro (6).

Q. 3. *An vasa sacra et vestes in usum profanum converti queant.*

R. Si res sacra totaliter immutari possit atque ad communem materiam reduci, v. g. si calicem argenteum igne vel ferro reducamus ad communem massam argenti, utique ad usus profanos converti potest; quia amissione formae et benedictio amittitur, ac proinde illa res nihil externi retineret, quod indecens appareat. — Secus si res non totaliter difformetur: hinc non licet ex veteri casula vestes profanas resarcire; sed casula illa est comburenda: ita docet s. Thomas (7). Unde patet non licere hujusmodi vestes ad usus profanos vendere, v. g. ad cartam conficiendam, aut oppignerare (8).

Q. 4. *Quaenam sunt poenae in sacrilegos?*

R. Sacrilegi jure canonico varie olim puniebantur: nunc excommunicantur: quae poena ipso facto (et reservata) incurritur tantum a percussoribus Clericorum (9); a frangentibus Ecclesias simulque eas rebus sacris expoliantibus; a violantibus Ecclesiasticam immunitatem, nempe tributa imponendo, aut Ecclesia bona usurpando (10). In ceteris excommunicatio est solum ferendae sententiae.

In triplex sacrilegii genus, *personalis, localis*, *et realis* gravissime quoque animadvertit jus poenale Neapolit. art. 92 et seq. Dec. dici 7 Maji 1821: nempe damnatione in opus publicum ergastulo, vel etiam *morte* pro circumstantiarum discrimine.

tales. Aliqua autem moderata deambulatio in Ecclesia, aut privata comestio etiam sine necessitate, non videtur grave peccatum, si absit scandalum, clamor et contemptus.

Liguori, *Opus Mor*. l. 3, n. 37.

(1) 2, 2, p. 99. a. 3.

(2) « Quoad ejusmodi lusus et facetias circa sacra praecipue nos Sacerdotes cautos esse oportet. Prae reliquis in hac materia valet, quod aliquis ex SS. PP. ait: *nugae laicorum sunt in ore Sacerdotis blasphemiae*. Concil. Trident, sess. 4 ». Stapf, § 227. « Fragmenta autem, ait hic Ep. Bouvier, librorum in quibus verba sacra inscribuntur ad profanos usus adhibere sine contemptu, non est sacrae Scripturae profanatio, nec proinde sacrilegium ». Item de Sanctorum Imaginibus non benedictis dicendum est.

(3) Sess. 5 in fine.

(4) Reale sacrilegium est profanatio vasorum et instrumentorum sacrorum, v. g. si quis calice utatur in convivio, ornamenta altarium vel Sacerdotum ad usus profanos applicet: intellige de iis, quae consecrari vel saltem benedici solent; nam ad nuptias, vel communem usum adhibere tapetes, candelabra, pelvim, imo et manutergium et cetera quae mediate serviunt ministerio sacro, non esse peccatum docet Tamburini, nisi fiat ex aliquo contemptu saltem implicito, ut si semper et indifferenter sic utaris supradictis. Atque idem affirmat de candelis, ramis, aqua, incenso et similibus benedictis, quod in modicis istis benedictionibus non agatur cum tanto rigore ab Ecclesia, ut patet in pane, ligno, carbonibus, etc., benedictis. — Liguori, *Opus Mor*. l. 3. n. 40.

(5) Can. *Quisquis*, caus. 17, q. 4, c. 21.

(6) Certum est autem sacrilegium non esse furtum in claustris, vel in Oratorio domus privatae. Liguori, *Opus Mor*. l. 3, n. 39.

(7) P. 3. q. 83. a. 3. ad 3.

(8) V. Benedictus XIV, *Notificatione* LII.

(9) Ex dictis *de Censuris*.

(10) C. Conquest. 22 de sent. exc.

Articulus IV. — *De simonia* (1).

§ I. — *De simoniae natura et divisione*

Q. 1. *Quid est simonia?*

R. *Nomen simoniae a Simone Mago acceptum est de quo legitur Actorum VIII, quod obtulit Apostolis pecuniam ad spiritualem potestatem emendam, ut scilicet quibuscumque manus imponeret, reciperent Spiritum Sanctum:* ita s. Thomas (2). Definitur autem simonia a Theologis: *studiosa voluntas emendi, vel vendendi pretio temporali aliquod spirituale vel spirituali adnexum.* Unde tria ad ejus naturam necessaria sunt: — 1 ut materia sit *spiritualis, vel spirituali adnexa;* — 2 ut pretium sit temporale; — 3 ut intercedat emptio, vel venditio : quae quidem necesse non est, ut executioni mandetur, sed sufficit ut malitiose tantum intendatur ; voluntas enim peccatum facit, ideo dicitur *studiosa voluntas.*

Simonia grave peccatum est; nam graviter prohibetur a jure tum naturali, quod vetat omnino vendere rem impretiabilem; tum divino juxta illud: *gratis accepistis, gratis date* (3); tum ecclesiastico, ut constat ex toto titulo de simonia, in quo ea appellatur *execrabile flagitium*; tum civili communi (4). — Simonia opponitur religioni; imo quaedam species sacrilegii est, cum sit indigna rei sacrae tractatio: opponitur justitiae, quia res spirituales sunt supra omne pretium. Imo et haeresis vocari solet a canonico jure, non quidem proprie; sed late, vel quia qui illam exercet, primum haeresiarcam novi Testamenti imitatur, vel quia qui eam frequenter committit, haeresis suspicionem afferre solet, et poenas aliquo modo similes meretur. Merito ergo ait Paschalis Papa: *simoniacos comparandos esse Judae proditori, qui Judaeis Dei occisoribus Christum vendidit: et omnia crimina ad comparationem simoniacae haeresis quasi pro nihilo reputari* (5).

Q. 2. *Quid significat in simonia illud* emendi, vel vendendi?

R. Illud *emendi* et *vendendi* in simonia significat quemcumque contractum onerosum, sive voluntatem alterum obligandi ad dandum spirituale pro temporali, aut vicissim; tota enim simoniae malitia sita est in irreverentia, quae committitur, dum res spirituales instar temporalium aestimantur et contractibus subjiciuntur. Hinc simonia non erit aliquod temporale gratis alteri tradere pro Beneficio Ecclesiastico jam accepto. Neque spirituale cum spirituali permutare, puta Missa cum Rosario (si excipiatur materia beneficiaria, quae jure canonico prohibetur); nam res ejusdem ordinis bene invicem aestimantur.

Quid (dices) *si quid temporale tradatur pro omissione rei spiritualis?* Si detur quid temporale pro omissione rei spiritualis, quam quis tenetur ponere vi potestatis spiritualis ut est v. g. omissio absolutionis, est simonia; cum vendatur exercitium rei spiritualis pro temporali (6): *correctio... est spiritualis actus;... unde simoniam committit qui pecuniam accipit, ut peccatum quod tenetur revelare aut punire, non revelat nec puniat,* ait s. Thomas (7). Idem dicendum, si ob tuam omissionem culpabilem alter spirituale consequatur; tunc enim omissio illius actus ultimo resolveretur in actum ipsum ; esset si quis ideo consequatur Beneficium Ecclesiasticum, quia tu pecunia motus cessas contra ipsum prosequi justam accusationem. Si vero rem spiritualem omittere pendeat tantum a libertate , poterit turpe peccatum esse, non tamen simonia; cum nihil sacrum tunc vendatur, sed solum usus liberi arbitrii; ut esset omissio orandi, celebrandi etc.

Q. 3. *Quid sibi vult vox illa* pretio temporali *in simonia?*

R. Vox illa *pretio temporali* in re simoniaca indicat munus quodcumque temporale, quod s. Thomas revocat ad *munus a manu;* ad *munus a lingua*; ad *munus ab obsequio.*

1. *Munus a manu* est pecunia, seu bonum quodcumque temporale pretio aestimabile: sic v. g. esset munus a manu in me,

(1) V. Liguori, *Opus Mor.* l. 3. n. 49 *et seq.*
(2) 2, 2, q. 100. — V. Bibbia di Vence, vol 6. *Diss.* sopra Simone il mago. (3) Matth. 10.
(4) L. *Si quamquam 31* Cod. de Episc. et Elect.
(5) Inauditum ac recens hujus gravissimi sceleris exemplum exhibent Protestantes, ut refert Diar. *La Civ. Catt.* Ser. 2. v. 2. p. 217: « La *Direzione Spirituale* del popolo di Spetisburg-Charton Marshal fu venduta all' asta pubblica da' sigg. Smith e figlio. Il banditore annunziò che il titolare ottuagenario cagionevole di salute volea ritirarsi dalla cura delle anime vendendola però al miglior offerente. La rendita del benefizio è di 624 lire sterline. Messa all' incanto la prima grida fu di 5000, crebbe del bello a misura del vario zelo dei pretendenti ministri, finchè il zelantissimo ebbe comperata la *direzione spirituale* al prezzo di 5550 sterline ossia 138, 750 fr. E poi dicasi che i protestanti non bruciano di sagro fuoco. avidi come sono di comperare a tanto prezzo il campo dei loro apostolici sudori ! »
(6) Decr. Greg. l. 5, t. 3 *de simon* c. 14 *: nemo Presbyt.*
(7) In 4, D. 25, q. 3, a. 2. q. 11,

si darem aliquam rem spiritualem cum pacto, ut alter remittat mihi debitum; vel ut solvat pecuniam licet alias mihi debitam; vel etiam ut mutuam eam suppeditet in futurum; spiritualia enim gratis et sine ullo respectu ad temporalia danda sunt juxta illud Christi: *gratis accepistis, gratis date*; si secus, simoniacum est. — Item simonia est si detur alicui Beneficium Ecclesiasticum cum pacto, ut subeat aliquod novum onus, licet spirituale, quod prius ipsi Beneficio adnexum non erat; puta onus docendi, canendi, pluries celebrandi, aut diverso loco ab eo, de quo loquuntur Beneficii tabulae: ratio est, quia ex jure canonico omne pactum in Beneficiis ecclesiasticis superadditum uti simoniacum habetur: imo vel ipsa permutatio spiritualis, quae in aliis rebus spiritualibus permitti potest, v. g. applico pro te Missam, ut mane applices pro me, in re beneficiaria omnino vetita est. (1). Attamen si ab Episcopo una cum Capitulo imponatur Beneficio vacanti (semper subintellige *ecclesiastico*) onus aliquod honestum, v. g. infirmis assistendi, bene sustinetur in jure (2).

2 *Munus a lingua:* hoc nomine intelliguntur laudes, favores, intercessiones etc.; quia haec quoque solent in communi hominum sensu aestimari. Sic esset v. g. munus a lingua in Episcopo, si beneficium alicui conferret, ut ab eo laudibus exornetur ac favoribus afficiatur, vel ne illius odium incurrat; quia vitatio ac fuga mali quod timetur, est temporale et pretio aestimabile. Vel etiam si dicat: *non conferam tibi beneficium, nisi talis me roget:* conferret enim motus favore humano, qui aestimabilis est. Secus esset, si simpliciter conferret beneficium ad preces alterius, sed nullo habito respectu ad favorem humanum acquirendum; tunc enim nulla interveniret venditio rei spiritualis pro temporali.

3. *Munus ab obsequio* est omne, quod pertinet ad servitutes, quae exhibentur ad finem obtinendi quidpiam spirituale: sic munus esset ab obsequio, si praelatus Beneficium Ecclesiasticum famulo, vel famuli filio conferret, ut gratis sibi serviat; vel ut ejus famulandi munus sic compensetur. Pariter Clerici, qui temporaliter inserviunt Episcopo expectantes pro retributione aliquid spirituale, simoniaci sunt: secus si serviant in spiritualibus, v. g. in munere praedicatoris; nam *ecclesiasticis utilitatibus desudantes, ecclesiastica dignum est remmuneratione gaudere* (3). Et Apostolus habet: *qui bene ministraverint; gravum bonum sibi acquirent* (4). Dicunt etiam communissime Salmanticenses cum Cajetano, Layman, Lessio, Suarez, Toleto etc., contra paucos, simoniam non esse, si quis inserviat Episcopo primario ad captandam ejus benevolentiam, secundario ad obtinendum beneficium, ut nempe sic Episcopus factus benevolus gratis Beneficium conferat (5). Verum hoc valde periculosum est, imo si alius titulus deest, recte supponitur intentio saltem virtualiter simoniaca (6).

Q. 4. *Quid intelligitur nomine* rei spiritualis *in simonia?*

R. Nomine *rei spiritualis* in simonia intelligitur omne, quod vel ex se, vel ex institutione Dei aut Ecclesiae pertinet ad salutem animae, atque ad ordinem bonorum spiritualium. Alia porro sunt spiritualia *in se ipsis et formaliter*, uti dicunt, v. g. dona Spiritus Sancti et gratia sanctificans; alia *causaliter*, quatenus nempe sunt causa donorum spiritualium, v. g. Sacramenta et Sacramentalia; *alia effective*, quae a causa spirituali procedunt, ut dispensationes votorum. etc.

Q. 5. *Quid intelligitur per illud* spirituali adnexum *in simonia?*

R. Per illud *spirituali adnexum* in simonia intelligitur quidquid cum re spirituali conjungitur. Temporale autem potest spirituali adjungi: — 1 *antecedenter*: et est quod ordinatur ad spirituale uti v. g. sunt vasa sacra, quae ordinantur ad Sacramentorum usum; — 2 *concomitanter*; et est quod intrinsece conjungitur cum re spirituali, quod proinde ab ipsa separari non potest, v. g. labor corporalis, qui necessario insumitur in Missae celebratione;

(1) Ex c. *Quam pio* 2, caus. 1, p. 2,
(2) C. *Significatum* de praeb
(3) C. *Eccles*. 67, c. 12, q. 2.
(4) 1 Tim. 3.
(5) Quo in casu nullum intervenit pactum neque implicitum, aut aequivalens; nullaque intenditur compensatio, neque ulla proprie dicta intentio directe obligandi donantem adest; quod quidem omne damnatum esset ab Innocentio XI sub propositione 45, uti notat, et explicat Viva.

(6) Non tamen est damnandus de simonia Episcopus, qui Beneficium confert Clerico in recognitionem gratitudinis ob praestitum obsequium; quia, ut ait Suarez, non dat tanquam determinate debitum. Et quodcumque Beneficium licet maneat gratuitum, de se tamen semper natum est ad extinguendam obligationem gratitudinis antea contractum.

V. Liguori, *Opus Mor*. l. 3, nn. 51 *et seqq*.

— 3 *consequenter*: et est cum praesupponitur aliquid spirituale tamquam causa et radix; sic jus percipiendi reditus ecclesiasticos praesupponit officium ecclesiasticum uti sui causam atque radicem.

Porro *per se* licitum est vendere temporale, quod *antecedenter* adnexum est spirituali, ut argentum calici; nam illa res semper retinet suum valorem intrinsecum a re spirituali independentem. Hinc in jure canonico legitur: *si* (Ecclesia) *habeat superflua vasa... integra vel aliis locis venerabilibus oblata dentur, vel conflata cuilibet alii vendantur* (1): nulla tamen in pretio habita ratione consecrationis. Diximus *per se*; jure enim Ecclesiastico excipitur Beneficiorum commutatio, Chrisma, Oleum benedictum et Caemeterium etc. — Quae vero sunt adnexa spirituali *concomitanter*, nequeunt vendi: secus res spiritualis venderetur, cum sint ab ea inseparabilia, sine quibus neque res ipsa subsistat: hinc tempus, quod necessario insumitur ad confectionem Sacramenti; non est pretio aestimabile. — Pariter nec ea, quae *consequuntur* rem spiritualem: vendi possunt; quod enim est adnexum consequenter alicui rei, rem ipsam supponit, et se habet veluti illius accessorium: si ergo principale nequit vendi, neque quod ex illo necessario sequitur. Hinc simonia est vendere jus vivendi de bonis monasterii; cum id sit necessario adnexum consequenter professioni, quae spiritualis est.

Q. 6. *Quomodo dividitur simonia?*

R. Simonia vel consideratur *ratione modi*, quo committitur: et alia est *mentalis*, alia *conventionalis*, alia *realis*, alia *confidentialis*. Vel *ratione juris*, quo prohibetur: et est *juris divini et humani*.

1. *Simonia mentalis* est, cum quis dat temporale animo alterum obligandi ad reddendum sibi spirituale, aut e converso, quin tamen ullum exprimatur pactum exterius: ideoque includit quidem actionem vere externam, sed exterius non apparet intentio, a qua actio illa procedit. Sic simoniae mentalis reus esset qui Episcopo praestet famulatum ex intentione obtinendi Canonicatum.

2. *Conventionalis* est, cum extat pactum explicitum: v. g. si quis de praestando famulatu conveniret cum Beneficii patrono, addito pacto expresso, ut ad idem Beneficium suo tempore nominetur. Si pactum a neutra parte sit executum, dicitur *pure conventionalis*: si ab una tantum parte, *conventionalis mixta*, quia participat aliquid de reali.

3. *Realis* est cum pactum ipsum per reciprocam rei spiritualis et temporalis traditionem executione donatur, v. g. si nominatio ad beneficium in allato exemplo pro famulatu jam praestito contigerit.

4. *Confidentialis* est quae consistit in Beneficiorum Ecclesiasticorum provisione, si fiat tamen quatuor sequentibus modis: 1 *per accessum*, cum nempe quis procurat alteri Beneficium eo pacto, ut ipse deinde idem resignare debeat *vel* procuranti *vel* alteri ab ipso designato; 2 *per ingressum*, si beneficium collatum, sed nondum possessum quis resignet cum pacto illius possessionem adipiscendi, sive in beneficium *reipsa ingrediendi* in dato casu, et tempore; 3 *per regressum*, cum quis renuntians Beneficium sibi reservat jus illud iterum consequendi in aliquo determinato casu; 4 *stipulatione pensionis aut fructuum*, quando quis procurat alteri Beneficium ea spe, ut hic sibi vel alteri a se designando omnes Beneficii fructus, vel eorum partem tribuat, aut pensionem ex eo persolvat. Haec simonia locum quoque habet in Ecclesiasticorum beneficiorum permutationibus, resignationibus, ac pensionibus ex Pio IV et V.

5. *Simonia juris divini* est quae prohibetur jure divino ob intrinsecam sui malitiam, quando scilicet pro temporali datur res vel in se, vel ex Christi institutione spiritualis: uti gratia sanctificans, Sacramenta et Ordines Sacri.

6. *Simonia juris humani* dicitur quae non est intrinsece mala, sed solum mala est, quia ab Ecclesia prohibetur ob reverentiam erga res sacras; lex enim habet vim efficiendi, ut suum objectum sit materia illius virtutis, ex cuius motivo fertur, ut recte notat Antoine. Sic communio facta ab homine non jejuno sine causa excusante, est sacrilegium; quia Ecclesia ex motivo reverentiae vetuit sumptionem cujuscumque rei per modum cibi vel potus ante communionem. Talis est etiam permutatio beneficiorum ecclesiasticorum inter se, in quibus non habetur, nisi prohibitio Ecclesiae; cum aliunde servetur in iliis aequalitas rerum commutando spirituale cum spirituali.

Q. 7. *An possit in simonia dari materiae parvitas?*

R. Si agitur de simonia juris divini, sententia communis est nullam dari materiae

(1) C. *Hoc jus* 2 § 1, c. 10, q. 2.

parvitatem; quia gravis semper est in res sacras irreverentia easdem aestimare instar rerum temporalium, et utpote tales contractibus subjicere. Hinc d. Petrus Simonem Magnum criminis hujusmodi reum sic vehementissime increpat: *pecunia tua tecum sit in perditionem, quoniam donum Dei existimasti pecunia possideri!* quae verba indicant piaculum valde infandum. Ideo simonia juris divini non potest esse venialis ob materiae parvitatem, sed tantum ob imperfectionem actus, aut ignorantiam.

Si vero sermo sit de simonia juris humani tantummodo, admittenda est materiae parvitas cum Croix ac Navarro; quia quando nec accipitur nec datur praecise temporale pro pretio rei spiritualis, sed traditio vel acceptio prohibetur dumtaxat ad cavendam simoniae labem, non fit injuria rei ipsi spirituali, sed peccatur tantum contra Ecclesiae praeceptum, in quo omnes materiae parvitatem admittunt (1).

Q. 8. *Quot modis committitur simonia juris Divini?*

R. Simonia juris divini committitur praesertim: — 1 dando aliquid temporale tanquam pretium rei spiritualis: ita Simon Magus pecuniam offerebat pro donis Spiritus Sancti. Sic esset simonia juris divini aliquid temporale dare vel accipere ut pretium sacramentorum, sacramentalium, sacrarum reliquiarum, vel pro quavis potestate spiritualis ordinis aut jurisdictionis, v.g. pro applicanda indulgentia, pro divinis officiis, concione pronuncianda etc.; — 2 dando spirituale principaliter ob temporale, vel contra; quando enim datur res mere spiritualis, uti sunt Sacramenta, principaliter propter rem temporalem gravis momenti, quae apta sit ad mentem alterius pervertendam, spirituale difficiliter concipitur utpote datum omnino gratis; sed practice dari censetur cum pacto aliquo implicito imponendi novam alteri obligationem, et sic motivum convertitur virtualiter in pactum, quod quidem idem est ac pretium (2).

Ceterum quoad Beneficia ecclesiastica notandum: simonia est juris divini promittere, dare vel accipere temporale aestimabile pro ipsa collatione, electione, praesentatione, confirmatione ad beneficium; commutatur enim res temporalis cum spirituali. Item illud permutare cum pensione pure laicali, licet Pontifex ut supremus dispensator, praescindendo a mutatione, possit a beneficio partem fructuum detrahere. Item vendere jus percipiendi fructus; nam cum tale jus essentialiter detur ob officium spirituale, ab illo nequit dividi.

An (quaeres) *vendi possit jus praesentandi ad ecclesiasticum beneficium* (3)? Si tale jus est affixum rei, vendita re, jus transfertur simul cum re in emptorem (4); sicut etiam transferri potest donatione aut titulo haereditario. Extra hos casus vendi nequit tale jus sine simonia de jure positivo (5): hinc est simonia, si patronus vendat pluris rem ratione talis juris, vel imponat praesentato, v. g. ut suis expensis litem sustineat, et probet jus ad illum patronum spectare (6). — An vero venditio talis jurispatronatus sit vetita etiam jure divino, affirmant Lessius, Layman etc.; quia hoc jus est quid spirituale, cum procedat a potestate jurisdictionis ecclesiasticae. Negant vero Sanchez, Sylvius, Sotus et alii; quia potius tale jus est quid temporale, cum sit temporalis favor concessus ab Ecclesia, quatenus ipsa exercet potestatem, non jam jurisdictionis; sed politicam, eminenter in illa contentam, ad quam spectat favores temporales distribuere (7).

Quid de illo, qui beneficium ecclesiasticum confert ob carnalem affectionem, nempe ob parentelam? Iste simoniacus non est, nisi conferendo intendat bonum aliquod sibi, vel familiae inde obventurum, v. g. ut ditescat. Ait enim Angelicus: *si aliquis aliquid spi-*

(1) V. Liguori, *Op. Mor.* l. 3, n. 51.

(2) Quare merito ab Innocentio XI damnatae sunt istae nn. 45, et 46 propositiones: 1 *dare temporale pro spirituali non est simonia, quando temporale non datur tanquam pretium, sed dumtaxat tanquam motivum conferendi, vel efficiendi spirituale, vel etiam quando temporale sit solum gratuita* compensatio *pro spirituali, aut contra; 2 et id quoque locum habet, etiamsi temporale sit principale motivum dandi spirituale, imo etiamsi sit finis ipsius rei spiritualis sic, ut illud pluris aestimetur, quam res spiritualis.*

(3) Hoc jus quoad honores et subventiones, quae patronis debentur, bene vendi potest; quia quoad illa non dicitur spirituale.

(4) S. Thomas 2. 2. q. 100. a. 4.

(5) C. *de jure*, et c. *praeterea* de jurep.

(6) Dicunt Salmanticenses: quod, vertente litigio circa jus patronatus, potest apponi conditio, ut si intra tot menses praesentatus praesentationem suam non fuerit prosecutus, patronus possit alium praesentare; quia tunc ille remanet in sua libertate, nec obligatur ad probandum jus patroni pro illo, sed pro se, si voluerit consequi Beneficium. Verum in hoc magnum periculum est, quod nempe virtualiter vendatur talis praesentatio pro expensis, quae de jure a patrono fieri debebant.

(7) V. Liguori, *Op. Mor.* l. 3, n. 71.

rituale alicui conferat gratis propter consanguinitatem vel quamcumque carnalem affectionem, est quidem illicita et carnalis collatio, non tamen simoniaca, quia nihil sibi accipitur: unde hoc non pertinet ad contractum emptionis, et venditionis, in quo fundatur simonia (1).

Quid vero de illo, qui dat eleemosynam pauperi, ut pro se oret? Hic simoniacus non est: imo ordinem sequitur divinae providentiae, quae vult, ut faciamus nobis amicos de divitiis (2). Neque intendit sic orationes emere; sed tantum *per gratuitam beneficentiam pauperum animos provocare ad hoc quod, pro eo gratis, et ex charitate orent*, ut ait Angelicus (3) nempe dat simpliciter ad alliciendum, ac quasi ratione stipendii. Hoc sensu licet alicui promittere donum in spiritualem ejus utilitatem, v. g. si Missam audiat, si Sacramenta suscipiat, si Monasterium ingrediatur; quia haec est simplex donatio sub conditione, quae danti nihil proficit, et nullum accipienti addit onus; neque enim adstringitur ad ea facienda, sed optio illi datur (4). Si secus esset, vel ipse Deus simoniacus est, qui etiam temporale praemium nonnunquam bene operantibus promittit. Sed esset simonia, si alicui simpliciter imponeretur obligatio, vel conditio esset de praestando aliquid in utilitatem dantis; adesset enim quaedam commutatio.

Ex his colligitur simoniaca non esse legata, aut eleemosynas pro Missarum celebratione datas; quia iis neque implicite neque explicite intenditur commutare spirituale cum temporali, sed quae leguntur, vel eleemosyna traduntur, sunt ad Ministrorum sustentationem ipsis debitam ex Christi praecepto, qui vult ut operarius habeat mercedem suam: non autem sunt pro ipsis operibus spiritualibus, quae legato vel aliter percipiuntur. Hinc a Martino V illa Wiclefi propositio utpote nimis generalis damnata est: *omnes sunt simoniaci, qui se obligant orare pro aliis, eis in temporalibus subvenientibus* (5).

Quid (addes) *resolvendum, si quis promittat pecuniam in eleemosynam pauperibus erogandam, si tu illi obtinebis beneficium?*

Salmanticenses eum a simonia excusant, si pecuniam omnino gratis tribuat et in eleemosynam, quae est titulus excusans largitionem a simonia (6). Simonia nempe in eo consistit, quod detur temporale in pretium rei spiritualis; quando ergo datur aliis titulis honestis, ut in stipendium laboris, in sustentationem, in gratiarum actionem, simonia non committitur: unus porro ex legitimis titulis est eleemosyna, et hanc unice respicit illa promissio (7). — Simoniacus tamen esset qui alteri Beneficium procuraret ea intentione, ut sibi tanquam pauperi fructus superflui dentur; nam esto quod isti fructus sint jam pauperibus distribuendi, attamen quod debeantur tali pauperi est onus superadditum, ideoque simoniacum.

Quid de eo, qui dat mediatori pecuniam ut sibi beneficium obtineat? Vel pecunia datur pro labore a mediatore suscipiendo, aut damno subeundo seu lucro emittendo. *Vel* pro mediatione ipsa, et cum pacto, ut intercedat ad Beneficium illud sibi obtinendum. Si 1, non erit simonia, si pecunia sit labori proportionata; quia haec *remote* se habet ad consecutionem rei spiritualis (8). Si 2, simonia erit; nam licet daretur tem-

(1) 2. 2. q. 100. a. 5.

(2) Luc. 16.

(3) 2. 2. q. 100. a. 3; et in 4. D. 25. q. 3. a. 2.

(4) Unde non obstaret, si quis, semel voluntarie peracta optione, ad sua promissa praestanda juramento se adstringeret; v. g. ad Missam audiendam, ad orandum etc., cum enim res licita sit, poterit juramento firmari.

(5) « Recte observat Deus, non inquietandos esse simplices, qui probos homines imitantes aliquid temporale pro spirituali accipiunt, quamvis ob ignorantiam legitimos discernere non valeant titulos. Sic cantores, sacristae et parvuli missae servientes aliquid tuta conscientia percipiunt, licet explicare nequeant qua ratione id legitime faciant.

Qui promissionibus vel praemiis pueros allicit ad catechismum et confessionem, non reputandus est simoniacus; quia temporale non dat, ut patet, tamquam spiritualis pretium, siquidem ipse nihil recepit. A simonia excusatur parochus, qui pinguiorem parochiam desiderat vel eligit, consentiente Episcopo, ut ampliorem habeat sustentationem pro se et pauperibus, et melius evangelizet; quia reipsa non fit commutatio temporalis pro spirituali. Sed non laudandus est, et certe vituperandus, si lautiorem vitam vel fortunae suae aut familiae augmentum quaerat: imo a simonia mentali saepe excusari non potest. Hoc sedulo attendatur. Bouvier.

(6) Alii tamen difficulter id excusant; quia, inquiunt, est verum pretium temporale pro spirituali obtinendo inani nomine eleemosynae velatum.

(7) Imo licet periculosa res sit, ex Angelico tamen simonia non est, si quis v. g. eleemosynas monasterio eroget, ut facilius, sed ex gratitudine in illud admittatur (2. 2. q. 100. a. 3); nam nullo jure prohibetur bene mereri modo honesto de eo, qui potest nobis aliquando benefacere. Neque tunc tribuens obligat ad aliquid determinate, sed vult tantum generalem obligationem, quae necessario sequitur ex quolibet obsequio.

(8) « Nec etiam esse simoniam (licet sit periculosum) dicunt Salmanticenses cum Bonacina, Pa-

porale *immediate* pro temporali, uti est illa mediatio, attamen intenditur spirituale; *sic enim per pecuniam*, ait Angelicus, *pararet sibi viam ad rem spiritualem obtinendam* (1).

Q. 9. *Quot modis committitur simonia juris humani?*

R. Sequentibus modis committitur simonia juris humani:

1. Beneficia commutando, in alterius favorem resignando, in iis paciscendo, transigendo, vel pensiones licet spirituales reservando sine licentia (2). Ratio est periculum, ne fiat intuitu rei temporalis.

2. Aliquid dando vel accipiendo *occasione*, qua fit examen pro Parocho eligendo ex Tridentino (3): quod quidem Concilium prohibuit sive detur et accipiatur ante, sive post examen: et merito id statuit ad amovendum omne humanae affectionis periculum in examinatoribus. Diximus *occasione qua fit examen*, seu occasione examinis; nam pro examine ipso aliquid dare vel accipere, ut illud nempe prospere cedat, esset simonia juris divini.

3. Aliquid accipiendo etiam sponte oblatum *occasione collationis Ordinis, vel literarum ad Ordinem ipsum, vel etiam primae tonsurae* ex Tridentino (4). Verum s. Congregatio 8 oct. anno 1678 permisit Episcopis, ut candelam reciperent, et mappam a presbyterandis (5): imo eadem Congregatio deputata ab Innocentio XI taxavit etiam emolumenta, quae exiguntur pro dimissoriis et testimonialibus etc.

4. Vendendo vel emendo officia procuratoris, sacristae, oeconomi, defensoris Ecclesiae (6): quod quidem prohibitum est intuitu religionis.

5. Vendendo partem caemeterii (7): et erit simonia juris divini, si vendatur uti locus sacer. Potest tamen emi jus sepulcri, ut quis in tali loco sepeliatur; quia non venderetur sepultura ne ratione quidem terrae, sed pretium exigeretur ratione oneris alios ibi non sepeliendi. Quod quidem est quid temporale: et usus probat (8).

6. Vendendo oleum benedictum (9); vel sacrum Chrisma etiam secundum suam speciem physicam (10). Usus tamen in aliquibus Ecclesiis Cathedralibus invaluit, ut aliquid ab Ecclesiis particularibus accipiatur pro compensandis sumptibus factis in materia comparanda.

7. Exactio pecuniae pro admissione in religionem ratione sustentationis, nisi *vel* lex *vel* consuetudo *vel* tenuitas monasteriis excuset (11). Imo loquendo de Sanctimonialibus, cum S. C. Congreg. experientia didicerit nullum monasterium reperiri adeo opulentum, quod pluribus incommodis non sit obnoxium, amplexata est s. Caroli decreta; quibus a singulis indiscriminatim Monialibus statuitur tradendam esse dotem. Unde satis est Episcopo, si modum imponat sumptibus fieri solitis occasione ingressus, etc., uti monet Benedictus XIV (12).

§ II.—*De poenis quibus Simonia punitur* (13).

Q. 1. *An omnes simoniae species in jure puniantur?*

R. Certum est 1: nulla poena in jure puniri simoniam *pure mentalem*; quia culpae *mere internae* legibus Ecclesiae non subliciuntur, vel certe ab ea non puniuntur (14): quapropter eo in casu *sufficit*, ait Gregorius IX, *per solam poenitentiam suo satisfacere Creatori* (15).

Certum est 2: nullam incurri poenam ob simoniam pure *conventionalem*; nam jura loquuntur de *jam actu commissa, et effectu completa*. Imo in *communiori* et *probabiliori* sententia non incurritur poena ne in eo quidem casu, quo traditio rei spiritualis secuta fuerit ex una tantum parte (seu ob si-

laus, Azor, Sanchez, Filliuclus, etc., si des alicui pecuniam, ut tua merita simpliciter Episcopo proponat; quia ad simoniam requiritur, ut obtentio rei spiritualis sit immediatus finis praestationis pecuniae. Non autem sufficit, quod sit quid consequens ex alio immediato, nullam habens connexionem cum illo, ut dicunt Salmanticenses cum Suarez, Navarrus, Garcia. Sed valde timendum est, ne alter relinquat officium informantis et officium sumat intercedentis ». Ita s. Alphonsus, *Op. Mor.* l. 3, n. 64.

(1) 2. 2. q. 100. a. 2.

(2) C. 4. *de sim.*; c. 5. *de rer. perm.*; c. 8. *de trans.*; *c. ult. de part.* V. Benedictus XIV, *Notificationibus* XCIII, *et* XCV.

(3) Sess. 24. c. 18. de R.

(4) Sess. 21. c. 1, de Ref.

(5) V. Pavone, *La luce fra le tenebre*, § 164.

(6) C. *Salvator* 2. caus. 1, q. 3.

(7) C. 13, et 14 de sepul.

(8) Idem est, si plus exigatur ad deferendam crucem argenteam pro ferrea; non enim est majoris benedictionis una prae alia; sed hic honor mundanus est, qui potest vendi.

(9) C. Dictum 105. c. 1. q. 1.

(10) C. 16. de sim.

(11) C. 18. et 40 de sim.

(12) *De Syn. Dioec.* l. VI. c. 6; et *Notificatione* XXIX.

(13) V. Liguori, *Opus Mor.* l. 3. nn. 105 *et seqq.*

(14) S. Thomas, 2. 2. q. 100. a. 6.

(15) Cap. ult. t. 3. l. 5 Decretal.

moniam conventionalem mixtam); quia externum peccatum debet esse completum ex utraque parte ad poenam incurrendam, cum odia semper sint restringenda. Atque hunc esse stylum Curiae testantur Navarrus aliique, nempe non judicandi incursas poenas, nisi ex utraque parte completa simonia: hinc dicunt, quod beneficium ecclesiasticum accipiens cum pacto praestandi pecuniam, non tenetur ante pecuniae solutionem neque beneficium resignare, neque fructus a beneficio perceptos restituere. Excipe nisi simonia sit *confidentialis*; tunc enim ex Bulla *Intolerabilis* s. Pii V poenae incurruntur etiam per simoniam conventionalem mixtam, scilicet ex una tantum parte completam.

Certum est 3: solam simoniam, quae committitur *tum* in Religionis ingressu *tum* in Ordine, *tum* in Beneficio poenis in jure puniri; nam Paulus II poenas a Praedecessoribus suis constitutas *referens*, *confirmans ac renovans*, non est locutus, nisi de *ingressu in Religionem*, de *Ordine* et *de Beneficio Ecclesiastico*. Quare in simonia Sacramentorum aut sacramentalium et similium, erit quidem gravissimum simoniae peccatum; sed non erit ulla poena jure constituta.

Ex quibus tria deducuntur, quae apud omnes in confesso sunt: — 1 ob simoniam realem in religionis ingressu, in Ordine, ac Beneficio poenas canonum incurri; — 2 eas insuper incurri ob simoniam conventionalem mixtam, si agatur de beneficiorum collatione per simoniam confidentialem; — 3 has quoque incurri, quamvis simonia sit occulta, modo tamen externa; quia semper est realis simonia (1).

Q. 2. *Quaenam sunt poenae contra simoniacos in ingressu Religionis?*

R. Propter simoniam pro ingressu in Religionem communitas incurrit suspensionem, et particulares *id* agere *praesumentes* excommunicationem papalem (2). Sed haec probabiliter tantum incurritur in professione, imo multi dicunt illam in desuetudinem abiisse. Ubi advertendum, quod omnes electiones simoniacae ad Generalatum, Rectoratum, et quodlibet officium spirituale in religione sunt irritae (3).

Q. 3. *Quaenam sunt poenae contra simoniacos in Beneficiis?*

R. Praemittendum est per Beneficium in hac materia intelligi *verum Beneficium Ecclesiasticum*, quocumque nomine appelletur (4). Hinc: — 1 non veniunt Officia inquisitoris, vel legati, vel cujuscumque habentis jurisdictionem spiritualem ad tempus, ut Vicariatus Episcopi, officium procuratoris rerum Ecclesiae, etc.; quia Beneficia non sunt, quamvis jure positivo sit prohibitum sub simonia ea vendere, quia sunt officia ecclesiastica; — 2 neque veniunt Coadjutore Beneficii, quae nihil aliud sunt, quam quaedam facultates exercendi officium proprietarii, etsi concedantur cum futura successione; — 3 neque Vicariae amovibiles ad nutum, aut Capellaniae non collativae, seu pure laicales; nam ecclesiastica Beneficia non sunt. Imo nedum incurratur aliqua poena, absque ullo simoniae reatu possunt vendi; cum neque officia ecclesiastica sint; quamvis enim habeant onus spirituale adnexum, non tamen referunt ecclesiasticam institutionem: porro ubi verba legis non veniunt neque ejus dispositio locum habet, et ita tertio Romae judicatum fuisse refert Gonzales (5). Hisce nunc positis, en poenae ob simoniam in Beneficiis Ecclesiasticis:

Primo: poena contra simoniam realem in Beneficiis sunt ex constitutione s. Pii V: — 1 *excommunicatio*, quae incurritur *ipso facto* etiam a cooperatoribus, et est Pontifici reservata; — 2 *nullitas electionis*, *praesentationis*, *et canonicae institutionis*, ita ut sic promotus et institutus nequeat fructus Beneficii *facere suos*, etiamsi pecunia data fuerit a tertia persona, ipso prorsus ignaro. Excipe nisi forte vel per triennii spatium *bona fide* Beneficium possedisset; *vel* si ille contradixerit, et tamen eo inscio alius promiserit aut contulerit; *vel* si tertius simoniam commiserit eo fine, ut illum redderet inhabilem (6); — 3 *inhabilitas ad idem Beneficium obtinendum* (7).

(1) An vero poenae incurrantur, si simonia sit tantum de jure ecclesiastico, et expresse lex ecclesiastica id non statuat, alii affirmant; quia jura generice loquuntur. Alii non minus probabiliter negant; quia jura quae poenam imponunt, sunt odiosa, ideoque restrigenda; et revera de sola simonia juris divini loquitur. *Extrav. 2 de simon*, Liguori, *Opus Mor.* l. 3, n. 108.

(2) C. 1. Extr. *de sim.*

(3) *Extrav.* 2 de simonia. V. Liguori, *Homo Ap.* Tr. IV, n. 50.

(4) Ex Extr. 2.

(5) In Reg. 8. Cancell. gl. 8.

(6) C. de sim.

(7) Dicimos *ad idem*, nam ad alia Beneficia obtinenda non fit inhabilis, nisi post sententiam, ut probabilius et communius docent explicantes Bullam Pii V (ubi contrarium videtur innui) de foro externo; cum Bulla revera loquatur *de reis convictis*. Imo si alia Beneficia jam habeat, ea retinere potest, quia nulla lex expresse hanc poenam ipso facto decernit — V. Liguori, *Op. Mor.* l. 3, n. 110.

Secundo: propter simoniam confidentialem (quae completa censetur statim ac Beneficium datum fuerit et acceptum, licet accipiens promissionem suam implere non coeperit) ultra poenas impositas adversus realem, ex Decreto *Cum primum* s. Pii V, incurritur etiam privatio Beneficiorum omnium antea etiam justa obtentorum; non tamen probabiliter ante sententiam saltem *criminis declaratoriam*.— Si tamen *simonia* sit commissa *ab* ipsis *examinatoribus synodalibus*, qui nempe occasione examinis ad Paroeciam aliquid recipiant, ipsi privantur ante omnem sententiam Beneficiis jam obtentis ex Tridentino, adeo ut *nequeant* a simonia *absolvi, nisi dimissis Beneficiis* (1).

Q. 4. *Quoenam sunt poenae adversus simoniacos in Ordine?*

R. Poenae adversus simoniacos in Ordine sunt contra *ordinantem;* contra *mediatores* et *praesentatores;* demum contra *ordinatum* (2).

1. Quod pertinet od *ordinantem*, ex Constitutione *Sacrum* Sixti V: 1 est ipso jure suspensus *tum* a collatione Ordinum etiam primae tonsurae, *tum* ab executione pontificalium; 2 est interdictus ab ingressu Ecclesiae: et si interdictum violaverit, praeter irregularitatem suspenditur etiam ab Ecclesiae regimine, et privatur perceptione fructuum; 3 remanet excommunicatus.

2. Hanc excommunicationem incurrunt etiam *mediatores; praesentatores* vero incurrunt praeterea suspensionem ad triennium (3).

3. Tandem *ordinatus* simoniace praeter excommunicationem privatur spe ascendendi ad alios Ordines. Item ab Ordinibus suspenditur, et si illos exerceat, privatur omnibus Beneficiis, et fit inhabilis ad alia acquirenda. — Lessius aliique docent suspensionem accipiendam tantum quoad Ordines scienter simoniace susceptos, cum nemo debeat puniri sine culpa; tamen Benedictus XIV Constitutione *Pastor bonus* tribuit majori Poenitentiario facultatem cum inscio dispensandi, non quod peccaverit, sed quia illegitima fuit Ordinis susceptio.

Q. 5. *Quinam absolvere potest a poenis in simoniacos latis?*

R. Quoad *excommunicationem* et *suspensionem* ob collationem ordinum, vel beneficiorum, vel ob admissionem in religionem incursas, solus Papa potest absolvere, si publicae sint; si occultae, possunt etiam Episcopi ut docent communiter, ex *Capite Liceat?*

Sed quoad *inhabilitatem*, distinguendum est: *vel* agitur de dispensando ad habenda alia, *vel* idem Beneficium.—Si 1, potest Episcopus ex eodem Tridentino (4) dispensare, modo simonia non sit confidentialis, ut excepit Pius V; neque deducta sit ad forum contentiosum, quia tunc adesset notorietas infamiae. — Si 2, adhuc poterit Episcopus dispensare, si simonia sit commissa, beneficiario ignorante: et quidem in illa vacatione, si beneficium sit *simplex* et antea renuntietur (5), in alia vero vacatione, si Beneficium sit *curatum* (6).

Q. 6. *An simoniace percepta sint restituenda.*

R. *Affirmative*: simoniace accepta restituenda sunt, cum omnis contractus simoniacus sit suapte natura nullus. Unde cum communi resolvimus:—1 pretium acceptum pro simoniaca collatione Ordinum, beneficiorum, aut Sacramentorum (si excedit quod poterat a ministro exigi pro sua sustentatione, loquendo de Sacramentis), jure naturae restituendum est illi, qui illud tradidit, si sit dominus. Hoc tamen intellige ante traditionem rei spiritualis; nam si jam res spiritualis tradita sit, tunc licet *probabile* sit pretium posse iterum Domino suo restitui, nihilominus *probabilius* est cum s. Thoma (7) atque ex sensu Doctorum, illud restituendum esse Ecclesiae aut pauperibus idque in punitionem (excipe nisi dominus sit in bona fide; quia tunc non videtur puniendus amissione suae pecuniae);—2 *fructus Beneficii* simoniace acquisiti restituendi sunt Ecclesiae; sed *probabile* est eos posse etiam dari pauperibus (8), aut successori in Beneficium: imo potest etiam obtineri compositio a Papa, sicque legitime retineri a possessore; — 3 quod acceptum est pro admissione in religionem, non est restituendum, nisi post sententiam, et interim potest jure retineri pro alimentatione communitatis (9).

§ III. — *De causis a simoniae labe excusantibus.*

Q. 1. *Quaenam sunt causae a simoniae labe excusantes?*

(1) Sess. 2. c. 18. de R.

(2) Hae non incurruntur ob collationem primae tonsurae.

(3) C. 43 de sim.

(4) Sess. 24. c. 6. de R.

(5) C. 27 de sim.

(6) C. penul. de elect.

(7) 2. 2. q. 110. a. 6.

(8) 2. 2. q. 32. a. 7. et q. 62. a. 5.

(9) V. Liguori, *Homo Ap*. Tract. IV, n. 53.

R. Etiamsi nunquam liceat nec per Pontificis dispensationem aliquid temporale pro spirituali dare vel accipere, fieri tamen potest, ut aliquando temporale quidpiam recipiatur *occasione spiritualis*, videlicet ex titulis simoniae prorsus extraneis. Hinc versus:

Hanc gratis exhibitum, dona et stipendia (vitae;
Hanc usus, labor; hanc et justa redemptio (tollunt.

1. Est quando temporale pro spirituali, vel contra datur *omnino gratis et sine ullo sive explicito, sive implicito pacto* tam ex una, quam ex altera parte; nam *illud gratanter recipi potest quod fuerit sine loxatione gratis oblatum* (1). Excipe quod recipitur occasione examinis ad Parochiam, vel Ordinum collationis (2).

2. Quando post acceptum spirituale datur aliquid temporale ex sola animi gratitudine tamquam merum donum, quod nullam potuerit vim exercere in animum concedentis rem spiritualem; motivum enim gratitudinis est motivum virtutis, unde simonia non est. Hinc simoniaca non sunt munera a parentibus praestita Parochis aut eorum Vicariis, qui ipsorum filios in fide erudierunt, ad primam communionem sollicite pararunt: sed excipe semper, si etiam sponte oblata Ecclesia prohibeat accipere, ut contingit ex jam dictis in Ordinum collatione, et Beneficii parochialis examine.

3. Quando aliquid temporale datur Ecclesiae Ministris per modum stipendii ad honestam sustentationem pro sacris functionibus, Missis, funcribus, etc.; nam *Dominus ordinavit iis qui Evangelium annuntiant, de Evangelio vivere* (3). Et licet Sacerdos, mediante stipendio, se obliget ad celebrandum, non ideo commutat temporale in spirituale; sed in pactum deducit tantummodo justum stipendium a Deo et Ecclesia sibi concessum.

4. Quando temporale datur *pro labore extrinseco*. Dicimus *pro labore extrinseco* qui nempe per *accidens* tantum conjungatur cum re sacra, ita ut etiam sine eo ministerium sacrum sive functio spiritualis adhuc *in se* possit exerceri; tunc potest separari, ergo et aestimari. Esset v. g. cantus in Missa, longum iter susceptum pro Sacro celebrando in dato templo etc. (4).

5. Consuetudo legitima, quae vim legis obtinet: hinc Benedictus XIV ait, praestationes, quas Canonici ad possessionem admissi solvunt, si antiquas, non facile improbandas, ad majora mala vitanda (5).

6. Excusat redemptio ab injusta vexatione; enim circa jus nostrum est quid temporale, quod inde temporaliter redimi potest.

Q. 2. *An excusetur a simonia qui a l rem spiritualem sibi comparandam dicit*: ego ero tibi gratus; gratias reales referam.

R. Illae formulae dicendae erunt labe simoniaca infectae: — 1 si per eas formulas exprimatur intentio sese obligandi alium sibi ad spirituale pro temporali; — 2 si promittatur, accipiatur, aut detur temporale tanquam proportionata compensatio pro spirituali; et non vero in signum purae gratitudinis; — 3 si promittatur, aut detur spirituale pro temporali aut vicissim, non quidem ut pretium, sed ut motivum principale dandi temporale, aut vicissim. In hisce quippe casibus semper adest aestimatio inter temporale et spirituale.

Q. 3. *An sit simoniacus qui celebrat, Sacramenta ministrat, concionatur, choro interest principaliter ob emolumentum temporale?*

R. In sententia *probabiliori*, quam tuentur Salmanticenses, Sanchez, Sylvius, Sotus, Suarez, aliique apud Croix, a simonia excusatur; nam sicut excusatur qui dat stipendium *principaliter* propter Missam, quae certe res est spiritualis: ita excusandus videtur qui Missam celebrat *principaliter* propter stipendium: non tamen tanquam pretium, sed tanquam eleemosynam ad sustentationem approbatam; alioquin esset simonia mentalis. Etenim tunc tantum committitur simonia, cum *temporale accipitur pro spirituali*; non vero quando accipitur

(1) C. 30 de sim.

(2) Diximus *sine ullo sive explicito sive implicito pacto*, ad simoniam enim sufficeret pactum etiam intentum ab una tantum parte, neque ab altera cognitum; imo etiam absolute rejectum, prout contigit in facto Simonis Magi. In dubio an gratis temporale sit tributum, pensandae sunt circumstantiae temporis, personae, ac doni; si enim v.g. tribuatur res ingens, a persona tenaci, ante Beneficii collationem, merito judicari potest intervenire simonia.

(3) 1. Cor. 9.

(4) Aliter vero dicendum esset, si ageretur de labore ipsi rei sacrae intrinseco, sine quo nempe ministerium spirituale exerceri non posset, uti esset v.g. vocabulorum pronuntiatio in Sacramentorum confectione et collatione, oblatio panis et vini in Sacrificio Missae; quia labor iste non distinguitur ab ipsa re, sed quid unum cum ipsa conflat.

(5) De Syn. Diocc. l. xi. c. 6.

tanquam stipendium ad sustentationem Ministri *secundum ordinationem Ecclesiae, et consuetudinem approbatam*, ut ait d. Thomas (1): quod verum est sive *principaliter* sive *secundario* accipiatur.

Sed (dices) *Innocentius XI damnavit hanc n. 46 propositionem, qua asserebatur « licitum est dare temporale pro spirituali, etiamsi temporale sit principaliter motivum dandi spirituale? »*

R. Ibi nomine *motivi* intelligitur *pretium ipsius rei spiritualis* ut notat Viva, et patet ex contextu. In casu autem nostro hoc nomine non intelligitur *pretium rei*, sed *stipendium personae* in gratiam alterius claborantis, cui honesta debetur vitae sustentatio. Ut clarius tamen veritas intelligatur, animadvertere oportet *dupliciter* hic accipi posse *lucri* vocabulum: vel *ut finis operis*, vel *ut finis operantis*. Cum lucrum intenditur *ut finis operis*, adeo ut opus ipsum spirituale intendatur tradi vel accipi, certe committitur simonia: *simoniam committit*, inquit Angelicus, *qui hujusmodi actum vendere intendit, nempe si distributiones recipit quasi finem sui operis principaliter intentum* (2). Aliter dicendum est, quando lucrum intenditur *ut finis operantis*, scilicet *ratione operationis personae laborantis in gratiam alterius*: quia tunc lucrum accipitur *pro stipendio sustentationis*, et simonia non est: sic licet eodem sensu pecuniam tradere pauperibus ad modum stipendii, ut scilicet orent pro nobis (3).

Qui tamen sacra peragunt ministeria *principaliter* ob emolumentum temporale, non possunt tam facile excusari a peccato saltem *veniali*; cum sit inordinatio spirituale dirigere ad *temporale* (4).

Q. 4. *An sit peccatum simoniae temporale aliquid accipere pro tradenda Doctrina sacra?*

R. *Vel* instructio illa natura sua tendit tantummodo ad spiritualem aliorum utilitatem, v. g. Catechesis, Verbi Dei praedicatio et similia; *vel* tendit etiam in aliquod eorum bonum temporale, v. g. ad oblectationem et honorem, uti est instructio ad interpretandas Scripturas sacras, ad enodandas Theologiae controversias etc. Si 1, utique simonia est accipere pro ea aliquid temporale, nisi ratione sustentationis; cum sit res *mere spiritualis*, et labor omnino intrinsecus. Si 2, non erit simonia; quia *qui docet scientiam potest stipendium accipere quasi operas suas locans* (5). Nec refert quod supernaturalis sit; nam *per se* non ordinatur ad salutem animae, sed ad illustrandum intellectum, ut aliae scientiae naturales.

Q. 5. *An excuset a simonia redemptio ab injusta vexatione?*

R. Ut res bene percipiatur, duae hic permittendae sunt hypotheses. Potest injuste aliquis vexari, *vel* in ipso jure spirituali jam acquisito; *vel* in tali jure nondum acquisito, sed certe acquirendo. — Item potest vexari injuste tam ab iis, qui us illud spirituale concedere possunt, quam ab iis, qui nullo modo jus illud possunt elargiri. His positis: qui injuste vexatur *vel* in jure acquisito, *vel* acquirendo.

Si 1, non est simonia pretio temporali redimere injustam vexationem, a quocumque tandem proveniat; ita Angelicus (6). Sic. v. g. si Princeps infidelis Parochum impediat a Sacramentorum administratione, et a Spirituali Paroeciae suae regimine, posset profecto eidem tradere pecuniam; ut ab hujusmodi vexatione se velit abstinere: non enim daret temporale pro jure spirituali; sed daret temporale pro tollendo nefario illo impedimento, quod censetur aliquid temporale (7).

Si 2, iterum distinguendum: *vel* vexatio provenit ab iis, qui illud concedere possunt.

Si vexatio provenit ab iis, qui nequeunt jus spirituale concedere, fas est eam pretio redimere, quia pretium datur pro re temporali: sic v. g. si quis *diffamationem* patronum impediat, ne te eligat ad Beneficium, poteris utique diffamatori dare pecuniam, ut ab illa cessat diffamatione; quia

(1) 2. 2. q. 100. a. 3.
(2) Quodl. 8. q. 6. c. 11.
(3) Neque obstat, quod talis neque concionaret neque caneret, etc. sine lucro; id enim non probat, quod ponat impretiabile sub pretio, sed solum lucrum esse conditionem sine qua non operaretur, deficiente nempe congrua sustentatione.
(4) V. Liguori, *Op. Mor.* l. 3. n. 53.
(5) S. Thomas, 2. 2. q. 100. a. 3.
(6) Loc. cit, q. 100. a. 5.
(7) Diximus 1 *pretio temporali;* si enim daretur spirituale, esset simonia; nam pretio spirituali redimeretur vexatio temporalis; 2 *injustam vexationem*; si enim vexatio justa sit v. g. si quis accusetur de vero crimine, ob quod beneficium debeat amittere, vel jura spiritualia amplius nequeat exercere, simoniacum esset pretio redimere vexationem hanc; quia tale jus non est firmum, ideoque tollendo vexationem justam pretio emitur jus firmum, quod est spirituale. Ita pariter non licet dare pecuniam competitori, ut non concurrat ad Beneficium; nam directe pararetur via ad illud.

in hoc casu non redimeres, nisi famam, et tolleres vim ac fraudem, quibus sublatis, patronus adhuc suo in arbitrio plenissime remanet te ad Beneficium eligendi. — Hinc cum delatus fuisset Benedicto XIV casus, quo nempe quidem Sacerdos ingentem summam cuidam laico eam postulandi dedit, cum alioquin potens ut erat, falsa crimina ei esset affixurus, ne ad Canonicatum eligeretur; respondit Pontifex, si forte indigeret talis provisio convalidatione, se eam convalidare, unde apparet quod Papa non habuit ut certo invalidam illam provisionem, sed voluit sic agere ad securitatem; quia sic fuerat postulatus, ut ageret (1).

Si vero vexatio provenit ab iis qui jus illud spirituale concedere possunt, tunc simonia erit temporale aliquid iisdem elargiri eo fine, ut cessent a vexatione; quia in hoc casu *vere et proprie* daretur *temporale pro spirituali* (2). Ponamus Titium Beneficii patronum mihi injuste denegare votum: si pecuniam eidem trado, ne votum deneget, traderem *temporale pro spirituali*; cur enim trado? ut is desistat a voto mihi denegando; atqui hoc idem est ac votum illud pecunia emere: nam injusta negatio voti non tollitur, nisi voti ejusdem concessione; ergo si pecuniam trado pro tollenda voti negatione, idem est ac si illud *directe* emam (3).

Est tandem *commune* cum Alberto Magno, d. Bonaventura, Cajetano, Gersone, Lessio, Sporer, Suarez, Vasquez, aliisque, licere absque ullo simoniae reatu in necessitate pecuniam dare Sacerdoti sine illa nolenti administrare Sacramenta, ad quae quidem petens habet jus; quia hoc est injustam vexationem redimere, nempe removere impedimentum pravae voluntatis, vel potius permittere alterius peccatum justa de causa. Neque tunc pretium daretur pro ipsa collatione spirituali: ita licet in necessitate mutuum petere ab usurario; quia tunc malum non provenit ex actione nostra, sed ex alterius malitia (4).

(1) V. Liguori, *Homo Apost. Tr.* IV, n, 48.
(2) C. Matthaeus *de sim.*
(3) Aliter esset si ageretur de actu possessionis ecclesiastici Beneficii jam collati: tunc probabilius liceret hanc vexationem pecunia redimere; quia possessio est temporalis, cum in solo facto sita sit. Pariter simonia non esset pecuniam tribuere eletoribus, ut desistant ab electione indigni; quia Ecclesia habet jus acquisitum in dignos: unde daret pro desistendo a malo. Sicut licet dare pro eligendo digno, vel digniori in genere; nam daretur, ne mala electio fiat. Si vero determinaretur persona, simonia esset; nam directe esset pro illius electione pecuniam tribuere.
(4) V. Liguori, *Op. Mor.* l. 2, n. 103.

Adnotationes

(*A*) *Pag.* 8.

Hoc est ad eorum piorum solamen, qui in devotione pati solent tristitiam et ariditatem. Ceterum, ut ad rem notat *Stapf* § 557: Pari modo errat, siquis totum virtutis negotium solis affectiunculis confectum arbitraretur, tempore orationis easdem vi, aliisve ineptis mediis ciere vellet, atque ubi conatus iste non ex voto succedit, tristis et dejectus ab ipsa oratione desisteret. Neque exempla desunt, naturam hisce suavitatibus inescatam ad ipsas carnis spurcitias proniorem evasisse, ita ut misera navicula, ductore sobrio destituta, atque ventis secundis nimium fidens pudendis scopulis impelleretur. Sic scilicet: « *nisi sincerum est vas, quodcumque infundis, acescit* ».

Praesertim de illis affectiunculis haec obtinent, quae non tam ex gratia, quam potius ex facili et mollicula natura proveniunt. Unde foeminas sat multas invenies, quae, utcumque sensus devotionis exundare videantur, solida tamen virtute ut plurimum careant. Sunt pronae ad suspiria et lacrymas prae cordis teneritudine fundendas, multas quotidie preces recitant, saepissime pane angelico refici ambiunt etc., ast domi suae contentiosae sunt, durae cervicis, invidae, criminatrices, et in omnibus sibi largiter indulgent » — V. Sales, *Filotea c.* 1 — Castelvetere, *Direttorio l.* 2, *c.* 5. — L'anima desolata — Specchio della vera divozione — Lombez, *Della pace interiore ecc.*

(*B*) *Pag.* 8.

« Lo sostengo (ait Orsini, *I fiori del cielo*, hoc cap.) in faccia al secolo, che così impudentemente deride le anime pie: la vera Divozione è razionale e logica quanto alcun'altra cosa, poichè emana da affezioni inerenti alla nostra natura. Siamo stati formati per venerare ciò che è buono, ammirabile ciò che è grande, ed amare santamente ciò che è amabile. Anche gli oggetti inanimati eccitano queste emozioni nell'animo nostro: amiamo un bel paesaggio, ammiriamo un bel mare, una notte stellata, una prospettiva delle Alpi. Le belle azioni ci commuovono ancor più fortemente, ed una gran riconoscenza ci toglie l'uso della voce, e ci riduce alle lagrime. Tutti questi sentimenti sembrano ragionevoli quando si tratta degli uomini; come avviene che cambiano d'aspetto all'occhio del mondo, quando si tratta di Dio? Un uomo che venera il suo benefattore mortale per un servizio di poca importanza, è tenuto avere una bell'anima; un cristiano che divotamente onora il primo, il più grande, il più costante dei benefattori, passa generalmente per una mente debole. La beneficenza non ha dunque più diritti sul cuore quando è continua? La bontà cessa dunque d'essere amabile allorquando è perfetta? La potenza deve dunque essere disprezzata quando è senza limiti? »

(*C*) *Pag.* 9.

Ascetici distinguunt triplicem perfectionis gradum, nempe *viam purgativam*, *viam illuminativam et viam unitivam*. Pro triplici autem hac via triplicem item distinguunt devotorum classem: nempe *incipientium*, quos ponunt in via purgativa; *proficientium*, quos ponunt in via illuminativa; et *perfectorum*, quos ponunt in via unitiva. Sunt aliqui, maxime de Jansenistarum Schola nobis semper invisa, quibus triplex haec christianae perfectionis via male sonat, eamque idcirco vellent eliminare; sed immerito, et contra ipsos Innocentius PP. XI sub n. 26, hanc damnavit propositionem: *tres illae viae*, *purgativa*, *illuminativa et unitiva*, *sunt absurdum maximum quod dictum fuerit in mystica*, *cum non sit*, *nisi unica via scilicet via interna*. Haec sane distinctio non est ad merum arbitrium inducta, sed propriam ac congruam habet rationem (*V. Benedictus XIV*, *de Canoniz. SS. L.* 3. *c.* 26; et Vchit, *Sacra Scriptura*, *In Ps. n.* 3). Videlicet vita hominis in hoc mundo est quaedam quasi via, quae ad patriam tendit, id est ad felicitatem aeternam. Jam vero in qualibet via distinguitur triplex terminus: primus dicitur *terminus a quo*, ille nempe a quo disceditur; alter est *terminus per quem*, ille nempe per quem transire debet viator, si ad metam suam pervenire velit; tertius denique est *terminus ad quem*,

ille nempe ad quem via ipsa perducit—Ita a pari evenit in itinere spirituali. Adest *terminus a quo*, et est peccatum a quo discedere omnino debet qui tendit ad perfectionem, et haec discessio efficitur per *viam purgativam*, purgando nempe animam tam a culpa mortali et veniali, quam ab effectu quolibet ad utramque. Adest *terminus per quem*, et est consecutio et exercitatio virtutum omnium sive theologicarum sive Moralium, quem in finem tendit *via illuminativa*. Adest denique *terminus ad quem*, et est Deus ipse, cujus consecutio est omnis operis complementum et totius spiritualis itineris meta: huc autem spectat *via unitiva*.

V. Valfrè, *Sulla perfez*. §§ 1, 22, 23—Rodriguez, *Esercizio di perfez*. — S. Alphonsus, *Breve pratica della perfez. raccolta dalla dottrina di s. Teresa;* et *Praxis Confessarii* § 5 — P. Goudier, *De natura perfectionis*—Sianda, *Il discernimento della perfezione, Forlì l'anno* 1755—Scaramelli, *Direttorio Ascetico*—Pinamonti, *Il Direttore*—Castelvetere, *Direttorio Ascetico-Mistico*—Libr. *S. Bonaventura Card. Dottor serafico di s. Chiesa, Maestro esimio di spirito*: ovvero, *Teologia mistica secondo lo spirito, e le sentenze del Santo uniformi allo spirito, e alle dottrine dei più celebri santi Padri e Dottori, che di ciò scrissero, divisa in* 4 *parti per i tre stati ecc.*

(*D*) *Pag.* 9

Orationis generice sumptae variae sunt species—1 *Adoratio*, quae est contestatio divinae excellentiae per submissionem nostram; sane justum est, ut mens nostra in laudes et summam Divinitatis admirationem prorumpat: de hac plura in Psalmis. Adoratio tamen revocari solet ad actus externos, quia plerumque et animo simul et corpore fit—2 *Gratiarum actio*, quae quidem ab ipsa ratione inter praecipua nostra officia refertur—3 *Deprecatio offensionum* (nempe veniae petitio pro peccatis) ad quam sacrae paginae nos frequenter adeo provocant, in Psalmis poenitentialibus luculentissima exempla proponentes—4 *Invocatio seu petitio bonorum*: de hac autem nos agimus sub nomine *orationis*; ad hanc enim speciem ceterae ut plurimum revocantur, uti notat Angelicus. Res autem haec est maximi momenti siquidem ex d. Augustino, Serm. 15, *recte novit vivere qui recte novit orare*—*V.* Brancato, *De oratione ejusque speciebus*, Romae 1685.

De catholica oratione sermonem habet Taparelli S. J. in Opusc. *Sulla preghiera cattolica considerata in ordine alla civiltà de' popoli*, ubi hanc ipsam orationem sic perbelle definit: *contemplata* (*la preghiera cattolica*) *nella più generale sua nozione obbraccia ogni elevazione della mente a Dio mossa dalla fede, animata dalla carità, ajutata dal Sacrifizio e dai Sacramenti, guidata dall' autorità della Chiesa, e diretta principalmente al conseguimento di una soprannaturale eterna felicità per mezzo di opere sante* — Pulchre etiam Lacordaire, *Conferenze Ecclesiast. Conf.* XIII: « La preghiera è la reina del mondo. Vestita di umili panni, con bassa la fronte, colla mano distesa, essa protegge l'universo colla sua supplichevole maestà, e va continuamente dal cuor del debole al cuor del forte: e come più le sue lamentanze si levano da basso luogo, più è grande il trono a cui ella poggia, più il suo impero è assicurato. Se un insetto potesse pregarci quando noi siamo sul porvi il piede addosso a schiacciarlo, la sua preghiera, ci toccherebbe il cuore di compassione immensa; e siccome non vi ha cosa più alta di Dio, e così non è preghiera più vittoriosa di quella che monta a lui. È la preghiera, o signori, che ristabilisce le nostre relazioni con Dio, che richiama a noi la sua azione, che gli usa di violenza non pregiudicando punto alla sua libertà, e perciò è la madre della fede ».

(*E*) *Pag.* 11.

Siniscalchi Lib. *Il giorno santificato*, *p.* 2, *c. ult.* longiorem contexuit cathalogum Sanctorum, qui invocantur vel pro peculiaribus provinciis, vel pro peculiaribus hominum conditionibus, vel pro peculiaribus gratiis.

1. « Così sono Protettori principali di Roma i *ss. Pietro e Paolo*: di Napoli, *s. Gennaro;* di Milano, *s. Ambrogio;* di Venezia, *s. Marco;* di Genova, *s. Giambattista;* ecc. Sono Protettori della Francia, *s. Dionigi;* della Spagna, *s. Giacomo Ap.;* del Portogallo, *s. Giorgio;* della Scozia, *s. Andrea;* dell' Ibernia, *s. Patrizio;* ecc.

2. Raccomandarsi a qualche Santo che fu nella stessa condizione: I sacerdoti a *s. Pietro;* i confessori a *s. Gio. Nepomuceno;* i predicatori, a *s. Gio. Crisostomo;* i cavalieri, a *s. Franc. Borgia;* i soldati, a *s. Maurizio;* i teologi, a *s. Tommaso;* i filosofi, a *s. Caterina, V. M.;* i poeti, al *Nazianzeno;* gli avvocati, a *s. Icone;* i giudici, a *s. Jeroteo e Dionisio;* i notai, a *s. Genesio Arela-*

tense; i governatori, a *s. Gio. Damasceno;* i medici, a *s. Luca Evang.* e a *s. Ciro*; i chirurghi, a *s. Atanasio*; gli speziali, a *santo Eumiliano*; i mercatanti, a *s. Franc. d'Assisi*; i pittori, a *s. Luca*; gli scultori, a *s. Claudio* e *comp. MM.*; i musici, a *s. Cecilia*; i suonatori, a *s. Arnoldo*; gli stampatori, a *s. Gio. di Dio*; gli orefici, a *s. Eligio*; gli argentieri, a *s. Andronico*; i sarti, a *s. Omobono;* i calzolai, a *ss. Grispino* e *Crispiniano*; i fabbricatori, *a Procolo e Massimo*; i ferrai, a *s. Dunstano*; i falegnami, a *s. Giuseppe;* i servi, a *s. Vitale*; i maggiordomi, a *s. Pipino;* i camerieri, a *s. Massimo*; i cuochi, a *s. Pasquale*; i portinaj a *s. Serafino*, ecc. ecc.

3. Sono potentissimi avvocati per impetrar una buona morte *s. Giuseppe*; per morire co' Sacramenti *s. Orsola* e *s. Barbara*; per liberare da' mali spirituali *s. Ignazio*; contro l'infestazione de' demonii *s. Ubaldo*; contro le morti improvvise *s. Cristoforo*; contro le apoplessie *s. Andrea Avellino*; per il mal d'occhi *s. Lucia*, per il mal delle gambe *s. Pellegrino Laziosi*; per i calcoli *s. Liborio*; per la podagra *s. Trofimo*; pel dolor di capo *s. Aspreno*; per le cadute *s. Venanzio*; per i casi disperati *s. Gregorio Taumaturgo*; per le cose perdute *s. Antonio di Padova*; contra i cani *s. Vito*; contro le serpi *s. Paolo*; contro le calunnie *s. Onofrio*; contro i fulmini *sant' Irene* e *Barbara*; contro le locuste e simili animali, *s. Grato*; contro gli incendii *s. Antonio Abate*; contro le tempeste di mare *s. Elmo*..; contro la peste degli uomini *s. Rocco*; contro la peste degli animali *san Eberardo*; contro i tremuoti *s. Elpidio*;... per ottenere le pioggie *s. Genoveffa*; per i viaggi di terra i *ss. Magi*; per i viaggi di mare *s. Francesco Saverio* ecc. ecc. (It. v. Riva, *Manuale ecc.*)

(*F*) *Pag.* 13.

Quadruplex esse potest orantis animus seu status. Primus est ejus, qui est in statu gratiae. Secundus est ejus, qui est in statu peccati, dolet tamen, et serio suspirat ad meliorem frugem reverti; aut est in infidelitate, vel haeresi, sed sincere desiderat veritatem. Tertius est illius peccatoris, qui malis habitibus pressus infirma voluntate desiderat surgere e peccatorum suorum coeno, ideoque orat. Quartus est illius peccatoris, qui peccato sic delectatur, ut velit omnino in eo perseverare, veteribus semper superaddens nova peccata—Qui in primo et secundo statu sunt, utiliter orant. Item qui est in tertio, et peccator ille caveat, ne contemnat illud remotum conversionis initium, quod aspirante gratia accepit, nec timeat, Deum per suam orationem fore irritandum; haec est enim tenuis aspirantis gratiae scintilla, cui si adhaereat, poterit peccator ad poenitentiae, et justificationis portum pervenire. Qui vero quarto loco positus est, certe sine fructu orat, ob malam, qua afficitur voluntatem. Utrum autem haec oratio et ipsa peccatum sit, affirma si non oret quem debet orare, vel non oret pro re bona, vel non oret debito modo; quo sensu accipitur tum illud Psalmi 108: *et oratio ejus fiet in peccatum*, ut explicat Bellarminus; tum illud Prov. 28: *qui declinat aures suas, ne audiat legem, oratio ejus erit execrabilis.* Ceterum, ait s. Alphonsus, *Op. Mor. l.* 4. *n.* 178, non auderem de peccato ullo damnare ex devotione orantem, qui actualem voluntatem peccati haberet; alias teneremur hos hortari, ut ab omni oratione abstinerent.

(*G*) *Pag.* 13.

« Quis (ait *Stapf* § 564 loquens de meditationis facilitate) quis enim est, qui in negotiis hujus temporis, ubi de captando lucro, vel de avertendo aliquo damno agitur, suas allegare rationes, in rerum circumstantias indagare, atque certas inde agendi regulas deducere nesciat? Cur ergo non idem in negotio salutis suae aeternae poterunt? Quis se insufficientem dicat, ut vel novissima sua, vel mysteria Christi pro nobis patientis pie ruminet, atque convenientes inde affectus et firma emendationis proposita concipiat? Revera historia homines penitus illiteratos et simplices virgunculas exhibet, quibus pium hoc exercitium facillimum videbatur, eo quod, ut Sancta Theresia advertit, ad meditationem nihil aliud non requiratur, nisi amor ».

Post lectionem peractam, qui libro ad meditandum utitur, vel se totum exerceat in actibus voluntatis eliciendis, idest humilitatis, gratiarum actionis, contritionis, fidei, spei, charitatis etc.; vel incumbat petitionibus quibus praesertim Dei amorem et perseverantiam finalem efflagitet; vel denique in propositis peragendis occupetur: quia ut meditatio sit fructuosa, necesse est, ut anima statuat executioni mandare quae in ipsa meditatione exequenda cognovit: *nemo*, inquit Salesius, *debet imponere finem orationi* (mentali) *nisi prius peculiare aliquod propositum efformaverit*, *puta*

defectus quosdam emendandi, exercendi virtutem aliquam, in qua se noverit debiliorem.

Meditatio si propria ac convenienti methodo peragatur, sex habet partes: videlicet *praeparationem*, *lectionem*, *considerationem*, *gratiarum actionem*, *oblationem et petitionem*. Non vacat hic singulas explanare, quod asceticis brevitatis causa relinquimus; sed non possumus non admonere tyrones nostros de obligatione eas bene discendi, si eximiam ac plane divinam artem animas Christianorum dirigendi ad Dei unionem penitus cognoscere cupiunt. Hic vid. Da Ponte, *De arte meditandi*, *Taurini* 1843.—Della maniera pratica di meditare, *Istruz. pratica*, *Torino* 1840.—Maniera di far la meditazione con l' aggiunta di 4 *meditazioni secondo questo metodo*, *Vigevano*.—Belleccio, *Facilis methodus rite meditandi*, etc. etc.

(*H*) *Pag.* 20.

Habet Stpf § 211: « ex numero eorum, qui Breviarium contemnunt, vix unum deteges, qui aliis pietatis exercitiis sedulo incumbat. Plerique jam per exitiale frigus, quo tremendum Sacrificium aliaque religionis mysteria tractant, nimium quantum produnt, quo spiritu imbuti sint! Idem de illis, dicendum qui ad recitandas Horas tempus sibi deesse ajunt. Hinc inde quidem fieri potest, ut ob congeminatos labores vix aliquid temporis supersit; ast mentiuntur, qui generatim nullum sibi tempus suppetere praetendunt; qui enim occupationes et res suas apte disponit, atque tempore sibi concesso prudenter utitur, certe etiam ad Breviarium apta spatia habebit: id quod experientia satis confirmat. Viri cordati, etiamsi plurimis negotiis occupentur, rarissime tamen conqueruntur, sese ad dicendas Horas necessario tempore destitui; contra qui hunc temporis defectum obtendunt, plerumque per magnam diei partem vel vanis confabulationibus indulgent, vel in popinis commorantur, vel non solidae doctrinae, sed novellis levibusque scriptiunculis vacant, quibus sola fere curiositas nutritur, aut phantasia incalescit ». Veritate plenissima verba!

(*I*) *Pag.* 56.

Quidam anonymus quaesierat (revocata a gubernatoribus jurata gubernii forma): — 1 *è lecito o non lecito ai principi il mancare ai propri giuramenti? — Fu una violenza sufficiente a salvarli dallo spergiuro la minaccia di perdere il trono? — Ammesso che sì, non si può dire a più forte ragione che non obliga il giuramento dei sudditi, quando sono posti nel bivio o di morire di fame o di giurare per avere un impiego?— 4 Si possono salvare gli Stati con un grande scandalo sebben tendente ad uno scopo utile? — 5 Possono i principi sciogliere i loro sudditi da un giuramento prestato dinanzi a Dio, quando appunto essi con giuramento li avessero sciolti dalla loro assoluta autorità?*

La risposta è facilissima, bastando solo il prendere fra le mani qualsivoglia dei moralisti cattolici, i quali, già secoli, hanno risposto a tali quesiti, a caso vergine, senza sospetto di voler gratificare o Ferdinando II, o Leopoldo di Toscana, o Francesco Giuseppe. Ondechè non è meraviglia che i giornali cattolici non abbiano voluto ripetere il detto dai teologi morali. Pure giacchè siamo interrogati, ecco come rispondiamo precisi e schietti, anzi come risponde per noi al primo quesito S. Alfonso de' Liguori, la cui dottrina, per testimonianza della Chiesa, può seguirsi tranquillamente da ogni coscienza cattolica. « Il giuramento fatto in favore d'un terzo dee mantenersi, sempre che mantener si possa senza colpa ». (*lib. 3. num.* 177.) E con più forza sotto il num. 192. « Una promessa giurata, che sia stata accettata da un terzo, nemmeno dal Sommo Pontefice può venire rimessa, senza il consentimento di colui, al quale è stata fatta. » È dottrina comune: principi e sudditi l'anno da osservare — Questo per ciò che riguarda l'obbligo del giuramento: udiamo ora dal Santo stesso le cagioni che possono annullarne l'obbligazione. Sono al proposito nostro 1° se la cosa promessa, di buona che era, divenga cattiva, o illecita, o impedisca un maggior bene, o cagioni un male maggiore: 2° se cessi il fine per cui la promessa era fatta: 3° se così permettano le tacite condizioni che in ogni giuramento promissorio si debbono intendere accluse; e sono, I. se potrò; II. se il superiore sarà contento; III. se lo stato della cosa non cambi notabilmente. Così non è altrimenti tenuto a mantenere il giuramento, quando sopravvenisse pericolo di morte, d'infamia e d'altro grave danno, perchè è da credere che in tal caso non abbia inteso obligarsi, trovandosi diversa la cosa da quella che promise (*n.* 187-88)...

Ecco dunque la risposta *precisa e schietta* al primo quesito che è il capitale, e dal-

la cui soluzione dipende quella degli altri. NON È MAI LECITO AL PRINCIPE (come non lo è all'ultimo dei sudditi) IL MANCARE AI PROPRI GIURAMENTI. Può tuttavia incontrar caso in cui il Principe possa, anzi debba giudicare che il giuramento non tenga, perchè più non è, o meglio perchè non sarebbe stato, o meglio ancora perchè non fu mai, in quanto il giurante non avrebbe giurato, nè lecitamente avria potuto, se avesse preveduto quel caso; e così deesupporsi che implicitamente lo abbia escluso. Se voi aveste giurato di menare domani sera un vostro fratellino ad una cena, ove questi fosse domattina compreso da una violenta febbre, vi credereste voi obbligato in forza del vostro giuramento di menarlo alla sera alla cena per mandarlo posdomani al sepolcro? Qui il vostro buon senso vi dispensa dall'obbligo di consultar moralisti. Or fate conto che il caso di un Principe può non essere dissomigliante da questo. Anzi possiam recarvi un esempio più calzante e la cui forza negli Stati Sardi s'intenderà meglio forse che altrove. Supponete per una pura ipotesi, che Carlo Alberto nello ascendere al trono avesse giurato di mantenere gli ordini di monarchia assoluta, vigenti i quali assumeva il governo. Lo direte spergiuro perchè nel 48 per gravi circostanze concesse uno Statuto? voi certo no, e noi neppure; ma perchè dunque questa morale buona per dare uno Statuto, non conta nulla per ritirarne un altro?

Da questa risposta al primo quesito si rende vano il secondo, stantechè non si tratta di revocare il giuramento dei principi quasi prestato per timore delle minaccie; ma sì veramente si tratta di giudicare che un giuramento più non tiene, perchè più non esiste, in quanto si è avverato erroneo nel supposto che tutto il popolo lo chiedesse, e nocivo negli effetti alle sostanze, alla quiete, e specialmente alla religione dei popoli.

Quindi svanisce anche il terzo: il quale per altra parte suppone che non vi sia altro modo di vivere, che lo stipendio dei pubblici impiegati; ed oltre a ciò riguarda non un giuramento fatto, ma un giuramento da farsi, la cui onestà dev'essere antecedentemente assicurata da chi lo presta. Il che non fa al proposito nostro, e però lo trasandiamo.

Al quarto, rispondiamo non essere mai lecito *lo scandalo, nè anche per salvare uno Stato*. Ma se qualche fariseo finga scandolezzarsi di un'azione ragionevole e obbligatoria, propagando codesto scandalo nei semplici ed idioti, è chiaro non doversi sacrificare a tali apprensioni il vero bene, ma il meglio essere disprezzare gl'ipocriti e illuminare i semplici.

Al quinto quesito, la risposta è inclusa nei precedenti, giacchè le stesse ragioni di falso supposto e di pubblico danno, per le quali un Principe è autorizzato a revocare il proprio giuramento, vietano ai sudditi l'esigerne l'adempimento. Epperò non dal Principe, ma dalle ragioni medesime vengono invalidite le obbligazioni che i sudditi contrassero col giuramento ». Ita *Civiltà Cattolica Gior. Rel. vol.* 8.

(*J*) *Pag.* 56.

Adsunt inter incredulos aetatis nostrae, qui festorum institutionem dicteriis suis insectantur. Inaniter tamen; ad festa enim celebranda vel ipsa natura homines impellit, adeo ut qui Festa nostra abrogare tentarunt, alia debuerint substituere: sana nulla gens est barbara; quae suam divinationem festis ideo institutis non excolat — *V.* Tassoni, *La religione dimostrata ecc. T.* 3 — Scotti, *Teoremi di politica ecc., par.* 4. *T.* 2. — Bergier, *Dizionario ecc. App.* V° Festa — *Synodus Novariensis*, *pag.* 389 — Della Margherita, *Memorandum storico politico;* et in lib. *Avvedim. politici* cap. 22. habet: *il governo che trascura la rigorosa osservanza delle feste religiose marcia a ruina tosto o tardi, inevitabile: sovrabbondano gli esempi*.

Nonnulla proferamus testimonia quae videre est in libro: Paganessi, *Della santificazione delle Feste*, Dissert. *Mil. Pirotta* 1851 ubi plura hac de re.

« L'imperatore Leone il Saggio, facendo una legge per vietare severamente l'abuso delle opere rurali nelle domeniche, aggiunge queste memorabili parole: La terra non sarà meno feconda, quando i lavoratori saranno più religiosi, e le preghiere attireranno l'abbondanza del cielo, meglio che il travaglio dei giorni di domenica » — Celebris Montalembert ajebat elapso anno: » Tutti chiedono con meraviglia e spavento, d'onde escano quelle turbe d'uomini senza fede e senza legge, che appajono ne'giorni delle dissensioni sociali, e che, simili alle orde dei barbari di quindici secoli fa, minacciano d'inghiottire tutto un incivilimento. È ben giusto d'intimorirsene, ma non già di farsene meraviglia. Escono essi da quegli abissi, nei quali furono travolti i po-

poli dopo che furono costretti a lavorare la domenica, e strappati a tutto quanto la religione avea immaginato con affetto di madre per istruirli e consolarli in quel gran giorno, e quando fu permesso che il suggello dell'ignoranza fosse impresso nelle loro anime dalla mano di un'insaziabile cupidità. Sono esse fameliche, perchè fu loro tolto ogni alimento morale; mancano di fede perchè uomini ricchi ed istrutti si sono affaticati per un secolo con insaziabile perseveranza ad estirpare quel tesoro dai loro cuori; sono senza legge, perchè troppo spesso i loro padroni e condottieri, violando essi medesimi la prima delle leggi, hanno insegnato loro a non rispettarne alcuna ».

Ipse Borussiae Minister haec mandabat pro toto regno (1852): « L'esperienza degli ultimi anni ci ha insegnato, che egli è dovere di tutte le autorità di affaticarsi a conservare e fortificare i principii fondamentali della religione e della morale. Da lunga pezza l'attenzione pubblica si fissa d'una maniera particolare sulla necessità della sanctificazione della domenica e delle feste. Si acquistò la convinzione, che il rispetto dei giorni consacrati al culto di Dio, è una condizione essenziale di moralità pel popolo. Noi crediamo bene d'insistere presso le autorità sopra l'importanza di quest'oggetto e sulla grande responsabilità che pesa a questo riguardo sui depositarj del potere. Loro raccomandiamo pertanto d'applicare le istruzioni che si pubblicarono conforme alle leggi, e speriamo che s'occuperanno coll'esempio a mantenere nel popolo il rispetto alla domenica, e si guarderanno bene di darsi ai lavori della loro carica, eccetto che non v'abbia assoluta necessità... »

Machiavelli (*sopra la prima Deca di Tito Livio Lib. 1, c. 11. 12*) scribit: « La osservanza del culto divino è cagione della grandezza delle repubbliche; così il dispregio di quello è cagione della rovina di essi. Quei principi o quelle repubbliche, le quali si vogliono mantenere incorrotte, hanno sopra ogni altra cosa a mantenere incorrotte le cerimonie della religione, e tenerle sempre nella loro venerazione. Perchè nessun maggior indizio si puote avere della rovina d'una provincia, che vedere dispreggiato il culto divino. » — Vel ipse Rousseau, *Lettre à d'Alembert*, habet: « Che si deve pensare di quelli che vorrebbero togliere al popolo le feste, le ricreazioni e ogni specie di divertimento, come tante distrazioni che lo distolgono dal lavoro? Questa massima è barbara e falsa. Se il popolo non ha tempo che per guadagnare il suo pane tanto peggio per lui. Egli però ha bisogno anche di un tempo per mangiarlo con gioja: altrimenti non lo guadagnerà per lungo tempo. Quel Dio giusto e benefico che vuole che egli si occupi, vuole ancora che si sollevi: la natura gl'impone egualmente l'esercizio e il riposo, il divertimento e la fatica. Il disgusto del travaglio opprime di più i poveri operai, che il travaglio medesimo. Volete voi dunque rendere un popolo attivo e laborioso? concedetegli delle feste offritegli degli onesti divertimenti che gli facciano amare il suo stato, e gli impediscono di invidiarne uno più dolce. Giorni perduti in questa maniera daranno un abbondante compenso nel rendere più utili gli altri ».

Ad artem pastoralem maxime pertinet, ad rem *Stapf*, ut festorum sanctitatem et cultum Dei tam publicum, quam privatum promoveant: nam « non temere aliquis asseverat ex modo, quo unusquisque dies sacros celebrat totam illius moralem indolem et conversationem dignosci posse. Hominem pium pie, frigidum frigide, et vitiosum turpiter occupabunt. Idem de tota communitate obtinet — Nostra aetate abusus, quibus festa profanatur, proh dolor! nimis frequentes sunt: plurimus in ipsam adeo consuetudinem abiit, ut per totam hebdomadam Deum non tam atrociter offendant ac recurrente die dominica. Corpus ad inanem pompam exornant, utique non propter Deum, sed ad vanam sui obstentationem, vel omnino ad alios fors in ipsa Ecclesia ad libidinem provocandos: suspenduntur labores et opificia, sed saepe ideo tantum, quo liberius baccho et veneri libari queant: unde quam plurimi ad explenda munera status sui nunquam minus apti reperiuntur, quam ubi dies festus praecessit. Unde tum exprobrationes, tum minae quae per Prophetas, praesertim per Ezechielem Judaeis ob violata sabbata toties ingeminatae fuerunt, nimium quantum etiam plurimos ex nostris petunt: *ecce ego projiciam vobis brachium et dispergam super vultum vestrum stercus solemnitatum vestrarum, et assumet vos secum.* Mal. 2, 3 ».

(*K*) *Pag.* 65.

Tria monita ad praxim maxime spectantia quoad superstitionem:

Monitum *Ambrosii Stapf*: « in evellendis opinionibus superstitiosis multa prudentia et animi sobrietate opus est. Equidem si ta-

lis opinio directe religioni aut bonis moribus adversatur, utique omni modo et quantocyus extirpari debet. Dum vero ejusmodi opiniunculae vix non innocuae videntur, et simul a multa antiquitate plurimum vigoris acceperunt, prudens animarum pastor illas non quidem confirmabit; attamen ad tempus dissimulare, atque studium suum eo dirigere debet, ut successive, atque per solidam institutionem aetatis praesertim juvenilis, eas eliminet. Qui importune et concitato impetu in obvias quasque superstitiones invehitur, plurimos quidem offendet, sed vix aliquem corrigel: et illi non absimilis videtur, qui aquam non sat limpidam vehementi agitatione adhuc turbidiorem reddit. Unde cum servi dicerent: *Vis, imus et colligimus zizania*? paterfamilias ait: *Non, ne forte colligentes zizania, eradicetis simul cum eis et triticum*. Matth. 13. 28. — Praeterea non omne, quod profano hujus temporis genio displicet, mox superstitiosum censeri debet. Prae reliquis animarum pastor illis invigilet, qui studio et lucri causa opiniones superstitiosas *divulgant*, dum e. g. hujus furfuris libros et pagellas venditant, de arcanis gloriantur etc.» § 171; et 177.

Monitum *Episcopi Bouvier*: « Parochi, concionatores, catechistae et ii omnes, qui munus populum christianum erudiendi habent, enumerent tantum eas superstitiones, quae notae sunt in suis regionibus, ne alias potius edoceant, quam ab eis avertant ». *De Decal.* ubi de *magia*—Ita etiam Episcopus Cardinalis *Gousset*.

Monitum *S. Alphonsi nostri*: « advertant, quod in dubio praesumendus est aliquis effectus potius provenire a causa naturali, quam a superstitione » ita Sporer cum d. Augustino, Sanchez, Layman, Elbel, Croix, et Salmanticenses cum s. Thoma, qui docet 2. 2. q. 60. a. 4: *ubi non apparent manifesta indicia de malitia alicujus, debemus eum ut bonum habere, in meliorum partem interpretando quod dubium est*. Recte tamen consulunt AA. citati tunc praemitti protestationem nolendi effectum, si aliqua superstitio subsit ». *Opus Mor. l. 3 n.* 20.

(*L*) *Pag.* 67.

Explicantur nomina praecipua circa superstitiones:

Astrologia ducitur a graeco *astron*, stella; et *logos*, sermo—aëromantia ab *aër* aër; et *manteuô*, divinare—Amuletum sic dicitur ab *emollire*, quasi noxia emolliat, et avertat—Chiromantia a *chéir*, manus—Physiognomia a *physis*, natura —Geomantia a *gea*, terra—Hydromantia ab *hydôr*, aqua —Idololatria ab *eidôlon*, idolum, simulacrum —Lamia a *laimos*, gula: lamias dicebant devorare quos possent invenire pueros. Dicuntur etiam *sagae* a sagacitate. Dicuntur etiam teterrimae istae *striges* ab avi quadam nocturna, *strix* dicta, quae noctu stridendo volat, derelictosque infantes e cunis rapit, eorumque sanguinem absorbet — Magus a *magos*, sapiens; vel a *megos*, magnus—Negromantia a latino *niger*—Omen, quasi *ex ore veniens*—Oniromantia ab *oneiros*, somnium—Oraculum, quasi illi insit *divina oratio*—Pyromantia a *pyr*, ignis—Pythonismus ita dicitur, quia sic divinantes responsa ferebant insidentes tripodi, qui coopertus erat pelle serpentis Pythonis ab Apolline interfecti.

(*M*) *Pag.* 70.

Non semper numerorum ratio uti superstitiosa habenda est; sed quando numero ut tali tota exhibetur fides, cum reverâ inter causam et effectum nulla tunc proportio sit. Sed aliter est, si ideo numerus usurpetur, quia ab Ecclesia est praescriptus ad indulgentias consequendas, ad poenitentiam agendam, ad cultum religiose exercendum, ut patet ex propositione 64 proscripta a Pio VI Bulla *Auctorem fidei*.

Idem est, si numerus mysticam significationem includat, vel in alterius rei cognitionem nos faciat venire; tunc enim laudabiliter numerorum ratio observatur, et firmat veritatem, ac quasi tessera et professio fidei nostrae est: quod et Ecclesia commendat, et Scriptura usurpat: quare falso nos superstitionis accusant Protestantes. Sic sacer est numerus *ternarius*, quia tres Trinitatis personas refert, tres dies se pulturae Christi, tres annos praedicationis illius: sacer est numerus *quinarius* in honorem quinque plagarum Salvatoris; numerus *septenarius*, quia in mentem revocat sex dies creationis et septimum, quo requievit Dominus: *novenarius* in honorem novem mensium, quibus fuit Christus in utero matris, item in gloriam Trinitatis; tres nempe dantur ad indicandum tres esse personas, aequaliter dantur ad indicandum tres personas esse coaequales; sicque illius mysterii fides in ipsis idiotis firmatur: *trigesimus*, quia refert triginta annos vitae privatae Redemptoris nostri: *trigesimus tertius*, quia memoriae reducit totam illius

mortalis vitae periodum etc. — *V.* Bouvier. *Inst. Theol.* de Decal. pun. 3 *de vana obser.* — Bergier *Dizion.* V° Novene — Stapf, § 174.

(*N*) *Pag.* 71.

Possessio in eo consistit, ut daemon corpori humano quodam modo uniatur, et in illo et per illud extraordinaria operetur. Quod si daemon in corpore hominis residere non videatur, sed tantum externe operetur illud variis modis vexando, tunc habetur *obsessio* — Veras dari *possessiones* et *obsessiones* sine errore in fide negari non potest. Constat ex variis Scripturae locis (1 *Reg.* 16; *Mar.* 16. *Matth.* 17 etc.) Constat ex perpetua traditione, ac PP. sensu (Klee, *St. de' dogmi T.* 1 *pag.* 249) Hinc et exorcismos habemus, quorum exrecitium testatur Tridentinum (*sess.* 23. *c.* 2), semper in usu fuisse apud Ecclesiam. Quae porro ad sensum metaphoricum haud possunt detorqueri — Neque haec repugnat; attenta enim daemonum natura eorum magna virtute eorumque per aëreum praesentia, fieri certe potest, ut corpora hominum intime pervadant. Hac in re clarissimum medicinae professorem Laur. Martini (in suis *Elementis medicinae Forensis*, *c.* 3) audiant scioli: *nos Ecclesiae integram fidem praestamus*; *idcirco de energumenis non dubitamus* — It. vid. Forni, *Del mondo degli spiriti e della sua efficacia nell'universo sensibile*, Torino 1851.

Etsi autem et hodie hac de re exempla non desint; frequentiora tamen fuerunt primis Ecclesiae saeculis; quod quidem fuit, Deo permittente tum ut ejus gloria manifestaretur, tum ut melius veritas christianae religionis innotesceret, etc. — *V.* Bibbia di Vence, *Dissert. Vol.* VI: Le ossessioni, possessioni del demonio — It. Scotti, *Dissertat. hac de re.*

Quomodo a daemone vexati dirigendi, V. Liguori, *Praxis nn.* 100, *et seqq.*

(*O*) *Pag.* 73.

Magnetismo vel huic simili affines praedicant tum *tabulas rotantes*, tum *spirituum manifestationes*. Duo haec sunt, quae hisce temporibus ingentem undequaque rumorem excitarunt; hodie tamen jam fere mortua: primum ubique, secundum in Americae provinciis experiuntur novitatum amatores.

Ad primum: sint aliqui, qui uni aliis digitum minimum superimponentes invicem sibi nectantur; si omnes, quasi facta catena, digitorum extremitate leviter comprimant nudam tabulam aut mensam, haec fere statim ac de se movetur, elevatur, volvitur: en tabulae semovontes, seu rotantes. Qua quidem in re nihil extranaturale: « il Prof. Grimelli (audiatur *Civ. Catt.* vol. 2, Ser. 2, p. 708), che almeno al pari d' ogni altro conosce l' elettricismo animale, nulla trova nelle tavole giranti, che abbia con quello relazione, ma soltanto un effetto meccanico, e dalle sue osservazioni e dal suo discorso conclude che le tavole, o cappelli, scatole, sedie, ed ogni altro oggetto conduttore o non conduttore elettrico, si muovono per moto lor comunicato dalla muscolar pressione delle persone costituenti il circuito *a seconda delle ordinarie leggi della meccanica musculare* ». Vel ipsi autem, qui hisce rebus plus aequo forsan fidem habeat, negant tamen et merito plura, quae a vulgo praedicantur, ut cum praetendunt quod clavis vel annulus filo subtilissimo suspensus moveri debeat juxta simplicem internae voluntatis nutum: vid. *Sulla potenza motrice trasfusa dall'uomo nella materia bruta ecc.* Esperimenti del Dot. Terzaghi ecc. Mil. 1853.

Ad secundum: non pauci (vulgo *mediums*) in America contendunt, se modum invenisse communicandi cum defunctorum spiritibus, et alios hunc modum se edocere posse, ita ut plura nova ac ignota ab illis spiritibus noscantur. « Noi, tranne i rari casi (iterum *Civ. Catt.* pag. 600), nei quali la Provvidenza favorisce alcuni santi di comunicazioni celesti, non conosciamo altri commerci col mondo invisibile, che quelli usati coi diavoli. Che se pure voglia credersi alle loro asserzioni di essere anime dei trapassati, al che certo non siam tenuti, si ricadrebbe allo stesso; in quanto quelle anime se elette, appartengono alla prima: se reprobe, alla seconda categoria. E così escluso il caso di speciali e graziosi favori divini, quali non possiam supporre le *Manifestazioni Spirituali* di oltre l' Atlantico, non ci restano che gl' illeciti commerci coi rei demonii; e i professori di questi tra noi, ingentiliteli quanto volete nelle apparenze, non si chiameranno mal con altro nome che con quello di negromanti, maghi, fattucchieri o stregoni ». — Haec ars *stulta* est, cum sit quaerere veritatem a patre mendacii; *falsa* est, cum spiritus plura proferant absurda et contradictoria, ut facta probant; *injuriosa* est Deo, cum societatem cum daemone foveat, et veritatem alia via inquirat,

quam non costituit Dominus; *damnosa* est hominibus, neque sane hostis hominibus infensissimus vult hominibus praesto esse: « abbiamo sott'occhi (ad rem Diarium laud. p. 612) la storia lamentevole di un padre di famiglia a cui morta la diletta e fedele compagna, volle egli saperne non so che dagli spiriti; e n'ebbe, la sposa essergli stata infedele tutta sua vita e non essere di lui la prole che teneasi in casa. Non ci volle altro per ispingere alla disperazione quello sciagurato, per fargli imprecare alla memoria della sua già bene amata, fargli diseredare e scacciar di casa i grami figliuoli ed amareggiarli fino gli aneliti dell'agonia. Si consideri che diverrebbe la società se codesto giuoco si facesse frequente, ed il padre della menzogna dovess'essere per lei il maestro della verità ».

Ita etiam Lib. laud. circa has aliasque similes inquisitiones: « Non sempre è innocente, o certo non sempre è immune da pericoli quello spingere soverchiamente, per mera curiosità, le ricerche o le prove per iscrutare i segreti della natura. Le forze di questa, quando si travalicano certi confini, sono così incerte, ed i confini stessi ne sono per noi così indeterminati e diciamo così digradati e sfumati, che l'uomo agevolmente li trapassa senza quasi avvedersene, e può trovarsi irretito in commerci arcani coi rei Spiriti senza pure averne una volontà chiara e decisa. Se ciò può vacare di colpa, non vaca sempre di pericoli; e se ne può avere argomento nelle tavole giranti ed in alcuni processi del Magnetismo animale. Siam lungi le mille miglia dal dire cosa diabolica le une e l'altro; noi medesimi abbiamo sperimentato diverse volte ed in isvariate guise le prime, e ne abbiamo data una spiegazione naturale e meccanica (Vedi questo Vol. p. 586 e segg.) Ma quando ci si dice che le tavole rispondono col levare e abbassare dei piedi; quando ci si conta che esse secondano le intenzioni di persone eziandio che non le toccano; quando ci si narrano degli effetti stranamente portentosi del Magnetismo animale, noi non possiamo non vedervi l'intervento di una forza preternaturale, che nel caso presente non potrebbe essere che diabolica. Ora che professori di scienze naturali moltiplichino le esperienze affine di meglio conoscere questo o quell'agente fisico ed arricchire la scienza di nuovi trovati, questo l'intendiamo; intendiamo anche meglio che le autorità ecclesiastiche, a cui corre il dovere di regolare le scienze, facciano tentare delle prove con quelle cautele, di cui esse conoscono il debito e la portata; ma che ogni fanciullone di venti anni, che ogni donna curiosa, che ogni uomo mezzo scettico si lasci alla balia del primo ciarlatano che venga a promettergli di fargli vedere, senza saper come e perchè, la luna nel pozzo o la vecchia in cielo, codesto è alienissimo da quello spirito di semplicità riguardosa così propria del cattolico; non può farsi senza pericolo, e forse non si potrebbe in molti casi senza colpa. Direte che vi cacciamo la pulce nell'orecchio; ma meglio fia certo avere nell'orecchio una pulce, che trovarsi un reo Spirito in casa o, peggio, in corpo ».

(P) Pag. 74.

Martyrium graece idem est ac latine *testimonium*. Usu porro ab Ecclesia recepto martyrium sumitur pro testimonio singulari veritatis christianae per tolerantiam mortis. Martyr igitur est testis, qui morte sua perhibet testimonium veritati, quae per Christum nobis innotuit: unde martyres Christi dicuntur quasi testes ipsius Christi. Quae tamen mors non de necessitate requiritur in effectu, sed sufficit ad rigorem martyrii, ut quis propter Christum tormenta sustineat de se sufficientia et efficacia ad inferendam mortem, etsi contingat mortem impediri; nam hoc est vere subire mortem in causa efficaci per se; nec inde minuitur affectus internus et acceptatio mortis propter Christum: sic martyr appellatur, imo martyrum regina B. V., licet non obierit morte violenta. *V.* Mazzola, *De B. M. Virgine*, pag. 256 — Hinc sequitur:

1. Illum esse verum Christi martyrem, qui non pro ipsa christiana fide generatim, sed pro alia speciali virtute christiana moriatur. Hinc vere est martyr Joannes Nepomucenus, qui occisus fuit pro tuendo sigillo sacramentali; item B. Panacea, quae crudeliter a sua noverca necata fuit ob ejus eximium orationis studium — *V.* Ven. Bescapè, *Novaria Sacra, lib. 1 et 2* — Travelli, *De B. Panaceae sanctitate et cultu etc.*

2. Illos, qui occiduntur in bello justo pro defensione reipublicae adversus infideles et haereticos, qui fidem Christi corrumpere moliuntur, esse veros martyres: si tamen militent ex zelo fidei ac religionis christianae.

3. Non esse veros martyres, qui occiduntur in bello justo propter defensionem boni communis seu reipublicae tantum. Excipit Sylvius, nisi illam intendant defendere

propter Deum ex amore justitiae et legis divinae; sic enim moriuntur, ne virtutis officium deserant. D. Thomas ait: *bonum reipublicae est praecipuum inter bona humana. Sed bonum divinum quod est propria causa martyrii, est potius quam bonum humanum. Tamen quia bonum humanum potest effici divinum, si referatur ad Deum; ideo potest esse quocumque bonum humanum martyrii causa, secundum quod in Deum refertur*. V. Billuart, *De fortitud. Diss.* 1. *a.* 2.

(*Q*) *Pag.* 75.

Dices: *quomodis excusatur a gravi culpa Job, qui maledixit diei nativitatis suae, et optavit, ut numquam natus fuisset, idque tam acriter?*

Alii cum d. Hieronymo dicunt, Jobum non suam hic solius jacturam deplorare, sed communem, quae ab originali labe manavit, et unde tot sunt miseriae: quare est ad detestationem peccati in quo omnes nascuntur. Alii cum d. Thoma contendunt, verba Jobi esse dumtaxat vocem sentientis naturae, non rationis aliter judicantis; saepe enim dolor vehementes vocem exprimit gravis doloris testem, etsi ratio quod patitur, eligat et amet. Alii cum Calmeto dicunt, Jobum virum magnum inter omnes Orientales, secutum esse orientalium stylum in loquendo, qui quidem et igneus est, et hyperbolicus — Non ideo tamen excusatur a veniali Job, quia revera in suo loquendi modo signa quaedam dedit hominibus externa tantum intuentibus impatientis animi. Et patet ex ipsa Jobi confessione c. 39, v. 34.

Quid (quaeres) *de horrendis maledictionibus latis in malos Psalmo* 108? R. in hoc non peccavit David; nam *pluribus de causis adversus inimicos suos obloqui potuit:* 1 *ex sincera correctionis illorum cupiditate: eos percute Domine, ut inique agere ac lacessere tandem aliquando desistant;* 2 *ut in hoc mundo castigati, minoribus in altero afficiantur;* 3 *ut eorum supplicium impios deterreat, qui ex illorum nequissimo exemplo pavia conantur,* 4 *ut bonis scandalum adimatur, quod impii injustis vexationibus ingerunt;* 5 *ut Dei gloriam ac providentiam vindicet adversus impios, qui renuunt intelligere, Deum justorum praesidio invigilare;* 6 *ne justi pravo iniquorum exemplo corrumpantur*. Ita Calmet, *Com. in Ps.* 34 — *V.* S. Thomas, 2, 2, *q.* 25, *a.*6, *ad* 3 — Lorinus, *Com. in Ps.* 38.

(*R*) *Pag.* 78.

Ad rem Cattolico *Gior. Rel. Genova*, n. 567: « invece delle triviali forme di saluto, che si usano nell'Alemagna protestante, come: *buon giorno*, *vostro servitore* e simili, il cattolico dell'Allemagna e gli uomini singolarmente delle ville e dei contadi si servono del celebre *saluto d'alleanza* raccomandato da Papa Benedetto XIII: *sia lodato Gesù Cristo*, a cui si risponde; *sempre sia lodato*. Or fate conto, che alcuno dei nostri saputelli miscredenti s'incontri in un di cotali. Egli credendo far prova d'animo spregiudicato e forte, schernisce e ride: ma quello scherno maligno è l'ultimo sforzo d'un'empietà consumata, che indarno s'adopra ad attutire il rimorso, che gli strazia le viscere; quel riso beffardo è l'espressione del moto convulso d'un cuore, che creato sol per amare, è posseduto da un odio immenso pel Dator d'ogni bene. Non così l'Autore della *Messiade!* Io mi ricordo assai bene, dice Klopstock, la *sensazione profonda*, che produssero sopra di me queste semplici parole. Io incontrai per cammino alcuni buoni Svevi, e ognun di loro salutandomi mi diceva: *sia lodato Gesù Cristo*. A dir vero, non sapeva allora che questo fosse un saluto, e molto meno che cosa si avesse a rispondere. Ma la risposta consueta, che ho risaputo più tardi, mi parve così *naturale*, che non so intendere come non l'avessi trovata da per me stesso ».

TRACTATUS SEXTUS

De virtute iustitiae

Inter virtutes *morales* post Religionem veniunt quatuor illae, quae *cardinales* appellantur: et sunt *prudèntia, fortitudo, iustitia*, et *temperantia*. Verum earum tertia, nempe *iustitia*, talem, tam gravem tam copiosum, tam insignem, tam necessarium rerum dicendarum exhibet apparatum, ut non solum primum ei locum in hoc Tractatu adsignandum esse arbitremur; sed ab ipso etiam eiusdem nomine merito putemus eum inscribendum his verbis: *Tractatus de Virtute Iustitiae* (Scholastici *de Iustitia et Iure* nuncupant).

Quum autem virtus iustitiae in eo sita sit, ut ius suum cuique servétur, necesse profecto est, ut plenior quo fieri potest idea tradatur et notio tam *iuris* et *dominii*, quam eorum omnium, quibus haec duo conflantur, quippequae sunt iustitiae quasi finis et meta.

Sed ante omnia, nonnulla praemittemus de iustitia generatim.

QUÆSTIO PRÆAMBULA

Q. 1. *Quid est justitia?*

R. Justitia interdum accipitur pro virtutum omnium complexu, ita ut *vir justus*, idem sit *ac vir omni virtutum genere donatus*: hoc sensu inquiebat Christus: *beati qui esuriunt, et sitiunt justitiam* (1). Quo etiam ajebat d. Chrysostomus: *justitia nihil aliud est, quam omnium mandatorum plena custodia* (2). Hic vero justitia a nobis sumitur prout est virtus a ceteris specie distincta, et definitur: *virtus moralis constanter inclinans hominis voluntatem ad perpetuo reddendum alteri jus suum ad aequalitatem.*

Dicitur 1 *virtus*, quia tam hominem, quam opus illius reddit bonum; nam bonum est reddere cuique suum: quod quidem virtutis est proprium: — 2 *Moralis*, quia non Deum, sed hominum honestatem habet pro objecto suo immediato: quae quidem honestas sita est in tribuendo cuique jus suum; — 3 *constanter inclinans*, quae vox indicat propositi nostri firmitatem: quod sane genuinae virtutis proprium est; — 4 *hominis voluntatem*, quia justitia est actus et habitus voluntatis; non vero intellectus, cujus officium est recordatio rerum praeteritarum; — 5 *ad perpetuo reddendum*, id est omni tempore; quia justitia non consistit in aliquo peculiari actu, aut in transeunte inani voluntate, sed in firmo ac Permanenti proposito reddendi; — 6 *alteri*; cum enim justitia in constituenda aequalitate versetur, habet profecto ex ipsa sui natura, ut in alterum tendat: *nihil autem est sibi aequale, sed alteri*, ait Angelicus (3); — 7 *jus suum*, id nempe quod non solo titulo honestatis, sed stricti nominis obligationem debetur: et hoc proprie justitiae objectum constituit; neque enim hic *jus* sumitur *formaliter*, prout est legitima facultas ad aliquid; sed *objective* prout est debitum rigorosum, ex cujus violatione non solum contrahitur turpido moralis, ut in aliis debitis, v. g. gratitudinis, verum etiam obligatio restitutionis; — 8 *ad aequalitatem*: quibus verbis intelligitur accurata mensura rei, quae redditur cum jure alterius, sic v. g. centum nummos creditori suo debitos solvit, servat aequalitatem; quia haec pecuniae summa jus creditoris perfecte adaequat.

Q. 2. *Quomodo dividitur justitia?*

R. Cum justitia dicat ordinem unius ad alterum; totuplex erit justitia in Republica, quotuplex in ea hujusmodi ordo; atqui iste ordo triplex est, nempe *partium ad totum, totius ad partes et partis ad partem*: ergo triplex est justitiae species — *Legalis* una, quae ordinat partes ad totum, et inclinat privatum ad reddendum communitati quod ipsi debitum est propter bonum commune: dicitur *legalis*, quia habet pro suo objecto id, quod communitati debetur *ratione et vi legum* (4). — *Distributiva* altera, quae ordinat *totum ad partes*, et inclinat volunta-

(1) Matth. 5.
(2) Hom. 12 in Matth.
(3) 2. 2. q. 58. a. 2.
(4) D. Thomas, 2. 2. q 63, a. 1.

tem *Superioris* ad bona et onera communitatis distribuenda juxta merita et vires subditorum; ideo *distributiva* dicitur. — Tertia *commutativa*, quae ordinat *partes inter se*, et inclinat *privatum* ad reddendum *alteri privato od aequalitatem* quod eidem stricte debetur, ratione videlicet *vel* pacti *vel* contractus *vel* alterius tituli peculiaris. Dicitur *commutativa*, quia in commutationibus, ut plurimum, solet habere locum (1).

Violatio justitiae legalis dicitur *illegalis injustitia*; justitiae vero distributivae, dicitur *personarum acceptio*; justitiae demum commutativae, appellatur *injuria* — Nulli dubium est, quod cujuscumque justitiae violatio sit ex genere suo mortalis; quia quaelibet justitia est gravissimi momenti, ac gravissimi finis. Verum utrum omnes istae injustitiae tales sint stricti nominis, sunt aliqui qui affirmant; ideo quia veram obligationem inducunt unius ad alterum. Attamen alii id negant de justitia legali et distributiva: nam illa tantum dici potest veri nominis justitia, cujus objectum est strictum jus, adeo ut ejus violatores teneantur de restitutione; hoc autem de sola justitia commutativa praedicari potest ex Angelico (2).

Sed quid (inquies) *de justitia, quae dicitur vindicativa*? Haec novam justitiae speciem non constituit; nam tota in eo est, ut inclinet Superiorem ad infligendam reo poenam debitam. Jam vero prout Superior per poenas civium felicitati prospicit, ea ad *legalem* pertinet; prout poenas ipsas criminum gravitati proportionates decernit, ad *distributivam*: denique prout justitiae vindicativae officia exequitur ex quodam quasi contractu cum Republica de recte negotiis publicis administrandis, pertinet ad justitiam *commutativam* (3).

Q. 3. *In quo discrepent justitia commutativa et distributiva?*

R. Hoc discrimen notant, quod in *commutativa* servanda sit proportio *arithmetica*; in *distributiva* proportio *geometrica*.

Rem explicamus: justitia *commutativa* exercetur a cive ad civem, a privato ad privatum, et locum habet in contractibus ac in negotiis ad sociale commercium pertinentibus; servanda igitur in ea erit proportio rerum ipsarum, nempe aequalitas rei ad rem, uti si v. g. debeas centum, centum reddas non attendendo nisi id quod debetur, ita ut si excipiantur casus, in quibus ratio personarum a lege ipsa praescripta sit (ut cum agitur de minoribus), in ceteris nullus habeatur respectus conditionis vel meritorum personae: et haec est *proportio* vulgo *arithmetica*. — Justitia autem *distributiva* exercetur a Superiore ad subditum, et locum habet in distribuentis *honoribus* et *oneribus*, praemiis ac poenis; ideo non habet respectum *rei ad rem*, sed meritorum et conditionis personarum, loci, temporis et adjunctorum similium (4): et haec *proportio* dicitur *geometrica*.

Q. 4. *Quaenam sunt juris, seu justitiae praecepta?*

R. *Juris praecepta sunt haec*, ait Justinianus: *honeste vivere, alterum non laedere, suum cuique tribuere* (5). Primum pertinet ad justitiam generatim: duo alia ad officium justitiae *proprie* dictae, quae in eo consistit, ut homo ex rationis et legum praescripto se gerat erga ceteros.

(1) Et haec est, de qua maxime sumus disputaturi, et de qua ceterae justitiae species plerumque participant. Ex dictis autem patet justitiam tria importare: — 1 quod sit ad alterum: quare erga se ipsum proprie dicta justitia non datur: — 2 quod in uno sit verum jus, in alio verum debitum: unde haec non est in Deo relate ad homines, his enim Deus nihil stricte debet: — 3 quod servetur aequalitas: hinc haec locum non habet in filio relate ad patrem et vicissim, si considerentur *qua tales*, cum non sit perfecta alternitas; nam filius ad aequalitatem patri nunquam dabit quod debet. Nec pater filio dando dat alteri, aut secundum quod debet; nam dat filio ut sibi, cum filius sit quid patris: unde hoc vinculum est majus vulgari justitia. V. Charmes.

(2) 2. 2. q. 61. a. 1; et q. 185. a. 3.

(3) S. Thomas, 2. 2. q. 80.

(4) Quae scilicet non est proportio rei ad rem, sed rei ad personam, id est ad merita personarum: unde si illi, qui habet merita uti quinque, tribuantur, v. g. decem nummi, illi cui sunt merita uti decem, tribui debent viginti.

(5) Inst. L. 1. t. 1. § 3.

DISPUTATIO PRIMA

DE JURE.

CAPUT UNICUM

DE IURIS NOMINE, DEFINITIONE ET DIVISIONE

Q. 1. *Quid juris nomen indicat?*

R. *Juris* nomen ductum est vel a *jubendo*, quia continet quae *jussa* sunt, id est legis *praecepta*; vel melius a *justitia*, quia continet ea quae *justa* sunt, id est recta.— Juris significatio multiplex est:

1. Significat omne, quod est bonum ac rectae rationi consentaneum. Quo sensu Terentius, ut adolescentes arceret a malorum consortio, inquiebat: *qui cum illis agas, qui neque jus neque bonum et aequum sciunt?*— 2 scientiam ipsam aequi et boni. Quo sensu in hac scientia versatos *Jurisperitos* vel *Jurisconsultos* nuncupare solemus; — 3 ipsam collectionem legum, quibus regitur homo tam in religiosa, quam in civili societate. Hoc sensu venit *Corpus Juris* tum *Canonici* tum *Civilis*;— 4 judicis sententiam, vel locum ubi iudicia fiunt. Quo sensu dicitur judex *jus* dicere, et reus *in jus* vocari;— 5 rem, quae rigorose ac stricte debita est. Hoc sensu res nostra dicitur *jus nostrum*: jus ita sumptum est justitiae objectum; — 6 potestatem ad aliquid: et hoc sensu hic a nobis accipitur (1).

Q. 2. *Quomodo definitur jus, atque dividitur?*

R. Jus communiter definitur: *legitima facultas ad aliquid*, id est ad aliquid habendum vel agendum: his namque duobus *habere et agere*, omnis hominum absolvitur facultas et efficacitas.

Jus dividitur: — 1 in *publicum* et *privatum*. *Publicum* est quod pertinet ad regimen et utilitatem *totius Regni*, quodque ipsum afficit Reipublicae corpus, non vero partes singulas, quibus constat; talia sunt jura de Sacris et Divinis rebus, de Sacerdotibus, de Magistratibus, etc. *Privatum* vero est illud, quod respicit utilitatem *singulorum civium*: et ejus materia sunt contractus, testamenta, tutelae, etc.;—2 in personale ac reale. *Personale* stricte acceptum est jus, quod uni personae competit in alteram, et definitur legitima potestas gubernandi subditos, quae quidem proprio nomine *jurisdictio* seu *imperium* dicitur. *Reale* autem (seu *proprietatis*) est jus, quod quis habet in res suas: erit plenum, si jus sit disponendi tam de re ipsa, quam de fructibus; erit semiplenum, si libera rei dispositio sit tantum aut de re ipsa, aut de ejus fructibus;— 3 *jus reale* iterum dividitur in *jus ad rem*, *et in jus in re*. *Jus ad rem* est, jus, quod quis habet, ut res aliqua fiat sua ideoque dat actionem non in rem, sed tantum in personam: efficit nempe, ut persona citari possit ante judicem et per ejus sententiam cogi, ut rem vel ejus pretium tradat; non autem efficit, ut res ante judicis sententiam possit occupari: sic v.g. si Titius rem aliquam Cajo jam donatam alteri tradat, Cajus actionem habet in ipsum Titium, ut eum cogat (nisi lex obstet (2)) ad rem illam sibi tradendam: quo porro in loco actio significat jus prosequendi in judicio quod suum est, vel quod sibi debetur. *Jus* autem *in re* est illud, quod quis habet in re jam sua, ideoque confert actionem realem, quae nempe rem ipsam directe afficit: tale est jus illius, cui tradita jam fuit res promissa, donata, aut vendita; sic in allato exemplo, si res illa Cajo non solum verbis donata sit, sed eidem etiam jam tradita fuerit et postea furto sublata, et a fure in alium emptorem transmissa, Cajus actionem habet tum in furem, tum in emptorem, tum in rem ipsam, ad quascumque manus ea devenerit.

Quid (quaeres) *requiritur ad acquirendum jus ad rem, et jus in re?*

R. Ut *jus ad rem* adquiratur, hoc unum necesse est et sufficit, *justus titulus*, vi cu-

(1) V. Liguori, *Op. Mor*. l. 3. no. 486 *et seqq.*

(2) Obstat lex, si res sit mobilis et hic secundus eam acquisierit in bona fide: unde tunc primus emptor hoc tantum habet, ut sibi satisfiat. Jus Neap. art. 1095—C. Alb. art. 1232—C. A. civ. 430—C. G. 1141—C. P. 1114—C. M. 1191.

jus exigi possit ipsius rei possessio: contractus rite celebratus facit hoc jus.— Ut tamen acquiratur *jus in re*, requiritur: 1 *existentia rei:* hinc usufructuarius non habet jus *in re* in fructibus anno sequenti colligendis, quia nondum existunt; 2 *titulus legitimus*, v.g. emptio, donatio: hinc fur jus *in re* non habet in bonis, quae furto possidet; 3 *traditio rei*, si agatur de mobilibus aut indeterminatis rebus: hinc qui emit equum aut vestem, etiam soluto pretio, non habet jus in re illius equi aut vestis, quandiu ipsi non traduntur (1). Fontes porro, e quibus tale jus emanat, sunt maxime *servitus*, *usus*, *ususfructus*, *habitatio*, et *possessio*.

Articulus I. — *De rerum servitute*

Res dicitur *libera*, cum unum solum dominum habet, ita ut praeter eum alteri non praestet utilitatem. Quod si alter praeter ipsum dominum habeat jus a re illa percipiendi utilitatem quamcumque, tunc res dicitur *servire*, vel servitute ligata. Haec autem servitus vel *passive* sumitur, et est ipsa rei subjectio in utilitatem alterius; vel *active*, et est jus quod quis habet in re alterius, ut sibi serviat (quo sensu hic maxime accipitur).

Q. 1. *Quid est rerum servitus?*

R. Rerum servitus definiri potest: *jus tertio competens in re aliena, vi cujus dominus rei in ea aliquid pati vel non facere cogitur in tertii utilitatem.*—Dicitur 1 *jus in re*, non in persona; si enim persona tantum obligaretur ad aliquid patiendum vel non faciendum esset *obligatio*: at non *servitus*, cujus naturae proprium est rei adhaerere, et sic in possessorem quemcumque cum re ipsa transire; — 2 *aliena*, nam res propria domino suo non *servit:* quare quae inde commoda dominus percipit, *jure dominii* percipit, non jure *servitutis*; — 3 *vi cujus dominus in ea re aliquid pati, vel non facere cogitur; pati*, v. g. ut sinat aliquem aquam e suo fundo ducere; *non facere*, v. g. ut altius domum suam non aedificet. Unde servitus est diminutio dominii, cujus pars tollitur ab eo, qui servitutem debet, et accedit ad eum, cui ipsa debetur; — 4 *in tertii utilitatem;* neque enim leges ullo modo permitterent hac dominii diminutionem, nisi profecto adesset *vel* praesens, *vel* certo futura alicujus utilitas.

Q. 2. *Quotuplex est servitus?*

R. Servitus duplex distinguitur, *personalis* et *realis: personalis* est quae a re debetur personae, uti sunt usus, ususfructus et habitatio (2); *realis* est quae a re debetur alteri rei, v. g. ab uno praedio alteri praedio, et dicitur etiam *praedialis*. Ad hanc constituendam patet praedia duo requiri, quorum unum debet servire, et dicitur *serviens;* alteri vero servitus exhibenda est, et dicitur *dominans*.

Servitutes *reales* (de quibus hic) distinguuntur in *rusticas* et *urbanas*, *affirmativas* et *negativas*, *continuas* et *discontinuas*, *apparentes* et *non apparentes* — *Rusticae* sunt quae fundis inhaerent: *urbanae* sunt quae inhaerent aedificiis, quovis in loco positis. Ex art. 608 juris civ. Neapol.—*Affirmativae*, quae verbis affirmativis exprimuntur, obligant dominum fundi servientis ad permittendum, ut proprietarius fundi dominantis aliquid agat, v. g. aquaeductum construat. *Negative*, quae verbis negativis indicantur, obligant dominum fundi servientis, ut se abstineat ab aliquo peragendo in ipso, quod quidem perageret, si servitus non existeret, v. g. ab aedificio construendo, vel altius illud attollendo. — *Continuae* sunt, quarum exercitium est vel esse potest continuum absque actuali hominis opera, v. g. cursus aquae in fundo. *Discontinuae*, quarum exercitium requirit actualem hominis operam, ut est aquam haurire e puteo in fundo existente. Vid. jus civile Neapolitanum art. 609.— *Apparentes* sunt quae exterius conspiciuntur, uti aquaeductus, fenestra, janua. *Non apparentes*, quarum nullum signum exterius apparet, uti sunt omnes servitutes, quae dicuntur *negativae*. Ex art. 610 juris civilis Neapol. (3).

Q. 3. *E quibusnam fontibus servitutes reales dimanant?*

R. Tres sunt fontes, unde hae servitutes dimanant. Est: 1 *naturalis positio locorum:* sic fundus, qui est in situ inferiori, tenetur recipere aquas effluentes e fundo, qui est in superiori: servitutes, quae sic manant, dicuntur idcirco *naturales*. Vid. jus civile Neapolitanum art. 562 et seq.—2 *conventio:*

(1) Diximus *si agatur de mobilibus aut de indeterminatis rebus;* nam quoad immobilia, haereditates, ac fere omnes alios casus sola acceptatio ad transferendum dominium sufficit.

(2) In jure civili Neapolitano, ut ex art. 503, 550, et seq. et etiam 607, usus, ususfructus et habitatio non appellantur *servitutes personales:* quia ad excludendam vocem *servitutis personae* isto vocabulo *servitutis* utitur tantum in praediis; ut videre est etiam ex art. 559.

(3) *Codex civ. Albertinus*, Art. 634, et seqq.— C. G. 686—C. P. 492—C. M. 512 et seqq.

possunt nempe vicinorum fundorum proprietarii; (nisi lex obstet) secum convenire, ut unus fundus alteri serviat et vicissim; ea servitus est *conventionalis*: ut in art. 607 juris civilis Neapolitani(1).—3 *lex*: quo nomine venit etiam sententia judicis. Sic ob utilitatem publicam vel privatam lex praescribit regulas quoad viarum constructionem, aquarum deductionem, domorum aedificationem, murorum distantiam etc.: servitutes istae dicuntur *legales*. Servitutes a lege statutae et magis usitatae respiciunt aliae murum et fossam communem, nec non jus fulcimenti (*ragione d' appoggio*); aliae distantiam inter quasdam structuras, fossiones et plantationes; aliae prospectum in fundo vicini, aliae stillicidium; aliae vero jus transitus et aquaeductum (*A*).

Q. 4. *Quot modis servitutes amittuntur*?

R. Triplici modo servitutes amittuntur ex jure (2); — 1 si amplius non inserviant (3): si tamen res reducantur ad primum statum, servitutes reviviscunt, nisi obstet praescriptio: in art. 625.—2 si serviens et dominans praedium in dominium unius transeant: sane res sua nemini servit: et hoc dicitur *confusio*: in art. 626. — 3 si triginta annorum non usus intervenerit in art. 627: tunc, si agatur de servitutibus discontinuis, tempus currit a die, quo quis illis non fuit usus (4), si vero agatur de *continuis*, tempus currit a die, quo aliquid contra illas actum est (5).

Articulus II.— *De usu et usufructu*

Q. 1. *Quid est usus*?

R. Usus solet definiri: *jus utendi rebus alienis, salva earum substantia tum quoad materiam, tum etiam quoad formam*. Is, cui competit usus, dicitur *usuarius*; ille autem ad quem pertinet rei proprietas sive dominium, dicitur *proprietarius*.

Illud *utendi* in definitione significat facultatem usuario convenientem extendi ad illa dumtaxat, quae ad usum quotidianum sunt necessaria.— Illud vero *alienis rebus* indicat usum in rebus propriis consistere non posse; quilibet enim in rebus suis non usum tantummodo, sed dominium quoque habere dicitur. Tandem additur *salva earum substantia*: unde usuarius non potest ne in meliorem quidem formam rem, cujus usum consecutus est, immutare; et ideo dicitur *tum quoad materiam tum etiam quoad formam*. Hinc stricte loquendo haec usus definitio non competere rebus uno actu consumptibilibus, ut vino, oleo, pane etc.; quia per talem usum non manet salva rei substantia.

Sed (quaeres) *an usuarius possit usum suum alienare*? Usuarius non potest alteri locare, vendere aut donare jus suum: unde qui usum habet, v. g. equi, vestis, horti, pro se tantum his uti potest; usus enim in eo consistit, ut quis re utatur pro mensura tantummodo suae necessitatis. Excipe nisi clare appareat ipsi talem facultatem fuisse concessam; nam usus ab ipsa conventione primum sustinetur (6).

Q. 2. *Quid est usufructus*?

R. Usufructus definitur, *jus utendi et fruendi aliena re, sicut ipse proprietarius; salva tamen ejus substantia tum quoad materiam, tum quoad formam*. V. art. 503 juris civilis Neapolitani. Differt ab usu in hoc, quod latius pateat, nam *uti simpliciter* est fructus dumtaxat necessarios ad usum quotidianum percipere (7). Sic v. g. siquis habeat usum alicujus horti, potest quidem fructus ab eo suscipere pro se et suis, sed non potest eos alienare et extraneis elar-

(1) C. Alb. 550—C. A. civ. 480—C. G. 639—C. P. 493—C. M. 517.

(2) Jus Civ. Neapol. art. 624— Cod. Alb. 669—C. A. 525—C. G. 703—C. P. 552— C. M. 613.

(3) « *Per esempio:* se la sorgente, dove si attingeva l' acqua inaridisce, se il campo che somministrava il passaggio è inondato da un fiume vicino, se il muro sovra cui si aveva il diritto di aprir finestre, si abbatte ». Ex art. 624 juris civilis Neapolitani.

(4) Così nelle servitù di passaggio, di attingere acqua, la prescrizione comincia dal giorno, in cui si cessò dal passare, dall'andare ad attinger acqua. Vid. jus civile Neapolitanum art. 627.

(5) « *Ad esempio:* io ho una servitù d'acquedotto sul fondo vicino; il proprietario distrugge i canali e devia il corso dell'acqua; la prescrizione comincia a decorrere da quel momento: se lascio trascorrere trent'anni senza reclamare, il mio diritto sarà estinto. Lo stesso dicasi del caso, in cui avendo io finestre d'aspetto sulla proprietà del mio vicino, le faccio otturare io medesimo, e che esse rimangono in tale stato trent'anni ». Ex jure civili Neapolitano art. jam citato.

(6) Vid. jus civile Neap. art. 565 et seq.

Heic notandum, quoad usum sylvarum, quod habet lex diei 21 sextilis 1826.

C. Alb. 340—C. A. civ. 504—C. G. 628—C. P. 487—C. M. 507.

Hic notandum quod habet idem Albertinus Codex, art. 547 « l' uso dei boschi e delle foreste è regolato da leggi particolari ». Vid. *RR. Patenti*, 1. *dicembre* 1833.

(7) Illud *ad usum quotidianum* non sic oportet intelligi, quasi non aliud liceat, quam quae singulos in dies sufficiant: *recte*, ait Dettori, *simul ac semel accipit, quae sibi in annum necessaria sint*.

giri; potest autem si ejusdem habeat usufructum. Ille cui competit usufructus, dicitur *fructuarius.*

Nomine *fructuum* generatim intelligitur illud omne, quod res fert vel producit; fructus enim dicti sunt a *ferendo.* Sunt alii *naturales*, qui rex re ipsa, et fere *solius naturae beneficio* prodeuntur, uti herba, ligna, poma, nuces: item lac, lana et foetus animalium. — Alii vero *industriales*, qui sola industria adquiruntur, ut est lucrum quod percipitur a pecunia, quae negotiationi exponitur, aut a meliorationibus rei factis. —Alii *mixti*, qui partim a *natura* et partim ab *industria* habentur, ut sunt oleum, vinum, caseus, frumentum, segetes (1).— Alii tandem *civiles*, qui proveniunt tantummodo *occasione rei*, aut vi obligationis particularis in jure civili fundatae: v. g. pretium domus vel libri, vestis aut fundi locati, usurae pecuniae mutuo datae, etc. (2).

Fructus ipsi *naturales* et *industriales* dividuntur in *nascituros*, et *natos;* isti item in *pendentes* et in *praeceptos;* et isti adhuc in *extantes*, et in *consumptos* dividi communiter solent.

Q. *Quotuplex est usufructus?*

R. Usufructus dividitur: —1 in *proprium* et in *improprium.* Ille constituitur in rebus, quae usu minime consumuntur, uti sunt v. gr. domus et hortus; iste vero constituitur in *rebus fungibilibus*, ut vocant, quae nempe usu consumuntur, uti sunt v. g. panis vinum et oleum: usufructus improprius dicitur *quasi ususfructus* (3);—2 in *singularem*, idest quarundam rerum in specie; in *particularem*, idest alicujus partis bonorum; in *universalem*, idest bonorum omnium.

Q. 4. *Quot modis constituitur ususfructus, et usus?*

R. Ad 1: Usufructus constituitur *lege* et *voluntate hominis*: ex art. 504 juris civ. Neap.—1 *lege*: sic lex concedit patri et matri usumfructum in bonis filiorum: et conjugi superstiti concedit usumfructum in parte bonorum conjugis, qui intestatus decessit: in art. 298 et 689 et seq —2. *voluntate hominis.* v. g. vi conventionis, donationis, testamenti: art. 632 et seq. (4).

R. Ad 2: Usus pariter lege et voluntate hominis constituitur, si ratio habeatur horum verborum. Juris civ. Neap. art. 550: *i diritti d'uso e d'abitazione si acquistano e si perdono nella stessa maniera, che l'usufrutto* (5). Attamen observant jurisconsulti vix, ac ne vix quidem exemplum inveniri usus a lege constituti (6).

§ 1. — *De juribus et oneribus usuarii et fructuarii.*

Q. 1. *Quaenam sunt jura usuarii?*

R. Usuarius jus habet a re sibi in usum tradita percipiendi quae ad usum quotidianum sibi et familiae sunt necessaria non exclusis filiis nasciturís in jure civili Neapolitano art. 553. (7). Haec autem necessitas metienda est juxta conditionem, statum et dignitatem ipsius usuarii et ejus familiae.

Q. 2. *Quaenam sunt jura fructuarii?*

R. Haec habet jura fructuarius *in genere*, seclusa conventione:

1. Ut possit fructus omnes percipere sive *naturales* sive *industriales*, eosque suos facere sive collegerit per se, sive per alios. Collecti intelliguntur, cum a solo, vel a re fuerint separati: hinc si fructuarius moriatur fructibus quidem maturis, sed nondum a solo vel a re separatis, fructuarii haeredes non sunt, sed rei proprietarii. Quod si fructuario jam moriluro, ejus haeres fructus immaturos collegerit,

(1) Jus civile non distinguit nisi fructus naturales, industriales atque civiles; mixtos autem, quos addunt theologi claritatis gratia, inter industriales recenset. Art. 451.

(2) V. Liguori, *Opus. Mor.* l. 3. n. 610; *Homo Ap. Tract.* x. v. 74.

(3) Cod. Alb. art. 497 habetur: « Se l'usufrutto comprende cose, delle quali non si possa far uso senza consumarle, come danaro, grani, e liquori, l' usufruttuario ha diritto di servirsene, coll'obbligo di rappresentare il valore al termine dell' usufrutto secondo la stima che ne fosse stata fatta al cominciamento di esso. Ove tale stima non sia stata fatta, avrà la scelta o di restituire le cose in eguale quantità, qualità e bontà, ovvero di pagarne il prezzo corrente al tempo della cessazione dell' usufrutto ».

(4) Cod. Alb. 489, 939 — C. A. 480 — C. G. 569 — C. P. 420—C. M. 411.

(5) Cod. Alb. 537— C. A. 504— C. G. 625— C. P. 481—C. M. 501.

(6) Unum citant exemplum in Jure civ. Neap. art. 1383 ubi statuitur, quod si conjugium mariti obitu solvatur, uxor habebit optionem vel exigendi (durante anno luctus) usuras aut fructus suae dotis, vel poscendi, ut sibi ex haereditate viri suppeditentur alimenta pro eo tempore; et insuper in utroque illo casu, toto anno luctus, ab haeredibus viri et habitatio et lugubres vestes ei suppeditari debent. Porro si alimenta et habitatio includunt etiam mobilia domus ad dictam habitationem necessaria, indubitatum est in hoc articulo legalis usus exemplum haberi, ut notat cl. Pastore. Cod. Alb. 1562—C. A. civ. § 1243 —C. H. 1570—C. P. 1376—C. M. 1456.

(7) Cod. Alb. 541—C. A. 519—C. G. 630—C. P. 482— C. M. 504.

tenetur eos proprietario restituere; nam neque ipse fructuarius poterat fructus immaturos colligere : art. 510 juris civilis Neap. Habet autem jus in omnes civiles fructus, art. 511, etiam in laudimia emphileutica; fructus tamen civiles non censentur acquiri nisi de die in diem: ideo spectant ad usufructuarium tantum pro ratione temporis, quo ejus ususfructus perdurat;—2 ut possit fructus vendere, donare, locare, imo et pignori tradere; nam qui per alium fruitur, per se frui censetur;—3 ut fruatur juribus servitutum, itineris et generatim illis juribus et iis modis, quibus frueretur ipsemet proprietarius. Legi etiam consentaneum est, ut (nisi contraria appareat domini voluntas) tradantur fructuario fundi instrumenta, puta torcularia, vasa vinaria, quae in ipso reperiuntur; non enim praesumendum est testatorem voluisse, ut fructuarius sibi instrumenta necessaria compararet pro fundo, quo ad tempus tantum usurus sit;—4 ut omnibus utatur remediis, quibus suum usumfructum tueatur: quare datur eidem *actio* tum adversus eos, qui usumfructum impediunt; tum adversus eos, qui fructus perceperint, ut eos restituant ex art. 522 juris civ. Neap. (1).

Q. 3. *Quaenam sunt onera usuarii?*

R. Usuarius tenetur:—1 rem, cujus habet usum, integram diligenter servare proprietario; nam ipse non habet jus ea utendi nisi *salva ejusdem substantia;*—2 eum tantum percipere fructum, qui cum ipso usu conjunctus sit et proportionatus, non vero distinctus; quia solus usus ei conceditur. Sic si usuarius initio anni acceperit quae sibi necessaria sunt ad integrum annum, et ante anni finem decedat, illius haeredes restituere debent id quod superest;—3 praestare cautionem re utendi instar boni patrisfamilias, nec potest jure suo uti, nisi inventario bonorum confecto;—4 pro ratione fructuum modicas reparationes agere et ordinaria tributa solvere. Vid. jus civile Neapolitanum art. 538 (2).

Q. 4. *Quaenam sunt onera fructuarii in genere?*

R. Onera fructuarii in genere ad haec revocari possunt:

1. Ut rem restituat proprietario in illo statu, in quo eam accepit: ideo initio ususfructus fieri debet inventarium rerum mobilium, et descriptio status rerum immobilium, quae in usumfructum cedendae sunt, non obstante quaecumque dispensatione testatoris; — 2 ut rebus iis tam mobilibus quam immobilibus fruatur tanquam bonus paterfamilias: idcirco tenetur cautionem praestare *bene utendi*, nisi eum dispenset *aut* titulus ex quo ususfructus ipse dimanat, *aut* lex. Sic lex a praestanda cautione dispensat patrem et matrem circa usumfructum in bonis filiorum: titulus vero, ex quo ususfructus dimanat, dispensat venditorem aut donatorem, si contractus sit initus sub conditione ususfructus; —3 ut tributa ordinaria persolvat (3): reparationes item ordinarias peragat (4)· atque abusus et damna omnia praecaveat, etiam lites sustinendo, si opus sit; — 4 ut solvat debita, pro quibus res usufructuaria hypothecae subest, item census, vel reditus eidem rei impositos; si tamen usumfructum habeat titulo universali, ut si v. g. ei sint in usumfructum legata omnia mobilia, vel eorum dimidia pars. Secus autem si usumfructum habeat titulo particulari, ut si ei v. g. legata sit talis domus, ut ea fruatur; tunc ad haec onera solvenda non tenetur: quod si fuerit compulsus, habet regressum contra dominum rei. Jus civ. Neapol. art. 525 et seq. (5).

(1) V. art. 507—Fructus naturales vel industriales adhuc pendentes cum incipit ususfructus, sunt ususfructuarii; sed spectant quoque ad proprietarium si, eis adhuc pendentibus, ususfructus cesset. In neutro autem casu adest obligatio rependendi semina et pretium culturae. Cod. Alb. art. 494 — C. G. 582—C. P. 431—C. M. 446.

(2) Cod. Alb. 522—C. A. 511— C. G. 600— C. P. 453—C. M. 470.

(3) Quoad tributa *extraordinaria* videndum; utrum ea sint imposita supra fructus (v g. ut detur illorum certa quantitas pro exercitu transeunte); an vero supra proprietatem (v.g. aliqua taxa imposita super bonis ratione belli).—Si 1, ea solvere tenetur fructuarius; si 2, tunc capitale tribuitur a domino fundi, et fructuarius, durante usufructu, tenetur solvere ipsi domino interesse illius capitalis. Quod si taxa illa tribuatur ab usufructuario, cessante usufructu, est illi restituenda. Ratio concludentissima est, ut nempe onus fructuum ab usufructuario, onus super proprietate a domino sustineatur. Ita ex eodem jure civili Neap. art. 538. et seq.

(4) item etiam ad instaurationes extraordinarias tenetur, si ususfructus sit titulo universali. Quae porro sint instaurationes extraordinariae clare indicat civilis Neapolitanus Codex art. 531 : « Sono riparazioni straordinarihe quelle delle muraglie maestre e delle volte; il rinnovamento delle travi, e delle coperture intere; quello degli argini, o delle mura di sostegno e di cinta, egualmente per intero o per la maggior parte.—Tutte le altre riparazioni sono di manutenzione.

(5) Cod. Alb. 522—C. A. 511—C. G. 600—C. P. 453—C. M. 470.

Q. 5. *Quid de usufructu speciali notandum est?*

R. De usufructu speciali haec veniunt ex civili lege notanda:

1. Quoad usumfructum *agri*, nullum jus competit fructuario in metalli fodinas vel lapidicinas, quae non fuerint apertae, incipiente usufructu. Nec in alias materias ad comburendum, quae nondum effodi coeperant: nec in thesaurum, qui durante usufructu inveniretur; art. 525 jur. civ. Neap.

2. Quoad usumfructum *gregis*, si ille in uno tantum animali consistat, eo sine culpa pereunte, ad nihil tenetur fructuarius—Si vero consistit in toto grege, fructuarius qui foetus, lac, pilos ac lanam percipit, tenetur in locum demortuorum alia capita substituere, habita ratione natorum. Sed si integer grex casu perit, non tenetur nisi ad reddendam rationem coriorum, aut eorum aestimationis. Vid. jus civile Neapolitanum art. 540 et seq.

3. Quoad *usumfructum sylvae* haec statuuntur:—1 quod pertinet ad sylvas caeduas, quae nempe succisae ex stirpibus radicibusque renascuntur, fructuarius potest illarum arbores succidere, modo servet ordinem ac mensuram consuetudine inductam: art. 515 et seq. Quod valet etiam de arboribus alti roboris, si ita sint distributae ut earum complures statis temporibus succidantur (1);—2 potest sibi fructuarius vindicare arbores alti roboris, quae per fundos huc illucque dispersae sunt, si usus sit, ut periodice succidantur. Sic uti potest tot palos e sylvis caedere, quot sunt necessarii pro instruendis vinetis, quorum habet usumfructum, servato tamen more regionis aut proprietariorum praxi;—3 ipsi quoque cedunt omnes arbores frugiferae demortuae aut casu avulsae vel fractae, cum onere tamen totidem alias substituendi. Art. 515, 519 (2).

§ II.—*De modis, quibus usus fructus et usus extinguitur.*

Q. 1. *Quot modis ususfructus extinguitur?*

R. Ususfructus, prout diverso modo, *lege* nempe et *conventione* constituitur, et modo diverso extinguitur.

Legalis ususfructus extinguitur. Vid. jus civ. Neap. art. 298 et seq.—1 si filius compleverit aetatis suae annum 20, vel si ante illam aetatem moriatur;—2 si filius matrimonium contraxerit cum patris consensu, cessat ususfructus, completa aetate annorum 25, si ille sit masculus; et 21, si illa sit foemina (3);—3 si cessaverit patria potestas: poterit tamen pater cum filium emancipat, vel ei ad matrimonium consensum praebet, sibi reservare usumfructum vel in parte vel in toto usque ad 30 annum filii;—4 quod spectat ad usumfructum matris in bona *filiorum*, iste cessat cum filii majores evadunt art. 300 (4)—5 quoad usumfructum conjugis in parte haereditatis conjugis praemortui, cessat si conjux ad secundas nuptias convolat, adhuc vivente filio primi matrimonii (5).

Hinc versus:

Ætas, connubium geniti, patrisve potestas;
Non fruitur mater, major si filius adsit;
Bis nuptus conjux haud conjugis asse fruetur.

Ususfructus autem *conventionalis* extinguitur; art. 542 et seq.;—1 *morte fructuarii*; quum enim ususfructus sit jus personale, morte ejus cui competit, extingui debet: quod si ususfructus Civitati vel Collegio relictus sit, tunc extinguitur post triginta annos, nisi majus temporis spatium fuerit determinatum in ususfructus constitutione; sed nequit excedere annos sexaginta. Vid. jus civile Neap. art. 544;—2 *finito tempore, si quod fuerit constitutum*; si tamen sit concessus usquedum aliqua determinata persona ad talem aetatem pervenerit et ante moriatur, ususfructus nihilominus perseverat usque ad praefinitum tempus;—3 *consolidatione*, quum nempe fructuarius rei ipsius proprietatem consequitur: item renuntiatione, quae tamen si sit fraudulenta, poterit invalidari;—4 *non usu*: videlicet si fructuarius neque per se neque per alium spatio ad praescriptionem determinato, jure suo non utatur, et interim utatur proprietarius. Item *ejusdem abusu*, uti constat ex his verbis juris civilis: neap.: *l usufrutto può anche cessare per l'abuso, che facesse l'usufruttuario del suo diritto, tan-*

(1) In Regno Sabaudiae ad succidendas arbores Beneficii hodie non tantum ab ecclesiastica, sed etiam a civili potestate licentia requiritur; et contraventores mulctantur.

(2) C. Alb. 500—C. A. 511—C. G. 590—C. P. 410. C. M. 455.

(3) Cod. Alb. 224 et 240—C. A. 159.—C. G. 384—C. P. 91—C. M. 128.

(4) Cod. Alb. 235—C. A. civ. § 757—C. G. 386—C. M. 130.

(5) Art. 959—C. G. 767.

to col cagionare deterioromento ai fondi, quanto col lasciarli deperire per mancanza di manutenzione;—5 *Totali rei interitu:* ratio est: usus et ususfructus sunt *iura in corpore*, quo sublato, et ipsa tollantur necesse est. Hanc tamen limitationem ponit jus civile. Neap. art. 549. *Se l' usufrutto fosse costituito sopra una possessione, di cui l'edificio facesse parte, l'usufruttuario godrebbe del suolo e de' materiali.*

Diximus *totali*; nam si *partialiter* tantum perit, sustentitur in eo. quod remanet, ususfructus art. 543. (1).

Hinc versus:

Temporis, utentis, rei, usus finis, abusus;
Si sit proprietas, fructus tunc explicit usus.

Q. 2. *Quot modis extinguitur usus?*

R. Ex lege civili iis modis extinguitur usus, quibus ipse ususfructus: unde, si agatur de usu conventionali, ipse extinguitur morte usuarii, finito tempore praestabilito, consolidatione, renuntiatione, non usu, vel abusu, item totali rei interitu.— At si agatur de usu legali, nullus est usus a lege constitutus, si forsan casum excipias viduae, cui lex tribuit anno luctus jus alimentorum et habitationis: quo in casu patet illum, eo anno transacto, extingui (2).

Articulus III. — *De habitatione et possessione.*

Q. 1. *Quid de habitatione dicendum occurrit* (3)?

R. Habitatio est *jus alienas aedes habitandi, salva earum substantia.* Qui inhabitandi jus habet, una cum familia habitare potest, licet postea matrimonium contraxerit; sed non poterit hoc jus alteri cedere, vel locare. Quod autem ad onera spectat, qui totam habitat domum, tenetur ad omnes necessarias et ordinarias expensas; qui partem tantum habitat, tenetur pro rata rei. Ceterum, nisi alia sit conventio, habitatio regitur eodem modo, quo ususfructus. Vid. Jus Neapolitanum art. 550 et seq., 1383 (4).

Q. 2. *Quid est possessio* (5)?

R. Possessio sic dicitur, quasi sit vel *positio pedis*, vel *positio sedis*, vel *sessio cum potestate*, vel *potentia*: poterit autem definiri *legitima rei detentio.* Quamvis vero possessio ordinarie cum proprietate soleat confundi, differt tamen: sane potest quis rem possidere, quin sit proprietarius illius, aut e contra. Scilicet *possessio* est jus, quo rem detineo uti meam; *proprietas* vero (seu *dominium*) est ipsummet jus, quo res est mea, atque ego sum dominus ejus.

Q. 3. *Quot modis acquiritur possessio et deperditur?*

R. Ad 1: Possessio generice adquiritur apprehensione *vera*, *ficta* et *legali*. Si res est nullius, ut sunt pisces maris, ad eam adquirendam requiritur apprehensio *vera.* Si res est alicujus, qui vult alteri tradere possessionem suam, sufficit apprehensio *ficta*, ut si tradantur claves domus. Si vero res adquiritur sola legis dispositione sine corporis et animi adminiculo, habetur apprehensio *legalis:* hoc sensu haeres, etsi nesciens, adquirit possessionem defuncti testatoris.

R. Ad 2: Deperditur possessio pluribus modis: nempe *facto nostro*, ut si rem abjiciamus; *facto alieno*, ut si eam quis jure occupet; *casu*, ut si in incendio pereat; *lege ita disponente:* sic lex statuit, ut quorundam animalium possessio per fugam amittatur (6).

Q. 4. *Quomodo dividitur possessio?*

R. Praecipue dividitur possessio in possessionem *facti* et *juris.*

1. Possessio facti recte definiri potest: *rei detentio corporis, animi, et juris adminiculo.* Dicitur:—*rei*, quo nomine intelligimus non solum res corporeas sed etiam incorporeas, uti sunt census, patronatus etc., quae quidem a Theologis dicuntur *possideri*; a Jurisconsultis autem *quasi-possideri*, ad discrimen rerum corporearum, quas et ipsi possideri docent;—2 *corporis adminiculo*, quia ut res aliqua possideatur, debet actu aliquo corporali apprehendi v. g. manibus, pedibus, oculis et similibus;—3 *animi*, quia res ut possideatur, debet apprehendi animo illam habendi uti suam;—*juris* idest jure non resistente neque impe-

(1) Cod. Alb. 528—C. A. 529—C. G. 617—C. P. 472—C. M. 489.

(2) V. supra ubi de usus constitutione.

(3) Cod. Alb. 537— C. A. 580, 520— C. G. 635 — C. P. 481— C. M. 501.

(4) Codex Albertinus jus habitationis confert uxori, anno luctus, ut videre est art. 1562 — C. A. civ § 1243—C. G. 1570—C. P. 1376—C. M. 1456.

(5) V. Anacletus, *Jus Canon. Univers. L. 2 decret. Tit. 12*

(6) V. Roncaglia, *Theol. Mor. Tr.* XIII.—Et *App. ad Compend. Theol.* Suarez.

diente; quia ad possessionem requiritur, ut jus seu leges non impediant, quominus detentio rei censeatur vera ejusdem possessio (1).

2. Possessio autem juris definitur: *jus insistendi rei tamquam suae non prohibitae possideri.* Dicitur:—1 *jus*, per quod differt a possessione facti, quae est ipsa occupatio rei vel ejus detentio, ex qua vel oritur jus, si sit justa: vel non oritur, si injusta sit;—2 *insistendi rei* id est rem pacifice detinendi, et juris remediis (interdum etiam armis, ubi fuerit opus) eam tuendi contra perturbatores:—3 *tamquam suae*; nam si quis insistat rei nomine alieno, non erit possessio. Sic v. g. tutor dici non potest possidere bona minoris, sed minor ipse possidet per tutorem; quia tutor non retinet illa bona tamquam sua, sed nomine minoris; — 4 *non prohibitae possideri*, id est nulla lege resistente atque impediente.

Q. 5. *Quinam sunt effectus possessionis?*

R. Privilegia, seu effectus possessionis communi acceptione sunt:

1. Possessio parit praescriptionem, et dominium possidenti acquirit, si ea habeat conditiones requisitas. Vid. jus civile Neapolitanum art. 2125 et seq.;— 2 in dubio, an quis sit rei dominus, melior est conditio possidentis; — 3 possessor non tenetur probare rem esse suam, possessio enim parit praesumptionem dominii;— 4 turbatus in possessione, in ea est restituendus priusquam de possessionis justitia agatur. Vid. ordo civilium judiciorum art. 127 et seq. (2).

DISPUTATIO SECUNDA

DE DOMINIO

CAPUT PRIMUM

DE DOMINII DEFINITIONE, ORIGINE ET DIVISIONE

Q. 1. *Quid est dominium?* (3)

R. Dominium seu proprietas paucis potest definiri: *plena in rem potestas*; sed explicatius: *jus disponendi pro arbitrio de re tamquam propria, nisi lege, conventione vel testatoris voluntate prohibeatur* (4).

Dicitur 1 *jus* seu facultas, quae vox locum tenet generis; jus enim tam exerceri potest in personam, quam in rem; — 2 *disponendi*, propria nempe auctoritate, non autem ex alterius commissione; — 3 *pro arbitrio*, id est ad omnem usum, rem videlicet vendendo, donando vel etiam destruendo sine causa. Ubi notandum est: licet per se contra justitiam commutativam non peccet, qui re sua abutitur, peccat tamen contra Deum et contra justitiam legalem;

(1) Sic detentio rei sacrae a laico, ne possessio quidem facti dici potest; quia jus talem possessionem impedit. Contra detentio rei furtivae profanae penes furem est vera possessio facti; quia jus non impedit, quominus talis rei detentio sufficiat ad possessionem.

(2) V. Cod. civ. alb. art. 444 et seqq. — C. A. civ. §§ 344, 346, 323, 328.

(3) Art. 469—C. Alb. 439— C. A. 353— C. G. 544—C. P. 403—C. M. 437.

(4) Cod. Albertinus art. 440 habet: *le produzioni dell' ingegno umano sono proprietà dei loro autori, sotto l' osservanza delle leggi e dei regolamenti, che vi sono relativi.* Quoad exteras regiones hac de re conventio inita est, nempe cum Austria 22 maii; cum Ducatu Mutinensi 27 oct.; cum Principatu Lucae 6 nov.; cum S. Sede 16 nov.; cum Ducatu Parmae 25 nov.; cum Hetruria 10 dec. 1840; cum Gallia 1846, 1851, etc. Consentaneum est aequitati, ut concedatur aliquod privilegium auctori vel ad certum tempus vel ad ejus vitam, ut sic alliciantur homines ad utilia inquirenda, et de labore fructum percipiant. Verum (lege positiva seclusa) Gury docet uti probabilius eum, qui librum typis edidit, non habere jus impediendi, ne quisquam illum praelo committat, et vendat cum damno auctoris, aut editoris cui auctor jus suum transmittit; nam res in communitatem tradita fit eo ipso de jure communi; et ita usus se habet ubique. —Violat tamen jus alienum et tenetur de restitutione qui opus manuscriptum sine consensu auctoris typis evulgat; nam opus quandiu in lucem non est emissum, sub dominio auctoris remanet. Idem dicendum si quis typis daret lectiones publicas alicujus professoris, vel concionem oratoris, si eas audiendo memoria tenuerit: aliud enim est, quod quis publice doceat aut concionetur: aliud quod opus suum alteri transmittat ad illud edendum. Ita judicavit tribunal appellationis Parisiense die 28 feb. anno 1801. Vide *Carriere* et *Gury*.

quia Deus eo tantum consilio rerum dominium unicuique permittit, ut suis suorumque necessitatibus praesto sit atque publicae et privatae utilitati studeat; *expedit enim reipublicae*, merito Justinianus, *ne sua re quisque male utatur* (1); — 4 *de re tanquam propria*, ut dominium distinguatur a nuda possessione etiam legitima; saepe enim contingit, ut quis habeat possessionem rei, cujus tamen non habet dominium, ut illa uti possit, tamquam sua, uti patet v. g. de pignore; — 5 *nisi lege*: sic v. g. minoribus non permittitur rerum suarum alienatio, nisi ex justa causa, et servatis quibusdam solemnitatibus: quo tamen in casu non aufertur dominium, sed impeditur tantum illius usus: sicuti legatis pedibus impeditur ambulatio actualis, sed non tollitur ambulandi potentia; — 6 *conventione*, esset v. g. si venditorem inter et emptorem conventum sit, ut emptor re empta non utatur, nisi post certum diem; — 7 *vel testatoris voluntate*, esset si v. g. testator fundum legasset alicui ea conditione, ut illo non utatur, nisi post annum.

Q. 2. *Undenam repetenda est dominii seu proprietatis origo?*

R. Dominii origo patebit ex sequenti Scholio de Communismo.

SCHOLIUM — *Communismus*

Errorem vetustate jam exoletum, quo quidam olim praedicabant *omnia bona esse in mundo communia* (2), ab inferis revocare causa est aetate nostra recens quaedam impiorum secta *Communismi* nomine designata. In Helvetia primo renata videtur (anno circiter 1841), ac dein in alias regiones, praesertim Germanicas effusa. Ejus solemne effatum est *bonorum et rerum communionem in jure naturae fundari; et ideo nullum dominium, nullumque jus proprietatis in humana societate esse admittendum*. Hic error habuit in Gallia patronum Proudhonium quemdam (cujus quidam opera omnia quocumque idiomate prohibuit S. C. Indicis 22 jan. 1852): ille eo dementiae devenit ut dicere non erubuerit *jus proprietatis in civili societate nihil esse aliud, quam ipsum furtum*. Monstrum hoc anathemate percussit Pius IX sua prima Encyclica, in qua Communistarum doctrinam declarat *infandam, ac vel ipsi naturali juri maxime adversam*. Et merito; dominium enim, seu jus proprietatis in Scriptura, et natura ipsa fundatur.

Prob. 1 pars: jus proprietatis in Scriptura fundatur. Vel ipsi primi mundi habitatores (Adamo et Heva e paradiso per peccatum ejectis), exhibentur nobis a Moyse dominio seu jure proprietatis legitime praediti, quin ideo amici Dei esse desierint. — Sic Abel factus *pastor ovium* et Cain *agricola* (3), uterque fructus e proprio labore provenientes faciebat suos, et de substantia propria offerebat *munera Domino* juxta illud: *honora Dominum de tua substantia* (4). — Lot etiam et Abraham habebant *greges ovium et armenta et tabernacula* utique propria. Imo, sacro textu dicente, *nec poterat eos capere terra, ut habitarent simul; erat quippe substantia eorum multa* (5): ex quo ad jurgia praecavenda facta est inter eos bonorum divisio, quam Dominus ipse approbavit. — Quid multa? libri omnes tum novi Testamenti abundant legibus pro singulorum proprietatibus regendis, et conservandis, pro tuendo unicuique jure suo in societate, pro avertendo a cujuscumque substantiis quolibet damno. Uno verbo in utroque Testamento fundatur praeceptum de furto non patrando: *non furaberis: non furtum facies*: sed quomodo hoc praeceptum vel concipi mente poterit sine jure proprietatis ?

Prob. 2 pars. In ipsa natura fundatur humana Societas; ergo *in ipsa natura fundatur etiam jus proprietatis*: tolle enim in statu naturae lapsae jus proprietatis, et nullam amplius Societatem habebis, et homines conspicies perductos ad brutorum conditionem, huc illuc in sylvis errantes instar luporum, quales barbare in deliciis habuit eos contemplari genevensis Philosophus in suo *pacto sociali* (6). Sublato proprietatis jure, quis amplius commerciis, quis dominorum aedificiis, quis scientiarum, quis artium, quis literarum studiis, quis agrorum culturae navaret operam, si fructus inde profecturi non sibi nec suis, sed omnibus

(1) Inst. l. 1. tit. 8, § ult.

(2) Communismum primo professi sunt Haeretici, vulgo Apostolici (Epiph. haer. 61); dein Albigensos, Anabaptistae, aliique ejusdem furfuris Haeretici (vid. Villegardelle, *Histoire des Idées Sociales*)—Thomas Morus Lovanii librum edidit (anno 1516) in quo Communismum ad systema reduxit: ejus doctrinas quasi ex integro tradidit et in Italiam induxit circa medium saeculum XVII Thomas Campanella—V, *Histoire du Comunisme* etc. *par* Alfred Sudre: Parisiis 1850—Bergier, *Dizionario* Append. Vocab. *Comunismo*—Huc etiam Waldenses revocari possunt, ut patet ex libro *Origine dei Valdesi e carattere delle primitive loro dottrine. Ricerche storiche di Mons. A. Charvaz*. Torino. 1837.

(3) Genes. 4. (4) Prov. 3. (5) Gen. 13.

(6) V. Muzzarelli, *l' Emilio disingannato*.

indiscriminatim, exteris etiam et incognitis imo et otiosis et improbis cedere debent? *Si passim homines sibi invicem furarentur, periret humana societas*, ad rem Angelicus (1). Hinc merito concludit Pius IX, quod *semel admissa doctrina* (Communistarum), *omnia jura, res, proprietates ac vel ipsa humana societas funditus everterentur*. Sane si consensus omnium gentium naturae ipsius vox est, quae natio, qui populus poterit adsignari, ubi non vigeat jus proprietatis? ubi non adsint leges proprietatum custodes? ubi furtum non graviter vetetur et puniatur? ubi uno verbo non habeatur sacrum et inviolabile *meum* et *tuum* (2).

Quando tamen dicimus jus proprietatis in jure naturae fundari, non ita intelligendum, quasi bonorum communionem jus naturae absolute prohibeat; sed hoc sensu quod jus rationale rerum divisionem et vehementer suadeat et etiam praecipiat in praesenti miseriae statu, in quo vel ipsi fratres contra fratres insurgerent, nisi esset adsignatum unicuique suum. In praesentiarum ergo supponimus peccatum tanquam causam divisionis; quia in statu innocentiae ob summam hominum inter se concordiam nulla fuisset causa aut necessitas dividendi. Et hoc sensu explicatur illud s. Clementis Papae: *per iniquitatem alius dixit hoc esse suum et alius istud; et sic inter mortales facta est divisio* (3). Neque dicas, jus proprietatis aequalitatem illam destruere, quam natura perfectam esse voluit inter omnes homines: natura quippe omnes quidem homines fecit aequales eo sensu, quod habeant aequalem originem et destinationem; sed natura non fecit homines aequales quoad conditiones privatas et individuales: haec enim aequalitas stare nequit cum humana societate, quae quidem ab ipsa natura enascitur (4).

Q. 3 *Quomodo explicatur primaeva dominorum origo?*

R. Docuere nonnulli dominia seu proprietates primum inter homines prodiisse a quodam pacto, quod vocant *sociale*. Contendunt, quod homines ab initio vitam egerint absque ulla inter se invicem relatione; quod pertaesi deinde incommodorum, quibus in eo statu erant obnoxii, tandem societatis ejusdem vincula atque conditiones fundamentales et irrevocabiles constituerint. Inter has vero conditiones illam dicunt praecipuam, ut singuli aliquam partem naturalis suae libertatis amitterent et pro bono publico in unam personam vel in unum personarum coetum conferrent, ut sic constitueretur aliquod Superioris imperium, seu *dominium*, ut dicunt, *jurisditionis* (sine quo penitus perspexerant Societatem stare non posse); et simul induceretur conditionum inaequalitas, vi cujus distinguerentur etiam rerum et bonorum proprietates. Nobis haec hypotesis non probatur; quis enim sanae mentis credat hominem, quem Deus minuit *paullo minus ab angelis* (5), vix conditum more belluino vixisse? homo est *animal sociale* (6), *et politicum in multitudine vivens* (7).

Quod sane pertinet ad dominium jurisdictionis, falsum est illud a voluntaria hominum concessione derivasse: *per me reges regnant*, ait Dominus (8), Ad rem celebris modernus politicus: *in Dio è la sorgente di ogni autorità; volerla derivare dal popolo è un attentare all'alto e supremo suo dominio: è per l'uomo un avvilimento*. Iterum :

(1) 2. 2. q. 66. a. 6.

(2) V. Thiers, *Della proprietà*, in quo, cap. 5, ex absurdis ostendit quantum humanitati Communiamum adversetur, inquiens: *il Communismo distrugge il lavoro, sopprime la libertà, e s' egli è conseguente, deve abolire la famiglia* — Salzano, *Elementi di Storia antica*. Lib. 2 digress. *sul Comunismo*—Sed maxime *Saggio intorno al Socialismo e alle dottrine e tendenze socialistiche* — Taparelli, *Saggio teoretico di diritto naturale appoggiato sul fatto*. V. 1. p. 2. *della società*.

(3) C. *dilectissimis* Caus. XII. q. 1, c. 2.

(4) V. Gerdil, *Dell' uomo sotto l' impero delle leggi*—It. Haller, *La Ristaurazione della Scienza Politica*, Foligno 1847—It. Bonald, *La Legislazione primitiva*—Orioli, *Opuscoli Politici*. Opusc. 2, *della libertà ed uguaglianza civile* Mil. 1851 —Della Margherita, *Memorandum politico storico* pag. 486 — Civ. Cattolica, Ser. 2. V. 3. art.: *Sovranità del popolo*, § 4.

(5) Psal. 8. — Qui credat obsoletis illis Graecorum fabellis, quibus fertur Orpheus quidem Poeta Thracius *saxa ferasque lyra movens primus omnium sylvestres homines, aedibus et victu deterruisse*, eosque sic ad vitae communionem vocasse?

(6) Ad rem tamen notat lib. *La Civ. Catt.* ser. 2 vol. 3 art. la socievolezza: « la natura dell'uomo porta seco bensì la radice della società, che potrem chiamare socialità o socievolezza; ma non porta per sè medesima assolutamente l'atto dell'associazione... Per la qual cosa chi pretende obbligare l'uomo *assolutamente* a vivere in una società in forza della propria natura, scambia la natura specifica colla natura individuata: scambia la proposizione potenziale (*l' uomo è socievole*) coll' attuale (*l'uomo è in società*); cade in errore simile a coloro, che dall'essere l'uomo ragionevole inferiscono essere l'uomo sempre ragionante, epperò infallibile, ecc. ».

(7) S. Thomas, Opusc. 20. l. 1. c. 1.

(8) Prov. 8: quomodo autem, vid. *De legibus* nota *M*. pag. 155.

se la sudditanza all' autorità deriva dalla legge naturale, non è possibile un patto; ciò che è dovere, non ha bisogno di essere consentito: manca la base razionale, onde supporre il patto sociale e la sovranità del popolo; manca in fatto la prova, che abbiano esistito mai. Le tradizioni, la storia, le opinioni di tutti i savii dal principio del mondo sino ai due ultimi secoli protestano contro l'erroneo principio (1) »; — 2 quoad rerum autem dominium, ab initio res omnes fuisse communes ultro fatemur, dicente Sacra Pagina: *coelum coeli Domino, terram autem dedit filiis hominum* (2); sed vix crescente mortalium numero, ipso naturali jure compellente necesse fuit a prima illa rerum communione pedetentim discedere, quia aliter vitae securitati consuli non poterat, neque ingeniorum malitiae occurri, neque discordiae evitari, quae in re communi immensae solent oriri. Verum quidem est multas etiam nunc lites oriri occasione bonorum temporalium; sed si omnia mansissent indivisa, longe plures expectandae erant. Lites igitur hac divisione si non extinctae, admodum diminutae sunt: non cessabunt autem omnino nisi in patria coelesti, quia nonnisi in patria coelesti cessabit, ut ait d. Chrysostomus (3), *meum illud et tuum frigidum verbum* (4). Nil ergo mirum, si vel ab ipsis terrae exordiis rerum divisio induci caeperit, ita ut quae quisque sibi sumpsisset eo animo, ut illa tantum conferret ad usus suos, v. g. domus a se constructae, agri a se exculti, jam sua dicerentur et propria cum aliorum exclusione. *Nihil*, ait Lugo, *natura alicui in particulari applicuit, sed introduxit homines in mundum quasi in domum opibus refertam, ut singuli acciperent et accipiendo facerent sua ea, quae antea erant communia omnium; sicut ligna caedua communia, antequam caedantur, sunt in dominio communitatis... ; per caesionem vero sunt propria caedentis* (5). Sic Abel pastor effectus ovile sibi fecit proprium et proprias oves: sic Cain factus agricola habuit proprios campos et eorundem proventus : sic Henoch habuit propriam domum, imo civitatem, quam aedificavit, et donavit nomine filii sui : sic Abraham *erat dives valde in possessione auri et argenti* (6): Sic filii Noe diviserunt sibi *insulas gentium in regionibus suis* (7).

Dices: *posita primaeva rerum communione, quis potuerit sine laesione juris communis, rem sibi apprehendere animo habendi ut suam cum aliorum exclusione, nisi isti aliquo modo consensissent ?*

R. Duplex distinguenda est rerum communio: *positiva* et *negativa*. Prima consistit in communionem rerum, quae aeque pertinent ad dominos complures, uti contingit in contractu societatis, in haereditate paterna inter filios nondum divisa. Altera habetur quando res in vacuo sunt, et nondum alicui in particulari adjudicatae, ita nullius existimentur; quia nemini adhuc in particulari concessum est jus et dominium in eas.—Jam vero primaeva rerum communio non fuit positiva; sed negativa, quatenus nempe nemo adhuc in eas particulare jus adquisiverat, neque natura aliud adjudicaverat Titio, aliud Sempronio: nemo ergo debebat se jure proprio abdicare in al-

(1) *V. Avvedimenti politici* del Conte Clemente Solaro della Margherita, ecc. c. 21. et 2: ubi haec addit ad rem: « La dottrina che ogni autorità deriva da Dio, la professarono perfino i pagani, e non fu posta in dubbio prima del XVI secolo di nostra era. *Sit igitur persuasum civibus dominos esse omnium rerum ac moderatores Deos: eaque quae gerantur, eorum geri ditione ac numine*, così il romano filosofo (*Cic. de legib.* lib. 2. n. 7). Terenzio parlando all'Imperatore diceva : *tibi summum rerum judicium Dii dederunt, subditis obsequii gloria relicta est.* E Plinio a Trajano : *Principem dat Deus, qui erga omne hominum genus vice sua fungatur* (*Panegyricus Trai.*). Hobbes il primo sognò il patto sociale; Spinosa e Locke lo seguirono nel pessimo intento di sconvolgere ogni principio religioso e politico. Puffendorff, Burlamaqui, e quasi tutti i pubblicisti protestanti ammisero il patto sociale, non curando che fosse scoperta recente ».

(2) Ps. 13.

(3) V. Barran, *Esposizione ragionata dei dogmi e morale del Cristianesimo.*

(4) Orat. de s. Philog.

(5) Rerum proprietas (rite loquendo) non divino jure, neque naturali, neque civili, inducta est. Sane divinum jus nihil de ea expresse sancivit ab initio; naturale non obstat, ut si qui velint, simul convivant omnia communia habentes ; civile tandem positum fuit post constitutas civitates, quas certo rerum proprietas praecesserat. Haec proprietas perfecta est ab ipsis hominibus, necessitate id suadente, quod dein omnibus moribus usurpatum jus gentium evasit, ac tandem omnia jura tuentur.

Notamus autem jus proprietatis non esse tantummodo *individuale*, id est in singulis individuis dominii capacibus, sed esse posse etiam *collectivum*, id est extendi ad collectionem simultaneam individuorum complurium, v. g. ad datam familiam, ad datum peculiarem personarum caetum, qui in civili societate per legem non sit reprobatus. Si enim singuli cives possunt ex lege naturae sibi aliquid tamquam proprium acquirere et retinere, quare non item poterunt eodem jure substantias proprias simul conferre, in collectionem personarum sibi acceptum transfundere, maxime cum *jus associationis*, ut vocant, sit ab ipsa natura non secus ac jus proprietatis?

(6) Gen. 13.

(7) Gen. 10.

terius apprehensione, nemo injuriam patiebatur. An quis v. g. injuriam pati dici poterat ex eo, quod Cain factus agricola agrorum, fructus sibi vindicabat ut proprios? an quis jure proprio privabatur ex eo, quod Abel factus pastor ovium gregem faciebat suum? Exemplum communionis negativae adhuc habemus quibusdam in locis, ubi adsunt nemora quaedam, colles et montes penes Communitatem illius datae regionis: antequam ligna, vel arbores ibi caedantur, sunt omnium de regione ipsa; sed postea evadunt propria illius qui caedit. Sic bona omnia ab initio erant communia penes homines, ut tamen fieri possent propria primi occupantis et apprehendentis sibi (*B*).

Corollarium.—*Radicalismus, Socialismus, et Fourierismus, seu Systema Phalansterianum.*

1. A Communismo tanquam rivulus a fonte alius exortus est error magis atrox, qui dicitur *Radicalismus*: quia totam civilem societatem radicibus eruit imis. In eo enim situs est, ut de medio tollat quamcumque potestatem in mundo, et cujuscumque generis regimen, docens omnes et singulos cives aequali auctoritate praedictos esse, nec unum alteri praeesse posse; ideoque quodcumque gubernium ipsi naturae hominum prorsus adversari. Monstrum tam immane exhibuisse, refutasse est (1). In hoc a Communismo differt Radicalismus, quod primus proclamat aequalitatem civium omnium in bonis; alter aequalitatem omnium civium in auctoritate et jurisdictione: ille inficiatur jus proprietatis, iste jus imperii (2).

2. Radicalismus, non secus ac Communismus, habebatur a plurimis utpote putidum imaginationis figmentum ad rem minime ducibile (vulgo *utopia*). Quid ergo fervescentes eorum auctores et asseclae? ut ostenderent et communismum et radicalismum pro bono societatis ad effectum reduci posse, methodos sine numero induxerunt (et adhuc inducunt saepe etiam secum invicem contradicentes) in Germania praesertim et Gallia; licet complures ut minori populos timore doctrinis suis exagitent, utrumque temperare studeant, ac verbis in specie blandis et mansuetis lenire nitantur. Harum methodorum complexio generico *Socialismi* vocabulo solet designari (3).

Inter Socialistas, praeter Owen et Hegel, inter primos eminebat Carolus Fourier, cujus systema a suo auctore *Fourierismus* appellatur (4). Iste dividit regionum incolas in varias sodalitates ac quasi cohortes, quas *phalanges industriales* nuncupat, plus vel minus numerosas pro locorum, et circumstantiarum diversitate. Unicuique adsignat communes domos ad domicilium, ad victum, ad artes liberales atque vulgares, ad opera, ad lucra; sub datis tamen legibus, et aliquali superiorum regimine: eo autem modo, quo nos communes Monialium domos dicimus *Monasteria*, is communes suorum habitationes *Phalansteria* vocavit, ex quo Fourierismus dictus est etiam *Systema Phalansterianum* (5). Et sic in deliciis habet auctor cives contemplari singulos artibus, industriae, commerciis, opificiis et officinis suis indesinenter intentos feliciter et laetitiae plenam vitam ducere in suis Phalansteriis, ad instar apum in suis alvearibus et formicarum in nidis suis. Sed haec licet verbis pulcherrimis exornata, quomodo locum habere queant in tanta praesertim diversarum gentium multitudine, ad longum tempus et sine infinitis, incommodis, sine horrifica familiarum et morum corruptione et sine malis cujuscumque generis immensis (6), *credat Judaeus Apella, non ego* (7).

(1) V. Apologus Menenii Agrippae de membris humani corporis adversus stomachum cospirantibus penes T. Livium l. 2.

(2) Proudhon *ha detto*: la proprietà è un furto: *ecco il Comunismo!* Lo stesso *ha aggiunto*: il peggior male del mondo sono i Governi: *ecco il Radicalismo!* Il comunista *grida*: morte a'ricchi, morte a chi tien servitori! il Radicalista *soggiunge*: morte a'Re, morte a chiunque governa. *Il Comunismo si accontenterebbe di riforme governative; il Radicalismo vuol cambiare la radice stessa della società*: en discrimen inter utrumque—V. Civilt. Catt. *Il Socialismo Plebeo ed il Volterianismo Borghese* V. 1.

(3) V. Thiers; *Della proprietà*, l. 3. c. 10: *carattere generale de' Socialisti*, ubi ostendit, *che i Socialisti in realtà assalgono la proprietà tanto, quanto i Comunisti* — Auctor libri *Saggio sul Socialismo* distingue: « il socialismo mistico e sensuale di Sansimon; il socialismo anarchico e transcendentalmente empio del Proudhon; il socialismo operativo e militare di Mazzini ». It. v. Maret, *Saggio sul Panteismo.*

P. Perrone in Op. *Il protestantismo e la regola di fede* par. 3 probat protestantismum necti cum communismo ac socialismo.

(4) V. Exposition abrégée du Systeme Phalanstérien de Fourier par *Victor Considerant.*

(5) V. Victoris Considerant, Op. citat. § 13. *Idée d' un Phalanstére.*

(6) V. *Il Comunismo e Socialismo nelle loro stravaganze riguardo alla Religione ed al Politico* pel P. Liberatore Luciano del SS. Redentore, Napoli 1850—Civiltà Cattolica, Vol. v: *Del Comunismo pratico di Mosè*; et Vol. viii. *Della economia sociale alla moderna*, pag. 249.

(7) Horat *Sat. L.* 1. Sat. 5.

Q. 4. *Quomodo dividitur dominium?*

R. Dividitur in *eminens* seu *altum*, et in *humile* seu *vulgare*.

1° Est quod convenit Reipublicae in personas et bona subditorum, sic exigente bono publico. Quae tamen exigentia vera sit oportet: neque enim respublica est bonorum, ac civium domina; sed potius curatrix ac vindex (*C*). Item et modus servandus est in hac exercenda potestate, ut nempe neque fines necessitatis excedat: neque acceptionem personarum includat, ita ut plus ab uno quam ab alio extorqueatur; cum omnium civium atque caetuum bona sacra sint (1).

2° Est quod quisque privatus habet disponendi de rebus suis. Hoc porro vel *plenum* est, vel *non plenum* — *Plenum* est jus disponendi de re simul, et de ejusdem usu. *Non plenum* est jus disponendi de re, vel de ejusdem usu; non vero de utroque simul: quare istud dividitur in *directum* et *utile*. Videlicet vel continet solum rem seu proprietatem: et dicitur *directum*, quasi directe rem ipsam, sive jus proprietatem afficiens. Vel non continet, nisi rei usum et emolumentum, et dicitur *utile:* sic in usu et usufructu dominium directum habet dominus, utile habet usuarius et fructuarius.

CAPUT SECUNDUM

DE DOMINII OBJECTO ET SUBJECTO

A, 1. *Quodnam est objectum dominii?*

R. Objectum dominii sunt omnes res externae et inferiores, quae hominis usui subjiciuntur. Hinc Scriptura: *omnia subjecisti sub pedibus ejus, oves et boves* (*D*). Iterum: *terram autem dedit filiis hominum* (2).— Res porro, quae in hominis dominio esse possunt, aliae appellantur corporales, et incorporales; aliae mobiles, et immobiles.

1. Corporales et incorporales. *Corporales* sunt quae sensibus sunt obnoxiae, uti v.g. vestis, fundus, domus; *incorporales* vero sunt quae percipiuntur tantummodo intellectu, et in jure consistunt, uti jus nominandi ad Beneficium, jus haereditatis etc.

2. Mobiles et immobiles. — Mobiles sunt quae soli partem non faciunt, sed loci mutationem de facili recipiunt, et in duplicem classem dividuntur: aliae nempe tales sunt ex *natura propria*, quae nempe vel se ipsas movent, v.g. animalia; vel moventur, id est facile de uno in alium locum transferri possunt, v. g. massa auri. Aliae tales sunt ex ipsa *legis determinatione*, nempe pensiones vitalitiae, obligationes et actiones etiam hypotheca munitae, si referantur ad pecunias aut res mobiles: item omnia natantia non expresse comprehensa inter immobilia; item materiae diruti aedificii, vel ad aedificium construendum congestae art. 450 et seq. 458, 459, 460, 461. (3). — Immobiles e contrario appellantur res quae transferri nequeunt, et triplicis sunt generis. Nempe vel tales sunt *ex natura sua*, et sunt 1 terrena aedificia, molendina, et quaevis opera alicujus aedificii partes; 2 molendina, balnea et aliae natantes fabricae catenis vel restibus in litore adsecuratae, et ob quorum usum in litore aedificium existit: item fontes, piscinae, cursus et canalia aquarum ad aliquod aedificium destinata; 3 fructus terrae et arborum nondum separati a solo. Vel tales sunt *propter eorum destinationem*, uti ea quae a proprietario alicujus fundi data sunt ad ejus cultum, etiam animalia (exceptis bombycibus), quamvis prius aestimata: item quae fundo plumbo, gypso, calce, etc.; connexa sunt, ut ibi semper maneat, adeo ut sine earum aut fundi detrimendo auferri nequeant (4).

(1) V. Riccardi, *Gemiti*, ecc. Conversaz.

(2) Ps. 8; et 113. Hoc autem in bruta animantia dominium, etsi post peccatum quoad exercitium atque usum fuerit imminutum; idem tamen profecto est quoad jus et potestatem, dicente Domino post diluvium Noe et filii ejus (Gen. 9): *terror vester et tremor sit super cuncta animalia terrae.*

(3) Haec insuper ex Codice civ. alb. notanda art. 415 et seqq.: — 1 verba *beni mobili, effetti mobiliari, mobiliare*, si adhibeantur quin aliquid addatur ad eorum significationem restrigendam, comprehendunt omnes res mobiles, de quibus diximus in textu; — 2 verbum *mobili* usurpatum a lege vel ab homine, quin opponatur immobilibus, vel quidquam adjungatur ad extendendam significationem, non complectitur pecuniam, lapides pretiosos, credita, libros, numismata, artium scientiarumque instrumenta, linteamina ad usum personae, equos, currus, arma, segetes, vina, foena et similia, neque quae constituunt commercii aut alterius negotiationis objectum; — 3 verbum *mobiglia* non significat, nisi res mobiles destinatas usui et ornamento domorum, ut specula, tapeta, tectus, scamna, tabulas, pocula, etc; non tamen collectiones tabularum pictarum, statuarum, poculorum murrhynorum, etc. quae sint in pinacothecis, aut particulari conclavi;—4 quando venditur aut donatur aliqua domus cum omnibus quae sunt in ea, omnes res mobiles comprehenduntur, exceptis pecunia, nominibus *(crediti)* et juribus, quorum documenta sint in domo. Item addit Codex: *la vendita*, o *la donazione od il legato di una casa mobigliata, non comprende che la mobiglia.*

(4) « Gli specchi di un appartamento si reputano posti a perpetuità, quando i telari cui sono attac-

Vel tandem tales **sunt** ***propter objectum*** quod spectant, uti est usufructus rerum ipsarum immobilium, servitutes praediales, actiones ad vindicandam rem immobilem, jus dominii directi in fundis in emphiteusim datis, et jus ipsius etiam emphiteutae: idem causidicorum, actuariorum munera (vulgo *piazze*) et alia etiam proprietatis privatae (1).

Q. 2. ***An vita hominis sit objectum illius dominii?***

R. Negative, si sermo sit de dominio directo et proprie dicto (2); solus enim Deus sicut vitae hominis auctor est et conservator, ita solus est etiam ejusdem dominus: *tu es enim, Domine, qui vitae et mortis habes potestatem* (3); et ipse Dominus Deus ajebat de se ipso: *ego occidam et ego vivere faciam* (4). Sane vita et corpus praesupponuntur ad dominium tanquam ejus fundamenta; ergo non subjacent dominio. Idem docuerunt vel ipsi pagani: hinc Cicero *de senectute* refert Pythagoram dixisse, *nemini fas esse injussu imperatoris summi Dei, de praesidio et statione vitae discedere.* Ex quo consequitur, hominem *absque divina auctoritate* nunquam posse *directe* seipsum occidere; quia injuria irrogaretur Deo.

Diximus 1 *absque divina auctoritate*; res aliter esset, si divina auctoritas haberetur, uti adfuit in Samsone, et in aliquibus religionis Christianae martyribus (5); — 2 *directe*, quia aliquando fas est indirecte se interimere: scilicet fas est gravi, ac justa de causa aliquid vel facere vel omittere vel permittere, ex quo mors propria sequatur, dummodo ea minime intendatur (6); praeceptum enim conservandi vel defendendi vitam est affirmativum, ideoque non obligat semper et pro semper. Imo desinit obligare propter necessitatem aut magnam utilitatem; nam ex principio tradito a s. Thoma, licet ob rationem sufficientem ponere causam in se bonam duos effectus habituram, bonum nempe intendendo, et malum permittendo. Sane cum vita ad moralem nostram perfectionem nobis a Deo concessa sit tanquam scopum primarium, est bonum dumtaxat relativum, virtuti nempe subordinatum: ideo licet illam profundere officii, vel virtutis gratia (7). Ita Christus potuisset quidem se defendere contra inimicos, ad nos tamen redimendos sui crucifixionem permisit. Ita martyres saepius potuissent se tueri adversus tyrannos, virtutis tamen amore mortem laudabiliter sustinuerunt. At nemo dixerit se ipsos martyres et Christum interfecisse; nam permissio non fuit causa, sed simplex, innocens, atque remota occasio mortis ipsorum (8).

Ex hac regula deducere est: — 1 miles potest ad evertendam turrim hostilem aut ad perdendos hostes, pulverem incendere, et minas explodere, quamvis certo praevideat se simul cum hoste fore obruendum, quod historia Regni Sabaudiae valde laudavit in Petro Micca. Et sane finis ipse immediatus explosionis non erat occisio explodentis, sed inimici profligatio et patriae salus — 2 potest quilibet navem mergere vel incendere, ne inimici ea potiantur cum gravi Reipublicae damno, etsi praevideat et se mersum iri; — 3 potest subditus ad salvandum Principem suum se medium interponere, licet certo praevideat se fore gladio secandum (9); haec enim agere non est, nisi indirecte se interimere.

Ex adverso deducere est, nefas esse se in carcere interficere ad evitandum infamiae periculum, se abstinere ab alimentis ad vi-

cati, formano corpo col rimanente del tavolato— Lo stesso ha luogo per i quadri ed altri ornamenti — Le statue si reputano immobili, quando sono collocate in una nicchia formata per esse espressamente, non ostante che possono levarsi senza frattura o deteriorazione. Jus Civ. Neapol. addit art. 448.

(1) Art. 439, 440—C. Alb. 398—C. A. 293—C. G. 517—C. P. 370—C. M. 494.

(2) Dominium utile in vitam et membra sua homo utique habet.

(3) Sap. 16.

(4) Deut. 32. v. 39.

(5) Plurimi tamen censent, Samson etiam sola virtute muneris sui, scilicet judicis ac liberatoris Israel, potuisse hostibus populi sui interitum moliri, quamvis praevideret se mortem effugere non posse. Vid. *A Lapide et Veith. in h. l.*

(6) Neque tantum sui, sed etiam alterius vitae dominium indirectum habere potest, seu improprie dictum, quatenus nempe homo cadere potest in alterius servitutem. De servis autem proprie dictis erit ubi de venditione.

(7) Verum ut patet, eo major esse debet causa, quo majus est periculum, et pretiosior est res, quae periculo exponitur, ut sic debita sit proportio, atque actio cohonestetur.

(8) V. Liguori, *Op. Mor.* l. 3. nu. 366, *et seqq.*

(9) Item « dicunt licere cibum amico cedere in penuria, aut tabulam in naufragio, etiamsi eam jam apprehendisset, ita Toletus, Lessius, Sylvius, Lugo, Salmanticenses, Pradus, Busembaum, Victoria, et alii communius contra Soto et Layman, et est valde probabile; quia aliud est sibi mortem inferre et aliud est omittere vitam tueri, quod est licitum ex justa causa. Et hoc expresse docet s. Thomas in 3. sent. dist. 29. q. 1. a. 4 ad 3 dicens: *tradere se ipsum morti propter amicum est perfectus actus virtutis; unde hunc actum magis appetit virtuosus, quam vita corporalem* ». Ita Liguori, *Homo Apost. Tr.* VIII. n. 1.

tandas hujus vitae miserias, se in flumen projicere cum certo mortis periculo ad baptizandum puerum; hoc enim esset sibi vitam directe auferre: nam sui in flumen projectio habetur pro medio directe volito. Item neque licet occidere jam lethaliter vulneratos, ne diutius patiantur; nec furiosos, ne alii noceant, sed recludendi sunt. Ratio est, quia non sunt facienda mala ut eveniant bona (1).

Q. 3. ***An Respublica habeat dominium vitae subditorum?***

R. Negative: Respublica non habet ratione sui dominium vitae subditorum, id enim solius est Dei, qui solus et vitae et mortis habet potestatem; habet tamen ratione publici boni, cui providere tenetur: hinc quando bonum illud expostulat, potest subditorum vitam in bello exponere. Potest item scelestos interficere, utpote custos tranquillitatis publicae, eo modo, quo custos vitae suae potest putridum ejus membrum sibi resecare, pro salute totius. Hinc Apostolus. *si malum feceris, time; non enim sine causa Princeps gladium portat: Dei enim minister est, vindex in iram ei, qui malum agit.* (2).

Q. 4. ***An homo habeat dominium propriae famae?***

R. Affirmative: homo habet dominium propriae famae; ratio quia fama est fructus nostrae industriae, meritis nempe nostris productus; et ideo licitum est nobis illam condonare. Quare homo potest *justa de causa*, et *per se loquendo* se infamia afficere, v. g. ad petendum consilium, ad coercendam superbiam, ad procurandam humilitatem, ad Dei misericordiam commendandam, ad famam alteri restituendam.

Diximus 1 *justa de causa*; nam aliter esset contra rectam rationem. Huc spectat illud Ecclesiastici: *curam habe de bono nomine* (3); 2 *per se loquendo*: nam nefas profecto esset famam suam prodigere: — 1 quando infamia redundat in dedecus status, vel conditionis propriae, v. g. Clericatus, instituti Religiosi, familiae; — 2 quando infamia officit proprii muneris executioni v. g. Parochi, Magistri, Rectoris; — 3 quando infamia scandalum affert, quod in Ecclesiasticis maxime locum habet: *nobis enim*, huc faciunt illa d. Augustini verba, *necessaria est vita nostra, aliis fama nostra* (4) (*E*).

Dices: *ex eo quod possimus condonare mutilationem membri, non sequitur non esse dominos membrorum: ergo ex eo quod possimus condonare laesionem famae, non sequitur non habere dominium in famam.* R. *neg. conseq. et parit.* Ratio disparitatis est, quod non condonemus ipsam mutilationem in se, sed tantum damnum ex mutilatione ortum; nam habemus dominium utile membri quo privamur per mutilationem; unde hanc laesionem condonamus. Sed cum non habeamus dominium directum membri, non possumus condonare ipsam mutilationem; ideo, si membrum restitui posset, non possemus condonare illius restitutionem; ubi vero agitur de laesione famae, eam possumus directe condonare, etiamsi reparari possit. *Lyonnet.*

Q. 5. *Quodnam est dominii subjectum?*

R. Certum est, omnem et solam substantiam intellectualem dominii esse capacem: dominium enim est legitima facultas disponendi pro libito de re aliqua tanquam sua; atqui omnis et sola substantia intellectualis hanc facultatem habere potest (5). Deo quidem soli competit supremum, absolutum et independens dominium in res creatas, clamante Scriptura: *Domini est terra et plenitudo ejus, orbis terrarum et universi qui habitant in eo* (6). Imo hoc dominium nulli potest communicare, quia pendet a creatione et conservatione, quibus Deus abdicare se nequit; id tamen non impedit, quominus Deus queat dominium particulare communicare creaturis rationabilibus juxta illud: *terram autem dedit filiis hominum* (7).

Articulus I. — *De dominio infidelium et peccatorum, parvulorum et amentium*

Q. 1. ***An infideles, haeretici et peccatores sint capaces dominii?***

R. Joannes Hus et Wiclephus docuerunt eos non esse veri dominii capaces qui sunt in statu peccati mortalis: *nullus est dominus civilis*, inquiebant, *nullus est Praelatus, nullus est Episcopus, dum est in peccato mortali*. Verum refutantur; infideles enim, haeretici et peccatores etiam actu, quo sunt in peccato mortali, non carent libero arbitrio et facultate disponendi de quacumque re tanquam sua; cum rationalis natura, non vero fides aut charitas sit dominii fun-

(1) V. Ravizza, *Il suicidio, il sacrifizio della vita, e il duello*: Saggi psicologici o morali, *Mil. Branca.*

(2) Rom. 13 — Vid. de *Restitut.* ubi de *homicidio.* (3) Cap. 41.

(4) *De bono viduitatis*, c. 22.

(5) Ergo etiam angeli, qui tamen de facto rerum exteriorum sunt tantum administratores, ut habemus ex SS. Literis.

(6) Ps. 23. (7) Ps. 113.

damentum. Hinc sacra Pagina uti veros dominos agnoscit tum Principes infideles, quales fuerunt Pharao, Cyrus aliique; tum reges peccatores, uti fuerunt David, Salomon et alii. Hinc in Concilio Costantiensi diris devota est dicta Hussitarum et Wiclephistarum propositio. Hinc illud Augustini: *non tribuamus dandi regni atque imperii potestatem, nisi Deo vero, qui dat felicitatem in regno coelorum solis piis; regnum vero terrenum et piis et impiis, sicut ei placet, cui nihil injuste placet* (1).

Q. 2. *An parvuli et amentes sint capaces dominii?*

R. Affirmative: parvuli et amentes, etsi actu careant rationis usu, attamen sunt capaces dominii; nam usu rationis necessarius quidem est ad disponendum hic et nunc de bonis seu ad usum dominii; non vero ad habendam possessionem seu dominium habituale, quod quidem immediate fundatur in potentiis: porro potentiae usum rationis praecedunt. Adde: si isti non essent dominii capaces, eorum bona pertinerent vel ad Rempublicam vel ad tutores vel fierent bona nullius; atqui haec dicere omnino repugnat. Hinc Apostolus de parvulo sic scribit: *quanto tempore haeres parvulus est, nihil differt a servo, cum sit dominus omnium* (2): quod etiam ad amentes extendi debet, cum eadem sit ratio. Idipsum constat ex omnium populorum usu.

Articulus II. — *De dominio Ecclesiae et Ecclesiasticorum*

Q. 1. *An Ecclesia sit capax legitimi dominii in bona temporalia?*

R. Christum Ecclesiae omnibusque Clericis prohibuisse bona temporalia possidere contendebat saec. XII Arnaldus de Brixia; saec. XIII Waldenses; saec. XIV Wiclephus, et XVI Lutherus. His accesserunt plures moderni publicistae, ac nonnulli Theologi jansenistarum placitis addicti, qui jus Ecclesiae ad sola spiritualia restringunt, contendentes quoad res temporales nullum Ecclesiae jus competere, nisi ex mera legis civilis concessione ac nutu. Attamen quod Ecclesia rerum temporalium dominii natura sua sit capax, de fide est; Concilium enim generale Constantiense damnavit has Wiclephi propositiones: sub. n. 10 *contra sacram Scripturam est, quod viri Ecclesiastici habeant possessiones*; sub. n. 32, *ditare Clerum est contra regulam Christi*; sub. n. 33, *Sylvester papa et Constantinus imperator errarunt Ecclesiam dotando*. Accedit consensus omnium populorum, qui ubique ac semper suas Ecclesias independenter a principe dotare non dubitarunt. Accedit invictum praescriptionis argumentum; siquidem historia refert, Ecclesia varia bona immobilia vel ante Costantinum libere possedisse. Accedit ratio; hac enim dictante, omnia corpora moralia uti dominii capacia habentur: atqui Ecclesia corpus morale est, ac vera societas.

Invictissime pro more suo cl. Taparelli: « a rendere questa proposizione evidente secondo i principii di natural dritto io domando: la Chiesa è ella composta d'uomini? gli uomini hanno diritto di possedere? sì. Il possessore, quando non offende i dritti altrui, può egli disporre a suo talento del posseduto? sì. Molti possessori possono eglino associarsi per ottenere un bene spirituale obbligatorio? sì. Questa società ha ella un'autorità? sì. Questa autorità debb'ella unire gli sforzi esterni *anche pecuniarii* degli associati in quanto son necessarii al fine sociale? sì. La autorità medesima è ella giudice competente di ciò che conviene a tal fine sociale? sì. I suoi sudditi sono obbligati a concorrere al fin sociale secondo un tal giudizio competente? sì.... Dunque **1** la Chiesa, vale a dire la legittima sua autorità in ordine al fine suo proprio, non solo *può* ma *dee* riscuotere dai suoi associati ciò, che ella giudica necessario al fine *esterno-interno* della associazione, ed essi *debbono* contribuirvi. Dunque **2** se i possessori associati vogliono impiegare dei valori per promuovere questo fine, anche oltre la stretta loro obbligazione, essi sono padroni, salva la giustizia, di impiegarveli, per lo meno come sarebbero padroni, di impiegarli in carrozze, in teatri, in palazzi, in viaggi. E la società a cui essi daranno codesti capitali, li possiederà con quel medesimo dritto *almeno*, con cui la società dei commedianti possiede i denari contribuiti al teatro. Non si dirà, spero, che le *pretensioni della Chiesa* sieno esaggerate, quando ella chiede ciò che non viene ricusato ad un branco di istrioni (3) ».

(1) Lib. 5. de Civ. Dei c. 3.
(2) Gal. 4.
(3) *Saggio teoretico, ecc.* n. 1471. Et addit: « Or se la Chiesa possiede ricchezze *per ordinarle al suo fine*, è chiaro che ella dee da sè stessa amministrarle. Se pure certi politici suoi antagonisti non vorranno porla nel numero de' mentecatti o stupidi, cui si dà un tutore; e non vorranno negare capacità di amministrare i beni materiali a colei cui fidano, o fingono di affidare, la loro intelligenza e

Tridentinum ergo merito contra invasores bonorum, fructuum, et quorumlibet jurium Ecclesiarum, aut locorum piorum graves poenas tulit, quacumque illi sint dignitate praediti (1). Poena sunt 1 excommunicatio major latae sententiae et reservata Pontifici; 2 privatio ipso facto juris patronatus, si tali jure sit praeditus usurpator; 3 privatio beneficiorum, et inhabilitas ad alia oblinenda (2).

Quod de Ecclesia, id valet etiam, ut patet, de ipsis Clericis quoad patrimonialia eorum bona, seu profana: sane Clerici bonorum suorum patrimonialium dominium habent, nisi eodem priventur vel voto, vel lege aliqua positiva. Atqui neutrum dici potest: non 1°, quia paupertatem minime voverunt; non 2°, quia nullibi extat positiva ista lex, quae tale dominium Clericis interdicat. Hinc si sacra et ecclesiastica consulatur historia, clare patebit Clericos iis etiam temporibus, quibus haeretici fatentur Ecclesiam fuisse puram, sanctam et sine macula, bona temporalia possedisse tam mobilia, quam immobilia. — Sic discipuli cum Christo ipso vitam agentes habebant pecuniam, qua emerent escas et sibi et turbis: *eamus et emamus in omnem hanc turbam escas* (3); *discipuli...ejus abierant in civitatem, ut cibos emerent* (4). — S. Matthaeus jam Domini discipulus habuit domum, ubi excepit Christum: *secutus est eum, et fecit ei convivium magnum Levi in domo sua, et erat turba multa publicanorum* (5).—S. Joannes domum item habuit, ubi excepit B. Virginem post Christi mortem, ut notat Epiphanius (6).—S. Philippus Diaconus domum habebat Caesareae, et ibi fideles hospitio recipiebat.

Sunt utique qui Clerum omnibus temporalibus expoliare cupiunt, vel quia bonis illis Clerus abutitur; vel quia ita liberius posset vacare divinis.— At quoad primum audiant s. Augustinum: *propellenda est utique talis assertio, quod propter Clericorum vitia licitum laicis sit ad Christi patrimonium manum apponere: facile praebere posset aditum ad simile asserendum de regibus, principibus, et aliis dominis temporalibus* (7). Quamquam et gratis supponitur abusus, cum potius bonis Ecclesiae, omnes utique perfruantur; et non raro qui magis in hanc rem debacchantur, ii sint, qui et victum et vestitum et educationem ex hisce bonis repetunt.—Ad secundum ad rem Audisio (8): « nella guisa che la sovranità temporale mantiene al Papa il libero esercizio del suo Apostolato verso i principi secolari, così il dominio di beni e di rendite proprie guarentisce il ministero dei vescovi e dei parrochi dalle pretese e dalla schiavitù dei governi particolari. Quindi pensava bene l'antichità, e troppo ingiustamente operò la politica moderna, la quale usurpando i beni della Chiesa, costringe i ministri a porgere una mano quasi mercenaria allo Stato, per un pane che sarebbe negato, piacendo di negarlo (9) ».

Objicies: Christus ait: *qui non renuntiat omnibus quae possidet, non potest meus esse discipulus* (10). Et Apostolus: *nemo militans Deo implicat se negotiis saecularibus* (11). Ergo adest lex divina positiva, qua Clerici prohibentur bona temporalia possidere, iisque se implicare.

R. Ad 1: *Discipulorum* nomine in Scripturis non solum Clerici veniunt, sed etiam laici; ergo allatum testimonium nimis probat. Unde ea verba non sunt intelligenda de renuntiatione *effectiva*, sed *affectiva*; seu ut explicat Augustinus, quod fidelis omnis animo dispositus, *paratusque sit quemadmodum parentes et filios et fratres et uxorem, hoc modo et istas* (divitias) *relinquere si talis conditio proposita fuerit, ut nisi dimisso Christo, eos habere non possit* (12).

la loro coscienza. Se a tanta ingiuria non vogliono indursi, dovran confessare, che anche il dominio della Chiesa include il dritto di *disporre* ». — V. Civ. Catt. Ser. 2, vol. 4.

(1) Sess. 22 c. xi. Ex Cod. civ. bona Ecclesiae sunt quae singulis Beneficiis aliisve institutis Ecclesiasticis adnexa sunt: et ecclesiae reguntur jure art: 433, 336.

(2) *Noli te gravare, imperator* (ajebat d. Ambrosius, *Epist. 21), ut putes te in ea quae divina sunt, imperiale aliquod jus habere; noli te extollere, sed si vis diutius imperare, esto Deo subjectus; scriptum est enim quae Dei, Deo, quae Caesaris, Caesari. Ad Imperatorem palatia pertinent, ad Sacerdotem Ecclesiae; publicorum tibi maenium jus commissum est, non sacrorum.*

(3) Luc. 9. v. 13.

(4) Joan. 4. v. 8.

(5) Luc. 5. v. 28, 29.

(6) Haeresi 78.

(7) *De bono conj.* l. 4. c. 9.

(8) *Introduzione agli studii Eccles.* L. 6. c. 5.

(9) V. Tassoni, *La religione dimostrata*, ecc. c. 38—Opus, *Saggio elementare di diritto pubblico ecclesiast.* t. 2.—Scotti, *Teoremi*, *P.* 4. T. 4. — Abelli, *Della supposta avarizia Sacerdotale, ossia il Clero vendicato e difeso dalla taccia d'interessato ed avaro. Cuneo 1844*— Muzzarelli, *Esame sulle ricchezze del Clero*— Riccardi, *Gemiti* — Balmes, *Osservazioni sociali, politiche ed economiche intorno ai beni della Chiesa*—Sed maxime Mamachi, *Del diritto libero della Chiesa di acquistare e possedere beni temporali, lib. tre.*

(10) Luc. 14. (11) 2. Tim. 2. (12) Ep. 177.

R. Ad 2· Unde deducunt Lutherani eo in loco Apostolum loqui de solis Ecclesiasticis? nonne etiam laici militant Deo? quare dicendum, aliud esse res suas possidere, et aliud, implicare se negotiis saecularibus. Militiae spiritualis finis est, ita fere Angelicus, ut victoriam habeat ab omnibus, quae sunt contra Deum, et ideo oportet quod abstineat se ab omnibus, quae distrahunt a Deo, et ideo dicit: *implicat se*, et non dicit: *exercet se*. Implicat enim se quis negotiis saecularibus, quando sine pietate et necessitate assumit negotia: sed quando necessitas officii, pietatis et auctoritatis exigit, tunc non implicat se sed implicatur hujusmodi necessitate (*F*).

Facit illud Pont. Rom.: *dabis impio militi quod non vis dare Sacerdoti; et hoc tollit fiscus quod non accipit Christus* (De cons.).

Q. 2. *Quotupliciter distinguuntur bona Clericorum?*

R. Haec bona sunt *patrimonialia*, *quasi-patrimonialia et ecclesiastica:*

1. *Bona patrimonialia* dicuntur ea, quae Clerico obveniunt independenter ab omni ministerio aut Beneficio ecclesiastico; sed ex titulo laicis quoque communi, v. g. haereditate, dono, officio docendi etc.

2. *Bona quasi-patrimonialia* sunt quae clericis qua talibus obveniunt ex functionibus, et officiis ecclesiasticis, v. g. ex munere docendi Theologiam vel Sacram Scripturam, ex Sacramentorum administratione, concionibus, missis, funcribus anniversariis: item alii incerti Parochorum proventus ex stola, id est qui dantur Parocho ut Parocho, uti fidelium oblationes: imo huc veniunt distributiones quotidianae, quae dantur Canonicis; quia istae non dantur immediate ob titulum Beneficii, quamvis ex titulo Beneficii proveniant, ut dicunt Covarruvias, Lessius, Lugo, Salmanticenses etc.; sed dantur ob servitium tanquam merum personae stipendium.

3. *Ecclesiastica* sunt quae Clerici adquirunt ex Beneficiis ecclesiasticis, id est ex bonis Ecclesiae appropriatis (non ergo ex laicalibus). Huc referunt etiam bona, quae *titulo supplementi* a gubernio solvuntur Pastoribus et Canonicis, ut declaravit (referente Bouvier) s. Poenitentiaria 19 jan. 1819 (1): et sane haec locum tenent eorum bonorum sacrorum quae inique vendita fuerunt.—Bona autem ipsa ecclesiastica triplici sub respectu consideranda sunt: 1 vel tamquam honestae Clericorum sustentationi *necessaria*; 2 vel tamquam studiosa quadam frugalitate a necessaria vitae sustentatione subtracta, et dicuntur *parsimonialia;* 3 vel tamquam *superflua* (2), quae scilicet supersunt honestae ac necessariae sustentationi.

Q. 3. *Quid de bonis quasi-patrimonialibus?*

R. Antoine, Habert, Collet cum aliis tenent, Clericos perfectum non habere dominium in bona quasi patrimonialia; sunt enim res sacrae, cum ex sacris proveniant. Verum Anacletus, Bergier, Billuart, Lugo, Lessius, Salmanticenses, Sanchez et Sylvius cum Benedicto XIV (3), et aliis communiter docent, Clericos eorundem verum habere dominium; quia fideles bona hujusmodi Clericis elargiuntur tamquam rem vere iisdem debitam ob ministerium personale; eaque liberae eorum dispositioni relinquunt, quin aliquid oneris imponere iisdem intendant: sane quilibet operarius dignus est mercede. Praeterea bona ista vel ad Clericos pertinent, vel ad Ecclesiam, vel ad donatores; atqui non ad Ecclesiam, quia ipsi non sunt neque umquam fuerunt appropriata; non ad donatores, quia iisdem se abdicarunt actu donationis: ergo ad Clericos (4).

Q. 4. *Quid de bonis ecclesiasticis?*

R. Nonne bonorum ecclesiasticorum non intelliguntur fundi, quos certo Clerici alienare non possunt; cum eorum dominium sit penes Ecclesiam, Clerici autem sint simplices fructuarii, sed solum intelliguntur reditus inde provenientes. Porro vel agitur de reditibus seu bonis ecclesiasticis honestae sustentationi necessariis; vel de bonis parsimonialibus; vel denique de bonis superfluis.

1. Si agitur de iis ecclesiasticis bonis,

(1) Huc merito revocantur etiam decimae; quae quidem faciont partem praebendae.

(2) V. Liguori, *Op. Mor.* l. 3, nn. 490, *et seqq.*

(3) *De Canoniz.* 55. L. 3. c. 34. n. 23.

(4) Haec « sententia (ait Bouvier, *Inst Theol.* t. 6. pag. 16. Edit. 6, 1846) longe probabilior nobis videtur ob sequentes rationes:—1 Benedictus XIV, *De Syn. Dioec.* L. v. c. 8. n. 5, probat ex Regula Metensibus Canonicis data a s. Episcopo Chrodegango sub fine saeculi viii, eleemosynas pro Missa vel pro alia functione sacra receptas, in quoslibet usus, pro voluntate accipientis expendi posse — 2 pro ea opinione multo communius stant auctores —3 s. Poenitentiaria interrogata, an responsio ab ipsa die 19 jan. 1819 data relate ad salaria a Gubernio soluta, extendi deberet ad oblationes fidelium, respondit die 9 aug. 1821, *negative*; magis adhuc expresse locuta est de vero dominio Clericorum circa hujusmodi bona die 9 jan. 1823... Ad hujusmodi bona pertinent distributiones chorales, jura curialia, et variae oblationes personis ecclesiasticis datae, non vero ecclesiis appropriatae ».

quae honestae Clericorum sustentationi necessaria sunt, certum est Clericos etiam divites esse veros eorum dominos: nam respectu eorum se habent tamquam operarii, qui etsi divites, sibi adquirunt dominium stipendii sui: *quis militat suis stipendiis unquam?* inquiebat Apostolus: *Dominus ordinavit iis, qui Evangelium annuntiant, de Evangelio vivere* (1). Hinc Concilium Constantiense damnavit Wiclephum, qui asserebat decimas esse meras eleemosynas, quibus Clerici ob eorum peccata possunt a populis expoliari. Quid autem intelligendum sit pro honesta et congrua Clericorum sustentatione, non potest definiri aequaliter respectu omnium Clericorum; plus enim congruit Episcopo quam Canonico, plus Canonico in Ecclesia Cathedrali quam simplici Presbytero, plus in uno loco quam in alio. Idcirco attendi potius debet ad usum aliorum timoratae conscientiae in eodem gradu, et in iisdem circumstantiis rerum, locorum et temporum (2). — Non autem refert, quod jam ex patrimonialibus habeat Clericus, unde vivat; rationi enim naturali consonum est, ut omnis *qui servit altari, de altare vivere possit*. Neque divites inservientes Reipublicae injuste stipendia accipiunt, quia divites: idque expresse tenet Angelicus, qui hoc non limitat, nisi in casu, quo aliquis pauper sit in gravi necessitate: *in tali necessitate peccaret Clericus*, inquit, *si vellet de rebus Ecclesiae vivere, dummodo haberet patrimonialia bona, de quibus vivere posset*. Ratio quia tunc jam habens superfluum statui, pauperi graviter egenti succurrere tenetur ex ipso jure naturae.

2. Si agatur de bonis ecclesiasticis parsimonialibus, pariter docent Anacletus, Cabassutius, Covarruvias, Gousset, Lessius, Navarrus aliique communiter contra paucos, Clericis competere verum eorum dominium; talia enim bona dantur uti stipendia laborum iis, qui Ecclesiae inserviunt. Ergo siquis ab ea sustentatione, ad quam jus habet, studiosa frugalitate et parsimonia quidquam sciverit sibi subtrahere et reservare, poterit de illo ad arbitrium suum disponere; sunt enim detracta ex iis quae jam sua sunt. Aliunde absurdum videtur, quod ad eorum adquirendum dominium omnino sint consumenda: si ita esset, tunc eos parsimonia faceret deterioris conditionis. Idem docet s. Thomas (3), qui ait: *de his autem, quae sunt specialiter suo usui deputata* (nempe Clerici), *videtur esse eadem ratio, quae est de propriis bonis* (4).

3. Si agitur de bonis ecclesiasticis superfluis omnes concedunt Beneficiarios sub mortali teneri (saltem ex virtute Religionis et praecepto charitatis) reditus propriae sustentationi superfluos in usus pios vel in pauperes erogare; nam sunt bona dicata Deo, ac pietate donata. Hinc Tridentinum eos prohibet, ne in usus profanos expendat; et *omnino eis interdicit, ne ex redditibus Ecclesiae consanguineos familiaresve suos augere studeant; cum et Apostolorum canones prohibeant, ne res Ecclesiasticas quae Dei sunt, consanguineis donent; sed si pauperes sint, iis ut pauperibus distribuant; eas autem non distrahant nec dissipent illorum causa* (5). Ceterum notant communiter, quod peccatum expendendi superflua in usus profanos, ut pertingat ad mortale, majorem requirit materiam, quam in furto: d. Thomas requirit *multum excessum* (6). Sed quinam sit multus excessus, disputant; verius sufficit pars vigesima ad mortale constituendum: unde si Clericus ex vigintimillibus superfluis mille expendat in usus profanos, nempe quinque pro quolibet centenario, graviter peccat (7).

Sed magna difficultas est: *an beneficiatus teneatur etiam ex justitia ad superflua pauperibus distribuenda, ita ut negligens non tantum peccet pro gravitate materiae; sed etiam teneatur ad restitutionem*. Disputant hinc inde Theologi.

Prima sententia probabilior affirmat cum Antoine, Habert, Concina, Layman, Roncaglia aliisque non paucis; quia nulla ratione probatur beneficiatum adipisci dominium fructuum Beneficii; et si forte adipiscitur, tantum adquirit quoddam dominium limi-

(1) 1 Cor. 9.

(2) Utrum autem possit haberi ratio nobilitatis disputant: nobis non videtur damnandus qui id affirmaret; unusquisque enim secundum suum statum vivere potest. Ita quoque licite potest ex his bonis debita legitimo post beneficium contracta solvere; cum id quoque pertineat ad rationem proprii status. Sicuti etiam moderatam hospitalitatem exercere; cum id sit debitum virtutis. Item nepotes in studiis alere, si parentes pauperes sint ac alii pauperes non graviter indigeant, et ipse alia bona non habeat; tunc enim hoc evadit opus charitatis et misericordiae — V. Liguori, *Opus Mor.* l. 4, n. 182.

(3) 2. 2. q. 185. a. 7.

(4) V. Liguori, *Hom. Apost. Tr.* x, n. 6.

(5) Sess. 25. c. 1 de Ref,

(6) 2. 2. q. 185 a. 7.

(7) V, Liguori, *Opus Mor.* l. 3. n. 401.

tatum juxta mentem Ecclesiae ac intentionem fidelium, nempe cum onere adnexo superfluum dispensandi pauperibus. Hinc ss. Patres Basilius, Augustinus, Hieronymus, Ambrosius, Bernardus, et plurima Concilia haec bona appellant *bona pauperum, patrimonia egenorum, pretia peccatorum, vota fidelium* (1); ergo Clerici sunt dispensatores tantum, non vero eorum domini: ideoque omne, quod ex illis superest, ex stricto justitiae rigore pauperibus reddere debent.

Hoc tamen non obstante, negari non potest oppositam sententiam, quae est valde communior, quamque inter ceteros tuentur s. Antoninus, Billuart, Cabassutius, Holzman, Lessius, Lugo, Salmanticenses, Sylvius, etc. satis esse probabilem praesertim ob auctoritatem d. Thomae, qui expresse docet, quod de bonis Beneficiorum eadem habetur ratio, quae de bonis patrimonialibus (2), id est quoad dominium et immunitatem a restitutione; non autem quoad obligationem charitatis. Hinc s. Doctor aperte dicit in alio loco (3), quod si Clericus abutitur fructibus suae praebendae, *non tenetur ad restitutionem, sed solum ad poenitentiam peragendam* (4). Verba autem Patrum ac Conciliorum non videntur ita rigorose accipienda hodie praesertim; quia cum habeatur facta (ut Angelicus tenet pro certo) rerum ecclesiasticarum divisio, vel per ipsos Pontifices vel pedetentim per ipsum usum; fuit tributum unicuique suum, nempe Episcopo, Clericis, Ecclesiae et pauperibus: ideo sublata est omnis materia justitiae. Idque videtur confirmari a Lateranensi V, ubi dictum fuit quod Beneficiarius, si omittit Officium recitare post sex menses a die possessionis, *fructus suos non faciat*; ergo si non omittit, bene fructus facit suos (5).

Quidquid sit praestat, ut concludamus cum Benedicto XIV, qui hac de re ita Episcopos alloquitur: *urgeant ipsi et inculcent suis Clericis ex Ecclesiae stipendiis victitantibus gravem obligationem, quam habent, elargiendi pauperibus aliisve piis usibus applicandi sibi redundantes ecclesiasticos reditus; sed adhuc latentem hujus obligationis originem non investigent* (6).

Qui dono recipit (quaeres) *a beneficiato bona superflua peccatne graviter, et teneturne ea pauperibus restituere?* Si beneficiatus per talem donationem reddatur impotens ad satisfaciendum praefatae suae obligationi alia bona tribuendo, utique accipiens et peccat et de restitutione tenetur juxta nostram sententiam, qua dicimus Beneficiatum obligari ex justitia dare superflua pauperibus; nam donatarius accipiendo vere influit in damnum pauperum, qui jus habent in illa bona; cum iis sint adjudicata a Conciliis, a Patribus, atque fidelium intentione. — Hoc tamen intellige si accipiens sit in mala fide; si enim quis acciperet superflua Beneficii in bona fide, nihil teneretur restituere, quia ex una parte sententia, quae tenet superflua non esse danda pauperibus ex justitia, est valde ac satis probabilis; ex altera vero parte possessio bonae fidei tribuit jus insistendi in re possessa, quamdiu certo probetur res illegitime possideri (7).

Teneturne qui pensionem accipit de Beneficii redditibus, erogare superflua in usus pios, saltem ex praecepto religionis? Negative, si pensio data sit laicis, puta principibus, patronis etc., ob praestita Ecclesiae obsequia; vel Ecclesiasticis, sed ob aliquod munus temporale, v. g. cantoris, advocati etc., quia omnia haec sunt in stipendium laboris. Si vero pensio detur ecclesiasticis ob aliquod ecclesiasticum munus obeundum, ut ea quae datur Parochi, Coadjutoribus etc., tunc alii affirmant pensionarium superflua in pios usus erogare debere; nam cum illa pensio sit ex fructibus Beneficii detracta, transit cum onere suo. Alii vero satis probabiliter negant: et ita decisum refert Azorius a Romana Rota; nam cum Pontifex ob causam detrahit de fructibus Beneficii, jam eosdem

(1) *Basilius* ad Jul. Apostat.; *Augustinus*, in Conc. Carthag. IV; *Hieronymus*, in c. 3. Isaiae; *Ambrosius*, Epis. 31 ad Valentinian.; *Bernardus*, ad Nepot. Ita Concilium *Turonense* an. 813, *Aquisgranense* an. 816, *Parisiense* an. 829, *Valentinum*, an. 855.

(2) 2. 2. q. 185. a. 7: (3) Quodl. 6, a. 12.

(4) Neque vero (ad rem Sylvius doctissimus ac felix mentis Angelici interpres) recipienda est expositio Navarri dicentis, s. Thomam esse intelligendum de illa dumtaxat parte, quae ad ejus honestos sumptus est necessaria; Clarum enim est ex textu, ipsum loqui de omnibus bonis, quae usui Episcopi sunt specialiter deputata; eaque distinguere ab iis, quae sunt deputata usibus vel pauperum vel ministrorum, vel fabricae Ecclesiae.

(5) V. Liguori, *Homo Ap. Tr.* x, n. 7.

(6) *De Syn Dioec.* l. VIII. c. 2. Ceterum *parum refert utrum Praelatus damnetur ad inferos, quia peccavit contra justitiam, an vero quia peccavit contra charitatem non bene distribuendo facultates suas ecclesiasticas:* ita Bellarminus.

(7) Qui vero accepit cum dubia fide tenetur tantum ad partem aliquam restituendam, habita ratione probabilitatis hujus sententiae. V. Liguori, *Op. Mor.* l. 1. n. 35, et l. 3. n. 492.

applicat in usus pios: ergo fructus illi non amplius ferre debent talem obligationem, ut iterum atque iterum pie applicentur (1).

Quid (dices) *si a Clerico extra usus pios superflua in morte relinquantur, atque destinentur?* Ecclesia circa hujusmodi alienationes nihil decernit, cum sit admodum difficile probare eos fructus e Beneficiis provenisse; quia aliis modis, industria, arte, frugalitate, etc. adquiri potuerunt (2). Unde hodie *ordinarie* quidquid relinquit Beneficiatus cedit haeredibus, vel ab ipso vocatis: in quo juri canonico fuit derogatum, quod statuebat proventus ecclesiasticos ad Ecclesiam pertinere (3). — Diximus *ordinarie;* nam excipiuntur mobilia magna (vulgo *mobili grossi*), uti scamna, tabulae, vasa vinaria etc., quae si in domo Ecclesiae reperiantur tempore mortis, successoribus in Beneficio cedunt, iis in locis, ubi recepta est Bulla Pii V, quae incipit: *Romani Pontificis.*

Q. 5. *An superflua sint eroganda absolute pauperibus?*

R. *Exclusa gravi necessitate*, potest Clericus bona superflua impendere pro arbitrio in quoscumque usus pios; nam ex Tridentino sufficit illa applicare in Dei cultum, et non dissipare (4). Diximus *exclusa gravi necessitate:* si enim pauperes ea laborarent tam spirituali quam temporali, peccaret Beneficiarius superflua in alios usus impendere (5); quia urgeret praeceptum naturale, vi cujus qui habet statui superflua, ea tenetur sub gravi pauperibus elargiri (6).

Veniunt autem nomine pauperum non solum ostiatim mendicantes; sed etiam illi omnes, qui sine alieno subsidio nequeunt honestum suum statum conservare, quia sunt pauperes in proprio statu. Atque hoc ad ipsos Beneficiarii consanguineos extendendum est, qui statum suum sustinere non possunt, quin ipsius Beneficiarii eleemosynis reficiantur: imo postulat charitatis ordo, ut Beneficiarius prius subveniat pauperibus consanguineis. Si vero adsint pauperes ipsis consanguineis egentiores, videtur etiam in hoc casu Beneficiarius posse consanguineos praeferre; quia subventio propinquorum egentium pertinet etiam ad proprium statum Clerico ipsi servandum, cum eorum quodammodo paupertas in ejus dedecus redundet (7).

Q. 6. *An possint superflua Beneficii servari in usus pios futuros?*

R. Affirmat Angelicus: *si quis necessitate non imminente providendi pauperibus, de his quae superfluunt ex proventibus Ecclesiae, possessiones emat, vel in thesauro reponat in futurum utilitati Ecclesiae, et necessitatibus pauperum, laudabiliter facit* (8). Attamen maxima cautela est adhibenda, ut superflua a propriis bonis secernantur: item illico, quid in posterum sit de iis agendum determinetur, ne differendo de die in diem mors ingruat, et tales reditus a consanguineis diripiantur, ut non semel lugendum est.

(1) Liguori, *Op. Mor.* l. 3, n. 491; et l. 4. nn. 182 *et seqq.*

(2) Imo ad tollendas omnes lites per Concordatum inter Benedictum XIV et Carolum Emanuelem III 24 jun. 1750, facta est in Sabaudiae Regno facultas de iis disponendi pro arbitrio, *juxta tamen propriae conscientiae dictamen;* et nisi obstet quoad mobilia magna Bulla cit. Pii V pro locis, in quibus ea recepta est (in nostra Dioecesi non est recepta). Mortuo Beneficiato, fructus naturales pendentes sunt Beneficii seu successoris; fructus jam percepti sunt haeredis. Fructus vero civiles spectant ad haeredem usque ad diem obitus Beneficiati; ab eo die ad successorem. Attamen in Regno Sabaudiae statutum est, ut fructus naturales tanquam civiles habeantur, et sic distribuantur — Vid. *Encycl. R. Secretar. Intern. ad Epis. 4. jan. 1818; et R. Æconom. Gener. 10 jan. eod. anno.*

(3) Decr. Greg. L. 3. t. 26. c. *Relatum de test.*

(4) Sess. 25. de R. c. 1.

(5) *Usus pius* est quidquid ad divinum cultum pertinet, vel ad misericordiam tam corporalem, quam spiritualem. Ad *pauperes* vero quod spectat, licet sit congruentius, non necessarie tamen succurri debet in pari causa iis, qui sunt in loco Beneficii, quia canones indistincte praecipiunt eleemosynam fieri sive in cives sive in extraneos.

(6) Hic tamen advertit Viva, Episcopos quidem et Parochos teneri pauperes hujusmodi in tali hypothesi inquirere, non tamen ceteros Beneficiarios: ratio est quia primis specialis cura singulorum demandata est, non secundis.

(7) Hinc si ipse Beneficiatus statum suum mutet ex assumptione ad splendidum aliquod Beneficium, poterit subvenire consanguineis saltem proximioribus, ut ipsi decenter vivant juxta ejus dignitatem; cum de ipsa aliquo modo participare videantur. Quod tamen de solis Episcopis aliisque ad similem dignitatem assumptis, non vero de Parochis aliisve accipiendum est, ut recte ait Roncaglia; nam quoad istos non videtur tanta immutatio, cum uti ordinaria habeatur. Oportet autem ut omnes summopere caveant, ne bona consanguineis data ad eorum subveniendum necessitati, potius vitia foveant et eos ditiores efficiant. — V. Liguori. *Opus. Mor.* l. 3. n. 491. q. 2.

(8) 2. 2. q. 105. a. 4. At hodie multae et quotidianae habentur necessitates, adeo ut non facile valeant excusari Clerici sub quocumque praetextu thesaurizantes.

Articulus III. — De dominio Filiorumfamilias (1)

Q. 1. *Quaenam sunt bona filiorumfamilias?*

R. Bona filiorumfamilias (filiorum nempe, qui adhuc sunt sub patria potestate) cum constituant parvulum quasi patrimonium, *peculii* nomine solent appellari: et quadruplicis generis sunt, *castrensia*, *quasi-castrensia*, *adventitia et profectitia* (2).

1. *Bona castrensia* dicuntur quae filiisfamilias obveniunt causa militiae vel illius occasione (3). Huc revocantur: — 1 quae filius sibi comparavit in castris, sive debita uti stipendia, sive acquisita uti praedae legitime ab hostibus captae; — 2 dona, quae vel a Ducibus vel a parentibus vel ab uxoribus militiae intuitu collata sunt; — 3 quae ob aulicum servitium obvenerunt, atque a peculio castrensi producta sunt. Certum autem est, et lege et usu inductum, horum bonorum omnium filiosfamilias habere dominium et usumfructum.

2. *Bona quasi-castrensia* dicuntur: — 1 quae filii familias sibi compararunt vel ex publici alicujus officii gestione, v. g. Senatoris, administratoris Provinciae, judicis, advocati, medici, notarii; vel ex professione artium liberalium, aut eorum intuitu: — 2 quae a Principe dono traduntur: — 3 quae Clericus sibi acquirit in Clericatu, quocumque titulo ea sibi obveniant. Etiam horum bonorum dominium et usumfructum habent filiifamilias.

3. *Bona adventitia* sunt, quae filiifamilias sibi comparant independenter a patre. En verba juris civilis Neap. art. 301. *Lo stesso usufrutto non si estenderà a'beni che i figli potranno acquistare separatamente colla loro fatica ed industria, nè a quelli che lor perverranno per donazione o per legato, colla espressa condizione che il padre o la madre non ne abbiano a godere.* Verum excipiuntur sequentes casus, in quibus usumfructum filius consequitur: — 1 est quando vel usufructus praecise filio donatur, aut relinquitur sub conditione expressa, quod pater de eo frui non debeat (haec conditio tamen nullius roboris erit, si agatur de iis bonis, quae filio titulo legitimae reservata fuerint); vel quidquam ei confertur patre contradicente, habita tamen auctorizatione tribunalis; vel filius ipse bona sibi acquisierit proprio labore et industria separatim a patre; — 2 quando filius una cum patre succedit in aliqua haereditate, sed *ab intestato* (4).

4. *Bona profectitia* sunt quae filiisfamilias obveniunt ex bonis patris, et cum filii una cum patre in ejus negotio aequaliter laborant: haec bona pertinent ad patrem quoad usumfructum et proprietatem.

Q. 2. *Ad quemnam pertinet administratio bonorum filiorum?*

R. Administratio bonorum filiorum pertinet ad patrem juxta illud juris civilis Neapolitani art. 291 et seq. *Il padre, durante il matrimonio, è l'amministratore de'beni dei figli minori. Con tal qualità egli potrà alienare i beni mobili, per impiegarne utilmente il prezzo. Egli è tenuto a render conto della proprietà e delle rendite di que'beni, de'quali non ha l'usufrutto; della sola proprietà di quegli altri, il di cui usufrutto gli è dalla legge attribuito; e della tenuta amministrazione.* At aequum est, ut pater qui jus habet usufructus in bonis filiorum, et onera aliqua ea de causa sustineat: ex iure civ. Neap. art. 299 sunt: 1.° *i pesi stessi a'quali sono tenuti gli usufruttuari*; 2.° *gli alimenti, il mantenimento e l' educazione de' figli in proporzione delle loro sostanze*; 3.° *il pagamento delle annualità arretrate, o degli interessi de' capitali*; 4.° *le spese funebri, dell'ultima malattia* (5).

Quid (quaeres) de matre circa *usumfructum bonorum filiorum?* En iuris civilis Neapolitani verba art. 293. *Quando il padre*

(1) V. Lignori, *Opus Mor.* l. 3. n. 488, et *Homo Ap.* Tract. x. n. 2.

(2) Haec distinctio a romana lege inducta est, sed a iure civili Neap. praetermittitur: nempe ex art. 301 omnia bona filiorumfamilias in *adventitia* et *profectitia* dividuntur re tantum non verbis. Haec tamen claritatis gratia ita dividi possunt, ut alia sint *adventitia regularia*, alia *adventitia irregularia*: illa sunt quorum proprietas ad filium, usufructus ad patrem; ista quorum usufructus et proprietas ad filium spectant. Pertinent ad primam classem quae filius obveniunt ex quacumque causa lucrativa, v. g. donationibus, legatis: pertinent ad secundam quae filii singulari et onerosa causa comparant sibi, clericatum, militiam, munia publica vel liberales artes exercendo; item quae separata industria assequuntur. — Nos romanam distinctionem claritatis gratia quoad nomina, non quoad rem retinemus, quaestiones ex lege nova resolventes. Haec quaestio respicit proprietatem, usumfructum, et administrationem bonorum filiorum.

(3) « Castrensia non sunt, ait Continuator Tournely, quae in bello injusto, vel privato, vel illius intuitu comparantur ».

(4) C. Alb. art. 224 et seqq. — C. A. civ. § 149 — C. G. art. 384 — C. P. 92 — C. M. — 129 — C. H. art. 9: *della patria potestà*, ecc.

(5) C. Alb. 230 — C. A. 130 — C. G. 385 — C. P. 99 — C. M. 138 — C. H. 10.

sia premorto, la madre avrà la metà di questo usufrutto sino a che il figlio non giunga alla maggiore età, o sia emancipato (1).

Q. 3. *An filiifamilias possint sibi in conscientia vindicare lucra, quae domo patris proprio labore adquirunt?*

R. Si lucra filiifamilias adquirunt industria omnino separata a negotio patris, v. g. aliqua arte sibi unice propria, pictura, musica etc., quae acquirunt utique sibi acquirunt; *nam pietatem liberi parentibus, non operas debent* (2): hoc multum confert ad industriam fovendam. Si vero filii ea lucra acquirunt in negotio patris laborando vel nomine patris vel ex bonis patris, distinguendum est; vel in bis lucris impendunt laborem ordinarium, vel extraordinarium.

Si in iis lucris impendunt laborem ordinarium, ea non sibi, sed probabilius patri acquirunt; cum acquirant ex illius bonis. Quid autem magis congruum, quam ut filii patrem adjuvent in sua arte, quam inde et ipsi addiscunt? tunc filii, ipsa naturali aequitate dictante, censentur agere ut membra familiae, et sic lucrum omne bono familiae cedere debet. Si vero in iis lucris impendant laborem extraordinarium, tunc ea sibi acquirunt, uti docent Angelus, Bartolus, Billuart, Cabassutius, Collet, Decius, Elbel, Itturiaga, Lessius, Lugo, Pontas, etc. Sane ex una parte filiifamilias non censentur deterioris conditionis, quam sit extraneus, cui in hoc censetur deterioris conditionis, quam sit extraneus, cui in hoc casu concederetur stipendium illius excessus; ex alia parte nulla lege gratuito titulo illa extraordinaria adjudicantur patri (3). Unde filii possunt sibi compensare illa lucra, si ex rubore non petierint, neque remiserint gratis laborare volendo, vel nisi remittere debuerint ob patris necessitatem. Sed deducendae sunt expensae, quas pater fecerit in alendo, educando ac vestiendo filio; eas enim ipsi dare non tenebatur filio petenti lucrari (4).

Q. 4. *An filiusfamilias perfectum habeat dominium in bona minuta ac mobilia, quae sibi a parentibus tradita sunt?*

R. Si haec bona tradita a parentibus non sunt illico usu consumptibilia, uti vestes, libri etc., filiusfamilias utile tantum habebit in iis dominium; nam ex communi sensu eo in casu illa bona non habentur uti absolute donata, et parentes solent in filiis suis de hisce bonis improbare dispositiones, ipsis inconsultis, peractas. Ideoque bona ista nequeunt filii absque parentum suorum, consensu vel expresso, vel saltem rationabiliter praesumpto nec donare, nec vendere, nec mutare, nec quomodocumque alienare.

Si vero eo bona primo usu consummuntur, ut pecunia tunc si data sunt absque ulla conditione, juxta omnes potest filius de iis pro nutu disponere; cum ipsi libere relicta habeantur. Si autem data sint sub conditione aliqua, v. g. emendi libros scholasticos, solvendi pensionem, tunc filius nullimode habet dominium in ea bona; ideoque si dominium in bona illa alium in finem impenderet, v. g. si pecuniam datam pro pensionis solutione in ludo consumeret, peccaret profecto contra justitiam; cum disponeret contra jus ipsi tributum. Unde onus incurreret restitutionis, nisi rationabiliter judicaret, parentes de hoc rogatos esse condonationem facili concessuros: quod tamen non erit facite praesumendum, si pater non ita sit dives, et habeat alios filios alendos educandosque.

§ unicus — *De patria potestate*

Q. 1. *Quid est patria potestas?*

R. Patria potestas est quoddam quasi *imperium a lege parentibus datum tam relate ad custodiam et educationem filiorum, quam relate ad usumfructum bonorum iisdem competentium*: et congruenter, tum quia liberi vitam ab ipsis habuerunt; tum quia cum parentes debeant liberos educare, non possent satisfacere huic officio nisi eis inesset talis potestas in liberos suos. — Haec potestas in genitoribus est a lege naturali et civili. Hinc duplex distingui potest, *naturalis et civilis*: illa et patri et madri convenit; haec autem

(1) C. Alb. 235; et art. citati.

(2) Dig. 37. t. 15. *de obseq. parent.* Lege 14 — Consentit. Jus civ. neap. art. 501 — *Cod. Alb.* art. 226 — C. A. civ. § 151 — C. G. art. 387 — C. P. 91 — C. M. 129 — C. H. 9.

(3) V. Liguori, *Op. Mor.* l. 3. nn. 448, 544 et 910 — Pavone *Spicilegio, ecc.* §§ 63 *et seqq.* ubi fusius. Bouvier id concedit etiam pro labore ordinario.

(4) Quantitas exigenda aestimari debet in bona fide ex modo laborandi et natura operis; si enim filius laboravit ut socius, v. g. in commercio, habet jus ac lucra, juxta regulas istiusmodi societatum: si ut mercenarius, habet jus ad stipendium in tali conditione usitatum: et quod de filiofamilias dicitur, pari ratione de nepote, de filiofamilias, et de nepte dicendum est. Sedulo autem notandum est hanc sententiam nostram circa praesentem gravissimi momenti quaestionem, publice docendam non esse propter incommoda, quae per abusum inde sequerentur, sed in praxi non parum erit utilis ad solvendos ac de re casus existentes, ac difficiles.

(quae maxime respicit externam gubernationem) patri solummodo directe tribuitur ad confusionem vitandam : mater antem nonnisi in aliquibus casibus hac civili potestate gaudet. Imo si pater et ipse sub patria potestate sit, vel nondum emancipatus obierit, tunc filiusfamilias est sub potestate avi paterni (1).

Acquiritur vero patria potestas tum legitimatione tum adoptione: ipsa autem legitimatio dupliciter fit vel per subsequens matrimonium, vel per benignum Principis rescriptum.

Q. 2. *Quinam sunt effectus patriae potestatis?*

R. Effectus patriae potestatis alii sunt a jure naturae, alii a jure civili. Iure naturae parentes habent jus et officium simul educandi, instituendi et corrigendi per moderatas poenas proprios filios. Jure vero civili haec habent:—1 quoad filiorum bona, ut ipsi ea administrent, et eorum usumfructum percipiant, sub certis tamen regulis ex supra dictis: — 2 quoad filiorum personas, ut isti nequeant domum paternam deserere ante 25ᵐ aetatis annus completum sine consensu patris, vel nisi adsint probatae causae. Vid. ius civ. Neap. art.302 et seq. (2). Item facultatem habet pater coniiciendi filium in carcerem (3) ; quam facultatem, defuncto marito, habet etiam mater (quae ad secundas nuptias non transierit) quoad filium minorem; si tamen concurrant conditiones requisitae a lege Vid. ius civ. neap. art. 308(4).

Q. 3. *Quot modis patria potestas dissolvitur?*

R. Pro ea parte, qua patria potestas innititur jure naturali, dissolvi non potest ullo modo, et sic cum officia honoris, amoris et reverentiae filiorum erga parentes oriantur praecipue ex jure naturali ; ea idcirco perpetua sunt et indissolubilia. — Sed pro parte, quae haec potestas innititur jure tantum civili, dissolvi potest:

1 *Morte patris*; solvitur nempe patria potestas morte naturali patris qui patriam habet potestatem: et ideo filius, qui sub ejus manu est, eo mortuo, fit sui juris. Vid. ius. civile Neap. art. 294.

2 *Sententia criminalis judicis*: id evenit si pater vel filius judicialiter damnetur ad poenam, quae patriae potestatis exercitium non amplius patiatur, qualis est damnatio perpetua ad ergastulum ex art. 16 juris poenalis. (5)

3 *Legalis absentia patris*; inquit enim jus civile Neapolitanum art. 145. *Se il padre siasi renduto assente lasciando figli in eta minore, nati da un commune matrimonio, la madre ne avrà la cura, ed eserciterà tutti i diritti del marito relativamente alla educazione ed amministrazione de'loro beni.*

4 *Emancipatione*, ad quam ex art. 400 deveniri non potest ante 15ᵐ annum completum filii. Est emancipatio *actus legitimus, quo pater liberos a sua potestate dimittit, ut sui juris efficiantur* (6).

5 *Sententia tribunalis*: Sic enim in art. 290. *Nel caso che giuste cause rendessero necessaria o evidentemente utile la separazione (del figlio dal padre) il giudice del circondario, presi senza forma giudiziaria i rischiaramenti necessari, potrà ordinare quel che convenga. La sentenza non esprimerà i motivi della determinazione.*

6 *Facto ipsius filii*, quod sic explicat jus civile Neapolitanum art. 288. *È soggetto alla loro autorità per gli effetti determinati dalla legge, sino ach . . . . . o viva con casa ed economia separata.*

7 Nuptiis denique ipsius filii, ut videre est idem art.

Articulus IV.— *De dominio uxorum* (7).

Q. *Quid de uxorum bonis*

R. Bona uxorum triplicis generis sunt: *dotalia*, quae ab uxore vel ab alio ejus nomine

(1) Cod. Alb. Art. 211—C. A. civ. § 172 — C. G. art. 372 — C. P. 83 — C. M. 119 — C. M. 3.

(2) Cod. Alb. art. 212 — Concordat C. A. 145 — C. G. 374 — C. M. 126.

(3) Huic ex professo inservit noviter instituta Societas opera Patrum a Somascha tum Mediolani, tum Genuae, Rege Carolo Alberto probante. In ea siquidem male morati ac perditi filii recipiuntur, atque mira laudatorum PP. patientia, charitate ac zelo ad meliorem frugem revocantur totique immutantur — *V. Gazzetta Piemontese*, n. cxi, 10 mag. an. 1847; Append. *Pio Instituto dei figli discioltі*.

(4) Cod. Alb. Art. 214, et seqq. — C. G. 375 — — C. P. 84 — C. M. 120.

(5) Cod. Alb. poen. art. 20. 436, et 522.

(6) Cod. Alb. Art. 137 — C. A. civ. § 174 — C. G. art. 28, 477 — C. P. 101 — C. M. 140 — C. R. 6 — C. H. 31 h. tit. — Justinianus constituit modum emancipandi et eo nos utimur : pater nempe actibus intervenientibus et filio praesente et consentiente, apud judicem competentem declarat velle se filium e sua potestate dimittere. Ex quo deducitur ad emancipationem requiri *consensum* patris et filii : patris, quia ipse amittit potestatem in filium; nemo autem sine causa *invitus* jure suo privari debet: *filii*, quia emancipatio est beneficium filio factum, sed *beneficia in invitum non conferuntur.* Jus civile Neapolitanum art. 400

(7) V. Liguori, *Op. Mor.* l. 3. n. 489; et *Homo Ap.* Tr. x. n. 5

marito traduntur ad onera matrimonii; *paraphernalia* seu extradotalia (1), quae uxori obveniunt extra dotem, v. g. donatione et haereditate; *communia*, quae communi utriusque conjugis labore acquiruntur. Hoc posito:

1. *Bonorum dotalium* uxor habet proprietatem, maritus vero usumfructum et administrationem, qui ideo jus habet prosequendi in judicio dotis debitores etc. Potest tamen constitui in contractu, quod uxor singulis annis recipiat partem fructuum vel usurarum pro minutis expensis. Si autem dos sit in pecunia, vel res dotalis sit aestimata in rebus mobilibus, tunc maritus quidem acquirit proprietatem (nisi aliud fuerit declaratum); sed, soluto matrimonio, pretium debet restituere, quasi celebrata venditione. Si vero res dotalis aestimata immobilis sit, non transit in proprietatem mariti, nisi hoc ipsum in instrumento dotali exprimatur ex art. 1365 (2); —2 *bonorum paraphernalium* proprietas et ususfructus est penes uxorem: ideo haec sine ejus consensu ne administrari quidem a marito possunt. Sed si omnia bona uxoris paraphernalia sint, non constituta dote, nec alia existente conventione, ipsa ad conjugii onera concurrit usque ad tertium suorum redditum. Vid. ius civ. Neap. art. 1357 et seq.(3); —3 *bonorum communium* ob receptam, saltem penes nos, consuetudinem talis conditio est, ut quidquid uxor acquirit ex communibus operibus, v. g. si maritum in negotio vel in aliquo opificio adjuvet, non sibi, sed marito acquirat.

Quid (dices) *si mulier proprio nomine laboraret, v. g. si pictrix sit, vel propria pecunia negotietur*? Putamus eam non marito, sed sibi acquirere; nam mulier sui juris est: neque ullibi in jure recensetur inter personas, quae aliis, non sibi acquirant. Quando autem mulier dicenda sit sibi negotiari, attendantur iuris civilis verba art. 209 *la moglie non è considerato esercente pubblica mercatura, se non fa che vendere al minuto le mercanzie del traffico di suo marito; ma lo è soltanto quando ella esercita un traffico separoto* (4).

An (quaeres) *sponsi possint secum invicem inire societatem bonorum?* Si agitur de societate universali, ea iniri non potest, nisi in contractu matrimonii, et tantummodo quoad fructus percipiendos. Item nequeunt in ea comprehendi debita et credita jam ante conjugium existentia: sicuti neque illa, quae postea deferuntur titulo successionis, legati aut donationis. Quoad reliqua, conventione deficiente, observentur regulae pro contractu societatis. Vid. ius civ. Neap. art. 1395 et seq. (5). — Quod vero pertinet ad societatem particularem, ea tum sponsis tum conjugibus permittitur, si adimpleantur praescripta ab art. 1341 et seq. (6).

CAPUT TERTIUM

De modo adquirendi et amittendi rerum dominii

Q. 1. *Quod sunt modi adquirendi rerum dominii?*

R. Cum dominium nunc innitatur duplici jure, gentium et civili, duplicis indcirco generis distinguuntur modi, quibus illud acquiri potest: alii sunt juris gentium, alii juris civilis.

1. Modi juris gentium varii sunt pro rerum varietate: vel enim adquiritur res, quae est nullius aut nullius censetur; et modus iste dicitur *originarius*, quia cum ipsa dominii origine nectitur. Modi isti sunt occupatio, cum nempe aliquid adquirimus facto nostro; et accessio, cum aliquid adquirimus vi rei nostrae.—Vel adquiritur res, quae alicujus jam est, et modus iste dicitur *derivativus;* quia per eum dominium ab uno quasi derivat in alium: maxime venit traditio.

2. Modi juris civilis dividuntur in universales, et particulares; per universales adquirimus universitatem bonorum, v. g. totum assem haereditarium: et hic maxime venit haereditas.—Per particulares non adquirimus, nisi dominium rerum particularium, v. g. domum, palatium etc. Huc veniunt praescriptio, et contractus.

Q. 2. *Quot modis amittitur semel acquisitum rerum dominium?*

R. Rerum dominium amittitur: 1 morte illud habentis; nam mors omnia temporalia jura solvit; 2 voluntate domini sive per contractum translativum proprietatis: sive per abdicationem, cum quis nempe suo juri renuntiat; 3 judicis sententia, quae obtinet

(1) *Paraphernale* dicitur a graeco *para* praeter, et *pherne* dos.

(2) Cod. civ. Alb. art. 1530, et seqq.—C. A. civ. §§ 1227, 1228 — C. G. art. 1549 — C. P. 1329—C. R. 55—C. M. 1412. V. Ubi de dote in seq.

(3) Cod. Alb. Art. 1567—C. A. 139—C. G. 1575 — C. P. 1380 — C. M. 1460.

(4) Art. 136 — C. G. 220 — C. P. 60 — C. M. 107.

(5) Cod. Alb. Art. 1573 — C. A. 1233.

(6) Cod. Alb. Art. 1865 — C. G. 1581.

tum in casu expropriationis bonorum, quam prosequitur creditor, ut debiti solutionem obtineat (1); tum in casu poenae quae dicitur bonorum proscriptio (vulgo *confiscatio*, qua scilicet bona fisco judicantur); 4 ipsa lege, quae pleno jure suum sortitur effectum: casus esset v. g. revocatio donationis per supervenientes filios in donatore. Vid. ius civ. neap. art. 885 (2).

Articulus I. — *De modis juris gentium originariis*

§ I. — *De occupatione* (3).

Q. *Quid est occupatio?*

R. Occupatio definiri solet: ***apprehensio rei corporalis in nullius dominio existentis animo eam sibi comparandi.*** Dicitur 1 ***apprehensio rei corporalis***; incorporalia enim, ut jura, apprehendi corporaliter non possunt;—2 ***in nullius dominio existentis***, idest ad neminem in particulari spectantis; quia dominium earum rerum, quae jam sunt alicujus, acquiritur diverso modo, v. g. venditione;—3 ***animo eam sibi comparandi;*** si enim quis rem compararet nomine alterius, non sibi, sed alteri eam acquireret.

Occupationis species sunt: ***venatio***, ***piscatio***, et ***inventio***. Vide ius civ. Neap. art. 634 et seq. et decreta diei 31 octob. 1815, 26 Martii 1816, 18 Oct. 1819, 21 Mart. 1826 (4). Inventione rerum occupatio casu fit; venatione vero et piscatione data opera nostra facimus animalia quae sunt nullius in particulari. Hic animalia distinguuntur triplicis generis — Alia sunt ***natura sua fera***, quae nempe libere vagantur, qualia sunt animalia vel terrestria, uti lepores; vel volatilia, ut aves in aere volantes; vel natantia, ut pisces in mari aut fluminibus. — Alia sunt ***natura sua mansueta*** et ***domestica***, ut oves, gallinae, boves. — Alia ***cicurata;*** quae ex feris mansueta fiunt, ut columbae in columbario, cuniculi in garena.

N. I. — *De venatione, et piscatione* (5).

Venatio definiri potest: ***ferarum indagatio et persecutio***; piscatio autem ***piscium captura***. Porro nemo negaverit utramque ***per se*** licitam esse; nulli enim fit injuria capiendo id, quod nullius est. Diximus ***per se***; quia leges utramque justis de causis prohibere vel moderari possunt. Hinc addiscendae sunt hac de re, si quae sunt, leges, et innuit Ius civ. Neap. art. 635 (6) (*G*).

Q. 1. ***Cujus sunt animalia venatione, et piscatione capta?***

R. Vel animalia sunt ***mansueta***, vel ***mansuefacta*** vel ***fera***:

Si 1, ea semper sunt domini sui, etsi ab illius conspectu subtraxerint se: ita ut siquis lucrandi animo ea detineret, vel fructus ab iis perciperet, v. g. plumam, ova etc., furtum committeret; quia res et ejus fructus semper clamant ad dominum.

Si 2, quoadusque ea retinent consuetudinem revertendi ad dominum, semper sunt domini perinde ac animalia mansueta. Si vero illam consuetudinem amiserunt, erunt primi occupantis, non secus ac animalia fera; quia eo in casu cum iis aequiparantur (7).

Si 3, apud omnes definitum est eadem esse primi occupantis: ***et volucres et pisces***, inquit Justinianus, ***et omnia animalia quae mari, coelo et terra nascuntur, simul atque ab aliquo capta fuerint, jure gentium statim illius esse incipiunt; quod enim ante nullius est, id naturali ratione occupanti conceditur*** (8).

Verum addiscendae sunt hac in re leges illae peculiares, quae a civili potestate interdum ferri solent juxta jus civ. Neapolitanum: ***la facoltà della caccia e della pesca è parimenti determinata da leggi particolari*** art. 635 et decreta, ut supra. — Porro in Regno Neapolitano venatio ratione ***loci*** prohibita est in locis ac territoriis ***Realibus*** sub statutis poenis a decreto 26 martii 1816 (9) et a decreto 12 junii 1825. Item sine licentia proprietarii in fundis, stagnis ac lacubus ***vel*** Regii demanii, ***vel*** communi-

(1) Cod. Alb. 2328—C. G. 2205.

(2) Cod. civ. Alb. art. 1171—C. A. 952 — C. G. 962 — C. P. 1920 — C. M. 1907.

(3) V. Liguori, *Op. Mor.* l. 3, n. 493; et *Homo. Ap.* Tr. x. n. 9.

(4) Cod. Alb. Art. 682 — C. A. 381—C. G. 712— C. P. 561 — C. M. 626.

(5) Proprie loquendo *venatio* dicitur, si quadrupedes; *aucupium*, si aves; *piscatio*, si pisces capiantur: nos tamen aucupium sub uno venationis nomine, ut hodie mos est, includimus. Leges autem omnia haec prohibentes ex communi hominum aestimatione et consuetudine habeantur ut pure poenales, nisi aliunde in aliquo violetur jus strictum alterius. Liguori, *Opus Mor.* l. 1, n. 145.

(6) Cod. Alb. Art. 683 — C. A. civ. § 383 — C. G. 175 — C. P. 564 — C. M. 628.

(7) Sed quoad cuniculos, columbas et pisces, vid. *quaest. 3 seq.*

(8) Instit. lib. 2. t. 1 *De rer. div.* § 12.

(9) Nonnulla loca ad venandum pro Rege reservata sunt: quae quidem reservatio legitima est, cum

tatis, *vel* alicujus particularis. Ratione *temporis* prohibita est aliquibus in regnis ob prolificationem animalium. Ratione *personae* omnibus iis est prohibita, qui facultatem non obtinuerint a principe: ex art. 151 juris poenalis (1). Ratione *modi* eu textus legis in regnis aliquibus: *è proibita la caccia* 1 *coll'uso di lacci o di trabocchetti di qualsiasi sorta*; 2 *col fucile di notte tempo da un'ora dopo il tramonto ad un'ora prima del levar del sole*; 3 *alla traccia sulla neve*. Iterum: *è proibito di prendere e distruggere le uova e le nidiate delle selvaggine, eccettuate però quelle degli animali di rapina, e di quegli altri che nidificano nei luoghi cinti e nelle case.* — Quoad *piscationem* id unum adnotamus, nempe vetitum esse sub statutis poenis et cursum fluminis deflectere, et calcem projicere, vel quodvis aliud quod piscibus noceat. Ex decreto 20 oct. 1834.

Quid (quaeres) *de iis, qui venantur in fundo alieno?*

R. Lege id vetitum est, sine domini licentia. Audiatur jus poenale Neapolitanum art. 463. *Coloro che senza la permissione, sia per caccia sia per altro oggetto, entrino nell'altrui fondo chiuso da mura fabbricante, o da mura a secco, da siepe, da fossato, o da riparo di terra, che giunga a palmi cinque, cadono in contravvenzione di polizia.*

Q. 2. *Cujus est animal a te captum, si fugam arripiat?*

R. Si fugam arripiens animal a te captum, naturalem acquisivit libertatem, desinit esse tuum et fit *primi occupantis*: secus semper tuum erit. *Naturalem autem libertatem recipere intelligitur animal, cum vel oculos tuos effugerit, vel ita sit in conspectu tuo, ut difficilis sit ejus persecutio:* ita Justinianus (2).

Quid (dices) *si fera est ab uno vulnerata aut illaqueata, capta vero ab alio?* Si fera ita vulnerata erat aut illaqueata, ut adhuc posset fugam arripere, fit primi occupantis; quia adhuc censetur in naturali sua libertate. Si vero ita vulnerata erat aut illaqueata, ut non amplius potuisset fugam arripere, propria erit vulnerantis et illaqueantis; est enim jam inchoata ejus possessio. Si vero res dubia sit, dividetur in partes aequales, cum aequale tunc sit utriusque et jus et spes; quamquam sit tunc attendenda juxta alios lex illa generalis: *ferae bestiae capientibus cedunt, non vulnerantibus.*

Q. 3. *Quid de columbis, cuniculis et piscibus, si sedem mutent?*

R. Hujus casus definitionem habemus in iure civili Neap. art. 489: *i colombi* (3), *conigli, e pesci che passano ad altra colombaja, conigliera o peschiera, si acquistano dal proprietario di questi oggetti, quando non vi sieno stati attirati con arte, e con frode* (4).

N. II. — *De Inventione.*

Q. 1. *Quotuplicis generis sunt res inventae?*

R. Res inventae *aliae* dominum neque habent, neque habuerunt: v. g. lapilli et gemmae, quae in litore maris interdum reperiuntur. *Aliae* dominum quidem jam habuerunt, sed nunc desierunt habere: ut sunt thesaurus, bona vacantia, et derelicta. *Aliae* dominum habent, sed ignoratur quisnam sit, ut sunt nuper amissae res.

Q. 2. *Cujus sunt res, quae dominum nec habent nec habuerunt?*

R. Lege civili definitum est, ratione ipsa suggerente, res inventas, quae dominum nec habent nec habuerunt, pertinere ad ipsum inventorem. Hinc lapilli, gemmae, fragmenta auri, margaritae coralla etc. quae in fluminum fundo reperiuntur vel scopulis adhaerent, sunt inventoris.— Non sunt tamen inventores sed domini fundi venae metallicae, lapidicinae, carbonariae, cretariae, arenariae, quae considerantur tamquam pars fundi, in quo inveniuntur, uti aquaefons, qui ibi scaturiret (5). Hic tamen maxime sunt ipsae locorum leges inspiciendae.

haec conveniat illius dignitati. Hinc Lessius cum aliis contravenientem non solum de peccato gravi reum dicit, sed etiam ad restitutionem teneri contendit, si loca reservata sint clausa, nec alia sit imposita poena — V. Liguori, *Opus Mor.* l. 3. nn. 604, 605. Hoc pariter valet de piscatione. Videant autem omnes venatores, ne venando segetibus fructibusque damnum inferant; qui enim damnum inferat, de damno tenetur.

(1) Quoad Clericos heic nulla lex est civilis specialis: est tamen lex ecclesiastica, de qua vid. de *Obligat.* d. 1. c. 2. a. 2.

(2) Inst. L. 2. t. 1. *de rer. div.* § 12.

(3) Columbae (quod valet cum proportione de cuniculis) proportionari debent latitudini fundi: atque a domino curandum est, ne damnum inferant, maxima seminationis tempore. Vicini, quibus nocent, possunt eas utique abigere, eaque de re reclamare. Vid. *Bouvier.*

(4) Art. 474—C. G. 564—C. P. 594—C. M. 660.

(5) In fundo alieno fungos perquirere, vel colligere glandes, vel sibi vindicare nuces ac castaneas quas (iis jam collectis) conductae mulieres stramen pectinando, vel alii casu inveniunt, ferme ubique

Q. 3. *Quid de thesauro?*

R. Thesauri nomine venit: ***quaecumque res infossa vel abscondita, cujus domini memoria non extat ita, ut nemo possit demonstrare illam esse suam.*** Vid. ius civ. neap. art. 636. Dicitur ***quaecumque res***, ergo pecunia, numisma, vasculum, urna, statua possunt esse materia thesauri; ***infossa vel abscondita:*** secus res non haberetur ut verus thesaurus ex jurisconsultis. Porro thesaurus, attento solo jure naturae, ad inventorem spectat, quia habetur ut res nullius, non autem ut pars loci; unde esse debet primi occupantis. Attamen spectato jure civili, totus quidem est inventoris thesaurus, si in proprio fundo inveniatur: verum si inveniatur in fundo alieno, tunc id si simplici casu contingat, thesaurus dividitur per dimidiam partem inter inventorem et dominum fundi (1); si autem data opera, totus domino fundi cedit thesaurus (2). Hic etiam notandum est:

1. Per dominum fundi intelligitur qui habet dominium directum fundi ipsius, non vero qui habet utile tantum: unde usufructuario nullum competit jus in thesaurum, nisi sit inventor (3);—2 censetur invenisse thesaurum qui primus rem viderit aut visibilem reddiderit, etsi eam non apprehenderit; unde si artifex coram domino laborans thesaurum videt, et dominus eum removeat ne illum apprehendat, nihilominus jus habet ad dimidiam partem. Excipe si artifex praecise a domino conductus fuit ad quaerendum thesaurum: tunc enim non ipse, sed illius conductor thesaurum invenisse censetur (4); — 3 qui invenit thesaurum in fundo alieno etiam casu, tenetur illico in conscientia dimidium reddere domino fundi ipsius; ratio quia haec civilis juris dispositio est determinativa proprietatis: idque lex potuit agere ratione boni communis, ut tenent fere omnes. Qui vero ex industria thesaurum invenit in alieno fundo, utrum debeat non tantum dimidium, sed totum domino reddere ante judicis sententiam, negant communiter cum Gerdil, Layman, Lessio etc.; quia quoad hoc lex est poenalis, quae non obtinet ante sententiam (5);—4 si thesaurus inveniatur in fundo communitatis, Ecclesiae aut demanii, in thesaurum jus habet simul cum inventore communitas, Ecclesia aut demanium, quia haec habentur ut totidem personae (6) *(H)*.

Q. 4. *Quid de fodinis?*

R. Quae ad fodinas et similia pertinent, peculiaribus dispositionibus reguntur ex iure civili Neap. art. 477 (7).

Q. 5. ***Cujus sunt bona derelicta**, et **vacantia?***

R. Bona ***derelicta*** sunt ea, quae dominus ipse abjicit ex animo a se abdicandi eorum dominium; unde huc non veniunt ea quae dominus necessitate coactus projicit, v. g. in via, quia incensa est domus. Bona derelicta ex lege si mobilia, sunt primi occupantis (8); si immobilia, cedunt fisco (9). Bona *vacantia* sunt ea, quae quis reliquit ab intestato moriens, quin habeat haeredes intra duodecimum consanguinitatis gradum. Haec omnia, nulla facta distinctione mobilium et immobilium, pertinent ad regium fiscum (10). Hoc ex parte valet etiam de bonis ***jacentibus***, de quibus ubi de Testamento.

consuetudo permittit, ut permittit in alienis agris vel vineis colligere spicas vel uvas, quae fugiunt manus metentium vel vindemiatorum. Haec uti totidem bona a dominio derelicta habentur. Sed cavendam, ne talia inquirendo alienis fundis damnum inferatur, ut non raro lugendum est.

(1) Congruit cum nova lege Austriaca, quae primitus fisco debitam partem remisit.

(2) Cod. Alb. Art. 685 — C. A. 395—C. G. 716 — C. P. 565 — C. M. 629.

(3) Cod. Alb. art. 510—Et l. cit. quoad alios Cod.

(4) Qui bona fide emit aream, in qua gemmas vel pecuniam invenit, totum sibi retinere potest, si nulla sint vestigia, quibus judicari possit, ad quem haec pertineant; quia est simul inventor et dominus. Ita *Lessius* — Item opifex, si in domo aliqua laborando inveniat in aliquo angulo parietis vel in arca veteri summam pecuniae, dimidiam partem retinere potest, si nulla omnino adsint vestigia pecuniam illam esse talis personae vel familiae; quia tunc ratio thesauri haberi videtur. Ita *Gury*—Item qui pretio communi emit agrum tenens ibi esse reconditum thesaurum, totum retinere potest, si inveniat; nam thesaurus nondum repertus ad dominum agri nullimode pertinet, neque est pars fundi. Ita *Bouvier*.

Dices: non licet a rustico emere vili pretio gemmam, quam ipse putat esse vitrum; ergo a pari neque campum pretio ordinario, si ibi latet thesaurus. Sed disparitas est, quod praestantia gemmae sit pars ejus; insuper non emitur pretio, quod ex communi habet aestimatione. At thesaurus non est pars agri; et ager emitur juxta communem aestimationem hominum. Ita *Lyonnet*.

(5) V. Liguori, *Opus Mor.* l. 6. n. 602.

(6) Cod. Alb. art. 416 — C. A. 399 — et l. cit. quoad alios Codices.

(7) Cod. Alb. Art. 432—C. A. civ. § 287. V. etiam *R. Edictum 30 jun. 1840.*

(8) Ius civ. Neap. art. 633 — Cod. Alb. 682 — C. A. 381—C. G. 712—C. P. 561—C. M. 626.

(9) Ius civ. Neap. art. 464—Cod. Alb. 419—C. A. 387—C. P. 397—C. M. 431.

(10) Ius civ. Neap. art. 464—Cod. Alb. 941, 962 —C. A. civ. §§ 751, 760— C. G. art. 755, 768 C. P. 849, 858—C. M. 926, 935—C. II. *De successione* art. 23 et 29. Est *fiscus* proprie vas ex junco: dein dictus fuit loculus aut sacculus ad pecuniam

Sed quid (quaeres) *de bonis naufragorum? suntne inter derelicta habenda?* Negative: *alia sane causa* (ad rem Justinianus, cui ceteri legislatores conformantur) *est earum rerum, quae in tempestate levandae navis causa ejiciuntur; hae enim dominorum permanent, quia palam est eas non eo animo ejici, quod quis eas habere nolit, sed quo magis cum ipsa navi maris periculum effugiat: qua de causa si quis eas fluctibus expulsas vel etiam in ipso mari nactas, lucrandi animo abstulerit furtum committit. Nec longe videntur discedere ab iis, quae de rheda currente, non intelligentibus dominis, cadunt* (1). Imo si naufragorum bona pertineant ad Christianos, ea surripientes incurrunt excommunicationem latae sententiae (2).

Hic autem notamus, quod tum jura super bona in mare projecta aut a mari rejecta; tum jura super plantas et herbas, quae crescunt juxta litus, propriis reguntur legibus (3).

Q. 6. *Quid de rebus inventis, quae dominum habere censentur?*

R. Si diligentia adhibita, quae rei inventae valori correspondeat (4), statim invenitur dominus, res ei tradenda est, cum clamet ad dominum. Hinc d. Augustinus: *si quid invenisti, et non reddidisti, rapuisti* (5); et Origenes; *multi sine peccato putant esse, si alienum quod invenerint, retineant, et dicant, Deus mihi dedit: cui habeo reddere? Discant ergo hoc peccatum esse simile rapinae, si quis inventa non reddat* (6). Est certum apud omnes.

Sed (quaeres) *cuinam in conscientia tradenda est res inventa, si debita diligentia adhibita, ejus dominus nullimode potuerit inveniri?* Hic praemittenda sunt quae a civili lege sunt constituta ex art. 637 (7); neque enim sine damno ignorantur, siquidem lex nulli transgressori parcit.

1 Si res inventa non excedat valorem quatuor vel quinque carolenorum, adjudicatur ipsi inventori; si enim statim dominus non potuit inveniri, id magis fit impossibile in decursu, quum parvae rei non soleat institui longa inquisitio.

2 Si res inventa excedat valorem supradictum, debet illico consignari auctoritati locali ubi inventa fuit, ut ex jure poen. Neap. art. 463 n. 6; vel Parocho, ut apud nos mos est (8).

3 Quod si inventor tali muneri suo non satisfaciat (rem nempe vel domino tradendi, vel auctoritati consignandi, casu quo dominus non inveniatur, nec agatur de re excedente dictum valorem) habeatur uti dolosus detentor rei alienae. *Ius* enim *poenale Neapolitanum* art. 463 num. 6 in eum ita animadvertit: *coloro che ritrovino cose che sanno non appartener loro, e non ne facciano denunzia fra tre giorni all'autorità locale saranno puniti con un' ammenda non minore del valore della cosa rinvenuta, nè maggiore del doppio.*

3 Deinde tum auctoritas localis quam Parochus debet convenienti modo significare populo rerum inventarum notitiam, ut detegatur dominus (9). Quod si adhuc non detegatur, tunc lex civilis post lapsum biennii a die publicationis praesumit res illas derelictas, et ideo inventoris proprias, cui *vel* in se tradendae sunt, si adhuc extant, *vel* in aequivalenti, si conservari non potuerint — At si dictae solemnitates omissae fuerint, dominus apud quemcumque rem suam repetere potest cursu trium annorum ab amissione computando: ex art. jur. civilis 2185 cit. (10). His positis:

R. Si adhibita debita diligentia, non inve-

servandam: demum dici coepit publicum aerarium et omnis pecunia publica.

(1) Inst. L. 2. t. 1. *de rer. div.* § ult.

(2) Decr. Greg. L. 5. t. 17. c. 3. *Excomm.*

(3) Ius civ. Neap. art. 637—Cod. Alb. 691 — C. A. civ. §§ 388, 408 — C. G. art. 717.

(4) « Inventor *saltem ex charitate* tenetur ad inquirendum dominum cum diligentia pretio rei proportionata, quia in pari occasione idem sibi fieri unusquisque censetur velle. Dixi *saltem ex charitate*, quia plurimi Theologi cum Collatore Ambianensi, ut valde suspectum injustitiae habent eum, qui omittit hujusmodi disquisitiones; adest enim quasi-contractus, quem vocant *gestionis*, vi cujus inventor, eo ipso, quod rem apprehendat, et in custodia accipiat, suscipit in se illius curam, ac proinde obligationem dominum quaerendi, ut ipsi eam reddere valeat. Si has disquisitiones facere nollet, tunc res non erat apprehendenda. Hoc satis rationi consentaneum est, et imo ultra omne dubium, si disquisitiones omittendo, rem inventu difficiliorem reddat, prout ordinarie accidit, cum inventor rem apprehendens causa sit, cur dominus communiter recordans loci, in quo eam perdidit, eam frustra hoc in loco quaerat, vel res amissa non inveniatur ab eo, qui dominum diligenter inquisivisset ». Ita *Lyonnet.*

(5) Serm. 179, alias 19 c. 8.

(6) Hom. IV in Lev. n. 3.

(7) Cod. Alb. Art. 686, et seqq. — C. A. civ. § 386—C. P. 567—C. M. 632.

(8) Hoc praescribit et Synod. Novariensis, pag. 121, § 23.

(9) Ex eadem Synodo Novariensi res significari debet Episcopo, si excedat valorem duodecim libellarum monetae novae pedemontanae, ut earum determinetur usus.

(10) Cod. Alb. Art. 2511 — C. P. 2372 — C. M 2327.

niatur dominus rei inventae, cuinam illa sit tradenda in conscientia, disputant. — Alii cum Navarro et Soto tenent, quod inventor potest tuto illam retinere; quia domino non invento, post omnem diligentiam, res censetur domino carere, et ideo fit primi occupantis. — Alii valde communius censent cum s. Autonino, Haberl, Billuart, Cajetano, Collet, Lyonnet, Roncaglia, Sylvio aliisque, rem perditam debere elargiri in usus pios. Ratio, quia praesumitur voluntas domini esse, quod si ipse rem amissam habere non possit, saltem illa pro anima sua erogetur. Huc citari possunt et Catechismus Romanus, et s. Carolus in Concilio Mediol. IV, quibus aperte statuitur bona inventa in pios usus distribuenda esse. Et talis etiam videtur esse fidelium persuasio. Unde inventor non potest ea sibi applicare, nisi sit vere pauper. — Alii tandem sic verius distinguunt cum Croix, Holzman, Elbel, Gury, Lugo etc.: si etiam post adhibitam diligentiam aliqua appareat spes inveniendi dominum, tunc ei conservanda est, aut ejus pretium: et si neutrum servari potest, debet distribui pauperibus; quia dum talis spes durat, dominus habet dominium rei; ideoque illa distribuenda est juxta ejus praesumptam voluntatem (1): hoc porro sensu accipienda sunt objecta testimonia. Si e converso, res (spectatis circumstantiis longitudinis, temporis, vel distantiae loci, vel diligentiae inquisitionis, vel impossibilitatis recognitionis rei, ut accidit in nummis ordinariis) non sit amplius possibile quod ad dominum redeat, illam potest inventor sibi retinere, cum sit nullius: et si casu postea dominus compareat, nihil ei debetur, cum amiserit omne jus.

Nec valet dicere, quod juxta praesumptam domini voluntatem est res illa eroganda in usus pios; nam quando, attentis dictis circumstantiis, judicari potest, quod dominus amplius non possit inveniri (ut evenit in casu, si adhuc omnia a supra memorata civili lege praescripta impleantur), tunc nulla supponi debet praesumpta domini voluntas; nam iste per suam impossibilitatem eam recuperandi, ejus dominium prorsus amisit. Hanc sententiam expresse docet s. Thomas, qui ait: *si* (res) *pro derelictis habeantur, et hoc credit inventor, licet sibi eas retineat, non committit furtum* (2). Ratio a priori est, quia jus gentium tribuit privatis dominium rerum non ad aliud, quam ut illis utantur. Hinc quando est impossibile rem pervenire ad ipsorum usum, illa tanquam derelicta evadit nullius, et redit ad primaevum jus naturae: ac ideo fit primi occupantis sine ulla obligatione(3). Quoad hanc quaestionem vid. jus. civ. neap. art. 464, 637, et 2185; Merlin rep. art. epaves; Toullier Delvincourt corso di Codice civ. tradotto dal Sig. P. Liberatore v. 3 pag. 7 e 16.

Quid (dices) *si Confessarius a poenitente rogetur de rerum inventarum restitutione domino facienda?* Confessarius non debet in se tale onus suscipere, nisi aliter restitutio satis commode fieri nequeat. Quo in casu ad omnem suspicionis notam effugiendam attente satagat, ut attestationem peractae restitutionis scripto exaratam a domino ipso reportet, eamque poenitenti caute consignet (4).

§ II.—*De accessione.*

Q. 1. *Quid est accessio, et quotuplex?*

R. Accessio est ille dominium acquirendi modus, *quo nostrum fit illud, quod vel rebus jam nostris adjungitur, vel ab ipsis rebus nostris producitur sive de industria sive ipsa sui natura; sive res illae mobiles sint, sive immobiles.* Vid. ius civ. Neap. art. 471 Duo igitur sunt genera accessionum: res enim vel ab altera producitur, vel alteri adjungitur (5).

Q. 2. *Quomodonam una res ab altera producitur?*

R. Res una ab altera producitur vel realitate, ut fructus agrorum, foetus animalium etc.; vel suppositione seu juris fictione, ut pensio fundi locati, reditus vitalitii etc.: quae omnia generali *fructuum* nomine appellantur. Ut igitur cognoscatur ad quem pertineant hae accessiones, triplicem distinguendam dicimus possessorum classem: alii sunt possessores vere domini: alii bonae fidei: alii malae fidei.—Possessores *vere domini* sunt qui plenum habent rei, v.g. fundi, dominium. Possessores *bonae fidei*

(1) Si post distributionem dominus compareat, dicunt rem ipsi restituendam a paupere vel ab eam habente, si adhuc illa in se vel in aequivalenti existat, nec sit praescripta; quia largitio haec videtur includere conditionem, *nisi dominus innotescat.*

(2) 2. 2. q. 66. a 5.

(3) V. Liguori, *Opus Mor.* l. 3, n, 603—V. etiam Gousset, *Theol.* n. 704.

(4) Ita etiam *Synodus Novariensis*, pag. 124.

(5) Cod. Alb. Art. 449—C. A. 404—C. G. 546—C. S. 471 —C. P. 570—C. M. 634.

sunt qui rem alienam possident tanquam ejus proprietarii vi alicujus tituli, qui quidem idoneus est ad dominium transferendum; sed illud reapse non transfert ob vitium latens, quod a possessore penitus ignoratur. Vid. ius civ. Neap. art. 475; v. g. si quis fundum ex haereditate possideat putans eum fuisse a testatore aliquando emptum, cum non emptus revera fuerit, sed usurpatus. Possessores *malae fidei* sunt qui rem possident, quam non ignorant esse alienam, v. g. furto sublatam — His positis:

Dicimus 1: omnes fructus alicujus rei pertinent ad ipsius proprietarium, cum sit vere dominus; sed cum onere compensandi aliis expensas, si quae factae fuerunt;—2 possessor *bonae fidei* jus habet in omnes fructus perceptos (1), nec debet domino restituere nisi quos percepit a die, qua judicialiter de restitutione fuit expostulatus. Attamen jus habet retinendi rem quoadusque sibi a domino sint compensatae meliorationes a se procuratae, si adhuc perdurent; — 3 possessor *malae fidei* restituere debet non solum fructus omnes perceptos, sed etiam quos percepisset, si tanquam bonus paterfamilias rem administrasset: ac merito, cum sit in culpa. Vid. ius civ. Neap. art. 474 e seq. (2).

Q. 3. *Quomodo contingit accessio in re, quae una alteri jungitur?*

R. Accessio in re, quae una alteri jungitur, contingit tum in immobilibus tum in mobilibus. Ubi notamus, quod hic generatim est receptum, ut accessorium sequatur principale: est autem principale res, quae ex se subsistit, licet minus pretiosa; accessorium vero quod alterius rei ornandae causa accedit.

Q. 4. *Quot modis contingit accessio immobilium?*

Vid. ius civ. Neap. art. 477 et seq. (3).

R. Duobus: 1 plantatione, et aedificatione; 2 vi cursus aquarum.

1. *Plantatione* et *aedificatione*. Tres factorum species supponi possunt hac super re:—1 quod dominus ipse plantet, vel aedificet in fundo quidem proprio, sed materia aliena: et tunc evadit dominus plantationis et aedificii, sed tenetur solvere materiae valorem, et potest etiam cogi ad compensationem damni et usurarum: imo proprietarius materiae habet jus ad illam sibi resumendam, si id facere possit, quin opus confectum destruatur vel deteratur; —2 quod extraneus plantet, vel aedificet in fundo alieno, sed materia propria: et tunc si id egit *mala fide*, dominus fundi habet jus vel sibi retinendi uti propria illa opera in fundo suo peracta, vel exigendi ut e fundo penitus evellantur. Si vult vindicare sibi opera ipsa, persolvere debet vel materiam et expensas illas, quae vulgo dicuntur *la mano d' opera*, vel valorem longe majorem, quem fundus acquisivit propter opera illa. Si vero vult exigere operum illorum destructionem, operarius debet ea penitus evellere propriis expensis, et compensare damna, quae inde fundo obvenerunt. Quid vero si adsit bona fides? in hac hypothesi dominus fundi potest vel persolvere valorem materiae, et expensas operum, vel pretium respondens augmento dato fundi valori; at neutiquam potest exigere, ut opera e fundo evellantur; — 3 quod tertius plantet vel aedificet in fundo alieno et materia aliena, v. g. si Titius aedificet in fundo Sempronii domum adhibens materiam Caii: dominus materiae non eam sibi vindicare potest, sed petere a tertio illo indemnizationem, et etiam a domino fundi valorem materiae, si retineat aedificium (4).

2. *Vi cursu aquarum.* Quatuor sunt species hujus accessionis, nempe alluvio, avulsio, mutatio alvei et insula in flumine nata—*Alluvio* contingit quando aliquid latenter et insensibiliter ita fundo meo adjicitur, ut intelligi nequeat quantum quovis temporis puncto adjiciatur: hoc incrementum pertinet ad eum, cujus est fundus, sub certis clausulis. Similiter quando aqua paulatim unam ripam deserit alteram supergrediendo, proprietarius ripae a flumine derelictae hujus alluvionis incrementum acquirit, quin proprietarius ripae oppositae possit reclamare partem proprii fundi, quam aqua supergressa est. Excipe tamen loca a mari relicta: Vid. ius civ. Neap. art. 481 et seq. (5) — *Avulsio* contingit, quando vi et impetu improviso, v. g. fluminis, pars aliqua notabilis distrahitur ab uno fundo et adjungitur alteri, et haec semper manet

(1) Porro, *perseverante bona fide* non obstante axiomate illo, quod (*res fructificat domino suo*), ait Bouvier, *communius dicunt auctores hanc dispositionem valere pro foro interno, quia lex dominium hujusmodi fructuum ad possessorem intuitu pacis, et securitatis familiarum transfert.* — V. etiam *de Restit.* disp. 1 c. 1. a. 1. § 1.

(2) Cod. Alb. Art. 430, 450 — C. A. 405 — C. G. 547 — C. P. 571 — C. M. 635.

(3) V. Liguori, *Opus Mor.* l. 3. nn. 493, *et seqq.*

(4) Cod. Alb. Art. 461 — C. A. 416 — C. G. 552 — C. S. 477 — C. P. 579 — C. M. 640.

(5) Cod. Alb. Art. 465, 466 — C. A. 411 — C. G. 556 — C. S. 481 — C. P. 585 — C. M. 651.

in dominio illius, a cujus fundo detracta est; in hac enim facile potest dominus inveniri, quod non evenit in alluvione. Quare dominus partis *avulsae* potest intra anni spatium illam sibi vindicare: quod si negligat, jure suo privabitur, nisi forte pars illa avulsa nondum sit ab aliquo occupata. Vid. art. 484 (1)—*Mutatio alvei* evenit, cum flumen, primo alveo relicto, per novum decurrit: porro alvei relicti fit dominus ille, cujus fundus fuit occupatus per novum alveum in quantitate respondente Vid. art. 488 (2).—Tandem quoad *insulam in flumine natam*, si flumen navigationi inservit, insula est fisci, nisi opponatur titulus aut praescriptio, vel nisi fuerit impetu avulsa ab aliquo fundo (quo in casu esset compensandus proprietarius fundi). Si vero flumen non inserviat navigationi neque insula impetu sit avulsa, ipsa pertinet ad eos, qui utrinque praedia possident prope ripam; attamen juxta legis limitationes. Vid. art. 483 et seq. (3).

Q. 5. *Quot modis contingit accessio mobilium?*

R. Triplici modo contingit accessio mobilium nempe adjunctione, specificatione, atque confusione sive commixtione.

1. *Adjunctio* est, quando una res, vel multae res mobiles, quae ad diversos dominos pertinent, uniuntur et coalescunt alteri rei tamquam principali: v. g. si plures gemmae plurium dominorum annulo includantur, ita ut annulum pretiosum constituant. Jam vero: vel res secundaria, quae principali adjungitur, et ipsa longe pretiosior; vel non — Si 1, proprietarius rei adjunctae (si id factum sit absque ejus scientia ac consensu) potest petere separationem ejusdem a re principali ex art. 495— Si 2, totum pertinebit ad dominum rei principalis, soluto pretio rerum adjunctarum; quia accessorium sequitur naturam principalis (4).

2. *Specificatio* est quando *species nova* conficitur ex re aliena, v. g. si quis ex lana Titii sibi conficiat pannum; vel ex massa auri quod Titii proprium est, sibi conficiat annulum; vel demum ex uva Titii sibi conficiat vinum: iste dicitur *specificans*. Igitur vel res ad specificationem adhibita valde superatur a labore impenso in ipsa specificatione vel non— Si 1, industria habebitur ut principalis, et ideo artifex poterit eam sibi retinere solvendo domino valorem materiae, habita etiam ratione damnorum ac poenae, si dominus fuerit inscius—Si 2, dominus poterit novam speciem vindicare sibi, licet res ad primum statum reduci possit, dummodo solvat pretium specificanti pro ejus labore, vulgo *mano d'opera.* Quod si species fuerit confecta partim ex propria, partim ex aliena materia, si separari non possint absque detrimento, neque primae materiae sint per integrum destructae, tunc opus commune erit, quoad unum ratione materiae, quoad alium ratione tum laboris in opere conficiendo, tum suae materiae: unde erit res publica hasta vendenda (5).

3. *Confusio* sive *commixtio* est, quando diversae materiae ad complures dominos pertinentes simul confunduntur seu commiscentur. Id contingit vel in corporibus liquidis aut liquefactis, v. g. si vinum duorum simul infundatur in unum vas; vel etiam in corporibus solidis, v. g. si nummi Titii cum nummis Sempronii misceantur, frumentum cum frumento. Porro si materiae illae sine praejudicio a se invicem separari possunt, quilibet dominus rem suam potest sibi vindicare, v. g. quilibet suam pecuniam; si non possunt, tunc si constat quaenam sit res principalis, dominus rei principalis sibi vindicat totum, v. g. vinum, compensando ceteris materiam propriam v. g. uvas: si non constat, res tota pertinebit ad singulos pro rata quantitatis, qualitatis et valoris materiae uniuscujusque eorum (6).

Articulus II.—*De modis adquirendi rerum dominii juris gentium derivativis, idest de traditione.*

Q. 1. *Quid est traditio; et quotuplex?*

R. Traditio definitur: *translatio posses-*

(1) Cod. Alb. Art. 468—C. A. 412—C. G. 559.—C. P. 590—C. M. 656.

(2) Cod. Alb. Art. 473—C. A. 409—C. G, 563—C. P. 592—C. M. 658.

(3) Cod. Alb. Art. 470—C. A. 407—C. G. 561—C. M. 657.

(4) Habenda autem erit uti res principalis illa, cui res altera adjuncta est tanquam ornamentum vel usus vel complementum: sic v. g gemma adjungitur annulo, et purpura vesti. Si vero dubitetur, habebitur uti res principalis illa, quae praestat valore et pretio: et si valor et pretium sint ferme aequalia, praefertur illa, quae praestat volumine. Ius civ. Neap. art. 492 et 494=Cod. Alb. Art. 476—C. A. civ. § 414—C. G. art. 566—C. P. 596—C. M. 662.

(5) Ius civ. Neap. art. 497 et 500 — Cod. Alb. 482, et seqq.— C. G. 572—C. P. 599—C. M. 665.

(6) Ius civ. Neap. art. 468 et seq. — Cod. Alb. 483—C. A. 414, 415—C. G. 573—C. S. 498 — C. P. 600—C. M. 666.

sionis de manu in manum, *si res mobilis sit*; vel *immissio in possessionem*, *si sit immobilis*. Traditio alia est *propria*, quae consistit in rebus corporalibus, quae mobiles sint sive immobiles. Alia *impropria*, quae rebus incorporalibus convenit: haec quippe dicuntur tradi, cum dominus alteri concedit earum usum. Alia *ficta* quae triplex est, brevis manus, longae manus, atque symbolica: — 1 *brevis manus* est, cum res nostra, quae jam est penes alterum, ex nova causa jure dominii ipsi relinquitur, v. g. si res nostra apud aliquem jam existens ex deposito, apud eundem relinquatur titulo venditionis;—2 *longae manus* est, cum res ante oculos posita sola voluntate alteri traditur, qui eandem se accipere significat oculis, quasi a longe eam apprehendens;—3 *symbolica* est, cum intervenit aliquod signum, quod rei traditionem significet, v. g. si tradantur claves horrei ad significandam traditionem omnium, quae in illo continentur.

Q. 2. *Quomodo fit traditio?*

R. Ex Iure Neap. art. 1450 et seq. si agatur de rebus incorporeis, traditio fit per consignationem documentorum, quae rerum illarum dominium respiciunt, v.g. patronatum alicujus Beneficii; aut per usum earumdem rerum de consensu domini.

Si vero agatur de rebus corporeis, est distinguendum: vel agitur de rebus corporeis immobilibus, vel de corporeis mobilibus.—Si 1, traditio fit per consignationem clavium, ubi agatur de aliquo aedificio; vel documentorum, ubi de alia proprietate sit sermo.—Si 2, en Iuris civ. Neap. art. 1452 verba: *la tradizione delle cose mobili si compie o colla tradizione reale, o col consegnar le chiavi degli edifizii, ove si conservano, anche col solo consenso delle parti, se la traslazione non può eseguirsi nel tempo della vendita, oppure se il compratore li aveva già in suo potere per altro titolo* (1).

Q. 3. *Cujus expensis, quo tempore, et quo loco fit traditio?*

R. Ex Iure Neap. art. 1454 expensae traditionis a venditore; translationis vero expensae ab emptore ferendae sunt, nisi aliter stipulatum sit—Tempus autem traditionis illud erit, quod fuerit constitutum; quod si a venditore non servetur, jus erit emptori vel venditionem dissolvere vel rem sibi venditam exposcere, et insuper in utroque casu jus ei est tum ad damna tum ad quid quid ei interesse ob talem dilationem. Attamen et venditor a re tradenda liberatur, quoties emptor pretium non solvat, nec ei ab ipso venditore concessa sit mora; imo neque concessa mora ad solvendum, tenetur venditor rem tradere, si de pretio in periculum veniat, nisi emptor cautionem pro solutione tempore definito facienda tribuat—Res tandem tradenda est in loco quo praestabilitum fuit; quod si nihil statutum sit, in loco quo erat cum venundata fuit. Est vero tradenda in eo statu, quo erat tempore venditionis, una cum suis fructibus et accessionibus (2).

Articulus III.—*De modo adquirendi domini juris civilis universali id est de haereditate.*

Q. 1. *Quid est haereditas?*

R. Haereditas definitur: *successio in jus, quod defunctus habebat tempore mortis.* Haereditas in jure civili appellatur quoque *as pondo* seu *libra*, cujus partes vel unciae praecipue enumerantur duodecim: duae unciae dicuntur *sextans*, (haereditati), tres *quadrans* quatuor *triens*, sex *semis*, octo *bessis*, novem *dodrans*, undecim vero *deunx*.

Haereditas generice accepta duplex est, pro duplici nempe modo, quo ipsa haereditas solet deferri: vel defertur ex hominis voluntate per testamentum declarata, et dicitur *haereditas* vel *successio testamentaria*: huc pertinet etiam haereditas *fidei commissaria*, et *fiduciaria*. Vel defertur ex ipsa legis vi et auctoritate, et dicitur *haereditas legitima*, sive *successio ab intestato*.

Q. 2. *An omnes, qui usum rationis habent valide, possint de bonis suis per testamentum disponere ipso jure naturae?*

R. Cum Bouvir aliisque communiter affirmative. Prob. 1 *Scriptura*, ubi legitur: *addiditque Abraham: mihi autem non dedisti semen, et ecce vernaculus meus* (Eliezer) *haeres meus erit* (3). Unde sic: Abraham nullis tunc saltem valde probabiliter regebatur legibus positivis; atqui tamen intendebat servum suum instituere bonorum suorum haeredem, sicque de bonis suis per actum testamentarium disposuisset; ergo persuasum habebat talem facultatem a legibus positivis non exoriri.

Prob. 2. *Ratione:* supponamus plures homines in quadam insula, nullis legibus

(1) Cod. Alb. Art. 1612—C.A.426—C. G. 1605—C. P.1418—C. M. 1497.

(2) C.Alb.art.1611—C.A.1601—C.G.1604—C.P. 1417—C.M. 1497. V. de venditione.

(3) Gen. 15.

positivis subjectos: unus prope mortem dicit aliis: volo ut quum abiero, bona mea inter vos sic dividatis: Petrus habebit vestes meas, Paulus libros etc. Vel illa dispositio est valida, vel non: si valida est, facultas disponendi per testamentum est naturalis; si non esset valida, tunc bona defuncti erunt primi occupantis, et non obstante illius dispositione, fortior poterit absque ceterorum injuria, omnia sibi arrogare. At hoc rectae rationi et obvio sensui repugnat; etenim *nihil est tam conveniens naturali aequitati*, ait Justinianus, *quam voluntatem Domini volentis rem suam in alium transferri, ratam habere* (1). Adde ex naturali lege quisque suum donare potest sub conditione suspensiva; talis autem est donatio per testamentum: est nempe donatio sub conditione mortis (2). Hinc sequitur quascumque dispositiones, lege positiva non clare prohibitas, esse validas per se; facultate enim naturali valide et licite possumus, dum illius usus nulla certa lege restringitur.

Praestat ut Theologi materiam de haereditate apprime calleant, ut consilium opportunum praebeant, et ne animabus laqueum imponant (3).

§ I. — *De haereditate testamentaria* (4).

Q. 1. *Quid est testamentum?*

R. Testamentum, quasi *testatio mentis*, definitur: *justa et ex natura sua revocabilis sententia propriae voluntatis de eo, quod aliquis post mortem suam fieri vult de rebus suis vel in toto vel in parte.*

Dicitur 1 *justa et ex natura sua revocabilis sententia. Sententia*, idest certum et deliberatum animi judicium. *Justa*, idest legibus testamentariis accommodata. *Et ex natura sua revocabilis*, juxta illud iuris Neap. art. 815. Il testamento è un atto col quale il testatore dispone, pel tempo in cui avrà cessato di vivere, di tutti o di parte de' suoi beni, e che ha la facoltà di rivocare: id est non impedit, quominus omnes quae per subsequens testamentum fierent dispositiones, habeant effectum. Vid. ius civ. Neap. art. 990 et seq. (5); — 2 *propriae voluntatis*, ut intelligatur testamentum ex nostro, non ex alieno arbitrio pendere; — 3 *de eo, quod aliquis;* nam testamentum declarat ultimam voluntatem unius personae, non plurium simul: ideo nullum esset testamentum sive pro alterius sive pro reciproca utilitate uno et eodem actu conditum a duabus vel pluribus, vid. ius civ. Neap. art. 893; — 4 *post mortem suam fieri vult*; quia testamentum vim non habet, nisi post mortem testatoris; unde dicitur etiam *ultima voluntas*; — 5 *de rebus suis, vel in toto vel in parte. De rebus suis*; quae verba indicant materiale testamenti objectum: *vel in toto vel in parte*; quia hodie testator contra veterem juris Romani praescriptionem potest etiam disponere de aliqua tantum parte rerum suarum, et relinquere, ut ceterae substantiae suae deferantur ad haeredes legitimos *ab intestato* (6).

Q. 2. *Quotupliciter testamentum potest considerari?*

R. Quatruplici sub respectu potest testamentum considerari: 1 ratione suae formae extrinsecae; 2 ratione suae formae intrinsecae; 3 ratione personae testatoris: 4 ratione persònae haeredis.

N. I. — *De testamenti forma extrinseca* (1).

Q. 1. *Quotuplex est testamentum ratione formae extrinsecae?*

R. Testamentum si ratione suae formae extrinsecae consideretur, aliud est *minus solemne* seu *privilegiatum*, in quo aliquae solemnitates aliunde praescriptae, urgente causa, ex privilegio omittuntur. Aliud *solemne* et non *privilegiatum*, in quo solemnitates illae debent praestari.

1. *Minus solemne*, seu *privilegiatum*, ad triplicem speciem revocatur: — 1 ad testamentum *tempore pestis vel contagii*, quod valet ad sex menses, ex quo causa hujus impedimenti cessaverit; si tamen recipiatur

(1) Inst. *De rer. divisione* § 40.

(2) Hoc ipsum contra nonnullos Juristas tuetur cl. Pastore, *Commenti del Cod. civ. Albertino h. t.* Ita etiam Martini, Baroli et antiqui omnes.

(3) V. Omodeo, *Trattato delle successioni testamentarie* — Ferrero, *Trattato analitico e ragionato con tavole genealogiche delle successioni ab intestato* — De Vecchj, *Formolario dei Testamenti*, Vercelli, 1845 — *Manuale del Notajo*, ossia Istruzione per domande e risposte sopra i contratti, i testamenti, ecc.

(4) V. Liguori, *Opus Mor.* l. 3. nn. 919, *et seqq.* *Teologia Moralis*. Tom. II.

(5) Cod. Alb. Art. 908—C. A. civ. § 716—C. G. 1035 — C. P. 744—C. M. 703.

(6) Haec dispositio, si comprehendit universalitatem bonorum dicitur haeredis institutio, vel *legatum universale*, si universalitatis, dicitur *a titolo universale*, et qui sic instituitur, dicitur *haeres*. Ceterae dispositiones dicuntur *a titolo particolare*, et qui sic a testatore vocatur, dicitur *legatarius*. Vid. ius civ. neap. art. 923 et seq. et art. 964 et seq. Cod. Alb. Art. 1104, et 697, et 806 — C. A. civ. §§ 333 et seqq.; 364 et seqq.

a judice vel ab officiali municipali; et duo sint testes et aliqua alia serventur. Vid. ius civ. Neap. art. 911; — 2 ad testamentum conditum *in itinere super mari*, quod a superiore navis potest recipi: hic pariter sufficiunt duo testes; et alia quaedam; valet autem ad tres menses ex quo testator in terram descendit et venit ubi testamentum ordinarium scribere potest. Vid. ius civ. Neap. art. 914 et seqq. — 3 ad testamentum *militare*, quod recipi potest a superiore militiae, vulgo *maggiore*, vel ab alio superioris ordinis, vel etiam ab officiali superioris, ordinis sanitatis si miles aegrotet: et satis est, si duo sint testes, ac alia nonnulla serventur. Vid. ius. civ. Neap. art. 907 et seq. Hoc autem testamentum (quod valet ad sex menses a cessatione impedimenti) confici potest ab iis, qui sunt actu in expeditione militari, vel occupant praesidia extra Ditionem, vel sunt captivi apud hostes, aut sunt in locis belli causa omni parte interclusis (1).

2. *Non privilegiati*, seu *solemnis* testamenti duplex species; unum quod exhibitur Notario et vocatur secretum, vulgo in forma mistica; alterum quod debitis formis recipitur a Notariis et dicitur publicum(2). —Ad primum quod attinet, si quis velit eo modo testari, debet seipsum sistere Notario coram sex testibus saltem, et eidem exhibere schedulam, in qua scripta sit ultima sua voluntas, a se ipso signatam, clausam ac sigillo munitam. Et si scribere nesciat aut nequeat, debet declarare schedulam testamentariam esse conscriptam ab alio, sed a se signatam: hinc qui legere nequit vel nescit non potest sic testari. (3)— Quod vero pertinet ad testamentum receptum a Notariis, hoc fit quatuor testibus quando testator Notario ipsi declarat propriam voluntatem ultimam (4), ut eam hic publicis tabulis valeat consignare, vel quoad duobus Notarius coram duobus testibus ipsam voluntatem declarat, ut ex art. 896 et seq. (5).

Q. 2. *Quaenam est forma extrinseca testamenti pubblici?*

R. Forma extrinseca testamenti publici ad illius valorem necessaria ad sequentes conditiones revocatur:— 1 ut testator Notario actum recipiendi declaret expresse suam ultimam voluntatem; — 2 ut adsint quatuor testes idonei; — 3 ut Notarius actum testamenti recepti perlegat alta, et intelligibili voce una simul et testatori et testibus, facta hujus rei mentione; — 4 ut actus subscribatur a testatore, a Notario, in uno quoque folio et a testibus (a duobus saltem in agris). Vide ius civ. Neap. art. 896 et seq. Si autem testator scribere nesciat vel non possit, subsignet, facta mentione impedimenti ejusque causae. Quod si adhuc non possit, Notarius debet non solum hanc peculiarem circumstantiam in ipso actu adnotare, sed etiam declarationem hujus impotentiae ab ipso testatore faciendam.

Quid vero (quaeres) *si testator surdus omnino sit?* Tunc si sciat legere, ultra dictas solemnitates testamentum legere debet coram testibus et tabellione, qui hujus rei mentionem faciet. Si autem nesciat legere, quinque tunc erunt testes adhibendi; quorum tres saltem testamentum subscribant (6).

Q. 3. *Quaenam est forma extrinseca testamenti secreti?*

R. Forma extrinseca testamenti secreti haec est:

1. Ut testator schedulam subscribat, si valeat;et quidem in fine,sive testamentum sit *holographum*, id est totum manu propria confectum, sive usus est ad scribendum in toto, vel in parte opera aliena.

2. Ut schedula testamentaria claudatur, et sigillo muniatur coram Notario et sex saltem testibus, vel si jam pridem clausa et sigillo munita sit, testator coram praedictis eam Notario praesentet, simulque declaret in illa contineri suam ultimam voluntatem. Si tamen testator non potue-

(1) Cod. Alb. Art. 782, et seqq. — C. A. civ. § 598 — C. G. art. 988 — C. P. 740 — C. M. 715, et seqq.

(3) Art.758, et seqq.—Quoad alios Cod. loc. cit.

(4) Tam publicum testamentum, quam secretum si placet, solemne dici potest, cum in utroque semper serventur solemnitates a jure praescriptae. Item omnia testamenta possunt appellari *holographa*, vel *non holographa* prout propria vel aliena manu sunt conscripta; *holographum* enim est a graeco *holos* omne, et *grapho* scribere. Publicum testamentum appellatur etiam *nuncupativum nuncupationis explicitae*; secretum vero *nuncupativum nuncupationis implicitae*.

Non necessario requiritur, ut actus consignationis testamenti secreti manu propria notarii exaretur; ita *RR. Patentes 10 mart. 1840.*

(5) In omni autem casu necesse est, ut Notarius certus fiat de Identitate personae, quae testatur, ad quod quidem duo saltem testes fide digni requiruntur (ut supra), qui ipsum certum reddant; secus enim pluribus fraudibus locus fieri posset

(6) Cod. Alb. Art. 745 — C. A. civ. 577 — G. C. 971 — C. P. 723 — C. M. 699.

ris testationes subscribere subscribendum est ab alio rogato teste, sicut est declaranda causa, qua ipse fuit rogatus. Hinc qui legere nequit, non potest secreto testari.

4. Restat ut Notarius actum conficiat (absque interrumptione) secutae traditionis: qui actus tam ab ipso, quam a testatore et testibus est subscribendus. Quod si impedimento superveniente nequeat testator, est notanda declaratio, quae ab eo fieri debet. Vid. Ius civ. Neap. art. 902.

Q. 4. *Quinam sunt testes idonei in testamentis?*

R. Sunt testes idonei in testamentis qui non reputantur incapaces lege naturae, atque a civili lege ut idonei admittuntur. Porro quod pertinet ad primum, naturaliter habentur incapaces ad testimonium ferendum surdi omnino, muti maxime si nesciant scribere, caeci, item qui testatoris linguam penitus ignorant; quia isti omnes non satis fidem facere possunt de actu exarando. De amente, qui lucida habeat intervalla, disputant jurisperiti (1).

Quoad legem autem civilem quinam sint habendi testes idonei *in testamentis* declarat ius civile Neapolitanum art. 901 et 906. *Nei testamenti per atto pubblico non potronno ammettersi per testimoni nè i legatari, qualunque sia il loro titolo, nè i loro parenti o affini sino al quarto grado inclusivamente, nè gli aiutanti de' notai da' quali i testamenti saranno ricevuti. I testimoni richiesti per far testimonianza nel testamento debbono essere maschi, maggiori di età, sudditi del Re, e che godano de' diritti civili.*

Q. 5. *An testamento fieri possint additiones per simplices notas?*

R. *Affirmative:* testamento fieri possunt additiones per simplices notas, dummodo tamen habeantur sequentes conditiones sic expressae in lege de officiis Notariorum 23 nov. 1819 art. 25 pro Regno Neapolitano: *Se occorre nella compilazione dell' atto di levare, variare o aggiungere qualche cosa, debbono interlinearsi le cose levate, in modo che possono leggersi anche dopo, facendosene analoga annotazione in margine o in fine, purchè le annotazioni e le* POSTILLE *vengano sottoscritte dalle stesse persone che debbono firmare il rogito secondo i casi contemplati negli art. 14 e 15. Se le postille saranno fatte in margine, dovrà nelle sottoscrizioni indicarsi il numero delle parole, specificandosene la prima e l' ultima.*

Le annotazioni e le postille non eseguite nel modo di sopra indicato si hanno per non fatte. ed il notaio sarà punito colla sospensione dal suo uffizio pel termine non minore di venti giorni, nè maggiore di tre mesi per ogni interlineazione, annotazione o postilla non dichiarata o non sottoscritta nel modo sopra indicato.

Perfezionato il rogito, qualunque altro atto ulteriore, benchè relativo all' atto precedentemente stipulato, dee stendersi in separato originale, eccettuati i casi preveduti dalle leggi, come nell' art. 1351 *della parte* 1ª *del Codice per lo Regno delle due Sicilie* (2).

Q. 6. *An testamentum cui desunt tantummodo solemnitates extrinsecae a jure civili praescriptae, nullum sit etiam in foro conscientiae?*

R. Quod sit nullum in foro *externo* testamentum, cui desunt solemnitates a jure civili praescriptae, certum est; id enim expresse declarat. Vid. jus civ. Neap. art. 927. *Le formalità alle quali sono soggetti i diversi testamenti in forza delle disposizioni della presente e della precedente sezione, debbono osservarsi sotto pena di nullità, tranne le seguenti eccezioni.*

1. *Se siasi omesso di far menzione espressa di essere stato scritto il testamento di carattere del notaio cui fu dettato, tal mancanza non nuocerà alla sua validità, quando consti legittimamente che sia stato in realtà scritto dal notaio medesimo:*

2. *Se siasi omessa qualche solennità richiesta dal regolamento notariale, alla cui mancanza secondo lo stesso regolamento non è annessa pena di nullità* (3).

Utrum autem testamentum illud valeat saltem in foro interno et conscientiae, dissident inter se Theologi (4). — Alii cum s. Antonino, Lessio, Molina, Roncaglia, Reginaldo, Sa, Sylvestro etc. docent adhuc valere testamentum in conscientia; nam a voluntate oritur obligatio, et lex est tantum in subsidium juxta illud. *non fit locus provisioni legis, nisi quando cessat provisio hominis.* Hic porro hominis provisio libera atque firma habeatur, licet erratum sit in

(1) Jure Romano testes esse debent masculi, puberes, liberi, non surdi, non muti, non caeci, non intestabiles a lege, non haeredes in testamento, nec domestici testatoris vel haeredis; non excluduntur legatarii—V. Liguori, *Opus Mor.* l. 3 n. 920.

(2) Cod. Alb. Art 754. — C. A. civ. § 591—C. G. 980—C. P. 737 — C. M. 708.

(3) Lex de officiis Notariorum 23 Nov. 1819 art. 26 pro regno Neap. — Cod. Alb. Art. 802 — C. A. 581 — C. G. 1001 — C. P. 742 — C. M. 719.

(4) V. Liguori *Op. Mor.* l. 3. n. 926, et fusius 711.

forma. Hinc dicunt haeredem ab intestato, si certus sit de voluntate testatoris, teneri eam exequi et restituere haereditatem. — Alii cum Alasia, Bonacina, Continuatore Tournely, Covarruvia, Layman, Lugo, Suarez etc. docent testamentum nullum esse; quia lex solemnitates praescribens, cum sit lata ob bonum publicum, ad fraudes praecavendas, in conscientia ligat. Unde haeres sic institutus aut legatarius non possunt tuta conscientia adire seu retinere haereditatem vel legatum; sed tenentur eam dimittere haeredi ab intestato (1). — Verum alii plurimi cum Bannez, Beja, Billuart, Bouvier, Cabassutio, Ferraris, Gousset, Talento, Sanchez, Soto etc. dicunt, eo in casu (cum nempe partium sint utrinque incerta ob tantorum Doctorum inter se discrepantiam) praeferendum esse possessorem, semper ac donatio illa per testamentum sit libere facta, inter personas jure habiles, ac in parte disponibili. Hanc sententiam probabiliorem et in praxi omnino tenendum esse dicimus; quia potius omni jure est jus possessionis; sane nimis durum esset in tanta animorum conflictatione, ut quis proprio marte sua re possessa expoliare se debeat. Quapropter haeres non tenetur solvere, et a contrario legatarii si jam bona fide legata sint consecuti, non tenentur restituere, nisi accedat judicis sententia, cui parendum est ob bonum commune, ut paci consulatur, simulque jurgiis et litibus imponatur finis (J).

Confirmatur: « 1 eo modo leges obligant quo accipiuntur: atqui mos ubique invaluit, ut legatarii tranquille possideant quod vi testamenti aliqua formalitate destituti obtinent, et nihilominus haeredes *ab intestato* nullitatem hujusmodi testamenti tuta conscientia coram judicibus expostulent, eaque obtenta, haereditatem legitime adeant; — 2 sola haec sententia rationi est consentanea; durius enim esset legatarios testamento renuntiare teneri etiam ante sententiam judicis, aut haeredes *ab intestato* nullitatem testamenti formis destituti petere non posse: praesens autem sententia ab utroque rigoris excessu temperat; — 3 legislatores voluerunt simul favere libertati privatorum et securitati familiarum providere, ut patet considerandos leges circa donationes inter vivos et per testamenta; porro utrumque sufficienter obtinetur, et nihil nimis grave praecipiatur, si praedictae dispositiones sint validae ante sententiam judicis, dirimantur vero per sententiam judicis in ipso foro conscientiae, parte reclamante »; (2). — 4 haec nostra sententia, ait Billuart, obviat variis conscientiae perplexibus, et peccandi periculis: quem enim reperies qui voluntarie dimittat quod titulo testamenti alteriusve contractus aliqua solemnitate destituti absque vi, vel fraude possidet, dum a nemine juridice repetitur? Dicendum ergo, concludit ille doctissimus, quod testamentum legali formalitate destitutum, est in foro conscientiae partim validum, partim invalidum: validum quatenus haeres institutus potest vi illius haereditatem adire et retinere, donec per sententiam judicis rescindatur; invalidum quatenus haeres ab intestato potest ex legis beneficio agere in judicio ad illius rescissionem, et ea recissione obventa, tuto haereditatem occupare et retinere.

Dices: *eodem modo lex pronuntiat, nullum esse testamentum cui requisitae desunt formalitates, quo modo pronuntiant nullum esse testamentum inter personas inhabiles cond tum, aut permissam bonorum portionem excedens; ergo vel in utroque casu vel neutro testamentum istud pro foro interno est validum* — R. Nego conseq: hic genuina legislatoris intentio quaerenda est; nam eadem non fuit in utroque casu legislatoris intentio. Quando enim statuitur aliquas personas esse inhabiles, aut cum certa pars bonorum aut illas personas non transitura, aut liberalitatem portionem determinatam non excessuram: contra vero, ubi de formalita-

(1) Quoad legata pia vid. Infra ubi *de legatis.*

(2) Ita Bouvier, qui haec tria addit: « arbitramur — 1 testamentum inter personas habiles portionem bonorum a lege permissam non excedens et libere conditum, creare obligationem naturalem, vi cujus legatarii bona sibi data tuto postulare, accipere et retinere possunt; — 3 in tanta animorum conflictatione, haeredes *ab intestato* communiter non inquietandos esse, si beneficio legis utentes, rescissionem testamenti expostulent; — 3 testamento per sententiam judicis rescisso, legatarios teneri etiam in foro interno bona accepta reddere, et via compensationis nullo modo uti posse; imo eos, certissime scientes testamentum esse nullum in foro externo, rem acceptam reddere teneri ad minus ex charitate, quando expresse postulatur, etiam ante judicis sententiam; quia, cum eorum condemnatio futura sit certa, in causa esse non debent cur pars adversa sumptus et incommoda litis sustineat. Affirmare tamen non auderemus eum, qui etiam in hoc casu sententiam judicis expectare vellet, contra justitiam peccatorum esse— Si vero haeres testatori moribundo promisisset se testamentum, etiamsi nullum foret, fideliter executurum esse, promissioni suae procul dubio stare deberet ex fidelitate et probabiliter ex justitia, ob petitionem defuncti cui assensit ».

tibus requisitis tantummodo agitur, certum est legislatorem nolle impedire ne bona ad personas designatas transeant, siquidem supponuntur habiles, et aliunde portio a lege praescripta reservatur: ergo id unum intendit, scilicet determinare et adsignare media, quibus voluntas testatoris apud judices constare valeat. Porro, in suppositione nostra, voluntas testatoris certissime constat, licet juridice probari nequeat.

N. II. — *De Testamenti forma intrinseca.*

Forma testamenti intrinseca respicit ***institutionem haeredis; quarundam personarum exhaeredationem; et modum utriusque peragendae.***

Q. 1. ***Quid de haeredis institutione?***

R. Haeredis institutio est ***designatio personae, quae succedat titulo universali in jus, quod defunctus habet tempore mortis.*** Hoc fieri potest quibuscumque verbis, sive ***directis***, sive ***obliquis***, sive ***precariis***, sive ***imperativis***, modo tam de voluntate testatoris, quam de haeredis persona certo constet; ita ut tanquam invalida habenda sit institutio personae incertae, quando nullo modo certificari possit: item erit invalida, si incerta persona sit determinanda ab aliquo tertio. Valet autem dispositio testamentaria facta ***titulo particulari***, quamvis legatarius sit eligendus a tertio, ex determinatis tamen a testatore personis vel institutis (1).

Q. 2. ***Quibus verbis fieri potest institutio haeredis*** (2)?

R. Dispositio bonorum fieri potest variis modis:—1 ***pure***, si testator instituat haeredem, quin causam indicet, aut conditionem apponat; sed simpliciter illum nominet, ut passim fit;—2 ***sub causa***; quando nempe exprimitur ratio, quae ad disponendum movet, quae si sit falsa ac finalis, nulla est dispositio. Si tamen dignosci non potest eam unicam fuisse, quamvis illa tantum fuerit indicata, non ideo tamen dispositio est invalida:—3 ***sub demonstratione***, quando scilicet testator describit rem vel personam, quin tamen ipsam nominet. Porro falsa vel rei vel personae demonstratio non nocet, si aliunde res vel persona certo dignoscatur; demonstratio enim per se habetur uti quid accessorii, ideoque per se non influit in substantiam (3);—4 ***sub modo***, quando scilicet haeredi aliquid faciendum injungitur, vel omittendum: modus non suspendit institutionem, sed cautio praestanda est de illo implendo (4). Nonnumquam tamen modus vestit indolem verae conditionis; — 5 ***sub conditione***, quando nempe testamentaria dispositio habet aliquam conditionem adjectam vel ***resolutivam***, quae dispositionis validitatem suspendit ad incertum eventum; vel ***suspensivam***, quae nempe suspendit tantum dispositionis executionem, non ejus valorem. Dispositio sub conditione ***resolutiva*** nulla est, si haeres ante illius verificationem moriatur (5); non idem est, si conditio sit suspensiva (6).

Ceterum loquendo de conditionibus generatim, utrum valeant, distinguendum est: ***vel*** agitur de conditione possibili et licita, ***vel*** de conditione impossibili, turpi, ac legi contraria—Si 1, institutio tenet; nam unusquisque potest pro suo libitu de re sua disponere, modo non faciat contra leges; ideo suspendit successionem usque ad conditionis illius eventum.—Si 2, conditio ista habetur pro non adjecta juxta illa Juris civilis Neap. verba: art. 816. ***In qualunque disposizione tra' vivi o di ultima volontà si avranno per non iscritte le condizioni impossibili, e quelle che sono contrarie alle leggi, o al buon costume*** (7): nempe vitiantur, sed non vitiant. Et merito; nemo enim cogitans de morte jocare voluisse censetur, vel malum agere.

Quaenam (quaeres) ***conditiones in testamentis habentur ut impossibiles, turpes et illegales, ideoque tanquam non appositae?*** Conditiones impossibiles sunt quae natura-

(1) Art. 803 et seqq.—C. A. civ. § 552.

(2) Quae omnia proportionatim valent de vocatione legatarii.

(3) V. Mantica, *De conjecturis ultimarum voluntatum.*

(4) Cod. Alb. Art. 862.

(5) « ***Per esempio:*** Io lego a Paolo 8000 duc. se sua madre si rimarita. Sino al momento in cui il matrimonio di sua madre non si effettua, non vi ha per lui un legato, ma solo una speranza. Se Paolo muore prima che la condizione sia adempiuta, il legato diverrà caduco, ed i suoi eredi non avranno diritto a cosa alcuna; al contrario di quanto avviene nelle obbligazioni, perchè il contratto si suppone fatto per sè e pei suoi eredi, mentre il testatore non si suppone aver avuto in vista, che il legatario ». *Vid. jus civ. Neap. art. 1136.*

(6) « ***Per esempio:*** Io lego a Paolo una somma di ducati 3000, che gli si pagherà se suo padre viene a morire: siccome è certo che suo padre morrà, Paolo dal momento della mia morte acquista un diritto irrevocabile sul legato dei duc. 3000; ma l' esecuzione è sospesa sino alla morte di suo padre. Se Paolo muore prima di quest'epoca i suoi diritti passeranno ai suoi eredi, che potranno chiamare il pagamento del legato, allorchè il padre di Paolo sarà morto ». *Vid. jus civ. Neap. art. 996.*

(7) Cod. civ. Alb. Art. 821—C. A. 700—C. G. 900—C. P. 752—C. M. 747.

liter ab hominibus poni nequeunt: esset si quis v. g. Titium institueret haeredem, si coelum manu tetigerit.—Conditiones turpes sunt quae fiunt contra hominum honestatem, ut si quis aliquem vocet haeredem, si haereticus fiat, vel patrem occidat. Conditiones vero contra leges sunt illae, quae pugnant cum ordinationibus a legitimis superioribus constitutis: duae notantur praecipuae 1ª est conditio, quae praefinit diem, qua inchoare vel cessare debet institutio haeredis, ut si quis diceret: *Titius meus haeres esto od biennium tantum*, vel *haeres esto post biennium o morte mea* (quoad legatarium tamen haec conditio staret (1)); 2ª est conditio quae impedit nuptias sive primas sive ulteriores (2): interest enim reipublicae, ut proles augeatur, et multiplicentur cives. Excipe si agatur de aliqua pensione, usu vel usufructu praestando, durante tali tempore; nam tunc non proprie conditio prohibens ponitur, sed determinatur tantum duratio praestationis faciendae tali tempore durante. Item excipe, si conditio a conjuge sit posita, quae semper uti posita habetur, si superstitem prolem relinquat: hoc enim et bonum prolis et fides data primo marito postulat.

Q. 3. *Quid est exhaeredatio, et quomodo facienda?*

R. Exhaeredatio definiri potest *exclusio a legitima haereditotis portione.* Porro vel agitur de exhaeredatione filiorum et descendentium; vel de exhaeredatione genitorum et ascendentium.

Si 1, jus Romanum bis septem causas enumerabat; sed jus civile Neapolitanum art. 849 quinque tantum recenset: *il figlio potrà essere diredato per le cagioni seguenti:*

1° Se siasi renduto colpevole verso del genitore di sevizie, o di qualunque delitto: 2° Se gli abbia irragionevolmente negato gli alimenti: 3° Se divenuto il genitore furioso lo abbia lasciato in abbandono senza prender cura di lui: 4° Se non abbia curato di riscattorlo divenuto prigioniero presso il nemico, quando il poteva: 5° Se la figlia in contraddizione del padre siasi messo ad esercitare il mestiere di pubblica meretrice.

Si 2, etiam quinque causae a jure civili Neapolitano art. 830 enumerantur pro exhaeredatione genitorum et ascendentium: *1° Se reso il figlio prigioniero presso il nemico, non abbia procurato, potendo ciò fare, di riscattarlo: 2° Se gli abbio irragionevolmente negato gli alimenti: 3° Se divenuto furioso, lo abbia abbandonato senza prenderne alcuna cura: 4° il padre o la madre potrà essere diredato, se uno di essi abbia dato il veleno all' altro, o l' abbia oltraggiato atrocemente: 5° ha luogo anche la diredazione per avere uno de' genitori attentato alla vita de' propri figli.*

Le disposizioni di questo articolo avranno luogo per ogni altro ascendente.

Exhaeredatio tamen non praejudicat filiis vel descendentibus exhaeredati: et sane personalis culpa suos auctores tenere debet. Unde ad illos spectabit portio legitima, in qua tamen exhaeredatur pater omni jure carebit sive ususfructus sive administrationis sive successionis. Etiam notandum, quod exhaeredationis causae de necessitate semper exprimendae sunt in testamento, et declarandae a testatore: et haeres tenetur unam saltem ex nominatis causis veram demonstrare, alioquin exhaeredatus habebit jus ad legitimam. Imo si aliunde non habeat ut vivat, licet exhaeredationis causa fuerit expressa et probata, ipsi alimenta debentur ab eo qui illius legitima gaudet; quae tamen alimenta non debent superare legitimae fructus ut constat ex jure Civ. Neap. art. 851 853 et 854 (3).

N. III.—*De persona testatoris* (4).

Q. 1. *Quinam testari possunt?*

R. Ex jure naturae facultas testandi de rebus suis competit iis omnibus, qui gau-

(1) Conditio vero, qua quis aliquem haeredem vel legatarium vocaret, dummodo et ipse ab illo vocetur haeres vel legatarius, nullum facit ipsum testamentum: *art. 823.*

(2) Quid de conditione *ingrediendi religionem, amplectendi statum ecclesiasticum?* Civiles disputant de licitate hujus conditionis vel illicitate. At non est tenendum, quod haec conditio (nisi rerum adjuncta aliter suadeant) sit impeditiva conjugii, ideoque contra bonos mores; neque enim dici potest, quod status ecclesiasticus ac religiosus ex natura sua sit in nuptiarum odium; cum directe nonnisi perfectionem excellentiorem intendat. Vide etiam infra ubi *de legatis.*

(3) Cod. Civ.Alb.Art. 738—C. A. 768, 540—C. 627—C. M. 841.

(4) V. Ligouri, *Opus Mor.* l. 3. nn. 942 *et seqq.* —Nemo proprie loquendo, ne in foro quidem conscientiae tenetur ad testandum; jam enim eo in casu lex providit. Tenetur per accidens, ne lites, aliaque incommoda oriantur. Item praestat, ut christiani quaedam etiam ad causas pias relinquant, et hac de re merito a notariis interpellantur.

Hic duo notamus pro praxi: — 1 monendi sunt homines, ne in mortis agonem differant testari, ut ita quieto animo ac meliore consilio res agant; — 2 confectioni testamentorum ne intersint confessarii aliique sacerdotes, neque hac de re sese inge-

dent animi integritate, et nullo laborant corporis vitio, quo impediantur declarare quid de rebus suis fieri velint post mortem; nihil enim vetat, ut ille qui potest rem suam in alium transferre, ita provideat, ut ejus dominium quoad vivat sibi adhaereat, post mortem vero transeat in alium. Legibus tamen civilibus quarum officium est bono publico prospicere, nonnulla hac super re inducta sunt: unde iis inhaerentes dicimus, eos omnes libere testari posse, qui testari non prohibentur a civili lege. Vid. jus civ. Neap. art. 818.

Q. 2. *Quinam testari prohibentur a lege civili?*

R. Testari prohibentur alii ob defectum *sufficientis consilii*; alii ob defectum *status civilis*; alii ob *professionem religiosam*.

Prohibentur ob defectum *sufficientis consilii*:—1 minores aetate annorum sexdecim completorum, etsi militares vel clerici, qui bona castrensia vel quasi-castrensia possideant;—Qui a jure fuerunt interdicti ab administratione bonorum suorum. Vid. jus civ. Neap. art. 426—3 quos constat tempore conditi testamenti fuisse mentis non sanae, uti amentes, furiosi, vel quovis imbecillitatis genere laborantes. Vid. jus civ. Neap. art. 817 (1). Quod valet sive interdicti sint sive non; cum hoc tamen discrimine, quod si non sint interdicti, in dubio testamentum ipsorum ab homine sanae mentis factum praesumitur, et valet, nisi contrarium probetur: si vero interdicti sint, tunc ut valeat in dubio illorum testamentum, omnino probari debet ipsos fuisse sanae mentis, cum testati sunt· quae probatio constare potest ex argumentis desumptis ex ipso actu, et etiam ex qualitate dispositionum, ut nempe si tales sint, quod consilii inopiam non manifestent (2).

Prohibentur ob defectum *status civilis*: — 1 ii qui statum civilem amiserunt, vel jurium civilium usum sive tempore quo mortui sunt, sive tempore quo testamentum condiderunt. Vid. jus penale Neap. art. 16: excipe eos, qui, obtenta principis venia, naturalitatem apud exteros sunt adepti, vel domicilium penes exteros translulerunt; tunc enim per se testandi facultatem adhuc retinent (3):—2 Alienigenae seu *albini*, sic dicti quasi *alibi nati*: in favore alienigenorum testari non possunt de bonis suis intra ditionis nostrae fines positis. Sed relate ad ipsos idem servari debet jus, quod in illis regionibus servatur gratia *nostratum*. Hoc dicitur jus *reciprocitatis* (4). Quod si alienigena etiam habet in Regno nostro domicilium, impetrato naturalitatis privilegio et praestito iuramento fidelitatis erga Principem, eius testamentum validum est, tanquam si a vero subdito conditum esset etiam favore alterius alienigenae in eodem casu. Vid. ius civile Neap. art. 9 n. 2.

Si aliter est, tunc est distinguendum: *vel* inter eius Principem et Nostrum reciproca successio conventa est; *vel* non. Si *conventa*, testamentum subsistit vi illius *reciprocitatis* ut ex eod. art. n. 1. Si *non est conventa*, tunc si testamentum ab eo conditum est in favorem indigenae et vere subditi, adhuc subsistit; secus nullum est et invalidum. Vid. ius civile Neapolitanum art. 828 et decretum de abrogatione alibi nati in regno neapolitano sub die 12 augusti 1818 (5) tuta Religiosa saecularia, in quibus non emittitur paupertatis votum, nullum est dubium, quin possit testari non secus ac ceteri Clerici omnes, cum paupertatis voto non teneantur: excipe nisi aliquid peculiariter constitutum fuerit in eorum approbatione, ex parte tamen legitimae Auctoritatis. Si vero pertinent ad Instituta regularia, uti sunt v. g. Franciscani, tunc si vota nondum emiserint, considerantur adhuc uti ceteri cives, et ideo testari possunt: secus, si vota jam emiserint, licet temporanea; cum tunc sint mortui mundo. Vid. Rescript. 9. Mart. 1822.

Quid vero (dices) *si quis Monachus vel regularis a voto legitime dispensatus ad saeculum redeat*?

Si religiosus *perpetua vota* emiserat, ubi dispensatio valida sit et legitima, a die dispensationis suo effectu donatae acquirit facultatem in posterum testandi de bonis deinceps acquisitis. Quod etiam intelligitur de jure accipiendi per testamentum alte-

rani, nisi agatur de consilio dando testatori, qui illud petit. Hinc Lucae 12, rogante quodam: *magister, dic fratri meo, ut dividat mecum haereditatem*, respondit Christus: *homo quis me constituit judicem vel divisorem inter vos? dixitque ad illos, videte et cavate ab omni avaritia*. Et d. Ambrosius l. 3. de Off. c. 9. habet: *in causis pecuniariis intervenire non est sacerdotis... in causa pecuniae odia quaerere insipientiae est*.

(1) Idem jurisperiti resolvunt, si testamentum conditum sit in irae aestu, vulgo *ab irato*.

(2) Cod. Alb. Art. 700, et seqq. — C. A. civ. § 556—C. G. 25, 502, 509, 901— C. P. 618— C. M. 685.

(3) Cod. crim. Alb. Art. 34, et seqq.— V. *Cod. proced. crim.* art. 777, et seqq.

(4) Cod. Alb. Art. 26—C. A. 29, 31—C. G. 11. 13—C. P. 619—C. M. 686.

(5) Cod. Alb. Art. 797, et seqq.—C. G. 990 — C. P. 793—C. R. 8—C. H. 14, et xxx—C. M. 714.

rius.—Si autem emiserat *vota temporaria*, tunc si religiosus in saeculum redeat ante sexennium a votorum emissione, non solum habebitur ut quilibet alius subditus relate ad facultatem testandi de bonis suis et accipiendi ab aliis per testamentum; sed poterit etiam sibi vindicare bona, quae fortasse fuissent eidem per tabulas testamentarias ab aliis antea relicta, cum fructibus tamen unius tantummodo anni, nulla habita ratione cujuscumque renuntiationis fortasse peractae. Si vero post sexennium redeat, recurrit quod dictum est de iis, qui emiserunt votum perpetuum: et hoc moderni juris civilis cultores dicunt laudabiliter statutum esse, ne turbentur familiae, ac diu dominia incerta maneant (1).

Verum hanc civilem dispositionem non omnino adprobat lex canonica, neque jus rationale, neque ipsa profitentium voluntas. Ex Canonum enim dispositione, cui ratio naturalis conformis est, haec occurrit distinctio: utique si agitur de votis solemnibus et ex canonum statutis et ex voluntate voventis omne jus amittitur temporalia possidendi; aliter tamen res est, si agatur de votis simplicibus, etsi perpetuis, quae nempe radicitus non faciunt inhabilem voventem ad temporalia bona. Quae porro, quoadusque suis tribuantur dominis, si administrentur uti ipsum civile jus praecepit de bonis absentium, jam nullum timeri potest inconveniens.

Q. 3. *An filius familias testari possit de suo peculio?*

R. Filiusfamilias dummodo pervenerit ad annum aetatis suae 16^{m}: potest, etiam vivente patre, testari. Nam ex jure Neapolitano art. 820 potestas patria non adimit filiis facultatem testandi, dicente. *Il minore pervenuto all' età di anni sedici potrà disporre per testamento fino alla concorrenza solamente della metà de'beni che la legge permette di disporre al maggiore.* Non potest tamen pater privari legitima, si ei competat, uti ei competit, si dictus filius descendentes non habeat (2).

R. Status civilis est illarum conditionum complexio, quae a jure civili requiruntur, ut quis civilibus juribus frui possit, ac civitatis honoribus subjici a positivis regni legibus statutis. Civilia jura habent non tantum singuli subditi, sed etiam corpora moralia, ut collegia, universitates, quae publica auctoritate probata sunt; cum ut totidem personae habentur (3). — Status civilis adquiritur, seu subditi censentur vel qui tales nascuntur, vel qui tales postea fiunt. *Nascuntur subditi* qui patrem vel matrem habent subditam, ejusque sequuntur conditionem, etsi in extera ditione nati (4). Paternam conditionem sequuntur filii legitimi, legitimati, vel naturales legaliter a patre agniti; maternam vero conditionem sequuntur filii naturales a matre tantum agniti. Non censentur subditi qui nascuntur ex extero patre intra ditionem nostram, nisi hic exterus domicilium in dictione fixerit cum animo ibi perpetuo manendi, qui tunc adesse praesumitur cum continuo per decennium permanserit, non tamen mercaturae causa. Filii etiam expositi, qui matrem habent incertam, si in territorio nati sint, a matre subdita praesumuntur nati: *Subditi autem fiunt.*— 1 legis beneficio ii, qui nascuntur ex patre qui ob culpam jura civilia amiserit; isti enim etsi uti extranei habeantur, si tamen intra annum ab adepta majore aetate profiteantur se velle permanere in domicilio, quod apud nos jam habent: vel illud, si alibi morentur, penes nos transferre et reapse intra hujusce anni spatium transferant a declarationis die computandum, tunc subditi qualitatem adquirunt; 2 matrimonii vi extera femina, quae viro subdito nupserit, et ipsa subdita fit (5); 3 principis rescripto subditi fiunt qui literas *naturalitatis* obtinent, modo tamen apud nos domicilium fixerint, et principi fidelitatem juraverint (6).

Civilis autem status probatur ex nativitatis, matrimonii et obitus actis a respectivis Parochis describendis, quidem in externo foro plenam fidem faciunt. Hinc patet quanta esse debeat Parochorum cura in iis exarandis accurate, quamque graviter delinquerunt, si in hoc culpabiliter deficiant. Omnes qui ea acta immutarent, vitiarent etc. coram judice conveniri possunt pro damnis et eo quod interest (7), praeter poe-

(1) Cod. Alb. Art. 714, et seqq. — C. A. civ. § 573.

(2) Cod. Alb. Art. 234— C. G. 504— C. P. 619 —C. M. 686.

(3) Hac tamen ratione, ut catholici plena eorum jurium communione gaudeant; ceteri vero diversae religionis cultores iis tantum fruantur juribus, quae certis specialibus legibus, et usibus continentur. Item regulares professi, etsi ut cives habeantur, a certis tamen excluduntur juribus vi propriae conditionis. V. Cod. civ. Alb. art. 12 et seqq.

(4) *I figli nati da un nazionale in un paese straniero sono nazionali.* Jus civ. Neap.

(5) Jus civ. Neap. art. 14.

(6) Cod. civ. Alb. Art. 19 et seqq.—C. A. 28 — C. G. 10—C. P. 13—C. M. 16.

(7) Jus civ. Neap. 104—Cod. civ. Alb. art. 62— C. G. 45—C. P. 279—C. M. 312.

nas a Codice poenali statutas (1). Quod si praedicta acta deficiant, tunc locus datur probationi ex documentis praesertim a defunctis genitoribus provenientibus, vel aliorum certis testimoniis; iis tamen exceptis, quae pro paternae originis investigatione expresse prohibita sunt (2). Item non admittuntur probationes, si acta ex petentis dolo deficerent (3).

Q. 5. *An testator ad haereditatem possit vocare quem voluerit?*

R. Affirmative: testator potest vocare haeredem quem voluerit, salva portione legitima, si cui haec a lege concedatur; et modo vocatus capax sit ad acquirendum per testamentum, ac vocans aliis obligationibus non obstringatur saltem quoad conscientiam. Quisquis sane rei suae dominus est, si lex nulla obstet (4).

Q. 6. *Quid est legitima, et quibus in jure conceditur?*

R. Legitima definitur: *quaedam portio bonorum defuncti ex legum civilium praescripto personis quibusdam debita pleno jure.*

Dicitur: 1 *quaenam portio bonorum*, non vero *haereditatis*: unde in legittima aestimanda aes alienum prius deducendum est, quod in haereditate non fit; 2 *defuncti*, quia legitima non conceditur, nisi post mortem testatoris, — 3 *ex legum civilium praescripto*, quia ex lege naturae patres filiis, filii parentibus non legitimam, sed tantum quod necessarium est ad sustentationem suppeditare tenentur; — 4 *personis quibusdam debita*, quia leges civiles indicant personas, quibus legitima tribuenda est, et dicuntur *legitimarii*. Sunt autem: omnes filii legitimi vel legitimati, sub quo nomine veniunt omnes eorum descendentes in quocumque gradu; et etiam filii adoptivi, et descendentes eorum, cum hoc tamen discrimine: quod descendentes *non si contano, che per quel figlio cui rappresentano nella successione del disponente.* Vid. Jus. civ. Neap. art. 830 (5). Deficientibus autem filiis aut eorum descendentibus, veniunt ascendentes testatoris, quibus successio esset concedenda etiam *ab intestato.* Vid. Jus. civ. Neap. art. 668 et seq. — 5 *pleno jure*: legitima enim vi ipsius legis debetur, ideoque ab omni testatoris arbitrio subducitur.

Sed (quaeres) *quae legitimae quantitas, et quomodo computandam?* — In linea tam ascendentali quam descendentali legitima erit *media pars* totius assis haereditarii, sive unciae sex ex duodecim; et ideo testator in hoc casu non poterit disponere, nisi de sex unciis.

Quaenam (inquies) *in legitimae computatione regulae servandae* sunt? Sequentes regulae sunt servandae in legitimae computatione: — 1 Quum legitima sit quaedam pars bonorum, non potest nec debet computari, nisi deducto aere alieno, quo fortasse haereditas gravetur: item lucris dotalibus, et oneribus quibuscumque. — 2 Quum legitima sit quaedam pars successionis defuncti, patet eam non habere locum, nisi post mortem ejus a quo provenit. Vid. jus civile Neap. art. 836.

Q. 7. *An parentes teneantur, si non ex jure civili, saltem in conscientia filios suos instituere in toto asse?*

R. Parentes non videntur teneri neque in conscientia omnia bona testamento relinquere filiis propriis; sed sufficit si eis relinquant portionem legitimam, prout est in jure praescriptum, saltem si portio haec ipsis sufficiat ad vivendum secundum propriam conditionem. Nam si aliter esset, ipsi potius fructuarii, quam domini bonorum suorum dicendi essent, exitu inspecto. Vid. jus civ. Neap. art. 829 (6). Quare si pauperes gravi premerentur necessitate, vel opus aliquod esset perficiendum quod maxime

(1) Jus poen. Neap. art. 245. Cod. poen. Alb. art. 353, 339, 359.

(2) Ut cum agitur de probanda paternitate, et maternitate eorum, qui a legitimationis beneficio excluduntur. Jus civ. Neap. art. 263 et seqq.— Cod. Alb. 187.

(3) Art. 60 et seqq.

(4) Confessarii a moribundis accersiti, monitum cureut, quod pag. 190 Parochis praebet Synodus Novariensis: *postquam aegroti animae ex Ecclesiae praescripto consultum fuerit, si eidem bona aut jura quaelibet sint, de quibus testamentariis tabulis legitime disponere queat, id ipsum efficiendum innuant, quin tamen iis rebus quae haeredis institutionem spectant, sese ingerant, nisi generalibus verbis, ut justitiae aequitatis, charitatis, et memoris animi significandi leges non perfringantur.*

(5) « Così che se Tizio muore lasciando un figlio immediato e tre figli di un figlio premorto, siccome questi ultimi rappresentano il loro padre ed in tale qualità di rappresentanti non hanno diritto di conseguire sulla successione dell'avo paterno, che quella porzione che sarebbe stata al detto loro genitore dovuta, ne segue che figurando ognora i legittimarii nel solo numero di due, ecc. ecc. » Pastore, *Comm. ecc.* v. 5.

(6) « La disponibilità di una parte dei beni concilia al padre nella famiglia maggiore autorità: è sprone ai figli per meritarsene l'affetto; e serve ad impedire così lasciti ad estranei, o ad uno dei figli ecc. » *cod. civ. Alb. spiegato ad art. 719.*

cederet in bonum publicum, v. g. hospitale vel templum, nullo modo peccare videntur parentes, si relicta filii portione bonorum legitima, quae pro eorum statu congrue sustendando idonea sit, reliquum in dictos pauperes vel opus publicum impenderent.

Peccarent tamen; si ita se gererent ex odio in filios; vel etiam *juxta multos*, si absque causa sufficienti reliquam haereditatem darent extraneo; cum hoc videatur contrarium ordini charitatis, et illi Proverbiorum: *bonus relinquit haeredes filios et nepotes* (1). — Diximus *juxta multos*; quia sunt qui docent ordinem charitatis non obligare, si bona jam habeant proprio statui convenientia (2).

Sed (quaeres) *an parentes teneantur filios instituere in parte aequali?* Si in familia adsunt filii, qui de ea, et de parentibus ipsis specialiter prae aliis fratribus sint benemeriti, nihil impedire videtur, quominus etiam in testamento parentes eos ceteris praeferant aliqua ex parte, salva semper legitima in jure statuta. Sane ratio dictat plus merentibus plus deberi: imo per se id licere videtur, quamvis filii talia merita non habeant; nam semper parentes domini sunt. Quod magis locum habet, si aliqui filii magis egeant, pusilli sint, vel si sint primogeniti, quorum interest, ut familiae decus tueantur: quod quidem ipsa lex civilis penes plures populos adprobat (3). Quoad tamen potest, caveant parentes, ne concitent odia atque discordias hac agendi ratione; ideo meminisse juvat Josephi historiam (4).

Quid (dices) *si testator habeat tantum fratres aut sorores, teneturne eos vocare haeredes?* Si fratres et sorores graviter non indigeant, certum est, testatorem non teneri eos sub gravi vocare haeredes: cum non sint necessarii. Si vero graviter egeant, tunc tenetur ex praecepto tum charitatis generali, tum speciali pietatis quam habemus erga fratres, et propter quam certum est ex communi, laesionem in fratres habere specialem malitiam in confessione aperiendam. Tenetur autem eos vocare haeredes saltem quoad sufficit ad eorum sublevandam indigentiam.

Quod alios consanguineos remotiores, commune est non adesse tam gravem obligationem; quamvis non videatur posse excusari a veniali ipsorum praeteritio, si graviter indigeant: cum erga ipsos adsit quoque aliqua, licet non ita stricta, obligatio pietatis (5).

Quid (inquies) *si testator habeat conjugem?* Ex lege civili, si nulla conjugis superstitis fiat mentio in testamento, nulla ipsi debetur haereditatis portio (6); attamen lege naturali testator aliquam partem adsignare debet conjugi superstiti, si bona sua sibi sufficientia non habeat, ob tantam inter maritum et uxorem arctitudinem.— Si vero testator velit conjugi superstiti aliquid relinquere, tunc duplex dari potest hypothesis: vel enim una cum conjuge adsunt filii superstites aut descendentes; vel nulli adsunt eum ipsa conjuge.— Si 1, justa sensum juris civilis Neapolitani art. 829: Conjux, cui superstites sint filii vel descendentes, testari potest alteri conjugi usumfructum, et proprietatem portionis disponibilis. — Si 2, hoc deducitur ex art. 832 ejusdem juris: Conjux, cui nulli erunt filii vel descendentes, testamento relinquere poterit suo conjugi illud, de quo disponere posset etiam in favorem cujuscumque personae.

Q. 9. *Quid si in dispositionibus testamentariis adsit excessus?*

R. In hoc casu en legis dispositio: *le disposizioni tanto fra vivi, che per causa di morte, le quali eccederanno la porzione disponibile, potranno esser ridotte alla detta quota al tempo, in cui si apre la successione*. Vid. jus civile Neapolitanum art. 857.

Quae quidem reductio ita fit: fictione colliguntur veluti in unum omnia bona, quae reliquit testator non solum die sui obitus, sed etiam quae vivens donavit: et haec si mobilia, juxta valorem existimantur, quem habebant tempore donationis; si immobilia, juxta eorum statum tempore donationis, et valorem quem habebant tempore mortis donatoris. Quo facto, itemque subductis aere alieno et lucris dotalibus, si donationes superent vel exaequent partem, de qua libere testator disponere poterat, cadent omnes dispositiones testamentariae: si e

(1) Cap. 13.
(2) V. Liguori, *Opus Mor*. l. 3. n. 946.
(3) Jus civ. Neap. Cod. Alb. 942-879, et *Edict.* ac *RR. Pat.* 9 oct. 1838—C. A. civ. § 619—C. P. 689; et Decr. 29 nov. 1823—C. R. 38—C. M. 864 (Huic dispositioni in Sabaudia derogatum fuit lege 18 feb. 1851).

(4) Gen. 37.
(5) V. Liguori, *Homo Apost*. Tr. x. n. 237.
(6) Aliter est si conjux sine testamento, moriatur; tunc superstiti Lex civilis tribuit jus. Vid. Jus civ. Neap. art. 183—Cod. Alb. art. 959, 960, 961 *Vid. infra* § 2. n. 2.

contrario, singulae dispositiones pro rata erunt imminuendae, nulla habita distinctione inter haeredes et legatarios: excipe nisi testator aliquam dispositionem ceteris, praeferri jusserit, quae tunc praeferenda est.

N. IV — *De persona haeredis* (1).

Q. 1. *quid est haeres?*

R. Haeres dicitur ille, cujus favore testator disposuit in sua ultima voluntate titulo universali vel quasi universali unde discriminatur a legatario, pro quo in testamento statuitur tantum titulo particulari. Haeres alius dicitur *necessarius*, quem nempe testator debet vel instituere vel exhaeredare, si habeat justam causam, uti, est v. g. filius relate ad patrem. Alius *legitimus*, cui haereditas devolvitur *abintestato* ex vi legis ipsius. Alius *extraneus* seu *voluntarius*, qui pro arbitrio institui potest.

Notandum quamcumque dispositionem testamentariam nullam esse, si ille, in cujus favorem facta est, testatori non praevixerit. Vid. jus civ. Neap. art. 994 (2).

Q. 2. *Quinam possunt institui haeredes?*

R. Omnes possunt institui haeredes, qui institui non prohibentur a lege. Unde haec quaestio eo reducitur, ut videantur quinam sint, quos lex vetat institui: isti porro vocantur *incapaces ad capiendum*, quorum alii sunt tales *absolute*, et *in universum*; alii *relative* et *secundum quid*; alii *partialiter*, seu *pro parte* dumtaxat.

Incapaces absolute et *in universum*, seu in omni casu sunt: — 1 filii, qui nondum concepti sunt tempore aperitionis successionis (non tamen filii immediati alicuius personae determinatae et viventis tempore mortis testatoris. Vid. ius civ. Neap. art. 822 (3)); — 2 non vitales, idest vitae non capaces; in dubio tamen tales non praesumuntur, qui enascuntur vivi, etsi brevi moriantur: uno excepto casu, cum scilicet natus quis est ante centesimum octuagesimum diem ab initio matrimonio, nec tunc vitalis in lucem venisse declaratus fuerit (4); — 3 extranei, nisi tamen successio reciproca cum eorum Principibus conventa sit. Vid. jus civ. Neap. art. 828 (5).

Incapaces relative et *secundum quid* dicuntur: — 1 Notarius vel quicumque alius officialis publicus, qui testamentum publicum recipit relate ad ipsum testamentum (quod valet etiam de legatis), et testes eidem parentes, nec non eorum conjuges, consanguinei et affines usque ad 4^m^ (6) gradum inclusive. Vid. jus civ. Neap. art. 901 et art. 8 leg. de officiis Notariorum sub die 23 nov. 1819 — 2 tutores ex testamento sui minoris, nisi rationes administrationis jam redditae sint, et recognitae ante ipsam testamenti confectionem. Vid. jus civ. Neap. art. 823 — 3 indigni, qui nempe *vel* mortem testatori intentaverint, *vel* aetate majores illius occisionem non denuntiaverint, *vel* de infamante crimine eum accusaverint, *vel* fraude ad testandum induxerint, *vel* ab alio condendo testamento impedierint, *vel* ejus postremum testamentum suppresserint, adulteraverint; sub limitationibus tamen in jure civ. Neap. expressis art. 648 (7).

Incapaces partialiter tantum, seu pro parte sunt: — 1 qui amiserunt civilem statum vel civilia jura aut eorum usum, nempe vel morte vel remo ad vitam damnati sunt: his nempe non competit, nisi facultas capiendi ex testamento alimenta. Vid. jus pœn. Neap. art. 16. (8) (excipe eos qui licet civilem statum amiserint, attamen naturalitatem in extera ditione sunt adepti); — 2 regulares utriusque sexus (9); — 3 filii nati ex ne-

(1) V. Liguori, *Opus Mor.* l. 3, nn. 943, *et seqq.*

(2) Cod. Alb. Art. 830 — Concordat. C. A. civ. § 533—C. G. 1039.

(3) « *Per esempio*: Tizio chiama erede il figlio primogenito nascituro dal suo figlio pure primogenito: questa disposizione è valida, ancorchè l'erede instituito non sia ancor concepito alla morte del testatore; ma si richiede che a quell'epoca il detto figlio di primo grado sia in vita, perchè ove non fosse ancor nato o già morto, sarebbe nulla la disposizione ». *Cod. civ. Alb. spieg. ad art. 705.*

(4) Qua in re medicorum est judicare. « Non basta che il neonato dia soltanto alcuni segni di vita: vuolsi nel medesimo anche la *vitabilità* o *vitalità*, che è a dire attitudine, idoneità a sostenere la vita fuori dell' utero. Imperocchè se la natura nel formarlo o non lo munì degli stromenti necessarii alla vita, ovvero si allontanò dal tipo suo normale, ancorchè nasca *vivo*, non si potrà mai dire *vitabile* nel senso voluto dalla legge ». Ita d. Freschi. *Manuale teorico-pratico di medicina legale colle annesse disposizioni in materia civile e criminale portate dai vigenti Codici di Parma, Austria, Francia, Piemonte, Napoli, Toscana, Roma e Modena.* Mil. 1646, vol. 1.

(5) Cod. Alb. Art. 705—C. A. 574—C. G. 725, 908—C. P. 618—C. M. 721—C. H. h. t. 9.

(6) Quartus gradus in civili jure erit secundus in jure canonico.

(7) Cod. Alb. Art. 709, 922—C. A. 540 — C. G. 727—C. P. 627—C. M. 726.

(8) Cod. Alb. Art. 705—C. A. civ. §§ 574, et seqq. Quoad alios Cod. vid. loc. cit.

(9) Cod. Alb. Art. 714 et Rescr. 9 mart. 1822 C. A. civ. §§ 573. Quoad ceteros loc. cit

fario damnatoque counubio, si legitimationis incapaces: qui nempe non possunt aliquid capere praeter alimenta. Vid. jus civ. Neap. art. 678 (1); — 4 filii naturales nondum legitimati (2), qui nempe nec gentem nec familiam habere censentur: porro isti ex paterno testamento non possunt capere, nisi partem, quae eisdem in jure adsignatur in successione intestata eorundem genitorum; Ex jure civ. art. 824 — 5 conjux qui, extantibus liberis prioris matrimonii, aliud contrahit: iste plus acquirere non potest, quam acquirit prioris conjugii filius, attamen ultra lucra dotalia. Vid. jus civ. Neap. art. 1652. (3).

Q. 3. *An Ecclesia possit institui in legatum vel haereditatem?*

R. Affirmative: Ecclesia enim est vera atque perfecta societas, quae ideo potest adquirere. Et pluribus indigent non solum ad suos ministros alendos, sed ad ipsum cultum divinum, qua par est, sustinendum: quantum autem in ecclesiasticis caeremoniis pompa ad populi devotionem faciat, nemo sane ignorat. Qui vero clamat: *ut quid perditio haec? potuit enim istud venumdari multo et dari pauperibus* (4), sciat ea verba non a divino Magistro, sed a discipulo traditore prolata fuisse. Ceterum Ecclesiae bonis et pauperes et opifices non parum fruuntur (*L*).

Et hic omnium populorum unus sensus est; neque enim Hebraei tantum veri Dei cultores; sed ipsi quoque gentiles Templa et Sacerdotes ingentibus ditabant divitiis, ut Romani, Galli, Ægyptiaci, Syri, Mexicani, Turcae, etc. — Consentientes habemus vel ipsos politicos homines, ut Mirabeau (5), Sillon (6), Lopez de Sierra (7); imo protestantes, ut Springerum (8), Winestadium, Wood (9), Grotium (10), Melanctonem (11), Voet (12) — Et Neap. jus civile art. 826 hac de re habet: *Le disposizioni tra vivi o per testamento in vantaggio degli spedali .... e di altri corpi morali autorizzati dal Governo non avranno effetto se non in quanto saranno autorizzate da un decreto reale.* Articulo autem 10: *la Chiesa, i comuni, le corporazioni e tutte le società autorizzate dal Governo, si considerano moralmente come altrettante persone. Godono dell'esercizio de' diritti civili, secondo le leggi veglianti.* Adde etiam, art. 15. Concordati Ferdinandi I. cum Pio VII. anno 1828: *la Chiesa avrà il diritto di acquistare nuovi possedimenti; e qualunque acquisto faccia di nuovo, sarà suo proprio, e goderà dello stesso diritto, che le antiche fondazioni ecclesiastiche.*

Q. 4. *An testator possit propriam haereditatem relinquere animae suae?*

R. *Affirmative*: testator potest haeredem vocare animam suam, si aliis non sit ligatus obligationibus, quum sit dominus rei suae, nec prohibeatur sic testari: ex jure communi: idque congruenter ut a poenis peccatorum redimat animam suam juxta illud: *redemptio animae viri divitiae ejus* (13).

Q. 5. *Quo tempore haeres capax esse debet, ut succedat?*

R. Requiritur in haerede succedendi capacitas: — *Tempore mortis testatoris*; qui tunc tantum obtinet testamentum. Vid. jus civile Neap. art. 822.

Q. 5. *Quot modis haereditatis potest adiri, seu acceptari?*

R. 1: Haereditatis sive testamentaria sive legitima adquiri non potest, nisi prius delata sit seu aperta; aperitur autem successio sive haereditas alicujus ersonae: — 1. Momento mortis (habita ratione circumstantiarum aetatis et sexus), si multi cum testatore eodem tempore ac casu, puta in naufragio, perierint ad successionem vocati. Vid. jus civ. Neap. art. 638 et seq. (14). —2. Declarata absentia personae, nempe post annum 30 a die, quo praesumpti haeredes provisorie bonorum possessionem obtinuerunt, vel post anno 100 a nativitate absentis: necesse tamen est, ut interveniat

(1) Cod. Alb. Art. 172, 707. Quoad ceteros vid. loc. cit.

(2) Cod. Alb. Art. 708—C. A. civ. §§ 754, 166, et seqq. Quoad ceteros ut supra.

(3) Cod. Alb. Art. 727— C. A. civ. 750— C. G. 916—C. P. 659—C. R. 10—C. M. 836—C. H. 4.

(4) Matth. 26.

(5) *L'ami des hommes*, 3 1. c. 2.

(6) Lib. 2. dis. xi.

(7) *Satisfacion a el supplemento presentado en el consejo, etc.*

(8) *Discurs. Acad. de pag. relig. Concl.* 58.

(9) *Hist. univers. Oxon t.* 4.

(10) *Adnot. ad consult Cassandri, art.* 26.

(11) *Schuldetus, Curricul. vita.*

(12) *Polit. ecclesiastic.* L. iv, Tr. 2. c. 10.

(13) Prov. 13. Quamquam praestat potius, ut divites in vita bona quibus abundant, largiantur in pauperes, aut alias pias causas; saepe enim haeredes non ita fideliter pias dispositiones exequuntur. Ad rem etiam ajebat s. Lucia ad matrem suam: *non satis Deo carus est qui illi hoc dat quod secum ferre non potest; si vis Deo gratus esse, hoc illi da, dum adhuc uti potes.* Hinc vulgare illud: *melius est dare, quam legare.*

(14) Cod. Alb. Art. 964. et seqq.—C. A. civ. § 25 —C. G. 720—C. P. 866, 939.

auctoritas Tribunalis civilis. Vid. jus civile Neap. art. 135 et seq. (1).— 3. Emissione votorum solemnium in Religione probata.

Haereditas vero adquiritur *aditione*, actu nempe quo haeres apertam (2), ac delatam sibi haereditatem adquirendi voluntatem aperit.

R. 2: Certiori a ta persona haeredis, immediata possessio bonorum, jurium realium, et actionum defuncti pleno jure defertur ad haeredem, quin necesse sit actualis immissio in possessionem haereditatis (3). Attamen filii naturales et conjux, qui jus haberent in aliquam partem haereditatis a defuncto relictae ab intestato, ejus partis haereditariae possessionem (lege sic disponente) petere debent a defuncti consanguineis, qui succedendi jus habent (4).

R. 3: Multipliciter potest haeres adire haereditatem sibi delatam, seu illam adquirendi voluntatem significare. Nempe *expresse*, ut si assumeret titulum haeredis in publico instrumento vel scriptura privata: *tacite*, ea scilicet agendo, ad quae solus haeres jus habet; hoc autem non esset, si bona defuncti administraret ad tempus. Dupliciter fit (5) vel cum beneficio inventarii, vel sine tali beneficio. Vid. jus civile Neap. art. 691 et seq. Item *simpliciter*, si absque ulla conditione; et *cum beneficio inventarii*, si haereditatem non acceptet haeres, nisi sub hoc quasi pacto.

Hic notandum est quod uxores, minores, interdicti, prodigi, surdomuti si scribere haud sciant, nequeunt valide acceptare haereditatem sine consensu illorum; quorum curae dictae personae sunt commissae. Item notandum, quod haereditates *locis piis* delatae ab eorum administratoribus sunt acceptandae. Idem est de haereditate delata minori. Vid. jus civ. Neap. art. 693 (6).

Q. 6. ***Quid de haeredis juribus, atque oneribus*** ?

R. 1. Haeredis jura haec sunt:—1 haeres statim post mortem testatoris succedit in omnia ejus *jura realia*, eorumque fit verus dominus; quia haeres ab hero dictus est, et veteres haeredem *pro domino* appellabant. Diximus *jura realia*, quia jura personalia, v. g. ususfructus, habitationis etc. una cum ipsa testatoris persona extinguuntur; quum personam comitentur. Penes nos possessio bonorum haereditatis defuncti transit *ipso iure* a testatoris morte in personam haeredis, neque opus est ut eorum possessionem capiat. Vid. ius civile Neap. art. 9 0 932 et 934. Ideoque si haeres moritur antequam haereditatem acceptet aut renuntiet, illius ius transit ad suos haeredes. Vid. ius civ. Neap. art. 698. — 2 haeres gaudet *jure aderescendi*, nempe adquirit etiam portionem cohaeredis, si hic testatori praemoriatur vel si eam cohaeres renuntiaverit, aut eam acceptandi sit impos. Excipe nisi testator expresse quotam singulis determinaverit: tunc portio illa volvitur non jam ad voluntarios, sed ad legitimos testatoris haeredes cum onere adimplendi onera adnexa ex art. 999 (7).

R. 2. Sicut haeres succedit in omnia bona et jura defuncti, ita et omnibus ejusdem oneribus subjicitur, aequitate ipsa postulante, ne commoda ab incommodis sejuncta sint: quod si haeredes sint plures, unusquisque onera ferre tenebitur pro parte sua. Ceterum omnes res immobiles haereditatis sunt quasi sub hypotheca pro omnibus debitis ejusdem haereditatis: unde singuli haeredes, hoc onere hypothecario, tenentur ad totum solvendum debitum in cohaeredis defectu, salvo jure regressus erga cohaeredem, si ultra suam partem quis solverit—Diximus his oneribus *subjici haeredem*; nam legatarii haereditatis onera ferre non debent, si aliqui excipiantur casus. Vid. jus civ. Neap. art. 791 et seq. (8).

Cum autem *supremae defuncti preces sacrae sint*, haereditatis onera tempore suo statim implenda sunt; quod si nullum sit requiruntur aliae solemnitates, nisi concurrant minores, interdicti vel absentes;

(1) Cod. Alb. Art. 93—C. A. civ. § 24— C. G. 129—C. P. 870—C. M. 49.

(2) Aliud est *apertio*, aliud *aditio* haereditatis. *Illa* intervenit quum bona desinunt habere primum dominum, et alii aperiuntur. *Haec* intervenit quando persona nominata sibi delatam haereditatem aliquo modo capit, illique adit.

(3) Cum possessio bonorum haereditatis regularis transeat ipso jure a testatoris morte in personam haeredis: ideo si haeres moritur antequam haereditatem acceptet aut renuntiet, illius jus ad suos haeredes transit. Ius civ. Neap. art. 698 — Cod. Alb. Art. 994 — C. A. 809 — C. G 781 C. P. 884 — C. M. 968.

(4) Cod. Alb. Art. 967 — C. A. 697 — C. G. 724 — C. P. 821 — C. M. 938.

(5) *Vel* talis aditio exprimitur, ut quum quis actu publico aut privata scriptura assumit haeredis qualitatem; *vel* subintelligitur, ut quum haeres aliquid exercet, quod hanc voluntatem includat.

(6) Cod. Alb. Art. 979 et seqq. — C. A. civ. § 800. — C. P. 875 — C. M. 758.

(7) Cod. Alb. Art. 863 — Con. C. A. 860 — C. G. 1044 — C. P. 890 — C. M. 972.

(8) Cod. Alb. Art. 1104 — C. G 871—C. P. 103, 1031 — C. M. 1103.

definitum tempus, quoad primum poterit compleri debent (*M*).

Q. 7. *Quid si haeres timeat, ne onera plus aequo sint graviora?*

R. Ne temere quis oneribus haereditatis opprimatur, duo haeredis gratia inducta sunt:— 1 *beneficium inventarii*, quo haeres neque per contrariam dispositionem expoliari potest; sed acceptatio haereditatis sub hac conditione est pubblico patefacienda — 2 *jus deliberandi*: trimestre videlicet conceditur apertae successionis, ut conficiatur inventarium ejusdem bonorum et onerum; quo confecto, conceduntur— 3 dies ad deliberandum, utrum haereditas acceptetur, an non ex art. 712 juris civ. Neap. Hic autem ad haeredis normam animadvertere praestat: *le spese dei sigilli, se vennero apposti, quelle dell'inventario e del conto sono a carico dell' eredità*. Vid. jus civile Neap. art. 72? (1).

Q. 8. *An haeres teneatur voluntatem testatoris implere, si de ea in testamento non constet?*

R. Si haec defuncti voluntas, de qua in testamento non constat, respicit debitum ex justitia, procul dubio illa voluntas *statim ac certo constat*, implenda est; hoc enim onus est reale haereditatis, quod transit in haeredes quoscumque. Ubi notandum est illud: *statim ac certo constat*, idest sive verbis sive nutu sive scriptis, aut duobus testibus fide dignis: nam ex juris regula omnium consensu recepta non tenebitur haeres in sui praejudicium credere uni testi, quamvis probatissimo: *licet quaedam sint causae*, legitur in jure Canonico, *quae plures quam duos exigant testes; nulla est tamen causa, quae unius testimonio (quamvis legitimo) terminetur* (2). Idque sane necessarium fuit ad bonum commune, ut fraudes in civili societate evitarentur. Hinc docent Croix, Layman, Viva etc. contra aliquos, quod haeres non tenetur credere soli Parocho vel Confessario licet probo, nisi adsit testis alter: quia esto, quod dictum unius testis idonei saepe det justam et probabilem credendi causam; non affert tamen credendi necessitatem (3). Quod etiam communius affirmant valere quoad legata pia a testatoris pietate relicta (4).

Q. 9. *An haeres possit haereditatem repudiare* (5)?

R. *Generatim loquendo* potest quilibet haereditatem sibi delatam repudiare; cum nemo sit cogendus ad beneficium accipiendum invitus juxta axioma: *nemo haeres, nisi velit*. Vid. jus civ. Neap. art. 692—Diximus *generatim loquendo*; quia si agatur de minoribus, de communitatibus, de Ecclesiis ceterisque corporibus, ut vocant, moralibus, debent eorum tutores vel administratores haereditatem acceptare cum beneficio inventarii: Et sane tenentur administratores incrementum curare rei administratae. Heic attendendum est decretum Regis: ex art. 826 (6).

Ut tamen quis valide repudiet haereditatem requiritur:— 1 ut haereditas jam actu favore ipsius aperta sit. Quamobrem haereditas futura et jura eventualia ad eandem renuntiari non possunt. Vid. jus civ. Neap. art. 708; — 2 ut renuntians capax sit alienandi: ut ideo absque formis legalibus nequeunt haereditatem alienare uxores, minores et interdicti ab administratione bonorum suorum ex art. 384, 206 et seq. et 432;— 3 ut nihil ab haereditate subtraxerit ex art. 709: — 4 ut facultas haereditatem acceptandi, vel repudiandi non fuerit praescripta. Praescribitur autem lapsu annorum triginta, adeo ut eo transacto, quin aliquem actum vocatus haeres circa haereditatem illam exerceat, a jure cadat: art. 706. Repudiando autem quis haereditatem, non censetur item repudiare legata in sui ipsius favorem relicta (7).

Q. 10. *Quomodo haereditas dividenda est, si haeredes sint plures* (8).

R. Si testator ipse haereditatis dividendae modum praescripsit, patet illum esse servandum. Item est, si nihil praescripserit testator, sed haeredes consentiant circa modum dividendae haereditatis: tunc non

(1) Cod. Alb. Art. 1010 — C.A. 800 — C. G. 793 — C. P. 898 — C. M. 983.

(2) Decr. Greg. l. 2, t. 20. c. 23. *Licet universis*.

(3) At si testator dedisset tibi aliquid, ut tanquam pauper retineres, vel ut in pias causas distribueres, tuto id faceres, etiam inscio et invito haerede; cum res certa tibi sit prout docent Lugo, Croix, Salmanticenses, etc. V. Liguori *Op. Mor.* l. 3. n. 923.

(4) *V.* infra ubi *de legatis*. Quod si casu sit de aliis liberis testatoris dispositionibus, quarum tuto pronuntiari nequit firmitas cum testamentum deficiat in aliqua ex solemnitatibus a lege civili necessario requisitis, vid. supr. c. 7. a. 1. § 1.

(5) V. Liguori, *Opus Mor.* l. 3. n. 932.

(6) Cod. Alb. Art. 980, et seqq. — C. G. 775 — C. P. 875 — C. M. 958.

(7) Cod. Alb. Art. 999 — C. A. 805 — C. G. 785 — C. P. 888 — C. M. 972.

(8) V. Liguori, *Op. Mor.* l. 3. nn. 954, 955 — Pavone, *Spicil. giu ecc.* §§ 70 et seqq.

quibus in casibus requiritur bonorum aestimatio ac divisionis probatio a Tribunali civili. Si vero haeredes non consentiant, tunc judex sic debet divisionem instituere ut omnium utilitati prospiciat. Vid. jus civ. Neap. art. 734 et seq.

Divisio peti potest, non obstante quacumque prohibitione: at testator eam poterit impedire usque post elapsum annum a die, qua postremus ex haeredibus majorem aetatem attigerit; semper tamen facta Magistratui facultate aliter statuendi. Item potest conveniri, ut divisio ad quinque annos non fiat: quam conventionem renovare licet. Semel facta divisio rescindi non potest, nisi causa vis aut doli, vel causa laesionis ultra quartum propriae quotae. Vid. jus civ. Neap. art. 807 et seq. (1).

Q. 11. *Quaenam sunt conferenda in haereditatis divisione?*

R. *Haeredes, cum succedunt defunctis*, Vid. jus. civ. Neap. art. 762 et seq. *bona sibi ab iis inter vivos donata sive directe sive indirecte, simul in unum conferre debent aequaliter dividenda cum fructibus et usuris, a die apertae successionis, nisi ab ipso defuncto aliter fuerit dispositum.* Vid. jus civ. Neap. art. 762 et seq. (2). Diximus.— 1 *haeredes*, unde simplices legatarii et donatarii nec ad collationem tenentur, nec ipsam petere possunt, nisi aliter disposuerit donans, vel donatio ut excedens sit reducenda. Vid. jus civ. Neap. art. 764, 665, 768 et 776.—2 *bona inter vivos donata sive directe sive indirecte.* Hac in re habet Jus civile Neapolit. art. 770: *è soggetto a collazione ciò, che si è impiegato a formare uno stabilimento ad uno de' coeredi o per pagare i di lui debiti* (3). Excipiuntur autem a collatione munera usualia, expensae in die nuptiarum, sumptus pro educatione, bona immobilia si absque culpa perierint: item utilia provenientia ex conventionibus cum defuncto. Vid. jus civ. Neap. art. 771, 773 et seq. (4); — 3 *cum fructibus et usuris*: haec debentur a die, qua successio est aperta;— 4 *nisi a defuncto aliter fuerit dispositum*; nam testator rei suae dominus est.

Collatio, si agatur de *mobilibus*, fit computando valorem. Si agatur de *immobilibus*, potest etiam fieri collatio rem ipsam individuam conferendo. Si vero agatur de *pecunia* accepta, collatio fit accipiendo minorem pecuniae quantitatem, quae reperitur in ipsa haereditate: quae si non sufficiat, conferens poterit se liberare a conferenda alia pecuniae summa, modo cedat mobilia, et in defectum immobilia haereditatis ipsius. Vid. ius civ. Neap. art. 777 et seq. (5).

Corollarium I.—*De legatis* (6).

Praemittendum: Nomine legati ius civ. Neap. art. 929 et 964 comprehendit tum institutionem haeredis, tum legatarium a *titulo universali*, ut dicitur, tum denique dispositionem quamcumque *a titulo particulari*, ut aiunt.

Q. 1. *Quid est Legatum?*

R. Legatum recte definitur: *donatio impropria a defuncto relicta, ab haerede praestanda.* Dicitur: 1 *donatio impropria*, ut intelligatur legatum proficisci quidem a liberalitate, sed esse liberalitatem *impropriam*, maxime quia illa potest pro libito revocari; 2 *a defuncto relicta*, ut a donationibus inter vivos distinguatur; 4 *ab haerede praestanda*, quae verba significant, legatarium, etiamsi rei legatae dominium ipso jure adipiscatur,

(1) Cod. Alb. Art. 1038 — C. A. 830 — C. G. 815 — C. P. 938 — C. M. 1019.

(2) Cod. Alb. Art. 1067 — C. A. 787 — C. G. 834 — C. P. 989 — C. M. 1072.

(3) Cod. Alb. Art. 1073. Quoad alios C. loc. cit.

(4) « Questione: *La somma che il padre spende per surrogazione al servizio militare del figlio, dovrà ella essere soggetta a collazione?* Questa quistione sembra tale da non potersi decidere in modo assoluto, ma da doversi invece giudicare secondo le circostanze. Potrebbe dall'un lato accadere, che secondo i principii del Legislatore ammessi in questa materia, vi sia luogo ad imputazione; ma dall'altro potrebbe eziandio una simile imputazione essere gravosa ed ingiusta, facendo sopportare da un solo dei figli ciò che il padre non avrà fatto, che a vantaggio comune della famiglia, cui fosse utile la presenza del surrogato. Il tribunale deve dunque apprezzare la questione secondo la diversità delle circostanze ». *Cod. civ. Alb. spiegato ad art.* 1073 — Hoc valet de ceteris similibus quaestionibus, uti notat *Pastore.* V. Liguori, *Op. Mor.* l. 3. n. 930, etc.

Il Sirey commentando l' art. 851 del Cod. civ. francese reca queste due decisioni: « ciò che il padre ha pagato per riscattare suo figlio dalla coscrizione militare, è soggetto a collazione (Corte di Appello di Caen 5 gen. 1821)—Le spese di sostituzione non possono ripetersi dal padre contro suo figlio e debbonsi considerare come una spesa straordinaria per l' educazione o per lo stabilimento fatto in anticipato assegnamento di eredità (Corte di Appello di Digione 23 gen. 1817) ». All' art. 851 del Cod. Fr. corrispondono gli articoli del Cod. Parm. 997; Sardo 1073; Aust. § 788 *Ita Adnotat. Theol. Mor. Arch. Cardin. Gousset.*

(5) Cod. Alb. art. 1080, et seqq. — C. A. civ. § 787—Quoad alios Cod. l. cit.

(6) V. Liguori, *Opus Mor.* l. 3. nn. 930 et seqq.

ejus tamen possessionem consequi debere ab ipso haerede; nemo enim jus sibi dicere debet. Vid. ius civ. Neap, art. 930 et seq. art. 965 et seq. (3).

Ex lege ii possunt legare, qui possunt testari; et sane qui potest majus, etiam minus posse dicendus est.—Iis autem, ut patet, potest legatum adsignari qui recipiendi capaces sunt. Vid. ius civ. Neap. art. 818(4).

Legatum autem illis modis fit, quibus testamentum. Insuper *in diem*, cum quis v. g. dat aliquid ad quinquennium. *Ex die*, cum non dat nisi post certum tempus a decessu. *Disjunctim*, si diversis diversa tribuat. *Conjunctim*, si pluribus aliquid leget. *Alternatim*, quando tribuitur facultas eligendi inter plura. Vid. ius civ. Neap. art. 976, 995 et seq.: esset v.g. si quis alicui legaverit vel annulum vel equum vel librum: porro electio haeredi tributa supponitur; si tamen una tantum res supersit, ceteris pereuntibus, illa esset tribuenda. Est etiam legatum *generis* vel *speciei:* et tunc dicitur, quando res aliqua mobilis legatur indeterminata, sed vel determinati generis v. g. equus; vel determinatae speciei, v. g. equus arabus. Jam vero sic legata res est tribuenda, etsi nulla sit in patrimonio testatoris: sed electio, nisi aliud sit determinatum, spectat ad haeredem, qui neque optimam debet, neque infimam dare potest. Vid. ius civ. Neap. art. 977. Tandem distinguitur etiam legatum *alimentorum*, quod comprehendit victum, vestitum, habitationem, et quandoque etiam institutionem legatarii conditioni respondentem. Vid. ius civ. Neap. art. 969 (1).

Legata resolvuntur iisdem causis, quibus nullae sunt dispositiones testamentariae. Insuper alienatione rei legatae, vel si haec primam amittat formam. Item illius interitu totali, etsi perierit post mortem testatoris, et haeres fuerit in mora, modo aeque periisset ex art. 993 et seq. (2).

Q. 2. *Quaenam res queunt legari?*

R. Res quaelibet legari possunt, dummodo sint in rerum natura, vel fore sperentur, sintque praeterea in commercio humano, neque id a lege prohibeatur (3). Imo legari possunt etiam res incorporales, veluti si testator alicui leget quod sibi debetur ab altero, et dicitur *legatum nominis;* vel si leget quod sibi debetur a legatario ipso, et dicitur *legatum liberationis*. Nullum autem est legatum de re, quae alterius sit. Vid. ius civ. Neap. art. 975.

Q. 3. *An dato, quod testamentum etiam in conscientia nullum sit ob defectum legalis solemnitatis, valeat saltem quoad legata pia?*

R. Alii negant cum Collet, Carriere etc., qui a corruente principali, nempe testamento, corruit etiam accessorium, nempe legatum: et hoc ideo magis, quia testamentorum leges essentialiter ad civilem potestatem pertinent, quae porro vult dispositionem testatoris nullius esse roboris, si desint praescriptae solemnitates. — Verum communius cum affirmant cum Covarruvia, Laymano, Lessio, Roncaglia etc.: sane specialis ratio hic habetur in accessorio, quae non est in principali, nempe favor religionis (2). Adde: piae causae cum ad Ecclesiam pertineant, ejus subjacent jurisdictioni; at Ecclesia (3) passim declarat talia legata firma esse debere, si duo interfuerint testes(4), vel si jam aliunde certo constet ipsi haeredi voluntas testatoris (5).

(3) Cod. Alb. art. 852— C. G. 1014—C. P. 807 — C. M. 765.

(4) Cod. Alb. art. 700—C. A. civ. § 566—C. G. 902—C. P. 618—C. M. 685.

(1) Art. 855 habet Cod. Albertinus: « Se ad alcuno è legata una determinata quantità da soddisfarsi in tempi stabiliti, come in ciascun anno, in ciascun mese, od in altro tempo, il primo termine comincia dalla morte del testatore, ed il legatario acquista il diritto a tutta la quantità dovuta per ciascuno dei termini, ancorchè abbia sopravvissuto soltanto al principio del termine stesso—Il legato però non può esigersi, se non dopo che il termine sia scaduto; si potrà bensì esigere al principio del termine, se il legato suddetto sarà stato lasciato a titolo di alimento ». C. A. civ. §§ 560, 652—C. G. 900—C. P. 795—C. M. 757.

(2) Art. 827—C. A. 724, 1449—C. G. 1028—C. P. 754— C. M. 904.

(3) Nullum est legatum, si ex omni parte determinatio quantitatis relicta sit arbitrio haeredis vel tertii; nisi agatur de remunerandis praestitis servitiis in ultimo testatoris morbo: art. 813. Quoad alios Cod. l. cit.

(2) Sunt qui censent (contra alios, qui id satis probabiliter negant) id locum etiam habere quoad legata profana; quia utile per inutile non debet vitiari. V. Liguori, *Op. Mor.* l. 3. n. 922.

(3) Decr. L. 3. t. 26. c. *Relatum*; et alibi.

(4) Cum tamen res non ita adhuc certa sit, monet Gury, ut omni quidem modo Confessarius legatorum solutionem suadeat, vel inducat saltem haeredem ad rem cum legatariis ipsis piisve locis componendam; sed caveat ne rigidam obligationem imponat, si renuentes viderit haeredes. Quod tamen non est dicendum de Statu Pontificio; nam in C. R. art. 37 expresse cautum est, ut pro legatis piis valeat dispositio canonici juris in *cap. Relatum*, ubi habetur duos legitimos testes sufficere pro iis constituendis.

(5) V. Liguori, *Homo Apost. Tr.* x. n. 235.

Q. 4. *An legatum relictum puellis, ut matrimonium ineant, possit in conscientia dari Religionem ingredientibus?*

R. Negative. Si legatum relictum sit personae determinatae ut matrimonium ineat, ex novo iure civili Neapolitano ei dari non potest, si fiat religiosa; omnis enim dispositio testamentaria facta sub conditione quae pendeat ab incerto eventu corruit si conditio non impleatur. Vid. ius civ. art. 995. — Si vero legatum sit indeterminatis relictum, videtur certe probabilius cum Barbosa, Concina, Lugo, Molina et Sanchez, illud Religionem ingredientibus dari non posse; quia esset in aliarum praejudicium. Neque militat in hoc casu ratio specialis affectionis: et alias legatum potest impleri in propria forma, si nempe illud detur aliis matrimonium contrahentibus.

Quid (dices) *si legatum relictum sit orphanis, darine poterit pauperibus habentibus patrem inutilem?*

Si extet concursus vere orphanorum, legatum non potest dari sine justitiae violatione; cum enim voluntas testatoris possit impleri in sensu proprio, non est attendendus sensus figuratus (1). Si vero talis concursus non sit, videtur receptum quod dari possit; sic enim voluntas impletur testatoris, quae est opitulari filiis non habentibus a quo alantur, ut sunt qui habent parentes inutiles, quod idem est ac non habere; inutilis enim in jure reputatur ut mortuus (2).

Quid vero (quaeres) *si legatum relictum sit puellis, ut nubant et jam ipsae sine dote nupserint?* Quando legatum relictum est puellis pauperibus dotandis, bene dari potest illis etsi jam nuptis; nam tunc perseverat finis testatoris sublevandi illarum indigentiam. Excipe nisi constet, expresse testatorem voluisse subvenire nubendis ad periculum prostitutionis vitandum; tunc enim, per matrimonium remoto periculo, cessat jus ad legatum. Ita communiter Concina, Diana, Roncaglia, Salmanticenses, Sanchez, etc.

Quid autem (rogabis) *si legatum sit relictum virginibus ad nubendum, poteritne dari corruptae?* Si publice constat de corruptione, non potest: quia non adimpleretur finis testantis: secus si clam sit puella corrupta, quia communi aestimatione virgo reputatur; neque tenetur foemina suam prodere turpitudinem. Attamen probabilius foemina illa non potest petere legatum; quia verba testatoris sunt servanda quoad fieri potest, maxime quia id vergeret in aliarum praejudicium. Excipiunt Concina et Roncaglia, si aliae virgines desint; quia tunc benigne videtur posse legatum interpretari tamquam de virgine communiter habita uti tali.

Quomodo (quaeres) *est distribuendum legatum relictum pauperibus?* Si testator id clare reliquerit arbitrio haeredis, poterit dari cuicumque pauperi ex data facultate. Sin autem, ex praesumpta domini voluntate distributio facienda est juxta charitatis regulam: nempe praeferendi sunt: 1 conjuncti testatoris proximiores; 2 pauperes testatoris concives; 3 magis indigentes et probi; 4 in pari necessitate foeminae sunt praeferendae, cum ipsae sint majori periculo expositae. Ita communiter (3).

Q. 5. *Quaenam sunt jura et onera legatarii?*

R. Ad 1: Legatarius jus habet ad legatum, si sit *simplex*, ab ipsa morte testatoris, illudque jus ad legatarii haeredes transmittitur. Si sit *conditionale*, verificatio expectanda est; adstringi tamen potest haeres ad dandam cautionem. Ubi notandum; quando quis legavit proprietatem alicujus immobilis, et eandem proprietatem auxit aliis novis fundis acquisitis, isti licet contigui non constituunt partem rei legatae, nisi testator novam condiderit dispositionem: rei tamen legatae partem constituunt ornatus, novae extructae aedes in fundo legato; et ampliationes circuitus locorum septorum. Ceterum in omni casu res legata postulanda est, neque ex se propria fieri potest (4); ipsa autem tradenda est non tantum cum suis accessionibus necessariis ex dictis, sed et usurae peti possunt et fructus rei legatae ab ipsa morte testatoris: — 1 si testator id imperaverit; — 2 si titulo alimentorum sit legata pensio. In aliis casibus fructus decurrunt a die judicialis petitionis, aut a die qua promissa fuit ipsa legati possessio. Vid. jus civ. Neap. art. 968 et seqq. (5).

R. Ad 2: Legatarius tenetur ad omnia o-

(1) *Ex Clem. Quia contingit, De relig. Domib.*; et *ex Trid. Sess. 25 c. 8.*

(2) Ex Glossa V. *Inutilem* in c. 2 *inter corporal.* tit. de trans. Episc.

(3) V. Liguori, *Op. Mor.* l. 3. nn. 930. *dub.* 10.

(4) Duo praecipui solent communi usu distingui legati effectus: unus est ut ejus dies cedat, alter ut veniat. *Cedere legati diem* significat incipere deberi legatum, nec esse revocationi obnoxium; *venire legati diem* significat legatum peti cum effectu posse.

(5) Cod. Alb. Art. 852—C. A. 686—C. G. 1014—C. P. 808—C. M. 767.

nera, quae fundo legato inhaerent, ut sunt servitutes, tributa, canones emphiteutici et census fundiarii. Item ad ceteras obligationes sibi a testatore impositas; eo enim ipso quo legatum suscepit, se ad omnia ei inhaerentia obstrinxit; attamen legatarius particularis non tenetur ad debita haereditatis solvenda. Vid. jus civ. Neap. art. 979 (1).

Q. 6. *An Pontifex possit quoad legata testatoris voluntatem mutare?*

R. Affirmative; constat ex jure canonico, ubi haec leguntur: *ea quae ad certum usum largitione sunt destinata fidelium, ad illum debeant, non ad alia* (*salva quidem Sedis Apostolicae auctoritate*) *converti* (2). Hae tamen commutationes nequeunt fieri, nisi justa necessaria causa, adeo ut commutatio sine tali causa peracta in communi et veriori sententia (quam defendunt Busembaum, Layman, Salmanticenses, Sanchez, etc.) nullius ponderis aestimanda sit; quia R. Pontifex non tanquam dominus agit, sed tanquam piarum causarum dispensator. Sicut igitur Princeps potest legatum profanum commutare in aliud ob necessitatem publicam, vel alia justa de causa tantum; ita et Pontifex legatum pium.

An autem cum causa possint etiam Episcopi proprio jure commutare pias dispositiones, probabilius negant Layman, Molina et Sanchez. Ratio, quia ex jure Canonico (3) et Tridentino (4) imponitur Episcopis exequi exacte ultimas voluntates: quod valet licet commutatio fieret in melius, ut dicunt Barbosa, Imola, Layman, Lugo etc. Ex Tridentino c. 22 (5) id unum committitur Episcopis, ut quando commutationes a Sede Romana eis committuntur, ipsi eas ante executionem examinent, an sit verum expositum; Concilium enim cap. 5 praecedenti de hac tantum fuerat locutum: unde illud caput frustra ab adversariis opponitur. — Sunt tamen causae aliquae, ob quas communiter creditur quasi per epicheiam concessa Episcopis commutandi facultas. Esset 1 si pecunia ad aliquem usum legata non sufficiat; 2 si res legata nequeat deservire pro usu determinato; 3 si legatum non sit ad usum ita necessarium, puta si sit relictum pro vasis sacris conficiendis, quibus Ecclesia non egeat, sed potius egeat casulis (6).

Non est hic omittenda lex Synodi Novariensis (7), qua praecipitur: — 1 ad legata pia alicui Ecclesiae relicta assecuranda non omnia indistincte ipsius Ecclesiae bona esse oppignoranda; — 2 qui ea distribuendi onus habent, non debere ea, nisi in singulos annos adsignare, ut eorum dispositio libera maneat; et congruentius esse, ut cum Parocho rem habeant, cui status personarum facilius innotescit; — 3 ea solvenda citius, et qui ultra annum dolose potraxerit solvere, cadit in reservationem, eumque Parochus tenetur Episcopo denuntiare (8). Quod merito statutum est ob detrimentum non leve, quod evenit defuncto, non quidem quantum ad meritum eleemosynae, quia meritum principaliter a voluntate et intentione dependet; sed quantum ad illius effectum: non quasi pro illa tarditate puniatur defunctus, sed quia ei remedium non adhibetur, dum suffragia differuntur, ex quibus plurimum juvaretur. *Ita d. Thomas* (9).

COROLLARIUM II. — *De substitutionibus* (10).

Q. 1. *Quid intelligitur nomine substitutionis in re testamentaria?*

R. Substitutio est scriptio alterius personae in locum haeredis, qui nolit vel non possit haereditatem adire. Triplex autem distinguitur: *vulgaris, pupillaris et fideicommissaria.*

1. *Vulgaris*, seu *communis* (sic dicta, quia vulgo ab omnibus iis fieri potest, qui

(1) Cod. Alb. Art. 859, et seqq.— C. G. 1020— C. P. 815—C. M. 772.

(2) Clement. L. 3. t. 11. De relig. domib. c. 2 *quia contingit.* Neque obstat clausula haec, si forsan in ipso legato sit apposita: *non poterit neque ipso Pontificio indulto legatum commutari*; nam legatum natura sua Ecclesiae subest; et nemo privatus potest innatam ejus auctoritatem infirmare, nec etiam esset rationabilis illa conditio, cum dari possint rerum adjuncta, in quibus aliter a statuto sit resolvendum.

(3) Cap. *Tua de testam.*

(4) Sess. 22. c. 6. de R.

(5) Sess. 22. c. 8. de R.

(6) V. Liguori, *Opus Mor.* l. 3. n. 931.

(7) Hic etiam pergrave monitum sit omnibus Parochis ac Beneficiatis, qui de piorum Legatorum quomodocumque solutione tenentur, ut ea statis adimpleant temporibus, atque omnino de vice in vicem in apposito libro adimplementum adnotent, eum suis omnibus circumstantiis. Videant toto coelo, ne differant de die in diem, sicque oblivionem evitent et confusionem: quot lites inter beneficii successores et antecessorum haeredes! quot controversiae, quot inimicitiae, et consequenter quot Dei offensae, et peccata evitabuntur, si haec adamussim serventur!

(8) Pag. 230, et 327.

(9) Quodl. 6. q. 8. a. 13 — Hinc merito ab Ecclesia Legatorum promotores constituti sunt, quorum quidem est invigilare, num rite impleantur piorum voluntates.

(10) V. Liguori, *Opus Mor.* l. 3. n. 952.

possunt testari) est institutio facta aliarum personarum, casu quo ille qui priori gradu scriptus est, haeres non fuerit; ut si testator dicat: *Titius haeres meus esto, et si haeres meus non erit, Cajus esto meus haeres.* Haec substitutio admittitur; substitutus tamen non jam primitus vocato, sed testatori succedit. Est autem nullius roboris, si substitutus praemoriatur testatori, aut praemoriatur primitus vocato antequam iste renuntiaverit. Vid. jus civ. Neap. art. 936 (1).

2. *Pupillaris* seu *patria* ea est, qua quis habens filios, aut fratres, aut Nepotes 18 annis minoris aliam personam ipsis substituit, casu quo decesserint ante praedictam aetatem sine filiis. Haec substitutio exprimi debet et respicit solam portionem in qua haeres fuit institutus, legitimam, quae ipsis debita est. Vid. jus civ. Neap. art. 945 (2).

3. *Fideicommissaria*, seu *precaria* vel *obliqua* ea est, qua haeres vel legatarius ex defuncti voluntate jubetur haereditatem, aut legatum conservare, et alteri restituere, v. g. si quis dicat. *Titius esto meus haeres, et rogo et illius fidei committo ut haereditatem restituat Cajo.* Haec in Neapolitano Regno non amplius obtinet (3): unde si talis substitutio fiat, uti non facta habetur; neque praejudicat sic vocato, qui libere succedit sine obligatione restituendi haereditatem. Vid. jus civ. Neap. art. 941 et seq. (*N*).

Admittitur tamen *majoratus*, qui sic definiri possunt, ut sint: *jus viris nobilibus concessum a Principe ipso instituendi unum ex filiis et descendentibus in ordine virilis primogeniturae et aliquando eodem ordine unum ex agnatis a lege praescriptis ad gradum indefinitum in successione conspicui ac certi patrimonii, cujus bona alienari prohibentur.*

Majoratus itaque institui in regno Neapolitano non poterunt nisi regia auctoritate prius obtenta ab illis, vel quorum nomina sunt inscripta in aureo libro aut in aliquo albo nobilium familiarum: vel qui nunc legitime possident aliquem nobilitatis titulum quocumque tempore obtentum: vel qui jam pertinent ad familias conspicuae nobilitatis in ipso Regno: art. 947 et 948

Majoratus institui possunt 1° ab ascendentibus sive viris foeminis pro eorum descendentibus viris tantum: 2° a fratribus descendentes non habentibus in favorem suorum fratrum: 3° a patruis vel ab amitis etiam non habentibus descendentes pro eorum masculis nepotibus: art. 949 950 et 951.

Majoratus transmitti possunt solummodo ad descendentes legitimos et naturales primi institutoris, vel ad descendentes illius, qui fuit instututus juxta formam fundationis primae per ordinem primogeniturae cum jure repraesentationis in linea virili ab uno ad alium — Defuncto ultimo possessori rectae lineae sine descendentibus et filiis virilis sexus succedet primogenitus illius lineae, quae est proximior ultimi ipsi possessori, exceptis semper foeminis, earumque descendentibus: art. 952.

Venditiones, permutationes ceteraeque alienationes vel omnium vel aliquius partis bonorum ad majoratum spectantium nullae erunt, nullumque obtinebunt effectum, dummodo executae non fuerint in aliquo casu vel necessitatis vel utilitatis per illas formulas a norma diei 5 augusti 1818 praescriptas — Idem dicendum de hypothecis, quibus eadem bona fuerunt subiecta: art. 959.

Q. 2. *Quid sentiendum de haereditate fiduciaria?*

R. Fiduciaria institutio ea est, qua quis instituitur haeres vel legatarius, data clam fide de legato vel haereditate alteri restituenda. Differt a fideicommissaria, quia in illa clam, in ista palam onus restitutionis imponitur. Haec successionis species cum litium fons esset, non amplius admittitur *in foro externo.* Diximus *in foro externo*; nam cum sic institutus verus non sit haeres, haereditatem retinere non potest; sed tenetur clam datam fidem exequi, si legitima sit: vel haereditati renuntiare, ut sic illa ad haeredes transeat.

Quid (quaeres) *dicendum, si testator haeredem amicum vocet, sed cum pacto, ut ille bona reddat filio suo spurio?* Pater peccat et amicus, cum agant contra legem; sed si pactum acceptatum sit, quid agendum? Salmanticenses enixe tuentur amicum acquirere haereditatem, sed ob pactum ex justitia teneri eam reddere spurio; sicut enim (ajunt) qui promittit pretium meretrici illicite promittit, et ante copulam promissis non tenetur, at copula secuta, licite pretium reddit, imo ex justitia tenetur reddere, ut communiter admittunt: a pari quamvis a-

(1) Cod. Alb. Art. 873—C. A. civ. 604, etc. — C. G. 898—C. P. 664—C. M. 850.

(2) Cod. Alb. Art. 874—C. A. civ. 609, 617 — C. P. 665—C. M. 852.

(3) Cod. Alb. Art. 879—C. A. 604 — C. G. 896 —C. P. 674—C. M. 858.

micus illicite tradere promiserit spurio, licite tamen potest, imo debet ex inito pacto ipsi tradere postquam testator ei haereditatem reliquit. — Nobis tamen probabilius videtur in hoc casu amicum teneri bona restituere haeredi ab intestato: quia ex una parte non tenetur tradere spurio utpote contra legem; ex altera non potest sibi ea bona retinere, quia nunquam testator intentionem habuit ea ipsi tradendi (1).

COROLLARIUM III. — *De executore testamentario*

Q. 1. *Quid de executore testamentario?*

Praeter haeredem solent aliquando a testatoribus una vel plures designari personae, quibus officium incubat exsecutione donandi extremas ipsorum voluntates: istae dicuntur *executores testamentarii*. Nemo potest hoc munus suscipere, si a lege prohibeatur: prohibentur autem minores etiam cum licentia tutoris; et foeminae matrimonio junctae sine consensu mariti, licet legitime ab illo separatae. Cum autem executio testamenti hoc modo personae alicui commissa sit argumentum fiduciae testatoris erga personam ipsam, patet hanc qualitatem extingui morte ejusdem. Vid. jus civ. Neap. art. 983 et seq. (2).

Q. 2. *Quaenam sunt executoris testamentarii munera?*

R. Videndum utrum haeres sit persona privilegiata, puta si minor, vel absens, vel aliquod publicum institutum; an non privilegiata.

Si haeres non est persona privilegiata, munera executoris sunt: — 1 ut curet cito inventarium fieri totius assis haereditarii in concursu ejusdem, haeredis, excepto casu quo tribunal dispenset, neque contradicat haeres. Vid. jus civ. Neap. art. 986 et seq. — 2 ut diligenter incumbat in sibi assumptam testamenti executionem, et omnia bona administret tanquam bonus paterfamilias.

Si persona haeredis est privilegiata, executor testamentarius praeter munera praedicta debet etiam: — 1 sigilla toti substantiae debitis modis opponere. Vid. jus. civ. Neap. art. 986 et seq. — 2 inventarium conficere (intra mensem, nisi tempus prorogetur) coram administratoribus vel curatoribus, vel tutoribus, aut aliis a judice deputandis; — si agatur de alienandis bonis, illa hasta publica vendere (3).

SCHOLIUM. — *De causis, quae testamentum infirmant.*

Q. *Quomodo infirmatur testamentum?*

R. Testamentum ab ipso initio non valet, si deficiat in forma sive extrinseca sive intrinseca substantiali. Ab initio vero validum infirmatur:

1. Si testator illud revocaverit vel *expresse*, nempe publico instrumento a notario excepto coram quatuor testibus, quorum duo saltem illud subscribant; vel *tacite*, si aliud conficiat testamentum validum, licet non obtinuerit effectum, aliqua causa superveniente. Vid. jus civ. Neap. art. 990 (4).

2 Si testator incapax evaserit testamenti condendi amissione jurium civilium, et sic decesserit ex jure poen. art. 16. Item si falso putans nullos sibi adesse filios aut descendentes, eos praeterierit. Vel si supervenerint legitimi aut legitimati, neque ipse praeviderit, neque illi sibi praemoriantur ex art. 885 et 1001 (5).

3. Si institutus haeres deficiat, neque juri adcrescendi locus sit, testamentum ex hac parte cadit. Deficit autem haeres vel legatarius quoties *vel* testatori praemortuus fuerit, *vel* haereditatem adire aut legatum accipere noluerit, *vel* nequiverit utpote incapax. Idem dicendum, cum apposita conditio deficit, aut cum non resolvitur ante

(1) Hoc conforme videtur Cod. civ. Alb. art. 809, ubi in tali dubio impugnatio institutionis admittitur; vid. etiam art. 718 — Item haec ad rem faciunt: « dopo il Codice civile non essendo più ammessa in giudizio la prova della fiducia, può dirsi colle bellissime parole delle Istituzioni di Giustiniano, che la fiducia *nullo vinculo juris, sed tantum pudore eorum qui reguntur, continetur* (*De fideic. haer.* § 1). È però da notare, che l'art. 809 del Cod. Alb. proscrisse in modo assoluto non già la fiducia, ma la prova di essa; di maniera che se il fiduciario spontaneamente la dichiarò, ritennero i supremi nostri magistrati, che nulla più osti alla sua esecuzione (Torino 1841, 26 feb.; 1842, 12 mar. *Annali di Giur.* XI, 166) » — Negroni, *Dei requisiti della Istit. fiduciaria. Novara, tip. Miglio 1851.*

(2) Cod. Alb. Art. 889 — C. A. 816 — C. G. 1025 — C. P. 773 — C. M. 885.

(3) Cod. Alb. Art. 893 — C. A. 816 — C. G. 1031 — C. P. 773 — C. M. 886.

(4) Cod. Alb. Art. 908 — C. A. 716 — C. G. 1035 — C. P. 744 — C. M. 79.

Hac in re maxime notetur art. 990 « I testamenti posteriori, che non rivocheranno espressamente i precedenti, annulleranno soltanto quelle disposizioni... che si trovassero incompatibili colle nuove » Quoad alios Cod. loc. cit.

(5) Cod. Alb. 703, 704, 832 et seqq. — C. A. civ. §§ 568, 574 et seqq.

ipsius haeredis vel legatarii mortem. Vid. jus civ. Neap. art 994 et seq. (1).

4. Si proponatur ac probetur *querela*, ut ajunt, *inofficiosi testamenti*, sive quod factum sit vel contra pietatis officium, vel in fraudem legis. Erit contra pietatem, quando sine debita causa exhaeredantur quibus saltem portio legitima est reliquenda; erit autem in legis fraudem, quando sub alieno nomine admissae sunt personae excluse art. 837 et seq. et. 827 (2).

§ II. — *De haereditate legitima sive ab intestato.*

Q. 1. *Quid est haereditas ab intestato, quomodo fit, et quatuplex est?*

R. Ad 1: Haereditas *ab intestato* est cum ob defectum testamenti lex decernit quis debeat succedere in bonis defuncti. Ideo huic haereditati non fit locus, nisi deficiente testamento, ex illo juris *non fit locus provisioni legis, nisi cum cessat provisio hominis.* Testamentum autem tunc deficere dicitur, cum non est conditum, aut conditum est invalide, vel haeres nolunt aut nequeunt illud acceptare. Vid. jus civ. Neap. art. 638 et seq. (3).

R. Ad 2: Haereditas *ab intestato* fit *in capita* et *in stirpes.* Fit in capita, quando haereditas dividitur tot in partes *viriles* seu aequales, quot sunt capita, seu persona proprio jure concurrentes ad haereditatem (4). Fit in stirpes, cum succeditur *jure praesentationis*, seu cum succedentes obtinent tantum illam partem haereditatis, quam si viveret, accepisset defunctus, cujus personam repraesentant: unde hic non attenditur numerus personarum, sed stirpis seu familiae (5). Repraesentatio non fit in linea ascendentali, in qua proximior excludit remotiorem; sed tantum in linea recta descendentali in infinitum, et in transversali, ut ex art. 661, 662, 663. Porro etiam absentes, et qui jura civilia amiserunt, repraesentantur: imo etiam filii, ac descendentes exclusorum vel quia indigni vel quia exhaeredati sunt, gaudent jure repraesentationis, sub datis tamen limitationibus (6).

R. Ad 3: Haereditas *ab intestato* duplex est pro duplici specie personarum, quas respicit. Nempe vel respicit personas secum aliquo parentelae etiam civilis vinculo conjunctas, et dicitur *regularis:* vel respicit personas nullo tali vinculo ligatas et dicitur *irregularis*. Prima complectitur *descendentes, ascendentes*, et *collaterales*: altera complectitur *filios naturales, conjuges superstites*, et *fiscum*, ex art. 644. Inter utramque illud adest, quod in successione *regulari* possessio bonorum defuncti transeat *ipsa facto*, et *jure pleno* cum suis oneribus in haeredem; in successione autem *irregulari* possessio bonorum expostulanda est a parentibus defuncti, vel a publica auctoritate ex art. 645 (7).

Q. 2. *Quid est stipes, linea, ac gradus?*

R. 1: *Stipes* est illa persona, ex qua descendunt aliae, de quarum parentela et conjunctione quaeritur; ideoque esse potest tam pater quam mater, sive simul accipiantur sive etiam separatim.

R. 2: *Linea* vero est ipsa series personarum ab uno, atque eodem stipite descendentium. — Alia autem est *recta*, quae exhibet seriem personarum, quarum una ab altera genita est: et dicitur *descendentalis*, si in ea conficienda descendamus a stipite ad posteros; ascendentalis vero, si a posteris ascendamus ad stipitem. Utraque masculis est vel foeminilis, prout masculos comprehendit vel foeminas: item paterna vel materna, prout patrem respicit vel matrem. — Alia est *obliqua*, et dicitur etiam *transversa* vel *collateralis*, quae exhibet seriem personarum, quarum una non est procreata ab alia, uti sunt v. g. duo fratres. Haec porro vel est aequalis, quando personae, quas exhibet, aequaliter distant a stipite, uti sunt duo fratres jam dicti;

(1) Cod Alb. Art. 824, 830 et seqq.— C. A. civ. §§ 536, 703, 726.

(2) Cod. Alb. Art. 718.

(3) Cod. Alb. Art. 914 et seqq. — C. A. civ. §§ 727, 728 — C. G. 731 — C. P. 820 — C. R. 9 — C. M. 894 — C. II. hic art. 1,

(4) *Exemplum*: Titius genuit Petrum ac Paulum — Petrus et Paulus succedunt Titio patri per capita, ideoque in parte aequali; cum ambo sint in uno et eodem gradu.

(5) *Exemplum*: Titius genuit Petrum ac Paulum. Et ipse Paulus, qui nunc defunctus est, genuit Joannem ac Jacobum — Titii haereditas dividitur in duas partes. una erit Petri; altera filiorum Pauli, qui iterum illam dimidiam partem aequaliter divididunt inter se.

(6) *Exemplum*: Titius genuit Petrum *(qui iura civilia amisit)*, Paulum *qui nunc abest*, Joannem *(qui merito exhaeredatus fuit)*, et Jacobum. Petrus, Paulus et Joannes singuli habent duos filios — Titii patris haereditas dividitur in quatuor partes aequales: una erit Jacobi, qui succedit in capita, altera filiorum Petri, tertia filiorum Pauli, quarta filiorum Joannis, qui omnes succedunt jure repraesentationis — *Cod. civ. Albert.* art. 929, 711, 741, 792 — C. A. civ. §§ 541. 780.

(7) Cod. Alb. Art. 968, et 972 — C. G. 724 — C. P. 822 — C. M. 942.

vel est inaequalis, quando personae, quas exhibet, distant inaequaliter a stipite, uti sunt frater et fratris filius.

R. 3: *Gradus* est ipsa distantia personarum inter se. In civili computatione (quae quidem semper intelligitur, cum de rebus agitur civilibus) tot sunt gradus in linea recta et transversali, quot sunt personae genitae, quae generationem multiplicant; dempto stipite (1): sic fratres sibi invicem sunt in secundo gradu, filius fratris mei in tertio gradu ad me est; filius meus filiusque fratris mei, seu consobrini in quarto gradu invicem collocantur; ascendendo enim ad stipitem, sic numerantur personae: filius meus 1, ego 2, stipe *O* demitur enim; frater meus 3, filius ejus 4; sicque de aliis. — Verum in computatione canonica quoad lineam rectam nihil diversitatis est; sed quoad obliquam sic gradus computantur, ut in obliqua aequali eo gradu distent collaterales inter se, quo gradu unus eorum distat a stipite: sic fratres distant uno tantum gradu inter se; at in obliqua inaequali eo gradu distant, quo remotior distat, semper dempto stipite (2).

Q 3. *Quotupliciter distinguuntur filii ac fratres?*

R. 1: Filii alii dicuntur *legitimi*, si oriantur a matrimonio legitimo, vel publice et bona fide uti legitimo contracto saltem ex una parte. Vid. jus civ. Neap. art. 191 et seq. et 234 (3). Alii *illegitimi*, si aliter habiti sint. Isti porro vel sunt *naturales*, si oriantur ex muliere libera et patre item libero vel sunt *spurii, adulterini, incestuosi, sacrilegi*; si nempe habeantur a meretrice, aut a commercio inter personas, quae nequeunt secum inire matrimonium legitimum, uti v. g. si jam alio matrimonio personae illae sint ligatae, aut sint frater et soror, aut sint voto solemni obstrictae, vel sacris ordinibus initiatae. Alii denique dicuntur *adoptivi* (4), si videlicet ex adoptione suscipiantur.

R. 2: *Fratres* (idem est de sororibus) alii dicuntur germani si ex eodem patre simul et eadem matre; alii *consanguinei*, si ex eodem patre, sed matre diversa; alii *uterini*, si ex eadem matre, sed patre diverso provenient: consanguinei et uterini dicuntur *unilaterales*. Item notandum, quod parentes *agnati* dicuntur si descendunt per lineam masculinam; *cognati*, si per lineam foemininam (5).

An (quaeres) *filii illegitimi legitimari possint?* Affirmative, filii illegitimi possunt legitimari modis praescriptis, quo in casu dicuntur *legitimati*. Legitimatio autem ex art. 253 et 256 iuris civ. Neap. fieri potest *vel* subsequenti matrimonio, et tunc gaudent omnibus juribus, quibus legitimi ex art. 255; *vel* Regis rescripto, exceptis *filiis adulterinis* et *incestuosis*, at haec legitimatio: *gioverà a fare acquistare al figlio i diritti della legittimità: ma non recherà pregiudizio a' figli legittimi, nè ad altri congiunti per ciò che riguarda la successione art.* 256 (6).

Quid (ad les) *resolvendum quoad filios expositos?* Certum est graviter peccare parentes, qui sine justa causa, puta infamiae, scandali etc. prolem exponunt hospitali vel publicis locis (7): hoc Justinianus delictum vocat *a sensu humano alienum, et quod ne ab ullis quidem barbaris admitti credibile est* (8). Quilibet vero expositum reperit, tenetur illum consignari legitimae auctoritati ex art. 61, et merito ut ita ejus corporali, ac spirituali saluti provideri possit

(1) « Quando si diee, che tanti sono i gradi, quante le persone generate, non si deve prendere la cosa così materialmente, ehe ogni individuo generato aggiunga sempre un nuovo grado alla parentela; onde nella linea retta molti figliuoli non fanno tutti altrettanti gradi di distanza dal loro padre, ma un solo... Parimenti nella linea collaterale i fratelli sono nel secondo grado fra loro; i nipoti col patruo al terzo, sebbene i fratelli, i nipoti e i patrui sieno nelle rispettive loro linee anche in gran numero... Le persone adunque, che fanno crescere i gradi sono quelle, che semplicemente moltiplicano la stessa generazione, cioè di figlio, di nipote, di pronipote, ecc. » Ferrero.

(2) Ratio disparitatis est, quia computatio canonica inducta est pro regula matrimoniorum, quae quidem non nisi inter duos haberi possunt; ideo in illis duo tanquam unum usurpantur (*Causa* 35, q. 5, 2). Quod non evenit in computatione eivili; in ea siquidem ratio habetur successionis, in qua personarum numerus variare solet. Idipsum obtinet etiam in affinitate, cum in ejus gradu computando habeatur ratio consanguinitatis: unde disparitas, quae est in consanguinitate, erit etiam in affinitate: hinc Titius secundum computationem canonieam est affinis in primo gradu cum uxore fratris sui; est autem in secundo gradu affinis secundum computationem eivilem.

(3) Cod. Alb. Art. 162 — C. A. 138 — C. G. 319 — C. P. 77 — C. M. 113.

(4) *De adop.* vid. *de Matrim* disp. 3.

(5) Haec quoad affinitatem notanda sunt cum Ferrero « L'affinità non produce alcun grado di successione, perchè come dice il testo: *adfinitatis jure nulla successio permittitur;* come nemmeno per la cognazione spirituale.... »

(6) Cod. Alb. Art. 171 — C. A. civ. 161 — C. G. 331 — C. P. 131 — C. M. 166

(7) V. Liguori. *Op. Mor.* l. 3. n. 336.

(8) Novell. 113,

Expositus tum civili tum canonico jure ex magis communi sententia supponitur legitimus; nam in dubio fit praesumptio pro favore prolis (1); neque delictum parentum est supponendum, nisi probetur; potuit enim ab illis exponi ob necessitatem (2). Attamen in Codice civili expositus neque inter legitimos neque inter illegitimos connumeratur: pro eo autem tutoris officium suscipit Hospitium (3); filius vero poterit inquisitionem instituere ad inveniendam matrem, imo et patrem si tamen vehementia adsint indicia juxta legis praescriptionem art. 245 (4).

N. I.—*De haereditate intestata regulari* (5).

Q. *Quos complectitur haereditas intestata regularis?*

R. Haereditas intestata regularis complectitur personas descendentium, ascendentium, atque collateralium.

1. *Est successio descendentium.* Et sic eam exponit ius civile Neap. *I figli o i loro discendenti succedono al padre e alla madre... senza distinzione di sesso, di età, ed ancorchè essi sieno procreati da differenti matrimonii*(6). Succedunt autem per capita, si omnes sint in primo gradu: per stirpes autem, si primum gradum excesserint. Nomine autem filiorum legitimorum etiam debito modo legitimati intelliguntur (7): quod vero pertinet ad adoptivos et ipsi et eorum descendentes succedunt adoptanti in concursu aliorum filiorum, sed nullum ius successionis in bona propinquorum adoptantis adquirunt. Vid. ius civ. Neap. art. 274 (8).

2. *Est successio ascendentium.* Si nulli sint descendentes, totam haereditatem sibi vindicant ascendentes: ac—t pater et mater defuncti, si adhuc vivant: ex art. 668 qui nempe succedunt in capita filio defuncto una cum fratribus et sororibus ejusdem si quos habeat (mortui fratres, ac sorores repraesentantur ab eorum filiis: ex art. 671): si non habeat succedunt soli. Si non supersit nisi vel pater vel mater, succedit solus superstes (9);—2 deficiente utroque parente, in concursu fratrum et sororum defuncti et eorum liberorum, succedit alius ascendens proximus: ascendens, fratres ac sorores per capita, et pro aequali parte, horum liberi iure repraesentationis in stipes. Si adsint soli adscendentes superstites luctuosam haereditatem inter se aequa lance dividunt ita ut proprior lam lineae paternae, quam maternae excludat remotiores ex art. 669 et seqq.

3. *Est successio collateralium.* Si defunctus non habeat neque descendentes, neque ascendentes, haereditatem sibi vindicant fratres ac sorores germani, aut eorum descendentes. Et si neque hos habeat, tunc succedunt fratres ac sorores per capita, vel eorum descendentes per stirpes ex art. 672 (10). Quod si neque hos habeat defunctus, haereditas devolvitur ad ejus patruum et amitam et dehinc agnato proximo ad 12ᵘ gradum: in art. 673.

(1) V. Luc. Ferraris, *Bibliot.* V° Filius n. 17.

(2) « La sua patria (ait Nasi, *Dei figli illegittimi e degli esposti*, *c. 3*) è il luogo dove fu esposto; l'abbandono rompe tutti i vincoli co'suoi congiunti, e colla nazione a cui apparteneva, se straniero. Sono suoi tutti gli avanzi, tutti gli acquisti; non gli è proibito di aspirare a qualunque carica; può ricevere per testamento od altrimenti da suo padre o da sua madre; egli è principio di una famiglia legittima, di una agnazione; vive sempre colla speranza di conoscere i suoi genitori, e concorre per fine come i legittimi alla difesa della patria, in braccio alla quale fu abbandonato, e dalla medesima tutelato ». V. *Regolamento annesso alle RR. Patenti 29 giugno 1824.*

(3) Cod. Alb. Art. 277.

(4) Cod. Alb. Art. 160 et seqq.; 185, et seqq.—C.A. civ. § 163—C. G. 321—C.P. 130—C.M. 398.

(5) Art. 931, et seqq.— C. A. civ. § 731— C. G. 745 — C. P. 838 — C. R. § 10 — C.M. 911—C. H. 6.

(6) *Exemplum:* Titius habuit ex primis nuptiis cum Titia Petrum et Paulum, habuit ex secundis nuptiis cum Sempronia, Joannem. Porro Petrus *(nunc defunctus)* genuit filium; item Joannes *(pariter defunctus)* duos habet filios—Titii haereditas dividitur in tres partes aequales: una erit filii defuncti Petri, secunda Pauli, tertia duorum filiorum defuncti Joannes. Isti autem respective succedunt propriae matri vel aviae, nempe filius Petri et Paulus succedunt Titiae, filii vero Jaannis succedunt Semproniae.

(7) *Exemplum :* Titius habet duos filios legitimos Petrum et Paulum, et Joannem filium naturalem, sed legitimatum — Haereditas Titii in tres partes aequales erit dividenda.

(8) *Exemplum :* Titius genuit Petrum. Petrus autem habet tres filios, Paulum quem adoptavit, Joannem legitimum, et Jacobum naturalem, quem legitimavit—Patri Petro omnes tres filii aequaliter succedunt, sed avo Titio soli succedunt Joannes et Jacobus.

(9) Portio debita ascendenti vel ascendentibus minor esse non debet media parte: ex art. 831.

(10) *Exemplum*· Titius habet tres fratres Petrum, Paulum ac Joannem. Paulus (*defunctus*) habet tres filios.—Titii haereditas dividitur in tres partes aequales: una est Petri, alia filiorum Pauli, alia Joannis.

N. II. — *De haereditate intestata irregulari* (8).

Q. *Quotuplex haereditas intestata irregularis?*

R. Triplex est pro triplici quasi personarum qualitate, quas complectitur. Sunt 1 filii naturales; 2 conjux superstes; 3 fiscus.

1. *Successio filiorum naturalium.* Licet lex neget filiis naturalibus titulum haeredis, iisdem tamen (si ut tales sunt probati) elargitur jus succedendi *vel* in bonis omnibus suorum genitorum, ubi deficiant alii parentes legitimi; *vel* in parte eorundem, ubi adsint alii haeredes: quae pars est major, vel minor pro haeredum qualitate Vid. ius civ. Neap. art. 674 (1). Hoc tamen jus non conceditur filiis adulterinis, incestuosis ac sacrilegis, quibus datur tantum jus ad alimenta, si iisdem careant neque in aliqua arte mechanica fuerint instructi. Vid. ius civ. Neap. art. 678 et seq.

2. *Successio conjugis superstitis.* Si conjux defuncto superstes sit solus, succedit in omnibus defuncti substantiis: ex art. 683. Si habeat filios, et conjux sit pauper habebit alimenta vitalitia in quarta parte fructuum haereditatis, si numerus eorum non sit maior tribus; si maior vero ipsa alimenta non excedent fructus portionis virilis; in art. 689 et seq.

3. *Successio fisci.* Istis omnibus deficientibus, haereditas devolvitur ad fiscum. Vid. ius civ. Neap. art. 673 et 684: *fiscus post omnes*, regula est iuris.

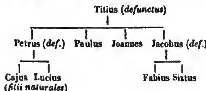
Corollarium.—*De haereditate jacente.*

Q. *Quid de haereditate jacente?*

R. Quando alicujus substantiae non agnoscitur haeres, vel ii qui cogniti sunt, haereditati renuntiaverunt, haereditas illa dicitur *jacere* vel *jacens*, quasi nempe sit sine domino: ex art. 730. Jam vero quando haereditas talis evadit, deputatur ad eam administrandam idonea persona curatoris nomine nuncupata: in art. 731 et seq. Si omnes usque ad 12^{m} gradum haeredes renuntient, nec existant filii naturales, nec conjux, haereditas devolvitur ad fiscum. Item si non cognoscitur haeres, nec post 30 annos aliquis compareat, haereditatem praescribit fiscus (2). In iure civ. Neap. art. 673, 683, 684, et 706.

(1) *Exempla*: Titius habet duos filios: Petrum filium naturalem, Paulum filium legitimum. Petrus habet jus ad quartam partem Titii haereditatis. Titius habet patrem et matrem, ac Petrum filium naturalem. Quarta pars Titii haereditatis debetur ejus filio naturali; reliqua genitoribus — Titius habet duos fratres germanos, ac unum filium naturalem. Dua tertiae partes haereditatis Titi sunt filii naturalis, alia tertia pars, est fratrum ejus.

Aliud ponamus exemplum, seu *schema*.

Si Paulus moriatur, ei succedunt Joannes in capita, Fabius et Sixtus in stirpes: unde haereditas in duas partes tantum dividitur. Cajus autem et Lucius excluduntur penitus; filii enim naturales nullum habent jus in bona propinquorum patris vel matris eorum; sicuti neque isti propinqui in bona dictorum filiorum naturalium: ut ex art. 677.

(2) Cod. Alb. art. 1034, et seqq.—C. G. 811 — C. P. 934—C. M. 1915.

DISPUTATIO TERTIA

DE MODIS ADQUIRENDI RERUM DOMINII JURIS CIVILIS PARTICULARIBUS

Modi hujusmodi sunt *praescriptio* et *contractus*. Ob magnam rerum dicendarum copiam duabus dissertationibus illos explicabimus.

Dissertatio Prima.

DE PRÆSCRIPTIONE (1).

Q. 1. *Quid est praescriptio, et an legitime inducta?*

R. Praescriptio, quae hodie non distinguitur ab usucapione (2), definitur: *medium institutum ad acquirendum aliquod jus, vel ad obtinendam liberationem ab aliqua obligatione, mediante lapsu temporis a lege praefiniti, et sub conditionibus a lege ipsa statutis.* Vid. ius civ. Neap. art. 2125 (3). Ex quo patet duplicem esse distinguendam praescriptionem unam *acquisitivam*, et *liberativam* alteram. Medium est praescriptio vere legitimum et justum apud omnes populos pro acquirendo rerum dominio in utroque jure, civili nempe et canonico, expresse approbatum (4), et vim proinde habens in utroque foro: externo, id est judiciali; et interno, id est conscientiae. Imo praescriptio si non oritur immediate a jure naturali, ei tamen valde couformis est, et in eo fundamentum habet; cum tota innitatur bono communi (5), quatenus boni communis summopere interfuit, ut jus loquitur, 1 *ne scilicet quarundam rerum diu, et fere semper incerta dominia essent; 2 ut aliquis litium finis esset*; 3 ut possessores tranquillo animo in possessione sua serventur, neque *prope immortali timore teneantur; 4 ad vitandam miserorum segnitiem, et longi temporis errorem et confusionem* (6). Quare Angelicus de praescriptione ait: *dicendum, quod siquis praescribat bona fide possidendo, non tenetur ad restitutionem, etiamsi sciat alienum fuisse post praescriptionem* (7). Imo tanta vis est praescriptionis, ut aliquando ipsa currat in ipsis etiam delictis. Vid. ius civ. Neap. art. 613 et seq. (8).

Q. 2 *Quinam potest praescribere?*

R. Regula generalis est, ut illi omnes praescribere possint, qui capaces sunt adquirendi dominii: sicque etiam corpora moralia, uti Ecclesia, communitas, publica instituta non secus ac privatae personae praescribere possunt, et praescriptioni subduntur. Vid. Ius civ. Neap. art. 2133. (9) — Praescriptio autem est contra alios: unde nemo contra se ipsum praescribit; neque sane actus ex errore gesti nocere debent erranti: hinc si beneficiatus jam a multo tempore ex errore quatuor celebraverit in hebdomada Missas, cum tamen ex Beneficii fundatione non obligetur nisi ad duas, non ideo ipse tenebitur in posterum ad quatuor.

Q. 3. *Quotuplex est praescriptio?*

R. Praescriptio, licet ex natura sua sit una semper et eadem; potest tamen claritatis gratia in duplicem quasi speciem dividi ratione temporis quod requiritur in ju-

(1) V. Liguori. *Op. Mor.* l. 3. nn. 604, *et seqq.*; et *Hom. Apost.* Tr. x. nn. 10 *et seqq.*

(2) Nempe usucapio est acquisitio juris; praescriptio autem est liberatio ab aliqua obligatione. Usucapio dicitur; quia res *capitur usu*, praescriptio vero sic dicitur, quasi *exceptio*, quia per eam exceptio opponitur domino rei: *praescriptio*, ait Forcellini, *in re forensi est exceptio, qua quis alterum ab agendo summovet et repellit.*

(3) Art. 2354—C. A. civ. § 1451. Hic v. Ferrero, *Trattato delle prescr.*

(4) De jure civili communi patet ex variis titulis, *de praescript.*: de jure canonico patet ex *causa* 16. q. 3 c. 2. Praesulum, etc. Si quis esset locus, in quo ex lege civili non sit admissa praescriptio, ista neque in foro interno locum haberet quoad res mere civiles; cum omnis praescriptionis vis in una lege fundamentum habeat. Liguori, *Op. Mor.* l. 3. n. 517.

(5) Aliunde nemo negare potest, quod respublica possit de bonis privatorum disponere, si bonum publicum exigat; et tunc quod dominus ait invitus, est irrationabile.

(6) Digest. L. 14. t. 4. *De usurp. et usucap.* lege 1—T. 10 *Pro suo* l. 5—Codic. L. 7. T. 39. *De praescrip. 30 vel 40 annor.* l. 7. — Decr. Greg. L. 2. T. 26. c. 5.

(7) Quodl. 2. a. 74.

(8) Cod. poenalis Albert. art. 144.

(9) Cod. Alb. art. 2362 — C. A. 1472 — C. G. 2226—C. P. 2339—C. M. 2268.

re ad eam legitime peragendam. Alia est *brevis temporis*, quam appellamus *ordinariam* sive *particularem*: et complectitur spatium sex mensium ad decennium. Alia est *longi temporis*, quam appellamus *generalem*: et complectitur spatium annorum triginta.

Q. 4. *Quaenam sunt conditiones ad legitime praescribendum?*

R. Conditiones ad legitime praescribendum sunt, ut res ad praescribendum sit apta, ut adsit bona fides, titulus, possessio et tempus a lege definitum. Quae quidem conditiones sunt de necessitate; nam lex humana, a qua vim habet praescriptio, non nisi sub illis eam admittit. Hisce autem versiculis exprimi solent:

Non usu capies, nisi sint tibi talia quinque:
Sit res apta, fides, titulus, possessio, tempus.

1. *Res apta*: praescriptionis nempe capaces non sunt res illae, quas ut tales declarat lex ipsa civilis, a qua praescriptio inducta est. In iure civili Neap. res praescriptionis incapaces sunt: — 1 res, quae aut non sunt in civili commercio, uti res sacrae, v. g. Ecclesiae, coemeteria; aut possideri nequeunt, ut sunt jura spiritualia (v. g. absolvendi) a laicis ex art. 2152 (1). Item neque ea quae sunt juris naturalis et divini: sic subditus nequit praescribere immunitatem ab obedientia; — 2 res precario possessae ex art. 2142; — 3 res vi ablatae quoad possessorem malae fidei ex art. 2159. Res vero istae, si mobiles sunt, post triennium non amplius admittunt ullam in dominis suis actionem pro iisdem repetendis a possessore quocumque. Vid. ius civile Neap. art. 2185; — 4 actio ad reclamandum statum proprium relate ad filium. Vid. ius civile Neap. art. 250. (2).

2. *Fides*, nempe *bona* (3): cujus nomine intelligitur *illa animi affectio*, seu *persuasio*, *qua quis prudenter judicat rem*, *quam possidet*, *esse suam*. Hinc jus: *oportet*, *ut qui praescribit*, *in nulla temporis parte rei habeat conscientiam alienae* (4); iterum: *possessor malae fidei ullo tempore non praescribit* (5). Et sane *possessor malae fidei est in continuo statu peccati mortalis*, *rem alienam scienter detinendo; illa autem, quae sine peccato esse non possunt, nulla praescriptione firmantur*, ait Angelicus (6). Non est ergo dubitandum, quin ius civ. Neap. (quod valet de ceteris Codicibus civilibus) bonam fidem supponat saltem initio praescriptionis; cum certe numquam in mentem venerit Legislatoris transferre dominium alicujus rei in possessorem malae fidei: quod esset approbare ipsum furtum. Quod autem praescriptione generali annorum triginta generatim cautum sit, ut omnes actiones tam reales, quam personales extinguantur omnino spatio triginta annorum (7) a die, quae natae sunt et eas experiendi potestas fuit; id tantum pro foro externo statutum est, ne praetextu malae fidei turbentur possessiones et lites in infinitum protrahantur. Vid. ius civ. Neap. art. 2168.

Bonae fidei obstare possunt tum *ignorantia*, ut cum quis credit rem, quam possidet, esse suam, cum tamen non sit; tum etiam *dubium* ut cum quis dubitat, an rem quam possidet sua sit necne. — Ignorantia duplex est: alia facti, et ea est qua quis scit legem, sed ignorat tale factum esse legi oppositum, ut si sciat v. g. minores contrahere non posse; ignoret tamen personam quacum hic et nunc contrahit, esse minorem: alia juris et ea est qua quis cognoscit quidem factum, sed ignorat legem illud prohibentem, ut si sciat talem, quacum contrahit, esse minorem; sed ignoret legem illum prohibentem contrahere. Porro ignorantia facti invincibilis (8) ne dum impediat, imo eam inducit; cum bona fides semper ex aliqua ignorantia oriatur: hinc jus, *facti ignorantia prodesse constat* (9). At ob-

(1) Cod. Alb. art. 2361—C. A. civ. §§ 1455 et seqq.—Et loc. cit. pro ceteris.

(2) Cod. Alb. art. 169, 2411 — C. G. 328, 2270 — C. P. 360, 2369—C. M. 394, 2313.

(3) Et quidem bona fides *theologica* requiritur, quae nempe excludit peccatum; etsi in foro externo habeatur uti sufficiens bona fides *juridica*, ea nempe quae excludit indicia, ex quibus in foro civili mala fides probari possit.

(4) Decr. Greg. L. 2. t. 26. c. 20. *Quoniam omne*.

(5) Reg. 2. jur. in 6.

(6) In 4. D. 41. q. 1. a. 5. et q. 1. 2.

(7) Cod. Alb. art. 2397 — C. A. 1463 — C. G. 2262—C. P. 1304—C. M. 2301.

(8) *Quid* (addes), *si quis putet rem esse suam ex ignorantia culpabili? poteritne iste praescribere?* Vel ignorantia haec est graviter culpabilis, vel leviter: si 1, non potest praescribere; quia nemo ex propria culpa debet commodum reportare; si 2, videtur nobis probabilius cum Alasia praescribere posse; nam in Concilio Lateranensi IV non damnatur, nisi sola fides cum peccato mortali. Adde si ignorantia leviter mala impediret praescriptionem, res esset innumeris scrupulis obnoxia; nam posset quilibet illas suspicione agitari quotidie. V. Liguori, *Op. Mor.* l. 3. n. 511.

(9) L. 4. ff. *de juris et facti ignor.*

est praescriptioni ignorantia juris juxta communem peritorum sententiam; hinc iterum in lege habetur: *juris ignorantiam in usucapione negatur prodesse* (1). Excipe nisi agatur de ignorantia juris invincibili in praescriptione tricennaria; cum per hanc omnis actio extinguatur—Quod vero pertinet ad dubium, si illud oriatur initio possessionis, utique tollitur bona fides; quia, eo stante, esse non poterat in possessore illa animi affectio, qua putaret rem esse suam. Si vero illud oriatur in decursu, tunc dubitans tenetur diligentiam adhibere ad veritatem inveniendam, ne imprudenter se periculo exponat alienum possidendi. Quod si, adhibita diligentia, dubium perseveret, ex communi et probabiliori sententia potest rem illam sibi retinere; quia in dubio melior est conditio possidentis: unde stante tali dubio speculativo, formari potest laudato principio conscientia certa seu bona fides. Ita celebriores theologi Habert, Anacletus, Billuart, Covarruvius, Croix, Gousset, Lessius, Lugo, Navarrus, Sylvester, Sylvius aliique bene multi contra Sotum et alios.

3. *Titulus justus:* titulus generatim est causa, propter quam aliquid possidemus. Hic non agitur de titulo vero; nam tunc non esset necessaria praescriptio, quia nemo rem suam praescribit: sed de titulo agitur, qui suapte natura habilis habeatur ad transferendam proprietatem, ut esset venditio, donatio. Claritatis gratia quadruplex hoc in loco distinguitur titulus: coloratus, existimatus, praesumptus et vitiosus—*Coloratus* sive apparens est qui occulta laborat nullitate: esset v. g. si a Titio rem emerim, quam putabam esse Titii; cum tamen esset Sempronii—*Existimatus* est qui prudenter creditur interfuisse, licet non interfuerit: v. g. si filius ex haereditate possideat aliquam rem, quae a patre putetur empta; cum tamen empta non sit—*Praesumptus* est quando allegari non potest certus titulus, sed ob temporis diuturnitatem praesumitur interfuisse—*Vitiosus* tandem est qui caret aliqua conditione a lege statuta.

Jam vero ad legitimam praescriptionem titulus vitiosus allegari non potest; quia dispositiones legis nunquam reputantur ignotae: unde axioma: *melius est non habere titulum, quam titulum vitiosum*. Vid. jus civ. Neap. art. 2173. Titulus vero vel coloratus vel existimatus requiritur et sufficit, cum tunc satis salvetur bona fides. Nempe ad praescriptionem *ordinariam particularem*, seu *brevi temporis* (minoris nempe annorum triginta) titulus coloratus. Vid. jus civ. Neap. art. 2171 et seq. Attamen ad praescriptionem generalem, seu longi temporis, nempe annorum triginta titulus praesumitur ex ipsa temporis diuturnitate. Et ideo qui in sui favorem producit praescriptionem hanc, non tenetur probare ejusdem titulum. Ex cit. art. 2168.

4. *Possessio*, quae quidem solet definiri *detentio rei vel fruitio juris per se aut per alium, qui nostro nomine rem illam detinet, vel jus illud exercet.* Haec porro est fundamentum praescriptionis; unde in jure: *sine possessione praescriptio non procedit*(2) Ut tamen valeat possessio, ex jure civ. Neap. art. 2135 debet esse *continua*, ac proinde sine interruptione toto tempore praefixo; *pacifica*, unde actus violentiae eam nequeunt constituere; *publica*, id est talis, ut is contra quem currit praescriptio, eam cognoscere possit et reclamare, si vellet accurate attendere: sic qui furtim aquam haurit ex alieno puteo, licet per longum tempus id agat, jus non acquirit illo clandestino usu aquam ab illo fundo hauriendi; *non aequivoca* seu dubia, sed certa, id est demonstrata per actus attestativos verae possessionis, ita ut qui possidet, moraliter certus sit se non alterius, sed proprio nomine possidere: alioquin non adesset bona fides; tandem *titulo proprietarii*: hinc qui detinet rem nomine alterius, ut colonus, depositarius et tutor, nequit praescribere. Item praescriptio non currit in facultativis, vel in actibus simplicis tolerantiae. Vid. ius civ. Neap. art. 2139. (3).

5. *Tempus a lege definitum:* nova lex civilis nullum tribuit privilegium bonis Ecclesiae (4), quae proinde coram ea lege

(1) Loc. cit.

(2) Reg. juris in 6.

(3) « *Esempio:* Per 30 anni io mi sono astenuto dal fabbricare sul mio fondo: il mio vicino non ha acquistato il diritto d'impedirmi di fabbricare dopo questo corso di tempo; poichè fabbricare, o non fabbricare sono atti di mera facoltà— Similmente se lascio pascolare per 30, o 40 anni il bestiame del mio vicino in una delle mie terre incolte, è un atto di semplice tolleranza, ond' egli non può valersi per la prescrizione ». *Gousset.*

(4) Quoad res Ecclesiae praescribendas ex legibus Romanis confirmatis ab ipso jure canonico haec notantur:—1 pro bonis immobilibus Ecclesiae requiruntur 40 anni. Et pro immobilibus Ecclesiae Romanae 100. An autem pro mobilibus Ecclesiae

praescribuntur uti cetera bona art. 2132 (1). Tempus autem ad praescribendum computatur in dies, non in horas: mensis vero computatur spatio triginta dierum, et praescriptio completur, completa die termini. Vid. ius civile Neap. art. 2166 et seq. (2).

Q. 3. *Quod temporis spatium requiritur ad praescribendum?*

Vel agitur de *generali*, vel de *particulari* praescriptione:

1 Ad praescriptionem *generalem* requiritur spatium triginta annorum. Sed contra hanc opponi possunt causae, quae ex iure *vel* impediunt, *vel* interrumpunt, *vel* suspendunt eiusdem cursum et effectum; non tamen exceptio proveniens a mala fide, aut a defectu tituli: in art. 2168, 2148 et seq. 2157 et seq.

2 Praescriptio *particularis* alia perficitur spatio *sex mensium;* alia *unius anni*; alia *biennii;* alia *quinquennii*; alia *decennii*; (3) quae vero in iure Neap. non est sub rubrica particularium praescriptionum, ut videre est in art. 2171 et seq. et art. 2177 et seq. (4).

Spatio sex mensium praescribuntur actiones.

1 *Magistrorum*, et eorum, qui vel scientias, vel artes edocent, pro menstruis tamen lectionibus.

2 *Cauponarum* tum quoad cibaria, tum quoad praestita hospitia.

3 *Servorum*, quorum servitus pacta sit ad mensem, *mercenariorum*, et *operariorum*, tum quoad mercedem, tum quoad operam.

Spatio unius anni praescribuntur actiones.

1 *Medicorum*, *chirurgorum*, et *pharmacopolarum* pro solutione expensarum, quos ipsi fecerunt, et pro honorario ipsis debito.

2 *Ianitorum* (vulgo *uscieri*) pro mercede videlicet ipsis debita ob actus ab ipsis notificatos.

3 *Mercatorum* pro mercibus nempe, quas vendiderunt privatis non mercatoribus.

4 *Magistrorum*, qui domi alunt iuvenes discipulos quoad pensionem ipsis debitam, et quoad pretium eorum instructionis.

5 *Servorum*, quorum videlicet merces pacta sit ad annum.

Spatio biennii praescribuntur actiones.

1 *Patrocinatorum*, a die terminatae litis, vel revocationis patrocinii, vel conciliationis partium, pro expensis et honorariis, quae ipsis essent persolvenda.

2 *Ianitorum* (vulgo *uscieri*) quoad rationem reddendam a die mandati vel notificationis actorum commissorum.

Spatio quinquennii praescribuntur actiones.

1. *Iudicium* et *patrocinatorum* quoad onus reddendi rationem scripturarum, quae lites respiciunt, et quoad acta non absoluta.

2. *Eorum*, qui exigunt pensiones *census perpetui*, vel *vitalitii*, vel *alimentarii*, vel *domus conductae*, aut *fundi* item *conducti*.

3. Et *omnium illorum* denique, qui percipiunt fructus vel ob mutuatam pecu-

requiratur idem tempus 40 annorum, affirmant Anacletus, Hostiensis, Panormitanus. etc. dicentes quod in textu non fit distinctio; alii negant aeque probabiliter. Sede autem vacante, contra Ecclesiam non currit praescriptio;—2 Possidens Beneficium aut illius fructus per tres annos, juxta regulam Cancellariae, etiamsi titulus fuisset nullus, praescribit; modo non intercesserit intrusio, aut simoniacus ingressus (Liguori *Homo Ap.* Tr. x. n. 10);— 3 dicunt Layman, Navarrus, Gobat, etc. posse praescribi numerum Missarum, ac circumstantias appositas in fundatione 20, aut 30, aut saltem 40 annis Sed verius id non admittitur; quia Tridentinum interdicit posse derogare illis oneribus; et Pius IV confirmans Concilium, declaravit irritum quidquid in posterum contra factum fuisset. Dicit autem Croix cum aliis communissime clausulam Decreti irritantem ligare etiam ignorantes, et in causis beneficialibus inficere titulum possessionis (Liguori, *Homo Ap.* Tr. xv. n. 74);— 4 etiam decimae possunt praescribi, si adhuc praelatis necessaria maneant sustentationi; sed necessaria est bona fides, et requiruntur 40 anni cum titulo: sine titulo requiritur tempus immemorabile (Liguori, *Homo Ap.* Tr. xx. n. 84).

(1) Cod. Alb. art. 2362—C. A. 1472—C. G. 2226—C. P. 2339—C. M. 2268.

(2) Cod. Alb. art. 2395—C. A. 1465—C. G. 2260—C. P. 2346—C. M. 2289.

(3) Quoad res mobiles, quas qui bona fide possidet, illico suas facit, cum possessio in his habeatur ut titulus: *riguardo ai mobili il possesso vale per titolo* (art. 2185). Attamen si agatur de rebus furtivis vel deperditis, dominus eas triennii spatio potest repetere a quovis possessore; sed adverte si iste tertius possessor eas emerit occasione nundinarum vel publicae venditionis vel a mercatore venditore harum rerum, dominus, ut eas recuperet, debet solvere quanti emptae fuerunt (art. 2186). Quae singularis dispositio pro mobilibus probabilius obtinet etiam in conscientia ex mente legislatoris, ut communius docent Gury, Gousset, Bouvier aliique moderni.

(4) Quoad alios codices vid. Cod. Alb. art. 2399, et seq.—C. A. civ. § 1491—C. G. 2271—C. M. 2316.

niam vel ob omne illud, pro quo solvitur ad annum, vel ad tempus minus.

Spatio decennii 1 praescribuntur actiones contra possessores immobilium ex justo titulo et bona fide; 2 praescribuntur actiones contra *architectos*, et *redemptores* (vulgo *impresarii*) qui sic censentur liberati ab onere praestandi evictionem (vulgo *garantia*) pro factis operibus. Vid. ius civile Neapolitanum art. 2171 et seq.

Ceterum hoc maximum interest discrimen inter *particulares* praescriptiones, et alias: — 1 quod *particulares* currant etiam contra minores, et interdictos: attamen minores et interdicti habent regressum adversum eorum tutores ex art. 2184 (1) — 2 quod in illis bona fides non supponatur, et ideo aliquando admittitur *probatio jurata* de facta solutione: ex art. 2181; — 3 denique quod minime per eas *conscientiae obligatio* solvatur, alioqnin lex faveret ei, qui in culpa est ac mora solvendi. Unde earum vis in eo tantum sita est, ut denegetur actio in iudicio, ne lites multiplicentur, neque casus veniat ut iterum debita solvantur, quum facillime minima debita a mente excidere possint.

Hinc videant, si tuti esse possint in conscientia qui cum mala fide has praescriptiones opponunt, vel malitiose differunt satisfacere propriis justitiae obligationibus de anno in annum, ut sic valeant ipsi eas opponere; quod enim amplius convenire non possint in judicio non est ope praescriptionis, sed vi praesumptae solutionis: qui ergo certus est solutionem non esse factam, ab obligatione solutionis per praescriptionem minime eximitur.

Q. 6. *Quando praescriptio dicitur interrumpi, et dormire?*

R. Ad 1: Praescriptio dicitur interrumpi, quando aliquod impedimentum intervenit, quod illam jam inchoatam extinguat; idque contingere potest naturaliter et civiliter. *Naturaliter* cum quis a possessione dejicitur, et rei fruitione privatus ultra annum fuit vel ab anteriori ejusdem proprietario vel a tertio: tunc de novo incipienda est. *Civiliter* quando intervenit litis contestatio vel injunctio, aut cum quis sequestrum indicit. Item per citationem coram judice licet incompetenti: aliter est si citatio nulla sit defectu formae, si actor a petitione recedat, si perimi sinat instantiam, vel petitio rejiciatur (2).

R. Ad 2: Praescriptio dicitur dormire seu suspendi, cum tale eidem impedimentum opponitur, ut eo remoto, tempus praecedens queat cum tempore subsequenti computari atque conjungi. Porro suspenditur praescriptio tum ratione personarum, tum ratione objecti — *Ratione personarum* suspenditur: 1 *quoad* minores, interdictos et absentes a regiis ditionibus causa alicujus officii civilis vel militaris: necnon quoad milites tempore belli; 2 *quoad* uxores, durante matrimonio, respectu fundi dotalis, nisi praescriptio inceperit antequam dotalis esset: item quoad fundum speciali hypothecae suppositum pro dote et contractu nuptiali: item quoad bona propria uxoris, si maritus, qui ea bona absque consensu uxoris distraxit, eorum evictionem praestare tenetur: quod etiam dicendum est de aliis casibus, in quibus actio mulieri competens eidem tribueret regressum in maritum; 3 *quoad* conjuges intra se invicem — *Ratione autem objecti*, circa quod versatur, praescriptio suspenditur: 1 *quoad* credita conditionata, usquedum conditio fuerit impleta: 2 *quoad* actiones ad rei evictionem praestandam, usquedum res aliqua fuerit evicta: 3 *quoad* credita, quorum solutio certo tempore pacta fuit, usquedum solutionis tempus sit elapsum; — 4 *quoad* credita haeredis, qui cum beneficio inventarii haereditatem acceptavit. In jure civili Neapolitano art. 2158 et seq. (3).

Q. 7. *Quandonam praescriptio est vitiosa in sui principio?*

R. Est vitiosa praescriptio in sui principio, si talis ei opponitur defectus, vi cuius ne posset quidem ea legitime inchoari. Sic si antecessor rem furto possideat, et eius successor agnoscat, nequit inchoare praescriptionem; quia in ipso principio deest bona fides.

Q. 8. *Quid si possessio transeat in diversos possessores?*

R. En juris civilis Neapolitani art. 2141 determinatio: *per compiere la prescrizione, può il possessore unire al proprio possesso quello del suo autore, in qualunque modo gli sia succeduto, sia a titolo universale o particolare, sia a titolo lucrativo o oneroso* (4).

(1) Quoad alios codices vid. cod. Alb. art. 2386 — C. A. civ. 1475, 1495 — C. G. 2252 — C. P. 2341 — C. M. 2291 et seqq.

(2) Cod. Alb. art. 2377 — C. A. 1497 — C. G. 2232 — C. P. 2357 — C. M. 2282.

(3) Cod. Alb. art. 2385 — C. A. 1494 — C. G. 2251 — C. P. 2342 — C. M. 2291.

(4) Però, coloro che posseggono in nome altrui, non possono mai prescrivere per qualunque corso di tempo. Il fittaiuolo, il depositario, l'usufruttua-

Quid (dices) *si quis dubitet, vel certus sit de mala fide sui antecessoris?* Si dubitet tantum, post adhibitam diligentiam ad veritatem dignoscendam, potest praescribere etiam in conscientia; quia mala fides in antecessore praesumi non debet: et nemo habendus malus, nisi probetur. Si vero certus sit de fide mala sui antecessoris, nullimode potest praescribere; et si rem non restituat, reus est furti—An vero ipse a praescriptione inchoanda impediatur, si ignoret malam fidem sui antecessoris, distinguendum est: non impeditur, si ei succedat titulo particulari, v. g. legato, vel contractu; quia ipse tunc non repraesentat personam defuncti. Impeditur autem si succedat titulo universali (1); quia tunc sicuti succedit in onera, ita et in vitia defuncti, cujus personam sustinet: hinc si res ab antecessore fuerit furto ablata, ejus successor universalis nequit in conscientia rem illam praescribere, licet sit in bona fide (cum invincibiliter ignoret malam fidem antecessoris) ideoque statim ac id advertit, rem domino suo reddere debet (*O*).

Q. 9. *Quandonam praescriptio cessat?*

R. Praescriptio cessat per *renuntiationem* non solum expressam, sed etiam tacitam; quae ex aliquo facto deducitur.

Ut autem quis huic beneficio renuntiare possit, requiritur 1 ut illud iam acquisierit: 2 ut potestate fruatur alienandi.

Non obstante renuntiatione, si sint quorum interest, praescriptio adhuc opponi potest; quum haec sit ius reale. Vid. ius civile Neapolitanum art. 2126 et seq.

Dissertatio Secunda.

DE CONTRACTIBUS (2).

Q. 1. *Quid est contractus?*

R. Contractus sic dictus, quia duorum vel plurium voluntates in unum veluti trahit, sumitur *late*, vel *stricte*.

Late idem est ac pactum, seu pactio (dicta quasi pacis actio), ac definitur: *duorum vel plurium in idem placitum consensus*, obligationem videlicet pariens in una saltem parte, ut subintelligunt (3).

Stricte acceptus definitur: *ultro citroque obligatio* (4); seu *duorum pluriumve in idem consensus obligationem pariens in utraque parte*. Saepe tamen haec duo promiscue usurpantur, ut in jure civili Neap. art. 1055 ubi contractus definitur: *obligatio unius vel plurium* etc.

Heic operae pretium est iudicare etiam *quasi-contractum*, qui potest definiri: *factum hominis voluntarium, ex quo enascitur aliqua obligatio erga tertium, ac interdum mutua partium inter se obligatio*: art. 1325. Heic locum habere potest etiam inter illos, qui consensu sunt incapaces, quum consensus ex ipsa aequitate praesumatur.

Duae autem sunt illius species: 1 *negotiorum gestio*, et evenit quando quis alterius negotium suscipit, proprietario licet inscio. Hic tenetur se habere uti bonus paterfamilias, et negotium laudabiliter gerere; habet tamen ius, et servetur indemnis: ex art. 1326 et seq.

2 Est *solutio rei sibi indebitae*, idque

rio, e tutti gli altri che tengono precariamente la cosa del proprietario, non possono prescriverla art. 2142.

Similmente non possono prescrivere gli eredi di coloro che tenevano la cosa altrui in forza di uno de' titoli enunciati nel precedente articolo. Art. 2143. Coloro ai quali i fittaiuoli, i depositari, ed altri possessori a titolo precario abbiano trasferito la cosa con un titolo traslativo di dominio, possono prescriverla art. 2145. Quoad alios codices vid. Cod. Alb. art. 2370— C. A. 1493— C. G. 2236 — C. P. 2356—C. M. 2276.

(1) Attamen Gousset cum aliis docet, quod in praescriptione 30 annorum neque successori universali mala fides antecessoris nocet; quia tunc omnes actiones praescribuntur: unde qui fundum titulo universali ab auctore malae fidei accepit, illudque per 30 annos bona fide possidet credens esse suum, illius dominium adquirit in conscientia. Imo Talento hoc generatim admittit de omni praescriptione: « quum hodierno nostro jure (ait) bona fides expresse non requiratur, et res ex solo conscientiae judicio definienda sit, existimamus malam fidem auctoris impedire non posse sui successoris praescriptionem; etenim successor est in bona fide, quae coram Deo excusat: et aliunde unitas personae auctoris cum successore est vera fictio, quae operari non debet ultra ejus dispositiones; ergo cum nihil desit sive in foro externo sive in interno foro, valebit praescriptio successoris, dummodo toto tempore ad praescribendum requisitio in bona fide perseveraverit ». Verum hoc est contra commune; et sane bona fides expresse requiritur, uti fundamentum—V. Liguori, *Op. Mor.* l. 3. n. 512.

(2) V. Liguori, *Opus Mor. l. 8. n. 707, et seq.*

(3) L. 1. ff. de pactis.

(4) L. 10. ff. de verb. signif.

contingit quando quis bona vel mala fide aliquid accepit; qui procul dubio ad restitutionem tenetur, quum omnis res clamet ad dominum. Vid. jus civile Neapolitanum art. 1330 et seq.

Q. 2. *Quotuplex est contractus?*

R. Contractus dividitur praecipue:

1 In *nominatum*, et *non nominatum*. Contractus *nominati* sunt qui habent *speciale* nomen, uti emptio, venditio, locatio.

Ad quatuor classes revocantur contractus nominati; quia quatuor modis conficiuntur, nempe *re*, *verbis*, *literis*, et *consensu*:—1 *re*, nempe traditione rei, ut fit mutuum, depositum, commodatum;—2 *verbis*, formulis nempe a lege praescriptis, sive stipulatione. Hodiernis vero moribus verborum formulae in usu amplius non sunt; ideoque omnis seria promissio locum tenet stipulationis;—3 *litteris*, idest scriptura;—4 *consensu*, quando solo consensu perficitur contractus, uti emptio et venditio.

Contractus vero *innominati* sunt qui carent nomine *speciali*; sed retinent genericum *pacti*, vel *contractus* vocabulum. Istorum quoque classes sunt quatuor, nempe;—1 *do ut des*, v. g. *do tibi frumentum, ut tu des mihi vinum;*—2 *do ut facias*, v. g. *do tibi frumentum, ut nepotem meum edoceas;*—3 *facio ut des*, v. g. *servus meus vestimenta tibi poliet vel sarciet, ut des mercedem postea constituendam;* — 4 *facio ut facias*, v. g. *facio pro te iter usque Romam; ut tu amicum meum infirmum cures* (1).

2 In *purum*, et *non purum*. Primus est, cui nihil adiungitur, sed absolute fit: v. g. vendo tibi equum. Alter est, cui adjungitur aliquid, v. g. conditio aliqua; ut promitto tibi 100 aureos, si lauream doctoralem consequeris.

3 In *formalem*, et *virtualem*. Ille adnexum habet *expressum*, contrahentium consensum: ut si expresse duo contrahant de aliqua re. Iste vero *nonnisi tacitum* consensum habet adnexum; seu est ille, in quo tacite et implicite suscipitur obligatio justitiae ex susceptione alicujus facti. Sic eo ipso, quo quis medetur, suscipit simul obligationem tale munus diligenter obeundi.

4 In *bilateralem*, et *unilateralem*. *Bilateralis* (2) est, in quo uterque contrahentium obligatur, ut in venditione; *unilateralis*, in quo unus tantum obstringitur, ut in donatione. Primus vocatur etiam *onerosus*, quia onus importat ex parte utriusque; alter vero vocatur *gratuitus*, *beneficus* seu *lucrativus*, quia vergit utilitatem unius absque alterius onere (3).

5. In *realem* et *consensualem*: realis est qui in sua specie non perficitur nisi per rei, de qua convenitur, traditionem: ut est mutuum, depositum etc. Consensualis est qui solo contrahentium consensu rite exhibito completur, uti est locatio, venditio etc.

6. In *contractum bonae fidei*, et *stricti juris*. Heic *bona fides* sumitur pro bono et aequo; unde contractus *bonae fidei* est qui non ex rigore verborum accipitur, sed ex benigna aequitate et interpretatione: ut evenit in deposito, in commodato, ac pignore. Contractus vero *stricti juris* est in quo id unum spectandum est, de quo nempe nominatim et expresse fuit conventum, puta in donatione scripta.

7. In *vestitum*, et *non vestitum* seu *nudum*. *Vestitus*, qui legis formam ita induit, ut in foro etiam externo pariat actionem. *Nudus*, qui tali caret fundamento, ut actionem in foro externo non habeat.

Q. 3. *Quotupliciter considerari potest contractus?*

R. Contractus considerari potest in genere, et in specie. Quaedam nempe conveniunt contractibus omnibus et sunt iisdem communia: quaedam autem sunt quorumdam tantummodo propria et specialia.

Materia omnis, quae ad contractus refertur vel ad restitutionem, ita est scitu necessaria, ut si in ea Confessarii non sint bene versati, ipsos in multa offendicula incurrere oporteat: quare videant tyrones quanto animorum conatu niti debeant in rebus his, ut bene omnia addiscant. Facile autem evenire poterit, ut quae principiis nostris inhaerentes dicturi sumus non omnibus satisfaciant: quaedam videbuntur sapere indulgentiam nimiam, quaedam nimiam austeritatem. Quoniam vero sententias nostras, ubi non facit Iuris Neapol. dispositio, desumpsimus ex doctrina s. Alphonsi, nostram defensionem adstruemus ipsiusmet verbis, qui scribit: «Testor Deum, » cujus honorem et animarum salutem mihi proposui, quod quidquid scripserim;

(1) Notandum tamen est, quod si illud quod datur, pretium est, tunc habetur contractus nominatus, nempe emptionis venditionis, uti si des Petro vinum, ut tibi pecuniam ille tribuat.

(2) Bilateralis dicitur etiam *sinallagmaticus*, a graeco nempe *syn*, una simul; et *allassó*, contrahere.

(3) Iterum *bilateralis* alius est *commutatorius*, in quo uterque contrahens censetur dare aut accipere aliquid aequivalens et certum, ut in venditione; alter *aleatorius*, si quod datur vel promittitur, ab eventu accidentali pendeat ut in ludis.

» non ab aliquo impulsus, aut verbis ali» quorum auctorum addictus, vel austeri» tati aut benignitati nimis adhaerens ad » haec scribenda me induxi, sed in quali» bet quaestione, praevio diuturno studio, » curavi quidem veritatem investigare » praecipue in iis, quae ad praxim magis » faciunt. Et propterea non solum diligenti » trutina perpendere elaboravi rationes, » quas Doctores classici tradunt, sed e» tiam plures doctos recentiores consulere » non neglexi.... Siquidem non tanquam » ovis (ut verbis utar rigoristarum) semi» tam scriptorum caeco ductu sectatus » sum; sed operam dedi, ut veritatem as» sequerer, aut sententias quae veritati » magis accedunt, amplexarer... Non prae» termisi rigidae sententiae auctores le» gere ac praecipue Merbesium, Contenso» nium, Habert, Nat, Alexandrum, Juve» ninum, Cabassutium, Tournely, Genet» tum, Petrocorensem, Concinam, etc. pa» ratus a sententiis meis desciscere, si de » veritate me convicissent. Sed quomodo » me convincere poterant, dum videbam, » quod ipsi (ut plurimum) magis conviciis » quam vi rationum sententias suas sua» dere conantur? quomodo in omnibus ad» haerere potuissem iis, qui opiniones suas » saepius veriores et Evangelio conformio» res praedicant, nonnisi quia rigidiores ? » et frequenter insultant in oppositas sen» tentias tanquam falsas ac Evangelio ad» versas, nonnisi quia libertati favent(1)?» Hisce notatis, jam sit:

CAPUT PRIMUM

DE CONTRACTIBUS IN GENERE

Heic complectimur quae contractibus omnibus sunt communia et aeque propria. Jam vero in contractibus omnibus haec considerare oportet:

1. *Personas*, quae contrahunt;—2 *res*, quae in contractum deducuntur; — 3 *consensum* contrahentium, qui solemnitatibus sit vestitus, quae lege praecipiuntur; — 4 *effectum* inde prosilientem, qui est obligatio.

Sine his quatuor nullus contractus proprie dictus esse vel concipi potest: sunt nempe tres quasi causae, quae ipsum contractum conflant; *efficiens*, id est *persona*; *materialis*, id est *res*; *formalis*, id est *consensus*; ex quo uti effectus sequitur *obligatio*. Vid. jus civil. Neapolitanum art. 1062.

Articulus I.—*Personae quae contrahunt*

Q. *Quaenam personae contractum inire possunt* ?

R. Omnis contractum inire potest, qui sufficiens animi judicium habet, neque a lege prohibetur; nam *ubi nulla lex obstat*, facultatibus naturalibus pro libito uti possumus. Diximus *ubi nulla lex obstat*; jure enim Neapolitano *alii* sunt, quibus fere omnes; *alii*, quibus nonnisi certi contractus vel in quibusdam casibus prohibentur:

Primo: omnes contractus prohibentur:

1. *Minoribus*, nisi tamen agatur de iis rebus, de quibus liberam habent administrationem. Vid. jus civile Neapolitano art. 1078 (2).

2. *Interdictis* (3), qui nempe aetate majores, *vel* habituali detinentur imbecillitate, dementia aut furore, licet aliquando potiantur lucidis intervallis: ut ex citato art.

3. *Uxoribus*, quibus ad contrahendum in iis, quae simplicem rerum domesticarum administrationem excedunt, requiritur consensus mariti verbis vel scriptis expressus (et in casibus a Lege indicatis etiam auctoritas Tribunalis). Excipe nisi *vel* mercaturam exerceant separatim a marito, *vel* testamentum, *vel* donationem pro ejus filiis condere velint, ut ex citato art. et ex art. 206 et seq. (4).

Secundo: certi contractus vel in quibusdam casibus prohibentur:

1. *Filiisfamilias*, quia etiamsi maiores, nequeunt usque ad 25ᵘᵐ annum absque consensu patris vel judicis detrahere aut hypothecae subjicere immobilia suis laboribus non acquisita, neque accipere mutuam pecuniam neque quidquid aliud quo-

(1) Opus Morale l. 3. n. 547.

(2) Cod. Alb. art. 1211—C. A. civ. 865—C. G. 1124—C. P. 1071—C. R. 53—C. H. 19.

(3) Porro isti debent interdici; id autem vel a coniuge, vel a parentibus, vel a procuratore regio est postulandum. Et si causa probatur, illi minoribus aequiparantur ac eis tutor adsignatur; si causa non ita probari possit, sed adhuc bonum postulet, illi deputatur consiliarius judicialis: ex art. 412 et seq. Cod. Alb. 368, et seqq. C. A. civ. §§ 260 et seqq.—C. G. 499— C. P. 178 — C. M. 216 —C. H. 21.

(4) Cod. Alb. art. 130, et seqq. et 143 — C. A. civ. § 91—C. G. 217—C. P. 53—C. R. 54—C. H. lege 20 nov. 1838.

cumque colore, neque nomina exigere absque suis artibus acquisita ut ex art. 295 (1).

2. *Mulieribus*, quae nequeunt se obligare absque auctoritate judicis: ex art. 210: item *coniugibus*, qui matrimonio durante, nequeunt secum invicem contrahere. Vid. jus civile Neapolitanum art. 1440 (2).

3. *Tutoribus*, quibus non licet contrahere cum suis administratis: ex art. 373 (3). Item *advocatis* et *procuratoribus*, quibus pacta interdicuntur circa res, de quibus agunt patrocinium : ex jure poenali art. 207 et ex jure civili art. 1442 (4).

Nota. Contractus, ad quos praedictae personae inhabiles declarantur, non omnes videntur esse ipso facto nulli; nam variae adsignantur regulae pro eorum rescissione: quod probat, aequitate naturali servata, valere quoadusque rescindantur.

Imo ex jure civili Neapolitano art. 1079 qui cum dictis personis contraxerunt, opponere non possunt talem capacitatis defectum; quum in ipsorum beneficium haec rescissio inducta non sit (5).

Q. 2. *Quid requiritur, ut res in contractum deducatur* (6)?

R. Requiritur, ut res sit possibilis, honesta, determinata, pretio aestimabilis, in civili commercio posita, et propria tradentis.

1. *Possibilis*; nam impossibilium nulla obligatio; quod si res ex parte tantum sit possibilis, valet contractus pro hac parte (nisi ex natura rei vel mente contrahentis dividi nequeat); quia utile non debet per inutile vitiari; — 2 *honesta*, ut nempe neque legibus neque bonis moribus adversetur; nam *quae legibus aut bonis moribus adversantur, ea nec nos facere posse credendum est*; — 3 *determinata* saltem in specie, secus contractus esset incertus ac illusorius: hinc v. g. si non constet an in contractum deducatur vinum vel frumentum, contractus est nullus; secus si constet de qualitate rei, sed non constet de quantitate. Attamen sufficit, ut ex lege vel aliis adjunctis intentio contrahentis dignosci possit: unde non valeret conventio de tradendo animali in genere, valeret de tradendo equo vel bove in genere: — 4 *pretio aestimabilis*, cum ideo tantum res constituat objectum contractus ; — 5 *in civili commercio posita*, secus non esset alienationi apta; — 6 *propria tradentis*; quia quae dominio nostro non subsunt, nequeunt a nobis in obligationem deduci. Vid. jus civ. in art. 1080 et seqq. et art. 1444.

Q. 3. *An res incertae possint in contractum vocari*?

R. Cum distinctione: *vel* res illae incertae sunt quoad speciem, si v. g. non constet utrum frumentum in contractum vocetur, an vinum ? *Vel* incertae sunt quoad propriam quantitatem, si v. g. non constet quot frumenti mensurae contrahantur.

Si 1, non possunt in contractum ob haec juris civilis verba art. 1083: *l'obbligazione debbe avere per oggetto una cosa determinata, almeno riguardo alla sua specie*— Si 2, poterunt in contractum vocari, dummodo aliquo modo quantitas illa determinari queat: ex cit. art.

Q. 4. *An res futurae constituant objectum contractus*?

R. *Affirmative* : res futurae constituunt objectum contractus, ut si quis venderet uvas anni advenientis. Excipitur ex jure civili Neap. art. 1084 successio haereditaria nondum aperta, circa quam omnis stipulatio prohibetur; nisi tamen ageretur de persona ingrediente religionem (7).

Articulus II.—*Consensus contrahentium*

Q. 1. *An et quinam consensus ad contractus valorem requiritur ?*

R. Consensus est veluti anima contractus; contractus enim definitur duorum vel plurium in unum conventio: at nulla esse potest conventio sine consensu. Iste autem consensus debet esse 1 *internus*, et *verus ;* 2 *liber*, ac *plene deliberatus;* 3 *exterius manifestatus* ; 4 *mutuus*.

1. *Internus et verus*. Requiritur nempe, ut contrahens veram habeat voluntatem explicitam vel implicitam sese obligandi (8).

(1) Cod. Alb. art. 1212, et seqq.— C. A. civ. § 863—C. R. 52—C. H. 19.

(2) Cod. Alb. art. 1186, 1602, 1865, 2054— C. G. 1096, 1595, 1581—C. P. 1972—C. R. 52— C. M. 1162— C. H. *l. cit.*

(3) Cod. Alb. art. 1603 — C. G. 1596 — C. P. 1402—C. M. 1482.

(4) Cod. Alb. art. 1604 — C. G. 1597 — C. P. 1403—C. M. 1483.

(5) Cod. Alb. art. 1215—C. A. 865—C. G. 1125 —C. P. 1081—C. M. 1163.

(6) Cod. Alb. art. 1216—C. A. 878—C. G. 1126 —C. P. 1096—C. M. 1175.

(7) Cod. Alb. Art. 1220 — C. G. 1130 — C. P. 1102—C. M. 1179.

(8) Dixi *explicitam* vel *implicitam* ; quia sufficit, ut quis velit aliquid, cui obligatio ex natura sua inhaereat. Sic v. g. qui judicis officium suscipit, censetur *implicite* velle se obligare ad justas edendas sententias, quia haec obligatio officio illis inhaeret.

Hinc in jure: *stipulatio quae vei bis fit, nisi habeat consensum, nulla est* (1). Et sane: ideo contrahens dicitur obligari, quia vere et ex animo vult talem in se obligationem suscipere; ergo si talis in eo voluntas desit contractus nullius est roboris (2); — 2 *liber ac plene deliberatus*, ita ut contrahens non solum sit compos, sed etiam agat cum ea deliberatione, quae ad peccatum grave requiritur: secus non esset nisi voluntas imperfecta, ac proinde actus imperfectus, qui perfectam obligationem parere non posset; — 3 *exterius manifestatus*, talis nempe esse debet, ut consensus unius possit ab alio cognosci, et acceptari. Est enim actus humani commercii: atqui talis esse non potest, nisi exterius manifestetur; — 4 *mutuus*, quia contratus est conventio saltem duorum: hinc si onerosus, requiritur ex utraque parte cessio et acceptatio; gratuitus, requiritur cessio ex una parte, et acceptatio ex altera. Non tamen requiritur consensus utriusque simultaneus, quia consensus unius semel datus nec revocatus, moraliter perseverat, ita ut accedente alterius consensu, contractus perficiatur.

Quid (quaeres) *si contractui juramentum accedat?* si contractus sit jure naturae irritus, juramento non firmatur; quia juramentum sequitur naturam actus; sed actus invalidus est, ergo et juramentum. Idem communis dicunt cum Billuart, si contractus sit ipso facto irritus de jure positivo; ratio quia lex irritans agit ex motivo boni communis: at repugnat quod a lege civili hoc motivo constitutum est, jurandi facilitate subverti. Quod quidem ex dicta ratione extendunt etiam ad contractus rescindibiles, si rescindibilitas inducta sit ob bonum publicum: hinc non valent juramenta uxorum, minorum etc. ad firmandos illos contractus, quos ex lege ipsi possunt rescindere; secus mali homines eos de facili inducerent.

Sed quid (dices) *si lex civilis ideo infirmet contractus, quia juramento firmati sunt?* Alii contendunt id obtinere etiam in conscientia quia lex civilis lata est ob commune bonum; cum provideat et sanctitati juramenti, ne temere illud usurpetur; et majori contrahentium libertati, ne semper ob juramenti religionem prohibentur a contractuum rescissione. Alii vero docent tales contractus, si aliud non obstet, vim semper habere in conscientia; quia iuramentum per se nedum infirmet, imo robus addit: unde ajunt, legem Codicis Albertini hac in re tantum civiliter obtinere id est in foro externo (3).

Quid vero (addes) *si contractus vel nullam vel falsam vel illicitam causam determinantem praeseferat?* Conventio subsistit, si causa non fuit expressa; ea enim semper legitime praesumitur, donec non probet contrarium qui se obligavit. At si causa sit nulla, falsa, illicita, tunc invalida est conventio; quia deficit in substantiali. Vid. jus civ. Neap. art. 1085 et seq. Causa autem *nulla* est, quando ratio, ob quam quis se obligavit, non subsistit: ut si donaveris 100 Titio intuitu illius futuri matrimonii; et matrimonium non fuit initum. Causa vero est *falsa*, si ea non sit nisi apparens: ut si Titio debeas 100 ex testamento patris tui, et tribuas; sed postea invenias notam testamentariam, in qua a tali solutione liber es. Tandem causa est *illicita* si opponatur vel legi civili, ut est obligatio imposita non nubendi; vel bonis moribus, ut si aliquid tribuas judici ideo, ut male judicet; vel bono publico, ut esset omnis conventio circa statum personarum, v. g. ut quis habeatur uti legitimus cum non sit, uti major cum adhuc sit minor etc. (4).

Q. 2. *Quaenam adversantur consensui in contractibus?* (5)

R. Ex Jure civ. Neap. consensui adver-

(1) Dig. L. 2. t. 14 *de pact.* l. 1. § 3.

(2) Non est attendenda, notat Alasia, illorum paucorum doctrina, qui docent ad validitatem contractus sufficere, ut quis consentiat in verba externa, etsi interius nolit contrahere; contractus enim est conventio voluntatis; at conventio voluntatis sine ejus actu et assensu esse non potest: et certe consensus fictus non magis est consensus, quam homo pictus reapse sit homo. Neque inde sequitur omnes contractus dubios esse; nam libere contrahentes interius consentire solent, et hoc sufficit ad securitatem. Adde: nemo credere tenetur ei qui affirmant se interius non consensisse. Adde: qui ficte consentit, tenetur partem deceptam indemnem facere, et etiam vere consentire, si opus.

Huic quaestioni alia videtur affinis, *an valeat contractus interno consensu initus, sed sine animo se obligandi?* Alii cum Lessio affirmant: qui enim vere vult contrahere, vult omnia consectaria ejus, ut est obligatio. Alii cum Croix dicunt valere prout praevalet vel non praevalet volitio contractus. Verum qui sic contrahit in probabiliori sententia ab omni obligatione immunis est, uti dicunt Sanchez, Salmanticenses, etc.; apposita enim conditio quae contractus substantiae adversatur, contractum ipsum invalidat: uti conditio quae adversatur substantiae matrimonii, ipsum facit invalidum, licet adsit intentio contrahendi. — V. Liguori, *Op. Mor.* l. 3. nn. 709 *et seqq.*

(3) Cod. Alb. art. 1419 — C. R. 51 — C. M. 2338.

(4) Cod. Alb. art. 1221 etc. — C. G. 1131 — C. P. 1092 — C. M. 1180.

(5) V. Liguori, *Opus Mor.* l. 3. nn. 714, *et seq.*

santur: error, dolus, ac metus (1): 1 *error* est aestimatio unius pro alio; *errare enim*, ex Augustino, *est aliud pro alio putare* (2); —2 *dolus* est astutia, seu calliditas: et duplex distinguitur bonus et malus. Primus est *solertia in agendo* (3); hoc sensu legitur in jure civili: *Pomponius ait, in pretio emptionis et venditionis naturaliter licere contrahentibus se circumvenire* (4), nempe intra limites justi pretii. Secundum *definiunt esse omnem calliditatem, fallaciam, machinationem ad circumveniendum, fallendum, decipiendum alterum adhibitam* (5): calliditas sita est in tacendo, fallacia in mentiendo, machinatio in faciendo; — 3 *metus* est trepidatio mentis ob malum imminens: duo igitur importat et periculum mali et trepidationem mentis (6).

Q. 3. *An error, dolus, malus, ac metus contractum invalident?*

R. Ad 1: Error versatur vel circa contractus substantiam (7); vel circa ejusdem accidentia; vel circa personam, quacum contrahitur. Si 1, ut si quis v. g. emat vitrum credens esse gemmam, contractus invalidus est; quia error circa contractus substantiam impedit consensum, cum tollat ipsam substantiae cognitionem. — Si 2, v. g. si emerim equum decennem putans esse quinquennem, valet in opinione communi et probabiliori contractus, sive accidentia illa dent causam contractui sive non; error enim circa accidentia non tollit consensum circa contractus substantiam (8): excipe nisi in contractum qualitas sit deducta (9); quia tunc transit in rei substantiam. — Si 3, contractus est nullus, quando qualitas personae fuit principalis contraendi causa, ut si nummum aureum praecise dare intendas Petro, et dones Paulo: tunc enim rei substantiam ingrederetur (10). Vid. jus civ. Neap. art. 1064.

R. Ad 2: Dolus malus ex jure civili invalidat contractum, quando potest evidenter colligi ipsum totam illius causam fuisse, adeo ut una minime contraxisset, *si pars altera dolum non fecisset*; non enim tunc liber consensus haberetur. Dolus tamen non praesumitur, sed probandus est. Vid. ius civ. Neap. art. 1070: quod debita proportione valet etiam de errore et vi, cum actus semper supponatur positus juxta regulas praescriptas. Diximus *si pars altera dolum non fecisset*; si enim dolus a tertio inferatur, hic quidem tenetur de damno, sed contrahens non tenetur consentire rescissioni, modo servet aequalitatem; quia per ipsum non stetit (11).

R. Ad 3: Quod ad vim sive metum pertinet, si ille sit levis, contractum non invalidat, neque eum rescindibilem facit; quia talis metus non impedit, quominus in contractum vere et libere consentiatur: hinc ex regula juris, *vani timoris justa excusatio non est*. — Si vero metus sit gravis, distinguendum est: vel metus ille juste fuit incussus, vel injuste. Si juste, contractus est validus, quia nulla intercedit injuria. Si injuste, sententia communissima et probabilior docet *ordinarie loquendo*, talem contractum esse quidem validum, sed rescindibilem ex parte illius qui passus est metum: *validus*, quia non invalidatur neque jure naturae, cum metus hic minime tollat voluntarium simpliciter, neque jure positivo, quia jus praecipit judicibus, ut tales contractus rescindant, quod supponit eos esse validos. Vid. ius civ. Neap. art. 1071, 1258 et seq. (12): *rescindibilis*, ex parte nempe illius qui passus est metum, nempe ratione injuriae, quae metu illi irrogatur (13).

(1) Cod. Alb. art. 1196—C. A. 869—C. G. 1108—C. P. 1069—C. M. 1148.

(2) Causa 22. q. 2. c. 6.

(3) Digest. L. 4. T. 3. l. 1. § 3.

(4) It. loc. cit. T. 4. l. 16 § 4.

(5) It. loc. cit. T. 3. l. 4. § 2.

(6) De metu vid. plura T. 1.

(7) Illud est habendum ut substantiale, vel cui stricte alligatus est consensus, vel cujus defectus rem facit ad intentum inutilem, aut tollit omne motivum consentiendi.

(8) Nec refert, quod eo remoto, contractus non fuisset initus; nam in contractibus non attenditur quod factum fuisset, sed quod factum fuit. Alioquin non sine maxima societatis perturbatione contractus admodum pauci subsisterent: non tamen dubitandum teneri deceptorum damna omnia compensare, quae ex deceptione sua orta sunt.

(9) Excipiunt etiam plures contractus gratuitos, quia isti ex natura sua plenam, voluntariam, et omnimodam spontaneitatem requirunt. Sed alii omnino negant, cum adhuc hi contractus sint vere liberi et voluntarii — V. Liguori, *Op. Mor.* l. 3. n. 715.

(10) Cod. Alb. art. 1197—C. A. 81—C. G. 1110—C. P. 1083—C. M. 1149.

(11) Cod. Alb. art. 1205 — C. A. civ. §§ 874, 1295, 1324—C. G. 1110—C. P. 1261—C. M 1155.

(12) Digest. l. 4. t. 2 lege 21. Et Cod. Albert. art. 1204—C. A. civ. § 870.

(13) Qui tamen metum gravem passus est, potest in conscientia pro suo arbitrio etiam sine auctoritate judicis contractum rescindere: quod si alter renuat, potest occulte sibi compensare; ita communiter, et ratio est; qui metum injuste incussit, injuriam intulit, unde tenetur istum in priorem statum restituere, et alter jus habet id exigendi. Quod autem hic uti debeat opera judicis, est tantum modus a lege praestabilitus ad facilius jus suum consequendum, a quo quidem modo saepe adesse po-

Diximus *ordinarie loquendo* talem contractum esse validum; quia excipiuntur praecipue sequentes contractus, qui celebrati ex metu gravi injuste incusso sunt prorsus invalidi ex iure canonico: 1 matrimonium, 2 contractus dotis qui in hoc sequitur matrimonii naturam (1); 3 professio religiosa; 4 electio Papae; 5 auctoritas tutoris extorta per metum; 6 traditio rerum ecclesiasticarum; 7 jurisdictio ecclesiastica per metum acquisita; 8 absolutio a censuris; 9 renuntiatio beneficiorum (2).—Insuper ex iure civili Neap. art. 1065 et seq. quoad metum notandum est (3): 1 ad illius gravitatem rationem habendam esse aetatis, sexus etc. 2 nihil referre sive ille a contrahente, sive ab alio incutiatur. Item est si incutiatur ipsi contrahenti, vel uxori, aut marito, aut illius ascendentibus vel descendentibus art. 106: 3 non dari locum rescissioni, si expresse vel implicite metum passus ratum habuerit contractum, vel labi sinat tempus ad illum impugnandum, quod est regulariter decennium a die illius metus cessationis. Vid. jus civ. Neap. art. 1258 (4).

Quid (dices) *de metu reverentiali in contractu?* Metus tantum reverentialis, qui concipitur erga personas reverentia dignas, qualis esse solet, v. g. metus filii erga parentes, subditi erga Principem, uxoris erga maritum, Clerici erga Episcopum, contractum non invalidat ex jure civili Neap. art. 1068 (5). Quod etiam in veriori sententia dicendum de precibus licet assiduis, cum voluntarium non ita infirment. Excipiunt nisi sint instantissimae et saepius inculcatae, saltem quoad forum internum, cum tunc videatur intercedere moralis quasi coactio.

An (quaeres) *contractus, si nullus pronuntietur a lege quando intervenit metus, dolus aut vis, ipso jure nullus sit?* Negative: jus enim civile ad hoc semper requirit auctoritatem judicis: *la convenzione contratta per errore, violenza o dolo non è nulla ipso jure; ma soltanto dà luogo ad agire per la nullità, o rescissione nei casi e nei modi ecc.* (6). Quod si res ista ad tertium possessorem transierit, qui sit etiam in bona fide, poterit adhuc metum injuste passus eam sibi vindicare; quia ex legis adagio: *res semper transit cum vitio suo.* Confirmatur ex lege 1453 de eo quod met. ubi haec: in hac actione non quaeritur utrum is qui convenitur an alius metum fecerit, sufficit enim hoc dicere: metum illatum.

Nota: etiam *laesio*, quae in eo consistit, quod in contractibus onerosis aequalitas non servetur vitiat aliquando contractum art. 1072 1259 et seq. (7).

Articulus III.—*Contractuum forma externa.*

Q. 1. *Quid de externa contractuum forma?*

R. Nomine externa formae hic intelliguntur illae solemnitates, actus seu conditiones, quae ex legum humanarum praescripto in contractu adhibendae sunt. Aliae sunt *accidentales*, quae pertinent tantum ad majus complementum, quaeque proinde omissae actum non invalidant: aliae sunt *substantiales*, quae ex legum vi sic pertinent ob sustantiam contractus, ut omissae illum invalideut; quum nempe adjunctam habent clausulam *irritantem* si agatur de jure ecclesiastico; vel etiam aliquando solum *prohibitivam* si sermo sit de jure civili, ubi aliquando id irritum, quod prohibitum: hinc natum est illud axioma: *forma dat esse rei; ex forma non servata resultat nullitas actus.* Talis est conditio, ut contractus fiat coram tot testibus, coram notario vel alia persona legaliter ad id deputata: et tunc dicitur actus publicus.

Q. 2. *An contractus initus sine solemnitatibus substantialibus a civili lege praescriptis nullus habendus sit etiam in foro conscientiae?*

R. Triplex est Theologorum sententia (9)

test causa excusans, v. g. impensae, difficultas probandi in foro externo, etc. Quod porro valeat etiam de metu reverentiae, si ei adjiciantur verbera aut minae, aut diuturna indignatio sive torvus aspectus, dura verba etc. quae vere mali gravis timorem immittant. V. Liguori, *Opus Morale*, l. 3. n. 717.

(1) V. Liguori, *Opus Mor.* l. 6. n. 844.

(2) V. Liguori, *Opus Mor.* l. 3. n. 716.

(3) Cod. Alb. art. 1198—C. A. 870—C. G. 1111—C. P. 1086—C. M. 1150.

(4) Cod. Alb. art. 1395—C. G. 887, 1674, 1304—C. P. 1287—C. M. 1363.

(5) Cod. Alb. art. 1201—C. G. 114—C. P. 1089—C. M. 1153.

(6) Cod. Alb. art. 1204—C. A. 870—C. G. 1117—C. P. 1285—C. M. 1156.

(7) Vid. dicenda art. seqq.

(8) Cod. Alb. art. 1412 — C. G. 1341 — C. P. 1388.

(9) V. Liguori, *Homo Apost.* Tr. x. n. 126; et *Opus Mor.* l. 3. n. 711, et 927.

—*Prima* cum s. Antonino, Molina, Sa docet contractum nullum in foro civili, quia legali forma destitutum, adhuc obligare in foro conscientiae; nam lex humana, quamvis neget actionem civilem, non tollit tamen obligationem naturalem, ad quam solus consensus sufficit. Adde: lex civilis solemnitates istas praescribens non videtur attingere directe ipsam conventionem, sed potius directe respicere illius formulas, quas quidem exigit, ut in suo foro contractus sustineri valeat; si ergo alio modo certissime probari possit, saltem pro foro conscientiae obtinere debet. *Secunda* cum Lessio, Lugo, Salmanticensibus docet nullam e contractu sic inito oriri obligationem; quia lege contractus hujusmodi irritantes fundantur in praesumptione non solum doli, sed etiam periculi. Et ideo potest lex humana funditus tollere obligationem naturalem, quemadmodum Ecclesia nullum declarat et invalidum matrimonium contractum sine Parocho et sine testibus. — *Tertia* vero cum Billuart, Cabassutio, Henriquez, Lopez, Sanchez, aliisque docet quod hic dubium est, an scilicet lex civilis etiam conscientiam attingat, vel possit eam attingere ratione publici boni; cum tot maximi nominis auctores hinc inde disputent: at quando dubium remanet, semper est praeferendus rei possessor, donec per judicis decretum ad restitutionem non condemnetur. Haec ultima sententia est probabilior et in praxi omnino tenenda; nam cum possessio jus certum tribuat possessori, nequit ipse expoliari, nisi certo constet de jure alterius (1).

An sit* (quaeres) *aliqua regula, qua dignosci possit legem civilem, ratione publici boni, illico obligare etiam in conscientia, cum aliquid circa contractus decernit?

R. 1. Princeps seu respublica habet quidem jus de civium bonis etiam in conscientia disponendi, eorum nempe contractus validos, vel invalidos declarando: non tamen ad merum arbitrium, sed sola necessitate boni publici impellente: Princeps enim seu respublica non est domina bonorum, sed tutor, ut ita dicam, et vindex. Verum non modica difficultas est inter peritos discernere, quandonam revera lex principis velit in conscientia firmitatem vel nullitatem ratione publici boni statuere; ideo magis, quia non semper utitur eadem verborum formula in suis expressionibus, neque semper satis constat de publico societatis bono. Sic aliquando directe et absolute rerum dominium de uno in alium transfert, ut facit in usufructu legali et rerum inventione. Aliquando obligationem solvit, quam quis jure naturae contraxisset, ut evenit plerumque in mutuo filiisfamilias dato. Aliquando tribuit jus repetendi quod jam alteri solutum est; sic minores habent jus repetendi amissum in ludo. Aliquando prohibet quidem contractum sed non irritat, uti ludos vetitos: aliquando vero et prohibet et irritat, at post sententiam judicis, ut contractus metu ac dolo initos: aliquando denique, nulla facta mentione judicis sententiae, et prohibet et irritat et impedit, ne quis rerum suarum dominium transferat in alium, idque vel absolute, vel relative. Sic impedit absolute omnes a testando quaecumque bona habeant, si nondum 16 annum compleverint, et si compleverint, eos impedit relative ne scilicet ad haereditatem certas personas vocent, puta filium adulterinum etc. His positis:

R. 2: Quando certo constat ex sensu omnino obvio verborum, ex motivo legis, ex discussionibus ejus, ex praxi tribunalium, et opinione peritorum etc. legem civilem revera ob publicum bonum voluisse vel non voluisse transferre rerum dominium de uno in alium, certum est in eo casu ipsam civilem legem obligare in conscientia. Sic hodie nemo dubitat de validitate praescriptionis etiam pro foro conscientiae, ac de legitimo jure parentum in usumfructum bonorum filiorumfamilias.—E contrario si lex tribuat jus irritationis, quin tamen irritet, nemo dubitat, tunc valere contractum quoadusque hic a judice scindatur: sic si in venditione intervenerit gravis laesio, venditio valida est; quia lex dat quidem jus rescindendi contractum, sed non ipso facto eum scindit. Idem est ordinarie, si verba legis sint tantum prohibitiva, non irritantia; nam multa facta tenent, quae tamen fieri prohi-

(1) Possessio videlicet jus tribuit insistendi in re possessa, quousque non certo probatur, clausulam civilem irritantem bene obtinere etiam in conscientia: quod certo probari non potest, cum in diversa abeant doctores hac de re.

Quod autem teneamur obtemperare judici, si postea judicet ad normam legis civilis, ideo est quia ejus sententia fundatur in periculo generali fraudum; et etiam quia quisque tenetur parere judici praecipienti, semper ac ejus sententia non est evidenter injusta, ob bonum commune pacis, ut litibus et jurgiis finis imponatur. Vid. de *testamentis* § 1. n. 1. Quoad matrimonium autem est specialis ratio ob sacramentum.

bentur: valet, si lex fundata sit in praesumptione alicujus facti, quod non subsistat; nam praesumptio facti juxta omnes cedit veritati: sic lex statuit, judicialem depositionem semel actam, semper obtinere contra ipsum deponentem, nec revocari posse; si tamen illa depositio fundata fuerit in falsa alicujus facti suppositione, tunc lex ejus revocationem admittit; quia nempe praesumebatur factum, quod tamen non aderat (1).

R. 3: Si supradictis regulis rite perpensis, de ipsius legis vi adhuc dubitetur, in hoc casu dicimus: — 1 ex ipsa naturali aequitate resolvendam esse controversiam. Hoc sensu ordinem ac modum a lege civili praestabilitum ad solvendum crediturибus casu, quo quis, decoctus evadat, tuemur vel in ipso foro interno obligare; — 2 interrogandum esse communem Theologorum sensum: sic hujus universalis consensus ratione defendimus, legem deobligantem filiosfamilias a reddendo mutuo etiam in conscientia probabilius tenere; — 3 videndam esse quotidianam timoratorum praxim atque consuetudinem: sic dicimus dona manualia valide tribui, etiam non servatis a civili lege praescriptis solemnitatibus, quamvis generatim ipsa lex omnes donationes ita factas videatur prorsus irritare; — 4 tamen si hisce omnibus consideratis, vel ob discrepantiam auctorum vel ob rationes ex utraque parte momentosas, adhuc dubium sit, an lex decernat contractus nullitatem ratione publici boni an non, eo in casu dicimus potius esse jus possessoris, illius nempe qui rem controversam jam sibi detinet: et hoc quidem rationi maxime consentaneum est, et communiter nunc tradunt Auctores.

Articulus VI. — *Effectus e contractu prosiliens.*

Q. 1. *Quisnam est effectus e contractu prosiliens?*

R. Effectus e contractu valido prosiliens est perfecta (2) obligatio, quae in contractu *bilaterali* utrumque contrahentem afficit; in contractu *unilaterali* non afficit, nisi alterutrum. Quam quidem obligationem definimus: ***juris vinculum, quo ad aliquid adstringimur vel dandum vel faciendum vel omittendum.*** Postulat autem ratio, ut praestetur non solum quod in contractu expressum est; sed et omnia quae aequitas, consuetudo patens, ac certa lex (3) cuique conventioni adscribunt. Vid. ius civ. Neap. art. 1089 (4).

Ceterum si in contractu quid inveniatur obscuri, istae interpretationis regulae a civili jure adsignatae habentur: — 1 attendenda est potius communis contrahentium voluntas, quam literalis verborum sensus: et clausula ambigua in eo sensu est potius exponenda, qui effectum producit, quam in eo qui effectu caret: item verba ambigua in sensu contractui magis consono vel juxta regionis usum sunt accipienda; — 2 contractui semper inesse censentur clausulae, quae ex usu exprimi debent, atque aliae per alias interpretantur; — 3 verba etsi generalia non complectuntur nisi res, de quibus partes constat voluisse contrahere: et dubio manente, quisque censetur, se minus quam potuit voluisse obligare; — 4 specialis casus in contractu indicatus ad clarius explicandam obligationem, non excludit alios casus, ad quos obligatio extendi potest. Vid. jus civ. Neap. art. 1109 et seqq. (5).

Q. 2. *Quotuplex distinguitur obligatio in contractu?*

R. Triplex distinguitur obligatio in contractu: ***mere naturalis***, quae, orta a solo jure naturae, obligat conscientiam, sed nullam dat actionem in foro externo: ut est obligatio certum debitum solvendi, quod juridice nequit probari. *Mere civilis*, quae actionem parit in foro externo ob aliquam facti praesumptionem, quae cum non subsistat, non obligat conscientiam: ut si quis

(1) ***Esempio:*** Io era debitore di lire 100 a vostro zio; me ne chiedete il pagamento, e confesso in giudizio di esserne debitore, perocchè io realmente credeva che foste erede del vostro zio, quale prossimo congiunto. Conoscendo ciò non esser vero, potrò revocare la mia confessione. Jus civ. Neap. art. 1310 — Cod. Alb. art. 1470 — C. G. 1356 — C. P. 2299 — C. M. 2363.

(2) Duplex obligatio: *imperfecta*, quae solo charitatis titulo fundatur, gratitudinis, aut religionis, quae proinde non supponit jus strictum; *perfecta*, quae in justitia commutativa fundatur, et jus strictum inducit, quaeque obtinet in contractu.

(3) ***Æquitas:*** così se un sarto si obbliga a farmi un abito, l'equità vuole che io non possa dispensarmi dal prenderlo per qualche capriccio mio particolare. *Consuetudo*: così per dar congedo al mio colono devo osservare l'uso de' luoghi. ***Lex:*** così nella vendita sarò tenuto di guarentire il mio acquisitore da ogni evizione, sebbene nulla siasi espresso a tale riguardo pel contratto.

(4) Art. 1247 — C. A. 915 — C. G. 1156 — C. P. 1130 — C. M. 1210.

(5) Cod. Alb. Art. 1247 — C. A. 915 — C. G. 1156 — C. P. 1130 — C. M. 1210.

ex falsis depositionibus damnetur a judice ad mulctam, et nulla ei suppetat via ad innocentiam probandam. *Mixta*, quae obligat in utroque foro: et sic generatim se habet obligatio, cum generatim contractus et honestati naturali et legi civili innitantur. —Item conventionalis obligatio solet distingui in simplicem et qualificatam: *simplex* est quae nullam habet adjunctam conditionem, quae proinde statim vim exerit suam; *qualificata*, quae aliquam secum affert conditionem: haec porro multiplex distinguitur:

1. *Ad diem*, quae nempe statuit diem executionis ut si dicas: *promitto tibi centum scuta sequenti anno solvenda*. Haec non obligationem ipsam, sed illius tantum executionem suspendit. Dies praesumitur appositus in favorem debitoris, nisi aliud constet. Vid. jus civili Neap. art. 1138 et 1140 (1).

2. *Ad modum*, quae continet aliquod onus, v. g. *do tibi hoc praedium cum obligatione celebrandi tot Missas annuatim*. Porro contractus statim valet, manente in comparte onere implendi obligationem: quam si compars non impleat peccat contra justitiam, at non ideo corruit contractus, ut communius dicunt: nam modus non se habet uti conditio cui adnectitur consensus: sed tantum ut onus eidem adjectum, quod quidem ex justitia praestandum est, non tamen sub contractus nullitate, nisi contrahens id expresserit.

3. *Alternativa*, quando res obligatae sunt: sed debitor liberatur alterutram solvendo, ut si ex contractu tenearis dare vel fundum vel domum. Electio est debitoris, nisi aliter conventum sit. Quando una res nequit esse materia contractus, vel perierit, puta si illa domus in contractum deducta non sit tua; vel tua quidem sit, sed perierit v. g. in incendio, obligatio evadit simplex in quo casu res superstes debetur: et creditor eam tenetur acceptare, nec rei perditae pretium exigere potest, etiamsi culpa debitoris periisset, si tamen electio sit ipsius debitoris. Quod si ambo perierint, et quoad unam ipsarum culpa sit debitoris hic tenetur solvere pretium ultimae quae periit: ex art. 1142 et seqq. (2).

4. *Solidaria*, est quando vel totum creditum potest exigi a singulis creditoribus, ideoque solutio facta uni creditori liberat debitorem ab aliorum creditorum molestia; vel ad totum debitum solvendum singuli debitores adigi possunt ita, ut solutio facta ab uno debitore ceteros liberet quoad ipsos creditores. Debitor potest solvere cui voluerit ex creditoribus, nisi horum quispiam solutionem postulet apud judicem. Ceterum solidaria obligatio si a lege non obtineat, non praesumitur: unde est in pactum deducenda ex art. 1150 et seqq. (3).

5. *Divisibilis* vel *indivisibilis*; si nempe coalescat ex aliqua re, quae dum traditur, aut ex aliquo facto, quod dum executioni mandatur, dividi potest, vel non (4). Est v. g. si moriatur debitor, cui sint plures haeredes: si ipse unum tantum obligavit ad solvendum, obligatio indivisibilis est; secus debitum erit divisibile ex art. 1170 et seq. (5).

6. *Sub clausula poenali:* est cum quis ad firmandam obligationem sed adstringit ad aliquid, si eam non servet: v. g. *si pretium domus intra sex menses non solvam, duo alia addam scuta sex jam statutis*. Invalida obligatione, est invalida poena; non vicissim (6). Poena a judice moderari potest, quando nempe debitor obligationem suam jam exequi incoeperit in parte 1179 et seqq. (7).

7. *Conditionalis* (8); conditio est *accidens quoddam, quod contractum suspendit, vel resolvit ad incertum aut futurum eventum*: suspendit contractum, donec eventus ille eveniat; contractus vero resolvit, casu quo talis eventus contingat vel non contingat ex art. 1121 —Conditio alia est *casualis*, quae scilicet non pendet a voluntate contrahentium, sed respectu eorum est fortuita, v. g. si gratiam a rege obtinuero, tibi dabo 100. Alia *potestativa*, quae pendet ab

(1) Cod. Alb. Art. 1276 — C. A. 902 — C. G. 1185 — C. P. 1160 — C. M. 1238.

(2) Cod. Alb. Art. 1280—C. A. 906—C. G. 1189 — C. P. 1168 — C. M. 1244.

(3) Cod. Alb. Art. 1827 — C. A. 888 — C. G. 1197 — C. P. 1174 — C. M. 1250.

(4) Cod. Alb. « Lo scopo e l'utilità di questa dottrina (nempe divisibilitatis in obligationibus) è di far conoscere e d'insegnare a distinguere quando i debiti possono essere soddisfatti od esatti per parti ». Ita Toullier.

(5) Cod. Alb. Art. 1307 — C. A. 888 — C. G. 1217 — C. P. 1194 — C. M. 1270.

(6) Cod. Alb. Art. 1316 — C. A. 909, 1336 — C. G. 1226 — C. P. 1203 — C. M. 1279.

(7) « Mi sono obligato a darvi due cavalli, e a pagarvi 500 lire, se non adempio la mia promessa. Ve ne do uno che gradite; il giudice potrà ridurre la clausola penale a 250: questa riduzione è commessa all'arbitrio del giudice... Il giudice prende norma dalle circostanze ». Cod. Alb. spieg.

(8) Art. 1259 — C. A. 696 — C. G. 1168 — C. C. P. 1139— C. M. 1219.

eventu, qui est in potestate alterutrius contrahentis, v. g. dabo tibi 100, si Neapolim veneris, si lauream consequaris, si taceas. Alia *mixta*, quae pendet tum a tertio, tum ab una contrahentium parte, v.g. dabo tibi 100, si emero domum Titii. Item alia *suspensiva*, quae pendet ab aliquo futuro vel ignoto, v. g. dabo tibi 100, si talis opera suum babuerit complementum. Alia *resolutiva*, quae ubi non impleatur, contractum, qui illico effectum suum produxerat, solvit: v. g. tibi vendo domum meam, haec tamen venditio nulla erit, si non potuero emere domum Titii, de qua tractatus habeo: in art. 1122 et seq. art. 1134, 1136. Tandem alia est *positiva*, alia *negativa*, prout nempe contrahitur in hypotesi, quod contingat vel non contingat eventus: v. g. dabo tibi 100, si hoc feceris, aut non feceris.

Porro istae conditiones vel sunt de re possibili, vel de re impossibili. Si 1, tenent; quilibet enim potest se obligare modo quo vult: imo effectus contractae obligationis incepit ab ipso die quo fuit verificata conditio. Vid. ius civ. Neap. art. 1132 (1). Si 2, *generatim* contractus initi sub conditione impossibili, v. g. si coelum manu tetigero, nulli sunt et invalidi; nam uti fert vulgare adagium: *de re impossibili nulla est obligatio* (2). Quod etiam valet de conditione turpi contractui apposita, ut do tibi 100, si homicidium perpatraveris; certum est enim ante patrationem peccati nullam esse conventionem, et nullam parere obligationem, quoniam justitia nullo modo potest obligare ad illicitum—Diximus tamen *generatim*; nam 1 ex jure canonico si contractui matrimonii apponatur conditio turpis vel impossibilis, habetur pro non adjecta, nisi sit contra substantiam matrimonii, quia tunc vitiat contractum (3); 2 ex iure civili omnes turpes et impossibiles conditiones appositae in testamentis reputantur pro non adjectis ex art. 846 (4); nemo enim praesumitur in morte nugari: quam civilis iuris dispositionem probabilius docent valere etiam in foro conscientiae, nisi constet testatorem revera voluisse suam voluntatem illi conditioni necessario alligare.

Sed quid (quaeres) *si opus turpe et illicitum pars una praestiterit, debetne altera pars solvere pretium promissum, et solutum poteritne illud ab acceptante in conscientia retineri?*

R. Quoad meretrices (5) commune atque certum est inter Doctores eas posse sibi meretricii pretium petere et retinere, dicente s. Thoma: *cum quis dat meretrici propter fornicationem, mulier potest sibi retinere quod ei datum est; sed si superflue aliquid per fraudem vel dolum extorsisset, teneretur eidem restituere* (6). Dat enim meretrix usum sui corporis, qui pretio aestimabilis est: unde licet *turpiter faciat, quod sit meretrix; non tamen turpiter accipit, cum sit meretrix* (7). Et s. Poenitentiaria sequentem decisionem dedit 23 apr. 1822: *mulier poenitens non cogenda est, sed hortanda ut pretium meretricii juxta prudentis confessarii judicium eroget in usus pios* (8).

Agendo autem de aliis maleficiis, v. g. pro patrato homicidio, duplex est sententia. Prima satis probabilis cum Adriano, Concina, Continuatore Tournely, Gousset et aliis, negat esse obligationem solvendi pretium, quia peccatum non est vendibile: et si esset, non praestaret mala promissa servari. Secunda vero probabilior et communior sententia cum Alasia, Antoine, Billuart, Bouvier, Cajetano, Covarruvia, Croix, Lessio, Lugo, Vasques, Viva etc. docet teneri etiam in hoc casu promittentem ad solvendum, et recipientem e contrario non teneri ad restitutionem (9). Et sane: in quocumque contractu oneroso lex naturae dictat, quod cum quis partem suam praestiterit, teneatur et alter implere suam, si licite potest (10).

(1) Hoc tamen notandum est discrimen, nempe quod conditio *suspensiva* nunquam supponitur, sed adstipulanda est; non item *resolutiva*, quando pars altera deficit in suis obligationibus. Insuper res obligata sub conditione suspensiva stat periculo debitoris, qui se non obligavit ad eam tradendam, nisi casu quo conditio adimpleretur: ex art. 1135, 1137 iuris civ. Neap. — Cod. Alb. 1173 — C. A. civ. 1407 — C. G. 1181 — C. P. 1140 — C. M. 1232.

(2) Cod. Alb. Art. 1263 — C. A. 898 — C. G. 1172 — C. P. 1146 — C. M. 1223.

(3) Decr. Greg. L. 4. t. 5. c. 7. *Si condit.*

(4) Cod. Alb. Art. 821 — C. G. 900 — C. M. 748.

(5) De meretricio quoad peccatum, diximus T. 1, Tr. iv, disp. 2. cap. 3. a. 1. § 1.

(6) 2. 2. q. 30. a 7; et q. 62. a 5.

(7) Digest. L. 12. t. 5. *de Condit. ob turp. vel injustam caus.* lege 4. § 3.

(8) Ita refert. *Examen raisonné* Vol. 1.

(9) Alii tertiam addunt sententiam, quae distinguit inter actionem, quae abstrahendo a peccato vere pretio digna est, ut est subministratio carnis die prohibito; et inter eam quae abstractionem non patitur; cum peccatum sit ipsa actio substantialis, a qua nullimode potest separari, ut esset occisio hominis. Pretium tribuunt in primo casu, non in secundo. Nos porro, nulla distinctione facta, id semper tuemur licitum.

(10) Neque dicas, actionem peccaminosam nullo pretio dignam esse: nullo quidem pretio est digna

Q. 3. *Quomodo sustinetur ac probatur obligatio conventionalis* (1)?

R. *In foro civili* ad fraudes praecavendas qui petit executionem alicujus obligationis a tertio susceptae, eam probare debet aliquo ex argumentis a lege praescriptis. Sunt autem iure — 1 *scriptura publica, vel privata* juxta diversitatem contractus. Ad scripturam privatam revocantur etiam libri negotiatorum ac tesserae, art. 1271 et seqq. — 2 *testium depositio*, quae tamen non admittitur quoad conventionem 50 excedentem, nisi quibusdam in casibus art. 1295 (2): — 3 *praesumptio*, quae nihil aliud est, quam consectarium quoddam, quod lex ipsa vel judex deducit a facto notorio ad ignotum art. 1303 et seqq.; — 4 *partis confessio*, quae quidem judicialis est, vel extrajudicialis, prout extra vel in ipso judicio ipsa emittitur art. 1308 et seqq.; — 5 *juramentum*, et duplex distinguitur art. 1311: *decisorium*, quod ab una parte alteri defertur, ut inde lis finiatur (deferri autem potest in qualibet specie controversiae civilis) art. 1312; et *delatum a judice* vi officii sui, qui tamen non potest illud deferre, si petitio et exceptio (3) sint vel plene probatae vel omnimoda probatione destitutae art. 1320 (4).

Diximus *in foro civili*; qui enim certus est, se valide contraxisse, neque suam adimplevisse obligationem, tenetur in conscientia ad satisfaciendum, etsi legaliter altera pars probare non possit sibi nondum fuisse satisfactum: quae enim hic requiruntur probationis argumenta, necessaria non sunt ad contractus valide perficiendos, sed ad probandos contractus jam perfectos: uno verbo solemnitates hic praescriptae non faciunt conventiones, sed probant; si igitur probatio jam aliunde certo habeatur, frustra de ipsa quaestio instituitur. Hinc v. g. si tu scriptura contractum legitime inisti, etsi compars id nequeat probare, quia scriptura in incendio periit, adhuc in conscientia illa conventione ligaris.

Q. 4. *Quomodo contracta obligatio solvitur*?

R. Ex iure civili Neap. art. 1187 contracta obligatio solvitur: — 1 *solutione* ipsius debiti, uti patet; impensae ad hanc occurrentes pertinent ad debitorem art. 1201 (5). Ad solutionem revocatur *cessio bonorum*, et est cum quis solvendo impar omnia sua cedit creditoribus art. 228; — 2 *novatione* et evenit quando nova constituitur obligatio, veteri extincta: esset v. g. si quod tu mihi debes ex empto, paciscamur ut illud ex tunc mutuum habeas: novatio non praesumitur, sed de ea clare constare debet art. 225 (6); — 3 *remissione libere facta a creditore*: art. 1236 (7); item *legali compensatione*, et est cum creditor fit ipse debitor erga suum debitorem in eodem genere et quantitate, v. g. 100 tibi debeo pro vino, et pro 100 pannum tibi vendo art. 1243 (8). Item *confusione*, nempe debiti et crediti in eandem personam reunione art. 1254; — 4 *rei debitae interitu*, si nempe agatur de re certa et determinata (9), quae tamen absque culpa debitoris interierit art. 1256: — 5 *conditione actum resolvente*, quae cum verificatur, rem in pristinum statum remittit, ac si nulla esset inita conventio; — 6 *praescriptione*, ut patet (10); — 7 tandem *actione nullitatis* vel *rescissione*. Nulla declaratur obligatio, si defecerit in substantialibus, ut si intervenerit dolus, vis, error in re substantiali. Rescinditur autem, si intervenerit laesio; gravis tamen (nisi de minoribus agatur): alioquin vix ullus contractus firmus esset. Unde licet in conscientia semper adsit obligatio corrigendi excessum, ne quis ex alieno locupletetur; atta-

ut talis; sed digna est, si consideretur *ut temporaliter* laboriosa vel ignominiosa vel periculosa praestanti illam; pretium enim et actio tunc secum una conveniunt saltem in genere rei temporalis. Neque addas, quod ex regula juris *in malis promissis fidem non expedit observari*; hoc verum est ante patrationem criminis, sed posito contractu et ab altero praestita parte sua, tu teneris jure naturae ponere tuam — V. Liguori, *Op. Mor.* l. 3. n. 711; et *Hom. Ap. Tr.* x. n. 123; et xiii. n. 68.

(1) *V.* Ferrero, *Della prova delle obbligazioni, e dei loro pagamenti*.

(2) V. Cod. Alb. poen. art. 521.

(3) *Petitio* dicitur, cum actor ad juramentum provocat reum; *exceptio* vero cum reus opponit, nec judex actoris provocationi cedat.

(4) Cod. Alb. Art. 1325 — C. A. 1112 — C. G. 1238 — C. P. 1212 — C. M. 1289.

(5) Cod. Alb. Art 1338 — C. G. 1248 — C. P. 1212 — C. M. 1289.

(6) Cod. Alb. Art. 1364 — C. A. 1375 — C. G. 1272 — C. P. 1254 — C. M. 133.

(7) Cod. Alb. Art. 1375 — C. A. 1444 — C. G. 1282 — C. P. 1264 — C. M. 1343.

(8) Haec est legalis seu proprie dicta compensatio; de compensatione enim improprie dicta erit in Tractatu sequenti.

(9) Se l'oggetto dell' obbligazione non fosse determinato che quanto alla specie, il che chiamano gli autori *obligatio generis* (per esempio, se io vi doveva cinquanta sacchi di grano, tre botti di vino), la mia obbligazione non potrebbe dirsi estinta per la perdita della cosa dovuta, giacchè le specie, non periscono: *genus numquam perit*.

(10) De cessione, remissione et compensatione erit in Tract. sequenti.

men si laesio non sit gravis, rescissio in judicio non admittitur (1). Ipsa autem nullitatis et rescissionis actio per decem annos durat, nisi aliter cautum sit art. 1238 (2).

Est insuper quoad laesionem notandum, quod si agatur de minore non habilitato, ei quoad omnes conventiones rescissio conceditur: nisi vel laesio sit casui fortuito adjudicanda; vel ipse factus major ratum habuerit contractum; vel agatur de illius delicto aut quasidelicto; vel ipse sit negotiator, trapezita aut artifex pro hisce contractibus; vel nisi sermo sit de conventionibus matrimonialibus, de immobilium alienatione aut haereditatis divisione; vel de contractibus ab eorum tutoribus initis juxta leges. — Si vero agatur de majoribus, hi non restituuntur in integrum causa laesionis, nisi in casibus expressis. Hoc eveniret in venditione immobilium, et haereditatis acceptatione, si laesio sit ultra dimidium; in ipsius vero haereditatis divisione, si laesio sit ultra quartum 807, 1520, 1258 (3).

Q. 5. *In quonam consistit damnorum compensatio, quae fieri debet ob non impletum contractum?*

R. Si obligatio contractus sit certa pecuniae summa tradenda, si ea tradita non fuit, ex jure civili compensatio consistit in solutione usurarum (*interessi*) juxta taxam legis (quin teneatur creditor probare damna, quas passus est); attamen salvis iis, quae speciatim praescribuntur in commercio, fidejussione, et societate. Haec autem legis civilis taxa generatim loquendo locum habet probabilius etiam in conscientia (quin attendatur an tale revera fuerit damnum), ut sic inter tot evenientes casus habeatur certa regula et omnibus occurratur anxietatibus ex parte creditoris et fraudibus ex parte debitoris (4).—Si vero materia contractus non sit pecunia, sed alia res, tunc si compensatio sit a partium conventione determinata, ipsi standum est (5); secus compensanda sunt (interveniente dolo) omnia damna, quae directe sequuntur ex contractus inexecutione: dolo autem non interveniente, compensanda sunt tantum damna quae praevisa sunt, aut potuerunt praevideri tempore contractus (6); cum eo in casu nulla adsit culpa (7).

Scholium — *De obligationibus nulla praecedente conventione.*

Aliquae sunt obligationes, quae nulla praecedente partium conventione, enascuntur, et vim habent suam vel a lege sola vel a facto hominis: *le prime sono le obbligazioni che si formano involontariamente, come quelle tra proprietarii vicini, e quelle dei tutori, o degli altri amministratori, i quali non possono ricusare le funzioni che loro vengono conferite. Le obbligazioni che nascono da un fatto personale a colui che resta obbligato, risultano o da quasi-contratti, o da delitti, o quasi-delitti;* ita Jus civile Neap. (8).

Q. 1. *Quid est quasi contractus?*

R. Quasi-contractus *ad sensum jurispe-*

(1) Erit gravis laesio sive dimidium justi pretii excedat, et tunc dicitur enormis; sive excedat duas tertias partes aut easdem aequet tantummodo, et tunc dicitur laesio enormissima.

(2) Cod. Alb. Art. 1391, et seqq. — C. G. 1304 — C. P. 1285 — C. M. 1363.

(3) Cod. Alb. Art. 1109, 1679, 1395 — C. G. 887, 1674, 1304—C. P. 1042, 1490, 1287—C.M. 1118, 1364, 1576.

(4) Occurrere potest casus extraordinarius, in quo, ipsa ratione dictante, taxam legis excedere liceat: ut si debitor fraudulenter solvere omittat tempore praefixo, et creditor inde majus et certum patiatur damnum vel vendendo minoris vel majoris mutuando.

(5) Cod. Alb. Art. 1240 — C. A. 1323 — C. G. 1138 — C. P. 1118 — C. M. 1196.

(6) V. Liguori, *Opus Mor.* l. 3. n. 704.

(7) *Dolo non interveniente:* « vi vendo due puntelli infraciditi che io però credeva tuttora buoni. La casa mal puntellata si sfascia e cade; non sarò tenuto che del valore dei puntelli e non della perdita della casa. Se fossi un legnaiuolo, la cosa procederebbe altrimenti, giacchè allora io avrei dovuto conoscere questo genere di cose, e vi ha per mia parte un'imperizia prossima alla colpa, *imperitia culpae adnumeratur;* che se in tal caso io fossi tenuto per la rovinata casa, non lo sarei però per la perdita dei mobili lasciativi dentro, non potendo io prevedere che contro l'uso si lasciassero mobili in una casa appuntellata.

Dolo interveniente: « p. e. un negoziante mi vendette scientemente un cavallo affetto da malattia contagiosa, e gli altri miei cavalli ne furono tutti attaccati: se l'avesse ignorato, non mi dovrebbe che il prezzo del cavallo; ma avendolo saputo, mi dovrà non solo il prezzo del cavallo, ma ancora il prezzo di tutti gli altri, giacchè la perdita del cavallo è una immediata conseguenza del di lui dolo. Che se in seguito alla perdita dei miei cavalli, sono stato impedito di coltivare i miei beni, e non avendo perciò potuto adempiere alle contratte obbligazioni, mi si tolsero i beni, i danni ed interessi non si estendono sino a questo punto: doveva far coltivare i miei beni mediante sborso di danaro, e perciò le perdite che io feci non nascono immediatamente dal dolo del mio venditore, ma dalla mia negligenza e dal cattivo stato dei miei affari ». *Cod. Alb. Sp.*

(8) Cod. Alb. art. 1488 — C. G. 1370 — C. P. 2073 — C. M. 1381.

ritorum definitur: *factum hominis voluntarium, ex quo enascitur aliqua obligatio erga tertium, aut etiam mutua partium inter se obligatio.* Vid. ius civ. Neap. art. 1325 (1). Duae sunt illius species: — 1 *negotiorum gestio*, et evenit quando quis alterius negotium suscipit, sive inscio sive sciente proprietario (2): qui tenetur negotium prosequi ut bonus paterfamilias, et subire omnes negotii consequentias; at ipse proprietarius debet implere obligationes ab eo contractas, et eum indemnem facere; —2 *solutio rei sibi indebitae*, idque contingit quando quis aliquid non suum accipit. Hic tenetur rem domino restituere, cum clamet ad illum; quod si sit in mala fide, debet etiam fructus reddere licet consumptos, et tenetur etiam in deterioratione et casu fortuito: si vero sit res sibi indebita est immobilis vel corpus mobile qui eam accepit tenetur eam restituere in speciem quando existit aut suum valorem quum perierit vel deteriorata sit ejus culpa; art. 1322 et seq.

Diximus *ad sensum jurisperitorum*; juxta theologos enim quasi-contractus solet communiter definiri *assumptio alicujus officii*, ut sic omnia omnino comprehendantur munera, quae quis quoquo modo suscipit, qualia sunt judicis, tutoris, advocati, parochi, famuli, opificis etc. in quibus tacita censetur existere conventio inter eos qui haec exercent, et eos qui opus illorum requirunt.

Q. 2. *Quid delictum et quasi delictum?*

R. Factum hominis voluntarium et culpabile, ex quo alter damnificatur, si cum directa damnificandi intentione ponatur, erit *delictum*; si vero ponatur quidem cum culpa, sed absque directa nocendi intentione, ut si adit peccaminosa ignorantia vel inadvertentia, habetur *quasi-delictum*. Porro damna, quae ex hisce factis eveniunt, resarcienda sunt art. 1336 (3); qui enim est in culpa, tenetur de damnis (4): qua obligatione quisque tenetur ex facto tum *personarum*, quae sunt suae custodiae, ut est filius respectu patris, discipulus respectu magistri; tum *animalium*, quae proprio servitio sunt, uti si alicui noceant; tum *rerum*, quibus nostrum est providere, ut si tuum aedificium ruens, quia illud instaurare culpabiliter neglexisti, damnum intulerit (5).

SCHOLIUM — *De conventionum interpretatione.*

Q. *Quomodo sunt interpretandae conventiones?*

R. Conventiones sic interpretandae sunt, ut potius sit attendenda communis contrahentium voluntas, quam verba. Quod si sensum habent ambiguum, interpretari convenit ea ratione, quae usuvenit in loco, ubi contractus initus est. Unde clausulae, quae erant usu exprimendae, tanquam expressae habentur, etsi expressae non sint. In dubio autem conventio accipitur in favorem illius, qui obligatione assumit: quisque enim censetur se minus, quam potest, obligare. Vid. ius civile Neapolitanum art. 1109 et seq.

CAPUT SECUNDUM

DE CONTRACTIBUS IN SPECIE

Q. *Quot sunt numero contractus?*

R. Contractus alii sunt *onerosi*, nempe 1 emptio-venditio, et hic venit permutatio, 2 locatio et conductio; 3 emphytheusis, census vitalitius, pignus et hypotheca; 4 cambium et transactio; 5 societas — Alii *gratuiti*, nempe 1 mutuum, ubi venit usura; 2 donatio, ubi erit de dote et promissione; 3 depositum, sequestrum, fidejussio, commodatum, precarium et mandatum — Alii *aleatorii*, nempe assecuratio, sponsio et ludus. Addamus ultimo appendicem de *commercio* (6).

(1) Cod. Alb. Art. 1489, et seqq. — Quoad alios Cod. l. cit. — C. A. civ. 1035.

(2) *Inscio:* » esempio, Paolo è assente dalle sue possessioni; giunge il tempo della vendemmia. Pietro uno de' suoi amici si trova sopra il luogo e fa raccogliere le uve: per tal modo contrae la tacita obbligazione di farle pigiare e di adoprare nella fabbricazione del vino la necessaria diligenza, e di riporlo in sicuro dopo che sarà fatto — *Sciente*, esempio, se io mi trovo sul luogo, allorquando il mio amico si ingeri nel raccolto del mio vino, e gli permetto la gestione ». *Gousset.*

(3) Cod. Alb. Art. 1500, et seqq. — C.G.1382 — C. P. 2085 — C. M. 1393.

(4) Sed fusius ubi de Restitut.

(5) V. Cod. poen. Alb. art. 732. et seqq.

(6) Ius civile Neap. disputat primo loco de contractu matrimonii, nempe *quoad effectus mere civiles*: sed nos de iis agimus toto Opere, data occasione. Diximus *quoad effectus mere civiles*, qui nempe vel praecedunt vel supponunt jam initum conjugium, ut est dos, donatio etc., absit enim ut catholicus putet, legem civilem aliquid posse in ipsam matrimonii substantiam, seu in ipsum contractum, quo initur societas conjugales inter baptizatos. Catholica fuit catholici nostri legislatoris determinatio, qui insuper voluit ut Matrimonium celebrari non possit nisi modis praeceptis a Tridentino

Articulus I.—*De emptione et venditione* (1)

Q. *Undenam emptio-venditio dicitur et quomodo definitur?*

R. Res primum inter homines permutabantur; sed magna, quae passim occurrebat, difficultas permutationis in causa fuit cur nummus inventus fuerit, qui res omnes repraesentaret (*P*). Inde orta est *emptio-venditio*, quae solet communiter definiri: *contractus quo merx determinata datur vel danda convenitur pro pretio determinato*. Ex jure civili Neap. art. 1427 *est conventio, qua quis se obligat ad rem aliquam tradendam, alter vero ad pretium solvendum.*

Ad validitatem contractus venditionis et emptionis (quaeres) *requiriturne etiam traditio rei ex parte venditoris, et traditio pretii ex parte emptoris?* Utique olim ex veteri illo axiomate: *traditionibus, non nudis pactis dominia rerum transferuntur.* Verum hodie ex iure civili Neap. art. 1428 emptio-venditio perficitur, etsi desit illa traditio: *è* (la vendita) *perfetta fra le parti; e la proprietà si acquista di diritto dal compratore riguardo al venditore appena che si è convenuto della cosa e del prezzo, quantunque non sia seguita ancora la tradizione della cosa, nè sia pagato il prezzo* (2). Quibus verbis ea etiam indicantur, quae ad contractum substantialiter perficiendum requiruntur: nempe consensus in iis verbis *si è convenuto*; merx determinata in his *della cosa;* tandem pretium item determinatum per ea *del prezzo.*

§ I. — *De Consensu.*

Q. 1. *An consensus in venditione sit de necessitate?*

R. Cum tota vis obligationis in contractu a voluntate proficiscatur, patet necessitas consensus ad venditionis valorem. Unde si quando quis ad rem suam alienandam cogitur causa publicae utilitatis, adhuc supponitur consensus, rationabilis videlicet; nam quisque tenetur pro viribus publico bono concurrere, uti etiam praescribit lex. Vid. ius civ. Neap. art. 470 (3).

Expensae pro scriptura, et ceteris actibus ad hunc contractum ineundum, nisi aliter conventum sit, pertinent ad emptorem; sane emptoris interesse debet habere documenta suae acquisitionis (4).

Q. 2. *An consensus satis sit in venditione ad dominium transferendum?*

R. Iure Romano contractus emptionis et venditionis solo consensu perficitur; sed dominium rei in contractum deductae non transit ad emptorem, nisi facta traditione, et pretio ab emptore soluto vel oblato; aut saltem praestito pignore, aut data fideiussione vel fide de illo — Iure tamen civili Neapolitano, ut supra, emptio-venditio perficitur, ac rei dominium transit etiam sine traditione rei, et solutione pretii.

Q. 3. *An ad contractum consensus innotescere debeat scriptura?*

R. Si agitur de rebus, Neapolitana lege, valorem 50 ducatorum exredentibus, scriptura privata, vel publicum instrumentum est necessarium. Excipe nisi agatur de obligationibus, quae ex quasi contractu, ex delicto, vel quasi delicto, ex deposito necessario, quod fit ob tumultum, incendium, ruinam, naufragium, et ex aliis causis a lege ipsa expressis, nascuntur in art. 1302. Vid. ius civile Neapolitanum art. 1295 et seq. et 1427.

Sed quorum (dices) *expensis erunt scriptura, et ceteri actus, qui ipsam sequuntur?* Nisi aliter conventum sit, venditionis expensae pertinent ad emptorem. Sane ipsius interesse debet habere documenta suae acquisitionis. Consentit ius civile Neapolitanum art. 1438: *le spese degli atti e le altre accessorie alla vendita sono a carico del compratore, salve le particolari convenzioni.*

Quid (addes) *si non agatur nisi de promissione venditionis, non vero de venditione ipsa?*

Si promissio venditionis facta est absque ulla arrhae traditione (vulgo *caparra*), tunc ea aequiparatur venditioni ipsi, ubi tam de re quam de pretio adsit reciprocus partium consensus; et eidem subiacet formae extrinsecae, cui subiicitur ipsa venditio. Vid. ius civile Neapolitanum art. 1434.

Si vero venditionis promissio est cum arrhae traditione, quaelibet pars poterit resilire a contractu, dummodo quae dedit arrham eam amittat; quae vero recepit, eamdem restituat in duplum. Vid. ius civile Neapolitanum art. 1435 (5).

(1) V. Liguori, *Op. Mor.* l. 3. nn. 793 *et seqq.*; et *Hom. Ap.* Tr. x. nn 165 *et seqq.*

(2) Cod. Alb. Art. 1589, 1595—C. A. civ. §§ 996, 1053—C. G. 1582—C. P. 1387—C. M. 1467. et seqq.

(3) Cod. Alb. Art. 441, et seqq. ubi onus imponitur; et *Lit. Patent.* 6 apr. 1839, ubi regulae adsignantur—C. A. civ. §§ 365—C. G. 545 — C. P. 408—C. M. 438.

(4) Cod. Alb. Art. 1600 — C. G. 1593 — C. P. 1399—C. M. 1479.

(5) Cod. Alb. Art. 1595—C. A. 936, 908—C. G. 1590 — C. P. 1395— C. M. 1474.

Q. 4. *Quinam possunt inire contractum emptionis-venditionis?*

R. Possunt ii omnes inire contractum emptionis- venditionis qui non vetantur a lege. Vid. ius civile Neap. art. 1439. (1) Vetantur autem a lege:

1 *Coniuges* inter se, paucis casibus exceptis; — 2 *tutores, curatores, et mandatarii*; — 3 *administratores communitatum, officiales publici, magistratus, iudices, ianitores, notarii, advocati*, et *procuratores* cum illis, quibuscum actionem vel relationem habent, sub poena nullitatis. Vid. ius civile Neapolitanum art. 1440 et seq.

§ II. — *De merce*

Q. 1. *Quaenam sunt obligationes venditoris?*

R. Duae sunt praecipuae venditoris obligationes:

1ª Est rem tradendi tempore ac loco convento, et in eo statu, quo res se habuit in ipsa venditione una cum omnibus suis accessionibus; nam statim emptoris facta fuit.

2ª Est emptorem indemnem servandi, *tum* ab evictione (2), si nempe a tertio res ipsa vendita vindicetur; *tum* a servitutibus, si iisdem deberet subiici; *tum* a vitiis occultis, si inde illius valor notabiliter minuatur (3): id enim vel ipsa ratio postulat, ut aequalitas servetur. Vid. ius civile Neap. art. 1448 et seq. 1471 et seq. (4).

Q. 2. *Quaenam res cadunt sub emptione, et venditione?*

R. Cadere possunt sub emptione et venditione res omnes, quae sunt in humano commercio; quum propterea aestimentur. Intellige tamen si id leges peculiares minime vetent. Sic vetatur:

1 Emptio-venditio *rei alienae*: quod si emptor ignoraverit rem emptam esse alienam, potest repetere a venditore non solum pretium solutum, sed etiam damnorum compensationem, atque usuras: ex iure civili Neap. art. 1443 et seq.

2 Emptio-venditio *iurium successionis* alicuius personae adhuc viventis, etiamsi ista consentiat. Vid. ius civile Neap. art. 1445.

3 Vetatur emptio-venditio rei, quae *iam perierit*: si pars tantum perierit, in arbitrium erit emptoris vel resilire a contractu vel sibi expostulare partem superstitem, aestimato eiusdem pretio. Vid. ius civile Neap. art. 1447.

4. Emptio-venditio earum rerum, quae *noxiae* esse possunt. Hinc *illicita est per se loquendo* venditio rei, qua emptor praevidetur *certe abusurus*; nam lex charitatis est, ut nemini occasio praebeatur peccandi. Et hoc maxime si res ex sui natura ac forma ad malum usum sit determinata, uti idolum (5).—Hinc in iure Neapolitano poenali art. 400 et seq. sub poena mulctae pecuniariae, et carceris, iuxta circumstantias probibetur venena vendere iis, quibus a lege permissum non est.

Diximus 1 *illicita est*: valide enim vendi potest; quum etiam res nociva ratione substantiae sit pretio aestimabilis;—2 *per se loquendo*: iusta enim extante causa, etiam licite venditur; nam ex una parte haec traditio est tantum occasio, ex altera cooperatio materialis non est prohibita, si gravis ac legitima causa sit;—3 *certo abusurus*; in dubio enim nemo praesumitur velle rebus male uti, alioquin nulla ferme res vendi posset; cum nulla res sit, qua homo non possit abuti. Ceterum si res non tantum sint indifferentes ad bonum et malum, ut arma, chartae lusoriae etc., sed ex natura sua vel forma ita ad pravum usum sint determinatae, ut nunquam aut fere nunquam ad bonum usum adhibeantur, v. g. picturae, ac libri obscoeni, libelli famosi, idola etc., tunc moraliter constare debet de bono usu, ut vendi licite possint, habita maxime ratione qualitatis emptoris.

Notandum hic omnium Ecclesiae bonorum, ut confraternitatum, monasteriorum, beneficiorum, legatorum etc., quae tempore publicae perturbationis a gubernio sacrilege usurpata et invalide alienata sunt(6), SS. Pontifices de plenitudine potestatis venditionem confirmasse etiam pro foro interno ad bonum pacis ac fidelium tranquillita-

(1) Cod. Alb. Art. 1603, et seq.—C. G. 1954—C. P. 1500—C. M 1490

(2) Evictio est *deturbatio juridica emptoris a possessione rei, quam emit*: v. g. Titius vendit vineam Cajo: Sempronius probat vineam esse suam; et ideo iudex decernit illam esse Sempronio reddendam, cum res clamet ad dominum.

(3) Quando in jure vitia dant facultatem rescindendi venditionem, dicuntur tribuere actionem redhibitoriam: *redhibere est facere, ut rursus habeat venditor quod habuerit, et quia reddendo id fiebat, idcirco redhibitio est appellata quasi redditio*: ita L. 21. *ff.* de aedil.

(4) Cod. Alb. Art. 1609—C. A. 922— C. G. 1602 — C. P. 1417—C. M. 1406.

(5) S. Thom. 2. 2. q. 169. a. 2.

(6) V. *La restituzione dei beni Ecclesiastici necessaria*, ecc. Roma 1824.

tem; modo tamen illorum acquisitio facta sit juxta leges tunc vigentes (1). Quod vero pertinet ad onera pia ipsis bonis adnexa, ut celebrandi missas, elargiendi eleemosynam etc., utrum teneantur acquisitores ad ea adimplenda, s. Poenitentiaria 20 martii an. 1818 de expressa Pontificis auctoritate Episcopo Bouvier respondit, dumtaxat *hortandos esse* (2). Hinc autem advertit laudatus Episcopus: — 1 hanc Pontificis convalidationem eos qui primitus ea bona usurparunt, non liberasse ab ecclesiastica censura: unde adhuc erant absolvendi. Attamen Leo XII Bulla *Gravissimae calamitates* 14 maj. 1828 pro Regno Sabaudiae omnes sive laicos sive ecclesiasticos absolvit a quibuscumque censuris et poenis, et ab irregularitate exinde forsan ab Ecclesiasticis viris incursa; — 2 bona, quae tempore Concordatorum adhuc a gubernio erant occupata, habenda sunt ut alienata juxta responsionem S. Poenitentiariae: unde ea postmodum privati valide et licite emere poterant, quin ad pia onera tenerentur iisdem bonis adnexa (3); in Concordatis enim pro omnibus hisce oneribus jam fuerat imposita compensatio, supplendo de cetero ex thesauro Ecclesiae.

Q. 3. ***An vita hominis possit constituere objectum emptionis?***

R. Homo non potest esse venalis hoc sensu, quasi nempe transferre possit in alium jus suae vitae ac necis; hoc enim jus est solius Dei: poterit tamen vendere usum suae vitae ac suorum actuum, cum usus vitae et actuum bene cadat sub alterius dominio. Hinc, ubi res in se ipsa spectetur, et debitis intervenientibus conditionibus, commercium Nigrorum etsi lugendum, non tamen jure naturae primario illicitum dicunt. Conditiones sunt, ait Bouvier: 1 ut justo titulo nigritae libertate sua priventur; 2 ut humano modo tractentur; 3 ut in contractu non sit fraus. — Quae tamen conditiones cum fere nunquam reperiantur, ideo merito in praxi uti illicitum et detestabile commercium illud habetur: atque ideo merito Pontifices complures illud expresse damnarunt (4). Praestant inter eos Paulus III, Urbanus VIII, Benedictus XIV, Pius VII, et nostra aetate gloriosae memoriae Pontifex Gregorius XVI, qui Apostolicis Literis 2 dec. anno 1830 hoc commercium aperte declaravit ***Christiano nomine prorsus indignum*** et simul districte prohibuit, ***ne quis Ecclesiasticus aut laicus illud.... veluti licitum sub quovis obtutu aut quaesito colore tueri, aut aliter publice vel privatim docere praesumat*** (5).

Q. 4. ***An, ut sit perfecta mercis venditio, debeat fieri in pondere, numero, atque mensura?***

R. Si venditio habeat pro objecto res, quae juxta pondus, numerum aut mensuram venduntur, non est perfecta, quin pondere, numero vel mensura reipsa quantitas determinata fuerit: hinc si quis vendat alicui totum frumentum, quod habet in arca, decem libellis pro singulo modio, usquedum mensuratum non sit, venditio perfecta non est; et si perit, stat periculo venditoris. — Si vero rei venditio fiat in corpore (vulgo ***in massa***), seu summatim, quod tunc evenit, quando merx pro uno ac certo pretio venditur, quin ponderis, numeri aut mensurae ratio habeatur, ut si quis 100 libellis vendat totum frumentum quod habet in arca, tunc venditio ab ipsa conventione statim

(1) Pro regno Galliarum habetur Breve 15 jan. 1801 et 17 jul. 1817; pro Regno Italico Breve 16 sept. 1803. Speciatim vero pro regno Sabaudiae tum Breve 20 dec. 1816; tum Bulla 14 mai. 1828. Vid. etiam Lit. Patent. 22 sept. 1818.

(2) Onera dictis bonis adnexa triplicis generis distingui possunt: — 1 vel respiciunt onera spiritualia, v. g. fundationis missarum, eleemosynarum elargitiones: et quoad haec bonorum possessores ex S. Poenitentiaria tantum sunt hortandi; — 2 vel respiciunt onera temporalia erga Ecclesiam, v. g. census alicui Ecclesiae vel religiosae communitati debitos: et quoad haec, Pontifex bona condonando censetur etiam condonasse talia onera, quae erant veluti illorum pars aut saltem accessorium, et sic pluries eadem Poenitentiaria respondit; — 3 vel respiciunt onera temporalia erga privatos, et tunc Pontifex nec potuit nec voluit sancire spoliationem jurium, quae tertiis competere poterant: et sic oraliter respondisse fertur Pius VII. Ita Talento, et Lyonnet.

(3) Confirmatur ex L. 2. *Cod. de quadr. praescript.* Et pro Regno Pedemontano ex *RR. Constitut.* L. 6. t. 10 § 8. Sed maxime ex Bulla *Gravissimae*. Hic vid. etiam Appendix 1 in fine 1 Tom., Vocab. *Bona Ecclesiastica*.

(4) Quod ipsa civilis lex prohibet; hac de re inita est conventio 20 dec. 1841 inter Austriam, Galliam, Angliam, Borussiam et Russiam — Ita et lege mens. aug. 1853 in Pedem.

(5) V. Cattolico, *Giornale*. Vol. 17 — Biot, *Sull'abolizione della schiavitù* — Audisio, *Jur. nat et gent.* L. 2. t 16. — Roberti, *Lettera sopra il trattamento dei negri* — Balmes, *Il protestantismo* ecc, t. 1, cap. XVI. Huc mire faciunt duo recentiora Opera quibus nigri ac infideles ad hominis libertatem et animae salutem redimuntur: 1 *Opera della s. Infanzia pel riscatto dei bambini nella China e negli altri paesi infedeli* sub Episcoporum protectione erecta; 2 *Pia Opera del riscatto delle fanciulle more*, studiosa charitate Sac. Olivieri Genuensis.

perficitur, et ideo ex tunc stat periculo emptoris. Attamen si vendantur res, quae antequam emantur, soleant praelibari, ut sunt vinum, oleum etc.; venditio non est perfecta, quin res gustatae et adprobatae sint: quod valet etiam casu, quo aliqua alia res sit vendita sub pacto praeviae degustationis (1).

Q. 5. *Quid si res una duobus sit vendita?*

R. Si res duobus vendita neutro sit tradita, ei tradi debet, qui prius emit: nam qui *prior est tempore, potior est jure.* Alteri tamen remanet actio contra venditorem ratione damni, quod sibi venit.—Si vero res duobus vendita jam est uni tradita, en iuris civilis verba: *se la cosa che taluno si è obligato di dare o di consegnare successivamente a due individui, è puramente* (id est ex natura sua, non ex destinatione legis) *mobile, quegli fra di essi, cui ne fu dato il possesso reale, sarà preferito, e ne resterà proprietario, ancorchè il suo titolo sia posteriore di dato, purchè però il possesso sia di buona fede* art. 1095 (2). Ubi vides quoad haec mobilia aliquam fieri exceptionem (casu, quo ea sint a tertio revendicanda) a regula generali, qua statuitur contractum venditionis perfectum esse solo partium consensu, quin rei translatio necessaria sit.

Q. 6. *Quid de vitio, quod contingit in merce?*

R. Vitium in merce vel est circa substantiam, ut si vendatur stamnum pro argento: vel circa quantitatem, ut si dentur quinque pro octo: vel circa qualitatem, ut si vendatur vinum aqua commixtum pro vino puro. Si 1, venditio nulla est, cum tota tunc deficiat illius materia: Si 2 et 3, valida est, modo et tale vitium non impediat, quominus adhuc res emptori sit conveniens (3); et de pretio subtrahatur quantum oportet (ita Angelicus (4)): quod quidem merito statutum est; secus vix ulla negotiatio subsisteret (5). *Cum aliqui sophisticant*, ait S. Antoninus, *ea quae vendunt, ut se servent indemnes et cum aliquo lucro congruo, quia si venderent puras res, emptores non vellent dare justum pretium, quia alii vendunt alia sic mixta minori pretio, videntur posse excusari, dummodo non fiant mixturae quae noceant corporibus in his quae venduntur in cibum et potum, et praecipue in medicinalibus.* — Attamen ex iure civili emptor potest vel rescindere contractum vel petere compensationem, si vitium tale sit ut, eo cognito, non contraxisset ex art. 1488. Venditor vero si vitia non ignoraverit, tenetur de damnis ex art. 1491.

Sed nonne (dices) *tenetur venditae rei venditor vitium aperire?*

R. 1: Si vitium sit circa substantiam, utique tenetur venditor in conscientia illud aperire; cum tunc afficiat ipsam venditionis naturam: item est, si vitium sit circa quantitatem; esset enim damnosa deceptio. Si tamen ob injustam taxam vel injustum monopolium quis non possit consequi justum pretium dando totam quantitatem, tunc non est improbabile, uti dicunt Lugo, Lessius, Palaus, Salas, Salmanticenses et Sporer, vendentem posse uti mensura tantum manca, quantum ad pretium justum consequendum sufficiat; hoc enim est vexationem redimere: videlicet est injustam pretii diminutionem sibi juste compensare detrahendo tantundem de mensura (6).

R. 2 Si vitium sit circa qualitatem, distinguendum est: vel vitium illud patens est in manifestum; vel occultum et latens. — Si vitium illud est patens et manifestum,

(1) Cod. Alb. Art. 1191. et seqq. — C. G. 1585 C. P. 1433 — C. M. 1511.

(2) Cod. Alb. Art. 1232—C. A. 430—C. G. 1141 —C. P. 1114—C. M. 1191.

(3) « Hinc patet (ait Bouvier) eos ad restitutionem teneri, qui guttam hydrargyri in aures equi infundunt, ut generosus appareat. Qui in sacci summitate melius triticum; in dolii extremitate majores pisces reponunt, ut sic emptores decipiant. Qui angulum et tenebras quaerunt, ne mercium suarum detegatur vitium. Qui lanam aut avenam aspergunt aqua, ut majoris sit ponderis. Qui pannum adustum pro bono, domum ruinosam pro firma vendunt, etc. ».

(4) 2. 3. q. 77. a. 2—Liguori, *Opus Mor.* l. 3. n. 818.

(5) Qui vinum minus exquisitum eis praebent qui vinum magis exquisitum vellent, contra justitiam non peccant, si illis non noceat, nec inutile sit ad finem, propter quem illud quaerunt, modo pretium sufficienter imminuant; secus si vinum istud ad medicinam peteretur, vel ut diu conservaretur. Qui vino aquam miscent peccant contra justitiam et ad restitutionem tenentur, si vinum aqua sic admixtum emptori noceat, vel notabiliter illi minus sit utile: aut quamvis non minus utile si pretium non minuant; non licet enim aquam pro vino vendere. Denique peccant contra charitatem, et etiam contra justitiam, si efficiant, ut emptor nimio pretio gravatus alios gravet, et deceptus alios decipiat.—Fieri potest, ut res vitiata minoris sit valoris respectu quorundam hominum, non vero respectu aliorum; tunc bis secundum totum valorem vendi potest absque revelatione vitii. Sic bos, qui propter aliquem defectum ad arandum est inhabilis, vendi potest, sine revelatione vitii et absque imminutione pretii lanio aut mercatori, qui ad lanium eum praeparabit. Ita Bouvier.

(6) V. Liguori, *Hom. Ap.* Tr. x. n. 186.

venditor non tenetur vitium aperire ex communi sententia; tunc enim emptor illud sibi imputet: neque venditor tenetur manifestare quod omnibus manifestum est: consonat ipsa lex civilis art. 1488 (1). Sed excipe in foro saltem interno: 1 si venditori constet de emptoris ignorantia, si v. g. esset puer vel foemina rerum prorsus ignara; tunc enim tenetur in conscientia vitium aperire vel damnum compensare; 2 si qualitas transierit in substantiam, uti si emptor expresse declaret, se velle rem talis qualitatis, et non talis, vinum v. g. vetus, non recens.— Si vero vitium circa qualitatem est occultum et latens, tunc tenetur profecto venditor vitium aperire casu, quo illud ita noxium emptori futurum esset, ut usus rei non amplius sit ei conveniens; alioquin illum deciperet, et injustitiam patraret. At si vitium non ita noxium futurum est tunc si rogetur ab emptore de illo vitio occulto in specie, v. g. de aetate equi vendendi, tenetur utique responsum dare pro veritate rei; tum quia mendacium semper est illicitum; tum quia emptor jus habet, ut sibi de quaesita rei qualitate vere et recte respondeatur. Verum si non rogetur ab emptore, non tenetur vitium illud aperire, alioquin fere nulli fierent contractus; oportet tamen, ut venditor tantum *subtrahat quantum oportet de pretio*, uti loquitur Angelicus (2).

Quid (dices) *si venditor protestetur, se nolle rationem dare de quocumque rei suae defectu?* Videtur tunc ad nihil teneri venditorem; quia per hujusmodi protestationem emptori factam videtur omnem a se labem injustitiae repellere, et emptor satis apparet admonitus, ut sibi consulat. Hinc merito Tamburini (3) approbat consuetudinem, quae alicubi viget praesertim in nundinis magnis, ita vendendi (*ad saccum ossium fractorum*, ut ajunt) animalia, etiam si vitia sint occultissima; ad tollendas enim lites, ac bonum commune promovendum hoc satis cohonestatur a consuetudine, dummodo (quod caute prae oculis habendum) res ultra pretium justum saltem supremum non vendatur, habita ratione illius vitii occulti. Haec conventio probatur etiam a iure civili art. 1489 quoad ea vitia, quae ignota fuerunt ipsi venditori (4).

Q. 7. *Cuinam perit res vendita ante illius traditionem?*

R. Statim ac venditio perfecta est, etsi nondum res tradita sit emptori ei tamen emptori perit; et sane res perit domino suo. Excipe 1 si aliter conventum sit; nam *contractus ex conventione legem accipere dignoscuntur*: 2 si venditor sit in mora culpabili; nam *mora sua cuilibet est nociva* art. 1092, 1256 et seq. 1470 (5).—Potest autem venditor mercem, retinere donec sibi fuerit solutum pretium, si non concesserit moram ad solvendum; nam sic tuetur suam indemnitatem. Imo licet moram concesserit, ex civili lege adhuc potest illam retinere, si emptor evaserit obaeratus aut decoctus, ita ut pretium periclitetur, nisi cautio tribuatur art. 1458 et seq. (6).

Q. 8. *Cui fructus faciat res vendita, sed nondum praestita cautione pro pretio suo tempore solvendo, vel nondum secuta traditione?*

R. Cum defectus cautionis vel realis traditionis non impediat, quominus perfectus sit venditionis contractus; hinc tenemus rem fructiferam emptori fructus facere, cujus quoque periculo ipsa perit; res enim quaelibet suo domino fructificat, nisi extet contraria conventio. Haec responsio congruit cum jure nostro patrio, quod nulla facta distinctione, utrum res tradita vel non tradita fuerit, praestita vel non praestita cautio, solutum vel non solutum pretium, absolute decernit art. 1460 (7): *dal giorno della vendita tutti i frutti spettano al compratore* (8). Excipe semper, nisi aliter conventum sit; quia commune est et probabilius, quod venditor juste potest dominium directum transferre in emptorem, et reservare sibi dominium utile, ut fructus percipere valeat quoad pretium sibi solvatur, ut docent Bonacina, Filliucius, Molina, Sanchez aliique; nam tunc non exigit fructus ratione dilatae solutionis, sed ratione ipsius venditionis hoc pacto initae. Item duplex alius casus excluditur, et est: 1 Quando ex mora solvendi venditor patiatur aliquod damnum; etenim certe emptor tenetur utrumque compensare. Vid. ius civile Neapol. art. 1498.

2. Quando venditor non intendat ratam habere venditionem ipsam, nisi post-

(1) Cod. Alb. Art. 1649; et l. cit.
(2) 2. 2. q. 77, a. 2.
(3) V. Liguori, *Op. Mor.* l. 3. n. 823.
(4) C. Alb. art. 1650 et loc. cit. quoad ceter. Cod.
(5) Cod. Alb. Art. 1591, et seqq. — C. G. 1585 —C. P. 1433—C. M. 1511.
(6) Cod. Alb. Art. 1619, 1620—C. A. civ. §§ 1052, 1062—C. G. 1612—C. P. 1426—C. M. 1506.
(7) Cod. Alb. Art. 1621—C. A. civ. § 1050 —C. G. 1614—C. P. 1428—C. M. 1517.
(8) V. Liguori, *Op. Mor.* n. 798.

quam pretium solutum revera sit, tunc enim tam periculum rei quam commodum fructuum ad ipsum venditorem pertinent.

§ III. — *De Pretio* (1).

Q. 1. *Quaenam sunt obligationes emptoris?*

R. Duae sunt praecipuae emptoris obligationes: —1 est ut pretium solvat eo loco ac tempore, quo res est ipsi tradenda, nisi aliud pactum sit; vel nisi a possessione rei molestari timeat, et venditor cautionem non praestiterit; —2 ut solvat pretii usuras, si haec fuerit conventio, vel si res vendita et tradita fructus producat, vel si pretii solutio jam indicta sit ex art. 1493 (2).

Q. 2. *Quid est pretium justum, et quotuplex?*

R. Pretium justum dicitur quod rei venialis valorem adaequat: et aliud legitimum vel legale, quod taxatur a lege vel a Magistratu: aliud vulgare seu naturale, quod spectatis circumstantiis, peritorum judicio determinatur. *Legitimum* situm est in indivisibili, ita ut non liceat plus accipere, quam per legem fuerit statutum, et restitutionis urgeat obligatio, si quid ultra pretium illud exigatur: talis est venditio salis (3). *Vulgare* vero patitur latitudinem, cum communiter in unum peritorum judicium convenire non soleat. Triplex idcirco distinguitur: *summum*, supra quod a prudentibus aestimari non solet; *infimum*, quod intelligentes non solent judicare; *medium* quod infra stat inter summum et infimum.

Haec autem regula communiter adsignari solet in determinatione pretii vulgaris: ut res vilior minorem, pretiosior vero majorem habeat latitudinem. Unde vinum v. g. quod valet 5, potest vendi 6, vel 4: res autem pretiosa, quae valet 100, potest vendi 95 vel 105. Imo si res rarius soleat comparari, admittit latitudinem maximam: v. g. domus, quae elapso anno vendita fuit 1500, hoc anno vendi potest 2500 (4).

Q. 3. *An sit contra justitiam aliquid vendere supra pretium legitimum, vel supra pretium vulgare?*

Affirmative: est contra justitiam rem vendere supra pretium legitimum, vel vulgare summum, nisi speciales aliquae interveniant circumstantiae id honestantes: Ratio est, quia si pretium excedat valorem rei, vel e converso si res excedat pretium a lege aut a prudentibus hic et nunc praefixum, tollitur profecto justitiae aequalitas. Hinc Apostolus: *ne quis supergrediatur, neque circumveniat in negotio fratrem suum, quoniam vindex est Dominus de his omnibus* (5). Hinc quamvis in foro externo non invalidetur venditio, nisi deceptio sit ultra dimidium justi pretii, in foro tamen interno etiam deceptio infra dimidium obligat ad restitutionem; injustitia enim tam in parvis quam in magnis locum habet.

Sed quid (dices) *si venditio supra pretium legitimum vel vulgare bona fide contingerit; vel si utrique contrahentes valorem rei prorsus ignorantes sese mutuo commiserint sorti in contrahendo?*

In primo casu, id est si hoc contingerit bona fide, decipiens tenetur id saltem restituere, in quo factus est ditior, ne ditescat de alienis. In secundo autem casu, nempe si mutuo consenserint contrahentes, valet contractus, etsi postea detegatur deceptio; quia censetur uterque sibi invicem voluisse excessum concedere. Item si venditor infimo pretio vendat rem suam, verum ejusdem valorem ignorans, licet eamdem emere, quia contractus iste est vera venditio: nam ex una parte emptor juste emit solvendo infimum pretium, quod adhuc justum est; ex alia autem non videmus in eo obligationem monendi venditorem de ignorato valore, cum nullo modo eum positive deciplat, aut cogat ad vendendum.

Quid vero si res nullum habeant pretium determinatum in humano commercio, uti gemmae quaedam, aves indicae, veteres picturae, statuae, libri rari, et similia? vendine tanti poterunt quanti quis sibi voluerit? Idem quaeritur de cantu, saltatione et abusu mulieris.

R. Omnes istae res extraordinariae, quae non sunt necessariae ad communem convictum, possunt vendi quanti plurimi, uti docent Diana, Serra, Sotus etc.; quia cum non sint taxatae, illud pretium putatur justum quod convenitur inter partes: hoc recte vocant probabile Salmanticenses. Verum nos probabilius negandum putamus cum Bouvier, Gury, Continuatore Tourne-

(1) V. Pavone, *Spicilegio* §§ 1, ecc., ubi plurima ad praxim spectantia resolvit.

(2) Cod. Alb. Art. 1657—C. A. 1052, 1062 —C. G. 1650—C. P. 1467—C. M. 1554.

(3) Aliquando tamen licet legale pretium excedere: 1 si a majore parte non servetur, principe sciente et tacente; 2 si mutatis circumstantiis taxa evadat injusta: 3 si merces sint notabiliter pretiosiores solito, vel deteriores. Gury.

(4) Ubi notandum, pretium non tam aestimari secundum rei dignitatem, quam secundum illius usum in commercio; alioquin musca, quae est animal sensibile, majoris esset pretii, quam una gemma, quae est inanimata. (5) 1 Thess. 4. v. 6.

ly, Lessio, Lugo aliisque; quia tametsi pretium talium rerum magnam recipiat latitudinem, aequum semper est, ut habeat quandam taxam arbitrio prudentum; cuilibet enim rei sua est aestimatio (1). Excipimus honestae mulieris usum, qui cum sit pretio inaestimabilis, poterit pro eo quamplurimum accipi (2).

Q. 4. *Quandonam licite potest pretium ordinarium seu vulgare augeri, et quandonam minui sine laesione justitiae?*

R. Ad 1: Pretium vulgare augeri potest, seu venditor potest quid amplius exigere: — 1 ratione damni emergentis vel lucri cessantis, quod ideo ipsi evenit (modo tamen emptor admoneatur, ut possit si velit, rem illam sibi diversimode comparare); nulla enim ratione tenetur incommodum illud in re sua venditor sustinere. Aliunde alter acceptando contractum, satis consentit: et valet, etsi res sit a principe taxata; nam taxa respicit rem tantum secundum se;—2 ratione singularis bonitatis aut raritatis mercium: quae quidem etsi probabilius vendi nequeant quanti plurimi, utique tamen aliquo pretio majori; cum raritas ac bonitas peculiaris augeant communem aestimationem (3); — 3 ratione specialis molestiae obventurae *ipsi venditori* ob peculiarem affectum erga rem suam, ut tradunt communiter ac verius; quia privatio rei, erga quam dominus est specialiter affectus, v. g. si eam accepisset a Principe vel a majoribus suis, pretio aestimabilis est (4). Diximus *ipsi venditori*; si enim iste affectus sit tantum in emptore, rem illam ideo carioris vendere non licet, ut docent communiter cum Angelico (5): nemo videlicet vendere potest quod suum non est; atqui in hypothesi affectio illa peculiaris est in emptore, non in venditore: ergo iste non potest eam vendere (6);— 4 ratione penuriae seu charitatis mercium, et pluritatis emptorum, quia merces eo in casu pluris solent communiter aestimari;—5 ratione modi, quo merces venduntur, si tamen pretium non sit taxatum. Sic qui res minutim et in parva quantitate vendunt, hoc ipso possunt aliquando carioris vendere; quia majores debent labores, curas atque expensas effundere ad merces easconservandas. Hoc modo excusant caupones et stabularios, qui foenum, avenam, paleas carioris vendunt quam alii; — 6 ratione temporis, quo pretium tradendum est: sic certum est rem posse carioris vendi, si pretium tradendum sit tempore, quo res ipsa pluris est valitura, modo a venditore ad illud usque tempus servanda fuisset: alioquin damnum emergeret venditori; — 7 ratione periculi in pretio exigendo. Hoc licet non omnes admittant, satis tamen communiter, ac probabilius defendunt alii (7); nam tali periculo se exponere, si revera adest, est pretio aestimabile: sane quod periculo expositum est, minoris aestimatur a prudentibus. Cum porro tale onus, scilicet mercem suam periculo exponendi, et ita ejus valorem minuendi, in se suscipiat venditor, jus habet, ut aliquid de pretio sibi augeatur.

R. Ad 2: Pretium vulgare potest minui, seu emptor potest quid minoris tuta conscientia solvere:—1 ratione copiae mercium et paucitatis emptorum; quia merces eo minoris aestimantur, quo communiores et a paucioribus appetuntur;—2 ratione modi, quo res venditur: sic emptor potest mi-

(1) « Attamen (ait Bouvier) in his sicut et in aliis venditionibus, quando ex utraque parte bona exstat fides, communiter poenitentes non sunt inquietandi, nisi ex fundato indicio appareat veram extitisse injustitiam. Sic quotidie veteres libri in se optimi vili pretio venduntur, qui si novi, licet non meliores, quadruplo pluris venderentur; at nemo suspicatur aliquam ibi esse injustitiam, quia sic inter homines receptum est. Ita Billuart... Etiam notat: qui res minoris pretii in se asportant in regiones ubi maximi aestimantur, v. g. cultellos vel specula ad Indos, eos pretio ibi recepto vendere possunt: quia pretium hujusmodi objectorum communi hominum ibi commorantium aestimatione determinatur; hoc vero pretium excedere injustum esset.

Qui inter res communes invenit rem, quam scientia privata novit pretiosam, v. g. herbam medicinalem inter herbas communes, illam cum ceteris vili pretio emere potest, si sit in loco ubi valor iste a nemine aestimatur; et etiam probabilius, licet in eodem loco plures rei valorem aestimare valeant, quia ex usu et destinatione res illa censetur amisisse pretium et honorem: sic in praxi apprehendunt omnes. Ita multi Theologi, Billuart, Dens, Vernier, etc., contra Collet ».

(2) V. Liguori, *Opus Mor.* l. 3. n. 808.

(3) V. Liguori, *Homo Apost.* Tr. x. n. 174.

(4) Nempe dicas, affectum hujusmodi non ferre emptori peculiare commodum; si hoc valeret, eo que ob damnum emergens et lucrum cessans posset res pluris vendi, nihil enim utilitatis emptori venit ex venditoris damno emergenti et lucro cessante.

(5) V. Liguori, *Opus Mor.* l. 3. n: 806.

(6) Sunt tamen plures moderni, qui etiam hoc secundum licere affirmant; ex eo quod venditor emptori illud commodum procuret, et consequenter justum sit, ut idem cum ipso dividat pretium rei adaugendo. Ita nunc in praxi admitti tradit Card. Gousset n. 480, ubi, exposita priori sententia olim communissima, posteriorem amplectitur.

(7) V. Liguori, *Opus Mor.* l. 3. nn. 663, 810.

noris emere, eo quod multa simul emat *(all' ingrosso)*, quia tunc venditorem liberat a multis curis, et expeditum reddit ad nova sibi comparanda; — 3 ratione temporis, quo res tradenda: sic poterit vilioris emi, si tradenda sit tempore, quo minoris valebit; nam tunc tantum res incipit esse utilis emptori.

Q. 5. *An liceat minoris emere merces ultroneas?*

R. In communi et veriori sententia licet minoris emere merces, quas qui ultro offert, emptorem quaeritando et quasi compellendo ad eas emendas; quia cum merces sic offeruntur, ut plurimum adest parvus emptorum numerus, ut merito docent Concina et Roncaglia cum aliis: hinc ex d. Hieronymo tritum proverbium est, *ultroneas putere merces* (1). Probabilius autem Cajetanus, Filliucius, Mazzotta et Sporer censent rem istam vilescere pro tertia parte.

Sed quid (dices) *si merces fiant ultroneae ob solam paupertatem vendentis?* Busembaum, Vasquez et alii tradunt, illas adhuc minoris emi licite posse; quia (inquiunt) res ultronea de se, et natura sua pretio decrescit in communi hominum aestimatione; inopia autem vendentis non potest efficere, ut pretium immutetur. Verum Salmanticenses et Tournely cum aliis id negant; quia charitati et justitiae adversari videtur rem vilioris emere a paupere, qui vendit necessitate coactus, nisi ematur in solam gratiam venditoris ipsius, ita ut alias non emeretur. Haec sententia est aequior, et omnino suadenda; sed prima non videtur carere probabilitate, si spectetur ratio, ac de rebus agatur quae non ita facile vendunduntur.

Q. 6. *Quid dicendum de illis, qui mendaciis atque perjuriis alios inducant ad merces carioris emendas?*

R. Qui mendaciis et perjuriis pretium exaggerant, ut emptores inducant ad merces carioris emendas, peccant non solum peccato mendacii et perjurii, sed et peccato injustitiae; quilibet nempe jus habet, ne fraude inducatur ad carioris emendum(2) Quod multo magis dicendum, si despiciant aliorum mercatorum merces, ut suas attollant; tunc enim tenentur de damno erga mercatores illos.

Duo tamen hic notanda: — 1 regulariter fidem non haberi venditorum mendacii ac perjuriis; cum haec communiter habeantur ut quaedam tantum stratagemata ad emptores facilius alliciendos. Unde nisi certo constet, emptorem mendaciis venditoris revera credidisse, et ideo majoris emisse, et alios mercatores desernisse, venditor qui iliis utitur, peccat quidem saltem venialiter, mentiendo, et graviter perjurando, sed non tenetur ideo restituere; — 2 esse contra justitiam pacisci cum emptore de pretio infimo, ac postea pretium summum recipere occulte minuendo pondus, vel mensuram: quia esto quod illud non excedat latitudinem justi; at celebrato contractu, pondus, mensura ac pretium ita remanent determinata, ut nullam amplius patiantur variationem. Pactum enim ita finitum fuit acceptatumque, ut commune ac certum est cum Croix, Layman, Lugo, Medina, Navarro, Soto, Sporer (3).

Q. 7. *An pretio currenti vendi possint merces, quas ex notitia peculiari dominus certo scit, mox valituras esse multo minoris?*

R. Affirmant communiter Antoine, Billuart, Collet, Lessius, Sylvius cum d. Thoma, qui habet: *venditor, qui vendit rem secundum pretium quod invenit, non videtur contra justitiam facere, si quod futurum est non exponat* (4). Ratio est, quod non est inspiciendus valor mercis futurus; sed praesens, qui non pendet a notitia particulari, bene vero ab hominum aestimatione communi. — Eadem de causa fas erit cuilibet emere merces pretio currenti, etiamsi certo sciat contra omnem dominorum expectationem brevi pretium augendum fore, uti patet exemplo Joseph in Ægypto (5). Imo in justitiae rigore potest etiam quis in emendo adhibere illas pecuniae species, quas privatim scit brevi esse prohibendas, modo absint (quod semper intelligendum) mendacia, vis et fraudes.

Neque ideo saltem contra charitatem peccabitur; nam quilibet consulere potest rebus suis, etsi per accidens alteri damnum obveniat. Excipe: — 1 si ideo emptor reduceretur ad gravem necessitatem; sicut enim charitas praecipit ut subveniamus graviter indigenti, sic vetat ne in paupertatem per nos redigatur, ut nobis divitias comparemus; — 2 si venditor posset mercem vendere pluribus et vendat uni: vel cum posset vendere alicui, qui statim iterum venderet rem consumpturis, venderet alteri rem servaturo usque ad tempus diminutio-

(1) In quaest. hebraic.
(2) V. Liguori, *Opus Mor.* l. 3. n. 805.
(3) V. P. Pavone, *Spicilegio canonico, morale,* ecc. §§ 6 et seqq
(4) 2. 2. q. 77. a. 3.
(5) Gen. 41.

nis pretii. An autem in his quoque casibus peccatum contra charitatem sit semper grave, merito dubitatur; quia charitas non vetat, ne quis consulat sibi utendo jure suo, etsi alteri damnum inde per accidens obveniat.

§ IV. — *De quibusdam venditionis speciebus*

Venditionis species expendimus in praxi maxime occurrentes. Et sunt 1 venditio; *ad creditum*; 2 venditio *per proxenetas*; 3 venditio *cum pacto*; 4 venditio *sub hasta*; 5 *monopolium*.

Q. 1. *An liceat merces carioris vendere ad creditum* (vulgo *a credenza*), *quam numerata pecunia*?

R. Non licet merces carioris vendere praecise ob dilatam solutionem; esset enim pluris facere pecuniam numeratam numeranda, quod damnavit Innocentius XI sub n. 41, cum ratione hujus causae per se nulla fiat diversa rerum aestimatio (1). Sed quaestio est, an id licitum sit titulo communis aestimationis, sive spectata consuetudine: alii negant cum Garcia, Medina et Navarro, quia consuetudo non potest efficere, ut numerata pecunia pluris sit numeranda. Verum alii probabiliter affirmant cum Lessio, Lugo, Salmanticensibus, Sanchez, Soto, Palao et Victoria, quia communis hominum aestimatio auget pretium rerum, quae ad creditum venduntur, cum tunc plures soleant emptores concurrere: at communis aestimatio taxat pretium. Eadem de causa dicunt licere res minoris emere, numerata pecunia, non quia anticipatur solutio, sed ex communi existimatione; nam tunc pauci sunt emptores, multi venditores. Et apud mercatores nunc passim obtinet (2).

Q. 2 *An credita vel chirographa vendi possint?*

R. Credita, quae dicuntur *jura incorporea*, vendi utique possunt, quamvis non adsit consensus debitoris; nam quilibet potest pacisci de eo, quod suum est, et est pretio aestimabile. Quae autem in iure civili speciatim sunt notanda vid. in art. 1453, 1535 et seq. (3).

Sed (quaeres) *quantinam credita emi possint*? Fatentur omnes credita incerta et litigiosa emi posse minoris, habita ratione periculi, laboris et difficultatis, quae in solutione eorum exigenda haberi solent; quia credita haec in communi aestimatione valent revera minoris (4). Quod currit, etsi emptor ob peculiarem ac personalem causam, puta favorem, clientelam, dexteritatem posset credita illa nullo impendio nulloque labore vindicare; nam rerum pretia non ex casu hominis particulari, sed ex communi hominum sensu accipienda sunt. Hoc etiam civili lege sustinetur in art. 1545; in ea tamen statuitur, quod si quis jus litigiosum emerit, is contra quem lis vertitur, poterit tale jus redimere solvendo emptori pretium ab ipso latum una cum expensis factis, necnon usuris computandis a die quo pretium ab emptore ipso fuit solutum. Attamen jus redemptionis lex non tribuit litiganti, si cessio juris litigiosi ab adversario facta sit vel haeredi, aut comproprietario juris cessi; vel alicui creditorum in solutionem omnium, quae illi debentur; vel possessori fundi, de quo lis est (5); vel titulo gratuito, quia tunc cessatio non est odiosa, nec potest verificari aliqua pretii solutio pro illius redemptione art. 1547 (6).

Si autem agatur de creditis liquidis, certis et tutis, utrum haec etiam tuta conscientia minoris emi possint, disputant. Alii volunt cum Anacleto, Azorio, Bellarmino, Bernardino Senensi, Cajetano, Navarro, Sanchez et Tournely probabiliter etiam haec emi posse pretio minori, quam infimo; quia non emitur actio ad illam: ideo justum censetur pretium, quod communiter negotiatores pro talibus chirographis persolvere solent. — Alii ex adverso negant cum s. Thoma, Croix, Layman, Lessio, Sylvio, Sporer et Viva, quia actio ad creditum certum, liquidum et tutum, quin adsit periculum vel difficultas occurrat in eo exigendo, tanti valet quanti valet ipsa pecunia debita. Haec secunda sententia est quidem suadenda uti communior et tutior; sed prima tam ob auctoritatem Doctorum illam propu-

(1) Ita Angelicus, 2. 2. q. 73. a. 2.—V. Liguori, *Op. Mor.* l. 3. n. 811.

(2) Quidquid sit, concludamus cum Bouvier: « mercatores sic agentes inquietandos non esse arbitror, propter rationes superius expositas, et quia in dubio prudentia non sinit conscientias sic turbari ».

(3) Cod. Alb. art. 1694. et seqq. — C. G. 1686 — C. P. 1503 — C. M. 1589.

(4) V. Liguori, *Op. Mor.* l. 3. n. 829.

(5) *Per esempio:* mi fu dato da qualche persona l' usufrutto d' uno stabile: un terzo ne pretende la proprietà; per conservare il mio usufrutto compro i diritti litigiosi di proprietà, che esso pretende di avere. *Cod. Alb. spieg.* ad art. 1706.

(6) Cod. Alb. Art. 1705 et seqq.—1. G. 1699—C. P. 1514—C. M. 1600.

gnantium, quam ob rationem cui innititur, non videtur rejicienda uti improbabilis. Sane in praxi credita hujusmodi semper revera aestimantur minoris, quam ipsa pecunia numerata; quia vix unquam libera sunt a periculo exactionis et sumptibus, vel saltem a molestiis atque incommodis non paucis.

Q. 3. *An ille, cui res a domino traditur vendenda pretio designato, possit sibi retinere excessum, quem forte traxerit?*

R. Vel res vendenda a domino tradita est suo famulo, vel proxenetae, quia repubblica deputatur ad aliorum negotia gerenda, stipendio ipsi a partibus tribuendo. Si 1, certum est eumdem minime posse excessum illum sibimet retinere; quia famulus jam tenetur domini sui negotia utiliter agere, et bonum procurare. Si 2, sententia vera iterum negat: ratio, quia assignatio pretii facta a domino communiter intelligitur, ne infra pretium illud venditio sequatur, non autem ne supra: ideoque excessus pertinet semper ad dominum, cujus est res.

Excipe: 1 cum res per proxenetae industriam non debitam melioris conditionis evaserit, et ob id pluris vendi queat; 2 cum expressum vel tacitum pactum cum domino intercesserit: hoc praesumitur, quando dominus nullum venditori stipendium adsignaverit pro ejus labore; 3 cum adhibita communi diligentia, et pretio majori non invento, rem sibi emat et postea vendat pluris; quia tunc venderet rem propriam. Caveatur tamen fraus et illusio; 4 si lucrum sit parvi momenti, quia tunc dominus facile praesumitur consentire. Quod si tu gratis te obtuleris ad vendendum vel emendum, adhuc dicunt quod probabilius potes aliquid retinere, modo alter non fuisset qui id gratis faceret; sic enim (inquiunt Sporer et Roncaglia contra Lessium) fuisti quidem mendax, sed non fuisti injustus, nam tuus labor jam pretio dignus erat (1).

Quid (dices) *de sartoribus, qui pannum pro aliis emunt?* Si sartor fideliter negotium domini gerat minoris mercem emendo, et ex alia parte mercator aliquid ei donaverit vere gratis, quia officinam suam frequentat, vel ut eam alliciat ad ipsam frequentandam, licite potest sibi retinere donatum; nam tunc diminutio pretii vere fieret in ejus gratia. Ita Filliucius, Tournely, et alii (2). Sed caute hic procedendum, ne justitia laedatur; nam mercatores potius simulant, se sartoribus quidquam donare, cum tamen si dominus ipse officinam adiret, pro eodem pretio rem obtineret (3).

Q. 4. *An liceat rem vendere cum pacto, ut emptor teneatur iterum venditori eam cedere, si hic eam repetat?* (4)

R. Venditio cum pacto redimendi ea est qua venditor facultatem sibi reservat rem suam repetendi sub conditione, quod pretium ejus restituat, sumptus solvat, aliaque damna resarciat. Haec jure naturae venditori licita est, si rationem habeat gravaminis, quod imponit; cum tunc servetur aequalitas: imo in ipsa veteri lege haec praecipiebatur (5). Neque tantum venditori, sed ipsi etiam emptori probabilius *jure naturae spectato*, permittitur, si habeatur ratio hujus conditionis; et sane solo consensu pacta per se firmantur.

Diximus *jure naturae spectato*; nam, ne diu incerta maneant dominia, jus civile Neapol. art. 1505 et seq. retractum conventionalem prooomnibus admittit tantum ad quinquennium. Heic tamen notandum:

1 Hanc conventionem non admitti in beneficium emptoris; quamvis, iure naturae spectato ac remoto foenerationis periculo, *probabilius* hoc quoque liceat, quum solo consensu pacta per se firmentur.

2. Pro immobilibus non amplius admitti pactum *commissorium*, seu conventionem, vi cuius nisi emptor intra certum tempus pretium solvat, res sit commissa seu inempta. Vid. ius civile Neapolitanum art. 1958.

Q. 5. *Quid est contractus mohatra, et an licitus?*

R. Contractus *mohatra* (sic dictus ab Hispanis, ab Italis autem *stocco*, a Pedemontanis *carrozzino*) ille est, quo quis mercem a te emit majori pretio ad creditum cum pacto explicito vel implicito, ut tibi eandem retrovendat pretio minori, et numerata pecunia. Uti si Titius indigens nonaginta nummis, petat illos mutuo a Sempronio mercatore: hic, quia lucrari cupit, denegat mutuum, sed offert Titio tot frumenti mensuras, quas ipsi vendit summo pretio credito convento, nempe 100 nummis, addito pacto, ut Titius emptor ipsi Sempronio venditori praesente pecunia illico revendat infimo vel medio pretio, v. g. nonaginta nummis, quibus de facto indiget Titius. Talem contractum dicimus esse prorsus illicitum, quia usuram palliatam includit; venditor enim dat 90, ut statim recipiat 100 sine

(1) V. Liguori, *Opus Mor.* l. 3. n. 825.
(2) V. Liguori, *Opus Mor.* l. 3. n. 826.
(3) V. Liguori, *Homo Ap.* Tr. ult. n. 34,
(4) V. Liguori, *Opus Mor.* l. 3. n. 812.
(5) Lev. 25.

ullo vero titulo, sicque imponitur emptori onus vendendi vili pretio absque ulla compensatione: porro quando sine compensatione aliquod onus alicui imponitur sustinendum; sive quando nullus est titulus, nullaque ratio aliquid exigendi, et tamen exigitur, iniustitia est, latrocinium est, usura est omni jure gravissime prohibita. Hinc Innocentius XI damnavit hanc n. 40 propositionem: *contractus mohatra licitus est etiam respectu ejusdem personae et cum contractu retrovenditionis praeviae inito cum intentione lucri.*

Si tamen res sine praevio pacto retrovendatur etiam minoris et eidem venditori, modo absit omnis usurarius animus, contractus de se licitus erit; quia tunc nulla conventio, quae laedat aequitatem (1).

Q. 6. *An liceat merces sub hasta quolibet pretio vendere et emere?*

R. Venditio sub hasta (vulgo *incanto*) est quae fit voce praeconis, et in qua uniuscujusque licitatio sub datis regulis admittitur, ac ultimo licitanti res adscribitur. Haec venditio licita est, *si absit fraus*; nam tam ementes, quam vendentes in pari conditione constituuntur lucri et damni: eamque probat etiam ius civiles Neap. art. 1532 et seq. imo aliquando eam etiam praescribit (2). Res autem, quae sic exponuntur, possunt quanti carius vendi et quanti vilius emi; quia tunc potestas publica vel communis aestimatio adprobat pro justo pretium illud quod publico emptorum concursu probatur (3).

Diximus *si absit fraus*, quae esse potest tam ex parte venditoris, si immittat fictos licitantes, quam ex parte emptoris, si alios dolo impediat a licitatione; laederetur enim libertas. Quod valet etiam de proxenetis, si ex industria mercem exponant, cum pauci sunt emptores, ut sic amicis faveant: hae de re fraudes punit ius paenale Neap. art. 222. et seq. (4). Verum inspecto modo, quo hodie licitationes fieri solent, non tam facile est damnandus venditor, qui per se vel alios licitaretur; tum quia emptores jam de hoc suspicantur, ideoque possunt sibi providere; tum quia adhuc libertas remanet licitandi. Sicut neque illico damnandus est emptor, qui alios rogat ne licitentur; sic enim non aufertur libertas. Imo non immerito (ait Bouvier) aliqui docent, neque peccare duos vel plures amicos, qui secum conveniunt, ut unus eorum tantum licitetur, modo cum aliis tale quoque non ineant pactum; haec enim habenda esset uti quaedam commercii societas, cujus membra utique contra se non licitantur. Imo aliqui addunt, non tam facile damnandum emptorem, si pactum faciat cum aliis ne licitentur, aut ne plus offerant; casu quo alicubi sit usus, ut venditor rem suam retrahat, quando pretium inferius ei offertur; quia si ipse potest impedire ne pretium nimis decrescat, aequitas etiam postulat, ne conqueratur, quod emptores conveniant ad hoc, ne pretium nimis augeatur.

Q. 6. *Quid est monopolium, et an liceat?* (5)

R. Ad 1: Monopolium idem est ac *venditio unius*; ducitur enim a graeca voce *monopola*, quae indicat *venditorem unicum*. Duplex autem distinguitur: aliud *publicum*, quod privilegium est a Principe concessum uni vel pluribus, ut soli quasdam merces vendere possint; aliud *privatum*, quod privata auctoritate inducitur, quodque ordinarie monopolii nomine solet intelligi et definitur: *machinatio, qua unus vel plures ex industria efficiunt, ut soli quasdam merces vendant vel emant, statuto ab iisdem pretio.*

R. Ad 2: Monopolium publicum jure admittitur, cum illud sit a legitima auctoritate ad commercii prosperitatem, ad industriae incrementum, atque in laboris praemium constitutum. Ad monopolium vero privatum quod attinet certum est, illicitum esse atque injustum; — 1 si mercator impediat fraude vel mendacio, ne aliae merces advenantur ut ipse merces suas carius vendat cum reipublicae damno; — 2 si unus vel pauci emant merces omnes, ut illas solito carius vendant: item est si emptores conveniant de non emenda merce, nisi infra pretium infimum: item si venditores conspirent inter se, ut supra pretium summum vendant; neque enim privatorum est mutare communem ac legitimam pretii taxationem: item est si ad hoc falsam notitiam spargant, v. g. naves esse submersas, aut similia mendacia; — 3 si opifices vel artifices conveniant, ut non doceant artem suam, nisi pretio injusto: vel ut nullus perficiat opus ab aliis inceptum, ut sic injuste compellantur domini ad augendum operarum pretium. Item autem est, si officinarum magistri inter se injuste

(1) V. Liguori, *Op. Mor.* l. 3. n. 813.
(2) Cod. Alb. Art. 1691, et seqq.—C. G. 1686—
(3) V. Liguori, *Op. Mor.* l. 3. n. 808.
(4) Cod. Alb. Art. 415, et seqq.
(5) V. Liguori, *Op. Mor.* l. 3. nn. 814 et seqq. —Item *Homo Ap. Tr.* x. nn. 183. *et seqq.*—Pavone, *Spicilegio, etc.* §§ 16, *et seqq.*

conveniant de minuendo ipsorum opificum salario.

An (quaeres) *peccet contra justitiam et charitatem mercator, qui tempore messis aut vinum regionis pretio vili tunc currenti emit, ut postea carius vendat?*

R. Communis et vera sententia tenet hoc utique esse contra justitiam et charitatem; nam talis emptor in causa est, cur pretium injuste augeatur; cum non sit privati illud mutare: quare tenetur ceteris emptoribus, ac reipublicae restituere. Excipe: — 1 nisi res emerit, quae non sint ad sustentationem necessariae, uti gemmae; nullis enim tunc damnificatur; 2 excipe probabiliter, si non venderet, nisi pretio summo: nam pretium summum adhuc justum est (1).

Mercatores (addes) *qui conspirant, ne merces suas vendant nisi summo, licet justo pretio peccantne contra justitiam et charitatem?*

R. Quoad justitiam duplex est sententia: alii cum Continuatore Tournely, Layman, Roncaglia etc. probabiliter affirmant illos contra justitiam delinquere; quia per medium iniquum alios pretio supremo emere cogunt. Verum alii forte probabilius cum Billuart, Lessio, Lugo, Sylvio, Viva etc, negant, si mercatores non conspirent vi vel mendaciis; nam tunc nulla est vera injuria: neque enim ipsi cogunt emptores, sed a propria necessitate coguntur ad emendum pretio summo: aliunde pretium summum adhuc justum est. — Non est tamen dubitandum, quod ipsi peccent contra charitatem; haec enim, etiamsi non te obliget ad vendendum infra pretium summum, utique videtur obligare ad non dissuadendum aliis, ut non vendant pretio mitiori (2). Unde merito haec conspiratio sub poena carceris ac mulctae prohibita est in iure poenali art. 222 et seq. (3).

Sed (dices) *facto semel monopolio ab aliquibus mercatoribus pretio injusto vendendi, licetne aliis merces eodem pretio vendere?* Aliqui affirmant, quia tunc pretium illud jam commune est, et currens: et est per accidens quod de injustitia natum sit. Sed sententia, quae omnino nobis melior videtur, negat; nam pretium illud sic adauctum semper et per se injustum est, atque ad justitiam reducendum.

§ V. — *De rescissione venditionis*

Q. *Quomodo solvitur emptio-venditio?*

R. Emptio-venditio generatim iis solvitur modis, quibus ceterae conventiones; speciatim vero solvitur *vel* mutuo contrahentium consensus *vel* ipso jure *vel* sententia judicis: 1 *mutuo consensu*, sive nempe contrahentes de novo conveniant, sive antea de rescissione pactum posuerint, juxta leges tamen; *per quas enim causas res nascitur, per easdem dissolvitur*. Vid. jus civ. Neap. art. 1088 et 1504; 2 *ipso jure*: quod tunc locum habet (et quidem in utilitatem solius venditoris ac circa res venales, vulgo *derrate*, aliasque res mobiles) quando emptor tempore praefinito non se obtulerit ad rem recipiendam, vel si obtulit se non tamen pretium solvit; art. 1503. 3 *judicis sententia*: quam quidem, justa interveniente causa, et venditor et emptor invocare utiliter potest (4).

Ac primo venditor causa laesionis (licet huic beneficio renuntiaverit) scissionem petere potest in judicio: 1 si agatur de immobilibus et ipse sit major; si enim minor etiam si de mobilibus): neque res illae venditae sint basta publica, judicis auctoritate; 2 si laesio sit ultra dimidium; 3 si intra biennium scissionem petat: emptor tamen poterit rem sic emptam sibi retinere, soluto pretio justo. art. 1520 et seq. (5).

Secundo emptor poterit rescissionem contractus urgere: 1 si venditor mercem non tradat tempore debito: ex art. 1456: 2 si immobile excedat vigesimam partem quantitatis in contractum deductae, si tamen intra biennium rescissio petatur: ex art. 1520 et seq.: 3 in casu evictionis, licet una tantum rei pars evicta sit: ex art. 1482: 4 si agatur de fundo servitutibus onusto, quae declaratae non fuerint, neque sint apparentes: ex art. 1484: 5 si res vitiosa sit, modo tamen vitium non sit parvi momenti, neque de re agatur judicialiter vendita: ac modo *actio redhibitoria* (6) fuerit proposita

(1) Verum utrum saltem tunc contra charitatem peccet hic mercium congregator qui pretio justo, sed summo illas vendit, plures affirmant, cum charitas obliget ad praecavendum proximi damnum; sed negant alii, cum ipse prosequatur jus suum.

(2) Ad rem faciunt, neque satis divitibus ac mercatoribus haec verba Proverbiorum c. 11 repetuntur: *alii dividunt propria, et ditiores sunt; alii rapiunt non sua, et semper in egestate sunt. Anima quae benedicit, impinguabitur; et qui inebriat, ipse quoque inebriabitur. Qui abscondit frumenta, maledicetur in populis; benedictio autem super caput vendentium.*

(3) Cod. Alb. poen. Art. 401, et seqq.

(4) Cod. Alb. Art. 1662 — C. A. 1070 — C. G. 1656 — C. P. 1474 — C. M. 1559.

(5) Cod. Alb. Art. 1679 — C. A. 1060, 934 — C. G. 1664 — C. P. 1490 — C. M. 1576.

(6) Actio *redhibitoria* est jus petendi in judicio rescissionem venditionis.

intra breve tempus, iuxta qualitatem vitiorum, et loci consuetudinem, ubi emptio fuit celebrata: ex art. 1487, 1494 et 1495 (1).

Scholium—*De permutatione*

Q. *Quid est permutatio?*

R. Permutatio est *contractus*, *quo contrahentes rem aliquam sibi vicissim dant ad aliam habendam*. Haec ex iure civili Neap. iisdem legibus regitur, quibus venditio, cum his animadversionibus.

1. *Se uno dei permutanti abbia già ricevuta la cosa datagli in cambio, e provi in seguito che l' altro contraente non è proprietorio di quella, non può essere costretto a consegnar cosa che egli ha promesso in contraccambio, ma solamente a restituire quella che ha ricevuto;*— 2 *il permutante, il quale ha sofferta l'evizione della cosa ricevuta in cambio, può a suo arbitrio domandare a il risarcimento dei danni e degl' interessi, o la ripetizione della sua cosa;*— 3 *la rescissione per causa di lesione non ha luogo nel contratto di permuta. Tutte le regole stabilite pel contratto di vendita si applicano anche alla permuta* (2).

Articulus II. — *De locatione et conductione* (3).

Q. *Quid de contractu locationis-conductionis?*

R. Locatio-conductio est *contractus, quo quis, constituto pretio, se obligat vel ad concedendum alteri ad certum tempus alicuius rei usum, vel ad aliquam operam illiberalem pro ipso praestandam pacta mercede.* Diximus *illiberalem*; opera enim liberalia artis, scientiaeque a mercedis ac locationis nomine abhorrent, et pro iis quod tribuitur, *stipendii* et *honorarii* nomine appellari amat:—Qui rem confert vel mandat operam perficiendam, *locator*; qui vero re fruitur, vel operam perficiendam suscipit, generatim *conductor* vocatur. Substantialia locationis consistunt in re usu non consumptibili, ac in mercede. Possunt ea fieri vel scriptura vel verbaliter. Vid. ius civile Neap. art. 1560 (4).

Ex allata definitione patet, duplicem esse locationis speciem, *rerum* et *operum*: quae duae species in alias distinguuntur— Ac 1 quoad res, si locatur domus, dicitur *dare a pigione, a nolo*; et qui eam conducit, appellatur *inquilino*. Si locatur ager ruralis, ut alter eo fruatur, dicitur *colonia, affittanza*; et qui eum conducit *colona, affittuario*. Si ager locatur, ut cum domino dividantur fructus, dicitur *massarizio, colonia parziaria*; et qui eum conducit, *mezzajuolo, massaro, colono parziario*; — 2 vero quoad operas, si quis se obligat ad alicui famulandum, vel ad res aut personas transferendas, dicitur *prestazione d'opera*. Si quis autem operas aliquas perficiendas suscipiat, dicitur *appalto, cottimo o a prezzo fatto*. Tandem si quis pecudes custodiendas suscipiat dicitur *soccida*. Tres ultimae locutionis species suis reguntur legibus. Vid. ius civ. Neap. art. 1855 et seq.

§ 1. — *De locatione rerum* (5)

Q. 1. *Quaenam sunt regulae communes pro locatione tum domorum, tum fundorum rusticorum?*

R. Regulae communes hac de re a civili lege statutae aliae respiciunt locatorem, aliae vero respiciunt conductorem.

Primo *quod locatorem* attinet, ipse vi contractus, alia nempe conventione seclusa, praecipue tenetur:—1 rem locatam tradere aperiendo vitium, si quod sit, v. g. si domus sit ruinosa;— 2 solvere expensas extraordinarias ad rei locatae conservationem necessarias, v. g. servare tectum domus locatae, publica tributa persolvere, nisi aliter sit consuetudo;—3 rei locatae formam non immutare. Quod si, urgente causa, reparari contingat, conductor id pati debet, quin pretium conductionis imminuatur, si non ultra 40 dies labor producatur; — 4 conductorem tueri, ut re pacifice fruatur: ex art. 1565 et seq.

Secundo *quoad conductorem* spectat, haec debet praecipue:—1 ut re locata fruatur tanquam bonus paterfamilias ad eum usum ad quem locatio facta est, vel facta praesumi potest. Poterit autem rem a se conductam tertio locare, nisi expresse id fuerit interdictum;—2 ut locationis pretium suo tempore solvat; et si nullum sit statutum tempus, solvat juxta regionis consuetudinem: quod si fuerit in mora culpabili, tenetur etiam ad usuras solvendas a die judicialis petitionis;—3 ut rem restituat, finito locationis tempore, eo statu quo rece-

(1) Cod. Alb. Art. 1617—C. A. 902—C. G. 1610—C. P. 1441—C. M. 1520.
(2) Cod. Alb. Art. 1708 — C. A. 1045 — C. G. 1782—C. P. 1517—C. M. 1603.
(3) V. Liguori, *Opus Mor.* l. 3. nn. 857 et seqq.
(4) Cod. Alb. Art. 1412.
(5) Cod. Alb. Art. 1714 — C. A. 1090—C. G. 1708—C. P. 1626—C. M. 1641.

pta fuit, exceptis iis rebus, quae vetustate vel vi majori corruerint aut detritae sint; —4 ut teneatur de detrimentis et jacturis, quae sua culpa in re locata contingunt, vel contigerunt ob factum personarum suae familiae, aut tertii sui conductoris. Item de incendio tenetur, nisi probet illud non contigisse sua culpa: ex art. 1574 et seq. (1).

Q. *Quodnam tempus pro locatione rerum determinatum est?*

R. Res Ecclesiae ad triennium locari possunt cum Episcopi auctoritate: ultra triennium requiritur Sanctae Sedis auctoritas ex canonico iure (2). Quod autem pertinet ad bona profana, si agitur de locatione *operum*, statutum est lege civili ut nemo possit se obligare, nisi ad tempus aut ad determinatum opus.

Si vero agitur de locatione *rerum*, tunc si quaestio est de locatione *mobilium*, nullum in lege tempus constitutum est, ideoque ipsi contrahentium arbitrio relinquitur.

Quid (dices) *si agatur de immobilium locatione?* R. Si agatur de bonis prorsus *incultis* atque silvestribus, quae locantur cum pacto, ut ad debitam culturam redigantur, tunc habebitur emphyteusis, de qua suo loco. Si vero agatur de bonis jam *cultis*, locatio fieri potest a *maioribus* ad tempus pro libitu definiendum: a *minoribus* vero usque ad novennium, sed cum speciali concessione, ut ex art. 1564 et 1400 (3).

Sed (quaeres) *an qui succedit locatori in re locata, possit ante completum terminum conductorem expellere?* Qui in re locata succedit, ut legatarius, vel quia eam emit, poterit conductorem expellere, si locatio absque authentica aut certa scriptura (*di data certa*) facta fuit, et quoad diem satis est quod observet consuetudinem locorum; neque tunc tenetur ad ullam indemnitatem erga conductorem, qui tamen quoad eam habet regressum contra ipsum locatorem. Si autem conductor authenticam aut certam scripturam habeat locationis, tunc ante tempus in ea definitum nequit a successore expelli; excipe nisi in ipso locationis contractu aliter pactum sit, quo in casu (ubi nulla sit inita conventio quoad damna resarcienda) locator tenebitur ad indemnitatem conductori aut inquilino praestandam hoc modo: — 1 pro domo vel apotheca locator solvat pecuniae summam respondentem tempori quod conceditur inter datam missionem et exitum (4); —2 pro fundo rustico solvat tertiam partem pretii locationis pro tempore, quo haec adhuc esset duratura (5); — 3 pro officina et opificio standum erit judicio peritorum. Notandum autem, quod conductor nequit expelli antequam laudata indemnitas ei fuerit soluta, et missio juxta consuetudinem ei fuerit indicta. Conductor bonorum rusticorum monendus est uno saltem anno ante, de quo vid. ius civ. Neap. art. 1589, et seq. (6).

Qui vero in re locata succedit alio titulo, quam emptionis, puta ut haeres universalis aut creditor, tenetur stare locationi a suo auctore factae; nam in jure civili generatim decernitur, quod quisque contractum iniisse praesumatur pro se et pro suis haeredibus, aut a se jus habentibus, nisi contrarium expresse convenerit, aut ex conventionis natura clare id eruatur: ex art. 1076 (7). Habentur tanquam successores *universales*, *minores*, *beneficiatos*, et *uxores*; ideoque *primos* stare debere locationi sui tutoris, alios sui praedecessoris, et *postremas* sui mariti.

Q. 3. *Quandonam locatio-conductio rerum solvitur?*

R. Locatio-conductio rerum solvitur: — 1 si res totaliter perit: perit autem locatori; cum ipse dominus sit, modo conductor non sit in culpa: ex art. 1568, 1587; — 2 elapso tempore praefinito: si vero contractus scriptura sit initus, nec elapso tempore conductor rejiciatur, habetur repetita locatio, sed usque ad tempus, quo ea perduraret, si absque scriptura fuisset inita: ex art. 1582 et seq.; — 3 partium tum *instantia*, si nempe compars in suis deficiat obligationibus, aut res fiat inutilis; tum *voluntate*, nam *unumquodque eodem modo dissolvitur, quo colligatum fuit.* Non tamen alienatione rei locatae, si authentica vel certa locationis scriptura habeatur, nisi aliter conventum sit. Sicuti neque solvitur morte conductoris vel locatoris: ex art. 1587 et seq. (8).

(1) Cod. Alb. Art. 1727—C. A. 1096 — C. G. 1719—C. P. 1632—C. M. 1640.

(2) Ita Paulus II Const. *Ambitiosae* anno 1468. Vid. de Beneficiis.

(3) Cod. Alb. Art. 1719, et seqq.—C. M. 1745.

(4) « *Per esempio:* se fosse necessario di concedere all'inquilino sei mesi, il locatore gli pagherà la pigione di sei mesi ». Cod. Alb. spiegato ad art. 1752.

(5) « *Per esempio:* se il locatore doveva ancora averne il godimento per tre anni, gli sarebbe dovuta la pigione di un anno ». Cod. Alb. spiegato ad art. 1753.

(6) Cod. Alb. Art. 1735, 1726 — C. A. 1098 — C. G. 1748—C. P. 1638—C. M. 1672.

(7) Cod. Alb. Art. 1209—C. G. 1122—C. P. 1095—C. M. 1160.

(8) Art. 1730, 1744—C. A. 1112—C. G. 1736 — C. P. 1631—C. M. 1671.

Q. 4. *Quaenam sunt regulae speciales pro conductore domorum, atque fundorum rusticorum?*

R. Ad 1: Conductor domus (seu inquilinus) tenetur: — 1 eam sufficienti suppellectili instruere, nisi alio modo de pensione locatori solvenda cautionem tribuat (1): aliter expelli potest; — 2 tenetur ad reparationes locativas (2), nisi aliud sit stipulatum, vel nisi vetustas vel vis major detrimenti sit causa: expensae autem pro puteis et cloacis expurgandis pertinent ad locatorem: — 3 tenetur solvere locatori pensionem respondentem tempori, quod expectare debet ad aliam locationem ineundam: item ad cetera damna, atque ad id quod interest, si ipsius culpa resolvatur locatio. Hic etiam notandum, quod locatio suppellectilium pro domo vel parte domus, aut apotheca instruenda, nullo statuto tempore, censetur facta ad aliud tempus, quod determinat consuetudo regionis; locatio vero domus jam instructae censetur facta ad annum, ad mensem, ad diem prout pretium in annum, mensem vel diem pactum fuerit: ex art. 1598 et seqq. (3).

R. Ad. 2: Conductor fundi tenetur: — 1 fundum instruere animalibus et instrumentis ad agros excolendos necessariis, culturam curare, uno verbo re locata uti ut bonus paterfamilias: secus poterit judicialiter expelli, et teneretur eo in casu de omnibus damnis; — 2 fructus in loco statuto reponere; fructus enim qui ibi nascuntur, tacite intelliguntur pignori esse domino fundi locati; — 3 admonere locatorem si qua usurpatio in suis fundis contingat, et quidem sub poena compensandi damna, id quod interest, et expensas omnes quae sustineri debent a domino ad rem suam indemnem tuendam; — 4 cum a locatione cessat; tenetur relinquere paleas, stramina, fimum collecta per annum, ubi haec sub locationis initium et ipse acceperit: quod si illa non recepisset, adhuc ea relinquere tenetur; sed casu quo justo pretio dominus ea velit sibi comparare. Hic autem notandum, quod si messis unius anni ex dimidia saltem parte casu fortuito interierit, conductori fas est petere, ut pensio solvenda minuatur juxta regulas in iure Neap. relatas: excipe nisi id ubertate aliorum annorum compensetur; vel nisi conductor expresse omne in se susceperit periculum, quod tamen de solo ordinario, ut grandine, fulmine, gelu, pruina intelligitur; nam ut etiam teneatur de casibus extraordinariis, v. g. aquarum insolita inundatione, bellica vastatione, debet omnibus casibus fortuitis expresse se submittere sive praevisis sive non: ex art. 1568, 1570, 1612 et seq. (4).

Q. 5. *Quisnam colonus partiarius, et quid de eo?*

Qui fundum rusticum alterius suscipit excolendum eo pacto, ut fructus inter ipsum proprietarium dividantur, dicitur colonus partiarius (vulgo *massaro*): et contractus ipsa colonia partiaria (vulgo *massarizio*, *mezzadria*, *colonia*). Qui contractus moderatur iis legibus quibus locatio rerum in generum et praesertim fundorum rusticorum, salvis paucis, si quae sunt, specialibus, de quo vid. ius civ. Neap. ubi de locatione et conditione.

§ II. — *De locatione operarum et industriae* (5).

Ex civili Neap. iure tres recensentur species locationis operarum et industriae: una ea est, qua quis propriae personae operam obligat ad alicui famulandum; altera est vectorum, qui personas vel res alienas terra marique devehere sibi assumunt; tertia est redemptorum (*intraprenditori di opere ed*

(1) « Il locatore ha sui mobili della casa locata un privilegio (etsi ipsa mobilia locata a tertio sint), onde venir soddisfatto preferibilmente agli altri creditori (art. 2157 Cod. Alb.). È dunque necessario che questi mobili sieno sufficienti per garantire la pigione ». Cod. civile Alb. spiegato ad art. 1959.

(2) Ex art. 1600; « Le riparazioni locative, o sia di piccola manutenzione, che restano a carico dell'inquilino, se non vi è patto in contrario, sono quelle che vengono per tali indicate dalla consuetudine de' luoghi, e fra le altre sono le riparazioni da farsi — Ai focolari, frontoni, stipiti ed architravi dei camini: — All'incrostamento del basso delle muraglie degli appartamenti ed altri luoghi di abitazione fino all'altezza di tre palmi; — Ai pavimenti e quadrelli delle camere, quando solamente alcuni di essi sieno rotti; — Ai vetri, purchè non sieno stati rotti dalla grandine, o per qualche altro accidente straordinario e di forza irresistibile, per cui l'inquilino non possa essere risponsabile; — alle imposte degli usci, ai telai delle finestre, alle tavole dei tramezzi o alle imposte delle botteghe, ai cardini, chiavistelli e serrature ».

(3) Cod. Alb Art. 1759 — C. A. 1096 — C. G. 1752 — C. P. 1642 — C. M. 1679.

(4) Cod. Alb. Art. 1771 — C. A. 1104 — C. G. 1763 — C. P. 1673 — C. M. 1688.

(5) Quoad Regnum Pedem. Vid. Cod. Alb. art. 1801 et *Regolamento per gli operai e persone di servizio 23 gen.* 1829; legitur sub initio libri, qui ipsis operariis ad domesticis praescribitur. Quoad vecturas publicas vid. *RR. Patentii 21 lugl. 1835*; item 19 *feb.* 1832. — C. A. 1153 — C. G. 1787 — C. P. 1709 — C. M. 1701.

appalto), qui operas perficiendas suscipiunt, art. 1625.

1. Quoad locationes operarum, quae a famulis et operariis praestantur, haec sanciuntur: — 1 nemo potest operas suas obligare nisi ad tempus, aut ad certum aliquod opus perficiendum: hinc etiam nulla est obligatio, qua ipse dominus se obstringit ad retinendum famulum ad ejus vitam; —2 fides adhibenda est domino, modo juret, sive agatur de mercedis quantitate, sive de facta solutione salarii pro anno elapso praestiti famulitii, sive de rebus in antecessum suppeditatis pro anno currenti, art. 1626, 1627.

2. Vectores, qui terrestri itinere aut navi vecturam faciunt, quoad custodiendas res ipsis commissas iisdem obligationibus tenentur quibus cauponae quoad res apud se depositas a viatoribus: quare inter cetera tenentur etiam de furto aut damno, nisi probent vi majori, aut casu id evenisse. Insuper debent:—1 respondere de rebus, quae sibi commissae fuerunt in ipso portu, aut in loco in quo res illae colliguntur, ut inde in navim aut currum transferantur;—2 habere tabellam, in qua describantur quae transferenda accipiunt: quod quidem dicendum est etiam de directore publicarum vecturarum;— 3 tandem servare omnia statuta specialia, quae vel apud ipsos legis vim habent, vel constituunt cum iis quibuscum contrahunt, art. 1628 et seq.

Sed (quaeres) *an qui promisit operam suam Titio pro itinere aliquo suscipiendo, possit mercedem integram accipere etiam a Sempronio, si etiam ab hoc secundo ad eundem locum mittatur*? Non est difficultas, ait Concina, quoad aurigas, quod hi etiam a secundo integram mercedem accipere possint, ob receptam consuetudinem. — De nuntiis vero, qui a duobus mittuntur, opinatur aequum esse, ut ipsi dimidiam tantum mercedem exigant a secundo mittente: quod videtur satis probabile. Ceterum adhuc satis probabile est (uti docent Lessius cum communi) ipsi quoque licere integram mercedem a duobus accipere; nam semper verum est, quod opus suum praestant duobus, ac quod se obligant ex justitia erga duos. Sicut ergo, si deficerent, duobus obligarentur restituere; ita aequitas postulat, ut si non deficiant, a duobus accipiant (1).

3. Quod spectat ad illos, qui operas peragendas suscipiunt, v. g. murum, palatium, haec speciatim veniunt observanda (2):—1 si artifex una cum opera materiam suppeditet, opus ejus periculo stat antequam domino tradatur, modo iste non sit in mora illud accipiendi. Si vero artifex suam operam tantum impendat, et res pereat, non ei perit, nisi sit in culpa: at in hoc casu, si nempe dominus sit in mora eam recipiendi, neque vitium materiae fuerit causa ruinae, artifici nullum est jus ad mercedem exposcendam;— 2 si agatur de opere quod pluribus constet partibus, aut ad mensuram conficiendam traditum sit, singulae separatim partes jam confectae adprobari poterunt, ne amplius stent periculo artificis (3): et sic praesumitur, si dominus mercedem pendat artifici pro rata operis confecti;—3 et artifex et architectus ad decem annos respondere debent de detrimentis quae aedificium vel aliud opus notabile ob vitium constructionis vel soli patiatur;—4 neque artifici neque architecto, qui cum proprietario de aede construenda convenerit juxta delineatam ichnographiam, jus est ad mercedis augmentum praetextu, quod creverit pretium constructionis aut materiarum, ac factae fuerint innovatione; siquidem hae debuerant scripto probari, ac determinari pretio;—5 artifex debet respondere de operibus personarum, quas ipse operi destinavit: hinc coementarii, fabri lignarii ac ferrarii ac ceteri, qui conducti fuerunt in conficiendo aliquo opere, nullam habent actionem contra dominum, nisi quoad summam quae adhuc solvenda superest artifici, ut ex ea propriam mercedem accipiant; — 6 semper licet domino contractum solvere, modo artifici pendat quidquid ei interest. Hic autem contractus solvitur, ipso jure, artificis morte: et sane personalis industria, cujus ratio censetur habita in hisce conventionibus, cum ipsa persona deficit: attamen haeredibus artificis, architecti, aut redemptoris solvendum est a domino pretium partis operis

(1) V. Liguori, *Opus Mor.* l. 3. n. 862—Non tamen ipsi per se possent integram mercedem exigere et a mittente et ab eo, ad quem ipsi mittuntur, ut patet.

(2) Hic attendi etiam debet art. 1645 iuris nostri: *I muratori, falegnami, ferrai ed altri artefici che fanno direttamente dei contratti a prezzo determinato, sono soggetti alle regole prescritte nella presente sezione* (quae est de redemptoribus): *essi sono considerati come appaltatori per la parte che eseguiscono.*

(3) « *Per esempio*: Se si trattasse di costruire un muro ad un determinato prezzo ogni trabucco, fattane una parte, l'artefice può pretendere che il proprietario la verifichi, acciocchè i trabucchi terminati non sieno più a suo rischio ». Cod. Alb. spieg. ad art. 1814.

jam perfecti, nec non materiarum quae jam paratae fuerunt, si tamen haec omnia aliquam ipsi domino afferant utilitatem. Vid. ius civ. Neap. art. 1633 et seqq. (1).

§ III.—*De locatione animalium*

Q. *Quid soccita, quae ejus divisio, et quid de ea?*

R. Locatio animalium (seu locatio *ad soccitam*) est contractus , quo unus alteri tradit *animalium gregem* custodiendum , alendum, curandum modo statuto, ut fructus vel ejus pretium inter utrumque dividatur. Dicitur *animalium gregem;* nam advertunt jurisperiti quod hoc contractu animalia non tam spectantur seorsim , quam una simul et gregatim. — Plures habentur soccitae species: est *soccita simplex* , *seu ordinaria* (la soccida semplice ed ordinaria) ; est *soccita ad medietatem* , seu pro aequa parte (la soccida a metà) ; est item *soccita cum conductore aut colono partiario* (la soccida coll' affittuario , o con il colono parziario) ; tandem est *soccita impropria* (la soccida impropriamente detta) , art. 1646 et seqq.

1. Soccita simplex est contractus, quo unus alteri tradit animalia custodienda, nutrienda, curanda eo pacto, ut conductor lucri medietatem acquirat: quod lucrum consistit sive in foetibus supervenientibus, sive in majori aestimatione, quam acquirunt pecudes; et ideo in hoc contractu fit eorum aestimatio, ut ita, eo finito , ratio haberi possit eorum lucri, vel jacturae. Haec autem praecipue veniunt observanda ex iure Neap.:—1 conductor boni patrisfamilias diligentiam adhibere debet pro servandis pecudibus, et tenetur etiam de casu fortuito, si praecesserit ejus culpa, qua non admissa, pecudum interitus non evenisset : ut si animal moriatur, quia in pascua nociva propellebat. Quod si conductor liberatur ob casum omnino fortuitum, semper rationem reddere tenetur de pecudum coriis, et domino ea deferre (nisi simul cum pecudibus perierint); id enim ratio postulat juxta illud: *quod ex re mea superest, meum est;*—2 lac, et utilitatem provenientem a fimo vel labore pecudum conductor solus percipit : pecudum vero lana et incrementa dividuntur; — non licet conductori de ullo animali locato vel faetu disponere sine locatoris consensu; et vicissim id non licet locatori sine consensu conductoris; — 4 conductor non potest tondere animalia , quin praemoneurit locatorem ; — 5 si locatio ad soccitam inita fuit cum alterius conductore , certiorandus est proprietarius, cujus sunt bona conducta ; alioquin ipse proprietarius poterit sequestro subjicere pecudes, ut inde recipiat quantum sibi a sui fundi conductore debetur ; — 6 si nullum a partibus sit constitutum tempus, statutum est, ut soccita per triennium duret. Ubi etiam notandum, quod ipso jure nullum est pactum , ut conductor vel subeat damnum ultra dimidium, si pecudes ex casu omnino fortuito pereunt; vel majorem damni , quam lucri partem sustineat ; vel cessante locatione , aliquid aliud locatori tribuat ultra pecudes ad soccitam traditas, et ea quae ipsi debentur incrementa : ex art. 1650 et seqq. (2).

2. Soccita ad medietatem est quaedam veluti societas, in qua uterque contrahentium confert dimidiam pecudum partem eo pacto, ut earum lucra et jacturae aeque communicentur. In hac societate conductor solus utitur tum lacte, tum laetamine, tum labore pecudum; nam etsi nonnisi dimidiam animalium partem conferat , ipsius tamen curae sunt eorum custodia , ac nutrimentum. Quoad cetera observandae sunt regulae pro soccita simplici constitutae , art. 1664 et seqq. (3).

3. Soccita cum conductore (quae dicitur etiam soccita ferrea, *soccida di ferro*, quasi nempe ipsi fundo sit catenis obstricta) ea est qua proprietarius bona suae possessionis alteri locat eo pacto, ut finita locatione, conductor relinquat animalia ejusdem omnino aestimationis, quam initio habebant: quae aestimatio etsi earum dominium non transferat in conductorem, efficit tamen ut pecudes stent illius periculo : unde de illis tenetur , quamvis perierint casu fortuito, nisi aliter conventum sit. Attamen, pendente locatione, omnia lucra ad conductorem spectant ; nisi adsit contraria conventio, et excepto fimo, quod fundo locato cedere debet art. 1667 et seqq.—Soccita autem cum colono partiario tunc intervenit, quando fit pactum, ut colonus remittat locatori suam partem lanae tonsae minori pretio , quam sit communis lanae aestimatio; item ut locator majorem percipiat lucri partem, et lactis medietatem. Hoc in hac soccita permittitur, tum quia sicut colonus plus accipit , ita plus etiam tribuere

(1) Cod. Alb. art. 1810 et seqq.—Loc. cit. quoad ceteros Cod.

(2) Cod. Alb. art. 1327, et seqq.—C. G. 1804— C. P. 1792.

(3) Cod. Alb. art. 1842, et seqq. — C. G. 1818.

debet; cum pecudes nutriantur de suo fundo: tum quia praesumitur hujusce utilitatis haberi rationem in ipso locationis contractu. Haec soccita finitur, finita locatione: quoad rel qua vero huc revocatur illud, quod jam dictum est de soccita simplici art. 1673 et seqq. (1).

4. Soccita tandem improprie dicta ea est, in qua una aut plures vaccae alteri traduntur, ut custodiantur ac nutriantur: et in qua proprietas semper est locatori, qui tantum vitulorum lucro fruetur art. 1677 (2).

Articulus III.—*De censu, emphyteusi, vitalitio, pignore, hypotheca, cambio et transactione.*

Q. 1. *Quid et census, et quotuplex* (3)?

R. Ad 1: Census sic dicitur a *censeo*; quia cives, eorumque bona recensebantur seu describebantur, ut data proportione tributa solverent. Hinc census modo sumitur pro annua pensione solvenda; modo pro jure eam exigendi; modo pro contractu quo tale jus adquiritur. Et hoc sensu hic a nobis acceptus definitur: *contractus, quo quis obtinet jus pensionem annuam percipiendi*: quae pensio potest esse tam pecuniaria, quam fructuaria, prout vel in pecunia vel in fructibus solvitur—Qui jus ad talem pensionem adquirit seu emit, dicitur *censualista, censitor, emptor, creditor*: qui vero pensionem solvit *censuarius, venditor, debitor*. Ipsa autem pensio dicitur *canon* vel *reditus*, quia ipsa quotannis redit et redditur.

R. Ad 2: Census in genere spectatus alius est *reservativus*; alius vero *consignativus*, seu *constitutivus* — Reservativus est contractus, quo censualista rem suam alterivendit, reservata sibi ex ea re annua pensione, quae quidem appellatur census fundiarius (*rendita fondiaria*)—Consignativus est contractus, quo censualista jus emit pensionis, mediante solutione pecuniae. Dicitur *consignativus*, quia censuarius hoc jus consignat censualistae, et appellatur census simplex (*rendita semplice*): qui solet distingui in *realem*, si in re frugifera, puta vinea, constituatur; in *personalem*, si in certa aliqua persona obligante se ad annuam pensionem ex arte sua vel labore praestandam fundetur: *in mixtum*, si constituatur in personam simul et ejus bona, ita ut re pereunte, persona sit obstricta erga creditorem.

Census tam reservativus, quam consignativus alius est *redimibilis*, alius *irredimibilis*, prout potest vel non potest redimi: Jus civ. Neap. art. 1782 et seq. censum *irredimilem* non admittit. En verba iuris. *La rendita costituita in perpetuo è essenzialmente redimibile. Possono soltanto le parti convenire che non si riscatterà la rendita, prima d' un termine, il quale non potrà eccedere dieci anni, ovvero senza che ne sia anticipatamente avvertito il creditore nel termine da esse determinato. Il debitore d'una rendita costituita in perpetuo può essere costretto al riscatto, 1° se cessa dallo adempire i suoi obblighi pel corso di due anni; 2° se tralascia di dare al creditore le cautele promesse nel contratto; 3° se per fatto suo abbia diminuite le cautele, che aveva date col contratto al suo creditore. Si può anche ripetere il capitale d'una rendita costituita in perpetuo, nel caso di fallimento o di prossima decozione del debitore.*

Census *temporarius* est qui durat ad tempus, *vel* certum v. g. ad 10 annos *vel* incertum v. g. ad vitam alicuius, et tunc dicitur *vitalitius* — Census vero *perpetuus* est qui ex se semper durat, nisi redimatur. In iure civili Neapolitano art. 1781 et seq. admittitur quidem census *perpetuus* et *vitalitius*; sed quaelibet alia temporalia immobilium concessio habetur uti locatio-conductio (4).

Q. 2. *An census reservaticus et consignativus sit licitus?*

R. Utique per se licitus est census tam reservativus, quam consignativus. De reservativo nullum est dubium; nihil enim impedit, quominus quis rei suae proprietatem vendat, reservato jure ad partem fructuum, modo in venditionis pretio hujusce reservationis ratio habeatur. Hoc fecit Joseph, qui reddens Ægyptiis praedia Regi vendita pro tritico in annonae charitate subministrato, pensionem ipsi Regi quotannis solvendam reservavit (5). — Item licitus est juxta omnes census consignativus, *modo tamen suae sint conditiones, et census iste realis sit*. Constat tum ex Bulla Nicolai V *Sollicitudo* (anno 1452), tum ex Bulla s. Pii V *Cum onus* (anno 1568). Et ex ipsa ratione nam quilibet, cunctis fatentibus, alteri donare potest jus percipiendi annuam pen-

(1) Cod. Alb. art. 1845, et seqq.—C. G. 182 1.
(2) Cod. Alb. art. 1854—C.G. 1831.
(3) V. Liguori, *Opus Mor.* l. 2. nn. 839 *et seqq.*
(4) Cod. Alb. art. 1838 et seqq. — C. G. 1911 — C. P. 1613 — C. M. 1733.
(5) Gen. 47.

sionem ex re sua frugifera; ergo et hoc jus alteri vendere. Nec refert quod tractu temporis pensiones percipiendae excedant pretium solutum; id etiam in venditione rei frugiferae contingit; neque tamen eam illicitam dicunt.

Diximus 1 *modo suae sint conditiones*; quae quidem de jure naturali duae tantum notantur: 1 ut sit aequalitas inter censum et pretium; 2 ut pacta praeter naturam census adjecta juste compensentur (1) — De jure autem canonico plures habentur praescriptae, ut videre est in Bulla Piana; quae tamen apud omnes non obtinet (Q) — Census iste qui in iure civili Neapolitano art. 1955 dicitur anticresos, adprobatur, modo fundus ex scriptura existat apud creditorem, ut eius fructus percipiat (2).

Diximus 2 *et modo census iste realis sit;* nam si agatur de censu personali, certum est illud lege Ecclesiae prohiberi per Bullam Pianam: idque ob periculum usurae; nam qui emit hunc censum, non tam videtur emere jus ad pensionem ex Industria alterius obtinendam, quam dare pecuniam mutuo, ut ex ea annuum fructum recipiat sine ulla ratione ac titulo quod quidem, usura est: quod autem adjiciatur personae industria, hoc tantum videtur fieri ad assecurandam summam capitalem — Verum quaestio est, utrum iste census lege naturali dicendus sit prohibitus, quamvis removeatur omnis usuraria intentio. Alii cum Concina et Lugo affirmant, quia hoc esset vendere personam; at persona liberi hominis est invendibilis. Sed multi graves auctores cum Abelly, Habert, Bouvier, Continuatore Tournely, Merbesio, Lessio, Soto etc. probabilius ac communius negant; quia jus percipiendi pensionem ex alterius industria, labore etc. tam est pretio aestimabile, quam jus illam percipiendi ex re frugifera. In tali autem contractu proprie non emitur persona: sed improprie; nam proprie emitur jus super industriam personae; ex quo etiam patet, hic non haberi contractum mutui, sed contractum emptionis venditionis. Accedit, uti narrat Benedictus XIV, Pium V Hispanis indulsisse, supplicante Philippo II, ne ad Bullae observantiam adigerentur: quod quidem factum non fuisset, si iste census esset jure naturae prohibitus (3).

Q. 3. *An census redimibilis sit licitus?*

R. *Spectato jure naturae*, sat probabile videtur cum Layman, Lessio, Gury, Sporer etc. contra alios, censum posse esse redimibilem non tantum ex parte censuarii, sed etiam censualistae; quia in censu vera venditio habetur, in qua redemptio licita est.— Diximus *spectato jure naturae*; nam jure ecclesiastico (ex Bulla Piana) semper quidem permittitur censuario, ut possit redimere censum, facta denuntiatione per bimestre; non autem censitori — Quod tandem pertinet ad jus civile statuitur, quod censuario semper sit jus censum redimendi, adeo ut pactum huic juri adversum sit nullum. Attamen conveniri potest, ne census redimatur duranto vita censualistae, vel ne redimatur ante praefinitum aliquod tempus, quod tamen non potest excedere annos 60 in censu fundiario, 10 in censu simplici. Licet quoque pactum inire, ut censuarius censum redimere nequeat, quin primum censualistam praemonuerit, atque a monitione tempus aliquod (quod anno longius esse nequit) effluxerit (4).

Sed (quaeres) *potestne debitor annui proventus, seu censuarius, praeter casus, qui in conventione ipsa fuissent declarati, adstringi ad censum redimendum?* Affirmative ex Jure civ. Neap. et — 1 si post legitimam interpellationem per duos annos successivos pensionem non solverit; — 2 si omittat exhibere creditori cautelas, quas in ejus securitatem spoponderat; — 3 si cautelis datis deficientibus, alias idoneas non substituit; — 4 si debitor factus fuerit decoctus vel obaeratus, juxta tamen legis limitationes (5).

(1) Hic notamus cum Bouvier licitum esse: — 1 emere census annuos in gubernio fundatos, pretio currenti (vulgo *al corso della Borsa*); nam venduntur et emuntur, ut merces ordinariae: et pretium eorum crescit aut decrescit juxta communem hominum aestimationem judicantium majus vel minus in iis esse periculum. Quod pariter dicendum de actionibus, quae emuntur a nummulario publico (*biglietti di Banca*); — 2 negotiari actiones, quae constituuntur in viis ferreis, in ephemeride, in operibus industrialibus etc.; illae enim actiones sunt jus ad emolumenta sperata, ideo pretio aestimabilia, ideo subjecta venditionis et emptionis; — 3 item et pecuniae collationem (vulgo *casse di risparmio*); societates enim, quibus committuntur illae pecuniae, vendunt collocantibus ius ad pensionem annuam redimibilem, et quandoque etiam jus ad emolumenta indeterminata portienda; est ergo vera venditio et emptio census. Et S. Poenitentiaria hac de re interrogata, 25 feb. 1836, respondit: *uti jam alias, nihil obstare.*

(2) Cod. Alb. Art. 1942, et seqq. Quoad alios Cod. loc. cit.

(3) *De Syn. Dioec.* l. 10. c. 8.

(4) Cod. Alb. Art. 1845, et seqq. — C. G. 1912 — C. P. 1616 — C. M. 1735.

(5) Quum census constitutus fuit mediante solutione certi pretii, qui dicitur census consignativus (*rendita semplice*), censuarius, qui censum redimere cupit, tenetur restituere eandem pecuniae

Q. 4. *Quid de emphytheusi?* (1).

R. Emphytheusis definitur: *contractus, quo rei immobilis in perpetuum, vel ad longum tempus alteri conceditur dominium utile sub onere eam meliorem efficiendi, et domino annuum canonem praestandi.* Emphyteusis graeca vox est, quae sonat *inserere*; quia nempe hoc erat in ea praecipuum, quod fundo esset aliquid inserendum, et sic meliorandum: quamquam postea et sine eo pacto tribueretur. Haec vel ecclesiastica est vel est civilis, prout constituitur super bona ecclesiastica vel civilia. — Annus canon praestandus nuncupatur a latinis *libellus*, et inde natum est, ut Itali ex hujus verbi corruptione illum dixerint *livello* (2).

Emphyteusis iuxta ius civ. Neap. art. 1679 et seq. fit per scripturam vel *publicam* vel *privatam*, in *perpetuum* vel *ad tempus*, saltem ad decem annos. Eius *canon* nunquam augendus vel minuendus, nisi forte pereat fundus. Si tantummodo in partem perit, canon solvendus pro rata fructuum, vel totus si emphyteuta ex parte fundi tantum colligit fructus quantum est satis ad integrum canonem solvendum. Quo in casu, nempe quum pars notabilis perierit, est ad libitum emphyteutae domino directo fundum restituere.

Emphyteusis obtenta prius a domino directo venia, non prohibetur de uno in alium per contractum transferri; sed eo in casu a novo emptore aliquid pretii solvendum est ipsi domino, nempe quinquagesima seu duo in centum, et solutum pretium *laudemium emphyteuticum* dicitur, quasi nempe sit *laudatio* illius translationis, si ita vero prius expresse pactum fuerit: art. 1697 (3).

Q. 5. *Quid de vitalitio?*

R. Contractus vitalitius est quaedam species census, qua quis pro certa pecuniae summa, vel etiam pro re tam mobili quam immobili pretio aestimabili et censuario tradita, ab eodem sibi jus emit pensionem annuam recipiendi ex ipsa pecunia vel re usque ad finem vitae propriae, aut alterius in contractu indicati. Cum adsit periculum tum in censitore accipiendi plus vel minus, quam traditum ab eo est; tum in censuario solvendi plus vel minus, quam fuerit acceptum; idcirco auctores contractum vitalitium potius considerant pro contractu sortis, quam pro vero et proprie dicto contractu emptionis et venditionis: et hoc ipso, quod puro eventu fortuito innitatur, ab omnibus uti licitus existimatur. Hunc contractum s. Thomas (4), jus canonicum (5), et Ius civile Neap. art. 1840 et seq. admittunt tam titulo oneroso, quam gratuito, v. g. donationis et testamenti, modo formis praescriptis celebretur, et non excedat quotam pro liberalitatibus a lege concessam (6).

Ad constituendum vitalitii pretium voluere Theologi habendam esse rationem aetatis et sanitatis in censitore ipso: et sic in diversas abiere sententias, contendentes aliqui exigi posse 10 pro 100, aliqui 12, alii 14, alii etiam 16. Hac de re habet ius civ. Neap. art. 1848 *la rendita vitalizia può costituirsi alla ragione che piacerà alle parti di stabilire* (est enim contractus merae sortis) (7). Pensio autem debetur proportionatim ad numerum dierum quibus proprietarius vivit, nisi ex conventione anticipate solvenda sit.

Ex iure nostro haec speciatim notanda in vitalitio ad validitatem: 1 ut persona, super cujus vitam vitalitium constituitur, sit reapse inter vivos, nec moriatur ante dies vigintos a celebratione contractus; 2 ut persona illa adquirendi sit capax: non tamen extinguitur amissione jurium civilium; sed solutio tunc fit ex legis praescripto art. 1854. Ubi etiam notamus, quod ille, in cuius utilitatem constitutus fuit census vitalitius mediante pretii solutione, petere potest resolutionem contractus, si censuarios

quantitatem, quae soluta fuerat pro ejusdem census constitutione. Quod si fuerit census reservativus (*rendita fondiaria*), nempe constitutus mediante cessione alicujus boni immobilis, quocumque titulo oneroso, vel gratuito facta fuerit hujusmodi cessio, censuarius qui censum redimere cupit, tenetur solvere censualistae sortem pecuniariam respondentem annuo proventui, si hic in pecunia solvebatur; vel respondentem valorem ejusdem annui proventus, quum hic in fructibus praestabatur; valor autem hujus postremi desumitur ex pretio medio, quod fructus illi in postremo decennio in communi aestimatione obtinebant. Attamen si in ipso contractu constituta fuit sors minor illa, quae annuo proventui respondeat, tunc debitor, seu censuarius ab annuo proventu solvendo, et ab omni onere liberabitur, si restituat sortem ipsam in contractu praefinitam.

(1) V. Liguori, *Op. Mor.* l. 3: n. 865.

(2) « Si finita empytensi temporali, dominus directus anni sequentis canonem acceperit, ex hoc solo quasi tacito consensu repetita censeri non debet, in dubio, emphytensis ». Ita *Voet.*

(3) Cod. Alb. art. 1718 et 1941—C. A. 1126—C. P. art. 19—C. M. 1616.

(4) Opusc. de usuris 73 p. 1, c. 9.

(5) Arguitur ex Clement. L. 3. t. 4. *de reb. Eccl. non alien. c. 1.*

(6) Cod. Alb. art. 202—C. A. 1284—C. G. 1968 —C. P. 1839—C. M. 1823.

(7) Cod. Alb. art. 2010 et seqq. Et loc. cit.

qui pretium accepit, cautelas pactas non servet art. 1849 (1).

Q. 6. *Quid de pignore dicendum occurrit* (2)?

R. 1: Pignus (quod inxta aliquos dicitur a pugno, quia res pignori data manu traditur) generatim acceptum definitur: *contractus quo a debitore, vel alio illius nomine res aliqua traditur creditori in securitatem crediti sui*—Si traditur res mobilis, habetur pignus simpliciter; si vero immobilis, tunc pignus est improprium, et a juristis appellari solet *antichresis*: a graeco *anti* contra, et *chresis* usus. Vid. ius civ. Neap. art. 1941, et seq.

R. 2: In pignore simplici duo sunt jura creditoris: 1 est retinendi usque ad totius crediti extinctionem rem pignori datam. Imo a judice potest postulare, ut sub basta vendatur pignus, si quod sibi debitum est, non solvatur; privata tamen auctoritate, quocumque pacto non obstante, de illo disponere prohibetur art. 1948 1852; 2 est exigendi solutionem sui crediti cum privilegio et praelatione propria relate ad ceteros creditores, si qui extent. Sed tunc requiritur, ut contractus conficiatur scriptura, si de re agatur excedente valorem 50 ducatorum art. 1943 et seq.—Tenetur vero creditor: 1 rem pignori sibi traditam bene custodire uti bonus paterfamilias; 2 usuras a re ipsa perceptas compensari debitori; 3 denique rem debitori restituere ubi debitum fuerit extinctum. Debitor autem compensare debet expensas, si quae forte peractae sint pro pignoris conservatione art. 1950 et seq. (3).

R. 3. In pignore improprie dicto, sive in *antichresi*, quae publico instrumento est conficienda, creditor adquirit jus percipiendi fructus ex immobili sibi tradito eos computando primo in solutionem interesse si debetur, inde sortis. Hinc creditor tenetur; —1 bonum illud conservare et custodire diligenter uti suum; 2 solvere tributa annua eidem inhaerentia, nisi secus convenerint. Item alias utiles et necessarias expensas, sed cum jure compensationis ex fructibus rel;—3 ipsum restituere domino extincto debito ex art. 1956 (4).

Q. 7. *Quid est hypotheca*?

R. Hypotheca (sic dicta a graeca voce, quae idem sonat ac *res supposita*; quia per eam res aliqua speciali obligationi supponitur vel subjicitur) definitur: *jus creditoris in rem immobilem debitoris constitutum ad securitatem ejus, quod sibi debetur*. Differt a pignore in eo, quod pignus traditur; hypotheca vero nonnisi nuda conventione firmatur.

Hypotheca alia *legalis* est seu implicita et tacita; et ea est quae ab ipsa lege inducitur in favorem communitatum, uxoris, filii et minoris super bona administratorum, mariti, patris et tutoris. Alia *judicialis*, quae nempe procedit a tribunalis sententia, vel ab actibus judicialibus in illius gratiam, qui sententiam obtinuit contra eum, qui causa cessit. Alia *conventionalis* quae pendet a mutua contrahentium voluntate circa bona immobilia, et praesentia. Haec maxime, ut vim habeat suam, actu publico debet exarari, et in officio ad id delegato inscribi cum omnibus documentis opportunis (5)—Duo autem sunt notanda a Parochis praesertim et Beneficiatis, qui inter bona propriae praebendae aliqua habent jura fundata in hypothecis.

1 *Le iscrizioni si fanno nell' uffizio della conservazione delle ipoteche, nella di cui provincia o valle sono situati i beni sottoposti al privilegio o alla ipoteca.* Vid. ius civile Neap. art. 2040.

2 *Le iscrizioni conservano l' ipoteca ed il privilegio pel corso di dieci anni dal giorno della loro data: cessa il loro effetto, se prima di trascorrere il detto termine non si sieno rinnovate.* Vid. ius civile Neapolitanum art. 2048.

Q. 8. *Quid est cambium, quotuplex et an licitum*?

R. Ad 1: *Cambii* nomine venit *contractus quo fit permutatio pecuniae pro pecunia cum aliquo lucro supra sortem*. Ille, a quo petitur cambium, vocatur *campsor, collybista, bancarius, nummularius, trapezita*,

(1) Cod. Alb. Art. 2004 et seqq. et loc. cit.

(2) V. Liguori, *Op. Mor.* l. 3. n. 913 — Pignus differt a *deposito*, in quo sola custodia; a *mutuo*, in quo dominium; a *commodato*, in quo usus rei transfertur. Pignus in securitatem traditur tantum. —Possunt rem pignori tradere qui liberam habent bonorum suorum administrationem. Pignori autem generatim subjiciuntur quae possunt emi et vendi: hinc non possunt pignorari res saerae, nisi urgente causa gravissima.

(3) Cod. Alb. art. 2124 — C. A. 1368 — C. G. 2071—C. P. 2098—C. M. 2072.

(4) Cod. Alb. art. 2139, et seqq.—C. A. eiv. §§ 451, 452, 1372—C. G. 2071—C. P. 2093—C. M. 2063. Hic monendum, quod quae a lege civili de antichresi decernuntur, nullo modo officiant juribus, quae tertio cuipiam competere possunt in bona ipsa immobilia antichretico pacto alteri tradita. Vid. ius civ. Neap. art. 1961.

(5) Cod. Alb. art. 2136, et seqq.—C. G. 2114—C. P. 2165—C. R. 103—C. M. 2146—C. H. 56 hoc tit.

publicanus; ille vero qui petit, *campsarius* dicitur. Cambium differt a venditione-emptione, quia in hac merx pro pecunia, in cambio pecunia pro pecunia commutatur; a commodato et deposito, quia in his dominium non transfertur, utique in cambio; a mutuo, quia mutuum locum habet in qualibet re fungibili, est gratuitum, et fit ad aliquod tempus, e contrario cambium solum exercetur circa pecuniam, fit cum lucro, et statim consumari potest.

R. Ad 2: Cambium alium est *siccum*, aliud *reale*. *Siccum* sic dictum, quia succo et humore caret, illud est, quo fingitur pecuniam de loco in locum transferri, ut sic possit aliquid pro translatione exigi; cum revera non transferatur. *Reale* autem seu *verum* est illud, in quo vere et realiter pecunia pro pecunia commutatur: puta si aurum pro argento detur. Quod si commutatur pecunia praesens pro praesenti, habetur *cambium minutum*, seu *manuale*. Si vero commutatur pecunia praesens pro distanti, habetur *cambium locale* seu *trajectitium*, quod quidem hodie maxime fit per *literas* (sic dictas) *cambiales*, ac moderatur a Codice commercii.

R. Ad 3: Cambium *siccum* est prorsus prohibilum a Pio V anno 1571 Bulla *In eam*, ubi illud expresse declaravit uti *usurarium*. Ac revera ad usuram palliandam hic contractus fuit excogitatus ab insatiabili avaritia. Sane permulatio pecuniae in ipso non fit, sed fingitur, et resolvitur in mutuum cum stipulatione lucri, quin adsit lucri percipiendi aliqua ratio vel titulus; at quando sine ulla ratione vel titulo aliquid percipitur ex mutuo, usura habetur omni jure damnata—Cambium *minutum* et *locale* omnibus de jure naturae licitum est (1); quia in eo adest justus titulus aliquid lucrandi, nempe labor campsoris in numeranda pecunia, diligentia in nummis cujuscumque generis conquirendis, curae in detinendo telonio, expensae in famulos, pericula *tum* furum, *tum* cessionis debitorum, *tum* imminutionis monetae etc. In cambio tamen per literas campsor debet minus exigere, quam si realiter pecuniam transtulisset; quia minus certe est oneri et periculi (2).

Quaeres: *An accipiens pecuniam adulterinam possit eam expendere* (3)? Negative: non potest eam expendere, si intrinsecus sit falsa ut si des stamnum pro argento; non enim justum pretium solveres. Neque obstat, quod tibi fuerit tradita; non enim quia tu ab aliis deceptus fuisti, tibi licet decipere alios — si vero pecunia falsa sit quoad formam tantum extrinsecam accidentalem, etsi non sit contra justitiam, commutativam per se loquendo eam expendere; cavendum tamen, ne sic proximus gravi damno exponatur, cum ex lege civili quaecumque monetae falsificatio, detractio vel alteratio sit sub maximis poenis vetita. Vid. ius poen. Neap. art. 263 et seq. (4).

R. 9. *Quid est transactio, quotuplex, et quid de ea* (5)?

R. Ad 1. Transactio est *contractus*, *quo partes contrahentes finem imponunt liti alicui*, *quae vel jam intra ipsas nata sit vel quae praevideatur nascitura*. Ex quibus patet ad transactionem requiri:—1 ut per ipsam terminum habeat lis actu existens vel futura;—2 ut lis ipsa vel ejus objectum exhibeat aliquod dubium de exitu, quamquam creditor ad finiendam litem, adhuc si non sit dubium, transigere possit, cum sit rei

(1) Jure tamen ecclesiastico cambia exercere vetitum est Clericis etiam sub alieno nomine, idque sub poenis statutis in Clericos negotiatores, nempe ex Bulla Clementis XIII, *Cum primum*. *V. De Clericorum negotiatione*. Et Benedictus XIV, *De Syn.* L. x, c. 6.

(2) V. Liguori, *Op. Mor.* l. 3. n. 850, etc.—Ferraris, *Bibl. etc.* Vocab. Cambium. Justa art. 109 et seq. legum exceptionis de commercio in regno Neapolitano eaedem formulae habentur, quae ubique vigent circa literas collybisticas. Ita autem definiuntur: «*La lettera di cambio è la cessione o trasporto di una somma di denaro, che il traente di una lettera fa a colui pel cui vantaggio vien tratta, od all'ordine di questo, per essere pagata dal corrispondente del traente in un luogo diverso da quello, ove la lettera è tratta. Questa cessione, o trasporto si fa mediante il valore che colui, al quale la lettera è consegnata paga al traente in danaro, in merci, od in altri effetti*....

Si dice *rimettente* o *prenditore* colui, a profitto del quale vien tratta la lettera ed al quale, od al cui ordine debb' essere pagata. *Traente* colui che crea la lettera, mandando ad un terzo domiciliato in altro paese di pagarne il valsente. *Trattario*, od *accettante* colui, sul quale la lettera è tratta e che s' incarica di pagarla. *Portatore*, o *possessore* quegli cui il prenditore ha ceduta la lettera. *Girante* quel possessore che la cedette ad un terzo chiamato *giratario* ».

(3) V. Liguori, *Op. Mor.* l. 3. n. 853.

(4) *Cod. Alb. poen.* art. 331 et seqq.—*Cod. proced. crim. Alb.* art. 641 et seqq.

(5) Transactioni est valde affine *compromissum*, de quo agit art. 1079 ord: civ. judiciorum et Codex comm. Neap.; ipsum canonico jure probatur (Decret. L. 1. t. 6. c. 8). Definitur autem *conventio, qua de aliqua re disceptantes, finiendae controversiae, solemnisque vitandi judicii causa, unum aut plures arbitros vel eligunt, vel a judice electos patiuntur; seque, addita non raro in refractarium conventionali poena, eorum sententiae staturos promittunt*. Ex qua definitione patet, compromissum juri naturali esse conformissimum.

suae dominus;—3 ut mutuus partium consensus intercedat;—4 ut adnexam habeat certam legem vi cujus contrahentes neque amittant neque consequantur omne id, quod in lite petebant; sed ex parte amittant, ex parte vero consequantur: secus non adesset transactio (1). Vid. ius civ. Neap. art. 1916 et seq.

R. Ad 2: Transactio quadruplex est: *generalis* quae terminat una simul lites omnes, quae inter partes existunt vel existere possunt; *particularis* quae non terminat, nisi aliquam specialem litem; *judicialis* quae fit auctoritate judicis; *extrajudicialis* e contrario.

R. Ad 3: Nemo potest valide transigere, nisi habeat facultatem disponendi de rebus, quae sub transactione cadunt: unde tutores transigere nequeunt super bonis minorum, nisi interveniant formulae juris: ex art. 1917. Quando transactio permittitur, illius magna vis est; nam, ea semel admissa, nequit amplius impugnari neque causa laesionis neque ignorantia juris: et si error contingerit in calculo, error corrigitur, sed transactio subsistit. Rescinditur tamen, si error sit *vel* in persona, *vel* in obiecto controverso, *vel* si intervenerit dolus aut vis art. 1924 et seq. (2).

Articulus IV.— *De contractu societatis* (3).

Q. 1. *Quid est, ac quotuplex societatis contractus?*

R. Societas est *contractus*, *quo duo vel plures aliquid conferunt ad commune lucrum:* ex art. 1704 et est vel *universalis* vel *particularis*-- *Universalis* duplex distinguitur: alia complectitur omnia bona praesentia, et evenit quando socii omnia, quae nunc possident, sive mobilia sive immobilia et lucra inde obvenientia, in commune ponunt: bona autem quae vel donatione vel successione erunt acquisituri, ita conferre possunt, ut eorum fruitio tantum, non proprietas communis evadat: art. 1708 et seq. Alia complectitur omnia lucra, quae socii, durante societate, quovis titulo erunt comparaturi: bona ipsa, quae jam a sociis possidentur tempore contractus, non comprehenduntur in hac societate, nisi quoad eorum fruitionem art. 1710 — Societas vero *particularis* respicit tantum res determinatas ac particulares, aut earum usum vel fructus, uti si duo simul fundum sibi comparent; ut eo simul fruantur. Huc pertinet etiam societas, qua plures conveniunt de certo opere perficiendo, aut de exercitio alicujus artis vel professionis, ut si duo pictores contractum ineant de exercenda in communione propria arte. Societas particularis subdividitur in *civilem* et *commercialem*, prout respicit actus privatorum civiles vel actus commercii: art. 1713 et seq.

Societas universalis inter illos tantum obtinere potest, qui valent de rebus disponere, quique reciprocam utilitatem sibi adquirere non prohibentur ob violationem jurium aliarum personarum: qua ratione non potest v. g. haec societas iniri inter matrem et filium ejus naturalem: art. 1712. Societatem autem particularem contrahere nequeunt tum conjuges inter se, nisi omnia legis praescripta serventur, quae videnda sunt in art. 1395 et seqq. iuris civ. Neap.; tum ceteri qui se obligandi habentur incapaces (4).

Q. 2. *Quomodo contrahi potest societas?*

R. Contrahi potest societas pure vel conditionate et quibuscumque pactis, modo aequitati ac legibus non adversentur; contractus enim est, qui partium consensione perficitur. Si tamen illa quae conferuntur excedunt valorem 50 ducatorum requiritur scriptura ex iure civili art. 1706 (5), ex quo haec insuper praecipue notanda: 1 societas universalis absque ulla alia declaratione inita non inducit, nisi societatem universalem quaestuum, art. 1711; 2 quilibet sociorum absque aliorum consensu potest sibi adjungere alium quoad suam portionem, non tamen in societatem admittere, art. 1733; 3 socii non tenentur in solidum ob debita societatis non commercialis: neque unus alium potest obligare sine facultate expressa: ex art. 1734 (6).

Q. 3. *An contractus societatis sit licitus?*

R. Contractus societatis est utique licitus, quando requisitis conditionibus fulciatur; quia nihil tunc eidem deesset ex iis quae in jure praecipiuntur ad constituendum contractum proprie dictum atque legitimum. Adde: nulla lege prohiberi, apud omnes esse in usu, ac valde ad commercium

(1) Transactio tamen prohibita est super pensionibus, vel provisionibus alimentorum futurorum absque approbatione tribunalis. Vid. art. 1079 in ord. civilium judiciorum. Cod.— Alb. art. 2098.

(2) Cod. Alb art. 336, 344, 2084 et seqq.—C.A. civ. 1380—C. G. 2044—C. P. 1867—C. M. 1838.

(3) V. Liguori, *Op. Mor.* l. 3. n. 910 — Pavone, *Spicilegio* § 54.

(4) Cod. Alb. art. 1855—C. A. 1778—C.G. 1832—C. P. 1703—C. M. 1736.

(5) Cod. Alb. art. 1412.

(6) Cod. Alb. art. 1861, et seqq. — C. A. civ. 1193—C. G. 1845—C. P. 1735—C. M. 1747.

conferre. Conditiones autem requisitae sunt:

1. Ut societas fiat in negotiatione honesta; nam *delictorum turpis atque faeda communio est* (1);—2 ut damnum sortis spectet dumtaxat ad dominum: quia caute distinguendus est contractus societatis a mutuo. In mutuo sors data alienatur et ejus dominium transfertur in mutuatarium, cujus proinde fit proprium periculum et commodum, damnum et lucrum: sed in contractu societatis qui sortem confert, eam non alienat a se;—3 ut servetur aequalitas lucrum dividendo juxta quae quisque contulit sive de pecunia, sive de labore. Quum enim socii in jure habeantur uti fratres, eidem repugnat quaelibet inaequalitas, ut si quis vellet percipere de lucris, et nulli subjici damno: haec esset illa societas quam *leoninam* (2) appellant, merito reprobata art. 1727 (3). Ideo necesse est, ut socius uterque subeat onus damnorum et expensarum: nomine damnorum intelliguntur quae solo societatis intuitu sociis obveniunt, si alteruter v.g. ob comparandas vel custodiendas societatis merces a latronibus diripiatur; nomine expensarum veniunt sumptus itinerum, solutiones vectigalium etc.

Sed (quaeres) *quid si unus pecuniam conferat, alter vero laborem?* In fine societatis ante omnia restituendum est domino suo illud pecuniae capitale, quia non fuit inter socios commune quoad dominium et proprietatem, sed dumtaxat quoad usum seu commoditatem. Quare sicuti pecunia illa, si periisset, periisset domino suo; ita et si superest, superest domino suo. *Si finita societate* (ait Sixtus V Extrav. *Detestabilis*), *ipsum capitale existat, ei qui illud in societate contulerit, restituatur, nisi socio recipienti fuerit communicatum, aut aliter inter contrahentes legitimo conventum sit.*

Q. 4. *Quomodo dividendum lucrum comparatum in societate?*

R. Lucrum in societate dividendum est pro rata, habita nempe ratione industriae ex una parte, et commoditatis per pecuniam habitae ex altera; idque juxta communem existimationem lucri, quod communiter fieri solet de pecunia negotiationi applicata; secus non servaretur aequalitas. Observandum vero injustum esse illud pactum, vi cujus empta merce, ante omnia (ipsa durante societate) restituatur domino capitale, ac deinde quod superest aequaliter dividatur: quia ponenti pecuniam minuitur periculum sui capitalis, dum ab initio illud salvat ab omni periculo: mercator vero, si postea pereat merx, subjacet sine compensatione periculo capitalis ac lucri.

Quid (dices) *de pacto, quod, sorte pereunte, commune sit damnum inter socios?* Si pactum illud importat etiam communionem sortis, si v. g. dicatur, ut sicut damnum ita et sors ipsa communis sit, licitum est pactum. Quia sicut ponens operam habet commodum, ut consequatur mediam sortis partem, quamvis illa de *jure* tota spectaret ad dominum; ita aequum pariter est, ut sorte pereunte, ipse subeat partem damni, quamvis damnum sortis de *jure* ad illum non pertineret. At si pactum illud excludit sortis communionem, ut si dicatur: v. g. commune sit quidem damnum, sed domino suo sorte semper salva, tale pactum evidenter illicitum est et injustum; cum nulla hic detur justa compensatio, ac proinde auferatur aequalitas.

Q. 5. *Quot modis finitur societas?*

R. Contractus societatis finitur:—1 finito tempore ad negotiandum constituto, aut finita negotiatione. Item mutuo sociorum consensu, cum mutuo consensu fuerit firmata societas;—2 morte alterius socii naturali. Cum in societate eligatur persona, et industria mercatoris, neque praesciri possit quanta futura sit industria haeredum ipsius, clare patet societatem ad haeredes minime transire, nisi aliter conventum sit; —3 per mortem etiam civilem, cum haec naturali aequiparetur quoad conventiones, uti per solemnem religionis professionem vel exilium. Item per interdictum vel decoctionem;—4 si socius *vel* egestate, *vel* infirmitate laborans, vel in carcerem conjectus non amplius possit pecuniam aut laborem promissum praestare; *vel* si pereat pecunia collata. Item est, si res ita mutatae sint, ut societas non amplius esse possit idonea: sed hoc in casu requiritur judicis auctoritas; sicut si unus ex sociis velit intempestive renuntiare. Vid. ius civ. Neap. art. 1737 et seqq. (4).

Q. 6. *Quid est contractus trinus, et quid de eo?* (5).

(1) Digest. L. 17, t. 2. *Pro socio*, lege 53.

(2) Sic dicitur ab apologo leonis, qui pactum inierat cum ceteris feris, ut ipse participaret praedis omnibus, non tamen labori et periculis.

(3) Cod. Alb. art. 1878—C. A. civ. § 1196—C. G. art. 1855—C. P. 1745—C. M. 1739.

(4) Cod. Alb. art. 1888, et seqq. — C. A. civ. 1205—C. G. 1865—C. P. 1754—C. M. 1768.

(5) V. Liguori, *Op. Mor.* l. 3. nn. 908, et seqq.

R. Ad 1: Contractus trinus *est ille, in quo simultanee cum una eademque persona concurrunt contractus societatis, assecuratio sortis, et emptio lucri*: v. g. Lucius confert mille aureos in societate cum Titio, en primus contractus *societatis*. Cum vero ex ea speret quindicem pro singulis centum, veritus ne negotiando sua pecunia pereat, quinque ex eis cedit Titio, ut sortem sibi assecuret; en secundus contractus *assecurationis*. At sciens melius esse modicum certum, quam majus incertum, quinque alios sic speratos cedit Titio ipsi, ut quinque certa, quidquid eveniat, sibi solvat; en tertius contractus *emptio lucri*. Duo Lucio certa sunt, *sors collata* et *lucrum pactum*.

R. Ad 2: Contractum trinum simultanee cum eadem persona initum Habert, Bouvier, Concina, Continuator Tournely, Merbesius etc. negant esse licitum; nam per tales contractus societati adjunctos societas ipsa destruitur, cum de hujus natura sit, ut damnum et lucrum stent ex utraque parte. Unde solum remanet lucrum foeneratitium; amovere enim omne periculum sortis, mutuum est; ex mutuo autem lucrum pacisci, usura est. Quare merito hic contractus a Sixto V damnatus fuit Bulla *Detestabilis*.

Alii vero cum Lugo, Lessio, Layman, Navarro, Roncaglia, Salmanticensibus, Sylvio, Sporer etc. affirmant contractum trinum licitum esse; nam si tres hi contractus disjunctim valent, etiam conjuctim valere debent. Neque enim in contractibus per se attenditur diversitas personae; sed aequalitas rei ad rem: et haec bene adest, cum pro majori periculo et major tribuatur spes lucri. Neque destruitur societas, cum in ea socius debeat impendere pecuniam, ac alter sentiat incommodum minoris lucri. Neque obstat Bulla; *vel* enim recepta non fuit, *vel* contrario usu est abrogata, *vel* dicendum per eam solos usurarios contractus fuisse reprobatos, ut ajunt Pontificem respondisse: quod quidem confirmavit Romana Rota. Haec secunda sententia, quam plures tuentur Universitates, licet communior sit ac satis probabilis: est tamen valde periculosa in praxi: hinc expedit ut prima universe omnibus suadeatur. Et Benedictus XIV ait, eam *minus congruere Sixtinae Constitutioni* (1). Et ipsa civili lege videtur expresse reprobata, art. 1727 (2).

Si autem duo tantum ex dictis contractibus simul cum eodem persona fiant, v. g. societas et venditio lucri non assecurata sorte; vel societas et assecuratio sortis, non venditio lucro, illicitus non est; nam tunc societas natura non resolvitur in mutuum usurarium: quum enim non assecuratur sors manet ipsa in tribuentis dominio, ideoque ipsi crescit, aut perit; cum vero sors quidem assecuratur, sed non venditur lucrum, socius assecurans non fit dominus pecuniae, de hac proinde disponere non valet, sed eam in negotiationem tenetur impendere. Item est si res dicti contractus fiant utique cum eadem persona, sed successive id est diverso tempore, et adsit bona fides, id est absit intentio tales contractus jungendi, tunc adhuc licent; nam idem est, ac si fierent cum diversis personis.

Articulus V. — *De mutuo et usura*

Q. 1. *Quid est mutuum?* (3)

R. Mutui nomen juxta veteres jurisconsultos (4) significat *aliquid ex meo tuum fieri* (5): et juxta nominis usum mutuum aliquando sumitur pro ipsa re mutuo donata: aliquando et saepius pro contractu, quo ea res alteri datur. Et hoc sane sensu mutuum solet definiri: *contractus, quo rei primo usu consumptibilis per traditionem dominium in alterum transfertur, cum obligatione tantundem reddendi in eam specie et bonitate post aliquod temporis spatium.*

Dicimus 1 *contractus, quo rei primo usu consumptibilis*: quae res est illud omne quod illico usu destruitur vel reipsa seu physice, vel commutatione seu moraliter sive civiliter. *Physice* destruitur quod natura sua consummatur ad humanis necessitatibus subveniendum, ut panis, frumentum, oleum, vinum, sal, butyrum, fructus, etc.; *moraliter* vero destruitur pecunia mutuo data, quae licet usu non pereat in se, ei tamen perit qui illam alteri tradit art. 1764 (6). Unde patet in rebus, quae usu non consumuntur, proprie mutuum obtineri non posse, sed commodatum aut locationem haberi; — 2 *per traditionem*, ut indicetur hunc esse contractum realem, qui sola rei traditione fit; — 3 *dominium in alterum transfertur*; qui enim rem mutuo accipit, ea uti potest, alioquin merum esset depositum: at conci-

(1) *De Syn. Dioec.* l. x. c. 7.

(2) Cod. Alb. art. 1878 — C. A. 1196 — C. G. 1855—C. P. 1745—C. M. 1739.

(3) V. Liguori, *Op. Mor.* l. 3. nn. 754 etc.; et *Hom. Ap. Tr.* x. nu. 139, etc.

(4) In sensu tamen proprio et genuino mutuum retributionem quandam et reciprocationem significat, qua dato par redditur: hoc sensu Tullius ait, quod in amicitia mutuum adest.

(5) L. 2. ff. de *rebus creditis*.

(6) Cod. Alb. art. 1915—C. A. 983—C. G. 1892—C. P. 1973—C. M. 1955.

pi non potest quomodo illa sit usu consumptibilis, et nemo possit ad libitum consumere quod suum non est. Ex quo etiam patet omne rei mutuatae periculum devolvi ad eum qui accipit, ut ait ipsum ius civile (*R*); — 4 *cum obligatione tantundem reddendi*, et quidem *in eadem specie*, v. g. pecuniam pro pecunia. Hoc patet per se; si enim res traderetur absque ulla obligatione eandem restituendi, esset donatio. Si autem res non similis esset reddenda, v. g. vinum pro frumento, esset permutatio vel venditio. Si vero res identica, seu eadem physice et in individuo esset reddenda, v. g. idem equus, qui traditus fuit, esset commodatum vel locutum, non vero mutuum; — 5 *et in eadem bonitate*: quia qui mutuum dat, servari debet indemnis; atqui talis non servaretur, si res similis in eadem bonitate non redderetur: uti v. g. si vinum commune redderetur et ordinarium pro generoso et optimo; — 6 tandem *post aliquod temporis spatium*: quibus verbis mutuum distinguitur et a cambio, in quo aurum v. g. pro argento statim datur; et a precario, quo res fungibilis ad mentem concedentis tribuitur, sed reddi debet statim ac a domino expostulatur. Ex his colligitur mutuum esse contractum *realem*, quia sola traditione rel perficiatur; *non solemnem*, quia a lege nulli speciali formae subjicitur; *unilateralem*, quia nulla directa obligatio urget mutuantem; *gratuitum*, quia per se censetur dumtaxat in mutuarii gratiam initus.

Qui mutuum dat, dicitur *mutuans* vel *mutuator*. Qui vero illud accipit, appellatur *mutuatarius*. Res autem, quae mutuo datur et capitale constituit, *sortis* nomine solet in Scholis appellari (1).

Q. 2. *Quinam mutuum dare, et accipere possunt?*

R. Ad 1: Mutuum dare possunt omnes, qui liberam habent bonorum suorum administrationem, neque lege prohibentur. Sic civili lege prohibentur *interdicti*, *minores* sine auctoritate tutoris, *uxores* sine viri consensus, *filiifamilias* si de re patris agatur, *praesides* Provinciarum, et *socii* si de re communi sit sermo.

R. Ad 2: Mutuum recipere possunt omnes, qui possunt ex contractu obligari, si ex civili jure excipiantur *filiifamilias*, etsi majores, quibus Senatus-Consultum Macedonianum (2) dare vetat pecuniam mutuam: et si fuerit iisdem data, repeti non potest neque post emancipationem, licet filius habuerit fidejussorem, art. 295 et 406. Attamen in eodem jure plures notantur casus, in quibus vel filiusfamilias ex mutuo accepto obligatur; nempe: — 1 si filius possideat bona propria, quorum vel administratio, vel ususfructus sit penes ipsum; — 2 si separatim vivat a patre propria bona administrans; — 3 si mutuum detur filio longe a paterna domo, sed in necessariis; — 4 si fuerit datum in utilitatem ipsius patris, aut de illius consensu: casus nempe esset, si ipse pater filium praeposuerit negotiationi, art. 295, 297 (3).

Quae juris dispositio satis probabilius obtinet etiam in conscientia; cum lata sit causa publici boni familiarum, ne scilicet filii haereditatem dilapident ante ejus consecutione, et cupiditati dediti tristem exitum sentiant, ut non raro lugendum est (4).

Q. 3. *An aliquando adsit praeceptum dandi mutuum?*

R. 1: quadruplex personarum classis hic venit distinguenda. *Prima* divitum est, eorum nempe qui mutuum postulant ad suas augendas opes. *Secunda* item est divitum, qui hic et nunc mutuo indigent. v. g. ad litem magni momenti finiendam, vel ad grave damnum e bonis propriis declinandum. *Tertia* vero pauperum, qui tamen fundatam spem habent fore, ut sibi bona obveniant, v. g. ex haereditate vel industria. *Quarta* denique item pauperum, sed quorum talis conditio sit, ut rationabiliter judicare non liceat, eos nunquam habituros esse, unde solvere queant. His positis:

R. 2: Nunquam erit praeceptum dandi mutuum personis *primae* et *quartae* classis Non quidem *primae*, quia nulla laborant necessitate: non *quartae*; quia durum nimis esset, ne dicamus ridiculum iisdem mutuum dare sub onere restituendi; cum bona quibus restituant neque habeant neque unquam praesumi valeant habituri: unde ipsis per eleemosynam subveniendum est. — At *stricta* adest *charitatis* obligatio mutuum ex superfluis suppeditandi personis *secundae* classis; nam quilibet *ex charitate* tenetur alteri facere quod sibi fieri rationabiliter ipse vult: atqui rationabiliter vellet quilibet, ut alter sibi de superfluis *mutuo* subveniret, si in dicta divitum conditione esset constitutus. — *Strictissima* vero est haec obliga-

(1) A veteribus latinis hoc vocabulum desumptum est; nam Terentius ut indicaret se timere, ne amitteret bona sua *capitalia*, sic ait: *de sorte nunc venio in dubium*.

(2) A quodam Macedone, qui malis artibus pecuniam mutuam tradebat filiisfamilias.

(3) Cod. Alb. art. 1919, et seqq.—C. A. civ. SS 152, 865.

(4) V. Liguori, *Op. Mor.* l. 5. n. 757.

tio, si agatur de personis *tertiae* classis; adest enim strictissima obligatio pauperibus indigentibus subveniendi vel *per mutuum* vel *per eleemosynam*: atqui elemosynam elargiri non oportet iis, qui bona praesumuntur consecuturi; ergo restat, ut subveniatur illis per mutuum.

Q. 4. *Quaenam sunt obligationes mutuantis, ac mutuatarii?*

R. *Mutuans* tenetur: — 1 de damnis, si quae obvenerint, casu quo scienter rem vitiosam tradiderit; — 2 non repetere mutuum ante tempus praefinitum: et si nullum sit tempus hujusmodi, judicis erit ratione adjunctorum illud definire, art. 1763, 1770 (1).

Mutuatarius regulariter loquendo tenetur: — 1 res mutuatas restituere eo tempore ac loco, quo fuit conventum; et in eadem quantitate, ac qualitate. Quod si haud possit, attendi debet aestimatio rerum ipsarum (2); — 2 solvere rerum usuras a judiciali petitione, si non restituat tempore statuto. Imo si sit in mora culpabili, tenetur etiam de damnis, quorum est causa art. 1774 et seq. (3).

Q. 5. *Quid est usura, et quomodo dividitur?* (4)

R. Ad 1: *Usurae* nomen ab usu deductum est, et significat usum quemcumque rei sive bonus sit sive malus: mos tamen invaluit ut in malam partem assumatur (5). Usura autem communiter definitur *lucrum ex mutuo proveniens immediate*, *seu praecise vi ejusdem mutui.*

Dicitur 1 *lucrum*, quo nomine intelligitur non solum pecunia aestimabilis, vel onus quodcumque mutuario impositum, ad quod alioquin non teneretur. Ex quo deducitur quidquid non est pretio aestimabile, vel quod jam aliunde debitum est ex justitia, non posse objectum usurae constituere; quia non est lucrum. Hoc lucrum ex mutuo proveniens appellatur etiam *auctarium* (vocabulum a Plauto adhibitum ad significandam utilitatem *alicui rei quasi superadditam*), sed vulgari vocabulo nuncupatur *interesse;* — 2 *ex mutuo proveniens*: quia ex communi hominum sensu in solo mutuo usura proprie habet sedem: et si in aliis contractibus aliqua contingat injustitia, non appellatur *usura*, nisi ibi revera existat mutuum saltem implicitum; — 3 *immediate*, *seu praecise vi ipsius mutui;* quia non est usura aliquid percipere solum occasione *mutui*, seu ob titulum honestum.

R. Ad 2: Usura alia est *explicita*, si nempe expressa fiat conventio de illa solvenda. Alia *implicita*, et locum habet cum mutuans nullam quidem init conventionem de lucro, sed sufficienter declarat aliquo suo actu, se illud expectare: veluti si dicat, se indigere ut sua pecunia aliquid sibi producat. Alia *palliata* quae intervenit, quando in alio contractu implicite continetur, ut evenit in cambio sicco, atque in contractu mohatra.—Iterum alia est *realis*, et est quando ex aliquo pacto sive explicito sive implicito ea percipitur. Alia *pure mentalis*, quando nempe in solo animo intenditur vel speratur, sine ulla vera usurae datione. Alia *mentalis*, et est quando usura revera percipitur, nullo tamen praecedente sive implicito sive explicito pacto.

Q. 6. *An usura proprie dicta, id est lucrum ex mutuo immediate proveniens vi ipsius mutui prohibeatur?*

R. Id negant Judaei putantes sibi a Deo omnem usuram erga extraneos licitam esse (6). Id negant quoque Pseudo-Reformati, Calvino duce, ac praesertim Molinaeus et Salmasius, affirmantes usuram non esse prohibitam, nisi in quantum est contra charitatem; secus licitam esse uti pretium locatae pecuniae, etsi ratione ipsius mutui exigatur: quam sententiam fortiter tenuerunt Jansenistae in Bataviam profugi. Nonnulli autem catholici duplex mutui genus distinguentes, alterum *consumptionis*, quo pecunia ad consumptionem datur maxime pauperibus, alterum *incrementi* seu *commercii*, quo res traditur ad negotiandum, in illo lucrum reprobant, in hoc permittunt: in hoc tamen catholici ab haereticis semper discrepant, quod isti praecise ratione mutui auctarium exigant; illi autem nonnisi aliqua ratione ipsi mutuo extrinseca. — His praemissis, dicimus cum Benedicto XIV (7): *omne lucrum ex mutuo*, *praecise ratione mutui*, *ut loquuntur theologi* (*hoc est lucri cessantis*, *damni emergentis aliove extrinseco titulo remoto*), *usurarium atque*

(1) Cod. Alb. art. 1926, et seqq. — C. G. 1898 —C. P. 1974—C. M. 1957.

(2) Quid autem, si res crescant vel decrescant, resolvendum, vid. § *seq. quaest.* 3.

(3) Cod.Alb.Art.1930, et seqq.—C.G. 1902 — C. P. 1978 — C.M. 1961.

(4) V. Liguori, *Op. Mor.* l. 3. nn. 758, etc.; et *Hom. Apost. Tr.* x. nn. 142, etc.

(5) Haec dicitur etiam *foenus* a graeca voce, quae foetum significat, eo quod pecunia licet de se sterilis, foetum tamen seu fructum pariat. Ab Hebraeis autem appellatur *nasecbech*, id est morsus; et *tharbith*, id est incrementum, seu superabundantia.

(6) Deut. cap. 23.

(7) De Syn. Dioec. l. 10. c. 4.

omni jure, naturali scilicet, divino et ecclesiastico illicitum esse, perpetua fuit et est catholicae Ecclesiae doctrina, omnium Conciliorum, Patrum et Theologorum unanimi consensione firmata (1).

1. Jure naturali; jus enim naturale, id est ipsa hominis ratio clamat esse prorsus contra justitiam commutativam in illis contractibus, in quibus ex propria eorum essentia servanda est aequalitas, plus exigere aut accipere (vi eorumdem contractuum, et secluso alio titulo), quam valeat res ipsa quae datur; atqui exigere vel accipere aliquid supra sortem in mutuo ratione ipsius mutui est exigere vel accipere plus quam valeat res data. Vel ipsi gentiles solo naturali lumine usurae iniquitatem abominati sunt, uti Plato, Cicero, Seneca aliique. Hoc argumentum sic ferme prosequitur Angelicus: *licet in re, quae usu non consumitur, v. g. in fundo, in equo et similibus usus a re ipsa distingui possit; in re tamen consumptibili, v. g. in vino, in tritico, in pecunia, nullus nec adest nec adesse potest usus ejusdem rei a dominio diversus; cum usus rei sit ipsa rei consumptio: et ideo in mutuo dominium rei ex natura sua transfertur in mutuotarium. Ergo si quid exigeretur pro usu rei consumptibilis, exigeretur profecto pro re quae non extat, ideoque exigeretur injuste* (2).

2. Jure divino tam in veteri, quam in novo foedere. — In veteri R. Psal. habet. *Domine, quis habitabit in tabernaculo tuo: aut quis requiescet in monte sancto tuo?..., qui pecuniam suam non dedit ad usuram et munera super innocentem non accepit* (3). Sic etiam Ezechiel inquiebat: *si genuerit filium latronem effundentem sanguinem.... ad usuram dantem et amplius accipientem, numquid vivet? non vivet; cum haec detestanda fecerit, morte morietur: sanguis ejus in ipso erit* (4). — In foedere autem novo habemus illud Christi: *mutuum date, nihil inde sperantes* (5); quibus verbis expresse usuram prohiberi *concors fuit Conciliorum, Patrum, summorumque Pontificum sententia*, ut ait Benedictus XIV.

3. Jure ecclesiastico, uti constat ex integro titulo *de usuris* in Corpore canonici juris, ubi Alexander III (1180), Urbanus III (1186), Innocentius III (1213) aliique Pontifices usuras gravissime damnant, ac usurarios gravissimis poenis mulctant: nempe usurarius, si publicus sit ac notorius, a fidelium communione arcetur, absolutione pro foro poenitentiae privatur, infamis habetur, ac si impoenitens moriatur quin satisfecerit, sepultura ecclesiastica privatur. Adde Encyclicam Benedicti XIV *Vix pervenit* die 26 junii an. 1749, quae quidem tota in eo est, ut usuram proprie dictam diris perpetuo devoveat. Adde Concilia, ut Eliberitanum (305), Nicaenum primum generale (325), Carthaginense primum (348), Agathense (506), Lateranense quintum generale sub Leone X (1517), tandem Viennense generale sub Clemente V (1311), ubi aperte declaratur *velut haereticum esse puniendum* qui praesumit contrarium docere: unde Gousset non dubitat affirmare, hoc esse de fide (6); idque maxime hodie post Benedictinam Encyclicam. — Adde ss. Patres. Ambrosius ait: *quodcumque sorte accedit, usura est; quod velis ei nomen imponas, usura est* (7). Et Augustinus: *si plus quam dedisti, expectes accipere, foenerator es, et in hoc improbandus, non laudandus* (8).

4. Jure autem civili, tum *communi*, tum *municipali* — De communi adest Novella 83ª in qua dicitur: *usura ubique a Spiritu (nempe Dei) decreto condemnari* — De municipali patet omnium nationum Codices evolvendo.

5. Unanimi Theologorum consensu: de quo certe dubitari non potest; cum vel ipsi adversarii fateantur, a s. Thoma ad nos usque omnes scholas id semper constanter docuisse.

Objicies: *Chi fia più che impresti, se dopo aver perduto per anni l'uso del suo denaro, si trovi al fine con quella sola e medesima somma in mano, mentre il mutuatario con essa si sarà arricchito?* Ita Turgot apud Taparelli, *Saggio teoretico di diritto naturale*.

R. « Questa obbiezione del Turgot si risolve in altre tre. 1 Se il mio danaro frutta in mano del mutuatario, io ho dritto a percepirne una parte del frutto; 2 chi impresta perde una utilità reale perdendo l'uso del denaro; 3 toltane la speranza del lucro, non vi è ragione alcuna di imprestare. Esaminiamole:

La 1ª proposizione è o contraria alla naturale indipendenza, o in sè stessa contraddittoria: 1 se quelle voci *il mio danaro* significano *il danaro che fu mio*, ne siegue che ora *non è più* mio; ora egli è di somma ingiustizia il volere che il danaro altrui frut-

(1) V. Alasia, Billuart, Bouvier, Concina.
(2) 2. 2. q. 78. a. 1.
(3) Ps. 14.
(4) Cap. 18.
(5) Luc. 6.
(6) Traité de l'usure, *prop.* 5.
(7) L. Tob. c. 14.
(8) In Ps. 36.

tifichi per me, e che la sua industria serva al mio pro: egli è codesto un ridurre il mio eguale ad essermi servo; 2 se poi quelle voci *il mio danaro* significano, che io serbo tuttora il dominio del danaro imprestato, allora ne siegue che il contratto di prestito non è di *prestito*, ma di *società*: il che è di contraddizione. Ben son io padrone di far piuttosto un contratto *di società* che *di prestito*; ma non potrò mai fare che il prestito sia società. Dunque la 1ª proposizione è ingiusta o contradittoria.

La 2ª proposizione cangia lo stato della questione, epperò ne confonde i canoni. Imperocchè o il mutuante avea risoluto di non negoziare sul danaro giacente, ossia di *non usar* quel danaro; e in tal caso *perderne l'uso* egli è perdere un nulla: io lo tenea in espettazione di un qualche negozio vantaggioso, e allora egli ben può percepirne un qualche vantaggio proporzionato alla probabilità del lucro che egli perde. E appunto per questo molti Moralisti concedono qualche interesse ogni qual volta il prestito dee durar lungo tempo, potendo la lunghezza del tempo rendere dannoso il prestito al mutuante, cangiandone le circostanze imprevedibilmente.

La 3ª proposizione finalmente è un risultamento dello *egoismo* regnante, di cui i sofisti *poco filantropicamente* ammettono e fomentano così i principii come le conseguenze. Certamente se io debbo volere altrui il bene che a me voglio, debbo farglielo quando senza mio danno il posso: ora il denaro infruttifero io posso imprestarlo senza mio danno quando la promessa è *sicura*: dunque io devo imprestare in queste circostanze; e il mio dovere sarà più o meno urgente a proporzione del bene di cui privo gli altri, e delle obbligazioni che mi stringono verso di lui ».

Sed (addes) *nonne Deus Judaeis permisit ab alienis usuras exigere*?

R. Vel dicendum est cum Ambrosio, permissum dumtaxat fuisse Judaeis usuras exigere ab inimicis, a quibus jam Deus dominium abstulerat rerum omnium, sicut permisit Judaeis ipsis, ut vasa auferrent Ægyptiorum (1): vel dicendum cum Angelico, id tantum fuisse toleratum uti minus malum, eo pacto, quo propter eorum duritiem fuit toleratum uxorum repudium (2); sed Deus nunquam potuit probare quod intrinsece malum est. Ex hactenus dictis colligitur, in conscientia teneri usurarium ad usuram mutuatario restituendam; nam cum contractus omni jure sit nullus, nequit dominium transferre, neque nuda traditio transfert. Quod verius dicendum est, licet quis bona fide contractum iniisset, et si scivisset, potuisset alium legitimum inire; nam de facto non iniit, et de facto titulus deficit tale lucrum retinendi.

Quid vero (dices) *si usurae jam acceptae sint, et illae jam fructum produxerint*? Si usura, quae fructus produxit, est res usu consumptibilis, uti pecunia, per se loquendo fructus non debent restitui; quia cum ea res fructus ex se non producat, fructus illi sunt industriae, non rei, unde ei debentur qui industrie egit. Si autem usura sit res, quae usumfructum importet, ut domus vel ager, qui illam accepit, *non solum tenetur restituere domum vel agrum, sed etiam fructus inde perceptos; quia sunt fructus rerum, quarum alius est dominus, et ideo debentur*. Ita Angelicus (3). Est autem semper restitutio facienda, etiamsi usurarius non percipiat fructus, si eos ex sua re percepisset dominus; iste enim omnino indemnis servandus. Imo tenetur eos etiam restituere, quos dominus non percepisset, si ipse percepit; quia *res cum suis fructibus clamat semper ad dominum* (4).

Q. 7. *Quid de iis, qui sunt causa, ut usurae solvantur* (5)?

R. Isti non solum peccant, sed tenentur etiam ad restitutionem, casu quo usurarius, qui primo loco tenetur, non restituat; cum efficaciter influant in alterius damnum. Hinc tenentur: —1 consulentes, nisi id egerint in gratiam mutuatarii: consentienti enim nulla fit injuria; —2 judices, advocati, notarii, omnesque potestates, quae vel non excludendo a proprio territorio usurarios, vel aliter in causa sunt ut solvantur usurae: et isti omnes ipso facto excommunicantur (6): excipe nisi ad majora mala vitanda usurarios permittere expediret. Et ideo civiles ac moderni legislatores in habituatos usurarios tantummodo animadvertere solent, illius Baconis rationem quasi habentes: « si usura penitus extirpari nequit, saltem illius dentes limandi sunt, ut minus mordeant ».

Sed quid (dices) *de haeredibus usurarii, qui usuras non restitueret*? Tenentur haeredes usuras restituere secundum vires haereditatis, si usurarius ipse non restituat;

(1) In Tob. c. 15
(2) Loc. cit.
(3) Loc. jam supra cit. a. 3.
(4) V. Liguori, Op. Mor. l. 3. nn. 757, 763, 773, 783 *et seqq.*
(5) V. Liguori, *Opus Mor.* l. 3. n. 799.
(6) Clement. L. 5. t. 5 *de usur.* c. unic.

cum collective sumpti in bonis defunctum repraesentent. Utrum autem teneantur in solidum ita ut, uno deficiente, alter totum debitum solvere debeat, disputant (1): affirmant plures canonistae cum Sylvio; verum satis probabiliter negant Habert, Billuart, Cajetanus, Collet, Lessius etc. Imo Bouvier ait, quod haec sententia sibi certa videtur; nam obligatio debita solvendi afficit immediate personam, mediate bona debitoris: unde in omni casu singuli haeredes non contrahunt obligationem (2), nisi quatenus simul sumpti personam defuncti repraesentat: sed *partialiter* tantum in ejus bona singuli succedunt; ergo pro parte sua tantum singuli tenentur. Excipe casum, quo res ipsa usuraria penes unum extaret: tunc haeres, qui eam habet, integram reddere debet, quia res, quaelibet clamat ad dominum; habet tamen regressum, seu jus aequam exigendi compensationem e suis cohaeredibus, ne solus onera haereditatis sustineat.

Quid vero (quaeres) *dicendum de famulis, qui dominis, usurariis cooperantur?* Si agitur de famulis non principalibus, qui nempe tantummodo scribunt, pecunias enumerant, pignora deferunt et similia operantur, isti neque peccant, neque tenentur ad restitutionem; quia ipsorum opera non censetur directa in damnum cooperatio. — Si vero sermo sit de famulis principalibus, qui nempe usuras exigunt, distinguendum est: *vel* isti cooperantur in re debitoribus ingrata, v. g. eos cogendo ad solutionem et apodixas subscribendo: *vel* cooperantur in re iisdem non ingrata, v. g. hortando simpliciter ad solutionem, vel usuras exigendo sine ulla coactione. Si 1, in *sententia probabiliori* famuli et peccant et tenentur ad restitutionem in defectu dominorum, cum vere sint causae injuste in damnum alterius *proxime* cooperantes. Si 2, famuli non videntur peccare; quia hoc casu eorum cooperationi debitores non censentur inviti. Verum non excusarem usuras exigentem a peccato cooperationis ratione solius famulatus: sed gravior videtur requiri causa ad praebendum etiam solum physicum concursum volenti peccare: saltem requiritur metus gravis damni (3).

Q. 8. *Quid si usura sit pure mentalis, vel mentalis?*

R. Si usura sit *pure mentalis* nihil restituendum est, cum nihil sit receptum; sed sufficit se poenitere ob malam illam animi voluntatem. Si vero usura sit *mentalis*, tunc ita quaestio resolvitur: — 1 si usura mentalis se habet ex parte utriusque, nempe tam mutuantis quam mutuatarii, ita ut et mutuans lucrum accipiat tamquam pretium mutui, et mutuatarius ut tale etiam persolvat, certe lucrum restituendum est, cum non adsit titulus legitimus retinendi, ut supponimus — 2 si usura mentalis est ex parte solius mutuatarii, quatenus iste dat lucrum ut pretium, et mutuator accipit bona fide ut gratis datum, tunc non tenetur restituere ex injusta acceptione, sed tantum ex re accepta, cum noverit mutuatarium non gratis praestitisse; — 3 si usura mentalis est parte solius mutuantis, quatenus mutuatarius dederit gratis et mutuans receperit ut pretium, tunc cum noverit ipsum liberaliter donasse, datum retinere potest (4); sed interim est culpandus ob malam conscientiam, quam habet.

Sed quid (dices) *in dubio, an mutuatarius dederit gratis, necnon?* Poterit mutuans datum sibi retinere, si bona fide acceperit, et dubium postea supervenerit; quia melior est conditio possidentis. Secus vero si acceperit cum ipso dubio; quia hoc modo nequibat inchoare possessionem rei alienae, maxime cum in dubio mutuatarius regulariter praesumi debeat dedisse coacte, non gratis. Difficiliter sane homines solent sua gratis elargiri, nisi praesumptionem contrariam circumstantiae personae, loci aut temporis oriri faciant.

Ceterum in foro externo qui usuras persolvit non conventa, nequit amplius easdem sibi repetere: *il mutuatario che ha pagato interessi non convenuti, non può ripeterli,*

(1) *Sit casus.* Joannes et Paulus habent ex hereditate patris quisque 10m. florenos. Pater moriens debebat 2m. florenos sive ex delicto, puta usuris, sive ex contractu, (non enim putamus inter hæc debita faciendam esse distinctionem quoad præsentem casum, ut quidem faciunt). Constat apud omnes, quod quisque debeat restituere seu solvere mille florenos. Sed Joannes non vult aut non potest suum mille restituere, forte quia jam expendit suam hæreditatem; teneturne Paulus totum, hoc est 2m. restituere? Et quidem si bona hæreditatis forent pro istis 2m. hypothecata, iterum extra dubium foret, uno deficiente, alterum teneri ad totum; quia hypotheca non dividitur, sed est in qualibet parte boni hypotecati: consequenter confert creditori facultatem jus suum totum prosequendi ubicumque potest. Restat ergo solum difficultas de bonis hæreditatis non hypothecatis, sed obligatis tantumodo personaliter. — Ita Billuart. Idem dicendum est de hæredibus furis, cum par sit ratio.

(2) Id etiam ius firmat, C. *Tua nos 9 de usurp.; et l. 1. Cod. de delict. defunct. l. 4. t. 17.*

(3) V. Liguori, *Opus Mor.* l. 3. n. 788.

(4) V. Liguori, *Opus Mor.* l. 3. n. 761.

ne imputarli sul capitale ex art. 1778 iuris. civ. Neap. (1).

Q. 9 *Quid de Montibus Pietatis, ut vocant?* (2)

R. Montes pietatis definiri possunt: *cumulus pecuniarium ad id collectus, ut pauperes dato pignore, ex illis mutuo accipere possint ad tempus quae sibi sunt necessaria:* et ideo *pietatis* dici solent, cum pium sit pauperum necessitati providere. Aliquando, consentiente tamen S. Sede (3), aliquod auctarium exigitur: sed non mutui ad ditescendum, bene vero ratione expensarum ad alendos ministros aliaque onera sustinenda; et ideo si mons sit valde dives, nihil est percipiendum (4). — Hosce montes Perusiae primum erectos approbavit Lateranense V sub Leone X (1517); et Tridentinum eos Episcoporum curae ac visitationi commisit (5). Dicunt aliqui pauperibus tantum ex illis mutuum dari posse, cum ideo tantum sint constituti; sunt tamen qui hanc ponunt exceptionem, nisi mons adeo abundans, sit ut sine pauperum damno ceteris etiam satisfieri possit. Notandum autem: si mutuum non restituatur suo tempore, pignus sub basta vendatur, ac retento pretio, quod monti debetur, reliquum domino pignoris, vel pauperibus (si ille inveniri non possit), vel cedat eidem etiam monti, si pauper sit (6).

§ unicus. *Tituli, vi quorum licet aliquid supra sortem exigere*

Q. 1. *Quid est titulus, vi cujus aliquid exigi potest in mutuo?*

R. *Tituli* nomine hic intelligitur ratio, cujus intuitu aliquid in mutuo exigitur. Titulus vel est mutuo *intrinsecus*, qui ipsi ita inhaeret, et ejus substantiam sic ingreditur, ut nequeat separari: esset v. g. aliqua temporis determinatio in eo restituendo: vel est eidem *extrinsecus*, qui non semper et necessario illud comilatur; ut est damnum, quod inde mutuanti evenit.

Ob titulum intrinsecum nihil profecto exigi potest; secus vi mutui exigeretur, ideoque contra praeceptum Domini, cum mutuum natura sua omnino gratuitum sit. Hinc damnata est ab Innocentio XI haec n. 41 propositio: *cum numerata pecunia pretiosior sit numeranda, et nullus sit qui non majoris faciat pecuniam praesentem, quam futuram, potest creditor aliquid supra sortem a mutuatario accipere, et eo titulo ab usura excusari*; hoc enim est prorsus et ex se mutuo intrinsecum — Ob titulum vero extrinsecum, si legitimus sit, bene poterit aliquid repeti: quia tunc nulla habetur mutui ratio. Qui titulus quadruplex distinguitur: 1 *damnum emergens:* 2 *lucrum cessans:* 3 *poena conventionalis:* 4 *periculum sortis*. Quoad *legem civilem*, an etiam ea legitimus sit titulus, disputatur.

Q. 2. *An liceat mutuanti exigere quod sibi interest ob titulum damni emergentis, ut vocant, et lucri cessantis?* (7)

R. *Aliquis*, ait Angelicus, *damnificatur dupliciter: uno modo, quia aufertur ei quod actu habebat* (et dicitur damnum emergens).; *alio modo si damnificet aliquem impediendo ne adipiscatur quod erat in via habendi* (et dicitur lucrum cessans) (8). Quo posito dicimus: tum ob damnum emergens, quam ob lucrum cessans licet mutuanti quod sibi interest causa mutui exigere a mutuatario, si conditiones debitae intersint; *hoc enim*, ait idem Doctor, *non est vendere usum pecuniae, sed damnum vitare* (9). Et sane: non patitur aequitas, ut quis lucrum amittat vel damnum sentiat ex beneficii collatione; *ne igitur dispendium patiatur, unde videtur praemium meruisse* (10), mutuator tuta conscientia exigere potest totum quod sibi interest. Adde id expresse probari Bulla Benedictina — Diximus tamen *si conditiones debitae intersint*, quae sunt:

1. Ut interesse ab initio in pactum deducatur, praemonito etiam mutuatario de titulo damni emergentis et lucri cessantis, vel de alio titulo qui extet, pro quo aliquid ultra sortem exigi vult nam post contractum mutuans nequit amplius exigere etiamsi damni emergentis et lucri cessantis fuerit immemor. Ad contractum enim non sufficit voluntas interpretativa, sive conditionalis; sed requiritur actualis vel virtualis, aut saltem aliquando habita et non retractata: *debebat enim ille qui pecuniam mutuavit*, ait Angelicus, *sibi cavisse, ne detrimentum incurreret; nec ille, qui mutuo accepit, debet damnum incurrere de stultitia mutuantis* (11);—2 ut illico non exigatur; secus

(1) Cod. Alb. Art. 1234.
(2) V. Liguori. *Opus Mor.* l. 3. n. 765.
(3) S. Congr. 6 sept. 1604.
(4) S. C. penes Benedictum XIV, *De Syn.* l. 10. c. 5.
(5) Sess. 22. c. 8 de R.
(6) V. Benedictus XIV, *De Syn Dioec.* l. 10. c. 5; *et Notificatione* LXIX.
(7) V. Liguori, *Op. Mor.* l. 3. nn. 766, *et seqq.*
(8) 2. 2. q. 62. a. 4.
(9) 2. 2. q. 78. a. 2. ad 1.
(10) Decr. Greg. L. 3. t. 22. c. 2.
(11) De malo q. 13, art. *de avarit.* ad 14.

non totum realiter tribueretur: sic si mutues 100, et statim pro lucro cessante accipias 5, tunc revera non mutuas 100; sed 95. Unde eo in casu privares mutuatarium commoditate partis mutui; — 3 ut non plus exigant mutuans, quam sit damnum quod patitur, aut lucrum quod sperat ex alio contractu licito juxta aestimationem spei et periculi, ac deductis expensis; id enim tota est ratio exactionis; — 4 ut mutuum vera sit causa damni emergentis, aut lucri cessantis; nam si mutuans vel aliam habeat pecuniam, quam ad negotiandum substituat; vel si lucrum quod amitlit ob mutuum ex mercatura faciendum, potest et vult alia via vel arte sibimet comparare, tunc nequit quidquam exigère (1).

Potestne (quaeres) *mutuator aliquid exigere etiam cum absque ullo incommodo valet pecuniam aliam negotiationi substituere?* Affirmant probabiliter Layman, Lessius, Lugo et alii; quia vere tunc mutuatio est causa, ut mutuanti cesset lucrum ex pecunia illa speratum. Nec tenetur in gratiam mutuatarii pecuniam negotiationi exponere. Hoc tamen non videtur admittendum, nisi mutuator vere animum habeat pecuniam reservatam negotiationi minime substituendi per aliam, quam possidet.

Quid vero (inquies) *si damnum emergens, et lucrum cessans sit incerta, vel tantummodo probabiliter adfutura?*

Commune est cum Navarro, Salmanticensibus, Sylvio aliisque, adhuc aliquid exigi posse supra sortem; habita tamen et caute servata proportione inter timorem damni vel spem lucri, et auctarium quod in hypotesi acciperetur. Ratio est, quia debita aequalitas jam inde servatur; nam sicut damno non eveniente, lucraretur mutuator, ita contra eo eveniente, lucraretur mutuatarius (2)—Ob eandem rationem probabile videtur mutuatorem, qui non jam certo, sed probabiliter tantum erat pecuniam mutuo datam destinaturus ad negotiationem, posse aliquid exigere pro rata illius probabilitatis. Neque dicas posse igitur exigi etiam ob possibilitatem applicandi pecuniam illam ad negotiationem; nam possibilitas differt a probabilitate: illa non aliud est, quam mera potentia passiva, sive non repugnantia applicationis, seu quid negativum; haec est fundamentum alicujus spei, quae, si actu existit, est pretio aestimabilis.

Q. 3. *An liceat in mutuo pacisci de poena solvenda a mutuatario, si sortem non reddat tempore definito?* (3)

R. Licet utique hanc poenam solvendam pacisci ex communi sententia, quam defendunt Cabassutius, Lessius, Tournely et alii; nam ea opponitur, ut contractus firmitati consulatur, et impediatur negligentia mutuatarii. Observandum tamen pactum hoc non esse licitum, nisi: — 1 mora debitoris sit notabilis, nam aliqua mora est mutuo intrinseca; culpabilis, nam qui non peccavit, non est puniendus; — 2 absit animus lucrandi per illam poenam: qui animus adesse praesumitur, si debitor oneretur obligatione restituendi sortem eo tempore, quo certo scitur eum solvere non posse; — 3 poena sit moderata et culpae proportionata, alioquin injusta esset: probabilius autem ante sententiam debita est; nam magis habet rationem pacti quam poenae, licet et poena sit, ut ait Tournely.

Sed mutuanti licetne aliquid supra sortem exigere, si obliget se ad sortem brevi non repetendam? Communiter negant, si conditio sit non statim repetendi; quia hoc est intrinsece inhaerens mutuo: idque videtur declarasse Alexander VII damnando hanc n. 42 propositionem: *licitum est mutuanti aliquid ultra sortem exigere, si se obliget ad non repetendam sortem usque ad certum tempus* (4).

(1) Excipe nisi esset major molestia habenda in tentanda diversa via; vel nisi pecuniam illam reservaturus esset in usum familiæ. Tunc posset aliquid exigere pro rata; quia nemo tenetur causa mutui alicui traditi negligere providentiam sui aut suorum.

(2) Nec refert, quod damnum prævisum non accidat; et enim pactum de auctario non fit pro damno, sed pro periculo ejusdem, quod actu supponitur, et est pretio æstimabile. Res explicabitur exemplo piscatoris, qui vendit jactum retis: iste non vendit quidem pisces, qui forte nulli capientur; sed vendit spem eorum probabilem, quæ actu existit, et est pretio æstimabilis.

(3) V. Liguori *Op. Mor.* l. 3. nn. 767, 774 et seqq.

(4) Id tamen non impedit, quominus non videatur sua aliqua probabilitate donari etiam sententia Sporer, Mediuæ et Henriquez, qui docent licere aliquid supra sortem exigere pro obligatione suscepta de non repetenda sorte, nisi post *multum tempus*, v. g. post tres vel quatuor annos. Ajunt enim: etsi in mutuo sit jam per se obligatio illa expectandi restitutionem sortis per aliquod temporis spatium, non est tamen obligatio eam expectandi per *multum tempus*. Addunt: cum mutuans suscepit in se obligationem expectandi sortis restitutionem per tempus extraordinarium, et idcirco aliquid accipit supra sortem, non accipit ratione commoditatis, qua privatur: sed ratione oneris peculiaris et extra ordinem, quod est pretio aestimabile. Propositio autem damnata ab Alexandro VII per verba generalia, quibus concipitur, complectitur expectationem temporis cujuscumque, etiam illam, quæ mutuo intrinseca est, unde potest explicari; non enim dicit *usque ad longum tempus*, sed *usque ad certum tempus*.

Quid de pacto, ut restituatur res mutuata in eadem specie et qualitate, si res augenda sit vel minuenda tempore restitutionis?

Vel dubium est, utrum res tempore restitutionis augenda sit, an minuenda: vel certe praevidetur eo tempore pluris esse valitura. Si 1, licitum erit pactum, quia in tali dubio aequalis est contrahentium conditio, ac induit naturam sortis. Si 2, dicimus mutuatorem pacisci non posse, ut restitutio fiat in eadem quantitate tempore, quo pluris est valitura; tunc enim non servaretur aequalitas. Quod si prudenter praevideatur tempore restitutionis valitura minoris, poterit mutuator pacisci de majori mensura sibi restituenda, quanta sufficiat ad seipsum servandum indemnem, nisi decrevisset illam servare usque ad tempus, quo praevidet minoris valituram, quod supponi vix potest.

Juverit autem hic referre quae in iure civili Neap. sancita sunt circa mutui restitutionem, maxime pro casu quo nullum fuerit initum pactum inter contrahentes: *vel* igitur mutuo data est aliqua res fungibilis a pecunia distincta, ut vinum, triticum; *vel* ipsa pecunia — Si 1, sive res pretio crescant sive decrescant, non est restituendum, nisi tantundem ejusdem quantitatis, et qualitatis; nam in his rebus plus entitas physica attenditur, quam valor earum extrinsecus: unde reddi debet una libra butyri pro una libra butyri (1), nulla habita ratione, quod pretium variatum sit. Quod si rem in natura non habeat mutuatarius, tenetur solvere illius valorem, habita ratione temporis et loci, ubi juxta conventionem restituenda erat res mutuata (2): et si conventio nulla sit inita, solutio fit juxta valorem, qui obtinebat eo in loco ac eo tempore, quo res fuit mutuo data — Si 2, en iuris verba: *l' obbligazione risultante da un prestito in danari è sempre della medesima somma numerica espressa nel contratto — Accadendo aumento, o diminuzione nelle monete prima, che scada il termine del pagamento, il debitore dee restituire la somma numerica prestata, e non è obbligato a restituirla se non in monete che abbiano corso nel tempo del pagamento* (3). Excipitur tamen casus, quo virgae metallicae mutuo datae sint, bene restitutio debeat fieri in eadem virgarum specie ac quantitate (4).

Quid (dices) *de pactis generatim in mutuo appositis?* Tunc pactum in mutuo est usurarium, cum est pretio aestimabile; nam tunc onus, et gravamen importat. Hinc usurarius est qui mutuat alteri, ut sibi patrocinetur, ut suum agrum emat, domum locet; quia mutuatario onus imponitur, quod a natura mutui non est, et quod ipse aliunde, uti supponitur, non debet praestare. Non est vero usurarius qui exigit rem jam debitam ex justitia, nempe ut desistat a privata vindicta, ab injusta vexatione etc.; nihil enim novi oneris imponit. Item si exigat quod pecunia non appretiatur, uti est benevolentia, amicitia: modo tamen id in pactum non deducatur; secus jam esset debitum et onerosum. Hinc n. 42 damnata est ab Innocentio XI haec propositio: *usura non est, dum aliquid ultra sortem exigitur ex benevolentia et gratitudine debitum: sed solum si exigatur tamquam ex justitia debitum:* ubi notandum est cum Viva, quod damnatio cadit in verba et *gratitudine debitum*, neque enim mutuatarius obligandus est ad satisfaciendum bonis suis obligationi gratitudinis, cum possit aliis modis; ideoque onus imponitur. Non vero quasi prohibitum sit benevolentiam expectare: etenim ex quolibet beneficio ea jam sua natura sequitur; ita ferme Angelicus (5).

Q. 4. *An liceat in mutuo aliquid supra sortem exigere ratione periculi illam amittendi?*

R. Quamvis hic titulus a nonnullis rejiciatur, communiter tamen admittitur cum Antoine, Billuart, Lessio, Lugo, Silvio et aliis innumeris. Et merito; nam, uti docet

(1) « *Per esempio*: io vi ho prestato 100 bottiglie di vino di Bordò, voi siete obbligato di restituirmi 100 bottiglie di vino di Bordò; vi ho prestato 100 misure di frumento, siete tenuto di restituirmi la stessa quantità di frumento, e questo dev'essere della medesima qualità di quello che vi ho consegnato ». *Gousset.*

(2) « *Per esempio*: Sempronio mutuò a Cajo 200 bottiglie di vino di Marsala ch' erasi obbligato di restituire a Parigi fra mesi sei. Se trascorso questo termine, Cajo non è in caso di restituirle, sarà tenuto a restituire il valore delle 200 bottiglie, giusta il valore che avevano a Parigi all' epoca in cui dovea farsene la restituzione ». *Cod. Alb. spieg.*

(3) « *Per esempio*: voi mi avete prestato dieci monete d'oro da 20 fr. il che forma una somma di 200 fr.; in appresso una legge attribuisce a queste monete il valore di 22 fr. Sarò io obbligato di restituirvi le 10 monete che m' avete consegnato? no (intellige, praeclusa conventione); sono obbligato soltanto di restituirvi una somma di fr. 200, perchè non le specie monetate, ma il valore che esse rappresentano, forma la materia del prestito ». *Cit. auctor.*

(4) Cod. Alb. Art. 1916 — C. A. 985 — C. G. 1895 — C. P. 1980 — C. M. 1711.

(5) 2. 2. q. 78. a 2.

Angelicus, suscipere tale periculum est pretio aestimabile (1). Id confirmat S. Congregatio de Propaganda Fide, approbante Innocentio X (12 sept. 1645) (2). Item S. Poenitentiaria respondit anno 1815 Ep. Bouvier, ut ipse refert. Idem habet Lateranense V, ubi pro usura damnatur quodcumque lucrum ex re infrugifera perceptum, secluso tamen titulo laboris aut sumptus aut periculi. Verum aliquae requiruntur conditiones :

1. Ut periculum sit verum et extraordinarium (3) amittendi sortem, vel eam non recuperandi sine magnis expensis atque laboribus: uti si mutuum detur homini dubiae fidei; alioquin nulla esset illius aestimatio: — 2 ut mutuans non teneatur mutuum alteri concedere ex praecepto charitatis ad praesentem ejus inopiam sublevandam, quia in hoc casu periculum esset mutuo intrinsecum; — 3 ut mutuator non recuset sortis assecurationem, si sibi offeratur, v. g. per pignus vel per fidejussionem: et non cogat mutuatarium ad tale periculum transigendum, hoc enim in casu periculum non esset reale, sed fictum (4).

Q. 5. *An lex civilis sit justus titulus aliquid exigendi supra sortem?*

R. 1 : Certum est ius civile Neap. art. 1777 et seq. (5) permittere conventionem auctarii in mutuo, sub taxa tamen determinata. Ubi notamus, quod omnino prohibitae sunt *usurae usurarum*: nempe usurae debitae, si non solvantur, non ideo ex se induunt naturam sortis, ut istae usurae et alias usuras producant. Neque suffragatur pactum, si quod initum sit (6); hoc enim lucrum uti turpe habetur, cum in jure repugnet dari accessionem accessionis. Excipe tamen: — 1 si usurae revera naturam sortis sumant: ut est si priori aliud debitum substituatur specie diversum (7), vel si persona debitoris aut creditoris mutetur (8); — 2 si id lege cautum sit: sic pensiones debitae a conductoribus, inquilinis, vel causa census aut vitalitii usuras producunt a die judicialis postulationis, aut initae conventionis. Item dicendum est, si agatur de aliquo tertio qui alicui creditori, debitoris nomine, usuras aut debitos fructus penderit, art. 1776 (9).

R. 2: An legis civilis dispositio auctarium adprobantis exhibeat etiam in conscientia titulum justum exigendi aliquid in mutuo supra sortem, magna est in re morali controversia, et nulla forsan magis hinc inde agitata. Bene multi cum d. Thoma, Bossuet, Gerdil, Lugo, Lessio etc. negant; quia lex humana nihil potest contra legem Dei: at lex divina absolute vetat aliquid de mutuo exigere vi mutui. Unde ss. Patres humanas leges hac de re semper improbarunt, uti Augustinus, Chrysostomus etc. — Affirmant vero Croix, Gobat, Ledesma, Pichler cum pluribus modernis, etsi non omnes in adferendis rationibus concordent. Alii nempe dicunt, quod Princeps potest dominium auctarii in mutuantem transferre, eo modo quo legitime, ob bonum publicum, potest rerum dominio transferre de uno in alium, ut patet de praescriptione. Addunt alii, si id non liceret, commercium deficeret, lucrum in regno cessaret, damnum emergeret, cum pauci tunc essent mutuantes; porro si licet pacisci de interesse ob damnum privatum, multo magis ob periculum damni publici. Alii aiunt circumstantias esse mutatas et bonum publicum nunc exigere, ut moderatum lucrum ex mutuo percipi possit. Alii ultroneum et mutuum totius societatis consensum invocant. Alii consuetudinem in

(1) Opusc. 73. c. 6.

(2) V. Liguori, *Opus Mor.* l. 3. nn. 766, *et seqq.* ubi fusius.

(3) Duplex enim potest esse periculum: *ordinarium*, seu generale ac omni mutuo essentiale et intrinsecum, v. g. periculum ne incendio cuncta bona mutuatarii pereant, ita ut postea sortem reddere nequeat; *extraordinarium*, extrinsecum seu quod non essentialiter in omni mutuo reperitur. Primum non potest attendi; utique secundum.

(4) Quo sensu explicatur cap. *Naviganti* (Decr. Greg. L. 6. t. 19 *de usuris* c. 19), quod quidem adversarii opponunt.

(5) Cod. Alb. Art. 1933 — C. A 993 — C. G. 1905 — C. P. 1608 — C. M. 1718.

(6) Usura usurarum in jure dicitur etiam *usura composita*; et suo nomine *anatocismus*, a græco *ana*, supra: et *tocos*, usura.

(7) « *Per esempio*: Se Sempronia creditrice verso Mevio di 3000 di capitale e di 300 fr. d' interessi, si costituisce in dote questa somma di 3300. Allora il debitore non più della semplice somma di 3000 cogli interessi di 300; ma di una dote di 3300 ne dee certamente gli interessi integralmente ».

(8) « *Per esempio*; Se io dovendo a Tizio la somma capitale di 1200, cedessi un mio credito verso Cajo di 1000 di capitale, e 200 d'interessi. Se Cajo rendesi moroso al pagamento, dovrà pagare gli interessi di tutta la somma ».

(9) Tizio si rende fidejussore per il prezzo di fitto d'una casa fatto da Mevio verso il proprietario Cajo. Mevio rendendosi tardivo nel pagamento, Tizio fidejussore è costretto a pagare a di lui scarico. Nella restituzione che Mevio deve fare si devono calcolare anche gli interessi del prezzo del fitto dal giorno del fatto pagamento. *Cod. Alb. spieg.* Art. 1245 — C. A. civ. § 998, 1333 — C. G. 1154 — C. M. 1205.

orbe terrarum ubique etiam apud ipsos timoratos receptam (1). Alii laudem negant, taxam legatem esse auctarium de mutuo, seu usuram, quae cum intrinsece sit mala, nulla lege nullaque de causa honestari potest (2); sed contendunt praemium esse, quod lex tribuit divitibus ut sic alliciantur ad pecunias mutuo dandas, quibus hodie maxime sustinetur commercium: aequum autem est, ut praemium solvat qui utilitatem praecipue percipit nempe mutuatarius, et accipiat qui publicam prosperitatem promovet, nempe mutuans (S).

Verum frustra utrinque adducta argumenta controversiam dirimere valent, cum adhuc desideretur supremum Ecclesiae judicium, et rationes adhuc multae sint ex utraque parte. Unde sat erit regulam tradere, qua hac super re tam fideles in conscientia, quam Confessarii ipsi in tribunali Poenitentiae se gerere debeant. Nempe: ad fideles quod attinet, qui capitalia aliis tradunt, ut ex illis fructus percipiant juxta taxam legis civilis, dicimus ipsos *non esse inquietandos, neque cogendos od restitutionem fructum perceptorum, neque in foro Poenitentiae absolutione Sacramentali idcirco esse privandos.* Si tamen sint in bona fide, et vere parati stare mandatis et definitionibus S. Sedis, si quando edentur. Quod vero pertinet ad Confessarios, dicimus: — 1 *non esse inquietandos neque absolutione privandos Presbyteros illos*, qui contendunt legem Principis esse titulum sufficientem percipiendi aliquid ultra sortem absque titulo vel lucri cessantis vel damni emergentis *quousque Sancta S de definitivam decisionem emiserit, cui parati sint se subjicere;* — 2 non esse inquietandos Confessarios, qui poenitentes lucrum eodem modo percipientes absolvunt, si isti objicientes sententiam lucro faventem non fuisse damnatam a S. Sede, *promittant se obedire judicio Sum. Pontificis si illud aliquando interdicat.*

Haec responsio nostra continet summam Decretorum, quae a Sancta Sede, organo Poenitentiariae, ac supremae Congregationis Sancti Officii edita sunt ab an. 1822 usque ad an. 1853 (3). Cum vero prima conditio in allatis Decretis sit *bona fides*, et haec non parvam adhuc in quorundam opinione facesseret difficultatem, ad eam penitus de medio tollendam atque ad alia simul praeoccupanda dubia, quae a Scholasticorum subtilitate possent excogitari, Illust. ac Rev. D. D. Galvano Episcopus Nicaeensis hanc iterum quaestionem S. Congregationi anno 1837 sapientissime proposuit: *an poenitentes, qui moderatum lucrum solo legis titulo ex mutuo dubia vel mala fide perceperunt, absolvi sacramentaliter possint, nullo imposito restitutionis onere; modo de patrato ob dubium vel malam fidem peccato sincere doleant, et filiali obedientia parati sint stare mandatis S. Sedis? Die* 17 jun. 1838 responsum fuit *affirmative, dummodo parati sint stare mandatis S. Sedis* (4).

Sed (dices) *quid sentiendum de Confessario, qui cum intime persuasus sit sententiam, quae rejicit titulum legis civilis tanquam insufficientem, esse longe probabiliorem, securiorem et solam in praxi tenendam, donec S. Sedes definierit, poenitentibus qui ab eo consilium petunt, utrum possint auctarium percipere ex mutuo (tametsi nullum habeant titulum a Theologis communiter admissum praeter titulum legis civilis), respondet eos non posse praefatum auctarium exigere, et denegat absolutionem Sacramentalem si exigant?*

R. Respondemus hunc Confessarium *nimis dure et severe se habere erga hujusmodi fideles*, quandoquidem ex dictis a s. Poenitentiaria responsis liquet *fideles, qui bona fide ita se gerunt, non esse inquietandos* (5). Ipse autem responsione sua praedicta inquietat profecto: et ideo debet se abstinere studendo, ut *in praxi* sese ejusdem Poenitentiariae oraculis *valeat confirmare:* ita ex Decreto 11 novemb. anno 1831 (*T*). Ubi etiam notamus: — illa allatarum responsio-

(1) V. Bouvier, *Inst. Theol.* De usura in fine, ubi fusius.

2) Mastrofini, Maffei, Bolgeni, La Luxerne, Rossignol etc. contendunt pecuniam natura sua sterilem non esse, nec primo usu consumi (nisi præbeatur pauperi illam impensuro ad propriam sustentationem); unde si ea tradatur ad negotiandum, non habetur mutuum sed vel commodatum vel locatum, prout ipsa vel gratis vel pretio datur.

Vel si mutuum est, a mutuo gratuito discriminatur, in quo utique nihil ultra sortem exigere licet. Qua in re vid. clariss. Prof. Cinotti in Opere, cui tit.: *Dissertazioni di un Canonico Poliziano regio Professore di Teologia concernenti lo stato della disputa sull'usura principalmente nel sec. XIX con riscontro di Opere analoghe. Ed. 2. rived. ed accresc. Montepulciano* 1837; ubi doctrina Mastrofini contra Devecchi, Leopardi, Drach, aliosque impugnatores subtiliter ac ingeniose defenditur.

(3) Haec videre est simul collecta et propria authenticitate donata in Opusculo Taurini edito cura illius Metropolitæ 5 feb. 1833 cui tit. *Sanctae Apostolicae Sedis responsa circa lucrum ex mutuo ab an. 1822 ad feb. 1833.* Typ. Marietti.

(4) Autographum servatur in actis Curiæ Episc. Nicæensis.

(5) Op. cit.

num verba: *non esse inquietandos*, non merum tolerantiam, sed positivam permissionem significare, ut docet, s. Alphonsus in alia re (1); — 2 ecclesiasticos, qui in publicis concionibus decretorie praedicant, licitum esse auctarium legis reticendo clausulam: *modo sint parati* etc.; probari non posse; *quia privata auctoritate definiunt quaestionem, quam S. Sedes nondum voluit definire*. Ita responsum fuit Episcopo Vivariensi 7 mart. anno 1835, ut refert Bouvier.

Asticulus VI. — *De donatione* (2)

Q. 1. *Quid est donatio, et quotuplex?*

R. Ad 1: Donatio idem sonat ac *doni datio*, et potest definiri: *liberalitas in alterum collata*, seu *liberalis traditio alicujus rei alteri facta actualiter ac irrevocabiliter, et ab eo acceptata*. Ex qua definitione deducitur ad donationem proprie dictam requiri: — 1 liberalitatem omnino spontaneam ex parte illius, qui donationem facit, et dicitur *donans* vel *donator*; — 2 actualem translationem absolutam et irrevocabilem rei dono traditae in dominium illius, cui fit donatio, et dicitur *donatarius*; (3); — 3 acceptationem ex parte ipsius donatarii, ut habeatur perfecta donatio, ad quam quidem acceptationem non necessario verba expressa requiruntur; satis enim et per facta voluntas exprimitur ex contractibus gratuitis, cum nihil importet oneris vel conditionis; sed usus rei et res ipsa ex se irrevocabiliter tribuatur. Si tamen deficiant praedictae conditiones, tunc dicitur *donatio impropria*. Vid. ius civ. Neap. art. 814, 856. (4).

R. Ad 2: Praeter distinctionem donationis in propriam, et in impropriam, alia datur a Juristis in donationem *inter vivos*, et in donationem *causa mortis*; in donationem *mere gratuitam et remuneratoriam*, seu *antidotalem*. Donatio inter vivos fit absque ulla contemplatione mortalitatis, et donator vult rem dono traditam cito fieri propriam donatarii. Donatio causa mortis ex adverso fit contemplatione et intuitu mortis, et donator vult rem dono indicatam non fieri propriam donatarii, nisi post mortem sui: haec apud nos solo testamento fieri potest; unde a legato non amplius distinguitur. Donatio mere gratuita procedit a sola donantis liberalitate. Remuneratoria vero oritur ex animi gratitudine ob acceptum beneficium vel obsequium. Ex his patet: donatio causa mortis est donatio impropria, ex defectu nempe actualis translationis: sicut donatio intuitu matrimonii, et inter sponsos (5).

Q. 2. *An donatio ante acceptationem sit valida?*

R. Negative: donatio ante acceptionem non est valida; nemo enim potest acquirere jus in res alienas, quin prius consentiat. Hinc donatarius *si nescit rem, quae apud se est, sibi esse donatam... donatae rei dominus non fit* (6); et donatio ante acceptionem revocari potest, etiamsi juramento firmata sit; cum juramentum sequatur naturam actus, cui adnectitur. Excipitur, si sit facta contemplatione certi et determinati matrimonii, antequam sit initum: quae donatio ob defectum acceptationis nequit impugnari, lege sic statuente. Vid. ius civ. Neap. art. 1042 (7).

Quid (inquies) *si donatio fiat ad causas pias?* Vel ea fit immediate Deo in piarum causarum utilitatem, v. g. pro altari in Ecclesia ad Missae celebrationem aedificando; vel fit immediate ipsimet causae piae, v. g. hospitali pro infirmis curandis. Si 1 valet donatio quia se habet ad instar voti, quod a Deo illico acceptatur. Si 2, probabilius non valet, quia generatim ad donationis valorem requiritur acceptatio. In dubio intentionis praesumitur animos vovendi, quia in causis piis communiter intentio fertur primario in Deum.

(1) *Opus Mor*. l. 3. n. 765.

(2) V. Liguori, *Opus Mor*. l. 3, nn. 721, *et seqq*.

(3) « Paul eépéte (ait *Gousset*) de temps en temps à son domestique qu'il veut reconnaitre ses seevices; qu'il se propose de faire un legs en sa faveur, ou de lui donner une certaine somme d'argent. Paul meurt sans avoie fait aucune disposition au profit de son domestiche. Celui-ci peut-il prendre la somme qu'il croit lui avoir été promise? Non: car autre chose est de donner, autre chose de former le projet de donner, d'en faire même une espèce de promesse vague et générale, sans avoir intention de s'obliger.

(4) Cod. Alb. Art. 1121, et seqq. — C. A. civ. 943 — C. G. 831, 894 — C. P. 1886, 1890 — C. M. 1859, 1862.

(5) Etiam donatio *remuneratoria* a jure romano recensetur inter donationes improprias; quia non a mera animi liberalitate videtur oriri. Sed cum semper verum sit etiam hanc donationem fieri nullo jure cogente, idcirco ius civ. Neap. art. 814 et 825 num. 1. reticita juris Romani subtilitate, ad donationem propriam revocavit *tum* donationem remuneratoriam, *tum* illam, cui adnexum sit aliquod onus — Cod. Alb. Art. 1122 — C. A. civ. §§ 938 et seqq.

(6) Digest. L. 39, t. 5. *De donat*. l. 10.

(7) Cod. Alb. Art. 1133 — C. A. 943 — C. G. 838 — C. P. 1900 — C. M. 1863.

Q. 3 *An valide sint donationes, si fiant ab aere alieno gravatis?*

R. Affirmant Layman, Lessius, Molina, Navarrus, etc; nam debitis gravatus bene potest dominium transferre, cum adhuc sit vere dominus rei quae donatur. At d. Antonius, Cajetanus, Lugo, Salmanticenses, Sylvius etc. communiter ac verius docent invalidas esse donationes factas ab aere alieno gravatis; ideoque eum peccare qui illas accipit, et teneri ad compensationem damni, quod inde bavonerit creditoribus. Nam siculi donans laesit quoque donatarius, qui positive cooperatus est injustae donantis actioni cum creditorum praejudicio. Donatio nempe non consistit in solâ voluntate donantis, sed etiam in voluntate accipientis, sine qua donatio non potest fieri; ideoque licet donatarius non sit causa motiva, est tamen causa vere influxiva et efficax alienationis rei in damnum creditorum (1). Attamen in jure civili non actae a debitis gravato: hoc jus reductionis solet concedi tantummodo in haereditate, si legitima sit laesa (2).

Q. 4. *Quae res donari possunt, et in quali quantitate?*

R. Ad qualitatem quod spectat, omnes res praesentes ex iure civili nostro, art. 867 ipsa ratione probante, donari possunt. Imo donatio etiam bona futura comprehendere potest, si fiat matrimonii contemplatione art. 1040 (3). Et potest quis donare sub reservatione usufructus; vel sub conditione ut iterum res ad se revertatur, v.g. si donatarius praemoriatur, art. 873 et seq.

Ad quantitatem quod attinet, animadvertendum est ex eodem civ. jure art. 829 rejiciendas esse donationes, quae excedunt id de quo donator disponere potest (4).

Q. 5. *Quinam donationem agere valent, et acceptare?*

R. Ad 1: Illi soli donare possunt, qui liberam habent bonorum suorum administrationem, et testari queunt. Hinc donare nequeunt: — 1 tutores de bonis minorum, nisi agatur de parvis donationibus remuneratoriis, et de eleemosynis; — 2 prodigi sive de jure sive de facto. Item minores licet habilitati, nisi agatur de contractu matrimoniali, vel donationibus modicis, quas alii ejusdem conditionis agunt; — 3 uxores sine consensu mariti vel tribunalis. Vid. ius civ. Neap. art. 818. et seq.

R. Ad 2: Ii possunt donationes acceptare, qui non prohibentur a lege. Probibentur autem: 1 incapaces ad acquirendum per testamentum art. 818 (5); 2 conjuges inter se, matrimonio ipso durante: quod merito statutum est, ne mutuo amore invicem spolientur art. 1050 et seq. (6).

Q. 6. *Quid de donationibus factis sponsis occasione matrimonii?*

R. Donationes, quae fieri quandoque fieri quandoque solent sponsis occasione certi et determinati matrimonii, a quocumque tandem fiant, constituunt vel in bonis praesentibus, vel in utrisque simul.

1. Si donationes, sint de bonis praesentibus, sive proveniant ab extraneis sive a parentibus, sive fiant utrique sponso sive tantum alterutri, iisdem regulis subjacent, quibus donationes ceterae inter vivos, sed cum clausis: 1 istae nequeunt invalidari ob defectum acceptationis in donatariis, neque revocari ob eorum ingratitudinem; 2 si matrimonium non sequatur, habentur uti non factae; 3 praesumuntur factae etiam favore prolis nasciturae. Vid. ius civ. Neap. art. 884, 1058 seq.

2. Si donationes sint de bonis *futuris*, complectuntur bona, quae tempore mortis suae habebit donator, et inducunt in donatore obligationem relinquendi tempore mortis suae illa bona donatario (7).

3. Si donationes sint circa bona praesentia simul et futura, tunc si actui donationis fuerit adnexum inventarium bonorum mobilium cum debitis et oneribus donatoris, moriente donatore, potest donatarius *eligere* inter haec duo: vel acceptare omnia bona existentia tempore mortis donatoris ipsius, et solvere omnia ipsius debita: vel acceptare bona existentia tempore actae donationis solvendo debita item eodem tempore extantia. Quod si inventarium illud non fuit actui donationis adnexum, tunc donatarius non habet jus nisi ad bona existentia tem-

(1) V. Liguori, *Op. Mor.* l. 3. n. 722.

(2) Cod. Alb. Art. 730, 1155 — C. A. 765 — C. G. 920 — C. P. 1025 — C. M. 1935.

(3) Cod. Alb. 1178 — C. G. 1084 — C. P. 1905 — C. M. 1879.

(4) Cod. Alb. Art. 1139 — C. A. civ. § 944 — C. M. 1880.

(5) Cod. Alb. Art. 1151 et seqq. — C. G. 905 — C. P. 1887 — C. M. 1867.

(6) Cod. Alb. Art. 1186 — C. G. 1096 — C. M. 1931.

(7) *Ergone* (inquies) *non amplius in vita sua de bonis illis poterit aliter disponere donator?* Non poterit titulo gratuito: v. g. donando aliis bona ipsa, quia hoc titulo jam de iis disposuit in actu donationis prioris; sed poterit disponere titulo oneroso et extra fraudem, v. g. annuo canoni pecuniario bona illa subjiciendo, non ut donatarium bonis privet, sed ut bona ipsa in melius convertat: imo potest donator de bonis illis disponere etiam titulo lucrativo, v. g. vendendo, sed tantummodo si satis supersit ad implendam donationem.

pore mortis donatoris: ideo debebit *vel* omnia acceptare cum debitis et oneribus, *vel* omnibus valedicere. Ratio discriminis est: in 1 casu bona actu donationis vi inventarii censentur translata in dominium donatarii: in 2 non sic ob inventarii defectum (1).

Q. 7. *Quaenam solemnitates, et conditiones requiruntur ad donationis valorem jure civili Neapolitano?*

R. Ut donatio sit valida ex iure civili requiritur — 1 ut non sit facta *vel* sub conditione impossibili, aut bonis moribus contraria; *vel* sub conditione, cujus implementum a solo donante pendeat; *vel* sub conditione omnibus satisfaciendi oneribus etiam non expressis, aut non extantibus donationis tempore, nisi agatur de matrimonio. Nonnullae aliae requiruntur solemnitates ut ex art. 816, 868, 869, 855, et seq. — 2 Ut ea sit a donatario acceptata: ab ipso quidem si sit major vel alio illius nomine; si vero sit minor, acceptari debet ab illius curam habente. Imo etiam pro majori si sit filiusfamilias, patris consensus requiritur, si tamen rei donatae ususfructus ad patrem vel avum spectat. Item pro uxoribus consensus mariti, pro surdomutis, et locis piis requiritur acceptatio administrantium, art. 856 et seq. Ubi notandum quod nullus donatarius, nec ipse minor, interdictus, aut uxor defectu acceptationis restituuntur in integrum; sed tantum actionem habent adversus eos, qui donationem acceptare debuissent; — 3 ut non sit inofficiosa, id est facultatem donantis excedens: sustinetur tamen donatio in eo, quo talis non est; — 4 ut non includat futura bona, nisi de determinato atque certo matrimonio sit sermo art. 867; — 5 ut si agatur de mobilibus, res omnes singillatim designetur cum declaratione proprii valoris; — 6 tandem ut ea fiat publico instrumento art. 855 (2).

An (quaeres) *donationes manuales, quae nempe de manu ad manum sine ulla solemnitate, sed completa traditione fiunt validae sint?*

R. Est probabilius ac commune dona usualia, facta brevi manu, si sint libere facta inter personas habiles, in parte disponibili, adhuc in conscientia vim habere (saltem ante judicis sententiam), etsi ceterae solemnitates a lege civili praescriptae non fuerint observatae. Codices enim civiles videntur illis formis voluisse tantummodo viam praecludere improvidis donationibus, non vero justis liberalitatibus: *non può dirsi certamente con quest' articolo* (1123 del Cod. Albertino) *tolto quell' arbitrio di donare altrui piccole somme od oggetti di non alto valore, che piuttosto donativi, che donazioni si potrebbero chiamare:* ita Codice civile spiegato (3). Confirmatur ex art. 2185 iuris civ. Neap. (4), quo statuitur possessionem quoad mobilia titulo aequivalere: idque sapienter sancitum est ad securitatem et facilitatem commercii. Et talis est usus; sane importabile, novum ac riduculum foret, quod quis sine publica scriptura non possit valide donare v. g. amico suo picturam, pauperi eleemosynam, servo aliquod munus, etc.

Inter haec dona numerantur ex Episcopo Bouvier: — 1 donatio de manu ad manum, ut cum donantur libri etc.; — 2 donatio indirecta, quae nempe occultatur sub specie contractus onerosi, ut cum quis v. g. vendit Titio villam suam 100, sed statim obligationem illi tradit pretio non accepto, cum intentione pretium condonandi; — 3 donatio accessoria, seu quae ex conventione cum tertio inita sequitur: v. g. domum meam vendo Petro ea conditione, ut 100 donet Paulo; — 4 donatio remuneratoria, id est quae fit ob beneficium acceptum, vel ob officium praestitum, maxime cum haec sit quasi compensatio; — 5 donatio onerosa, ea nempe cui donator quoddam adnectit onus; tunc enim est potius quaedam solutio vel commutatio. Hisce regulis, si nempe recte accipiantur atque explicentur, pluribus incommodis ac difficultatibus occurri potest maxime pro foro conscientiae.

Q. 8. *Quinam sunt donationis effectus?*

R. Donationis effectus duo sunt: — 1 ut proprietas rei donatae in donatarium transferatur etiam absque ipsa formali traditione, ex art. 862 — 2 ut donatio natura sua irrevocabilis sit, nisi gravis ac probata causa intervenerit, quae revocationem permittat ex art. 878 (5).

Quaenam erit (quaeres) *probata, et gravis causa donationem revocandi?* Ob tres

(1) Cod. Alb. Art. 1168, 1110, 1181, 1176 — C. G. 959, 1081 — C. P. 1927 — C. M. 1914.

(2) Cod. Alb. Art. 1180 — C. A. 242 — C. G. 894, 831 — C. P. 1886 — C. M. 1859. — Si donationes etiam immobilium factae sint sine dolo, inter personas habiles, et in parte disponibili, sed formis legalibus sint destitutae, utrum validae sint, vid. ubi de contractibus ac testamentis solemnitatibus legis rarentibus, ubi tenuimus, praeferendum esse possessorem.

(3) Item docet Tartaro, *Supplement. ad Theol. el. Alasia.*

(4) Cod. Alb. art. 2411.

(5) Cod. Alb. Art 1133 — C. A. 943 — C. G. 938 — C. P. 1900 — C. M. 1863.

causas ex iure civili Neap. art. 878 et seq. donatio revocari potest (1).

1. Ob non impletas conditiones. Quo in casu libera ab omni onere redeunt bona donata in donantem, sed rescissio erit judicialis.

2. Ob ingratitudinem donatarii in donantem; at tunc revocatio debet infra annum postulari. Non tamen quaecumque ingratitudo sufficit: hinc ait ius civ. (2): *la donazione tra vivi non potrà rivocarsi per ingratitudine, fuorchè nei seguenti casi: 1° se il donatario abbia attentato alla vita del donante: 2° se siasi renduto colpevole verso di lui di sevizie, delitti o ingiurie gravi: 3° se gli neghi gli alimenti* (3). Uti etiam notandum, quod non fit locus revocationi hac de causa: 1 si donatio facta sit Ecclesiae vel causae piae, v. g. monasterio; quia haec donatio primario facta est Deo ipsi, qui ingratus esse non potest: 2 Si donatio sit improprie dicta, quia haec inodiosis donationis nomine non venit: 3 si donator scivit ingratitudinem, et tamen donationem non revocavit; nam censetur remisisse: 4 si facta sit donatio causa alicujus determinati et certi matrimonii.

3. Ob supervenientem prolem donatori ipsi. Haec revocatio pleno jure suum sortitur effectum statim ac donatori superveniat filius legitimus et naturalis, etiamsi posthumus, idest natus post mortem patris; vel si legitimetur per subsequens matrimonium, dummodo natus sit post actam donationem. Causa cui haec revocatio innititur est, quod donans censetur actu donationis non praevidisse in se ipso vim illam, quam natura excitat in cor patris, quando ipsi oritur filius. Imo etiamsi donator in ipso actu donationis renuntiaverit huic juri revocationis ob prolem sibi supervenientem, adhuc in jure habetur invalida talis renuntiatio, ex art 890.

Q. 9. ***Quid sentiendum est de donationibus factis occasione ingressus in Religionem?***

R. Hae donationes non reguntur iisdem dispositionibus, quibus donationes inter vivos; sed iure communi statutum est, quod illae fieri possint ab ipsis minoribus decimosexto anno completo; et quod possint etiam comprehendere bona futura, v. g. jura successionis ab ipsis acquirenda usque ad professionis tempus. Erunt tamen nullae factae renuntiationes: 1 si renuntians intra sex menses Religionem non sit ingressus; 2 si vota temporalia emittens in saeculum regrediatur iusta constitutiones cuiusque ordinis vel Congregationis a S. Sede adprobatas.

COROLLARIUM — *De dote propter nuptias et promissione.*

Q. 1. *Quid est dos, et quid de ea dicendum?*

R. Ad 1: Juristae et Theologi solent dotem definire, ut sit ***donatio ab uxore vel ab alio ejus nomine in maritum collata ad sustinenda onera matrimonii.***

R. Ad 2: Si filia occasione sui matrimonii sit sufficienter praedita bonis propriis, nullum habet jus ad dotis petitionem. Si secus, potest dotem expostulare, ac eam tenetur eidem tradere pater, et in ejus defectu avus paternus, ac deinde mater: ex art. 194. Hanc petitionem filia potest facere etiam durante ipso matrimonio: imo et occasione secundi matrimonii, si, primo matrimonio soluto, dos fuerit patri restituta, vel si absque uxoris culpa perierit (4). Ex iure autem civili dos potest tribui in omnibus bonis praesentibus et futuris mulieris, vel tantum in bonis praesentibus, vel in parte omnium bonorum suorum, vel tandem in aliqua re speciali, art. 1355. Quod si dotans velit filiam excludere per ipsam dotis constitutionem a sui successione haereditaria, tenetur tradere integram legitimam, quae ad removendas omnes fraudes erit a tribunali determinanda modis praescriptis, art. 836 (5).

Quoad dotem nonnulla adhuc notamus ex eadem civili lege: — 1 nec vir, nec uxor, nec ambo simul possunt durante matrimonio, alienare aut obligare in cujusvis favorem bona immobilia quae dotem uxoris constituunt, nisi in casibus et modis a lege expressis, art. 1367; — 2 si mulier in periculo sit dotem amittendi, quia negotia mariti

(1) Cod Alb. Art. 1161 — C. A. 946 — C. G. 953 — C. P. 1912 — C. M. 1898.

(2) Cod. Alb. Art. 1163.

(3) Qui casus hisce versiculis exprimi possunt:
Ingratum faciunt atrox injuria, damnum,
Impia dextra, fides fracta, pericla necis.

(4) Ad eam constituendam publicum instrumentum requiritur: et semel constituta, matrimonio durante, alienari non potest sine tribunalis auctoritate. Soluto tamen matrimonio, dos ipso jure transit ad uxorem. Vid. ius civ. Neap. art. 1348, 1367 et seq. — Cod. Alb. Art. 117, 1412, 1535, et seqq. — C. A. civ. 1221 — C. G. 204, 1341, 1544 — C. P. 1329 — C. M. 1412.

(5) Cod. Alb. Art. 1525, et seqq. — C. A. civ. §§ 1220-21 — Quoad alios Cod. loc. cit.

male geruntur, dotis separationem a mariti bonis postulare potest art. 1376;—3 soluto matrimonio, si uxor dotis proprietatem habeat, absque mora ipsi dos restituenda est; si vero maritus jure proprietatis gaudebat, post annum restituenda est a matrimonii solutione (1): — 4 dos augeri potest, non tamen a sponsa, si jam sit celebratum matrimonium, art. 1356: ubi vero a tertio sit aucta, si consistat in pecunia non gaudebit hypotheca legali, nisi a die *inscriptionis*, quod item vigebit, quum data fuerint funda aestimata hac declaratione, quod eorum proprietas transferetur marito (2): Vid. ius civ. Neap. art. 1348, 1367 et seq.

Q. 2. *Quid sunt lucra dotalia?*

R. Mos est, ut sponsus super dote, quam recipit a sponsa, augmentum constituat, et vicissim sponsa si praemoriatur, lucrum aliquod marito tribuat in eadem dote: en *lucra dotalia*. Vid. ius civile Neapolitanum art. 1046 et seq.

Si id agunt in ipso contractu matrimoniali, sibi invicem donare possunt ea omnia, de quibus disponere permittuntur per testamentum, id est dimidiam partem, etiamsi filios legitimos aut legitimatos relinquant.

Si vero nulla sit facta conventio, et coniux superstes sit pauper et nulli ex coniugio sit descendentes, aut si sint tres filii vel minus, tunc censebitur reliquisse coniugi superstiti quartam redditus portionem ex bonis haereditatis. Si autem filii sint quatuor vel plures tunc subsidium coniugi superstiti tribuendum non excedet fructum portionis virilis. Ex art. 689 et 690 (3).

Q. 3. *Quid est promissio* (4)?

R. Promissio *est liberalis, deliberata ac spontanea fidei datio exterius facta et acceptata de re possibili et honesta.* Dicitur: — 1 *liberalis*, et sic discrepat a contractu oneroso; — 2 *deliberata*, id est cum plena advertentia: *ac spontanea*, id est immunis ab errore, dolo et metu etiam levi; nam liberalitas importat omnimodam libertatem; — 3 *fidei datio*, sicque distinguitur et a donatione, quae est rei datio, et a proposito, quod est simplex voluntas aliquid faciendi, sed non se strictim obligandi; — 4 *exterius facta*, idest talis ut homo eam cognoscere possit; — 5 *et acceptata*, quia promissio et donatio semper facta censetur sub conditione: *si acceptentur*, adeo ut ante acceptationem semper revocari possint; — 6 *de re possibili et honesta;* quia *impossibilium nulla obligatio*, *et in malis promissis fidem non expedit observari.*

Promissio si sit prodiga, obligat ad servandum quod prodigum non est; quia si ex una parte *nulla est obligatio de illicito*; ex altera *utile per inutile vitiari non debet.* —Qui promittit, dicitur in jure *promittens*, vel *promissor;* ille, cui fit promissio, *promissarius.*

Q. 4. *Quid de promissionibus, prout generatim fieri solent?*

R. Promissiones hujusmodi *saltem ex justitia, ac regulariter loquendo* non obligant; qui enim eo modo promittunt, ordinarie non intendunt proprie dictam obligationem suscipere. Sane siquis eos interrogaret, an tanquam fures vel tanquam injusti rei alienae detentores haberi velint in hypothesi, quod promissiones taliter factas non impleant, negative statim responderent. Hoc etiam sentiunt illi ipsi, in quorum gratiam promissiones hujusmodi factae sunt, qui ad summum sic promittentes vocant leves, inconstantes, non autem injustos.

Diximus 1 *saltem ex justitia*? quia non desunt qui velint promissiones obligare ex fidelitate: quamquam ne ex fidelitate quidem obligant hoc ipso, quod sic promittentes non intendunt fidem suam serio obligare; et quando dicunt *promitto, polliceor*, nihil aliud exprimere volunt, quam actuale propositum et bonam animi voluntatem erga alios, non vero obligationem stricte sumptam; — 2 *regulariter loquendo*; quia promissiones obligant etiam ex justitia, quando reapse constet promittentes obligationem proprie dictam voluisse sibi suscipere. Talis censetur esse promissio: 1 si juramento serio firmetur: neque enim quis censetur usurpare inaniter Sacramentum; 2 si fiat coram testibus ad hoc vocatis, vel notario; 3 si detur chirographum aut aliud instituatur instrumentum: virtus enim sinceritatis et veritatis exigit, ut scripta factis conformia sint; alioquin latissima mendaciis via panderetur.

Quid (quaeres) *si promissio non tantum sit facta ab una parte, sed etiam serio ab altera acceptata* (5)? Certum est promissionem serio factam et a promissario acceptatam in re gravi posse per accidens obligare

(1) Cod. Alb. Art. 1535, — Quoad al. Cod. l. cit.
(2) Cod. Alb. Art. 1520 — Quoad al. Cod. l. cit.
(3) Cod. Alb. Art. 1529 — C. A. civ. §§ 1242, et 1266 — Quoad alios Cod. loc. cit.
(4) V. Liguori, *Opus Mor.* l. 3. nu. 720, et seqq.

(5) Potest autem quis promissionem acceptare per alium a se deputatum; vel per alium qui habeat ejus curam; sic acceptat pater pro filiis, religiosus pro monasterio, praelatus pro Ecclesia, uxor pro marito, tutor pro minore.

sub gravi, ex justitia: ut si intercedat ratio gravis damni proximo obvenientis, uti si ego alteri promisissem dare mutuum, quo graviter indigebat, et ille mihi confisus aliunde non prospexisset sibi: vel si ideo quis filium suum educari curaverit, quia alter promiserat ad expensas concurrere, ac postea renuat. Item promissio obligat sub gravi, si expressa adfuerit voluntas se sub gravi obligandi et materia gravem hanc patiatur obligationem (1). — Tota difficultas est, an promissio serio facta et acceptata per se ex natura sua in materia gravi sub gravi obliget? disputant hinc inde probabiliter. Alii cum d. Thoma docent, simplicem promissionem ex natura sua non obligare, nisi sub levi etiam in re gravi; quia in ejus opinione promissio quaelibet ex se obligat tantum secundum quamdam honestatem, non autem secundum jus civile, hoc est (ut explicant Salmanticenses) non secundum justitiam: unde qui hisce promissis deficiunt, nulla tenentur restituendi obligatione (2). Alii vero contra sentiunt cum s. Antonino; quia fidelitas promissa jus verum et strictum praebat promissario: *omnis enim fidei violator*, ait Augustinus, *iniquus est* (3).

Q. 5. *Quomodo interpretandae sunt promissiones?*

R. Cum tota promissionis vis et efficacia pendeat a promittentis intentione, in ipsius favorem promissio ipsa interpretanda est. Hinc in dubio, an quis voluerit se vere obligare ex justitia, an tantum ex fidelitate; an graviter, an vero leviter, probabilissimum erit, eum non obligari nisi sub levi, ut dicunt Holzman, Lugo, Sporer etc. Et hic advertit Sanchez cum aliis communiter apud Continuatorem Tournely, ad constituendam materiam gravem in promissione requiri materiam quadruplo majorem quam in furto mortali; quia promissor agit de proprio, fur de alieno.

Q. 6. *Quandonam cessat promissionis obligatio?*

R. Cessat obligatio promissionis; — 1 quando promissarius jus suum remittit, remissio enim obligationem tollit; — 2 quando res sit illicita vel impossibilis; nam inhonestorum ac impossibilium nulla obligatio datur; — 3 quando fit noxia vel inutilis promissario; nam tunc omnis cessat promissionis finis; — 4 quando contingit notabilis mutatio non praevisa; tunc censetur nemo velle se obligare: *unde et Apostolus non est mentitus, qui non ivit Corinthum, quo se iterum esse promiserat, ut dicitur 2 ad Corinthios 1, et hoc propter impedimenta quae supervenerunt*. S. Thomas (4).

Articulus VII. — *De deposito, sequestro, fidejussione commodato, precario et mandato.*

Q. 1. *Quid est depositum* (5)?

R. Depositum proprie dictum definitur: *contractus, quo alteri res gratis custodienda traditur, ut quandocumque deponenti placuerit, eadem omnino restituatur*. Ille, qui rem deponit, dicitur *depositor vel deponens*; ille vero, cui res deposito datur, dicitur *depositarius*. Ex iure civili Neap. art. 1799 et seq. depositum fieri nequit, nisi de rebus mobilibus, et non nisi per traditionem. Insuper *si depositum est voluntarium* et excedat 50 ducata, requiritur scriptura, art. 1795 (6).

Diximus *si depositum est voluntarium*, ut indicemus depositum esse duplex, aliud *voluntarium*, aliud *necessarium*: 1 est quod fit libero consensu *deponentis* et *depositarii*; ejus proprietas patent ex dictis; 2 est cui dat causam casus peculiaris, v. g. incendium, naufragium: idem dicendum de rebus viatorum depositis penes caupones: et in hoc admittitur probatio per testes, qualiscumque sit rei valor art. 1821 et seq. (7). Depositum necessarium dicitur etiam *miserabile*, quia a miseria ortum habet.

Q. 2. *Quaenam sunt depositarii obligationes, ac deponentis* (8)?

R. Ad 1: Depositarius tenetur: — 1 ad diligentem rei depositae custodiam, quasi ea esset sua: imo ad majorem, si eam promiserit, vel (juxta alios) si in illius commodum tantum depositum vergat vel si de eo percipiat; — 2 depositum cum fructibus suo tempore deponenti restituere quod si renuat, in carcerem conjici potest. Excipe nisi vel obstet sequestrum, vel cognoscatur rem esse furtivam, vel evaserit deponens ad acceptandum incapax ex lege: hinc si deponens ad alium transierit statum, v. g. si mulier quae depositi tempore soluta erat dein nupserit et sub mariti potestate sit;

(1) Liguori, *Hom. Ap. Tr.* x, n. 127.
(2) 2. 2. q. 88. a. c.
(3) L. 1 de Doc. Chr. c. 36.
(4) 2. 2. q. 110. a. 3.
(5) V. Liguori, *Op. Mor.* l. 3. nn. 746 et seqq.
(6) Cod. Alb. Art. 1951 et seqq. — C. A. civ. §§ 960 et seqq.
(7) Cod. Alb. Art. 1683 — C. A. 1316 — C. G. 1949 — C. P. 2009 — C.M. 1992.
(8) Cod. Alb. Art. 1959 — C. A. 957 — C. G. 1915 — C. P. 1982 — C.M. 1922.

item si deponens qui major erat, interdictus fuerit, res deposita non deponenti sed ejus administratori reddenda est; item si depositum factum sit a tutore, marito vel administratore, res deposita personis ab ipsis repraesentatis, eorum cessante officio, reddi tantum potest; — 3 indemnem deponentem servare, si res sua culpa deterior facta sit: vel si sit in mora culpabili et res perierit, etsi casu fortuito. Vid. ius civ. Neap. art. 1799 et seq.

R. Ad 2: deponens tenetur: — 1 ad nutum depositarii, nisi tempus statutum sit, rem suam recipere: quod si illi importuna videatur restitutio, judex definiet; — 2 damna resarcire: quae alter passus est; aequitas enim postulat, ut ex onere gratuito non sentiat detrimentum: imo potest depositarius depositum retinere, donec integram acceperit indemnitatem: ex art. 1819 et seq.

Sed (quaeres) *depositarius potestne ex re sibi deposito tradita uti?*

R. Si depositum sit res usu consumptibilis, ut triticum, vinum, pecunia, quae in ejus usu absumitur, eaque tradita sit certo numero, pondere et mensura, non videtur depositarius peccare saltem graviter iis utens, si certus sit, se tantundem habiturum quando repetetur; quia tunc communiter praesumitur consensus domini. Secus autem est, si agatur de pecunia tradita sacculo vel arca inclusa, vel munita sigillo: si tunc ea utatur depositarius graviter peccat; non tamen fructus inde perceptos tenetur restituere, quia sunt fructus industriae, non rei; cum res usu consumptibilis per ipsum usum non fructificet, sed destruatur (1). Ceterum quoad depositum pecuniae haec statuit ius civile Neap. art. 1806: *non dee* (depositarius) *verun interesse del denaro depositato, se non dal giorno in cui fu costituito in mora per la non fatta restituzione.* Pecunia autem sive creverit sive decreverit, restituenda est ea, qua accepta fuit, specie; si nempe tot argentei nummi depositi fuerint, tot argentei nummi restituantur (2).

Si vero depositum non sit res primo usu consumptibilis, ut currus, equus, tunc si depositarius ea utatur sine deponentis consensu expresso vel praesumpto (3), non solum peccat; sed fructus inde perceptos tenetur restituere, cum res domino suo fructificet.

Q. 3. *Quid est sequestrum?*

R. Sequestrum sic dicitur a *sequendo*, eo quod utraque pars contendens fidem tertii sequatur, qui controversiam resolvit, quique dicitur *sequester*. Definitur autem: *species depositi, qua res controversa deponitur apud tertium eo fine, ut post sententiam tertii, vel judicis vincenti tradatur:* unde duplex est, *conventionale* et *judiciale:* utrumque extenditur ad bona tam mobilia, quam immobilia art. 1827 et 1831. Si sit gratuitum, iisdem subjacet regulis ac depositum proprie dictum; si non sit gratuitum, tunc habetur ut operae conductio, et hujus contractus regulis regitur (4).

Q. 4 *Quid dicendum de fidejussione* (vulgo *sicurtà*)?

R. Fidejussio (sic dicta a *fide* et *jussu*) est contractus, *quo unus vel plures in se suscipiunt obligationem alterius debiti solvendi, si debitor ipse non solverit, eo tamen adhuc manente ligato.* Pro ea pretium accipi potest, cum assumptio talis oneris sit pretio aestimabilis. Haec porro obligatio suscipitur etiam debitore ignorante: atque semel valide suscepta, transit ad haeredes excepta corporis apprehensione, si eo usque natura contractus alter se obstringere debuisset.

Duo autem ad hujus contractus validitatem requiruntur: — 1 capacitas se obligandi: unde mulieres excluduntur, nisi accedat auctoritas tribunalis, vel nisi agatur de mercatura; — validitas contractus, unde debitum exurgit; nam fidejussio est accessorium ac illam supponit. Excipe nisi contractus nullus sit ratione tantum incapacitatis personae: tunc enim adhuc valet fidejussio, si non agatur de mutuo filiorumfamilias. Item admittitur fidejussio fidejussionis. Ex iure civ. Neap. art. 1885 et seq. (5).

Onera fidejussoris haec sunt: vel ipse se obligavit in defectum debitoris tantum, vel se obligavit renuntiando beneficio debitorem primum excutiendi, vel se obligavit

(1) V. Liguori, *Op. Mor.* l. 3. n. 748.

(2) Cod. Alb. Art. 1964 et seqq. — C. A. civ. § 965 — Quoad alios Cod. loc. cit.

(3) « Se p. e. ho depositato un cavallo presso un mio amico, che so oltremodo amante dell' equitazione, si presumerà facilmente, che io abbia voluto permetterglielo l' uso ». *Cod. spieg.* Si dominus rei depositae usum concedit, depositum in mutuum transit, casu quo res sit primo usu consumptibilis: quod si talis non sit, depositum transit in commodatum, si gratis usus conceditur; secus in locationem ex comuni DD.

(4) Cod. Alb. Art. 1989 — C. A. 68 — C. G. 1935 — C. P. 2113 — C. M. 2087.

(5) Cod. Alb. Art. 2044. et seqq. — C. A. civ. §§ 1344. et seqq.: et § 896 — C. G. 2011 — C. P. — 2041 — C. M. 2025.

solidarie cum ipso debitore.—Si 1, non tenetur solvere, nisi in defectu, unde urgere potest, ut prius debitor excutiatur, modo tamen hoc postulet ineunte judicio, et expensas necessarias solvat anticipate, ac bona debitoris indicet quae libera sint, et intra fines jurisdictionis magistratus posita, ubi facienda est solutio.—Si 2, illico solvere tenetur, quin necesse sit ut ad debitorem fiat recursus. Idem dicendum est de tertio casu. Vid. ius civ. Neap. art. 1893 et seq. (1).

Jura vero fidejussoris haec sunt (2);—1 pretio soluto, ipse succedit in omnia jura creditorum contra debitorem; — 2 potest petere compensationem omnium damnorum;—3 etiam nondum facta solutione, urgere potest debitorem, ut sese a fidejussione liberet in hisce casibus sic a iure civili Neap. expressis art. 1904: 1 *quando è convenuta giudizialmente per lo pagamento* : 2 *quando il debitore è fallito, o si trovi in istato di prossima decozione*: 4 *quando il debitore siasi obligato di liberarlo dalla sicurtà in un tempo determinato:* 3 *quando il debito sia divenuto esigibile per essere scaduto il termine, che era stato convenuto pel pagamento*: 5 *al termine di anni dieci, quando l' obbligazione principale non abbia un termine fisso per la scadenza* (3), *purchè l' obbligazione principale non fosse di tal natura da non potersi estinguere prima di un tempo determinato, come accade riguardo alla tutela* (4).

Q. 5. *Quid est commodatum* (*vulgo* prestito ad uso) (5)?

R. Commodatum (sic dictum, quasi *alterius commodo datum*) est *contractus, quo res aliqua mobilis vel immobilis ad certum tempus et usum alicui gratis traditur, ut finito usu, eadem restituatur* (si haec concessio fiat ad tempus indeterminatum, dicitur *precarium*). Qui rem concedit, dicitur *commodans* vel *commodator*; ille vero, cui conceditur, *commodatarius*. Commodatum transit ad haeredes, nisi sit peculiariter contemplata persona. Ex art. 1751 ius civ. Neap. (6).

Q. 6. *Quaenam sunt munera commodantis et commodatarii?*

R. Ad 1: Ad haec tenetur commodator: —1 non potest ante tempus definitum absque injustitia rem commodatam sibi repetere; esset enim contra datam fidem. Poterit tamen, si sibi grave damnum impenderet, licet impenderet etiam commodatario ex illa rei repetitione ante tempus; in commodato enim utpote gratuito haec conditio subintelligitur: *nisi interea contigerit rem esse commodatori necessariam*. Verum requiritur judicis auctoritas: ex art. 1760 et seq.—2 tenetur de damnis, sed si scienter rem vitiosam tradiderit; nam in *commodante ignorantia* non *consideratur*, nec facile puniendus est qui tribuit favorem art. 1763 (7).

R. Ad 2 *:* Commodatarius tenetur *:* — 1 commodatum diligenter custodire, et expensas ordinarias facere, v. g. alere equum commodatum: at non tenetur facere extraordinarias, v. g. curare equum gravi morbo citra culpam suam laborantem: — 2 eo uti pro fine tantum determinato;—3 damna resarcire, quae sua culpa in re venerint. Imo tenetur etiam de casu fortuito, *si* eam servare potuisset suam substituendo, *si* fuerit in mora restituendi, *si* ita conventum sit, *si* ea fuit aestimata nec aliter pactum sit, *si* ad diversum usum vel tempus diuturnum contra praescriptum ea fuerit usus;—4 tempore statuto rem domino reddere: ex art. 1752 et seq. Et cautum est ex lege civili ut eam neque compensationis titulo possit sibi commodatarius retinere art. 1757 (8).

Q. 7. *Quid est precarium* (9)?

R. *Precarium* (sic dictum, quia *ad preces* potentis conceditur) non differt a commodato, nisi in hoc, quod usus rei precario datae possit ad nutum concedentis revocari. Definitur *contractus, quo petenti conceditur res utenda, non ad certum tempus, sed donec concedenti ipsi libuerit*. Precarium cessat per mortem accipientis.

Q. 8. *Quid est mandatum* (vulgo *procura*)?

(1) Cod. Alb. Art. 1293, 2057, et seqq. — C. A. civ. §§ 1354, et seqq. — C. G. 2011 — C. P. 2041 C. M. 2037.

(2) Cod. Alb. Art. 2065, et seqq. — C. A. civ. §§ 1358, et seqq. — C. G. 2028 — C. P. 2057 — C. M. 2049.

(3) « P. e. Colui che si rese fidejussore per una rendita perpetua, potrà in capo di dieci anni instare, perchè il debitore lo liberi dalla sua fidejussione ». *Cod. spieg.*

(4) « Colui che si rende v. g. fidejussore d' un tutore dee sapere essere natura dell' obbligazione che guarentisce di non poter cessare che al punto della maggiorità. Colui che si rende cauzione di una rendita vitalizia dee sapere che questa obbligazione non si spegne, che alla morte di colui, in capo del quale venne costituita ». *Cod. spieg.*

(5) V. Liguori, *Op. Mor.* l. 3. no. 744 et seqq.

(6) Cod. Alb. Art. 1897 — C. A. 971 — C. G. 1875 — C. P. 1958 — C. M. 1940.

(7) Cod. Alb. Art. 1910 — C. A. 976,981 — C. G. 1888 — C. P. 1969 — C. M. 1951.

(8) Cod. Alb. Art. 1903 — C. A. 978 — C. G. 1880 — C. P. 1961 — C. M. 1943.

(9) V. Liguori, *Opus Mor.* l. 3 n. 745.

R. Mandatum definiri solet : *contractus quo negotium honestum ob alio ex fiducia commissum gratis odministrandum gerendumve suscipitur.* Ex quo patet, mandatum gratis iniri: unde si merces intercedat, erit locatio-conductio operarum : si tamen aliquod detur honorarium, non desinet mandatum esse gratuilum ; cum honorarium, longe differat a mercede. Qui mandat, dicitur *mandator* vel *mandons*; cui datur mandatum, *mandatarii* nomine solet indicari, et potest etiam esse mulier et minor emancipatus (1)—Mandatum aliud *judiciale* est, quod vulgo dicitur *procura ad lites ;* aliud *extrojudiciale*, seu *procura ad negotia*. Aliud *generale*, si omnia gerenda negotia comprehendat ; mandatum tamen generalibus verbis conceptum non respicit, nisi actus administrationis: aliud *speciale*, si aliquod tantum negotium, vel certa negotia comprehendat.

Ad mandati valorem requiritur missio mandatis et mandatarii acceptatio expressa vel tacita. Item scriptura, si mandatum respiciat immobilia, vel actum ex sui natura publica scriptura concludendum. Vid. ius civ. Neap. art. 1856 et seq. (2).

Q. 9. *Quaenam sunt officia mandantis, et mand tarii?*

R. Ad 1: Mandans tenetur:—1 mandatario refundere expensas, quas propter mandatum fecerit, et omnia simul damna resarcire, quae mandatarius ipse occasione mandati passus fortasse sit, etiamsi res bonum et felicem exitum non habuerit;—2 solvere usuras pecuniarum, quas mandatarius in antecessum solvit. Si mandatarius sit a pluribus constitutus, singuli tenentur erga ipsum in solidum: non item vero, si plures sint constituti mandatarii (alia conventione praeclusa) tenentur in solidum erga mandantem art. 1870 et seq. (3).

R. Ad 2: Mandatarii obligationes sunt:—1 ut mandati limites non excedat, v.g. pluris quam sibi praescriptum est, emendo aut vendendo ;—2 ut negotium cum debita diligentia gerat;—3 ut mandanti reddat quidquid vi mandati percepit sive titulo et causa lucri, sive titulo et causa doni; quia cum non agat nisi nomine mandantis, eidem, non sibi acquirit. Si vero mandatarius alium substituit, tenetur de substituti culpa, quando illum substituendi non fuit ei tributa facultas; vel si fuit tributa, substituit inhabilem, non designatum; semper tamen poterit mandans contra substitutum, si velit, agere art. 1866 (4).

Q. 10. *Quot modus extinguitur mandatum?*

R. Mandatum extinguitur;—1 per revocationem mandati expressam vel tacitam, ut si alium substituat in eadem re primum certiorem reddendo;—2 per mandatarii *renuntiotionem* notificatam, et factam tempore congruo ; — 3 per *mortem* vel *amissionem* jurium civilium, *interdictionem* vel *decoctionem* sive mandantis sive mandatarii art. 1875. Ubi notamus quod, adhuc facta mandati revocalione, quidquid agit mandatarius, validum est quoad illos, qui sunt in bona fide. Quare praestat ut revocatio publicetur, ita ut ea omnibus possit opponi, art. 1880 et seq. (5).

Articulus VIII.—*De contractibus aleatoriis.*

Contractus aleatorius definitur : *mutua conventio, cujus effectus tum quoad lucrum tum quoad jacturam vel pro omnibus contrahentibus, vel pro uno aut pluribus ipsorum pendet ab incerto eventu.* Quadruplex distinguitur: *assecuratio, mutuatio ad omne periculum, ludus, sponsio ac census vitalitius* art. 1836 (6) (de ultimo jam dictum est).

Q. 1. *Quid est sponsio et an licita* (7) ?

R. *Sponsio* (vulgo *scommessa*) est *contractus, quo duo vel plures de veritate et eventu alicujus rei certantes sibi invicem aliquid spondent, ut ejus sit, qui fuerit veritotem assecutus.* Si debitis conditionibus praedita sit, nulla lege per se prohibetur ; est enim contractus fortunae, quo uterque spondens sese periculo aequaliter exponit. Imo aliquando est honesta recreationis species inter amicos usitata, et etiam stimulus ad aliquid perficiendum. Non tamen negandum, quod in praxi regulariter vix caret culpa veniali; quia deest, ut plurimum, motivum cohonestans licitae recreationis. Hinc

(1) Hac de re en art. 1862 iuris nostri civilis : « Le donne ed i minori emancipati possono essere scelti per mandatari, ma il mandante non ha azione contro il mandatario minore, se non giusta le regole generali relative alle obbligazioni dei minori, e contro la donna maritata che abbia accettato il mandato senza l' autorità del marito, se non a tenore delle regole stabilite nel titolo *Del contratto di matrimonio e de' diritti rispettivi de' conjugi* ».

(2) Cod. Alb. Art. 2018 —C. A. 1002 — C. G. 1984 — C. P. 2014 — C. M. 1997.

(3) Cod. Alb. Art. 2028 — C. A. 1011 — C. G. 1998 — C. P. 2027 — C. M 2011.

(4) Cod. Alb. Art. 2024 — C. A. 1000, 1025 — C. G. 1001 — C. P. 2616 — C. M. 2004.

(5) Cod. Alb. Art. 2036 — C. A. 1020 — C. G. 2003 — C. P. 2032 — C. M. 2016.

(6) Cod. Alb. Art. 1998 — C. A. civ. 1262 — C. G. 1964.

(7) A. Liguori, *Opus Mor.* l. 3, nn. 869, *et seqq.*

s. Antoninus quaerenti, an lucrum ex tali sponsione sit licitum, respondet: *non*, *sed turpe lucrum dici potest*, *procedens ex avaritia et nulli deserviens utilitati*, *sed vanitati et prodigalitati* (1). Ceterum ius civile Neap. art. 1837 nullam in judicio actionem tribuit sponsionis causa (2).

Debitae sponsionis conditiones ex jure naturae sunt: — 1 ut sit de re dubii eventus quoad utrumque spondentem; secus non esset aequalitas in re; — 2 ut uterque accipiat eodem sensu id de quo spondetur, alioquin nunquam convenirent in unum; — 3 ut non sit circa illicita; neque tenet obligatio contra mores: talis est sponsio vere animalis circa ingluviem et potum. Nec pariter tenent, si sit circa Pontificis electionem aut super ejusdem vitam vel mortem, quod expresse prohibuit s. Pius V Bulla *In eligendis* (3).

Quid (dices) *si quis manifestet se certo rem scire, et alter adhuc perseveret in sponsione?* Probabilius tenent sponsionem hujusmodi invalidam esse; tunc enim aequalitas deesset, et sponsor haberetur ut insanus. Sicut qui vellet pertinaciter emere gemmam tanquam veram, licet certior factus sit esse falsam: eo in casu fatentur omnes nullum esse emptionis contractum; ergo a pari. Nec refert quod ille cedat juri suo; cedit enim ex errore. Excipe si ille qui a principio certus videbatur de aliqua re, postea, altero contradicente ac spondere volente, incipiat et ipse dubitare advertens jam alias errasse in iis, quae sibi certa videbantur.

Q. 2. *Quid est ludus*, *et an licitus* (4)?

R. Quamvis ludus saepe cum joco ac lusu confundantur, differt tamen, si recte loqui velimus. Nam ludus proprie dicitur in factis, jocus in verbis, lusus vero magis fit voluptatis causa, quam lucri spe. Non hic loquimur de ludo prout generatim sumitur, seu ut est simplex animi relaxatio; sic enim licitum esse nemo dubitat: nam sicut corpus quiete indiget, ne nimio labore frangatur; ita anima, ne continua meditatione enervetur — Sermo noster est de ludo in ordine ad justitiam, quo sensu definitur: *contractus, quo ludentes inter se conveniunt de certo pretio victori cessuro.* Et triplicis est generis: alius in quo sola virtus; alius, in quo mera sors; alius, in quo partim virtus, partim sors dominatur. Porro talis contractus *jure naturae spectato*, et *si debitae adsint conditiones*, est profecto validus et licitus. Sicut enim potest quilibet dominus rem suam absolute donare; ita potest etiam illam tradere sub conditione aliquid. Aliunde oblectamenti genus est. Adde utriusque partis eandem esse conditionem: unde qui ludendo perdidit, per se loquendo solvere tenetur; libera enim et licita conventio servanda est.

Diximus: 1 *jure naturae spectato*; nam quoad ludus merae sortis, eos vetat expresse lex civilis, ac contravenientes graviter punit. Vid. ius poen. Neap. art. 318 (5). Et merito; hi enim otium fovent, rixas atque blasphemias (6). Per se tamen loquendo commune est et certum inter doctores laicis id non esse per se sub gravi peccato prohibitum: imo est probabilissimum respectu ad leges positivas, quod laici ludentes ne venialiter quidem peccent (7); ajunt enim jus Canonicum consuetudine esse de rogatum: jus vero civile respicere tantum poenas; — 2 *si debitae adsint conditiones*, quae quidem quoad validitatem sunt: 1 ut quae ludo exponuntur, sint propria ludentium, et in eorum dominio, atque in eorum libera disponendi facultate, ut patet; 2 ut absit omnis vis et fraus; unde oportet ut ludentes libere concurrant, et quidem ut inter illos aequalitas moralis sit in spe lucrandi et in periculo perdendi; secus laederetur justitia. Hinc versus:

Ludens lude tuis, sine vi, sine fraude, monetis.

(1) Sum. Theol. part. 2, t. 1, c. 23, § 9.

(2) Cod. Alb. Art. 1999 — C. A. civ. 1270 — C. G. 1965 — C. M. 1817.

(3) Et addit Roncaglia, Gregorium XIV id Bulla *Cogit nos* extendisse ad electionem Cardinalium, addita excommunicatione latae sententiae quoad electionem Pontificis, et reservata, etiam extra tempus Sedis vacantis. Videtur tamen ad eam incurrendam requiri ut notabilis summa sponsioni exponatur; quia materia levis non potest constituere culpam gravem, nec proinde subjici potest poenae adeo gravi.

(4) V. Liguori, *Op. Mor.* l. 3. nn. 871, *et seqq.*

(5) *Cod. poen. Albertinus*, art. 509, et seqq. — C. A. poen. c. 2 § 266.

(6) « Licet ludus plerumque sit in se licitus, et honestae recreationi inserviat, debita moderatio in ejus usu quam maxime commendanda est, ne facile in detestandos abusus deflectatur. Quanta enim mala ex eo proveniant, comprobat quotidiana et lugenda nimia experientia! Quot enim, heu! cernuntur miserrimi juvenes, nec non cujuslibet conditionis homines, qui ludo dediti integrae fortunae paucis diebus vel horis jacturam faciunt, familiam aerumnis immergunt, et ipsi in omni flagitiorum genere volutantur! Satagant igitur pro viribus parochi et confessarii, ut subditos et poenitentes a ludo immoderato avertant, atque solliciti sint, ut obtemperare renuentes ad sacramenta admittant ». Sic recte concludit *DD. Gousset*, n. 891.

(7) *Quoad Clericos* Vid. *de oblig.* Liguori, *Op. Mor.* l. 3. nn. 893 *etc.*

Ad licitatem vero insuper requiritur:— 1 ne ludo turpe aliquid misceatur et inhonestum sive facto sive etiam verbis. *Duplex* (ajebat Tultius quamvis gentilis) *omnino est jocandi genus: unum illiberale, petulans, flagitiosum, obscaenum; aliud elegans, urbanum, ingeniosum, facetum* (1); — 2 ut nulla in ludo sit occasio peccandi, aut scandalum vel damnum alterius: sic peccaret ex hoc capite peccato mortali, qui totum se ludo traderet; cum sciat se in blasphemias, in verba inhonesta et in peccata similia prolabi, vel impotentem fieri ad debita persolvenda atque ad alendam familiam. Unde summa quae ludo exponitur, sit modica juxta cujusque conditionem et facultatem;—3 ut non ludatur principaliter ob lucrum; nam finis proximus ludi esse debet animi levamen et oblectatio, ut animus ipse promptior evadat, et aptior ad proprii status officia obeunda. Hinc probabilius docet Angelicus, ludere unice propter lucrum cupiditati deserviens non excusari a veniali ob quandam turpitudinem (2). Et idem Doctor ex Aristotele: *parum de delectatione sufficit ad vitam quasi pro condimento, sicut parum de sale sufficit in cibo*(3).

Q. 3. *An lucrum ex ludis possit semper tuta conscientia retineri?*

R. 1: Loquendo de filiisfamilias, summa filiisfamilias victa in ludo etiam alioquin de se licito, ipsis restituenda est; qui enim rei dominus non est, aut eam alienare non potest, neque potest de ea ludere (4). Et eo in casu tenetur, ut verius dicunt, etiam filiusfamilias lucratum collusori restituere; neque enim esset aequalitas; si hic posset perdere et non lucrari. Excipe tamen, si summa victa filiofamilias sit de bonis castrensibus aut quasi: aut si summa sit parvi momenti, in qua praesumatur patris consensus, qui honestam recreationem non vult filio denegare: aut sit aliqua pars moderata deducta ab alimentis, quae ei pater subministrat.

R. 2: Loquendo de ceteris, qui nempe rei expositae in ludo liberam habent administrationem, qui vicit potest lucratum (licet de ingenti re agatur, ac ludo prohibito) tuto retinere; nam talis ludus declaratur quidem illicitus, non tamen invalidus. Attamen in jure civili, si victus neget solvere, victori nulla tribuitur actio, ut sibi solvatur, nisi sermo sit de ludis industriae, vel de iis quae corporis exercitio inserviunt, sed his etiam in casibus, si summa est excessiva potest tribunal petionem respuere (5). — Utrum vero teneatur victus solvere quod perdidit, negat communior et probabilior sententia, si lex tribuat jus repetendi solutum, uti tribuat minori vel casu quo dolus vel fraus in ludo intervenerit art. 1839 (6); etenim quando datur a lege beneficium repetendi, datur etiam non solvendi: nam *frustra solvitur quod statim repetendum est* (7). Si vero lex non tribuat hoc repetendi beneficium, tunc victum teneri in conscientia solvere quod perdidit (etiam in ludo illicito) docent probabilius Habert, Billuart, Bouvier, Sylvius etc.: sane libera conventio est observanda, cum potest sine peccato: nec refert quod ludus sit graviter prohibitus, et etiam de ingenti summa agatur (8); quia esto quod isti sic ludendo peccaverint, non tamen peccant tribuendo: et ludentes aeque periculum subierunt scientes et volentes, ac proinde nulla laesio, nulla injustitia (9).

Q. 4. *Quid si quis ad ludendum coactus fuerit?*

R. Vel cogens ad ludendum propria peritia alterum valde superabat; vel non — Si 1, non potest cogens sibi retinere quod lucratus est, nam aequale non fuit periculum neque spes; sed tenetur illud restituere saltem juxta mensuram peritiae, qua alteri praecellebat — Si 2, probabilius docent cogentem posse *per se loquendo* retinere lucrum a tali ludo reportatum; non enim in tali hypothesi coactio aut ludus, sed po-

(1) Lib. 1 *de Offic.* c. 29. (2) 2. 2. q. 77. a. 4,
(3) 2. 2. q. 168. a. 4.

(4) Quod valet etiam de religiosis, et uxoribus V. Liguori, *Op. Mor.* t. 3. n. 872 *ad* 876: l. 1. n. 31 et *Hom: Apost. Tr.* x. n. 215.

(5) *En* art. 1838: i giuochi proprii ad esercitare al maneggio delle armi, le corse a piedi o a cavallo, quelle de'carri, il giuoco della palla ed altri di tal natura che contribuiscono alla destrezza ed all'esercizio del corpo, sono eccettuati dalla precedente disposizione. Nondimeno il tribunale potrà rigettare la domanda qualora la somma gli sembri eccessiva.

(6) Cod. Alb. Art. 2001 — C. G. 1967 — C. P. 1838—C. M. 1817.

(7) L. 5 *Creditori*, Cod. tit. de pactis.

(8) Attamen cum haec sententia non sit certa, recte concludit Gousset cum Gury, non videntur inquietandi qui nollent solvere magnam summam, quam amisissent.

(9) « Verum, ait Bouvier, prudens confessarius per modum satisfactionis injungat poenitenti, qui sic in ludo notabilem lucratus esset summam, ut illam vel magnam illius partem pauperibus eroget, vel in alia pia opera impendat; nam talis ludus est inhonestus: ludens igitur peccavit: porro ex peccato ditari non licet, saltem non convenit; convenit ut pecunia sic lucrata pie impendatur, ne spes talis lucri ad novum impellat peccatum ».

tius casu et diligentia cogentis fuit causa damni. Et sane si cogens sic perderet, tenetur ex communi solvere, et alter posset solutum sibimet retinere, si vincit. Praeterea contractus ille, non obstante tali coactione, fuit satis utrinque voluntarius et validus juxta communem sententiam ; ergo effectum suum producere debet.

Diximus *per se loquendo*; quia si metum passus petat restitutionem, metum incutiens restituere tenetur lucratum; nam metum passus potest pro suo arbitrio contractus rescissionem postulare.

Q. 5 *Quid de iis, qui fraudibus utuntur in ludo?*

R. *Vel* fraudes illae non adversantur ludi regulis et receptae consuetudini; *vel* adversantur — Si 1, non peccat qui iis utitur; scit enim uterque ludens fraudes huiusmodi esse solitas, et sic in illas libere assentitur. Esset si quis sciens se chartas meliores habere, conqueratur tamen et simulet timorem, unde sic alter impellatur ad sponsionem augendam. Vel siquis chartas alterius ex sola ipsius negligentia inspiceret et absque dolo. Vel erraret in numerando ; nam nemo tenetur alterius partes agere — Si 2, ut siquis in ludo ita se collocet malitiose ut chartas alterius perspiciat; aut alium constituat, a quo de iisdem admoneatur; aut chartas ipsas furetur; aut eas clam e tergo signo aliquo notet, tunc lucrum est illegitimum et debet victor illud restituere; etiam cum eo quod juste retulisset alter, si abfuissent fraudes; damnosam enim injuriam socio intulit (1).

Q. 6. *An liceat ludere precibus pro victo refundendis?*

R. *Affirmative*, quia malum quidem est adhibere spiritualia propter profana; non vero malum est ex adverso adhibere profano propter spiritualia, quemadmodum probat bonorum usus : esset enim potius se obligare sub conditione ludi.

Q. 7. *Quid de sortitione, vulgo* riffa o lotteria?

R. Lotteria (seu ludus ollae) potest definiri: *contractus, quo omnes concurrentes quamdam pecuniae summam tribuunt vel promittunt, ac dein sortiuntur quisnam objectum sit accepturus.* Haec, licet periculosa esse possit, attamen nihil continet mali in se; est enim emptio juris sortiendi et acquirendi id quod per sortem advenerit : vel si placet, ludus aleae est, qui sua natura est licitus. Hinc justa extante causa, sub datis conditionibus, probatur etiam a lege civili, non solum pro publica utilitate ac piis locis; sed etiam pro personis privatis. Nihilominus ad tollendos omnes iurgiorum fontes, qui persaepe oriri solent ex hujusmodi sortitionibus, ius poen. Neap. eos damnat art. 318 et art. 461 n. 29 et vid. etiam leg. 11 Oct. 1826 — Huic affinis est sortitio regia, vulgo *regio lotto*, quamquam periculosior ; nam in ea est majoris lucri spes etsi inanis, atque ipsa ferme quotidiana est : atque inde plura lugenda mala, praesertim familiarum ruinae (*U*).

Q. 8. *Quid est assecuratio?*

R. Assecuratio definitur*: contractus sortis, quo quis rei alienae periculum in se suscipit obligando se ipsum sub certo pretio, et etiam aliquando gratis, ad illius compensationem si forte perierit.* Si fiat gratis, est gratuita promissio; si pretio, est quasi emptio, qua assecurans vendit suam obligationem praestandi alterum in sua re indemnem . Hic contractus est licitus, si pretium sit periculo proportionatum; tunc servaretur aequalitas in periculo et in spe.

Verum lex patria tum de assecuratione, tum de mutuatione ad omne periculum, non agit nisi prout hi contractus objectum commercii constituunt*:* unde illae ex art. 1835 iuris civ., reguntur legibus exceptionis Codicis commercii — Quoad assecurationem *domorum* contra incendia; *agrorum* contra tempestates etc., speciales extant societates a Principe probatae, quae tale periculum in se suscipiunt, mediante pecuniae summa quotannis solvenda. (2)

Appendix — *De mercatura seu commercio*

Commercium sic dictum quasi *commutatio mercium* juxta hodiernam acceptionem solet communiter definiri: *complexio omnium operationum ac negotiationum ad lucra faciendo, sive merces nova forma per industriam donando, sive eas uti sunt transvehendo et cum aliis commutando.* Haec tamen commutatio nec semper nec facile obtinebat quia nec facile nec semper unus habebat quod alteri deerat*:* adde plura incommoda in mercium translationes: hinc electa fuit materia, quae omnes res repraesentaret, et qua mediante, quisque posset merces cujusvis generis et vendere et emere etiam apud extraneos: haec materia est pecunia. Verum nova difficultas, cum quaelibet natio pecuniam habeat suam diversi valoris ac bonitatis; huic porro incommodo occurerunt mensae nummulariae (*le banche*)

(1) V. Liguori, *Op. Mor.* l. 3. n. 877.

(2) C. Alb. art. 1998 — C. A. civ. § 1262 — C. G. 1171.

Venetiis primum saec. XII institutae (1), quarum officium est commutare pecunias, quae ibi a mercatoribus deponantur. Tandem si quae erat difficultas in tam frequenti pecuniae translatione, sublata est per literas *cambiales*: sicque hodie etiam remotissimae urbes promptum ac securum secum invicem habent commercium.

Commercium praecipue dividitur in terrestre ac maritimum, prout vel terra vel mari exercetur. Item maritimum aliud est longi itineris, si nempe fiat ultra fretum Sundinicum et Gibraltariae; aliud parvi itineris (vulgo *cabotaggio* lingua hispanica) si navigatio contingat non longe a terra sed de litore ad litus, de capite ad caput (2). Ad commercium tuendum augendumque peculiares adsignatae sunt leges, quas theologus penitus ignorare non debet, si velit commerciatores rite dirigere, iisque consulere.

Q. 1 *Quisnam venit nomine commercium exercentis?*

R. Ius civ. Neap. Comm. art. 2 ait: *sono commercianti coloro i quali esercitano atti di commercio, con farne la loro professione abituale* (3). Unde ut quis sit verus commercator, requiritur tum ut actus commercii exerceat (4); tum ut eos habitualiter faciat: item notandum commercium proprie dictum respicere res fungibiles, mobiles, quae facile de manu ad manum venire possunt sine tot solemnitatibus. Quorum quidem omnium ratio habenda est, cum mercator particulari ac faciliori tribunali subdatur, nec semper teneatur bonis suis omnibus cedere, si de doctus evadat, ut tenetur non mercator.

Q. 2. *Quinam commercium exercere possunt?*

R. Omnes possunt commercium exercere qui possunt se obligare, nec prohibentur a lege. A civili autem lege haec speciatim decernuntur: — 1 minores, si completa aetate annorum 18 emancipentur et simul auctorizationem ad hoc obtineant vel a patre vel a consilio familiae juxta rerum adjuncta, commercium valent exercere: ac tunc reputantur uti majores, qui se obligare possunt, et sua immobilia alienare: haec tamen facta auctorizatio potest revocari; — 2 filiifamilias si aetate majores commercium exerceant, habentur ut patres familias quoad ipsorum commercium: et possunt mutuare pecunias et pater in ipsorum bonis mobilibus in commercium positis non potest experiri jus ususfructus in creditorum praejudicio etc.; — 3 mulieres libere possunt commercium exercere, atque in rebus commercii se fidejussores constituere: at mulieres nuptae vetantur sine viri consensu; sufficit autem consensus tacitus, ut si publice id agat uxor, viro non contradicente: hunc autem viri consensum aliquando supplet tribunal com. Uxor commercium exercens, si aetate major, libere potest pignori dare, in judicio se sistere, hypothecare, immobilia vendere, quoad actus nempe sui commercii: attamen quod pertinet ad bona dotalia, serventur leges a iure civili praescriptae. (Vid. ius com. Neap. art. 6. et seqq.) (5); — 4 tandem tum proxenetae tum agentes cambii (6) prohibentur proprio nomine actus commercii exercere. Vid. ius com. Neap. art. 81 et seq. (7).

Q. 3. *Quid de societatibus commercialibus?*

R. Contractus societatis, nisi suae sint leges speciales, regitur juxta normam iuris civilis — Porro ius commercii art. 27 quatuor societatis commercialis species enumerat, ac leges adsignat: 1 est societas

(1) Quae non sunt confundendae cum aula commerciali, vulgo *borsa di commercio*, sub hoc enim nomine ius commercii Neap. art. 66 intelligit: *la riunione formate sotto l'autorità del governo dai commercianti, capitani di bastimento, dagli agenti di cambio e da' sensali.*

(2) Alii *cabotaggio* deducunt a *caput agere.*

(3) Commercatores diversis donantur nominibus; « Si dirà *mercante* quel commerciante il quale nella compra e nella rivendita delle merci pone il suo traffico abituale. *Fabbricante* o *manifatturiere* colui, il quale attende a convertire le materie prime in oggetti di altra forma o qualità per farne traffico. *Commissionario* quegli che fa suo uffizio di agire e fare operazioni per altrui conto, mediante la retribuzione di un tanto per cento, chiamata *diritto di commissione*, od altro corrispettivo convenuto. *Banchiere* colui che traffica sul denaro e sugli effetti di credito. *Armatore* quello che apparecchia od arma delle navi per il trasporto di mercanzie e passaggieri, o per mandarlo in crociera contro il nemico in tempo di guerra ». Ita Bronzini, *Studii clementari di diritto commerciale, ecc.* V. 1.

(4) Art. 610, et seqq. iuris Com. Neap. enumerat actus qui tribunalis commercii subduntur. Cod. Alb. com. art. 671 — C. A. com. 627 — C. G. com. 631 — C. M. civ. 2463, et 2415.

(5) Cod. Alb. com. Art. 2, et seqq. — C. A. com. 2 — C. G. com. 2 — C. M. civ. 2417.

(6) « Diconsi *agenti di cambio* coloro che s'intromettono per negoziare lettere o biglietti di cambio, od altri effetti pagabili all'ordine o al portatore, mediante un certo profitto loro accordato dai contraenti. Chiamansi *sensali* quegli agenti che si intromettono per far vendere, comprare o cambiare mercanzie, mediante un dato profitto o salario che loro si paga ». Bronzini, *Studii, ecc.*

(7) Cod. Alb. com. Art. 91 — C. A. com. 85 — C. G. com. 85.

nomine collectivo, quam duo vel plures ineunt ad negotiandum sub uno nomine sociali (*ragione sociale*, vulgo *Ditta*): in hac omnes socii obligantur insolidum, etsi unus tantum se subscribat; 2 est societas *in commendationem* (*in comandita*). et est quae initur inter socios nomine collectivo, et socios qui rem suam ita conferunt, ac quasi commendant, ut nullum aliud periculum, nisi rei suae in se suscipere velint; 3 est societas *anonima*, quae nullum sociorum nomen praesefert, sed a re quam aggreditur, indicatur: sic dicitur *la banca di Genova*, *la compagnia delle Indie*, *la società di assicurazione ecc.*: pro hac tamen legitime constituenda requiritur supremi legislatoris permissio; 4 tandem et societas *participationis*, et tunc evenit cum singuli socii agunt proprio nomine ea conditione, ut postea invicem conferant lucra, atque dividant: haec ultima societas non iisdem subditur regulis, quibus ceterae jam supra numeratae. Vid. ius comm. Neap. art. 27 et seq. (1).

Q. 4. *Quid de commissionario et mercium vectoribus?* (2)

R. Ad 1: « *Il commissionato è colui che agisce in nome suo proprio o sotto un nome sociale, per ordine e conto di un committente*, art. 87 ejusd. iur. (3). » Hic non tenetur ei, quocum contrahit, nomen sui committentis indicare: hinc ipse dumtaxat tenetur erga eundem, perinde ac si negotium, quod agit, esset suum: committens autem non habet actionem casu quo damnificetur, nisi contra commissionarium. Quod si commissionarius expresse agat nomine committentis, tunc habetur uti simplex mandatarius, et ejus jura et onera etiam erga tertios in hoc casu declarantur a iure civili, ubi de mandato art. 1857 et seq. (4).

R. Ad 2: Vectores rerum omnium, quae sibi committuntur, naturam, quantitatem, et si id postuletur, valorem in librum diurnum (*libro giornale*) tenentur referre: et eas transferre pacto temporis spatio, nisi impossibilitatis obsistat. Vid. cod. com. art. 95. *Item* respondere debent de ipsarum interitu vel detrimento, nisi id sine eorum culpa contigisse demonstrent. Vid. cod. com. Neap. art. 102. Quae quidem dispositiones applicantur etiam navium dominis, ac publicarum vecturarum. Vid. ius com. Neap. art. 102 et seq: (5).

Q. 5. *Quomodo probatur emptio-venditio in commercio?*

R. Ius commercii Neap. art. 108 habet: « Le compre e vendite si provano con atti pubblici; con atti sotto firma privata; colla nota o *appuntamento* di un agente di cambio, o di un sensale, debitamente sottoscritta dalle parti; con una fattura accettata; colla corrispondenza; coi libri delle parti; colla pruova testimoniale nei casi, in cui il giudice o il tribunale crederà di doverla ammettere (6) ». — His modis ceteri actus commercii probari possunt, nisi aliter cautum sit: sic suae sunt leges pro contractu tum societatis tum assecurationis (7).

Lex omnibus commercatoribus tres libros praescribit art. 16 iure Com. Neap.: unum in quo adnotent quotidiana debita et nomina, item quotidianas commercii operationes ac permutationis litteras (*libro giornale*): alterum, in quo custodiant quas receperunt epistolas, et earum, quas miserunt, exemplaria describant (*copialettere*): tertium, in quo singulis annis recenseant omnia debita ac credita, licet ad commercium non pertinentia, item mobilia et immobilia (*libro degli inventarii*) (8). In his libris nulla lacuna relinquatur, nihil abradatur vel ita deleatur, ut legi amplius nequeat: signentur autem a judice tribunalis commercii vel mandamenti, ac per decem annos serventur art. 18 et seq.; si enim rite sint confecti, fidem facere possunt in judicio, et liberare mercatorem a suspicione dolosae decoctionis art. 580 et seq. (9). — Etiam agentes cambii, et proxenetae suos libros habere debent art. 79 (10).

(1) Cod. Alb. com. Art. 28, et seqq. — C. A. com. 18 — C. G. com. 63 — C. M. civ. 2431.

(2) « Nel commercio si chiama *spedizioniere* quello che fa l'invio delle merci, e *consegnatario* colui a cui sono dirette. Quanto al trasporto si distingue lo spedizioniere per trasporto, il quale si incarica del trasporto, e il vetturale che effettivamente trasporta. Lo spedizioniere garantisce come il vetturale l'arrivo delle merci, e delle avarie o perdite che potrebbero occorrere ». Vid. ius com. Neap. art. 100, 102 et seq. art. 1805.

(3) Cod. Alb. com. Art. 97 — C. A. com. 91 — C. G. com. 91 — C. M. civ. 2475.

(4) Cod. Alb. com. Art. 98, et seqq. — C. A. com. 92 — C. G. com. 93 — C. M. civ. 2476.

(5) Cod. Alb. com. Art. 106, et seqq. — C. A. com. 103 — C. G. com. 96 — C. M. civ. 2487.

(6) Cod. Alb. com. Art. 118—C. A. com. 109— C. G. com. 101.

(7) Cod. Alb. com. Art. 48, 49, 362 — C. A. com. 40, 41, 332 — C. G. com. 39, 40, 302.

(8) Eu libri necessitatis: sunt et alii ad auxilium, quos etiam praestat habere: sunt vulgo libro *maestro, di cassa, delle compre a vendita, delle tratte a biglietti*.

(9) Cod. Alb. com. 17 et seqq.; 632 — C. A. com 8 — C. G. com. 8 — C. M. civ. 2423.

(10) Cod. Alb. com. Art. 81, 89, 90, 118—C. A. com. 84 — C. G. com. 79.

Q 6. *Quid de litteris cambii* (*vulgo* cambiali)?

R. Littera cambialis medium est, quo contractus cambii trajectitii facillime perficitur; etenim quin ipsa pecunia mittatur alibi solvenda, eo mittitur haec litera cambii, quam qui accipit, illam pecuniae summam a designata persona exigere valet (8). Hic plurima habet ius com. Neap. art. 109 et seqq. (1) tum quoad formam, qua hae literae confici debent; tum quoad personas, quae iis se valent obligare; tum quoad provisionem, quam debet suppeditare, qui literas mittit, ei cui illae mittuntur ut solvat (vulgo *provvisione*, *fondo*): tum quoad earum acceptationem vel recusationem; tum demum quoad casum, quo vel tempus pro solutione praefixum elabatur, quin solutio facta sit (*scadenza*): vel de uno in alium litera cambialis transferatur, (*girata*) (*V*).

Huc etiam referri possunt schedulae ad ordinem (*biglietto all'ordine* et vulgo *vaglia*, *buono*, *pagherò*). Porro solutio fit eo in loco, ubi hae schedulae emittuntur: quare nulla habetur translatio pecuniae. Ut tamen schedula ad ordinem gaudet privilegio litterarum cambii, necesse est, ut ipsa habeat pro objecto contractum commercialem, atque a commercatore signata sit, secus haberetur simplex obligatio (2).

Q. 7. *Quid de contractu assecurationis commercialis?*

R. Contractus assecurationis commercialis definiri potest: *conventio*, *qua quis vel plures*, *pacto praemio*, *rei alicujus periculum in se suscipiunt*, *se obligando ad ejus aestimationem solvendam si pereat*. Qui periculum suscipit, *assecurator;* dominus rei, *assecuratus;* pretium vero, sub quo contractus initur, *praemium* appellari consuevit. Ut legitima sit assecuratio, pretium assecuratori statutum debet respondere periculo; item requiritur ut assecurator ignoret rem jam esse in tuto positam: assecuratus vero ut nesciat eam jam periisse. Item necesse est, ut assecuratus dolose rem suam non existimaverit ultra quam valeat; ipse autem assecurator non tenetur de detrimentis, quae oriuntur ex vitio rei intimo, vel ex culpa proprietarii, vel vectoris, nisi contrarium stipulatum sit.

Duplex distinguitur assecuratio, *terrestris* atque *maritima*, prout nempe quis suscipit tuenda pericula terrae vel maris in mercium translatione. De assecuratione terrestri nulla lex scripta habetur; unde ea resolvitur ex generalibus aequitatis aut juris principiis, habita etiam ratione consuetudinis. Si tamen non de simplici assecuratore, sed de ipsis assecurationis societatibus (ut sunt illae, quae compensant damna ab incendio, vel grandine illata) agatur, tunc suae speciales sunt leges a supremo legislatore probatae. — De assecuratione maritima (quae ut valide obtineat, scriptura saltem privata fieri debet) plura habet ius Commercii Neap. art. 323: quorum praecipua jam supra adnumerata sunt (4).

Alia species contractus aleatorii est mutuatio ad omne periculum; vulgo *prestito a cambio marittimo*, *ossia a tutto rischio:* definiri seu describi sic poterit cum cl. Bronzini; « un prestito fatto sopra oggetti esposti a rischi di mare, colla condizione che se quelli arrivano a buon porte il mutuante sarà pagato del suo capitale, ed inoltre di una somma determinata per profitti marittimi; che se pegli accidenti della navigazione quegli oggetti periscono o sono deteriorati, perderà il suo denaro, e non ricuperrerà, se non il prezzo che dai medesimi si potrà ricavare (5) ». In hoc contractu praecipua conditio est, ut adsit proportio inter lucra sperata et periculum rei. De eo Vid. ius Neap. Com. art. 301 et seqq. (6).

(1) « *La lettera di cambio è la cessione o trasporto di una somma di donaro, che il traente di una lettera fa a colui, pel cui vantaggio vien tratto, od all'ordine di questo, per essere pagata dal corrispondente del traente in un luogo diverso da quello ove la lettera è tratta. Questa cessione, o trasporto si fa mediante il valore che colui al quale lo lettera è consegnato, paga al traente in donaro, in merci, od in altri effetti*... Si dice *rimettente o prenditore* colui, a profitto del quale vien tratta la lettera, ed al quale, od al cui ordine debb'essere pagata. *Traente* colui che crea la lettera, mandando ad un terzo domiciliato in altro paese di pagarne il valsente. *Trattario*, od *accettante* colui, sul quale la lettera è tratta, e che si incarica di pagarla. *Portatore o possessore* quegli cui il prenditore ha ceduta la lettera. *Girante* quel possessore che la cedette ad un terzo chiamato *giratario* » — V. Bronziol, *Studii Elementori di diritto Commerciale applicati al Cod. di Commercio, Torino.*

(2) Cod. Alb. com. Art. 119, et seqq. — C. A com. 110 — C. G. com. 110 — C. P. civ. 1523 — C. M. civ. 2493,

(3) Cod. Alb. com. Art. 201, et seqq. ac leg. 14 apr. 1853 — C. A. com. 187—C. G. com. 187 — C. M. civ. 2574.

(4) Cod. Alb. com. Art. 362, et seqq. — C. A. com. 332 — C. G. com 332 — C. P. civ. 1854.

(5) Hujus contractus ex parte mentio fit in Jure Romano, tum Digest. L. 22. De nautico foenore, Tit. 2; tum Codic. Lib. 4 De nauticis usuris, Tit. 33.

(6) Cod. Alb. com. Art. 341, et seqq. — C. A, com. 311 — C. G. com. 311.

Q. 8. *Quid de praescriptione in rebus commercii?*

R. Spatio *quinque annorum* praescribuntur omnes actiones pro literis cambii et epistolis ad ordinem: ad debitores tamen eorumque haeredes deferri potest juramentum, quo affirment se revera solvisse art. 195 (1). Item quinquennio a finita vel soluta societate praescribuntur actiones contra solidarios socios art. 62 (2). Item actiones cambio maritimo, vel navis assecuratione pro a die initi contractus art. 424 (3) — Spatio *unius anni* praescribuntur omnes actiones pro conductione navis, stipendio nautarum, officialium ceterorumque de comitatu, anno videlicet post confectum iter; item actiones pro alimentis ac ceteris rebus ad navem necessariis jussu navarchae suppeditatis, ab anno videlicet post suppeditationem; item actiones pro salariis operariorum et operis praestitis, anno videlicet post acceptas operas; tandem actiones pro petitione mercium quae tradendae erant, anno videlicet post adventum navis art. 425. Ceterum in hisce casibus, juramentum debitori potest deferri (4). — Spatio *sex mensium* praescribitur actio contra navarcham, qui ob casum infortunii cessit mercibus assecuratis art. 365, et seq. (5): item actiones contra commissionarios ac vectores (ubi tamen dolus malus non intervenerit) propter merces deperditas aut deterioratas, si earum expeditio sit intra fines Ditionis: at si expeditio sit extra Ditionem, ad praescribendum requiritur spatium unius anni computandum in rebus deperditis a die qua transportatio perfici debuisset; in rebus deterioribus factis, a die qua fuerunt traditae art. 107 (6).

Hic autem generatim observandum, quod nempe dictae particulares praescriptiones non currunt, casu quo obligatio per scripturam etiam privatam redacta fuerit, vel ubi intercesserit rationis redditio (*approvazione di conti*), vel judicialis interpellatio compartis 426 (7).

(1) Cod. Alb. com. Art. 204 — C. A. com. 166 C. G. com. 172.
(2) Cod. Alb. com. Art. 69, et seqq.
(3) Cod. Alb. com. Art. 462 — C. A. com. 432 C. G. com. 432.
(4) Cod. Alb. art. 463, et seqq. — C. A. com. 433 — C. G. com. 433.
(5) Cod. Alb. Art. 461, 403 et seqq. — C. A. com. 432 — C. G. com. 432.
(6) Cod. Alb. Art. 117 — C. A. com. 138 — C. G. com. 108.
(7) Cod. Alb. Art. 464 — C. A. com. 434 — C. G. com. 434.

Adnotationes

(*A*) *Pag.* 106.

Servitutes lege civili statutae et magis usitatae respiciunt, aliae murum et fossam communem, nec non ius fulcimenti (diritto d'appoggio) aliae distantiam inter quasdam structura, fossiones et plantationes; aliae prospectum in fundo vicini; aliae tandem stillicidium, ius transitus et aquaeductum. De quibus omnibus agit ius. civ. Neap. art. 573 et seq.

(*B*) *Pag.* 115.

His, qui ut errorem suum tueantur vetera Communismi exempla proponunt, respondit Auctor Libri, *Saggio intorno al socialismo etc.* de quo quidem libro haec scite scribit Civiltà Cattolica Vol. VIII, pag. 81: *affermiamo con fiducia essere tale scrittura una delle più opportune e stupende, che in quest' ultimi tempi abbiano visti la luce d'Italia.*

Haec igitur habet pag. 215: « il principio solo nel communismo non può mai somministrare base di una società che basti a sè stessa. Esso ha bisogno d'un principio e d'una forza superiore che lo regga, e le società che può formare non sono mai se non società secondarie incentrate ad una società più vasta che le tutela e difende; se no, o non hanno consistenza, o divengono issofatto un brigandaggio di pochi che tiranneggian i più, e non durano. Si vide una specie di communismo negli antichi Esseni, e si vede nelle istituzioni monastiche e religiose del cristianesimo, ma questo communismo non era nè è assoluto, non forzato e non isolato — Gli Esseni si consideravano come una porzione della sinagoga, e riconosccano tutti i diritti individuali e le su-

periorità stabilite dalla legge di natura e dalla legge mosaica; tutt'altro che estendere il communismo alla distruzione della famiglia e della santità del connubio, essi professavano la castità del coniugio in somma purezza: non era dunque il communismo totale, ma solo parziale, nè distruggea l'individuo — Lo stesso dicasi ancor più del communismo delle istituzioni monastiche, società eccezionali, in cui la famiglia non è condannata, ma essendo esclusa dal celibato, ne viene che tali società non si propagono se non artifizialmente, nè si costituiscono, nè si conservano se non come parti e dipendenze della società pubblica, di cui riconoscono le leggi religiose e civili, esse tutte non sussisterebbero senza di queste. Questa sorta di comunanze perciò non formano che una persona morale, come tante famiglie artifiziali e spirituali, come corporazioni suddite della società religiosa e della civile a cui appartengono; esse come persone morali conservano, rispetto alle autorità pubbliche e rispetto agli altri membri dello stato sociale, tutti i loro diritti: la comunanza non è che interna e relativa agl'individui che vi si impiegarono volontariamente, e che ove ne siano sciolti, tornano all'essere comune di cittadini e di fedeli. Non è proprietario l'individuo religioso ma è proprietario il sodalizio o quanto al dominio o almeno quanto al possesso ed uso dei beni; non è libero di sua volontà il religioso professo, ma non è libera di disporne in assoluto nemmeno la comunanza nè i di lei capi, che soggiacciono alle autorità pubbliche e alle leggi comuni, e a quelle particolari al sodalizio da quelle autenticate; i vincoli poi che legano il religioso al suo istituto, uon sono un mero impegno contratto da questo col sodalizio, ma con Dio, colla religione e colla società pubblica, così che nemmeno col consenso unanime di tutti i sodali si possono mutare da loro soli senza l'intervento di una autorità superiore.

Non occorre nemmeno parlare del comunismo dei cristiani di Gerosolima; questo non era considerato come principio sociale: quella Chiesa non era fondata sul comunismo, ma lo praticava liberamente a scelta sua ogni fedele per eroismo di virtù, senza obbligo nè pericolo che venisse espulso dalla società ecclesiastica chi non l'avesse voluto praticare; le parole di san Pietro ad Anania (*Act.* 5. *v.* 3) fanno aperta fede che lo sproprio era tutto protestativo. Quello era niente più che l'eroismo della povertà e della beneficenza evangelica: non di meno non lasciarono di manifestarvisi presto delle discordie circa la distribuzione dei sussidii (*Act. c.* 6), nè si estese tale comunismo alle altre Chiese — Non meno a proposito si cita dai novatori l'esempio del maraviglioso regime del Paraguai sotto i gesuiti, poichè i loro stabilimenti erano fondati e retti da una gerarchia di capi non tratti dal popolo stesso, subordinati, autorizzati e protetti dal governo della madre patria e della Chiesa; e poi il comunismo v'era tutt'altro che assoluto. Aggiungasi che là si trattava di un popolo selvaggio, che conveniva educare come i putti nel collegio, fra i quali si pratica pure a certi rispetti la comunanza di lavori, di piaceri, di regime, al fine però di renderli poi capaci di vivere da uomini socievoli ».

(*C*) *Pag.* 116.

« Il diritto di proprietà, ad rem Gousset (674), è un diritto sacro; niuno può essere costretto di cedere la sua proprietà, se non per causa di utilità pubblica e mediante una giusta e preventiva indennizzazione. Quello che si chiama l'alto dominio, il diritto eminente del principe, *jus altum*, non è un diritto di proprietà, un dominio propriamente detto: non è che un diritto d'amministrazione, che il diritto d'ordinare, di prescrivere ciò che conviene al bene generale, di stabilire sopra i beni dei privati le contribuzioni necessarie per sostenere i carichi pubblici, d'infliggere ammende più o meno forti, secondo la gravità de'delitti. Il potere appartiene al re, a coloro che governano; e la proprietà ai cittadini: *ad reges potestas omnium pertinet*, dice Seneca, *ad singulos proprietas*. Sotto un buon governo, il principe possiede tutto a titolo di sovranità; e i cittadini a titolo di proprietà: *sub optimo rege omnia rex imperio possidet*; *singuli, dominio* ». (*De beneficiis*, *L.* 7, *c.* 3).

Posto questo principio, che niuno può negare, è d'uopo riconoscere che la Convenzione Nazionale ha violato il diritto di proprietà, sopprimendo le rendite feudali senza indennizzazione. « L'abolizione di tali rendite, dice Toullier, poichè venne giudicata necessaria al bene dello Stato e ai progressi de ll'agricoltura, l'assemblea costituente ne permise il riscatto o affrancamento; in ciò essa non oltrepassò i suoi poteri. I proprietarii di queste rendite non potevano giustamente lagnarsi, poichè ricevevano una giusta e preventiva indennizzazione. Ma sopprimendo queste medesime rendite senza indennità, la Convenzione fece un atto d'ingiustizia: essa violò la legge sacra della

proprietà, base fondamentale delle società civili. Essa non potè distruggere l' obbligo naturale di pagare o di rimborsare tali rendite che erano il prezzo delle eredità possedute dai debitori ». Quod dicendum de aliis usurpationibus.

Napoleone al Consiglio di Stato nel 1805 diceva: *la proprietà è inviolabile: con tutte le mie armate non mi potrei impadronire di un campo, perchè violando la proprietà di uno, si viola in tutti.* E Bossuet: *è immortale il diritto contro l'iniquità e la violenza* — V. *Avvedimenti politici* cap. 20.

(*D*) *Pag.* 116

In animantium usu duo cavenda sunt, uti monet Stapf § 445: et *indigna affectio*, et *inhumana saevities*.

Primum creaturae rationali est indignum; sane carpendi sunt quos certa animalcula ita sibi devincta tenent, ut haec pluris videantur facere ipsis hominibus, quos ideo importunant, vexant, non curant—Sed non minus ratio omnem adversus animantia petulantem saevitiem abhorret. Haec enim divinis consiliis repugnant: « Deus enim etiam animantia sensu vitae pro illorum modulo jucundae donavit: absit ergo ut hunc eorum sensum absque omni ratione vulneremus... Tum vero talis animalia torquendi consuetudo semper indignam animi ferocitatem supponit: mens enim vel mediocriter humana hanc torquendi libidinem refugit...Denique per hanc affectus humanitatis magis semper magisque hebetari solet: qui in bruta animalia daesevire consuevit, brevi etiam contra homines ferociet... Quam pium benignitatis sensum Testamentum vetus erga animantia spiret, ex compluribus locis patet; *Exod* 23; *Deut* 25; *Prov.* 12; *Eccli* 7 ». In pluribus etiam Germaniae locis est instituta societas ad animalia tuenda contra hominum vexationes.

V. Zalger, *Sui maltrattamenti delle bestie, etc.*—Gualzetti *Sermone sulla compassione verso le bestie.*

(*E*) *Pag.* 118.

Publica fama quam curare debemus, non in multitudine opinantium, sed in opinantium rectitudine collocanda est: *bonum*, ait Tullius (*De Leg.* l. 1. c. 17), *non est opinionibus, sed naturo*. Spernenda ergo illa opinio publica, de qua hodie tot verba faciunt: « *non vi suppongo sì innocente o sì nuovo in questo mondo, che non sappiate in qual modo ed a qual fucina si fabbrica la così detta* Opinione pubblica. *Qual è quel fanciullo or mai che non ne conosca la ricetta? quattro o cinque paia di giornalisti venali, poche centinaia di gridatori prezzolati nella plebaglia, e dieci o dodici emissarii nella società gentile, formano in brev' ora la pubblica Opinione* (1), *vale a dire formano un concento di pappagalli più o men plebei, ripetenti in ogni angolo della città gli stessi spropositi e le stesse rogioni, con tanto maggiore asseveranza quanto è maggiore l' incapacità loro nel valutarne la forza. Or ditemi se vi ha maggior tirannia che assumere per verità inconcussa una voce sì insussistente d' una sì tenue minorità?* » (Civ. Cattolica Vol. 2. p. 592).

Et in lib. *Avved. politici* cap. IX: « Il consenso universale quello per cui si dice *vox populi vox Dei*, è l' espressione degli animi retti, nei savii, degli onesti, non è quella dei mentecatti, degl' illusi e dei ribaldi: non è quella d' una minoranza che prende aspetto di maggiorità, perchè parla quando gli altri tacciono. L' opinione che si esprime talvolta da una moltitudine tumultuante nelle piazze, e fra i disordini; quella che si arrogano i partiti politici per organo di un giornalismo servile e prezzolato, è un opinione mendace o riprovevole. Disgraziato il paese, i cui rettori servono a così terribile tiranna!... Quella de' malvagi fin dalla prima età del mondo potè vantarsi di esser dominatrice, ed una sola famiglia non la seguiva, quando il diluvio sommerse il globo. Nella Pentapoli, una sola famiglia non corrotta scampò alle fiamme. Le ultime glorie del popolo di Giuda si debbono ai Maccabei; non seguironoessi l'opinione pubblica che abbandonava gli antichi riti e la patria legge, per obbedire ad Antioco. Temette l'opinione pubblica Pilato, e condannò alla croce il Salvator del mondo, cui poc' anzi l' opinion pubblica accoglieva in trionfo nelle vie di Gerusalemme. Come può aver valore un sentimento mutabile, che or si muove al giusto, or all'ingiusto, secondo il capriccio della moltitudine e la perfidia di chi l' eccita ed inganna ? »

(*F*) *Pag.* 121.

At nonne Christus suis ministris interdixit temporalium administrationem his verbis: regnum meum non est de hoc mundo (Joan. 18)?

(1) Eccone un' esempio recentissimo: » Dopo la seduta dell' Assemblea del 18 in cui » fu letta la relazione sulla riforma elettorale, » molti emissarii si misero a percorrere le vie » di Parigi dandone notizia e spargendo *mots* » *d' ordre* (*L' Armonia* 24 maggio 1850).

R. Indirecte: si objecta verba in sensu adversariorum essent accipienda, non solum ministris altaris, sed omnibus Christifidelibus esset penitus interdicta temporalis omnis gubernatio; siquidem nulla ibi distinctio fit inter saeculares et ecclesiasticos, ut legenti apparet. Sed directe respondemus cum celeberrimo Mamachio (*Del diritto libero della Chiesa di acquistare e possedere* etc. L. 1, c. 1, § 1, n. 8): Gesù Cristo non disse a Pilato: *il mio regno non è in questo mondo*; ma dissegli *il mio regno non è da questo mondo*: non disse *il mio regno non è qui*; ma *non è di qui* (Augustinus, *In Joann.* Et d. Thomas, *Lec.* 6 *in Jo.*)—Disse pertanto il Signore, che il regno suo non è di *qua*, vale a dire non è *da questo mondo*, perchè non ha avuto origine da cagioni mondane, o dalla elezione degli uomini, ma altronde. Nè ha mestiere di farsi forte pel valor degli uomini, ma è forte di sua ragione (Chrysost. *In Joan. Hom.*); e invece di ricevere, dà egli anzi i regni agli altri, e a' ministri loro concede consiglio, vigore e sussistenza (Chrysost. *l. cit.*) Non nega pertanto il Signore di esser egli Re in quanto anche è uomo: anzi si esprime di esserlo avendo detto, che *il suo regno non era da questo mondo*; ma diede a conoscere, che non era tal Re, quale lo pensava Pilato, cioè fatto per cospirazione de' popoli soggetti all' Imperatore (August. *l. cit.*): e che sebbene era Re, non aveva però manifestato il suo regno, mentre era venuto per essere giudicato, e morendo redimere l'umano genere ed entrar così nella gloria, e giudicare. (Augustinus, *Loc. cit.*).

Aveva dunque la podestà regia, ma non l' aveva palesata, amministrando il regno temporale (D. Thomas, *Loc. cit.*; *et* 3 *p. q.* 59. *a.* 4): tal podestà si dichiara da s. Paolo assoluta e universale su tutte le cose del mondo (ad Hebr. 11). Infatti Gesù Cristo nascendo in terra venne *nelle cose proprie*; e benchè molti nol riceverono, erano egli tuttavia *suoi* (Joan. 1); e in conseguenza avea su di essi autorità e dominio. Di lui pure leggiamo nell' Evangelio, che prima anche della sua passione *omnia dedit ei Pater in manus* (Joan. 13); e nell'Apocalisse, che *habet in vestimento et in femore suo scriptum*: *Rex Regum et Dominus Dominantium* (Apocal. 19); e di nuovo nell' Evangelio, che con due parole prostrò e la compagnia de'soldati e la turba de'ministri mandatigli contro da'Principi e da'Farisei (Joan. 18): *tantam turbam odiis ferocem* dice s. Agostino (in Joan. Tr. 92); *armisque terribilem sine telo ullo percussit, repulit, stravit.* E che disse a s. Pietro? *an putas, quia non possum rogare Patrem meum, et exhibebit mihi modo plusquam duodecim legiones Angelorum? sed quomodo implebuntur Scripturae?* Per lo che diede a divedere di aver avuto il potere, ma di non averlo voluto esercitare, perchè si aveano a compiere i divini oracoli ».

Ex quibus patet objecta verba nobis potius favere.

Tommaseo (qui in suo libercolo: *Roma e il mondo, ecc.* prohibito Decr. 20 apr. 1852, appellat ad beata tempora nascentis Ecclesiae, in quibus Clerici nihil possidebant) sic Clericum inducit respondentem Opus *La Civiltà Cattolica*, Vol. 7. 1851: « Se alcuno mi dicesse, che per fare che tutte le parti sociali e tutti i membri della Chiesa sieno in armonia, non convien ridurre alla primitiva condizione di questa i soli chierici, ma eziandio i laici, giacchè anche costoro hanno nei primi fedeli luminosissimi esempi di virtù eroica, che dovrei io lor replicare? In quei tempi di beatitudine, potrebbe obbiettarmi qualcuno, se il trono proposto ai Papi era *la croce*, l'abitazion proposta ai semplici fedeli erano *le catacombe*. Se i Vescovi e i preti *morivano* (di morte violenta, s'intende), i semplici fedeli non campavano gran fatto bene, e raro finivano nel proprio letto; chè a miriadi ne venian sospinti nell'anfiteatro per esservi divorati dalle fiere, o almen nelle carceri per esservi finiti col ferro o col capestro. Se i chierici erano poveri ed avviliti, i laici venivano spogliati de'loro beni e cassi dai loro ufficii. Anzi se nella scelta dei prischi tempi ci attenessimo agli Apostolici, i laici a quei di comunicavansi giornalmente, passavano le notti in continue preghiere, e vendute le loro sostanze, ne recavano il prezzo agli Apostoli. Perchè non s'imitano codesti esempli? Perchè gli odierni zelatori d'Italia rivolgono sempre le esortazioni al Clero, e non mai al laicato?...

Odo rispondermi finalmente, che i tempi sono mutati, e che i primitivi laici dovevano allora dare unicamente prova della loro fede in premio della quale avrebbono poi in progresso esplicati i loro diritti.—Ma questo appunto è quello che dicono i chierici in loro difesa: essersi mutati i tempi; che allora bisognava convincere il mondo della divinità della religione cristiana, e però uopo era procedere senza mezzi umani, anzi a ritroso di questi coll'eroismo dell'umiltà, della povertà, della pazienza. Cessato poi questo bisogno aver dovuto succedere lo stato normale di ordinaria provvidenza, nella

quale all'aiuto divino si accoppiasse la cooperazione umana, e che fare il contrario, è un tentar Dio: il che è vietato, come sapete: *non tentabis Dominum Deum tuum.*

Difatti qual è il più celebre e magnifico argomento per dimostrar divino il Cristianesimo? *Cristo è un Giudeo crocefisso, predicato da dodici pescatori, e nondimeno il mondo dopo tre secoli era cristiano.* La ripugnanza di questo fatto a tutte le leggi fisiche e morali dell'uomo, stante la proporzione che passa fra le cagioni adoperate per predicare e mantenere e dilatare questa religione, e l'effetto seguito del suo trionfo, è ciò che costituisce il più palpabile ed evidente miracolo. Ma il miracolo per questo stesso che è miracolo, è fatto eccezionale e transitorio; e chi volesse trasformarlo in legge ordinaria, perpetua, sarebbe matto— Dalla qual considerazione fatti ardimentosi i summentovati chierici, sapete che giungono a dire? Giungono a dire che l'esempio dei primi secoli prova tutto il contrario di quello che voi vorreste; perchè dovendosi far contraria ragione del tempo eccezionale e del tempo normale, del corso straordinario e del corso ordinario, l'essersi allora trasandati i mezzi umani, dimostra che non si debbono trasandare al presente. Altrimenti confonderebbesi l'ordinario col prodigioso, il transitorio col permanente—Oltrechè (son sempre i chierici che così parlano: io non fo che riferire) la primitiva Chiesa sebben per l'iniquità de' tempi non godesse quegli onori, quelle ricchezze, quella potenza che poi ebbe in appresso, pure non dovendosi mai tentar Dio e costringerlo a perpetuare i miracoli, giammai per parte sua essa si rifiutò anche allora a servirsi di quei mezzi naturali che la provvidenza le offeriva e passo passo andava ampliando. Laonde i primitivi Pontefici accettavano di buon grado le pingui offerte che loro facevano le matrone romane ed i patrizii che convertivansi alla Fede, servendosene a far più splendido il divin culto e meglio assicurata la sussistenza dei sacri Ministri. E appena Costantino offerì finalmente la *pingue dote al primo ricco Padre*, Papa Silvestro, quantunque Santo e come tale venerato sugli altari da tutta la Chiesa, non si fè pregare due volte per accettarla. Lo stesso dite degli altri Vescovi sparsi per tutte l'Orbe. Vedete adunque che anche gli antichi Pontefici e i primitivi chierici quantunque lieti sopportassero le privazioni, le umiliazioni, le persecuzioni, pure badando non a ciò che loro più conveniva, ma a ciò che tornava in utile più universale e più stabile della Chiesa, non ricusavano di adoperare ed ampliare mano mano a seconda delle circostanze i mezzi terreni, così volendo lo stesso Dio. E così ancora fanno nè più nè meno, chi ben consideri, i Chierici moderni. Quanto è da loro non rifiutano nè possono rifiutare i sussidii che la Provvidenza ha nelle loro mani collocati a tutela e splendor della Chiesa pronti per altro a sopportar lietamente gli spogli, gli esilii, le persecuzioni, quando a Dio piaccia di porli a tal prova. Del che non mancano recentissimi esempi, non ignorati certamente dal signor Tommaseo ».

(*G*) *Pag.* 129.

In regno Neapol. venatio et piscatio suis reguntur legibus quae videre sunt in supplem. ad Codicem novissime a Reali Typographia edito, pag. 732.

(*H*) *Pag.* 131.

Quoad thesaurum ad rem habet *Manuale forense vol.* 1, *pag.* 23: « Abbiamo detto che il tesoro trovato anche con arte nel proprio fondo appartiene per intiero al proprietario del medesimo; quindi nasce la questione di sapere chi si possa dire padrone del fondo, in quest'argomento; il dubbio nasce intorno all'enfiteuta, al vassallo, al marito, all'usufruttuario, al creditore ipotecario ed al venditore.

Per ciò che riguarda l'enfiteuta, sembra che si debba ritenere come padrone del fondo, per modo che possa acquistare il tesoro intieramente; imperocchè egli percepisce indistintamente tutti i frutti che nascono nel fondo, ed è costretto a soffrirne anche i danni quando vengono cagionati: quindi è che in diritto l'enfiteuta si dice padrone del fondo; l. 12, cod. *de fundis patrimonial.*; e vien paragonato al proprietario, per ciò gli spetta l'immunità di prestar cauzione; l. 15, princ., et § 1, *ff. qui satisd. cogan.*

Ciò che è stabilito riguardo all'enfiteuta conviene esattamente anche al vassallo, il quale vien pure nominato padrone del fondo; lib. 2, *fundor.*, tit. 8 *de investitura de re aliena facta*, versic. *rei autem.*

Questa teoria non è però applicabile ogni qualvolta si parli di creditori ipotecari o di usufruttuari; imperocchè, quantunque il creditore abbia sul fondo un certo qual diritto, nondimeno tutti sanno quanta differenza passi da questo diritto al dominio; l. 63, § ult., *ff. de adquir. rer. dom.* L'usu-

fruttuario poi paragonato al proprietario non ha alcuna specie di dominio; princ. *de her. instit.*; inoltre il tesoro non viene annoverato tra i frutti del fondo: l. 7, § 12 *solut. matr.*

Dalla massima testè adottata, cioè che il tesoro non sia un frutto del fondo, il giureconsulto Ulpiano deduce la conseguenza che il tesoro trovato nel fondo dotale non debba appartenere al marito, ma che se ne debba restituire una metà alla moglie, come se si trattasse di un tesoro trovato nel fondo altrui; dict. l. 7, § 12, *ff. solut. matrim.* Egli è vero bensì che il marito ha il dominio civile del fondo dotale, ma la moglie ritiene il dominio naturale; l. 30, cod. *de jur. dot.*, quindi è che trattandosi nel presente argomento di acquistare il dominio delle cose con un modo stabilito dal diritto delle genti o naturale, si deve piuttosto aver riguardo al dominio naturale della moglie che al dominio civile del marito.

Ci rimane ancora a parlare del venditore, se cioè questi si debba tuttora ritenere come pàdrone della cosa venduta prima però che sia seguita la tradizione, e se quindi abbia il diritto di ritenere l'intiero tesoro che si fosse trovato; in questo caso sono fra di loro a conflitto lo stretto diritto e l'equità; lo stretto diritto è favorevole al venditore, il quale prima della tradizione ritiene ancora il dominio della cosa; § 3, *instit. de empt. et vend.*; ma secondo l'equità sembra degno di maggior riguardo la causa dell'acquisitore, imperocchè questi è obbligato a sottostare ai danni ed ai pericoli della cosa a lui venduta, quantunque non gli fosse ancora stata consegnata; dict. § 3. Se adunque l'acquisitore ha l'incomodo, è giusto che abbia altresì il vantaggio; l. 10, *ff. de reg. jur.* ».

(*I*) *Pag.* 137.

Quoad testamenti confectionem in Regno Austriaco haec specialius notantur: Tribus modis testamentum fieri potest, privatim, cum testibus, et praesente judice.

1° Privatim, scribendo scilicet manu propria testamentum, et se subscribendo, et nulla requiritur necessario diei designatio, anni, et loci; cautius tamen erit si apponatur. 2° cum testibus, et *voce* et *scripto* — *Voce*, verbis scilicet, ultimam declarando voluntatem coram tribus testibus, quorum si unus e vita migret, duorum sufficit testimonium; invalidum esset testamentum, si unus lantum testis superesset. — *Scripto*, et nomen suum propria manu testator scribet, et coram tribus legitimis testibus, quorum duo saltem sint praesentes simul, declarare debet scriptum illud ultimam suam continere voluntatem; insuper opus est, ut singuli tres, testes vel intus, vel extra, semper tamen ipsi documento se ut testes ultimae voluntatis subscribant. Quod si testator scribere nesciat, aut nequeat, aut nolit praeter relatas formulas, signum crucis ab eo est supponendum coram tribus testibus simul praesentibus. Quod si legere nesciat, aut nequeat, necesse est etiam ad validitatem, ut testamentum ab aliquo ex testibus coram aliis legatur, et declaret testator illud suae consentaneum esse voluntati.

NB. Cautum erit si unus ex testibus testatoris nomen scribat notando id egisse ex ejus mandato, sed non requiritur ad validitatem.

3° Praesente judice, vel voce, vel traditione testamenti clausi, saltem a testatore subscripti.

Praeter judicem requiritur etiam persona publica judiciali fungens officio, et hac deficiente, requiruntur duo testes. Quoad ad ius civ. Neap. vid. art. 892 et seq.

(*J*) *Pag.* 140.

D'aprés ce sentiment (audiatur *Gousset*), le donataire ou légataire qui est en possession des objets qu'on lui a donnés ou légués sans observer les formalités prescrites par la loi, peut les conserver en sûreté de conscience; mais les héritiers du donateur ou testateur peuvent également, en conscience, refuser d'exécuter les dispositions de leur auteur, en faisant casser, au besoin, le testament ou l'acte de donation. Dans cet état de choses, à quoi s'en tenir? Voici ce que nous pensons pour la pratique, modifiant l'opinion que nous avons émise dans nostres *Conférences d'Angers:*

1 Un curé, un confesseur étant consulté si on peut en conscience recevoir des héritiers du testateur, ou conserver un legs ou un don nul par défaut de forme, répondra qu'on le peut certainement... — 2 Consulté par les heritiers s'ils sont obligés en conscience d'accomplir les volontés bien connues du testateur, il leur conseillera de les accomplir, ou de traiter à l'amiable avec le légataire; mais il évitera de leur en faire une obligation, de crainte d'aller trop loin; à moins qu'il ne s'agisse d'un legs pieux, et qu'on n'ait des fortes raisons de croire que le testateur n'a fait ce legs que pour réparer une injustice, ou satisfaire au de-

voir de l'aumône envers lo pauvres, pour lesquels il n'aurait pas fait, pendant sa vie, ce qu'il était obligé de faire, de l'aveu de ceux qui l'ont connu; — 3 S'il est consulté sur les donations manuelles, accompagnées ou suivies de la délivrance des choses qui en sont l'objet, il répondra qu'elles sont valables. On suppose qu'elles n'excèdent point notablement la quotité disponible, et qu'elles ne sont point faites en fraude de la loi, qui défend de donner à un incapable (*Theol. n.* 796).

Anatolius (addit Gury), confecto testamento olographo, moritur antequam subscribere potuerit. Sabinus haeres nominatus in hoc testamento, subscriptionem testatoris tam bene simulat, ut vere ab ipso confecta visa fuerit. Attamen, cum suborta fraudis suspicione, testamentum ad judiciale forum fuisset delatum, a judice validum declaratum fuit. Quid judicii? — R Sabinus ad restitutionem tenetur, quia per fraudem legatum sibi vindicavit; fraude enim remota, certo per sententiam ab haereditate exclusus fuisset. Sententia igitur Sabino favere non debet, cum falso facto innitatur.

(*K*) *Pag.* 144.

Reciprocitatis conventio in regno Neap. inita fuit cum Danimarca 6 apr. 1748 et 15 jun. 1846, cum Rep. Americae septemtrionalis 1 jun. 1846, cum regno Belgico 15 sept. 1845, cum Assia-Hombourg 22 nov. 1843; ceterum hujusmodi conventiones quotidie ineuntur.

(*L*) *Pag.* 148.

V. Scotti, *Teoremi di politica cristiana*, *par.* 4, *Teor.* 3 (*et Teor.* 4) ait: « Gli avversari ben conoscendo, che il volgo, cui vogliono imporre, si lascia facilmente abbagliar dalle parole, e che sul nostro proposito le più opportune a destare una dispiacevole idea sieno le *mani morte*, di queste appunto hanno abusato, ripetendolo continuamente ne'libretti, ne'fogli, nei discorsi al popolo, per indurlo a non più donare cosa alcuna alla Chiesa, ed a condannare come effetti della barbarie le donazioni che la veneranda antichità avea consagrate.

Ma qual cosa può trovarsi, che sia più ridicola di cotesto abuso? Forse sono *mani morte* nel senso che non mettono a buona coltura i fondi? ma noi abbiamo il contrario. Forse s'intenderà, che non ne circoli il prodotto fra il popolo, o che lo Stato ed i poveri non ne ricevano gagliardi soccorsi? anzi avviene l'opposto. Forse vorrassi dire, che le *mani* degli ecclesiastici sieno *morte* nel senso d'inutili al popolo: ma noi poc'anzi abbiam ragionato e altrove, del vantaggio che recano alla società. Forse que'beni periscono, come perisce una nave nel naufragio, un bosco nell'incendio, un esercito in una disfatta? ma quale idea più assurda? Gli ecclesiastici formano una parte sempre viva, energica, ragguardevole della società cristiana; e quindi i suoi beni si godono sempre dal *pubblico*, se a questo nome si attacchi la nozione, che gli conviene (S. Augustinus, *De civ. Dei l.* 2, *c.* 21) Che importa al pubblico, che i fondi sieno in una classe, o in un'altra, se il loro prodotto non si scema, e se circola incessantemente?

Sia lungi dunque ogni odiosa idea dal titolo di *mani morte*, e si considerino dette così, perchè a capriccio non debbono dilapidare le robe, che sono consagrate al culto divino (*Extrav. Ambitiosae, de reb. Eccl. non alienandis*) ».

(*M*) *Pag.* 150.

In Regno Sabaudiae 17 jun. 1851, sub poenis statutis et haereditas consignanda est, et taxa R. Ærario solvenda.

(*N*) *Pag.* 155.

Fideicommissa plerique hactenus defendunt, et novissime Orioli, cujus videre sunt *opuscoli pol. ec. Op.* 1: *de' fidecommessi*, e *dell'aristocrazia*. Item Solaro della Margherita, *avvedimenti politici* cap. V. et XX.

(*O*) *Pag.* 166.

Hic audiendus Gousset. « Qui si presenta una questione: Pietro è possessore di buona fede d'una cosa che non gli appartiene: egli la possiede come *sua* tutto il tempo richiesto per prescrivere. Paolo, suo figlio e suo erede presuntivo, conoscendo perfettamente che questa cosa non appartiene a Pietro, non l'ha avvertito per tema d'interrompere una prescrizione, onde sperava d'avvantaggiarsi un giorno. Pietro muore, e Paolo nella sua qualità d'erede universale, raccoglie con la successione il fondo che il padre aveva prescritto. Può egli conservarlo senza ingiustizia? — Non ci ha dubio, a nostro avviso, che non possa conservarlo, non in virtù della prescrizione, perchè non è desso che ha prescritto; ma in virtù del suo titolo d'erede, che gli dà un diritto reale sopra tutti i beni da suo padre legittimamente acquistati. Egli ha peccato contro la

carità non avvertendo nè suo padre nè la persona contro la quale correva la perscrizione; ma non ha peccato contro la giustizia. E il padre, divenuto patrone e proprietario del fondo che ha prescritto, ha potuto trasmetterlo a suo figlio, come avrebbe potuto trasmetterlo ad un estraneo, sia a titolo lucrativo, sia a titolo oneroso. Non si obbietti la mala fede del figlio; essa non ha potuto viziare il possesso del padre, il quale era di buona fede; essa non ha per conseguenza potuto impedire la prescrizione. Hoc negant alii.

Un' altra questione. Un minore può egli prescrivere con un possesso di buona fede? Lo può, perchè la prescrizione decorre a merito di tutti coloro che, in buona fede, posseggono civilmente, con un titolo traslativo di proprietà, reale o presunto — Ma divenuto maggiore potrà egli conservare i beni che ha prescritto di buona fede, nel caso che il tutore fosse stato di mala fede? Pensiamo che possa conservarli, poichè ha in suo favore il titolo d'una prescrizione leggitima: la mala fede del tutore non può nuocere ai diritti che il minore ha dalla legge. Se, durante la sua amministrazione il tutore ha danneggiato un terzo, egli solo debbe starne pagatore ». (*Theologia Morale num.* 721).

(*P*) *Pag.* 180.

Jam a saeculo quaestio est inter Jurisconsultos et Æconomistas. *I primi*, scribit Pagnini, *non conoscono altro valore* (nelle monete) *fuori di quello arbitrario imposto loro nominalmente dalla pubblica autorità senza riguardo alla sostanza, ed alla bontà intrinseca delle medesime* (*Saggio sul giusto prezzo delle cose* p. 2). Hinc Theodosius, Cod. l. 9. t. 23 in lege: *Quicumque*, ait: *pecunios nulli emere omnino fas erit, nec vetitas contrahere; quia in usu publico constitutas pretium oportet esse, non mercem* — At aeconomistae moderni e contrario, si paucos cum Jenuensi excipias, docent *che il metallo ridotto a moneta è vero corpo e merce effettiva, e non semplice rappresentante, equipollente, o surrogato delle cose fungibili; e che presenta perciò non un solo ente immaginario ma sibbene una vera e reale compensazione pel valore delle cose utili e necessarie all'umana vita.* Ita Carli, *Delle Monete.*

Haec quaestio eo tendit, utrum nempe sit habenda etiam ratio valoris intrinsici pecuniae, an vero tantum illius quod repraesentat, Vid. etiam Biblia di Venee, V. 1 Dissert.: *Antichità delle monete.*

(*Q*) *Pag.* 198.

Ex Bulla piana hae sunt conditiones praecipuae ad censum: — ut res, in qua constituitur census, sit immobilis, frugifera e certis finibus nominatim designata; — 2 ut census fiat in numerata pecunia, et publico instrumento; — 3 ut non solvatur anticipate; — 4 ut nulla conventio fiat obligans ad casus fortuitos; — 5 ut nullum sit pactum auferens, vel restringens facultatem alienandi rem censui suppositam: quae si sit vendenda, dominus census est praeferendus et per mensem expectandum; an velit uti optione. Item nulla pacta omnia adversus morosum census debitorem: item pacta novi census: item pacta continentia solutiones onerum ad eum spectare, ad quem non pertinet; — 6 ut re pereunte et census pereat, vel pro rata, prout res perit; — 7 ut censitor non possit pretium unquam repetere, et contra possit censuarius semper redimere censum, facta denuntiatione per bimestre; — 8 denique ut pretium semel constitutum neque minuatur neque augetur.

Quae omnia tum ad inducendam contractus aequalitatem, tum ad avertendam usurae suspicionem constituta sunt: ubi notandum: 1 quod si pacta in censu repugnant illius substantiae, census nullus evadit; nisi clausula sit contractum intelligi semper constitutum ad formam Bullae Pianae (tunc pacta habentur uti non apposita, si non sint executioni mandata): 2 quod haec Bulla quoad omnia apud omnes non viget; alibi enim ea recepta non fuit; alibi vero abiit in desuetudinem, et hoc evenisse plures dicunt de Regno Sabaudiae ex quo, nemine reclamante, novus Codex per tot annos inductus est — V. Bouvier, *De censu* — Liguori, *Opus Mor. l.* 3 *nn.* 848 etc. Hanc Bullam ex nostris illustravit *Borellus.*

(*R*) *Pag.* 205.

Pecunia hodie est ferme sola mutui materia. Egregie pro more suo Taparelli: « L' essenza della moneta consiste nell' indicare (*monere*) e trasportar un valore..... L' impossibilità di perfezionar il commercio per mezzo della semplice permutazione di altre cose equivalenti, ha fatto o nascere o adottare l' uso di questo *veicolo* presso tutte le nazioni commercianti, e la duttilità, la durezza, la divisibilità, il pregio del metallo hanno raccomandato codesta materia come più atta d' ogni altra a ricevere e ritenere il segno dei valori trasportati,

e ad esprimerli esattamente nei varii gradi di quantità e qualità. Quindi si vede in che consista l' uso della moneta: se dovessi col valor delle mie case, delle mie terre contraccambiare una derrata nelle Indie, dovrei portare colà le mie terre, le mie case: col comodo della moneta che io ricevo vendendo in Europa i miei fondi, ne trasporto nelle Indie in poco volume il valore, e rimettendo colà questo valore al negoziante, ne ricevo altrettanto in derrate. L'uso dunque della moneta in questa qualità di *moneta* tutto si riduce a passare da una ad una altra mano in contraccambio dei valori ricevuti. Ben potrò, se io voglio, farne dei medaglieri, o struggerla per trasformarla in mobili e utensili; ma allora le userò qual *medaglia* o qual *metallo*, non già qual *moneta;* l' uso della moneta è *passare* trasportando *valori*.

Ciò posto è facile inferirne, che il *prestito di moneta*, è prestito... di cosa che coll'usarla si perde, giacchè facendola passare in altrui mano per contraccambio di un valore che egli mi cede, è chiaro che io la perdo, nè posso più restituirla *identicamente* a colui che me la imprestò: che se dovessi restituirla *identicamente*, dovrei non usarla, e il prestito ricevuto a null'altro mi varrebbe in qualità di *moneta*, se non a caricarmi di inutil metallo ». (*Saggio teoretico*).

(S) *Pag.* 214.

Ita sentit cl. Taparelli in percelebri suo Opere, *Saggio teoretico V.* 1, ad rem ait: « Se il commercio è un vero bene, egli è chiaro dover la società concorrere a prosperarlo, epperò aver diritto ad usarne i mezzi. Or qual è il mezzo per prosperar il commercio, vale a dire il movimento dei capitali? Egli è far sì che i capitali dalle mani che li terrebber giacenti passino agevolmente in mano di chi vuol impiegarli: agevolar i prestiti, ecco il mezzo di prosperar il commercio... Ma come agevolarli? obbligherà ella (la società) i capitalisti a spogliarsi dei capitali per avvantaggiare i negozianti? sarebbe questo evidentemente contrario alla legge fondamentale del civico operare... Dunque ricorrerà a' mezzi indiretti facendo sì che il vantaggio personale induca i privati a concorrere colla facilità dei prestiti al ben comune; potrà dunque la società promettere a chiunque vorrà far prestiti un qualche vantaggio che lo ricompensi del bene, che egli reca al pubblico...

« Or dunque d' onde trarrà ella i fondi a tal premio o compenso che dir lo vogliamo? Qual cosa più giusta che imporre agli individui, in cui vantaggio principalmente ridonda il prestito, una tassa proporzionale al vantaggio medesimo ?... Così ella usa, generalmente, per tutto altrove: i bolli, i registri, i giudizi, le ipoteche e tanti altri argomenti di pubblica protezione ai contraenti, vengono in gran parte pagati dai contraenti medesimi; le strade si mantengono coi pedaggi dei viandanti, le truppe colle contribuzioni dei popoli difesi ecc. Quando dunque la società, bisognosa di sussidio a promuovere colla pubblica sua provvidenza i prestiti, ne addossa la tassa al mutuatario, ella si conforma alle leggi della più esatta equità; e questa tassa non è già frutto del danaro imprestato; ma pubblico premio destinato a promuovere i prestiti..., ricompensa del bene recato al pubblico.

Niuno dunque sarà, che metta in dubbio se sia lecito accettar questo premio: chi rende un servigio alla società può accettarne il compenso; nè perchè il servigio è a lui agevole, è egli però obbligato a rifiutar il compenso corrispondente. Egli vi ha acquistato il diritto al momento che ha eseguito ciò che la società chiedea; appunto come, per modo d'esempio, avrebbe diritto alla ricompensa promessa a chi netta le vie, anche colui che ne raccogliesse la immondezza per concimarne i suoi campi: è forse meno utile al pubblico l'opera sua, perchè egli sa trarne anche il vantaggio suo proprio? »

(T) *Pag.* 214.

Quomodo ergo (instabit fortasse quispiam) *cum his Decretis poterit conciliari celebris Encyclica Benedictina:* Vix pervenit ad aures? *in hypotesi verae contradictionis, nonne potius Bullae adhaerendum, quam Decretis posterioribus* ?

Negamus *suppositum*: haec nempe objectio supponit Benedictum XIV directe vel indirecte controversiam circa usuras in Scholis pendentem praedicta Encycl. definivisse, et ejus definitioni adversari responsa posteriora ss. Congregationum: atqui hoc est falsum. Sapientissimus enim Pontifex tantum abfuit a tali definitione ferenda, ut anno 1746, id est vix vix post editam anno praecedenti suam Encyclicam permiserit Romae sub ipsis oculis suis in lucem typis edi, imo et sibi dedicari Opus Scipionis Maffei Veronensis cum titulo: *Sull' impiego del danaro*, ubi thesim ipsam aperte tuetur, quam adversarii supponunt in Encyclica illa fuisse proscriptam. Hoc adeo verum est, ut etiam post Benedictum XIV

thesis ipsa fuerit adhuc apertissime in scholis Catholicis propugnata, et adhuc a compluribus propugnetur, sciente et non reclamante Sede Apostolica, uti videri potest in libris 1 Bolgeni (s. Poenitentiariae Theologi), *Dissert. sopra l' impiego del danaro e l'usura*—2 Mastrofini, *Le usure libri tre* Romae sub Pio VII— 3 Card. De la Luzerne, *Sur le prêt de commerce* — 4 Rolando, *Osservazione sull' usura*, aliorumque plurium. Quis autem credat tot Auctores catholicos, et quidem tam magni nominis, voluisse thesim tueri, quae jampridem tam expresse et apposita Bulla fuisset a Benedicto XIV proscripta? Hinc s. Poenitentiaria interrogata ab Episcopo Veronensi: *an Confessarius ille possit absolvi, qui licet Benedicti XIV et aliorum Summorum Pontificum de usura definitiones noverit, docet ex mutuo divitibus aut negotiatoribus praestito percipi posse praeter sortem lucrum quinque pro centum etiam ab iis, qui nullum omnino alium praeter legem civilem titulum habent mutuo extrinsecum*; aperte respondit sub die 14 augusti anno 1831, *Confessariam illum non esse inquietandum, quousque sancta Sedes definitivam decisionem emiserit, cui paratus sit se subjicere, adeoque nihil obstare ejusdem absolutioni in Sacramento Poenitentiae* (V. Coll. cit.).

Hoc clarius patebit, si objecta Encyclica attendatur; in ea enim ne dum damnetur titulus legis, de quo tunc primum exorta fuit controversia, imo potius aperte declaratur, quod de illo nullus sermo instituitur: sic legitur § 6: *de contractu autem, qui novas has controversias excitavit, nihil in praesenti statuimus*: «Da tutto questo (scite observat cl. Auctor Operis, *Dissertazioni di un Can. Poliziano* etc.) ne risulta necessariamente che tutte le sentenze della S. Scrittura, dei Padri, dei Concilii, dei Canoni, dei Pontefici sono da applicarsi fermamente e sicuramente al mutuo e alle usure definite per tali nella Enciclica; ma quanto al contratto controverso e ogni altro contratto sull'uso dei denari per tempo e prezzo certo fatto nei debiti modi e circostanze, non esigenti il *mutuo nudo e semplice*, o non banno luogo o rimangono almeno divise e sospese, e non sicure sul potervisi applicare o no; perocchè per la definizione stessa di Benedetto... il *nihil statuimus* è evidentissimo che tali contratti non sono identici, a meno pienamente e con esclusione d'ogni dubbio al mutuo nudo e semplice descritto, e dato a riconoscere per tale da esso Pontefice nella Chiesa ».

(*U*) *Pag.* 226.

Quoad sortitionem publicam, vulgo *regio lotto*, v. Petitti, *Del giuoco del lotto considerato ne'suoi effetti morali, politici ed economici*, Torino, 1853: en hujus operis capita: *il monte di Pietà; La vigilia dell'estrazione; il banco del giuoco la sera della chiusa; L'estrazione; La vincita; Il giuocatore deluso; La famiglia del giuocatore. Il giuocatore in carcere... allo spedale... al manicomio; il giuocatore suicida.* « Degno della più severa avvertenza (ait cap. 8) è il contegno tenuto dai Sommi Pontefici riguardo al lotto... Custodi della morale evangelica, le decisioni loro su di essa fondate hanno per tale rispetto un ben maggior peso; perocchè *debbono a giusto titolo servir di norma ad ogni Stato che professi la cattolica credenza.* La Chiesa Romana fu mai sempre molto sollecita nell' indirizzare co' più savi insegnamenti i popoli che ne dipendono ai principii della morale cristiana, e le sue direzioni meritano a buon diritto quel rispetto e *adesione* che competono al Vicario di Cristo quaggiù ».

Et Diar. *Armonia* 1853 n. 63 ad rem addit: « I sommi Pontefici non sì tosto cominciò a dilatarsi il giuoco del lotto nel secolo XV, e XVI, che lo proibirono ne' loro Stati (ut Alexander VII, Innocentius XI, XII, Clemens XI, et maxime Benedictus XIII). Ma vedendo che l' ardore del giuoco invece di spegnersi s' infiammava e che i giuocatori correvano agli stati vicini in cui era aperto il giuoco; che parecchi milioni perciò uscivano dallo Stato senza alcun compenso ed irreparabilmente; che la proibizione non serviva che ad aumentar la colpa, revocarono le loro proibizioni; (uti Innoc. XIII, Clem. X et XII).

E volendo ripare a'danni materiali, dopo aver riparato gli spirituali, vollero restituire al popolo con una mano, ciò che ne ricevevano col giuoco dall'altra. Quindi decretarono, che tutto il prodotto, fino ad un baiocco, fosse distribuito in elemosina. Per tal modo, più da padri che da principi, accondiscendono alla cieca frenesia del popolo, che ad ogni costo vuole riempiere gli scrigni del fisco, tornandogli a restituire ciò che pazzamente volle dare.

Ma, e non sarebbe meglio non fomentare questa frenesia del popolo, ed abolire il giuoco? — Certo che sì; e chi ne dubita? Ma per ciò fare bisogna, o che il popolo non esca più dello Stato a giuocare, qualora il Pontefice abolisse il giuoco. Ovvero che i principi, limitrofi particolarmente, aboli-

scano anche essi il giuoco. Ora, nè l' uno nè l'altro sta nelle mani del Pontefice. Tocca a' detrattori del governo pontificio, procurare o l' uno o l' altro ».

(V) *Pag.* 229.

Notandum ex iure civili commercii quae magis ad praxim conducere possunt.

Art. 109 habet: La lettera di cambio è tratta da un luogo su di un altro. Essa contiene — la data; — la somma da pagare;— il nome di colui che dee pagare;—l' epoca ed il luogo in cui il pagamento dee effettuarsi; — la valuta somministrata in monete, in mercanzie, in conto, per credito, o in qualunque altra maniera.

Essa è all' ordine di un terzo, o all' ordine del traente medesimo. Debbe esprimere, se essa è per 1ª, 2ª, 3ª, 4ª, ecc.

Art. 110. Una lettera di cambio può esser tratta su di un'individuo, e pagabile al domicilio di un terzo.

Essa può essere tratta per ordine e per conto di un terzo.

Art. 113. La firma di lettere di cambio fatta da donne maritate, o non maritate che non esercitano negozio o mercatura pubblica, non conta, a loro riguardo, che come semplice promessa soggetta a tutte le disposizioni delle leggi civili: salvo il diritto rispettivo delle parti, a'termini dello articolo 1266 delle dette leggi.

Art. 114. Sono riputate semplici promesse tutte le lettere di cambio contenenti supposizione, sia di nome, sia di qualità, sia di domicilio, sia de'luoghi donde esse sono tratte, o ne' quali esse sono pagabili.

TRACTATUS SEPTIMUS

De restitutione

Hactenus de Virtute Justitiae : quid si ejusdem praecepta violari contingerit? quid si *meum* illud et *tuum* fuerit perturbatum? Justitia tunc non amplius habetur, nisi res in pristino statu vel ad aequalitatem vel eo saltem meliori, quo poterit modo, reponantur. Id vero *restitutionis* vocabulo solet in Scholis indicari: *restitutio*, inquit Angelicus, *est reparatio inaequalitatis existentis in rebus* (1). Hinc Tractatum *De Justitia et Jure* sequitur hic alter, *De Restitutione*. Ut autem omnium virtutum moralium satis apta notio habeatur, in fine una erit Appendix duobus capitibus inclusa, quorum primum erit *de justitiae filiabus*, alterum *de ceteris virtutibus cardinalibus*. Sed quaedam praemittenda.

PRÆLUDIUM

Q. 1. *Quid est restitutio?*

R. Restitutio, quae nihil aliud esse videtur, quam iterato aliquem statuere in possessionem vel dominium rei suae, potest sic breviter definiri, ut sit *juris alieni redintegratio*. Communiter autem definiri consuevit: ***actus justitiae commutativae*, *quo vel res accepta suo domino redditur*, *vel damnum injuste illatum compensatur*** (2).

Dicitur 1 ***actus justitiae commutativae***, ut indicetur ex sola justitiae commutativae violatione oriri obligationem restitutionis; — 2 *quo vel res accepta suo domino redditur:* unde supponimus rem, quae redditur, jam antea propriam illius, cui redditur; — 3 *vel damnum illatum compensatur*; quia damnum alicui inferre perinde est ac ejusdem jus violare, seu aliquid e rebus suis auferre; — 4 *in uste*; nam si damnum fuisset illatum ob causam justam, v. g. ob justam vitae propriae defensionem, nulla esset obligatio compensationis (3). Item est,

(1) 2. 2. q. 62. a. 1.

(2) Restitutio differt a *solutione*, quae fit ad praecavendam injustitiam; a *satispassione*, quae sustinetur ad obediendum justitiae vindicativae: a *satisfactione*, quae datur ad personales offensas solvendas. Nam restitutio supponit violationem juris alieni.

(3) V. Liguori, *Op. Mor.* l. 3. nu. 547. *et seqq.*

si quis in sui damnum plene consentiat, et valeat consentire; nam scienti et volenti nulla fit injuria. Dicimus *si plene consentiat:* ex quo capite qui crumenam dat latroni, adhuc patitur injuriam; non enim nisi repugnans consentit. *Si valeat consentire*, secus enim esset si lege aliqua impediretur; hinc minor libere consentiens in donatione suorum bonorum patitur injuriam; quia lex obstat, ne possit jus suum cedere (1).

Q. 2. *Quantanam est restitutionis obligatio?*

R. Tanta est restitutionis obligatio, ut vel *in re* vel *in voto* necessaria omnino sit ad salutem iis, qui graviter aliorum jus laeserunt. Hinc Ezechiel ait, quod tunc tantum vita vivet et non morietur impius, si *et egerit poenitentiam a peccato suo, fecerit que judicium et justitiam*, *et pignus restituerit ille impius rapinamque reddiderit* (2). Et Apostolus: *reddite...omnibus debita* (3). Vel ipsa natura clamat suum cuique tribuendum, et nemini faciendum quod nobis fieri nolumus — Dicimus: vel *in re* vel *in voto;* nam qui absolute nequit restitutionem peragere, excusatur quidem actu a restitutione *in re*, cum nemo teneatur ad impossibile, non tamen a restitutione *in voto*, id est a proposito restituendi cum poterit: secus ipse retineret adhuc affectionem malam ad rem alienam, et sic versaretur in peccato habituali Quare d. Augustinus proferens ea notissima verba in jure canonico relata (4): *non remittitur peccatum*, *nisi restituatur ablatum*, addebat: *cum restitui potest* (5).

Praeceptum de restitutione facienda, *quamvis secundum formam sit affirmativum, implicat tamen in se negativum praeceptum, quo prohibemur rem alterius detinere* (6); ideoque semper urget, adeo ut qui non potest hic et nunc restituere, teneatur quod in se est facere, ut quam primum possit; qui enim semper obligatur ad finem, is etiam ad media. Hinc peccat qui impensas superfluas in ludo, in mensa, in habitu, in itineribus, in libris, in pretiosa supellectili etc. resecare non curat, ut debitis suis satisfaciat.

Q 3. *Quaenam vera restitutionis origo, seu radix?*

R. 1. Restitutionis radix generalis atque remota non est nisi violatio justitiae commutativae. Sane nulla est restituendi obligatio, nisi violetur jus strictum alterius; atqui jus strictum alterius non violatur, nisi per violationem ipsius justitiae commutativae. Quapropter laesio tam justitiae legalis, quae respicit jura legum et poenas, quam justitiae distributivae, quae respicit merita personarum, *per se* non obligat ad restitutionem (7). Non 1 violatio *justitiae legalis*; quia jus reipublicae in subditos non est directe in illorum personas aut operationes; sed in publicum bonum, ad quod quisque concurrere debet. Non 2 violatio *justitiae distributivae;* quia ex Angelico, munera et officia in societate primario instituta non sunt in praemium meritorum, sed in publicum bonum: unde jus, quod habent digni, est jus dignitatis in voluntate reipublicae fundatum, non jus strictum fundatum in proprietate — Diximus *per se;* nam per accidens etiam ex violatione justitiae tum legalis tum distributivae, imo et vindicativae obligatio restituendi oritur, scilicet quando iis ob pactum explicitum vel implicitum justitia commutativa consociatur. Sic superior qui indigno atque reipublicae noxio confert beneficium non violat quidem jus strictum dignioris, ideoque nihil debet ipsi restituere, quia illi superior non aufert quod suum est (beneficium enim nonnisi per collationem fit suum); violat tamen jus strictum societatis, et damnum eidem infert, quod reparare tenetur nam stricto jure tenetur detrimentum a societate avertere, cum ideo sit constitutus superior et stipendium accipiat (8).

R. 2: Proxima radix et specialis duplex adsignatur: 1 *res aliena inculpabiliter accepta*, cui adnectitur obligatio restituendi *ex contractu* vel *quasi-contractu;* 2 *res aliena culpabiliter accepta*, cui adnectitur obligatio restituendi tum *ex injusta detentione*, quae est virtualis ac quasi continuata acceptio; tum *ex injusta damnificatione*. Aliquem enim damnificare in rebus suis idem est aliquid ab eo subtrahere, licet talis subtractio sit ipsi subtrahenti prorsus inutilis — Attamen plerique claritatis gratia adsignant longe plures radices hu-

(1) V. Lyonnet, *De Just. et Jure.*
(2) Cap. 33. (3) Rom. 13.
(4) C. l. *Si res alien. caus.* 14. q. 6.
(5) Ep. 154, alias 54. c. 6.
(6) D. Thomas, 2. 2. q. 62. a. 8.
(7) Quamvis sit peccaminosa ob acceptationem personarum; cum apud Dominum nulla sit distantia personarum, ut legitur Deuteronomii cap. 1.
(8) Sic restituere tenetur magistratus vel judex, qui propter gravem negligentiam in puniendo causa est, cur privati vel communitas grave damnum patiantur; quia tunc non tantum est officii praetermissi reus, sed etiam violati contractus, quo se implicite ad damna subditorum praecavenda obligavit.

jusmodi; sed omnes in duabus illis, nostra quidem sententia, continentur (1). Nam tot sunt radices proximae restitutionis quot sunt primariae species laesionis juris alterius; atqui quae tantum sunt primariae species laesionis juris alterius, scilicet laesio materialis, cui respondet obligatio ex re aliena inculpabiliter accepta, et laesio formalis, cui respondet obligatio ex re aliena accepta culpabiliter. Vel ipsa lex ac judicis sententia uni ex his innititur, cum aliquem restituendum adstringit: et haec duplex radix tantum ab ipso Angelico innuitur, qui notat rem unius haberi posse ab alio dupliciter: *vel nempe per voluntatem ejus, ut in deposito; vel contra voluntatem ejus, ut in furto* (2).

DISPUTATIO PRIMA

DE RESTITUTIONE IN GENERE

CAPUT PRIMUM

DE SUBIECTO RESTITUTIONIS

Q. *Quodnam est subjectum restitutionis?*

R. Subjectum restitutionis est ipsa persona, quam restitutio afficit. Duplex est: activum unum, et est persona quae ad restitutionem tenetur; passivum aliud, et est persona cui restitutio ipsa peragenda est. Persona vero quae ad restitutionem tenetur, vel rem accipit inculpabiliter, et dicitur *possessor bonae fidei*; vel accipit aut retinet dubitans, num res sit sua necne, et dicitur *possessor dubiae fidei*; vel accipit et retinet culpabiliter, et dicitur *possessor malae fidei*.

Articulus. I. — *De eo qui ad restitutionem tenetur.*

Q. 1. *Ad quid tenetur possessor bonae fidei?*

R. Possessor bonae fidei tenetur statim ac cognoscit rem non esse suam, illam domino reddere si adhuc retineat, et nisi eam legitime praescripserit; quia res semper clamat ad dominum, ac nemo debet cum alterius jactura locupletari. Si vero rem non amplius retineat, distinguendum est: vel inde factus est ditior, puta quia eam cum alia re commutavit; vel non factus ditior, puta quia eam consumpsit, quin ideo pepercerit rebus suis — Si non est factus ditior ad nihil tenetur; quia alienum nec in se nec in aequivalenti possidet. Si vero ditior factus est, restituere tenetur in eo, in quo talis effectus est, quia in hoc aequivalenter retinet alienum. Hinc qui vestem alterius, bona fide credens esse suam, portaverit, si postea dominus compareat, tenetur eam restituere, et insuper solvere quantum attrita est, si aliam vestem aequalis valoris attrivisset. Item qui apud amicum de re furtiva coenavit, tantum restituere debet, quantum de propria coena pepercit (3).

Hic tamen notandi sunt ex iure civili duo casus, qui aequitati sunt consoni, cum faveant humano commercio, bono publico ac possessionum tranquillitati; ideoque probabilius tenent etiam in conscientia, ut communiter docent cum Bouvier, Carriere, Gousset, Gury, Vernier etc. En primus: *il semplice possessore fa suoi i frutti* (ergo non tantum industriales, verum et naturales, civiles, ac mixtos etiam qua parte sunt naturales; modo jam percepti sint, id est separati a radice), quando possegga in buona fede...art. 474 (4). Ergo qui bona fide alienum fundum possidet, tenetur quidem fundum suo domino restituere, non vero fructus inde perceptos; hos non debet nisi a die judicialis petitionis a domino factae. En secundus: *se l' attuale possessore* (utique bonae fidei) *della cosa rubata o perduta, l' ha comperata in una fiera o mercato, ovvero all'occasione di una vendita pubblica,*

(1) Sex nempe adsignant: 1 est res aliena existens in se, vel in aequivalenti, sed sine culpa: puta si invenias inter tuas alienam gallinam; 2 est injusta acceptio, ut si quid habeas furto; 3 est injusta damnificatio; 4 est contractus vel quasi contractus: quidquid enim fit contra contractum vel quasi-contractum, fit contra justitiam commutativam; 5 est justa lex, ut est per se lex tributorum; 6 est judicis sententia justa.

(2) 2. 2. q. 62. a. 1, et 6.

(3) In dubio, an sit factus ditior, ad nihil tenetur et perseverante dubio, post diligentem inquisitionem: quia tunc possessio stat pro libertate. Liguori, *Op. Mor.* l. 3. n. 706.

(4) Cod. Alb. Art. 453 — C. A. civ. 330 — C. G. 549 — C. P. 575 — C. M. 639.

o da un mercante venditore di simili cose il padrone originario non può farselo restituire, se non che rimborsando al possessore il prezzo, che gli è costata art. 2186 (1).

Quid (quaeres) *si possessor bonae fidei rei alienae eam jam donaverit, vel vendiderit?*

R. Ad 1: Si rem alienam donando rebus suis pepercit, id est si quid aliud certe dedisset, casu quo rem illam non habuisset, utique debet restituere id, in quo suis pepercit. Secus ad nihil tenetur ratione justitiae: attamen ratione charitatis, si commode id praestare poterit, tenetur monere donatarium, ut rem domino suo reddat; vel dominum, ut ita rem suam recuperare valeat.

R. ad 2: Cum distinctione: vel dominus rem suam ab emptore postulat, vel non. Si 1, venditor tenetur domino cedere vel pretium quo res vendita fuit, si solutum; vel actionem qua illud dominus sibi vindicare valeat, si nondum solutum art. 1334 (2); unde si tu bona fide equum habueris a Petro et illum vendideris Paulo, sed postea equus cognoscatur esse Joannis, eoque illum repetente a Paulo, Paulus repetat a te, tu teneris vel pretium ei restituere, vel ei actionem cedere, quam habes in Petrum, ut tibi solvatur.

Si 2, alii cum Lyonnet asserunt, venditorem restituere debere pretium quod a rei alienae venditione percepit, modo pretium illud bona fide non consumpserit; nam tunc rem alienam non quidem in se habet, sed habet in pretio, quod rem repraesentat eique subrogatur. Attamen alii cum Salmanticensibus tuentur, quod si res a domino non postuletur, nulli tenetur venditor restitutionem facere: neque etiam tenetur monere dominum, ut dicit Lessius, aut indicare emptori, quod res sit aliena, si post venditionem bona fide peractam id venditor resciscat et non possit amplius pretium quo ipse rem emit, recuperare; quia cum rem alienam amplius non habeat, nec sit causa cur dominus re sua privetur non tenetur cum magno suo damno curare, ut dominus illam redipiscatur (3).

An (quaeres) *bonae fidei possessor possit repetere impensas in aliena re factas?* Impensas aliae sunt *necessariae*, sine quibus res servari nequit, aliae *utiles* quae rem meliorem reddunt; aliae *voluptuariae* quae rem exornant. Porro impensae necessariae a domino compensandae sunt, si res erat infructifera: secus si fructus reddat, quia tunc possessor bonae fidei sat compensatur ex perceptis fructibus. Impensas utiles debet proprietarius compensare pro valore incrementorum, quia revera pretio aestimabilia sunt. Idem aequitas postulat quod impensas voluptuarias, saltem in quantum rei valorem augent, ne dominus de alieno ditescat: si tamen absque deterioratione possit auferri, ut sunt statuae, imagines, dominus nihil refundere tenetur, quia possessor bonae fidei eas auferre potest.

Q. 2. *Ad quid tenetur possessor dubiae fidei?*

R. Dupliciter potest quis rem alienam possidere dubia fide: 1 si illam possidere incipiat jam dubitans sua ne sit, ut si emerit rem alienam dubitans, an sit venditoris; 2 si postquam illius possessionem adeptus sit bona fide putans esse suam, dubium superveniat.

Si agitur de primo casu, possessor sic agens peccat; quia evidenter se exponit periculo rem alienam sibimet usurpandi: ideoque majori vel minori diligentia pro majori vel minori rei ipsius valore tenetur inquirere dominum. Si compareat et multo probabilius existimet rem vere ad ipsum spectare, illi reddere debet; nam cum dubius certam possessionem inchoare non potuerit, res illius est, pro quo stat major veri probabilitas: si non compareat, debet illam distribuere pauperibus ex praesumpta domini voluntate. — Si vero post adhibitam sufficientem diligentiam multo probabilius judicet rem esse suam, potest eam sibi retinere, paritate rationis. Quod si dubium remanet hinc inde aequale, res dividi debet inter utrumque juxta dubii rationem, ut docent probabilius; nam par est utriusque conditio (4).

R. Si agatur de secundo casu, sententia communior et probabilior cum Croix, Layman, Lugo, Roncaglia, Sanchez, Sporer et Viva docet eum ad nihil teneri, nisi moraliter constet rem esse alienam. Id autem probatur: 1 jure canonico, ubi haec habentur d. Augustini verba: *in jure praediorum tandiu quisque bonae fidei possessor rectissime dicitur, quomdiu se possidere ignorat alienum* (2); atqui quamdiu certo moraliter

(1) Cod. Alb. Art. 2412 — C. A. civ. 367 — C. G. 2280 — C. P. 1409 — C. M. 2313. « In questo caso fu di buona fede: doveva credere che la cosa apparteneva al mercante; e d'altronde se si avesse potuto spossessare il compratore senza rendergli il prezzo da lui pagato, nessuno più si sarebbe accostato al contratto, e ciò a danno fuuesto del commercio ». *Cod. Alb. spieg.*

(2) Cod. Alb. Art. 1498 — C. A. 923 — C. G. 1380 — C. P. 2083 — C. M. 1391.

(3) V. Liguori, *Opus Mor.* l. 3. n. 601.

(4) V. Liguori, *Opus Mor.* l. 3. n. 625.

(5) *Can. si virgo* q. 1.

non constat rem esse alienum, tamdiu possessor ignorat se possidere alienum; 2 ratione, nam per possessionem bonae fidei acquiritur verum jus, cum possessio a Juristis dicatur: *jus insistendi in re non prohibita possideri*. Ergo quamdiu dominium rei est dubium, tamdiu possessor retinet jus insistendi in ipsa, ita ut ante diligentiam ad veritatis assecutionem adhibendum teneatur quidem rem servare; sed post diligentiam illam, veritate non obtenta, possit eandem consumere imo et alienare, admonito tamen emptore de dubio adhuc vertente (1). Idque tenet, etsi contra possessorum adsit ratio probabilis, et nulla in ejusdem favorem; quia adest semper pro eo praesumptio orta ab ipsa possessione, quae secum importat jus certum, quod nequit superari, nisi ab alio jure item certo pro altera parte per rationes convincentes.

Quid (dices) *si possessor iste, superveniente dubio culpabiliter negligat adhibere diligentiam ad veritatem inveniendam, et postea eam non possit amplius invenire*(2)? Tunc nonnullis putant possessorem mortaliter peccasse omittendo illam diligentiam, sed ad nihil adhuc teneri; quia ex una parte damnum illatum semper dubium est, jus vero possessionis ex alia est certum. Attamen nos verius putamus, quod talis possessor et peccaverit et teneatur aliquid restituere ei, de quo dubium est, an sit verus dominus, sin autem pauperibus: cum enim iste culpabiliter dominum privaverit spe, quam habere poterat ad rem suam sibi comparandam, et ista spes esset profecto pretio aestimabilis, jam damnum certum est eidem illatum (3).

Q. 3. *Ad quid tenetur possessor malae fidei?*

R. Fur, vel quivis alius possessor malae fidei, tenetur domino reddere rem suam cum omnibus fructibus extantibus, *nisi sint mere industriales*: idem omne damnum emergens et lucrum cessans a die possessionis: quidquid uno verbo ex re potuisset percipere, si ut bonus paterfamilias ipsam administrasset. Secus illata injuria ex integro non repararetur: convenit etiam jus civ. Neap. art. 475 (4). Hinc praestare etiam tenetur augmentum rei, si talis ejusdem naturae sit, ut crescat; nam res domino suo crescit (5). Diximus *nisi sint mere industriales*; nam fructus industriae sunt ei, qui industriam exercet: hinc thesaurarii, quaestores, telonarii et alii similes, qui ex pecuniis alienis sibi commissis vel apud se depositis lucrum faciunt negotiando, cambiendo, lubendo etc. hujusmodi lucrum restituere non tenetur: peccant quidem contra fidelitatem et obedientiam, si haec invito domino faciunt; sed non contra justitiam commutativam; ita Antoine, Bouvier, Gousset etc.—Imo possessor malae fidei potest etiam deducere expensas tum necessarias tum utiles ad rem conservandam: et sane dominus habet quidem jus ut rem suam integram obtineat; non vero ut ex detrimento furis ditior evadat. Excipe nisi fur in poenam delicti ad expensas emittendas condemnatus fuerit a legitimo judice.

Sed (quaeres) *quomodo supputanda sint et valor et augmentum rei, ut integra fiat restitutio ab iniquo possessore?*

R. Fingatur casus de augmento intrinseco. Titius furatur pullum equinum valentem quinquaginta libellis; apud furem fit equus habilis ad rhedam valens libellis centum; postea labore fractus et senio macrescit, vel interit — Fingatur casus ex augmento extrinseco. Titius furatur dolium vini valens libellas decem; facta ex inopinato frequentia emptorum, et vini caritate, idem dolium acquirit valorem libellarum viginti: tum cessantibus bis circumstantiis, iterum redit ad valorem decem libellarum, et in hoc statu vinum consumitur. In hisce casibus quaeritur, utrum supputatio valoris equi, et dolii vini repeti debeat a tempore, quo dominus illis rebus fuit inique privatus, an vero a tempore majoris incrementi, scilicet a tempore, quo equus valebat libellis centum, et vini dolium viginti libellas?

Sunt, qui ita distinguunt: si dominus

(1) V. Liguori, *Opus Mor.* l. 1. nn. 35, *et seqq.*

(2) Titius v. g. fundum possidet, sed interdum dubitat an ille fundus ad Sempronium pertineat: fac Titium negligere documentorum lectionem et interim fortuito incendio archivium conflagrare: tenetur ne Titius ad aliquid erga Sempronium? En casus.

(3) Dicimus tamen non esse faciendam talem restitutionem pro quantitate dubii, ita ut si rationes essent aequales ex utraque parte, res pro medietate sit restituenda; sed minus et forte valde etiam minus, quia rei detentor est in conditione meliori ob jus possessionis, quod ipsi favebat, et adhuc favet.

(4) Cod. Alb. Art. 455 — C. A. civ. 335 — C.G. 550 C. P. 575 — C. M. 638.

(5) « Ceterum, ait ad rem *Stapf* § 152, ne in computandis infaustis consectariis exorbitemus, notare juvat, mala quae alicui inferuntur, non ad inanes possibilitates extendenda, sed ita dimetienda esse, prout ex communi hominum aestimatione taxari solent. Sic, e. g., ridiculum foret illi, qui alterius gallinam occidit, calculum proponere quot pulli ex hac gallina successu temporis nasci potuissent ».

fuisset rem conservaturus usque ad tempus majoris incrementi, seu usque ad statum rei optimum, tunc fur tenetur compensare dominum juxta pretium majus, quod illa res habuit, saltem ratione lucri cessantis, vel damni emergentis. Si vero dominus fuisset certo venditurus, vel consumpturus rem in statu ejus minore juxta hunc statum sentiunt esse faciendam damni illati supputationem, et tanquam fructum merae industriae habendum esse incrementum quod apud furem accepit, et iterum postea amisit — Verum alii probabilius censent (nulla facta exceptione sive fuerit sive non fuerit dominus conservaturus rem suam usque ad majus pretii incrementum) justam aestimationem rei restituendae esse desumendam a statu meliori et optimo, quem res habuit intra tempus injustae detentionis. Ratio est, quia res quaelibet crescit, augetur, melior efficitur in bonum solius domini sui: dum e contrario in damnum solius malae fidei possessoris res perit, decrescit, deterior efficitur. Dominus autem retinet semper rei suae dominium, quo nequit expoliari inique detentoris injuria, et ea etiam temporis periodo, quo res existebat in statu meliori, et plurimi aestimabatur, clamabat ad dominum, urgebatque injustum detentorem ad restituendum. Enimvero fingamus, quod in allatis hypothesibus injustus detentor vendiderit tum equum, tum vini dolium in meliori eorum statu: percepisset sane ex equo centum libellas, ex vini dolio libellas viginti: cujus porro erit hoc pretium? an injusti detentoris? nequaquam, quia fur non debet ullo tempore ditescere ex re aliena; ergo erit domini; deductis tamen, quae sunt deducenda, nempe expensis necessariis factis a fure (1).

Quid (dices) *si res aliena ablata apud furem ipsum perierit?* Si res ablata apud furem perierit, tenetur fur ad illius pretium; etsi perierit absque ulla ejus culpa, sed casu fortuito; nam fur rem subducendo totum rei periculum in se suscipit. Excipe nisi etiam apud dominum res fuisset aeque peritura; si enim pereat apud possessorem malae fidei absque sua vel alterius culpa, et eodem tempore ac periculo fuisset pariter penes dominum certo peritura, v. g. in eodem incendio, tunc in foro interno possessor malae fidei non tenebitur ad restitutionem: quamvis enim furtum cum injuria commissum fuerit, non fuit tamen causa damni efficax et positiva; nam per subsequentem casum incendii verificatur quod actio furis non erat vere damnosa ut putabatur. Neque enim penes dominum res illa diversum habebat valorem, cum esset certo et statim aeque peritura.

Ut tamen possessor malus liberetur *in foro interno* a restitutione, requiritur ut res omnino pereat *sine sua culpa, sine culpa alterius, et eodem tempore ac periculo, quo periisset penes dominum.* Esset v. g. si quis imminente naufragio surripiat socio vas aureum, sed postea magis aestuante tempestate, omnes merces una cum vase ipso sublato undis absorbeantur. Diximus: 1 *sine sua culpa*; si enim ipse rem consumpsit, vel ex negligentia culpabili eam perdidit, videtur excusari non posse a restitutione; quia obligatio tunc evasit personalis. Verum aliqui recte probabiliter adhuc excusant, si rem voluntarie consumpsisset intra idem tempus quo jam praeviderat eam apud dominum item esse perituram; quia in tali casu adhuc verificatur, quod non sit efficax damni causa: esset si sumas vinum alienum jamjam incursu hostili certo invadendum, illudque cum amicis bibas; — 2 *sine culpa alterius*: nam quemadmodum secundus iste damnificator obligationem contraxisset restitutionis, ita et primus remanet eodem onere ligatus; — 3 *eodem tempore ac periculo*: nam si cessante communi illo periculo, fur non restituat, et postea res pereat in alio periculo superveniente, videtur ad restitutionem teneri; quia non restituendo tempore debito fuit in mora culpabili. Quamquam probabiliter adhuc ipsum excusent, si hoc secundum periculum fuerit aeque commune; tunc enim non mora, sed periculum semper fuisset efficax causa damni; — 4 *in foro interno*; nam ad quodlibet fraudis periculum avertendum atque ad puniendam malam fidem ex Romana lege, ac patrio iure civ., quocumque tandem modo ac tempore res furtiva perierit, semper remanet obligatus malae fidei possessor. Vid. ius civ. Neap. art. 1256 et 1333 (2).

Q. 4. *Quid si pretium quis accipiat pro re jam debita?*

R. Vel res illa, pro qua quis pretium accipit, jam debita erat ex justitia: vel ex alia virtute, v. g. Religionis (3).

Si 1, pretium pro ea acceptum restitui

(1). V. Liguori, *Op. Mor.* l. 3. n. 621.
(2) Art. 1393 — C. A. 1448, 1045 — C. G. 1302 C. P. 1283 — C. M. 1361.

(3) Hic non agitur de eo, quod datur ex mera liberalitate ad inclinandum accipientis animum ad praestanda quae debet sive ex justitia sive ex alia

debet; quia alter jam habet jus, ut actio ponatur absque ulla pretii solutione: unde retinendi pretium illud nullus est titulus. Sic v. g. detractor, qui summam accepit, ut alterum, non diffamaret: latro cui pecunia est tributa, ne alium spoliet, debent acceptum restituere: si etiam judex restituere debet quod accepit pro ferenda sententia justa: *injustus est qui justitiam, quem debet gratis ex officio facere, non vult facere, nisi accepto munere*, ait s. Thomas (1). Si 2, nulla debetur restitutio; nam qui pretium praebuit, acquisivit jus quod antea non habebat, et juri non stricto jus strictum superaddit (2). Hinc dives, qui videretur ex charitate teneri locare domum pauperculo gratis omnino, non peccat contra justitiam, si pretium locationis exigat. Item qui ex charitate deberet curare infirmum pauperem, non violat justitiam, si ideo pretium exigat, et illud potest jure retinere.

Q. 5. *Quid de ficto paupere, qui eleemosynas extorquet?*

R. Si eleemosyna parva sit, qualis ostiatim mendicantibus dari solet; ao nihil tenetur fictus pauper, ut ait Busembaum et Gury; haec enim communiter censetur absolute data, licet peccent sic fingentes. Si vero sit magna, tunc restitui debet vel danti secundum Molinam, vel etiam secundum Palaum aliis pauperibus; cum enim talis eleemosyna datur, semper subintelligitur: *si vere pauperes sint*. Unde ad rem Catechismus Romanus: *furtum facere videntur qui fictis simulatisque verbis, quive fallaci mendicitate pecuniam extorquent, quorum eo gravius est peccatum, quod furtum mendacio cumulant* (3). Hinc qui insimulando pensiones obtinent pauperibus tantum relictas, dum propriis expensis studere commode possunt, tenentur ad restitutionem; quia evidenter fraudant benefactorum voluntatem. Ad modum quo tenerentur qui ob gravem culpam, puta ob pravos mores indisciplinam etc. se indiguos redderent statu, ad quem gratuita educantur pensione. Item qui nullum omnino clericandi animum haberent, si pensio qua fruuntur, ideo Clericis manifeste relicta sit, ut ad Sacerdotium omnino tendant (4). Hoc tamen dicendum non est, si talem ipsi animum primitus serio non excludentes, postea maturiori aetate et examine se vocatos non sentiant; cum satis fuerint in bona fide, neque velint benefactores, ut non vocatus fiat Clericus.

Q. 6. *Quotupliciter potest quis damnificare, seu injuriam inferre?*

R. Potest quis alicui injuriam inferre: 1 immediate et per se ipsum, v. g. aliquid propriis manibus a proximo suo surripiendo; 2 mediate et per alios, v. g. alicui suadendo, ut aliquid a proximo surripiat.

§ I. — *De eo, qui culpabiliter damnum infert immediate.*

Q. 1. *Quaenam culpa, seu potius quaenam actio requiritur in damnificatore, ut teneatur restituere?*

R. Ut actio damnificatoris obligationem restitutionis inducat, de jure naturae requiritur, ut sit injusta, efficax causa damni et theologice culpabilis. *Injusta*, obligatio enim restitutionis necessario supponit jus strictum alterius violatum: jus autem strictum alterius violari nequit, nisi per actionem injustam, seu justitiae commutativae oppositam. *Efficax causa damni*; neque sane potest detrimentum actionis in aliquem conferri, nisi ejus actio causa fuerit detrimenti vera et efficax: existimatur autem quis causa vera et efficax, quando physice vel moraliter damnum illud determinat. *Theologice culpabilis*; etenim dari non potest restituendi obligatio in foro conscientiae, nisi in eodem foro injuria commissa fuerit.

An non etiam (quaeres) *ex culpa juridica oritur obligatio restitutionis?* Culpa, quacum actio damnificans fieri potest, duplex distinguitur, *theologica* et *juridica*: theologica sic dicitur, quia a theologis pro foro conscientiae spectatur, et ea est quae verum continet peccatum, cum nempe quis advertentia sufficienti ad culpam damnum alteri infert; juridica vero est omissio diligentiae ab humanis legibus requisitae, qua alterius damnum caveri potuit: haec per se subsistit absque culpa theologica, ut cum quis ob ignorantiam vel inadvertentiam, quae excusat coram Deo damnum alicui infert; quod tamen absolute loquendo diligentiori cura caveri poterat. — Ipsa autem culpa juridica triplex distingui solet. *Lata*, et est omissio illius diligentiae, quam homines ejusdem conditionis solent in talibus circumstantiis communiter adhibere:

virtute: liberalis donatio est sufficiens titulus retinendi. Excipe si lex obstet, ut cavet Tridentinum sess. 24, c. 18 circa examinatores synodales, qui nihil omnino recipere possunt ab examinandis.

(1) Opusc. *De crud. Princ.* l. 4, c. 2.
(2) V. Liguori, *Op. Mor.* l. 3. n. 713.
(3) Par. 3.
(4) V. Liguori, *Homo Ap.* Tr. xiii. n. 44.

v. g. si quis librum sibi commodatum relinquat absque ulla custodia ante ostium domus suae. *Levis*, et est omissio diligentiae illius, quam homines diligentiores et accuratiores adhibere solent: v. g. si quis sibi commodatum librum domi quidem reponat, sed ostium minime claudat cum clave. *Levissima*, et est omissio diligentiae illius, quae adhiberi non solet, nisi a diligentissimis atque accuratissimis: v. g. si quis librum domi reponat et ostium claudat, sed manu etiam non tangat et probet, utrum clausum bene sit ostium necne. Hoc posito, dicimus:

Haec culparum distinctio ab antiquis jurisconsultis excogitata in contractibus ac quasi-delictis, cum ab hodiernis Codicibus non amplius commemoretur, imo ex illorum mente non amplius videatur admittenda, (vid. ius civ. Neap. art. 1090, 1336 1337)(1), ideo recte concludimus cum Gury ac Gousset: culpa mere juridica generatim loquendo hodie non amplius obtinet, nisi casu quo quis se voluerit expresse obligare, vel quo judicis sententia intervenerit, cui parendum sit ob bonum commune (2).

Q. 2. *Quanta est obligatio restitutionis?*

R. Obligatio restitutionis debet culpae proportionari, ac damno (3): unde qui reus est furto gravi, tenetur sub gravi ad restitutionem; sub levi qui levi furto reus est. Hoc tamen ordinarie loquendo; nam aliquando etiam ex culpa veniali ob parvitatem materiae potest oriri per accidens restitutionis obligatio gravis. Casus est in eo, qui (non longo intervallo) (4) furta multa committit, sed singula in se parva et levia: ex furtulo complente materiam gravem oritur in fure obligatio restitutionis sub gravi (saltem illius ultimi furtuli), etiamsi illud patraverit non advertens ad furta praeterita. Tunc enim gravitas obligationis non esset ex illa ultima acceptatione injusta, quae utpote culpa tantum levis non potest obligationem gravem inducere, sed ex tota simul; quae quidem ex accessione ultimi furtuli evadit gravis.

Quid si culpa theologica non fuerit nisi venialis ex imperfectione deliberationis et advertentiae, sed grave sit damnum inde illatum?

Hac de re plures sunt sententiae. Alii cum Henrico a s. Ignatio docent, auctorem damni ad totum teneri sub mortali: hoc tamen non est admittendum; quia gravis obligatio ex culpa levi per se oriri non potest — Alii obligant ad totum sub levi: sed adhuc negatur; quia aliqua debet esse proportio inter vim obligationis et illius objectum — Alii cum Layman obligant ad partem sub mortali: quod iterum non admittitur, defectu proportionis — Alii vero cum Bouvier tenent adesse obligationem restituendi partem sub culpa veniali; sic enim pro modo culpae est obligatio damnum reparandi.

At communius et probabilius Filliucius, Gury, Lessius, Roncaglia, Silas, Sanchez, Viva et alii multi cum sapientissimo De Lugo, qui in materia justitiae inter Theologos est facile princeps, docent nullam esse restitutionis obligationem neque sub gravi neque sub levi; tum quia culpa venialis ex imperfectione deliberationis et advertentiae non est simpliciter delictum et injuria, ideoque non potest parere verum restitutionis onus; tum quia leves hujusmodi inadvertentiae facillime cuique occurrunt: ergo accensendae sunt casui fortuito quoad restituendi obligationem, nisi velimus latissimam angustiis et scrupulis viam patefacere. Ergo revera neque sub levi esse potest in hoc casu obligatio restitutionis: non sub gravi, quia obligatio *gravis* non habet

(1) Art. 1228, 1500 et 1501 — C. A. civ. 1293 C. G. 1137, 1382, 1383—C. P. 1110, 2085, 2086—C. M. 1187, 1393, 1294.

(2) Sic v. g. si aperuisti foveam vel ad aedificationem domus vel ad feram capiendam, et inculpabiliter oblitus es, quod poterant ibi homines periclitari; vel adhibuisti communem ac sufficientem diligentiam, ne periclitentur; non tamen adhibuisti advertentiam illam, quam solent diligentiores et diligentissimi. Si periclitatur aliquis et labitur in foveam, non peccasti mortaliter, nec teneris ad restitutionem; ratio quia etsi peccasti culpa juridica, non peccasti culpa theologica. Excipe, nisi accedat sententia judicis, quae observanda est, cum sit ob bonum publicum; id enim in foro externo constitutum est ad homines cautiores reddendos.

Casus alter: *Didacus* vas cristallinum valde pretiosum sub nocte reponit in angulo domus, qua nemo erat proxime transiturus, intendens illud summo mane in tuto loco collocare. Sed *Basilius* hac eadem nocte domum sine lumine ingreditur, in vas offendit illudque frangit. Quid juris? — R. Nec *Didacus*, nec *Basilius* ad restitutionem tenetur, quia ex utriusque parte exulat culpa theologica; neuter enim cogitavit de damno, vel ejus periculo. Imo nec tenetur alteruter, si periculum aliquod valde remotum praevidisset, quia in moralibus non attenditur ad meram possibilitatem. *Vogler*, Gury, etc.

Sed quoad contractus vel quasi-contractus expresse erit in sequenti.

(3) V. Liguori, *Hom. Apost.* Tr. x. n. 40; et *Opus Mor.* l. 3. n. 550.

(4) V. in seq. *de furto* quoad diversa intervalla.

proportionem cum culpa levi; non sub levi, quia obligatio *levis* non habet proportionem cum materia gravi, in qua culpa venialis commissa est. Hinc qui subita ira correptus aliquem interimit, ita ut fuerit solum motus secundo-primus, non tenetur ad nllam restitutionem (1).

Dices: *saltem tenetur ad aliquid leve ratione culpae; sicut qui leve furatur, de levi tenetur.* Sed contra: quando furtum rei parvae est cum plena advertentia et plene voluntaria, non est mirum, si pariat obligationem levem in suo genere. At in nostro casu non datur advertentia plena ad illud grave damnum: et per consequens non parit obligationem in illo genere mali; cum ad damnum grave requiratur injuria gravis. Sicut etiam qui vovet rem parvam, tenetur sub veniali illam implere; qui vero rem magnam, sed sine plena advertentia vovet, ad nihil omnino tenetur. Ita *De Lugo.*

Quid (quaeres) *si adsit culpa theologica gravis, non tamen in ordine ad damnum illatum: ut siquis laedat amicum illum credens invincibiliter esse inimicum suum?* Certum est, ipsum graviter peccare ob malum, quem gerit, affectum: et merito in foro externo sic laedens non auditur (2); quia ex opere externo animus ipse praesumitur. Verum, ad restitutionem quod attinet, utrum ad illam in foro conscientiae teneatur, recte censet Sanchez, ipsum teneri, si amicum laeserit ab eo aliquid furando, licet postea ablatum consumpserit: nam in furto non attenditur solum, cui volueris facere injuriam; sed an etiam vere volueris rem accipere, invito domino: ideoque a quocumque abstuleris, tu semper teneris ad restitutionem, nisi tibi fiat remissio a domino rei.

Si vero agatur de simplici damnificatione, ubi unice attenditur persona, cui damnum fieri vult, non res, cum nihil in simplici damnificatione recipiat damnificator, utrum iste sit obligandus ad restitutionem, disputant. Esset casus, si quis noctu quaerens inimicum suum ad negandum, et putans eum revera occidere; ex errore tamen invincibili occidit amicum — Alii cum Filliucio, Lugo, Sporer, Tamburini, et aliis doctis junioribus negant, ipsum teneri ad restitutionem; nam ille voluit quidem hominem occidere, sed nonnisi hominem *talem*: unde exercita actio est tantum materialiter mala; ad inducendam enim obligationem resarciendi damnum, requiritnr nt et damnum et mala actio sit circa idem. Sane si ille absolute intendit laedere solum inimicum et amicum voluntarie excludit, de facto neminem culpabiliter laedit: non *inimicum*, quia iste non laeditur; non *amicum*, quia illius respectu talis actio est omnino involuntaria, cum illi potius benefacere velit (3): est sane valde urgens ratio.

Verum multi cum Alasia, Antoine, Bonacina, Lyonnet acriter tuentur contrarium: quia omnis actio contra justitiam advertenter posita parit onus restitutionis; atqui talis est actio, de qua agitur. Neque error in persona tollit rationem injuriae; quaestio enim non est de nomine, sed de re: hic sane voluit hominem occidere, et hominem occidit, vel saltem humanitatem laesit. Adde in materia justitiae, sicut in materia contractuum, non attenditur quid agens facere voluisset, sed quid reipsa facere voluit: atqui reipsa in casu proposito personae praesenti nocere voluit. Ergo omnino tenetur de restitutione (4).

Q. 3. *An in contractibus ad inducendam obligationem restitutionis necessaria omnino sit culpa theologica?*

R. Certum est contrahentes posse, si velint, obligare seipsos ad restitutionem etiam absque culpa theologica pro damno rei alienae ex contractu detentae; cum juxta conventionem sit obligatio. Sed utrum haec eorum voluntas in contractibus semper de facto existere dicenda sit, etiamsi expressa non fuerit, non satis conveniunt.

(1) *Quid vero dices de illo, qui projicit in mare gemmam alienam aestimatam* 10, *si valeat* 100? Alii obligant ad restituendum 100, quia damnificans cum culpa gravi tenetur ad omne damnum factum, licet ignoratum. Alii tamen communius, ac probabilius dicunt teneri tantum ad 10; quia obligatio restitutionis correspondet culpae, et culpa injuriae quae intenditur: hic autem non intenditur injuria, nisi uti 10. Verum quidem est teneri ad totum damnum cum saltem apprehenditur in confuso (ut eeteroquin regulariter apprehenditur), sed neutiquam, eum omnino invincibiliter ignoratur; nam voluntas non fertur in incognitum — V. Liguori, *Opus Mor.* l. 3: n. 613.

(2) Dig. l. 47, t. 10: *de injuriis*; L. 18, § 3.

(3) Notandum tamen, quod talis adhuc incurreret excommunicationem, si tam occisus, quam occidendus esset Clericus, ut tenet sententia absolute probabilior, atque communissima cum Viva, Bonacina, Sanchez, etc; quia excommunicatio incurritur non ob personae, sed ob status laesionem, qui status in eo casu jam voluntarie laeditur, licet in persona erretur: et tunc multo magis incurritur irregularitas — V. Liguori, *Opus Mor.* l. 3, n. 628.

(4) Quisque poterit abundare in sensu suo, neutram vero spernere sententiam; cum utraque et ratione et auctoritate praestet — V. Liguori, *Op. Mor.* l. 3. n. 629.

Affirmant Antoine, Collet, Coucina, Layman, Navarrus et Vasquez, ac docent adesse obligationem restituendi ex dolo vel culpa lata, si contractus cedat tantummodo in utilitatem domini rei, quale est v. g. depositum gratuitum: unde si pereat, tunc tantum teneris de ejus pretio, cum in eo custodiendo diligentiam communem non adhibuisti — Ex culpa vero levi, si cedat in utilitatem utriusque, qualis est v. g. locatio: unde si in custodiendo libro tibi locato adhibuisti quidem communem, non autem accuratiorem. diligentiam, si pereat, de illo teneris — Ex culpa tandem levissima, si cedat dumtaxat in utilitatem illius, qui culpam committit, uti esset v. g. commodatum: unde si in custodiendo equo tibi commodato adhibuisti curam communem, imo diligentiorem, sed non diligentissimam, si equus pereat, ejus pretium in conscientia dare debes. Æqualitas enim in quolibet contractu servanda expostulat, ut ubi majus est commodum, ibi major adhibeatur cura. Deinde leges civiles id praecipientes in bonum publicum latae sunt, ideoque in conscientia servandae.

Sed Croix, Lessius, Lugo, Roncaglia, Salmanticenses, Sotus et omnes fere moderni valde probabiliter negant, et contendunt absque culpa theologica restitutionis obligationem adesse nullam. Quia ex una parte non est aequum obligare aliquem ad poenam gravem absque culpa gravi; ex alia non constat, quod aliquis voluerit se obligare in conscientia ad reparandum damnum alteri illatum sine culpa mortali. Leges autem, quae in contrarium adduci solent obligantes ex sola culpa juridica, vel praesupponunt culpam theologicam vel obligant dumtaxat in foro externo, vel si absolute quibusdam in casibus restitutionem omnino praecipiunt, obligant quidem, etiamsi peccatum non adsit; sed non ante sententiam judicis, ut communiter dicunt (1).

Q. 4. *Quid de restitutione in quasi-contractibus, et officiis?*

R. Pro generali principio statuendum est, ad restitutionis obligationem non sufficere, ut quis in suo officio implendo fuerit efficax causa damni, sed insuper requiri ut damnum illud voluntarie intulerit; nam ex adagio: *res, quae culpa caret, in damnum vocari non convenit.* Hinc si medicus v. g. ex errore inculpabili remedium nocivum aegroto praebeat, nihil ei tenetur restituere — Item omissio diligentiae debitae nullam imponit restituendi obligationem, nisi fuerit voluntaria; quia absque voluntate peccatum nec esse nec concipi potest. Hinc est (ut observant Alasia, Antoine, Billuart cum aliis communiter) quod nullus aut vix ullus sit, qui obliget medicos advocatos et multo minus Confessarios ac Theologos ex culpa tantum juridica ad restitutionem; cum saepe contingat vigilantissimis et peritissimis ob inadvertentiam naturalem, aut aliam causam inculpabilem aliis damnum afferre. Si res aliter esset, nemo profecto his officiis perfungi vellet: quod in maximum Reipublicae damnum cederet. Et id videtur congruere cum iure ipso Neap., qui in his casibus eam tantum requirit diligentiam, quam communiter bonus paterfamilias adhiberet art. 1328 (2). Quae tamen diligentia, ut patet, debet rei proportionari, ut major debeatur pro negotio delicatiori, quam pro communi: hoc enim rei ipsius natura sane expostulat, adeo ut gravetur culpa theologica qui in hoc voluntarie deficit: qui sane adsportat vitrum, majorem cautelam debet illo, qui ligna defert comburenda.

An (quaeres) *quis in periculo teneatur rem alienam suae praeferre?* (3) Vel contractus, ob quem habeo rem alienam, cedit in mei tantummodo utilitatem; vel cedit in utilitatem utriusque — Si 1, aequitas postulat, ut rem illam meae praeferam, modo mea non sit pretiosior: quo in casu possum quidem rem meam utpote pretiosiorem praeferre, sed ex iure Neap. art. 1734 teneor pretium rei alienae restituere; cum ob mei solius gratiam ea adducta sit in ruinam (4) — Si 2, tunc si res aliena est magis pretiosa, debeo rem illam conservare; quia rei alienae eam debeo custodiam, quam prudens quisque habet: attamen possum exigere compensationem totius damni, quod passus sum eam servando; cum non tenear eam servare cum meo damno. Quod si aeque ac mea pretiosa res sit, non teneor rem alienam praeferre meae; eum enim in illius tantum utilitatem retineam, aequum non est, ut ad meam servandam damnum sentiam — Si 3, ceteris paribus, potero praeferre rem meam, cum charitas a nobis ip-

(1) V. Liguori, *Opus Mor.* l. 3. n. 554.

(2) Cod. Alb. Art. 1492 — C. A. 1037 — C. G. P. 2077 — C. M. 1385.

(3) V. Liguori, *Op. Mor.* l. 3. n. 752.

(4) Cod. Alb. Art. 1905 — C. A. civ. 965 — C. G. 1882 — C. P. 1963 — C. M. 1945, et seqq.

« Per esempio: io possessore di una vettura, per conservarla me ne faccio imprestare un'altra da Tizio per valermene in un viaggio; questa si rompe per caso fortuito; ne sarò risponsabile; giacchè non doveva servirmi della vettura di Tizio, salvo in mancanza della mia ». *Cod. Alb.* *spie.*

sis incipiat. Volunt tamen alii alteri parti fieri debere aliquam compensationem, quia cum par sit ratio utilitatis, par quoque esse debet ratio periculi: quod quidem lex praescribit in casu naufragii: si nempe merces in mare projici debuerint, omnes merces servatae reguläriter veniunt dividendae aequum est enim, ut omnium contributione sarciatur, quod pro omnium necessitate datum est (1).

Q. 5 *Quid de eo, qui alium impedit a consecutione alicujus boni?*

R Qui alium voluntarie et efficaciter sive vi, sive precibus, vel consilio impedivit a consecutione alicujus boni ipsi debiti ex justitia, tenetur ad restitutionem; quia est causa efficax et injusta damni, quod proximus patitur in rebus suis. Hinc qui suasit venditori ne mercem emptam traderet emptori; qui suasit servo ne laboret in domini damnum; qui consilio impedivit ne quis jam electus et confirmatus ad beneficium illius possessionem adipisceretur, tenetur ad restitutionem erga emptorem, dominum ac beneficiatum (2) — Si vero alium impedivit a bono, quod ei ex justitia non sit debitum, tunc distinguendum: vel eum impedivit a consecutione hujus boni per vim, dolum, fraudem, calumniam, aliosve similes modos culpabiles, impellentes et iniquos; vel impedivit tantum consilio ac precibus.

Si 1, tenetur illi compensare damnum, judicio prudentis juxta certitudinem aut probabilitatem, quam habeat bonum illud consequendi; licet enim iste non habeat jus strictum in rem illam, illud tamen habet, ne dolo impediatur ab illa. Hoc tamen intelligendum, si illa persona sit digna, et bonum illud sine justitia consequi possit; secus impediens nullum jus violaret; unde non teneretur nisi ad restitutionem famae, si eam fortasse laeserit — Si 2, juxta sententiam communissimam et probabiliorem, quam tuentur Antoine, Billuart, Elbel, Holzmam, Laymam, Lessius, Navarrus, Petrocorensis, Sanchez, Vasquez cum aliis plurimis, sic impediens non tenetur ad restitutionem, licet id egerit ex odio et malo animo nocendi; nemo enim potest obligari ad restitutionem, nisi fuerit injusta simul et efficax causa alicujus damni. Nec sufficit mala intentio, quae operis naturam non immutat, quae simpliciter facit, ut peccemus contra charitatem, non autem contra justitiam; et sane intentio non mutat opus exterius, obligatio autem restituendi oritur ex violatione exteriori justitiae. Ergo requiritur insuper actio externa, quae non solum sit occasio, sed etiam vere et positive in illud influat, illudque operetur: *facere ex odio aut vindicta* (inquiebat Sotus explicans verba Angelici) *non te onere restitutionis gravat; sed facere injuste scilicet nullo tuo jure, sed violando alienum* (3).

Ex his deducitur: — 1 eum non teneri ad restitutionem, qui Episcopo etiam determinato ad conferendum beneficium digniori, ex odio (non tamen ex vi) suadet, ut illud conferat minus digno (etsi probabilius tam Episcopus quam suasor peccent graviter (4)): hic enim habetur laesio charitatis, non vero justitiae commutativae; — 2 ob eandem rationem non teneri ad restitutionem qui sine vi, fraude ac dolo impedit testatorem, quominus relinquat haereditatem alicui, qui nullum ad eandem jus habeat. Qui vero Titium dignum impedit a consecutione boni eidem ex justitia minime debiti, ut illud conferatur, digniori, videtur ne peccare quidem contra charitatem; cum potius opus bonum operetur (5).

Q. 6. *An teneatur ad restitutionem qui inculpabiliter quidem causam posuit damni, sed postea illud non impedivit, licet potuerit?*

R. Affirmant communiter, quisque enim tenetur ex justitia impedire, ne actio sua proximo noceat: ergo etiam tenetur impedire, ne malum ex actione sua secutum perseveret. Hinc qui inculpabiliter incendit domum, vel sylvam alienam, quando advertit, ex justitia illud tenetur impedire sub gravi: qui venenum pro medicamento ex errore vendidit, ex justitia emptorem monere debet: qui ex errore aliquid contra proximi famam dixit, tenetur postea, cognito errore, illum corrigere: et ni faciat, graviter peccat, et tenetur de omnibus damnis quae sequuntur; nam eo ipso, quo cognoscit suam actionem inculpabiliter positam adhuc in damnum influere, nec tamen illam impedit, cum possit, sua actio evadit ei culpabilis. Aliter est, si (quando advertit) damnum jam sit consummatum, et proximi fama iam sit irreparabiliter laesa, venenum haustum, sylva vel domus incensa; tunc enim per ipsum amplius non stat, ut provideat, sed damnum est ei prorsus involuntarium (6).

(1) *Cod. Alb. Comm.* Art. 440, et seqq. — C. A. Commerc. §§ 440.

(2) Idem est si quis impediat alium a compensando damno illato: ut si quis suadeat furi, ne rem domino suo tradat, suasor tenetur ipsam restituere, fure non restituente.

(3) L. 4. q. 6. a. 3. hic.

(4) V. de Beneficiis *ubi de electione.*

(5) V. Liguori, *Op. Mor.* l. 3. nn. 585, *et seqq.*

(6) V. Liguori, *Op. Mor.* l. 3. n. 564. — Esset

Scholium — *De fraudatoribus tributorum ac gabellarum* (1).

Q. 1. *Quid tributum et quotuplex?*

R. Quae ad regios ac communes reipublicae sumptus solvuntur, *tributa* generatim appellantur a verbo *tribuo*. Horum alia sunt personalia et directa, quae uniuscujusque personam et bona afficiunt, et dicuntur *realia* ac *personalia*; alia sunt indirecta, quae immediate in quasdam merces cadunt, et mediate in personas, quae eas transvehere vel vendere vel emere vel habere volunt, et dicuntur *vectigalia* vel *gabellae* — Ad tributa directa revocantur quae solvuntur ratione professionis, artis vel industriae. ad indirecta revocantur quae solvi debent pro jure successionis, pro contractibus, pro charta obsignata: item alia extraordinaria onera super canes, equos, currus, domesticos, familiaria vestimenta (*livree*), manus mortuas, etc. (*A*).

Tributa imponere possunt generatim omnes quibus publica rerum administratio commissa est; cum id necessarium sit ad sustinenda onera communia. Hinc possunt: 1 Imperatores, Respublicae et Principes supremam habentes potestatem; 2 Concilia et Pontifices ex potestate indirecta disponendi de temporalibus, si id opus est ad regimen spirituale; 3 illi quibus Principes gubernandi potestatem elargiuntur cum expressa facultate ea imponendi, si ita censuerint: 4 Civitates et Communitates etiam subditae, sed si Princeps non contradicat; nam tributorum impositio est actus primariae jurisdictionis.

Q. 2. *An tributa solvenda sint in conscientia?*

R. 1. Non est dubium tributa directa *regulariter antequam petantur, si justa sint*, in conscientia et ex justitia esse solvenda; eo enim ipso, quod Princeps supremam administrationem pro omnibus suscipit, jus strictum habet ab omnibus proportionatim ea obtinendi, quae sibi competunt, tum ad regiam dignitatem sustinendam; ut enim scribit Apostolus: *quis militat suis stipendiis unquam?* (2) tum ad sumptus pro publico bono necessarios; *nam*, ut ait Tacitus, *neque quies gentium sine armis, neque arma sine stipendiis, neque stipendia sine tributis haberi queunt* (3) — Diximus *regulariter antequam petantur;* nam est obligatio justitiae. Excipe nisi aliter ferat usus: sic usus excipit pedagia ac portoria, quae tribuuntur ratione transitus per portam vel pontem, ut nempe non solvantur, nisi postulata; 2 *si justa sint*: injustitia enim non ligat. Justa erunt, si proportionata necessitatibus ac personis, et a legitima auctoritate ob legitimam causam.

Qid in dubio de injustitia alicujus tributi? Si nulla adsit praesumptio de injustitia, videtur tributum solvendum esse in conscientia; tunc enim possidet jus legitimum principis. Si vero adsit gravis suspicio, vel ratio de ejus injustitia vel cessatione causae, alii cum Cabassutio dicunt adhuc totum solvendum, quia lex tributi utpote a legitima potestate semper praesumi debet justa. Alii volunt cum Billuart illud solvendum pro rata dubii; quia debitum dubium non est neque certum, neque nullum, sed quid medium. Verum alii communissime cum Cajetano, Layman, Lessio, Lugo, Sporer etc. tuentur nihil esse tribuendum, cum enim pauca sint tributa in tanta eorum multitudine, quae necessarias conditiones praeseferant, cumque jam plura solvantur, ideo in dubio de alicujus tributi injustitia, contra illud potius argumentandum; idque ideo magis, quia tot tributorum solutio est res omnino difficilis ac gravis: at juxta omnes in dubio subditus non tenetur ad obediendum, quando praeceptum est nimis difficile, vel ei grave damnum affert (4). Quidquid sit, concludimus cum doctissimo Sylvio, cui consentit Billuart: si quis fraudet de illis quantum bona fide existimat se plus aequo gravari; neque tenetur ad restitutionem.

R. 2: Quoad tributa indirecta (ubi maxime veniunt *gabellae* seu *vectigalia*) an in conscientia solvenda sint, duplex sententia gravissima.

Prima, quae affirmat (5), et quam nos

casus: *Quirinus*, pannum furari intendens, officinam de nocte ingreditur, lumen accendit, adhibita diligentia ad omne periculum incendii vitandum: sed inopinato casu, candela in paleas dejicitur, et brevi tota officina incenditur, vixque arrepta fuga, incolumis fur evadit. Quid de *Quirino?* R. Ad nihil tenetur, quia minime periculum praevidit. Imo, nec tenetur de panno quem furari voluit, etiamsi hunc apprehendisset; quia etiam illud damnum est involuntarium: nec apprehensio panni est causa damni, nec gestatio candelae proximum periculum incendii, adhibita sufficienti cautela, creabat. Si tamen pannum non tantum apprehendisset fur, sed furtum consummasset illum a potestate et custodia domini subducendo, quando casu, v. g., candela accensa, comburitur, de illo teneretur sicut dicitur de qualibet re furtiva, quae casu fortuito apud furem perit — *Ita Lugo, Vogler, Lacroix, Reuter, Gury, etc.*

(1) V. Liguori, *Op. Mor.* l. 3. nn. 715, *et seqq.*

(2) 1. Cor. 9.

(3) L. 4. hist. c. 74.

(4) V. Liguori, *Opus Mor.* l. 3. n. 617.

(5) Excipiuntur tamen de jure communi res, quas quis emit et defert de loco ad locum ad u-

suadere omnino debemus, quaeque communissima est et nobis probabilior, innititur illis Christi verbis: *reddite ergo quae sunt Caesaris Caesari* (1). Et illis Apostoli: *ideo necessitate subditi estote, non solum propter iram, sed etiam propter conscientiam, ideo enim et tributa praestatis: ministri enim Dei sunt in hoc ipsum servientes; reddite ergo omnibus debita, cui tributum tributum, cui vectigal vectigal* (2): ubi vides etiam vectigalia in conscientia solvenda esse, et quidem uti tributa ac debita. Merito ergo docet Augustinus christianum in magno errore versari, si putet vectigal a se ipso non esse solvendum (3) — Accedit ratio: sicuti Rex tenetur vacare saluti populi, consulere administrationi justitiae et prospicere publicis aliis necessitatibus; ita et populus tenetur ex justitia et de jure naturali solvere Principi vectigalia ad ejus et Reipublicae conservationem necessaria — Neque subditi esse debet distinguere inter tributa, quae nempe sint in conscientia debita quae vero non; maxime quia omnis lex de se nata est parere obligationem ac ligare conscientiam (4). Si quae autem sit contraria consuetudo, non usus, sed vulgaris error dicendus est ex Gousset.

Secunda sententia, quae negat, sua item non caret auctoritate et probabilitate; licet enim subditi (sic inquiunt qui eandem tuentur), per se loquendo teneantur de ipso jure naturali congruum subsidium Principi ministrare; non tamen tenentur sub culpa ad eas gabellas solvendas, quae ab ipso impositae sunt sub poena magna solvenda a fraudatoribus: nam juste tunc Princeps praesumitur nolle eos obligare ad culpam simul et poenam. Lex igitur gabellas imponens cum poena gravi videtur istis Theologis conditionata, sive disjunctiva, ut nempe solvatur vel gabella, ut sic liber quisque est; vel poena casu, quo fraudatorem contigerit deprehendi — Quod eo magis praesumendum esse videtur, quia gabellarum solutiones certo excederent Principum necessitates, si subditi integras impositiones solverent — Crescit haec praesumptio in hujusmodi poenis lucrativis pro Rege, in cujus commodum cedunt, quam in aliis tantummodo afflictivis — Dubium saltem est (addunt) utrum lex obliget sub culpa ad utrumque, scilicet ad solutionem gabellae et poenae: et in dubio nemo tenetur obligationem certam subire: in tali enim dubio videtur favendum ei de cujus damno agitur. Hoc jus, confirmat, ubi dicitur in dubiis quaestionibus contra fiscum judicandum esse (5). — Tandem ajunt hanc esse communiter populi persuasionem (6).

Quidquid sit circa tam primae quam etiam secundae sententiae probabilitatem (quod sapientioribus definiendum remittimus), unum nos pro praxi monemus cum doctissimo Cardinali De-Lugo: generaliter loquendo admonendi sunt populi, et excitandi ad tributa solvenda; sed post factum non sunt cogendi ad restitutionem tributi defraudati, si probabiliter sibi suadeant in tanta vectigalium multitudine aliquid injuste solvisse, vel competenter contribuisse ad publicas necessitates. Consentiunt B l-luart, Bouvier, Gousset, aliique communiter.

Quid (quaeres) *de praepositis, qui nempe ab auctoritate deputati sunt ad fraudes*

sum suum personalem; quod alii extendunt quoque ad res necessarias pro victu ac vestitu propriae familiae, modo tamen nulla fiat negotiatio: unde si non adsit lex particularis et expressa, nihil pro iis rebus solvendum in conscientia. De jure vero naturae excipiuntur pauperes, si secus se et suos alere non valerent: ac videtur posse ipse minister alieni valde pauperi remittere tributa ex rationabili principis voluntate. Et revera ipsa civili lege taxa tributorum omnium de Regis indulgentia solet minui, si communitati vel privato alicui grave damnum casu contingat, ut in incendio, in grandine, in alluvione evenire solet: et fit tunc recursus ad R. Secretariam per Intendentem loci, uti mos est.

(1) Matt. 22. (2) Rom. 13.

(3) Ep. 96, al. 120.

(4) In hac sententia et mercatores et in ipsorum defectu ipsi vectores, cum positive cooperentur ad damnum, obligati remanent in conscientia. Item tenentur etiam qui dolo occultant, aut minuunt res, ut minoris solvant: uti qui in successione omnia bona, vel justum valorem non declarant, etc. Attamen etiam hujus sententiae patroni generatim permittunt ut adveniente occasione, epistolae privatis tribuantur deferendae, etsi ideo taxa a lege praescripta fraudetur: talis est universalis etiam piorum usus; idque pertinet ad mutuam hominum inter se urbanitatem, comitatem, etc. unde id proscribere esset importabile.

(5) L. 10. ff. de jure fisci — Hic fusius Lugo, et Duardus: primus adstruit obligationem; eam negat secundus.

(6) Hujus tamen sententiae patroni ultro concedunt ad vectores mercium quod spectat, eos officium periculis plenum exercere, ideoque pro viribus esse deterrendos: cum in discrimen sint potestati resistendi et vitiis indulgendi. Sane damnandi sunt et vectores et fraudatores omnes, qui mediis injustis praepositos corrumpunt, ne munere suo libere fungantur; peccant enim saltem peccato cooperationis: item qui resistunt ministris vectigalia exigentibus; peccant enim et contra obedientiam, cum legitimae potestati resistant; et contra justitiam, nam lex tributorum etiamsi esset mere poenalis, gubernatoribus tamen jus certum tribuit contra subditos, si in fraude deprehendantur.

impediendas, si fraudantes adjuvent, occultent etc.? In omnium sensu certum est, illos peccare mortaliter, atque ad restitutionem teneri ejus, quod eorum causa fraudatur; ideo enim deputati sunt, ac stipendium accipiunt ut impediant (1).

Q. 3. *An peccet, et teneantur restituere qui vel adsportant et vendunt merces omnino prohibitas, ut est tabacum exterum, vel vendunt res, quas aliqui tantum ex privilegio vendere possunt, ut sal; vel vendunt quod ut aliqui soli vendere valeant, tributum regi solverunt, ut est vinum quod minutim venditur a caupone?*

R. Qui tenent leges vectigalium esse pure poenales, nullum peccatum nullamque injuriam in hisce fraudatoribus agnoscunt. Non ita tamen alterius sententiae patroni. Porro quod attinet ad merces primi generis, eas fraudantes per se loquendo liberant non quidem a peccato, cum legi sit obtemperandum: bene vero a restitutione; quia nec principis nec privati jus strictum violant. Excipe nisi expresse prohibeatur (quod non raro contingit), ut merces regni facitius vendantur—Quoad merces secundi generis, obligant fraudantes ad restituendum privilegiatis lucrum, quod probabiliter fecissent; cum jus legitime ipsis concessum violent — Tandem quoad ultimas, iterum fraudantes de culpa et restitutione teneri docent; sed cuinam tunc sit restituendum, alii dicunt Principi, quia profecto contra ipsum fraus admittitur: quod quidem adhuc valere dicunt, etsi princeps gabellas locaverit; quia ob dictas fraudes praevisas, illas minoris locare adigitur. Sunt tamen recentiores pii ac docti, ut observat Bouvier, qui docent restitutionem potius fieri debere subditis fidelibus; quia Princeps fraudes praevidens istos cogitur tributis gravare, ut sibi compensetur: at cum sit impossibile, ut singulis subditis restitutio fiat, ideo concludunt eam pauperibus faciendam esse juxta praesumptam subditorum voluntatem.

Q. 4. *An emens merces a gabellarum fraudatore peccet, et tenentur in defectu fraudatoris ad tributi fraudati solutionem?*

R. Negative in eorum sententia, qui legem vectigalium mere poenatem docent. In aliorum vero sententia, distinguendum: vel iste emptor cooperatur positive ad tributi fraudationem: vel sic non cooperatur; sed simpliciter emit merces — Si 1, eum peccare et teneri ad tributi fraudati solutionem docent, idque ratione cooperationis; cum et ipse fieret causa influxiva damni. Idem docent de casu quo emptor advertat ex frequentibus hujusmodi emptionibus, aliis passim tale exemplum sequentibus, grave Reipublicae damnum obvenire; quia cooperaretur in eo, quod redderet venditores animosiores—Si 2, ad nihil emptor tenetur; gabella enim non est onus stricte reale, quod mercem gravet: at onus reale simul et personale, scilicet debitum quidem de tali re, sed non solvendum a quovis habente rem ipsam; bene vero a solo venditore, qui etiam facta venditione, adhuc remanet obstrictus onere solvendi gabellam.

§ 2.—*De eo, qui culpabiliter damnum infert mediate*

Q. 1. *An ille, qui proximo damnum infert mediate, indirecte, et per alios, teneatur ad restitutionem?*

R. Affirmative: qui proximo damnum infert modo efficaci ac voluntario, etsi tantum mediate, indirecte et per alios, tenetur ad restitutionem, iste enim revera cooperatur in ejus damnum. At fatentur omnes, quod efficaciter cooperantes in alterius damnum restitutionis onere ligantur: *digni sunt morte, et non solum qui ea faciunt*, inquit Apostolus, *sed etiam qui consentiunt facientibus* (2). Hinc Gregorius IX scribit; *si culpa tua datum est damnum vel injuria irrogata, seu aliis irrogantibus opem forte tulisti, aut haec imperitia tua sive negligentia evenerunt, jure super his satisfacere te oportet* (3).

Hic tamen *culpae* nomine ea intelligitur quae sui natura alterum inducit ad damnum, non vero quae simplex est occasio; alioquin vel ipsa charitatis violatio ad restitutionem obligaret, quod nemo dixerit. —Neque sufficeret ratihabere damnum ab altero illatum (id est confirmare voluntate nostra damnum, quod, nobis insciis, actum est); nam cum ratihabitio sequatur commissum facinus, in illud positive et efficaciter non potest influere: unde haec nonnisi in contractibus obtinere potest, qui solo consensu perficiuntur. Vid. ius civ. Neapol. art. 1074.

Q. 2. *Quotupliciter potest quis in damnum cooperari?*

R. Dupliciter potest quis in damnum cooperari: positive et negative.

(1) Quod etiam valet, si tributum non exigant, nisi vel agatur de parva re ex praesumpto principis consensu, vel de paupere, vel de re ad usum personae deferentis.

(2) Rom. 1.

(3) Decr. Gr. l. 5. t. 3'. c. ult. *de injuriis*.

1. *Positive*: et est quandoquis vel physice vel moraliter influit in damnum proximi: *physice* quidem, si actionis damnificativae particeps fiat, v. g. concurrendo in grassatione ad viatoris spoliationem: *moraliter*, si quempiam ad damnum proximo inferendum determinet, v. g. grassationem suadendo, furtum et fures dirigendo. Attamen ut causa positiva teneatur de damno, requiritur ut sit injusta, efficax et theologice culpabilis. *Injusta*, quia nemo tenetur reparare damnum proximo illatum, nisi quatenus strictum ejusdem jus violaverit; atqui jus proximi strictum violari non potest, nisi per actionem injustam. *Efficax*, nam ut quis teneatur reparare damnum, non sufficit intentio damni inferendi, sed necesse insuper est, ut vere et realiter inferatur; jus enim alterius per solam intentionem non laeditur. *Theologice culpabilis*, quia sine culpa theologica non est, saltem extra contractum, obligatio restitutionis animam ligans.

2. *Negative*: et est cum quis non impedit damnum alterius, etsi possit et debeat illud impedire. Causa negativa nullum per se loquendo tenetur damnum proximi reparare; repugnat enim quemquam teneri reparari damnum praecise, quia illud minime impedivit. Alioquin tenerentur omnes jure naturali et ex justitia bonum proximi curare, et malum ejus avertere, quod nemo dixerit; quia quod unicuique mandatum sit de proximo suo (1), lex charitatis est, non justitiae. Diximus *per se loquendo*; quia potest quis obligari ex contractu vel quasi contractu ad malum alterius impediendum: quo quidem in casu si non impediret cum possit, teneretur ad restitutionem. Unde concludimus: causa negativa numquam dicenda est teneri ad reparandum damnum proximo illatum, nisi: 1 vel ratione officii, vel alias ad illud impediendum obligetur ex justitia; 2 ipsum quantum in se est impedire reapse valeat. Quo sensu tantummodo ex civili iure art. 1338 parentes et magistri tenentur de damnis filiorum atque discipulorum respective (2).

Pluribus autem modis causae tum positivae tum negativae cooperantur in damnum; novem praecipuos hisce versiculis numerat Angelicus, quorum quidem sex sunt positivi, tres negativi:

Jussio, consilium, consensus, palpo, recursus,
Participans; mutus, non obstans, non manifestans (3).

(1) Eccli 17. 12.
(2) C.Alb.Art.1502 — C.A.civ 1301—C G.1384 C. P. 2087 — C. M. 1395. (3) 2. 2. q. 62. a. 7.

Q. 2. *An dubitans, utrum actione sua fuerit causa damni proximo illati, teneatur ad restitutionem* (4)?

R. Si dubitetur, an actio sit posita, vel si actio quidem posita sit, sed dubium sit, an damnum evenerit, commune est cum Lessio ac Roncaglia, nullam adesse obligationem restituendi: quia *factum non praesumitur, nisi probetur*—Si vero ex una parte actio mala sit certo posita, ex alia autem parte damnum sit certo secutum, et dubitetur solum, an illud damnum ex illa ipsa actione evenerit, tunc utrum adsit obligatio restituendi, tres habemus sententias.

Prima, quae est valde probabilis cum Habert, Lugo, Roncaglia et Sanchez obligat ad restitutionem: quia in tali dubio possidet crimen parvae actionis, quae cum esset de se apta ad damnum irrogandum, in dubio praesumitur damni causam fuisse—*Secunda* etiam satis probabilis cum Lessio, Navarro, Salmanticensibus, Sylvio aliisque negat esse obligationem restitutionis; nam nemo cogendus est ad eam, nisi de obligatione certo constet: atqui in proposito dubio de tali obligatione certo non constat, hoc ipso, quia dubium est. Nec praesumendus est influxus; licet enim actio de se apta sit ad influendum, cum tamen non semper influat, ideo influxus est probandus. Hanc sententiam videtur tenere s. Thoma, qui docet: *non semper obligatur aliquis ad restituendum; non enim semper consilium vel adulatio vel aliquid hujusmodi est efficax causa rapinae: unde tunc solum tenetur consiliator aut palpo... ad restitutionem, quando probabiliter aestimari potest, quod ex hujusmodi causis fuerit injusta acceptio consecuta* (5). Ergo juxta Angelicum probari debet consilium certo fuisse causam damni; verbum enim *probabiliter*, si sit ex una tantum parte significat persuasionem moraliter certam, ut bene explicat doctus Concina — *Tertia* tandem sententia tradit obligationem adesse restituendi pro rata dubii; sed huic aperte obstat, quod vel certo possidet mala actio, et reparandum est totum damnum; vel certo non possidet, et tenetur ad nihil, quia in dubio melior est conditio possidentis bona sua. Quod quidem principium saltem in materia justitiae tamquam certum omnes admittunt (6).

Q. 3. *An causae singulae tam positivae quam negativae ad damnum simul concur-*

(4) V. Liguori, *Op. Mor.* l. 3. n. 562.
(5) 2. 2. q. 62. a. 7.
(6) « Alia res est, quando de mero consilio quae-

rentes ad restitutionem simul sint obligandae in solidum (1)?

R. Distinguendum: vel res ad quam concurrerunt, seu objectum damni, potest in partes dividi, ut est quaedam pecuniae quantitas: vel dividi nequit, ut est incendium, homicidium. His positis, dicimus:

1. Si objectum damni dividi potest, tunc si plures concurrerunt sine motore principali, aut sine mutua ad invicem conspiratione seu executione, singuli tenentur pro rata tantum; cum unus in alterius operam non influxerit: unde si plures aeque concurrant ad expoliandam domum, ad depopulandam vineam sine praevia mutua conventione, singuli eorum pro rata tantummodo tenentur—Si autem omnes excitati fuerint a motore principali, motor tenetur ad totum: et alii in ejus defectu pro rata. Ratio quia principalis agens ipso facto in se suscipit absolute totum onus damni reparandi: cum ipse primario illud inferat, nec utatur aliis, nisi velut instrumentis ad damnificandum—Quod si motor principalis non adsit, sed omnes invicem se excitaverint et induxerint ad damnum ita ut, singulis non concurrentibus, damnum non evenisset, tunc singuli aeque tenentur in solidum, quia singuli sont totius damni causa; unus enim alterum juvat, unus procedit a confidentia quam habet in alterius auxilio.

2. Si objectum damni dividi non potest, tunc si ita concurrerunt, ut sine illorum opera damnum non fuisset secutum, certum est illos teneri in solidum; quia totus effectus a causis singulis hoc casu procedit: hinc si adjuves furem ad ascendendum per fenestram qui secus ascendere non potuisset; si praebeas tuum suffragium ad injustam actionem, quae secus non obtineret, teneris in solidum — Si vero sine ipsorum opera damnum adhuc secutum fuisset: ut si apponas ignem simul cum aliis ad domum proximi etiam seclusa conspiratione, et licet, te absente, alii nihilominus domum incendissent, utrum tenearis cum ceteris in solidum, duplex est sententia. *Prima sententia* probabilis, quam tenent Cajetanus, Salmanticeoses, Sanchez etc., affirmat; quia quilibet est causa moralis totius damni, cum moraliter totus effectus a singulis procedat, ac particularis operatio cujusque constituat unam eandemque actionem contra justitiam. Neque est de ratione et natura verae causae, ut ea non posita, non sequatur effectus; sed dumtaxat, ut ex ea effectus ipse sequatur. Verum *secunda* adhuc probabilis sententia Navarri, Sylvii et aliorum, docet singulos tunc teneri tantum pro parte sua; quia cum obligatio restitutionis pendeat ab influxu, seu causalitate in damnum, obligatio non debet esse major, quam sit influxus ipse; sed influxus est tantum pro parte damni: ergo pro parte tantum erit et obligatio restitutionis (2).

Quidquid sit, non debemus hic omittere animadversionem momenti gravissimi, et est quod rudes, etiamsi teneantur in solidum, raro tamen in praxi eosdem expedit obligare ad totum, cum difficulter isti sibi persuadeant sese teneri ad restituendam etiam partem a sociis sui ablatam. Et in hoc casu satis praesumi etiam potest, quod domini ipsi, quibus restitutio facienda est, libenter consentiant, ut illi restituant partem propriam; cum bene perspiciant valde timendum, ne restituant nihil omnino, si obligentur ad totum.

Neque etiam praetermittenda declaratio iuris tum poenalis, quae habet art. 51: *tutti gl' individui condannati per uno stesso reato sono tenuti in solido alle ammende, ai danni, ed interessi ed alle spese* (3); tum civilis ex quo art. 1155 solidaria debitorum obligatio non praesumitur in contractibus, nisi vel expressa sit, vel ab ipsa lege inducta (4).

N. II.—*De Mandante seu jubente* (5).

Q. 1. *Quis intelligitur nomine mandantis, seu jubentis?*

R. Mandantis seu jubentis nomine eum intelligimus, *qui alterum inducit, ut suo nomine damnum inferat proximo:* dupliciter autem potest inducere, expresse et tacite. *Expresse*, idest verbo, scripto, nuntio; *tacite*, idest nutu, signo vel facto alio: uti si pater vel dominus filio suo vel servo significet sibi gratam fore illius personae occi-

ritur; si enim partes litigantes per amicam compositionem benevole inter se conveniant, talis transactio utique, plerumque saltem, summopere approbanda est: ast ad talem transactionem stricte obligari nequeunt; quia debitor semper vel ad totum vel ad nihil obstringitur ». *Ita Stapf* § 82.

(1) Tunc quis dicitur teneri *in solidum*, cum aliis non restituentibus, ipse tenetur ad totum per se, ideoque etiam ad partem aliorum: *solidum*, id est integrum, plenum.

(2) V. Liguori, *Opus Mor.* l. 3. n. 579.

(3) Cod. Alb. Art. 80.

(4) Cod. Alb. Art. 1290 — C. A. 891 — C. G. C. 1200 — C. P. 1177 — C. M. 1253. *Ab ipsa lege*. Mulier nupta et suus secondus maritus contutor tenentur in solidum ad rationes reddendas de sua administratione matrimonio posteriore (art. 318 jus. civ. Neap.). Ac item executores testamentarii quoad mobilia sibi tradita (art. 988).

(5) V. Liguori, *Opus Mor.* l. 3. nn. 558, *et seqq.*

sionem, aut cum iisdem conqueratur, quod nemo injuriam sibi factam ulciscatur: sic refert historia contigisse mortem s. Thomae Cantuariensis sub Henrico II Angliae Rege, qui cum suis saepius conquerebatur, se cum uno Regni sui Sacerdote pacem habere non posse. Item est si quis paratus sit tuo nomine damnum inferre, et tu cum commode possis impedire, non impedis; nam censeris tacite mandare.

Q. 2. *Ad quid tenetur mandans?*

R. Cum Angelico: *ille, qui jubet, est principaliter movens: unde ipse principaliter tenetur ad restituendum* (1); qui enim facit per alium, per se facere censetur. Tenetur etiam reparare omnia damna, quae ex mandati sui executione sequuntur, si ea praeviderit, vel culpabiliter ignoraverit: sic enim habet Bonifacius VIII: *is qui mandat aliquem verberari, licet expresse inhibeat, ne occidatur ullatenus, vel membro aliquo mutiletur, irregularis efficitur, si mandatarius fines mandati dati excedens, mutilet vel occidat, cum mandando in culpa fuerit; et hoc evenire posse debuerit cogitare* (2).

Hoc tamen tunc currit, cum actio de se est periculosa; tunc recte praesumitur id praeter mandantis intentionem non esse secutum. Vid. art. 1870 et seq. iuris civ. Neap. (3).

Q. 3. *An mandans teneatur reparare etiam damna, quae mandatarius ipse mandato obtemperans passus est?*

R. Si mandatarius suscepit mandati executionem voluntarie et libere, mandans non tenetur reparare damna, quae mandatarius mandato obtemperans passus est; quia tunc pericula omnia ipse in se suscepisse jure merito existimatur. Si vero illam coactus vi vel metu gravi suscepit, juxta omnes tenetur mandans omnia illa mandatarii damna resarcire, quae *ordinarie* in talibus exequendis mandatis contingere solent; mandans enim sic agens strictum mandatarii jus apertissime laesit eum moraliter cogendo.

Diximus *ordinarie*; nam si mandatarius damnum patiatur extraordinarium, v. g. si in via fulmine perculsus, vel equo delapsus intereat, non videtur mandans teneri haec quoque damna compensare: cum ea nec praeviderit nec praevidere debuerit.

Q. 4. *An mandans teneatur de damnis quae mandatarius ex errore inculpabili alteri intulit: ut si quis mandatum a Titio acceperit occidendi Paulum, sed ex errore invincibili occidat Petrum?*

R. Affirmat Bouvier, quia mandans mandavit hominem occidere, et mandatarius revera hominem occidit. Verum alii negant probabilius cum Lyonnet, Vogler etc.; nam respectu occisionis Petri non potest dici, quod Titius fuerit mandans, cum mors Petri accidat omnino per errorem mandatarii, non propter mandatum; mandatum enim hic occasio est, non autem causa. Neque tunc mandans irregularitatem incurrit, ut declaravit S. C. C. (4).

Q. 5. *Quid si mandans mandatum retractaverit?*

R. Vel mandati revocatio innotuit mandatario ante executionem, vel non innotuit. Si 1, ad nihil amplius tenetur mandans, uti mandans; quia per revocationem mandatum extinguitur; unde si adhuc mandatarius quidpiam operatur, non amplius nomine mandantis operari dicendus erit, sed nomine proprio et propria voluntate. Si 2, mandans tenetur ad damna compensanda, perinde ac si mandatum minime retractatum fuisset; idque etsi mandati revocatio non fuerit mandatario significata ex culpa vel oblivione nuntii, aut alia de causa; semper enim verum est etiam in hoc casu, mandantem ipsum esse causam injustam et efficacem damni alterius, cum mandatum non sit sufficienter retractatum.

N. II. — *De consulente* (5).

Q. 1. *Quis nomine consulentis, et an hic teneatur ad restitutionem?*

R. *Consulentis* vocabulo venit *qui consiliis, precibus, blanditiis alium movet ad damnum proximo inferendum:* differt a mandante, quia in isto actio fit suo nomine et commodo, non ita in illo. Consulens tenetur profecto ad restitutionem; cum sit causa injusta, et efficax damni. Hinc ex canonico jure si consilium dedisti ut Cajus Titium occideret, secuta morte, teneris de homicidio. Si consilio movisti servum, ut fugeret aut furtum faceret, teneris furti vel servi corrupti. Si persuasisti Titio, ut me afficeret injuria, teneris mihi ratione injuriarum (6). Quare merito Innocentius XI diris devovit hanc n. 39 thesim: *qui alium movet aut inducit ad inferendum grave damnum tertio,*

(1) 2. 2. q. 62. a. 7.
(2) Sext. Decr. l. 5. t. 4, *de homic.* c. ult.
(3) V. Cod. Ath. poen. art. 107, 109 supra cit.
(4) V. Liguori, *Op. Mor.* l. 3. n. 628.
(5) V. Liguori, *Op. Mor.* l. 3. n. 561, etc. — Et cod. Ath. poen. art. 107 supra laud.
(6) Cap. si *quis viduam*. Dis. 50. C. Sicut dignum 6 de homicid. L. 1. § *persuadere*, ff. de servo corrup. — L. *non solum* 11, ff. de inj. Vid. etiam ius poen. Neap. art. 74.

non tenetur ad restitutionem istius damni illati.

Aliter esset (ut observant Alasia, Layman, Sanchez, Salmanticenses etc. contra Antoine, Billuart et Cuniliati) si quis praeberet pravum exemplum, quia hoc est potius occasio, quam vera causa influxiva; cum exemplum ex se non sit natum ad alios efficaciter movendos, licet de facto ex eorum fragilitate illi saepius moveantur (1).

Q. 2. *An consilium praebens semper teneatur de restitutione?*

R. Qui injustum consilium bona fide seu inculpabiliter tribuit, nec amplius potest illud revocare, ad nihil tenetur; cum non sit in culpa. Qui vero illud mala fide tribuit, videndum utrum id egerit vel ratione status, professionis aut muneris, quo consulens ipse perfungitur: vel mera animi inclinatione, et comitate. His positis, dicimus: — 1 qui consilium praebet ratione status, professionis vel numeris, v.g. dicens talem actionem esse licitam, cum licita non sit; vel in tali casu restitutionem esse faciendam (uti saepe contingit parochis, confessariis, advocatis ceterisque similibus), cum tamen ea facienda non sit, totum tenetur damnum reparare ex consilio suo secutum, si prae ignorantia vel negligentia mortaliter peccaverit; — 2 pariter ad restitutionem tenentur qui licet ratione officii consilium dare minime teneantur, se tamen pro idoneis consiliariis jactitant, et in tali re peritos se esse declarant: etsi enim in officio jam suscepto non deficiant, deficiunt officium illud voluntate suscipiendo; — 3 qui neque tenetur consilium dare ratione status et officii, neque peritiam jactitat, uti mulieres et plebei, quorum insufficientia nota est, non tenetur ad ullam damni reparationem; quia damnum, quod inde supponitur esse secutum, non magis consilio alterius, quam imprudentiae ipsiusmet postulantis tribuendum est: scit enim, vel saltem scire debet, a quo petit, ideoque discrimini voluntarie se committit Excipe si una cum consilio adfuit etiam dolus, et inde tertio damnum obvenerit; nam potest utique facillime cognosci ac praecaveri inscientia, non tamen dolus et fallacia.

Quid vero (dices) *si consulens non absolute loquatur, sed ostendat se vel dubitare vel nescire, vel simpliciter dicat ita sibi videri aut dicat ita se credere?* Nunc non tenetur damnum inde secutum reparare; quia totum esset imputandum agenti, qui veritate non satis quaesita atque perspecta, damni illius periculo se ultro exposuit.

Q. 3. *An consulens ad restitutionem, etiamsi absque suo consilio alter damnum certo intulisset?*

R. Si damni patrator non fuit ad damnificationem motus etiam opera consulentis, consulens non tenetur; quia in hoc casu ex ejus parte non est secuta damnificatio. Si vero etiam alterius consilio motus fuit, tunc etiam consulens tenetur de damno; quia et ipse damni alterius esset causa vera, efficax et injusta (2).

Sed (quaeres) *quid siquis jam sit certo determinatus ad damnum proximo inferendum, v. g. occisionem; et alter non ei suadeat nisi vel medium v. g. venenum, vel locum v. g. solitudinem, vel tempus v.g. noctem?* Duplex est hac de re sententia Theologorum:

Prima sententia cum Cajetano, Viva alisque docet consulentem teneri ad restitutionem: quia suggerendo modum concurrit ad substantiam damni, praesertim si per suggestionem in causa sit, ut alter damnum citius inferat; illo enim temporis intervallo contingere etiam fortasse poterat, ut voluntatem mutaret—Secunda vero sententia cum Layman, Lessio, Lugo et Sporer negat; et haec videtur probabilior, quando modus est tantum accidentalis, ut sunt communiter circumstantiae temporis, loci ac medii: et simul est certum, quod alter non sit voluntatem mutaturus; nam cum executor jam certo supponitur determinatus ad malum inferendum tali personae ante consilium, consulens simpliciter modum in rigore non potest dici causa efficax quoad substantiam damni; ideoque possessio stat pro determinatione pravae voluntatis in executore (3). In iure poen. Neap. art. 75 tamen poenali isti omnes uti complices puniuntur (4): in foro enim externo in

(1) Limitat Bouvier cum aliis, nisi quis malum exemplum praecisa intentione praebeat, ut alios ad damnum determinet, et damnum veniat. Quod adhuc alii negant, quia non sufficit ad damnum intentio, sed actio de se influxiva requiritur — V. Liguori, *Op. Mor.* 1. 2. n. 45; et l. 3. n. 537 — Lyonnet, *De Just. App.* 2. n. 184.

(2) Neque obstat quod damnum etiam sine suo consilio evenisset; semper enim verum est illud sine illius consilio non evenisse: sicut currus, licet uno trahi possit equo, si duo tamen uniantur, duobus equis trahi dicendus est.

(3) Hinc complures cum s. Antonino, Layman, Lessio, Holzman probabilissime eum quoque excusant a restitutione qui materialiter tantum cooperatur ad damnum, si alter etiam sine sua cooperatione certe damnum intulisset v. g. siquis scalam ad furandum teneret ei, qui domum ascendebat etiam sine tali auxilio.

(4) Cod. Alb. Art. 108, 109, supra laud.

ternus animus ex ipso interno opere recte praesumitur; secus via aperiretur fraudibus.

Q. 4. *Si consulens consilium revocaverit, et tamen damnum adhuc sequatur, tenebiturne ad restitutionem?* (1).

R. Certum est, quod si revocatio non innotuit damnificatori tempore habili, adhuc tenetur consulens; nam idem est ac si talis consilii revocatio non contigisset. Si verò innotuit, distinguendum est: *vel* datum consilium consistebat in doctrina falsa, v. g. quod talis contractus esset licitus, cum tamen esset illicitus, *vel* consistebat in ostensione utilitatis aut delectationis ab executione oriturae; *vel* denique consistebat in manifestando modo damnum inferendi. In primo casu non tenetur consulens ad restitutionem, quia per illam revocationem consilium extinguitur. Quoad alios duos casus disputant.

Habert, Croix, Lessius, Lugo et alii communissime affirmant; sicuti enim qui ignem injicit in segetem alienam, tenetur ad damni compensationem, etiamsi postea dolens de facto conetur omni, quo potest modo, ignem extinguere; ita et consulens: consilium enim ab eo datum etiam post actam revocationem adhuc efficaciter in damnum influit. Negant vero s. Antoninus, Azorius, Concina, Merbesius, Salmanticenses aliique casu, quo consulens in dati consilii revocatione curaverit omni meliori modo damnum dissuadere, adducendo rationem salutis aeternae; quia haec ratio debet in homine christiano praeponderare ceteris rationibus mundanis. Neque obest paritas: nam ignis in casu proposito operatur necessario; cum ex adverso post etiam consilii revocationem damnum eveniat non amplius ex vi consilii, sed ex pura malitia executoris — Secunda sententia est satis probabilis, sed primam censemus probabiliorem (2).

N. III.—*De Consentiente*

Q. 1. *Quis est consentiens, et an teneatur ad restitutionem?*

R. Nomine *consentientis* venit *qui externa sua approbatione alium efficaciter movet ad damnum proximo inferendum:* duplici modo potest quis in damnum alterius consentire, consensu nempe inefficaci et consensu efficaci. *Inefficaci*, quando quis videt malum proximo inferendum vel jam illatum, et plaudit gaudetque. *Efficaci*, quando malum proximo inferendum pendet vel determinatur a suo consensu: sic v. g. consentiunt Senatores, ac Judices, cum per sua suffragia positive concurrunt ad legem vel sententiam injustam. Quo posito:

Vel qui consentit in damnum alterius, id agit consensu inefficaci, vel efficaci. Si 1, ad nihil tenetur: etiamsi enim de damno illo gaudeat ex odio in damnificatum, nulla tamen ratione in illud influit; cum sit tantum mala animi dispositio. Si 2, tenetur ob contrariam rationem; quia nempe positive, efficaciter et injuste in illud influxit. Idem dicendum, siquis de industria, et absque sufficienti causa abest, v. g. a Senatu vel a Capitulo, cum praevidet defectu sui suffragii numerum suffragiorum sufficientem fore ad damnum proximo inferendum; absentia enim esset de industria quaesita, ac injusta damni causa.

Q. 2. *Quid de eo, qui suffragium praebet ad injustam sententiam, sed actu quo cetera jam praecesserint sufficientiam?*

R. Certum est, eos qui prima suffragia praebent antequam numerus compleatur, teneri ad restitutionem in solidum, etiamsi praeviderint alios item esse consensuros, quia in damnum efficaciter influunt. Ob eandem causam certum erit illum quoque in solidum teneri ad restitutionem, qui post completum numerum suffragiorum dat suffragium ultimum pro sententia injusta, si praevideat alios suum revocaturos, quando ipse suffragium bonum praeberet, vel ceteros ipse hortaretur.

Si vero suffragia jam irrevocabiliter data sint sufficientia ad damnum, tunc qui post suffragia illa dat suum, ad nihil tenebitur: nam non potest dici in damnum influere, cum jam sit consummatum; causa enim praecedit effectum suum, non eundem subsequitur. Excipe nisi ex communi consensu in conclusionem injustam omnes convenerint; vel nisi lex indicet non existere decisionem, nisi omnes suffragia sua libera dederint, adeo ut sententia ultimo feratur vi omnium suffragiorum collective sumptorum (3).

Quid vero (inquies) *si iste dubitet, an*

(1) V. Ligori, *Opus Mor.* l. 3. n. 559.

(2) Adnotandum vero est diligenter, consulentem, si executorem a perversi consilii executione nequeat removere, teneri ex justitia monere laedendum, ut sibi caveat.

(3) Utique liberatur a restitutione qui suffragatur injustae sententiae vel legi, quando jam numerus suffragiorum completus fuit et praecessit; sed intellige, si ideo per ea suffragia sententia vel lex jam firmata sit ac completa, non vero si adhuc requiratur sanctio judicis vel praesidis aut regis ad illam firmandam sententiam vel legem, ut maxime fit in guberniis constitutionalibus. Tunc omnes et singuli probabiliter tenentur de restitu-

suffragium suum datum sit, quando cetera jam erant sufficientia, necne? Sententia vera docet, dubitantem teneri uti ceteros pro rata: et si alii non restituant, teneri in solidum; per illius enim suffragium jus alterius deterius evasit ac incertum. Nec obstat, quod cooperator non teneatur nisi quando scit se fuisse certam damni causam; quod in nostro casu quilibet suffragium ferentium est certus, se saltem deterius fecisse suo suffragio jus quod habeat damnificatus ad exigendam restitutionem totius damni ab aliis suffragium exhibentibus, rem nempe incertam reddendo (1).

N. IV. — *De palpone, receptatore et participante*

Q. 1. *Quis nomine palponis, et an hic teneatur ad restitutionem?*

R. Palpo *a palpando* dicitur: quia quos adulamur, manu blandiri ac palpare solemus (2). Unde palpo dicitur qui *laude, adulatione vel vituperatione alium inducit ad damnum proximo inferendum:* sic v. g. palponem vocabimus qui duellum laudando, patientiam irridendo, ignaviam increpando ad illud alium incitat. Palpo utpote efficax causa damni tenetur illud reparare; nam saepe magis laudibus et vituperationibus impulsatus quis ad damnum intendat; suffi it, ut sciat se in damnum influere revera et efficaciter. Palpones uti complices habentur in ipso iure poen. Neap. art. 74 §. 2 (3).

Q. 2. *Quis intelligitur nomine receptatoris?* (4).

R. Receptator, seu recursum praestans est *qui praebet alteri securitatem, commoditatem, et protectionem ad damnum proximo inferendum, vel ne illatum compenset.* Receptator tenetur ad restitutionem, *quando receptatio est causa furti*; tunc enim, ut ait Augustinus, patet receptatorem *socium esse fraudis et criminis* (5); atque sic in damnum positive influit, et efficaciter—Hinc tenebitur ad damni compensationem, qui furem domi suae receperit, vel illius furta aut instrumenta occultaverint aut emerint; cum hoc sit rapinas fovere. Item tenebuntur caupones, qui a filiisfamilias, acceptant pecunias aliasque res parentibus subreptas, nisi omnibus perpensis, rationabiliter judicari possit quod parentes non sint omnino inviti. Item domini non impedientes famulos, qui de ipsorum confidentia proximum damnificant.

Diximus *quando receptatio est causa furti:* unde non teneretur qui post furtum juvat furem ad fugam capiendam, modo non influat in damna futura; sicut nec qui furem domi recipit, non qua furem, sed qua amicum aut parentem; vel etiam ratione officii, sub eadem tamen conditione, idest dummodo in furta futura non influat: sic enim non est de crimine malo participare, sed humanitatis officium praebere. Hic videndus jus poenale, Neap. art. 458, 410 et 424 ubi et graviter in receptatores animadvertitur, et quaedam sapienter ad furta cavenda praescribuntur, tum artificibus circa res a privatis emptas, tum cauponibus quoad personas suspectas vel incognitas, quas hospitio excipiunt (6).

Q. 3. *Quis intelligitur nomine participantis ad damnum?*

R. *Participantis* vocabulo intelligitur *qui vel in praeda, vel in ipsa actione damnificativa fit socius quoad damnum proximo irrogatum.* Fit socius *in praeda*, si v. g. post furtum suscipiat partem de re furto ipso ablata; fit socius *in ipsa actione damnificativa*, si in illam actionem concurrat, qua fuit proximo damnum revera illatum.—Porro Participans in praeda tenetur restituere quantum participavit; sic enim satisfacit omni damno, quod proximo intulit. Participans autem in actione damnificativa tenetur saltem ad restitutionem pro modo concursus, et aliquando etiam in solidum (7).

tione sive sciant quod alii facturi sint, sive non; sive secreto suffragia ferantur, sive non: nam omnes concurrunt tam primi quam ultimi ad injustam sententiam vel legem, cum ipsa efformetur ex collectione omnium votorum: et revera nomine omnium fertur et promulgatur. Unde ultimus suffragans se habet sicut ille, qui se adjungit tribus furibus ad auferendam trabem, quae a tribus jam commode adsportari potest. *Lyonnet.*

(1) V. Liguori, *Homo Apost.* Tr. x. n. 50.

(2) « Quo blandior (adulatio), eo periculosior esse solet, ait *Stapf.* § 372; adulatur quippe, dum indigne coram aliis reptat, et quidquid dicunt, aguntve summa cum impudentia miratur et effert, non se tantum, sed et illos deprimit, quorum gratiam et favores blandiri studet; eos enim non amat, sed ludificat. Et quantam stragem impii assentatores regno morali non jam intulerunt! Quis illorum numerum computare poterit, quos adulatio corrupit et perdidit? Imo historia exempla plurima refert, exinde fortissima quoque regna et imperia corruisse. Ab his ergo deceptatoribus unumquemque nostrum, illos vero maxime qui aliqua auctoritate pollent, sibi cavere oportet, memores illius quod Sapiens inquit: *melius est a sapiente corripi, quam stultorum adulatione decipi*, Eccle. 7. 6. — Cf. Prov. 29, 12; Is. 3. 14 ».

(3) Cod. poen. art. 103.

(4) V. Liguori, *Op. Mor.* l. 3. n. 568.

(5) Ep. 153. alias 54.

(6) Cod. Alb. Art. 250, 688, etc. — C. A. poen. p. 2. § 219.

(7) V. supra § 2.

Sed quid (dices) *si quis concurrat quidem ad damnum alterius, sed nonnisi ob metum gravis detrimenti?*

Si damnum, quod ipse timet non concurrendo, est superioris ordinis: si v. g. timet mortem, nisi furto cooperetur, tunc non peccat neque tenetur de restitutione, quocumque modo cooperetur sive mediate sive immediate (1); quia habet justam causam. Neque dominus potest esse rationabiliter invitus; cum tunc illius bona necessaria evadant alteri ad se tuendum in re ordinis superioris, ut ait doctus Milante cum Layman, Medina et Navarro.

Si vero damnum non sit ordinis superioris, ut si damnum timet in bonis fortunae, nisi in furto cooperetur, non poterit ullo modo concurrere; quia in pari causa quisque legitime jus habet, ut sua bona possideat (2). Excipe nisi nimia sit disproportio, ut si furando parum de alienis possis servare te indemnem in magnis: sed eo in casu teneris rei ablatae valorem domino restituere; cum agatur de re in eodem genere, et aequivalenter possideas quod alterius est (3).

N. V.—*De muto, non obstante, et non manifestante*

Q. 1. *Quid est mutus, non obstans, et non manifestans; et quando tenentur ad restitutionem?*

R. Ad 1: *Mutus* dicitur qui ante damnum tacet, et non monet, cum monere teneatur. *Non obstans* dicitur qui dum fit damnum, illud non impedit; cum teneatur impedire. *Non manifestans* dicitur qui post damnum, illud non denuntiat; cum debeat denuntiare (4).

R. Ad 2: Mutus, non obstans, non manifestans tunc restituere tenentur, ait Angelicus, cum malum alterius culpabiliter sinunt, quod vel ex pacto, vel officio, vel stipendio tenentur impedire; tunc enim violant alterius jus strictum (5); hac quippe de causa conducti sunt, mercedem recipiunt ac officium sustinent, ut nempe clament, obstent, manifestent. Sic Magistratus et Duces belli tenebuntur ad restitutionem damnorum, quae a latronibus ac militibus ob culpabilem illorum negligentiam inferuntur. Item Canonici tacentes ac non impedientes electionem iniquam: item administratores bonorum non impedientes damna minorum et Ecclesiae: item famuli custodientes bona domini, si damna ab extraneis non impediverint.

Ius civile Neapolitanum art. 1337 et 1338 sic bene rem aperit inquiens: *ciascuno è tenuto pel danno che ha cagionato non solamente per fatto proprio, ma ancora per sua negligenza o per sua imprudenza.* Et iterum: *ciascuno parimente è tenuto non solo pel danno che cagiona col proprio fatto, ma ancora per quello che viene arrecato col fatto delle persone delle quali dee rispondere, o colle cose che abbia in custodia* (6).

Ceterum observandum est, non omne officium obligare sub restitutionis onere saltem in foro conscientiae; sed illud tantum, quod ex justitia ortum habet, et delictum vel quasi-delictum supponit. Quare parentes ad restitutionem non videntur per se teneri, si omittant filios corrigere; nam illorum officium ortum ducit a sola pietatis obligatione, quamvis jure merito in foro externo puniantur (7), ut diligentiores se gerant in cura suorum (8): et ideo senten-

(1) Participatio in actione injusta vel fit *immediate*, ut cum quis actionem damnificativam cum alio exercet, v. g. si duo simul incendant domum; vel *mediate*, quando quis ponit actiones ex se non damnificativas; sed iis alter abutitur ad malum proximi ut si scalam teneat, dum fur eam ascendit.

(2) Alii in nullo casu permittunt concursum immediatum; quia esset facere malum ut eveniret bonum: alii permittunt in bonis inferioris ordinis ad mortem vitandam, si tamen participans animum gerat damnum reparandi. Concursum vero mediatum ex gravi causa permittunt cum sit ponere rem ex se indifferentem. *Lionnet.*

(3) V. Liguori, *Op. Mor.* l. 2. n. 66; l. 3. n. 571 — *It. de Virt. Theol. q. ult.*

(4) V. Ligcori, *Op. Mor.* l. 3. n. 573.

(5) 2. 2. q. 62. a. 7.

(6) Cod.Alb. Art. 1501 — C. A. 1301 — C. G. 1384 — C. P. 2087 — C. M. 1293.

(7) Ius civ.Neap.diversos casus exponit: *il padre, o la madre dopo la morte del marito, sono tenuti pe' danni cagionati dai loro figli minori abitanti con essi — I padroni ed i committenti pe' danni cagionati dai loro domestici e garzoni nell' esercizio delle funzioni, nelle quali gli hanno impiegati — I precettori e gli artigiani, pe' danni cagionati dai loro allievi ed apprendenti nel tempo in cui sono sotto la loro vigilanza — La predetta garantia non ha luogo, allorchè i genitori, i precettori e gli artigiani provano che essi non hanno potuto impedire il fatto di cui avrebbero dovuto essere garanti — Il proprietario di un animale, o quegli che se ne serve, nel tempo in cui ne usa, è tenuto pel danno cagionato dall'animale tanto che si trovi sotto la sua custodia, quanto se siasi smarrito o fuggito.*

Quae tamen omnia culpam ac veram negligentiam supponere debent, ut quis ante sententiam teneatur in conscientia ad restitutionem; secus censendus casus pure fortuitus. Unde aiebat Augustinus Ep. 154; *neque enim reus est christianus, si bos ejus aliquem feriendo, vel equus calcem incendo, aliquem occidat; aut ideo non debent christianorum boves habere cornua, aut equus ungulas, aut dentes canis?*

(8) V. Liguori, *Op. Mor.* l. 2. n. 40.

tiae punitivae debent obtemperare, si revera a filiis illatum sit damnum.

Q. 2. *An peccent et teneantur ad restitutionem qui ex officio suo tenentur denuntiare contravenientes legi, nec denuntiant?*

R. Hic maxime veniunt qui custodiae sylvarum, agrorum etc. a principe, communitate vel privato praeficiuntur. Hi porro si deficiant diligenti custodiae (praeter peccatum contra juramentum, si illud emittant), peccant etiam contra justitiam commutativam erga damnificatos, et tenentur de damnis sua negligentia non impeditis in defectu damnificatorum (1); cum ideo stipendio conducti sint, ut dominum suum servent indemnem—An autem praeter damna teneantur etiam solvere mulctam, quam dominus a reis percepisset, si ipsi eos denuntiassent, disputant. Valde probabiliter affirmant Layman, Sotus et Sporer: quia omissio denunciationis, quae est facienda ratione officii, est causa, ut illud jus amittatur. Attamen communius ac satis probabiliter negant Lessius, Lopez, Lugo, Salmanticenses et Sanchez: ratio est, quia lex poenalis non intendit, ut fiscus vel domini ditentur mulctis (2); sed tantum, ut illi serventur indemnes ac transgressores puniantur: unde non est nisi indirecte, quod illae debitae sint, nempe post sententiam; ac proinde nec fiscus nec domini jus strictum, seu acquisitum, habent ad illas. Qua ex doctrina concludunt, quod fiscales non denuntiando peccant tantum contra justitiam legalem in ordine ad mulctam, ideoque tenentur tantummodo resarcire damnum vectigalium, quae mercatores debuissent (3): idem dicunt de judice mulctam punitoriam non exigente: et talis est praxis ex Gury, cui communis sensus concordat. Pariter communissime dicunt neque illum teneri ad restitutionem, qui impedit ne mulcta fisco applicetur ante sententiam; vel quia fiscus ante illam nullum ad poenam jus acquirit, vel quia sic saltem accipitur communiter hoc fisci jus ad poenas.

Articulus II.—*De eo cui restitutio facienda est.*

Q. 1. *Cuinam restituenda sunt bona certa?*

R. Bona certa *ordinarie loquendo* restituenda sunt possessori legitimo, quamvis non sit eorum dominus, ut si esset depositarius, locatarius; hic enim jus habet bona illa penes se retinendi. Diximus *ordinarie loquendo*, quia si bona restituenda in manu possessoris periclitentur, v. g. si iisdem sit abusurus in sui aut aliorum perniciem, utiliter geret negotium domini, qui illi ea non restituit; nisi tamen aliud obstet (4).

Hic nonnulla notanda ex iure civili Neap.: —1 solutio bona fide facta illi, qui crediti titulum possidet, valida est, etsi postea possessor crediti evictionem patiatur (5);—2 nulla est solutio facta creditori, qui ad eam recipiendam capax non est, ut est minor, interdictus etc.. excipe nisi debitor probaverit rem a se solutam in creditoris utilitatem versam fuisse (6); — 3 solutio facta a debitore creditori suo in damnum positi sequestri vel factae exceptionis non valet quoad illos creditores, in quorum utilitatem sequestrum positum fuit vel facta exceptio; isti enim possunt adstringere debitorem ad novam solutionem quoad ea, quae ad eorum jura spectant: salvo tamen tunc ipsi debitori regressu contra creditorem (7); — 4

(1) Excipe nisi prudenter praesumi possit, dominum damnum condonare, ut evenit in rebus levioris momenti, aut cum damnum fit a pueris, pro quibus una vel altera vice sufficit ex praesumpta domini voluntate et consuetudine secreta monitio.

(2) Hujus generis mulctae, quae cedebant fisco, apud nos hodie applicantur ad reparanda damna innocentibus illata per errorem aut calumniam persecutis in poenalibus iudiciis: ut videre est in art. 35 iuris poenalis Neapolitani.

(3) V. Liguori, *Opus Mor.* l. 3. n. 383: et l. 4. n. 237.

(4) V. Liguori, *Opus Mor.* l. 3. nn. 596 *et seqq.*

(5) Esempio: « il mio creditore muore; uno dei suoi parenti gli succede, e si mette al possesso dei suoi beni: pago il mio debito e sono intieramente liberato. Poco monta che un parente ignoto di quello più prossimo si presenti e ottenga in azione d'evizione il possesso dell' eredità, poichè ogni possessore è di diritto presunto proprietario. *Possessor pro domino habetur.* È colpa del proprietario vero di non essersi presentato. È però necessario che io fossi in buona fede, cioè credessi, colui cui pagai, era l'erede ».

(6) Ut si inserviit ad impensas necessarias pro conservando fundo minoris, etc.

(7) « Con questi atti si impedisce che il debitore sia soddisfatto di quanto gli deve un terzo — Esempio: voi dovete 6000 lire che ricusate di pagare. Paolo ve ne deve 4000 che è pronto a pagarvi: faccio opposizione e chiedo che a me siano pagate a conto di quanto mi è dovuto. Se non ostante tale opposizione Paolo vi paga, potrò dopo accolta la mia domanda dal tribunale, obbligarlo a rimettermi 4000 lire come se ve le dovesse ancora, salvo a lui il diritto di chiedervi le 4000 lire che vi ha pagate; poichè col mezzo dell'atto di opposizione era reso avvertito che poteva essere obbligato a pagare a mie mani, ed io era quasi diventato suo creditore ».

debitor adigere nequit creditorem ad recipiendam per partes solutionem, licet debitum sit divisibile: *pur nondimeno*, ita limitat ius civ. Neap., *i giudici avendo riguardo alla situazione del debitore ed usando con molta riserva di questa facoltà, possono accordare dilazioni moderate al pagamento, e sospendere l'esecuzione giudiziale, rimanendo ogni cosa nel suo stato.* Vid. ius civ. Neap. art. 1193 et seqq. (1).

Q. 2. *Quibus sunt restituenda bona incerta, quorum nempe dominus post diligentem inquisitionem cognosci non possit?*

R. Si dominus ille incertus est in particulari, si nempe sciatur quidem bona illa spectare ad tres, aut quatuor homines in particulari, sed ignoretur ad quemnam praecise pertineant, tunc illa inter tres vel quatuor illos homines dividenda erunt pro rata dubii: nec posset tunc restitutio fieri pauperibus; nam *Deus odio habet rapinam in holocausto* (2)—Quod si res etiam in generali incerta est, tunc si res aliena accepta fuit mala fide, restitutio facienda est pauperibus; quia *nemo debet commodum reportare ex propria iniquitate*. Si bona fide, tunc si spectatis omnibus circumstantiis, est adhuc possibile, ut dominus inveniatur, res vel ejus pretium servari debet: et si neutrum servari possit, in pios usus fiat conversio juxta voluntatem domini rationabiliter praesumptam, qui rei dominium conservat, quamdiu illa suas in manus redire potest. Si secus, nulla amplius erit obligatio restitutionis: quia res habetur tamquam derelicta, saltem juxta veriorem sententiam (3).

Q. 3. *An qui emit bona fide rem furtivam, possit solutum pretium jure exigere a domino, cum rem suam ei restituit?*

R. Qui emit rem furtivam, eo fine ut eam domino invento restituat, pretium solutum potest repetere, si modicum sit; aequum enim non est, ut qui utiliter negotium domini gessit, damnum exinde patiatur. Si autem pretium esset ferme aequale rei, non posset illud exigere; secus dominus emeret rem suam: tunc sufficit refundere ad arbitrium viri prudentis tantum quantum videtur meruisse emptor, rem domini utiliter redimendo — Quod si quis bona fide rem alienam emerit putans illam esse venditoris, ideoque absque ulla intentione eam legitimo domino reddendi, communis sententia (teste Benedicto XIV Epistola *Urbem*, 19 mart. 1752) docet possessorem debere rem furtivam restituere, nam res clamat ad dominum; nec tamen posse solutum pretium jure repetere, quia dominus cogendus non est rem suam emere (4). Excipe ex civili iure, si res empta fuerit in foro pubblico, vel ab eo qui res hujusmodi vendere soleat: tunc emptor non tenetur rem domino reddere, nisi pretio soluto art. 2186 (5). Quae juris civilis dispositio probabilius et in conscientia obtinet; cum bono publico intersit, possessorum tranquillitati, ac commercio.

An (quaeres) *qui emit bona fide rem furtivam possit illam furi restituere, ut pretium suum recuperet?* Conveniunt—1 quod non potest eam furi restituere, si dominus rem suam petat; dominus enim de jure naturae a quocumque et quocumque loco potest rem suam recuperare;—2 quod e contrario potest furi eam restituere, si dominus ipse facile posset ab ipso fure rem suam habere; tunc enim dominus non esset rationabiliter invitus, siquidem nullum patitur damnum, et sic emptor suum recuperat pretium: ut juxta axioma, *quod mihi prodest et tibi non obest, teneris permittere.*

Extra hunc casum, utrum possit in conscientia emptor iterum rem furtivam reddere furi ad suum pretium recuperandum, duae sententiae: una cum s. Antonino, Lessio, Lugo etc., affirmat; quia hoc modo nullum damnum infertur domino, cum res in priori suo statu collocetur. Altera autem cum Layman, Croix et Concina negat: nam negari haud potest, rem illam per emptionem e manu furis ablatam evasisse melioris conditionis; et ideo, si iterum furi restituatur, fieri deterioris, quod est illicitum. Aliunde res clamat ad dominum, non ad furem (6)—Secunda haec sententia ne-

(1) *Rimanendo ogni cosa nel suo stato.* Vale a dire se il creditore cominciò un'azione contro il debitore, essa sarà sospesa pendente la dilazione *di grazia*: ma alla scadenza di tal termine non essendo pagato, potrà farla rivivere al punto in cui si trovava, senza che gli si possa opporre la prescrizione acquistata contro esso pendenti le more ». *Cod. Alb. spieg.* Art. 1330 — C. A. 1424 — G. G. 1240 — C. P. 1218 — C. M. 1295.

(2) Is. cap. 10.

(3) V. quae supra tradita sunt de rebus inventis, ubi et modus adsignatur dominum inquirendi, et casus resolvitur si talis inquisitio omissa fuerit.

(4) V. Ligaori, *Opus Mor.* l. 3. n. 600.

(5) Cod. Alb. Art. 2411, 2412 — C. G. 228 — C. P. 2376 — C. M. 2327,

(6) *Quid* (dices) *si agatur de emptore malae fidei?* Tunc communius docent illum non posse rem furi reddere; nam mala fide emendo, idem esset ac si de novo eam furaretur, sicque in se transtulit furti obligationem: imo qui id ageret, gravem poenam ex iure poenali non effugeret. Sed Lugo appellat, hoc non obstante, forte probabiliorem eorum sententiam, qui docent etiam in hoc casu

gans est quidem multum probabilis, sed etiam prima illa affirmans non est minus probabilis, imo forte probabilior, si tamen eo in casu emptor constitutus sit, ut aliter non possit pretium suum recuperare; nemo enim tenetur rem domino suo servare cum aequali suo damno: ideoque poterit permittere ut fur rem a se venditam iterum recipiat; ne emptor pretium suum amittat (1). Adde, cum quisque jus habeat ad bona sua recuperanda, nemini interdicitur actio illa, quae per se est directa ad damnum proprium reparandum, licet per accidens damnum alteri superveniat (*B*).

CAPUT SECUNDUM

DE RESTITUTIONIS ORDINE (2).

Q. 1. *Quisnam in restitutione servandus est ordo?*

NOTA. Haec ante omnia sunt notanda:— 1 qui rem alterius apud se tenet, quocumque titulo teneat, eam debet vel domino, vel ejus haeredibus tradere, vel demum pauperibus, si haeredes deficiant; quia res semper clamat ad dominum;— 2 debita ex titulo oneroso v. g. ex contractu venditionis, prius solvenda sunt debitis ex titulo gratuito, v. g. ex donatione, ut communiter dicunt etiamsi haec facta sit ab eo qui, quando eam fecit, impar non erat ad solvenda debita (3); nam in omni promissione gratuita haec semper includitur conditio generalis: *si fortius vinculum non obsit*; est etiam axioma: *nemo liberalis, nisi liberatus*. Hinc debita defuncti solvenda sunt ante omnia vota et legata, etiam pia. Hoc posito:

R. Si debitor omnibus creditoribus satisfacere potest, nullus ordo necessario servandus est, ut patet, modo suo tempore omnibus solvat. Si vero nequeat omnibus satisfacere, tenetur dividere bona sua inter omnes creditores juxta proportionem debitorum, *nisi quis eorum jus praelationis habeat*; nam cum debitor omnibus aequaliter sit obstrictus, iniquum foret omnia uni solvere, aliis posthabitis. Hoc etiam in civili iure praeceptum est art. 1963 (4)—Diximus: *nisi quis eorum jus praelationis habeat*; hoc enim jus lex civilis tribuit tum privilegiatis, tum hypothecariis: quod quidem obtinet etiam in conscientia; cum sit legitima lex superioris lata in bonum commune, ut ait s. Antoninus. Porro *ad hypothecarios* quod spectat, ipsi praelatione gaudent post privilegiatos, ac primo qui prius inscripti fuerunt: quod si plures fuerint inscripti eodem die, aequaliter concurrunt: ex art. 2020 et 2021. Quod vero pertinet *ad privilegiatos*, si eadem sit ratio privilegii et eadem erit ratio concursus (5): secus privilegiorum diversa videnda qualitas; nam *privilegia non tempore aestimantur, sed ex causa*. Igitur privilegia a lege alia constituta sunt in omnibus; alia in quibusdam mobilibus tantum: item alia in immobilibus; alia in bonis tum mobilibus tum immobilibus, id est in universam substantiam, ita ut de universa substantia solutio peti judicialiter possit: ex art. 1968, 1970 et seq.

1. Ante omnia ex omnibus mobilibus solvi debent impensae 1 judiciales; 2 funerales; 3 medicinales pro ultimo morbo (6); 4 stipendia domesticorum ad ultimum semestre cum mense currente; 5 debita pro cibis et indumentis a sex mensibus inita, si ea venditores *minutatim* vendant; si secus vendant, inita ab anno: ex art. 1970 cit.

2. Privilegium habent in determinata mobilia: — 1 locator domus et praedii rustici pro pretio locationis in fructus anni currentis, et in valorem omnium mobilium,

posse emptorem rem furi restituere, ut proprium pretium recuperare valeat; licet enim iste peccaverit rem illam mala fide sibi comparando, tamen post emptionem habet jus non secus ac emptor bonae fidei, contractum suum rescindendi — Neque dicas, actionem emptoris in hoc casu fuisse domino injuriosam; nam ad restitutionis obligationem requiritur, ut actio non solum sit injuriosa, sed etiam ut realiter influat in damnum alterius, quod in casu nostro non evenit; cum jam ab alio fuerit consummatum, neque de uno in alium furem re transeunte melioris conditionis evaserit.

(1) Neque obstat, quod res fiat hoc modo deterior; quia hic non habetur, nisi rescissio contractus: sed rescissio contractus huic emptori est directe licita et necessaria ad vitandum proprium damnum. Quod si inde damnum obveniat domino, id per accidens est; non enim emptor rem furi restituit ut sibi eam retineat, sed ut rescindat contractum suum — V. Liguori, *Op. Mor.* l. 3. n. 569.

(2) V. Liguori, *Opus Mor.* l. 3. nn. 284, *et seqq.*

(3) Aliter esset si donatio jam sit consummata, et res donatario tradita sit; tunc contractus firmus est ac stabilis atque in absolutum dominium donatarii res transit.

(4) Cod. Alb. Art. 2147, et seqq. — C. A. civ. 60 — C. G. 2093 — C. P. 2122 — C. R. 60 — C. M. 2114 — C. H. lege 2 maii 1836.

(5) « P. e. un medico curò un ammalato, e il farmacista fornì i necessarii rimedii; a ciascuno si debbono 100 fr. Se pagando le spese di giustizia e funerarie non restano che fr. 50: il medico non sarà collocato prima del farmacista, nè questi prima del medico: onde verranno per contributo prendendo 50 fr. caduno ». *Cod. Alb. spieg.*

(6) Quae scilicet debentur medico, chirurgo ac pharmacopolae simul.

quibus domus instructa est, vel praedium; —2 creditor in rem mobilem sibi oppignoratam;— 3 qui rem servavit vel meliorem fecit, si adhuc retineat, pro factis expensis ; — 4 venditor pro pretio rei mobilis praecedenti anno venditae, si adhuc sit penes debitorem: imo si adhuc res in suo primo statu existat, et venditor nullam emptori concesserit moram ad solvendum , tunc intra octo dies res vendita vendicari potest;— 5 caupones in res viatorum apud se depositas pro eorum impensis;— 6 vectores quoad res transvectas;—7 creditores publici functionarii, qui commissa sibi negotia male administrat, quoad res in cautionem datas; ex art. 1971.

3. In bona immobilia privilegium habent: — 1 venditor pro solutione pretii rei immobilis venditae;— 2 qui pecuniam mutuam dederunt ut per eam acquireretur immobile, si id tamen authentice probari possit; — 3 cohaeredes in bona successionis pro solutione portionum, quae ab aliis haeredibus refundi debent ; — 4 architecti, caementarii et alii operarii in aedificia et alia opera pro mercede ;—5 qui pecuniam mutuam dederunt , ut per eam satisfieret iis , de quibus in numero 4°, si id etiam authentice probari possit; ex art. 1971.

4. Privilegia super mobilia et immobilia sunt quae habentur constituta in omnia mobilia notata sub n. 1° ex art. 1973 Haec tamen privilegia non obtinent in immobilibus , nisi in defectu mobilium : et quando id obtinet , expensae judiciales ac funerales et ultimi morbi praeferuntur omnibus specialibus privilegiis super immobilibus. Cetera postponuntur : ex art. 1974.

Duo adhuc hac de re notanda sunt: — 1 ut privilegia vim suam obtineant, necesse est ut quemadmodum hypothecae legales , inscribantur (si ea excipiantur, quae sunt sub numero 1°, ex art. 1992 et seq.; — 2 etiam fiscus gaudet privilegiis (1) : et quidem omnium primus quoad *tributa fondiaria* et *indirecta*, necnon quoad debita *funzionarii pubblici*, qui cautionem tribuerit: ex art. 1988. Quoad tributum vero personale et mobiliare privilegio gaudet, sed solutis expensis judicialibus, funeralibus et ultimae infirmitatis. Tandem quoad expensas in materia criminali et correctionali , fiscus non gaudet privilegio , nisi post ea quae vel omnia vel determinata mobilia respiciunt ex art. 1988 cit. et seq. (2).

Q. 2. *An creditores priores tempore praeferendi sint posterioribus?*

Nulli dubium est, quod creditores privilegiati et hypothecarii sint praeferendi creditoribus simplicibus (qui scilicet nullum a lege jus habent praelationis , quia nec privilegium habent nec hypothecam), etsi eorum creditum tempore sit prius ; sic enim a lege statutum est—Quod vero spectat ad ipsos creditores simplices inter se, utrum qui priores sunt tempore , aliis sint praeferendi , atque ipsis antea integre solvendum sit, disputant. Alii probabiliter negant cum Azorio, Holzman, Lessio, Vasquez etc.; ratio quia hisce creditoribus non bona, sed ipsa persona ligata est, quae omnibus aequaliter obnoxia est. Sed alii probabilius et communius affirmant cum s. Antonino , d. Thoma, Concina, Croix, Navarro, Salmanticensibus, Suarez etc.; nam regula *qui prior est in tempore, potior est in jure*, licet a jure civili pro solis privilegiatis et hypothecariis assignata sit , attamen a jure canonico (3) illa admittitur pro omnibus : et quod praecipuum est, id fundatur in jure naturali; creditor enim anterior personalis, quamvis directe personam debitoris, indirecte tamen habet obligata etiam ejus bona, in quibus proinde non debet praejudicari a creditore superveniente (4).

Q. 3. *An debita ex delicto, puta rapina, sint prius solvenda , quam debita ex contractu, puta emptione: item certa priusquam incerta?*

R. *Ad* 1: Sentit s. Thomas prius esse solvenda debita ex delicto: quia est major injuria ea retinere, cum major fuerit injuria, in Deum videlicet et in proximum illud opus perpetrare (5). Alii tamen communius et probabilius cum Alasia, Billuart, Lessio et Lugo docent nulla praelatione ea gaudere; quia obligatio, quae oritur ex commutativa justitia, eadem est in contractu ac delicto; delictum autem poenitentia deletur, non restitutione.

R. Ad 2. Si debita hoc sensu incerta sint quia dubitas utrum debeas, ad nihil teneris; nam in dubio melior est conditio possidentis. Si vero certo debeas , sed dubites cui debeas , teneris restituere pauperibus juxta praesumptam domini voluntatem. Verum quaestio est , utrum haec debita sint postponenda illis,quorum domini certi sunt, vel an etiam ista sint solvenda pro aequa parte simul cum debitis certis. Lessius ,

(1) V. Sarti, *Instituzioni civili a tenore del Codice Albert.* — Cagnardi, *Li titoli* XXII e XXIII *del Cod. civ. spiegati.*

(2) Cod. Alb. Art. 2191. Quoad alios Cod. l. cit.

(3) Reg. 45 jur. in 6.

(4) V. Liguori, *Opus Mor.* l. 3. n. 690.

(5) Opus 73. c. 18.

Lugo, Salmanticenses aliique probabiliter tuentur debita certa incertis praeferenda esse; quia lege naturae certa debentur creditoribus, incerta vero nonnisi ex lege positiva debentur pauperibus. Nihilominus est satis probabilis sententia aliorum, qui docent restitutionem et certorum et incertorum faciendam esse pro rata; cum valde probabile sit, quod restitutio pauperibus debeatur etiam de lege naturali: nam talis praesumitur esse creditorum ignotorum voluntas, ut cum ad ipsos nequit pervenire restitutio, saltem fiat pauperibus pro suis animabus (1).

Q. 4. *An possit praeferri creditor pauper creditori diviti?*

R. Probabiliter affirmant Medina, Molina et S. cum d. Thoma (2), creditorem pauperem esse praeferendum diviti quia obligatio restitutionis datur ad reparandum damnum proximi; plus autem patitur damnum pauper, si ei non fiat restitutio, quam non indigens—At probabilius negant Lessius, Lugo, Vasquez aliique; quia nullo jure haec praelatio pauperibus tribuitur; quando enim agitur de justitia commutativa, omnium jus aequale est, utpote iure fundatum. Excipiunt, si pauper versetur in gravi vel extrema necessitate: et sic revera tenendum est, casu quo creditor jam teneatur ex charitate cedere solutionem illam, habens superflua statui, ut pauperi subveniatur (3).

Q. 5. *An prius exigenti liceat prius persolvere?*

R. Distinguendum est: *vel* creditor in judicio petit, *vel* petit extra iudicium. — Si 1, affirmant *communiter*; lex enim tale tribuit privilegium in obsequium publici iudicii: ex art. 1192, 1195, 1504, 1305 et 1506 iuris civilis Neapolitani. (4) Si 2, dissident; sed *communissime* et *probabilius* adhuc affirmant, si agatur de creditoribus personalibus et aequalibus, et *absit fraus*; iura enim favent vigilantibus, et non distinguunt in iudicio an extra (5). Non ideo tamen potest debitor non rogatus arbitrio suo uni prae alio satisfacere, quum id nullibi fuerit ei concessum.

Diximus *modo absit fraus*, quae tamen adesset, si publice jam declarata sit cessio bonorum; nam tunc debitor omni actione spoliatus existeret (6). Hinc creditores a lege civili jus habent, impugnandi omnes actus, quos debitor egit in fraudem creditorum: sic v. g. si debitor velit renuntiare haereditatem sibi delatam, vel usumfructum sibi constitutum, qua renuntiatione fiat impos ad solvendum, creditores illam fraudulentam renuntiationem prohibere possunt, et ipsi subingredi in jus debitoris pro quota proprii crediti ex art. 705 (7). — Hic tamen notamus cum Billuart, minime esse inquietandos qui, exorta de fortuna debitoris suspicione, debitum repetunt: tum quia haec est vigilantia; tum quia non constando de impotentia debitoris, jus suum certum legitime prosequuntur.

Q. 6. *Quisnam restitutionis ordo servandus inter causas negativas, et causas positivas?* (8)

R. Inter varios cooperantes ille tenetur primo loco restituere, qui rem alienam habet; cum *ea semper clamet ad dominum*: neque obstat, si eam consumpserit; quia recte *pro possessore habetur qui dolo desiit possidere* (9). Quod si nemo rem alienam unquam habuerit, ut evenit v. g. si ea in incendio fuerit consumpta, tunc primo loco tenetur restituere mandans, sive consilio (10) sive imperio mandaverit; quia ipse fuit primus movens, et princeps causa. Secundo loco tenetur executor; quia est principalis, qui post mandantem damnum immediatius attingit. Tertio loco ceterae causae positivae: consulens in alterius gratiam, consentiens, laudans etc., habita videlicet ratione cooperationis; neque enim una est magis vel minus principalis causa respectu alterius, sed unaquaeque in suo ordine cooperata est (quia tamen ad totum est cooperata, sunt qui quamlibet causam obligant ad totum in aliarum defectu) — Ultimo loco veniunt causae negativae, sed in aliarum defectu; quia cum causa positiva sit potior in influxu, ideo et prima esse debet in restituendo. Porro inter causas negativas illa

(1) V. Liguori. *Homo Ap.* Tr. x. n. 111.

(2) Opus. 73. c. 18.

(3) V. Liguori, *Opus Mor.* l. 3. n. 691.

(4) Cod. Alb. Art. 2177, etc.—C. G. 2123—C. P. 2177—C. E. 120—C. M. 2175—C. H. lege 2 maj. 1836 art. 67.

(5) L. pupill. ff. quae in fraud.

(6) V. Liguori, *Homo Ap. Tr.* x. n. 114.

(7) Cod. Alb. Art. 1003. Quid *si debitor ecclesiasticum beneficium possideat; potest ne lex civilis illum a renuntiatione prohibere?* R. Esto quod possit sequestrare fructus jam a beneficio perceptos, at non potest ejus renuntiationem impedire; nam beneficium non est juris civilis, ut de eo valeat disponere — Cod. Alb. Art. 1258 — C. G. 1167 — C. P. 1129 — C. M. 1208.

(8) V. Liguori, *Opus Mor.* l. 3. n. 580.

(9) Reg. juris. 36 in 6.

(10) De consulente (damno ex consilio secuto) ait s. Alphonsus, *Opus Morale* l. 3. n. 560: « si consilium sit utile illud praebenti, ipsum primo teneri; secus, si soli executori. Si autem sit utile utrique, utrumque teneri pro rata: et idem puto, si ex damno illato neutri utile evenerit. In defectu autem alterius tenetur ille in solidum ».

primitus tenetur, quae magis damnum avertere tenebatur: sic custos specialis rei alicujus probabilius tenetur ante custodem generalem, cujus est primario invigilare in speciales custodes, non in rem ipsam. Ordinarie tamen inter eas nullus videtur ordo adesse; cum aequaliter de re teneantur, ac per se loquendo ad suam tantummodo partem obligentur, quia neutra est alterius instrumentum. Aliis tamen deficientibus, valde probabiliter unaquaeque tenetur ad totum, cum revera unaquaeque totum damnum avertere teneatur.

Hoc autem maximum est discrimen, inter causas tum positivas tum negativas, quod causa, quae primo loco tenetur, semper teneatur restituere, licet aliae causae subordinatae restituerint, id est solutum in istas refundendo: nam ipsa est causa prima ac substantialis. Ceterae autem non tenentur, nisi quando recte praesumunt, primas causas vel non posse vel nolle resarcire damnum.

Quid (dices) *si damnum passus illud condonaverit?* Si principali damnificatori condonaverit, ceterae causae liberantur; quia principale deficit cum accessorio: secus si condonatio fiat minus principali, tunc hic solummodo liberatur—Quoad remissionem autem debiti in contractibus statuit ius civile Neap. art. 1239 et 1241: 1 quod remissio aut debiti liberatio pacta in utilitatem unius ex condebitoribus solidariis omnes alios liberet, nisi aliud exprimatur; 2 quod remissio aut liberatio concessa principali liberet fidejussores, non e contrario(1).

CAPUT TERTIUM

DE CIRCUMSTANTIIS RESTITUTIONIS (2)

Q. 1. *Quo tempore facienda est restitutio?*

R. Vel restitutio facienda est ex contractu; vel alio titulo:

Si 1, eo tempore facienda est, quo fuit conventum, etiamsi eam creditor non petat; quia dies interpellat pro homine, uti fert juris adagium. Ubi vero nullum conventum fuerit tempus, non peccat graviter qui restitutionem differt quoad rogetur a creditore; nam creditor scienter non petendo videtur consentire dilationi, et talis est usus (3). Excipe nisi ad solvendum se obligaverit juramento; nam juramentum de se obligat quamprimum (4). Neque obstat dicere, quod juramentum sequatur naturam contractus; respondent enim Salmanticenses; juramentum utique sequitur naturam contractus, sed primordialem seu actus substantialem: porro quod in contractu monitione opus sit, hoc est ex accidenti, nempe ex consuetudine, non vero ex se.

Si 2, fieri debet statim ac moraliter potest; secus non restituens esset morosus detentor, et privaret alterum usu rei suae. Quod si nequeat obligationi huic suae satisfacere pro toto, tenetur pro parte quam potest; utile enim per inutile non vitiatur. — Item qui non potest commode restituere aperte, restituat occulte; qui nequit per se faciat per alium, v. g. per ipsum Confessarium aut amicum. Attamen excusatur a mortali qui differt restitutionem ad breve tempus, si dominus nec grave damnum patiatur nec graviter censeatur invitus. Palaus spatium 20 dierum putat ordinarie breve esse (5).

Si restitutio fieri debet ex delicto, probabilius et communius docent Croix, Layman, Lessius et Lugo debitorem teneri compensare omne damnum ex dilatione proveniens, etsi habeat nunc justam causam differendi; quia licet justa dilatio posterior non sit causa damni, tamen revera causa fuit illa prima injusta acceptio (6).

Q. 2. *Quid de eo, qui non vult restituere, nisi in morte?*

R. Qui non vult restituere nisi in morte, non debet absolutionis beneficio donari; quia semper est in statu peccati, juxta illud Augustini: *non remittitur peccatum, nisi restituatur ablatum* (7). Restitutio enim omni tempore semper urget: *retentio rei alienae*, ait Angelicus, *contrariatur praecepto negativo, quod obligat semper; et ad semper*. et

(1) Cod. Alb. Art. 1375 — C. A. 1444 — C. G. 1282 — C. P. 1264 — C. M. 1343.

(2) V. Liguori, *Op. Mor.* l. 3. n. 677. etc.

(3) Monet autem Lugo cum aliis neque damnandum de culpa qui differt solvere debitum ex contractu sine gravi damno creditoris, licet iste petat; quia talis dilatio non videtur tunc graviter et injuriosa.

(4) V. Pavone, *Spicilegio* § 95, etc.

(5) Hic observandum cum Antoine, licitum esse debitori anticipate solvere debita sua, si terminus fuerit praefinitus in ejus favorem, ut in mutuo; nam quisque potest juri suo cedere: neque tunc terminus appositus est ne solutio anticipate fiat, sed ne ultra differatur. Secus, si terminus sit appositus in favorem creditoris: nam fieret injuria creditori habenti jus ne sibi fiat solutio ante praefinitum tempus *ex* l. 15. § *de ann. legat*.

(6) V. Liguori, *Op. Mor.* l. 3. nn. 680, 704. Si restitutio vero sit facienda ex contractu, et differatur, vid. *De contractibus* ubi *De obligatione*, q. 5

(7) Ep. 153 ad Maced. al. 54.

ideo tenetur semper ad statim restituendum (1). Excipi tur: 1 si debitor sit in bona fide, neque monitio praevideatur ei profutura; tunc ne peccatum materialem evadat formale, in sua bona fide relinquendus est; 2 si sit causa restitutionem differendi, v. g. si statim fieri nequeat sine scandalo vel infamia; tunc enim dilatio rationabilis est.

Sed (quaeres) *quotnam peccata committit qui culpabiliter restitutionem differt ac negligit?*

Prima sententia docet tot peccata ab eo committi, quot sunt occasiones restituendi, quoties a domino res petitur, vel de restitutione a confessario monetur; item quoties ipse proponit te nolle restituere: imo quoties per somnum vel per alias causas distrahitur; tunc enim (ajunt) tot sunt interruptiones, ideoque et todidem peccata. Secunda tradit unum tantum adesse peccatum, licet per annum et amplius restitutio negligatur; tale enim peccatum, (inquiunt) licet physice interrumpatur, non interrumpitur moraliter; cum mala voluntas non retractetur et virtualiter perseverare dicenda sit, in affectu, et in effectu, scilicet in retentione rei; ideoque putant sufficere, si poenitens confiteatur restitutionis alienae omissionem, quin tempus exprimat quo omissio perduravit. — Prima sententia est probabilis; at secunda videtur probabilior cum Lugo et Salmanticensibus.

Eritne (quaeres) *debitor absolvendus antequam restituat?* Regulariter loquendo non est absolvendus, si restitutio sit ipsi moraliter possibilis; luctuosa enim experientia docet, debitores post absolutionem raro admodum restituere. Quare inquiebat s. Thomas a Villanova: *prius ergo vadat*(poenitens) *et .... pecuniam alienam restituat.... et tunc ad Confessarium redeat, et absolvatur* (2). — Si tamen prudens Confessarius revera deprehendat debitorem sincere paratum ad restituendum cum primum poterit, recte procedet, si absolutionem impertiatur etiam pro secunda et tertia vice, modo tales occurrant circumstantiae impellentes, ut ipse solo restituendi proposito debeat esse contentus: quod raro evenit (3).

Q. 3. *Quo loco, et cujus impensis fieri debet restitutio?*

R. Si agitur de restitutione facienda ex vi contractus (quamquam proprie loquendo tunc non tam habeatur restitutio quam solutio), standum est pactis: et ubi nihil fuerit in contractu expressum, ibi facienda erit solutio ubi contractus est initus, et impensis illius, in cujus favorem cedit. Hinc in iure Neap. art. 1200: *il pagamento deve effettuarsi nel luogo destinato dalla convenzione: non essendovi destinazione di luogo, e trattandosi di cosa certa e determinata, il pagamento deve farsi nel luogo, ove al tempo del contratto si trovava la cosa che ne forma l'oggetto; fuori di questi due casi, il pagamento deve farsi nel domicilio del debitore. Le spese pel pagamento sono a carico del debitore* (4).

Si vero restitutio aliter facienda est quam vi contractus, tunc vel agitur de possessore bonae fidei; vel de possessore malae fidei. Si 1, restitutio facienda est in loco, in quo res extat, et impensis domini; ipsa enim naturalis aequitas minime patitur ut possessor bonae fidei absque culpa sua damnum aliquod patiatur: quando tamen primo advertit rem esse alienam, statim debet ejus dominum admonere, ut possit sibi consulere. Si 2, restitutio facienda est in loco, ubi dominus eam possedisset, si non fuisset ei subrepta, et expensis possessoris malae fidei vel injusti damnificatoris, iis tantummodo deductis, quas fecisset dominus in ejus conservatione et translatione; nam si ex una parte dominus ex alterius culpa jacturam pati non debet, ex alia neque locupletari de alienis.

Sed (quaeres) *an debitor iterum debeat restituere, si debitum per nuntium fidelem ad creditorem missum vel alterius culpa vel etiam casu perierit in traslatione illa?*

R. Si res est restituenda solum ex re accepta, seu a possessore bonae fidei, illa perit domino; quia possessor bonae fidei non est in culpa neque in ea acquirenda neque in ea transmittenda: hinc qui in grege suo ovem alterius casu inveniat, et mittat per virum fidelem ad dominum, perit domino, si in translatione pereat.

Si vero res debetur ex contractu, pariter debitor ad nihil amplius tenetur, si agatur de re existente individuo, puta si sit commodatum, vel depositum; nam res sicut stat, ita perit domino, nisi aliter conventum sit. Secus tamen si agatur de pretio solvendo; quia debitor dominium in illud servat, donec ad creditorem, vel ad personam a creditore designatam pervenerit.

Si tandem agatur de debitore ex delicto seu fure, ipse non liberatur a nova restitutione in dicto casu, ut communis ac tenenda sententia docet; nam debitor ex delicto

(1) Supplem. q. 6. a 5.
(2) Fer. 6. p. Dom. 4 Quad.
(3) V. Liguori, *Op. Mor.* t. 3. nn. 682, 688.

(4) Cod. Alb. Art. 1337-38 — C. A. civ. 1420, 1905 — C. G. 1247 — C. P. 1224 — C. M. 1302.

tenetur ad omne damnum, licet fortuitum; quia ex jure: *culpa praecedente, casus etiam fortuitus imputatur*. Praeterea fur tenetur dominum efficaciter reddere indemnem eum restituendo in illum statum, in quo erat antea. Adde si res in manu furis periret, fatentibus omnibus, ipsi periret; ergo a pari ipsi perire debet in manibus nuncii, cum illius personam repraesentet. Excipe 1 si dominus designaverit nuntium, per quem res debita mittenda erat; tunc enim nuncius gereret personam creditoris: 2 si nuntius a judice fuerit designatus, judex enim creditoris causam tuetur ac vestit: 3 si creditor ipsi debitori expressis verbis libertatem tribuerit eligendi nuntium quem vellet, et nuntius prudens ac fidelis fuerit electus a debitore (1).

Q. 4. *Cum quonam damno debet injustus damnificator restituere?*

Nota: damnum hoc loco est pensandum comparative ad subjectum: nam fieri potest, ut damnum decem libellarum respectu debitoris inopis sit longe majus, quam damnum libellarum centum respectu creditoris opulenti, et contra.—Quo posito:

R. Sententia communissima et probabilior cum Billuart, Lugo, Vogler etc. negat damnificatorem teneri ad restitutionem cum quocumque sui damno etiam gravissimo; justitia enim est virtus praecipiens prudentiam et aequitatem, ideoque non potest obligare ad restitutionem cum quocumque damno etiam gravissimo debitoris; tunc dominus ipse censeretur irrationabiliter invitus. Pro certo idcirco dicimus damnificatorem hujusmodi teneri ad restitutionem cum damno simili: imo Lugo, si agatur de re magni momenti, obligat furem ad restituendum, etiamsi passurus sit damnum duplo majus, ut si v. g. ad restituendum tria debeat expendere sex; cum enim sit in culpa, merito illum excessum sustinere debet, ut dominum indemnem faciat. Quod si omnino restituere non possit, nisi cum sumptibus longe majoribus, et nequeat pretium trasmittere, vel rem conservare domino aut ejus haeredibus, in probabiliori saltem sententia, sufficit, ut rem tribuat pauperibus, quia sic videtur charitati conforme: nam tunc restitutio habetur uti moraliter impossibilis. Ita s. Antoninus, Billuart, Lessius, Lugo, Sporer, aliique docent communiter ac passim (2).

Q. 5. *Qui non potest restituere in uno genere bonorum, tenebiturne restituere in alio inferiori: v. g. tenetur dare pecuniam qui nequit famam resarcire?*

R. Duae sunt sententiae. Prima probabiliter affirmat cum Antoine, Cajetano, Sylvio, Soto aliisque; nam licet fama et membra non cadant sub commutatione ac civili commercio, attamen in ordine ad usus humanos bene datur compensatio: ita defectus formae compensatur divitiis (3). Pro hac opinione videtur esse s. Thomas (quamvis e um aliqui explicent de debito honestatis et convenientiae); ait enim: *cum aliquis alicui abstulit membrum, debet ei compensare vel in pecunia vel in aliquo honore* (4).

Secunda vero sententia communior ac probabilior cum Croix, Filliucio, Layman, Lessio, Lugo, Salmanticensibus, Sanchez, Sporer, Vasquez, Victoria ac ceteris negat. Et probatur: — 1 Scripturis, ubi dicitur, quod, vulnerato convalescente, percussor *innocens erit, ita tamen, ut operas ejus et impensas in medicos restituat:* sufficit ergo damnorum compensatio in bonis fortunae (5) —Jure communi, ubi dicitur vulnerantem teneri ad expensas curationis, et mercedes, quibus cariturus est vulneratus: *cicatricum autem, aut deformitatis nulla fit aestimatio, quia liberum corpus nullam recipit aestimationem* (6);—3 Ratione, nam justitia commutativa obligat ad restituendum juxta aequalitatem damni illati; atqui ubi restitutio est facienda in genere diverso, nulla adest aequalitas, per quamcumque enim pecuniam damnum non reparatur neque in toto neque in parte; quia res utpote diversi ordinis se mutuo attingere non possunt. Quod autem aliquando a lege imponatur delinquenti aliqua satisfactio solvenda ad arbitrium vel judicis vel tertii vel ipsius damnificati (7), poena est, non restitutio. Sane, si res in se ipsa spectetur, videtur pugnare in verbis, quod ibi habeatur justitia commutativa, ubi rei aequalitas non habetur.

Docent tamen communiter congruum

(1) V. Liguori, *Opus Mor.* l. 3. n. 704.

(2) V. Liguori, *Opus Mor.* l. 3. n. 598.

(3) Multi etiam dicunt ad hanc restitutionem teneri haeredes occisoris, vel mutilatoris, in hujus defectu; nam haeredes tenentur ad omnia debita, quibus gravatur haereditas; porro dicta obligatione haereditas certe gravatur; neque enim potuit occisor vel mutilator se obligare, quin obligaret bona sua — Sed multi hoc negant: quia hoc praecise non est debitum reale, sed personale; ideoque non transit ad haeredes.

(4) 2. 2. q. 62. a. 2.

(5) Exod., 21, v. 19.

(6) Dig. 19 t. 3: *de his qui effund. l. ult.*

(7) Exod. 21, v. 22.

valde esse in praxi, ut poeniteuti imponatur aliqua erga laesum elargitio: ldque hodie praesertim: quia *et decus et famam regina pecunia donat* (1).

CAPUT QUARTUM

DE CAUSIS A RESTITUTIONIS OBLIGATIONE EXCUSANTIBUS

Q. 1. *Quaenam sunt causae a restitutione excusantes?*

R. Causae a restitutione excusantes sex praecipuae numerantur, quarum tres primae temporaneae sunt, quae illis tantum durantibus; celerae vero sunt perpetuae, videlicet pro semper extinguunt obligationem restitutionis (2).

1. Est impotentia tum physica, tum moralis: *phisica*, cum nempe quis neque in re neque in spe habeat, unde restituere possit; sane nemo potest ad impossibile obligari: *moralis*, si nempe absque magna difficultate restitui non possit; haec enim in moralibus idem est ac si esset omnino impossibilis (3). Pertinent autem ad moralem impotentiam: — 1 jactura animae suae vel suorum, v. g. periculum desperationis, vel ne filii dent operam latrociniis;—2 periculum vitae, v. g. si debitor per restitutionem pecuniae esset periturus: cum in extrema necessitate liceat aliena retinere, sicuti licet eadem auferre;—3 jactura status *juste acquisiti*, v. g. si nobilis nequeat restituere, nisi se privet famulis, equis etc; nam pertinet ad bonum commune proprii status conservatio. Id tamen intelligitur, dummodo creditori aequale damnum non sit obventurum ex tali restitutionis omissione vel dilatione. Insuper ipse teneretur aliquid sibi subtrahere ex non absolute necessariis; neque enim decentia status consistit in indivisibili: qui sane utitur parsimonia et industria sensim sine sensu plura congerere potest, quibus valeat sua debita solvere: unde non tam facile sunt audiendi, qui impotentiam adstruunt. Diximus *juste acquisiti:* si enim status injuste acquisitus sit, etiam cum illius jactura restituere debet: quia non esset statum amittere, sed ad pristinum reverti. Excipe nisi id agere debeat paullatim, ne bonum superioris ordinis amittat, scilicet famam, si ea injusta status acquisitio ignoretur: inhumanum enim foret ac plurimos in baratrum desperationis pene conjiceret, si hujus rei non haberetur ratio;—4 denique grave damnum in bonis vel fortunae propriae, modo dominus aequale damnum non esset passurus ex restitutionis omissione.

2. Grave creditoris ipsius damnum, si praevideatur eidem obventurum in restitutionis hypothesi: v.g. si ille petat peruniam mihi mutuo datam, ut ea utatur ad peccandum. Restitutio enim ordinatur ad utilitatem crediloris, ideoque non potest esse rationabiliter invitus, si debitor ei differat restitutionem, quia certo praevidet ipsam hic et nunc ejus animae graviter noxiam esse futuram (4). — Aliter tamen dicendum esset: 1 si restitutionis denegatio parum servlat ad culpam impediendam; quia nempe aliam pecuniam obtinere potest: 2 si damnum proportionate grave debitori immineat, nam charitas cum tanto incommodo non obligat: esset v. g. si debitor ideo perderet creditoris amicitiam sibi valde necessariam; 3 si creditor debitorem continuis petitionibus vexet; ex repetitis enim petitionibus multiplicantur peccala; 4 si restitutio afferat creditori tantummodo temporale detrimentum, quod ipse licite potest subire: ut si pctat solutionem pecuniae mutuo concessae, quam vult applicare convivio minime necessario; ratio, quia non potest cogere dominum, aut creditorem graviter invitum, ne sua bona expendat in iis, in quibus licite potest. (5) — Item excusat grave damnum Reipublicae, quod omnimode impediendum; cum sit damnum publicum.— Item damnum tertii; unde quando dominus re in tertii damnum est abusurus, tu teneris ex justitia denegare illam, semper

(1) V. Liguori, *Opus Mor.* l. 3.. n. 626.

(2) V. Ligouri. *Op. Mor.* t. 2. nn. 697, *et seqq.* — It. id. Sporer.

(3) Impotentia moralis vel contingit ob jam existentem necessitatem, vel ob eam quae exurgeret ex restitutione. Ubi observandum necessitatem aliam esse *communem*, et est status personae, quae difficulter et nonnisi cum magno labore vivit, ut incurrat periculum in gravem incidendi morbum aut jacturam, nisi auxilium eidem praebeatur; aliam esse *extremam*, et est status personae, quae adeo indiget, ut sine subsidio periculum incurrat amittendae vitae— Necessitas *communis* hic certe attendenda non est, alioquin de restitutione actum esset; cum ea sit ordinaria. Quod vero pertinet ad necessitatem *gravem*, atque *extremam*, aequitas postulat quidem, ut earum habeatur ratio; sed cum hac generali advertentia, quod in pari causa melior esse debeat conditio innocentis, ac proprietarii rei. Ceterum vide dicenda in sequenti.

(4) S. Thomas 2. 2. q. 63. a. 5.

(5) Ita Vogler: unde nonnulli concludunt raro evenire casum, in quo creditori non sit reddenda res sua, quando ea non est abusurus in alterius ruinam.

ac sine tuo graviori damno id possis, nam ex una parte dominus non habet jus rem suam habendi in iis circumstantiis; ex alia autem parte tertius jus habet, ne quis in sui damnum cooperetur (1).

3. Cessio bonorum vel fori: est quando debitor, debitis suis solvendis factus impar, bona omnia creditoribus cedit. Cessio duplex est: una *voluntaria*, quam omnes simul creditores libere acceptant; altera *judicialis*, quam lex ipsa debitori bonae fidei ac infelici tribuit (2); haec autem non transfert bonorum proprietatem in creditores, sed ipsi jus tribuit exigendi, ut ea vendantur, et interim ut ex illis fructus percipiant. Possunt quoque creditores reservare debitori administrationem sub datis regulis, moram concedere, partem remittere debitorum, ac alia praescribere in proprium utilitatem; modo non vergant in praejudicium hypothecarii aut privilegiati: ex art. 1218 et seq. jur. civ. Neap.—Manet tamen semper in omni casu obligatio praestandi integram solutionem (3), si ad pinguiorem fortunam debitor venerit, nisi creditores eum expresse liberaverint (4); leges enim ipsae civiles judicialiter concedentes illam bonorum cessionem non intendunt creditores jure suo privare, sed tantum debitori privilegium impertiri, ne queat ob debita, quibus solvendis est impar, in carcerem detrudi ex jure civ. Neap. art. 1224 (5): ideoque cessante impotentia, cessat etiam excusatio a restitutionis obbligatione (6).

4. *Remissio creditoris*, dummodo libera sit et non extorta vi, metu aut fraude, neque aliqua lege prohibita, ut v. g. prohibita est Canonicis condonatio omissionis distributionum facta absentibus; quum enim creditor sit dominus rei suae, potest eam alteri donare, sicque remittere omnem obligationem illius restituendae, si sit ablata. Quae remissio, etiamsi tacita sit, valet; nam *taciti et expressi consensus eadem ferme est vis atque conditio*. Heic iuverit etiam plures proferre articulos iuris civilis Neapolitani—Primus est 1236. *La volontaria restituzione al proprio debitore del titolo originale del credito sotto firma privata, fa pruova della liberazione* (7)—Secundus 1237. *La tradizione volontaria della prima copia autentica in forma esecutoria della scrittura di obbligo fa presumere la remissione del debito, o il pagamento, senza pregiudizio della pruova in contrario*—Tertius 1238. *La tradizione della scrittura originale sotto firma privata*, o *della copia suddetta ad uno dei debitori solidali, produce lo stesso effetto a vantaggio degli altri debitori*—Ultimus 1240 sic habet: *La restituzione del pegno non basta per far presumere la remissione del debito.* (8).

Etiam certo praesumpta remissio liberat, ut satis communiter docent cum Angelico: *quid enim dolo fecit, qui putat dominum consensurum fuisse* (9). Hinc ajunt dominum ob levia furtula servum expellen-

(1) *Sed quid* (quaeres) *si dominus minetur tibi mortem, nisi ei suum gladium restituas, quo quidem profitetur, se velle suum inimicum occidere?* Alii cum Alasia docent tunc utique posse gladium tradi; quia, stante eodem periculo, quisque sibi primum providere potest. Sed communiter id negant alii cum Bonacina, Concina, Croix, Lessio, Lugo, Salmant. et Soto; ac docent gladium tunc reddere esse contra charitatem ac justitiam. Ratio quia reddens proxime cooperaretur ad mortem alterius, quod omnino est illicitum, etiam ad propriam mortem evadendam. In hoc enim proximus esset rationabiliter invitus; nec ullus potest, ut suam vitam servet, concurrere ad alterius mortem, quia in periculo aequalis damni melior est conditio possidentis.

Sed dices: *nonne uterque possidet, et tradens glodium et occidendus?* Attamen melior est conditio, qui alioquin occideretur: hic enim est innocens, ut supponitur; et licet etiam supponatur reus, nunquam tamen vindicta puniendus est privata: alter vero, qui traderet gladium, hoc ipso fieret reus, et deterioris conditionis. Quid ergo ipsi peragendum? Sese contra iratum dominum defendat ut potest; non vero vitam sibi servet innocentia occisioni cooperando — V. Liguori, *Opus Mor.* l. 4. n. 797, 571; *Homo Apost.* Tr. x. n. 116.

(2) In fraudulentos graviter animadvertit ius poen. Neap art. 430 et seq. et *Cod. Alb. poen* art. 894.

(3) Non desunt tamen qui docent, liberari in conscientia debitorem pro semper, si sermo sit de cessione voluntaria; quia, inquiunt, haec cessio videtur inducere naturam remissionis quoad ea quae hic et nunc debitor solvere nequit.

(4) V. Liguori, *Opus Mor.* l. 3. n. 699. Imo ex Layman remanet obligatus ad laborandum et adquirendum, ut solvat.

(5) Cod. Alb. Art. 135 — C. A. comm. 476 — C. G. 1265 — C. P. 1242 — C. M. 1320.

(6) « Quare videant, ait *Staps* § 72, quid aeterno judici aliquando responsuri sint, qui, postquam fortunas suas dilapidarunt et exinde bonis suis cedere coacti sunt, creditoris adhuedum defraudare pergunt, et de omnibus prius cogitant, quam qua ratione tum Deo tum hominibus allatas injurias resarcire possint ».

(7) Cod. Alb. Art. 1873 — C. A. 1444 — C. G. 1282 — C. P. 1264 — C. M. 1343.

(8 Cod. Alb. Art. 1377 — C. A. 467 — C. G. 1286 — C. P. 1267 — C. M. 1345. « La remissione del pegno dato a guarentigia del mio credito prova unicamente la volontà mia di affidarmi a voi per l'adempimento dell'obbligazione; ma non l'intenzione di rimetterri il debito ». *Cod. Spieg.*

(9) L. 46. § 7. ff. de furtis — V. Liguori, *Op. Mor.* l. 3. n. 700.

tem censeri eidem remittere omnem obligationem, hoc ipso quod nihil petat et expellat (1).

5. *Compensatio*. Alia est *impropria*, et est debiti recuperatio inscio debitore facta: evenit quando tantum auferimus de bonis debitoris, quantum satis est ad recuperandum quod nobis debitum est (2).

Alia est *propria*, quae nempe in contractibus obtinet, et iure definitur: *debiti et crediti inter se invicem contributio*: unde duo debita debent intervenire, quae invicem compensatione extinguantur. Haec porro licita est, quum sit quaedam ac vera debiti solutio: imo expedit: sic enim inanes circuli evitantur. Et ea merito probatur ab ipso civili iure Neapolitano art. 1244 et seq. (3) ubi statuitur compensationem ipso facto sub datis conditionibus, ac nonnullis tantum exceptis casibus, obtinere, insciis quoque debitoribus, usque ad concurrentem utriusque debiti quantitatem (4).

6. Tandem compositio. Et est quando Summus Pontifex, suprema qua pollet auctoritate, in fidelium bonum, ita rem componit, ut unam partem debiti condonet debitori, aliam impendat in pias causas (5). Ut compositio legitima sit, requiritur: 1 ut bona incerta sint; si enim domini aliqualiter cognoscantur, non poterunt sine injuria directe absque eorum consensu expoliari; 2 ut adsit causa, secus esset illicita compositio in rebus ecclesiasticis, et in aliis bonis etiam invalida: quia in primo casu dispensatur in lege propria, non item in secundo. Si tamen causa justa sit, semel facta compositio non revocatur, quamvis compareat postea dominus; quia jam dominium translatum fuit—Hanc compositionem concedit vel ipsa Sacra Poenitentiaria, ut docet Benedictus XIV Bulla *Pastor bonus*; non tamen Episcopus; haec enim facultas actus est supremae potestatis.

Q. 2. *An qui bonis cedit possit aliquid sibi occulte retinere?*

R. Attento jure naturali, cessor potest sibi aliquid retinere, si merito timeat ne pars sibi adsignanda insufficiens sit suis suorumque necessitatibus: et si iis omnino indigeat, potest judici interroganti respondere, se non habere, quod nempe teneatur cedere (6). Ceterum in hac re caute omnino procedendum; quia plerumque bonorum cessores suas necessitates plus nimium exaggerant, et moderato victu, qui ipsis convenit, nunquam contenti sunt.

Q. 3. *An retentor bonae fidei re alienae, si ea in extrema necessitate usus est, adhuc teneatur de illa?*

R. Tenetur:—1 si transacta necessitate, res aliena adhuc subsistat in sua specie: quia res clamat ad dominum: hinc alienus equus, quo quis usus est ad declinandos fures, periculo transacto, domino restituendus est;—2 si debitum sit personale, non reale; jus enim personale semper subsistit, persona subsistente: hoc evenit quando dominium rei transfertur in accipientem, ut in mutuo; tunc qui illud consumit, consumit rem propriam: at nemo consumendo rem propriam potest liberari ab onere restituendae rei alienae;—3 si ille, qui in extrema necessitate rem alienam consumit, non sit absolute pauper, nempe sit pauper in re, sed dives in spe, quia alibi bona possidet quibus pepercit; tunc enim non potest revera dici constitutus in extremis, quo solum in casu omnia bona sunt communia.

In aliis vero casibus, an consumptor bonae fidei rei alienae teneatur in conscientia restituere quod consumpsit, si ad meliorem fortunam deveniat, non conveniunt. Alii affirmant; nam in extrema necessitate in tantum omnia bona sunt communia, in quantum sunt necessaria ad vitam servandam; atqui ad vitam servandam sufficiens est bonorum usus, quin transferatur illorum proprietas: at si non transfertur proprietas, bona semper reddenda sunt, cum possunt reddi. Alii distinguunt: non tenetur rem alienam reddere, si parvi sit momenti, quia praesumitur dominus illam absolute donasse uti eleemosynam: secus autem si res sit maximi momenti, quia haec non censetur data, nisi quoad usum. Verum generatim theologi cum d. Thoma nulla facta distinctione, negant: sane qua ratione teneretur rem restituere? non ratione rei acceptae, cum amplius haec non existat nec in se nec in aequivalenti: non ratione injustae damnificationis, cum eam legitimo jure consumpserit: non ratione contractus, cum hic non obliget, nisi re culpabiliter pereunte.

(1) Neque obstat, quod ad confessiones excipiendas, vel matrimonio assistendum requiratur de validitate facultas data praesens et positiva; nam in nostro casu non requiritur positiva domini voluntas, sed satis est quod positive non sit invitus. Hae tamen in re non sunt laxandae habenae, ne furtis via aperiatur, ut recte observat cl. Alasia.

(2) *Vid. de furto.*

(3) Cod. Alb. Art. 1381 — C. A. 1438 — C. G. 1290 — C. P. 1270 — C. M. 1348.

(4) V. Liguori, *Op. Mor.* l. 3. n. 521.

(5) V. Liguori, *Op. Mor.* l. 3. n. 591.

(6) V. Liguori, *Opus Mor.* l. 3. n. 158.

ipse uno verbo legitime usus est jure, quod habebat ad rei consumptionem: ergo nulla ratione potest cogi ad restitutionem. Communio autem bonorum in extrema necessitate respicit tum usum tum proprietatem.

Quid (dices) *si sit possessor malae fidei seu fur, qui alienum consumpserit in extrema necessitate?* Sententia communior et gravissima docet furem semper teneri ad restitutionem; nam obligatio semel contracta ex injusta acceptione per supervenientem necessitatem non extinguitur, sed tantum suspenditur. Hoc tamen non obstante, non audemus reprobare ut improbabilem Navarri, Sporer et aliorum opinionem, qui docent etiam furem, si absolute indigeret re illa, et sit etiam pauper spe, deobligari a restitutione, nam possessio mala non adimit jus universale, quod in extrema necessitate habet quilibet ad res omnes. Et sicuti poterat de novo surripere, ita surreptum retinere et consumere, quod quidem non est aliud, quam continuata surreptio(1).

Q. 4. *An necessitas extrema debitoris excuset a restitutione, si creditor in eadem extrema necessitate versetur?*

R. Si debitor aliter non potest sibi aut suis (nempe filiis, parentibus, uxori: alii addunt, fratribus et sororibus) subvenire, nisi per bona quae restituere deberet, tunc non tenetur ea restituere et in extremam necessitatem se aut suos conjicere, *etiamsi alio momento creditor in eadem necessitate constituatur*, nisi ei suum restituatur. Ita communiter: ratio est quia tunc omnia bona sunt communia, cessatque potestas dominii jure gentium introducta — Diximus *etiamsi alio momento creditor in eadem necessitate constituatur:* aliter si praecise ob subtractionem illam hic et nunc in extremis conjiciatur; tunc non licet rem auferre, et qui abstulit tenetur restituere; quia auferre alicui rem suam sibi ad vitam hic et nunc necessariam, est idem ac eum occidere: unde in eo casu melior debet esse conditio prius possidentis. Hinc si ego ante occupavi tuum equum, et equo indigeam ad effugendos sicarios, non teneor quidem illum tibi restituere etiamsi postea et tu in eodem periculo constituaris; verum si tu in periculo jam constitutus equum tuum jam occupaveras, et ego in eodem periculo vellem a te illum auferre et retinere, tunc non licet mihi.

Quid (dices) *si creditoris et debitoris necessitas sit tantum gravis?* Si creditor jam necessitatem gravem patitur, et debitor tunc ea non laboret, sed laborabit restituendo, certe tenetur restituere; quia in aequali necessitate gravi praeferendus est creditor, ut magis ab ea eximatur ipse creditor innocens, quam debitor, sive hic sit ex delicto sive ex contractu — Si vero debitor jam constitutus sit in necessitate gravi, dubium est an teneatur restituere, quando et ipse creditor eadem necessitate laborat: alii affirmant cum Roncaglia, si debitum sit ex delicto, v. g. furto; ratio quia extra casum necessitatis extremae semper reputanda est melior conditio creditoris innocentis. Alii negant cum Lessio, etiamsi agatur de debitore ex delicto: nec videtur id sua probabilitate carere; quia in eo casu si restitutio facienda esset, non tantum aequale damnum debitor sustinere deberet, sed multo maius quam creditor; cum enim illi gravi necessitate jam laboret certe non posset restituere nisi cum gravissimo incommodo, ita ut in quasi extremam necessitatem se conjicere videretur. Sed excipe 1 si debitor creditorem conjecerit in gravem necessitatem praecise ob subtractionem rei suae; nam potior est conditio possessoris innocentis; 2 si res ablata extet in specie; nam, extra necessitatem extremam, in pari causa res clamat ad dominum (2).

Q. 5. *An si debitor immemor debiti sui tantumdem creditori ipsi donaverit, excusetur a restitutione?*

R. Communis sententia docet, debitorem, qui immemor debiti sui tantumdem creditori donavit, a restitutione excusari: — 1 si obligatio restitutionis oriatur praecepto ecclesiastico, v. g. si Beneficiatus Horas culpabiter omittat, et postea eleemosynas elargiatur immemor suae obligationis; nam totum posuit, quod erat in praecepto, nempe *non faciendi fructus suos*; finis enim non attenditur in praecepti adimplemento; — 2 si agatur de debitis incertis, cum tanta non sit eorum obligatio: vel de casu, in quo creditor probabiliter praesumi possit libenter debita remissurus, si rem prout est in se bene perciperet; tunc enim non esset positive invitus; — 3 si obligatio esset aliunde, quam ex justitia, v. g. signis immemor voti vel praecepti ecclesiastici, ipsum opus a voto aut a praecepto debitum ex devotione praestaret: ratio est, quia in obligationibus, quae non sunt ex justitia, non attenditur qua ratione praestentur, sed tantum an praestentur actus praescripti (3).

(1) V. Liguori, *Op. Mor.* l. 3. n. 520; et *Hom. Apost. Tr.* x. n. 19.

(2) V. Liguori, *Op. Mor.* l. 3. n. 701.

(3) Communius ac probabilius dicunt Gury, Car-

Hisce exceptis, utrum liberetur a restitutione debitor, qui debiti immemor creditori donat quod ipsi ex justitia deberet (quod tamen si debitum sciret, non donaret): « negant Sanchez, uti ait Ligorius noster (1), Layman, Bonacina etc.; quia (ut aiunt) non potest una solutione satisfieri duabus obligationibus, uni ex titulo justitiae, alteri ex titulo gratuito. Sed affirmant Cardenas, Rodriguez, Mazzotta et La Croix cum Rebellio ac aliis, quorum sententia satis est probabilis, semper ac certe praesumitur, quod debitor, si debiti fuisset memor, nequaquam donasset. Ratio est, quia semper censetur quisque, cum dat bona sua, velle potius satisfacere obligationi justitiae, quam voluntati donandi, sive obligationi factae donationis: quae cum facta fuerit per errorem, sive per debiti oblivionem (quae dedit causam donationi), manet rescindibilis ab eodem donante, qui in conscientia non tenetur ad eam implendam; nam in quovis homine supponitur tacita mens non velle se obligare, ubi deceptus invenitur ».

Q. 6. *An debitis gravatus possit Religionem ingredi?*

R. Quoad praxim, ait Paluzzi, omnium fere Religiosorum Ordinum lex est, ut nullus ad habitum recipiatur, qui vel sit obnoxius rationi reddendae, vel aere alieno obstrictus; idque merito ad evitanda plura incommoda. Excipiunt, ut pro certo docent cum Suarez, si debita, quibus qui gravatur, sint incerta quoad personam, ita ut restitutio fieri debeat pauperibus; nam etiam dato quod incerta debeantur pauperibus de jure naturali praesumpto, res acquivalenter obtinet ad mentem dominorum, si ea remittantur, ut quis possit religionem ingredi; cum semper dentur ad pias causas: nihil sane adeo pium est, quam se suaque omnia Deo perpetuo dicare (2). Quod communiter adhuc concedunt, saltem pro foro interno, si debita sint ex contractu pure liberali; quia in hoc semper subintelligitur conditio: *nisi meliorem statum elegero* (C).

DISPUTATIO SECUNDA

DE RESTITUTIONE IN SPECIE

CAPUT PRIMUM

DE BONIS ANIMAE (3).

Q. 1. *Quotuplicis generis sunt bona spiritualia, seu animae?*

R. Duplicis generis: supernaturalia et naturalia. Supernaturalia quae conducunt ad salutem aeternam, uti gratia, sanctitas, virtutes, Sacramenta. Naturalia quae referuntur ad ipsam naturam humanam ejusque perfectiones, uti usus rationis, ingenium, memoria, item scientiae et artes.

Q. 2. *Ad quid tenetur qui alium laesit in bonis supernaturalibus?*

R. Qui alterum vi, fraude aut dolo laesit in bonis ordinis supernaturalis, v. g. illum inducendo ad peccatum, vel avocando a virtute, vel imbuendo falsa doctrina, tenetur ex justitia vim, fraudem et dolum auferre, eumque in pristinam libertatem restituere et omnia damna resarcire inde secuta; cum istorum fuerit causa positiva, efficax et injusta. Hinc qui pravos libros (incautos falsis doctrinis imbuentes) propagarunt, eos quantum possunt colligere tenentur, reprobare, anathematizare, ne ulterius damnum afferant. Egregium, ait Lyonnet, reliquit exemplum Fénélon, qui (licet bona fide errorem docuisset) Brevi Innocentii XII suum librum damnanti non solum statim et ex toto corde adhaesit, laudabiliter se subjiciens; sed eundem librum solemniter reprobavit, diffusa exemplaria colligens. Utinam illum imitentur omnes, qui hisce nostris temporibus in foedissimos errores, eheu, nimium

riere, etc. contra Billuart, quod valet restitutio debiti, etsi fiat per simulatam donationem, ut quando periculum est debitori se prodere; quia non requiritur ad veram solutionem, ut debitor externe fateatur se solvere. Attamen docent contra Tamburini, quod si creditor tunc gratitudine motus et aliquid ipse donet, non est acceptandum; quia ista donatio non est spontanea, cum procedat ex opinione obligationis gratitudinis, quae porro falso est innixa fundamento.

Quid si testator cui restitutionis obligatio incumbit, leget aliquid alicui creditori sub onere Missarum, etc.? essentne a legatario creditore implenda haec onera, ubi legatum adaequet summam rei restituendae? Negative, praesertim quod testator censeri potest sub simulata donatione furti sui tegere restitutionem.

(1) V. Liguori *Homo Ap. Tr.* x. n. 120; it *Op. Mor.* l. 3. n. 700 ubi fusius.

(2) V. Liguori, *Homo Apost.* Tr. XIII, n. 37.

(3) V. Liguori, *Op. Mor.* l. 3. n. 660, *et seqq.*

impegerunt, et eos ubique per fas et nefas disseminarunt!—An autem sic inducens, ex justitia teneantur removere non tantum causas lapsus, sed etiam efficere, ut seductus convertatur, multi probabiliter affirmant : secus non satis damnum pravae dispositionis injuste causatum repararet. Sed alii volunt ad id teneri tantum ex charitate, non ex justitia ; quia , inquiunt , sicut qui ligavit Cajum et sic impedivit, quominus iret ad templum , satisfacit , si solvat, nec tenetur ex justitia curare aut efficere, ut eat ad templum ; ita et hic: cum enim cesset vis et fraus , et alter sciat se deceptum, potest si velit ipse se a peccato expedire, sicque censetur alteri remittere obligationem se convertendi: quod si non agat, tunc id sibi imputabitur.

Qui vero sine vi, fraude , aut dolo , sed mero consilio ac suasione alium ad peccatum induxit ; ex justitia ad nihil tenetur *erga inductum* (1); nam qui peccat non inductus vi , fraude, aut dolo , peccat sciens ac volens: scienti autem, atque volenti ex juris adagio non fit injuria: et *nullus spiritualiter moritur*, dicente Angelico (2), *nisi propria voluntate peccando.* Sed tenetur ex charitate, quoad potest, conversionem seducti procurare; ipsa enim naturalis aequitas ex charitatis praecepto exigit , ut auctor mali illud reparare nitatur, suadendo saltem, atque monendo. Hinc nemo non videt quanta sit obligatio corruptorum , qui alios ac praesertim juvenes incautos viam criminis edocent; cum difficile admodum sit ex eorum animis libidines deinceps propellere.

Q. 3. *Quid de eo , qui alium abstrahit a statu religioso?*

R. Distinctione opus est : vel quis alium a statu religioso abstrahit vi, fraude et dolo; vel dumtaxat precibus, suasionibus, ac consiliis.

Si 1 , peccat graviter contra justitiam , *tum* in seductum, quia illum injuste privat magno bono; ideoque sub gravi tenebitur, et ex justitia vim, fraudem et dolum tollere, et in pristinam libertatem illum reponere (qui si renuat, ipsi imputandum); *tum* in Religionem, et quidem non solum si sermo sit de professo (cum tunc jus jam acquisiisset Religio), sed probabilius etiamsi agatur de simplici novitio; nam quisque jus habet, ne vi aut dolo impediatur a consecutione boni: ideoque impediens etiam Religioni damnum resarcire debet juxta aestimationem commodi, quod inde Religio percepisset (3).

Si 2, qui id facit absque causa , quamvis non sit obstrictus onere restitutionis , qui tunc alter sciens ac volens Religioni renuntiat ; attamen peccat mortaliter , cum charitas id prohibeat. Imo Tridentinum eos excommunicationi merito subjicit, *qui sanctam virginum*, *vel aliarum mulierum voluntatem veli accipiendi vel voti emittendi quoquomodo sine justa causa impedierint* (4). Qui vero id facit cum causa neque peccare neque ad ullam restitutionem teneri dicendus est: imo rem laudabilem facit. Erit justa causa:—1 si illius parentes graviter indigeant : ipsa enim natura impellit ad eis subveniendum:—2 si matrimonii promissione obligetur, et defloratio contingat: tunc enim ipsa persona remanet obstricta ;—3 si in religione, ad quam aspirat, disciplina recta non vigeat , in qua videlicet nedum augeatur Christi Jesu charitas perfectionis vinculum, foveatur potius amor saeculi, externorum appetitus, vel inanis gloriae cupiditas, provocationis ac invidiarum scaturigo : item si optimum sit institutum , sed non habeat aptas vires ad illud aspirans,—4 si tales habeat vitae mores , ut Religioni detrimento potius, quam decori et utilitati futurus esse rationabiliter praevideatur. Idem dicatur, si abductus credebatur aptus, sed talis non sit; nam praesumptio cedit veritati: unde in hoc casu retrahens licet peccaverit ex malo, quem gessit affectu , non tamen teneretur ad restitutionem.

Q. 4. *Quid de iis, qui alios ad Religionem inducunt?*

R. Cum Angelico Doctore: *inducentes alios ad Religionem non solum non peccant, sed magnum praemium merentur...*; *Danielis XII, dicitur quod* qui ad justitiam erudiunt plurimos, erunt quasi stellae in perpetuas aeternitates. *Posset tamen contingere circa hujusmodi inductionem triplex inordinatio. Primo quidem, si violenter aliquis alium ad Religionem cogeret: quod pro-*

(1). Diximus *erga inductum* ; si enim ideo laedatur jus tertii, erga tertium utique adesset obligatio justitiae, ut supra jam dictum est de alio impediente a consecutione alicujus boni.

(2) S. Thomas, 1. 2. q. 73 a. 8.

(3) Non tamen, ad damnum compensandum, tenetur se vel alium adducere ad Religionem ; hac enim in re est attendenda ratio vocationis, non compensationis. Adde id non haberi uti medium ordinatum ad restitutionem.

(4) Sess. 25. c. 18. de R. — Quoad eos autem qui impediunt viros , v. Bulla Julii II *Inter ceteros* 1852; Leonis *V. Etsi a summo* 1513; Clementis VIII *Exponi nobis* 1524; it. *Religionis zelus*; Sixti V *Pontifex Romanus* 1586, *etc.*

hibetur in Decr. XX q. 3. (*cap.* Praesens). *Secundo, si aliquis simoniace alium ad Religionem trahat, muneribus datis, ut prohibetur in Decr. ibidem q. 2* (*cap.* Quam pios). *Nec tamen ad hoc pertinet, si aliquis alicui pauperi necessaria subministret in saeculo nutriens eum ad Religionem: vel si sine pacto aliqua munuscula tribuat ad familiaritatem captandam. Tertio, si mendaciis eum alliciat; imminet enim sic inducto periculum, ne cum se deceptum invenerit, retrocedat: et sic fiant* novissima illius hominis pejora prioribus, *ut dicitur Lucae XI, 26* (1).

Q. 5. *Ad quid tenetur qui alterum laesit in bonis animae naturalibus?*

Qui alium laesit in bonis animae naturalibus, iisdem subjacet obligationibus, quibus obnoxius est damnificator in bonis animae supernaturalibus. Quapropter siquis alium veneno vel alio quovis medio efficaci privavit memoria, ingenio vel usu rationis, tenetur ex justitia reparare tum damnum personale, eum nempe a morbo curare quoad potest; tum omne damnum reale, quod inde secutum est, ut est amissio officii, lucri etc. Item siquis officium vel conventionem susceperit alios edocendi artem, scientiam aut disciplinam aliquam, si munus tale susceperit absque sufficienti peritia, vel illud negligenter impleverit, pretium acceptum restituere tenebitur pro ratione suae ignorantiae aut negligentiae, et damnum, quod intulit male docendo, reparare; ideo enim stipendium accipit, ut se utilem praebeat (2).

CAPUT SECUNDUM

DE BONIS CORPORIS

Inter praecipua corporis bona enumerantur vita et membrorum integritas; virginitas et pudicitia, castitas conjugalis. Quae bona violantur per homicidium, mutilationem (vel aliud simile), stuprum et adulterium.

Articulus I. — *De Homicidio et mutilatione membrorum*

Q. 1. *Quid est homicidium, quotuplex, et quale peccatum?*

R. Ad 1: Homicidium (sic dictum ab *hominis caede*) definiri potest: *violenta occisio hominis facta ab homine.* Quae enim fit a fera, proprie homicidium non dicitur, sed *pauperies* in jure appellatur.

R. Ad 2: Homicidium aliud est casuale, aliud voluntarium, aliud qualificatum, aliud simplex. *Casuale* contingit praeter hominis intentionem. — *Voluntarium* contingit ex ipsa hominis intentione, et dupliciter voluntarium esse potest: *directe,* cum quis data opera alium interimit: et *indirecte,* cum quis directe quidem alterius mortem non vult nec intendit, sed ponit ea, ex quibus potest praevidere mortem alterius secuturam. — *Qualificatum* est quod speciales circumstantias habet adnexas: tale est homicidium *proditorium,* quod sub specie amicitiae; *insidiosum,* quod ex insidiis; *assassinium,* quod ab aliis mercede conductis; *latrocinium,* quod spolii gratia patratur. Sed huc maxime venit caedes parentum, prolis, conjugis, principis ac personae sacrae, quae singularem qualificationem et atrocitatem involvunt: quod hisce circumstantiis non est vestitum, dicitur *homicidium simplex.*

R. Ad 3. Injusta hominis occisio vetita est illo Decalogi praecepto: *non occides.* Est autem peccatum gravissimum *in Deum,* qui solus est mortis et vitae dominus: *in republicam,* cum sua parte privetur: *in occisum,* cum ei bonum adimatur temporale maximum, irreparabile ac aliorum bonorum fundamentum. Hinc jure omni punitur: *jure canonico* lata est irregularitas, et in mandantes occidi christianum excommunicatio (3): *jure dioecesano* est generatim reservatio, si agatur de homicidio directe voluntario, sive per se sive per alium patrato: *jure municipali* fere ubique est ultimum supplicium. Quoad ius poen. Neap. vid. art. 352 et seq. (4).

Q. 2. *An liceat aliquando occidere innocentem?*

R. Non licet innocentem *directe* occidere, nisi Deus, qui solus habet jus vitae et necis, concedat: *insontem et justum non occides,* legitur in Exodo (5). Diximus *directe,* ubi enim justa sit causa, fas est indirecte aliquid agere, ex quo praeter agentis in-

(1) 2. 2. q. 189. a. 9 — V. Lignori, *Opus Mor.* l. 3. n. 662.

(2) Videant ergo quid supremo exactori sint responsuri *tum* illi qui ad salebrosa officia non meritis propriis, sed aliorum pervenientes, non curant quid valeant humeri: bene vero quid velit ambitio; *tum* illi, qui vix uni officio sufficientes, at superbi vel avari plura suscipiunt exsolvenda, sed omnibus deficiunt: et si desint laudatores, ipsi se apud suos inferiores, arrepta occasione, ad nauseam attollunt. Oh quam vera est sententia: *non nocet, si omnibus te supponas; nocet autem plurimum, si vel uni te praeponas!* (Kempis *De imitat. Christi,* l. 1. c. 7.

(3) C. *Pro humanis*, de hom in 6—V. Liguori, *Opus Mor.* l. 3, n. 263.

(4) Cod. Alb. poen. Lib. 3, t. 10.

(5) Cap. 23.

tentionem mors innocentis sequatur. Haec tamen causa debet esse tanti momenti, ut vitae ipsi aequivaleat; sic si tyrannus minetur urbis excidium, nisi innocens occidatur, non licebit quidem illum directe interficere, cum non sit nisi pars moralis Reipublicae, a qua non accipit esse et vivere ut accipit membrum corporis a corpore. At in probabiliori sententia poterit publica auctoritas illum cogere, ut se ad tyrannum conferat: et ubi nolit, etiam tradere; nam eo ipso quod renuit, evadit Reipublicae noxius, quum quisque ex charitate et justitia legali teneatur vitam exponere pro Republica (1). Traditio autem est tantum indirecte occisiva; cum non ex traditione, sed ex mala tyranni voluntate directe eveniat occisio. — Aliud tamen dicunt, si tyrannus puellam ad stuprandam peteret, vel libros sacros ad comburendos; quia in priori casu puellam proximo periculo peccati exponeret, in altero casu videntur in Dei contemptum sacri libri postulari.

Q. 3. *Quid sentiendum de homicidio casuali?* (2)

R. Duplici modo contingere potest homicidium casuale: vel dando operam rei licitae, vel rei illicitae. Utrumque sic resolvit Angelicus: *secundum jura, si aliquis det operam rei licitae debitam diligentiam adhibens, et ex hoc homicidium sequatur, non incurrit homicidii reatum; si vero det operam rei illicitae, vel etiam det operam rei licitae non adhibens diligentiam debitam, non evadit homicidii reatum, si ex ejus opere mors hominis consequatur* (3). Ubi animadvertendum est, ad homicidii imputationem non sufficere quod opus sit illicitum per se, sed insuper requiri, ut sit praecise illicitum et vetitum relate ad homicidium. Ad hoc vero in foro saltem conscientiae, omissis diversis sententiis, dicimus:

1. Si opus sit quidem illicitum, sed minime de se periculosum, non imputabitur homicidium, si ex illo opere sequatur: uti v. g. si foemina, foetu ex crimine concepto, in ejus partu moriatur; quia cum effectus non necessario procedat a causa, non potest esse in praevisione; — **2** si opus illicitum quidem sit et simul etiam periculosum, sed ita raro, ut non soleat mors nisi valde raro inde evenire, non erit imputandum homicidium, casu quo sequatur, si diligentia adhibitur ad illud vitandum. Sic v. g. excusabitur ab homicidio Clericus, qui venationi sibi prohibitae vacans, hominem casu interficial, modo diligentiam adhibuerit, ne homini mortem inferret; ratio est, quia res est resolvenda ex communiter contingentibus; — **3** si opus illud sit illicitum simul, et tam frequenter atque communiter periculosum ut ex eo communiter soleat mors evenire, tunc homicidium certe imputabitur, quaecumque ad illud vitandum diligentia adhibeatur; est enim omnino voluntarium in causa: ut siquis v. g. funda lapides in via publica projiciat.

Heic opere pretium est referre illa juris poenalis Neapolitani verba in art. 375: *chiunque per disaccortezza, disattenzione, negligenza o inosservanza dei regolamenti commetta involontariamente un omicidio, o ne sia involontariamente la cagione sarà punito con prigionia dal secondo al terzo grado* (4).

Venit etiam notanda reservatio Synodi Novariensis sic concepta: *soffocatio, imo et retentio infantis in lecto anno expleto minoris, omissa cautione cunarum, vel alterius firmi repaguli* (5).

Q. 4. *Ad quid tenetur injustus occisor?*

R. *Generatim loquendo* injustus occisor tenetur compensare damna omnia realia in bonis fortunae, si quae ex ejus actione secuta sunt; fuit enim eorum causa injusta et efficax (6). Hinc compensare debet: — **1** expensas in medicinis peractas; — **2** lucra, quae ob occisionem cessaverint, non quidem in solidum, uti si jam de facto fuissent acquisita (potuisset enim occisus multipliciter impediri), sed pro majori vel minori spe eadem acquirendi (7). Nihil vero tenetur restituere pro expensis funeris; cum ipsae aliquando faciendae essent: excipe si ob occasionem necis illatae (v. g. extra patriam) oportuerit eas fieri majores; — **3** aliquas satisfactiones praestare pro anima occisi, si iste erat pro se probabiliter satisfacturus; bene enim restitutio fieri poliquid restituere in bonis alterius ordinis, vid. supra c. 3. q. ult. Quoad damnum temporale praesens tantummodo instituitur quaestio.

(1) V. Liguori, *Op. Mor.* l. 3. n. 393.
(2) V. Liguori, *Op. Mor.* l. 3. n. 398.
(3) 2. 2. q. 64. a. 8.
(4) Cod. Alb. Art. 602. (5) Pag. 320.
(6) Duplex est damnum, quod causat occisor: unum *naturale* seu *reale*, quod est amissio bonorum fortunae, quae occisus, salvata vita, sperabat sibi comparanda. Primum occisor reparare non valet in aequivalenti; neque enim occisum resuscitare potest: utrum vero teneatur haeredibus a-

(7) Communius autem docent, nihil esse deducendum pro labore, quem occisus ad lucrandum impendere debuisset; quia labor iste libenter et non tanquam poena sustinetur. Sed excipiunt rationabiliter, si praesumatur, quod occisus libenter aliquid daturus fuisset pro redemptione laboris — V. Liguori, *Op. Mor.* l. 3. n. 639.

test in aequivalenti per orationes et eleemosynas.

Diximus *generatim loquendo;* nam claritatis gratia occisoris obligationes considerari possunt vel relate ad haeredes occisi, vel relate ad illius creditores ; vel demum respectu alterius personae, cui forte homicidium fuerit imputatum. Hinc :

Q. 5. ***Ad quid tenetur injustus homicida erga haeredes occisi*** (1) ?

R. Haeredibus necessariis, nempe patri, matri, uxori, liberis aliisque ascendentibus et descendetibus (2), tenetur injustus homicida compensare damnum emergens et lucrum cessans, non solum quod cum occisi vita cessavit, sed etiam quod cessavit post ejus mortem juxta tempus, quo defunctus verisimiliter fuisset vitam suam acturus, attenta ejus aetate, valetudine aliisque circumstantiis; quia isti unam personam constituunt cum occiso, atque in illius jura succedunt. Non tamen damnum est compensandum per integrum omnino (nam, ut bene advertit s. Thomas, illud poterat multipliciter impediri) ; sed satis est, quod compensetur juxta spem judicio prudentis aestimandam (3).

Loquendo autem de aliis haeredibus, qui nempe necessarii non sunt, nec unam cum occiso personam constituunt, tenetur quidem homicida ipsis restituere tum damnum jam bonis occisi irrogatum per occisionem, tum lucrum quod amisit ipse vulneratus tempore quo vixit; nam moriendo transmisit ipsa lege ad illos (aliis supra memoratis haeredibus deficientibus) omnia sua jura proprie dicta (4): sed non tenetur in nostra sententia restituere lucrum quod cessavit a tempore mortis; istud enim non erat debitum reale cum defuncto ipso contractum, sed personale, quod fundatur in industria futura personae occisae; in illud ergo nullum ipsis compelit jus, cum non censeantur una persona cum defuncto. Item, ut docent probabilius Concina, Filliucius, Lessius, Lugo, Salmanticenses etc., neque tenetur iis restituere ea, quae occisus si viveret, erat probabiliter daturus, licet homicida baec damna praeviderit; quia semper remote, et per accidens sequeretur illud damnum, cum directe non intendatur.

Quid (dices) *si laesus omnia ante mortem laedenti remiserit*? Si remisit dumtaxat injuriam (ut plurimum fieri solet), adhuc viget obligatio compensandi damna; nam haec duo non sunt necessario connexa, injuriam dimittere et condonare damna ; primum praecipit charitas ; secundum charitas aliquando prohibet, ut si laesus relinquat indigentes propinquos (5).—Quod si laesus remisit etiam omnia damna inde obvenientia, laedens ad nihil tenetur erga haeredes; isti enim quidquid acquirunt, non acquirunt nisi per ipsam voluntatem defuncti. Excipe debita, quorum condonatio non est in libera facultate laesi, uti cum laedunt jus tertii : sic per suam condonationem non potest auferre jus, quod habent haeredes necessarii ad legitimam.

Q. 6. ***Quid de creditoribus, si ex homicidio fuerint damnificati*** ?

R. Alii cum Layman semper obligant injustum homicidam ad restituendum creditoribus occisi, quia creditores jus habebant in debitorem, et eo per iniquam mortem expoliati sunt; qui ergo est causa mortis, ipse est causa damni. — Alii cum Sanchez eum obligant tantum casu quo laedens damnum creditorum praeviderit;quia tunc damnum est directe volitum. — Verum Billuart, Lessius, Salmanticenses, Sylvius et Viva probabilius docent, homicidam ad nihil teneri erga creditores occisi, quamvis ipsorum damna praeviderit, ***modo tamen eo non intenderit***; tunc enim eorum damna censentur evenisse per accidens. Nam creditores

(1) V. Liguori, *Op. Mor.* l. 3. nu: 631, et seqq.

(2) Haeredes in duplici sunt differentia: alii sunt *necessarii*, quos nempe testator non potest praetermittere, ut sunt ascendentes et descendentes; alii *non necessarii*, seu liberi, qui possunt praetermitti, succedunt tamen (haeredibus necessariis deficientibus) ab intestato, ut sunt fratres, ceterique consanguinei. Item huc veniunt ceteri, quos testator ex sola sua voluntate instituit — Est autem notandum, quod in praesenti quaestione uxor habetur ut haeres necessarius, etsi proprie non sit talis: quia vivens pertinet ad familiam mariti, et ideo necessario ab eo sustinendam.

(3) Si tamen, addit Croix, uxor nupserit aeque commode, vel siquis eidem alimenta praestiterit, huic nihil restituendum est ; quia nullum reipsa pateretur damnum. Idem dicendum de filiis, ceterisque haeredibus necessariis.

(4) Debita realia contracta ab homicida ante mortem respectu defuncti omnia integra solvenda sunt quibuscumque haeredibus, ut quod expendit in curatione, vel si vixit aliquot dies post vulnus, in quibus cessavit ei lucrum quod suo labore acquirebat, vel in quibus convenit cum occisore de aliqua pecunia solvenda propter remissionem injuriae. Quia haec debita non debentur ratione alimentorum, aut lucri cessantis post mortem ; sed sunt debita realia jam contracta ante mortem, quae procul dubio debentur quibuscumque haeredibus defuncti, quos dum ipse viveret, habebat. Ita Salmanticenses.

(5) Neque etiam resarciuntur damna per mortem laedentis; haec enim detur ad solam publicae justitiae satisfactionem — V. Liguori, *Op. Mor.* l. 3. n. 630, 705.

ius quidem habent in personam debitoris, ut de illius industria solutionem obtineant; sed nullum habent jus in actiones, quae nonnisi mediate et praeter intentionem sunt damnificativae. Adde: in ipso foro externo nunquam datur actio creditoribus occisi contra homicidam, sed tantummodo haeredibus; at *perpetua fori externi praxis*, ait Bouvier, *legitima est juris naturalis interpretatio* (1).

Diximus *modo tamen ea* (*damna*) *non intenderit*; qui enim hominem interficit animo nocendi directe creditoribus vel aliis, recte dicunt communius et probabilius cum Concina, ipsum peccare contra justitiam erga illos; cum unusquisque jus habeat ne vi impediatur a consecutione justi boni: tunc scilicet homicida opere suo injusto, externo et efficaci laedit creditores, et ideo tenetur eisdem restituere.

Q. 7. *Quid si homicidium imputetur innocenti* (2)?

R. Vel hoc homicida non praevidit; vel ipse revera praevidit.

Si 1, ad nihil tenetur; nam tunc damnum innocentis pendet ab aliorum judicio, quod oritur ex diversis rerum vel personarum vel loci vel temporis circumstantiis. Si 2, Croix, Lessius, Lopez, Sanchez, Sotus, etc.; probabilius docent occisorem adhuc ad nihil teneri: semper enim verum est, non censeri alteri injuriosam actionem illam, ex qua provenit quidem damnum, sed non per se, bene vero ex errore aliorum, licet error iste praevideatur. Hoc nempe homicidium est causa occasionalis imputationis; non vero efficiens causa damni, in quod proxime et directe non influit.

Quid (dices) *si talis error non solum praevideatur, sed etiam intendatur?* Sententia probabilior docet etiam in hoc casu homicidam nulla restitutionis obligatione teneri; nam quotiescumque actio ex se, vel ex suis circumstantiis non causat proxime et immediate imputationem, intentio prava juxta doctrinam communiorem non efficit, ut sit injustum illud opus, quod de se externe et graviter non est injustum respectu tertii. Nempe imputatio homicidii in talem personam non necessario sequitur, adeo ut homicida esse non possit persona alia; illa ergo imputatio cum tali homicidio patrato nonnisi remote et per accidens jungitur. Sane tota imputatio pendet ex judicio aliorum putantium ob extrinsecas ac labiles conjecturas ipsum fuisse homicidam: unde si damnum evenit, est remote et per accidens. Excipe si ideo praecise quid ipse faciat, unde alii naturaliter id colligant: v. g. si vestibus alterius indutus occidas.

Et ex his resolvitur illa quaestio, an scilicet qui militiae cum sint *conscripti*, se impotentes reddunt mutilatione, vel mendaciis, aut fraudibus magistratus decipiunt, et sic alii in ipsorum locum quaeruntur, teneantur istis restituere? Videtur probabiliter negandum: licet enim peccent *tum* in se ipsos se mutilando sine causa, *tum* contra justitiam legalem gubernio non obediendo, ac ideo gravissime puniatur ex decreto 9 septem. 1823 art. 1. (3); non tamen videntur teneri ad restitutionem, quia non efficaciter influunt in alios vocandos, sed solum in se eximendos; deceptio enim directe ac per se non inducit magistratus ad alios adscribendos. Neque si deprehenduntur, ideo in ipsorum loco appellati dimittuntur, vel aliqua compensatio imponitur illis tribuenda (4). Aliter esset, si vel medicos vel magistratus corrumperent, ut ab eis invalidi declarentur; tunc certe tenerentur ad restitutionem.

(1) Idem affirmaudum de iis, quos forte occisus alebat bonis suis, etiamsi horum quoque damnum homicida praeviderit; modo non intenderit; eadem enim semper ratio currit, nempe pauper nullum commutativae justitiae jus habet, ut ego non occidam ejus benefactorem. Unde tunc cum neque directe ejus laesionem intendam, neque mea actio directe in eam influat, ea laesio nonnisi uti accessoria ex homicidio sequitur.

(2) V. Liguori, *Opus Mor.* l. 3. nu. 635, *et seqq.*

(3) Cod. poen. Alb. art. 268, et seqq. — Et Edict. 16 dec. 1837.

(4) Hanc quaestionem sic resolvit Bouvier: « qui ex industria fingunt infirmitates, aut eas graviores faciunt, non statim damnandi sunt ad restitutionem; nam 1. raro decipiunt realiter membra consilii *revisionis*; 2. saepe sunt in bona fide, et moniti ad restitutionem determinari non possent; 3. contendi potest, juxta plures, eos contra justitiam commutativam non peccare: quia, seipsos solvendo per mendacia, non positive ac efficaciter inducunt magistratus ad alios in militiam adscribendos, non aliorum malum intendunt, sed tantum suam liberationem. Haec posterior ratio quadam probabilitate non caret et inservire potest ad mitiorem decisionem imponendam quando non alia suppetit via, nec amplius obtineri potest.

Nos autem, principiis strictis inhaerendo, arbitramur quod qui fraude et mendacio decipiunt magistratus, vel pecunia aut aliis viis iniquis eos corrumpunt, et obtinent ut contra legum justarum dispositiones, a militandi necessitate liberentur, atque alii pro se ipsis appellentur, contra justitiam peccant; certum est enim alios juvenes jus strictum habere, ut sic non decipiantur nec corrumpantur magistratus. Ergo, etc. Defectu juvenum sic exemptorum eorumve parentum qui injustam hujusmodi exemptionem obtinuerunt, totum damnum hinc illatum reparare debent magistratus corrupti, secundum regulas.. pro cooperantibus ad actionem damnificativam ».

Q. 8. *An liceat occidere facinorosos bono publico noxios?*

R. Erat Waldensium doctrina reipublicae non licere malefactores occidere: hanc moderni nonnulli, duce Beccaria, secuti sunt, qui sub mentito sanae philantropiae praetextu, clamilant mortis poenam bono societatis non esse necessariam, imo iniquam, ideoque non licere. Verum homines facinorosos *publica auctoritate* occidere fas esse demostramus: — 1 ex veteri Testamento: *maleficos non patieris vivere*, ait Dominus: *qui immolat Diis, occidetur* (1);—2 ex novo: *qui gladio occiderit*, legimus in Apocalypsi, *oportet eum gladio occidi* (2);—3 ex Jure Canonico, ubi dicitur non imputandum fidelibus, *qui ex officio aut tormenta exercent aut capitalem sententiam ferunt*(3); item ex Jure civili (4);—4 ex universali gentium consensu; siquidem penes omnes populos majora crimina poena mortis mulctari consueverunt ac consuescunt;—5 ex ratione: nam pars noxia toti communitati, licite abscindi potest ob conservationem totius, quum pars sit propter totum; sed quilibet homo est pars communitatis: ergo si communitati sit noxius, poterit licite occidi, ut bonum commune conservetur. Adde: nihil magis facinorosos avertit a criminibus quam metus mortis; ergo si efficaciter societas vult suo bono providere, hoc remedio necessario uti debet—Quod autem scelesti homines magis tenerentur si scirent, se perpetuo damnandos ad poenas durissimas, falsum est: « il fatto parla qui con troppa evidenza, giacchè quanti sono i condannati a morte, che chiedono per favore la commutazione coi lavori forzati? E la ragione è chiara (ad rem cl. Taparelli): chi vive può sperare grazia per mille guise, può sperar fuga, può sperar rivoluzione, può sperar mitigazione e guadagni. Eppoi che cosa è per la maggior parte dei galeotti la loro galera? sospinti per lo più dalla loro miseria al delitto portano alla pena nome già infame per scelleraggini, mani già incallite al lavoro, e vita già usa agli stenti (5) » (*D*).

Diximus *publica auctoritate*; ait enim Doctor Angelicus: *occidere malefactorem licitum est in quantum ordinatur ad salutem totius communitatis; et ideo ad illum solum pertinet, cui committitur cura communitatis conservandae* (6). Ubi notandum, nomine *publicae auctoritatis*, non quamcumque intelligi; sed quae societati politicae completae nulli subordinatae praeest, ut Rex in regno; nam supremum jus nonnisi supremae auctoritati convenit. Hinc qui praesunt aliis communitatibus etsi numerosis, sibi subjectos corrigere possunt poenis ordinariis praeservativis; non tamen pure vindicativis atque exterminantibus.

Quamquam ipsa suprema auctoritas ordinem justi judicii servare debet; cum agatur de re gravissima ipsi a Deo communicata ob solam necessitatem. Hinc non potest lex facultatem tribuere marito, ut uxorem in adulterio comprehensam occidat; tum quia ex juris regula: *non est singulis concedendum, quod per magistratum publice potest impediri*; tum quia nisi urgeat gravis necessitas, nemo est inauditus damnandus aut impoenitens occidendus. Unde damnata est ab Alexandro VII haec n: 19 propositio: *non peccat maritus occidens propria auctoritate uxorem in adulterio deprehensam*. Non tamen negandum hanc occisionem remissius puniri; quia haec plerumque censetur committi ob vehementem irae motum, qui voluntarium minuit ac suo veluti impetu hominem aliquatenus vincit.

Q. 9. *An liceat principem tyrannum interficere?*

R. Semper ac princeps est in possessione regni (sive illud usurpaverit expoliando legitimum dominum; sive justo titulo illud possideat, sed iniquiter regat, Ecclesiam vexando, ejus jura invadendo et alias injustitias et immanitates exercendo), obligantur subditi ei obedire in omnibus rebus licitis (7). Nec obstat, quod injustus sit ac perversus; *servi*, ait Petrus, *subditi estote in omni timore dominis, non tantum bonis et moderatis, sed etiam discolis* (8). Unde d. Augustinus dicit, Dominum dare *regnum terrenum et piis et impiis, sicut ei placuit, cui nihil injuste placet* (9); at si subditi hisce dominantibus obedientiam negare nequeunt, tanto minus eos vita vel possessione regni privare possunt. Adde: si licitum esset eos occidere, nulla foret principum securitas, nulla reipublicae quies; quia quisque semper autumare posset, casum necis adesse, ut observat d. Thomas (10). Hinc Concilium Constantiense sess. 15 hanc

(1) Exod. 22. (2) Cap. 13.

(3) Decr. 2. pars, causa 33, q. 4, can. 45.

(4) L.6 de offic. procons — Ex iure poen. Neap. jam allato — Cod. poen. Alb. — C.A. poen. p. 1. §§ 117, etc.

(5) *Saggio teorico*, ecc. § 837, ecc.

(6) 2. 2. q. 64, a. 3.

(7) Taparelli, *Saggio Teoretico*, ecc. § 639 ecc. Audisio, *Juris naturae et gentium privati et publici*: ubi de revolutione.

(8) 1. Petr. 2. (9) De civ. Dei l. 5. c. 21.

(10) De regim. Princ. *Opus* 2. l. 1. c. 6.

propositionem: *quilibet tyrannus potest et debet licite et meritorie occidi per quemcumque vassallum suum vel subditum*, damnavit *tanquam haereticam scandalosam et ad fraudes, deceptiones, mendacia, proditiones, perjuria vias dantem.*

Quid (dices) *si regimen principis sit excessive tyrannicum?* R. Cum d. Thoma: si ad jus multitudinis alicujus pertineat sibi singillatim providere de rege, non injuste ab ipsa institutus rex potest destitui, si potestate tyrannice abutatur; cum pactum speciale multitudinis fideliter gubernandae non servetur: sic Romani Tarquinium superbum, quem in regem susceperant, propter ejus et filiorum tyrannidem e regno ejecerunt. Si vero non ad jus multitudinis, sed ad jus alicujus superioris pertineat providere de rege, tum ab eo expectandum est remedium. sic Judaei a rege Arcbelao vexati ad Caesarem Augustum, a quo ille dependebat, recurrerunt. Quod si neque ad multitudinem neque ad alium superiorem pertinet providere de rege; cum independenter ab illis regnum habeat, ut ordinarie contingit, tunc *etsi princeps perversus ac populus gravatus esset, tenetur tamen populus obsequium, obedientiamque illi praestare, cum subditi nunquam jus habere possint de rebus gestis principis judicare, et tanto minus eum damnare ad vitam aut regnum amittendum* (1). Et nimis perniciosum fuit hac de re principium Gersonis, qui ausus est asserere, quod monarcha potest legitime a tota natione judicari, si regnum injuste regat; nam hoc modo duae in regno essent supremae potestates, unde enormissima evenerent schismata, regnique desolatio (2)— In eo igitur casu *recurrendum est ad Regem omnium Deum, qui est adjutor in opportunitatibus in tribulatione; ejus enim potentiae subest, ut cor tyranni crudele convertat in mansuetudinem secundum Salomonis sententiam* (*Prov.* XXII, 1): cor regis in manu Dei; quocumque voluerit inclinabit illud.... *Sed ut hoc beneficium populus a Deo consequi mereatur, debet a peccatis cessare; quia in ultionem peccati, divina permissione, impii accipiunt principatum dicente Domino* (*per Oseae* XIII, 11): dabo tibi regem in furore meo: *et in Job.* (XXXIV, 30) *dicitur quod* regnare facit hominem hypocritam propter peccata populi: *tollenda est igitur culpa, ut cesset a tyrannorum plaga* (3).

Quid (quaeres) *si tyrannus nondum sit in pacifica regni possessione?* Esto quod tunc non sit ei obediendum, quia nec vere superior est, nec ullum jus habet dominandi; attamen non ideo licet ipsum interficere, cum malefactores occidere privatorum non sit extra casum personalis aggressionis. Neque privatus quisnam praesumere potest hanc auctoritatem sibi a republica commissam, nisi expressum habeat indicium; secus nimium frequenter evenirent in societate perturbationes, subversiones etc. (4).

Dicta de homicidio, cum proportione intelligenda sunt de injusta mutilatione ac vulneratione, de qua agit etiam ius poenale Neap. art. 356 et seq. (5). Ad homicidium pertinent etiam *bellum*, *suicidium*, *duellum*, *abortus* atque *aggressoris occisio.*

§ I. — *De Bello* (6)

Q. 1. *Quid est bellum, et an licitum?*

R. Ad 1: Bellum (7) definitur: *congressio vi et armis inter Principes, vel Respublicas superiorem minime agnoscentes*: ex quo patet discrimen belli a rebellione, seditione et duello. Duplex est bellum: aliud *defensivum* ad propulsandam injuriam; aliud *offensivum* ad obtinendam satisfactionem pro injuria.

R. Ad 2: Bellum est licitum, *si juste adsint conditiones*: nonne Abraham in Lege naturae bellum gessit, et ei a bello redeunti benedixit Melchisedech Sacerdos Dei? (8). Nonne in Lege scripta Deus ipse bellum probavit? (9). Nonne Christus in Lege nova laudavit Centurionem, qui erat militiae addictus? (10) Adde: tenetur procul dubio Princeps subditorum suorum vitam atque substantias tueri ac regni jura curare; atqui id saepe non potest peragere, nisi bellum gerendo; cum altiora desint tribunalia, ad quae recurrere queat, nec ita facile ac semper aliis Principibus quaestionem remittere valeat.

Diximus *si justae adsint conditiones*, quae porro sunt:—1 ut geratur auctoritate Principis, Reipublicae vel Magistratus nullum agnoscentis Superiorem; privatus enim ad propulsandam injuriam in promptu habet iudicia;— 2 ut adsit causa gravis, v. g. necessitas boni communis vel quietis pu-

(1) 2. 2. q. 64. a. 3.
(2) V. Liguori, *Hom. Ap. Tr.* VIII, n. 13 *ubi fus.*
(3) De Reg. Princ. l. 1. c. 6.
(4) V. Adnotationes ad Tract. *De Leg.* sub Lit. *N. R. S.*
(5) Cod. Alb. Art. 586, et seqq.
(6) V. Liguori, *Opus Mor.* l. 3. nn. 404 et seqq.
(7) Sic dictum vel per *antiphrasim*, quia nihil habet belli seu amaeni; vel potius a *bellua*, quia uti immanis bellua homines devorat.
(8) Gen. 14. (9) Exod. 17.
(10) Matth. 8.

blicae conservandae, coërcitio perduellium, defensio innocentium etc.; cum enim e bello tot mala et corpori et animae proveniant, illud nonnisi in extremis tendendum est: unde Augustinus relatus in jure ait: *pacem debet habere voluntas, bellum necessitas* (1); — 3 ut recta habeatur intentio, id est non odium, non amor partium, non invidia vel inanis gloriae cupiditas imperium dilatandi. Si adsint duae priores et desit tertia, ex bello non oritur obligatio restitutionis; quia adest causa, licet deficiat in modo (*E*).

Ex his patet, teneri Principem antequam bellum incipiat, diligentissime curare, ut certus sit de ejusdem justitia et gravi causa. Et ideo haec quatuor praestare debebit: — 1 non tantum peritos, sed etiam bonos consiliarios sibi adsciscere; — 2 non tantum consiliarios, sed etiam diversos Theologos interrogare de justitia belli secundum leges Evangelicas; — 3 Coram Deo rem totam a se ipso attente perpendere, et statuere quod in tremendo suae mortis puncto fecisse vellet; — 4 attendere, ut omnes libere ad se perveniant, et non impediantur, vel intervertantur literae et instructiones.

Quid vero (dices) *si etiam his positis, Princeps non habeat nisi opinionem probabilem pro inferendo bello alteri Principi, qui Regnum jam bona fide possideat?* Cum Billuart, Tamburini etc. nobis longe probabilius est, quod tunc princeps non possit bellum indicere; cum enim possessio tribuat jus certum in rem possessam, nequit eam possidens possessione sua expoliari, nisi certo constet illam injuste retinere. Adde tot flagitia e bello provenientia. Adde ipsam capitis sententiam, quae in adversarios milites profertur; quae omnia sine certo jure fieri ac permitti non possunt.

Q. 2. *Quid agere debent milites dubitantes de justitia belli?*

R. Vel agitur de militibus subditis; vel non subditis; vel de conductis.

Si 1, tenentur milites obedire Principi jubenti, donec de belli injustitia sint certi; subditi enim tenentur obedire ubi peccatum non est certum. Deinde in proposito casu bellum praesumere debent tanquam justum; possidet nempe jus superioris, *ita ut*, docente Augustino, *fortasse reum regem faciat iniquitas imperandi, innocentem autem militem ostendat ordo serviendi* (2). Si 2, non debent militare, nisi certi fiant de belli justitia; cum enim agatur de damno tertii et quidem gravissimo, nequit illud eidem inferri antequam constet de injustitia possidentis. Si 3, vel jam erant conducti ante bellum inductum, et idem dicendum ac de subditis; vel post, et valet quod de non subditis (3).

Q. 3. *An principes Catholici possint in bello vocare in auxilium haereticos, vel etiam gentiles?*

R. Est sententia, quae id absolute negant ob illud Exodi; *cave ne unquam cum habitatoribus terrae illius jungas amicitias, quae sint tibi in ruinam* (4). Sed sententia est, quae docet id per se licere; et probat exemplo Davidis, qui se Philistaeis adjunxit: et haec si speculative consideretur, est probabilis. Sed in praxi videtur omnino tenenda prima; vix enim credi potest nulla esse eventura damna ob communicationem illam: et in hoc etiam secunda sententia consentit, ait enim plerumque esse illicitum per accidens ob scandala et damna Religioni imminentia.

Q. *Quando Princeps et Duces in bello tenentur restituere?*

R. 1: Principes tenentur, quando militibus stipendia debita non persolvunt; tunc debet videlicet compensare damna et ipsis militibus et aliis, qui a militibus ipsis damna acceperunt; cum horum omnium illi sint causa injusta et efficaciter movens.

R. Ad 2: Duces, tribuni, centuriones aliique officiales tenentur ad restitutionem: 1 si pauciores habeant milites quam exhibent in stipendiorum solutione, ut cum a commissariis lustrantur copiae, ipsi non milites sub habitu militari vel his eundem militem praesentent; quando commeatus curae praefecti dant militibus cibum vel potum corruptum, ex quo morbi oriantur; 3 quando in transitu per regiones accipiunt pecunias a variis pagis, ne hic vel illic pernoctent: vel quando uni militi dant plures syngraphas ad domos diversas: vel stipendium mi-

(1) Quoad bellum ad nationalitatem propriam tuendam v. Taparelli, *Saggio Teoretico*, ecc. Nota CXXI, della nazionalità — Item *Civ. Catt.* Vol. VIII, et IX.

(2) L. 22 contra Faust. c. 75.

(3) Militum obligationes tradit liber, *Il soldato, ossia doveri morali di un soldato*, Roma — Grossi, *Della vita militare, pensieri di due uomini di stato*. Torino Tip. Fontana 1841 — Fassi, *Brevi discorsi morali ad uso dei militari*, Torino, 1835 Cespedes, *Dubia conscientiae militaria*, etc. Mediol. 1643 — Discorso a disinganno dei guerrieri empii accompagnato da quarta rima in lode dei guerrieri pii di A. D. S. G *Modena* 1820, tip. *Reali* — It. Audisio, *La reale Basilica di Soperga* t. 3. c. 3.

(4) Cap. 34; *illius*, id est terrae Chanaan, ubi infideles erant.

litibus debitum subtrahunt, et permittunt, ut isti ab innocentibus extorqueant; nam tunc ipsi mali ansam darent (1)

Q. 5. *Ad quem pertinent bona hostibus erepta, et quid dicendum de repressaliis atque praedis?*

R. Bona immobilia ex lege belli cedunt Principi aut Reipublicae; mobilia de usu fiunt capientis, nisi consuetudo habeat, ut pars cedat Principi aut communitati (2)— Ad repressalia quod attinet (3), haec licita sunt, cum sint quaedam compensationis ac belli species; si tamen: 1 constet cives alterius Reipublicae fecisse injuriam; 2 si illorum Superiores rogati recusent administrare justitiam; 3 si Principes supremus, causa cognita, id concedat; 4 si non inferatur plus damni, quam satisfactio requirat; 5 si non committantur in ecclesiasticos (4). Ita communiter (5) — Tandem quoad praedas dicimus: militibus eas propria auctoritate agere non licet, cum ipsi non sint domini, sed simplices executores: quare quae surripiunt, restituere tenentur. Hinc ipsis dicitur: *contenti estote stipendiis vestris*(6): et hac in re delinquentes in iure poen. militari Neap.art.452 morte puniuntur (7).Licet tamen eas agere, si legitima adsit permissio; potest enim princeps haec bona ipsis concedere, sive ut minus gravetur aerarium publicum, sive ut militum animi magis incitentur,sive ut qui prae aliis pericula sustinent, prae aliis de commodis participent. Parvi autem refert sive ab innocentibus sive a reis praedas accipiant; modo sint inimici. Ceterum quando urbs datur ad praedam (vulgo al *saccheggio*) semper excipiuntur monasteria, ecclesiae, ac loci pii ex communi jure.

An (quaeres) *liceat hostes decipere, ut facilius vincantur?* Licet utique uti insidiis ac strategematibus, modo absit mendacium: sic licet fugam fingere, uti hostium vexillis; haec enim non habentur ut proprie dicta mendacia, cum possint praecaveri. Esset autem ex communi sensu contra jura belli aquas veneno inficere, innocentes directe occidere, quo nomine veniunt pueri, mulieres, senes, peregrini, clerici, rustici, atque mercatores.

Quid (quaeres) *de militibus, qui castra deserunt sine causa?* Peccant graviter, cum ad hoc stipendio conducti sint: et injustitiae rei fiunt erga Principem, ac Rempublicam: et gravissime puniuntur, si capiantur (8). Non tamen videntur obligandi, ut ad vexilla cito redeant, si inde timeant gravissimas poenas; quia nemo videtur ultro teneri se iisdem subjicere, ut ait Bouvier.

§ II — *De suicidio ac duello*

Q. 1. *An suicidium sit licitum* (9)?

R. Absque divina auctoritate nefas est seipsum directe interficere: est contra Stoicos, quorum errorem plures ex modernis pseudophilosophis instaurare conati sunt, praesertim Montesquieu, Rousseau, Voltaire etc.Id sane repugnat charitati erga seipsum, et est injuriosum tam Deo, qui solus est directus et absolutus dominus vitae humanae; quam societati et Reipublicae, quae injuste per suicidium privatur sua parte seu cive: ita Angelicus (10).Hoc tamen prohibetur generali illo praecepto; *non occides. Neque enim*, ait Augustinus, *qui se occidit, aliud quam hominem occidit* (11): et haeresi 69 inter haereticos recenset Circumcellio-nes, qui insani feritate se ipsos occidebant, et alios ad id inducebant. Id ipsum erudite probat more suo el. Episcopus Scotti in suis Theorematibus. Vel ipsi gentiles hanc injustitiam detestati sunt; audiatur Tullius: *piis omnibus retinendus est animus in custodia corporis*; *nec injussu eius, a quo ille vobis est datus, ex hominum vita migrandum est, ne munus humanum assignatum a Deo defugisse videamini* (12).

(1) « Quaestio est: an si cives nostri damnum ingens tempore belli passi sunt, his restitutio quaedam a Republica debeatur? Vasquius in controversiis illustribus negat ea ratione, quod jus belli id permittat. *Sed hoc recte absurdum*, dicit Grotius: *jus enim belli excusat non quae civibus fiunt, sed quae hosti nocent. Ergo omnino reliqui cives debent refundere damnum, quod ex concivibus unus vel alter extra ordinem passus est*; ex eadem ratione, ob quam contributio fieri solet ex *lege Rhodia* de jactu, si unius merces in mare, projectae sint, ut aliorum res salventur ». Heineccius, *Praelect. Acad. in Hugonis Grotii libros de jure belli et pacis*, l. 3. c. 20 § 7, 8.

(2) L. 2. Inst. T. 1. § 17.

(3) Repressalia sunt retentio personarum vi, vel rerum inimicorum, quae casu vel de industria in manus alterius partis perveniunt.

(4) Non abs re est quod Carolus M. Habet *Capit. Reg. Franc. T.* 2 col. 190: *novimus multa regna et reges eorum propterea cecidisse, quia Ecclesias spoliaverunt, resque earum vastaverunt, alienaverunt vel diripuerunt; Episcopis et Sacerdotibus, atque, quod magis, est, Ecclesiis eorum abstulerunt, et pugnantibus dederunt: quapropter nec fortes in bello, nec in fide stabiles fuerunt, nec victores extiterunt.*

(5) Cap. unic. *de injuriis* in 6.

(6) Luc. 3. (7) Cod. Alb. Art. 321, et seqq.

(8) Reus autem fit injustitiae erga privatum qui castra deserit (si sit illius substitutus), casu quo ideo alium substituere teneatur.

(9) V. Liguori, *Op. Mor.* l. 3. nn. 366. *et seqq.*

(10) 2. 2. q. 74. a. 5. (11) L.1.de Civ.D. 2.20.

(12) *De Republ.* l. 6—V. Taparelli, *Saggio Teor*, n. 270, ubi refert illud Socratis in Phaedone:

Hinc Ecclesia, cui jus poen. consentit (1) privat suicidam sepultura sacra, ut videre est in Rituali R. (2). Quae tamen poena eos non complectitur, qui furore, amentia aut phantasia per gravissimam animae tristitiam turbata, vitam sibi eripuerunt, vel qui ante mortem doluerunt (*F*).

Quid (dices) *si de suicidio dubitetur?* Vel dubium est, utrum quis deliberate, an indeliberate sibi mortem intulerit; vel dubium est utrum ille a se, an ab alio fuerit interfectus. Si 1, in praxi erit sepultura Ecclesiastica privandus; nam opus externum semper praesumitur voluntarie positum, nisi certo oppositum constet. Si 2, nequit eadem privari; neque enim crimen tam grave praesumitur, nisi argumenta adsint, et indicia manifestissima.

Q. 2. *An liceat mutilare seipsos* (3)?

R. Negative: *nisi ad conservationem totius corporis* sit necessarium; idque *etiamsi fiat ad conservandam castitatem et sedandas tentationes*. Solus enim Deus est vitae humanae dominus absolutus et directus; homo vero non habet, nisi convenientem usum.

Diximus: 1 *nisi ad conservationem totius corporis sit necessarium*; cum enim pars ordinetur, ad totum corpus conservandum, tali urgente necessitate, poterit utique membrum aliquod resecari: hinc licet probabilius sibi abscindere manum catena ligatam ad fugiendum incendium, aut ad vitandam mortem a bellua vel tyranno inferendam; ita Billuart, Croix, Lugo contra alios; —2 *etiamsi fiat ad conservandam castitatem et tentationes superandas*; quia hoc remedium non est absolute necessarium, cum sint alia media. Imo neque utile, uti docent Basilius, Chrysostomus et Augustinus, cum potius tentatio fiat vividior et facilis desperationi via aperiatur; privatio enim generat appetitum; aliunde *peccatum subjacet voluntati*, ut ait Angelicus (4), non corporis membro. Ex quo patet quid sentiendum sit de puerorum eviratione ad vocem conservandam, licet consentiant pueri, et absit periculum mortis: id non pauci permittunt ex consuetudine, et bono, quod ipsis pueris obvenit; *sed vicit apud plerosque*, ait Benedictus XIV, *et facta est communior opinio negans* (5); nam conservatio vocis non est bonum tanti momenti, neque conducens ad totius conservationem, ut liceat quod tantopere natura reprobat (6). Art. 361 iur. poen. Neap. sic habet: «*Il misfatto di castratura soggiace al 4.° grado de'lavori forzati—Se ne sia seguita la morte pria del termine di 40 giorni, il colpevole soggiacerà alla morte.*

Q. 3. *Quibus mediis tenetur homo vitam sibi servare?*

R. Tenetur mediis ordinariis: qui enim tenetur ad finem, tenetur etiam ad media quae sunt facilia; secus idem esset ac sibi moraliter mortem inferre (7). Sed non tenetur ad extraordinaria, nisi ejus vita bono communi sit omnino conducens; hinc non tenetur quis abscissione cruris, vel alia ejusdem generis operatione dolores nimis atroces afferente, vitam sibi servare; cum id sit extra communes vires positum. Eo in casu in communi aestimatione censetur justa de causa mortem tantummodo permittere (8).

Q. 4. *Quid de vigiliis, macerationibus, aliisque poenis, quibus indulgere solent christianae perfectionis studiosi?*

R. Poenitentiae istae licent, si exerceantur consilio prudentis Praelati vel Confessarii (9), et justa de causa, hoc est ad corpus in servitutem animae redigendum,

noi siamo qui posti dagli Dei quasi sentinelle; or la sentinella non può muoversi dal posto senza licenza del Capitano.

(1) V. Decr. 10 oct. 1829.

(2) V: de Censuris, ubi *de privat. sepultura.*

(3) V. Liguori, *Opus Mor.* l. 3, n. 374; et *Homo Ap. Tr.* VIII. nn. 1, *et seqq.*

(4) 2. 2. q. 65. a. 1.

(5) *De Syn Diaec.* l. XI. c. 7.

(6) Omnium maxime culpandi qui saevitiem in se exercent, ut ab officiis solvantur, v. g. ne adscribantur militiae, vel ut mutilato corpore largiorem stipem accipiant, etc.

(7) Utrum autem necessaria ad vitae conservationem remedia negligere dicendi sint qui nimis fidenter in locis difficillimis et arduis iter faciunt, venantur, natant, herbas colligunt, ligna vel frondes caedunt, arbores pertica concutiunt atque flagellant, tecta reficiunt, non ita facile est definire; usus enim, indoles, cautela ac cetera hujusmodi efficere possunt ut pro ipsis nullum periculum sit, aut nonnisi remotum. Item dicendum de excursoribus, areonautis ac circulatoribus, qui miros saltus ac difficillima tentamina agunt. Item est tum de illis qui, validis ventis insufflantibus, aquis se committunt audacter: tum de illis, qui ingentia pondera sustentant, atque humeris ferunt, etc.

Quidquid sit, acriter sane sunt exprobrandi temerarii illi ausus, ac illa stolida periculorum aditio, quae vel ex petulantia, vel ex vana sui ostentatione, vel ex indigno quaestu, in juvenibus maxime, procedunt. Quibus fit, ut qui robustissimi erant, per illam improvidam agendi rationem nec sibi nec aliis amplius prodesse valeant. *V. Stapf.* § 283.

(8) V. Stapf, *Theol. Mor.* §§ 286 *et seqq.* — Liguori, *Op. Mor.* l. 3. nn. 30, 32, 372 — It. dicta Tom. 1, ubi *de obligationibus medicorum.*

(9) Quomodo hac in re se gerere debeat Confessarius, vid. *Castelvetere, Pinamonti, Scaramelli, Sales*, etc.

quamvis per aliquos annos vita brevior efficiatur: *et in hoc vera est theologorum sententia, ea* (opera) *licite et cum merito fieri posse*, ut loquitur Benedictus XIV (1). Si enim licet fabris ferrariis vitam sibi minuere laborando quotidie corpore prope ignem, a quo non potest non notabiliter consummari humidum illud naturale, quo tam indiget vita hominis: si licet studiosis sanitatem sibi labefactare ad scientias addiscendas; si licet militibus exponere vitam tot aerumnis atque mortis etiam periculis, cur non licebit religiosae perfectionis amatoribus austeritates corporales amplecti, ut rebellem carnem in servitutem redigere valeant?

Neque dici potest, qui ita agunt, seipsos directe occidere; nam carnis tantum rebellionem directe coërcent et effraenem illius concupiscentiam, permittentes indirecte, ut ob justum finem hujusmodi vita sua aliquantisper imminuatur. — Aliud profecto est procurare directe vitae imminutionem vel mortem sibi positive inferre; et aliud illam permittere vel ejus subire periculum ob justam causam (*G*).

Q. 5. *Quid est duellum* (2)?

R. Duellum (graeca voce *monomachia* dictum) definitur: *pugna inter duos vel paucos privata auctoritate et ex condicto inita cum periculo occisionis, mutilationis vel vulneris*. Dicitur: — 1 *pugna inter duos vel paucos*, ut distinguatur a bello, quod est multorum contra multos; — 2 *privata auctoritate*; duellum enim initum auctoritate publica, quale fuit illud Horatiorum cum Curiatiis in historia profana, et illud Davidis cum gigante Golia in historia sacra, licitum est; cum paucorum pugna non minus licita sit, quam multorum: imo desideranda, quia paucorum caede finitur bellum; — 3 *ex condicto*, quod indicat locum ac tempus: sicque distinguitur a rixa, quae non supponit pactum ullum praecedens; — 4 *cum periculo occisionis, mutilationis vel vulneris*, ut excludantur pugnae ad gravem laesionem inferendam ineptae, uti quae fiunt virgis vel levi baculo.

Duellum aliud *solemne* est, aliud *simplex*. Primum fit adhibita forma circa tempus et locum, assumptis etiam testibus, sive, ut vocant, *patrinis*. Secundum absque dictis solemnitatibus exercetur.

Q. 6. *An duellum sit licitum?*

R. Duellum, sive solemne sive simplex, est prorsus illicitum, intrinsece malum et mortale: est contra Hobbesium aliosque pseudophilosophos. Nemo sane potest seipsum privata auctoritate exponere periculo hominis occidendi vel mutilandi: jus enim necis nonnisi Domini est, ac illius qui Dei vices gerit. Duellum jus Dei usurpat, societatem offendit, justitiam laedit, rationem insultat, mores subvertit ferocitatem fovet, leges omnes pessumdat, religionem conculcat, animas perdit. Quare Tridentinum fortiter ait: *detestabilis duellorum usus, fabricante diabolo introductus, ut cruenta corporum morte animarum etiam perniciem lucretur, ex christiano orbe penitus exterminetur* (3). — Addimus Alexandrum VII damnasse hanc n. 2 propositionem: *vir equestris ad duellum provocatus potest illud acceptare, ne timiditatis notam apud alios incurrat* — Quod valet ex Benedicto XIV, licet aliunde *officio et sustentatione privaretur*; et licet *certo sciat pugnam non esse secuturam*, utpote ab alio impediendam; et licet id faciat *ad bona conservanda* (4): neque enim sunt facienda mala sub quacumque boni spe (*H*).

Si duellum suscipiatur ad veritatem indagandam, ad justitiam vel innocentiam detegendam, indueret etiam malitiam superstitionis (5).

Q. 3. *Quaenam sunt poenae contra duellantes statutae?*

R. 1: Ex lege 21 julii 1838 poena statuta

(1) De Canon. SS. l. 3. c. 29. n. 6.

(2) V. Liguori, *Opus Mor.* l. 3. nn. 399, *et seqq.*

(3) Sess. 25. c. 19 de R.

(4) Benedictus XIV Bulla *Detestabilem* quinque propositiones damnavit circa duellum: has retulimus Tomo I, ad Appendicem ultimam.

(5) V. Scotti, *Teoremi*, *l. c.* — *Pensieri di un Cattolico credente*, Mil. pag. 233 — Gerdil, *Opere* Tom. 3. ubi fuse, ac solide pro more — Bergier, *Dizionario, ecc.* — Vocab. Duello — Bossi, *Del duello conseguente del volgar sistema d'onor militare* — Et Opus nostrum. *Ethices seu philosophiae moralis elementa, etc. etc.*

Hic notat Gury: — 1 non licet duellum suscipere ea lege, ut uno vulnerato, aut certo numero ictuum completo, pugna cesset; tum quia etiam in hoc est maximum vulneris lethalis periculum; tum quia Clemens VIII prohibuit etiam duella non fatalia, tum quia istud duelli genus scandalum creat, et duellis fatalibus occasionem praebet; — 2 non licet duellum suscipere, etiam auctoritate publica, ad noscendam veritatem, ad probandam innocentiam, nec ad finiendam litem privatam, quia non est medium ad hos fines ordinatum. Nec cogi possunt rei ad duellandum, spe etiam vitae victori futuro data; — 3 licet pugnare in duello ad meram defensionem, etiam arma acceptando ab adversario, si mors ab ipso intentetur nisi pugna acceptetur, nec adsit alia via periculum mortis proximum evadendi; sed non licet se conferre ad alium locum, aut indicere ad defensionem aliud tempus determinatum; quia tunc duellum proprie dictum esset non actualis aggressio.

contra duellantes, etiam duello non secuto, est carceris detentio ad annos plures aut pauciores pro circumstantiis cum interdictione officiorum publicorum, et amissione pensionum remuneratoriarum durante tempore carceris cum duobus ad quinque annos sequentes, prout judicibus videbitur (1).

R. 2: Jure Ecclesiastico tres poenae statutae sunt in Concilio Tridentino.— Prima est excommunicatio ipso facto incurrenda, dein Pontifici Maximo reservata ex Bulla *Illius vices* Clementis VIII (an. 1592), quam incurrunt etiam patrini: item duellum consulentes, favorem eidem praestantes et locum exhibentes: item superiores, domini, magistratus qui illud permittunt, cum possint illud impedire: item spectatores, non quidem qui obiter transeundo casu ibi reperiuntur; sed qui de industria spectant et propria praesentia duellum quodammodo fovent et approbant, atque duellantes ipsos inflammant (2).— Secunda est proscriptio omnium bonorum cum perpetua infamia; haec tamen poena non amplius viget.—Tertia est privatio sepulturae Ecclesiasticae, si duellantes in conflictu ipso decedant, etiamsi ante obitum dederint poenitentiae signa: imo *etiamsi extra locum conflictus Sacramentis muniti decesserint* (3), uti praecipit Benedictus XIV Bulla *Detestabilem*.

Advertendum tamen poenas hujusmodi non incurri, nisi ob duellum stricte sumptum, id est *de condicto*, convento loco et tempore; non vero ob conflictum quemcumque improvisum, quamvis pugnantes ex eodem rixae impetu ad locum aliquem idoneum ex aequo perrexerint, prout declaravit S. Concilii Congregatio 5 oct. an. 1744.

Q. 8. *An provocans ad duellum teneatur restituere, si provocatus occumbat?*

R. Negative: provocans probabilius non tenetur restituere, si provocatus occumbat; licet enim peccaverit contra charitatem provocando, non tamen peccavit contra justitiam pugnando (nisi illum induxerit vi aut gravibus minis, sicque quasi coëgerit). Nam statim ac constat provocatum libere acceptasse duellum, uterque ad invicem sibi facultatem facit; at volenti nulla fit injuria damnosa (4).

Idem dicendum est de invicem rixantibus. Imo si, duobus rixantibus, ultro quis occurrat ad rixam impediendam, si et ipse occidatur, rixantes principales ad nihil tenentur; quia, ut ait Alasia, illius homicidii non efficax causa fuerunt, sed simplex occasio.

§ III.—*De abortu* (5).

Q. 1. *Quid est abortus, et quale peccatum?*

R. Ad 1: Abortus definitur *ejectio foetus immaturi*. Quare ad abortum requiritur, ut foetus conceptio, et animatio vere praecesserit. Foetus autem ex communi Doctorum et antiquorum physicorum sententia, atque ex praxi tum s. Poenitentiariae, quam fori dicitur animari spatio 40 dierum si masculus, 80 si foemina.— Sunt tamen medici, qui hodie pro certo habent ex innumeris experimentis foetum, nulla facta sexus distinctione, ab ipsa conceptione animari, statim ac nempe ipse incipit formari (6): quod quidem fere statim a coitu evenire censent (7). Hinc obiter notandum ab Innocentio XI damnatam fuisse hanc n. 35 propositionem: *videtur probabile omnem foetum, quamdiu in utero est, carere anima rationali*.

R. Ad 2: Quicumque malitiose vel in se vel in altero *directe abortum procurat*, graviter peccat sive foetus animatus sit sive non. Etenim in primo casu est verum homicidium: in secundo autem tendit in homicidium, et est contra naturam generationis; cum proxime impediat vitam hominis: *homicidii festinatio est prohibere nasci, nec refert natam quis eripiat animam, aut nascentem disturbet: homo est qui est futurus; etiam fructus hominis jam in semine est*, ait Tertullianus (7). Stricte tamen homicidium non est; nam foetus inanimis non est complete, et simpliciter homo.— Hinc ex communiori et omnino tenenda sententia (8), non licet

(1) Quoad Cod. poen. Alb. Vid. art. 632 — C. A. poen. p. 1. 140.

(2) Excommunicationem tam principales quam cooperantes incurrunt, etiam duello non secuto — V. Liguori, *Op. Mor.* l. 7. n. 220; *et Homo Ap. Tr.* viii. n. 28.

(3) Hoc ultimum tamen observat Alasia, non esse usu receptum in omnibus Dioecesibus.

(4) V. Liguori, *Op. Mor.* l. 3. n. 638.

(5) V. Liguori, *Op. Mor.* l. 3. nn. 394, *et seq.*

(6) Quando porro agitur de poenis et irregularitate, utique res dijudicanda est juxta praxim s. Poenitentiariae. At hodie non ita, si de peccato quaeritur; sed illico ac merito homicidam dicimus (ex doctrina peritorum) qui abortum curat a conceptione; homicidam, inquam, peratrocem, qui et corpus et animam perdit. Quo maxime sensu accipienda sunt quae hic discutiuntur.

(7) Apol. c. 9.

(8) Est contra d. Antoninum, qui probabiliter ait: *si autem puerperium nondum est animatum, posse tunc et deberet (medicus) talem dare medicinam; quia licet impediret animationem talis foetus, non tamen esset causa mortis alicujus hominis, et hoc bonum sequitur, quia liberat matrem a morte*,

matri quamvis morbo extremo laboranti remedia sumere directe ad expellendum foetum, etsi inanimem; ratio quia directe abortus procuraretur: et si nunquam licitum est directe expellere semen, etsi ex ejus abundantia mors timeatur, tanto minus licebit expellere foetum qui est propinquior vitae humanae. Neque potest dici pars viscerum, cum sit inchoative condistinctum individuum humanum; neque vitae aggressor, cum ex se mortem non intentet, sed ea per accidens eveniat. Hoc tamen intelligendum est: 1 de vero foetu; nam si sit corruptus, licet expellere, quia potius est massa putrida; 2 de foetu, qui jam sit in uteri possessione. Ex quo resolvitur, quod mulier oppressa poterit se vertere, coitum interrumpere, semen repellere ac prohibere, ne immittatur; cum tunc per accidens ex viri malitia effundatur. Non tamen poterit expellere, si jam illud receperit; quia jam tunc esset in pacifica possessione uteri, ut recte ait Croix, et alii.

Diximus: *directe abortum procurat*; nam indirecte tantum procurare seu permittere, subministrando videlicet matri morbo gravi laboranti remedia foetui etiam animato nociva, utique licet sub certis conditionibus; nam tunc nonnisi per accidens et citra intentionem abortus evenit. Conditiones sunt: —1 ut agatur de morbo lethali; nam remedia periculosa tantum in extremis sunt tentanda:—2 ut remedia non sint per se foetui nociva, ut esset dilaceratio uteri; nam tunc esset directe abortum tentare, neque intentio mutat remedium: remedium igitur debet esse per se ad morbum curandum directa et immediate efficax, talis esset moderata corporis purgatio, scissio venae etc.: — 3 ut nulla sit spes foetui illi per baptismum vitam aeternam procurandi; tunc providendo matri non fit deterior salus prolis: neque enim ideo prolis periculum crescit.

Quid si faetus sit animatus, et dubium sit, an pereunte matre, proles supervivere possit et baptizari? Vel periculum abortus est aequale tam si medicina sumatur, quam si non sumatur; vel periculum illam medicinam sumendo fit majus. Si 1, poterit mater medicinam suscipere; quia sic vitae suae juste consuleret sine majori foetus periculo. Si 2. minime poterit; nemini enim fas est ad tuendam vitam suam temporalem exponere positive proximum periculo mortis aeternae. Hoc autem semper intelligendum, si aliqua vera spes adsit salvandi vitam prolis post mortem matris: secus non videtur charitas obligare matrem in extrema necessitate positam ad vitam suam negligendam, abstinendo se a remediis ob exiguam et remotissimam spem vitae prolis.— Ceterum etsi medici scrupulis non sint agitandi circa pharmaca, quae matri praegnanti praebent, cum rarissime proles ei supervivat, quia lethalis morbus et humores corrumpit et prolis alimentum contaminat; attamen neque id negligendum est, quia etiam accidit, quod ob peritiam chirurgorum statim ac spiritum exhalaverit mater, inciso ejus utero, proles viva extracta fuerit et baptizata (1).

Q. 2. *Quaenam poenae in procurantes abortum?*

R. Sixtus V Bulla *Effrenatam* (anno 1588) omnes scienter procurantes abortum foetus tam animati quam inanimati, et quomodocumque in eum consentientes, vel mulieribus praebentes venena sterilitatis, subjecit cunctis poenis in ipsos homicidas statutis. Ac sunt (habita ratione diversitatis personarum): 1 privatio privilegii Clericalis, dignitatis ac Beneficii Ecclesiastici, necnon inhabilitas ad ea in posterum consequenda; 2 irregularitas et excommunicatio ipso facto incurrenda, effectu secuto: utraque Pontifici reservata. Cum autem Papa loquatur *de scienter abortum procurantibus*, idcirco a poenis illis excusat ignorantia etiam crassa, nec tantum juris, scilicet latae censurae ignorantia; sed etiam facti ignorantia, scilicet effectus qui potest sequi a propinatione medicinae. Verum Gregorius XIV Const. *Sedes Apostolica* anno 1591 sustulit irregularitatem et excommunicationem pro abortu foetus inanimati, ac utramque limitavit tantum ad abortum foetus animati (2).

Porro quod pertinet ad privationem beneficiorum, ad eam incurrendam requiritur sententia saltem declaratoria criminis; cum sit privatio juris acquisiti. Non item est de inhabilitate, sed ea statim incurritur; cum privet jure acquirendi.—Absolutio ab inha-

(1) V. Liguori. *Hom. Apost.* Tr. VIII n. 26.

(2) *Quid in dubio de animatione?* Verius eo in casu excommunicatio non incurritur, quia versamur in odiosis: multo minus irregularitas, ut nobis certum videtur; nam jure canonico habemus eam non incurri, nisi in lege sit expressa (*C. is, qui de sent. excom. in 6*); de hoc porro casu nihil habetur expressum. Hinc concludunt valde probabiliter non censendum irregularem saltem in foro externo, qui intra 80 dies a foetus conceptione abortum procuravit. Diximus *intra 80 dies*; quia etiam in dubio an foetus sit masculinus vel foemineus, potius praesumitur foemineus: cum ex frequentiori eventu amplior sit numerus foeminarum quam masculorum, ut in dubio resolvenda est juxta quod crebius contingit — V. Liguori, *Op. Mor.* l. 3. n. 396.

bilitate non improbabiliter valide conceditur ab Episcopo: quia in omnibus poenis a jure generaliter latis nec specialiter reservatis possunt Episcopi absolvere, ut satis probabiliter (1) defendunt multi cum Covarruvia, Scoto, Sporer, Soto, et s. Antonino qui hoc vocat commune, et Elbel, qui hoc dicit communissimum, et Palao, qui id probat ex Glossa (2).—Item absolvere possunt ab excommunicatione etiam per specialiter delegatos; cum ipsis a laudato Pontifice ea facultas tributa sit. — Quod tandem pertinet ad irregularitatem, ea ab uno Pontifice auferri potest, licet abortus sit occultus, ut patet ex Tridentino (3).

In Synodo autem Novariensi procuratio abortus relata est inter casus reservatos sub n° 3: *sive foetus sit animatus sive inanimatus, et licet irrito effectu tentatus.* Et hic observandum est: cui deputatur facultas ab hoc casu absolvendi, illi est quoque ab Episcopo deputata facultas absolvendi ab excommunicatione Papali reos abortus foetus animati (*Pag.* 319).

Tandem in iure poenali Neapolitano art. 395 sic contra procurantes abortum definitum est: *chiunque con alimenti, con bevande, con medicamenti, con violenza, o con qualunque altro mezzo abbia fatto seguire l'aborto di una donna incinta, se costei vi abbia acconsentito, sarà punito colla relegazione— La stessa pena sarà pronunziata contro alla donna che abbia ella stessa fatto seguire in sua persona l'aborto, o abbia acconsentito a far uso di mezzi, pei quali l'aborto è seguito— Se la donna non vi abbia acconsentito, il colpevole sarà punito colla reclusione—* Haec autem poena uno gradu maior erit in cooperantes medicos, chirurgos, pharmacopolas, obstetrices etc. (4).

Si tamen non sequatur abortus, reus punietur e secundo ad tertium gradum reclusionis: ex art. 398 (5).

Q. 3. *An mulieres, quae in semetipsis abortum procurant, excommunicationis poenam incurrant?*

R. Certum est, mulieres non posse abortum sibi procurare etiam ante foetus animationem, quamvis sibi videant ex uteri graviditate imminere periculum infamiae, vel etiam mortis; cum id sit intrinsece malum. Et deducimus etiam ex ista, quam n. 34 Innocentius XI damnavit, propositione: *licet procurare abortum ante animationem foetus, ne puella deprehensa gravida occidatur vel infametur.* Item certum est peccare mortaliter et homicidium committere mulierem, quae in se ipsa procurat abortum foetus animati (*J*). Verum utrum incurrat etiam excommunicationem a Sixto V irrogatam, sententia communissima cum Bonacina, Sporer atque Viva, qui dicit hanc esse usu receptam, affirmat; quis enim abortus magis reus est matre ipsa, quae ideo pharmacum suscipit? Et in Bulla aperte legitur § 1 *poenas incurrere etiam praegnantes ipsas mulieres, quae scienter praemissa fecerint:* et § 7 iterum Pontifex comprehendit *mulieres ipsas, quae eadem pocula* (ad abortum) *sponte ac scienter sumpserint.*

Sed sententia negans est valde probabilis, et attenta ejus intrinseca ratione, probabilior. Hanc defendunt Avila, Lexana, Naldus, Roncaglia, Salmanticenses, et Lugo (qui tamen concludit standum pro contraria sententia, si communis usus regionis sic explicet et intelligat Bullam (6)). Sane in utroque objecto paragrapho Pontifex patenter loquitur (ut sedulo in Bulla observavimus) tantum de poenis temporalibus contra homicidas statutis; nam cum dein gradum facere vellet ad poenas spirituales, praesertim ad excommunicationem infligendam in § 7, subdit: *insuper ut immanissimi hujus delicti gravitati non solum temporalibus, verum etiam spiritualibus poenis prospiciamus et consulamus, omnes et singulos cujuscumque gradus, status.... qui vel quae uti principales, vel ut sociae ad tale facinus committendum opem, consilium, favorem, potionem vel alia medicamenta scienter dederint etc.* Loquendo hic igitur de poenis spiritualibus, non nominat mulieres praegnantes, sed tantum eos, vel eas, *qui vel quae dant opem, consilium etc.;* atqui mulier

(1) V. Liguori, *Hom. Ap. Tr.* II, n. 58.

(2) In cap. *Nuper, de sent. excomm.*

(3) *C. Liccat* 6. sess. 24.

(4) Pharmacopolas et medicos, monet *Stapf* § 388, cautissimos esse oportet, ne, dum foeminae nonnihil suspectae sub diversis obtentibus consilium petunt, sive directe sive indirecte ad immane hoc crimen cooperentur—Iterum aii neque illos excusari, qui, ut se liberent ab importunitate, ac ne simul abortum causent, remedia inania tribuunt; hoc enim praeter alia mala multum confert, ut fascinata juventus libidini audacter indulgeat, secutaque impraegnatione, remedia oblata iterum et iterum tentet, et quod non obtinet efficacitate, obtineat remediorum repetitione.

Quando foeminae ex fornicatione gravidae confitentur, interrogandae sunt, caute tamen atque prudenter, de abortu desiderato vel tentato, necnon de remediis adhibitis. De hoc pariter interrogandi sunt amasii qui sunt fornicati; saepe enim abortum consulunt.

(5) Cod. Alb. Art, 543, et seqq.—C. A. poen. p. 1. §§ 128, et seqq.

(6) Lugo, *In responsionibus moralibus.*

quae sibi abortum procurat, non potest dici sibi praebere opem, consilium etc. (1)

§ IV. — *De vitae, pudicitiae, honoris et bonorum agressione.*

Q. 1. *An liceat injustum vitae aggressorem occidere?*

R. Quilibet injustum vitae suae aggressorem occidere potest; *cum moderamine tamen inculpatae tutelae.* Ita unanimiter Theologi cum Angelico, qui thesim suam confirmat ex eo, quod Exodi 22 furem nocturnum occidere licet; ergo *multo magis*, ait, *licitum est defendere propriam vitam* (2): Deinde *vim vi repellere omnes leges, et omnia jura permittunt* (3). Denique ipsa natura docet, esse in homine verum jus vitam propriam defendendi, si injuste oppugnetur, eamque praeferendi vitae aggressoris, qui ex propria malitia in tale periculum se conjecit. *Hoc* (ait Tullius pro Milone) *et ratio indoctis et necessitas barbaris et mos gentibus et feris natura ipsa praescripsit, ut omnem semper vim, quacumque ope possent, a corpore, a capite, a vita sua propulsarent.* — Quod probant etiam valere non solum pro saecularibus, sed etiam pro ipsis Clericis et Religiosis: jus enim defensionis est unicuique a natura inditum. Si secus esset, injustitiae, bonorum caedi, rerum publicarum eversioni arma ministrarentur (4). Hinc Cathechismum R. hoc jus omnibus tribuit indiscriminatim.

Diximus *potest*; non enim tenetur quis aggressorem occidere, nam (si non agatur de eo cujus vita sit omnino necessaria bono communi, quo in casu tenetur se ipsum defendere ratione publici boni), actus virtutis est sui occisionem permittere, ne alter vita temporali simul et aeterna privetur. Addimus *cum moderamine inculpatae tutelae*, ut scilicet in tuendis nostris juribus illud moderamen servemus, quod nequeat culpari. Hoc autem juxta omnes importat:

1. Ut occisio aggressoris non fiat ad vindictam, cum haec privatorum non sit; neque ex odio, cum hoc charitati adversetur; et en quo sensu Cristus praecipit, ne rependamus malum pro malo (5): *hinc autem dictum est* (ait Augustinus), non resistamus malo, *ne nos vindicta delectet, quae alieno malo pascit animum* (6). At occisio utique licet, si fiat solum ad injuriam et vim propulsandam, seu ad tantum sui defensionem.

2. Ut qui aggressionem patitur, non utatur majori violentia, quam necesse sit ad mortem vitandam. Ideoque si ab injusto aggressore liberare se queat clamando, fugiendo, vel vulnerando tantum, non potest occidere; alioquin occideret injuste, et teneretur ad restitutionem, cum jus excederet a natura tributum (7).

3. Ut aggressio sit injusta. Hinc non licet reo occidere ministros justitiae, a quibus ad supplicium trahitur: nec contra illos se defendere, cum juste ipsum aggrediantur: nec datur jus juri oppositum.

4. Ut aggressio actu moraliter inferatur, id est ita impendens sit, ut non possit, nisi adhibita vi, eam repellere; si enim aggressionem vix probabilem feriendo vel occidendo praeveniamus, vitae alienae aggressores nos ipsi efficiemur, non defensores nostrae: etiam ex art. 373 iur. poen. Neap. (8).

An (inquires) *liceat, tibi occidere ebrium vel amentem aggressorem?* Affirmant probabilius cum Gury, nisi tibi constet eum in statu peccati mortalis versari; ratio est quia quamvis ebrius vel amens non sit aggressor tuus *formaliter* injustus, est tamen *materialiter* injustus, et tu jus tuum servas vim vi repellendo. Quod si certo scias cum in statu peccati lethalis versari, salutem ejus aeternam vitae tuae temporalis conservationi praeferre debes: secus autem si sui ipsius satis compos esset; proprium enim malum ipsi foret imputandum.

An (quaeres) *liceat occidere justitiae ministros, vel falsum accusatorem, testem,*

(1) Et fortasse Pontifex consulto ita se gessit ad novum animae laqueum in bis mulieribus decliuandum, earum infirmitati compatiens. Saltem dubia res est, ait Roncaglia; at in dubio reo favendum est—V. Liguori, *Op. Mor.* l. 3. n. 395.

(2) 2. 2. q. 64. a. 7.

(3) Cap. 18. de homic.

(4) V. Liguori, *Opus Mor.* l. 3. nn. 380, *etc.*; et *Homo Apost. Tr.* VIII. nn. 11, *etc.*

(5) Matt. 8.

(6) *Epist. ad Publ.* 134 ;it *L. 1. de Serm. Domini* c. 19.

(7) Hoc tamen in casu, juxta plures, qui moderamen excedit, non teneretur ad totum damnum, sed tantum ad illud, quod proportionatur excessui defensionis, quia dumtaxat talis excessus injustus est: hoc Collet dicit communissimum esse apud TT.

Hic autem notandum est, quod hisce in accidentibus non adeo facilis et consilio locus atque moderationem ; aliquando enim excitato clamore vel tumultu, facile putamus nos posse aggressorem abigere: at aliquando ita subito tanto timor percutimur, ut juxta nostrum captum de nobis actum sit, nisi subito percutiamus; quod evenit maxime, si nocturni fures armati nos aggrediantur, vel ex insidiis in nos praecipites ruant.

(8) *V. Cod. poen. Alb.* art. 607, ubi carcere punitur, qui moderamen excedit.

aut judicem, a quo imminet injusta sententia?

Negative: tum quia Injuria propulsari potest ordine judicii servato; tum quia hoc semel admisso, via aperiretur caedibus: nam quisque potest facile sibi persuadere se accusari injuste. Hic ab Alexandro VII damnata est haec n. 18 propositio: *licet interficere falsum accusatorem, falsos testes ac etiam judicem, a quo certo imminet iniqua sententia, si alia via non potest innocens damnum evitare*. Ratio quia defensio in hoc casu est omnino excessiva; cum directe non procedat damnum ex defensionis omissione, sed ex iniqua sententia.

Q. 2 *An liceat praevenire aggressorem, eumque occidere?*

R. Affirmative, si ex aliqua actione quis certo moraliter novit aggressorem jam esse determinatum ad invadendum, v. g. si videat jamjam ipsum catapultam parantem, vel gladium evaginantem; et invasus nequeat aliter effugere ac salvari, quam occidendo; si enim expectare teneretur agressionem, jam mortem subiret, nec posset uti jure, quod omnia jura cuique concedunt, nempe tuendi propriam vitam. Secus autem, si certo non sciat determinationem aggressoris, sed habeat tantum suspicionem ac dubium timorem de invasione; neque enim ob dubiam violentiam fas est proximum vita sua privare. Et hic monemus cavendam esse omnem hallucinationem.

Q.3. *An nobis liceat injustum aggressorem occidere ad defendendam vitam proximi?*

R. Affirmant communiter; si enim id licet ad defendendam vitam propriam, item licebit ad defendendam vitam proximi innocentis, quem debemus ex divino praecepto diligere sicut nos ipsos. Hoc modo s. Thomas defendit Moysen, qui occidit Egyptium (1): *potest dici, quod Moyses occidit Egyptium defendendo eum, qui injuriam patiebatur, cum moderamine inculpatae tutelae.* Consonat, ius poen. Neap. art. 373 iam cit: (2). Imo communiter docent Lessius, Lugo, Salmanticenses etc. id locum habere, quamvis aggressus velit pati occidi: tunc enim non defenderes jus quod habet aggressus se tuendi, cui cessit; sed jus ad vitam, cui cedere nequit.

Sed (quaeres) *an sit etiam obbligatio defendendi vitam proximi innocentis cum occasione aggressoris injusti?*

Certum est ad id teneri Principes, Magistratus et milites, qui specialiter conducti sunt ad civium defensionem. Isti tenentur etiam cum periculo vitae propriae, ubi agatur de avertendo a civibus malo publico; sed ubi agitur de vita dumtaxat alicujus privati non tenentur cum tanto incommodo eum tueri — Ad alios autem quod attinet, probabilius est cum Lessio, Lugo et Tournely, *saltem generatim loquendo*, eos non obligari ad talem innocentis defensionem cum occisione aggressoris injusti: tum quia praeceptum charitatis eo in casu non videtur obligare, cum praestet evitare mortem aeternam aggressoris; tum quia alterius occisione non potest evitari incommodum grave, v. g. ob timorem inimicitiarum aut publicae justitiae, vel ob horrorem qui concipitur foedando manus nostras sanguine humano.

Diximus *saltem generatim loquendo*; nam excipe:—1 si invasus esset necessarius ad bonum publicum, ad quod curandum quisque tenetur sub gravi;—2 si ipse sit pater, filius, uxor aut frater, quos pietas ipsa obligat omnino tueri; — 3 si sit ebrius et in statu peccati mortalis; quia tunc iste vere esset in extrema animae necessitate, cui subveniendum est etiam cum ipso corporis detrimento.

Q. 4. *Quid dicendum de injusto aggressore pudicitiae?*

R. Mulier in omnium sententia non potest suum oppressorem occidere vel mutilare, si aliter eum repellere valide potest, v. g. verberibus, unguibus etc. Haec si non prosint, utrum puella possit illum occidere, vel graviter mutilare ad se liberandum, disputant. Alii negant cum Antoine, Ballerino etc.; quia pudicitia cum sit virtus, non in corpore, sed in anima residet, idoque nemo eam formaliter potest auferre, nobis invitis. Materialis autem pudicitia non est tanti facienda, ut propter illam liceat in invasorem ita insurgere.

Verum nos cum Anacleto Cuniliati, Elbel, Filliucio, Lessio, Lugo, Salmanticensibus, Sporer, et aliis communiter dicimus fas esse mulieri, quae injustam hanc pudicitiae suae aggressionem patitur, seipsam defendere cum ipsius aggressoris occisione. Rationem affert s. Antoninus sic inquiens: *mulier utitur jure suo naturali, quo licet vim vi repellere, et magis tenetur saluti suae providere quam alienae; nam exponit se periculo consentiendi actui peccati permittendo se opprimi.* Hoc autem admittit tamquam excusationis causam ipsum ius poen. art. 377 (3). Et

(1) 2. 2. q. 60. a. 6.

(2) Item in *Cod. poen. Albert.* Art. 614.

(3) Cod. Alb. Art. 614.

sane si licet ex s. Scriptura occidere invasorem bonorum, quanto magis invasorem pudicitiae: cum sit bonum superioris ordinis? Unde quamvis puella invasorem occidere non teneatur, sed possit passive se habere, quia castitas invite non admittitur, ad id tamen non obligatur, tum quia ipsa materialis corporis integritas maximum est bonum, ita ut quis potius mallet mori, quam vel solum materialiter violari; tum quia adest periculum pudoris, *quod bonis faeminis morte gravius est* (1).

Neque valet reponere, quod potior est vita proximi quam materialis nostri corporis integritas; nam hoc semel indiscriminatim admisso, neque fas esset occidere invasorem vitae nostrae; quia invasor occisus amittit etiam vitam aeternam, quae quidem est potior vita nostra temporali: hoc tamen vel ipsi adversarii non tuentur. Dicendum ergo tunc habendam esse rationem proximi vitae, quando in vitae discrimen illum conjicit necessitas, non autem ejus voluntas. Hic autem bene advertunt, quod non solum licet puellae aggressionem propulsare actu, quo eandem patitur; sed etiam postea aggressore potest percutere alapis, pugnis, fuste, baculo et similibus ictibus minime periculosis, ut sic displicentiam suam atque constantiam ostendat, et aggressor facilius discedat, nec revertatur. Id porro (modo fiat immediate post acceptam injuriam et nunquam ad vindictam) non tantum permittendum, sed etiam consulendum est (2).

Quid (dices) *si mulier oppressa sit, et clamando possit se liberare?* Non est damnanda sententia eorum, qui censent puellam, si non sit in periculo consentiendi, non teneri ad clamandum ob periculum nimiae verecundiae testes vocando; cum aliunde se modo passivo habere non sit consentire. Contraria tamen sententia in praxi est omnino suadenda, quia mulier difficulter poterit se eximere a periculo consensus; clamando vero, testes potius vocat suae pudicitiae. Eadem ratione docent, puellam debere potius mortem subire, quam pati violari, casu quo invasor mortem ei minetur, si non acquiescat. Unde Susannam imitetur, quae malis tentatoribus respondit: *melius est mihi absque opere incidere in manus vestras, quam peccare in conspectu Domini: et clamavit voce magna* (3). Hinc in Deuteronomio dicitur lapidibus obruenda puella virgo, quae uni desponsata, vi oppressa concubuerit cum alio, si *non clamavit cum esset in civitate* (4); quamquam id potius pertineat ad externum judicium, in quo praesumitur consensus in non clamante (5).

Q 5. *An liceat occidere invasorem honoris?*

R. Plurimi negant licitum esse occidere invasorem honoris, sive honor sumatur *radicaliter*, qui est excellentia illa, ob quam unus alteri praefertur; sive sumatur *formaliter*, qui est bona aestimatio, quam homines concipiunt de aliquo ob dictam excellentiam, ac foris signo aliquo manifestant — Primo scilicet modo honor, nobis invitis, non amittitur: secundo modo non est tanti habendus, ut ad illud tuendum liceat invadere vitam hominis. Hinc Innocentius XI hanc damnavit n. 30 propositionem: *fas est viro honorato occidere invasorem, qui nititur calumniam inferre, si aliter haec ignominia vitari nequit. Idem quoque dicendum, si quis impingat alapam vel fuste percutiat, et post impactam alapam vel ictum fustis fugiat.*

Sed plurimi cum Azorio, Cardenas, Filliucio, Layman, Lessio, Lugo, Molina, Navarro, Roncaglia, Sylvestro, Vasquez et s. Antonino tuentur, licere *viro nobili et laico, speculative loquendo*, occidere ad se defendendum ab eo, qui vellet eum graviter offendere in honore: et non jam verbis (quia verbis potest occurrere verbis, v.g. respondendo illum mentiri), sed etiam factis, v.g. calcibus, colaphis etc. Quibus tamen semel illatis, non potest amplius percutere, quia tunc non esset defensio, sed vindicta (6): et hac de causa dicunt fuisse damnatam supradictam propositionem, quia nempe vindictam permittebat, et etiam quia erat nimis generalis. Pontifex solum damnat, ait clarissimus Viva (7), quod possit occidi impingens alapam, si fugiat; nam fugiendo non defert secum honorem sublatum, ut possit recuperari, sicut fur, qui fugiendo secum defert furtum. Ratio hujus sententiae est regula illa generalis: *vim vi repellere omnes leges et omnia jura permittunt:* aliunde honor pluris aestimatur, quam ipsae divitiae.

(1) S. Ambrosius. L. 3. *de Offic.*

(2) Imo licet etiam ex charitatis suasione interficere invasorem *pudicitiae alienae*, si aliter defendi nequeat. Intellige modo invasa suum invasori consensum non praebeat, sed *positive* eidem resistat: alioquin invasorem occidere non esset vim vi repellere, cum non detur injuria ubi est consensus. Excipiunt nonnulli, si persona invasa sit sibi valde propinqua: tunc (ajunt) ante factum adhuc potes invasorem occidere, quamvis aggressa consentiat; eo enim in casu injuriam propulsas, quae in te redundat.

(3) Dan. 13.

(4) Deut. 22.

(5) V. LigWori, *Opus Mor.* l. 3. nn. 378, et 386.

(6) V. Liguori, *Homo Ap. Tr.* VIII. n. 14.

(7) In Prop. 18. Alex. VII.

Verum est, quod nemo tenetur eo jure uti, quia culpa tantum officit animae: Imo melius est non uti, et illi *qui nos percutit in dexteram maxillam, praebere et alteram* juxta dominicum consilium (1); non videtur tamen improbandus qui velit eo uti jure, quod omnia jura permittunt, ad tuendum nempe bonum in aestimatione hominum magnum, quod *melius est quam divitiae multae* (2).

Diximus 1 *nobili et laico*; quia hoc non licet neque plebeis, quibus probrum non est fugere: neque clericis, quibus pariter non dedecet fugere, cum armorum usum non profiteantur;—2 *speculative loquendo;* nam quoad praxim haec sententia parum aut nihil deserviet etiam respectu saecularium nobilium; ut enim sapienter ait Sylvius, Lessius ac Viva, impossibilis aut valde rarus est casus, quo id liceat si de solo honore agatur, nisi forsan cum Principe res sit; cum generatim fuga videatur in casu potius prudens dicenda, quam ignominiosa; et de facili honor ordine justi judicii recuperari possit; et in communi sensu ista occisio habeatur non jam licita honoris defensio, sed exorbitans ac privata vindicta. En solida praxis unice sequenda.

Q. 6. *An liceat occidere aggressorem bonorum fortunae?*

R. Antoine, Billuart et Collet cum aliis bene multis negant licere occidere injustum aggressorem bonorum fortunae, cum nulla sit proportio inter rem, quae defenditur, et vitam invasoris.

Verum in sententia nostra *si bonae fortunae sint magni momenti*, et non possent aliter defendi aut recuperari nisi per ipsius aggressoris occisionem (v. g. si fur admonitus fuerit, ne raperet, nisi vellet occidi, et ille obstinate resistat), tunc licita erit illius occisio. Ita passim docent Cajetanus, Croix, Elbel, Ferrari, Lessius, Lugo, Roncaglia, Salmanticenses, Sylvester, Sylvius, Sotus, Suarez et Viva, freti auctoritate ss. Antonini (3) et Raymundi (4). Ratio generalis et decretoria est, quod praeceptum charitatis (quod unice movet adversarios) tunc tantum obligat praeferre bona proximi altioris ordinis, quando proximus est in extrema necessitate; non vero quando ipse de se et sponte et ex malitia propria periculo mortis occurrit, prout in casu nostro contingit (5). Neque facessit, quod nulla sit proportio inter bona fortunae et bonum corporis: et persona hominis superet omnem aestimationem pecuniae. Nonne longe superioris ordinis est vita spiritualis proximi nostri respectu vitae propriae corporalis? nonne vita animae superat omnem aestimationem vitae corporis? Attamen licet vitam spiritus injusto aggressori adimere etiam in adversariorum sententia pro nobis servanda vita corporis. Quare? quia non necessitate, sed voluntate aggressor in illud discrimen se committit: unde per ipsum tantummodo stat, si velit perire. Etiam cit. art. 373 iur. poen. Neap. in hoc casu nullam in occisionem poenam decernit (6).

Hujus sententiae communis ac probabilissimae est certe s. Thomas, qui eam supponit ex illo Exodi: *si effringens fur domum sive suffodiens fuerit, inventus, et accepto vulnere mortuus fuerit, percussor non erit reus sanguinis* (7). Hinc subdit: *sed multo magis licitum est defendere propriam vitam, quam propriam domum* (8).

Diximus, *si bona fortunae sint magni momenti;* nam non expediebat *pro conservandis vilibus et transitoriis rebus tam acriter in alios excandescere:* haec sunt verba juris canonici, quibus damnantur duo religiosi, quorum unus interfecerat duos latrones vestes tantum ipsis eripere conantes (9) — Porro generatim loquendo bona illa censentur magni momenti, quibus ablatis, deficeret alicui sustentatio pro se et suis. Gravis autem notae theologi, inter quos Lugo, docent etiam hoc nomine donari posse illa quorum jactura damnum notabile afferret domino juxta qualitatem personae. Hic tamen

(1) Matt. 5. (2) Eccl. 41.
(3) P. 3. t. 4. c. 3.
(4) L. 2 de raptu § 18.
(5) «Quest'opinione, ait doctiss. Gousset, ci sembra più probabile dell' opinion contraria; perchè, lasciato stare ogni altro motivo, ciò sarebbe un rendere arditi i ladroni a commettere i più grandi disordini, se si ponesse un uomo nell' obbligo di lasciarsi rubare ogni volta che gli venisse chiesta o la borsa o la vita. È necessario che uno scellerato sappia che si ha diritto di resistergli, e che, anche nel caso ch'ei non teme nè la giustizia di Dio, nè quella degli uomini, sperando di poter evitar queste, non possa impunemente intraprendere di spogliare un onest'uomo».
(6) Cod. poen. Alb. art. 615.
(7) 2. 2. q. 64. a. 7.
(8) Nec obstant verba, quae post allata leguntur in eodem Exodo (cap. 22), nimirum: *quod si, orto sole, hoc fecerit, homicidium perpetravit et ipse morietur*. Nam bene respondet hic A-Lapide, quod id non dicitur ibi eo quia post lucem abest periculum mortis: sed quia alto jam meridie fur melius agnosci potest, et sic facilius bona recuperari possunt in judicio, quin a se jus faciet; et insuper quia, orto sole, melius potest fur repelli, invocato vicinorum auxilio—V. Liguori, *Opus Mor.* l. 3. n. 383.
(9) *C. Suscepimus de homicid.*

notamus propositiones sub Innocentio XI proscriptas. 1.ª *regulariter possum occidere furem pro conservatione unius aurei*; 2.ª *non solum licitum est defendere defensione occisiva quae actu possidemus, sed etiam ad quae jus inchoatum habemus, et quae nos possessuros speramus*; 3.ª *licitum est tam haeredi quam legatario contra injuste impedientem, ne vel haereditas adeatur vel legata solvantur, se taliter defendere; sicut et jus habenti in cathedram vel praebendam contra earum possessionem injuste impedientem*(1).

Articulus II. — *De stupro* (2)

Q. 1. *Quid hic intelligitur nomine stupri?*

R. Stuprum quamvis, si proprie sumatur, sit *illicita defloratio virginis invitae*; improprie tamen et lato sensu hic sumitur pro *illicita* virginis defloratione quacumque, sive in sui deflorationem consentiat sive non (3). *Illicita*, id est extra legitimum conjugium.

Haec jure ecclesiastico; jure enim civili poenali stuprum latiori adhuc sensu accipitur: in hoc siquidem stuprum violentum distinguitur a simplici, seu a stupro simplicis seductionis. De violento haec habentur. « Lo stupro violento consumato sopra individui dell' uno o dell' altro sesso sarà punito con la reclusione — Lo stupro violento mancato sarà punito col terzo grado di prigionia — Lo stupro violento semplicemente tentato, ed ogni altro violento attentato al pudore, sarà punito col primo al secondo grado di prigionia — Lo stupro ed ogni altro attentato al pudore si presume sempre violento, 1.º quando sia seguito in persona che non abbia ancor compiuti gli anni dodici; 2.º quando la persona di cui si abusi, trovisi fuori di sensi, sia per artifizio dello stesso colpevole, sia per altra causa; 3.º quando sia commesso dagli institutori, direttori o tutori sulle persone di età minore di sedici anni compinti, affidate alla loro cura o direzione; 4.º quando sia commesso su' prigionieri da coloro che sono incaricati della loro custodia o trasporto (art. 353 et seq.), (4) ad stuprum simplex pertinent sanctiones in art. 332, 344 et seq. (5).

Q. 2. *Ad quidnam tenetur stuprator in conscientia?*

R. Variis distinctionibus opus est, ut res adeo gravis, quae frequenter ad praxim deducitur, clare percipiatur; nempe vel stuprator virginem defloravit libere sibi consentientem; vel eam vi, minis aut fraude seduxit — In utroque casu vel id fecit absque ulla matrimonii promissione; vel hanc promissionem ad scopum suum adhibuit.

Q. 3. *Ad quid tenetur stuprator, qui puellam defloraverit consentientem, sed absque ulla matrimonii promissione?*

R. Stuprator, qui defloravit puellam consentientem, absque ulla matrimonii promissione, ad nihil tenetur erga ipsam puellam; *volenti enim et consentienti non fit injuria* (6). — Utrum vero teneatur ad aliquam satisfactionem erga parentes violatae puellae, si illa sub eorum potestate adhuc sit, negamus cum struprum est eis occultum; nam tunc eos exterius non dehonoravit, neque tenetur prodere turpitudinem suam. Si vero stuprum notum sit parentibus, utrum illis satisfacere debeat pro dehonoratione in ipsos redundante, puta per veniae petitionem, humilem sui submissionem, honoris exhibitionem etc., adhuc negant Lugo, Lessius, Suarez et alii; quia nullum eorum jus strictum fuit violatum, cum puella libere cessit juri in corpus suum. Affirmant vero Navarrus et Salmanticenses cum s. Antonino; peccavit enim stuprator contra pietatem in parentes, quorum custodiae commissa erat puella. Excipe si parentes, praesumantur nihil omnino sibi velle.

Quid vero (dices) *si ob secutum stuprum teneantur parentes augere dotem ad filiam in matrimonio collocandam?* Antoine, Habert, Collet et alii obligant stupratorem ad damnum reparandum; violavit enim jus strictum, quod parentes habebant; ut filia sua decenter nubere posset. Sed communissima sententia negat cum Billuart, Layman, Lugo, Navarro, Roncaglia, Sanchez, Soto, Suarez, et Vasquez, stupratorem ad aliquid tribuendum teneri: nam sicut puella cum libere possit quascumque nuptias respuere, nullam parentibus injuriam irrogat, si ad illas se reddat minus idoneam consentiendo in sui deflorationem, ita iis nullam irrogat injuriam deflorator. Excipe tamen:

1. Si vir facinus ipse propalando puellam infamaverit; tunc enim tenetur ex justitia omne damnum ex tali infamatione

(1) Sub nn. 31, 32, 33.

(2) V. Liguori, *Opus Mor.* l. 3. nn. 640 *et seqq.*

(3) De gravitate hujus peccati et poenis vid. Tom. 1. Tract. *De peccatis.*

(4) Cod. Alb. Art. 330 et seqq.

(5) Cod. Alb. Art. 437.

(6) « Gli Ateniesi.... punivano più gravemente lo stupro di seduzione che il violento, per la singolar ragione, che il seduttore corrompeva il corpo ed il cuore della donna; mentre colui che adoperava la violenza, non corrompeva che il corpo ». *Cod. poen. expl.*

proveniens compensare tam puellae ipsi, quam ejus etiam parentibus; cum illa iniqua manifestatio vera sit et efficax causa damnorum.

2. Si stuprator sit valde dives, et puella pauper; nam saltem ex consilio et aequitate aliquam ad minus partem dotis eidem tradere debebit, etiamsi non promiserit quia censetur in hoc casu puella sub hac spe, et quasi implicita conditione consensisse.

3. Denique si judex defloratorem ad aliquid condemnaverit ob injuriam parentibus illatam; superiori enim obtemperandum est (1).

Q. 4. *Ad quid tenetur stuprator, si virginem dissentientem seduxerit, nempe vi, minis, fraudibus, sed sine matrimonii promissione?*

R. Distinguendo: vel crimen illud manifestum est, vel occultum.

Si 1, tenetur stuprator tam puellae, quam parentibus omnia reparare damna honoris, atque fortunae; cum eorum sit vera causa injusta et efficax. Ita est definitum jure canonico (2): hinc ob dehonorationem debebit veniam petere a parentibus; puellae vero dotem augere tenebitur ita, ut bene nubere valeat perinde, ac si minime violata fuisset. Non tenetur autem illam sibi ducere in uxorem, cum id non promiserit, nisi forte damnum aliter reparari non possit, vel nisi intercesserit sententia judicis, quae ipsum damnaverit ad puellam ducendam (3): quod judex peragere profecto potest in poenam criminis (4).

Si 2, id est si crimen sit occultum, ubi puella aeque nubat, ad nihil tenetur seductor: non pro violatione virginitatis, quae in sententia probabiliori non est pecunia commensurabilis: non pro damno, quia ex hypothesi nullum adest: non pro periculo nullas nuptias inveniendi, quia inventae jam sunt: non demum pro injuria parentum, qui deflorationem ignorant. Sunt tamen auctores, qui volunt etiam in hoc casu stupratorem teneri aliquid puellae suppeditare arbitrio prudentis propter moerorem et periculum vexationis tolerandae a viro, si ejus turpitudinem cognoscat.

Sed quid (quaeres) *si stuprator loco fraudis, vis ac metus adhibuerit preces repetitas et importunas vel dona et similia?* Communissime dicunt, eo in casu stupratorem generatim ad nihil teneri; preces enim, dona et similia non tollunt quod virgo sponte et libere consentiat, cum facile possit molestias illas excutere et propulsare.

Dicimus *generatim:* nam excipitur:—1 si una cum precibus conjungatur metus reverentialis; attenta enim sexus fragilitate, contradictio tunc evadit moraliter impossibilis;—2 si preces adeo essent importunae, frequentes, molestae, ut puella majoris faceret vexationem illam, quam virginitatis jacturam; haec enim sollicitatio esset cum ipsa vi comparanda. Id tamen non potest contingere, nisi rarissimo, cum foemina quaelibet possit facillime, concepta ira, vel alio modo, a sollicitatore se liberare, si velit, —3 si seductor jam incipiat vim puellae irrogare tactibus, osculis aliisque modis similibus etiamsi postea consentiat; quia per vim illam antecedentem vir censetur eam constituere in periculo proximo consentiendi. Item si nollet vir discedere, et virgo consentiat, ut postea statim discedat; quia timet infamari, si ab aliis sola cum solo inveniatur: tunc habetur uti moralis coactio. Ita Lugo, Navarrus, Roncaglia, Salmanticenses etc.

In his tamen casibus et similibus violator tenetur tantum ad partem damnorum, cum proprie puella omnino invita non sit.

Q. 5. *Ad quidnam tenetur stuprator, qui virginem seduxerit per fictam matrimonii promissionem?*

R. Stuprator qui virginem sive consentientem sive dissentientem seduxit per fictam matrimonii promissionem, *si potest, tenetur generatim* promissionem implere, et sic virginem seductam sibi in uxorem suscipere. Ita d. Thomas cum communi(5): tum quia aliter non potest restituere ad aequalitatem, neque damnum adaequate reficere; tum quia in contractibus innominatis *do ut des, facio ut facias*, quando unus suam partem implevit, tenetur et alter implere suam: idque ex justitia, quamvis ficte contraxerit (6); clamat enim ipsum naturae jus, omnem fraudem a contractibus esse eliminandam.—Diximus *si potest*; nam *si aliam jam duxerit*, ita Angelicus, *sufficit si*

(1) V. Ligori, *Homo Ap. Tr.* x. n. 91.

(2) C. si culpa, de injur. (3) C. 1 de adult.

(4) Quod si seductor puellam quidem ducere velit, sed ipsa renuat, tunc eam dotare debebit, ut sic illata damna valeat reparare. Quod tenet etiam in dubio, num puella fuerit ab ipso violata, an ab alio; quia semper ipsa praesumitur inviolata, donec contrarium certo probetur — V. Liguori, *Opus Mor.* l. 3. n. 641.

(5) Supp. q. 46. a. 2.

(6) Ergo multo magis, si vere consenserit: ceterum valde utile foret, ad hujusmodi flagitia vitanda, quod promissiones matrimonii ad obtinendam deflorationem, etiam juramento firmatae, invalidae declararentur ab Episcopis; si enim hoc scirent puellae, non facile seductioni cederent — Liguori, *Opus Mor.* l. 3. n. 641.

ei de nuptiis provident: Addimus *generatim*; sunt enim casus, in quibus stuprator ab ea servanda promissione excusatur nempe:

1. Si foemina ex verbis aliisque conjecturis facile cognoscere poterat malam promittentis fidem et deceptionem; in hoc enim casu ipsa censetur libere consensisse. Hinc Lessius docet, quod si vir vel inconstanter fuerit allocutus, vel adhibuerit verba ambigua, vel nimis exaggerata, non teneatur ad matrimonium (1).

2. Si stuprator nobilitate vel divitiis valde superet conditionem mulieris, et haec talem disparitatem non ignoraverit; ipsa enim conditionum disparitas de se ingerit motivum prudenter dubitandi de veritate promissionis. Quod si mulier eo in casu non animadvertit, uti debet, hoc per accidens se habet, et suae negligentiae imputandum est: *servet promissum*, ait s. Antoninus de viro stupratore sub promissione matrimonii, *nisi nimis distans esset eorum conditio.* Idque tenet, etiamsi promissio fuerit juramento firmata; etenim juramentum non obligat, nisi secundum ipsam intentionem promittentis (2).

3. Si timeatur ex matrimonio pessimus exitus, ut si puella sit nimis levis; vel rixae inter contrahentium consanguineos; vel dedecus familiae viri: tunc putamus stupratorem non teneri ad virginem violatam ducendam, etsi vere promisisset; quia haec promissio nulla esset, utpote de illicito. Ita s. Antoninus, Layman, Roncaglia etc.

4. Si vir foeminam cognoverit existimans esse virginem, sed corruptam invenerit: idque magis, si foeminam se virginem finxerit, cum tamen non esset; nam tunc deceptio deceptione compensatur. Idem dicendum putat Sanchez pro quocumque alio notabili errore viri.—Si autem ante patratum crimen vir jam sciverit foeminam jam ab alio cognitam, tenebitur quidem eam ducere, si sit bonae famae et cognita in conjugio, quia id non habetur dedecori: si vero extra conjugium fuerit cognita, non tenetur nisi ad damna, uti si forte ex copula illa infamiam mulier contraxisset; nam matrimonium cum foemina inhoneste corrupta longe pejus habetur, quam copula extorta, ut verius dicunt Salmanticenses ac Lugo.

Quid (dices) *si stuprator exhibeat consensum ad matrimonium quod promisit, et puella renuat?* Ad nihil tunc stuprator tenetur, cum per ipsum non stet, quominus matrimonium contrahatur. Quod si puellam non recuset, sed contradicant parentes, tunc alii dicunt adhuc ad nihil stupratorem teneri; cum etiam per ipsum non stet: sed alii verius obligant ad damnum reparandum; nam matrimonium principaliter ad damnum compensandum promisit: et licet per ipsum non stet, quominus nubat; cum neque id stet per puellam, ideo ista semper urgere potest, ut sibi compensetur damnum.

Q. 6. *Quid si stuprator, qui virginem seduxerit vel vera vel falsa matrimonii promissione, voto aut ingrediendae religionis sit ligatus?*

R. Si stuprator votum illud emisit post promissionem, docent communiter illum teneri ad conjugium; nam votum nullius est ponderis, cum emissum fuerit in injuriam puellae deceptae. Si vero emisit ante promissionem, Concina et Layman negant stupratorem ad conjugium teneri: sed sententia probabilior et tenenda recte tradit adhuc ipsum obligari; quia damnum deflorationis nunquam adaequate reparatur, nisi per ipsum conjugium. Nec obstat votum; nam debita onerosa sunt communiter praeferenda gratuitis, quibus nempe semper inest conditio: *debo, si status rerum non mutetur.* Hinc si quis voverit dare bona sua Ecclesiae et postea damnum alicui inferat, prius tenetur resarcire damnum et postea implere votum. Et hoc censet (merito probabiliter) Lugo valere, etiamsi virgo violata fuerit conscia voti; quia eum post copulam facile posset obtineri voti dispensa-

(1) Imo s. Antoninus, Lugo, Sanclus, etc. probabilius docent illum in hac hypothesi ne teneri quidem ad damnum compensandum: quia deesset actio externa injusta per se apta ad damnum inferendum; poterat enim puella facillime deceptionem percipere, et sic sponte decipi voluit — V. Liguori, *Opus Mor.* l. 3. n. 642.

(2) *Quid vero, si puella dictam conditionis disparitatem ignoraverit?* Affirmant probabiliter Lessius et Busembaum, tunc stupratorem teneri ad matrimonium; nam mulier non potuit deceptionem cognoscere. Verum adhuc valde probabile est illum non teneri, ut dicunt Lugo, Viva, Salmanticenses aliique, nam stuprator non debet obligari ad restitutionem, nisi ad aequalitatem injuriae illatae: sed compensatio injuriae illatae in hoc consistit, ut ipse servet quod mulier rationabiliter petiit, et propter quod crimini perpetrato consensit. Quid porro rationabile petiit mulier ignorans dictam conditionis disparitatem? non aliud profecto, nisi ut alter ejusdem conditionis vel parum excedentis eam duceret in uxorem; ergo si vir conditionis multo melioris illam duceret, redderet aliquid supra injuriam illatam, quod nec petiit nec petere intendit ipsa mulier: unde tunc satis est aliter damnum reparare — V. Liguori, *Opus Mor*, l. 3. n. 643, *etc.*

tio, potuit foemina intelligere, sibi promitti dispensationis procurationem. Ad eamquo tenetur stuprator; ipse enim qui promittere nequibat matrimonium, poterat saltem promittere impetrationem absolutionis a voto: ad hoc autem jam se obligavit promittendo matrimonium, dum qui ad finem tenetur, tenetur etiam ad ponenda media, nempe ad impetrandam dispensationem. Et casu, quo eam obtinere non posset, tenetur saltem ad compensandum damnum. Ita Lessius, Lugo, Sanchez, Sporer et Vasquez, certe et longe probabilius contra Layman, Navarrum et Salmanticenses.

Q. 7. *Quid si stuprum contingerit inter consanguineos?*

R. Qui sub vera matrimonii promissione et pacto expresso impetrandi dispensationem consanguineam defloravit, utrum debeat stare promissis, est distinguendum: vel agitur de impedimento, in quo nunquam aut fere nunquam solet Pontifex dispensare; vel agitur de impedimento, in quo dispensatio solet communiter obtineri.

Si 1, promissio erit omnino invalida, cum sit moraliter impossibilis: unde sola remanebit obligatio compensandi damna. Si 2, docent communius et verius validam esse in foro conscientiae (1) illam promissionem, ideoque stupratorem teneri ad dispensationem petendam; matrimonium enim hoc modo vere est possibile, cum illud sit tale, quod Pontifex permittere solet. Imo non tantum possibile, sed licitum et validum, accedente dispensatione; non enim considerari debet matrimonium pro tempore praesenti, in quo, stante impedimento, esset nullum; sed pro tempore futuro, in quo, impedimento sublato, validum erit: porro contractus invalidus pro praesenti, potest esse validus pro futuro juxta axioma: *actus factus tempore inhabili valet pro tempore habili, ad quod refertur.* Idem cum Croix, Lugo et Molina dicendum, etsi nulla facta fuerit dispensationis commemoratio; qui enim ad finem se obligat, censetur etiam se obligare ad media ordinaria (2): unde ea tacite subintelliguntur.

Quid (dices) si promissio matrimonii consanguineo facta fuerit ficta? Vel est facta cum pacto implorandi dispensationem, vel non. Si 1, tenetur deflorator ad eam impetrandam, ratione fraudis: excipe nisi mulier actionem potuerit advertere; tunc enim voluit decipi. Si 2, non tenetur, nisi ad damna, casu quo dispensatio impetrari non possit sine gravi sumptu, atque ad impedimentum, inculpabili ignorantia, non advertit; nam ad hoc praecise ipse se non obligavit, stante ignorantia illa. Secus tamen, si dispensationem facile possit obtinere, vel culpabiliter ignoraverit impedimentum; nam ratione doli tenetur tunc efficere omne id, quod facturus fuisset, si promissio fuisset sincera.

Q. 8. *Quaenam sunt stupratoris atque stupratae obligationes erga prolem, si enascatur?*

R. Si agitur de stupro violento, jure naturae stuprator tenetur ad omnes *ventris expensas*, ut vocant, nempe ad prolis alimoniam, quamdiu haec victum sibi per se valeat comparare ac sibi sufficere, cum solus fuerit causa damni. Attamen ejus defectu tenetur mater, etsi culpam non admiserit; nam mater est: sed tunc habet regressum in stupratorem, qui omnes expensas ei refundere tenetur. — Si vero agatur de stupro voluntario, cum eo in casu uterque in culpa sit, mulier si potest, tenetur prolem ex jure romano alere pro primo triennio (3): postea obligatio transit in stupratorem, ita ut si ultra mulier prolem aluerit, jus semper habeat adaequatam compensationem a stupratore repetendi. Idem dicendum, si ipsa neque lac praebere possit, neque expensis suis nutricem conducere, licet voluntarie in stuprum consenserit; uno enim deficiente, onus ad alium damnificatorem transit (4).

Articulus III. — *De adulterio* (5).

Q. 1. *Ad quid tenetur adulter?*

R. Vel proles ex adulterio nata non est; vel proles nata est; vel dubitatur, utrum proles ex ipso adulterio nata sit, necne:

Si proles certe nata non est, nulla erit ex hoc capite obligatio restitutionis. Imo si crimen marito occultum sit, ad nihil tenebuntur neque erga eundem adulteri; cum non teneantur se infamare. Quod si ei innotuerit, debebunt personalem injuriam compensare per veniae petitionem, per signa doloris et per alia hujusmodi.

(1) Diximus *in foro conscientiae*; nam in foro externo consulenda est praxis tribunalium.

(2) V. Liguori, *Op. Mor.* l. 3. n. 650; *Homo Ap. Tr.* x. n. 96, *etc.*

(3) L. 9 Codicis *de pat. potest.*

(4) In Codice Albertino hac de re id unum habetur, quod filii illegitimi habent jus ad alimenta. Vide articulos 678 et 679—Cod. Alb. art. 187, 707 — C. G. 1342, 908.

(5) V. Liguori, *Op. Mor.* l. 3. nn. 651, etc. — De enormitate adulterii T. 1 *de pec.*

Si proles aut ex adulterio nata est, tunc si uxor vi, minis dolo ad adulterium fuit inducta, damna omnia reparare tenetur adulter, utpote qui est eorum causa principalis, efficax et injusta. Deficiente tamen adultero, tenebitur adultera ipsa, quae fuit etiam damnorum causa saltem ex aliqua parte, licet minus principalis. — Si vero uxor libere adulterio consensit, uterque tenetur ad damna: uxor quidem primo triennio prolem alere debet; quo completo, transit onus in alterum, donec proles valeat sibi per se providere. Quod pertinet ad alia damna tam marito, quam filiis legitimis obvenientia, uterque pariter tenetur illa resarcire; cum vero obligatio haec sit in solidum, et ideo, uno deficiente, obligatio devolvitur ad alium. Et si mulier nequeat prolem adulterinam alere extra domum, et damnum familiae alia ratione compensare, debebit aliis industriis uti, v. g. diligentius curare rem familiarem, cultum sui corporis minuere, et si bona propria habeat, plus legitimis relinquere quam spuriis (1).

Si dubitetur, an nata sit proles ex adulterio, alii cum Antoine, Billuart, Layman, etc., dicunt restituendum esse pro rata dubii aequum enim non est, ut maritus totum onus habeat prolem alendi, quae forsan non est sua. Sed communis sententia cum Azorio, Concina, Continuatore, Tournely, Croix, Elbel, Lessio, Lugo, Salmanticensibus, Sanchez, Sporer, etc., adulterum liberat ab omni restitutionis obligatione; tum quia, stante tali dubio, possidet matrimonium, et filius semper reputatur legitimus; tum quia melior est conditio adulteri possidentis bona sua, quibus se non tenetur privare pro obligatione incerta et dubia. — Imo ob eandem rationem idem dicunt Gobat, Filliuclus, Lessius, Lopez, Sanchez, Zacharias aliique contra plures, si dubium sit inter duos adulteros cujusnam sit proles; per accidens enim esset, quod a nullo tunc restitutio fiat. Haec sententia, spectata ratione et absolute loquendo, probabilior est; nemo enim tenetur ad damnum, nisi certo moraliter constet ipsum fuisse damni causam: nec sufficit ut posuerit actionem aptam ad damnum, sed insuper requiritur, ut illud revera intulerit; neque enim semper actio de se injuriosa damnum causat, ut argumentatur Angelicus (2). Excipe nisi duo illi adulteri ex communi consilio adulterium patraverint: vel si posterior sciat adulterium jam factum ab altero; tunc ipse esset causa incertitudinis prolis, ideoque et causa, ne ab illo primo possit exigi compensatio.

Q. 2. *An adulteri divites, qui prolem ad hospitale detulerint, teneantur expensas eidem compensare?*

R. Universim affirmant Bouvier, Lessius, Lugo, Salmanticenses, etc.; quia xenodochia solum pro sustentatione pauperum sunt instituta: neque sunt praesumendi eorum fundatores voluisse divites ab expensis eximere. Layman idipsum docet, casu quo hospitale sit pauper; quia non pauper divitem; sed dives pauperem alere debet.— Verum plures alii cum Dicastillo, Henriquez et Renzio universim negant teneri divites parentes ex rigore justitiae reficere hospitalibus expensas pro nutrienda prole, si illis eam exponant. Hoc porro putamus probabilius (3): nam hospitalia hujusmodi non solum instituta et aperta sunt ad subveniendum pauperibus, ut dicunt contrarii; sed etiam divitibus in infamiae periculo constitutis, ne videlicet ad infamiam illam vitandam cogantur vel abortum procurare vel prolem interficere. Imo pro ipsis pueris illegitimis et spuriis erecta esse videntur, ad eos nempe liberandos a discrimine mortis aeternae simul et temporalis, quam facile subirent, si adulteri, etiamsi divites, cogerentur eosdem alere de aere proprio (*K*).

Ceterum omnes conveniunt in praxi enixe adhortandos esse genitores saltem titulo poenitentiae ad aliquid tribuendum nosocomiis, hodie maxime, cum illorum necessitates et expensae adeo percrebuerint.

Q. 3. *An adultera teneatur se prodere ad vitanda damna mariti, et prolis legitimae, si alio modo ea nequeat compensare?*

R. Vel damnum famae propriae multum praeponderat damno mariti, atque familiae, vel non. Si 1, non tenetur adultera crimen prodere; nemo enim tenetur damnum alte-

(1) Utrum autem adulter et adultera teneantur restituere quae ab ipsorum consanguineis dantur aut legantur spurio, quia legitimum reputant, alii affirmant cum Molina, quia donatio ex errore circa personam nulla est; hujus autem erroris causa sunt adulteri, ergo illi de restitutione tenentur. Alii cum Lugo)quod prababilius est, et in praxi admittendum ex Bouvier) negant; nam nemo tenetur de damno quod per accidens et praeter intentionem ex actione sua evenit, ut contingit in praesenti casu.

Attamen observat Billuart, quod spurius, si talem se cognoscat, non potest illas donationes sibi retinere; quia revera nullae sunt — Liguori, *Opus Mor*. l. 3. n. 657.

(2) 2. 2. q. 62. a, 7.

(3) V. Liguori, *Op. Mor*. l. 3. n. 656.

rius resarcire cum damno proprio longe majori (1). Si 2, utique tenetur, modo tamen certo probare valeat illegitimitatem filii: et sane tunc melior est conditio mariti innocentis et prolis legitimae. Hinc inferunt matrem teneri se prodere: 1 si sit perditae famae, vel condionis tam vilis, ut non sit ea majoris facienda, quam damnum aliis obventurum; 2 si aliter immineat damnum publicum, v. g. si filius spurius sit perditis moribus imbutus, et succedere debeat regno; 3 si mater verisimiliter speret filium spurium sibi crediturum atque bonis cessurum: secus frustra obligaretur.

Sed quid (dices) *in hoc casu de filio ipso spurio?* Filius spurius non tenetur credere matri asserenti illum esse spurium; tum quia est in possessione legitimitatis, ut natus tempore legittimi matrimonii· hinc non tenetur credere, nisi convincatur de sui illegitimate; tum quia etiam nemo tenetur credere uni testi, licet probatissimo; tum quia ampla via secus aperietur fraudibus et deceptionibus: et in civili iure Neap. idipsum consequitur argumento ex art. 244 (2). Ex quibus omnibus concludunt Elbel et Tamburini, raro in praxi matrem teneri ad se manifestandam (3). ***Mulieri***, ***quae ignorante marito***, ait Innocentius III, ***de adulterio prolem suscipit***, ***quamvis id viro suo timeat confiteri***, ***non est poenitentia deneganda....*** ***sed competens satisfactio per discretum Sacerdotem ei debet injungi*** (4).

CAPUT TERTIUM

DE BONIS FAMAE ET HONORIS

Q. *Quid est fama, et honor?*

R. Fama (a *fando* dicta) hic sumitur *pro opinione publica de alterius excellentia*: honor autem est *ipsa testificatio alienae excellentiae, prout animo excepta est.* Ex quibus patet discrimen famam inter et honorem: *fama* potissimum consistit in opinione interiori de alterius excellentia: *honor* in testificatione externa, quae fit verbis aut factis. ***Fama*** fertur de absente: ***honor*** exhibetur praesenti vel in se vel in alio qui illum repraesentat, siculi rex honoratur in suo legato vel statua. ***Fama*** laeditur vel interius per dubitationem, suspicionem, opinionem et judicium temerarium; vel exterius per detractionem. ***Honor*** autem maxime per contumeliam laeditur.

Articulus I. — *De modis quibus laeditur et reparatur fama*

§ I. — *De dubitatione, suspicione, opinione et judicio temerario* (5).

Q. 1. ***Quale peccatum est dubitatio, suspicio et opinio temeraria?***

R. 1. Dubitatio temeraria est ***suspensio animi circa proximi bonitatem absque fundamento rationabili.*** Suspicio temeraria est ***assensus inchoatus, quo quis absque fundamento rationabili inclinatur ad malum judicandum de proximo suo.*** Opinio temeraria ***dicit assensum in illud judicium, sed infirmam de opposito formidinem habentem.*** Hae inter se discrepant, ut patet : sed quia parva est distantia, in moralibus promiscue non raro usurpantur: imo Angelicus eas sub uno suspicionis nomine includit (6).

R. 2. Dubitatio, suspicio, et opinio temeraria ***regulariter loquendo*** non videntur esse nisi peccata venialia, ***praesertim si procedant ex errore intellectus***, quo apprehenduntur tamquam sufficientia quaedam indicia, quae tamen talia non sunt (7). Et sane ***suspicio*** in se non est, nisi quaedam animi concitatio ad assensum: ***dubitatio***, est simplex animi suspensio in partem neutram inclinantis: ***opinio*** tandem est cum formidine oppositi. Ergo manet adhuc in mente aliqua bona proximi existimatio, neque illi

(1) Et si maritus interroget mulierem, an adulterium commiserit potest, equivoce asserere se ***non fregisse matrimonium*** cum adhuc revera subsistat. Et si adulterium sacramentaliter confessa sit, potest respondere: ***innocens sum ab hoc crimine.*** Æquivocatio sane, ac restrictio non pure mentalis cum causa licent : at hic causa urgens adest, ad jurgia, dissectiones, pluraque alia mala vitanda — V. Liguori, *Op. Mor.* l. 3. n. 162 — It. De Virt. Relig. ubi *de juramento.*

(2) Cod. Alb. Art. 151, et seqq. — C. A. civ, § 158 — C.P. 312.

(3) » Tum praecipue, observat *Stapf.* § 454, quia mariti ipsius atque filiorum legitimorum plerumque longe magis interest ut res maneat in occulto. Quid enim ex tali confessione timendum non est? infelix maritus gravissimo moerore affligitur: salus domestica, et pax naufragatur.... Ex hac ipsa conjugii turbatione proba filiorum legitimorum educatio ingens detrimentum patitur, etc. ».

(4) *C. Officiis* de poenit, et remiss.

(5) V. Liguori. *Op. Mor.* l. 3. nn. 962, *et seqq.*

(6) 2. 2. q. 70. a. 3.

(7) « Interdum haec animi ad suspiciones propensio vel ex indole hominis, vel ex praeteritis illius factis aliquam excusationem admittit: e. g. ab aetate senili, vel dum quis iterato ab hominibus quos fidissimos arbitrabatur, se deceptum vidit, etc.... At pessima illorum conditio est, qui, ut fieri consuevit, ideo dumtaxat de aliis quidvis mali suspicantur et credunt, quia sibimet ipsis nullius virtutis conscii sunt ». *Stapf.* § 399.

proinde gravis infertur injuria, neque in possessione famae suae graviter perturbatur; uno verbo fama laeditur tantum, non tollitur. Et ita ipse docet s. Thomas (1).

Diximus 1 *regulariter loquendo*; quia sententia probabilior docet esse mortale, si suspicio, dubitatio vel opinio temeraria fieret de peccatis gravissimis, ut si de religioso temeraria fieret suspicio, dubitatio vel opinio, quod sit haereticus: vel de viro communiter uti catholico habito, quod sit judaeus, turca vel atheus; tales enim suspiciones, dubitationes et opiniones majorem quodammodo videntur iisdem injuriam inferre, quam si certum haberetur eorum judicium de delictis gravibus ordinariis; — 2 *praesertim si procedant ex errore intellectus*; nam si temeraria suspicio, opinio et dubitatio talem habent originem, non videntur per se voluntariae nec pertinaces: ideo aliquam merentur excusationem. Si vero orirentur ex malevolentia, et in iisdem graviter temerariis quis pertinaciter immoraretur, mortale vix effugeret ob injuriae gravitatem.

Sed (quaeres) *an omnia dubia semper sint in meliorem partem positive interpretanda*? Generatim sufficit dubia de personis explicare negativo modo, nempe ipsas nec bonas nec malas judicando; tum quia non est necessitas judicii; tum quia per se nemo tenetur ad illum assensum, in quo se exponit errandi formidini; tum quia licet judicare pro modo objecti: objectum ergo cum neutrum sit, neutrum erit judicium. — Si tamen non placeat vel non liceat suspendere judicium, tunc vel agitur de damno vitando, vel non.

Si 1, possumus dubia pejorem in partem accipere, non quidem definiendo, ut ait Angelicus (2), sed tantum supponendo, nempe ita nos gerendo quasi illa persona sit revera mala; hoc enim prudentis est habere consilium. Hinc Job licet nihil suspicaretur de filiis suis, offerebat tamen holocausta pro iis, *ne forte peccaverint*: neque damnum irrogatur personis, cum sit simplex suppositum. Hinc qui ignotum domi recipit, potest ita se gerere quasi esset fur. Hinc superior se gerere potest ac si subditi revera delinquant, cum hoc sit ad cautelam. — Si 2, debemus dubia positive interpretari in meliorem partem, nempe positive asserendo proximum non deliquisse; jus enim habet ad famam: *neque in dubio est praesumendum delictum* (3): neque proximus sine causa a possessione suae integritatis dejiciendus est; et melius est errare bene quam male judicando.

Quid (dices) *si dubia sint de rebus*? Si dubia sint de rebus, v. g. an talis contractus sit licitus, non necessario sunt ea in meliorem partem interpretanda, sed res est suis aestimanda momentis: quia in his solum agitur de eo, ut veritas attingatur; nec ideo alicui irrogatur injuria. Unde si audio aliquem propositionem haereticam proferentem, propositionem haereticam judicabo, quia est judicium de rebus; sed ipsum qui eam profert, haereticum esse non ita facile dicam, cum possit ex inadvertentia vel ignorantia id evenire: *etiamsi*, ait s. Bernardus, *perperam actum quid deprehendas, ne sic judices proximum; magis autem excusa: excusa intentionem, si opus non potes, puta ignorantiam, puta subreptionem, puta casum* (4).

Q. 2. *Quid est judicium temerarium, et quale peccatum?*

R. Judicium temerarium est *firmus animi consensus, quo quis absque rationabili fundamento judicat malum de proximo suo*. Si sit cum plena advertentia conceptum de gravi proximi malo, *communiter loquendo* erit mortale; gravem enim proximo injuriam irrogat, graviterque violat jus quod ipse habet, ne absque justa causa tanquam reprobus ab aliis judicetur. Hinc legimus (5): *nolite judicare, ut non judicemini; in quo enim judicio judicaveritis, judicabimini; et in qua mensura mensi fueritis, remetietur vobis.*

Diximus *communiter loquendo;* nam tale judicium erit veniale:—1 si habeat quis magnam probabilitatem, etsi non omnino sufficientem ad certitudinem; certitudo enim moralis et magna probabilitas non adeo distant, ut gravis censeatur injuria tenere uti pene certum, quod est valde probabile: v. g. siquis judicet bilarem juvenem inventum solum cum puella in cubiculo inhonesta tractasse;—2 si malum quod judicatur non sit adeo grave; judicium enim informatur a sua materia;—3 si quis advertat quidem se male de proximo judicare, sed minime advertat signa sic judicandi non esse sufficientia, neque ullum de iisdem dubium gerat; —4 si judicium sit tantum de indeterminata vel ignota persona, tunc per se loquendo injuria gravis irrogaretur nemini (6).

(1) 2. 2. q. 60. a. 3.
(2) 2. 2. q. 60. a. 4.
(3) In jure.
(4) Serm. 40 in Cant.
(5) Mat. 7.

(6) « Ond' è che tali giudizii difficilmente giungono ad essere mortali, mentre per lo più o il fondamento si giudica sufficiente, oppure questi giudizii, non sono giudizii ma sospetti, i quali (benchè

An (quaeres) *sit necesse, quod quis exprimat quid et de quali persona temere judicaverit.* Negative : ac—1 non est necesse , quod exprimat quid temere judicavit; nam licet esse, v. g. furem, etiam in genere moris non sit idem ac esse v. g. adulterum , attamen in ordine ad judicium temerarium, qualitas rei judicatae de materiali se habet; hoc enim speciem ab eo desumit, quod interne injuste laedatur bona aestimatio proximi; unde cum talis bona aestimatio laedatur, sive quis ab alio temere judicetur adulter, sive fur; ideo hujusmodi judicia formaliter ac specifice non differunt ;—2 neque necesse est, ut dicatur qualis sit persona , de qua temere judicaverit , quia de quocumque efformetur judicium temerarium, semper malitia formalis hujus peccati in eo sita est, quod interne injuste laedatur bona aestimatio proximi : hinc sicuti bona aestimatio unius specie non differt a bona aestimatione alterius , ita neque specie differt interna et injusta laesio talis aestimationis , sive sit unius sive alterius. Sunt tamen aliqui , qui volunt contra Azorium aliquando circumstantiam personae utique judicio temerario diversam malitiam addere; sic, inquiunt , quando judicium est de patre , addit malitiam contra pietatem (1).

§ II.—*De Detractione* (2)

Q. 1. *Quid est detractio, et quale peccatum?*

R. Detractio est *alienae famae injusta violatio et denigratio facta in ejus absentia.* Dicitur 1 *alienae;* qui enim propriam laedit, ordinarie injustus non est , cum sit illius dominus; 2 *facta in ejus absentia :* quia si fit in praesentia, superadditur contumelia.

Detractio ex genere suo est lethalis; nam superat furtum , quod utique lethale est , fatentibus omnibus; laedit videlicet proximi famam , quae est majus bonum , quam opes et divitiae. Hinc Scriptura: *si mordeat serpens in silentio, nihil eo minus habet qui occulte detrahit* : *abominatio hominum detractor; neque maledici... regnum Dei possidebunt* (3). Et d. Hieronymus *: non putent religiosi se esse securos dicentes: grandia crimina non facimus, non adulteror, non furtum facio, non homicidium: grande scelus est, quando detrahis fratri tuo* (4). Videlicet unico ictu detractio tres interficit lethaliter ex d. Bernardo, detractum, detrahentem , et audientem detractionem (5)— Porro si alicui detrahatur , crimen verum aperiendo, dicitur simplex *detractio* : si aperiendo falsum, dicitur *calumnia*, quae est gravior et differt specie a simplici detractione , quia detractioni mendacium superaddit proximo perniciosum: *os autem quod mentitur, occidit animam* (6). Attamen sive detractio sive calumnia potest esse tantum venialis, vel ex levitate materiae, si grave damnum non inferat; vel ex defectu deliberationis: *peccata quae committuntur in proximum* , ait Angelicus (7), *sunt pensanda per se quidem secundum nocumenta quae proximo inferunt , quia ex hoc habent rationem culpae: tanto autem est majus nocumentum, quanto majus bonum demitur* (8).

Q. 2. *Quot modis fieri potest detractio?*

R. Octo modis hisce versibus ab Angelico expressis,

Imponens , augens , manifestans , in mala vertens,
Qui negat aut reticet , minuit laudatve remisse.

Primus omnium gravissimus est falsi criminis impositio , et dicitur *calumnia* , vel etiam *contumelia* si contingat in praesentia illius , cui falsum crimen imponitur. Secundus est criminis veri *amplificatio* , quae quoad augmentum calumnia est. Tertius est

temerarii) ordinariamente sono scusati da colpa grave, se non fossero di scelleraggioi enormi, come di eresie , parricidii e simili ». S. Alphonsus. *Il confessore diretto cap.* XI. n. 1.

(1) Ita Resolutio Casuum sub Benedicto XIV.

(2) V. Liguori. *Opus Mor.* l. 3. n. 960.

(3) Eccli 10; Prov. 24; 1. Cor. 6.

(4) In Ps. 149.

(5) « Circa hanc materiam, ait Stapf, § 403, ingens plurimorum licentia reperitur. Prout in discernendis propriis vitiis plerumque caeci, ita ad detegendos carpendosque naevos aliorum valde perspicaces sumus. Unde in quotidiana hominum conversatione vix alia sermocinatio auditur, quam de aliorum vita et moribus. Imo ut s. Hieronymus jam de suo tempore lamentatur: *tanta hujus mali libido mentes hominum invasit, ut etiam qui procul ab aliis vitiis recesserunt, in istud tamen quasi in extremum diaboli laqueum incidant*... Multo deterior conditio illorum est, qui etiam in reliquis conscientiam curant, tum vero aliena errata sagaciter venari, quidquid detegunt quasi laetabundi suis in conventibus exponere, imo et exaggerare consueverunt ». Nostrum esse debet et verbo et exemplo fideles removere a vitio tam communi, gravissima ejus consectaria aperiendo — V. Careno, *Istruzioni pratiche, Istr.* XXVII, etc.

(6) Sap. 1. (7) 2. 2. q. 73. a. 3.

(8) Non ideo tamen excusaretur a gravi culpa qui sine animo laedendi, sed ex levitate graviter detraheret, si id deliberate agat. Non enim officit quod detractio directe non intendatur ; nam est implicite volita , cum voluntarie dicantur ea ex quibus illa provenit.

revelatio criminis occulti. Quartus *sinistra interpretatio* boni operis: si quis v. g. dicat, eleemosynam mulieri pauperi fuisse quidem datam a Titio, sed ad pravum seductionis finem. Quintus boni operis *negatio*. Sextus *reticentia* et silentium in iis circumstantiis, in quibus facile intelligi queat proximum nostrum vel non esse laude dignum, vel non tantum sibi mereri (1). Septimus alienae virtutis *extenuatio*. Octavus *frigida commendatio*, ex qua adstantes intelligant frigide laudantem non bene sentire de illo quem laudat (2).

Detractio et contumelia, aliter solet etiam explicari, et ex iure poen. Neap. modo carcere, modo suspensione ab officio, modo poenis, quae vulgo dicuntur *di Polizia* (3), punitur. Qui aliquem scienter de falso delicto incusat apud iudicem, vel malitiose talia agit, quae tribuant reatus indicium, habetur *reus calumnia* — Qui publice aliquem sive praesentem sive absentem dehonorat malum determinate ipsi imputando, ut si dicat, ipsum revera tali die a Sempronio furatum fuisse (nisi dehonoratio sit a lege permissa), habetur reus *diffamatione*: quam quidem imputationem si vulget utendo manuscriptis, imaginibus, publicis diariis et similibus, est reus *libello famoso*—Qui vero aliquem publice dehonestat, sed non imputet ullum factum singulare ac praecisum, ut si dicat in genere, eum esse furem, falsarium, spurium etc., habetur reus *publica injuria*—Qui verbis, signis aut minis personam publicam contemplatione sui officii offendit, habetur reus *atroci injuria* (*oltraggio*). Qui tandem secretum aperiunt, cum illud ratione officii custodire teneantur ac legis, ut sunt medici, obstetrices etc. habentur rei *violato secreto* art. 365 et seq. et 186 et seqq. (4).

Q. 3. *An susurratio idem sit ac detractio?*

R. Susurratio est *verbum seminans inter amicos discordias*. Convenit cum detractione ex parte materiae, quia utraque malum de proximo dicit; sed specie differt ex parte finis, quia susurratio insuper dissolutionem amicitiae intendit (5). Et ideo est ex genere suo mortalis, specie diversa ac gravior detractione; unde in confessione est exprimenda, ut notat Angelicus (6). Quot malorum sint causa susurrones in familiis, in communitatibus, in universa societate, haud dici potest. Hinc illud Ecclesiastici: *susurro, et bilinquis maledictus; multos enim turbabit pacem habentes* (7).

Q. 4. *An peccet peccato detractionis qui grave crimen revelat, sed uni vel alteri tantum, qui illud sub secreto continebit?*

R. Cum distinctione: vel revelatio fit ad leniendum offensae dolorem; vel revelatio fit ex levitate et sine causa.

Si 1, communissime docent revelationem delicti factam uni vel alteri tantum non esse peccaminosam: durum enim videtur, ut quis prohibeatur solatium quaerere suum dolorem amico manifestando. Neque tunc malum proximi intenditur; imo medium hoc institutum est ab ipsa natura, a qua habemus, ut dolor communicando dimidietur: atque id fieri per amicorum compassionem docet Angelicus (8). Hinc excusant saltem a mortali famulos, qui referunt injurias sibi a domino illatas, uxores quae referunt improperia mariti etc.—Si 2, alii censent esse mortale uni etiam crimen rivelare; quisquis enim aegre fert quod apud virum cordatum dehonoretur. Adde: in omnium sensu judicium temerarium est mortale, licet unus tantum illud concipiat de aliquo. Multi tamen cum Cajetano, Covarruvia, Lessio, Navarro etc. Satis probabiliter negant esse grave; nam fama cousistit in opinione multorum: unde non est infamatio, si crimen uni vel alteri viro prudenti reveletur. Huic sententiae adhaeret aperte Angelicus: *ita tamen*, addit, *ut non proveniat inde aliud vel infamia vel vituperium proximo delinquenti*, id est nisi alter alteri sit crimen manifestaturus (9) (quod observata difficilius est), et modo semper excludatur

(1) « Un servitore p. e. osserva il silenzio, allorchè in sua presenza si loda o si biasima il suo padrone: egli fa chiaramente intendere con ciò che il suo padrone non meriti le lodi dategli, o meriti i biasimi che gli si fanno. Nulladimeno per ciò che riguarda i biasimi, il silenzio di un servitore, d'un amico, o di qualunque altra persona, può in certi casi attribuirsi alla timidezza, alla prudenza o al timore di un maggior male ». *Gousset*. n. 1069.

(2) Huc revocantur ex *Stapf*. § 400, qui vultu vel nutibus calumniantur; ubi aliquis laudatur, malitiose subrident, humeros attrahunt, sermonem brevi interjectione abrumpunt, etc. e. g. *Titius est quidem vir probus, verumtamen*... Imo qui tali interruptione, vel ad alienas laudes subridendo proximum vituperant, plerumque ejus famae multo magis nocent, quam si certum aliquid vitium ipsius aperte designassent; tunc enim dum tacent aut rident, vagis et quibuslibet suspicionibus porta aperitur.

(3) Quoad de poenas hujusmodi vid art. 36 et seqq. iuris poen. Neap.

(4) Cod. Alb. Art. 228, et seqq.; 389, et seqq.; 616. et seqq.

(5) V. Liguori, *Opus Mor.* l. 5. n. 72.

(6) 2. 2. q. 74. a. 2.

(7) Cap. 28.

(8) 1. 2. q. 38. a. 2.

(9) Quodl. 11. a. 13.

animus nocendi. Nec tenet paritas judicii temerarii, quia falsi criminis in hoc habetur impositio; sed in nostro casu est nuda veri criminis manifestatio (1).

Sed quid (dices), *si detrahatur quidem coram pluribus, sed reticita persona; dicendo v. g. in tali ac tali loco esse qui male vivunt?* Grave peccatum non est *generatim loquendo* hic dicendi modus; in omnibus enim locis ordinarie sunt homines mali: unde per se proprie dicta infamia nulli inuritur. Diximus *generatim loquendo;* nam aliter esset, si inde aliqua infamia alicui redundaret: sic v. g. peccat qui detrahit Ordini religioso, vel nominat Monasterium, in quo quis grave peccatum occultum commiserit; id enim toti Ordini graviter nocet. Excipit Concina, si agatur de aliquo Ordine amplo, neque sit strictioris observantiae, cum in quolibet amplo loco ferme semper sint aliqui discoli—Hic venit graviter reprehendenda prava illorum consuetudo, quae hisce temporibus adeo invaluit, ut nempe, si quis e clero scandalose deliquerit, universus clerus traducatur uti criminosus: hoc injustitiam simul et odium in religionis ministros plane ostendit (2).

Quid (addes), *si nominetur persona, sed non notentur peculiares defectus, ut si dicas tantum: multa scio de illo, sed patefacere prohibet charitas?* Id per se videtur mortale; nam sic gravis suspicio ingeritur in audientium animis. Si tamen nominentur defectus, sed in genere dicendo talem esse avarum, iracundum etc., ex se non videtur mortale; quia ut plurimum audientes id interpretari solent de quadam propensione tantummodo naturali, ac quasi involuntaria. Ceterum ipsa personarum qualitas hic est attendenda: sic erit mortale de optimi nominis Praelato dicere, mendaciis esse assuetum; aut de ecclesiastico, quod duellum commiserit vel sit amans puellarum. Non est autem grave saepe id asserere de milite, aut de juvene mediocris famae; nec dicere de puella, quod sit garrula, superba etc.

Quid autem (repones) *si nominentur quidem defecus, sed illi defectus, naturales sint?* Per se mortale non est illos defectus nominare; cum enim a voluntate non profluant, animam non afficiunt, neque sunt dedecori. Poterit tamen esse mortale, vel ratione magni moeroris, ut si proferantur in faciem, v. g. si dicas de aliquo, ipsum esse spurium; vel ratione praejudicii quod inde evenire potest, ut si quis dicat de vero honorabili fuisse vile mancipium.

Quid demum si nominetur quidem aliquis defectus moralis, sed illa persona jam de alio defectu morali sit infamata? Si illa duo crimina connexa sint, non erit grave; quia tunc notabiliter infamia non augetur: imo jam subintelligitur, ut si dicas de ebrio rixari cum uxore. Si vero duo illa crimina sint disparata, sub gravi prohibetur de uno crimine infamatum de alio crimine notare; infamis enim in uno genere vitii, non amisit jus famae quoad alias virtutes. Sic v. g. eum, qui gravi furto innotuit, nefas est infamare etiam libidinis; sic foemina de uno adulterio dumtaxat diffamata, non potest de alio occulto diffamari; quia unum non dicit connexionem ad alterum, neque ex se pravam consuetudinem importat.

Q. 5. *An peccet qui detrahit defunctis?*

R. Detrahere defunctis ultro concedimus, ceteris paribus, non adeo grave esse ac detrahere vivis; cum defuncti non amplius fama indigeant ad recte vivendum. Dicimus tamen adhuc mortale esse ipsis detrahere in re gravi: nam juxta communem hominum aestimationem semper in fama sua vivere censentur. Unde scriptum est: *mortuo ne prohibeas gratiam* (3). Hinc historiographi ignominiae notam memoriae defunctorum sine sufficienti causa inurentes occulta manifestando, cognita exaggerando, nec actam poenitentiam referendo, graviter peccant, atque ad restitutionem tenentur: neque haeredes condonare eam possunt, cum famae aliorum domini non sint. Idque valet, licet defuncti sint damnati; nam adhuc sunt nostri proximi secundum naturam: ideo neque licet ipsis duplex tormentum desiderare, ut ait Roncaglia.

Q. 6. *An liceat revelare crimen, quod semel publicum est?*

Nota, Triplici modo crimen publicum dici potest: — 1 *publicitate juris*, cum nempe de eodem constat vel per publicam judicis sententiam, vel per ipsam rei confessionem, vel per legitimam testium depositionem in judicio secutam;—2 *publicitate facti*, cum id publico loco coram multis patratum est, ita ut non amplius possit neque ulla tergiversatione celari, neque ullo excusari juris suffragio;—3 *publicitatae f mae*, quando fama criminis pervenit ad majorem partem communitatis, vel ad tot personas ejusdem, ut, spectatis omnibus circumstantiis, fieri

(1) V. Liguori, *Op. Mor.* l. 3. n. 973.

(2) V. *Civiltà Cattolica* V. VIII: art. i complici del regicida — Martinet, *La science sociale au point de vue des faits*, l. 2. c. 10.

(3) Eccli. 7.

nequeat quin ad notitiam majoris etiam partis perveniat. Nos porro dicimus, ad hoc, ut crimen dici possit publicum publicitate famae, sufficere quod, si communitas constet octo personis, illud sciant quatuor; si centum sciant quindecim; si mille, sciant viginti circiter diversarum familiarum (1).

R. Nullum peccatum est neque contra justitiam neque contra charitatem, si verum alterius crimen reveletur in loco, ubi sit sive juris, sive facti, sive famae publicitate jam notum: *si palam res est, repetitio injuria non est*, est juris adagium. Imo expedit ad bonum publicum, ut unusquisque cognoscatur qualis publice cognitus est: hoc etiam consuetudo confirmat, dum historiae mandat crimina publica. Item certum omnino videtur non peccare, saltem mortaliter, qui verum alterius crimen in uno loco publicum revelat in altero, ubi tale non est, sed quo brevi tempore ejus notitia perventura sit; non enim infamatus aliquam per hoc patitur injuriam saltem gravem, cum sit tantum quaedam anticipatio, et aliunde fama spoliatus existat.

Quid (dices) *si alicujus criminis fama non est intra breve tempus in locum alium perventura, poteritne licite in eo propalari?* Si delictum in uno loco notorium sit notorietate juris, commune est, ubicumqne licere illud propalare, idque maxime ex hodiernis moribus: et sane ideo judex sententiam evulgat, ut sit in omnium notitia ad terrorem—Si vero delicti notitia habeatur aliunde, tunc alii cum Antoine tenent esse mortale contra justitiam crimen illud revelare; quia delinquens eo in loco adhuc suam possidet famam. Alii cum Sylvio dicunt esse mortale tantummodo contra charitatem; quia reus licet amiserit jus ad famam, valde tamen tristatur sciendo crimen suum publicum fieri ubi non erat. Alii cum Lugo contendunt non esse gravem culpam neque contra justitiam neque contra charitatem; nam expedit bono publico agnoscere malefactores: quae ratio nobis videtur valde probabilis semper ac crimen est tale quod reum reddat perniciosum, ut est crimen latrocinii, impudicitiae, homicidii, proditionis, et similium. Huic opinioni eo propensius adhaeret Lyonnet, *quod in Galliis*, (dicere debuerat in Europa et ultra) *omnia jam nunc loca censeantur contigua ob nimium commercii relationis, multitudinem viatorum, nubem publicorum foliorum et forsan coaevorum nativam loquacitatem* (2).

Concina sic distinguit: si crimen notorium sit notorietate tantum famae, *cauti omnes sint oportet, quia facile fingitur haec publica fama.* Si vero notorietate facti, scilicet publice patratum, patefieri potest ubicumque; nam *auctor absolute amisit jus ad famam; qua enim voluntate in publico et coram universo populo crimen commisit, eadem suam protegit famam: contra vero quisque jus habet ad facti publici notitiam acquirendam*; et id literis commendatur vel ab ipsis severioris ethices hominibus. Idque valet in casu verae famae publicitatis, etsi injuste in primo loco crimen fuerit publicatum; nam semel manifestato crimine sive juste sive injuste, totum fundamentum ablatum est, ut inquit Antoine, quo poterat celari; nam et publicum nunc est et verum. Excipe 1 nisi notitia venerit ex confessione; nam lex sigilli sacramentalis omnes sequitur ubique; 2 si scias crimen esse falso impositum; quia innocens, non obstante illa famae publicitate, habet semper jus intrinsecum in sua innocentia fundatum, ne quis falsum de ipso dicat.

Quid autem (subjunges) *si delictum olim publicum, nunc oblivione, vel bonis moribus sit obliteratum?*

Non est peccaminosum iterum illud patefacere, si fuerit publicum notorietate juris; quia expedit ad terrorem malorum judicis sententiam non ignorari. Idem dicendum de publicis historiis, licet crimen sit notum sola facti notorietate: id enim conducit ad publicum bonum; nam et instruuntur posteri et spe honoris ad praeclara incenduntur et timore infamiae a turpibus deterrentur: et ita passim fit—Hisce exceptis casibus, alii dicunt non esse contra justitiam de novo infamare, cum crimen jam est obliteratum, modo tamen simul referatur emendatio; nam quisque ex una parte jus habet criminum publicorum acquirendi notitiam, ex alia per bonam vitam praesentem olim infamatus habet jus ut censeatur bonus in praesentiarum, non in praeterito; *neque enim*, ut ait jus civile, *aboletur turpitudo, quae postea intermissa est* (3). Verum alii

(1) Notandum tamen est, crimen in una tantum familia vel monasterio notum non posse dici absolute publicum; ac proinde non posse manifestari ne in alio quidem monasterio ejusdem Ordinis; quia est semper privatorum notitia, cum una familia habeatur ut unus homo — V. Liguori, *Hom. Ap. Tr.* XI. n. 12. Billuart tamen id judicio prudentis remittit; si nempe, attento communitatis numero, hominum garrulitate et aliis circumstantiis, judicet vix possibile, ut res secreta maneat.

(2) Ac miram telegraphi electrici inventionem.

(3) Dig. L. 23. t. 2. l. 43.

tenent id sine gravi culpa saltem contra charitatem fieri non posse, etsi narretur emendatio; nam id sine summo moerore infamati non potest evenire. Adde, per oblivionem rem in eo statu reductam esse, quo erat antequam esset publica; at quando delictum non est publicum, nullo modo publicari potest (1).

Quid (quaeres) *de eo, qui manifestat alterius crimen occultum et falsum, putans ex errore invincibili illud esse verum et publicum?*

Eo modo, quo incendens sine culpa domum alterius, tenetur ex charitate et ex justitia ignem extinguere, cum advertit, *et potest sine magno incommodo;* sic iste tenetur suum factum retractare: et idem est, si rem magni momenti propalasti, quam parvi esse judicabas: idem est, si ex inadvertentia dicis Petrum esse auctorem tatis homicidii, cum sit Paulus (2). Sane qui retinet rem alienam, invito domino, eam tenetur statim ac cognoscit esse alienam; sed in casibus supra quamdiu tuum dictum non retractas, detines famam alterius, quia pravam opinionem ex tuo dicto causatam in aliorum mente relinquis: ergo teneris illam repellere aperiendo veritatem, quod non est proprie restituere, sed damnum incaeptum interrumpere. Adde: justitia non solum te obligat ad non inferendum damnum, sed etiam ne ex tua actione damnum sequatur, vel conservetur aut pergat influere. Unde licet illa tua actio ab initio non fuerit injusta, injusta ea evadit cum id advertis, et provides, cum adhuc subsistit: proindeque tunc de restitutione graviter teneris (3).

Diximus *et potest sine magno incommodo*: ipsa enim aequitas satis innuit, esse minorem obligationem restituendi in eo, qui bona fide alium infamavit, quam in eo qui formaliter contra justitiam id fecit: et ideo licet iste teneatur cum detrimento propriae famae, et bonorum fortunae, et aliquando etiam vitae, famam restituere; ille nunquam cum magno incommodo ad id obligatur sive in fama, sive in vita: sive in divitiis. Sane nonne juxta omnes fortius ac majoribus cum expensis obligatur possessor malae fidei, quam bonae fidei? primus cum incommodo gravi rem alterius sub gravi tenetur domino reddere, quia est in culpa; secundus vero sub gravi quidem tenetur restituere, cum rem cognoscit esse alienam, sed non ita cum gravi suo incommodo, cum eum culpa primo non tenuerit. Ita communiter Layman, Lessius, Lugo cum Salmanticensibus (4).

Q. 7. *An aliquando liceat alterius crimen occultum revelare?*

R. Si notitia sit habita ex confessione sacramentali, in nullo casu licet alterius crimen revelare, quamvis sit levissimum, atque agatur de ipsa morte vitanda; nam semel data contraria suppositione, retraherentur fideles a Sacramento— Si notitia aliunde habita sit, illud revelare fas est *propter aliquod bonum necessarium, debitis circumstantiis observatis*, ut ait s. Thomas(5). Unde dicimus cum Concina, licere revelare verum et occultum alterius crimen:

1. Ut proximus emendetur illud deferendo judici, aut praelato, aut domino, aut parenti, dummodo ex tali revelatione majus eidem damnum minime contingat: bonum enim animae spirituale praeferendum est bono temporali famae, ut habet s. Basilius (6).

2. Ut publicum damnum evitetur: quo in casu quisque per se loquendo crimen manifestare tenetur; nam bonum communitatis vincit bonum particularis, ac quaelibet pars tenetur ad bonum totius conferre. Hinc detegenda sunt crimina quae in religionis aut reipublicae ruinam vertunt: quare merito in iure poenali Neap. art. 144 et seqq.

(1) Liguori, *Homo Apost. Tr.* xi, n. 13.

(2) *Quid si error se teneat ex parte audientium tantum? ut si tu nomines revera Paulum auctorem homicidii, sed auditores intelligant Petrum?* Juxta omnes teneris ex charitate errorem corrigere; quisque enim cum commode potest, tenetur a proximo suo damnum praecavere. Utrum vero tenearis etiam ex justitia si commode potes, affirmat Molina; quia ex tua actione aliquo modo ortum habet damnum illud. Negant Busembaum, Lessius et Billuart; quia non tua actio, sed error audientium tota est causa damni. Ego tamen, ait Lugo, magis assentior Molinae; nam ad debitam loquentis diligentiam spectat curare, ne auditores de uno accipiant, quod ipse profert de alio.

(3) Casus: *Titius sustulit a Cajo ditissimo duas libellas putans ad illum pertinere; sed postea, libellis in ludo consumptis, cognoscit eas non esse Caji, sed ejus domestici, qui eas domino suo deposito dedit.* Resolvitur: quando sustulit non peccavit, nisi venialiter, quia non habebat nisi conscientiam furti levis; unde tunc nonnisi sub levi tenebatur libellas restituere. Sed statim ac cognoscit, eas libellas esse domestici Caji, ideoque respectu illius materiam esse gravem, sub gravi tenetur eas restituere; nam licet ab initio ejus mala actio non fuerit ut gravis apprehensa; talis et nunc evadit, cum veritatem dignoscit, et adhuc possit et debeat providere; non restitutio enim est quasi continuata surreptio. Libellis consumptis, debitum non fuit extinctum, sed debitoris persona obligata remanet.

(4) V. Liguori, *Opus Mor.* l. 3. n. 993.

(5) 2. 2. q. 73: a. 2.

(6) in reg. brev.

graviter in eos animadvertitur, qui crimina non pandunt ad bonum publicum (1).

3. Ut salvetur vita hominis innocentis, v. g. si innocens accusetur de homicidio, erit revelandus homicida; cum potior sit conditio innocentis. Etiam licet (imo aliquando necesse est) alterius occultum crimen revelare ad vitandum grave damnum proprium, vel alienum, etiam in bonis fortunae; quia nocens non habet jus ad famam suam cum gravi damno innocentis, et ex lege charitatis bonum proprium, vel alterius innocentis bono nocentis est praeferendum (2).

Haec omnia tamen tunc tantummodo obtinent, cum damnum non potest aliter evitari, et damnum satis proportionatur amissioni famae, et dummodo nec amplius nec pluribus crimen manifestetur, quam oporteat ad avertendum damnum quod in se ipso quis pertimescit. Unde sapienter monet Suarez ex Angelico: *charitas obligat ad subveniendumcommuni bono cum minimo damno privato; ergo si potest illud defendi et hoc vitari, utrumque faciendum est* (3). Quare eo in casu per se liberum non erit Superiori interrogare (*L*).

Sed licitumne erit (quaeres) *revelare alterius crimen occultum simul narrando poenitentiam peractam?*

Negative: neque enim manifestatio haec compensatur per subsequentem poenitentiam; semper enim quaedam sinistra opinio in aliis ingeritur. Unde si quando id factum legimus, divina providentia id factum est ad horrorem vitii injiciendum, ad veritatem factorum conservandam, ad peccatores alliciendos, atque ad divinam misericordiam patefaciendam.

Quid (dices) *siquis ad mortem vel aliud grave damnum vitandum manifestet occultum proximi crimen, cujus notitiam per vim aut fraudem, v. g: literas aperiendo, adeptus sit?* Sotus dicit, ipsum non posse uti tali notitia sic extorta, etiamsi alioquin mortem subire deberet; Molina censet tunc tantum eum posse revelare, quando longe majus detrimentum sibi timet; Lessius, Navarrus, Concina dicunt id posse ad quodcumque damnum vitandum, quia licet peccaverit sic notitiam habendo, non peccat ea utendo. Inter tam varias sententias nobis magis arridet sententia De Lugo (4); hic magnus theologus sic distinguit: si tu jus habes exquirendi alterius peccatum, ut te ab injusto damno eripias, tunc etsi peccaveris per dolum malum secretum expiscando, attamen ea notitia potes uti; quia defectus esset tantum in modo, non in re: hinc si tuus hostis tibi innocenti mortis sententiam velit a judice expetere, illius occultum crimen (cujus notitiam per peccatum habuisti) poteris revelare. Aliter est, si non sit tibi permissum crimen alterius exquirere, tunc si per vim vel fraudem ejus notitiam habuisti, non potes in conscientia illud manifestare; nam actio injusta, qua secretum assecutus es, te obligat ad reparanda omnia damna proximo inde obventura. Et quemadmodum qui est in extrema necessitate, tenetur restituere quod a proximo abstulit, quando proximum ipsum ob talem praecise substractionem conjecerit in aequalem necessitatem; ita et tu teneris ad compensandum damnum alteri illatum per revelationem secreti, quia per eam violentam secreti extorsionem conjecisti proximum innocentem in necessitatem patiendi tale damnum.

Q. 8. ***An sit mortale referre crimina uti audita ab aliis, ut si dicas:*** fertur, narrant, audivi de Titio hoc vel illud?

R. Si referens crimina audita praevidet gravem infamiam ex sua relatione proximo non esse obventuram, quia alii non sunt credituri, non peccat ob rationem contrariam. Quod si referens praevideat audientes credituros ex propria malitia, non peccat contra justitiam; quia non esset damni illius causa efficax et directa, sed per accidens. Peccaret tamen contra charitatem, quia tenetur quilibet grave proximi damnum impedire quantum commode potest. Imo et adhuc contra justitiam: — 1 si ita referat ipse per se, ut audientes probabiliter ut merito sint redituri, v. g. si asserat se audivisse rem a persona fide digna. Tunc nempe aderit peccatum grave etiam contra

(1) Cod. Alb. Art. 202, et seqq.

(2) « Perciò si può avvisare un padrone che il suo servitore è infedele; un superiore che il tale o tal altro inferiore non è degno della sua confidenza: spesso anche vi è obbligo per carità. Neppure e maldicenza il dare di alcuno informazioni poco favorevoli, ma conformi alla verità, quando si è consultato intorno a persone interessate a conoscerlo, perchè si tratta o di un matrimonio o di qualunque altro negozio importante, pel quale si teme d' essere ingannato ». *Gousset*, n. 1070 — Hinc (addit Lyonnet) a peccato exulant; 1. illi qui superiores, aut patres familias monent de subditorum, filiorum, aut famulorum Vitiis, ut eos reprehendant aut coerceant; 2. qui medici, advocati, confessarii, magistri, aut famuli inscientiam, aut pravitatem detegit iis quorum interest ista cognoscere; 3. qui juvenes admonet de vitiis quorumdam sociorum, ut periculosam eorum societatem fugiant ».

(3) *De charitate*, diss. 8. sess. 6.

(4) V. Liguori, *Op. Mor.* l. 3. n. 969.

justitiam; quia dat rationem sufficientem credendi malum; — 2 si referat crimen alterius valde enorme, ut haeresim, rebellionem, tametsi dubitanter; quia sola horum criminum suspicio solet valde infamare.

Q. 9. *Quid de iis, qui detractionem audiunt* (1)?

R. Si gravem detractionem audiens ipsi cooperatur, v. g. detractorem excitando, laudando, certo peccat contra charitatem et contra justitiam; cum efficiatur vera causa damni, quod proximus patitur, injusta, et efficax.—Si vero detractionem audiens illi non cooperatur, tunc distinguendum est: vel secum ipse de illa gaudet, vel non.

Si audiens detractionem secum de illa gaudet, peccat mortaliter in materia gravi contra charitatem, et affectu etiam contra justitiam; cum delectetur de gravi damno proximi sui, et de actu injusto. Unde monet Scriptura: *linguam nequam noli audire, detrahentia labia sint procul a te* (2).—Imo peccaret contra justitiam etiam effective, si delectationem suam exterius manifestaret; cum tunc se habeat uti laudator detractionis. Excipiunt aliqui casum quo quis non delectetur de detractione quatenus est proximi damnum, sed tanquam de auditione rei novae, seu de curiosa cognitione criminum alienorum. Alii addunt etiam casum quo delectatio sit de ipsa quoque detractione; sed non ex odio vel gaudio de alterius damno, bene vero ex simplici animi vanitate (si tamen non sit superior): id deducunt ex s. Thoma, qui tunc tantum docet esse grave peccatum, quando *placeat ei detractio propter odium ejus cui detrahitur* (3).

Si vero audiens detractionem de illa non gaudet, non peccat: modo 1 tunc eam impedire conetur, si commode potest; se enim tunc haberet modo tantum passivo: 2 modo non sit superior, quia tunc specialis obligatio resistendi ei incumbit.

Sed (quaeres) *adestne obligatio gravis detractionem impediendi si commode potest?* Distinguendum: vel detractionem audiens est superior aut detracti aut detractoris; vel est persona privata.

Utique tenetur superior detractionem impedire; cum ratione officii peculiariter adstrictus sit ad occurrendum subditorum damnis. Utrum vero obligetur ex justitia, ita ut in defectu detractoris, ipse teneatur restituere famam laesam, alii affirmant de superiore infamantis, quia superior tenetur ex officio curare ne subditus alteri noceat; alii affirmant de superiore infamati, quia pariter ex officio tenetur damnum subditi impedire; alii vero recte cum Lugo, Soto aliisque de utroque negant: et 1 de superiore infamantis, cum non teneatur invigilare bono non subditi (licet peccet contra justitiam in ipsum subditum, quatenus eum corrigere debet); 2 de superiore infamati, quia ipsi non incumbit bono temporali subditorum prospicere. Haec tamen ratio probat illum utique ex justitia teneri, si in temporalibus esset praepositus (4).

Quod vero pertinet ad personam privatam, certum est, quod si detractionem non impediat, contra justitiam non peccat; quia nulla ei obligatio ex officio incumbit. Imo neque contra charitatem, si vel inutiliter corrigeret juxta illud: *ubi auditus non est, non effundas sermonem* (5); vel si non posset sine gravi incommodo, cum quo non obligat charitas; vel si dubium sit, an delictum jam evaserit publicum; non enim supponitur malus qui crimen patefecit.—Tota ergo quaestio est de casu, quo detractio sit certo injusta: an scilicet peccet graviter persona privata, quae eum commode possit, tamen detractorem non admonet? Censet sapientissimus Lugo corrigere sub gravi aequalem raro, inferiorem rarissime teneri; imo absolute dicunt Salmanticenses cum communi Thomistarum, nonnisi leviter peccare privatum, qui ex verecundia, timore, negligentia detractioni non resistit; id eruunt ex Angelico, qui id libenter admittit, si tamen ultra infamiam aliud proximi damnum non timeatur (6).

Haec communissima sententia rationabiliter sustinere potest, tum quia in hac materia difficillime constat monitionem fore profuturam; tum quia facillime offenduntur detrahentes coram aliis corripi, et periculum est quod potius augeant vel confirment detractionem vel discedunt vel sermonem industrie divertunt vel faciem tristem ostendunt (7). Ratio est quia istae actiones sunt verae correptiones juxta illud: *dissipat..... facies tristis linguam detrahentem* (8).

Q. 10. *An sub gravi facienda sit restitutio famae* (9)?

(1) V. Liguori, *Op. Mor.* l. 3. n. 979.
(2) Eccli. 28, et Prov. 4.
(3) 2. 2. q. 73. a. 4.
(4) V. Liguori, *Homo Ap.* Tr. xi n. 17.
(5) Eccli. 32. (6) 2. 2. q. 73. a. 4
(7) Expedit raro detrahentem ab initio sermonis abrumpere, quia saepe nonnisi communia et publica facta asseruntur; et aliunde talis interruptio ad attentionem detrectantibus conciliandam inserviret. *Lyonnet.*
(8) Prov. 25.
(9) V. Liguori, *Opus Mor.* l. 3. n. 991 et seqq.

R. Sub gravi fama restituenda est, si graviter laesa (1); si enim gravis est obligatio reparandi damnum grave in divitiis, a fortiori urgebit haec obligatio, quando agitur de recuperanda fama; nam *melius est bonum nomen, quam divitiae multae* (2). Hinc ad rem Gregorius IX *si culpa tua datum est damnum, vel injuria irrogata.... jure super his satisfacere te oportet*. Nec juvat dicere bono publico expedire, ut delicta detegantur: id aliquando verum est, si directe in damnum vertant communitatis; sed generatim majus malum est ea patefacere; sic enim et pax et tranquillitas turbaretur, fraenum tolleretur ad alia crimina vitanda, ac caedes inveherentur saepe. Imo Confessarius curet, ut hujusmodi restitutio ante absolutionem fiat; quia celeroquin difficiliter postea implebitur, quamvis sit minoris difficultatis quam restitutio pecuniae.

Hic tamen advertendum est facile evenire, quod audientes nullam fidem habeant detractori, quia loquitur ex ira vel alia passione non probando delictum; tunc nulla proprie esset laesio.

Q. 11. *Quomodo fieri debet restitutio famae?*

R. Cum distinctione: vel restitutio famae facienda est ob revelationem criminis veri, sed occulti, vel ob imputationem criminis falsi:

Si 1, debet infamans, quo magis potest, opinionem de eo ab audientibus conceptam abolere, dicendo v. g. *se male dixisse vel injuste diffamasse*. Quia tamen hic modus, uti dicunt, vix hodie sufficiens est apud rusticos et simplices, ideo convenientius erit dicere, *se falsum dixisse, errasse, se deceptum vel mentitum fuisse*. Neque haec verba mendacia sunt, sed vere amphibologica; *nam ipsa peccata*, inquit Angelicus, *falsitates dicuntur in Scripturis secundum Psalmum*: ut quid diligitis vanitatem et quaeritis mendacium (3)? *Ego soleo hoc consilium dare*, ait s. Alphonsus, *ut dicant: ex capite meo hoc erui, vulgo*: me l'ho cavato dal capo, *aequivocando nempe*; *quia omnia verba a mente, pro qua accipitur caput, procedunt* (4). At si prudenter judicetur restitutionem sic factam potius fore noxiam, quam utilem, melius erit eam agere indirecte (5), videlicet offensum pluries serio et data occasione honorando, vel de eo bene loquendo.

Si 2, infamans tenetur crimen illud falsum aperte retractare, adhibito etiam, ubi sit opus, juramento; nam qui intulit damnum, ad totum id tenetur, quod necessarium est ad injuriam reparandam, si adeo difficile non sit, uti non est juramentum. Neque obstat, quod ipse tunc diffametur; potior enim esse debet conditio innocentis. An vero teneantur etiam testes adhibere, si juramento fides non habeatur, videtur negandum, nisi in aliquo casu raro: nam id revera uti valde arduum habetur. Aliunde quid magis agere debet detractor, quam Deum vocare in testem? unde restitutio nimium tunc damnum excederet, ut tenent Dicastillus, Navarrus, Salmanticenses et Trullenchus contra Bonacina et Lugo, qui etiam testes requirunt.

Sufficitne (quaeres) *damnum retractare apud auditores immediatos*? Verius non sufficit, ut dicunt Concina, Croix, Lessius, Roncaglia, Salmanticenses etc.; sed retractatio est facienda etiam apud mediatos, quibus nempe crimen revelatum est ab auditoribus immediatis, si saltem in confuso praeviderit detractor, eos crimen esse aliis revelaturos (6), et simul videat eos retractationem negligere. Ratio quia ipse fuit prima et efficax causa damni; at secundis causis deficientibus, semper remanet obstricta causa prima.

Q. 12. *An simul cum redintegratione famae adsit obligatio reparandi cetera damna, si quae ex detractione secuta sint?*

R. Si ex laesione famae ortum est alteri damnum fortunarum, ut si laesus privatus est famulatu, officio, pensione, si excidit spe matrimonii divitis, dotem amisit etc. tunc et fama reparanda est, et damna illa juxta aestimationem prudentum compensanda sunt, si saltem in communi fuerint praevisa, ut ordinarie praevidentur; qui enim aliquam liberam causam posuit, tenetur de il-

(1) Si fama leviter tantum sit laesa, sub levi reparanda est; nam justitia sive in magnis sive in parvis volt aequalitatem. In praxi tamen difficile est obtinere, ut restitutio famae, si leviter sit laesa, fiat directe per retractionem: unde sufficit si restitutio indirecte, videlicet bene loquendo de persona laesa, etc.

(2) Prov. 22.

(3) 1. p. q. 17. a. 1.

(4) *Hom. Apost.* Tr. xi n. 18; et *Op. Mor.* l. 3. n. 992.

(5) Si nullo modo sufficienti fama reparari possit, ut saepe evenit, non tenetur probabilius detractor veniam petere et condonationem obtinere, ut patet de aliis injuriis, in quibus nihil tale praecipitur; ita neque famam compensare pecunia ex dictis.

(6) Non ergo isti tenerentur, si silentium fuerunt stipulati cum iis, apud quos detrahebant (haec tamen stipulatio esset inanis, si sciant auditores loquaces esse, qui nihil sibi retinere valent); vel si rationabiliter sperare potuerint, quod silentium essent servaturi; tunc enim ulterior revelatio facta est ipsis invitis, ac praeter eorum malitiam.

lis effectibus. Adde, quod haec damna compensandi obligatio ad haeredes detractoris transit; cum habeat respectum ad illius bona (1). Nulli autem dubium est, omnia damna esse reparanda, si evenerint ex propalatione delicti falsi.

Quaestio esse potest, si manifestatum sit delictum verum, occultum tamen: negat Sotus, qui vult detractorem tantum teneri ad partem damni, cum damnum non solum proveniat ex manifestatione, sed ex ipso crimine commisso. Sed omnino tenendum cum Croix, Layman, Lugo, Salmanticensibus aliisque etiam in eo casu integre damnum inde secutum esse reparandum; quia hic et nunc injusta revelatio est causa vera et unica damni, dum sine ipsa illud omnino abfuisset (2).

Q. 13. *Quaenam causae excusant a famae restitutione?*

R. Quinque causae excusant a famae restitutione, et sunt:—1 impotentia physica vel moralis: physica quidem; ut si nulla omnino ratione possit quis restitutionem peragere; moralis vero, ut si eam peragere nequeat sine damno longe majori, ceteris paribus: haec nempe physicae comparatur; at impossibilium nulla obligatio. Qui autem restituere non potest totum, tenebitur saltem ad partem, quam potest: neque enim restitutio consistit in indivisibili;—2 si crimen quod erat antea occultum, alia via evadat publicum; jus enim ad famam jam esset amissum. Item est si auditores mihi crimen alterius enarranti fidem non adhibuerint; tunc nullum fuisset damnum illatum; —3 si fama aliis modis sit recuperata, ut judicis sententia, veritatis evidentia, testimonio prudentum etc.; nam tunc nullum damnum;—4 si prudenter judicetur res jam oblivione deleta; nam longe periculosius est renovare memoriam per retractationem, quam retractationem ipsam omittere (3); — 5 si adsit infamati expressa, vel tacita condonatio: imo quandoque sufficit praesumpta, sive interpretativa ejusdem voluntas, si v. g. ita sit bonus et animo affectus, ut si rogaretur, certo condonaret, tunc enim non est invitus, et quilibet est suae famae dominus. Intellige tamen per se loquendo: quod caute perpendendum; nam aliquando laesus illicite condonat, si ejus fama videlicet inserviat ad proximi aedificationem; ex charitate illam curare tenetur. Aliquando etiam invalide, si quando fama ei necessaria sit ad damnum alterius praecavendum, quod avertere tenetur ex justitia, ut si esset superior; nam jus habent subditi, ne sui infamia ipsorum bonum impediat (4).

Dictae causae continentur hisce versiculis:

Impos, publicitas, oblivio, cessio, fama
Si reparata fuit, si data nulla fides.

Q. 14. *An liceat compensare famam cum fama?*

R. Certum est: — 1 quando si unus velit alteri famam restituere, iste pariter tenetur ad idem erga eundem, si eam eidem abstulerit: secus non servaretur aequalitas; compensatio autem est remedium quod non obtinet, nisi in defectu; — 2 quod nemo potest famam alteri auferre eo, quod ab ipso fuerit infamatus: non enim esset compensatio, sed vindicta; cum fama unius non reparetur per infamiam alterius. Unde patet discrimen quoad famae et pecuniae restitutionem; auferendo enim pecuniam a fure, totum aufero, quod mihi debitum est, ac meum recupero: non item infamando infamantem famam meam integro; nam fama alterius mea fama non est. Hoc tamen non impedit, quominus alterius testimonium labefactare possim aperiendo delictum verum; — 5 quod pariter hoc non licet, si inaequalitas sit maxima quoad illatas injurias; nequit enim tunc justa compensatio intervenire.

Questio ergo tota est *de casu, quo duo ferme aequaliter sibi invicem famam laeserint, et unus nolit eam restituere.* Alii cum Alasia, Lugo, Navarro, et Sporer negant in hac re dari compensationem; nam tu non restituendo alteri famam, non recuperas famam tuam ab illo violatam. Attamen sententia probabilior et communissima cum Billuart, Bouvier, Continuatore Tournely, Layman, Lessio, Holzman, Roncaglia, Salmanticensibus, Sanchez, Sylvio et Soto do-

(1) Non tamen transit ad haeredes obligatio compensandi famam; nam haec in re praestanda non consistit, sed in actione pure personali, quae cum ipsa persona extinguitur.

(2) V. Liguori, *Op. Mor.* l. 3. nn. 994, 996, *et* 613.

(3) *Quid* (quaeres) *in dubio, utrum oblivio illa existat, necne?* Vel agitur de crimine vero, vel de crimine falso. Si 1, non est facile in memoriam revocandum; cum potius attendatur ad delictum, quam ad retractionem. Excipe nisi adsit periculum evidens, ne infamia illa ex alia via in hominum memoriam sit reditura. Si 2, revocanda est infamatio, nisi certo constet de oblivione; cum enim res vera haud sit, nullam proprie dictam infamiam per se importare poterit.

(4) « Se si trattasse p. e. d'una calunnia portata contro un pastore, un principe, un magistrato, la condonazione non dispenserebbe dall' obbligo di far cessare lo scandalo che risulta dalla diffamazione ». *Gousset* n. 1080.

cet posse laesum compensationem facere et restitutionem differre; nam est generale principium: *non cogeris jus suum alteri reddere, si ille recuset tibi reddere tuum* (1). Neque obstat, quod sic non restituatur fama; nam praeterquamquod alterius testimonium remanet infirmatum per diffamationem, ideoque aliquo modo potest dici recuperata fama; tota ratio hujus opinionis est illa ratio generalis: *quando jura sunt paria, non est illi servandum jus, qui suum non servat* (2).

Articulus II. — *De modo quo laeditur et reparatur honor*

§ unicus — *De contumelia* (3)

Q. 1. *Quid est contumelia?*

R. Contumelia est *laesio honoris alterius absque justa causa quae fit in ipsa ejus praesentia.* Differt a simplici detractione non solum quod illa honorem, haec famam respiciat; sed etiam quod contumelia fiat aperte instar rapinae contra praesentem, detractio vero instar furti occulti contra absentem. Contumelia autem multipliciter fit: — 1 omissione, si v. g. cultus superioribus debitus denegetur; — 2 factis: si v. g. superiorum imago conculcetur, — 3 dictis: hoc vero contingit vel objiciendo alicui naturales defectus, et dicitur *convicium*; vel defectus morales, et simpliciter appellatur *contumelia*; vel ejus indigentiam, et habetur *improperium*, *derisio* vel *irrisio* vel *illusio*. Quae omnia sub uno contumeliae nomine accipi solent, et eandem speciem habent, si excipias derisionem, qui sane modus ab aliis specie differt ex parte motivi; nam ex Angelico alii intendunt honorem deprimere, hic pudorem et verecundiam causare (4).

Q 2 *Quodnam peccatum est contumelia?*

R. Contumelia est peccatum ex genere suo mortale, sicut detractio; nam quemadmodum detractio proximum laedit eundem in honore, qui est bonum praestantius divitiis quibuscumque: hinc Apostolus contumeliosos a regno Dei excludit (5). Sed erit aliquando tantum veniale, aliquando nullum peccatum — 1 venialis erit contumelia, tum ex imperfectione actus; tum *si sit leve convicium non multum hominem dehonestans, et proferatur ex aliqua animi levitate, vel ex levi ira absque firmo proposito aliquem dehonestandi*, ut ait s. Thomas (6); — 2 nullum erit peccatum ex eodem Angelico, si convicium aliquod leve proferatur *causa delectationis ac joci, si debitae circumstantiae serventur;* id enim pertinet ad eutrapeliam. Idem est, si convicium dicere proficiat ad correctionem; *hoc modo Dominus discipulos vocavit stultos, et Apostolus Galatas insensatos*; sed raro expedit, quia ex Augustino saepius subditos ad iram excitat (7). Nota: contumelia erit multo gravior si fiat in superiorem, cui quidem detraheretur non parum. Vid. ius poen. Neap. art. 366.

Q. 3. *An et quomodo reparandus honor per contumeliam ablatus?*

R. Ad 1: Honor ablatus reparandus est; cum pluris aestimetur divitiis. Et Christus dicit: *qui autem dixerit* (fratri suo) *fatue, reus erit gehennae* (8). At praestat omittere restitutionem: 1 si recte credi possit illam recusari, ne memoria acceptae injuriae renovetur; 2 si adsit periculum, ne renoventur odia in actu illo; 3 si manifesta appareat injuriae condonatio, ut si offensus sponte ad offensorem accedat, cum eo familiariter loquatur, jocose conversetur etc.

R. Ad 2: Cum distinctione: vel honor fuit publice ablatus in praesentia aliorum; vel privatim in praesentia tantum contumelia affecti (9). Si 1, honor restitui debet coram illis, qui dehonorationi fuere praesentes:

(1) V. Liguori, *Op. Mor.* l. 3. nn. 1001, et 999.

(2) Tria pro Praxi cum Gury: — 1 Si quis inhonoratus est, et vindictam sumpsit, v. g. alterum percutiendo, vulnerando... plerumque non requiritur ulterior satisfactio pro fama: quia tunc ille pro satisfactione videtur acceptare vindictam, alter vero non resistendo videtur fateri suam culpam et aestimationem de altero; — 2 a restitutione famae eximuntur rustici, si inter ipsos facta fuerint aequalia convicia aut improperia, quia statim compensatio datur: — 3 in praxi sedulo advertendum est multoties expedire ut confessarius omittat monere poenitentem in bona fide existentem circa satisfactiones, imprimis si praevideat monitionem non profuturam esse; vel si prudenter putet eum, qui dehonoratus fuit, recusaturum esse reparationem, praesertim publicam, ne memoria injuriae apud alios redeat, aut ne ipse rubore magis afficiatur, etc.

(3) V. Liguori, *Op. Mor.* l. 3, nn. 966, 984, et *seqq.*

(4) 2. 2. q. 75. a. 1.

(5) Rom. 1.

(6) 2. 2. q. 72. a. 2.

(7) L. 2. de serm. Domini in monte c. 19.

(8) Math. 5.

(9) Etsi honorem nostrum curare praestet, monet tamen Stapf § 332, cavendum ne sub specie virtutis putidum egoismum sequamur. Item caute in educanda juventute nos versari oportet, ne dum stimulum honoris provocamus, animi juveniles dominanti ambitioni in praedam cedant — Aliud monitum gravissimum pro iis ex nobis, qui hominum aestimationem nimium curant, urget § 330: « Etiam in cura admodum delicati esse debemus, ne aut populi aut magistratuum potentiorumve gratiam mediis indignis captemus qualia forent nimia celeritas in faciendo sacro, laxitas in

vel saltem per modum, quo satisfactio ad illorum notitiam queat facile pervenire; alioquin non restitueretur integre. Sufficit autem id agere etiam per aliam personam: qui enim per alium facit, per se facere censetur—Si 2, satisfactio privata sufficit, nam pro modo peccati fit restitutio; sed semper fieri debet. Neque reparatur honor per communia signa postea ab offensore exhibita; quia hoc est pro praesenti honore, non pro damno praeterito, quod tamdiu perseverat, quamdiu non reparetur per specialem satisfactionem.

Quid vero (dices) *si offensus jam vindictam sibi sumpserit de contumelia sibimet irrogata*? Sententia communis tradit offensorem ab omni onere liberari; tum quia offensus per illam vindictam jam censetur sibi per se satisfecisse, tum quia offensor ipse vindictam patienter in se ferendo videtur culpam suam recognoscere, et sic offenso satisfacere (excipe si vindictam inter et offensam discrimen valde notabile existeret). Quod item Lugo censet probabilissime, si a judice pro honore ablato jam poena inflicta sit; in hominum enim aestimatione videtur satis honor reparatus (1).

Q. 4. *Quae satisfactio requiritur ad restitutionem honoris*?

R. Ad restitutionem honoris illa satisfactio requiritur, quae censeatur sufficiens ad manifestandam aestimationem juxta conditionem personae offensae: sic v. g. si dehonorator fuit superior, sufficit si honorabiliter dehonoratum salutet, domum invitet et benevolentia excipiat; si enim amplius ageret, non satis consuleret suae dignitati. Unde ajunt raro Superiorem teneri veniam petere a subditis, *ne dum nimia servatur humilitas, regendi frangatur auctoritas* (2). Si vero dehonorator fuerit aequalis vel inferior, requiritur satisfactio major, v. g. ut locum ei cedat, salutando praeveniat et similia peragat, quibus prudenter judicetur satis reddi ablatus honor.

Ad veniae petitionem quod attinet, ea non semper est necessaria; nam id unum justitia postulat, ut damnum reparetur ad aequalitatem, non autem quod hoc vel alio modo fiat. Aliquando autem non sufficit, ut si injuria sit gravissima, v. g. si subditus Superiori alapam impingat. Imo tunc veniae petitionem debebit expostulare modo aliquo extraordinario, uti flexis genibus, ut proportio servetur.

Q. 5. *Quomodo se gerere debet contumelia affectus*?

R. Omnes tenemur contumelias patienter ferre *animi praeparatione*, quatenus abjiciamus omnem vindictae amorem exemplo Christi ac Sanctorum nam vindicta Domini est—Diximus *animi praeparatione*; non enim semper actu contumeliam silentio ferre tenemur: sic ipse Christus cum suscepisset alapam, dixit: *quid me caedis* (3)? Igitur oportebit contumeliam illatam repellere: 1 propter bonum ejus, qui contumeliam infert, ut videlicet ejus audacia reprimatur, neque magis insolescat, dicente Scriptura: *responde stulto juxta stultitiam suam, ne sibi sapiens esse videatur* (4); 2 propter bonum aliorum, ut si Praelatus eam tolerando redderetur in conspectu subditorum contemptibilis. Unde Gregorius dicit: *hi, quorum vita in exemplo imitationis est posita, debent, si possunt, detrahentium sibi verba compescere.* (5). Ita fere Angelicus (6).

SCHOLIUM — *De secreti manifestatione, et libello infamatorio* (7)

Q. 1. *Quid est, et quotuplex secretum*?

R. Secretum, quod est *notitia rei occultae*, triplex est: *naturale, commissum*, et *promissum*—Naturale est illud quod ab ipsa natura imponitur: ut si quid sciam, quod manifestare nequeam sine gravi alterius laesione in honore vel bonis. Quod si sciam ex alterius levitate vel casu, dicitur *naturale simplex;* si de industria, *naturale extortum* (8) — Commissum seu rigorosum est, quando quis alteri quidpiam manifestat, eidem committens silentium circa illud. Id autem fieri potest vel expresse, si expressis verbis silentium committatur; vel tacite, si ab ipsa rei manifestatae natura id deducatur: uti contingit medicis, advocatis, theologis aliisque, ad quos nempe vel pro remedio vel pro consilio fit recursus — Promissum est quando non modo qui rem manifestat, silentium exigit; sed etiam quando accipiens illam notitiam silentium promittit.

Q. 2. *An peccet qui violat secretum sine causa*?

Confessionali, turpis adulatio, conversatio justo familiarior, approbatio abusuum, qui alicubi invaluerunt etc. etc. Quoties hominum favor nonnisi per media indigna acquiri potest, illius nos meminisse decet; quod ait Apostolus: *an quaero hominibus placere? si adhuc hominibus placerem Christi servus non essem* (Gal. 1) ».

(1) V. Liguori. *Opus Mor.* l. 3, n. 990.
(2) S. August. Ep. 211, al. 109.
(3) Joan. 18. (4) Prov. 26,
(5) Homil. 9 in Ezech.
(6) 2. 2. q. 72 a. 3.
(7) V. Liguori, *Opus Mor.* l. 3. nn. 970, *et seqq.*
(8) Vid. de extorto supra art. 1. q. 7.

R. Affirmative; quia aperte violat jus alienum: *qui ambulat fraudulenter* (ait Sapiens), *revelat arcana* (1). Imo *per se loquendo* id mortale est, cum sit contra bonum proximi; nam loquendo de secreto naturali, ipsa naturae lex jubet illud servari sub mortali et ex justitia, quoties ex illius revelatione graviter laeditur ille cujus est secretum; quisque enim jus habet, ut secretum suum nemini manifestetur sine causa. Quod magis valet de commisso et promisso: nam in commisso tacite, in promisso expresse promittitur secretum non revelari (2) — Diximus *per se loquendo;* a gravi enim peccato excusat parvitas damni in secreto naturali ac commisso, et in promisso excusat intentio promittentis, si nempe tantum sub levi se obligaverit.

Q. 3. ***Quando manifestari potest secretum*** (*M*)?

R. Casus, in quibus sine peccato (saltem gravi) secretum commissum potest manifestari, hoc versiculo continentur:

***Res*, *consensus*, *inadvertentia*, *justaque (causa*.**

1. Quando res sub secreto commissa vel est parva; tunc enim non videtur posse adeo strictam obligationem inducere: vel aliunde jam cognita est aut publica; tunc enim non detegitur secretum. Imo Azorius, Lugo, Mazzolta et Roncaglia probabiliter tuentur mortale non esse, rem gravem sub secreto commissam revelare sub eodem secreto uni vel alteri probo (modo non detegatur cui specialiter celari voluerit ille qui secretum commisit); cum adhuc res possit dici secreta (3), in illis rerum adjunctis;— 2 quando adest praesumptus consensus;— 3 quando manifestatio contingit vel ex inadvertentia, vel ex indeliberatione, vel ex animi persuasione, quod res non sit gravis; —4 cum adest justa causa, si nempe secretum servare verteret in grave damnum commune vel innocentis vel ipsius committentis. Imo tunc, etiamsi jurasses servare, ex ordine charitatis illud recte revelas; est commune (4). Et idem probabilius ac communius dicendum, si agatur de proprio damno vitando; neque enim praesumitur quis se voluisse cum tanto onere obligare: ita docent Elbel, Layman, Lessius, Lugo, Roncaglia, Solus, Sporer etc. (5).

Sed quid (dices) *si quis promiserit, se etiam cum vitae dispendio secretum esse servaturum?* Tunc etiam cum gravi suo damno tenetur promittens stare promissis. Imo valde probabile et communius est cum Croix, Molina et aliis teneri ad secretum servandum cum ipso vitae periculo, uti promisit; quia hoc non esset sibi mortem directe inferre, sed vitam minime tueri: quod licitum est ob justam causam, v. g. ad fidelitatem conservandam, cum id sit bonum virtutis.

Q. 4. ***An liceat aperire, et legere literas alienas?*** (6)

R. Literas alienas aperire peccatum non est hisce in casibus: — 1 quando sciamus eas in nostrum injustum damnum fuisse conscriptas, vel in nostram injuriam cedere, quam intendimus a nobis propulsare; hoc enim ad jus propriae defensionis pertinet. Sic v. g. Princeps potest aperire literas non tantum hostium, sed etiam aliorum omnium, quae tempore belli a locis hostium finitimis circumferuntur. Item ministri publici, si id bono publico expedit (7); — 2 quando habeatur consensus expressus, aut

(1) Prov. 11.

(2) V. ius poenale Neap. art. 371, ubi qui violant secretum, quod servare tenentur ratione officii, carcere, interdictione, et etiam suspensione a suae professionis exercitio puniuntur. Quoad Cod. Alb. poen. V. art. 631 et C. A. poen. p. 1, § 86.

(3) Hoc tamen non ita facile permittendum est; tanta enim est hominum loquacitas ut vix secretum in uno sistere possit. Sub secreto uuus alteri, secundus tertio, et ita successive res communicari novum non est: sicque occultissima sub secreti larva omnibus nota fiunt. Hinc Chrysostomus (hom. 3 ad pop. Antioch.): *si non vis effari, neque alteri ipse dicas; postquam autem alteri prodidisti sermonis custodiam, superflua facis et inutilia admonens et obtestans pro dictorum custodia.*

(4) Jus poenale art. 143, et seqq. reclusione vel carcere punit qui non revelat conspirationes secretas contra securitatem internam vel externam Regni (nisi sit conjux, ascendens, vel descendens, soror, vel frater in 2. gradu, aut affinis in eodem gradu conspirantis; attamen hoc etiam in casu qui non revelat potest obligari ad fidejussionem: neque ideo quispiam liberatur a denuntiatione ex iure Neap. quia conspirationes non adprobavit, imo etsi eas desuaserit — Art. autem 125 legitur: *la cospirazione esiste nel momento che i mezzi qualunque di agire* (vere et serio contra regem, personas reales, guberni formam et similia) *sieno stati concertati e conchiusi fra due o più individui*. Quoad Cod. Alb. Vid. art. 204 *et seqq.* et 187.

(5) V. Liguori, *Op. Mor.* l. 4. n. 246.

(6) V. Liguori, *Op. Mor.* l. 5, n. 70.

(7) Hic redarguendu est illorum agendi ratio, qui omnem amicitiae sanctitatem parvi pendentes, semel ac amicitia cum aliquo soluta est, literas proferunt, quas sibi mittebat amicus. Qui talia agit, est ex ipso Tullio (Philipp. 2, cap. 4): *homo et humanitatis expers, et vitae communis ignarus; quis enim unquam qui paulum modo bonorum consuetudinem nosset, literas ad se ab amico missas, offensione aliqua interposita, in medium protulit palamque recitavit? Quid est aliud tollere a*

saltem tacitus illius, a quo vel ad quem literae mittuntur, neque id speciali lege prohibeatur: ubi enim consensus adest, nequit esse injuria; — 3 quando Communitatis vel Instituti regulae, aut legitima consuetudo id sinunt. Sic Superior Religiosus literas aperit subditorum suorum; id enim valde confert, imo necessarium est ad disciplinam sustinendam: quod etiam de Superiore in Collegiis et Seminariis affirmandum ob eandem rationem (1); — 4 ex lege charitatis, quando id necessarium sit, vel expediens ad avertentendum injuriam alteri imminentem, modo non plus legatur quam quod ad talem finem necesse sit: atque ille, cui imminet damnum, jus habeat literas aperiendi ad malum illud propulsandum; quia proximo consulere licet contra injustum damnificatorem.

Exceptis hisce casibus, erit mortale contra charitatem et justitiam legere literas alienas (sive sigillo clausas sive non), si existimetur in iis contineri res gravis momenti; veniale vero, si contra, ideoque semper peccatum est. Sane quilibet ita jus habet ad suum secretum, ut ipse solus sciat, vel communicet cui voluerit (2). Quod si ille, a quo vel ad quem literae mittuntur, praevideatur id pro gravi sibi injuria habiturus, erit adhuc mortale *contra charitatem*, etiamsi res in literis illis non sint nisi levis momenti, idque ratione gravis tristitiae inde oriturae. Dicimus *contra charitatem*, quia materia utpote in se levis, non est apta ex natura sua, nisi ad levem injuriam afferendam contra justitiam.

Quid vero de illo (quaeres) *qui furtim scripta aliena legit, invito domino?* Sic legens peccat duplici ex capite: 1 peccato curiositatis, etiamsi faciat animo discendi et sine ulla damni suspicione; cum hic discendi appetitus non sit secundum ordinem; 2 peccato injustitiae, quia quilibet habet jus secreti suis in scriptis; quae aliis non vult esse communia. Peccatum autem poterit esse etiam aliquando mortale, si nempe contingat cum notabili proximi damno, vel cum magna et gravi ejusdem poena et animi conturbatione.

Sed quid (inquies) *si dominus litera dilaceravit, et alter colligat, jungat, et legat?* Iste probabilius peccat; hoc enim ipso, quod dominus illas minutatim dilaceravit, satis ostendit haud velle ut legantur; ex industria ergo colligere est agere fraudulenter.

Q. 5. *Quid est libellus infamatorius?* (3)

R. Libellus infamatorius seu famosus est *scriptura vel signum ad aliquem publice infamia aspergendum.* Dicitur *scriptura*, sub quo nomine venit quidquid vel manu exaratur vel typis imprimitur: *vel signum*, sub quo nomine veniunt quaecumque emblemata, imagines, figurae hominem dedecorantes: *publice*, ut enim reatus habeatur, scriptura vel signa publice sunt aut affigenda, aut distribuenda, et diffudenda. Varios diffusionis modos habet sequens versus:

Signa, manuscripta, atque emblemata, schedula, imago.

Libelli famosi auctores et complices graviter peccant, si occulta fratris publicent, licet vera; gravissime vero, si falsa, quia tunc detractioni superadditur calumnia.

Ceterum etsi vera promulgent, semper gravius peccant quam alii, qui verbis tantum detrahunt; nam scripta ac signa evulgantur facilius, et manent diutius: unde tunc ut restitutio sit efficax atque ad aequalitatem, fieri debet per scripta vel publica revocatione. — In auctorem et complices libelli famosi animadvertit tum lex civilis mulcta pecuniaria ac carcere ec.; tum lex canonica, ex qua poena est excommunicationis latae sententiae, si libellus sit contra R. Pontificem aut Cardinalem, aut contra Statum Ordinum Minorum, vel Praedicatorum; non vero si sit tantum contra religiosum particularem. Haec est Papae reservata.—Si vero libellus alios respiciat, excommunicationis poena non est, nisi ferendae sententiae (4). V. ius poen. Neap.

vita vitae societatem, tollere amicorum colloquia absentium? Quam multa joca solent esse in epistolis, quae prolata si sint, inepta videantur? quam multa seria, neque tamen ullo modo divulganda? sit hoc inhumanitatis tuae: stultitiam incredibilem videte.

(1) « Eccettochè (excipit *Gousset*, n. 1090) non si tratti d'affari di coscienza o di un segreto di famiglia: e basta per prevenire qualunque abuso, che un superiore sappia che l'inferiore scriva realmente al suo direttore, o a' suoi parenti — Per la stessa ragione pensiamo che un padre di famiglia possa aprire le lettere di un figlio che ancora è soggetto alla patria potestà; lo stesso dicasi d'un tutore riguardo al suo pupillo »; semper tamen excepto, si res sit conscientiae ut supra.

(2) De violatione sigillorum vid. art. 247 et seqq. iur. poen. Neap. — Cod. Alb. art. 270 et leg. 15. Feb. 1852.

(3) V. Liguori, *Op. Mor.* l. 3. n, 995 — Et *Append.* 1 in fine hujus Volum.

(4) Jus Canonicum *Caus.* 5. 9. 1 cap. 2 et 3. et cap. 1 habetur: *qui in alterius famam publice scripturam aut verba contumeliosa confixerat, et respectus scripta non reprobaverit, flagelletur* (quot hodie et quoties flagellandi!); *et qui ea prius*

art. 367 qui graviter animadvertit in auctores libelli infamatorii: item in eos qui quoquomodo iis cooperantur.

Q. 6. *Quid de illis sentiendum, qui ad superiores literas anonymas mittunt* (vulgo *caecas*), *quibus occulta alicujus subjecti delicta manifestantur?* Communiter docent, ipsos peccare mortaliter, quia est revelare notabilia occulta fratris: et saltem notabilem suspicionem in superiore excitant: et hoc maxime, cum id ordinarie procedat ex odio ac vindicta. At non esset peccatum, si id fieret ex charitate, solam emendationem quaerendo, ac solum celetur nomen scribentis, justa de causa, si nempe aliunde pro se malum aliquod timeatur.

Non possunt tamen *per se loquendo* superiores ex hujusmodi tantummodo literis procedere ad specialem personae nominatae inquisitionem quoad delicta quae continent literae, etiamsi in illis notificentur testes, qui delictum valeant probare; quia hujusmodi literae nullam inducunt infamiam ex jure canonico (1). Ita Rodriguez, Reginaldus, Lezana, Lessius et alii communiter.— Diximus *per se loquendo*; nam quando non agitur de poena infligenda, sed de certioranda positiva bonitate personae, quae v. g. ad aliquod communitatis officium assumi debet, utique aliqua ratio harum litterarum haberi potest, prudenter scilicet inquirendo, num adsumendus ad illud debitis dotibus sit instructus. Nulla tunc ei irrogatur injuria; nam directa in eum inquisitio est de bonitate, non de crimine: prohiberi non potest, cum pertineat ad publicum bonum, ut tantum digni ad publica ministeria deputentur (2).

CAPUT QUARTUM

DE BONIS FORTUNAE

Articulus unicus—*De furto* (3).

Q. 1. *Quid est furtum?*

R. Furtum communiter definitur: ***ablatio occulta et injusta rei alienae, domino rationabiliter invito.***

Dicitur 1 *ablatio*, ut distinguatur a simplici damnificatione, quae fieri solet absque ablatione rei, uti contingeret in eo, qui domum alienam incenderet. Hinc tamen intelligitur etiam iniqua retentio (4); nam ***detinere id, quod alteri debetur, eandem rationem nocumenti habet cum acceptione injusta*** (5):—2 ***occulta***, ut distinguatur a ***rapina***, quae cum ipsa rei ublatione includit violentiam domino scienti et invito irrogatam;—3 ***injusta***, aliquando enim qui alienum accipit, non furatur, imo actum virtutis exercet: esset si uxor auferat a marito pecunias, ne ludis indulgeat; aut vinum, ne ebrietur; aut librum perniciosum, ne pervertatur. Prudenter tamen agendum est hisce in rebus, ne dum unum peccati genus impedire quaerimus, aliud gravius excitemus, nimium provocantes alterius indignationem;—4 ***rei***, quo nomine non corporales tantum res, sed etiam incorporea jura intelliguntur, ut census, credita etc.—5 ***alienae***, quia ut patet, non includeret juris alieni violationem, si in re propria committeretur. Nihil autem refert sive res sit aliena absolute et perpetuo, sive sit talis ad tempus tantum;—6 ***domino rationabiliter invito***: ratio nempe furti in eo posita est, quod alterius jus violetur per ejusdem rei ablationem; atqui jus hujuscemodi non violatur, quando dominus rationabiliter tenetur in ablationem illam assentiri. Sic v. g. nemo furem diceret qui gladium ab ebrio vel mente capto se ipsum aut alium interfecturo surriperet.

Q. 2. *Quotuplex est furtum?*

R. Furtum aliud est simplex, aliud qualificatum. *Simplex* non habet aliam malitiam specie distinctam ab ipsa malitia furti. *Qualificatum* habet malitiam peculiarem sibi adjunctam ex aliqua circumstantia speciali: et aliud est 1 ***sacrilegium***, quod est furtum rei sacrae, vel rei profanae patratum

invenerit, rumpat, si non vult auctoris facti causam incurrere — Et in Sabaudia codex poen. Alb. art. 616 et seqq. negat libelli auctori jus probandi omnia ab ipso imputata; lex tamen data 26 mart. 1848 art. 26 dat auctori libelli jus probandi facta publicae auctoritatis ministris imputata.

(1) Decret. Greg. L. 5. t, 1 *de accusat*. Vid. Ferraris, *Bibliot*. V. Literae.

(2) Quod maxime currit de ordinandis, siquidem Ecclesia jam de istis specialiter inquirit, dum omnes efflagitat, ut si quid habeant contra ipsos, id in Domino deponant. Sed caute procedendum, ne detur ansa malevolis: et merito a malevolis id fieri creditur, si literae mittantur cum non amplius suppetit inquisitioni tempus.

(3) V. Liguori, *Opus Mor.* l. 3. nn. 518, et seqq.

(4) Ex qua parte non videmus, quomodo a furti macula se valeant purgare tum illi, qui finito opere, inanibus subterfugiis de pacta mercede fere semper aliquid subtrahunt operariis, qui non consentiunt, sed consentire debent; tum illi, qui modo apud unum, modo apud alterum cauponem divertunt edentes et bibentes, nihil tamen solventes ac inde gloriantur, cum male fecerint; tum illi, qui pensionis solutionem, quam collegiis, seminariis vel aliis contubernariis debent, recusant: vel ne solvant, infinitas praetexant causas, propria auctoritate rem definientes, nec parsimoniae student, nec aliquid sibi subtrahunt, ut valeant propriae obligationi facere satis, quasi agatur de supervacanea donatione, non de stricto debito justitiae.

(5) S. Thomas, 2. 2. q. 66. a. 3.

in loco sacro; 2 *peculatus*, quo aufertur pecunia vel res ad Fiscum Principis aut Reipublicae pertinens; 3 *plagium*, quo surripitur servus alienus vel etiam homo liber: sic dicitur quia de hoc crimine convictus damnabatur ad plagas; 4 *abigeatus*, a verbo abigere, quo abducuntur animalia e grege alieno.

Diximus *communiter*, nam ex iure poenali Neapolitano art. 407 et seq. furtum uti qualificatum habetur:—1 *ratione vis illatae, vel minarum cum armis*:—2 *ratione valoris*, si nempe excedat summam 100 ducatorum;—3 *ratione personae*, v. g. si sit famulus, hospes, canpo;—4 *ratione temporis*, si v. g. noctu sit commissum in habitatione;—5 *ratione loci*, v. g. si fiat in Ecclesia vel Regiis domibus: ut tale etiam habetur furtum animalium e stabulis vel agris: imo erit *abigeatus*, si valor illorum excedat 6 ducata;—6 *ratione mediorum*, si nempe adhibeantur arma, claves adulterinae etc. (1).

Q. 3. *Quale peccatum est furtum* ?

R. Furtum est peccatum *ex genere suo* mortale, idque probatur tum Scriptura; Apostolus enim scribit: *neque fures neque rapaces Regnum Dei possidebunt* (2); tum ratione, quia per furtum violatur justitia, cujus praeceptum est ut *nemo laedatur, et jus suum unicuique servetur*: atqui justitiae praecepta obligant per se sub gravi. Adde: per furtum maxime perturbatur atque subvertitur pax et tranquillitas Reipublicae, uti per se patet. Unde s. Tomas ait, quod si passim homines sibi invicem furarentur, periret humana societas (3); hinc Catechismus Romanus: *quam grave scelus furtum sit, ipsa naturae vis et ratio satis ostendit*.—Imo ne dum furtum, sed vel ipsum furti desiderium graviter prohibetur decimo decalogi praecepto(4) contra quod proinde peccant tum mercatores qui rerum penuriam expetunt, ut suas merces carius vendant, et sic aliorum miseria ditescant; tum milites qui bellum exoptant, ut impune aliena diripiant; tum medici qui ideo morbos, judices qui ideo lites, advocati qui ideo contentiones concupiscunt, ut ditescant; est enim concupiscere alienum sine justa causa.

Diximus *ex genere suo*; nam furtum peccatum erit veniale vel ex levitate materiae, vel ex imperfectione actus, ut patet. Si furtum grave est, gravis erit obligatio restituendi; si furtum est leve, erit levis obligatio: justitia enim exigit, ut omnibus reddatur usque ad ultimum quadrantem, atque ut pro mensura illatae injuriae sit et reparationis ratio (5).

Ius poen. Neap. nullum furtum extraneorum impunitum relinquit: illud autem gravius punit, si qualificatum art. 418 et seq.(6); gravissime vero, si a militibus sit patratum, ut videre est in Codice poenali militari.

Q. 4. *Quaenam censenda gravis, et notabilis materia furti*?

Nota. 1 Materia furti potest esse gravis, absolute et relative. Dicitur *absolute* gravis seu notabilis, quando in communi hominum sensu per se censetur sufficere ad constituendum peccatum lethale: tunc autem censetur constituere lethale peccatum, quando res ablata juxta judicium prudentum potest unicuique afferre gravem utilitatem: id autem censetur talem utilitatem afferre, quod ad quotidianam sustentationem viri honesti, seu mediocriter divitis requiritur, et sufficit. Dicitur vero *relative* gravis, quando respectu quorundam v. g. pauperum; quibus res furto aufertur, censetur gravis respectu vero aliorum, v.g. divitum, censetur levis: *in amissione unius gallinae*, ait Angelicus, *plus* (pauper) *gravatur, quam unus multum dives gravaretur in mille marcis* (7). Cum autem ista gravitas maxime sit mensuranda ex circumstantia personae damnificatae, ideo status personae attendendus est;—2 ad determinandam gravitatem furti, materia spectanda est relative ad varias hominum conditiones atque necessitates; cum enim furti gravitas consistat in quantitate damni, quod proximo infertur, facile nocumentum quod respectu unius leve erit, respectu alterius erit grave. Unde videtur, quod determinatio materiae absolutae ad judicandum de peccati gravitate, tunc tantum debeat habere lo-

(1) Cod. Alb. Art. 653, et seqq. — C. A. poen. p. 1. §§ 131. et seqq.

(2) 1. Cor. 6. (3) Q. 66. a. 6.

(4) Quod sapienter actum est: idque 1 ut nemo de sui justitia sibi blandiatur, dum abstinet se ab omni exteriori peccato, sed interim peccatum habet in corde: 2 ut significetur, Deum esse cordium scrutatorem, simulque demonstretur excellentia divinae legis supra humanas, quae non possunt interiora dirigere; 3 ut peccatum in sua radice destruat; prava enim cupiditas et peccatum est et omnium peccatorum fons, cum ex corde exeant omnia delicta atque scelera.

(5 Sedulo notandum, rusticos plures et praesertim parvulos mortalia ex errore conscientiae saepe reputare furta in se levia, et ea in confessione non raro reticere: ideo interrogandi.

(6) Cod. Alb. Art. 653, et seqq.

(7) Opus *de erud. Princ*, l. 7. c. 8.

cum, quando ignoratur status ac conditio personae damnificatae; sed in aliis casibus habenda est ratio materiae relativae. Hisce praemissis:

R. Sat communiter *antiquitus adsignabantur* tres circiter libellae (tre franchi) ad constituendam materiam in se et absolute gravem. Materia autem relative gravis, babita ratione ad diversas sententias, sic determinabatur: erat videlicet materia gravis : 1 *pro mendicantibus* summa centesimorum 50; imo etiam 25 in casu raro magnae paupertatis; 2 *pro fossoribus*, atque similibus operariis communiter loquendo, una tantum libella: pro artificibus vero aliquid amplius; 3 *pro communiter*, sivo pro *mediocriter divitibus* duae libellae. et minus pro iis, qui ex propriis misere vivunt; 4 *pro absolute divitibus* tres libellae: idem etiam pro mercatoribus valde opulentis; 5 *pro magnate ditissimo* quinquae libellae : idem putabant pro communitate valde opulenta: saltem pro hac dicebant sufficere quinque libellas cum dimidio; 6 *pro regibus* decem libellae (1).

Diximus *antiquitus adsignabantur*. hodie enim communiter auctores non ita severiores sunt; nam pecunia hisce temporibus utpote in humano commercio abundantior, non ita babetur pretiosa: ideoque theologi majorem summam requirunt ad mortale furtum constituendum : Porro in hac re (quae magnopere pendet a prudentum aestimatione) major auctoritas majorem constituit probabilitatem, ut ait Alphonsus noster (2). — Si igitur agatur de summa absolute gravi, eam determinant ad quinque aut sex circiter libellas (franchi) (3). Si vero agatur de materia gravi relative spectata, attentis praecipuis Europae locis et temporum nostrorum adjunctis, ad eam ex Gury requiri videtur: 1 circiter valor unius *franci* relate ad pauperes, et non raro minus pro majori necessitate; 2 circiter duo vel tres franci relate ad operarios, qui labore diurno victum sibi comparant ; 3 circiter quatuor vel quinque franci relate ad homines mediocriter divites ; 4 circiter sex vel septem franci relate ad divites ordinarios; 5 tandem a peccato gravi nunquam excusabitur qui novem vel decem francos subripuerit apud ditissimos, etiam principes (4).

Q. 5. ***An et quandonam minuta furta constituant grave peccatum?***

R. Ad 1: Certum est etiam per minuta furta mortaliter posse delinqui, si nempe illa ad notabilem quantitatem pervenerint, etsi sint facta diversis dominis (modo inter illa non interponatur magnum intervallum). Esto quod tunc domini non sint graviter laesi formaliter; sed sic laesi sunt quasi radicaliter, scilicet in ea re, quae nisi graviter prohibeatur, magnum sequeretur inconveniens contra bonum publicum et contra indemnitatem etiam singulorum. Si enim liceret unicuique ex industria ditescere ex alieno, fraudando mensuras, falsificando merces, et alia hujusmodi faciendo, quae esset facies reipublicae? quae securitas? qui mores? Sed notandum est, quod ad constituendam gravem materiam major quantitas requiritur in furtis minutis, quam in aliis; minus enim in istis quam in aliis solent certo domini esse inviti. Hinc si minuta furta fiant eidem personae diversis vicibus, aut personis diversis eodem tempore, ad materiam gravem requiritur et sufficit (nostra quidem sententia) unum simplex cum dimidio; v. g. si materia gravis quatuor, per furta minuta requiruntur scuta sex. Si vero hujusmodi furtula fiant diversis personis et vicibus diversis, putamus requiri

(1) Ita Alphonsum nostrum interpretatur Pater Neyraguet in suo *Compendio Theol.* ejusdem Sancti V. etiam Edit. Stereotip. Hyac. Marietti *Mor. s. Alphonsi*, l. 3. n. 527, ubi diversae pecuniae species aestimantur.

(2) *Op. Mor.* l. 3. n. 527. Et *Hom. Ap. Tr.* x. n. 22.

(3) Audiatur Card. Gousset : « In gran numero fra gli antichi insegnano che il valore di tre franchi è materia grave in sè stessa, qualunque sia la persona, ricca o povera, a cui il furto vien fatto. Ma in oggi, atteso l'abbassamento del valore del danaro, ci vorrebbe per certo un valore numerico maggiore, cioè di cinque o sei franchi; e noi opiniamo che si debba generalmente riguardar come mortale il furto di questa somma, o d'un oggetto di valore equivalente. Aggiungeremo che il furto dev'essere ancora riguardato come mortale tutte le volte che il padrone ne è ragionevolmente e gravemente offeso, se non a motivo del prezzo della cosa rubata, almeno a motivo del danno estrinseco che ne soffrisse; poichè una materia leggera può diventar grave per la circostanze del furto, come, per esempio, se si rubasse ad un artefice uno strumento di poco valore, senza di cui non potendo lavorare, soffrisse un danno considerevole. In questo caso, sarebbesi tenuto non solamente di restituirgli lo strumento, ma anche di risarcirlo delle perdite che ha fatto se fossero state prevedute ».

(4) Prof. Talento hac de re habet: « respectu regis assignatur summa 40 libellarum: respectu mediocriter divitum tres libellae sufficerent; respectu artificum triginta circiter solidi (libella cum dimidia); respectu operariorum una libella, respectu mendicantium decem prope solidi (dimidia libella) ». Haec regula potest etiam attendi, si placet; sed furtum excipe respectu regis, quod, nostra sententia, nimis exorbitat.

duplum, scuta nempe octo; quia tunc gravitas non tam exurgit ex damno illato, quam quod ille ditescat de alieno. Item in furtis rerum expositarum, ut sunt fructus secus vias et ligna in sylvis, ad gravitatem major requiritur materia.— Quod idem ordinarie docent de furto esculentorum, ac poculentorum; ac de furtis uxorum et filiorum familias.

R. Ad 2: Minuta furta tripliciter possunt contingere: vel quando unus multum furatur in globo, sed parum singulis personis. sic mercator, qui utitur statera dolosa, parum a singulis fraudat, sed multum ab omnibus simul sumptis. Vel quando plures furantur uni, singuli parum, sed simul sumpti multum: ut si plures latrones ingrediantur domum alienam, et parum singuli surripientes domum expolient. Vel quando unus pluries furatur uni, sed parum singulis vicibus, ut famulus vel filius qui quotidie parum a domino vel patre sustulit ad ludum; Hoc posito:

1. Qui pluribus personis furatur, parum quidem singulis, sed multum in globo, peccat graviter; quia dolose ditescit de re aliena gravi: hinc Scriptura; *non habebis in sacculo diversa pondera: statera dolosa abominatio est apud Dominum* (1); — 2 si plerique simul uni furentur pauca, quae simul collecta damnum grave proximo irrogent, tunc si id agunt communi consensu atque consilio, singuli graviter peccant; quia singuli suo consilio atque consensu cooperatur moraliter in totum damnum, ideoque etiam singuli tenentur in solidum ad restitutionem. Quod si agant independenter unus ab alio, et nunc nemo eorum peccat mortaliter, neque ullam contrahit restituendi obligationem gravem; quia nemo in hoc casu esset causa formaliter injusta gravis damni alieni. Imo probabilissimum est neminem eorum peccare graviter, etiamsi sciant per minuta illa furta grave damnum domino irrogari; semper enim verum est neminem esse causam efficacem totius damni, sed per accidens ab aliis obvenit domino. Ita Habert, Lessius, Salmanticenses, Sanchez, Sotus aliique; — 3 qui uni pluries furatur, sed parum singulis vicibus, si non intendat inferre grave damnum, neque paullatim ditescere, in singulis furtis levibus non peccat graviter quia tunc nulla est ratio, qua latro possit damnari de mortali; non res furtiva quae, ut supponitur, modica est; non animus furis qui non habet conscientiam nisi de levi. Excipe casum, quo furta levia simul sumpta pervenerint ad notabilem quantitatem, *quin inter illa notabile intervallum intercesserit*: tunc ea simul uniuntur non quidem statim et ex animo, sed ex re accepta: unde fur sub gravi tenetur ad restitutionem, etiamsi illa furtula singulis vicibus consumpserit; tenetur enim eo in casu non quatenus illa retinet, sed quatenus accepit.

Diximus *quin inter illa notabile intervallum intercesserit*: ajunt enim Lugo, Layman, Roncaglia, Sanchez, Viva etc. furtula moraliter non coalescere, si inter illa notabile adsit intervallum, v. g. saltem duorum mensium, et absit animus amplius furandi; nam tunc ex hominum acceptione non amplius videntur constituere unum et idem objectum in genere moris (2).

Sed quomodo (quaeres) *restituenda erunt quae per minuta furta oblata sunt*? Certum est ea sub gravi esse restituenda cum ad notabilem quantitatem pervenerint. Hinc damnata est ab Innocentio XI haec n. 38 propositio: *non tenetur quis sub poena peccati mortalis restituere quod ablatum est per pauca furta quantumcumque sit magna summa totalis.* Porro si domini incerti sunt, ea restitutio sub gravi facienda est pauperibus aut locis piis (3), juxta praesumptam videlicet dominorum voluntatem (4). Si vero domini certi sint, tunc singulis sua portio sub gravi tribuenda est, si portio singulis ablata per se materiam gravem constituat: hoc patet per se.

Quid (addes) *si singuli domini non sint graviter damnificati*? Tunc etsi adhuc dominis videatur facienda restitutio juxta regulam generalem, quod nempe res quaelibet, sive parva sive ingens sit, semper clamet ad dominum, *nihilominus*, ait Alphonsus noster, *puto cum aliis doctis, quos super hoc puncto consului*, *non peccare graviter qui restitueret pauperibus loci;* nam fur in eo casu non intulit damnum grave dominis, sed reipublicae; haec vero merito praesumitur non ita esse graviter invita, si restituatur partibus magis indigentibus. Hinc concludimus, quod licet *communissimum* sit, quod tabernarii pro minutis furtis per se loquendo debeant restituere civibus, qui minutas merces emunt; excusarentur tamen a gravi ex dicta ratione, si restituant pauperibus aut institutis et piis locis: imo

(1) Deut. 25; et Prov. 11.
(2) V. Liguori, *Op. Mor.* l. 3. n. 530.
(3) Ex Decr. Greg. l. 5. t. 19 *De usur.* c. 5.

(4) Quae distributio fieri debet pauperibus loci ubi laesio facta est, si verisimiliter speretur, quod ita res sit ad suos dominos perventura.

etiam a venlali, accedente aliqua rationabili causa, puta si urgeat necessitas pauperum, vel infamia timeatur (1).

Q. 6. *Quid de iis, qui ligna in sylva Communitatis caedunt?*

R. Certum est communitati cuilibet fas esse ob bonum publicum sub aliqua poena velare ne quis ligna in sylva caedat, dummodo aliunde oppidani possint sibi commode providere. Hac tamen prohibitione data, communiter docent cum Bonacina, Filliucio, Layman, Lugo, Molina, Salmanticensibus, Sanchez et Soto, quod non peccat, saltem graviter, incola in eadem contra prohibitionem illam ligna caedens, neque tenetur ad restitutionem, nisi *magnam faciat lignorum stragem*; sed tenetur tantum ad poenam post judicis sententiam; ex iure poen. Neap. art. 445 (2); talis enim prohibitio habetur uti pure poenalis, sicut fert communis consuetudo (3). Diximus: nisi *magnam faciat lignorum stragem*; tunc enim excederet in jure suo particulari. Haec autem ut *magna* dicatur, non est attendenda gravitas materiae in se, sed damnum quod ipsi infertur Communitati. Hinc videtur non peccare saltem mortaliter qui sibi comparat unam sarcinam singulis diebus pro usu proprio, vel duas singulis hebdomadibus etiam ad vendendum; quia quod dives accipit ad usum proprium, pauper accipit ad vendendum, ut vivat (4) (*N*).

Q. 7. *Quid sentiendum de furto uxoris?*

R. Uxor furti rea non est subducendo aliqua pro victu, vestitu, ceterisque familiae necessariis, quae saepe mariti non intelligunt, et frustra ab illis preterentur: consuetudo etiam tale jus eidem concedit (5). Sane uxor non est mancipium, sed socia viri; ergo plane expers esse non debet administrationis domesticae; etiamsi viro ut capiti subjecta sit. Hoc tamen esse debet in ea mensura, quam proprius status concedit, et quam communiter tenere solent ejusdem conditionis timoratae uxores: nam si uxor, marito rationabiliter invito, vel ejus voluntato non satis prudenter praesumpta, notabilem summam impenderet in eleemosynas, donationes, itinera ex bonis, quae subjacent administrationi mariti, peccaret graviter; cum praeter injuriam, quae marito ipsi irrogaretur, familiae etiam praejudicium ex nimia illa liberalitate certo impenderet.

Neque dicas tam uxorem quam maritum aeque posse administrare, cum jura sint aequalia; respondet enim Angelicus: *quamvis mulier sit aequalis viro in actu matrimonii, tamen in his, quae ad dispositionem domus pertinent, vir caput est mulieris secundum Apostolum I Corinthiorum II* (6)—Verum ut teneatur ad restitutionem uxor, major bonorum quantitas sublata requiritur, quam in aliorum furtis; cum maritus non adeo sit invitus. Ita generatim TT.: sunt qui requirunt summam duplo majorem; sed hoc a variis personarum vel conditionum circumstantiis plerumque pendet.

Quid resolvendum est (quaeres) *si uxoris pater, mater vel proles ex alio matrimonio suscepta egeat?* Ubi maritus nolit ipsis opitulari, poterit id facere uxor etiam ex communibus bonis, si propria non habeat; jure enim naturae tenetur eosdem alere, et maritus debet consentire. Hanc facultatem extendunt etiam ad fratres et sorores Lessius, Lugo, Molina, Sanchez aliique (7); adde jus civile art. 192 (8). Neque uxor haec bona in tali necessitate tributa referre debet, eum venerit in mariti haereditatem, vel cum dotem suam recuperaverit, si sint parvi momenti; quia tunc habentur ut eleemosynae communes: imo neque si maximi sint momenti debet ea referre, uti probabilius docent cum Lugo, Gury et aliis, quia onera omnia, quae, stante matrimonio, uni conjugi obveniunt, alteri communia censentur.

Sed quid (dices) *si maritus ipse notabilem partem bonorum communium prodige vel male impendat, teneturne ad restitutionem?* Disputatur: prima sententia probabilis affirmat. Ratio est, quia licet maritus habeat administrationem bonorum, uxor tamen habet dominium dimidiae partis illorum, et proinde jus illud violatur, si ipsa rationabiliter invita, pars illa a marito dissipetur.

(1) V. Lignori, *Homo Apost.* Tr. x. n. 28; et *Opus Mor.* l. 3. n. 595.

(2) V. tum Cod. Alb. poen. art. 673, 674; tum RR. Pat. 16 sept. 1845, et leg an. 1831; tum leges Locorum, *Bandi campestri*; tum Cod. proc. crim. art. 45.

(3) Id tenet etiamsi quis ligna caedat de sylva alterius Communitatis vicinae, ut Filliucius, Lugo et Molina docent; quia illa communitas videtur esse contenta illius poenae quam a caedentibus exigit. Quod sane praesumitur cum laesa silet, neque damni per lignorum caesuram sibimet irrogati compensationem curat.

(4) Quod dictum est de sylvis quoad scissionem arborum, dicitur etiam de agris ac pratis quoad pascenda animalia = V. Liguori, *Op. Mor.* l. 3. n. 529.

(5) Recte monent, ne confessarius in concedendis ejusmodi expensis, quae viro nesciente fiunt, facilis sit, eo quod uxores propensae sint ad jura sua plus aequo extendenda.

(6) 2. 2. q. 32. a. 8.

(7) V. Liguori, *Homo Apost. Tr.* x. n. 33; *Opus Mor.* l. 3. c. 511.

(8) Cod. Alb. Art. 119 — C.G. 206—C.P. 109— C. M. 152.

Secunda sententia etiam probabilis, negat generatim, nisi maritus excedat limites iuris ipsi a lege concessi. Ratio est, quia uxor ex lege non habet jus strictum, nisi ad suam partem bonorum, quae, soluto matrimonio extabunt; nec tenetur maritus reddere rationem suae administrationis: unde quamvis peccet graviter contra pietatem erga uxorem et filios, non tamen peccat contra justitiam proprie dictam, quae restitutionis obligationem inducit. Sed uxor praecavere potest bonorum dissipationem per facultatem, quae ipsi conceditur a lege, separationem bonorum juridice postulandi (1).

Q. 8. *Quid de furtis filiorum familias?*

R. Filiifamilias graviter peccant, si invitis parentibus, ex bonis domesticis sibi surripiant summam notabilem; non enim sunt bonorum illorum domini. Hinc in Scriptura legimus: *qui subtrahit aliquid a patre suo et matre, et dicit hoc non esse peccatum, particeps homicidae est* (2). Unde si cohaeredibus noceant notabiliter, tenentur sub gravi ad restitutionem ex bonis castrensibus vel quasi-castrensibus, si quae habeant, vel quantitatem rei ablatae conferendo in divisionem haereditatis post mortem patris, nisi pater ipse expresse vel tacite restitutionem remiserit, et remittere potuerit. Quod si filius sit solus, neque habeat cohaeredes, Sanchez eum liberat ab omni onere restitutionis (3), quia (inquit) pater in hoc casu censetur minus invitus, et aliunde filius est aliquid patris (4).

Sed quaenam summa (dices) *erit in furtis filii censenda tamquam notabilis*? Dicunt Lessius, Navarrus et Filliucius etc. non peccare graviter filium, qui patri diviti furatur duo, aut tria scuta; imo dicit Bannez quod a patre valde opulento non est mortale furtum, nisi ascendat ad 50 scuta; sed hoc rationabiliter respuunt De Lugo et La-Croix, nisi esset filius principis. Et idem dicit Holzman, qui contra admittit non esse grave surripere decem scuta a patre nimis divite; Sanchez admittit usque ad sex. Si vero pater mitteret filio, qui alibi studeret, centum scuta, dicunt probabiliter Sotus, Navarrus, Layman etc. filium posse impendere quinque eorum in honestas recreationes. Advertit tamen Lessius quod licet filius peccasset graviter furando patri, non est obligatus restitutioni, quando furtum est jam consumptum, et praesumitur pater nolle ad tantum eum obligare (5).

Ex iure poen. Neap. art. 455 non datur actio patri vel marito in filiorum furtis aut uxorum, et vicissim. Item neque in furtis inter fratres et affines in eodem gradu; qui simul convivant. Cooperatores tamen extranei puniuntur: ex art. 456 (6).

Q. 6. *Quid sentiendum de famulorum furtis?*

R. Si famuli esculenta et poculenta domo exportent in materia gravi, aut divendant, graviter peccant et tenentur ad restitutionem; cum domini graviter et jure sint inviti. Si vero domi consumant, facilius excusantur, nisi sint pretii extraordinarii; quia dominus, maxime si non sit ita tenax, in his, ut plurimum, esse solet magis invitus circa modum illum occultum, quam circa rerum substantiam; sciunt enim domini id communiter evenire, attenta humana fragilitate, ad modum quo operarios in vineam conducens scit uvas ab iis esse comedendas ad saturitatem; nam quis bovi trituranti os alligabit?

Si famuli furentur pecuniam aut res sedulo custoditas, peccant mortaliter: nec major quantitas requiritur, quam in aliorum furtis; imo eorum furtum qualificatum est, ac iure poenali Neap. gravius punitur art. 410 (7), cum domini sint maxime inviti, et famuli ipsorum abutantur confidentia.

Sed quid (quaeres) *si famuli non impediant furta in rebus dominorum*? Tenentur ipsi restituere, si furtum fiat ab extraneis; nam ex officio tenentur rem dominorum tueri, ac ideo valde probabiliter omnes obligantur etiam in solidum—Si vero furtum fiat ab aliis domesticis, adhuc tenentur, si res sit ipsis commissa specialiter, vel se obli-

(1) Item potest tunc uxor bona abscondere, et in bonum familiae servare. (2) Prov. 28.

(3) V. Lignori, *Homo Ap. Tr.* x. n. 32, et *Op. Mor.* l: 3. n. 543.

(4) Parentes in hac re delinquentes filios graviter puniant, atque ipsis continuo invigilent; pessima enim ac probrosa furanti consuetudo difficile rumpitur, atque tristissimos exitus habet. Hinc reprehendendi genitores illi, qui aliquid domum deferentibus eorum filiis, leviter acquiescunt ipsorum futilibus rationibus. Principiis fortiter obstent neque sinant, ut vel quid minimum surripiant quocumque praetextu.

(5) « I furti (ita in *Metodo per la direzione delle anime ecc.*) che i figli di famiglia fanno a'loro genitori sono non solamente peccati d'ingiustizia, ma dispongono pure a gravissimi mali: d' ordinario si commettono per farli servire di mezzi alla vanità, all'intemperanza, al giuoco, al banchettare e straviziare; il parroco ne ispirerà dell'abborrimento ai giovani; cercherà di preservarneli. Si dee inveire con forza contro quelli che comprano o ricettano le cose rubate dai figli di famiglia ».

(6) Cod. Alb. Art. 684.

(7) Cod. poen. Alb. art. 655, et seqq.

gaverint, vel teneant praesidentiam totius domus; nam tunc habent determinatum onus. Si secus, licet alii item affirment cum Bouvier generali ratione famulatus; alii tamen negant communius, et probabilius cum Lessio, Lugo, Holzman, Salmanticensibus. Vogler etc.; quia res domini tueri a domesticis ex justitia non obligantur, sed solum ex praecepto generali charitatis; justitia enim respicit extraneos (1).

Q. 10. *Quaenam excusant a furto?*

R. Duo a furto excusant: necessitas, atque compensatio.

Q. 11. *Quaenam necessitas excusat a furto?*

R. Nomine necessitatis a furto excusantis non intelligitur necessitas ordinaria, quam communiter patiuntur pauperes ostiatim viventes; alioquin nihil esset magis commune, quam furtum. Neque gravis, si grave nempe respective damnum timeatur, v. g. gravis infamia, dedecus, ante proprio statu juste acquisito decidendi periculum; hanc enim facile quisque fingere potest. Hinc damnata est ab Innocentio XI haec n. 36 propositio: *permissum est furari non solum in extrema necessitate, sed etiam in gravi.* Tantum extrema necessitas hic intelligitur, et est quando vita ipsa periclitatur: quod tamen raro evenit: at si quando eveniat, certum est eum, qui tali laborat necessitate, posse per se alienum surripere quantum satis est ad se liberandum ab illo mortis discrimine, quin teneatur petere, ut docent communiter cum d. Thoma. Sane tunc omnia bona sunt communia: jus enim gentium quo bonorum divisio facta fuit, non potest derogare juri naturali, quod cuique competit vivendi in extremis de quibuscumque bonis (2). Et idem dicunt de necessitate proxima extremae, aut illi aequivalenti; qui enim in ea constitutus est, potest sibi mediis ordinariis providere, cum in moralibus parvi non habeatur aestimatio. Talis esset necessitas illius, qui vel est in probabili mortis periculo, aut amittendi membrum aliquod principale, aut aliquem sensum, puta oculum; vel est in proximo periculo incidendi in perpetuam captivitatem sive poenam triremium, in gravissimam aut perpetuam infamiam ac morbum.

Id autem quod licitum est auferre pro necessitate propria, licet quoque pro necessitate suorum, nempe uxoris, parentum et filiorum. Quidam addunt fratres et sorores, si adhuc sint in tenera aetate, et sibi providere nequeant.

Sed quid (dices) *si dives negligat succurrere pauperi in extrema necessitate, tenebiturne de damnis, si quae pauperi obvenerint?*

Si dives pauperem impedit vi ne bona sua accipiat, de restitutione tenetur; nam cum eo in casu habeat jus pauper rebus illis utendi, habet etiam jus, ne impediatur ab illis. Si vero tantum negligit dare, probabitius non tenetur de damnis; nam obligatio sua est tantum charitatis: sicut enim quando omnia bona erant communia, quisque quod vellet, poterat accipere, nemo tamen ex justitia tenebatur dare; ita et in casu nostro; ubi iterum bona communia evadunt. Ex quo deducitur, quod etsi pauper in veriori sententia etiam rem magni momenti possit auferre, quin petat, si ea absolute indigeat; dives tamen eam non tenetur tradere, cum tantum ex charitate teneatur, quae per se loquendo non obligat cum gravi incommodo (3).

Q. 12. *An sit licita compensatio?*

R. Compensatio impropria (de qua hic(4)) est *acceptio rei alienae sibi debitae, inscio debitore.* Licita est sub debitis conditionibus; sic redditur unicuique suum. Conditiones sunt: — 1 ut debitum sit ex justitia; si enim esset ex charitate vel gratitudine, non esset rigorosum debitum, nec in rigore compensandum; — 2 ut nequeat recuperari neque via juris neque alio modo sine notabili damno et molestia, aut sine gravi offensione aut inimicitia; secus bono publico expedit, ut nemo sibi jus dicat. Hoc tamen omittere est tantum veniale, quia defectus non esset, nisi in modo; — 3 ut sit liquidum, nempe clarum, certum et sine exceptione; alioquin semper melior est conditio possidentis; — 4 ut compensatio fiat in re debitoris; secus esset cum damno tertii: uti contingeret, si fieret in re deposita vel commodata; — 5 ut debitor quantum fieri potest moneatur de debiti sui extinctione, ne vivat in conscientia erronea.

Attamen cum haec res sit plena periculi et hallucinationis, bonum erit si nunquam fiat sine consilio Directoris vel Confessarii,

(1) V. Liguori, *Op. Mor.* l. 3. nn. 344, et 345.

(2) *Quae sunt juris humani non possunt derogare juri naturali, vel juri divino. Secundum autem naturalem ordinem ex divina providentia institutum, res inferiores sunt ordinatae ad hoc, quod ex his subveniatur hominum necessitati. Et ideo per rerum divisionem et appropriationem ex jure humano procedentem non impeditur, quin hominis necessitati sit subveniendum ex hujusmodi rebus.* Angelicus, 2. 2. q. 66.

(3) V. Liguori, *Op. Mor.* l. 2. n. 31; et l. 2. n. 520 et 701.

(4) Quad compensationem propriam vid. dicta de *Restitut. in genere* c. 5.

cui innotescant singulae circumstantiae, personarum praesertim et rerum (1).

An (quaeres) *possit famulis permitti*, *ut sibi occulte compensent in bonis domini*, *si non satis sibi tribui praetendant?*

R. *Generatim* negative; hoc semel admisso, furta passim inducerentur. Unde Innocentius XI hanc n. 37 damnavit propositionem: *famuli et famulae domesticae possunt occulte heris suis surripere ad compensandam operam suam, quam majorem judicant salario*, *quod recipiunt*. Quare non facile famuli audiantur, qui fere semper solent conqueri ac propriam miseriam exaggerare.

Diximus *generatim*; nam Salmanticenses circa hanc Pontificis condemnationem explicando docent:—1 quod famulus nihil quidem possit sibi occulte compensare, si absque necessitate libere convenerit cum domino de stipendio minori: tunc dominus illi dicere potest: *nonne ex denario convenisti mecum?* Possit tamen aliquid, si ex necessitate, id est si ad levanda miseriam convenerit de salario notabiliter minori, quam justum sit; non enim Pontifex intendit obligare contra justitiam(2);—2 quod famulus, si ex sui electione operas augeat, nihil possit sibi compensare: tunc censetur operam suam condonare ad domini benevolentiam conciliandam. Si vero operas augeat ex domini voluntate expressa vel tacita, compensatio erit concedenda; quia *dignus est operarius mercede sua* (3).

Monitum pro confessariis circa furta: inquirant confessarii a fure: 1 quantitatem; 2 intentionem plus furandi, si habita fuerit, et quantum; 3 damnum extrinsecum, seu lucrum cessans et damnum emergens; 4 renovamen intentionis furandi, aut retinendi alienum; 5 ex Billuart an a paupere, vel divite furatus sit; sed non praesumant animarum directores individuales casus certo resolvere, hoc est mortale, hoc veniale, nisi id constet aperte; sed plerumque expedit cum s. Augustino suam ignorantiam fateri. Et dum ea de re a poenitentibus interrogantur, prudenter responsionem absolutam declinet, illisque omnium peccatorum etiam venialium horrorem incutiant (4). (*O*).

APPENDIX

De justitiae filiabus ac ceteris virtutibus cardinalibus.

CAPUT PRIMUM

DE PRAECIPUIS JUSTITIAE FILIABUS (5)

Articulus I. — *De pietate, observantia et obedientia*

Q. 1. *Quid pietatis et observantiae nomine?*

R. Ad 1: *Pietas* late idem sonat ac *vitae bonitas et morum integritas*, ita ut ille *pius* dicatur, qui probitate et innocentia praestat: est etiam Spiritus Sancti donum, quo prompte movemur ad Dei cultum — Si vero pietas stricte accipiatur, ex d. Thoma est *virtus moralis*, *qua bene afficiamur in parentes*, *atque in patriam nostram*: in parentes, a quibus gignimur et gubernamur; in patriam, in qua nati sumus et educati. Ad parentes reducuntur *consanguinei*, *qui*

(1) « Verum etiamsi, notat ad rem toties relatus *Stapf* § 449, omnes hae conditiones adsint, leges tamen civiles tali compensationi parum favent, utpote qua ordo juris negligitur, atque discussio causae ad privatum exactoris judicium defertur.

Unde etiam in confessionali, ubi hujus generis casus exponuntur, nos cautissimos esse oportet, ita ut eam vix unquam consulere et raro permittere expediat. At vero compensationi jam factae, siquidem nullae ex necessariis conditionibus desiderentur, eatenus connivere licet, ut poenitens ad restitutionem haud obstringatur.

(2) Hinc si famulus necessitate coactus convenit pro parvo pretio, poterit sibi compensare usque ad pretium infimum. Quod tamen ita accipiendum est, tum quod dominus alios famulos pro eodem parvo pretio juste non invenerit, tum quod famulus se ipsum ultro non obtulerit pro pretio illo, cumque dominus non susceperit ex pietate, et ex bona quadam animi indulgentia: unde in hac re caute procedendum est.

(3) *Sed* (dices) *cujusnam erit judicium circa justitiam vel injustitiam stipendii in comparatione laboris famulatui respondentis?* Salmanticenses tenent posse ipsum etiam famulum ex se judicare, ideoque ex propria conscientia suam sibi operam compensare. Hoc nobis videtur satis probabile, si tamen agatur de famulo, qui sit vir prudens timoratus, vere aptus ad recte judicandum, et certus omnino de justitia compensationis, remoto quolibet hallucinationis periculo. Quod tamen quam rarissime eveniat, nemo est qui non videat — V. Liguori *Opus Mor.* l. 3, nn. 522, *et seqq.*

(4) *Examen raisonné* V. 1.

(5) V. Orsini, *I fiori del cielo*.

referuntur ad principia nostri esse (1): ad patriam referuntur concives propter eorum cum ipsa conjunctionem (2).

R. 2. Observantia est *virtus moralis, qua personis dignitate praestantibus debiti honoris signa et reverentiae argumenta deferimus.* Sane non eos solos debemus in societate colere et revereri qui nobis praesunt ex officio; sed etiam illos, qui ratione quacumque praeeminent sive aetate, sive sapientia et doctrina, sive honoris et muneris gradu etc. *Est debitum morale*, inquit Angelicus, *quod ex quadam honestate debetur: et hoc modo debemus cultum et honorem his, qui sunt in dignitate constituti, etiamsi non simus eis subjecti* (3).

Q. 2. *Quaenam pietatis, et observantiae praecepta?*

R. Graviora praecepta pietatis et observantiae sunt: — 1 ut debitus cultus et honor parentibus, patriae, superioribus et singulis in dignitate constitutis, vel clara aliqua praerogativa fulgentibus exhibeatur verbis et factis; — 2 ut molestiae, quas nobis vel difficiles consuetudine vel ingenio nimis interdum fastidiosi afferunt, aequo animo ferantur, neque ideo debita ipsis officia praetermittuntur: *fili, suscipe senectam patris tui, et non contristes eum in vita illius: et si defecerit sensu, veniam da, et ne spernas eum in virtute tua* (4); — 3 ut illa ipsa officia cum quodam jucunditatis sensu et animo lubenti persolvantur; quod quidem meritum operis auget.

Q. 3. *Quid est obedientia, et quotuplex?*

R. Ad 1: Obedientia est *virtus moralis, quae reddit promptam hominis voluntatem ad exequendam voluntatem alterius, scilicet praecipientis:* ita Angelicus (5). Speciale ergo obedientiae objectum est praeceptum superioris tam si expressum sit, id est verbis voluntatem ejus clare manifestantibus; quam si sit tacitum id est verbis voluntatem indicandam. Hoc tamen intellige, modo divinae voluntati non adversetur; nam secus obtemperandum potius est Deo, dicente d. Petro: *obedire oportet Deo magis quam hominibus* (6); quando enim a superiori principio certe movemur, inferius suam amittit vim.

R. Ad 2: In se et ratione sui objecti una est obedientia; sed ratione superioritatis, a qua procedit praeceptum, quadruplex distingui potest: civilis, ecclesiastica, domestica, et sacramentalis. *Civilis* in eo consistit, quod populi Principi et Magistratibus subjiciantur, legesque servent ad commune civium bonum promulgatas; ex quo oritur tam ipsius Reipublicae quies, quam etiam subditorum salus. *Ecclesiastica* per quam fideles in rebus ad Religionem pertinentibus obtemperant Sacerdotibus atque Praelatis; ex qua et doctrinae puritas et fidei unitas conservatur. *Domestica* qua uxores maritis, filii parentibus, servi dominis, discipuli praeceptoribus parent: ex qua pendet omne familiarum bonum, et pax. *Sacramentalis*, per quam fideles in Sacramento Poenitentiae subjacent et obediunt proprio Confessario: et sic consulitur conscientiarum tranquillitati.

Obedientia civilis, ecclesiastica, atque domestica dicitur necessaria, quatenus in arbitrio nostro non est eligere Principem, Episcopum et parentes, quibus obtemperemus. Sed obedientia sacramentalis dicitur voluntaria, non quatenus sit in nostro arbitrio eam praestare vel negare; sed quatenus pendet a nobis electio Confessarii (7).

Q 4. *An obedientia veniat sub praecepto?*

R. Obedientia venit profecto sub praecepto gravissimo: ac — 1 Civilis; in Scripturis enim legimus (8): *omnis anima potestatibus sublimioribus subdita sit; admone illos Principibus et Potestatibus subditos esse* (9); — 2 Ecclesiastica; de hac Christus ait: *qui vos audit, me audit; et qui vos spernit, me spernit* (10); *si autem Ecclesiam non audierit, sit tibi sicut ethnicus et publicanus* (11); — 3 Domestica; Apostolus clamat uxoribus: *subditae estote viris sicut oportet in Domino*; filiis: *filii, obedite parentibus per omnia*; servis: *servi, obedite per omnia dominis carnalibus, non ad oculum servientes, quasi hominibus placentes, sed in simplicitate cordis timentes Deum* (12); singulis: *obedite praepositis vestris* (13); — 4 Sacramentalis; quia in iis, quae respiciunt animae directionem in Sacramento poenitentiae, Confessarius est solus legitimus superior; a Christo enim ei facultas facta est his verbis: *quaecumque solveris super terram, erunt soluta*

(1) S. Thomas, 2. 2. q. 101 et 103.

(2) V. Roberti, *Dell'amor della patria* — Porioni, *Difesa della patria* — Stapf § 500 — Chateaubriand, *Genio*, etc. l. 5 c. 14 — Taparelli. *Saggio teorico* n. 915. *etc.*

(3) L. c. q. 102.

(4) Eccli 3.

(5) 2-2. q. 104.

(6) Act. 5.

(7) V. Sales, *Filotea*, c. 11.

(8) Rom. 13 — Tit. 3.

(9) Excipe nisi civilis lex pugnet cum lege Dei vel Ecclesiae; nam si pugnet, ex eadem Scriptura Act. 5 oportet magis obedire Deo, quam hominibus; atque ideo animo excelso et invicto injustis laicae potestatis legibus obsistendum est.

(10) Luc. 10.

(11) Math. 18.

(12) Coloss. 3.

(13) Hebr. 13.

et in coelo, et quaecumque retinueris, retenta sunt (1).

Maxima autem est obedientiae praestantia, eamque Christus toto vitae suae curriculo in se ipso expressit *factus obediens usque ad mortem*, *mortem autem crucis* (2). Imo *melior est obedientia*, *quam victimae* (3): ac merito, *quia per victimas aliena caro*, *per obedientiam vero propria voluntas mactatur*, ut ait d. Gregorius. Et s. Augustinus vocat obedientiam virtutem, *quae in creatura rationali mater quodammodo est omnium*, *custosque virtutum* (4).

Q. 5. *Quot sunt obedientiae regulae, seu gradus, ut vocant?*

R. Tres sunt; animi alacritas, simplicitas, et hilaritas.

1. ***Animi alacritas*** in eo consistit, quod obediens praeceptum, licet videatur humile, molestum, intempestivum, impleat expedite, exacte et animo volenti: *cum bona voluntate servientes sicut Domino, et non hominibus* (5). Nec sane est vere obediens qui praeceptum complet fastidiose, querulus, susurrans: *si moleste coeperis sustinere*, ait d. Bernardus, *si dijudicare Praelatum*, *si murmurare in corde*, *etiamsi exterius impleas quod jubetur*, *non est virtus obedientiae*, *sed velamentum malitiae* (6). Iterum: *fidelis obediens nescit moras*, *fugit crastinum*, *ignorat tarditatem* (7).

2. ***Animi simplicitas***, quam sic indicat Apostolus: *obedite in simplicitate cordis vestri* (8). In eo autem posita est, quod quisque superioris praeceptum impleat cum certitudine sic implendi voluntatem Dei, quin ultro inquirat: *imperfecti cordis et infirmae prorsus voluntatis indicium est* (ait s. Bernardus) *statuta seniorum studiosius discutere*, *haerere ad singula quae injunguntur*, *exigere de quibusque rationem*, *aut male libenter obedire*, *nisi cum audire contigerit*, *quod forte libuerit* (9). Contra tam insignem obedientiae praerogativam peccant ut plurimum adolescentes, qui licet nondum satis domitas habeant cupiditates, neque satis judicii maturitate et rerum experientia praediti sint, eminere tamen volunt supra seniores, eorumque et dicta et facta vituperare, atque aspernari mandata (10).

3. ***Animi hilaritas***: *tertius gradus*, ait d. Bernardus, *obedientiae est hilariter obedire*: *non ex tristitia*, *inquit Apostolus*, *non ex necessitate*; *hilarem enim datorem diligit Deus*... *Serenitas in vultu*, *dulcedo in sermone multum colorat obedientiam obsequentis*...; *quis enim locus obedientiae*, *ubi tristitiae cernitur amaritudo* (11)?

Quid (dices) *de illa obedientia*, *quam caecam appellant?* Haec obedientia in eo consistit, quod subditus mandata Superioris sui, in quo Deo ipsum sibi exhibet, quoties conjuncta non sint cum peccato manifesto, prompte exequatur sine ulla sive intrinseca discussione, totum se ipsi quasi Deo tum quoad intellectum, tum quoad voluntatem subjiciens, et ideo *caecam* appellant. Ejus exemplum habemus in Abraham Patriarcha, quando Deus eidem praecipit, ut suum sibi filium Isaac immolaret. Item in s. Josepho Sponso Beatissimae Virginis Mariae, quando ad vocem Angeli *consurgens accepit puerum et matrem ejus*, *et secessit in Ægyptum*. Unde si quem delicatulum hoc nomen offendat, ipse poterit nomen mutare, non tamen rem illo nomine significatam (*P*). Nonne et ipsi milites hac obedientia adstringuntur? et tamen nemo hoc obsequium irrationabile vocat. Sane quid respublica, si omnes subditi jus haberent inquirendi de justitia, honestate, ac congruentia legis? Est ergo caeca obedientia rationabilis ac logica: ac nedum improbetur, ut aliqui immerito faciunt, imo laudibus efferenda, utpote quae efficit, ut homo vere totum *abneget semetipsum* Deo suo. Hinc scimus ipsam valde in deliciis fuisse Sanctis Ordinum Religiosorum Fundatoribus, qui obedientiam caecam suis in constitutionibus ab Ecclesia solemniter adprobatis summopere commendarunt. Utinam ergo fieret communior et universalis! sed quia deficit amor, ideo et obedientia deficit.

Q. 6. *Quodnam est vitium obedientiae contrarium?*

R. Obedientiae opponitur contumacia, quae *inobedientia* nuncupatur, et est *volun-*

(1) V. Liguori, *Sermoni compendiati T. 1*, *Ser. 25*, ubi duo: *1 quanto sia sicuro di salvarsi chi ubbidisce al confessore : 2 in quanto pericolo sia chi non obbedisce.*

(2) Phil. 2. (3) 1 Reg. 15.

(4) De civ. Dei l. 14 c. 12. (5) Ephes. 6.

(6) Serm. 3 in circumc. (7) De obed. serm.

(8) 2 Cor. 1. (9) De praecep. et discip.

(10) Ex quo illud oritur, quod educatores saepius dolenter animadvertunt, ut nempe juvenes quidam plurium annorum spatio in disciplinam traditi nihil utique praetermittant eorum quae jubentur; nunquam tamen obedientiae habitum sibi comparent, et vix e disciplina et schola egressi pessimam animorum affectionem ostendant, vera Reipublicae pestis, dedecus communitatum et familiarum ruina.

(11) *Serm. de obed.* — V. Bourdaloue, *Pensieri* h. tit. — Rodriguez, *Esercizio ecc.*

tus agendi contra praeceptum superioris. Cum ex philosophorum adagio *eadem contrariorum sint consequentia*, patet tot mala ex hoc vitio oriri, quot ex obedientia enascuntur bona. Hac videlicet peste evertuntur familiae, perturbantur communitates, labefactatur Respublica, nutriuntur cupiditates, et omnia fovenlur vitia ad perniciem tam animae, quam corporis. Illud etiam malum est tristissimum, quod qui abjicit obedientiam, cum voluntatem suam propriam sequatur tamquam unicam rerum agendarum normam, reddit se Deo execrabilem, dicente ipso Deo: *sicut gentes quas delevit Dominus...ita et vos peribitis, si inobedientes fueritis* (1). Sed contumacia eo magis prae ceteris nocet adolescentibus, quippe qui per hoc vitium sibi praecludunt viam ad suscipiendam disciplinam et sapientiam; sicque incidunt in illud: *disciplinam qui abjicit, infelix est* (2).

Articulus II. — *De veracitate*

Q. 1. *Quid sentiendum de veracitate?*

R. Veracitas est virtus, *quae id sibi propositum habet, ut in significandis nostris cogitationibus res enuntiemus cujusmodi sunt, vel cujusmodi esse putamus.* Ex quo patet discrimen veracitatem inter et veritatem: nam veritas tota sumitur ex conformitate judicii cum ipsa re judicata; veracitas autem spectat potissimum conformitatem locutionis cum mente ipsiusmet hominis loquentis; prima tota est subjectiva; altera objectiva. Verax idcirco esse potest etiam qui falsum dicit, si nempe putat se verum enuntiare: sicut et mendax esset, si verum pronuntiaret putans se dicere falsum (3).

In veracitate naturalis honestas inest, uti naturalis turpitudo est in mendacio: *verba sunt instituta*, ait Augustinus, *non per quae se homines invicem fallant, sed per quae in alterius quisque notitiam cogitationes suas proferat: verbis igitur uti ad fallaciam peccatum est* (4). Adde: ad mutuum inter homines societatem veracitas prorsus est necessaria; societas enim consistere nequit, nisi homines sibi invicem credant. Quare Apostolus: *deponentes mendacium loquimini veritatem unusquisque proximo suo* (5) Haec etiam nos similes Deo reddit: nam *principium verborum tuorum veritas* (6).

Q. 2. *Quidnam veracitati opponitur?*

R. Veracitati opponitur mendacium, quod definitur: *locutio* vel *significatio contra mentem* (7). Pertinet ad ejus naturam, ut qui mendacium profert, aliud clausum in pectore teneat, et aliud exterius verbo vel signis exprimat. Sed non requiritur etiam animus fallendi; *mentiri* enim dictum est quasi ex verbo *contra mentem ire*. Diximus *locutio* vel *significatio*, ut indicemus mendacium confici tam ore, nempe verbis, scriptis et nutibus; quam facto, quod *simulationem* appellant. Sic mentitur facto qui, cum mortali odio interius exardescat contra aliquem, cum tamen exterius verbis amicitiae adhuc prosequitur. Ad simulationem, seu ad mendacium facti pertinent *jactantia*, *hypocrisis*, atque *adulatio* etc.

Omnibus nota est mendacii divisio in *jocosum*, quod patratur ob nostram vel aliorum utilitatem; atque in *perniciosum*, quod nempe patratur in injustam alterius damnificationem.

Q. 3. *An omne medacium sit peccatum?*

R. Docuerunt ex Graecis nonnulli, uti Origenes, Cassianus, Theodoretus, esse licitum mendacium ob urgentem necessitatem. Sed hic maxime veniunt Priscillianistae, penes quos celebre erat hoc effatum ad suam occultandam haeresim: *jura, perjura, secretum prodere noli.* Contra quos omnes dicimus, mendacium in omni casu esse peccatum. Probatur: — 1 Scripturis: *verbum mendax justus detestabitur* (8): *omne mendacium ex veritate non est* (9). *mendacium fugies* (10): *perdes omnes qui loquuntur mendacium* (11); atqui omne illud quod justus debet fugere, detestari, et quod non est ex veritate, peccatum est. cum ex natura sua adversetur Deo, qui est summa veritas: — 2 Patribus: clamat d. Ambrosius, *os justi mendacium nescire* (12). Et s. Thomas: *non est licitum mendacium dicere ad hoc, quod aliquis alium a quocumque periculo liberet* (13) — Quare merito Alexander III aperte docuit mendacium quodcumque prohiberi etiam ad vitam alterius salvandam (14); 3 naturali ratione; si enim homo in casu aliquo mentiri licite posset, Deus diceretur mendacium illud approbare; imo in tali casu Deus ipse posset mentiri; atqui haec duo repugnant: veritas enim est essentialis per-

(1) Deut. 1.
(2) Sap. 3 — V. Liguori. *La monaca santa* — Scaramelli. *Direttorio.*
(3) V. Stapf, §§ 369, *et seqq.*
(4) Ench. c. 22.
(5) Ep. 4. (6) Ps. 118.
(7) De mendacio prolato in confessione erit in Tract. *de poenitentia*; de locutionibus vero aequivocis, jam actum est in Tract. *de Virt. religionis*, ubi de juramento.
(8) Eccl. 7. (9) Ep. Joan 1. c. 2.
(10) Ex 23. (11) Ps. 5.
(12) L.2 in c.1. Luc. (13) 2. 2. q. 110. a.3.
(14) Decr. Greg. l. 5. t. 19. *De usur.* c. 4.

fectio naturae divinae. Adde inordinationem manifestam in mendacio quoquumque; istud enim pervertit naturalem institutionem et finem locutionis, quae non in finem alium creaturis intelligentibus concessa est, nisi ut possint sensus suos sibi invicem communicare.

Q. 3. *Quale peccatum est mendacium?*

R. Mendacium, si neque proximum neque Deum graviter laedat, neque grave scandalum pariat, veniale est, uti de mendacio jocoso et officioso tradit d. Augustinus (1): in hoc enim adest tantum inordinatio levis; cum ei non opponatur charitati. Mendacium vero perniciosum, quod graviter laedat proximum aut Deum, vel grave scandalum pariat, erit mortale ob rationem contrariam. Et de hoc intelligitur illud (2): *sermo obscurus in vacuum non ibit; os autem quod mentitur, occidit animam* (3).

Q. 4 *An aliquando licita sit simulatio?*

R. Simulatio formalis, nempe cum quis intendit per factum externum aliud significare, quam quod in animo habet, illicita est; quia est verum mendacium facti (4)— At simulatio materialis, scilicet cum quis aliquid agit, non intendens deceptionem alterius, sed aliquem suum finem, licita est cum causa, semper ac ex circumstantiis alii possint conjicere ad alium finem id agi. Sic Josue licite fugit non intendens significare metum, sed ut hostes longe abducerentur ab urbe *Hai*, et reliqui milites irruerent in urbem. (5). Ita Christus *finxit se longius ire* (6), non intendens ut discipuli hoc crederent, sed volens significare, se revera iturum longius, nisi ab eis invitaretur (7).

Articulus III.—*De gratitudine, benevolentia et amicitia.*

Q. 1. *Quid dicendum de gratitudine?*

R. Gratitudo seu gratia est virtus, *quae tum beneficiorum quibus affecti sumus, memoriam retinet, tum iisdem remunerandi voluntatem habet.* Sine post Deum, parentes, patriam et superiores nostros natura illis peculiariter animo adstrictos esse nos docet, qui nos beneficiis suis exornaverunt: *si ab aliquo benefactore aliqua pecuniaria beneficia percipimus*, ait Angelicus, *illi per haec peculiariter obligamur ex debito honestatis....ideo justitiae adjungitur gratitudo* (8). Hanc virtutem commendabat Paulus inquiens: *grati estote* (9). Duplex gratitudinis praeceptum: 1 ut cum possumus, paria et etiam majora beneficia referamus; 2 ut cum referre non possumus, saltem gratias agere et constanter habere satagamus(10)— Gratitudini opponitur *ingratus animus* et *egoismus*, cujus est vel acceptum beneficium dissimulare, vel non aestimare satis, vel vituperare vel habere pro maleficio. *Hoc tu cave tanquam maximum crimen*, inquit Seneca (11).

Q. 2. *Quid est benevolentia?*

R. Benevolentia, ut nomen indicat, *est illa animi affectio, qua aliis bonum volumus et optamus.* Ad eam nos impellit tam natura, quae homines considerat quasi communis ejusdem civitatis incolas, et ejusdem corporis membra; quam Religio, cujus illud est praeceptum gravissimum: *diliges proximum tuum sicut te ipsum* (12).

Q. 3. *Quid est amicitia, et quotuplex?*

R. Ad 1: Amicitia dici potest *mutuus, manifestus et gratuitus amor inter aliquas personas, quae sibi invicem bene volunt, et se mutuo bonis cumulare desiderant*(13). Quibus patet: — 1 Discrimen esse maximum inter amorem proprie dictum et amicitiam; ille enim esse potest etiam non mutuus, imo etiam non notus personae, quae amatur; et ideo fit ut in amicitia semper sit amor, sed non semper sit in amore, amicitia;—2 ad amicitiam requiri mutuam honestorum bonorum communicationem, sine qua amicitia esse non potest: imo corruptela potius dicenda foret, quam vera amicitia (14);—3 mutuum illum amorem gratuitum esse debere; qui enim privatam utilitatem respiceret, mercenarius esset, non amicus: *non debemus amare*, ait Augustinus, *quomodo audimus gulosum*: amo turdos: *quaeris, quare amat? ut occidat et consumat..... amicitiae*

(1) In Ps. 5. (2) Sap. 1.
(3) Quod porro de mendacio dictum est, ad simulationem quoque jactantiam et similia extendi debet, quippe quae sunt mendacia facti.
(4) S. Thomas 2. 2. q. 111. a 1.
(5) Jos. c. 8. (6) Luc. 24.
(7) V. Liguori, *Op. Mor.* l. 3. 171.
(8) 2. 2. q. 106. (9) 2 Thess. 6.
(10) Scilicet *habemus gratias*, cum habemus voluntatem remunerandi; *agimus* vero *gratias*, cum verbis et aliis significationibus externis, quo animo in benefactorem nostrum affecti sumus, libenter et aperte pandimus.

(11) L. 4. de benef. (12) Matth. 22.
(13) Ex vulgari usu etiam illos *amicos* dicimus, quorum generatim favorem et promptitudinem experimur: item quibuscum familiariter aliquando conversati sumus, et hoc maxime evenit collegialiter viventibus. Hic tamen stricte nomen sumimus: quo sensu Tullius, *multi modii salis simul edendi sunt, ut amicitiae munus expletum sit.* De amicitia egregie Stapf. in sua Theologia passim, ac praesertim §§ 469, et seqq.
(14) V. Liguori, *Sermoni*, *del fuggire i mali compagni* — Sales, *Filotea* c. 17.

est quaedam benevolentia, ut aliquid praestemus eis, quos amamus (1).

R. Ad 2: Cum amicitia oriatur praesertim ex bonorum communicatione, tot erunt adsignandae amicitiae species, quot sunt species bonorum, quae inter amicos communicantur. Idcirco amicitiae divisio erit in veram et falsam, in corporalem et spiritualem, in sensibilem et sensualem, prout bona quae communicantur, vera vel falsa sunt temporalia vel spiritualia, sensibilia vel sensualia. Porro solum amicitiae verae, quae nempe fundatur in communicatione bonorum (quae talia vere sint, non apparenter), convenit *illud amicitiae sanctum ac venerabile nomen* — Quo autem bona perfectiora sunt, eo perfectior erit amicitia: sic si bona, quae inter amicos communicantur, sunt scientiae et artes, laudabilis erit talis amicitia, quia in bono fundatur. Si invicem communicentur virtutes, v. g. fortitudinis et temperantiae, erit sane laudabilior, quia fundatur in meliori. At si communicentur pietas, religio, charitas in Deum et proximum, eximia tunc erit amicitia, et omnium praestantissima; cum Deum habeat pro suo principio et fine, ideoque fundetur in optimo. De hac Salesius: *Quest' amicizia sarà eccellente, perchè viene da Dio; eccellente, perchè tende a Dio; eccellente, perchè il suo legame è Dio; eccellente, perchè durerà eternamente in Dio* (2).

Q. 4. *An liceat amicitias contrahere, et contractas fovere*

R. Cum distinctione: vel agitur de amicitia falsa, aut sensuali, aut sensibili; vel agitur de amicitia vera spirituali, et sancta.

1. *Amicitias sensuales* nec contrahere licet nec fovere; cum fundentur super peccato: et dicente s. Ambrosio, *non potest homo homini esse amicus, qui Deo fuerit inimicus* (3). Amicitiae sensuales reprobantur ab omnibus utpote peccaminosae, inhonestae et Deo ingratae. Vulgo *innammoramenti* appellantur, de quibus audiatur Salerius: *io grido ad alta voce a chiunque è legato dentro le reti dell' innammoramento: tagliate, troncate, rompete: non bisogna fermarsi a scucire queste sciocche amicizie, bisogna schiantarle: non bisogna snodare questi legami, bisogna romperli e tagliarli* (4).

2. *Amicitiae sensibiles*, illae quae fundantur in bonis corporis sensibilibus: v. g. pulchritudine, benevolentia, tractu, voce etc., licet non sint aperte inhonestae, sunt tamen valde imperfectae et periculosae, maxime si contingat inter personas diversi sexus: ideo reprobandae a Moralista, et rejiciendae (5). A sensibilitate ad sensualitatem parva distantia: imo experientia teste, una ad aliam marte suo ducit (*Q*).

3. Amicitias *sanctas, spirituales ad virtutem directas*, non solum laudamus, sed etiam personis, quae in saeculo vivunt et bonum animae diligunt, necessarias pronuntiamus. En verba Salesii: *quanto alle persone, che vivono tra i mondani, e che abbracciano la vera virtù, è lor necessario l'unirsi le une colle altre, mediante una santa e sacra amicizia, perchè col mezzo di questa si animano, si ajutano e si eccitano vicendevolmente al bene.* Nonne inter se junguntur, hac aetate, filii tenebrarum ad malum? cur non idem suadendum filiis lucis ad bonum? (6) Hinc Scriptura: *frater qui adjuvatur a fratre, quasi civitas firma : amico fideli nulla comparatio* (7).

Articulus IV.—*De liberalitate, affabilitate, urbanitate et comitate*

Q. 1. *Quid de liberalitate?*

R. Liberalitas est *virtus, quae nos docet ordinem ad rectae rationis tramites servandum in largiendis pecuniis et rebus omnibus, quae solent pecunia aestimari.* Oritur ex ea charitate, qua totum genus humanum secum una debet conciliari; hujus enim conciliationis ratio nulla aptior, quam quae mutuis liberalitatis officiis continetur. Differt a misericordia, quae tribuit indigentibus, haec omnibus; a magnificentia, quae respicit sumptus egregios, haec mediocres.

Liberalitatis conditiones praecipuae sunt: 1 ut quod datur, honestatis et benevolentiae causa detur: nam qui dat aut majoris lucri reportandi causa aut turpi consilio, a liberalitate longissime abest; 2 ut largitiones ad facultates nostras accommodemus; prodigus enim, non liberalis est, qui adeo largitur, ut ipse redigatur ad egestatem (8); 3 ut quisque caveat quibus dandum, quantum et quo tempore: omnia enim secundum ordinem fieri debent; 4 ut libenter et bilariter elargiamur, nam ut ait Poeta, *cum properat gratia, grata nimis.*

(1) Tr. 8 in Joan.
(2) Filotea c. 19 et 20. — Rossignoli, *L'Elezione dell'amico.* (3) Loc. cit. c. 18, et 22.
(4) Filot. c. 18. et 22.
(5) V. Scaramelli, *Direttorio ascet. tr.* 2. c. 9 — Pinamonti, *Il Direttore c.* XVI.
(6) V. Castelvetere, *p.* 2. *c.* 7 — Frassinetti, *Riflessioni agli Ecclesiastici.*
(7) *Eccli* 6; *et Prov.* 18. In hisce divinis libris plura invenies de amicitia vera.
(8) V. Eccli 12 et 42.

Q. 2. *Quid de affabilitate?*

R. Affabilitas est *virtus, qua quis in convictu et in omni vitae consuetudine facilem se aliis exhibere, et iisdem, ut decet, obsequi studet*. Vir affabilis medius est inter ineptum assentatorem ac hominem nimis austerum. *Affabilitas*, inquit Angelicus, *est quoddam debitum honestatis, ut scilicet homo alteri faciat quod decet eum facere;* et postea: *homo tenetur ex naturali debito honestatis, ut aliis delectabiliter convivat* (1). Hanc virtutem Hieronymus Nepotiano suo enixe commendans sic eam descripsit: *virtus est lenis, blanda, tranquilla et omnium bonorum apta consortio; invitans ad familiaritatem sui, dulcis alloquio, moribus temperata* (2).

Sunt praecipua affabilitatis officia: 1 omnes benigne audire, eosque libenter atque hilari vultu alloqui; 2 interroganti humaniter respondere, etsi importunus aliquando videri possit; 3 obvios salutare et salutationibus respondere, ea honoris et benevolentiae significatione, quam vel locorum consuetudo vel amicitiae ratio vel dignitas vel urbanitas exigit; 4 vocem, verba, gestum et vultum ita componere, ut quidquid incidit in oculos eorum, quibuscum conversamur, praeseferat suavitatem, et sit argumentum charitatis vere christianae, ita ut dicere possimus cum Apostolo: *per omnia omnibus placeo* (3).

Q. 3. *Quoenam affabilitati opponuntur?*

R. Duo opponuntur, assentatio et asperitas. *Assentatio* est propria illorum, qui omnia ad alterius voluntatem sive vera sive falsa, sive bona sive mala, et loquuntur et faciunt et laudant, quod viro ingenuo et christiano indignum est, et parit etiam vilissimam blanditoris existimationem. *Asperitas* est in iis, qui habitum habent perversum nihil unquam dicendi ad cujuscumque voluptatem, improbandi semper aliena facta et dicta, omnia aegre ferendi, semper contendendi, singulis in re quacumque contradicendi. Hoc in quibusdam superbissimis hominibus cernere est, ac saepe adolescentibus, qui omnium sunt derisores, detractores, susurrones, a quorum defectu Timotheum caute removebat Apostolus: *stultas autem et sine disciplina quaestiones devita, sciens quia generant lites* (4). Et ad Colossenses: *sermo vester semper in gratia sale sit conditus* (5).

Q. 4. *Quid de comitate?*

R. Comitas est *virtus, quae servat decorum in jocis*. Ex quo patet discrimen affabilitatem inter et comitatem: prima tenet modum in suavitate sermonis; altera in conversationibus et in ludis. Adversatur comitati *scurrilitas, et rusticitas*: est scurrilitas insulsa quaedam et molesta dicacitas, saepe etiam odiosa, qua ordo et modus omnis in jocis ludisque pervertitur. Rusticitas vero est vitium, quo nec festivitate jocorum nec conversationis jucunditate quis delinitur, ita ut nec facetum quid unquam dicat, nec qui dicunt, ferre possit. Quod sane reprehendendum; nam adversatur homini ad societatem nato (6).

Q. 5. *Quid de urbanitate?*

R. Licet affabilitas et comitas ad urbanitatem quodammodo referantur; in hoc tamen differunt, quod haec latius pateat, atque omnes ferme hominis actiones et mores respiciat, ut boni sint ac decori (7). Toto ergo coelo errant qui urbanitatem collocant in corporis forma, et vestium elegantia; nam est in animo bene constituto, et exculto Religionis praeceptis et exercitatione virtutum, sine quibus hominum mores nunquam neque vere boni, neque vere decori esse poterunt (8)—Colere urbanitatem ad illos specialiter pertinet, qui ad divinum Christiani Sacerdotii ministerium proludunt et rerum sacrarum habent pro-

(1) 2. 2. q. 124. a. 2.

(2) Affabilitas mire in Christo elucebat, in cujus labiis ita diffusa erat gratia, *ut omnes mirarentur in verbis gratiae, quae procedebant de ore ipsius* (Luc. 4); et Apostolus obsecrat Corinthios *per mansuetudinem Christi* (2 Cor. 10). Ubi non attingimus quaestionem, an Jesus fuerit aspectu decorus ut censent Hieronymus, Nicephorus, Bernardus, Laurentius Justiniani, etc.; vel an vultu ingiorius ut docent Origenes, Clemens Alexandrinus, Cyrillus, Tertullianus, Augustinus, etc., vel potius quid medii, nempe neque deformis neque pulcher sed forma ordinaria, ut pluribus maxime ex modernis placet — V. Bibbia di Vence, *Dissert.* Vol. 5; sopra la bellezza di Gesù Cristo.

(3) 1. Cor. 10.

(4) Ep. 2. c. 2. (5) Cap. 5.

(6) S. Thomas, 2. 2. q, 168. a. 4.

(7) V. Jahn, *Archeologia Biblica*, c. XI de moribus conversationis.

(8) Persuasum omnibus praesertim adolescentibus esse debet, animum habere suavibus moribus limatum et expolitum, non tam utile esse, quam necessarium, non iis dumtaxat qui vitam agunt in aula, atque in nobilium virorum frequentia, sed iis etiam singulis, qui nolint in desertissima solitudine aetatem consumere; nam urbanitatis frequens est usus, imo familiaris atque quotidianus.

Ipsa linguae castigatio urbanitatem fovet; vernaculorum vero verborum licentia petulans morum licentiam inducit: hoc maxime videant juvenes collegialiter viventes. V. Mutti, *Sull' importanza di ben conoscere la lingua, in cui si favella, o si scrive.* Mem. Moden. Contin. Vol. XVII) — *Dell' arte della parola*, Milano 1827.

curationem. Isti scilicet vias omnes laire debent, quibus amabilem cuicumque reddant Religionem atque virtutem, simulque populorum existimationem et benevolentiam sibi concilient, ut eos facilius ad pie vivendum alliciant (1).

CAPUT SECUNDUM

DE CETERIS VIRTUTIBUS CARDINALIBUS

Articulus I. — *De prudentia*(2)

Q. 1. *Quid est prudentia, et quotuplex?*

R. Ab Aristotele definitur prudentia: *animi habitus vera cum ratione actiones dirigens in iis, quae sunt homini bona vel mala.* Dicitur: 1 *vera cum ratione*, ut a prudentia excludatur temeritas et praecipitatio;—2 *actiones dirigens*, ut secernatur ab habitibus mere theoreticis; nam potest quis esse doctissimus, et eruditus artibus et disciplinis omnibus, quae in mundo sunt, quin tamen item sit prudens;—3 *in iis quae sunt homini bona vel mala*, ut indicetur prudentiae objectum in ipsa humanae actionis probitate et honestate consistere. Eximia sane ac necessaria virtus! neque enim opera nostra laudari possunt, nisi fiat electio eorum, quae conveniunt ad finem. Haec ex Angelico *adjuvat omnes virtutes et operatur in omnibus* (3). Et ab Augustino vocatur *rerum agendarum et fugiendarum scientia* (4).

Tres prudentiae species: *monastica* sive *privata*, *aeconomica* sive *domestica*, *politica* sive *civilis*. Dirigit prima hominem in actionibus, quae eum directe et solum afficiunt, ut nihil inconsiderate operetur. Altera eundem moderatur in actibus, qui respiciunt domum et familiam. Tertia regit actiones, quae pertinent ad rempublicam(5). Quo magis optandum in adolescentibus studium prudentiae monasticae et oeconomicae, eo magis a politica arcendi sunt; nam juvenilis aetas non bene politicis rebus peragendis accommodata est (6).

Q. 2. *Quaenam sunt prudentiae munera?*

R. Prudentiae munera, quae dicuntur *partes prudentiae potentiales*, tria sunt: nempe bene consultare, bene judicare et bene praecipere; nam actionis humanae probitas, in qua situm est prudentiae objectum, importat accommodatam mediorum ordinationem ad finem consequendum. Haec autem tribus perficitur: 1 recta eorum inquisitione, et super iisdem consultatione; ideoque prudentia comites habet rationem, considerationem, meditationem, diligentiam, ingenium, solertiam et sagacitatem; —2 recto judicio de eorum aptitudine atque natura, ad quod concurrunt aequitas, docilitas, animi candor, memoria praeteritorum, intelligentia praesentium et praevidentia futurorum;—3 praecepto, quo mens vult, ut ea perficiantur, quae judicata sunt: hucque pertinent dexteritas, circumspectio, cautio et industria.

Ex quo patet quam difficilis, sed pretiosa virtus prudentia sit; neque mirum idcirco esse debet, si multi inveniantur vere docti et vere scientiis maxime exculti, pauci autem vere prudentes.

Q. 3. *Quaenam prudentiae dotes, ac vitia?*

R. Ad 1: Dotes, quas prudentia praeseferre debet, ut finem suum consequatur, seu partes prudentiae integrantes, sunt ex Angelico: 1 *memoria*, seu recordatio praeteritorum; praeterita enim nos docent: 2 *intelligentia*, seu diligens rerum agendarum consideratio ac cognitio, ne dicamus malum bonum et bonum malum: 3 *docilitas*, sive animi promptitudo ad aliena capessenda

(1) V. Della Casa, *Galateo* — Gatti, *Doveri di civiltà* — *Il giovane malcreato*, Torino, Marietti *Correspondance d'un ancien Directeur de Séminaire avec un jeune Prêtre sur la politesse, et la manière de se conduire dans le monde*, etc. Lion 1843 — Valde prae ceteris omnibus Ecclesiasticis, praesertim Parochis commendamus Pizzoli, *Degli officii di gentilezza convenienti agli Ecclesiastici ne' loro varii rapporti*, Trento 1843 — Item Barieco, *Ammonimenti a' giovani Cherici*, ovvero *Trattato di educazione per gli Alunni del Santuario specialmente in fatto di urbanità*, Torino, 1847 — Tandem Ceretti, *Il Galateo del seminarista*, Novara tip. Miglio 1850.

(2) Non loquimur de terrena prudentia, quae suum finem constituit in carne vel divitiis; haec *stultitia est apud Deum*: imo *animalis, diabolica* (1 Cor. 3, Jac. 13). Huc revocatur modernus ille muderantismus, qui sub fucato prudentiae nomine, a nonnullis praedicatur, at in ruinam religionis ac societatis — V. Della Margarita, *Avvedimenti politici* cap. 7, et 20.

(3) 1. 2. q. 58.

(4) V. Scaramelli, *Direttorio asc.* Tr. 3. a. 1.

(5) Bossuet, *La politica tratta dalla S. Scrittura* — Scotti. *Teoremi, etc.*

(6) Hinc tradit historia apud Cretenses fuisse legem, ut siquis adhuc juvenis accederet ad regendam Rempublicam nunquam auderet in disceptationem vocare, essentne aequae leges an iniquae? senex vero siquid excogitasset, principibus aut aequalibus quidem referret, juvenum tamen audiente nemine. Quapropter stomachum movent profecto scituli quidam aetate nostra adolescentes, qui, manibus vix a ferula scholastica subductis, de rebus politicis quasi ex cathedra non loqui, sed effutire et blaterare audiuntur sesquipedales sententias efferentes — V. Scotti, *Teoremi di politica cristiana*.

consilia; nemo enim sufficit sibi: 4 *sollertia*, seu animi sagacitas ad media, quae ad finem nostrum spectant, illico dignoscenda, ne accidentia nos animo dejiciant: 5 *ratio*, sive recta ratiocinatio, ut recte quid ex antecedenter cognitis sit agendum, dignoscatur: 6 *praevidentio*, seu futurorum consideratio, ne sine sumptibus inaniter aedificare proponamus: 7 *circumspectio*, seu attentio ad omnes circumstantias; non enim omnia omni tempore conveniunt: 8 *cautio*, ut sciamus omnia praevidendo impedimenta amovere, cum ea saepe contingant.

R. Ad 2: Vitia alia directe et aperte prudentiae contraria sunt; alia quamdam prudentiae speciem praeseferunt, sed ementitam ac fucatam. Illa eam laedunt per defectum, ista per excessum—Vitia primi generis sunt potissimum: 1 *praecipitatio* seu *temeritas*, cum quis non ex rectae rationis praescripto, sed ex affectus sui impetu deliberat et opus aggreditur: 2 *inconstantia*, cum quis leves ob causas a recta sententia recedit, ut aliam arripiat: 3 *inconsideratio*, cum quis sine debita attentione de mediis ad finem accommodatis judicium suum emittit: 4 *negligentia*, cum quis debitam in rebus deliberandis et peragendis sollicitudinem non adhibet. Quae omnia hoc versu includuntur:

Praeceps, inconstans, inconsideratus, inersque.

Vitia secundi generis sunt: 1 *prudentia carnis*, qua quis finem ultimum collocat in rebus creatis: 2 *calliditas*, quae in illis cernitur, quorum celere est et aptum ingenium in excogitandis mediis ad finem consequendum idoneis, sed ab honestate et recto rationis praescripto alienis et abhorrentibus: 3 *dolus et fraus*, quae calliditatis pravitatem ad effectum perducit: 4 *nimia sollicitudo* praecipue de rebus futuris, quae sine ulla utilitatis specie animum angit. Haec autem hoc alio versiculo continentur:

Fraus, et calliditas, carnis prudentia, cura.

Quae porro omnia vel ex eo mala esse constat, quia adversantur prudentiae, quae omnes humanas actiones ad rectum tramitem moderatur.

Articulus II.—*De fortitudine et temperantia*

Q. 1. *Quid est fortitudo?*

R. Fortitudo recte potest definiri: *virtus perficiens hominem, ut in ordine rationis humanae et legis divinae consistat, ea repellendo quae ordinem eundem pervertere valeant.* Cum enim pleraque in humana vita occurrant, quae hominem solent deterrere a recto tum rationis tum legis tramite tenendo, aut ne diu in ipso permaneat, si eum jam sit assecutus; aliquo certe praesidio nobis est opus, quo adversus impetus hujuscemodi firmemur. Hoc porro praestat fortitudo.

Q. 2. *Quotuplex est fortitudinis munus?*

Est duplex fortitudinis munus. Unum in malis et laboribus perferendis situm, quod sic explicat Angelicus: *oportet quod fortitudo animi dicatur, quae firmiter retinet voluntatem hominis in bono rationis contra maxima mala.* Huc respiciebat illud Christi: *nolite timere eos qui occidunt corpus, animam autem non possunt occidere; sed potius timete eum, qui potest et animam et corpus perdere in gehennam* (1). Alterum munus consistit in ipsis periculis abeundis: sic fortis in nomine Dei sui David Gigantem aggressus est. Ex Angelico huic fortitudini consociatur quaedam irae species, non quasi domina, sed quasi ancilla: *iram moderatam assumit fortis ad suum actum, non autem iram immoderatam* (2).

Q. 3. *Quarnam fortitudinis filiae?*

R. A virtute fortitudinis aliae oriuntur in homine Christiano virtutes morales praeclarissimae, tanquam ejusdem filiae seu *partes integrantes*, ut vocant Philosophi. Quod sic explicatur: cum fortitudo maximopere tendat ad superandas difficultates, quae in bene agendo nobis adversantur, varias pro earum varietate quasi sui ipsius species in se continet, quas ejus filias nuncupamus—Videlicet oriturne difficultas in agendo ab ipsa operis natura et magnitudine? eidem opponitur *magnanimitas*, illa nempe virtus, quae ad quaelibet magna et heroica inclinat. Oriturne ab ingenti pecuniarum quantitate, quae ab operis perfectionem, v. g. ad templi constructionem requiritur? eidem opponitur *munificentia*, illa virtus quae ad magna opera externa externis ac magnis sumptibus perficienda inclinat. Oritur a timore et anxietate interna circa operis eventum? eidem opponitur *pax cordis et securitas animi*, illa virtus quae nos ducit ad maxima quaeque operanda gaudentes, gloriantes, in nullo deficientes. Oritur a multitudine et qualitate malorum, quae in operis executione sunt perferenda? eidem opponitur *patientia*, illa virtus quae facit, ut omnia adversa aequo ac forti ani-

(1) Matt. 10.

(2) 2. 2. q. 123. a 10.

mo toleremus (1). Oritur a temporis diuturnitate? opponitur *longanimitas*, virtus illa, quae nos firmat in expectatione: ab operis ipsius continuatione? opponitur *perseverantia*, virtus illa, quae nos ad persistendum in molesto ac arduo opere inclinat: a cordis humani instabilitate? opponitur *constantia*, quae virtus est roborans ac firmans volubilitatem nostram. Sic de ceteris (2).

Sed (quaeres) *quot sunt fortitudinis gradus*? Quinque:— 1 animum vincere, iracundiam cohibere, et voluptates contemnere. Quae sic describit s. Ambrosius: *jure ea fortitudo vocatur, quando unusquisquisque se ipsum vincit, iram continet, nullis illecebris emollitur atque inflectitur, non adversis perturbatur, non extollitur secundis, et quasi vento quodam variarum rerum circumfertur mutatione* (3). — 2 Vitam propriam periculo exponere ob bonum spirituale et corporale proximi juxta illud: *majorem charitatem nemo habet, ut animam suam ponat quis pro amicis suis* (4); — Martyrium appetere corde magno, et animo volenti, exemplo s. Ignatii Martyris, qui cum ad bestias esset damnatus: *utinam* (ad Romanos scribebat) *fruar bestiis, quae mihi sunt paratae!... si venire noluerint, ego vim faciam, ego me ingeram, ut devorer*;— mala gravissima, et ipsam etiam mortem si repente et ex improviso contingat, fortiter et patienter tolerare; — 5 (et hic est gradus heroicus) mala illa, et mortem pati etiam cum sincero animi gaudio, exemplo Apostolorum, de quibus scriptum est: *ibant gaudentes a conspectu Concilii, quoniam digni habiti sunt pro nomine Jesu contumeliam pati* (5).

Fortitudini adversantur: 1 *timiditas*, quae est fuga malorum, quibus pro loco ac tempore quis se objicere debet; 2 *intimiditas*, quae est defectus timoris justi; 3 *audacia*, quae est inconsiderata periculorum susceptio — Quoad primam peccat qui eos unice timet, qui occidunt corpus: quoad secundam qui eum non timet, qui animam mittere potest in gehennam: quoad tertiam vero peccat qui temere periculum quaerit.

Q. 4. *Quid est temperantia, et quae ejus partes?*

R. Ad 1: Temperantia stricte sumpta definitur: *virtus moralis, quae secundum rectam rationem et legem divinam moderatur appetitum, et usum earum rerum, quae sensuum delectationes pariunt, uti gustus, odoratus et tactus*. Hoc sensu est specialis virtus, quia habet specialem materiam, nempe quatenus refraenat appetitum ab iis quae maxime alliciunt. Si autem temperantia sumatur pro quacumque temperie, tunc ipsa erit virtus generalis (6).

R. 2: Partes integrales temperantiae, sunt (7): 1 verecundia, seu timor turpitudinis, qui custos est modestiae; 2 honestas, seu amor decoris — Partes subjectivae sunt: 1 abstinentia, quae consistit in cibo moderando; 2 sobrietas, quae sita est in moderando potu (8); 3 castitas, quae ipsam delectationem veneream temperat; 4 pudicitia quae ab omni aspectu et tactu inhonesto abhorrere nos docet:, sive potius versatur circa exteriora signa ad venerem incitantia, quae cohibet (9) — Tandem partes potentiales sunt: 1 *clementia*, illa nempe virtus, quae ex animi lenitate poenas moderatur, prout tamen justitia patitur; 2 *mansuetudo*, quae quidem iram moderatur secundum rectam rationem; 3 *continentia*, virtus illa generalis; qua resistimus quibuscumque pravis motibus in quacumque vitiosa materia. Item est *modestia*, *humilitas*, *studiositas*, *eutrapelia*, *ornatus*, atque *simplicitas*. Quae virtutes haud sunt contemnendae, licet parvae videantur; ipsae enim

(1) « Praesertim nos Sacerdotes, monet Stapf § 267, patientia insigni armatos esse oportet, tum ut etiam ex hac parte simus exemplum gregis, tum ut in exequendo munere non tumultuarie, sed prudenter et in spiritu lenitatis agamus: qui patiens est multa gubernatur prudentia; *qui impatiens est exaltat stultitiam suam* (Prov. 14) ».

(2) V. Scaramelli l. c. — Rodriguez, *Esercizio di perf.* — Liguori, *Opuscolo: Uniformità alla volontà di Dio, etc.*

(3) De Offic. l. 1. c 36.

(4) Joan. 15. (5) Act. 5.

(6) V. s. Thomas, 2. 2. q. 141. a. 2.

(7) Partes cujuslibet cardinalis virtutis sunt triplicis generis. Aliae *integrales*: sunt quaedam conditiones requisitae ad actum ipsum virtutis bene et integre exercendum. Aliae *subjectivae*; sunt species diversae virtutis, quae variae sunt pro varietate objecti, quod respicit virtus illa. Aliae *potentiales*; sunt virtutes secundariae, quae modum, quem principalis virtus observat circa principalem aliquam materiam, eundem observat in quibusdam aliis minus principalibus et minus difficilibus.

(8) V. Lessius, *De valetudine tuenda* — Castelvetere, *Direttorio* p. IV. c. 23 — Temperantiae laudes passim apud Physicos celebrantur; vid. *Essai sur la Théologie Morale considerée dans ses rapports avec la physiologie et la médicine* par Debreyne; Laur. Martini, *Elementa medicinae forensis, etc.* — Sella, *Lezioni popolari di igiene rurale e privata*, Biella 1842, etc. etc. Hic innuenda celebris *Societas temperantiae* quae an. 1838 opera Patris Mathew instituta est in Hibernia. Miri sunt illius effectus ad homines in temperantia continendos — V. Bergier, *Dizionario*; *Ed. Med. ad Append.* Vocab. Temperanza — It. Passim. *L'amico Cattolico* etc.

(9) V. Pinamonti, *Il direttore*.

nos comitantur ubique, atque per eas ad majora devenimus, siquidem in omni re a minimo incipiendum est (1).

§ I. — *De Modestia et Humilitate*

Q. 1. *Quid est modestia?*

R. Modestia est *virtus, quae exteriores hominis actiones et corporis ornatum ita moderatur, ut nullius offendat aspectum.* Verum modestiae fundamentum in humilitate situm est, sive in illo animi sensu, quem sic expressit Apostolus: *quid habes, quod non accepisti? si autem accepisti, quid gloriaris quasi non acceperis?* (2) Hinc a quibusdam definitur etiam: *humilitas ad praxim reducta, seu humilitas practica:* sed vera humilitas; si quis enim actus suos exterius ad verecundiam componeret absque vero interiori virtutis motivo, jure merito diceretur in eo non modestia adesse, sed vana, mendax et superba modestiae ostentatio, id est *hypocrisis.* Quapropter legitur in Scripturis: *finis modestiae timor Domini* (3).

Habet modestia insigne quoddam ac mirificum decus praesertim in adolescentibus, quibus et praeclaram penes Superiores existimationem et stabilem penes condiscipulos auctoritatem, et incredibilem amorem in omni hominum coetu conciliat. Ratio est quia in bene composito corporis et motuum externorum habitu cernitur ordinate compositus animus. Quare Apostolus hanc virtutem alte commendans inquiebat: *modestia vestra nota sit omnibus hominibus* (4).

Q. 2. *Quibus in rebus modestia collocanda sit?*

R. In quatuor praesertim in oculis, in verbis, in risu et in incessu: — 1 in oculis juxta illud d. Gregorii: *deprimendi sunt oculi quasi raptores ad culpam* (5) — 2 in verbis, quod sic exponit Ambrosius: *ne modum praetergrediaris loquendi; ne quid indecorum sermo resonet tuus; speculum enim mentis plerumque in verbis refulget: ipsum vocis sonum librat modestia, ne cujusquam offendat aurem vox fortior* (6); — 3 in risu, quod monet s. Basilius inquiens: *illud etiam non mediocriter cavendum est ab iis qui colendae pietati student; ne in risum praeter modum effusi sint* (7); — 4 in incessu, quod sic idem Basilius explicat: *incessus esto nec segnis, ne animum dissolutum declaret, nec rursus vehemens, insolenter que incitatus, ne consternatos impetus animi significet.*

Haec autem Ecclesiasticis est maxime necessaria, quos Apostolus vult *ornatos et modestos* (8). Nil ergo mirum, si d. Ambrosius duos repulit Clericos, qui externum praeseferebant petulans, inconditum, atque inordinatum nimis; judicium probavit eventus (9).

Q. 3. *Quid de humilitate dicendum est?*

R. Humilitas est *virtus firmans voluntatem, ne inordinate extollatur*, seu ne succumbat amori inordinato propriae excellentiae. Haec ab amore veritatis procedit; qui enim ad se animum convertit, illico intelligit se merum nihilum, et omnia a Deo gratis accepisse — Tres sunt humilitatis gradus: 1 est subdere se majori et non se praeferre aequali, qui est sufficiens; 2 se subdere aequali et non se praeferre inferiori, qui est abundans; 3 subesse minori, in quo est perfectio (10). Ubi notandum: absque praejudicio humilitatis possumus dona, quae accepimus, praeferre donis, quae aliis collata apparent, si id manifestum est; cum dicente Sancto Augustino, *in parte veritatis, non in parte falsitatis magis humilitas collocetur* (11).

Potest quis nihilominus absque falsitate, non judicio absoluto, sed quasi suspensivo, ut dicit Estius, pronuntiare se omnibus viliorem; vel secundum defectus occultos quos in se recognoscit, et dona Dei quae in aliis latent, aut quae eis conferenda sunt, vel etiam quatenus si aliis datae fuissent gratiae quae datae sunt nobis, melius Deo respondissent; vel etiam hoc sensu, quod omnia peccata quae ab aliis admissa videmus, debeamus reputare nobis a Deo remitti, qui custodivit nos, ne ea committeremus; *nullum enim est peccatum quod facit homo, quod non possit facere et alter homo, si desit rector a quo factus est homo*, ait idem Augustinus (12). Praeterea cum humilitas consistat in affectu voluntatis, potius quam in judicio mentis, unusquisque potest

(1) V. Tassoni, *La Religione dimostrata* T. 3. p. 1, c. 5 — Roberti, *Trattatello sulle virtù piccole* — Pertusati. *Trattatello sopra le piccole sofferenze.* Milano 1838.

(2) 1 Cor. 4.

(3) Prov. 22.

(4) Phil. 4.

(5) In L. Moral.

(6) De Officiis, l. 4, c. 48.

(7) De reg.

(8) 1. Tim. 3.

(9) L. 1. De Offic. c. 18. — V. Corrispondance d'un ancien directeur de séminaire avec un jeune prêtre, etc. *Lyon* 1843 — Sevoy, *Doveri, ecc. Istr. Modestia.*

(10) Pinamonti, *Il Direttore*, c. 20. — Sales, *La Filotea*, n. 3 — Stapf §§ 258, et seqq.

(11) De nat et grat. c. 34.

(12) Hom. 10 inter 50, cap. 9.

se subjicere non solum Deo, sed omni humanae creaturae propter Deum, nempe ex dispositione cordis.

§ II. — *De Studiositate, Eutrapelia, Ornatu, et Simplicitate.*

Q. 1. *Quid de studiositate?*

R. Studiositas est ***virtus quae affectum seu studium discendi, et cognoscendi ad rectos rationis tramites moderatur ac temperat***; omnia enim secundum rectitudinem fieri debent. Duo sunt praecipua munera; — 1 est cupiditatem sciendi, quae saepe in generosis adolescentibus vehementior esse solet, intra limites coercere, ne se aut immoderatius efferat, aut in vana et noxia effundat; — 2 est torporem ingenii excutere et animum ad necessaria vel utilia perdiscenda inflammare. Primo huic muneri ad versatur nimia nec satis recta sciendi cupiditas, seu *inanis curiositas*: alteri adversatur inertia laboris et pigritia, quae a rerum pulcherrimarum studio mentem avocat, ac ingenium turpi otio non tantum languescere, sed etiam hebescere ferme cogit, et dicitur *negligentia*.

Quid (quaeres) *de nimia sciendi cupiditate, et negligentia?*

R. Ad 1: Ad nimiam sciendi cupiditatem quod attinet, ea vitiosa evadere potest: — 1 ex quacumque animi pravitate eidem adjuncta, veluti ex pravo fine. Hoc iis contingit, qui e studio nihil aliud, quam propriae superbiae pabulum quaerunt; — 2 cum quis ita liberalis cujuscumque artis vel scientiae vel lectionis peculiaris suavitate deliniri se patitur, ut ab iis studiis removeatur, quae ejusdem statui, conditioni et officio sola conveniunt: uti v. g. esset adolescens ille, qui, scholae suae libris posthabitis, totum se poneret in legendis comoediis et fabulosis scriptorum quorundam narrationibus scientiae maxime exitiosis; 3 cum quis ad eas res studium adhibet, quae proprii ingenii vires superant, ex quo contingit, ut facile in perniciosos errores labatur, monente Ecclesiastico: *altiora te ne quaesieris* (1).

R. Ad 2: Quod attinet ad socordiam et negligentiam, quae discendi laborem refugit; adolescentes sciant: — 1 gravi se culpa inquinare, si a parentibus ad studia missi aetatem studiis aptissimam in ludis nugisque, vel quod pejus esset, in morum depravatione terant; — 2 sine vitio esse non posse ipsam temporis jacturam; cum tempus, dicente Seneca, sit thesaurus, *cujus unius avaritia honesta est;* — 3 futurum profecto sese, ut esse aliquando poeniteat sed irreparabiliter (2).

Q. 2. *Quid de eutrapelia?*

R. Eutrapelia est virtus omnium jucundissima, quippe *quae tota in amaenitate versatur, temperans videlicet jocos et ludos secundum rectam rationem* (3): animum enim cum aliqua jucunditate, et liberali joci festivitate relaxare debemus aliquando, ut ad majora vitae officia promptior fiat atque paratior (4)— Sed cum facile omnino sit in jocis et festivitatibus rectae rationis violare praecepta, requiritur idcirco virtus aliqua, quae modum iis valeat accommodare (5).

Q. 3. *Quid de ornatu, atque simplicitate?*

R. Ornatus atque simplicitas est ***virtus quae externum corporis cultum ad decoris et honestatis regulas moderatur ac regit.*** Videmus nempe saepe illud in humanae vitae consuetudine vitium, quo aliqui vestitu obsoletiore, corpore inculto et horrido, aspectu foedo, barbarae potius et belluinae naturae formam praeseferunt, quam mores civili societati idoneos. Alii ex adverso ita nitidi et compti conspiciuntur, ut dignitatis naturae obliti turpem animi mollitiem luxu foemineo diffluentem insani amasiunculi exprompant. Ornatus porro et simplicitas vitia haec extinguit, et medium inter utrumque sapienter docet.

Quia tamen hac in re facilius per excessum, quam per defectum in adolescentibus praesertim peccatur, tria idcirco iisdem ornatus et simplicitatis praecepta tradit s. Thomas: — 1 ne cultum nitidiorem affectent, quam ferat status et dignitatis conditio; — 2 ne exquisitas et effoeminatas in cultu delicias sectentur; — 3 ne temporis nimium ac diligentiae in id conferant quod ad cor-

(1) Cap. 3. Et praesertim illa curiositatis species carpenda venit, qua quis facta aliena malesane observat, et quidquid acciderit, temere interpretatur: *tu quis es qui judicas alienum servum?* Rom. 14 — V. Stapf, §§ 326 et 334.

(2) Mirum in modum ad inflammandos adolescentium animos in scientiarum studia loquitur s. Pagina (Eccl. 6): *fili, a juventute tua excipe doctrinam, et usque ad canos invenies sapientiam: quasi is qui arat et seminat, accede ad eam, et sustine bonos fructus illius.* Quam sententiam expendens d. Hieronymus sic Nepotianum suum hortabatur: *senectus eorum, qui adolescentiam suam honestis artibus instruxerunt, et in lege Domini meditati sunt, aetate fit doctior, usu tritior, processu temporis sapientior et veterum studiorum dulcissimos fructus metit.*

(3) Sic dicta est a graeco *eu* bene, et *trepô* se vertere, ex facili nempe quadam et eleganti sermonis copia et flexibilitate.

(4) V. Stapf, §§ 313 et seqq.

(5) Regulae servandae vid. ubi *de ludo.*

poris ornatum cultumque pertinet: *vorrei che le persone divote fossero le più pulite e le meno ambiziose*, ait Salesius (1).

COROLLARIUM — *De Virginitate*

Q. 1. *Quotuplex distinguitur castitas*(2)?

R. Castitas triplex est: *conjugalis*, *vidualis, virginalis*—Prima abstinet a voluptatibus carnis illicitis, et utitur moderate licitis in matrimonio. Haec est de praecepto a conjugibus servanda: *omnis autem fornicator aut immundus... non habet haereditatem in regno Christi et Dei*, ait Apostolus(3) —Secunda post solutum matrimonium abstinet in posterum ab omnibus venereis, et haec est de consilio ex eodem Apostolo (4); nam adhuc liberum est novum inire matrimonium — Tertia ab omnibus tam licitis quam illicitis venereis delectationibus perpetuo abstinet, carnisque integritatem semper servat. Qui peccarunt mente contra castitatem, virginitatem per poenitentiam recuperant, non tamen qui carnis integritatem voluntarie amiserunt(5), quae defacto non amplius recuperatur, etiam remisso peccato, quoad laureolam virginibus in coelo praeparatam (6).

Q. 2. *Quomodo definitur virginitas*?

R. Virginitas recte definitur: *firma voluntas perpetuo abstinendi ab omnibus venereis voluptatibus.* Dicitur *firma voluntas*, ut indicemus nos hic non definire virginitatem materialem, quae consistit in quadam carnis integritate; sed moralem, quae in animo sita est et in ejus proposito. Ex quo patet differentia virginitatis a castitate; nam ista esse potest etiam in conjugatis et poenitentibus, non autem illa. Et ideo propositum servandae integritatis usque ad tempus nuptiarum non est virtus virginitatis, sed castitatis.

Q. 3. *An virginitas sit res bona in se*, *et licita*?

R. Virginitatem esse rem valde bonam in se, licitam et laudabilem tenent omnes Catholici adversus Lutherum. Et merito: nam nihil sub consilio cadere potest in Scripturis, quod non sit in se bonum licitum et laudabile; atqui virginitas in Scripturis sub consilio cadit: *de virginibus praeceptum Domini non habeo* inquit Apostolus (7); *consilium autem do*, *tanquam misericordiam consecutus a Domino*, *ut sim fidelis.* Et postea: *solutus es ab uxore, noli quaerere uxorem.* Iterum: *dico non nuptis et viduis: bonum est illis si sic permaneant* — Id ipsum probatur exemplo Christi, B. M. Virginis multorumque Sanctorum, qui virginitatem secuti sunt. Vel ipsas barbaras gentes consentientes habemus; virginitas enim semper in honore habita fuit apud Indos, Peruvianos, Mexicanos etc. (8). Adde: nonne bonum est, licitum et laudabile, ut propter bonum animae rejiciantur delectationes corporis? hoc intendit virginitas (9).

Hinc Nazianzenus carmine 2 sic eam extollit:

Salve, Virginitas, divina tradita dono,
Mater inoffensae vitae, bona maxima fundens,
Christi pars, et spiritibus sociata supernis!

Q. 4. *An melior sit virginitas, quam matrimonium?*

R. Elvidius ac Jovinianus, contra quos scripsit s. Hieronymus, docebant statum virginitatis nullimode dici posse meliorem statu matrimonii; protestantes moderni huic doctrinae subscripserunt. At facillime refutantur vix consulendo Paulum, qui controversiam expresse sic definivit: *qui matrimonio jungit virginem suam, bene facit, et qui non jungit, melius facit... beatior erit, si sic permanserit secundum meum consilium: puto autem quod et ego Spiritum Dei habeam* (10). Hic Tridentinum: *si quis dixerit statum conjugalem anteponendum esse statui virginitatis vel caelibatus, et non esse melius ac beatius manere in virginitate aut caelibatu, quam jungi matrimonio, anathema sit* (11). Ratio suffragatur: matrimonium ex se convenit homini secundum partem inferiorem, qua similis est brutis; virginitas autem convenit ei secundum partem superiorem, qua similis est Angelis. Illud, ut ita dicam, in terris conversatur, et de terra pascitur; iste in coelis habet sedem, et tota quae sursum sunt, sapit. Unde d.

(1) P. 3. c. 25 *Filotea* — V. Castelvetere, p. 4. p. 11.

(2) Plura de *castitate* Stapf, §§ 299, et seqq.

(3) Eph. 5.

(4) 2. Cor. 7. — V. Sales, loc. cit. c. 39, et 40.

(5) Atque hinc sequitur, quod quae virgo manet, citra miraculum possit esse et mater; si nimirum omnino invita construpata concipiat et pariat. Aliter esset, si virginitas sumatur non pro specia-li virtute morali, ut hic; sed simpliciter pro integritate carnis, seu membrorum generationi inservientium. *Tournely.*

(6) 2. 2. q. 152.

(7) 1 Cor. 7.

(8) V. Scotti, *Teoremi*, par. 2. t. 8. § 4, etc. — *Amico Cattolico*, Vol. xi. pag. 41.

(9) V. J. Chrysostom, *De virginit.* — D. Ambrosius, *Lib. 3 de virgini*.

(10) 1 Cor. 7.

(11) Sess. 24. c. 10.

Bernardus *nuptiae terram replent, virginitas paradisum* (1).

Haec tamen accipienda *de ipso statu virginitatis pro Deo electo*: 1 *de ipso statu virginitatis*, quo sensu statui matrimonii praestat: nam licet matrimonium in actu gratiam producat, si tamen consideretur in suo statu permanente, certe virginitate est inferius ex dictis: 2 *pro Deo electo*; certum est enim statum hunc non praecellere, si eligatur malo fine; quia tunc non esset bonum virtutis.

(1) V. Liguori, *Selva di materie predicabili. Discorso alle zitelle* — La forza di un libretto, *Genova* — Del Celibato: *Dei diversi stati che le donzelle possono abbracciare, e principalmente del celibato, dei motivi di appigliarvisi e del modo di viervi santamente anche in mezzo alla società* — It. Tract. *De Ordine*, de caelibatu.

Adnotationes

(*A*) *Pag.* 251.

Pro rebus, quae vel in regnum invehuntur vel extra adsportantur, quaedam notandae sunt exceptiones. Sunt enim *aliae* merces quae absolute invehi et vendi prohibentur, ut tabacum exterum, *aliae*, quae licet nostrae sint ab iis tantum vendi possunt, qui ad hoc gaudent privilegio, ut sal; *aliae* tandem venduntur, sed soluto tributo; sic venditur a caupone vinum. — Hic et conventiones cum exteris Nationibus videndae sunt.

(*B*) *Pag.* 263.

Quoad eos qui res furtivas emunt, haec habet ius poenale Neap. art. 458: «coloro che scientemente avranno ricettato in tutto o in parte cose involate, distornate o ottenute per mezzo di un reato, saranno puniti con la reclusione, se il reato porti alla pena de'ferri, o ad una parte maggiore; ma se il detto reato porta alla reclusione o a pena minore, questa pena sarà applicata a'ricettatori diminuita di un grado; salve però le pene più gravi ne'casi di complicità» Quoad rem deperditam, haec habet idem ius art. 463: cadono egualmente in contravvenzione di polizia .... 6° coloro che ritrovino cose che sanno non appartener loro, e non ne facciano denunzia fra tre giorni alla autorità locale. Per costoro la pena è un'ammenda non minore del valore della cosa rinvenuta, nè maggiore del doppio.

(*C*) *Pag.* 273.

Si agatur de debitis ex contractu oneroso, et res resolvatur ex Theologorum principiis, utrum debitis gravatus possit religionem ingredi, tres habemus sententias — Prima absolute negant cum Valentia, Alasia et aliis, debitorem Religionem ingredi posse; quia est contra naturale praeceptum justitiae lucrum spirituale quaerere cum damno creditoris, ac consilium curare, et sic praeceptum negligere — Secunda absolute affirmat, licet solutio fuerit juramento promissa, uti ait s. Antoninus. Hinc ipse Angelicus docet, qui habet: *persona liberi hominis superat omnem aestimationem pecuniae; unde licite potest, exhibitis rebus suis, Religionem intrare; nec tenetur in saeculo remanere, ut procuret unde debitum reddat* (2. 2. q. 189. a. 6.) — Tertia sententia probabilior cum Patuzzi, Sanchez, Salmanticensibus, Navarro, Azorio, etc. affirmat posse debitorem ingredi, casu quo aliunde diu debeat in saeculo manere; nam tunc solutio haberetur uti moraliter impossibilis. Neque quis etiam in contractu oneroso censetur se cum onere tam exorbitanti velle obligare, ut debeat negligere statum suum; habentur enim circumstantiae nimium immutatae. Si vero possit brevi debita solvere, puta intra biennium vel triennium, tunc vel brevi illo temporis spatio nullum eidem imminet probabile periculum incidendi in peccata mortalia aut suam amittendi vocationem, vel imminet aliquod periculum hujuscemodi. Si 1, debet per id tempus in saeculo manere et debitis satisfacere; cum in hoc casu talis solutio non solum sit ei moraliter possibilis, sed etiam facilis. Si 2, potest etiam *cito* petere Religionem ad animae detrimentum et aeternae salutis jacturam evitandam, quippe quae cuilibet rei semper est praeferenda; neque creditor potest esse in hoc casu rationabiliter invitus. Haec quoad jus naturale.

Hac tamen de re ad omnes abusus praecavendos, sciendum est, Sixtum V Bulla

Cum de omnibus 1587 declarasse ad Religionem non esse idoneos debitores illos, qui bona sua dilapidaverint, vel qui deponere debeant rationes, antequam debita solverint aut rationes, ipsas reddiderint. Clemens vero VIII Const. *Suprema* 1600 sustulit quidem inhabilitatem illam, sed reliquit prohibitionem. Haec tamen sunt intelligenda: — 1 de iis qui in saeculo manentes possunt creditoribus satisfacere; secus inutiliter morarentur — 2 de iis qui *magnis* debitis sunt gravati ex *propria culpa*; quia Bulla loquitur *de ingenti aere gravatis, qui dilapidaverint bona sua* — 3 ad Moniales non est Bulla extendenda, neque ad gravatos debitis incertis; siquidem *in odiosis stricta* interpretatio semper est adhibenda, ac testantur alio Decreto ita declarasse Sixtum V — 4 denique praeceptum intelligendum est de reddendis rationibus valde litigiosis, intricatis, fraudulentis et causam litibus praestituris; nam de his tantum Pontifex loquitur. *V.* Liguori *Opus, Mor. l.* 4. *n.* 71.

(*D*) *Pag.* 273.

Quoad poenam mortis haec scite Diarum, *L'armonia N.* 51, 1853: « Parlando generalmente, a noi è sospetta la filantropia di coloro che studiano e propongono riforme su questa materia. L'esperienza ci insegna che quanti cercarono di attenuare simili castighi, furono quelli che più largamente ne usarono e con maggiore crudeltà. Pigliamone ad esempio la ghigliottina. Fu un pensiero di filantropia quello che ne suggerì l'invenzione; e lo stesso pensiero la fe' sostituire agli altri metodi di uccisione. Eppure quanti innocenti perirono a quel modo! « va bene *dicea Fouquier*, le teste « cadono come pietre: più testezza la deca- « de futura; *ce ne vogliono almeno* 450. *Bil-* « *laud esclamava*: il tribunale rivoluziona- « rio crede un gran che quando fa cadere « settanta ed ottanta teste: un numero sem- « pre eguale non fa spavento: bisogna rad- « doppiare. *E Vadier*: Bisogna mettere un « muro di teste tra il popolo e noi. *Le for-* « *nate della ghigliottina* furono si abbon- « danti, che dovette farsi una gora per dare « scolo al sangue! » — Noi crediamo che qualche anno prima del terrore Vadier, Billaud, Fouquier avrebbero tutti perorato e votato per l'abolizione della pena di morte. Eppure venuti al potere, ne usarono così largamente che Collet ebbe ad esternare il timore che non si *demoralizzasse il supplizio*.

Esaminiamo i tempi nostri. Tutti i governi usciti dalle barricate incominciano dall'abolire la pena di morte. Si direbbe che distruggono ciò che temono di vantaggio. Filippo De Boni in un libricciattolo intitolato *Pio IX* ne menò gran vanto. « I repub- « blicani, *egli scrisse*, han perdonato sem- « pre: non sentono sull'anima loro una stil- « la di sangue: il giorno della possanza e « della vendetta abolirono perfino la pena « di morte. » Ebbene dove andò a finire quest'abolizione? Non si uccise più uno col capestro, e se ne ammazzarono cento di stilletto. Non s'impiccò più dopo un processo, in seguito ad una condanna, ma si sgozzò per privata vendetta e per capriccio. Non fu più la giustizia che uccise, ma la mano del sicario e dell'assassino.

Riguardo alla pena di morte in sè, noi crediamo una vera utopia sognarne l'abolizione. A parte pochissime e recenti eccezioni, tutti i giurisperiti, le leggi e i costumi di tutte le genti e di tutti i secoli l'hanno dimostrata una dolorosa necessità. Chi fe' nascere questo diritto della natura medesima delle società come Puffendorf; chi lo dedusse con Locke e Filangieri dal diritto individuale trasmesso nel sommo imperante; chi col Romagnosi lo immedesimò col diritto di pubblica difesa. Ma variando nella genesi, tutti convennero nell'ammettere il diritto, e la necessità di usarlo a suo tempo » — *V. Civ. Catt. Vol.* X. mitezze dei tribunali ecc. — *Serie di biografie contemporanee, Vol.* 2, V. Mazzini, *Torino* 1853.

(*E*) *Pag.* 281.

Genuina historia parum instructi graviter hic calumniantur religiosa bella, quae saeculis XI. et XII contra Turcas indicta sunt, vulgo *Crociate*; at propositum sanctum erat: ea enim instituta fuerunt tum ad recuperandam Terram Sanctam ab impiis Turcarum manibus, tum ad liberandos fideles ab immani eorum tyrannide, tum ad illorum compescendam audaciam, quippe qui totam minabantur Europam.

Utique hominum malitia in pluribus fraudata fuerunt, sed abusus alicujus rei non probat rem in se ipsa vitiosam: RR. autem Pontifices continuo reclamabant contra perversas hominum voluntates. Ceterum qui indolem illorum temporum bene perspectam habet, memorata bella non parum utilitatis ipsi mundo attulisse, ultro fatebitur: « si « concede che vi siano periti due milioni « d' uomini, ma questi opprimevano venti « milioni di schiavi: passarono in Asia som-

« me immense, ma vi s' imparò il segreto « di farne entrare in Europa di più considerevoli mediante il commercio; il Clero, « i monaci s'arricchirono, ma racquistando « i fondi che loro erano stati tolti, e che « sarebbero rimasti incolti; la nobiltà decadde ma perdette l'abitudine dell' insubordinazione e delle angherie. Se la potenza dei Papi si fe' grande per alcun « tempo, venne repressa quella de'maomettani più terribile, e impedita d'abbrutire « l' intera Europa. Ben librate tutte queste « considerazioni, si vedrà da qual lato cada « la bilancia ». Ita Bergier, *Dizionario ecc. Mil.* 1846 V.° Crociata — V. Ferreri, *La Cattedra di s. Pietro, Torino* 1846, *pag.* 277—Salzano, *Corso di Storia Ecclesiast. Lib. XII*—Balmes, *Il Protestantismo comparato al Cattolicismo*, *c.* 43 : item *della tregua cap.* 32—Civ. Catt. Sez. 2. Vol. 3 : *il protettorato russo* — Taparelli, *Saggio teoretico*, *n.* 1308, *etc.*

(*F*) *Pag.* 283.

« Multo saepius haec erga se ipsum saevities (nempe suicidium) ex animo depravato oritur, praesertim ubi ex vitiorum frequentatione sensus religionis extinctus jacet vel fides ipsa evanuit... Prae reliquis turpes amores, ambitio, avaritia, et immoderati lusus homines in barathrum horrendum adeo praecipitare solent ». *Stapf*, §§ 279, et seqq.

Absit autem, ut hanc saevitiem fortitudinem animi dicamus; « nam fortitudo homine cordato digna ea tantum est, quae inter omnes temporum acerbitates fortunaeque vicissitudines invicta perstat... qui ad eas declinandas semet enecant, nonnisi sensui acerbiori cedunt, et hoc ipso mentis suae imbecillitatem testantur. Rectissime poëta inquit: *rebus in angustis facile est contemnere vitam* — *Fortiter ille facit qui miser esse potest* » Stapf. Absit etiam, ut de facili suicidas excusemus, quasi nempe intercepto usu rationis phrenetico furore agantur: « nous estimons, que le trouble subit et momentané de la raison est la suite ou l'effet d' un penchant malheureux que l'on n'a point suffisamment combattu, ou de la négligence qu' on a mise à éviter les occasions propres à l'entretenir ou à le faire développer davantage. Ce sont ces circostances ou ces causes génératrices du delire subit et partiel qui doivent détermiuer le degré de culpabilité de l' action du monomaniaque, parce que la volonté moral est subordonné à la liberté morale, comme celle-ci est subordonnée à l'intégrité de la raison ». Ita ait Doct. Debreyne, in lib. *Essai sur la Théologie Morale considérée dans ses rapports avec la physiologie et la médecine. Ouvrage spécialment destinée au Clergé*, Bruxel. 1844.

Idem auctor in Opere, *Pensieri di un cattolico credente*, plura et egregia contra suicidium, ubi sceleris gravitatem aperit, causas quaerit, remedia profert. Ad nos quod attinet satis erit haec referre. « Egli è notabilmente osservabile, che il suicidio si fa più frequente in quei popoli, donde il cattolicismo si dilegua, e che generalmente è sconosciuto in quei paesi dove la religione cattolica, è rigorosamente seguita e praticata. Il suicidio fu sconosciuto in Ispagna fino a che quei popoli si mantennero sinceramente attaccati alla religione cattolica, e soprattutto finchè esattamente la praticarono. Ecco che è divenuta l' Inghilterra, il paese classico del suicidio, dappoi che ne fu bandito il cattolicismo! Negli Stati d'Italia, d' Austria ed altre contrade cattoliche dell'Alemagna, il suicidio è rarissimo; e se oggidì si è fatto più frequente, è stato in proporzione che lo spirito d' empietà e di filosofismo dilatò l'ombra sua pestifera, e fece fermentare il lievito della corruzione e della immoralità, attizzando in uno il fuoco delle rivoluzioni e delle continue guerre.

Chi sono coloro che si daono morte da sè stessi? È egli il miserabile che va di porta in porta accattando quel frusto di pane che dee bastare alla sua vita? No, egli è l'opulente che a lui rifiuta i briccioli della sua tavola. È egli un cristiano giacente sopra un lettuccio, vittima delle torture d' un fiero morbo? No, è un voluttuoso che esce da un orgia. È egli un uomo soppozzato dagli stenti, che innaffia de'suoi sudori il povero cantuccio di terreno che nutrisce i suoi figli? No, egli è un ricco neghittoso, ch' io vidi, non è già molto, uscire sbadigliante da numerosa e vivace assemblea, e che annojato estremamente del suo non far nulla, per distrarsi, si appiccò. Non lasciatevi, mio caro, illudere: il ricco e il possente incredulo non hanno afferrata, credetelo, la verità; e quando anche a forza di ricerche perveniste ad indicarmi un tale che vi sembrasse averla in pugno, vi direi: Aspettate. Eccovi sopravvenire la morte, e con esso lei le contorsioni della rabbia, e i terrori dell'avvenire, e le grida della disperazione. La morte del cristiano è la sera di un bel giorno; la morte dell' empio è scoppio di folgore in notte tempestosa. (*Moniteur des Villes et des Campagnes*, 1836) ».

Andiatur tandem vel ipse Rousseau apud Gaume, *Catechismo di perseveranza*, *p.* 2, *lez.* 30: « Tu vuoi cessare di vivere, ma vorrei sapere se tu hai cominciato. Eh che! tu fosti collocato sulla terra per nulla operarvi? il Cielo non ti destina insieme colla vita un incarico da eseguire? Se tu hai compiuto la tua giornata avanti sera, riposati nel resto del giorno: ciò ti è permesso, ma vediamo l'opera tua. Qual risposta hai tu pronta pel giudice supremo che chiederà conto del tuo tempo? Sciagurato! trovami un giusto che si vanti di aver vissuto abbastanza; che io impari da lui come bisogni aver condotta la vita per aver diritto di abbandonarla. Tu annoveri i mali dell'umanità, e dici, la vita è un male. Ma osserva, cerca nell'ordine della cose se tu ti trovi qualche bene che non sia mescolato ad un male. Può egli dirsi perciò che non vi sia alcun bene nell'universo, e vuoi tu confondere ciò che è male di sua natura con ciò che non soffre il male che per accidentalità? Nulla è la vita passiva dell'uomo e non riguarda che un corpo da cui sarà egli liberato ben presto, ma la sua vita attiva e morale che deve influire sopra il suo essere consiste nell' esercizio della sua volontà. La vita è un male pel malvagio che prospera, e un bene per l'uomo onesto sventurato, avvegnachè non è già una modificazione passaggiera, ma il suo rapporto col suo oggetto ciò che la rende buona o cattiva.

» Tu sei annoiato della vita, e tu dici: la vita è un male. Presto o tardi tu ti troverai in godimenti, e dirai allora, la vita è un bene. Tu dirai meglio, senza tuttavia ragionar meglio, avvegnachè nulla avrà cangiato fuori che tu. Cangia dunque fino da oggi, e poichè tutto il male deriva dalla cattiva disposizione dell'anima tua, correggi le tue disordinate affezioni, e non incendiare la tua casa per non darti la pena di sistemarla »... Il suicidio è una morte furtiva ed ignominiosa. È un furto fatto al genere umano. Prima di abbandonarlo rendigli ciò ch'egli ha fatto per te — Ma io non ho veruna importanza, io sono inutile al mondo. Filosofo d'un giorno, ignori tu che tu non sapresti fare un passo nel globo senza trovare qualche dovere da compiere, e che ogni uomo è utile all'umanità soltanto perchè esiste?

» Giovine insensato! se tu conservi in fondo al cuore il minimo sentimento di virtù, vieni, affinchè io t'insegni ad amare la vita. Ogni volta che tu sarai tentato di disfartene, di' in te stesso: *voglio fare ancora una buona azione prima di morire;* va quindi a cercare qualche indigente da soccorrere, qualche sventurato da consolare, qualche oppresso da difendere. Se questa considerazione ti trattiene oggi, ti tratterà domani, posdomani, per tutta la vita ».

(*G*) *Pag.* 284.

» In casibus singularibus plurimum interest attendere, cujus aetatis, physicae complexionis, indolis, status et conditionis persona illa sit, cui tale quid concedatur: « aliter est judicandum de fine, aliter autem de his quae sunt ad finem: illud enim quod quaeritur tanquam finis, absque mensura quaerendum est; in his autem quae sunt ad finem, est adhibenda mensura secundum proportionem ad finem. Est ergo considerandum, quod in spirituali vita dilectio Dei est sicut finis; jejunia autem, vigiliae, et alia exercitia corporalia non quaeruntur tanquam finis, sed adhibentur tanquam necessaria ad finem, et ideo hujusmodi adhibenda sunt cum quadam mensura rationis ut scilicet concupiscentia dometur, et natura non extinguatur » (s. Thomas, *Quodl.* 5. n. 2.) Et haec quidem de *via ordinaria* obtinet; ast Deus Ecclesiam suam omni tempore animabus singulariter dilectis exornavit, quas proinde per viam non omnibus usitatam, sed per summos et vere stupendos poenitentiae rigores deduxit, tum ut easdem ad extraordinaria spiritus sui charismata disponeret, tum ut mundo mollescenti et vecordi exempla praeberet, quibus salubriter confunderetur: quorum valetudo, quo minus sibi parcerent eo robustior.... Procul a nobis sint criminationes et cavilli quibus recentiores aliqui praesertim protestantes illos onerare non erubescunt. Defleamus potius ignaviam aetatis nostrae quae quidem tanta est, ut Ecclesiae florescentis specimina pro deliramentis habeat. Quid impii ejusmodi irrisores facturi essent, si Deus talia quae a Sanctis ultro perpetrata legimus, abipsis severa lege expeteret, ab ipsis, inquam, qui etiamsi mortificatione ac poenitentia prae ceteris indigeant, ipsam tamen ejusdem umbram perhorrescunt? »...

« In hac materia plures nosmet abnegandi occasiones dantur, quae nobis invitis occurrunt; e. g. dum ob singulares labores consuetam refectionis horam differre cogimur, dum cibaria minus grata, insipida vel manu fors parciori apponuntur etc. Quod si ergo in ejusmodi casibus naturae indigentis motus compescere, nosque rerum

circumstantiis prompte accommodare studeamus, haec nostri abnegatio prae omni inedia divinum nobis beneplacitum conciliabit. Praeclare s. Franciscus Salesius (maxime pro collegialiter viventibus): « Summopere reverenda duco verba illa Redemptoris ad discipulos, *manducate quae apponuntur vobis*. Ni fallor, majoris virtutis est indiscriminatim comedere quae et quo ordine apponantur, sive sapiant dissipi- antve palato, quam proprio motu semper deteriora sibi eligere; licet enim haec posterior agendi ratio videatur austerior, prior tamen plus continet resignationis; per illam quippe homo non gustui tantum, sed suo quoque arbitrio renuntiat. Accedit, quod hoc mortificationis genus ab omni nota vanitatis immune, prorsus innocuum, et vitae sociali per quam conveniens est (*Phil. p. III, c.* 23) » — *Ita* Stapf *perbelle more suo* §§ 547, *et seqq.*

(*H*) *Pag.* 284.

« Medio aevo, ait *Stapf*, § 391, ejusmodi pugnae saepe adhiberi, imo etiam auctoritate publica demandari consueverant, ut quis notam criminis sibi vel etiam aliis objecti tali modo amoliretur. Praefidenter nimirum et temere sperabant, Deum provisurum, ut pars innocens etiam victrix existat. Ab hac Dei tentatione aetas subsequens equidem resipuit, ita tamen, ut in ejusdem locum vesania non minor successerit, opinio scilicet, ad partes et vix non ad officia honesti viri spectare, ut vel injurias sibi illatas ejusmodi certamine ulciscatur, vel ut hoc modo animum prorsus intrepidum ostendat ».

De duello ad rem Gaume, *Catechismo di perseveranza*, loc. cit.: « Il Concilio di Trento colpisce d'infamia i duellanti dimodochè essi divengono irregolari, nè possono ricevere gli ordini senza una dispensa. In fatti essi sono infami perchè sono vili e cattivi cittadini. *Vili*: curvano la loro fronte orgogliosa sotto il giogo d'un pregiudizio barbaro che non osano affrontare. *Vili*. Mancano di quel coraggio che nobilita realmente l'uomo, il coraggio di perdonare. *Vili*. Si mostrano schiavi delle più vili passioni, l'orgoglio, il rancore, la crudeltà — *Cattivi cittadini*. Essi avventurano, per soddisfare una vendetta personale, un bene che non appartiene ad essi; cioè la vita, la quale appartiene alla società, alla moglie, ai figli. *Cattivi cittadini*: calpestano impudentemente la legge primaria di ogni società che vieta all'individuo di farsi giustizia da sè. *Cattivi cittadini*. Calpestano ogni morale per non riconoscere che il diritto brutale del più destro, ponendo per massima, che l'onore sta sulla punta di una spada o nella palla d'una pistola.

Non dunque con piena giustizia dichiara la Chiesa infami coloro che si rendono rei di un simil delitto? e la ragione nel far plauso a questo decreto non dice forse, sì, infami? L'empietà stessa non ha forse levato la voce per diffamare questo barbaro pregiudizio? Guardatevi bene, dice Rousseau, da confondere il sacro nome dell'onore con quel feroce pregiudizio che ripone ogni virtù sulla punta d'una spada e non giova che a produrre de' bravi scellerati. Ma inoltre in che consiste questo orribile pregiudizio? Nell'opinione la più stravagante e la più barbara che sia entrata nella mente umana, che cioè tutti i doveri della società sono rappresentati dalla bravura; che un uomo cessa di essere ingannatore, birbante, calunniatore, e diviene civile, umano, delicato quando si sa ben battere; che la menzogna si cambia in verità; che il furto diviene legittimo, la perfidia onesta, l'infedeltà lodevole tosto che si sostenga ciò con la spada alla mano; che un affronto è sempre ben sanato da un colpo di spada, e che non si ha mai torto con un uomo perchè si uccide — Vi ha, ne convengo, un'altra specie di duello ove la gentilezza si accoppia alla crudeltà e ove non si uccide che per caso, ed è il duello a primo sangue. A primo sangue! Gran Dio! e che vuoi tu farne di quel sangue, bestia feroce? vuoi tu forse dissetartene?

« Si dirà forse che un duello prova che si ha coraggio, e che ciò basta per scancellare l'onta e il rimprovero d'ogni altro vizio? lo domanderò: quale onore può dettare una tal decisione, e qual ragione può giustificarla? Con questo principio se fossimo accusati d'avere ucciso un uomo, andremmo ad ucciderne un altro per provare non esser ciò vero. Così virtù, vizio, onore, infamia, verità, menzogna, tutto può prender vita dall'evento di un combattimento; una sala d'arme è la sede d'ogni giustizia; non vi ha diritto tranne la forza; non ragione tranne l'omicidio; tutto il risarcimento che si deve all'ingiuriato è di ucciderlo, ed ogni offesa è del pari bene lavata nel sangue dell'offensore o in quello dell'offeso. Se i lupi sapessero ragionare, avrebbero forse altre massime?

« Lasciate che si battano tutti questi individui (tutti i cattivi soggetti): nulla è meno onorevole di quell'onore di cui menano

sì gran rumore; non è desso che una moda insensata, una falsa imitazione di virtù che si abbella de'più enormi delitti. L'onore di un uomo che pensa nobilmente non è in potere di un altro; è in lui stesso, non nella opinione del popolo; l'onore non si difende nè con la spada nè con lo scudo, ma con una vita incorrotta ed irreprensibile ».

(*l*) *Pag.* 285.

Praestat quoad abortum audire Medicum Debreyne: « Cangiamila dit avoir vu un embryon qui n'avait que seize jours et qui donnait des marques très-sensibiles de vie. Il en cite une foule d'autres exemples.

Plusieurs auteurs n'ont admis l'animation que lorsque les principaux membres du foetus étaient déjà formés. Zacchias croit qu'elle a lieu au moment même de la conception. S. Basile ne voulait pas que l'on distinguât entre le foetus animé et inanimé, parce qu'il était persuadé que l'âme est créé à l'instant même de la conception. S. Gregoire de Nysse ajoute que le bon sens ne peut admettre qu'une chose inanimée ait la force de se mouvoir et de croître : « Enimvero, « posteriorem esse originem animarum, « ipsasque recentiores esse corporum com- « positione, nemo sana mente praeditus in « animum induxerit ; cum manifestum et « perspicuum sit quod nihil exanime habe- « at in se vim se movendi pariter atque « crescendi ». C'est cependant ce que l'on remarque dans l'enfant dès les premiers temps de la gestation; il faut donc qu'il ait vie. S. Césaire était dans le même sentiment. Florentini dit qu'il est probable que l'embryon est animé immédiatement après la conception. Il enseigne en conséquence que l'on doit, sous peine de péché mortel, baptiser le germe ou l'embryon lors même qu'il ne serait pas plus gros qu'un grain d'orge et qu'il ne donnerait aucun signe de vie, pourvu qu'il ne fût pas corrumpu ou évidemment mort: et la raison qu'il en donne, c'est qu'il croit cet embryon animé, c'est-à dire déjà uni à une âme raisonnable. « Les théologiens célèbres et d'habiles médecins reçurent cet ouvrage avec une approbation marquée. Les facultés de théologie de Paris, de Vienne et de Prague, approuvèrent ce sentiment: celle de Paris dit que la doctrine de Florentini est sûre, *indubitata doctrina*; qu'elle est très-utile pour empêcher les avortemens que les femmes sans religion se procurent sans scrupule, sous prétexte que le germe n'est point encore animé. Cette doctrine reçut également les éloges du recteur de l'université de Reims, de l'université de Salamanque, de plusieurs Evêques, et des facultés de médecine de Vienne et de Prague. On soutenait même alors, dans cette dernière, une thèse publique où on lisait cette proposition. *Au moment de la conception, le germe a une âme raisonnable* ». (Cangiamila).

Le célèbre Cangiamila, auteur de la Grande-Embryologie sacrée, enseigne également qu'il est probable que le germe du foetus est animé immédiatement après la conception. Nous embrassons l'opinion de s. Basile et de Zacchias, c'est-à-dire que nous croyons que l'animation a lieu au moment même de la conception, et voici nos raisons: si la vie de l'homme cesse aussitôt que l'âme se sépare du corps, on peut croire qu'elle commence aussitôt que l'âme s'unit au corps, quelle qu'en soit l'exiguité ou la forme rudimentaire. Or, dès que l'ovule est fécondé, ce qui a lieu au moment même de l'acte de la génération consommé, il croit; et il ne croit que parce qu'il vit, et il ne vit que parce qu'il est animé; donc le germe ou l'oeuf humain est animé l'instant même de la conception. De plus, la vie matérielle étant sous la dépendance immédiate de la faculté sensitive de l'âme, et cette faculté sensitive de l'âme, ne pouvant être separée de la faculté intelligente de l'âme, il s'ensuit que l'âme raisonnable est unie à l'embryon au moment même de la conception.

Enfin ne sait-on pas que l'âme demeure unie au corps jusqu'au dernier soupir de l'homme agonisant, alors même que presque tous les organes sont déjà frappés de paralysie et de mort? Ce souffle léger, ce faible reste de vie matérielle qui va s'éteindre dans quelques minutes, est-ce une vitalité bien superieure à celle de l'embryon fécondé? Celle-ci du moins est une vie formatrice, plastique et croissante. Et que notre raison ne soit pas etonnée de l'état informe et exigu où nous parait la faible portion de matière animée. Vous ne voyez point d'organes dans le germe amorphe de l'oeuf d'une poule; armez votre oeil d'un microscope, et vous observerez aussitôt tous les linéaments de l'organisation. Je le répète, que la petitesse matérielle n'étonne pas notre débile raison. Dieu est toujours grand et infini dans les petites choses comme dans les grandes, ou plutôt dans l'ordre matériel il n'y a aux yeux de Dieu, rien de grand et rien de petit: ces qualités relatives de grandeur et de petitesse sont une création de

la faiblesse de l'esprit humain, nécessaire ici-bas pour nous mettre en rapport avec le monde matériel et pour en juger et apprécier l'ordre et l'harmonie ».

(*J*) *Pag.* 287.

In hac re, quae tanti momenti est, in qua agitur de vita hominum temporali et aeterna, omni sollicitudine enitendum, ut mulieres caveant et a causis quae directe abortum causant, et ab iis quae illum per indirectum inducere possunt.

Iterum audiendus Physicus *Debreyne* : « Comme il est bon que les Curés et les Confesseurs connaissent les principales causes des avortements, afin de pouvoir donner les avis nécessaires aux filles enceintes, suivant que l'occasion et la prudence leur permettrent, nous en présenterons ici un court exposé. L'avortement peut survenir dans toutes les époques de la grossesse indistinctement; quand il est spontané, on l'observe le plus souvent dans les deux ou trois prémiers mois de la gestation.

Causes prédisposantes. Les principales sont: une très grande sensibilité nerveuse, un excès de pléthore ou de faiblesse et d'épuisement, l'habitation dans les lieux marécageux, froids, humides ou répandant des exhalaisons fétides; le séjonrs dans le voisinage des tanneries, des mégisseries, des voiries, et généralement de tous les foyers d'émanations infectes et malsaines; des odeurs trop fortes, des cosmétiques trés-odorants; les vêtements trop serrés, des bustes trop raides ou l'usage des corsets à baleine qui déterminent une constriction sur la poitrine et sur le ventre...

Causes déterminantes. L'impression vive et subite d'un air froid, surtout s'il y a transition brusque du chaud au freid; l'immersion du corps ou des membres dans l'eau très-froide; la chute et les coups sur le ventre, les lavements irritans, les purgatifs violents, les préparations aloétiques, les vomissement causés surtout par l'emétique (tartre stibié); les sternutatoires violents et reitérés, les remedes dit emménagogues ou propres à provoquer le flux menstruel, les saignées, surtout celles du pied, les sangsues vers les parties inférieures, une marche prolongée et forcée, tes secousses et les emotions causées par des saute, l'équitation ou une voiture point ou mal suspendue, la danse et surtout la walse qui est la plus échauffante et la plus mauvaise sous tous les rapports; des travaux durs et pénibles, des efforts, le mouvement des bras nécessaire pour puiser de l'eau, soulever un fardeau pesant ou atteindre quelque chose d'élevé..;

Enfin, il est encore quelques causes morales capables de déterminer l'avortement, comme une subite explosion de colère ou de fureur; d'autres fois des cris violents, des vociférations bruyantes, une joie excessive, des ris immodérés, la colère, la brutalité, les mauvais traitements d'un mari, etc. etc. ».

(*K*) *Pag.* 296.

Juxta hanc sententiam sic determinat taxam Ep. Bouvier (1850) apud suos : « ut quantitas restituenda recte determinetur, quaerendum est an proles vixerit, an autem et quando sit mortua: si vixerit, restituendi sunt omnes sumptus, qui apud nutricem fieri debuerunt; et deinde in ipso xenodochio usque ad annum duodecimum, quo sufficienter laborare incipit infans ad ea lucranda, quae vitae et vestitui absolute sunt necessaria. Omnes illi sumptus nunc aestimantur moraliter Cenomani (Mans) *mille fr.* Si proles mortua fuerit, sumptus restituendi a die expositionis ad diem mortis computandi. Si vero nullo modo deprehendi possit utrum proles mortua sit an vivat, restitutio erit facienda secundum communes mortis et vitae probabilitates.

Tempore, quo prima hujus Tractatus editio prodiit, anno 1818, vix pars vigesima hujusmodi infantium a die nativitatis ad duodecimum annum perveniebat; nunc vero longe minor est numerus decedentium, ex quo majori diligentia conservationi vitae dictorum infantium consulitur. Multo plures in primis annis et maxime in primis mensibus moriuntur. Omnibus perpensis, videtur quod in tali dubio circa *trecentos fr.* restituere sufficiat. Quando infans expositus, aliquo charactere distinctivo fuit insignitus, semper facile cognosci potest an vivat necne; omnes enim circumstantiae expositionis accurate describuntur ».

(*L*) *Pag.* 304.

Non abs re est haec animadversio *Stapf*, § 385: « quantum illi peccent, qui alios, instigante odio, vel ut praepositis adulentur, deferunt, per se patet. Ast homines etiam optimae indolis denuntiationem justam cum impia delatione saepe confundunt, et obin de quoscumque abusus dissimulant etc. ».

Lhomond, *Metodo per confessare i fanciulli ecc.* hunc sibi proponit casum: *quan-*

d'è che un confessore di collegio può comandare o consigliare a un penitente di scoprire al superiore un libertino che convive in esso?

Risposta. Per obbligarvelo si richieggono quattro circostanze: 1° che il male sia ben provato; 2° che sia contagioso e noccia anche agli altri, che non lo commettono; 3° che il mezzo che si vuol adoperare ad informare il superiore non violi il segreto della confessione, nè possa renderla odiosa, 4° che non vi sia grave pericolo pel delatore. Quindi se mancano prove manifeste, se il male non può inoltrarsi più in là, se temesi di alienar gli altri dalla confessione, se non si ha sicurezza della prudenza del superiore, e potesse nascerne strepito, non si proceda a delazione. In generale vuolsi una somma riserbatezza nel comandarla o consigliarla, affinchè per rimediare a un male non se ne cagioni uno peggiore. Bisognerebbe che non si potesse arguire che il superiore fu informato in occasione di confessione; laonde nel caso in cui cotesto libertino fosse un domestico, o un maestro, o uno scolaro maggiore, i quali abusassero, l'uno della sua autorità, l'altro della sua forza, mi determinerei a far succedere la dichiarazione dopo di aver inculcato al penitente: *Ecco ciò che direte, e nulla più;* e dopo avergli severamente proibito di parlarne ad altri fuorchè al superiore — È d'uopo, per quanto è possibile, che il penitente medesimo, e non il confessore, faccia al superiore questa dichiarazione; così incontransi meno scogli. Tuttavia, siccome è difficile determinare un giovane a tale dichiarazione, ove, nel caso di un pericolo urgente, il confessore se ne incarichi, previo permesso del penitente, conviene egli abbia questo permesso in iscritto, affinchè, quando il giovine venisse a ritrattarsi, il confessore abbia la prova in mano. Terminerò esponendo un espediente che sortì esito felice. Il confessore ha impegnato il penitente a scrivergli il fatto segnato di sua mano, promettendogli di non mostrare la lettera, ma di trascriverla egli stesso di proprio pugno senza segnatura, e recar la copia non segnata al superiore. Il segreto della confessione era assicurato, nè il fanciullo correva pericolo. Ma in simili circostanze sia regola capitale domandar parere prima di comandare o consigliare alcuna cosa ».

(*M*) *Pag.* 310.

Audiatur quoad secretum Ep. Parisis, *Quesiti di coscienza ecc.*: « Il secreto è proprietà individuale nel suo più stretto significato, e s'esso volge sulla vita privata, è carissimo sovra ogni bene, giacchè l'infamia è più terribile della povertà. Ora chi strappa altrui il segreto e lo disvela, lui non consenziente, al pubblico, è in colpa di formale ingiustizia in faccia a Dio, ed ingiustizia tanto maggiore, quanto più rovinosa è l'infamia, che ne risulta: dunque deve il giornalista rispettare gelosamente i segreti della vita privata, anche quando si tratti d'uom pubblico. Il che però deve intendersi di quegli atti privati, che non hanno immediato e necessario rapporto a funzioni sociali e sottomesse per diritto costituzionale a pubblica censura. Così, a modo d'esempio, ti sarà talvolta lecito svelare al pubblico certe pecche della privata condotta, cui tenga un educatore di gioventù, laddove inutile ed inonesta cosa perciò sarebbe, se si trattasse d'un impiegato di finanze. Rammenta però che la misura essendo estrema, essa non può essere giustificata che dall'interesse comune, e dal difetto d'ogni altro mezzo per conseguirlo; e che in ogni caso l'applicazione del crudele rimedio debbe farsi con ogni guisa di delicati riguardi ».

(*N*) *Pag.* 155.

Si essent sylvae privatorum, dicimus, eos qui ligna caedunt, teneri ad restitutionem: quia dominium absolutum dominium habent super suis sylvis. Et idem recte dicunt de sylvis Communitatis, si privati emerunt vel conduxerunt omnia ligna illius; quia tunc Communitatis totum suum jus transtulit illis. Quod de sylvis, valet de pascuis — *V.* Liguori, *Opus Mor. l.* 3. *n.* 521, et *Homo Ap. st. Tr.* X, *nn.* 23, *et* 25.

Audiatur hic Pavone, *Spicilegio ecc.* § 44: « Ma che diremo de' poveri? Questo caso, come si esprime il Collet, *gravis est momenti, et quotidie contingit, magnamque parit difficultatem Pastoribus*, ed anche a' Confessori. Dunque vediamo prima che dicono i Teologi, e poi risolveremo qual regolamento debba tenersi nella pratica.

Il lodato Collet è di sentimento, che allora soltanto sia lecito a' poveri il raccogliere dalle selve de' particolari legna secche, o verdi, ma che sieno atte solamente per il fuoco, quando di ciò vi sia una legittima consuetudine: *non licere, nisi contraria, eaque vigeat consuetudo.* Soggiunge, che allora questa consuetudine è legitima, quando si fonda sul consenso espresso o tacito dei padroni; e che si suppone questo consenso, *prima* allorchè veggono raccogliersi le le-

gna, e tacciono; *secondo* qualora non potrebbero impedirlo senza mostrare una gran durezza di cuore *sine immani quadam duritie*. Conchiude, che da questi principii il Sambovio e il Pontas deducono, « homini in ea » necessitate constituto, ut alioquin hye» men sine igne, et calidis alimentis tran« sigere debeat, licitum esse minuta quae » humi jacent, ligna, vepreta, genistasque » colligere, in usum scilicet foci proprii, » ut loquitur Sylvius. Ratio est quia vel » domini tunc inviti non sunt, vel irratio» nabiliter sunt inviti. *Ecco le parole del ci» tato Silvio:* An vero pauperes in sylva » dominorum possint capere ligna in usum » foci proprii necessaria ambigitur. De a» ridis satis certum est, quod sic; de viri» dibus autem non facile consenserim, nisi » vera necessitas urgeat, cui vix possit a» liter subveniri. *Il Pontas parla secondo » ha riferito il Collet. Azorio assegna per » regola generale*, *che* si quis inopia, vel » necessitate pressus, ligna caedat suae » vitae vel inopiae necessaria, non peccat»; ed aggiunge, che neppure peccano i custodi di dette selve col non rivelare al padrone, che i poveri raccolgono le suddette legna.

Ognun vede che concordano i Teologi nel giudicare cosa lecita a'poveri di provvedersi di legna, e concordano altresì nell' assegnare per ragione, non già l' estrema, o quasi estrema loro necessità, ma il solo bisogno di dette legna, che essi non sono in istato di poter comprare. Nella necessità estrema, o quasi estrema è lecito di prendere qualunque sorta di legna; ma gli Autori citati vogliono, che sia soltanto lecito il prendere legna secche, o verdi di poco momento. È vero, che Azorio dice *necessaria vitae*, parole che indicano la necessità estrema; ma poi soggiunge, *vel inopiae necessaria*, il che indica una minore necessità. Il medesimo senso hanno le parole del Silvio. Ma come fuori dell'estrema, o quasi estrema necessità si dice esser lecito il prendere la roba altrui? la ragione il solo Collet l'esprime, cioè la legittima consuetudine, onde questa fa d'uopo di ben intendere, e subito i Confessori sapranno il giusto, e pratico regolamento che dovranno tenere.

Si rifletta dunque, che da una parte sarebbe una gran crudeltà il negar le legna a chi non può in verun modo provvedersene, e dall'altra parte le legna secche che o stanno sulla terra o sugli alberi, e le verdi di poco momento, non sono cose di gran valore, e sarebbe tenuto il padrone a darle per limosina a chi ne ha il detto bisogno. Or da ciò è nata la consuetudine, che i poveri da sè, e senza domandarle prendano le legna, di cui han bisogno per uso del loro fuoco: consuetudine legittima, e che scusa dal peccato, perchè tanto antica, quanto sono antichi i poveri; perchè tanto ragionevole, quanto è irremediabile in altra maniera il detto loro bisogno; perchè finalmente vi hanno i padroni o tacitamente acconsentito, o irragionevolmente ripugnano. Possono dunque i Confessori, e debbono permettere a'poveri suddetti il raccogliere le menzionate legna, manifestando loro, che è cosa lecita, acciò non pecchino per coscienza erronea. Nel tempo stesso debbono avvertirli a non tagliare alberi fruttiferi, nè piante destinate per farne travi, o tavole ecc.; a non prendere i pali situati per sostegno delle viti, a non rompere le siepi intorno a' territorii ed a non cagionare altro somigliante danno ».

(O) Pag. 319.

Heic tandem quoad *famulos* (idem currit de *operariis*) tria praesertim ex iure civili Neapolitano art. 1626 et seq. notanda sunt:

1. Quod nemo illorum potest operas nisi ad tempus obligare, vel ad certum opus.

2 Quod fides adhibetur domino quum iuramentum emittit, si agatur *vel* de mercedis quantitate, *vel* de facta solutione pro anno elapso, *vel* de rebus in antecessum suppeditatis pro anno currenti.

3. Quod tandem semper servandae sunt peculiares *politiae* leges, quae ipsos famulos respiciunt.

(P) Pag. 321.

Ad rem Lacordaire, *Conferenze*. Conf. XXXV: « Ma che cosa è l'autorità? L'autorità è una superiorità, che ingenera l'obbedienza e la venerazione. La prima cosa l'obbedienza, vale a dire per la sommissione spontanea di una volontà ad un'altra volontà. « Capitano, ponetevi là colle vostre genti e fatevi uccidere. Sì, mio generale ». Ecco, signori, l'obbedienza, e voi la comprendete, una obbedienza d' uom libero, nella quale chi comanda e chi obbedisce sono ambedue grandi ad un modo. L' uno giudicò cosa semplicissima il dimandare una vita per la patria, l'altro del paro avvisò cosa semplicissima il darla. L' uno non ha concepito il sacrifizio se non perchè n'era capace, l'altro non ne fu capace se non perchè l'ha concepito. Qua v'ebbe azione e reazione di due anime, l'una delle quali non la cedeva all'altra. Quando i famosi Spartani delle Termopili si apprestavano nel loro cuore a morire

per la salute della Grecia, scolpirono sopra uno scoglio la seguente iscrizione: « Passaggiero, va a dire a Sparta che noi siam morti qua per obbedire alle sue sante leggi ». Ecco di nuovo l'obbedienza, nè già una obbedienza trascorsa oltre il necessario, la quale non è propria che solo di alcuni eroi; ma un'obbedienza, quale bisogna alla società per vivere, e quale Sparta l'aveva nei suoi bei giorni. Alle Termopili aveva parlato tutta quanta Sparta, così i vivi come i morti, e in tutta la repubblica non era anima alcuna che non avesse risposto all'anima dei trecento gloriosi.

Dove falla la sommissione spontanea della volontà ad un'altra volontà, e talvolta ancora la sommissione entusiasta, l'unità è impossibile e del paro la potestà e l'ordine. Perocchè, come volete voi che le tante volontà separate ne formino una sola, se non esiste una volontà sovrana che le raguni in sè? Come avrete voi l'ordine, se tutte le volontà non concorrono coll'obbedienza a conservar le relazioni stabilite dalle leggi e minacciate continuo da tutti gl'interessi malcontenti? E come vorrà essere potestà, se ogni cittadino non è presto a pigliare al primo comando il posto al quale è trascelto.

La venerazione è un altro elemento dell'autorità, che torna a lei altrettanto necessario che l'obbedienza. Perocchè la venerazione non è che un rispetto mescolato d'amore, e noi non obbediam lungamente a chi non ci spira nè amore, nè rispetto. La volontà dura già per sè stessa la molta fatica a soggettarsi anche alloraquando ama e rispetta sinceramente; e se le vien meno questo duplice sentimento, tosto o tardi non presta più obbedienza. La necessità e la violenza vi potrebbero provvedere; ma solo per breve istante, e la prima occasion propizia sarebbe il segnale in cui l'unità, l'ordine e la potestà perirebbero insiem coll'autorità; poichè ogni potestà che non produce l'obbedienza e la venerazione non apparecchia altro che la sua morte ».

Mirum etiam in modum de hac obedientia loquitur *Civiltà Cattolica*, T. IX, pag. 252: « Si è molto parlato e straparlato da alcuni ignoranti, o maligni contro l'obbedienza cieca dei Religiosi. Ma codesta ubbidienza nella sua cecità è piena d'intendimento e di luce, a differenza di quella dei settari che è tutta tenebre, senza raggio alcuno luminoso che la ristori. I Religiosi conoscono appieno il fine del proprio Istituto, ne conoscono i mezzi, conoscono le persone tutte da cui dipendono e con cui sono affratellati. Essi si obbligano a fare il bene, ma senza veruna mescolanza di male. Obbediscono, ma solo in quello che chiaramente e certamente sia scevro di colpa e non ripugni ad alcuna legge o divina, o ecclesiastica, o civile. Formano un corpo giuridicamente riconosciuto dal Sommo Pontefice; operano all'aperto sotto gli occhi della società e della Chiesa, e dipendentemente come cittadini dall'autorità politica, come religiosi dall'autorità ecclesiastica. L'annegazione del proprio giudizio, che si trova nella loro obbedienza, riguarda solo ciò ch'è meramente individuale, che concerne i motivi d'opportunità e di prudenza, che non tocca la moralità di fini e di mezzi manifestamente cattivi e come tali dichiarati dalla Chiesa. Piegansi docilmente alla voce de'superiori; ma oltre di questa voce, al di sopra anzi di questa voce, essi riconoscono e stanno fermi alla voce di Dio, alla voce della sua Chiesa, alla voce degli eterni ed incommutabili principii del giusto e del vero. In somma la cecità della loro obbedienza non è che una applicazione di quella divina sentenza: *ne innitaris prudentiae tuae;* un presidio all'intelletto per fuggire l'errore proveniente dal senso privato: un conforto alla volontà per aderire più stabilmente all'onesto, contro i suggerimenti dell'egoismo, contro le lusinghe delle passioni ».

(Q) Pag. 324.

Amorem sensibilem profani honestum seu *platonicum* dicunt; sed absit ut affectionis illi mere animali vel nomen amoris donemus! exinde enim corda mollescere, phantasia vero et pruritus animales vehementer accendi solent, adeo ut serius aut citius nonnisi turpissimi lapsus timendi sint... Quapropter quis non summopere doleat, imo et indignetur, quod poësis, publica spectacula, sublimioresque artes animalem affectum unius sexus ad alterum ubique ceu dignissimum amorem et tanquam summam vitae beatitudinem exhibeant? Quid mirum, si juventus ad hoc vitium jam alias proclivis tanto impetu ad voluptates anhelet, quae auribus, conspectui et phantasiae tam fallaciter, et tanquam omnis felicitatis culmen obtraduntur?

Animarum pastor incautam juventutem, omni quo potest modo, ab hujusmodi familiari consortio dehortari et abstrahere conabitur; praesertim ubi nulla vel ambigua et remota honesti matrimonii spes effulget.... Periculum istud ipsi quoque Sacerdoti praesertim juniori sollicite cavendum

est, ne scilicet inluilu singularis innocentiae, pietatis etc. erga personas alterius sexus molliculum affectum admittat. Sensus iste, inquit Oberrauch, ultra omnem opinionem astutus est, et periculosus admodum, utpote qui nedum ex re turpi, sed etiam ex ratione honesta non raro acrior evadit. *Stapf*, § 302 *et* 312.

De amicitia falsa ad rem Orsini, *I fiori del cielo*, *cap.* 9: « Perchè Roboamo, quel giovane insensato, che perdette perfino lo scudo di suo padre, vide il proprio regno scemato di dieci numerose tribù? Perchè imprudenti amici gli dettarono una altiera risposta che sollevò tutto Israele. Ma perchè cercare delle prove nella storia antica, quando ne trabocca la nostra cronaca moderna? Chi carpisce ad un uomo debole una firma imprudente che gli toglie in un giorno un patrimonio fatto in dieci anni? Chi trascina al giuoco un figlio di famiglia, ed alla bettola un povero artigiano? Chi s' introduce come un serpente in una famiglia di confidenza per recare in essa il disonore? Chi è costui, ve lo domando? un amico.

Iterum: « Un vero amico è una cosa tanto rara, che è già molto, dice il pensatore Montaigne, se la fortuna ne forma uno in tre secoli. Questo è vero; ma in mancanza di oro puro vi è un povero metallo colorato a cui si assegna un valore di convenzione, e che forma la moneta corrente delle nostre relazioni sociali. Quest'amicizia di contrabbando supplisce alla qualità colla quantità; essa si moltiplica di barbatella come i polipi; la si prende come una malattia: vi è al fianco per ogni dove, e vi fa spesse volte camminare nella sua cattiva strada a furia d' importunità ».

It. vid. Silvio Pellico, *Dei Doveri degli uomini*, *cap. XIII*. It. Beyerlinck, *Magnum theatrum vitae humanae*, V° Amicitia.

TRACTATUS OCTAVUS

De virtutibus Theologicis.

Hactenus de principiis, quae actum humanum alliciunt ad bonum in ordine naturali, et sunt *Virtutes Morales*: nunc de principiis, quae eundem alliciunt ad bonum in ordine supernaturali, et sunt *Virtutes Theologicae* ac *Sacramenta*. A virtutibus exordiendo, nonnulla praemittimus.

PRÆLUDIUM

Q. 1. *Quid est virtus Theologica et an necessaria?*

R. Ad 1: Virtus Theologica, quae pro objecto suo immediato habet Deum uti auctorem gratiae et gloriae, ab Augustino definitur: bona qualitas seu habitus mentis, quo recte vivitur, et quem Deus in nobis sine nobis operatur; ideo dicitur etiam virtus infusa, ut distinguatur a virtute naturali, quae potest naturaliter acquiri. Differt quoque tum a Religione, quia haec directe non habet pro suo objecto Deum, sed ejus cultum; tum a ceteris virtutibus moralibus, quarum item objectum immediatum diversum est. In hoc tamen cum morali concordat, quod hominis actiones ad normam legis aequaliter alliciat, et ejus voluntatem provocet ad boni prosecutionem, ac ideo utraque ad principia actuum humanorum allicientia merito revocatur.

R. Ad 2: Cum Angelico: virtus theologica est profecto necessaria; nam cum homo tendat per virtutem in beatitudinem suam, cumque duplex sit hominis beatitudo, altera *naturalis*, ad quam pervenire ipse potest per virtutem naturae suae, altera vero *supernaturalis*, ad quam sua virtute non sufficit; ideo necesse est, ut homini divinitus superaddantur virtutes supernaturales, quales sunt Theologicae, quibus in finem et beatitudinem quoque supernaturalem, ad quam est a Deo sublimatus, tendere et pervenire valeat (1). Imo habitus virtutum Theologicarum ipsis infantibus est necessarius necessitate medii; cum sine ipso nemo justificari, neque cum Christo uniri possit (2).

(1) 1. 2. q. 62. a. 1.

(2) Tridentinum, sess. 6. c. 7. de R.

Q. 2. *Quot sunt virtutes Theologicae?*

R. Virtutes theologicae sunt: *fides*, *spes*, et *charitas*. Ut recte moveamur in finem oportet: 1 nos illum cognoscere ac credere; quia voluntas non fertur in incognitum; 2 finem illum sic cognitum a nobis exoptari, quia item voluntas ferri non potest in id quod pertimescit; 3 et finem illum a nobis amari; non enim desideratur, nisi quod haberi speratur, et simul diligitur. Hoc modo explicatur origo virtutum Theologicarum: *fidei*, qua Deum cognoscimus: *spei*, qua nos ipsum obtenturos esse aliquando speramus; *charitatis*, qua eundem amamus. Singulas sic recensuit Apostolus: *nunc autem manent fides, spes et charitas, tria haec* (1): quasi diceret *neque plures neque pauciores sunt.* — Ratione originis primum locum tenet *fides*, cum sit initium omnis justificationis. Ratione praestantia *charitas*, dicente Apostolo: *major horum est charitas*; est enim complementum et perfectio ceterum. Hinc Augustinus: *domus Dei credendo fundatur*, *sperando erigitur*, *diligendo perficitur* (2).

DISPUTATIO PRIMA

CAPUT PRIMUM

DE FIDEI NOMINE, NATURA, AC DIVISIONE

Q. 1. *Quid fidei nomine intelligitur?*

R. Fidei nomen multipliciter sumitur:— 1 pro fidelitate in promissis juxta illud: *numquid incredulitas illorum fidem Dei evacuabit* (3)?—2 pro ipsis promissis: sic Apostolus dicit de quibusdam viduis, quod *primam fidem irritam fecerunt*(4);—3 pro conscientia ac intima persuasione juxta illud: *omne quod non est ex fide, peccatum est* (5); 4 pro fiducia, secundum illud: *postulet autem in fide, nihil haesitans* (6);—5 pro argumento ad suadendum, quo sensu Paulus: *Deus.... statuit diem, in quo judicaturus est orbem...fidem praebens omnibus*(7);—6 pro ipsa doctrina et objecto fidei, ut in Symbolo Athanasii: *haec est fides catholica, quam nisi quisque fideliter, firmiterque crediderit, salvus esse non poterit*;—7 tandem fides sumitur communius, ut in praesentiarum, *pro assensu intellectus nostri ob alterius auctoritatem*: si est ob auctoritatem hominis, fides est humana; si ob auctoritatem Dei, est fides divina.

Q. 2. *Quomodo definitur fides* (8)?

R. Apostolus sic fidem definivit, ut sit: *sperandarum substantia rerum*, *argumentum non apparentium* (9). Dicitur—1 *substantia*, idest basis, et inchoatio; quidquid enim alii supponitur et substernitur, nomen substantiae, quod a *substando* dictum est, sortitur;—2 *sperandarum rerum*, non quod ea solum credamus, quae sperantur, nam plura credimus, quin sint fidei nostrae objectum; sed *quia fides principaliter est de his, quae videnda speramus in patria* (10); — 3 *argumentum non apparentium*, id est juxta textum graecum *convictio* seu demonstratio firma rerum, quae non videntur; quae ideo verissima esse creduntur ac si manifestis demonstrationibus nobis essent nota. Haec definitio convenit etiam Patriarcharum fidei: eam tamen praesenti statui magis accommodando fidem sic definimus, ut sit *virtus Theologica divinitus infusa*, *qua libero ac pio voluntatis affectu iis omnibus firmiter assentimur, quae Deus revelavit, et quae Ecclesia credenda proposuit, ob Dei ipsius veracitatem.*

Dicitur: 1 *virtus Theologica*, quae nempe Deum directe respicit, ac discrimen virtutum moralium, quae ad Deum nonnisi indirecte referuntur; — 2 *divinitus infusa*, quia fides est donum supernaturale divinum. Hinc Apostolus; *vobis donatum est pro Christo, non solum ut in eum credatis etc.* (11); — 3 *qua libero ac pio voluntatis affectu*, ut sic fides nostra distinguitur a daemonum fide, qui etsi credant et contremiscant (12), non tamen libere ac pie veritatibus assentiuntur, sed evidentia victi credere necessitantur: unde eorum fides neque divina est neque infusa; — 4 *firmiter assentimur*: quia assensus fidei debet esse sine ulla errandi formidine; alioquin haesitatio esset, non fides; — 5 *iis omnibus quae Deus revelavit*, quae quidem constituunt objectum fidei materiale. Dicimus *omnibus*, ut refellatur nonnullorum haereticorum doctrina, qui distinguentes inter articulos fundamentales et non fundamentales fidei, dicunt, primos necessario esse credendos, non autem secundos; nam singula fidei objecta, quaecumque ea sint, aeque habent eandem veritatem, ut credantur, nempe veracitatem divinam falli

(1) 1 Cor. 13. (2) Serm. 27 *de Verb. Apost.* (3) Rom. 3. (4) 1. Tim. 5. (5) Rom. 14. (6) Jac. 1. (7) Actor. 17.

(8) V. Lignori, *Op. Mor.* l. 2. n. 2. (9) Heb. 11. (10) S. Thom. 2. 2. q. 1. a. 6. (11) Phil. 1. (12) Jac. 2.

ac fallere nesciam (1); — 6 *et quae nobis Ecclesia credenda proposuit*, quia divina revelatio nobis non manifestatur, nisi per Ecclesiae propositionem, dicente Augustino: *Evangelio non crederem, nisi me Ecclesiae Catholicae commoveret auctoritas* (2); — 7 *ob Dei ipsius veracitatem*; quia veritas infallibilis, quae est ipse Deus, constituit objectum fidei formale, id est rationem formalem, ob quam credimus. Hinc Apostolus: *fides ex auditu, auditus autem* (seu assensus) *per verbum Christi* (3).

Q. 3. ***In quonam fidei natura collocanda est?***

R. Fidei natura collocanda est in actu intellectus, quo creduntur dogmata: est contra Calvinistas, qui docent, fidem non esse assensum, quo veritates revelatae firmiter creduntur; sed fiduciam, qua certo credimus nos et promissionum Dei et ejus justitiae participes fieri. Probatur catholica veritas.—1 ex Scripturis, ubi distinguitur fides a spe: *nunc autem manent fides, spes et charitas, tria haec* (4): at si fides et spes idem sonarent, non essent *tria* sed *duo*;— 2 ex Patribus: unus sit Augustinus, qui fidem collocat in actu voluntatis, quo nempe sperantur res promissae; *aliquid etiam quod non speratur, credi potest; quis namque fidelium poenas non credit impiorum? nec sperat tamen* (5).

Q. 4. *Quomodo fides dividitur?*

R. Triplici modo fides dividitur:

1. In *habitualem*, quae est *habitus supernaturaliter infusus, permanenter habilitans ad actus fidei eliciendos*.—Et in *actualem*, quae est, *actualis, firma ac supernaturalis adhaesio rebus revelatis, et ob Ecclesia ad credendum propositis:* haec si exterius verbis aut aliter prodeat, dicitur exterior; si autem intus in animo lateat, interior appellatur.

2. In *explicitam*, et in *implicitam*: explicita fides illa est, qua aliquis fidei articulus creditur in se, sub propriis ac particularibus terminis, sub quibus nobis proponitur: v. g. qui expresse credit Deum trinum, Patrem, Filium et Spiritum Sanctum, habet fidem explicitam Trinitatis: sic etiam credit explicite mysterium Incarnationis, qui credit Filium Dei assumpsisse naturam humanam, et Christum esse Deum et hominem. — Implicita vero fides illa est, qua aliquid creditur non in se et in propriis terminis particularibus, sed in alio, in quo illud continetur: sic qui credit in Christum Deum et hominem, eo ipso implicite credit in duplicem ejus voluntatem, etsi eam ignoret. Fides ipsa implicita iterum duplex ab accuratioribus solet distingui: vel enim credimus aliquid in alio, tanquam in principio universali, cui adhaeremus, ut cum quis in communi credit quidquid credit Ecclesia, quin tamen aliquid particulare (neque etiam in confuso vel in umbra) sciat aut credat; vel credimus aliquid in alio jam ut in umbra et figura, per quam nempe ipsa veritas credenda confuse significatur: ut cum quis credit, Deum esse missurum Salvationem, sed nesciat media, quibus id sit acturus. Prima dicitur fides implicita latiori sensu: altera vero fides implicita sensu stricto ac proprio.

3. In *formatam* quae dicitur etiam *fides viva*; et in *informem*, quae dicitur etiam *fides mortua*. — *Viva* est quae gratiam habitualem, sive charitatem sibi conjunctam habet: talis est fides hominis justi. *Mortua* est quae caret justitia et charitate: talis est fides hominis in statu mortalis culpae constitui.

Q. 5. ***An admittenda sit fides informis, seu mortua; et in casu affirmativo, an haec sit fides vera?***

R. Quolibet peccato mortali ita fidem extingui, ut nulla amplius in peccatoribus admittenda sit neque *viva* neque *mortua*, et si quae adhuc remanere videatur, ea non sit fides vera, nempe divina, sed mere humana, docuit Calvinus, Quesnellus, aliique de Schola Jansenistarum. Sed veritas catholica est fidem *veram*, nempe divinam, esse posse etiam sine charitate, ac proinde fidem *informem* sive mortuam esse admittendam uti veram ac divinam fidem.

Prob. 1. Ex Scripturis: *si habuero omnem fidem* (ait Apostolus) *ita ut montes transferam, charitatem autem non habuero, nihil sum* (6); sed fides, quae montes transfert est fides vera et divina, ergo haec a charitate sejuncta potest in natura sua esse. *Quid proderit, fratres mei* (inquit S. Jacobus), *si fidem quis dicat se habere, opera autem non habeat? numquid poterit fides salvare eum* (7)? Hic pariter sermo est de fide non humana, sed divina, ideoque vera: atqui haec dicitur subsistere posse etiam per se, et sine charitate.

2. Ex Patribus: pro omnibus unus sit Augustinus, qui *De fide et operibus* totus

(1) V. Ciercia, *De Eccles. Christi*.
(2) L. cont. Epis. fund. c. 5 — V. Bolgeni, *L'economia della fede Cristiana*.
(3) Rom. 10.
(4) Corinth. 13.
(5) Enchir. c. 8.
(6) 1 Cor. 13.
(7) Ep. c. 2.

in eo, est, ut ostendat neminem debere salutem aeternam sperare, si fidem habeat sine charitatis operibus.

3. Ex Tridentino: *si quis dixerit, amissa per peccatum gratia* (en charitatis mortem), *simul et fidem semper amitti, aut fidem quae remanet, non esse veram fidem, licet non sit viva, aut eum qui fidem sine charitate habet, non esse christianum, anathema sit* (1).

4. Ex Pontificum Oraculis: Alexander VII hanc n. 12 propositionem damnavit: *quando in magnis peccatoribus deficit omnis amor, deficit etiam fides; et etiamsi videantur credere, non est fides divina.* Clemens XI aliam similem in Quesnello Jansenismi professore valde insigni confixit; dicendum ergo, charitatem quidem esse non posse sine vera fide, quia fides vera est ejus fundamentum: sed veram fidem esse posse sine charitate; nam utique stat fundamentum sine aedificio.

Sed si fides (inquies) *in statu peccati mortalis, sive sejuncta a charitate, est fides mortua; ergo amplius non existit, sicuti cessat existere homo actu quo moritur; vel saltem fides quae remanet, non erit amplius fides vera, nempe divina.*

Resp. neg. conseq. et paritatem: fides enim sine charitate dicitur quidem *mortua*, sed non quasi cesset existere, quemadmodum mori dicitur homo; bene vero quia operationem in christiano cesset habere in ordine ad vitam aeternam, eo modo quo corpus dicitur *mortuum*, quod existit quidem, sed vita destitutum: hanc comparationem suppeditat s. Jacobus: *sicut.... corpus sine spiritu mortuum est; ita et fides sine operibus mortua est* (2). Atqui (nos hic argumentamur) corpus hominis, etiamsi mortuum sit, quia sine anima, adhuc remanet verum corpus humanum; ergo a pari fides, etiamsi mortua, quia sine charitate, adhuc remanet vera fides, nempe divina. In quo enim sita est fidei divinae natura? profecto in hoc, quod faciat nos assentiri rebus a Deo revelatis ob divinam veracitatem: atqui assensus iste etiam sine charitate haberi potest.

Imo si sermo sit de merito quod Theologi vocant *de congruo*, ipsa fides mortua meritoria est apud Deum; opera enim meritoria *de congruo* praecedunt justificationem: *nec ipsa remissio peccatorum* (inquit Augustinus) *sine aliquo merito est, si fides hanc impetret* (3). Si res ita non esset, quis amplius peccatores hortaretur, ut se vehementer commendent Dei misericordiae, et B. Virgini, quae est *refugium peccatorum*, ut in Christi gratiam reverti possint? Quapropter qui absolute et sine ulla restrictione pronuntiat *fidem sine charitate non esse meritoriam*, nobis videtur cum Quesnello sentire, cujus erat haec thesis (ab Apostolica Sede damnata sub n. 56): *Deus non remunerat, nisi charitatem.*

CAPUT SECUNDUM

DE FIDEI OBJECTO, REGULA, ANALYSI AC SUBJECTO

Q. 1. *Quodnam est objectum fidei?*

R. 1: Materiale fidei objectum (seu materies, circa quam fides nostra occupatur, sive quod credere tenemur) est Deus ipse, et illud omne quod ab eo revelatum fuit. Deus quidem ipse est objectum primarium et proprium: cetera vero ab eo revelata objectum minus proprium et secundarium. *Si vero*, ait d. Thomas, *consideremus materialiter ea, quibus fides assentitur, non solum est ipse Deus, sed etiam multa alia; quae tamen sub assensu fidei non cadunt, nisi secundum quod habent aliquem ordinem ad Deum* (4), sive tanquam principium a quo procedunt, sive tanquam finem ad quem tendunt.

R. 2: Objectum vero formale fidei, seu formalis ratio, quae, nos movet ad credendum, est testimonium divinum, sive Deus ipse uti summe verax, imo et prima veritas; omnis namque fides innititur testimonio verum dicentis: ideo enim alicui credimus, quia verax est, et vera semper loquitur. Ergo summa Dei veracitas est ratio fundamentalis nostrae fidei, seu motivum ultimum determinans assensum nostrum. Hoc sane sensu inquiebat Apostolus: *cum accepissetis a nobis verbum auditus Dei, accepistis illud non ut verbum hominum, sed (sicut est vere) verbum Dei* (5). Et in actu fidei expresse dicimus: *credo, Domine, quidquid revelasti, quia summe verax es, qui nec falli nec fallere potes.* Hinc perbelle ajebat Cassianus: *Deus hoc dixit? verbum illius summa ratio est; removeo argumenta, removeo disputationes: sola mihi sufficit ad credulitatem persona dicentis* (6).

Q. 2, *Quaenam est regula fidei?* (7)

R. Regula fidei dicitur illud omne, quod verum fidei objectum vel continet vel de-

(1) Sess. 6. can. 28. (2) Ep. cap. 2.
(3) Epis. 194. c. 5. n. 19.
(4) 2. 2. q. 1. a. 1. (5) 1 Thess. 2.

(6) De Incarn. L. c. 7.
(7) V. Milner, *Il fine di una Religione controversa* — Wiseman, *Conferenze intorno alle prin-*

clarat: tres vulgo adsignantur fidei regulae: Scriptura, divina traditio et Ecclesia. Quoniam vero neque Scriptura neque traditio veritates in se contentas viva voce explicant, idcirco appellari solent regulae fidei mortuae seu *inanimatae*; Ecclesia autem, quae Scripturam et traditionem clara ac infallibili auctoritate explicat, dicitur regula viva seu animata (1). Vel etiam dici potest, quod Scriptura, et traditio sunt fontes, quae fidem continent; Ecclesia vero est via seu medium, quo a Deo revelatae veritates, et in Scriptura et traditione contentae, certo nobis innotescunt: unde patet duo requiri, ut aliquod catholicae fidei dogma dicatur, Deum revelantem, et Ecclesiam proponentem. Haeretici unam tantum admittunt fidei regulam, nempe Sacram Scripturam, medium autem ad Scripturam intelligendam reponunt adhuc in ipsa Scripturae lectione, in sensu privato, in Spiritus Sancti motione et in examinis via; sed falluntur.

Ac 1: praeter Scripturam etiam divinae traditiones sunt admittendae tanquam divinae fidei regulae (2): decretorium est illud Apostoli, *fratres, state et tenete traditiones quas didicistis sive per sermonem sive per epistolam nostram* (3): hic Apostolus utramque aequiparat traditionem, scriptam, seu Scripturam, et non scriptam: et ait utrique aequaliter standum esse, quod nimirum utraque est verbum Dei. Adde: primae Ecclesiae conditae sunt et plures diu extiterunt sine Scripturis, saltem novi Testamenti; sola igitur traditione illae fidelium collectiones veritates a Deo revelatas cognoscebant.

2: Medium ad certo cognoscendas veritates a Deo revelatas debet esse: 1 *certum*, *securum*, atque *aptum* ad omnes dubietates solvendas; secus non posset obtinere assensum firmum et immutabilem; 2 *universale;* si enim omnes vocati sunt ad fidem, omnibus obvia esse debet regula, qua fidem ipsam firmiter assequantur ac teneant; 3 *perpetuum*: quantum fides, tantum ejus regula perdurare debet; sed fides est usque ad consummationem saeculorum duratura. Si ita est, jam patet, medium istud non potest constituere neque Sacra Scriptura, cum multa difficilia et obscura contineat, et ea in omnibus fidelium manibus non versetur; neque motio divini Spiritus, quam nimis facile quisque fingere potest; neque sensus privatus, alioquin tot haberemus sententias quot capita; neque examinis via, tunc enim paucissimi fidei veritates assequerentur: cum alii ingenii tarditate, alii rerum temporalium cura, cupiditatum amore ad eas assequendas impedirentur. Et vel ipsi paucissimi, nonnisi cum plurium errorum admixtione et omnibus in pluribus dissentientes, veritates fidei sibi compararent. Hoc patet ex protestantibus: quot lites inter illos quoad ipsa primaria fidei capita! (4); unde unitas fidei apud illos penitus evanuit. Dicendum ergo cum catholicis medium tutum, facile, omnibus obvium ad cognoscendas veritates revelatas in auctoritate viva ac infallibili reponendum esse; et sane major hominum pars sola regitur auctoritate (5). Haec autem auctoritas viva et infallibilis in nullo alio reperiri potest, nisi in visibili et perpetuo Ecclesiae magisterio; Ecclesia enim dicitur *columna et firmamentum veritatis* (6), quam *qui non audierit, sit tibi sicut ethnicus et publicanus* (7).

Objiciunt protestantes, *nos committere circulum vitiosum; nam credimus Sacram Scripturam propter auctoritatem Ecclesiae, et credimus auctoritatem Ecclesiae propter Scripturam*. R. Nos credimus primario auctoritatem Ecclesiae non propter Scripturas, sed propter notas ipsius Ecclesiae ac motiva credibilitatis: et sane, nascente Ecclesia, nondum erant Scripturae, et tamen jam certa erat veracitas Ecclesiae (*A*). Quod autem secundario ejus veracitas firmetur etiam per Scripturam, non est circulus vitiosus; nam id est sub diversa ratione, et jam firmata Ecclesiae infallibilitate. Nempe

cipali dottrine della Chiesa Cattolica — Màlou. *Della lettura della Bibbia in lingua volgare*—Sed prae ceteris recentissimum atque absolutissimum Opus P. Perrone, *Il Protestantesimo e la Regola di Fede. Vol. 3. Roma 1853.*

(1) Propositio Ecclesiae dicitur etiam regula *proxima* fidei; Verbum autem Dei, sive scriptum sive traditum, in quo divina revelatio continetur, regula fidei *remota*.

(2) Traditionem verbo negant protestantes, ac facto admittunt, prout multis probat Perrone in Opere supra laudato, p. 2. c. 1. a 2.

(3) 2. Tess. 2 — V. Moehler, *Dell' unità della Chiesa*, c. 2.

(4) V. Bousset, *Storia delle variazioni delle chiese de' protestanti* — Moehler. *La simbolica, ossia esposizione delle antitesi dogmatiche tra i cattolici ed i protestanti.*

(5) Quae auctoritas libertatem non destruit: *quelli sono intellettualmente più liberi, i quali hanno i mezzi più facili per trovare la verità, non coloro che hanno la maggior libertà nella ricerca della verità coi loro proprii mezzi.* Ad rem Card. Wiseman in Op. *Quattro anni di esperienza della Religione Cattolica*, c. 4: la schiavitù del protestantismo.

(6) 1 Tim. 3. (7) Matth.18

de veracitate et infallibilitate Ecclesiae nobis jam constat aliunde: nam primo ex motivis credibilitatis probamus, Ecclesiam Romano-Catholicam esse veram Christi Ecclesiam, ac proin omnia etiam dogmata illius esse vera; secundo ex hoc principio ulterius inferimus probamusque Sacram Scripturam esse Verbum Dei, quia nempe Ecclesia vera et infallibilis haec docet; tertio ex Scriptura autem divina sic certo jam cognita, ipsa Ecclesiae infallibilitas, quae jam prius aliunde erat primo probata, ulterius et quasi secundo probatur et confirmatur sine ullo vitioso circulo (1). — Exemplum habemus in humanis: sit nuntius qui deferat literas regis: quando non est certa nuntii veracitas, inquiruntur indicia credibilitatis, et ubi de illa constat, acceptantur literae regis propter veracitatem nuntii, verum contentis in literis regis creditur non propter veracitatem nuntii, sed regis: et si in iis regis literis asseratur veritas nuntii, ea firmatur et magis creditur propter veracitatem regis. Neque ideo est circulus vitiosus; nam eadem creduntur, sed sub ratione diversa (2).

Q. 3. *Quid est fidei analysis?*

R. Analysis seu resolutio fidei est illa mentis operatio, qua pervenitur ad rationes, quae assensum nostrum determinant: seu est discussio principiorum, propter quae creditur aliqua veritas. Unde quando credimus v. g. tres in Deo esse personas, ideo nos credere dicimus, divina agente gratia, quia id Deus revelavit in Scripturis; ideo vero nos credere hoc revelatum in Scripturis, quia illud testatur Ecclesia; ideo demum nos testimonio Ecclesiae tuto fidem habere, quia Ecclesia pro se habet omnia credibilitatis et infallibilitatis motiva (3). Actus ergo fidei quinque importat: veritatem revelatam, auctoritatem Dei revelantis, Ecclesiam proponentem, motiva credibilitatis de veracitate Ecclesiae nos tutos reddentia, tandem gratiam Dei assensum nostrum dirigentem atque ad statum supernaturalem elevantem; fides enim est donum supernaturale, et nemo venit ad Christum, nisi Pater caelestis traxerit eum (4): idque Tridentinum definivit (5).

Primus tamen et ultimus annulus, a quo fides incipit et in quem desinit, constituendus est in divino testimonio ab Ecclesia proposito: nempe divinum testimonium est ratio formalis cur credimus, Ecclesia vero est judex infallibilis, seu viva et infallibilis auctoritas, quae nos certos reddit hoc vel illud esse revelatum, ut nulli dissensioni sit locus. *Quae quidem viva et infallibilis auctoritas in ea tantum viget Ecclesia* (ut verbis utamur Pii Papae IX) *quae a Christo Domino supra Petrum totius Ecclesiae Caput, Principem et Pastorem, cujus fidem nunquam defecturam promisit, aedificata suos legitimos semper habet Pontifices sine intermissione ab ipso Petro ducentes originem in ejus cathedra collocatos, et ejusdem etiam doctrinae, dignitatis, honoris ac potestatis heredes et vindices* (6).

Q. 4. *Quid requiritur, ut propositio ad fidem divinam pertineat?*

R. Ecclesiae propositio est via, qua revelatio divina nobis infallibiliter innotescit; sicuti revelatio divina est via seu medium, quo nobis innotescit Verbum Dei. Porro propositiones aliae sunt *explicite* revelatae, quas nullum est dubium ad fidem catholicam pertinere: explicita enim revelata propositio est, quae immediate seu propriis aut synonimis verbis in deposito divinae revelationis continetur: hujusmodi sunt quae in Scripturis de Christi ortu, vitae genere, morte, resurrectione et ascensione exhibentur: item veritates quae totius religionis nostrae sunt fundamentum, ut trinitas Personarum in Deo, Christi divinitas, ab eoque facta hominum redemptio. Hinc etiam antequam de iis definitio ab Ecclesia edita esset, merito ut haeretici habiti sunt et condemnati, qui eas negabant; Ecclesia enim definiendo libros sacros Verbum Dei continere, has veritates sufficienter proposuerat, uti revelatas ac fide catholica credendas — Aliae propositiones seu veritates sunt *implicite* tantum revelatae, et illae sunt, quae nonnisi mediante aliqua illatione vel ratiocinio

(1) Ad rem Moehler, *Dell'unità della Chiesa*, c. 2: « La Chiesa cattolica non si move circolarmente, quando non crede ai Vangeli, se non perchè ella dà loro la testimonianza della credibilità. Ella crede a sè stessa, e sa il perchè: dovrebbe credere più agli eretici che non a sè stessa? Come la Chiesa riguarda sè medesima e la sua tradizione, per cui il Vangelo scritto ci è stato trasmesso, come divino; così ella considera anche questo come divino. La Chiesa, il Vangelo e la tradizione cadono e restano sempre ritti insieme.

(2) V. Billuart, *Cursus Theol. de regulis fidei* — Veith, *Scriptura S. contra incredulos propugnata*, p. VII, sect. I, n. 8, 9, — Sardagna, *Theol. dogmatico-polemica*, tr. 3, Mayer, *Tractus praevii de vera relig.* p. 2 — Carbonius, *Theol. revelata*.

(3) Hac methodo omnes fideles ad eliciendum actum fidei rationabilem facile deducentur. *Bouvier* — V. exemplum apud Gaume, *Catech. di persever.*, p. 2. *lez.* XVII.

(4) Jo. 6.

(5) Sess. 6 c. 6.

(6) Encyc. *Qui pluribus*.

ab explicite revelatis deducuntur (1): cujusmodi est quae docet humanam in Christo voluntatem a divina plane distinctam inesse; item quae adstruit absolutam baptismi necessitatem quoad infantes etiam a fidelibus parentibus ortos; item quae tradit, valere baptismum etiam ab infideli homine administratum, etc. (2). Quae quidem tunc tantum constituerunt catholicae fidei dogma quando id definitum fuit ab Ecclesia christianae doctrinae custode, interprete, et magistra.

Alii tamen diversam rationem adsignant: ajunt, inquirendum esse a quibus praemissis deducatur nostra conclusio. Nam ea potest deduci tum a duobus praemissis revelatis, ut ista: « omnes Apostoli repleti sunt Spiritu Sancto »; atqui Matthaeus erat Apostolus; ergo Matthaeus repletus est Spiritu Sancto. Tum ex majori generali revelata, et minori non revelata: v. g. *vera Christi Ecclesia debet esse una, sancta, catholica, apostolica: atqui Ecclesia Romana est una, sancta, catholica, apostolica: ergo est vera Christi Ecclesia.* Tum ex majori generali omnino certa, sed non revelata, et ex minori revelata: v. g. *omnis homo est risibilis: atqui Christus verus est homo; ergo Christus est risibilis.* His positis dicimus: — 1 propositiones ex duabus praemissis revelatis legitime deductae, ad fidem divinam pertinent: nam in ipsa propositione revelata formaliter continentur: in hoc quippe natura syllogismi sita est, ut prima praemissarum conclusionem in se contineat, et altera eam esse contentam manifestet; — 2 idem dicendum, si propositiones ex majori generali revelata et minori non revelata deductae sint: nam adhuc in propositione revelata formaliter continentur; in propositione enim generali continentur, et minor non revelata declarat eas esse contentas (3); — 3 si vero conclusio deducatur ex majori universali omnino certa, sed non revelata, et ex minori revelata, utrum ad divinam fidem pertineat, disputant. Alii cum Antoine, Cano, Vasquez etc. affirmant; nam talis conclusio necessariam habet connexionem cum propositione revelata: ergo cum vi testimonii divini credere debemus. Sed Lugo Suarez, Liebermenier aliique probabilius contendunt, conclusionem illam veram quidem esse veritate theologica, non autem veritate revelata. Sane illa propositio non est vera veritate revelata, ideo neque de fide divina credenda, quae directe non creditur vi divini testimonii, sed vi illationis theologicae; atqui talis est haec nostra (de qua hic agimus) conclusio. Adde: illa assertio non est de ipsa fide divina, cujus major (ideo et conclusio) sine errore in fide negari potest; atqui id evenit in casu nostro: qui sane negaret hominem esse risibilem, errorem diceret, non haeresim; nam proprie non negaret aliquid revelatum. Si tamen accederet definitio Ecclesiae, tunc nullum amplius dubium est, conclusionem illam esse de fide catholica tenendam; Ecclesiae enim est de veritate doctrinae infallibiliter judicare (4).

(1) Propositiones mediate tantum revelatae solent etiam dici *conclusiones theologicae.*

(2) Si contracte et obscure aliquid in Verbo Dei contineatur, etsi proxime et immediate in eo contentum sit, adhuc requirunt Ecclesiae declarationem, ut tanquam catholicum dogma veritas illa ab omnibus accipiatur.

(3) Sed omnino requiritur ut *minor* sit absolute certa, uti est in supra laudato exemplo de Romana Ecclesia: alioquin firmissimus praeberi non posset assensus ad fidem requisitus. Unde si minor esset tantum moraliter certa, conclusio ad objectum fidei non pertineret, et propositio ei adversa non esset haeretica, sed erronea. Hinc in hoc exemplo: « infans legitime baptizatus et ante usum rationis moriens, est sanctus; atqui Petrus ante usum rationis mortuus, legitime fuit baptizatus; ergo Petrus est sanctus »: haec conclusio ad fidem non pertinet; quia moraliter tantum certum est Petrum fuisse legitime baptizatum, nisi ad summum respectu baptizantis, aut nisi tot fuerint testes, ut absolute certum sit nihil essentiale fuisse omissum *Bouvier.*

(4) Propositio quae annuntiat rem sicuti est, sed in deposito revelationis nec mediate nec immediate contentam, dicitur *vera.* Et haec, si citra errandi formidinem cognoscitur, dicitur *certa*, ut est v. g. propositio quae docet dari actus in specie sua et in abstracto indifferentes. Si vero gravibus, sed non incossussis nitatur momentis, tantum *probabilis* dicitur, ut sunt Theologorum opiniones; si enim adhuc opiniones sunt, de probabilitatis finibus non exeunt — At si propositio in deposito divinae revelationis sit contenta, adeo ut nihil amplius desit ut sit fide catholica credenda, nisi Ecclesiae definitio, dicitur *proxima fidei.* Talis et propositio, quae docet immaculatam Virginis conceptionem; unica, quae adhuc potest institui quaestio, in eo tantum est, utrum nempe talis annuntiatio seu doctrina sit vera veritate theologica, an potius veritate revelata, sive an mediate vel immediate contineatur in divina revelatione, et ab ea deducatur. Alii illam nonnisi mediante ratiocinio deduci posse contendunt, videlicet ex majori certa quidem, sed non revelata propositione, et ex minori revelata: unde hoc utuntur syllogismo: *Mater Dei est immunis a macula originali; sed Maria est mater Dei; ergo, etc.* Verum alii cum Perrone contendunt, B. Virginis ab omni prorsus labe immunitatem, licet implexe, contracte et subobscure, proxime tamen et *immediate* tum in Verbo Dei scripto revelatam esse, tum (et caput est) ita in Verbo Dei tradito commissam fuisse, ut per omnia traditionis nunquam interruptae vehicula magis semper ac magis explicata, atque in conceptu suo distincta sese progressione quadam perpetua proderet, donec in apertissimam demum lucem veniret (*cap.* 6. § 4).

Criteria autem, indicia et argumenta, quibus dignoscit Ecclesia an aliquid revera in divina revelatione contineatur, sunt Patrum scripta, sunt libri liturgici, dies festi, acta martyrum, perpetuus fidelium sensus, et vel ipsorum haereticorum testimonia; sunt item monumenta archeologica; denique inter omnia eminet primumque sibi locum vindicat juge ac vivum Ecclesiae magisterium. Quae omnia luculentissime probat P. Perrone in sua *Disquisitione theologica de immaculato B. M. Virginis Conceptu.*

Quot modis (quaeres) *potest catholica veritas definiri?* Multiplici ratione potest aliqua veritas catholica definiri: — 1 *directe*, et est cum veritas ab Ecclesia expresso, seu conceptis verbis credenda proponitur, prout ordinarie fit; — 2 *indirecte*, cum nempe *in obliquo* veritas tenenda proponitur, *in recto* autem infallibilitatis Ecclesiae, quae ita statuit, ut est illud: *si quis dixerit Ecclesiam errare, cum docuit et docet juxta evangelicam et apostolicam doctrinam, propter adulterium alterius conjugum matrimonii vinculum non posse dissolvi, anathema sit* (1); — 3 *tacite*, cum ab Ecclesia factum, quod a jure pendet et in eo fundatur, sancitur, ut est illud: *si quis dixerit, caeremonias, vestes et externa signa, quibus in Missarum celebratione Ecclesia catholica utitur, irritabula impietatis esse magis, quam officia pietatis, anathema sit* (2): hujus canonis objectum per se meram attingit disciplinam; attamen canon dogmaticus est, eo quod jus involvat seu potestatem Ecclesiae in tali disciplina sancienda (3).

Q. 5. *An fidei objecta lapsu temporis creverint?*

R. Veterum praesertim scholasticorum communis erat sententia, fidem catholicam quoad substantiam credendorum semper eamdem fuisse vel ab ipso mundi exordio, et tantum novas explicationes successive obtinuisse; omnia enim dogmata jam satis implicite continebantur in fide Dei et divinae providentiae; hinc Augustinus: *tempora variata sunt, non fides* (4). Ita Suarez, Scotus, Magister sententiarum, d. Bonaventura, et d. Thoma (5).

Verum plures recentiores cum Antoine, Bouvier, etc. docent objecta fidei ab Adamo ad Christum et Apostolos inclusive crevisse non tantum secundum quid, quatenus quaedam fuerunt pedetentim explicita; sed etiam simpliciter, quatenus aliquid novi fuit revelatum. Sane complura in lege naturae revelata sunt Abrahamo, aliisque Patriarchis; complura item innotuere per Moysem aliosque Prophetas in lege scripta, quae nequeunt haberi ut nudae explicationes primae revelationis. Et vero (ex Augustino (6)) *gradatim et per incrementa fragilitas humana nutriri debuit* (7) — Attamen ab Apostolis usque ad nos objectum fidei *simpliciter* non crevit; tum quia Spiritus Sanctus docuit Apostolos *omnem veritatem* (8); tum quia Ecclesia nunquam sibi attribuit potestatem dogma novum revelandi; tum demum quia credere non possumus Magistros fidei in toto orbe a Christo constitutos aliquas fidei veritates ignorasse. Crevit tamen et crescit *secundum quid* fidei objectum ab Apostolis ad nos usque, quatenus revelatio jam facta, per auctoritatem Ecclesiae infallibilem vel explicatur, vel ad singularia objecta applicatur vel controversa certificatur, quod tamen non est condere nova dogmata.

Q. 6. *Quid de revelationibus privatis tenendum est, quas Sanctis plerisque factas scimus etiam post Apostolorum aetatem*(9)?

R. Privatae revelationes ad fidem Catholicam non pertinent; fides enim nostra, ait Angelicus (10), non innititur revelationibus quibuscumque, sed iis dumtaxat, quae Patriarchis, Prophetis et Apostolis factae sunt; et idcirco fideles dicuntur in Scripturis *superaedificati super fundamentum Apostolorum et Prophetarum, ipso summo angulari lapide Christo Jesu* (11). Neque facessit,

(1) Trident. sess. 24 can. 7.

(2) Trident. sess. 22, can. 7.

(3) Ponamus exemplum, quod est in omnium votis, de Immaculata Virginis conceptione: si Ecclesia definiat, Virginem esse sine macula originali conceptam, et contrasentientes anathemate damnet, definitio erit *directa*. Si definiat, Ecclesiam non falli, dum juxta piam, veram et ab omnibus tenendam sententiam, Virginis ab omni labe immunitatem in primo ejus conceptionis momento celebrandam proponit, definitio erit *indirecta*. Si demum definiat sanctitatem ritus ecclesiastici, ejus fit usus in colendo Mariae V. conceptu, prout nunc obtinet, definitio erit *tacita*. Haec cl. Perrone, *De immaculato B. V. Mariae conceptu, disquisitio theologica*, c. 7.

(4) Tract. 45. in Jo.

(5) 2. 2. q. 1. a 7.

(6) Q. ex N. test. c. 86.

(7) Ad rem habet doctiss. Klee in suo opere *La Storia dei dogmi, vol.* 1 sub initio: « La sostanza dei dogmi fu e rimane sempre la medesima, ma la loro formazione dogmatica progredisce col tempo di conserva colla ragione verace e sincera che li medita, e contra i fallaci e subbiettivi sforzi di chi li attacca ».

(8) Joan. 5, et 16.

(9) V. Liguori, *Hom. Ap. App.* t. n. 19, ubi etiam de locutionibus ac visionibus.

(10) 1. p. q. 1. a. 8.

(11) Eph. 2.

quod Ecclesia nonnullas approbaverit, ut Sanctarum Birgittae ac Catharinae Senensis; cum enim Ecclesia id agit, nunquam easdem revelationes nobis credendas proponit uti dogma catholicum; sed sua approbatione solum intendit declarare nihil in ipsis contineri contra fidem, aut bonos mores: nempe tanquam pias et absque ulla superstitione prudenter recipi posse, licet adhuc, salva fide, ab iis possit recedi, si fiat, ut ait Benedictus XIV (1), *cum de bita moderatione, non sine ratione et citra contemptum.*

Ex quo recte concluditur, *generatim loquendo*, neminem teneri reapse credere tali revelationi: nec si credat, talem assensum posse esse fidei catholicae aut divinae, cum non innitatur divino testimonio, sed testimonio humano, id est personae, cui revelatio facta est. Diximus *generatim loquendo ;* etenim non tantum persona cui fit revelatio, sed etiam persona ad quam dirigitur revelatio (ut si Deus alicui revelet quod talis Praelatus non recte se gerit), si proponatur cum sufficientibus argumentis rite probatis, eam credere debet; Deus enim illi loquitur per alium, et proinde ab eo exigit fidem (2).

Quomodo (quaeres) *se gerere debet Confessarius cum poenitente, qui sibi a Deo factas revelationes affirmant ?*

R. Confessarius caute hic procedat, maxime cum mulieribus, ita ut non sit nimis credulus, sed neque omnino incredulus: *praemonendus lector est*, inquit doctissimus Blosius, *ne perversum quorundam hominum judicium sequatur, qui revelationes et visiones ceu vanissima somnia contemnendo se parum spirituales esse ostentant.* En regulae generatim in hac re:—1 jubeat poenitenti, ut sibi referat omnia, quae et videt audit sive vera sive falsa: ipse tamen neque de iis cognoscendis desiderium ostendat, nec quae sibi manifestantur, aliis aperiat;—2 caveat, ne peculiarem existimationem animae illius manifestet: multo minus alios ad illam mittat, ut ejus precibus se commendent. Imo ostendat se illam non facere majoris quam ceteras, sicque in humilitate et timore eandam contineat;—3 si percipiat ipsam in perfectione proficere, adjuvet, et animosiorem faciat, uti historia Ecclesiastica nos docet fecisse s. Franciscum Borgia, et b. de Alcantara cum s. Theresia, quam tutam fecerunt supernaturalia dona, quibus effulgebat, vere esse a Deo;—4 eam hortetur, ut initio orationis uti praeludium prae oculis sibi ponat aliquod vitae et passionis Christi Domini caput (*B*).

Q. 7. *Quodnam est fidei subjectum?*

R. Subjectum fidei aliud est proximum, aliud remotum. *Proximum* est ipsa facultas, seu potentia personae, in qua fides residet: haec nihil aliud est, quam intellectus; *credere*, ait d. Augustinus, *est cum assensu cogitare:* atqui cogitatio residet in intellectu; ergo et credere, ac proinde etiam fides. Adde ex Apostolo: fidei succedit visio patriae: *videmus nunc per speculum in aenigmate, tunc autem facie ad faciem;* atqui visio est in intellectu, ergo et fides (3).—Subjectum fidei *remotum* est persona fidei capax : eam porro habuerunt et Angeli et homines in eorum prima conditione ; cum enim homo et Angeli in prima sui conditione donati quidem fuerint gratia, sed haec in ipsis non esset consummata, ita ut Deum per essentiam videre possent ; oportuit in iisdem quamdam fuisse inchoationem speratae beatitudinis. Quae quidem inchoatio locum habet in voluntate per spem et charitatem, in intellectu per fidem.

Quid (quaeres) *de beatis, damnatis, animabus purgantibus, atque infidelibus ? habentne veram fidem ?*—1 Quoad beatos dicimus: cum fides ex Apostolo sit *argumentum non apparentium*, id est *certa apprehensio eorum, quae non videntur*, ut exponit Angelicus (1), beati autem jam *facie ad faciem* contemplentur quae nos non videmus, nisi per *speculum et in aenigmate*, consequenter aperta res est, fidem in beatis

(1) L, 3. c. ult. *De Servorum Dei beatificat., et Beatorum Canonizat.*

(2) Imo quod pertinet ad illum cui fit revelatio, sunt qui cum Gotti docent haec credi debere fide divina theologica: et consequenter quaecumque ipsi revelantur a Deo esse objectum materiale fidei divinae; cum prima Veritas sit ratio propria et proxima assentiendi omnibus quae revelantur quibuscumque revelantur. Sed negant alii ipsum posse privatae revelationi credere ex fide catholica, qua christianus est; cum haec revelatio non contineatur in ambitu objecti formalis catholicae fidei, sed ex alio speciali lumine superno eruatur. Vid. Benedictus XIV loc. cit.

(3) 1. Cor 13. Verum ad illius assensum requiritur etiam pia in nobis liberae voluntatis affectio, et idcirco, dicimus fidem esse etiam penes voluntatem: et Apostolus Rom. x habet: *corde... creditur ad justitiam, ore autem fit confessio ad salutem.* Sane mens nostra nunquam ad assensum determinatur, nisi vel ab ipsa veritate per suam evidentiam, vel a voluntate per liberam sui motionem. Atqui in rebus fidei non potest mens nostra determinari ad assensum per veritatis evidentiam, cum res fidei non sint apparentes; ergo determinatur per liberam ac piam voluntatis motionem: ideo fides est meritoria apud Deum *S. Thomas.*

(2) 2. 2. q. 4. a. 1.

non reperiri (1)—2 ad damnatos quod attinet, cum ex eodem Apostolo fides sit *sperandarum substantia rerum*, et donum valde insigne gratiae divinae, cumque damnati nulla amplius spe recreari possint in eorum suppliciis sine fine duraturis, iis divina fides non competit; — 3 idem valet de daemonibus: etsi enim, dicente Jacobo, *daemones credunt et contremiscunt*, haec eorum fides non est supernaturalis, sed naturalis, coacta, et orta ex evidentia rerum; — 4 quod pertinet ad animas purgantes, cum ipsae nondum videant Deum *facie ad faciem et sicuti est*, patet in iis adhuc fidem manere;—5 tandem ad infideles quod spectat, ut ipsum per se nomen sonat, fidem non habent.

Quid (dices) *de haeretico, qui quosdam articulos credit, et quosdam rejicit?* R. Vel agitur de haeretico materiali, qui nempe credere paratus est quidquid Ecclesia Catholica credit, et ex ignorantia tantum in quibusdam fidei dogmatibus errat, quia nondum Ecclesiae sensum est assecutus. Vel agitur de haeretico formali, qui nempe post assecutum Ecclesiae sensum adhuc in quibusdam assentiri recusat.

Si 1, haereticus ille totam et integram fidem habet *in habitu*; nam non errat pertinaciter; sic nemo negaverit veram fidem habuisse s. Cyprianum etiam arto.quo Baptisma ab haereticis collatum rejiciebat uti invalidum — Si 2, Durandus aliique pauci existimant veram fidem in haereticis formalibus aliqualiter adhuc manere relate ad eos articulos, quos credunt. Communis tamen et verior sententia cum d. Thoma negat; etenim sicut peccatum mortale contrariatur charitati, ita discredere unum articulum contrariatur fidei: atqui charitas non remanet in homine post unum peccatum mortale; ergo nec fides in eo, qui discredit unum articulum fidei. Adde: qui nonnulla credit, et nonnulla rejicit, agit ex proprio judicio, ideoque non ex fide, ut argumentatur d. Augustinus (2). Adde: fides habet unum medium credendi, *scilicet propter veritatem primam propositam nobis in Scripturis secundum doctrinam Ecclesiae intelligentis sane; et ideo qui ab hoc medio decidit, totaliter fide caret:* ita Angelicus (3). Hinc Apostolus de quibusdam, qui tantum negabant corporum resurrectionem, generatim ait: *circa fidem naufragaverunt* (4).

CAPUT TERTIUM

DE FIDEI PROPRIETATIBUS

Plures sunt fidei divinae proprietates, seu conditiones, ut ea genuina sit; eo praecipuas: — 1.° est ejus libertas; legitur enim: *qui crediderit et baptizatus fuerit, salvus erit; qui vero non crediderit, condemnabitur* (5): quae verba evidenter supponunt possibilitatem credendi et non credendi; — 2.° ejus honestas: sane si laudabilis est fides humana, multo magis divina juxta illud: *si testimonium hominum accipimus, testimonium Dei majus est* (6);—3.° ejus supernaturalitas, fides enim haec nostra tendit ad Deum supernaturaliter cognitum: ergo ejus actus supernaturalis est;—4.° ejus unitas juxta illud Apostoli: *unus Dominus, una fides, unum baptisma* (7): et vero una est tantum ratio formalis credendi, scilicet Dei veracitas;—5.° ejus meritum: hinc Tridentinum docet fidem praeparare hominem ad justificationem (8): et Apostolus de Judicibus, et Prophetis dicit: *per fidem vicerunt regna, operati sunt justitiam, adepti sunt repromissiones* (9);—6.° ejus obscuritas ex parte rei revelatae: alioquin de ea non haberetur fides, sed scientia. Revelatio quidem fidei existentiam infallibiliter aperit, sed naturam ejus non manifestat; hoc tamen non impedit quominus omnimodam habeat certitudinem, credibilitatem, et necessitatem.

Articulus I. — *De fidei certitudine ac credibilitate*

Q. 1. *Quanta est fidei certitudo?*
R. Tanta est fidei certitudo quanta est ipsa Dei revelantis auctoritas: huic enim soli tamquam objecto suo *formali* innititur; atqui Dei auctoritas in revelando certissima est; ergo et fides nostra. *Major* a nemine impugnatur: *minor* rejicitur a Priscillianistis, a Manichaeis et a quibusdam aliis, qui contendebant Deum mendacii esse capacem. Sed est atrox blasphemia; auctoritas enim Dei in revelando est quaedam quasi complexio tum ex infinita sapientia, qua, res

(1) Sed quomodo sciunt quae nondum sunt, ut futura resurrectio, judicium generale, aliaeque veritates futurae? R. Communius docent Theologi, beatos haec non scire per fidem divinam sicuti nos sed illa in Deo videre intuitive.

(2) L. 17. c. 3, contra Faustum.
(3) 2. 2. q. 5. a. 3.
(4) 1. Tim. 1.
(5) Mar. 16.
(6) 1. Jo. 5.
(7) Eph. 4.
(8) Sess. 6. c. 6.
(9) Hebr. 11.

uti sunt ita novit ut falli non possit, tum ex infinita bonitate, qua res uti sunt, ita nobis vult revelare, ut non possit fallere. Hinc in Scripturis legitur: *non est Deus quasi homo, ut mentiatur: est autem Deus verax; omnis autem homo mendax* (1). Unde tuti exclamare debemus cum Apostolo: *scio.... cui credidi, et certus sum* (2).

Accedit ratio; 1 Deus est summa veritas; atqui si in revelando mentiri posset sive de potestate ordinaria si ve de extraordinaria, jam non esset summa veritas; 2 Deus est ens perfectissimum, ideo ejusdem naturae omnino repugnat agere malum; quia semper est contrarietas boni et mali, veri et falsi: 3 fides supernaturalis et utilis ad salutem requirit assensum certum ac firmum; sed hic assensus haberi non potest sine certa ac firma revelatione: hinc Innocentius XI hanc n.° 21 damnavit propositionem: *assensus fidei supernaturalis et utilis ad salutem stat cum notitia solum probabili revelationis; imo cum formidine, qua quis formidat, ne locutus sit Deus.*

Q. 2. *An assensus fidei sit certior cognitione naturali?*

R. Fides innititur veritati divinae, cognitio vero naturalis rationi humanae; ergo concludit Angelicus, *multo magis homo certior est de eo, quod audit a Deo qui falli non potest* (3). Unde ait d. Petrus: *habemus firmiorem propheticum sermonem* (4). Sed hoc intelligendum de certitudine fidei secundum *appretiationem*, non secundum *intentionem*. Nam saepe contingit, ut scientia clarius percipiatur ab intellectu atque ut connexio scientiae cum veritate magis appareat, quam connexio fidei cum eadem; cognitiones enim naturales utpote captui nostro accomodatae magis animum quietant, oblectant ac veluti satiant.

Q. 3. *An fides major vel minor esse possit in uno, quam in alio?*

R. Cum Contensonio: non ideo fides potest dici major vel minor, quasi ipsa possit aliquem articulum repudiare; tunc enim fides foret infidelis, quod absurdum est. Neque dicitur major vel minor ex parte objecti formalis, cum hoc sit unum et simplex, nempe prima veritas.

Quare ex parte solius objecti materialis potest dici fides major vel minor, quatenus nempe unus prae alio habere potest majorem vel minorem fidei explicationem, et plurimum vel paucarum veritatum notitiam. Vel etiam secundum majorem vel minorem subjecti participationem, tum ex parte intellectus ob majorem vel minorem mentis adhaesionem; tum ex parte voluntatis, propter majorem vel minorem promptitudinem, devotionem et pietatem. Hinc recte usurpatur precatio illa: *credo, Domine; adjuva incredulitatem meam* (5).

Q. 4. *Quid est fidei credibilitas et quotuplex?*

R. Fidei credibilitas est evidentia illa, propter quam nos rebus revelatis assensum nostrum exhibemus. Duplex evidentiae genus oportet distinguere: aliud, quod rem aliquam ostendit evidenter esse veram, et dici potest *evidentia veritatis*; aliud, quod evidenter ostendit rem illam esse credibilem, et potest appellari *evidentia credibilitatis*. Illud est evidenter verum, quod ab intrinsecis rei principiis evidenter cognoscitur; hoc modo certum est duo et duo efficere quatuor. Illud autem est evidenter credibile, quod probatur argumentis extrinsecis, nempe testibus, monumentis, signis et similibus tam fide dignis, ut illud evidenter appareat firmo assensum omnino dignum, neque in dubium amplius revocabile absque imprudentiae censura: hoc modo certi sumus existere Romam, licet ibi non fuerimus.

Q. 5. *Quaenam evidentia fidei nostrae convenit?*

R. Fidei nostrae non convenit evidentia veritatis; si enim fides haberet hanc evidentiam, jam frustra diceretur ab Apostolo *argumentum non apparentium*. Convenit tamen evidentia credibilitatis, qua fit rationabile obsequium nostrum; *non enim crederet* (homo), ait Angelicus, *nisi videret ea esse credenda, vel propter evidentiam signorum, vel propter aliquid hujusmodi* (6). Sic evidentia credibilitatis cognoscimus mysterium SS. Trinitatis fuisse nobis a Deo revelatum, et ab Ecclesia propositum, quin tamen mysterii naturam perspiciamus; nam hoc illi tempori reservatur, cum Deum non amplius videbimus *in speculo, et in aenigmate, sed facie ad faciem, sicuti est.*—Fidei nostrae evidentiam credibilitatis revera convenire, septem praecipue argumentis solent ostendere Apologistae: quae quidem sunt totidem quasi sigilla, ut ait Scaramelli (7), quibus fides nostra obsignatur. Haec cele-

(1) Num. 23; Rom. 3.
(2) 2. Tim. 1.
(3) 2. 2. q. 4. a. 8.
(4) Ep. 2, c. 1.
(5) Mar. 9.
(6) 2. 2. q. 1. a. 4.
(7) *Direttorio Ascet. Tr.* IV. *c.* 1. — V. Liguori, *1 Verità della fede, 2 Verità della fede fatta evidente per i contrassegni della sua credibilità.*

bris Gagliuffi paucis extemplo contraxit versibus:

Credite. Sunt vobis praesto septena sigilla,
Ut sit tuta Fides. Sanctorum Oracula Vatum;
Portenta aeterna semper rutilantia luce;
Lex Sancta; immensi famae, laudumque Triumphi;
Firmantes verum devoto sanguine Testes,
Gloria, qua mundus late patet, inclyta; et usque
Firmumque et certum tot post discrimina Regnum.

1° Est *Prophetiarum*, quae Religionem nostram respiciunt, adimplementum: quae nedum a christianis postmodum confictae sint, ab adversariis nostris Judaeis religiosissime pluribus ante eventum annis asservabantur: At futura contingentia praedicere est solius Dei (1).

2° Est numerus prope infinitus *Miraculorum*, quae in Religionis nostrae confirmationem patrata sunt; et quorum praecipuum est ipsa gloriosissima Christi resurrectio. Miracula enim esse nequeunt, nisi a vero Deo, et quidem in testimonium veritatis, ac Deum ipsum testem falsitatis faciamus (2).

3° Est *sanctitas* et *excellentiae doctrinae* Catholicae Religionis; puritas enim decurrentis aquae puritatem scaturiginis testatur (3).

4° Est omnium doctissimorum atque ipsorum adversariorum *testimonium*, qui fidem scrutantes defecerunt in investigationibus suis; at non ipsa deficit fides in sua firmitate. Ex quo illud contigit, ut quo fides habeat adversarios, habeat laudatores (4).

5° Est *Martyrum* constantia et multitudo, qui Religionem Catholicam proprio sanguine obsignarunt; neque enim nisi per virtutem divinitus infusam evenire potuit, ut hilariter tot omnium aetatum, sexus, et conditionis vitam prodigerent (5).

6° Est Catholicae Religionis in orbem universum *propagatio*, quippe quae facta fuerit summa cum celeritate, maximis obstaculis contra nitentibus, et instrumentis ex se omnino ineptis ad tantum finem obtinendum. Quare nihil humani hic esse potest (6); adeo ut exclamandum sit cum Tertulliano: *incredibile ergo divinum* (7).

7° Est ipsa antiquitas et nunquam interrupta *perseverantia* (8), qua catholica Religio tot inter procellas et persecutiones semper invicta conservata est, ut merito possimus exclamare: *digitus Dei est hic.* Sane error non habet, quod sit permanens (9) (*C*).

Sed (*dices*) *si tot argumentis innititur nostrae fidei credibilitas, non erit virtus divinitus infusa, nec donum Dei supernaturale?*

R. Tametsi argumentis a ratione petitis ad catholicam Religionem adducamur; tanta tamen est imbecillitas intellectus humani, ut nemo divina fide credere actu valeat, nisi lumine etiam supernaturali ejus mens illustretur; nam cum credibilitatis motiva extrinseca sint et ab haereticis impugnata, non penitus tollunt rei credendae obscuritatem; neque ideo tantam pariunt evidentiam ut intellectus illico ac necessario rapiatur ad assentiendum. Quare motio requiritur voluntatis, et quidem ex gratiae auxilio juxta illud quod de Lydiae conversione legitur: *Dominus aperuit cor* (Lydiae) *intendere his, quae dicebantur a Paulo* (10). Haec nempe divina illustratio: 1 mentem roborat ad divinam revelationem attentius considerandam; 2 pium excitat in voluntate affectum erga revelatam Religionem: et eo vix concepto, voluntas imperat menti, ut veraci testimonio Dei revelantis innixa, licet revelatis rebus non intrinsece perceptis, firmiter tamen iis assentiatur. Ideo motiva

(1) V. Puy, *L'incredulità convinta colle profesie* — Muzzarelli, *L'Emilio disingannato, T. 1. Dial.* 14, 15. — Lacordaire, *Confer.* 41: della preesistenza di G. C.

(2) V. Houteville, *La verità della Religione cristiana provata coi fatti.*

(3) V. Jamin, *Pensieri ecc.* — Gaume, *Catechismo di perseveranza*, p. 3, lez. 20.

(4) V. Testimonianze de' pagani in favor del Cristianesimo, *Cattolico*, Vol. XXIII — Ricordi, *La Religione Cattolica Apost. dimostrata dalla rivoluzione del* 1789, Torino — *L'incredulità convinta dagli stessi suoi seguaci*, Lucchesini, Lugano.

(5) V. Muzzarelli, *Il buon uso della logica*, Op. VII — Liguori. *Vittorie de' martiri.*

(6) V. Bullet, *Stabilimento del cristianesimo.*

(7) Adv. Marcion.

(8) Segneri, *L'incredulo senza scusa* — Valsecchi, *I fondamenti della Religione, ecc.*

(9) Contra modernos, qui Ecclesiam privilegiis expoliantes debellare putant, ad rem *Saggio intorno al socialismo, pag.* 675: « Uomini di un giorno di vita si credono di vincere la Chiesa ed il clero (che quando è a lei unito, e parlante e operante a nome suo è lei stessa, cioè la parte pensante e reggente di lei), uomini di un giorno si credono di vincerla, quando le hanno rapito un qualche diritto, compressa una qualche libertà, rapita qualche sostanza in uno di quei piccoli angoli del mondo che si chiamano Stati, in uno di quei momenti che si chiamano età è generazione. Oh i miseri! Essi son vermi efimeri di angusta terra, e la Chiesa è universale di tempo, di luogo, d'infinitezza, ecc. ».

(10) Act. 16. Si semper, hodie maxime precibus instandum, ut fidem servemus, imo fides nostra supercrescat, in tanta iniquorum contra eam pugnantium, multitudine.

credibilitatis hoc tantum praestant, ut assensus, quem nostrae Religioni praebemus, sit utique prudens; sed non supernaturalis, atque uti par est omnino firmus ac meritorius. Hinc ab Innocentio XI damnata est haec n. 23 propositio: *fides late dicta ex testimonio creaturarum, similive motivo ad justificationem sufficit.*

Articulus II.—*De fidei necessitate*

Duplex hoc loco distinguitur necessitas (quae distinctio in re Theologica est quammaxime attendenda): alia *medii*, alia *praecepti*. Necessarium *necessitate medii* illud est, sine quo etiam inculpabiliter omisso, finis obtineri non potest; et ideo dicitur etiam *necessitas finis*: necessarium *necessitate praecepti* est illud, quo inculpabiliter omisso, finis adhuc obtineri potest. Unde quidquid est necessarium necessitate medii, est etiam necessarium necessitate praecepti, si in nostra sit potestate; nam eo ipso praecepto, quo tenemur nostram nobis salutem procurare, tenemur etiam nobis ipsis illa comparare media, quae ad salutem sunt necessaria.—Hinc non loquimur de fidei habitu; fidem enim habitualem ad salutem omnibus esse necessariam necessitate medii clarum est: nemo enim potest salvari sine gratia sanctificante; at gratia sanctificans est a fide habituali inseparabilis. Est igitur tota quaestio de fidei actu, et quidem respectu adultorum: nam infantes illius sunt incapaces: unde salvantur per fidem habitualem, quae per Baptismum iisdem confertur.

Q. 1. *An sit de necessitate medii aliquid credere fide supernaturali?*

R. Certum est omnibus adultis ratione utentibus necessarium esse supernaturalem et interiorem fidei actum necessitate medii, adeo ut sine eo veram justificationem obtinere non possint. Est contra Wega et eos qui putant hominem invincibili mysteriorum fide ignorantia laborantem salvari posse sola naturali cognitione Dei.

Probatur catholica veritas:—1 ex Scripturis; Apostolus enim expresse docet: si « ne fide.... impossibile est placere Deo ; credere enim oportet accedentem ad Deum, quia est, et inquirentibus se remunerator sit » (1); Apostolum autem loqui de fide super naturali constat, quia loquitur de ea fide, quam definivit, quod sit *sperandarum rerum substantia*, et *argumentum non apparentium*: quae porro fides certe supernaturalis est, cum res sperandae humani ingenii captum superent, et res non apparentes humana ratione investigari nequeant;—2 ex Patribus: « fides, *inquit s. Ambrosius*, est salutis nostrae pretium, sine quo non emitur regnum coelorum (2). Fides est, *inquit s. Fulgentius*, bonorum omnium fundamentum, humanae salutis initium: sine hac nemo ad filiorum Dei numerum potest pervenire: quia sine ipsa nec in hoc saeculo quisquam justificationis gratiam, nec in futuro vitam consequitur aeternam (3):»—3 ex Ecclesiae decretis: Tridentinum aperte asserit sine fide nulli unquam contigisse justificationem; et addit: « fides est humanae salutis initium, fundamentum et radix omnis justificationis, sine qua impossibile est placere Deo, et ad filiorum ejus consortium pervenire (4). » Confirmatur ex propositione, quam sub n. 23 Innocentius XI proscripsit (5).

Sed (dices) *si ita est, ergo adultus licet in infantia jam baptizatus, si de rebus fidei nec audivit unquam, nec audire quidquam potuit, aeternis inferorum suppliciis addiceretur ob omissionem actus qui fuit ipsi impossibilis: atqui hoc repugnat divinae bonitati.*

Non desunt Scholastici, quibus persuasum est saltem eos adultos, qui per Baptismum in infantia susceptum justificati sunt. posse sine fidei actu salvari (6). Sed nos id quoque rejicimus; quia in allatis oraculis nullum occurrit ejusdem vestigium. —Ad propositum autem argumentum negamus majorem: cum enim amicis suis Deus in necessariis non desit, nisi prius ipsi defuerint, neque eos deserat nisi prius deseratur ab ipsis; provides iisdem media necessaria, quibus pervenire possint ad fidem, ita ut nemo eorum pereat ob defectum fidei sibimet impossibilis. Ita argumentatur Angelicus (7).

Q. 2. *Quaenam credenda sunt de necessitate medii?* (8).

(1) Hebr. 11. (2) In Ps. 37.

(3) In Prolog. de fid.

(4) Sess. 6. c. 7 et 8 — Hic vid. Bourdaloue, *Dominicales, sermon sur la Foi.*

(5) Omnino rejicienda singularis opinio Andreae Vegae, aliorumque paucorum, qui docent recensita testimonia posse intelligi de fide etiam in voto, et non tantummodo in re; ideoque adultum invincibiliter ignorantem mysteria fidei posse justificari. Nam fides est dispositio interna, omnis justificationis radix; nihil proinde supponit, in quo votum ejus includatur. Suarez censet absque errore in fide id negari non posse.

(6) V. de Lugo, Tract. *De fide.*

(7) Quaest. 14 de ver. a. 1. — Bibbia di Vence, *Vol. 6 Dissert.* Sulla eterna salute dei gentili — *Tesori di confidenza di Dio.*

(8). V. Liguori, *Op. Mor.* l. 2. n. 2.

R. Adulti de necessitate medii alia credere debent fide supranaturali implicita, alia fide supranaturali explicita. Ac primo fide supernaturali implicita saltem latiori sensu credere debent omnia a Deo revelata nempe necessarium est, ut generatim credant vera esse omnia, quae a Deo revelata sunt et per ecclesiam proposita (1); ita enim quaerit Dei revelantis auctoritas. Verum sola haec implicita fides non sufficit ad salutem; sive enim agatur de tempore ante sufficientem Evangelii promulgationem, sive de tempore post promulgationem illam, aliqua fides explicita ac determinata nonnullorum articulorum semper fuit de necessitate medii.

. Q. 3. *Quaenam erant de necessitate medii explicite credenda ante Evangelii promulgationem?*

R. Haec duo ferunt omni tempore de necessitate finis determinate et explicite credenda fide supernaturali, nempe Deum existere, atque justos in vita futura esse remunerandos: Patet ex Apostolo sic dicente (2): *credere enim oportet accedentem ad Deum, quia est; et inquirentibus se remunerator sit* (3). Hinc propositio: *nonnisi fides unius Dei necessaria videtur necessitate medii non autem explicita Remuneratoris*, ab Innocentio XI damnata est n. 22. Et sane, ut quis vitam aeternam mereatur, modo supranaturali vivere debet; quod non potest, nisi Deum remuneratorem cognoscat. Communissime autem docent fidem explicitam Dei bonos remunerantis, importare etiam fidem explicitam Dei malos punientis. — Non autem necessaria fuit ante Evangelium fides explicita in Trinitatem; sed satis erat fides implicita, et quidem latiori sensu; si secus esset, Deus Trinitatis revelationem Judaeorum vulgo non denegasset (4): quod tamen merito fecit, ne scilicet ipsi in cultum idolorum jam proni Deorum pluralitatem suspicarentur ex tali notitia (5).

Utrum autem post Adae peccatum ante promulgatum Evangelium fuerit necessitate medii necessaria etiam aliqua fides Incarnationis, seu in Christum, affirma: homo enim lapsus reparari non potest, nisi aliquo modo uniatur Redemptori et per Redemptorem Deo; quod fieri nequit, nisi per aliquam fidem. Hinc in Scriptura: *non est in aliquo salus, nec aliud nomen est sub caelo datum hominibus in quo oporteat nos salvos fieri* (6).; *non justificatur homo ex operibus legis, nisi per fidem Jesu Christi* (7). Fides autem haec ante sufficientem Evangelii promulgationem, non requirebatur explicita; sed sufficiebat implicita, in sensu tamen stricto. Hinc Apostolus loquens de mysterio Incarnationis ajebat (8): *quod absconditum fuit a saeculis et generationibus* (9), *nunc autem manifestatum est sanctis ejus*. Ita generatim cum s. Thoma (10).

(1) V. Klee, *Storia de' Dogmi*, vol. 1, p. 54.

(2) Hebr. 11.

(3) Diximus necessario esse credendum *actu explicito et supernaturali* Deum existere et in vita futura esse remuneraturum opera hominum. Nam de existentia Dei ut auctoris naturalis, plures nequeunt habere fidem; cum ratio naturalis evidenter eam jam demonstret: Hinc Deum esse non dicitur articulus fidei, sed praesupponitur ad articulos; seu est fidei praeambulum, ut ait Angelicus 1. p. q. 11. a. 2, sive conditio, sine qua fides non existeret; vel rectius fundamentum est totius religionis revelatae, ut supponitur in omnibus fidei professionibus; nam prius credimus Deum existere, quam revelasse. *Thomistae.*

Quamquam nihil videtur obstare quominus circa idem objectum scientia et fides existat, et fides rationi accedat , ut naturae gratia. Sane quidquid est in libris canonicis ab auctoribus inspiratis narratum ad fidei objectum pertinet; et tamen in iis plura narrantur quae ad scientiam spectant , et viis naturalibus cognosci possunt: v. g. miracula Moysis, Christi, Apostolorum a testibus oculatis evidentia sensuum cognoscebantur. Adde, dicere unusquisque tenetur: *Credo in Deum... Omnipotentem, Creatorem Coeli et terrae* : quae tamen per vias naturales optime cognoscuntur. Adde: non repugnat, quod firmus praebeatur assensus Deo revelanti, sive objectum sit clarum , sive obscurum. Et tunc duplex distingui potest actus adhaesionis, unus evidentia innitus, et pertinet ad scientiam naturalem ; alter revelatione fundatus , qui ideo est actus fidei — V. Bouvier, *De fide art.* 3. — Benedictus XIV , *De SS. Canonizatione*. L. 3. c. 19. n. 10.

(4) Diximus *Judaeorum vulgo*; patriarchis enim et prophetis notificata fuit, licet non ita clare: imo Trinitatis vestigium vel apud ipsos gentiles invenimunt eruditi — V. Chateaubriand. *Genio ecc.* l. 1. c. 3. — Bergier, *Dizionario ecc.* V.° Trinità — Feller, *Catechismo filosofico*, art. Trinità — D. Nazianzenus, *Orat.* 37.

(5) Chrysostomus, *Hom. de incomp. Dei natura* — S. Isidorus Pelus. l. 2. *Epis.*

(6) Act. 4. (7) Gal. 11. (8) Coloss. 1.

(9) Theologi tres distinguunt gradus fidei implicitae in Christum; 1 gradus, si credatur Deum homines salvaturum esse per media sibi nota ; 2 si credatur futurum esse Redemptorem seu Mediatorem inter Deum et homines; 3 si credatur hunc Mediatorem futurum esse Deum, licet ignorentur media quibus operanda sit redemptio. Fatentur tertium gradum necessarium non esse ; quidam volunt secundum gradum requiri: sed alii communius dicunt primum gradum sufficere; tum quia hic gradus videtur proportionatus imbecillitati hominum lumine revelationis positivae destitutorum ; tum quia durius esset dicere omnes Judaeos Messiam temporalem tantum expectantes et aliunde recte viventes, vel ad Deum sincera redeuntes, salutem consequi non potuisse.

(10) 2. 2. q. 2. a. 7.

Q. 4. *Quaenam sunt de necessitate medii credenda fide explicitâ hodie post Evangelii promulgationem?*

R. Multi cum Cotti, Layman, Lugo et Sylvio probabiliter contendunt, etiam post sufficientem Evangelii praedicationem, adultos in infantia baptizatos salvari posse, si fide supranaturali credant Dei Redemptoris, et alterius vitae existentiam, parati cetera credere, si ea cognoscant; neque obstare ignorantiam invincibilem mysteriorum Trinitatis et Incarnationis, quae proinde essent tantum credenda de necessitate praecepti, non vero de necessitate medii.

Verum alii probabilius et communius docent, hodie explicite esse credenda de necessitate medii etiam mysteria cum Trinitatis, tum Incarnationis (sub qua comprehenditur Redemptio); etenim post Evangelium status gratiae factus est perfectior, unde perfectior requiritur notitia Christi ac Trinitatis. Utrumque confirmatur; ac primo de Incarnatione legitur: *haec est autem vita aeterna, ut cognoscant te solum Deum verum, et quem misisti J sum Christum* (1); atqui *solus verus Deus* est credendus explicite; ergo et missio Jesu Christi. Et d. Augustinus habet; *a damnatione se non liberabunt qui dicere poterunt, se non audivisse Evangelium Christi.* Neque sufficit cognitio incarnationis Jesu Christi solitarie accepta; sed insuper conjungi debet cum ejus morte et resurrectione, *quibus humanum genus a peccato et morte liberatur*, ut ait s. Thomas (2).—Hoc autem esse non potest sine explicita Trinitatis notitia; nam ut ait idem Doctor: « in mysterio Incarnationis hoc continetur, quod Filius Dei carnem assumpserit, quod per gratiam Spiritus Sancti mundum renovaverit, quod de Spiritu Sancto conceptus fuerit. *Hinc in symbolo Athanasii legitur:* fides catholica haec est, ut unum Deum in Trinitate et Trinitatem in unitate veneremur.... Sed necessarium est ad aeternam salutem, ut Incarnationem quoque D. N. J. C. fideliter credat.... Haec est fides catholica, quam nisi quisque fideliter firmiterque crediderit, salvus esse non poterit (3) ».

Quidquid tamen sit certum est absolutionis esse incapacem, qui ea mysteria ignorat. Hinc damnata est ab Innocentio XI haec n. 64 propositio: « absolutionis capax est homo, quantumvis laboret ignorantia mysteriorum fidei, et etiamsi per negligentiam etiam culpabilem nesciat mysterium SS. Trinitatis et Incarnationis (4)».

Sed quid (quaeres) *si a poenitente in bona fide cum tali ignorantia jam peracta sit confessio?* Alii dicunt illam confessionem non esse repetendam; nam satis probabile est eam fuisse validam. Unde qui sic recepit Sacramentum, post factum non tenetur repetere, quia quod bona fide actum est, post factum supponitur recte factum quoadusque contrarium non sit omnino certum. Propositio autem damnata loquitur non de collato, sed de Sacramento conferendo, atque de eo qui laborat ignorantia etiam culpabili. Alii volunt Confessionem esse repetendam; nam obligatio certa Confessionis non adimpletur, nisi per certam satisfactionem — Verum nos dicimus: generatim quidem verum est non esse repetendum opus, cui bona fide, et ex sufficienti ratione satisfactum est; quia revera supponitur recte factum, nec praesumitur velle legislator iterum obligare cum tanto incommodo. Huc tamen alia occurrit ratio: non enim sufficienter satisfactum esse videtur ab ignorante ea mysteria, saltem si ignorabantur quoad substantiale illorum (5). Et merito; vel quia agitur de valore Sacramenti; vel quia agitur de mysteriis longe maximis. Sed potior ratio est, quia absurdum videtur, quod poenitens Poenitentiam recipiendo ubi Salvato-

(1) Joan. 17.

(2) 2. 2. q. 2. a. 7. — V. Ferraris. *Bibl.* V,° Fides.

(3) Notant pro praxi: — 1 si quis adeo sit rudis. ut ea mysteria percipere nequeat, excusatur ratione impotentiae, et comparatur infantibus, ac fatuis: unde bene absolvi potest in necessitate illa sub conditione; — 2 aliud est credere, aliud memoriter scire mysteria, nempe rationem de eis reddere, seu respondere. Unde censent, omnes adultos teneri necessitate medii aliquando hujusmodi mysteria credere; necessitate vero praecepti ea scire: a quo scientiae praecepto excusari mente obtusos: et concludunt cum Gabriele, qui dicit: *Sufficere eis* (scilicet rudibus), *quod singulos articulos explicite credant, dum eis proponuntur;* — 3 ut illa mysteria explicite credantur, non requiritur perfecta eorum notitia quoad circumstantias, v. g. personas proprietatibus relativis constitui, humanitatem Christi propria carere subsistentia; sed sufficit, inquit Sylvius, « quod rudiores credant Patrem, et Filium, et Spiritum Sanctum esse unum Deum, etiamsi distincte non sciant quod sit una essentia in tribus personis; et similiter quod credant Filium Dei, verum Deum et hominem, esse passum et mortuum pro nobis; etiamsi non noverint distinguere quod sint duae naturae et una tantum persona ».

(4) V. Benedictus XIV Brevi, *Etsi minime* — V. Liguori, *Op. Mor.* l. 2. n. 2.

(5) *Substantiale* mysterii esset juxta aliquos, si quis v g. ignoraret Deum factum fuisse hominem: *accidentale* vero mysterii, si illud sciret quidem, sed nesciret, quod qui homo factus fuit, secunda Trinitatis persona est.

ris merita communicantur, non debeat illis explicite credere, et suam fidem exercere(1).

Q. 5. *Quaenam sunt discenda de necessitate praecepti* (2)?

R. Quilibet fidelis ut vitam instituat christianam, *cum ad usum rationis pervenerit*, praeter ea quae scire debet necessitate medii, tenetur necessitate praecepti et sub mortali credere explicite ac scire *crasso saltem modo*, *et quoad substantiam*, *nisi impotentia aut invincibilis ignorantia excuset*:—1 Symbolum Apostolorum: quod exigit vel ipsa professio christiana; quae in eo compendiose continetur: idque confirmat praxis fidelium et Catechismus R.;—2 Orationem Dominicam: haec enim a Christo praecepta est, continetque omnia a Deo petenda. Addunt Salutationem Angelicam ex usu fidelium; — 3 praecepta Decalogi, et Ecclesiae: ut enim singula observentur, singula cognoscenda sunt;—4 Sacramenta maxime necessaria, ut Baptisma, Eucharistia et Poenitentia: reliqua vero cum suscipere velit, ut digne suscipiat.

Diximus 1 *crasso saltem modo*, *et quoad substantiam*. Ita s. Carolus (3); non enim omnes tenentur sub mortali praedicta scire memoriter, aut eo ordine et verbis quibus proponuntur in Catechismo. Sed quoad Simbolum, praecepta Decalogi et Ecclesiae ac Sacramenta sufficit, si quis rogatus de singulis recte respondeat: quoad orationem Dominicam sufficit, si sciat omnia bona petenda esse a Deo; ajunt enim ex consuetudine, non esse nisi veniale ea memoriter non habere, si aliunde quis interrogatus scit in genere respondere;—2 *nisi impotentia, aut invincibilis ignorantia excuset*: nam excusantur communiter ii, quibus aut defuit doctor, aut nunquam venit in mentem obligatio similia addiscendi, aut qui nimis sint rudes, ita ut non possint ullo modo eadem comprehendere aut memoria retinere; nam impossibilium in re praecepta nulla obligatio; — 3 *cum ad usum rationis pervenerit*; nam tunc incipit obligatio ea addiscendi, cum tunc incipiat obligatio se ad finem ultimum dirigendi (4).

Q. 6. *Confessarius tenetur poenitentem interrogare de scientia fidei?*

R. Ne se gravi peccato commaculet confessarius Sacramentum exponendo periculo nullitatis, tenetur utique sub gravi poenitentem interrogare de scientia fidei, si habeat rationabile motivum dubitandi quod sit ignarus: quod quidem colliget ex modo confitendi ipsius poenitentis, ex conditione, statu, v. g. si sit rudis. Quamquam non raro inveniuntur, ut observat Bouvier, homines in humanis literis sat expoliti, qui circa religionem crassa laborant ignorantia: cavendum porro, ne propter damnabilem reverentiam in ea relinquantur (5).

Igitur poenitentis ignorantia respicit quae credenda sunt et scienda vel necessitate medii, vel necessitate praecepti — Si 1, poenitens instrui debet ante absolutionem; uti patet ex damnata illa propositione: *absolutionis capax est homo, quamvis laboret ignorantia mysteriorum fidei* etc. — Si 2, debet Confessarius interrogare de negligentia in iis addiscendis, quia per eam plurimi peccare solent: si doleant cum proposito discendi, neque alias moniti neglexerint, poterit illico eos absolvere; tunc enim recte praesumitur ipsos velle *operam impense dare, qua divinae gratiae praesidio ea discant*, uti ait Benedictus XIV Constitutione, *Etsi minime* (6).

Quid (dices) *si poenitens sit in mortis articulo?* Si ignorantia in rebus fidei respicit quae scitu necessaria sunt necessitate medii, debet Confessarius talem poenitentem docere primo quae respiciunt vitam futuram; dehinc mysterium SS. Trinitatis, et Incarnationis, et Passionis D. N. J. C.; ac sic curare ut, Dei opitulante gratia, in eo excitetur dolor peccatorum cum proposito non peccandi de cetero, cum aliter non sit capax absolutionis — Si vero ignorantia ista respicit quae scitu necessaria sunt necessitate praecepti, non debet impendere tempus in eo de his instruendo; sed potius ad dolorem excitet, et adjuvet in eliciendis actibus fidei, spei et charitatis. Nam adhuc valet absolutio, si ipsum praeteritae negli-

(1) V. Liguori, *Homo Apost*, *Tr.* IV. n. 3.

(2) V. Liguori, *Opus. Mor.* l. 2. n. 3.

(3) Instr. ad Confess.

(4) Addenda Officia proprii status, quae quisque scire debet. V. Liguori, *Opus. Mor.* l. 1. nn. 170 *et seqq.* Notamus cum d. Thoma 2. 2. q. 2. 6: Ecclesiastici tenentur ad magis explicitam notitiam rerum quae ad fidem pertinent, quam laici. Sicut enim superiores Angeli, quia inferiores illuminant, habent pleniorem notitiam de rebus divinis; ita superiores homines, qui alios debent erudire, tenentur habere pleniorem notitiam de credendis. Hoc tamen non de necessitate fidei, sed de necessitate officii ac status.

(5) V. Gousset, *Giustificazione della Teologia Morale di s. Alfonso, c. ult. Theol. Moral. Tom. 2.*

(6) Celebris ille et doctus Missionarius P. Leonardus industrium edocet modum, quo agendum est cum poenitentibus civilis conditionis, qui res fidei ignorant, sed contumeliae haberent, se de iis interrogari directe; ait enim decere confessarium, ut invitet et una simul cum poenitente christianos actus eliciat — V. Liguori, *Praxi Conf.* n. 22.

gentiae poeniteat promittendo necessaria discere, si convaluerit.

Q. 7. *Quandonam obligat internum fidei praeceptum?*

R. Internum fidei praeceptum quatenus negativum obligat ad nunquam dissentiendum vel dubitandum de revelatis a Deo; secus injuria ipsi irrogaretur gravissima, quasi falli aut fallere possit—Quatenus positivum obligat aliquando per se, aliquando per accidens:

Obligat per se : — 1 pueros inter fideles educatos, quando rationis usum perfecte consecuti mysteria fidei audiunt, et mente apprehendunt sibi ad salutem necessarium esse illa credere, nam adulti ubi primum possunt, tenentur debitum mentis obsequium praestare Deo, ad quod fides requiritur. Unde peccant mortaliter id omittendo, nisi excusentur ob inadvertentiam, aut invincibilem ignorantiam, quemadmodum eorum compluribus solet evenire (1):—2 adultos infideles, quando ratio dictare incipit res fidei nostrae sufficienter iisdem esse propositas, et sectam suam esse falsam. Hinc ab Innocentio XI damnata est haec n. 4 propositio: *ab infidelitate excusabitur infidelis non credens ductus opinione minus probabili;*—3 obligat non semel in vita, *quia justus ex fide vivit* (2);—4 in mortis articulo; tunc enim maxime urget obligatio in finem ultimum nos dirigendi, cum illius causa tunc perpetuo dijudicetur.

Obligat vero per accidens : — 1 quando urget tentatio contra fidem, quae aliter superari non possit, dummodo non agatur de scrupolosis; quia isti facilius superant tentationem convertendo mentem ad alia objecta; — 2 quando ea urget etiam contra alias virtutes et superari non potest, nisi per actum fidei; — 3 quando facienda est professio fidei exterior, vel ex praecepto eliciendus est actus alterius virtutis, v. g. spei, charitatis et poenitentiae, quae fidem supponat.

Sed (quaeres) *quoties tenemur in vita elicere actum fidei?* Hic nos praemittimus propositiones ab Alexandro VII et Innocentio XI proscriptas, et sunt : — 1ª *homo nullo unquam vitae suae tempore tenetur elicere actum fidei, spei et charitatis ex vi praeceptorum divinorum ad eas virtutes pertinentium;* 2ª *fides non censetur cadere sub praeceptum speciale, et secundum se;* — 3ª *satis est actum fidei semel in vita elicere ;* — 4ª *sufficit ista mysteria* (Trinitatis et Incarnationis) *semel credidisse* (3). Hoc posito.

R. Non satis convenit inter Thologos quoties in vita teneamur ex vi praecepti actum fidei elicere. Aliiqui docent, ad id nos teneri singulis diebus festis. Alii quoties misteria in Ecclesia celebrantur. Alii quoties id sufficit ad profitenda mysteria nostrae Religionis. Sat probabiliter Concina, Franzoja, Salmanticenses et Sanchez cum communi tradunt, nos teneri saltem semel in anno. Quidquid sit, ad tollendas anxietates, advertimus huic praecepto fieri satis etiam per exercitium aliarum virtutum, v. g. nudiendo Missam, adorando Crucifixum, orando etc., quamvis enim haec non fiant directe ex motivo fidei, ex illo tamen motivo radicaliter oriuntur, et fidem ipsam specialius continent. Quare qui semel amplexus est fidem et christiane vixerit, Pascali saltem praecepto satisfaciendo, non debet dubitare, quin satisfecerit etiam praecepto fidei ex sapientissimo Lugo — Ceterum parochi et sacerdotes qui in Ecclesiis turalibus in festis Missam celebrant meminerint eorum, quae Benedictus XIV Constitutionem *Etsi minime* anno 1742 sancivit; vult nempe ut *post Missam die festo celebratam, statim ante aram provoluti, clara et intelligibili voce, dictos virtutum actus* (fidei, spei et charitatis) *eliciant, et praeire satagant populo verba ab ipsis prolata devote redditurо; hoc enim pacto fideles sensim illos memoriae mandabunt, et assuescent nedum festis, sed aliis etiam diebus in pia exercitatione versari* (*D*).

§ II. — *De fidei necessitate ratione actus exterioris* (4)

Q. 1. *An extet praeceptum fidem exterius profitendi?*

R. Affirmative: *duplex officium* inquit Augustinus *a nobis exigit fides, cordis et linguae* (5) Hoc est fidem, quam intus in corde tenemus, exterius etiam profiteri lingua debemus juxta illud Apostoli: *corde...creditur ad justitiam, ore autem fit confessio ad salutem* (6); etenim honor Deo debitus exigit, ut ei adhaereamus spiritu et veritate— Hoc praeceptum quatenus *affirmativum* praecipit Confessionem externam pro certo tempore: quatenus *negativum* prohibet omni tempore negationem fidei etiam mere externam.

(1) V. Bousset, *Réflexions sur un écrit de M. Claude.* (2) Gal. 3.
(3) Alexander VII sub n. 1· Innocentio XI sub n. 16, 17. 65.

(4) V. Liguori, *Op. Mor.* l. 2. n. 5.
(5) De fid. et sym. c. 1.
(6) Rom. 10.

Q. 2. *Quandonam urget obligatio fidem exterius profitendi?*

R. Obligatio fidem exterius profitendi aliquando viget jure naturali divino; aliquando jure Ecclesiastico, et quidem vel generali pro toto orbe catholico, vel particulari pro qualibet particulari Dioecesi.

1. Jure naturali Divino viget obligatio fidem exterius profitendi: 1 cum honor Deo debitur; 2 cum utilitas proximo impendenda privative, vel contrarie (fidem videlicet non profitendo) subtraherentur. *Privative* subtraherentur, si inde cessaret magnus honor in Deum, vel utilitas in proximum. *Contrarie*, si Deus sine eo actu magna afficiendus esset injuria, vel proximus in grave malum esset prolapsurus. Ratio, quia actus virtutis jure naturali divino tunc est praeceptus, quando necessarius est ad praeceptum ipsum servandum: atqui ita currit in duplici casu proposito. De primo dicitur: *qui me erubuerit et meos sermones, hunc filius hominis erubescet* (1); de secundo legitur (2): *debemus pro fratribus animas ponere* (3).

2. Jure Ecclesiastico generali, praeter baptizandos (qui scilicet tenentur vel per se, si adulti; vel per patrinos, si infantes), fidem exterius profiteri unacum juramento obedientiae erga Ecclesiam Romanam tenentur (et quidem per seipsos, non autem per procuratorem (4): — 1 provisi de beneficio Curato, intra duos menses a die possessionis coram Episcopo, vel ejus Vicario Generali aut Officiali; — 2 provisi de Canonicatu vel Dignitate in Cathedrali (et hanc professionem emittere debent etiam in Capitulo): addita semper poena, ut alioquin non faciant fructus suos (5); — 3 Patriarchae, Primates, Archiepiscopi et Episcopi ante literas propriae provisionis expeditas. Quae insuper ab ipsis emittenda est in prima Provinciali Synodo unacum juramento Tridentinum observandi (6); — 4 Pius IV hanc obligationem extendit ad Superiores Religionum etiam militarium. Plus vero V ad omnes promovendos in Doctores, Magistros, Regentes, Professores cujusvis scientiae liberalis, addita excommunicatione latae sententiae et privationem omnium dignitatum, Beneficiorum et officiorum in eos, qui promovent ad tales gradus sine dicta fidei professione, et in Episcopo interdicto ab ingressu Ecclesiae (7); — 5 omnes qui in Synodum Dioecesanam convenire debent (8); — 6 tandem haeretici ad Ecclesiam redeuntes, qui tenentur et haeresim abjurare et expressam fidei professionem emittere, prout passim fit, et ratio suadet atque jus firmat.

3. Jure Ecclesiastico particulari, seu Dioecesano generatim tenentur: 1 provisi etiam de Beneficio simplici, vel Canonicatu, vel Dignitate etiam in Collegiata; 2 novi Confessarii et Concionatores (9).

Q. 3. *Quid prohibet praeceptum fidei, quatenus negativum* (10)?

R. Tria maxime prohibet praeceptum fidei negativum: fidem negare, falsam religionem simulare.

1. *Fidem negare*. Est contra Basilidianos, Priscillianistas et Dulcinum, qui dixerunt saeculo II, IV et XIV fidem sine culpa negari posse eorum hominibus. Sed adversatur Christi verbis: «omnis....qui confitebitur me coram hominibus, confitebor et ego eum coram Patre meo, qui in coelis est; qui autem negaverit me coram hominibus, negabo ego eum coram Patre meo(11). *Quare Apostolus*: si negaverimus, et ille negabit nos (12). *Et Augustinus*: quanta est vita confiteri Christum, tanta mors est negare Christum». Accedit ratio: vel enim exterior fidei negatio correspondet internae; vel non. Si correspondet, est infidelitas, quae suapte natura mala est: si non correspondet, est mendacium in re gravissima, quale est Religionis negotium (13).

2. *Falsam religionem profiteri*. Hoc e-

(1) Luc. 9. (2) 1. Jo. 3.

(3) Hinc catholicus videns eucharistiam, vel sacras imagines contemni, obsistere debet, si valeat hoc impedire: est de honore Dei. Qui vero aliquid agit, unde alii conjiciant ipsum negasse fidem, tenetur a facto desistere; est de charitate proximi.

(4) V. Benedictus XIV, *Notificatione* LX: constat ex declaratione S. C. C.

(5) Tridentinum. *Sess.* 24. *c.* 12. *de* R.

(6 *Sess.* 25. *c.* 2 *de* R.

(7) Verum haec decreta aliquibus in locis, ut notant Sanchez ac Bouvier, non fuerunt usu recepta, vel desuetudine desierunt.

(8) Tridentinum — In Synodo Dioecesana quamvis nulla sit obligatio ut juramentum praestet Episcopus; id tamen in usu est in Dioecesi Novariensi (Syn. p. 20).

(9) Ita Synodus Novariensis, p. 1. c. 1.

(10) V. Liguori, *Op. Mor.* l. 2. n. 12.

(11) Matth. 10. (12) 2. Tim. 2.

(13) «Si princeps, sic Bouvier, vel magistratus infidelis, aut haereticus praeciperet, ut catholici nonnullis induerentur vestimentis, quibus ab illis distinguerentur, hi obedire non tenerentur; nimis enim vagum foret praeceptum, ut inobedientes censerentur Christum erubescere, et dici non posset honorem Deo debitum et utilitatem proximo impendendam per hanc inobedientiam subtrahi: sic etiam communiter theologi. Item si per edictum praecipiatur, ut omnes fideles sese prodant, cum multi sint occulti, nullus tenetur, praecise vi hujus praecepti, se palam facere. Tandem licitum esse potest uti praecibus vel pecunia ad impediendum, ne quis a magistratu de fide sua in-

nim est manifeste verae fidei valedicere; cum nulla possit esse conventio inter lucem ac tenebras. Hinc graviter peccat contra fidem, qui a quovis interrogatus de sua religione responderet: se esse turcam vel judacum, aut gentilem; quia hoc ipso negaret se esse christianum. Neque excusat timor mortis; cum ideo non liceat, quod intrinsece malum est.

3. *Falsam religionem simulare;* cum minime intersit, utrum quis verbo potius an facto mentiatur, idcirco eodem praecepto quo prohibemur fidem exterius negare, prohibemur etiam falsam Religionem quamcumque simulare verbis, factis, signis, aut alia qualibet ratione dicente Christo: *qui me erubuerit et meos sermones, hunc Filius hominis erubescet, cum venerit in majestate sua* (1). Ideo *omnis simulatio* in rebus Religionis sive ad fidem sive ad mores spectent, semper est detestanda; qui enim ea utitur, facto ostendit se esse falsae Religionis sectatorem. Hinc merito damnati fuerunt *libellatici*, qui nempe obtinebant libellos securitatis, ex quibus eos idolis sacrificasse constabat, quod tamen verum non erat (2).

Diximus *omnis simulatio:* est enim commune, fas esse aliquando tegere veritatem verbis, aliisve signis ambiguis ac indifferentibus ob justam causam, et quando nulla est necessitas confitendi; cum nulla tunc interveniat deceptio, sed sola deceptionis permissio (3).

Q. 4. *An liceat fidem occultare?*

R. Non licet fidem occultare, quoties urget praeceptum illam exterius confitendi; eo enim in casu occultare fidem esset ac fidem negare. Si vero hoc praeceptum non urgeat, fidem occultare aliquando erit non tantum permissum, sed conveniens ac necessarium, ne scilicet vel fidem vel nos ipsos gravi periculo exponamus aliter agendo: sic sacerdos ex rationabili causa iter agens inter haereticos vel infideles ad occultandum suum statum et fidem uti potest vestibus saecularibus. Ceterum curandum ne occultando fidem videamur ipsam aperte negare, ut esset si iis utantur signis, quae ex usu ac hominum institutione, aut ex ipsa sui natura fidei negationem indicent (4).

Q. 5. *An liceat tempore persecutionis fugam arripere?*

R. Affirmative liceat tempore persecutionis fugam arripere, nisi aliud honor Dei populique necessitas ob peculiares circumstantias expostulet: est contra Tertullianum et Montanistas id absolute negantes. Clare id tradidit Christus inquiens: *cum persequentur vos in civitate ista, fugite in aliam* (5). Et sane qui fugit, ideo fugit, ne fidei negandae periculo se exponat; hinc d. Bernardus (6): *fugere persecutionem non est culpa fugientis, sed persequentis.* Confirmatur exemplo Sanctorum, praesertim Athanasii, Cypriani etc., et ipsiusmet Christi, qui abscondit se a Judaeis eum lapidare volentibus (7)—Imo aliquando fugiendi obligatio est, si nempe bono publico expediat; id Augustinus probat exemplo Pauli, qui ob Ecclesiae utilitatem *se fuga eripuit e praeposito Damasci* (8).

Verum hoc ordinarie non convenit Episcopis et Rectoribus: imo grave esset piaculum, cum magnis Ecclesia tempestatibus agitatur, eos se timidos exhibere et pusillamines. Quid de navis gubernatore, qui illam deserit fluctibus agitatam? en casus il-

terrogetur: quia ex una parte haec agendi ratio est quaedam fidei professio; et ex altera tales concurrere possunt circumstantiae, ut nihil inde contingat injuriosum fidei, nec proximi religioni nocivum — V. Benedictus XIV, *De Syn.* l. 13, c. 20, n. 11 ».

(1) Luc. 9.

(2) *V. Storia della Chiesa dalla sua fondazione fino al Pontificato di Gregorio* XVI, Torino, Marietti, p. 81 — Salzano, *Stor. Eccl.* l. 5.

(3) Hinc qui interrogatur, potest tacere, *nisi aliter expostulent rerum adjuncta*: vel respondere obscure, aut dicere se nolle respondere, se jure non interrogari, et similes adhibere tergiversationes, quae non indicant eum velle negare fidem, sed nolle prodere. Sed nota: *nisi aliter expostulent rerum adjuncta;* nam fieri aliquando potest ut silentium habeatur pro absoluta negatione: v. g. si aliis rogatis, an fidem negare velint, iisdem expresse respondentibus quod *non*, aliquis taceret; tale enim silentium in talibus rerum circumstantiis esset vere *negare*, ut docet s. Thomas, 2. 2. q. 3, a, 2. Ergo merito utpote nimis generalis ab Innocentio XI damnata est haec n. 18 propositio: *si a potestate publica quis interrogetur, fidem ingenue confiteri ut Deo et fidei gloriosum consulo, tacere ut peccaminosum per se non damno.*

(4) Ex dictis colligitur, non licere uti vestibus hominum usu institutis ad falsae fidei professionem, ut esset penes Turcas linea vestis talaris eorum Sacerdotibus propria; est enim se falsae Religionis sectatorem ostendere, ita s. Inquisit. 1630. Secus tamen esset, si vestes distinguerent tantum nationem a natione, unum hominum caetum ab alio; quilibet enim potest se aliorum accommodare usibus, si aliud non obstet.

Quid si vestis distinguit sectam a secta, ut erat vitta flava, quam gestare tenebantur apud nos judaei? Alii dicunt ea uti esse facto testari se judaeum esse aut falsam religionem sequi: alii negant, quia haec signa sunt mere politica et distinctiva unius generis hominum ab alio, non proprie professiva fidei. V. Benedictus XIV, Constit. *Omnium sollicitudinum, inter omnigenas, Provinciale Concilium.*

(5) Matth. 10. (6) Ep. 1. (7) Jo. 8.

(8) Tr. 46 in Joan.

lius pastoris, qui persecutionis tempore suam Ecclesiam deserit, prout ajebat Nicolaus V a quodam Episcopo consultus. Hic in re en regula generalis, quae eruitur ex d. Thoma: in qualibet obligatione praecipue attendi debet obligationis finis: obligant autem se Episcopi ad exequendum pastorale officium propter subditorum salutem, et ideo ubi subditorum salus exigit personae pastoris praesentiam, non debet pastor personaliter suum gregem deserere, neque propter aliquod commodum temporale, neque etiam propter aliquod personale periculum imminens: cum bonus pastor animam suam ponere teneatur pro ovibus suis. Si vero subditorum saluti possit sufficienter in absentia pastoris per alium provideri, tunc licet pastori vel propter aliquod commodum Ecclesiae, vel propter personae periculum corporaliter gregem deserere (1).

Q. 6. ***An liceat Catholico in haereticorum locis manducare carnes diebus ab Ecclesia prohibitis?***

R. *Si grave periculum immineret vitae vel bonorum, et aliis exceptis peculiaribus circumstantiis*, licet ad fidem tegendam vesci carnibus diebus prohibitis; quia cum abstinentia a carnibus non sit instituta ad professionem Religionis, iisdem vesci die prohibito non est fidem negare. Nonne id faciunt etiam Catholici mali et helluones? nec tamen dixeris, eos sic fidem negare. Nec obstaret, si cibi essent idolo consecrati; ea enim consecratio illos non facit immundos. Hinc Apostolus eos comedere non prohibet, nisi in casu scandali aliorum, vel erroneitatis propriae conscientiae (2). Diximus:—1 *si grave periculum immineret vitae, vel bonorum*; agitur enim de re per se gravi: ideo non est attendenda simplex derisio vel levis vexatio;—2 *aliis exceptis peculiaribus circumstantiis:* si enim per accidens esus evaderet signum professivum fidei, uti si in odium Ecclesiae Catholicae inter convivas statueretur, ut qui hostis est Romanae Sedis comedat carnes tali die, peccaret utique contra fidem qui eas comederet sine contraria protestatione; nam esset fidem facto negare.

Q. 7. ***An liceat audire religiosas haereticorum conciones, funus deducere, sacris eorum interesse, aut nuptiali eorum convivio?***

R. Si illi, qui talia agunt ex regionis consuetudine et communi judicio censentur cum haereticis in Religione communicare, ea agere non licet; quia esset vera fidei simulatio, ut patet. Secus licet ob rationem contrariam (scandalo praecluso (3), et animae propriae periculo, atque alia peculiari prohibitione (4)), esset v.g. si quis eorum sacris interesset vel ex curiositate, ut sciat quid agant; vel ad ea spectanda uti comoediam; vel ad politicum famulatum domino suo praestandum, ut in more habebat Naaman Syrus, qui incurvabat se, ut rex illi innitetur dum coram idolo genuflecteret. Hoc enim civile obsequium tenebatur praestare regi, qui solebat sive in foro sive in templo inniti humero alterius, et adstantibus id notum erat (5).

Sed quid (dices) *si Princeps mandet omnibus sub poena conciones haereticorum audire?* Ei non licet obtemperare, uti constat ex rescripto Pauli V ad Anglos: *non licet vobis haec facere sine detrimento divini cultus ac vestrae salutis.* Quod valet, etsi Princeps protestetur se hac in re nihil aliud exigere, quam obedientiam civilem; nam haec de se apta est ad Catholicos paullatim pervertendos, atque ad injuriam fidei, et auctoritatem haeresi conciliandam (6).

Q. 8. ***Peccatne in fidem Catholicus qui contrahit matrimonium coram magistratu civili, vel coram ministro haeretico?***

R. Licet Catholico matrimonium contrahere coram magistratu civili, modo ante vel post contrahat ritu Catholico; nam talis actio est instituta ad finem mere politicum, ut nempe coram lege civili tam conjuges quam eorum filii censeantur legitimi. At non licet contrahere coram ministro haeretico, qui assistat ut minister religionis, etsi ante vel post contrahatur ritu Catholico; contrahentes enim testarentur tali caerimonia, se cognoscere haereticum illum ut verae fidei ministrum, quod est intrinsece malum et haeresim sapiens (7).

(1) Lect. 3 in c. 10. Joan. — V. Muzzarelli, *Dell' obbligo dei pastori in tempo di persecuzione*, *Foligno, 1790* — It. *Il buon uso della logica*, Opusc. XXXVII.

(2) Cor. 8. et 10.

(3) *Il che* (lo scandalo) *avrebbe luogo, se si assistesse di sovente.* Gousset.

(4) Archiepiscopus Taurinensis Lit. Pastorali 12 maj, 1853, sub poena excommunicationis latae sententiae ac reservatae, omnibus Dioecesanis indiscriminatim prohibet etiam ob curiositatem Protestantium templum adire sive ad spectandos ritus vel audiendos sermones. Quam prohibitionem dedit etiam Episcopus Nicaeensis in *Syn. Dioec.* c. 2. *Append.* n. 3. Idque merito ac sapientissime ob vehemens perversionis periculum; hodie praesertim in tanta morum iniqua dissolutione.

(5) 4. Reg. 5.

(6) V. Liguori, *Opus Mor.* l. 2. n. 16.

(7) V. Benedictus XIV, *De Syn. Dioec.* l. VI. c. 7. § 3.

Corollarium — *De symbolis fidei, et Catechismis.*

Q. 1. *Quid est symbolum?*

R. Symbolum vox graeca est, quae latine significat vel rerum plurimarum collationem in commune, vel signum aut tesseram militarem, qua veri milites ab aliis secernuntur. Apud christianos hoc nomen sumitur pro regula fidei, sive pro summa capitum fidei, quae omnibus credenda sic proponuntur: 1 ut uniformis ubique sit fidelium institutio; 2 ut facilius memoriae commendentur; 3 ut facilius dignoscantur veri fideles, et discriminentur ab infidelibus.

Illustriora autem fidei symbola sunt: Apostolicum, Nicaenum, Constantinopolitanum, Athanasianum. *Quae*, ait Angelicus, ***in nullo alio differunt, nisi quod in uno plenius explicantur quae in alio continentur implicite, secundum quod exigebat haereticorum instantia*** (1).

1. ***Symbolum Apostolicum*** recitatur a fidelibus in precibus quotidianis: in duodecim veluti capita dividitur, quae dicuntur ***articuli***. Fatentur ipsi haeretici jure dici ***Apostolicum***, quia continet doctrinam traditam ab Apostolis; negant tamen multi ex Protestantibus (imo quidam ex ipsis Catholicis) illud esse genuinum Apostolorum opus: sed falso; ejus enim auctores fuisse ipsos Apostolos, ***nonnullis exceptis***, probat 1 usus ejusdem in Ecclesia vetustissimus, quem nullus ante Erasmum et Calvinum negavit. At teste d. Augustino, ***quod universa tenet Ecclesia, nec Conciliis institutum, sed semper retentum est, nonnisi auctoritate Apostolica traditum rectissime creditur***; 2 id docuerunt expresse traditionis Ecclesiasticae testes locupletissimi, Rufinus (2), s. Ambrosius (3), s. Hieronymus (4), s. Leo M. (5), Cassianus (6), et alii ferme innumeri. Imo s. Leo, aliique censent, singulos Apostolos articulum edidisse suum — Diximus ***nonnullis exceptis***; quia non est negandum eidem symbolo additas fuisse aliquas voces ad exortas haereses melius profligandas. Communiter voces additae censentur: ***creatorem coeli et terrae: passus, mortuus, descendit ad inferos: omnipotentis: catholicam: sanctorum communionem: vitam aeternam*** (7).

2. ***Symbolum Nicaenum*** conditum est in primo generali Concilio Nicaeae in Bithynia (circa annum 325) celebrato contra perfidum haeresiarcham Arium, qui blasphemabat Dei Verbum non esse Deum, sed meram creaturam ex nihilo, licet ante ceteras creatum. Unde declaratum fuit, Christum esse Patri ***consubstantialem***.

3. ***Constantinopolitanum*** conditum est in Concilio Constantinopolitano primo, quod est generale secundum celebratum (an. 381) tum contra haereticos Eunomianos contendentes Spiritum Sanctum non procedere a Patre, contra quos definita est processio Spiritus Sancti a Patre; tum contra Macedonianos negantes Spiritus ejusdem divinitatem, contra quos posita sunt haec alia vocabula: ***qui cum Patre et Filio simul adoratur et conglorificatur, qui locutus est per Prophetas***. Non differt a Nicaeno, nisi in distinctiori aliquot articulorum explicatione — Huic autem symbolo nonnulla addidit explicando Concilium Chalcedonense generale quartum anno 451. Tandem apposito verbo ***Filioque*** (a pluribus primum particularibus Conciliis, quod confirmarunt Concilia oecumenica Leonense secundum anno 1274, et Florentinum anno 1439) illud est, quod hodie in Missa solet Ecclesia Romana recitare.

4. ***Symbolum Athanasianum*** sic dicitur, quia summam fidei continet, cujus s. Athanasius saeculo Ecclesiae quarto praecipue fuit assertor et vindex invictissimus. Non est tamen certum penes eruditos, ab ipso fuisse confectum: ita censet Baronius, sed communiter negatur, tum quia in eo confutatur Nestoriana et Eutychiana haeresis nondum suo tempore exorta; tum quia in eo non legitur verbum ***consubstantialem***, cum tamen esset eo tempore unica fidei nostrae tessera. Alii illud tribuunt s. Ambrosio; alii s. Hilario; alii s. Eusebio Vercellensi; alii aliis: communius censent illud opus esse Vincentii Lirinensis. Ceterum non est dubium quod certa fidei nostrae sit regula; cum illud jubeat recitari Ecclesia sancta (8).

(1) 2. 2. q. 1. a. 9.
(2) In expos. symb.
(3) Ser. ult. *de jejun.*
(4) Epist. ad Pammach.
(5) Epist. ad Pulcher.
(6) L. 6 *de Incarnat.*
(7. V. Chr. Lupus, in *Synodo Nicaena*.
(8) V. Storia della Chiesa dalla sua fondazione al Pontificato di Gregorio XVI, *Torino Marietti*, 1840, pag. 49, 127, et 150. Notamus hic: multa et gravissima fidei puncta v.g. Eucharistia, Sacrificium, etc. in symbolis non fuerunt expressa; et merito id factum credimus respectu infidelium et catechumenorum, tum ob eorum infirmitatem, tum propter abusum qui merito tunc timebatur. Hac etiam ratione in illo religionis initio plura tacebantur mysteria, ac nonnisi sensim sine sensu tradebantur mysteria. (Vid. Salzano, *Corso di storia Ecclesiast.* l. IV, § 9: disciplina dell'arcano). Quae quidem prudentissima *silentii* disciplina nostris hisce

Q. 2. *Quid de cathechismis dicendum occurrit?*

R. Cathechismi nomine solent hodie indicari accurata christianae doctrinae compendia: principem tenet locum Catechismus Romanus jussu Pii V editus ad mentem Concilii Tridentini, pro Parochis praesertim, ut sapientem haberent normam in populo edocendo. Unaquaeque etiam Dioecesis suos habet cathechismos, et iis omnino uti debent qui doctrinam docent, prout omnes pro sua Dioecesi praecipiunt Episcopi (1): et merito: expositionis enim diversitatis perturbaret fideles, ac confusionem pareret — Quanti autem faciendum sit catechistae munus, patet; nam per illud populi vera enutriuntur religione, hinc Paulus V (6 oct. 1607), et Clemens XII (26 jun. 1735) indulgentias hoc nobile ac sanctissimum munus exercenti concessere (2).

CAPUT QUARTUM

DE PRAECIPUIS VITIIS ET PECCATIS FIDEI OPPOSITIS

Articulus I. — *De infidelitate* (3)

Q. 1. *Quid est infidelitas?*

R. Infidelitas est *carentia fidei*: triplex distinguitur. Aliquando enim haec fidei carentia accipitur secundum puram negationem, ita ut quis dicatur infidelis ex hoc solo quod non habet fidem, et dicitur *infidelitas pure negativa*: talis est in illo, cui fides vel nullo unquam modo, vel non satis fuit annuntiata. Aliquando accipitur secundum negligentiam, vel ignorantiam, vel errorem culpabilem circa res fidei, et dicitur *infidelitas privativa*. Aliquando accipitur secundum contrarietatem ad eandem fidem, quia aliquis repugnat auditui fidei aut ipsam contemnit, et dicitur *infidelitas positiva*, vel etiam *infidelitas contraria*.

Infidelitas pure negativa non est peccatum, sed tantum poena peccati; nam Christus Dominus ait: *si non venissem et locutus fuissem eis, peccatum non haberent* (4). Atqui Christus infidelibus negativis non est locutus neque per se, neque per suos ministros; ergo peccatum non habent. Merito hinc damnata fuit illa Baji propositio: *infidelitas pure negativa in his, in quibus Christus non est praedicatus, peccatum est*. Et sane, haec infidelitas neque in se, neque in alio est voluntaria. — Infidelitas privativa peccatum est; *qui vero non crediderit, condemnabitur* (5): est enim omissio rei necessariae ac possibilis, sine qua non est salus. — Infidelitas positiva est item peccatum, et gravius infidelitate privativa; quia continet gravem injuriam, atque contemptum Divinae veritatis et auctoritatis.

Q. 2. *Quot sunt species infidelitatis?*

R. Ad infidelitatem, tanquam species ad genus suum, revocantur generatim paganismus, et judaismus. *Paganismus* est infidelitas illius qui neque in re neque in figura fidem suscepit. Huc reducuntur: 1 *polltheismus*, qui plures Deos; 3 *atheismus*, qui nullum Deum; 3 *deismus*, qui unum Deum tenet, sed omnem revelationem rejicit (et dicitur etiam *naturalismum*, cum Deo cultum tribuere praetexat, quem sola natura suggerit); 4 *mahumetismus* sic dictus ab arabo Mahumede illius auctore, qui licet unum Deum creatorem fateatur, plurima tamen rectae rationi contraria ac honesto homine indigna tradit in putido suo Alcorano (6).—*Judaismus* autem est infidelitas illius, qui fidem suscepit in figura, sed non in re (7).

Hic certe non datur parvitas materiae;

temporibus videtur, ab Ecclesiasticis praesertim, in familiaribus cum vulgo colloquiis adhibenda, ne Sacra divinaque profanorum stultitiae et impietati quandoque exponantur contemnenda.

Neque dicant, nos lucem timere: veritas lucem non timet, sed timemus ne adultorum cibo gravetur ad mortem parvulus; hanc aeconomiam nos docuit Christus, Jo. 16 cum discipulis dixit: *adhuc multa habeo vobis dicere, sed non potestis portare modo.*

(1) Pro Dioecesi Novariensi vid. Litera Pastoralis, 20 jan. 1853, praemissa novae Doctrinae editioni a pluribus mendis expurgatae — Hoc etiam civili lege praeceptum est. V. *Regolam. delle Scuole pei maestri 21 agosto* 1853.

(2) Antiquitus hoc munus exercebant summi viri, eoque functi sunt Clemens Alexandrinus, Cyrillus, Origenes, etc. — V. *de Parochia*, de obligatione catechizandi.

(3) V. Liguori, *Opus Mor.* l. 2. nn. 16, *et seqq.*

(4) Jo. 15. (5) Marc. c. ult.

(6) Huc revocari etiam potest monstruosus *pantheismus* (a graeco *pan* omne, et *theos* Deus). Rerum universitatem Deum nuncupant pantheistae: totus mundus Deus est, totus nonnisi Deus; et quae contingunt in eo mutationes, sunt modificationes, illius divinae substantiae. Nihil absurdius, nihil magis oppositum evidentissimis notionibus, quas quisque habet de spiritu ac materia; attamen putidum Spinosae systema ab inferis hodie revocarunt in Germania primum Fichte, Schelling, et Hegel; in Gallia, Cousin, Leroux, et Sansimoniani = V. Perrone, *Prael. Theol.* — Bouvier, *Inst. Philosoph.* — Bergier, *Dizionario, ecc.* ad Append. Vocab. *Panteismo* — Roselly, *Della morte anteriore all'uomo* Discorso preliminare — Maret *Saggio sul Panteismo.*

(7) V. Bergier, *Dizionario ecc.* propriis articulis — Lacordaire, *Conferenze* 19.

cum haec omnia semper includant verum, atque formalem Dei contemptum.

Q. 3. *An infideles compelli possint ad fidem suscipiendam?*

R. Quamvis Ecclesia habeat jus praedicandi Evangelium ubique per ea verba: *praedicate Evangelium omni creaturae;* attamen *directe* compellere non potest infideles ad fidem suscipiendam; tum quia Ecclesia nullam habet potestatem in non baptizatos (1); tum quia fidei susceptio debet esse voluntaria, ut vera sit. Confirmatur ex jure Canonico, (2) ex Tridentino (3) et praxi Ecclesiae, quae nunquam coactione usa est, sed suasione: quo sensu explicant illud: *compelle intrare* (4).

Diximus *directe;* docent enim Ecclesiam posse compellere infideles ad audiendam fidem, cum adhuc electio libera ipsis relinquatur. Item vetare idolatriam, cum haec legi naturali repugnet: sic, Ecclesia plaudente, Constantinus et Theodosius illam proscripserunt.

§ Unicus — *De communicatione fidelium cum infidelibus et judaeis* (5).

Q. 1. *An liceat fidelibus communicare cum infidelibus?*

R. Duplex communicatio: *civilis et religiosa.* Prima consistit in rebus ad commercium civile et politicam societatem pertinentibus; altera in rebus spectantibus ad religionem. Communicatio civilis *per se* non est vetita; inquit enim Apostolus: *siquis vocat vos infidelium et vultis ire omne, quod vobis opponitur, manducate* (6). Diximus *per se;* nam per accidens erit prohibita, si sit nimis familiaris et periculosa. — At communicatio religiosa prohibetur jure tum naturali, tum divino; est enim quaedam exterior professio et approbatio falsae religionis. Unde idem Apostolus: *quae pars fideli cum infideli?* (7)

Q. 2. *Quid de fidelium communicatione cum judaeis?*

R. Tum ad tuendam Christianae religionis dignitatem, tum ad vitanda perversionis pericula, statutum est ab Ecclesia (8). 1 ne christiani cum judaeis habitent; 2 ne eorum conviviis intersint, aut communi balneo utantur; 3 ne iisdem famulentur, aut eosdem medicos adhibeant; 4 ne eorum azymis vescantur; 5 ne mulieres christianae lactent judaeorum infantes tam eorum domi, quam domi propriae (9).

Attamen, excluso quocumque scandali et perversionis periculo ac peculiari prohibitione, probabiliter non est lethale, siquis vel eorum adeat Synagogas, vel nuptiis intersit, vel ludat cum ipsis. Imo neque ulla est culpa, si id fiat ob rationabilem aliquam causam, vel consuetudine interveniente (10).

Articulus II. — *De haeresi* (11)

Q. 1. *Quid est haeresis?*

R. Haeresis graeca vox est ab *eligendo* dicta; et definitur: *error intellectus et pertinax contra aliquod fidei dogma in eo, qui fidem suscepit* (12).

Unde ad haeresim haec requiruntur:

1 Ex parte intellectus requiritur *error;* quia sicut fides est actus intellectus veritati revelatae adhaerentis, ita haeresis debet esse actus intellectus veritatem revelatam reiicientis. Quare non erit haereticus qui exterius tantum fidem negat, aut colit idolum absque judicio interno fidei contrario; quia iste non errat errore intellectus, quamvis graviter peccet contra fidem, et in foro exteriori praesumatur haereticus.

2 Ex parte voluntatis *pertinacia.* Pertinaciter autem errare non est acriter et mordicus errorem suum tueri, sed est eum retinere etiam postquam contrarium est sufficienter propositum, sive quando jam scitur contrarium teneri a reliqua universali Christi Ecclesia; tunc enim errans existimat judicium Ecclesiae non esse sufficiens credendi argumentum, in quo sita est vera animi pertinacia. Hinc nemo haereticus erit, quamdiu paratus sit saltem habitualiter judicium suum Ecclesiae submittere, aut nesciat contrarium teneri ab ipsa Christi Ecclesia, tametsi sententiam suam mordicus teneat ex ignorantia crassa et cul-

(1) 1. Cor. 5.
(2) C. 3. de bapt. et 9 de jud.
(3) Sess. 14. c. 2. (4) Luc. 14.
(5) V. Liguori, *Op. Mor.* l. 2. n. 18.
(6) 1. Cor. 10. (7) 2. Cor. 6.
(8) *C. nullus; c. omnis; c. judaei,*
(9) Pius IV Const. *Cum enim* — S. C. C. 13 mart. 1612 — Cap. 5, et 8, tit. *De Judaeis et Saracen.* — It. RR. Pedemontanae Const. L. 1, t. 8, c. 12.
(10) V. Pinamonti, *La Sinagoga disingannata* — Lombroso, *Degli ostacoli che le consuetudini oppongono alla Evangelica rigenerazione degli Ebrei, e come superarli* — De Rossi, *Della vana aspettazione degli Ebrei del loro re Messia* — Démée, *La missione di Cristo considerata ne' suoi principali titoli, e presentata all'estimazione della coscienza e del buon senso*, Mil. 1843 — Drach, *Lettere agli Israeliti* etc. etc.
(11) V. Liguori, *Op. Mor.* l.2. n. 19.
(12) De haereseos nominibus, causis, et progressu, vid. Klee, *Storia de' dogmi cap.* 7.

pabili. Hinc illud Augustini: *errare potero*, *haereticus non ero*, defectu scilicet pertinaciae.

3 Ex parte objecti *veritas clare ab Ecclesia proposita, uti revelata*. Unde qui negaret aliquam veritatem, sed non clare uti revelatam ab Ecclesiae magisterio propositam, non esset stricte loquendo haereticus.

4 Ex parte subjecti *christianismi emissa professio*, seu fidei in Christum per baptismum, ut docet Augustinus (1). Quare cathecumeni si veritatem catholicam negarent, non essent haeretici, nisi lato sensu, nempe in foro Dei; non Ecclesiae.

5 Item ex parte subjecti requiritur, ut *nec omnia dogmata*, nec fidem quis universe reiiciat; alioquin esset apostata, non haereticus (*E*).

Q. 2. *Quotuplex dividitur haeresis?*

R. Haeresis dividitur: 1 in *materialem*, et *formalem*. Formalis est error voluntarius et pertinax circa aliquam veritatem catholicam. Materialis est ea, qua quis aliquid credit fidei quidem contrarium, sed tale esse omnino ignorat.

2. In *mere internam*; in *mere externam*; et in *internam et externam simul*. Illa ita latet in mente, ut nullo signo externo manifestetur. Haec vero tota exterius est, et per eam aliquis ore, vel facto negat fidem, quam tamen corde adhuc retinet. Tertia tandem et adest in mente et externe etiam manifestatur.

Haeresis externa vel est *occulta*, quae nemini aut paucis innotescit: vel est *manifesta*, quae patet compluribus. Verum haeresis *materialis* et tantum *externa* non est haeresis proprie dicta; nam prima non habet pertinaciam, secunda caret errore in intellectu.

Q. 3. *An dubius in fide sit haereticus*(2)?

R. Cum distinctione: vel quis dubitat *positive* de aliquo fidei dogmate ab Ecclesia jam definito, judicans nempe illud esse incertum ob rationes oppositas: vel dubitat tantum *negative*, suspendens nempe judicium et mentem suam ad alienam cogitationem divertens.

Si 1, certe haereticus est, ut legitur in jure canonico: *dubius in fide infidelis est*, id est *haereticus* (3). Iste enim mente sua elicit judicium fidei contrarium et vere pertinax: unde poenas etiam incurret ex communi DD. si dubium suum exterius panderet.

Si 2, tunc si judicium ita suspendit, ut practice indicet motiva fidei contraria incertum facere veritatem Catholicam, erit pariter haereticus ob dictam rationem. Secus non erit; quum in hoc casu nullum judicium fidei Catholicae injuriosum eliciat. Ita Cuniliati, Sylvius etc. (4).

Q. 4. *Quale peccatum haeresis, et qui legitimus ejus judex?*

R. Ad 1: Haeresis unum est ex gravissimis peccatis, quum expellat fidem, quae est fundamentum justitiae, sine qua impossibile est placere Deo. Imo est maximum peccatum in specie infidelitatis, quia est positivus, et maxime voluntarius contemptus auctoritatis divinae, et sic est immediate ac directe contra Deum. Hinc illud Apostoli: *haereticum devita, quia subversus est, et delinquit* (5). Et illud Joannis: *nolite eum in domo recipere, nec ave ei dixeritis* (6).

Qui lapsus est in haeresim; in veriori sententia, non tenetur explicare qualis ea sit, sicuti neque quot fidei articulos denegaverit; nam objectum fidei nequit dici varium vel multiplex, quum unicum sit, nempe veracitas Dei revelantis. Ideo qui plures fidei articulos negat, est infidelis ac qui negat unum tantummodo (7).

R. Ad 2: Quum haeresis sit crimen mere ecclesiasticum, judex legitimus in eo esse non potest, nisi Ecclesia: et jure definitum est (8). Sunt nempe hujus criminis judices: — 1 Summus Pontifex pro toto orbe, et s. Congregatio Cardinalium generalium Inquisitorum ideo instituta; 2 Episcopus pro sua Dioecesi, cui demandatum est gregem suum a venenatis pascuis avertere: imo ei facta est delegatio a Pontifice etiam contra Regulares exemptos, si opus sit. Ut tamen de haeresi cognoscat Episcopi Vicarius, commissionem ab eo accipere debet (9); — 3 Vicarius Capitularis, Sede vacante: huic tamen probabilius negant auctoritatem procedendi contra exemptos sine speciali Apostolica Sedis delegatione; quia ipse non

(1) L. 8 de Civ. c. 51.

(2) In dubiis circa fidem videndum, num haesitatio sit in voluntate, an in imaginatione tantum; an fundata, vel vaga. Si 1, solvenda est difficultas; si 2, spernendum est dubium. Et hoc maxime agendum cum scrupolosis: qui si vincere velint, non debent disserere cum tentatione, sed mentem alio divertere, aliosque varios elicere actus, nempe contritionis, spei, charitatis etc. — V. Liguori, *Praxis Confessarii. n. 288.*

(3) C. 1. de haeret.

(4) V. Liguori, *Opus Mor. t. 7. n. 502.*

(5) Ad. Tit. 3. (6) Ep. 2.

(7) V. Liguori *Opus Mor. l. 5. n. 50.*

(8) Cap. 18. de haer. in 6

(9) C. 12. de haer. in 6.

succedit Episcopo, nisi in iis, quae sunt de jure ordinario.

Q. 5. *An haeretici denuntiandi sint?* (1)

R. Quaelibet persona cujuslibet dignitatis et gradus, si sciat, aliquem esse haereticum, tenetur illum denuntiare Episcopo vel Inquisitori ex Constitutione *Noveritis* Nicolai III (anno 1580), Quod quidem, ait Devoti (2), consentaneum est Apostoli praecepto, et legibus cum quibus omnis bene constituta respublica administratur: nam Apostoli praeceptum est, ut observemus *eos, qui dissensiones et offendicula..faciunt, et...seducunt corda innocentium* (3); leges autem cujusque reipublicae bene constitutae sunt, ut omnis civis magistratui significet, si quis studeat rebus noxiis, si turbas excitet, si ruinam intentet (4). At quod licet civili reipublicae contra suos proditores(Vid.ius poen.Neap.art.144 et seqq.)(5), non licebit reipublicae ecclesiasticae contra haereticos, qui eam in extremum pene discrimen adducunt ?—Ex citata autem Constit. denuntiatio fieri debebat sub poena excommunicationis ferendae sententiae: verum ex Decretis S. R. Inquisitionis tum 3 jan. 1623, tum 10 mart. 1677 in non denuntiantes excommunicatio est latae sententiae ac reservata (6); a qua tamen post factam denuntiationem quilibet Confessarius absolvere potest eos, qui ipsam neglexerint, ut posterioribus edictis definitum est. Haec porro obligatio urget:

1. Intra dies triginta ab habita haeretici cognitione, uti patet ex decreto Sacrae Inquisitionis 1677;—2 ante ipsam correctionem fraternam, cum agatur de bono publico: et etiamsi haeresis probari non possit, quia damnata est ab Alexandro VII propositio: *quamvis evidenter tibi constet Petrum esse haereticum, non teneris denuntiare si probare non possis;*—3 etiam cum haeresis crimen sciatur sub secreto naturali, vel sub juramento ejusdem non manifestandi. Etenim conservatio secreti naturalis est bonum privatum; haeresis vero manifestatio est in bonum publicum: nec obstat juramentum; si enim obligaret, esset contra bonos mores, cum haeresis sit pestis quae serpit ut cancer, et semper vergat in damnum commune spirituale;—4 etsi haereticus sit mortuus vel emendatus; quia forte alios haeresi sua corrupit, vel ab aliis ipse corruptus fuit;—5 etiamsi haereticus jam sit ab aliis denuntiatus, quia ex pluribus testibus facilius convincitur reus;—6 etiam cum quis sit tantum de haeresi suspectus, aut credens, aut fautor, aut receptator haereticorum (7).

Sed (dices) *quinam de haeresi suspecti habendi sunt?* Plurima olim crimina haereseos ingerebant suspicionem, ut constat ex Constitutionibus Urbani VIII, Clementis VIII, Gregorii XIII et XIV, et Benedicti XIV, et ex Decreto s. Inquisitionis (8). Attamen vel ob contrariam consuetudinem, vel quia censetur hodiernis moribus ferme impossibile, ut semper denuntiatio utiliter fiat, ideo nunc commune evasit, quando res est cum saecularibus, sequentes tantum (*generatim loquendo*) uti de haeresi suspectos denuntiandos:—1 Confessarios ad turpia sollicitantes, vel sigillum frangentes; si tamen teneant illud non ita rigorose obligare. Salmanticenses extendunt etiam ad Sacerdotes pluries in die, vel non jejunos celebrantes; — 2 voto solemni obstrictos, si matrimonium contrahant: — 3 reos polygamiae simultaneae; — 4 saeculares Missam celebrantes vel Confessiones audientes; — 5 superstitiosos, si superstitio sit cum conscientia peccati, ac veram de haeresi suspicionem fundet; — blasphemos haereticales; 7 haereticorum denuntiationem dissuadentes, nisi fiat ex amicitia: item haereticos denuntiare negligentes, si teneantur ex officio denuntiare; — 8 sectis clandestinis nomen dantes.

Diximus *generatim loquendo;* nam Synodus Novariensis vult etiam, ut tanquam de haeresi suspecti denuntientur Episcopo vel ejus Vicario: 1 qui Ecclesiae potestatem, ritus, leges et praecepta aspernantur; 2 qui Sacramenta et eorum usum, orationes, indulgentias et suffragia mortuorum irrident et calumniantur; 3 qui blasphemias in Deum, in Beatam Virginem, atque in Sanctos ex habitu et pacato animo eructant; 4 qui aut alios ad turpia et inhonesta pertrahant, dicunt impudicitiam vel non esse malum vel prorsus leve, 5 qui fidei et morum rudimenta, aetate adulta, discere negligant, ac moribus tam dissolutis vivunt, ut fidem exterius interiusque amisisse videantur (9).

(1) V. Liguori, *Opus Mor.* l. 3. n. 122; et l. 4. nn. 149, *et seqq.*

(2) Par.4.t.1.§ xi *Inst.Canon.* (3) Rom. 16.

(4) V. Giraldi, *Expositio juris Pontif.* L. Ferraris, *Bibliot.* Vocab. Denuntiatio quoad delicta — Istruzione pe' novelli Confessori, p. 2. c. 14 — *Civiltà Cattolica* V. IX: il denunciatore e la spia.

(5) Cod. poen. Alb. art. 204, etc.

(6) Haec Decreta S. I. contendunt Lupus et Bonacina valere tantum pro Hispania; sed hodie etiam pro aliis regionibus citant passim — V. Liguori, *Op. Mor.* l. 4. n. 254. (7) C. 8. de haer. in 6.

(8) V. Ferraris, *Bibiliotheca etc.* Vocab. Haeresis.

(9) Pag. 24.

Q. 6. *Quandonam omitti potest in conscientia obligatio denuntiandi haereticos, vel de haeresi suspectos?*

R. *Generatim loquendo* obligatio denuntiandi haereticos, vel de haeresi suspectos non urget, et ideo omittitur sine peccato:— 1 si agitur de denuntiando se ipso; quia nemo *tenetur propriam prodere turpitudinem*: ideo et quando agitur de denuntiando complice, si fieri nequit, quin denuntians se manifestet;— 2 quando denuntiatio nequit, sine gravi incommodo, uti definivit S. Congregatio 22 jan. 1727. Hinc ajunt neque fratres sorores, neque patrem filium teneri denuntiare; quia id natura refugit, et esset in proprium dedecus. Hic s. Alphonsus distinguit inter haereticos et solum suspectos de haeresi: illos docet denuntiandos esse semper, et a quolibet etiam consanguineo ob rationem boni communis; istos vero consentit non esse denuntiandos cum gravi incommodo: unde in ejus sententia denuntiandi non sunt consanguinei usque ad 4^{m} gradum inclusive (1):—3 quando nulla omnino est spes punitionis; nam ad opus inutile nemo tenetur: ut esset in iis locis, ubi haeretici catholicis permixti sunt, vel ubi tanta est male sentientium de religione multitudo ut eos superior punire nequeat, ut ipse docet clarissimus Alasia.

Diximus *generatim loquendo*; nam si ageretur de haeresiarchis, aut haereticis dogmatizantibus, omnes ad denuntiationem tenerentur; quia haeresis est pestis tam noxia, ut difficilime habeat remedium, si radices in societate semel conjecerit. Etsi autem alicubi (ob temporum iniquitatem) non possit Episcopus directe forsan ac subito providere; poterit saltem indirecte alios cautiores reddendo, bonos libros pravis opponendo, instando opportune, importune, etc.: unde tuti non sunt in conscientia, qui tales delinquentes ideo superiori non deferunt, quia in eorum sententia malo efficaciter providere non potest.

Q. 7. *Quaenam sunt poenae in haereticos constitutae?* (2)

R. Poenae latae ab Ecclesiastica auctoritate sequentes enumerantur ex variis iuris Canonici capitibus: — 1 excommunicatio latae sententiae, uti constat ex c. *Noverint, de sent. excomm.*: et est reservata per Bullam *Coenae*;— 2 irregularitas, quam etiam incurrunt haereticorum filii (3);— 3 privatio jurisdictionis spiritualis quoad illos, qui nominatim sunt denuntiandi (4);—4 inhabilitas ad Beneficia obtinenda: et haec statim incurritur. Item privatio Beneficiorum, si quae jam fuerint collata: et quidem quantum ad titulum privatio contingit ipso facto, unde statim fructus cessant (5); quantum vero ad possessionem, requiritur sententia declaratoria saltem criminis ex S. C. Congregatione; — 5 privatio sepulturae ecclesiasticae: et qui temere haereticum in loco sacro sepeliret, ipso facto esset excommunicatus (6)—Etiam iure poenali Neap. quilibet docendo, praedicando, vel quomodocumque publicis in locis concionando, impio fine evertendi vel immutandi dogmata, aliquid contra Religionem profferat graviter punitur exilio perpetuo a regno ex art. 100 (7). Qui volunt leniter semper cum haereticis agendum, audiant d. Bernardum: hic vult quidem primum argumentis, non armis haereticorum errores repelli; sed addit, eos si in suae pertinaciae tenebris remanent, *foris relegandos atque mittendos*, imo aliquando *melius gladio coerceri*, quam ut in suum *errorem multos trajicere permittantur* (8).

Observandum est nomine *haereticorum* intelligi etiam:—1 eorum *receptatores*, qui nempe ipsos hospitio receperint, et si semel, ne a judicibus legitime quaesiti capiantur. Attamen excipitur valde probabiliter qui recipit ratione amicitiae, vel consanguinitatis, etenim iste non faveret haeretico ut haeretico: alii tamen id negant; nam virtualiter, defendendo personam, haeresis defenditur. Quod si non obstante receptatione, haereticus incidat in manus judicis, tune alii negant poenas incurri; quia amplius non fovetur haeresis: nobis tamen arridet contrarium, nam jam verificatus est effectus favoris in receptatione;— 2 *defensores*, qui nempe personas haereticorum, vel eorum mores tuentur;—3 *fautores*, qui nempe favorem praestant, ut facilius haeresim doceant, atque diffundant;—4 *credentes*, qui scilicet verbis, factis aliisque modis externis haereticorum sectam profitentur (9).

Q. 8. *An simplex Confessarius possit ab haeresi absolvere?*

(1) *Opus Mor.* l. 4. n. 249.

(2) V. Liguori, *Opus Mor.* l. 7. nn. 300, *et seqq.* — Hic etiam vid. Salzano, *Corso di Storia Eccl.* l. xv. § 9: Digressione su di una dottrina di Guizot. It. § 15. Sconfitta degli Albigesi: Inquisizione — It. *De censuris* in Adnotationibus, *Vol.* 1.

(3) C. *Statutum* 2. de haer. in 6.

(4) Ex Decreto p. 2. causa 24. q. 1. can. 4, et 36.

(5) Ex Sexto l. 5. tit. 2. cap. 12.

(6) Ex Sexto Decret. l. 5. tit. 2 cap. 2.

(7) Quoad Cod. Alb. poen. V. Art. 164 et seqq.

(8) Serm. 64, 65, 66 *in Cant.*; et *Epist.* 365. Attamen, quam nobis saevitiem objiciunt protestantes, ea ipsi rei sunt — V. Martinet, *Soluzione de' gran problemi, Vol. ult.* ubi id historia probat ineluctabiliter.

(9) C, 12 § 5 de haer.

R. Inter poenas contra haereticos latas, pro Confessarii officio maxime attendi debet excommunicatio; non enim aliter haeresis quoad peccatum reservatur sum. Pontifici, nisi ob adnexam excommunicationem ipsi reservatam; haec porro si non incurratur, jam haeresis poterit a quolibet Confessario absolvi nisi adhuc sit casus reservatus in ejus Dioecesi — Ut igitur christianus excommunicationem ob haeresim incurrat, ex parte excommunicationis requiritur, ut illius notitiam habuerit; censura enim ab ignorante non incurritur. Ex parte vero haeresis requiritur: 1 ut ea sit formalis, nempe ut errori adhaereatur cum pertinacia voluntatis neque sit conjuncta cum ignorantia licet culpabili, ac supina (1); 2 ut exterius manifestetur (non tamen ad consilium capiendum, vel purae argumentationis causa); nam in foro externo cogitationis poenam nemo patitur. Sufficit autem, si error sit aliquo modo externatus sive voce, sive scripto, sive nutibus, etsi externatio ista sit facta secreto, nemine praesente aut sciente; quia semper verificatur haeresis externa.

Q. 9. *An Episcopus possit ab haeresi absolvere?*

R. Et Episcopus et Inquisitor possunt absolvere in utroque foro ab haeresi, licet ea sit formalis et externa, si ad eorum forum judiciale jam sit quomodocumque deducta: ut si v. g. ibi sit probata saltem per unum testem, ut ajunt; aut si eo haereticus sponte conveniat; qui enim res cognoscere potest poterit eas quoque terminare (2): « quin imo uterque potest poenitentem haereticum, postquam suos ejuravit errores, ad simplicem Confessarium remittere, ut ab eo absolvatur; eamque absolutionem, licet a Confessario datam in foro sacramentali, prodesse etiam pro foro externo, a cujus jurisdictione promanat, recte observat Del Bene »: verba sunt Benedicti XIV (3).

Si vero haeresis formalis et externa non sit deducta ad eorum forum, verior et tenenda sententia ex Benedicto XIV docet, Episcopos non posse ab illa absolvere; sic enim in Bulla *Coenae* statutum est. Neque obstant haec Tridentini verba: « liceat Episcopis in irregularitatibus omnibus et suspensionibus ex delicto occulto provenientibus (excepta ea quae oritur ex homicidio voluntario, et exceptis aliis deductis ad forum contentiosum) dispensare. Et in quibuscumque casibus occultis etiam Sedi Apostolicae reservatis delinquentes quoscumque sibi subditos in Dioecesi sua per se ipsos, aut per Vicarium ad id specialiter deputandum in foro conscientiae gratis absolvere, imposita poenitentia salutari. Idem et in haeresis crimine in eodem foro conscientiae eis tantum, et non eorum Vicariis, sit permissum (4). Haec, inquam, non obstant; nam per dictam Bullam haec facultas Episcopis derogata fuit, ita ut hodie amplius non liceat Episcopis *praetextu facultatum quarumcumque*, ut dicitur in ipsa Bulla, absolvere in foro interno ab haeresi occulta (5).—Sed adhuc poterunt absolvere ab irregularitate ideo incursa; sunt enim diversae facultates ad diversos actus, et una tantum ipsis sublata est (*F*).

§ I. — *De Catholicorum communicatione et disputatione cum haereticis in rebus fidei.*

Q. 1. *Quid de Catholicorum communicatione cum haereticis?*

R. Vel sermo est de Catholicis, qui in propriis regionibus communicare debent pro vita civili cum haereticis toleratis. Vel de Catholicis, qui seipsos conferunt ad Provincias haereticorum. Vel de Catholicis, qui cum haereticis (aut schismaticis) com municant in divinis.

Si primum, ad omne subversionis periculum avertendum, haec a catholicis veniunt observanda: — 1 ut caveant diligenter, ne ex familiari haereticorum consuetudine aliquid capiant detrimenti spiritualis; — 2 ne, laici praesertim, ullam cum ipsis dispu-

(1) Hinc qui propositiones enuntiant fidei injuriosas, sed interne ei non assentiuntur et sunt parati acquiescere judicio Ecclesiae, excommunicationem non incurrunt defectu contumaciae, quamvis fiant rei blasphemiae haereticalis, et in foro externo pro veris haereticis plerumque reputentur.

(2) C. ut off. de haer. in 6.

(3) De Syn. Dioec. l. IX. c. 4.

(4) Sess. 24. c. 6. de R.

(5) Intellige iis in locis, ubi haec Bulla viget apud nos. Porro quamvis haec sit antiquior Tridentino, ipsi tamen praevalet; quia, etiam Tridentino celebrato, Bulla non desiit publicari cum additamentis etiam juxta Pontificum voluntates. Ceterum notandum: de jure communi dantur casus, in quibus, Bulla non obstante, Episcopi valent absolvere ab omni haeresi — V. quae diximus *Tract.* De censuris, *De Excommunicat.* — It. vid. Parone, *La luce fra le tenebre* §§ 278 et seqq.

Quando a superiore datur inferiori facultas ab haeresi absolvendi, addi solet in rescripto: *servatis de jure servandis*; quae indicant poenitentem non tantum esse obligandum ad adjurandam haeresim, sed etiam ad complices denuntiandos, libros haereticos cui de jure, tradendos, scandala reparanda, damna resarcienda, occasiones fugiendas, etc. Et valet, servata proportione, si detur facultas quoad alios casus reservatos.

tationem suscipiant de rebus ad religionem pertinentibus;—3 ne, Rectores Ecclesiarum permittant haereticos sacris Officii inservire. Et multo minus debent illis pacem in Missa tribuere osculandam, quod esset signum solemne unionis, atque religiosae concordiae.

Si secundum, pro Italis haec praecipit Clemens VIII Constitutione, *Cum sicut;* — 1 ut nemo Italus quocumque titulo audeat habitare in locis haereticorum, ubi non extat aliqua Ecclesia cum Sacerdote Catholico, cui liberum sit ritus nostros publice exercere; — 2 ne matrimonium cum haereticorum foeminis ineant sine licentia;—3 ne eorum sepulturis intersint: nec filios eorum, nisi baptizentur a Sacerdote Catholico, levare praesumant de sacro fonte: neque vicissim filios proprios levari sinant ab illis; —4 ne utantur medicis haereticis, si adsit copia medici Catholici satis idonei; — 5 ut discessuri ad habitandum in locis praedictis, id significent Ordinariis vel Inquisitoribus propriis, a quibus serio admoneantur de fide Catholica ibi perpetuo retinenda, de Ecclesiae praeceptis observandis, de Sacramentis percipiendis (1), et earum rerum attestatione referenda (2).

Si tertium, est omnino prohibitum; communicatio enim cum haereticis in divinis esse non potest, quin vel occasio adsit periculi subversionis aut scandali, vel communicatio in falso ritu, vel quaedam exterior approbatio falsae sectae aut honoris retributio. Hinc non licet permittere, ut haeretici, in nostris Ecclesiis celebrent, neque nobis licet in eorum celebrare Ecclesiis (3); nec licet eorum officiis interesse; nec Sacramenta extra necessitatem extremam recipere, ut pluries declaravit S. C. Officii. Censuit tamen tolerari posse, ut schismatici comitentur funera nostra causa honoris civilis, modo nullimode ritibus nostris se immisceant.

Q. 2. *Quid agere debet Confessarius vel Sacerdos, si haereticum inveniant, qui velit ad Ecclesiam Catholicam venire?*

R. Haec attentissime praestare debet Confessarius vel quivis Sacerdos:

1. Maxima imprimis charitate et benevolentia eum excipiat, atque interroget, quomodo haec ei vocationis gratia contigerit? cur sectam suam velit relinquere? cur nostram fidem amplecti? Haec cautela necessaria est, quia extant homines fraudulenti, qui sub pietatis velamine unice quaerunt sibi sustentationem et bona temporalia.

2. Hoc explorato, si videat haereticum proposito suo firmiter inhaerentem, eundem excitet, ut quaerat Regnum Dei, et gratiam cum fiducia. Nec tamen facilis sit in auxilio temporali ipsi promittendo.

3. Bene prospiciat, utrum iste sit haereticus formalis, an materialis tantum. Si sit materialis tantum, cum doceat res scitu necessarias necessitate tam medii, quam praecepti, Catechismum Dioecesis adhibendo; et sic eum praeparet ad confessionem peccatorum suorum et fidei nostrae professionem. Deinde proprium Episcopum vel ejus Vicarium Generalem consulat circa abjurationem private aut publice emittendam, nec non circa Baptismi renovationem, quae aetate nostra videtur ferme semper necessaria saltem sub conditione (4) — Si vero sit haereticus formalis, Dei auxilio innixus (quod in omni hypotesi nunquam implorare cessabit) disputationes iterato assumat, ordine retento, quem Tractatu *De Locis Theologicis* ferme omnes sequuntur. Agat nempe de unitate et necessitate fidei, de notis Ecclesiae, de necessitate judicis visibili in controversiis fidei, de sensus privati absurditate, de dogmate Primatus Pontificii honoris et jurisdictionis, ceterisque, in quibus haeretici a nobis discordant (5).

4. Caveat in omni casu, ne per inanes

(1) Hinc colligere est parentes, qui indiscriminatim pro temporali lucro filios tenellos in partes haereticorum mittunt, quin ipsis provideant quoad religionem, peccare graviter; 1 contra *charitatem*, quae vetat, ne proximo occasio peccandi tribuatur; 2 contra *pietatem*, quae ipsos impellit ad spirituali filiorum bono vacandum; 3 contra *fidem*, cujus amittendae periculo filios exponunt: porro virtus quaelibet praecipit, ut nemo sit illius laedendae causa vel occasio.

(2) Attamen cum hodie discessus non amplius significetur Ordinariis, Parochorum erit providere, ac debita monita tribuere ac forti animo loqui; cum ipsi sciant hac in re suorum parochianorum mores, ac consuetudines.

(3) In aliquibus tamen Helvetiae locis in eadem Ecclesia ritus suos exercent tum catholici, tum haeretici, alii post alios: id fuit permissum ob locorum paupertatem.

(4) V. de *Baptismo*, ubi de ministro cap. 3. q. ultima.

(5) *V. Viaggi di un Irlandese in cerca di una Religione* di Tommaso Moore. *Milano 1834— La Guide du Catéchumene Vandois, ou cours d' instruction, etc.* par M. Charvaz Evêque. *Paris 1840* — Frassinetti, *Compendio della Teologia dogmatica.* Genova 1842—*Réflexions sur l'Incredulité : etc.* Paris 1843—Sainte, *Omaggi resi alla religione cristiana dai filosofi moderni*, Parma 1841 — *Scuola di filosofia e di Religione, e modo d' insegnarla*, Roma 1832— Balmes, *Il Protestantismo paragonato col Cattolicismo, ecc.* — Kice, *Storia de' Dogmi*, etc.— Gousset, *Teol. dogmat.* II. vid. Liguori, *Verità della fede fatta evidente per i*

controversias traducatur, ne libros aut alia objecta magni pretii commodet, ne sese nimis eidem familiarem exhibeat. Uno verbo ne faciat quod factum nollet, si haereticus iste conversionem suam non perficiat.

Q. 3. *Quotuplex disputatio de rebus fidei, et an liceat?*

R. Ad 1: disputare de rebus fidei est ad examen revocare Religionis dogmata: duplex est haec disputatio, alia *formalis*, quae instituitur ad defendendum aliquod dogma adversus eos, qui illud inficiantur: alia *materialis*, quae merae exercitationis gratia fit inter ipsos, qui credunt. Disputatio formalis vel est publica vel privata, prout vel fit publice et coram populo, vel fit privatè et inter privatas personas, nemine aut paucis audientibus.

R. Ad 2: an liceat disputare de rebus ad religionem atque fidem pertinentibus, si agatur de *materiali* disputatione, ut est ea quae reverenter fit in Theologicis nostris scholis ad utile exercitium, utique licet: cum id maxime inserviat ad firmandos in catholica veritate bonos, ac malos, confundendos—Si vero agatur de disputatione *formali*, tunc distinguendum est inter publicam atque privatam. Publica ac formalis disputatio fieri nequit absque expressa R. Pontificis licentia: *quia* (prout ait S. C. C. 8. mar. 1652) *plerumque vel ob loquacitatem, audaciam aut circumstantias populi acclamantis veritas, falsitate praevalente, opprimitur* (1). Unde in tanta difficultate, nonnisi supremi Pontificis esse debet judicium ferre ac disputandi licentiam tribuere.

Disputatio autem formalis, sed privata *per se* cuique docto licita est, imo expeditnam quisque tenetur saluti proximi, ac Dei honori consulere. Hinc illud: *parati semper ad satisfactionem omni poscenti vos rationem de ea, quae in vobis est, spe; sed cum modestia* (2). Diximus *per se*; nam jure positivo(3) sub poena excommunicationis ferendae laicis id prohibetur (quod tamen intelligunt extra casum urgentem). Clerico autem permittitur, dummodo:—1 ipse sit provocatus, non provocans; cavendum enim est, ne haeretici provocentur ad disputandum, quia isti ortodoxa dogmata refellendo actus haeresis exercerent et fidem contemnerent;—2 si prudenter judicet haereticum provocare ad disputationem desiderio cognoscendae veritatis;—3 si cum fundamento speretur fructus aliquis vel in provocante vel in audientibus: v. g. si futurum sit, ut alii haeretici ab errore excutiantur, vel Catholici in fide sua magis confirmentur; — 4 si sit maxima doctrina instructus: secus bonae causae noceret. Hinc pro praxi potius a disputatione abstinendum, cum non facile omnes conditiones simul concurrere valeant (4). Et Ecclesia generatim parum amat tales disputationes.

Opponunt: *lasciate cozzare gli ingegni; ne schizzeranno scintille di verità*. R. Taparelli: « se pur fosse vero questo aforismo, sarebbe qui fuor di luogo: chi riverisce come divino un qualche oracolo, qual bisogno à da chiarire il vero, che ei già conosce infallibilmente senza avventurarlo alla disputa? Ma il peggio è che l'aforismo stesso è *falso*, *pericoloso*, *funesto*. *Falso*, perchè in materie metafisiche e morali le dispute di sola ragione crescono i dubbi e gli errori, non chiariscono le verità: *pericoloso*, perchè molte volte l'ingegno del difensore può essere inferiore a quello di chi impugna la verità, e tradire con mala difesa una causa santissima: *funesto*, perchè mentre si sta disputando, si dubita, e in questo dubbio la società, che non può arrestarsi, non ha come guidarsi. Cozzino pur dunque sulle varie opinioni fisici, chimici, astronomi.... i cui dubbi non cangiano di corso natura. Ma il *libero* operar dell'uomo guardiamolo, potendo, da errori e dubbi: cause certissime di traviamento e di letargo in chi è *vera causa* del proprio operare » (5).

§ 2.—*De haereticis dignoscendis*

Q. 1. *Quaenam sunt regulae pro dignoscendis haereticis?*

R. 1. Si semper et penes omnes valde utilis fuit ars aliqua pro haereticis dignoscendis iisque discriminandis a veris Catholicis, utilissima certe est aetate nostra, et penes nos praesertim, cum omnibus compertum sit quorumdam impiorum consilium *de Italis scrupulis traducendis ad protestantium placita* (6). Sed quantum utilis, tantum dif-

contrassegni della sua credibilità. Cap. XII: *Dialogo, dove si descrive in breve il metodo di convertire un infedele* — Metodo d' Istruzione per ricondurre i pretesi riformati alla Chiesa Romana— Scheffmacher, *Catechismo di controversia* (Collez. di buoni libri, Torino).

(1) Ut patet volvendo haeresiarcarum historias.

(2) Ep. 1. Petr. c. 3.

(3) C. 2. § 2. de haer. in 6.

(4) Hac de re habemus Decretum Congregationis de Propaganda Fide 26 feb. anno 1630: *disputatio de rebus fidei laicis est prohibita; Sacerdotes nisi sint valde periti, ex consilio debent se abstinere, excusando se bonis verbis et praetextibus.*

(5) *Saggio teoretico* n. 902.

(6) Ita Pius IX Encyc. *Nostis*. 8. dec. 1849.

ficilis eo, quod haeretici non eandem teneant viam suis in diffundendis erroribus; sed eorum character sit

Discolor et longa solitus caligine pasci.

Sunt videlicet aliqui, quorum conatus in eo totus est, ut bonorum sibi aestimationem valeant comparare ad eos facilius decipiendos: summam morum gravitatem extrinsece praeseferunt: severiores doctrinas morales praedicant: mirabilia de se publicari amant quoad ingenium, eruditionem, et omnes genus scientiae: sancti apparere volunt, et hanc sanctitatem non erubescunt extendere etiam ad miraculorum usque ostentationem: in haereticis Jansenii discipulis hic character fuit semper communis, peculiaris et tenax, ut constat maxime ex historia Diaconi Paris (1). Huc facit illud Christi: *veniunt ad vos in vestimentis ovium; intrinsecus autem sunt lupi rapaces* (2)—Alii ex adverso bonorum aestimationem flocci faciunt et hominibus pessimis se aperte consociant, ut hos sibi facilius reddant suorum errorum discipulos ac ministros: ad eos allusisse videtur Joannes cum ait: ***multi pseudoprophetae exierunt in mundum*** (3).

R. 2. Nihilominus regulae non desunt quaedam satis tutae ad haereticos dignoscendos; quarum primam, generalem, et certam nobis tradidit Christus; ***ex fructibus eorum cognoscetis eos: numquid colligunt de spinis uvas aut de tribulis ficus? Non potest arbor mala fructus bonos facere*** (4) — Regulae autem peculiares atque conjecturales sunt praecipuae:

Prima, et fortasse omnium maxima est amor novitatis circa doctrinas religiosas; velle nempe nova praedicare, typis edere, juvenibus tradere et in plebem christianam diffundere. Hoc haereticis fere omnibus in more fuisse nos docet historia: sic, ut ceteros omittamus, de Joanne Huss, a quo Hussitae, legitur *quod peregrinas semper et novas opiniones amabat:* qui novitatis amor, ut plurimum, in ipsis etiam quibus annuntiatur, vocabulis et modis antea nunquam in Schola usitatis facile perspicietur: quare Apostolus Timotheum monebat: « o Timothee, depositum custodi, devitans profanas vocum novitates, et oppositiones falsi nominis scientiae, quam quidem promittens circa fidem exciderunt (5). ***Patres item Africani in Epistola ad Theodorum Papam scribebant:*** notum est quod tales sermonum novitates de malo amore gloriae nascuntur: dum sibi nonnulli volunt acuti perspicaces et sapientes videri, quaerunt quid novi proferant. ***Et Alphonsus a Castro ajebat:*** qui talibus novitatibus delectatur, easque inquirit anxius, ut inde inanem captet gloriam, hac sola ratione conjicio eum esse haereticum, aut in haeresim pronum et qui facile in eam labetur (6). » Ubi observandum sub ***novitatis*** vocabulo venire etiam renovationem errorum veterum: sic quamvis Lutherus plurimos errores suos a waldensibus, wiclephitis, aliisque obsoletis haereticis hausisset; ***novi*** tamen habiti sunt in Ecclesia, quasi novam ad vitam impie revocati: sic qui vellet aetate nostra quinque Jansenii propositiones jamdiu proscriptas vel in toto vel in parte licet diverso indutas habitu, in lucem prodere, ***novitatis*** haereticae maculam non effugeret apud theologos vere catholicos.

Altera regula ad haereticos dignoscendos est nimia quaedam libertas in pronuntiando circa res fidei et doctrinae christianae quidquid in os venerit: et quod semel improvida in definiendo temeritas prodit, superbia deinde tuetur, pertinacia postea auget, et sic demum errori pertinacia adjuncta facit haereticum. Huc pertinet quod in Bulla *Auctorem Fidei* legimus: « procax affirmandi et negandi ac secum pro lubito pugnandi licentia... fraudulenta semper fuit Novatorum astutia ad circumventionem erroris. ***Huc pertinet quod tradit Carolus Borgo:*** conviene por mente ad una malizia usitatissima degli eretici e singolarmente di que'vili e vigliacchi, che non hanno la lealtà di dire intieramente ciò che pensano, quali sono (e più di tutti) i Giansenisti. Costoro quando insinuar vogliono un errore più ributtante, lo spezzano in brani e li gettan qua e là divisamente ne'loro scritti: ne fanno bere il veleno a sorsi; nè è perciò agli incauti meno dannoso. Ma chi a fondo conosce il loro malvagio disegno, sa ben le

(1) « Questi pretesi miracoli (del Diacono Paris) erano sostenuti da tutto il partito Giansenistico numerosissimo e potentissimo in Francia... nondimeno malgrado tanti vantaggi, con quale facilità questi pretesi miracoli non furono soppressi? Non fu mestieri a riuscirvi, che murare semplicemente il luogo, dove quella tomba era collocata... Se Dio avesse realmente operato que' miracoli, avrebbe sofferto, che una miserabila muraglia attraversasse i suoi disegni? Ma l'Abate Paris fu nella impotenza d'abbattere il lieve muro, che separavalo da'suoi devoti; e la sua miracolosa virtù non potè operare oltre al muro » (Littleton Georg.) V. Feller. *Dizionario Art.* Paris — Dizionario Ricciano ed Antiricciano.

(2) Matth. 7.

(3) Ep. I. 4.

(4) Matth. 7.

(5) 1 Timoth. 6.

(6) Lib. 1. adversus Haeres. c. 14.

sparse membra del mostro raccogliere e avvicinare: allora è che i semplici leggitori sentono tutto il salutare ribrezzo, e l'orror dovuto alla ereticale dottrina (1). *Huc denique pertinet quod habet Mamachius*: l'arte de'Novatori è stata sempre ed è tuttavia di occultare or tacendo, or equivocamente parlando, od affermando chiaramente ed or anche negando ciò, che cale principalmente lor di insegnare. Amano essi piuttosto di apparire talvolta oscuri e di essere anche presi in contraddizione, che di tralasciare di spargere la rea dottrina, quando se ne dia loro opportuna l'occasione: vogliono per altro avere sempre in pronto una qualche espressione da loro in qualche luogo usata, per cui, qualora venga loro rimproverato l'errore, possono apparentemente scusarsi e uscirne come per la gretola, e liberarsi, se vien loro fatto dalla censura (2). »

Tertia regula est, quod ferme omnibus haereticis est proprium, ut si quis eos benevole de errore monuerit, ipsi cito impatientes se praebeant, irae fluctibus exaestuent, pro benefacto maledictum regerant, imprecationibus, conviciis, et contumeliis contra monitorem insaniant, neque doceri ullo modo patiantur: hujus rei exemplum habemus in Luthero Novatorum facile principe: suorum nempe errorum initio a viris doctis amice admonitus, nedum se emendaret, imo in pejores furiose prolapsus est: a Leone PP. X humanissime correctus, contra ipsum aperte cepit debacchari, sicque, abysso abyssum invocante, in profundum tandem venit (3).

Q. 2. *An liceat haereticum dicere aliquem, eo quod doctrinam haereticam tenaciter verbo tradat aut scriptis, etiamsi nondum ab Ecclesia uti talis fuerit decretorie denuntiatus?*

R. Quamvis regula generalis, sit, ut malae insectentur doctrinae parcendo personis secundum illud Augustini: *interficite errores, diligite homines;* attamen Melchior Canus ex d. Thoma habet ad rem (4): *si error fidei contrarius circa ea sit quae nullo modo est probabile ab errantibus ignorari, quin ad fidem catholicam certo pertineant, tunc judices tuto de haeresi pronuntiabunt* (G): quos si haeretica potest dici doctrina, poterit etiam haereticus dici, qui eam scienter docet, idque maxime, si ille bene audiatur a publico, ut sic a laqueo caveant fideles; nam fideles auctoritate vivunt et auctoritati credunt: proinde haeretica docentium auctoritas labefactanda est. Ad rem Salesius suam Philoteam monet: « è gridare al lupo, quando è nel gregge » qualunque grado egli occupi nella società (5) »—Nec obstat, quod vulgo habeatur uti Catholicae Ecclesiae addictus, imo et morum integritate praedicetur. Audiatur Tertullianus: « quid si Episcopus, si Diaconus, si etiam Martyr lapsus a regula fuerit? ideone haereses veritatem videbuntur obtinere? Ex personis probamus fidem, an ex fide personas? » Quapropter si vere constet de illius pietate exclamandum erit cum d. Bernardo: « quantum laudanda est ejus vita, tantum abominanda est ejusdem doctrina (*H*) ».

Q. 3. *An discrepent inter se haeresiarca, haereticus et dogmatizans?*

R. Affirmative, quamvis promiscue aliquando usurpentur: nempe haeresiarchae dicuntur tam qui haereses invenerunt vel suscitarunt, quam qui haereticorum capita aut duces sunt, ut Calvinus, Zwinglius, Lutherus et his similes(6)—Simplices haeretici sunt qui pertinaciter tenent errorem contra fidem, quin tamen aliis eundem persuadere studeant—Haeretici vero dogmatizantes sunt qui ex professo haeresim suam publice vel private alios etiam docent, voce vel scriptis; haeretici ludimagistri vix esse potest, quod etiam non sint dogmatizantes; hinc videant quomodo tuti esse possint in conscientia, qui ut filios suos commercium edoceant, talibus eos committunt instruendos: modum adquirunt ditescendi, at simul artem adquirunt animam perdendi.

Articulus III. — *De apostasia.*

Q. *Quid est apostasia?*

R. Apostasia a fide, *est totalis defectio, seu recessus a fide Christiana per Baptismum suscepta*: vox a graeco est et indicat *post stare* (7). Cum autem apostasia a fide sit vera haeresis, iisdem poenis subjicitur—

(1) Lett. 2 sul Sinodo di Pistoja.
(2) Del Diritto libero della Chiesa. *Prefaz.*
(3) V. Gaume, *Catechismo*, p. 3. lez. 45.
(4) De loc. Th. L. 12. c. 9.
(5) Iterum idem Sanctus: *bisogna osservare biasimando il vizio di risparmiare quanto più potete la persona del vizioso.... lo eccettuo fra tutti, i nemici dichiarati di Dio e della sua Chiesa, perchè questi vogliono essere infamati a tutto potere, come sono le sette degli eretici e degli scismatici ed i loro capi.* Idque in more habuere Tertullianus, Augustinus, Hieronymus, Bernardus, etc.
(6) Ex Regula 2 Indicis.
(7) *Ci sembra che gli empi, i quali professano l'ateismo, o il deismo, debbano essere annoverati fra gli apostati.* Gousset.

Diximus *apostasia a fide*; nam datur etiam: 1 *apostasia ab obedientia* quae est in quolibet homine, qui justis Superiorum praeceptis obedire recusat; 2 *ab Ordine*, et est in eo, qui ss. Ordinibus initiatus deserit habitum Clericalem, ut more laicorum procedat et vivat; 3 *a Religione*, et est in eo, qui emissa jam professione, sine licentia recedit a statu religioso (*I*).

Articulus IV. — *De lectione librorum prohibitorum* (1).

Si quae alias necessitas fuit scribendi, legendique licentiam cohibendi, in praesentiarum est maxima. Atque ideo faciliter Regnante Pontifice, sua prima Enciclyca *Qui pluribus* (1846), inter hodiernas machinationes inimicorum, quae tot damnorum tum chistianae, tum civilis reipubblicae sunt causa, adnumeratur « teterrima tot undique volantium et peccare docentium voluminum ac libellorum contagio, qui apte compositi, ac fallaciae et artificii pleni, immanibusque sumptibus per omnia loca in christianae plebis interitum dissipati, pestiferas doctrinas ubique disseminant, incautorum potissimum mentes animosque depravant, et maxima Religioni inferunt nocumenta».

Q. 1. *An Ecclesia habeat potestatem libros noxios prohibendi, atque ideo gravi peccato teneantur, qui hanc legem violant?*

R. Inter tot errores, quibus aetate nostra portae inferi dimicare conatae sunt contra veram Christi Ecclesiam, iste etiam fuit, quo contendebant nonnulli hanc ei non convenire potestatem, prohibendi nempe libros noxios, ideoque (ipsius lege non obstante, modo evidens subversionis periculum non appareat) libros quoscumque ab omnibus tuta conscientia perlegi posse. Haec doctrina potius haereticorum est; sed non defuere etiam ex nostris, qui eam impudenter ausi sunt evulgare cum incredibili animarum pernicie. Talis fuit imprimis petulans ille haereticorum fautor Paulus Sarpius, quem copiosissime refutavit Cardinalis Pallavicini: tales fuere alii Sedis Apostolicae detractores infensissimi, uti Wan-Espen, Fleury, Tamburini, Dupinius et Launojus. Verum communiter docent dogma esse Catholicum, quod Ecclesia, et pro ipsa Summus Pontifex, utpote Christi Vicarius jurisdictionem habeat prohibendi fidelibus lectionem librorum sive de Religione impie tractantium, sive contra bonos mores, aut Ecclesiae disciplinam aliquid continentium.

Prob. 1. *Scriptura*: nemo negare audebit per ea Scripturae verba: « pasce agnos meos, pasce oves meas: pascite qui in vobis est, gregem Dei; attendite vobis et universo gregi, in quo vos Spiritus Sanctus posuit Episcopos regere Ecclesiam Dei(2)», omnibus Ecclesiae Praelatis, et praesertim eorum capiti Romano Pontifici datam fuisse potestatem decernendi de fidei et morum causis, et bona pascua ovibus Christi designandi, easdem arcendo a contrariis et noxiis.

2. *Traditione:* testes inter innumeros appellamus ss. Augustinum et Cyprianum. —Primus morem praecavendi a libris malis, et eos concremandi ab Apostolis dimanasse demonstrat (3). — Alter vero ait: *si quando talia* (id est contra bonos mores)*quorundam calumniosa temeritate conscripta sunt, legi apud nos non patimur* (4).

3. *Consuetudine:* hanc perpetuam in Ecclesia fuisse consuetudinem abolendi libros fidei aut bonis moribus noxios demonstrant indubitata historiae monumenta; ab ipsa enim Apostolorum aetate *multi..., ex eis qui fuerant curiosa sectati, contulerunt libros et combusserunt coram omnibus* (5). In Concilio Nicaeno an. 325 Patres damnarunt et comburendos esse decreverunt libros Arii. In Ephesino anno 431 damnata sunt scripta Nestorii. In Chalcedonensi an. 451 scripta Eutychetis. S. Leo M. Romae combussit libros Manichaeorum. Idem fecerunt Symmachus, Hormisdas, Nicolaus I, Nicolaus II, Leo X, et alii innumeri.—Postquam vero inventa est ars typografica (6),

(1) Integra legenda perdocta hac de re Dissertatio s. Alphonsi in *Op. Mor. App.* 3. l. 1. — It. vid. *Optimum Compendium regularum circa libros prohibitos*, in fine hujusce Voluminis — Riccardi, *Dei mezzi di promovere l'educazione religiosa*, c. XXI, etc.— Memorie di Modena, etc. Vol. I, VII, XII, etc. — Teppa, *Sulla lettura dei libri proibiti*. Turino, Marietti, 1847 — Bresciani, *Il Tionide*: cap. *I libri proibiti* — Cipollina, *Il Giobertista di buona fede*, Turino — Cavazzoni, *I mali della stampa licenziosa, e quindi la necessità di una savia censura. Ragionamento premiato*, Modena, 1845 — Scotti, *Teoremi*; Item *Omeli ai giovani studenti*; p. 1. — Torricelli, *Orazioni sacre e disserlaz. storico-polemiche.* (Opus a Gregorio XVI celebratum); Lugano, 1839; Roma 1853 — Vittadini, *Saggio elementare di diritto pubblico Eccl.* T. 1, p. 3 — Zaccaria, *Storia polemica della proibiziono dei libri, ecc.* — Pallavicini, *Storia del Concilio di Trento*. p. 12. l. 15. Parisis, *Quesiti di coscienza* — Civiltà Cattolica. V. 4. etc.

(2) Jo. 21; 1. Pet. 5; Act. 20.

(3) L. 4. de bap. c. 24,

(4) Ep. 42 ad Cornel. (5) Act. 19.

(6) Versus annum 1435 hanc artem Guttemberg invenit, Fust protexit, Schoeffer perfecit, omnes Moguntini. Primi ab ipsis editi libri fuere *Psalmorum Codex*, et *Rationale Durandi* anno 1457: *Clementinae* 1460. *Biblia Sacra* 1462.

ber aliquis in Indicem est relatus, etiamsi nobis non innotescat specialis censura eidem inflicta (1), et etiamsi ejus auctor sit Catholicus, imo et praeclara fortassis fama insiguis, concludere certo debemus in ea vel fidem vel mores vel pietatem offendi; si enim nihil horum in ipso esset, liber profecto non fuisset proscriptus (2).

Q. 3. *Quomodo Romae proceditur in prohibitione librorum?*

R. Compertum nobis est quasdam librorum prohibitiones (praesertim si eorum auctor sit catholicus et clarum nomen adeptus) publicis saepe querelis impeti, tamquam si temere, perfunctorie vel ex praeconceptis opinionibus vel etiam partium spiritu peragantur. Quam injuste (ne dicam impie) sint querelae istae, clare patet ex modo in libris proscribendis ex Bulla Benedictina, *Sollicita* (1753) (3).

Jam vero duplex ibi est Congregatio, cui munus incumbit circa librorum examen et proscriptionem; Congregatio nempe *universalis Inquisitionis*, vulgo *Sancti Officii* (ad quam quidem et alia sine numero ac gravissima deferuntur negotia sacra, et ideo Suprema et am nuncupatur); nec non *Congregatio Indicis*, cujus haec res est maxime propria. — Prima illa constat Cardinalibus a Summo Pontifice delectis, quorum alii Theologiae, alii Juris Canonici, alii rerum omnium ecclesiasticarum peritia, omnes vero prudentiae et probitatis laude omnino praestant. His adjungitur unus ex Romanae Curiae Praesulibus, quem *Assessorem* appellant; unus item ex Ordine Praedicatorum S. Theologiae Magister, quem *Commissarium* dicunt: additur *Consultorum* numerus non definitus, ex utroque Clero assumptus: alios tandem ipsa sibi assumit Congregatio omnium doctrinarum etiam civilium praerogativa insignes viros, et isti *Qualificatores* dicuntur. — Item Congregatio *Indicis* conflatur a pluribus Cardinalibus a Papa designatis, aliisque viris animo et doctrina praestantibus: unus ex iis *Praefecti* munere fulget; *assistens* vero perpetuus est Sac. Palatii Magister; *Secretarius* denique ex Ordine Praedicatorum ab ipso Pontifice nominatur.

Porro Congregatio S. Officii has regulas sequi debet cum de alicujus libri ad ipsam delati proscriptione peragitur: — 1° liber traditur uni ex *Qualificatoribus* vel *Consultoribus* ab ipsa Congregat. designando, qui librum attente perpendit; deinde censuram suam scripto consignat, indicatis locis et paginis, ubi putat errorem contineri; — 2° liber sic notatus mittitur ad Consultores singulos, ut in Congregatione de libro et censura eidem adnexa judicium collective feratur; — 3° si primus Revisor sese declaraverit pro libri proscriptione, etiamsi Consultores omnes in eandem sententiam concedant, attamen alteri adhuc Revisori liber tradendus est, una cum censura jam data a primo, suppresso dumtaxat ejus nomine, ut secundus liberius valeat judicium suum exponere; — 4° si Revisor secundus cum priori convenit, res Cardinalibus immediate communicatur, ut quod fuerit opportu-

(1) Ecclesia generatim libros prohibet, quia errores iudicet, ac speciales notas adsignet, et merito; est enim hic modus, ut de re simili ait ipse Bossuet, *Second écrit de livre de Fénélon*, promptior et expeditior, ac multo minus praebet locum cavillationibus auctorum, qui amore sui decepti, ac superbi iterum atque iterum opponerent: sicque vim prohibitionis ex maxima parte eluderent. Nobis satis esse debet, quod Ecclesia sit magistra veritatis, et caute in omnibus agat.

(2) Nostrum non est rationem proibitionis proprio marte divinando ejus vim enervare, sed eam venerari atque ex corde nos illi submittere. Et qui reperit suum librum in Indicem relatum, ne studeat emendicare praetextus, sed palam opus reprobare ne pigeat, ut quo modo ruina posita est, eo modo removeatur, et sciant fideles eum qui noxia scripsit eadem retractasse. Qua in re commendandus Jacobus Lecoffre librarius Parisiensis, qui cum accepisset opera omnia Vinc. Gioberti Decreto s. Officii 14 januarii 1852, vetita fuisse, omnia exemplaria illico suppressit, malens damnum temporale sustinere quam S. Matris Ecclesiae renuere mandatis. Item celebris Muratorius laudandus, qui cum intellexisset nonnulla esse reprehensione dignа in suis *Italiae Annalibus*, prout notaverat Benedictus XIV, Sanctitatem Suam enixe rogabat, ut sibi forma praescriberetur, qua perperam dicta corrigeret, libenter facturus. Sed cum morte praeventus id perficere non potuisset, Josephus Catalani, qui diu fuerat cum Auctore familiaritate conjunctus, extitit fidelis defuncti voluntatis executor, ejusque opus notis munivit, in quibus jura Apostolicae Sedis laedi novit, ut patet ex Edict. Romana 1752.

Primum est (ait Cassianus, *De Incar*. l. 1. c. 4) *errorem penitus non incurrere*; *secundum bene repudiare*: nota illud *bene* — *V. Lettera parenetica scritta da un Diacono Romano a Mons. Scipione Ricci*, Vercelli 1725.

(3) Turpiter errat qui negat se submittere, vel libros vetitos respuere, quia illa Congregationis prohibitio non est certa de fide. Absit enim, ut Ecclesiae tunc tantum sit parendum, quando aliquid uti fide tenendum praecipit: tunc cui superiori parendum esset? Ceterum hac de re quam sit rationabile obsequium nostrum, patet ex rigoroso examine adhibito antequam liber prohibeatur. Unde si non fidem, obedientiam certe laedunt si prohibitio per Sum. Pontificem decretorie lata sit: recte enim docent doctores (vid. Tournely, *De Eccl.*) quod Ecclesiae circa libros censura est infallibilis. Ecclesiae enim (addit Natalis Alexander, *Hist. saec. 6 dict. 5)* sanam doctrinam ab haeretica discernere pro suo judicio datum est a Christo — V. Liguori, *Op. Mor.* l. 2, *hic*, c. 2.

num, ipsi decernant. Si dissentit, tertius tunc Revisor eligitur, cujus voto accepto, iterum Consultores congregantur, qui suffragium collective ferunt, et Cardinalibus restat postea *peremptorium*, ut vocant, judicium proferre;—5° assessor denique acta omnia defert ad Sum. Pontificem, ut ejus oraculo res tota absolvatur.

Quod si libri examen deferri contingat ad Congregationem Indicis, sic proceditur; — 1° ejus Secretarius accipit denuntiationem libri, et a denuntiante ipso per se diligenter percunctatur quas ob causas eundem prohiberi postulet;—2° librum attente pervolvit, duobus assumptis Consultoribus de praevia Summi Pontificis, aut Cardinalis Praefecti, vel ejus vices gerentis approbatione; — 3° si collato horum judicio liber censura dignus existimetur, eligitur Relator aliquis ad judicium in scriptis pronuntiandum: hoc judicium fertur, ut de ipso videat, ad privatam Consultorum Congregationem, quam nunc *praeparatoriam* nuncupant (et olim *parva* appellabatur): eique semper interesse debet Sac. Palatii Magister cum sex aliis Consultoribus; — 4° ad Congregationem generalem omnia deferuntur, quae ad ultimam definitionem venit; facta tamen, priusquam publicetur, per Secretarium relatione ad Sum.Pontificem, pro ejusdem confirmatione (1).

Attamen duo sunt casus, in quibus utrique Congregationi licet (ex laudata Benedictina Constitutione) brevius procedere: nempe 1° cum denuntiatur liber hominis haeretici, in quo auctor consulto et aperte tradat atque tueatur doctrinas catholico dogmati adversantes; 2° cum agitur de Opere, quo rectae morum regulae aperte labefactantur et vitiis fomenta praebentur. Imo aliquando, maxime si de haeresi peragatur, ipse R. Pontifex per se Brevi speciali ac dogmatica Constitutione librum immediate proscribit (2).

Q. 4 *Quid dicendum de illa censura, qua aliquando in prohibitione librorum occurrit his verbis expressa:* donec corrigatur?

R. Quando agitur de libro auctoris catholici, qui sit clari nominis, et ejus liber talis sit, ut emendari possit, receptum est ut proscriptioni adjiciatur clausula: *donec corrigatur*, vel: *donec expurgetur*. In hoc casu suspenditur publicatio Decreti, et res cum auctore vel quovis alio pro ipso agente et rogante communicatur, eidem indicando quid delendum mutandumve sit. Si correctionem injunctam auctor seu ejus delegatus dociliter accipit et novam sui libri editionem instituit cum datis castigationibus et mutationibus, tunc decretum supprimitur. Attamen si prioris editionis exemplaria magno jam numero distracta sint, tunc Decretum adhuc publicatur cum dicta clausula, indicando proscriptam editionem, ut ab ipsa caveatur (3).

Q. 5. *An S. Congregatio debeat ante prohibitionem audire Auctorem libri, si cognoscatur?*

R. *Per se loquendo*, ubi non agatur de notanda aut condemnanda ipsa auctoris persona, sed solummodo de consulendo fidelium indemnitati in fide et bonis moribus, et de avertendo e Grege Christi periculo, quod ex nocua librorum lectione facile incurritur, nullum est opus auctores in judicium vocare et audire. Quod si ignominiae labes aliqua ejus nomini ex prohibitione proveniat, id non directe, sed oblique consequitur, et auctor poterit copiose famae suae consulere se statim subjiciendo, ut decet verum Catholicae Ecclesiae filium.

Diximus: *per se loquendo*; nam optat de cetero S. Sedes, ut auctor, si causam suam tueri velit, audiatur, vel pro rerum adjunctis unus e Consultoribus designetur, qui ex officio operis patrocinium suscipiat, dummodo tamen: 1 agatur de auctore Catholico, qui aliqua nominis et meritorum fama habeatur insignis; 2 ut ejus opus tale sit quod, demptis demendis, adhuc publico prodesse possit, Sacrae Congregationis judicio. Quapropter si contingat aliquando librum prohiberi, quin prius auctor fuerit auditus, nemo potest rationabiliter conqueri; in hoc

(1) Omnibus et singulis in utraque Congregatione secretum religiosissime, pendente examine, custodiendum praecipitur: solum fit Secretario potestas, ut animadversiones in libros censurae subjectos Auctoribus vel eorum nomine agentibus et postulantibus communicare valeat; suppressis semper tum denuntiatoris tum Censorum nominibus.

(2) Sic Pius PP. IX die 10 junii 1851, speciali Brevi proscripsit librum Limae editum a quodam Francisco de Paula: *Difesa dell' autorità del Governo e de' Vescovi contro le pretensioni della Curia Romana. Lima* 1848. Et die 22 aug. *Juris Ecclesiastici Institutiones Joan. Nepom. Nuytz in R. Taurinensi Athaeneo Professoris*, nec non *in Jus Ecclesiastic. universum, Tractationes* Auctoris ejusdem.

(3) De-Gola Congregationis Indicis Secretarius ad Editionem Indicis librorum prohibitorum an. 1836, notat: *aliquibus quidem libris locum et tempus editionis addidimus tum lectorum commodo, ne scilicet illos cum aliis ejusdem tituli atque argumenti confunderent; tum ad commonstrandum editiones illas, non reliquas, quae diversae sunt aut emendatae, esse proscriptas.*

enim casu vel credendum est quidquid pro suae doctrinae defensione potuisset auctor proferre, id minime a Censoribus neglectum fuisse: vel dicendum alterutram, aut utramque e duabus conditionibus defuisse.

Q. 6. *An Sac. Congregatio debeat praemonere auctoritatem civilem ante libri prohibitionem alicujus ejusdem subditi?*

R. Fuit olim Marsilii Patavini sententia Ecclesiam nihil posse in his rebus peragere sine dependentia et praevio consensu auctoritatis civilis; sed ejus doctrinae et jus et ratio et consuetudo expresse adversantur: — 1 *jus*, quo statutum est ut haec negotia tota sint in Ecclesiae docentis, et ejus praesertim capitis visibilis, nempe Summi Pontificis munere, arbitrio et conscientia (1); et idcirco omnes contra sentientes habiti semper sunt doctrinae catholicae inimici; — 2 *ratio;* Ecclesiae nempe potestas independens omnino est a potestate civili in jurium suorum exercitatio; et repugnat asserere Ecclesiam, quae non a mundi Principibus, sed a Christo Domino suam immediate accepit auctoritatem absolute independentem, hac uti non posse sine Principum praemonitione et consensu; — 3 *consuetudo;* nullum enim exemplum in historia ecclesiastica apparet praedictae dependentiae et praemonitionis.

Q. 7. *An requiritur regium exequatur pro obligandis fidelium conscientiis circa librorum prohibitionem?*

R. Negative; cum enim potestas prohibendi malos libros ad Ecclesiam pertineat jure proprio, nempe divino, repugnat dicere ejusdem leges hac super re non posse vim suam exercere sine praevio civilis auctoritatis consensu. Si ita esset, quam facile posset Principis cujuscumque vel Ministri malitia et argutia leges ecclesiasticas deludere! Hinc communis et recepta sententia est, prohibitiones librorum, ubi semel de earum constet existentia, statim fidelium conscientias ligare (2); male idcirco sibi consulere eos, « qui libros a S. Sede prohibitos (*verba sunt clarissimi Alasiae nostri* (3)) et adversos fidei vel bonis moribus nedum ipsi sine scrupulo legunt, sed et ab aliis docent libere legi posse, ajentes leges Pontificias tales libros prohibentes non subiisse Senatus visionem, ideoque non habere regium exequatur; etenim certum est leges Pontificias materiam fidei et morum concernentes non indigere Senatus visione ut obligent. » Hinc Tridentinum obligat etiam in Gallia quoad res fidei et morum, licet ubi Concilium officialem publicationem non habuerit (4).

Dices: *sine praevio civilis auctoritatis assensu seu placito Constitutiones Pontificiae nequeunt in Statu publicari; atqui leges nondum in Statu publicatae non obligant in conscientia fideles ejusdem Status.*

R. Distinguendo: *Constitutiones Pontificiae nequeunt in Statu publicari*, si respiciant disciplinam tantummodo, atque eo in casu ac simul in eo objecto, de quo per Concordatum cum S. Sede sic fuerit conventum, concedo, secus, nego. Itaque si agatur de Constitutionibus Pontificiis dogmaticis, vel quae fidem et mores fidelium respiciunt, tuentur omnes et Theologi et Canonistae Catholici nullum ad earum in Statu publicationem requiri praevium auctoritatis civilis assensum vel placitum: haec sunt negotia illa, de quibus sic scribebat Osius Cordubensis Episcopus ad Constantium Imperatorem: « ne te rebus misceas ecclesiasticis, neque nobis de his rebus praecepta mandes, sed a nobis potius haec ediscas: tibi Deus imperium tradidit, nobis Ecclesiastica concredidit: metue, ne si ad te Ecclesiastica pertrahas, magni criminis reus fias (5) » — At si de Constitutionibus agatur mere disciplinaribus, tunc utique videndum, an in Statu aliquis adsit Concordatus cum Sede Apostolica initus, et in casu affirmativo eidem inhaerendum; quia pacta conventa servari debent. Verum librorum prohibitiones quis dixerit esse leges pure disciplinares? quis innoneget eas directe fidei et morum conservationem et integritatem penitus intueri? *nulli*, ait Pius IV, Constitutione *Dominici Gregis*, (libri damnandi), *nisi qui vel haeretici sint; vel de haeretica pravitate suspecti; vel certe moribus et pietati noceant* (6).

(1) V. Trident. sess. 25. c. 3. *de Refor.*

(2) Statim ac per fide dignos vel per publicas ephemerides ad nos pervenit certa notitia prohibitionis librorum, obligat; et satis est, quod decretum Romae publicetur, ut dictum est Tract. *De legibus.* Praestaret tamen, ut Episcopi, vel in Calendario, vel alia arrepta occasione tum Decreta prohibitionis librorum, tum aliarum Congregationum decisiones ad praxim spectantes publicarent.

(3) Comment. *de Legib.* Dissert. 4. c. 5. a. 1.

(4) V. Cabassutius, *Jur. Canon. Theor. et Praxis.* l. 1. c. 4. n. 6.

(5) V. Pallavicini, *Storia del Conc.* c. 19. § 14 — Et Maxime Margotti, *Processo di Nepom. Nuytz;* Torino, 1852 — *Civiltà Cattolica*, vol. VIII. L' exequatur.

(1) In Concordato Pedemontano, sive Instructione Benedictina a regio placito expresse eximuntur Brevia et Bullae Dogmaticae, nec non Constitutiones pro morum integritate: sic enim legitur § 3 *dalla semplice visura poi resteranno eccettuate le Bolle Dogmatiche in materia di fede, ed i Bre-*

Theologia Moralis. Tom. II.

Q. 8 *An Episcopus possit in propria Dioecesi libros proscribere?*

R. Affirmative: sive agatur de Episcopis extra sive intra Italiam: « procul dubio, ait Bouvier, jus habent Episcopi libros perniciosos in sua Dioecesi prohibendi et censuras contra temerarios lectores decernendi; hoc quippe essentialiter pertinet ad munus quod habent jure divino populum sibi commissum sana doctrina pascendi ». Et ipsum docet cl. Alasia, nulla addita limitatione. Et Alphousus noster ait: « prohibere libros per totum orbem spectat ad Pontificem, et pro ipso ad Sac. Congregationem; Episcopi autem et Inquisitores possunt libros prohibere in territorio proprio (1) ». Idque ideo etiam, quia non tam facile ac statim notitia omnium noxiorum librorum potest Romam pervenire (2); praestat ergo ut Pastores ipsi illico oves suas ab illis avertant (3). Et hac de re non desunt Praesulum et virtute et pietate et doctrina praestantissimorum exempla in omnibus Orbis Catholici partibus *(J)*. Hinc Leo magnus: « si quis Episcoporum... apocrypha haberi per domos non prohibuerit,... haereticum se noverit judicandum; quoniam qui alios ab errore non revocat, se ipsum errare demonstrat (4). *Id etiam eruitur a regula Indicis decima:* liberum sit Episcopis.... eos etiam libros, qui his regulis permitti videntur, proscribere, si hoc in suis... Dioecesibus expedire judicaverint ». Quid plura? Leo XII in suo Mandato addito Decreto S. Congregationis 26 mart. 1825 jussit, ut omnes Episcopi *propria auctoritate* pravos libros *studeant e manibus fidelium evellere*, quod vocabulum si moraliter intelligatur, ut debet intelligi, non aliud valet indicare, nisi facultatem Episcopis omnibus tam intra quam extra Italiam competere in librorum prohibitionem (5). Praestat tamen ut librum a se prohibitum Romam transmittant et decretorium judicium implorent (6).

Q. 9. *An facultas prohibendi libros de rebus fidei et morum agentes competat etiam auctoritati civili?*

R. Libros religioni et bonis moribus noxios vetare totum est negotium spirituale: ergo ad solam Ecclesiae potestatem pertinet: hujus enim solius est cognoscere et judicare doctrinas, quae religioni et morum integritati adversantur. Verum quidem est aliquando Principes Saeculares damnasse pravos libros; sed hoc fecerunt postquam ab Ecclesia ipsa damnatos esse perspexissent, et ideo id fecerunt ut Ecclesiae tuerentur decreta. Sic Constantinus Magnus damnavit utique libros Arii, sed postquam eos jam damnaverant et igni tradiderant Patres Concilii Nicaeni: sic Theodosius Junior, et Valentinianus damnarunt libros Nestorii, sed postquam Synodus Ephesina eosdem jam anathemate percusserat suo *(K)*.

At non ita contingit (inquies) *circa libros*

vi regolativi del ben vivere e de'sani costumi. Deinde Index librorum prohibitorum fit ex regulis Tridentini, quod penes nos in omnibus totam suam vim obtinet.

(1) *Op. Mor.* l.7. n. 290.

(2) Quod dicitur de libris, valet de foliis quotidianis vulgo *gazzette*, quae sub eisdem Indicis regulis ac poenis prohiberi censentur. Hic enim quaestio non est de forma, sed de substantia: et ubicumque invenitur error, profligandus est. Hinc Pius IX Encyclica *Nostis* (8 dec. 1849) Episcopos hortatur, ut omni sollicitudine adlaborent ad fideles avertendos ab omni pestifera lectione, et signanter nominat *impios libellos et ephemerides ac pagellas mendacii, calumniarum, et seductionis plenas*. Nec tanto munere defuerunt Episcopi, qui fortiter sive intra sive extra Italiam contra hanc colluviem steterunt. Ad nos quod attinet, vid. Literae ab Excell. Episcopo Novariensi datae 14 junii 1852, ubi ab hac contagione omni studio oves suas avertere curat: quod ut assequatur magis, nonnullas pagellas et ephemerides expresse damnat, adeo ut nullus ex suis Dioecesanis, quicumque sit, illas sive jam editas sive edendas amplius legere valeat sine peccato (gravi vel levi pro modo videlicet materiae), nisi a legitima auctoritate licentia munitus sit.

(3) Celebris Braschius Sarsinensis Episcopus, in libro *De Libertate Ecclesiae* T. 3. c. 26. habet: « Episcopus damnare non potest librum propter propositiones in eo contentas, non damnatas ab Ecclesia; quia sic videretur velle condere articulum fidei, quod non potest ab uno Praesule fieri, sed debet a Summo Pontifice definiri. Si tamen propositiones essent periculosae, quas Episcopus cerneret non cohaerere cum definitionibus Ecclesiae, vel accedere ad errores ab illa damnatos, potest lectionem libri eos continentes Episcopus inhibere, saltem donec a Sede Apostolica res ultimate definiretur. Quo vero ad libros morum honestatem vel disciplinam ecclesiasticam inficientes aut aliter prohibitione dignos, latiorem habet Episcopus eosdem interdicendi potestatem, etiamsi in aliena Dioecesi fuissent cum solitis approbationibus publicati ». Citat autem prae ceteris in eamdem sententiam Raynaudum, *De bon. et mal. libris* p. 3; et Cardin. Albitium. *De incostant. in fide* c. 30.

(4) Epist. 15, al. 93 ad Turribium c. 15.

(5) Vid. Croix l. 7. n. 394. q. 46. Videnda etiam Bulla 26 nov. 1766. Clementis PP. XIII, cujus totum argumentum est *cunctos per Catholicum Orbem Archiepiscopus, Episcopos, ceterosque Dioeceseon Rectores enixe hortari, ut creditum sibi ipsis Dominicum gregem a noxiorum librorum lectione avertant*. Item Encycl. 15 aug. 1832. Gregorii PP. XVI. Item Breve *Ad Apostolicae Sedis* 22 aug. 1851 regnantis Pii PP. IX.

(6) Hoc totum est conforme instructioni Clementis VIII. §§ 3, 4, et 5.

Theodoreti, quos proscripsit Theodosius primus ante quodcumque Ecclesiae Romanae judicium. Sed Concilium Chalcedonense nullam ejus condemnationis habuit rationem, et Theodoretum absolvit, eum Sedi suae restituendo: Valentinianus vero et Marcianus prohibitionem Theodosii penitus abrogarunt (1).

Q. 10. ***An qui moraliter certus est nullum sibi imminere perversionis periculum, legere possit absque licentia libros prohibitos?***

R. Sententia communissima et sequenda omnino negat; finis enim prohibitionis non solum est ut damnum evitetur conscientiarum, sed etiam ut servetur obedientia Ecclesiae debita maxime in re tam periculosa; ac ne detur haereticis aut aliis improbis scriptoribus ansa perniciosissima malos libros typis demandandi: unde eo in casu non cessat omnino finis adaequatus prohibitionis. Et sane in Bulla prohibitiva dicitur *ex quavis causa, vel colore.*

Adde neminem quantumvis pium ac doctum tuto posse confidere quod nullum detrimentum capiat ex tali lectione, maxime si elaborato stylo ac captioso (ut solet) liber sit conscriptus, et zelum ac charitatem ostentet: quidquid enim legitur, ita mentem occupat, animum demulcet, atque ad cor pertransit, ut sensim sine sensu res lecta fieri soleat propria lectoris: unde bene s. Basilius libros *cibum animarum* appellat. Sane luctuosa experientia testis est: sic Eutyches, invictus antea fidei confessor, ad unum lectionem libri cujusdam Manichaei mutatus est in infandum haereticorum caput. Sic Bucerus, doctor catholicus olim piissimus, librum legit Melancthonis, et cecidit. Sic Avitus presbyter legendo scripta Origenis, quamvis simul legeret eorum confutationem, imo et per Hieronymum, ut sibi caveret monitus esset, virus tamen lethaliter absorbuit (2)—Adde: semel cognita lege, subditi non est ejus rationem sciscitari, sed observantiae studere: secus via nimis lata transgressionibus aperiretur, nec leges essent firmae; cum nimium trahat decipiendo sua quemque voluptas (3).

Q. 11. ***A quo licentia legendi libros prohibitos est impetranda?***

R. A solo R. Pontifice, vel a Congregationibus S. Officii aut Indicis licentia impetranda est; nam illius est permittere cujus est vetare. Hoc jus omnibus Episcopis dabat Instructio Clementis VIII (1598); sed illud postea ipsis sublatum est per Gregorium XV Constitutione *Apostolatus Officium* (1612), innovata ab Urbano VIII (1632) (4). Ex hac vero Constitutione istud jus fuit concessum *Magistro Sacri Palatii* pro Roma, ac suo districtu (5)—Hic tamen notandum: non ideo tutus potest legere qui licentiam obtinuit, si nesciat discernere inter lepram et lepram, neque satis firmus sit in bono proposito; quia lex naturae est, ut nemo se peccandi discrimini committat. Si tuti esse volimus, non curiositas nos debet impellere ad impetrandam librorum prohibitorum licentiam, eosque legendos; sed ne-

(1) V. Labbaeus, Conc. T. 4.

(2) Hinc maxime sunt improbandi qui pravos libros vel diaria (vulgo *gazzette*) irreligiositate plena ex solatio legunt: impossibile est, ut sensim sine sensu illorum non induant spiritum in male judicando, in auctoritate parvipendenda etc. Adde scandalum quod dant ceteris tali lectioni vacando. Adde ansam, quam sic praebent malis scriptoribus. Idque fortius de Ecclesiasticis valet: vae illis, qui tales ephemerides detractionibus, impietatibus, et turpitudinis redundantes vel coram ipsis saecularibus legunt, et quod lacrymis dignum est, risu excipiunt. Deus, religio, ejusque pastores a nemine frustra irridentur—Aliter tamen dicendum est de viris doctis, ideo deputatis, qui eas caute ac prudenter legunt, ut confutent, aut suas oves ab illis avertant; Dei enim gratia iis occurrit quidem, qui officii necessitate compulsi perniciosa suscipiunt, non vero iis qui inani curiositate ducti periculis se exponunt.

(3) V. Liguori, *Op. Mor.* l. 1. n. 199; et l. 7. n. 291.

(4) Imo vel ipsi Episcopi sine Papae licentia libros ab ipso prohibitos legere prohibentur ex Bullis Julii III *Cum meditatio*, Pauli IV, *Quia in futurorum*, et Pii IV *Cum pro munere* — V. Liguori, *Op. Mor.* l. 7. n. 299.

(5) Hic pergrave monitum sit omnibus licentiam habentibus, ut nempe caute libros prohibitos custodiant, prout ipsa facta concessio expresse praecipit. Provideant etiam, ne post eorum mortem in omnium haeredum manibus veniant, cum id esse non possint sine animorum pernicie, ut probavit eventus.

Rem laudabilem agerent Ecclesiastici, si libros suos propriae Ecclesiae, in commodum Cleri relinquerent exemplo s. Prosperi Episcopi; en particula ejus testamenti conditi anno 475: *Ecclesiae meae do, lego et omnes libros meos, praeter Evangeliorum librum, quem scripsit Hilarius quondam Pictaviensis sacerdos, quem tibi Eufronio fratri et consacerdoti dilectissimo...do, lego, volo, statuo; memor esto mei, amen.* In quae verba ait *Amico Cattol.* Vol. 5, p. 89; « i libri e i manoscritti ecclesiastici sono una specie di eredità sacra che dovrebbero sempre essere lasciati ad Ecclesiastici, come per esempio ai successori Parochi per tempo, a'Seminarii di Cherici, ai Capitoli di Canonici; chè gli eredi secolari d'ordinario non ne traggono profitto nè per l'anima nè per la borsa. Che belle biblioteche ecclesiastiche in breve si metterebbero insieme! esse non lascerebbero sentire molto la distruzione di tante preziose biblioteche dei frati. »

cessitas, vel sane gravis utilitas, habita videlicet ratione muneris nostri et status (1).

Q. 12. *Quotuplicis generis sunt libri prohibiti, et quid de illis?*

R. 1. Triplici in differentia seu classe collocantur libri prohibiti.

Alii sunt libri editi vel edendi haereticorum, qui vel haeresim continent vel de religione ex professo pertractant—Alii sunt libri cujusvis auctoris, qui vel ob haeresim vel ob falsi dogmatis suspicionem prohibiti sunt. Huc revocantur libri conscripti ab haeresiarchis(qui nempe sectae caput sunt), cujusvis tituli et argumenti existant: quorum libri fuerunt merito prohibiti, ut sic facilius avertantur fideles ab eorum sequela: et en prohibitio quae dicitur *in odium auctoris*. Et veniunt etiam libri haereticorum qui sectae caput non sint,licet neque de religione tractent, neque haeresim contineant: excipe nisi dicti libri aliquo modo sint probati,ut probati censentur atque permissi qui ad catholicorum loca libere sunt delati sub ipsorum superiorum oculis (2)—Alii denique sunt libri, qui alio nomine interdicti sunt, nempe quia continent malum vel in genere moris, vel in genere religionis, vel in genere fidei. Hic recensenda quoque esset illorum librorum classis, qui prodeunt sine nomine auctoris; ajunt tamen nunc illos non prohiberi, nisi doctrinam pravam contineant (3).

R. 2: Libri primae classis prohibentur in Bulla *Coenae* sub poena excommunicationis ipso facto, et Pontificii reservatae. Eamque incurrunt scienter legentes, retinentes, imprimentes, vel quomodolibet defendentes, vendentes. Et ea extenditur etiam ad libros, qui tractant de astrologia judiciaria ex Sixto V — Libri secundae classis prohibentur ex Regula decima Indicis, et Constitutione *Dominicis Gregis* Pii IV sub poena item excommunicationis ipso facto, non tamen reservatae. Sub eadem quoque poena prohibiti sunt libri magici; habentur enim uti de haeresi suspecti (4): non tamen prohibentur libri catholicorum, in quibus referuntur verba alicujus haeretici, ad eum confutandum: neque ubi adsunt notae alicujus haeretici, modo non essent ita copiosae ut potius liber ex illis notis constaret — Libri tertiae classis nulla prohibentur poena; sed legentes, aut retinentes praeter mortalis culpae reatum dicuntur Episcoporum judicio severe puniendi. Libri tamen antiqui, qui res lascivas continent ab ethnicis conscripti, ob elegantiam permittuntur pueris exceptis (5).

Q. 13. *Quid requiritur, ut incurratur excommunicatio ab iis qui retinent, legunt, imprimunt, vel defendunt libros haereticorum* (6)?

R. Requiruntur quatuor conditiones ex communi Doctorum:

1. Ut auctor libri sit vere *haereticus*; vel saltem si sit anonymus, ut tractet ex

(1) Episcopi est apud supremam Sedem testari de probitate ac qualitate licentiam postulantis: unde ea de re ad Curiam Episcopalem fiat recursus.

(2) Id tamen hodie non large accipiendum; in tanta enim vesana scribendi libertate impossibile fere est, ut de libris omnibus Episcopi judicium proferant ac recognoscant; unde non omnes haereticorum libri ideo putari debent permissi: quia sub oculis Praelatorum libere eduntur.

(3) V. Liguori, *Homo Ap.* Tr. xix. n. 61.

(4) Reg. 9.

(5) Olim libri in propria classe prohibiti distinguebantur; sed cum id confusionem induceret, cum semper essent sub unaquaque classes singulae repetendae, sub Alexandro V novus index confectus fuit, in quo, omissa illa distinctione, ordine alphabetico, omnes libri prohibiti reponuntur, tantummodo signando qui sunt primae classis per speciale aliquod Breve R. Pontificis, eum id fiat sub excommunicatione ipso facto et reservata. Aliae duae classes distinguendae sunt vel ex modo prohibitionis, vel ex materia quam pertractant, vel ex doctorum consensu ac peritia. Porro praestat:— 1 ut omnes Ecclesiastici hunc Indicem habeant, in quo adnotent qui de novo in dies prohibentur, ut et sibi et fidelibus hac de re, occurrere salutariter possint ac providere; — 2 ut indicis regulae bene attendantur, ut dignoscatur, ad quam classem libri perversi, qui passim eduntur (vel jam vel nondum damnati) reduci possint.

(6) *Retentores* sunt qui libros vetitos habent, quocumque modo habeant, sive nomine proprio, sive alieno: sive retineant ad confutandum, sive ignorent idioma, sive non intendant legere, sive solum retineant ad ornatum in bibliotheca. Item est si quis antequam liber prohiberetur, redegit in compendium; item si partem libri retinet; item si eos libros retinet ad involvendas merces aut similia. Sed excusatur famulus, auriga, qui eos gestant jussu domini licentiam habentis: item ligans et similes. *Legentes* sunt qui non solum verbis, sed etiam oculis librum percurrunt, modo intelligatur sufficienter idioma; secus non legerent, nisi materialiter. Excusatur tamen qui gravi metu ad legendum esset coactus: non autem excusatur corrector libri prohibiti qui imprimitur; nam ipse revera eum legit. *Imprimentes* sunt non tantum typographi aut patroni officinae, sed qui humectant seu praeparant chartam, imponunt atramentum, typos ordinant, torcular premunt: item transcriptores. Non tamen qui remote tantum concurrunt, ut vendentes chartam, typos, atramentum, etc. *Defendentes* sunt omnes, qui quocumque praetextu vel causa librum quatenus haeretici opus est, laudant, exaltant, probant quae in eo sunt, abscondunt, vel impediunt, ne tradatur superiori. Aliter esset, si quis laudaret tantum ingenium auctoris, stylum, vel eruditionem—V. Ferraris, *Bibl. Concion. etc. Libri prohib.* Sperone, *Theol. Moralis.*

professo de haeresi (tunc enim recte supponitur de secta haeretica). Unde qui legeret scripta ob haeresis suspicionem vel etiam ob ipsam haeresim prohibita, et ideo liber sit damnatus ut haereticus, incurreret quidem excommunicationem Indicis, quae non est reservata, non tamen excommunicationem reservatam Bullae *Coenae*, ut docent probabiliter cum Pignatelli; quia ad eam incurrendam requiritur, ut etiam ipse auctor damnatus sit ut haereticus, vel natus ex secta haeretica (1). Item neque illam incurreret qui legeret librum pagani, turcae, judaei, vel alterius infidelis, licet errores contra fidem contineret; quia infideles non sunt haeretici, cum fidem nunquam susceperint. Sciendum est tamen, Talmud (2) et similes Hebraeorum libros sic esse prohibitos per Bullas Pii V, et Clementis VIII.

2. Ut lectio libri auctoris haeretici fiat *scienter*. Unde qui ex ignorantia etiam vincibili nescit librum esse haeretici, vel haeresim continere, aut de Religione tractare, non incurrit excommunicationem. Excusat autem a censura non solum ignorantia invincibilis, sed etiam crassa: imo juxta plures etiam affectata, quia in hac adhuc deesset dolus formalis, qui censurae contemptum inducat (3).

3. Ut liber haeretici vel haeresim contineat; et satis est, si unum contineat errorem contra fidem; vel *tractet ex professo de Religione*, etiamsi tunc nullum contineat errorem, nam Bulla loquitur disjunctive. Dicitur autem liber *de religione tractare*, si contineat sacram doctrinam, sive sit exponendo Scripturam, sive scholasticam, sive conciones, sive casus conscientiae, sive alia quae ad cultum Dei aut Sanctorum vel ad salutem animarum spectant, aut de Clericis et monachis disserunt, et similia. Ita Suarez et Sanchez (4) — Dicitur vero *tractare ex professo*, si in fronte vel titulo praeferat materiam religionis; aut in decursu ita fuse rationibus eam stabiliat, ut eam legentibus persuadere velle videatur. Ita Voit. Ratio communis est, quia haeretici solent talia scribere vel in odium fidei nostrae, vel aliquid veneni inserendo, vel ad conciliandam suae sectae existimationem.

4. Ut lectio sit in materia notabili; communiter enim admittunt hac in re materiae parvitatem (5). Sed quaenam sit habenda uti materia parva vel notabilis, inter diversas sententias sic melius distinguunt Croix, Elbel, Holzman, Sporer etc. attendendo ad finem prohibitionis. Si aperiendo librum offendis in doctrinam, quae directe fidei adversatur, excommunicationem non effugies etsi paucas lineas legas; quia periculo perversionis jam te exponis, vel certe agis contra finem prohibitionis, qui est non tantum ut tollatur periculum in particulari, sed etiam in communi, et auferatur ansa scribendi edendique libros pravos. Secus esset, si liber haeretici ageret de re indifferenti, et in loco quem legis, nullam advertas propositionem erroris suspectam: forte a mortali excusaris, etsi legas ad integram paginam. Attamen bene poterit incurri censura etiam legendo solum proemium aut indicem libri, si sit in notabili quantitate, ut docet Layman.

Quid (dices) *si error fuerit abrasus*? Alii censent cum Croix librum legi posse; quia non amplius haeresim continet: sed multi alii cum Suarez negant: quia illa particularis abrasio non tollit communem prohibitionem libri. Verum melius distinguendum cum Sporer: si liber ex professo de Religione tractet, non obstante abrasione, remanet prohibitus juxta Bullam, quae prohibet omnes libros haereticorum de Religione tractantes. Secus vero, si liber ageret de indifferentibus, ut de philosophia, historia; sed excipe illam Centuriatorum aut hujusmodi, quae in substantia agit etiam de Religione.

Quid (addes) *si legatur tantummodo haeretici concio, vel epistola seorsim edita, vel folia libri errantia*? Negant plerique censuram incurri; quia concio vel epistola non potest dici *liber*, et hac in re interpretatio stricta facienda est. Sed nos cum Salmanticensibus observamus in expurgatorio Romae edito jussu Tridentini expresse prohiberi sub excommunicatione (non tamen re-

(1) Probabiliter dicunt Holzman. Elbel etc. quod ex epikeia bene excusantur legentes librum haereticorum, si necessario indigeant ad convincendum haereticum ex suo vel alterius haeretici libro, puta inveniendo contradictiones, modo periculum sit in mora, nec pateat recursus Romam, vel ad Episcopum. Liguori, *Op. Mor.* l. 7. n. 283.

(2) Corpus est totius juris sacri et moralis Judaeorum fabellis ac falsitatibus plenum.

(3) Nos adhaeremus sententiae communiori, quae docet affectatam ignorantiam non excusare legentes libros primae classis — V. Ligneri, *Opus Mor.* l. 6. n. 1124; l. 7. n. 48 et 296.

(4) « Imo si libri alieni etiam a religione argumenti, de philosophia v. g. vel jure civili, tales sint, ut haereses plures saepius inculceut, vel unam eandemque crebro inserant, ac persuadere conentur, sicuti passim usuvenire solet novatoribus, ii habentur pro libris de religione tractantibus, inquit doctissimus P. Gretserus ». Ita Ferraris, *Bibliot.* V.° Libri prohibiti.

(5) V. Liguori, *Op. Mor.* l. 7. nn. 281, et seqq.

servata) omnes scripturas ab haereticis compositas, etiamsi breves et haeresim non continentes, donec examinentur et approbentur. Et S. Concilii Congregatio apud Ferraris, in causa simili interrogata, quid comprehenderetur nomine *libri*, respondit comprehendi conciones, lectiones, disputationes et similes parvae scripturae (1), licet transcriptae.

Quid de haereticorum manuscriptis? Sunt qui teneut censuram non incurri ob talem lectionem; quia nomine librorum manuscripta non intelliguntur, nisi improprie. Probabilis fortasse erit sententia ista; sed magis adhaeremus sententiae contrariae, quae est etiam communior cum Croix, Holzman, Sanchez, Suarez etc. Ratio, quia usu vulgari manuscripta saepe *librorum* nomine insigniri solent: sic appellabantur omnia scripta, antequam typographia esset inventa: sic etiam in Rituali R. appellantur manuscripta, ubi adnotantur baptismata, matrimonia et funera fidelium. Hinc Benedictus XIV quotquot prohibuit libros, etiam manuscripta comprehendit.

Quid (addes) *de audiente lectionem libri haeretici?* Communius et probabilius negant cum Croix, Pignatelli, Sylvester etc. hanc censuram incurrere: imo Coninchius, Navarrus et Palaus, adhuc probabiliter ipsum ab ea excusant (licet non a peccato ratione periculi perversionis), etiamsi ad legendum induxerit: imo Sporer et Susa eum etiam a peccato excusant, si nullum timeat periculum perversionis (posito tamen in utroque casu, quod ille qui legit, licentiam habeat; secus inducens peccaret contra charitatem, utpote alium provocans ad actum prohibitum). Ratio est, quia ex una parte nullus est praevaricationis timor; ex altera lex prohibitionis loquitur solum *de legentibus, retinentibus, imprimentibus, vel quomodolibet defendentibus*; non vero *de audientibus*.

Q. 14. *Quid de libris, quos romanenses dicunt* (Romanzi)?

R. Narrat Nicephorus primum librorum romanensium inventorem fuisse quemdam Heliodorum Episcopum Tricensem in Thessalia, qui tempore suae juventutis talem librum conscripsit, cujus lectio facile poterat juvenes impellere ad amores exitiosos. Synodus Provincialis, periculo cognito, legem imposuit Heliodoro, ut vel opus suum traderet flammis, vel Episcopatui renuntiaret. Quid ille? mente captus maluit suae dignitati cedere, quam lethiferum illud opus destruere superbissimus homo! — Quia tamen non omnes libri, qui nomen istud praeseferunt, gravis damni periculum continent, hinc duae istae regulae prae oculis habendae sunt cum Bouvier (2).

1.ª Qui componunt libros graviter obscaenos, mortaliter peccant; multis enim praebent occasionem ruinae spiritualis: item mortaliter peccant librarii, qui eos in officina sua detinent, exponunt et occurrentibus vendunt. Libros autem hujus generis etiam ex levitate, curiositate vel recreationis causa legere, est *regulariter* mortale; quia ex se nati sunt sensus commovere et flammas impuras accendere. « *Eos vocabat Origenes* calices Babylonis venena propinantes: *d. Augustinus* ranas ascendentes de ore bestiae. *Et Stapf ait*: per talem lectionem tota imaginatio conspurcari, stimuli animales succendi, atque corda effoeminata perversissimis affectibus imbui solent, simul vero omnis religionis sensus extinguitur, et ipse intellectus a veritate misere detorquetur (3) » — Diximus *regulariter*, quia nolumus definire mortaliter peccare, qui ex sola curiositate tales libros legunt, si (ob aetatem provectam, complexionem frigidam aut consuetudinem de rebus venereis tractandi) grave periculum non incurrant.

2.ª Alii sunt libri amores licitos vel illicitos describentes, qui ad libidinem graviter non excitant, nec sensus commovent, nec periculo notabili exponunt, ut sunt multae tragediae, comaediae, aliaque poemata. Qui, seclusofgravi periculo et aliorum scandalo, ejusmodi libros ex sola curiositate legunt, mortaliter non peccant. Si vero ob causam legitimam, v. g. ad discendum, ad acquirendam aut perficiendam eloquentiam id faciant, tunc nullimode peccant. Attamen si agatur de Clericis raro istiusmodi lectioni vacare possunt sine peccato, quia vel officia sua communiter negligerent, vel scandalum aliis praeberent: ad minus enim inde sequuntur, ut ex experientia constat, taedium pietatis, incapacitas labori continuo incumbendi, extinctio spiritus ac fervoris, etc. —Qui autem praedictos libros non gra-

(1) V. *Bibliot.* Voc. Libri prohibiti n. 35.
(2) Dissertatio in 6 Decal. praecep.
(3) Talis est liber hodie expresse damnatus inscriptus *Pastor fidus*: talis est, imo et perniciosior liber *Novellarum* Joannis Boccacci (etiam qui dicitur expurgatus); hic enim, nostra quidem sententia, plus juvenibus nocere potest, quam opera Lutheri et Calvini; quem quidem ipsemet auctor reprobavit in quadam sua Epistola ad Mainardum, ut refert cl. De Luca, *Annali religiosi*, T. 11 — Tassoni, *Pensieri*, l. 7 — Roberti, *Del leggere libri di divertimento* — Opus, *La loro bocca è un sepolcro aperto*, Parigi 1841.

viler obscaenos componunt, saepe mortaliter peccant; quia multis praebent occasionem ruinae, sine ratione sufficienti. Non ita peccare videntur qui eos vendunt; cum enim, ex dictis, multi eos absque peccato saltem mortali legere possint, eo ipso aut nullatenus, aut venialiter tantum peccant eos emendo: ergo librarius, qui eos habet et petentibus vendit, cum discretione tamen, inquietari non debet (1).

Q. 15. *An liceat dominis hospitiorum (quae vulgo caffè dicuntur) quaevis folia publica hospitibus legenda exibere?*

R. Cum Gury: possunt utique exibere quae de rebus mere politicis tractant, nec videntur teneri ad rejiciendum folium aliquod ex eo, quod interdum aliquid minus rectum ratione fidei contineat, modo generatim religioni non adversetur. At admittere non possunt ea, quae evidenter et ordinarie sunt religioni et moribus adversa, etiamsi propterea hospites ad ipsos confluere desinant. Agitur sane de damno gravissimo spirituali ac publico; scripta enim mala fidem ac religionem subvertere nata sunt: unde publicae eorum diffusioni cooperari non licet, quaecumque tandem causa haberi possit.

Q. 16. *Quid de legentibus s. Bibliam in lingua vulgari?*

R. Vel agitur de iis Bibliorum in lingua vulgari versionibus, quae a Sede Apostolica fuerint approbatae, aut editae cum adnotationibus desumptis a sanctis Ecclesiae Patribus, doctisve ac catholicis viris; vel agitur de aliis tali qualitate carentibus — Si 1, versiones hujusmodi conceduntur, uti videre est in Decreto s. Congregationis Indicis (13 junii 1557 (2)). Si 2, etsi olim receptum fuerit, ut res tota solius Episcopi, imo et Confessarii judicio definienda relinqueretur (3); hodie tamen propter abusus ex Biblicis societatibus praesertim provenientes non licet fidelibus tales versiones legere aut retinere *sine licentia Sedis Apostolicae*: et qui contra facere praesumpserint, absolutione non erunt donandi, nisi prius Biblia illa Ordinario reddiderint, ut expresse definivit praedicta Congregatio 25 jan. 1836 (4).

Diximus *sine licentia Sedis Apostolicae*; nam Leo XII speciali mandato (24 maj. 1825) hanc facultatem sibi et successoribus suis reservavit. Hinc ad quaesitum: *utrum permittenda impressio versionis antiqui et novi Testamenti exaratae per Rev. Antonium Martini sine textu latino, et sine notis*, S. Congregatio respondit: *negative* (5) (*L*).

Q. 17. *Ad quid tenetur qui habet libros prohibitos?*

R. Juxta Bullam Julii III *Cum meditatio*, et Constitutionem Pii IV *Dominici Gregis* tenetur qui habet libros prohibitos cujuslibet speciei, eos sub obedientiae praecepto, ideo sub gravi *tradere quamprimum* Inquisitoribus vel Episcopis (6). Et Alexander VII hanc n. 45 damnavit propositionem: *libri prohibiti, donec expurgentur, possunt retineri.*

Diximus: 1 *tradere*: nam licet communiter a censura excusetur qui librum vetitum comburit, quia sic cessat illum habere; praeceptum est tamen, ut *tradatur*: quod quidem semper etiam nostris hisce diebus, praecipitur, quoties prohibentur libri. Idque merito; interest ut superiores sciant quae fidelibus propineutur venena, ut antidotum praeparent (7); — 2 *quamprimum*: ceterum liberant a mortali, ideoque a cen-

(1) Patresfamilias, magistri scholarum, heri, et omnes qui curam aliorum habent, inferiores a lectione librorum romanensium quantum possunt avertant, eosque piis, sanctis ac gravibus studiis assuefaciant; hac enim sola via formantur viri eruditi, sensati, virtutibus praediti, religionis ac societatis defensores, ad regendam propriam familiam idonei, et nulli negotio impares. Sane non desunt aetate nostra optimi libri, qui oblectant animum, quin vitium insinuent: imo in eo toti sunt, ut virtutem extollant, ad eamque alliciant: quos pro praestat prae manibus adolescentium ponere, si hisce artificiose consarcinatis historiis delectentur. V. Smith, *Racconti*.

Ad rem orator David in quadam Conferentia: « Pigliate un romanzo moderno, analizzatelo; che ne uscirà egli? Ciò che vi ho detto: il dispregio de' santi costumi; la consacrazione dell' adulterio; la virtù posta in ridicolo. Ecco le idee di cui si alimentano fra noi il giovane, la sposa, la madre, il fanciullo medesimo. La logica, quest' inflessibile divinità, non indietreggia: la corruzione passerà dal libro nel cuore. Un ulcere schifoso si formerà si dilaterà in seno alla società, il male giganteggerà ogni di più, e la prima volta che una mano coraggiosa leverà questo velo, voi andrete spaventati alla veduta di questa incancrenata piaga ».

(2) Extat in additione ad Regulas 4 Clementis VIII jussu facta.

(3) V. Benedictus XIV: *De Syn. Dioec.* l. 6. c. x.

(4) V. Synodus Nicaeensis, 1840, p. 60.

(5) V. *Amico Cattolico*, vol. 7. pag. 279. Milano 1844. Quod pari ratione dicendum est, etsi simul cum versione adsit latinus textus, sed sine notis.

(6) Sufficit etiam tradere habenti licentiam, ut usu receptum est.

(7) Episcopi tamen Provinciae Taurinensis Encyclica ad Clerum et populum sub die 29 jun. 1844 habent: *Bruciate come i primi fedeli tutti gli scritti e libri cattivi* (Act. 19: contulerunt libros, et combusserunt coram omnibus etc.), *e quei fogli periodici, dove il santo tremendo Nome di Dio è profanato, il Sacerdozio vilipeso, la pietà derisa, l'onestà lacerata, la fama del prossimo calunniata.*

sura, qui scienter et culpabiliter uno vel altero die librum retinet: et hoc satis probabiliter; quia sicuti materiae, ita temporis parvitas excusant. Imo Layman, Pignatelli, Sanchez, et alii plures apud Croix excusant omnino qui librum retinet etiam longiori tempore, nempe expectans opportunam occasionem ad illum tradendum superiori, vel alii habenti licentiam. Non tamen excusatur neque qui librum retinet etiam alieno nomine, v. g. in deposito, mutuo aut pignore, quia de facto retinet; neque qui librum dat alteri retinendum, cum possit arbitrio suo illum repetere. Excipe si deponeret apud eum qui habet licentiam cum pacto expresso non repetendi, nisi vel post libri expurgationem vel post licentiam impetratam: hunc non damnarem, ait s. Alphonsus; et tanto minus damnarem, si donaret librum habenti licentiam sub conditione, ut sibi adhuc reddat, si deinde ipse licentiam obtineat (1).

An (quaeres) *libri prohibiti sint domino reddendi, si eos retinendi facultatem non habeat, casu quo illos petat?* Negative, ne detur occasio transgrediendi legem: excipe si nequeant denegari sine gravi incommodo, ut si inde rixae, blasphemiae etc.; tunc ille videat. Attamen levis contristatio vel etiam timor dissolvendae amicitiae non censeretur ratio, saltem plerumque, pravos libros amico reddendi. Gury.

Scholium I.—*De fidei impedimentis generatim* (2).

Q. 1. *Quaenam sunt fidei impedimenta?*

R. Fidei impedimenta diversa semper fuere pro diversitate temporum, ut patet ex historia Ecclesiastica: licet enim fidei hostis unus sit semper et idem. Princeps videlicet tenebrarum; non una tamen nec eadem semper sunt arma, quibus utitur. Quaenam autem praecipua sint aetate nostra, vix in sublimi Principis Apostolorum cathedra collocatus Pontifex Maximus Pius IX, quasi e culmine Turris Davidicae subjectum sibi orbem attente circumspiciens, sapientia plane singulari (Encyc. *Qui pluribus* 1846) indicavit omnibus Patriarchis, Primatibus, Archiepiscopis et Episcopis, ut in ea eliminanda studia simul omnes enixe intenderent.

1. *Est rationalismus*: rationalismum hic dicimus eorum conatum (ut verbis utamur Magni Pii Papae IX) « qui praepostero sane et fallacissimo argumentandi genere nunquam desinunt humanae rationis vim et excellentiam appellare, et extollere contra sanctissimam Christi fidem, atque audacissime blaterant eam humanae refragari rationi. Quo nihil certe dementius, nihil magis impium, nihil contra ipsam rationem magis repugnans fingi, vel excogitari potest (3). » Et sane, etiamsi fides sit *supra* rationem, non est tamen *contra* ipsam, neque ulla vera dissensio inter utramque; cum utraque sit ab uno, eodemque principio immutabili, Deo nempe, qui utrique scopum suum praefixit, ut sibi mutuam ferrent opem: rationi quidem in fidei veritatibus aperiendis, tuendis et propugnandis; fidei vero in ipsam rationem ab omni errore liberando, et rerum divinarum cognitionem mirifice illustrando, confirmando, perficiendo (*M*).

2. *Semirationalismus*: sicut olim a Pelagianismo originem habuit *semipelagianismus*; ita a Rationalismo recenter effluxit *semirationalismus*; quo indicamus doctrinas quorundam pseudocatholicorum (et sunt praesertim in Italia), qui licet videantur Rationalismum, ut in se est, palam rejicere, tales tamen sententias promulgant, quae si logice et attente evolvantur, ad easdem consequentias trahunt. Isti videlicet, tametsi fateantur fidem catholicam non adversari naturali hominis rationi, ita tamen quibusdam novis et resonantibus verbis hanc secundam describunt, ut huic primatum super fidem concedere non erubescant. Ecclesiam Catholicam non negant, sed eam nobis exhibent talem, cui *frontem ruga senilis aret*, et ideo volunt ad praesentes populorum consuetudines esse suis in doctrinis tam moralibus quam dogmaticis accommodandam (*il cattolicismo ammodernato*): quasi nempe sapientissimus ejusdem Auctor et Pater Christus Jesus non sit idem *heri et hodie, ipse et in saecula*, et frustra de sua Ecclesia pronuntiaverit: *portae inferi non praevalebunt adversus eam.* Admittunt supremum veritatis tribunal; sed illud in opinione hominum, quam dicunt *universalem*, collocandum esse docent: vitam aeternam tanquam ultimum finem nostrum non diffitentur; sed volunt ejus quasi viam et initiationem habendam esse felicitatem civilem, materialem atque terrenam, licet compertum omnino sit felicitatem, ad quam conditi sumus, talem esse *quam mundus dare non potest.* Et alia similia, quae in recentio-

(1) V. Liguori, *Op. Mor.* l. 7. nn. 285, 298, etc.

(2) Hac de re vid. *Risposte brevi e famigliari alle obiezioni più sparse contro la Religione.* Torino, Marietti 1852—It. *Sveglia del popolo*, Torino.

(3) V. Bergier, *Dizionario* ecc. V.° Razionalismo — Stapf, *Theol. Mor.* § 168.

ribus quibusdam Scriptoribus (praecipue italis) quos *liberales* appellant (sed melius dixeris *libertinos*) legere est (1).

3. *Progressismus*: progressismi nomine, ut est fidei impedimentum (2), eorum intelligimus insaniam, qui divinae revelationi bello indicto, humanum progressum laudibus efferunt, et hunc in Religionem ipsam Catholicam ausu sacrilego inducere nituntur, perinde ac si fides nostra non Dei, sed hominum opus esset, aut philosophicum inventum, quod humanis modis perfici possit: « abominabiles facti in studiis suis (*ad rem Pius IX*) humani progressus obtentu fidem destruere, eamque rationi subjicere ac Dei eloquia invertere contendunt, summopere Deo ipsi injuriam inferre non reformidant qui coelesti sua religione hominum bono, atque saluti clementissime consulere est dignatus »: quae verba tanti Pontificis retulisse, progressismum radicaliter confutasse est. Adde: cum Religio nostra non fuerit a ratione hominum inventa, sed a solo Deo nobis revelata, facile est intelligere ex sola Dei loquentis auctoritate omnem ejusdem vim oriri (3).

4. *Massonismus*: complectimur hoc vocabulo omnes sectas illas clandestinas (quomodocumque tandem nuncupentur, cum in more habeant nomen sibi in dies diversum imponere, ut facilius latescant) quarum scopus est divinam Ecclesiae auctoritatem, et leges acerrime oppugnare, legitimam Principum etiam saecularium potestatem evertere, omnia uno verbo tum sacra tum civilia conculcare. Eas porro sectas damnarunt Pontifices fere omnes a Clemente XII ad regnantem Pium IX, inflicta « poena excom« municationis ipso facto, et reservatae tam « in eum, qui ab iisdem societatibus, ea« rum caetibus, conventiculis et aggrega« tionibus non se abstinet, vel easdem quo« quomodo juvat ac fovet; quam in eum, « qui illos non denuntiat, quos noverit his « societatibus nomen dedisse vel consilium, « auxilium aut favorem praestasse. *Iterum « sub excommunicatione ipso facto incur« renda ac reservata* prohibentur omnes li« bri, statuta, manuscripta codices harum « societatum, sicut etiam illos vel legere « vel retinere: quod item valet de omnibus « libris ad illorum defensionem exaratis (4).

Quae omnia legitimo superiori sub gravi tradi debent (*N*).

5. *Biblismus:* nemo ignorat per totum orbem inductus fuisse (Lugduni primum anno circiter 1804), et audacissime vagari quasdam hominum societates, quas *Biblicas*, vel etiam *Biblismum* appellant. Hae veterum haereticorum artem renovantes contra Ecclesiae regulas libros S. Scripturae vulgaribus quibusque linguis translatos et saepe etiam perversis explicationibus praeditos, non cessant ubicumque diffundere sine numero, vel gratis elargiendo vel minimi vendendo. Quorsum haec? Non alio profecto fine, quam ut omnes fideles assuescant sacras Paginas privato judicio interpretari, sicque se a Divina traditione, a Patrum doctrina et ab Ecclesiae Catholicae sensu pedetentim, subducere et more lutheranorum ac calvinistarum emancipare in iis quae ad fidem et aeternam salutem pertinent. Hinc valde pertimescendum, ne vel corruptione vel interpretatione perversa *Evangelium Christi Domini, hominis fiat Evangelium, aut, quod pejus est, Evangelium diaboli* ut verbis utamur Doctoris Maximi (5). Deus nempe ipse, ne fideles sui circumferantur *omni vento doctrinae in nequitia ho-*

(1) Qui cupit valde accuratam *Semirationalismi* descriptionem, adeat egregium opus *La Civiltà Cattolica*. Vol. 8, ann. 3, p. 385.

(2) Est enim et alius progressismus, quem non reprobamus: est progressus in fervore devotionis; progressus in solido amore proximi; progressus in scientis optimis, in artibus utilibus, in virtutibus: quo sensu accipitur illud Apostoli 1 Tim. 4: *profectus tuus manifestus sit.* « Cave tamen, monet ad rem Stapf § 326, ne ea quae hucusque usitata fuerunt, ex malesano nova moliendi pruritu indiscreta rejicias. Decet equidem ut in negotiis, quae nobis incumbunt, expediendis, semper perfectiora meditemur; ast plurimi nostra aetate hoc principio pessime abusi sunt, dum nempe studio novitatis ducti omnia miscere, at quidquid antiquum vel usitatum fuit, jam ex hoc solo titulo eliminare tentarunt; qui quidem antiquitatis contemptus nobis nimium quantum funestus accidit! » — V. Bellissima *Theol. Dog. Instit.* T. 1. p. 493.

(3) V. Bergier *Dizionario Append.* Vocab. Progresso — Riccardi, *I conti fatti al progresso, nel secolo* XIX, Vercelli — Liberatore. *Il Progresso, Dialogo filosofico*, Genova 1847 — Ferreri, *La Cattedra di s. Pietro*, Giorno ultimo — Giuria, *Il Cristianesimo Religione di progresso*, Turino — Salzano, *Elementi di Storia ant.* L. 3.

(4) Clemens XII, Constitut. *In eminenti* 1738 — Benedictus XIV, Constitut. *Providas* 1851 — Pius VII, Constitut. *Ecclesiam* 1821 — Leo XII, Constitut. *Quo graviora* 1825 — Gregorius XVI, Encycl. *Inter* — Pius IX, Encyc. *Qui pluribus* 1846 — Et *Appendix* I, in fine.

(5) S. Hieronymus, In. c. 1. *Epist.* 1. *Ad Galat.* — A Protestantibus maxime praedicatur versio Diodati calvinistae; sed mendaciter sane, cum septem libros S. Scripturae penitus omiserit, et plures textus adulteraverit. V. *Intorno alla Traduzione della Bibbia del Diodati.* Dialogo, Pogliani. Mil. 1852 — *Annali Rel.* Ser. 2. Vol. IX, p. 465. — Perrone, *Il protestantesimo e la regola di fede*, p. 1. sess. 2, c. 1 et 4.

minum ad circumventionem erroris, vivam et infallibilem constituit auctoritatem, quae legitimum sensum suae revelationis doceret: quae quidem viva et infallibilis auctoritas non in privato cujusque sensu residet, sed in sola Romana Ecclesia, cujus solius est judicare de vero sensu et interpretatione sacrae Scripturae (1). In Biblicas porro societates eliminandas toti fuerunt recentiores Pontifices, Pius VII, Leo XII, Gregorius XVI, et Pius IX (2).

6. *Indifferentismus*, alio nomine *tolerantismus* (3), est quorundam systema, qui in Religionis negotio faciunt unicuique libertatem, ut quae sibi verior sententia visa fuerit, eam teneat (4). Hoc absurdissimum est; cum enim veritas una sit et indivisibilis, quicumque cum ipsa non est, falsitatem sectatur. Hinc Apostolus monet, *unum esse Deum, unam fidem, unum baptisma* (5); et habemus ex ipsius Servatoris testimonio, eos *esse contra Christum, qui cum Christo non sunt* (6); et infeliciter dispergere qui cum ipso non colligunt. Hinc Hieronymus, cum in tres partes schismate scissa esset Ecclesia, narrat se tenacem propositi, quando aliquis rapere ipsum ad se nitebatur, constanter exclamasse: *si quis Cathedrae Petri jungitur, meus est* (7). Falso autem sibi quis blandiretur, quod et ipse in aequa sit regeneratus; opportune enim responderet Augustinus (8): *ipsam formam habet etiam sarmentum, quod praecisum est de vite; sed quid illi prodest forma, si non vivit de radice* (9)? Hoc ergo systema non est aliud quam turpissima species infidelitatis privativae, et error pestiferus aetatis nostrae, contra quem oportet Ecclesiae Ministros viriliter dimicare: id enixe commendavit Leo XII Encyclica *Ubi primum*, ostendens quam facile indifferentismus religiosus convertatur in deismum, imo in atheismum ac materialismum. Regnans autem Pius IX vocat indifferentismum *systema horrendum ac vel ipsi naturalis rationis lumini maxime repugnans* (10).

Si quis ergo nos hic de intolerantia audacter accuset, et quaerat cur pacem nolumus in rebus fidei nostrae cum sectis adversariis, facilem ei dabimus responsionem illis Tullii verbis (si tamen ipsis hac in re uti liceat, *cur pacem nolumus? quia turpis est; quia periculosa est; quia esse non potest* (11). *Quia turpis est:* quid enim magis turpe, quid magis foedum in homine sincere catholico, quam veritatem cum errore manifeste et advertenter pati vel etiam solummodo sese indifferenter erga illum habere? *Quia periculosa est:* qui enim veritatem agnoscens non abhorret ab errore contrario in rebus quae aeternam salutem respiciunt, evidentissimum incurrit periculum a fide paulatim discedendi et errorem ipsum amplexandi, cum, teste experientia, tam facile sit errantium corruptione cor hominis corrumpi, et eorum tenebris mentem obvolvi. Tandem *quia esse non potest; quae enim participatio* (clamat Apostolus) *justitiae cum iniquitate? aut quae societas lucis ad tenebras? quae conventio Christi ad Belial? aut quae pars fideli cum infideli* (12)?

Q. 2. *Quidnam agendum est Parocho ad fidei impedimenta eliminanda in Paroecia sua?*

R. Parochus haec peragat diligentissime: — 1 sibi commissas opere, sermone et exemplo in fide confirmet, religionis apologiam undequaque adstruendo (13): et ab iis vitiis studiose avertat, quae fidem pedetentim extinguunt, uti sunt superbia, impudi-

(1) V. Cattolico, T. xxv, p. 223 — Amico cattolico. Vol. xii. p. 18 — Annali religiosi, *Serie* 2. Vol. iv. — Solutions de grands problèmes, Lyon. 1845.

(2) Pius vii 1 *jun. et 4 septemb.* 1816 — Leo xii, *Encycl. 3 maji* 1824 — Gregorius xvi, *Encycl. 24 maji* 1844 — Pius ix *Encycl. Qui pluribus* 1846.

(3) Tolerantiam in hac materia tripliciter distinguunt: alia est *civilis*, qua princeps omnium religiorum exercitium permittit: de hac habet Angelicus 2. 2. q. 10. a. 1: *quamvis infideles in suis ritibus peccent, tolerari possunt, vel propter aliquod bonum quod ex eis provenit, vel propter aliquod malum quod vitatur.* Alia est *religiosa*, quae omnes religiones aeque probat ad salutem: alia *philosophica*, quae omnes religiones indifferentes habet, et cuilibet permittit eam sequi religionem, quae in civitate viget. De religiosa et philosophica est sermo praecipuus — V. Parisis, *Quesiti* — *De Legib.* Adnot. sub Lit. Y — Roselli, *Compendium Summa Philosoph.* pag. 4.

(4) V. Cazzaniga, *Praelectiones Theol.* T. 3. d. 2. c. 3. — Bergier, *Dizionario*, Voc. Indifferenza religiosa — *Saggio elementare di diritto pubblico Eccl.* Tom. 1. c. 2 et 6.

(5) Eph. 4. (6) Luc. 11.

(7) Ep. 58.

(8) In Ps. contra part. Donat.

(9) Ita Gregorius XVI, Encyclica, *Mirari vos.*

(10) *V. Enciclopedia Eccles. e Morale*, T. 1. — Tassoni, *La religione dimostrata*, c. 31 — *Della indifferenza in materia di Religione*, Milano 1819 — *Le idee liberali ultimo rifugio dei nemici della Religione e del Trono.* Firenze 1817 — Muzzarelli, *L'Emilio disingannato* — Maret *Saggio sul Panteismo nelle società moderne.*

(11) Philipp. 7. (12) 2. Corinth. 6.

(13) Augustinus, *De moribus cath. Eccl*, mira habet de Catholicae nostrae Ecclesiae bonis quae numerat Pius IV in Encyc. *Nostis*. Huc etiam veniunt quae tradidimus de fidei credibilitate — Perrone, *Il protestantesimo, ecc.* Discorso preliminare.

citia, blasphemia, etc.; — 2 populum interdum commoneat de obligatione gravi denuntiandi haereticos, vel suspectos intra tempus statutum; — 3 cum (dicente Sancto Leone (1)) *magna sit pietas prodere latebras impiorum, et ipsum in eis, cui inserviunt, diabolum debellare*, omni opera Parochus detegat multiformes inimicorum errores et machinationes, ut sibi caveat, — 4 caute invigilet, ne in Paroecia sui libri perversi circumferentur: et si quos invenerit damnatos, curet ut quamprimum deferantur ad Episcopum, ut a Pio IV praeceptum est; — 5 nitatur superstitiones eliminare, uti sunt sortilegia, veneficia, divinationes et aliae vanae observationes, quibus innixi quidam jactitant se scire praedicere futura, morbos curare, thesauros detegere: quae quidem fidem non parum labefactant; — 6 curet ut a Paroecia arceatur (implorato, si fuerit opus, judicis saecularis auxilio) tam improbum illud hominum genus, quos *Zingaros* vocant (2), quam garruli *circulatores*, qui indulgentias apocryphas, falsa miracula, ineptas orationum formulas promulgant (3); — 7 si quos habeat Parochianos, qui mercaturae exercendae, vel addiscendae artis causa ad loca haereticorum conferre se soleant, studeat avertere plusquam poterit, vel saltem eos accurate doceat quae a Clemente VIII tradita sunt circa communionem fidelium cum haereticis. Valde autem commendanda consuetudo, ut ad Poenitentiam et Eucharistiam accedant, tam cum discedunt quam cum ad patriam isti revertuntur.

SCHOLIUM II. — *De recentiori et peculiari fidei impedimento in Italia*

Summus Pontifex feliciter regnans Encyclica *Nostis* data ad Archiepiscopos Italiae (8ª decembris 1849, Neapoli in Suburbano Portici) solertissime indicat recens quoddam et peculiare fidei impedimentum in Italia inique serpens. Est autem audacissimus pravorum conatus, qui diabolicum inere consilium de *Italis populis traducendis ad Protestantium placita et conventicula* (4). Praesulum idcirco omnium curas ea de re impensius excitando Christi Vicarius remedia praebet ad tantum periculum eliminandum, et sunt:

1. Populum de paratis sibi insidiis edocere, et diligentissime in doctrina christiana instruere, ut vitam ad illius normam componant.

2. Ecclesiasticorum omnium (praesertim qui in animarum cura) zelum accendere, « ut majori usque alacritate, prout temporum ratio postulat, *in dictam* christianae plebis instructionem incumbant, illud « speciatim dogma singulis inculcantes, sine « fide catholica impossibile esse placere Deo « et aeternam consequi salutem. »

3. In orationibus publicis fideles laicos unacum Clero peculiares identidem Deo gratias agere pro accepto Catholicae Religionis beneficio, et suppliciter una simul efflagitare, ut ejusdem *professionem in regionibus nostris tueri et inviolatam conservare dignetur*.

4. Confirmationem tempestive suscipere ad fortiter pugnandum, et saepius Poenitentia expiari atque ss. Eucharistia muniri.

5. Parochorum aliorumque Sacerdotum studiis in ordinario praedicationis ministerio adjungere interdum extraordinaria Spiritualium Exercitiorum et Sacrum Missionum subsidia.

6. Blasphemiarum in Dei nomen et in Sanctos horrorem cunctis inspirare, et alia graviora scelera cum magno scandalo conjuncta eliminare, uti sunt concubinatus notorii, violatio dierum festorum et praecepti ecclesiastici circa jejunia, ciborum delectum et similia.

7. Viros insignes et sana doctrina praestantes impense ad hoc inflammare, ut contra libellos impios, ephemerides et pagellas illas *mendacii, calumniarum et seductionis plenas, quos novae artis librariae pravo usu vaferrimi Ecclesiae inimici in vulgus edere et multiplicare quotidie non intermittunt*, alia ipsi parvae item molis scripta de Episcoporum voto et approbatione in lucem edant, et prout locorum et personarum ratio suggesserit, inter fideles diffundant (5).

8. Tandem pietatem, venerationem atque observantiam in christiano populo insinuare, fovere, tueri et alte defigere erga

(1) Serm. 8. c. 4.

(2) V. Supra *De Virtute Relig.* Disp. 3.

(3) Si qui eleemosynam emendicando circumeant asserentes, se ad fidem Catholicam conversos, consistere hosce in Paroecia non sinat Parochus, nisi literas *commendatitias* ab Episcopo probatas recognoverit; et ubi secum habeant mulieres, requirat testimonium conjugii, si conjuges se dixerint: vel fidem Baptismi, si dicant parentes.

(4) V. Theiner, *Dell'Introduzione del Protestantismo in Italia*, Roma 1850 — Annali Religiosi, *Ser. 2. fasc.* XXVI. — Parrone, op. cit. *Il protestantismo ecc.*

(5) Huc apprime faciunt pro populo *Collezione de' buoni libri*, it. *Letture cattoliche*, quas omni studio divulgare oportet pro Ecclesiasticis, *Bibl. ct. Eccl.* Vid. t. 1. p. 386.

supremam Petri Cathedram, ubi sedet verus Christi Vicarius, totius Ecclesiae Caput et omnium Christianorum Pater et Doctor (*O*).

SCHOLIUM III.—*De studio dilatandae fidei.*

Q. 1. *An pro fidei nostrae dilatatione solliciti esse debeamus?*

R. Affirmative: praestat, ut non tantum fideles amoveamus a periculo infidelitatis, sed ut pro nostro posse (1) vel ipsos infideles adducamus ad fidem. « Quisquis enim (ad rem Stapf. § 166) praesentem hominis conditionem, atque absolutam religionis christianae necessitatem perspectam tenet, profecto nihil magis in votis habere potest, quam ut Regnum Dei quaquaversus dilatetur. Quod ut eveniat, non tantum quotidie orare, sed etiam pro viribus conferre jubemur; si enim Deum vere diligimus, quid nobis prius esse potest, quam ut ipse et quem misit Jesus Christus, ab omnibus cognoscatur adoreturque, et ut benignissima ejus consilia in provehenda hominum salute per neminem frustrentur?—Idem officium ex charitate fraterna resultat, cujus indoles est ut alios destinationis nostrae consortes reddamus. Cum igitur ad destinationem nostram feliciter consequendam religio necessaria sit, quis non videt, hujus dilatationem inter omnia charitatis obsequia locum facile primum obtinere? » (*P*).

DISPUTATIO SECUNDA

DE SPE (2).

CAPUT PRIMUM

DE NATURA, DIVISIONE, OBJECTO, SUBJECTO, ET PROPRIETATE

Q. 1. *Quid est spes?*

R. Spes definitur communiter: *virtus theologica divinitus infusa, per quam certa cum fiducia beatitudinem aeternam, et ejus media per auxilium Dei expectamus.* Dicitur:—1 *virtus*, quia *bonum est*, ex R. Psalte, *sperare in Domino* (3);—2 *theologica divinitus infusa;* quia est supernaturale Dei donum juxta illud; *Deus autem spei repleat vos omni gaudio et pace in credendo, ut abundetis in spe, et virtute Spiritus Sancti* (4); — 3 *per quam certa cum fiducia*, quia spes ex parte Dei, id est prout innititur Dei auxilio, est certa; nam *in Dei auxilio*, inquit Tridentinum, *firmissimam spem collocare, et reponere omnes debent* (5). Cum vero salus aeterna pendeat a nostro etiam arbitrio, quod potest deficere, ideo spes ex parte nostra non est certa; — 4 *beatitudinem aeternam, et ejus media per auxilium Dei expectamus*, quae quidem verba declarant duplex spei objectum.

Spes autem alia est habitualis, alia actualis; utraque vero vel viva est vel mortua: id est formata vel informis. *Habitualis* est habitus per se infusus actuum spei ex auxilio gratiae elicitus, qui perdurat quamdiu per vitium desperationis, vel praesumptionis non expellitur; de hac habet Apostolus: *nunc autem maneat fides, spes et charitas, tria haec* (6)—*Actualis* est quae actus, elicit, quibus aeternam beatitudinem expectamus. De hac ait R. Psaltes: *in Domino spera* (7)—*Viva* est quae cum gratia sanctificante conjungitur, et invenitur in solis justis—*Mortua* tandem est quae caret gratia sanctificante, et ideo esse potest etiam in peccatoribus.

Q. 2. *Quodnam est spei objectum?*

R. 1. Objectum spei *materiale primarium*, nempe quod primo sperare debemus, est aeterna beatitudo, quae est Deus ipse fruendus juxta illud Domini: *ego protector tuus sum, et merces tua magna nimis* (8), Unde Augustinus: *praemium virtutis erit ipse, qui virtutem dedit* (9)—*Materiale se-*

(1) Hoc valent omnes orationibus, et eleemosyna. Sed praecipue studium religionis dilatandae nobis Ecclesiasticis incumbit. Quis sane dixerit illum Clericum spiritum ecclesiasticum possidere, qui indifferens est sive propagetur Religio, cujus minister est, sive non? Male cogimur opinari de illo, quem zelus Domus Dei non comedit.

(2) V. Liguori, *Op. Mor.* l. 2. nn. 20, *et seqq.*; et *Hom. Apost. Tr.* iv, nn. 6, *et seqq.* Spes generatim sumpta est motus appetitivae partis in bonum futurum, arduum, sed adeptu possibile: *in bonum*, secus esset timor; *futurum*, nam circa praesens est gaudium; *arduum*, nam quod statim est in nostra potestate, concupiscimus, non speramus: *possibile*, secus haberetur desperatio, non spes.

(3) Ps. 115. (4) Rom. 15.

(5) Sess. 6. c. 13 de Justit.

(6) 1. Cor. 13. (7) Ps. 30.

(8) Gen. 15.

(9) L. 22. de Civ. D. c. 30.

cundarium sunt auxilium divinae gratiae, atque ipsa opera nostra divino isto auxilio peragenda; haec enim ad Deum possidendum perducunt juxta illud Apostoli: *bonum certamen certavi, cursum consummavi, fidem servavi; in reliquo reposita est mihi corona justitiae* (1). Hinc merita nostra spei nostrae fundamentum dici possunt quatenus sunt conditio, *sine qua non*.

R. 2. Objectum *formale* sive motivum, propter quod sperare tenemur, alii dicunt esse Dei misericordiam, alii onnipotentiam, alii denique promissionem et fidelitatem— Nos censemus haec simul accepta constituere objectum spei formale; *misericordia* nempe nos movet, et allicit ad Dei desiderium; *omnipotentia*, seu virtus auxiliatrix adjuvat erigitque animum ad prosequendum bonum arduum; *promissio* denique atque *fidelitas* efficiunt, ut ipsis utpote certis innixi certa cum fiducia salutem aeternam, ejusque media expectemus (2).

Objicies: *non est objectum spei Christianae quod paucis Christianis reservatur*; *atqui talis est beatitudo aeterna ex Scriptura*: multi sunt vocati, pauci vero electi (3): omnes quidem currunt, sed unus accipit bravium (4).

R. Testimonia objecta minime adversantur. Non:

1. *Multi sunt vocati, pauci vero electi*. Ut hoc testimonium aliquid evincat, oporteret ostendere nomine *electorum* non venire, nisi qui salutem aeternam consequuntur; atqui hoc incertum est. Praetermissis innumeris interpretationibus, unam proferimus celeberrimi Cornelii a Lapide qui dicit multos vocatos ad gratiam ordinariam relate ad observantiam legis divinae, electos ad gratiam extraordinariam relate ad observantiam consiliorum Evangelii: qua in re profert interpretes multos (5) — Nec magis probant verba eadem; cum sermo esset de invitatis ad nuptias qui ire noluerunt; nam hic de solis Hebraeis Evangelium loquitur, qui omnes quidem vocati fuerunt, sed pauci vocationi adhaeserunt. Ipsi Hebraei perspexerunt ea verba ad se fuisse directa: et *cognoverunt*, inquit sacer textus, *quod de ipsis diceret*.

2. *Omnes quidem currunt, sed unus accipit bravium*. Hic audiatur s. Anselmus: *currunt ethnici, haeretici, reprobi; sed unus christianorum et electorum populus accipit bravium*. Ergo si Apostolus intelligendus est de toto Christianorum populo; ejus verba potius nobis favent, quam obsint (6). Ut tamen status quaestionis plenius dignoscatur, quatuor praecipue hypotheses hic conficiendae sunt: — 1 si quaestio est de omnibus omnino hominibus, qui sunt, fuerunt ac futuri sunt: tunc est certum, multo plures damnari; quot enim sunt ethnici, judaei, mahumetani, haeretici, indifferentistae, theistae, peccatores! Quo sensu habemus illud Christi: *arcta via est, quae ducit ad vitam, et pauci sunt qui inveniunt eam* (7); —2 si sermo est de omnibus christianis sive catholici sint sive non, et tam adultis quam pueris, vel etiam de solis catholicis, iterum tam adultis quam pueris: tunc videtur certa sententia, quae docet multo plures salvari; nam exploratum est, adultos et infantes numero fere aequali e vita decedere. Unde infantibus baptizatis, qui salvantur, sunt addendi adulti illi, qui in justitia moriuntur; — 2 si quaeritur de solis adultis christianis sive catholicis, sive acatholicis, et tunc dicunt probabilius plures esse, qui damnantur, nam haereticis, apostatis, ac schismaticis, mali catholici adjungendi sunt;—4 si tandem quaestio est de solis adultis catholicis, tunc duae sententiae. Prima docet ex adultis catholicis plures damnari; nam pauci servant tota vita innocentiam, paucique post peccatum aguntdignam poenitentiam, quae autem fit in morte, admodum dubia est: pro hac sententia non immerito citantur Gregorius M., Augustinus, Chrysostomus etc. Sed aliis magis arridet sententia eximii Suarez, qui tenet multo plures salvari: hoc quippe Dei clementiae, Christi meritorum virtuti, ac Sacramentorum efficacitati plane consentaneum est (8). Et congruit magis verbis Apocalypsi c. 7: *vidi turbam magnam, quam*

(1) 2. Tim. 4.
(2) V. S. Thomas, *Quaest. disp. q. un.*
(3) Matth. 19. v. 30; 20. v. 16.
(4) 1. Cor. 9.
(5) Haec videtur textui conformior; ibi enim agitur de adolescente, qui cum rogasset a Christo quid sibi peragendum esset, ut perveniret ad statum perfectionis, audito ejus responso, *abiit tristis*, et vocationem suam non est secutus; tunc Dominus; *multi sunt vocati, pauci vero electi* — *V. Tesori di confidenza.*

(6) Sane, si acciperetur liberaliter de una tantum persona, concludendum solam B. Virginem esse salvam: tunc irrisorie Apostolus omnes ad cursum animose capessendum ita ibidem excitasset: *sic currite, ut comprehendatis*.
(7) Matth. 7.
(8) *V. Scriptura sacra contra incredulos propugnata. pars* II, *sess.* 2. *in Apoc.* c. 3. quaest. 10. Laur. Veith, cujus Opera multum commendabat Pius VI.

dinumerare nemo poterat. Et licet major pars adultorum saepius mortaliter peccet, tamen saepius resurgit: et in fine vitae pauci sunt, qui per Sacramenta non praeparentur ad mortem; at semel justificati facile solent illo parvo agonis tempore perseverare sine novo peccato (1).

Q. 3. *An spes Theologica sit in beatis, ac damnatis?*

R. 1: Spes non est in beatis: ait enim Apostolus: *spes... quae videtur, non est spes: nam quod videt quis, quid sperat* (2)? Sane beati jam perfruuntur felicitate illa aeterna, quae est materiale spei objectum.

R. 2: Neque spes est in damnatis; nam, *mortuo homine impio, nulla erit ultra spes* (3). Damnati enim semel ac poenis inferni se addictos conspiciunt, jam ab illo puncto certo agnoscunt nunquam foro liberandos, neque supplicia illa finem esse habitura.

An spes (quaeres) *sit in animabus purgantibus, in justis viatoribus, atque in peccatoribus?* Affirmative: ac —1 in animabus purgantibus; cum in ipsis adhuc maneat fides, quae est *sperandarum substantia rerum*, est spes admittenda;—2 in justis viatoribus: quia isti habent habitum trium virtutum Theologicarum;—3 in peccatoribus, nam ex Tridentino peccatores *ad considerandam Dei misericordiam se convertendo in spem eriguntur, fidentes Deum sibi propter Christum propitium fore* (4). Excipe nisi in istis adsit vitium desperationis vel praesumptionis: quia per haec vitia spes perit et extinguitur, cum haec illi directe opponantur.

Q. 4. *Quonam sensu spes Theologica certa est?*

R. Hoc sensu spes theologica certa est, quod ex parte Dei innitatur infallibili ejus promissione, infinita omnipotentia, misericordia ac fidelitate uti objecto suo formali; ideo nullimode potest deficere. Quare canebat David: *in te, Domine, speravi, non confundar in aeternum.* Et (5) Paulus (6): *spes non confundit* (7). Non est autem certa in sensu haereticorum, quod nempe ex parte hominis excludatur timor ille salutaris et moderatus, qui nascitur ex opinione propriae infirmitatis, et quo Deus voluit nostram non salutem operari, clamante Apostolo: *cum metu et tremore vestram salutem operamini.*

Quare Tridentinum merito damnavit Protestantium errorem: « siquis dixerit hominem a peccatis absolvi ac justificari, ex eo quod se absolvi et justificari certo sciat, aut neminem vere esse justificatum, nisi qui credat esse justificatum; et hac sola fide absolutionem et justificationem perfici, anathema sit (8) ». Hoc sensu inquiebat Salesius: *timorem sine spe esse desperationem, spem vero sine timore esse praesumptionem.* Verum nedum hic timor spem destruat vel ejus certitudinem laedat, imo eandem maxime fovet, uti explicat s. Bernardus: « est autem is ipse timor firmissima quaedam et efficax materia spei, si quis prudenter advertat: siquidem maximum quoddam Dei donum timor iste, et ex perceptione praesentium firma est expectatio futurorum (9) ».

Q. 5. *An spes Theologica sit necessaria?*

R. Spes theologica necessaria omnino est in adultis necessitate tam medii quam praecepti:—1 necessitate medii; nam si agitur de justis, spe indigent, ut recte possint gratias ad perseverandum necessarias postulare; *qui enim haesitat*, ait Jacobus, *non aestimet homo ille, quod accipiat aliquid a Domino* (10). Si agitur de peccatoribus, ea indigent, ut se ad justificationem disponant; nam Tridentinum ad justificationem hoc inter cetera requirit, ut *spe erigantur fidentes Deum sibi propter Christum propitium fore;* 2 necessitate praecepti; nam legitur: *sperate in (Deo) omnis congregatio populi* (11): *sperate in eam, quae offertur vobis, gratiam* (12). Hinc Alexander VII hanc n. 1° damnavit propositionem: « homo nullo unquam vitae suae tempore tenetur elicere actus fidei, spei et charitatis ex vi praeceptorum divinorum ad eas virtutes pertinentium ». Et d. Augustinus: *de fide nobis quam multa mandata sunt, quam multa de spe* (13)!

(1) V. Bergier, *Trattato della vera Religione T. 10;* It. *Dizionario* V° Eletti — Wiseman, *Quattro anni di esperienza, etc.* c. 3.

(2) Rom. 8. (3) Prov. 11.

(4) Sess. 6. c. 6.

(5) Ps. 30. (6) Rom. 8.

(7) Ad rem piissimus Contenson in *Reflexione* de praecepto fidei: « *In verbis tuis supersperavi*: Ps. 118. Non solum speras, sed supersperas, Propheta sancte: supra quid speras? Supra id omne, inquit, quod dici potest: supra id, quod ab homine cogitari potest; supra id, quod dixerunt Scripturae; supra id, quod praedixerunt prophetae; supra id, quod Sancti unquam annuntiaverunt. Supersperavi in misericordia, quae cum infinita sit, spem omnem longe excedit. Supersperavi in verbis tuis supra coelum et terram duratoris, uti promiserunt. Supersperavi in promissis tuis merita excedentibus et vota; quis licet magna sint quae promisit, majus tamen est quod futurum est.

(8) Sess. 6. c. 14. de just.

(9) Serm. 15 in Ps. 690.

(10) Ep. Jac. c. 1. (11) Ps. 61.

(12) 1. Petr. 1. (13) Tract. 83 in Jo.

Praeceptum eliciendae spei obligat per se et per accidens.

Obligat per se:—1 initio usus rationis, quando nempe aeterna beatitudo sufficienter proposita sit tanquam finis, ad quem unusquisque tendere debet, ita ut non differat notabili tempore;—2 saepe in vita, ut homo roboretur in prosecutione boni, ac fuga mali;—3 in periculo mortis, ut homo contra tentationes validior fiat, et in Deum suum ultimum finem mox consequendum feratur.

Obligat vero per accidens:—1 quando ex praecepto eliciendus est actus aliarum virtutum, v. g. orationis, quae sine praevio actu spei exerceri non potest;—2 quando ita urget tentatio, ut adsit periculum consentiendi, nisi spes animum erigat;—3 quando christianus in peccatum mortale lapsus est, atque ad justificationem tenetur contendere;—4 denique quando versatur in periculo desperationis. Ad haec enim omnia avertenda medium est spes.

Q. 6. *An Confessarius in suo poenitente spem excitare debeat?*

R. Affirmative: imo si omnibus anteactis saeculis id valde fuit opportunum, praesenti aetate est plane necessarium; nam ex quo inter nos audita fuit haeretica illa et horrifica Jansenii propositio, cui adeo plauserunt Quesnelliani, Bajanistae et ceteri damnatae sectae sequaces: ***aliqua Dei praecepta sunt impossibilia, deest quoque gratia, qua possibilia fiant***, vulnus quoddam vere incredibile inflictum est spei Theologicae, et quaedam quasi diffidentia in catholicum orbem diffusa. Haec autem generat illam indifferentiam religiosam, contra quam adeo vehementer clamant ex cathedra d. Petri Pontifices M. et Pastores omnes tanquam contra exitiosam saeculi pestem (1).

CAPUT SECUNDUM

DE VITIIS SPEI OPPOSITIS

Q. 1. *Quaenam spei opponuntur?*

R. Spei opponuntur desperatio et praesumptio: quae duo sunt ex genere suo mortalia; tum quia opponuntur charitati in Deum, quem vel socordem vel tyrannum faciunt, tum quia opponuntur charitati propriae; nam ex Apostolo: *spe salvi facti sumus* (2). Quare Augustinus ait, *ista duo animas occidere* (3).

Q. 2. *Quaenam est pejor, desperatio, an praesumptio?*

R. Hanc sibi quaestionem jam videtur proposuisse s. Bonaventura cum ait: « caevenda est conscientia nimis larga et nimis « stricta; nam prima generat praesumptio- « nem, secunda desperationem; prima sae- « pe salvat damnandum, secunda damnat « salvandum (4). » Quibus verbis patet opinionem Doctoris Seraphici fuisse, quod sit longe pejus praesumptione desperatio; cum aperte dicat in illa *saepe* salvari damnandum, in ista e contrario damnari salvandum. Suffragatur ratio; nam *praesumptio* adhuc in homine relinquit animi robur ad operandum, adhuc in eo conservat rerum spiritualem aestimationem, et usum aliquem mediorum ad salutem aeternam, uti est v. g. confessio Sacramentalis. *Desperatio* ex adverso haec omnia uno quasi ictu extinguit, Sacramenta contemnit, Religionis praecepta non amplius curat animam pro nihilo habet, Deum ipsum uno verbo odit, et sic magis ab ejus amore removetur. Adde: desperatio magis Dei benignitati adversatur; *quoniam magis proprium est Deo misereri et parcere quam punire*, ait Angelicus (5).

Q. 3. *Quid est desperatio, et quaenam illius causae?*

R. Desperatio est culpabilis animi dejectio, seu diffidentia vel obtinendae beatitudinis, ut si peccator dicat cum Caino: ***major est iniquitas mea, quam ut veniam merear*** (6); vel obtinendae veniae peccatorum, aut auxilii ad emendationem vitae necessarii juxta illos: ***desperantes semetipsos tradiderunt impudicitiae in operationem immunditiae omnis.*** (7). Haec est peccatum ex genere suo mortale, nec potest esse veniale ex parvitate materiae; cum adversetur virtuti Theologicae, et sit graviter injuriosum divinae misericordiae. Ad hanc revocatur incuria salutis, ut si quis vellet semper vivere et coelum linquere; quia spem non haberet, sed illi prorsus valediceret.

Duae sunt praecipuae desperationis causae: *luxuria*, atque *acedia*. Homo enim luxuriosus fastidit bona spiritualia, ideoque nullam potest fovere spem obtinendi beatitudinem illam, de qua ne cogitare quidem solet.

(1) Ex quo patet quantum Confessarius attente curare debeat, ut in poenitentibus actus spei frequenter excitet. Quam in rem contra Jansenistas utatur illis Christi verbis Matth. 11. *jugum meum suave est, et onus meum leve: venite ad me omnes qui laboratis et onerati estis, et ego reficiam vos.* Utatur illis Joannis, Ep. c. 5: *mandata ejus gravia non sunt.* Utatur denique Tridentino, quod jam expresse definierat contra Lutheranos et Calvinistas, *Deum impossibilia non jubere* — V. Pinamonti, *Il Direttore, ecc. c. 28—Nuovo Combattimento spirituale, ecc.*

(2) Rom. 8. (3) Serm. 37 de verb. Evang.

(4) *Compendium Theologicae verit.* l. 2. c. 25.

(5) 2 2. q. 21. a. 2—*V. Il sacerdote Santificato, etc.* Lett. 1. n. 43. (6) Gen. 4. (7) Eph. 4.

Acediosus vero judicat, se ferme non posse mandata Dei observare; et sic abjicit omnem spem beatitudinis sempiternae (1).

Q. 4. *Quomodo Confessarius se gerere debet cum eo, qui ob lapsus suos in desperationem inclinat?*

R. Si effectus desperationis in poenitente adjunctam habeat superbiam, quod nempe nimis de se praesumens indignetur sibi lapsum contigisse, purget aurum a scoria, et praemisso dolore, acerbitatem illam ex superbia natam conetur extinguere — Quod si videat ipsum in desperationem inclinare ob nimium timorem nempe, propter peccatorum gravitatem, eundem in spe erigat. Dicat 1 suos lapsus eidem esse posse initium magnae sanctitatis, sicuti de tot Beatis constat; 2 Deum pro sua infinita bonitate vertere lapsum poenitentis in suam gloriam; 3 Dei misericordiam non metiendam secundum angustias cordis nostri, cum sit sine mensura; 4 Pastorem bonum Jesum sollicite quaerere oviculam perditam, et de ea inventa maxime sibi gratulari; 5 in fastis Sanctorum vix reperiri aliquem specialem favorem a Deo concessum innocentibus, quem pariter vere poenitentibus non concesserit Deus; 6 saepe illud usurpet: *ignoras quoniam benignitas Dei ad poenitentiam te adducit?* (2) et cum d. Bernardo proponat considerandas *charitatem adoptionis, veritatem promissionis, potestatem redditionis* (3).

Q. 5. *Quid est praesumptio, et quae ejus causae?*

R. Praesumptio est *fiducia obtinendae beatitudinis vel propter merita propria, vel sine cooperatione propria propter merita aliorum*: ut si quis praesumeret, quia aliquod orationis pensum persolvit, aut aliquem Sanctum orat, dum tamen suis indulget cupiditatibus. Praesumptio est peccatum ex natura sua lethale non secus ac desperatio, ob eandem causam: Imo cum ipsa haeresi conjungeretur, si ortum haberet ex judicio speculative falso contra fidem, v. g. si quis praesumeret salvari per sola opera naturalia, ut Pelagiani; vel sola fide sine operibus; ut Novatores: ideo in praxi interrogandi poenitentes, an cum praesumptione adsit nova peccati species (4).

Causae praesumptionis sunt; inanis gloria, superbia et ignorantia: praesumptio enim, quae innititur propriis viribus, oritur ex *inani gloria*, cujus proprium est tendere in id, quod proprias vires superat: Praesumptio autem, quae nimis innititur misericordiae divinae (per quam quis sperat se obtenturum peccatorum veniam sine poenitentia) oritur ex superbia, qua tanti se aestimat, ut credat Deum non velle eum punire, vel a gloria excludere. Tandem praesumptio qua quis putat, Deum sibi ob sua bene facta salutem reddere debere, oritur ex ignorantia: quod evenit in idiotis.

Quid de eo, qui vult in peccato perseverare usque ad mortem sperans fore, ut se illo temporis puncto poeniteat? Licet hic difficulter excusari possit a peccato gravi contra charitatem erga seipsum, cum se exponat evidenti periculo damnationis, imo et contra Deum, cujus amicitiam flocci facit; non peccat tamen contra spem ex d. Thoma: « peccare autem sub spe veniae, » ait, quandoque percipiendae cum propo» sito abstinendi a peccato, et poenitendi » de peccato, hoc non est praesumptionis, » sed hoc peccatum diminuit, quia per hoc » videtur habere voluntatem minus firma» tam ad peccandum (5) ». Sed hoc intellige de casu, quo spes illa remissionis se habeat solum concomitanter ad peccatum; secus enim dicendum, si spes ipsa esset ratio, et motivum influens in peccatum ipsum.

Est item peccatum grave contra spem cupere perpetuo in hoc mundo vivere; quia est sistere in vita temporali, ut in ultimo fine. Non est tamen per se contra spem ex taedio mortem exoptare; quia non est recedere ab ultimo fine: hoc generatim non excedit veniale, nisi adsit rebellio expressa contra ordinem divinae providentiae (6).

Q. 6. *Quid agere debet Confessarius cum praesumptuoso?*

R. Confessarius debet praesumptuosum a spe ad timorem deflectere, ostendendo: —1 spem sine timore non esse spem Theologicam, sed vitium oppositum, nempe praesumptionem, de qua illud: *illorum spes abominatio* (7);—2 sanctum hunc timorem valde commendari juxta illud: *timete Dominum, omnes Sancti ejus* (8); *timor Domini sanctus permanens in saeculum saeculi* (9); —3 carentiam hujus timoris esse valde periculosam: hinc suadeat meditationem frequentem super novissimis, et lectiones spirituales (10). Nec quiescat, quamdiu ipsum viderit hoc salutari timore correptum (11).

(1) V. Stapf, *Th. Mor.* §. 191.
(2) Rom. 2. — V. Liguori, *Consigli di confidenza, e di sollievo per un'anima desolata.*
(3) Rom. de *fragment. panum.*
(4) Quod etiam dicendum est de desperatione.
(5) 2. 2. q. 21 a. 2.
(6) V. Liguori, *Op. Mor.* l. 2, n. 21.
(7) Job. 11. (8) Ps. 33. (9) Ps. 18.
(10) V. Liguori, *Via della salute, Apparecchio alla morte. Opere spirituali*, ecc. — Boudrand, *Pensateci bene*, ecc.
(11) V. Manzoni, *La Morale cattolica*, c. 10.

DISPUTATIO TERTIA

DE CHARITATE

Bonum appetitui nostro propositum ut ipsi conveniens et coaptatum, quasi pondus, ipsum appetitum movet, attrahit et inclinat ad se: porro ista inclinatio, seu propensio dicitur amor, seu complacentia. Amor autem multiplex; si enim sit simplex actus voluntatis, quo volumus alicui bonum, dicitur *benevolentia*, quasi *bene velle;* si sit cum electione unius boni prae alio, dicitur *dilectio*, quasi delectio; si sit alicujus boni, quod ratione sui magni aestimatur, dicitur *charitas*, quasi nimis carum; si sit cum redamatione, dicitur *amicitia*(1). Haec tamen omnia plerumque promiscue usurpantur: maxime charitas et amicitia, quae unum et idem in Theologia significant (2)—Amor Dei duplex: unus naturalis, quo Deus ut auctor naturae amatur; alius supernaturalis, quo Deus amatur ut auctor gratiae et gloriae. Hic de hoc secundo amore.

CAPUT PRIMUM

DE CHARITATIS NATURA, DIVISIONE, OBJECTO ET PROPRIETATE

Q. 1. *Quid est charitas?*

R. Charitas definiri solet: *virtus Theologica a Deo infusa, qua diligimus Deum propter se, et super omnia; cetera autem propter ipsum Deum.* Dicitur: 1 *virtus*, quia reddit hominem bonum et Deo amicum. Imo ex Apostolo est virtus omnium praestantissima, cum Deum attingat, in eoque consistat: *nunc autem manent fides, spes et charitas, tria haec; major autem horum est charitas* (3):—2 *Theologica*, imo nulla virtus hac prerogativa ita gaudet, cum nulla virtus aeque ac charitas circa Deum occupetur, qui totus desiderabilis est;—3 *a Deo infusa* juxta illud: *charitas Dei diffusa est in cordibus nostris per Spiritum Sanctum, qui datus est nobis* (4);—4 *propter se, et super omnia. Propter se*, idest propter ipsas suas perfectiones; *super omnia*, id est super res omnes creatas; — 5 *cetera propter ipsum Deum;* res enim amici sunt in ejus commodum convertendae. Atqui omnia sunt Dei: ergo per charitatem omnia diligenda sunt propter Deum, et in ejus bonum, hoc est in ejus gloriam et honorem convertenda. Unde Augustinus: *Deum proximumque diligimus; sed Deum propter Deum, nos autem et proximum propter Deum* (5). Et Gregorius M.: *duo isti amores duo annuli, sed catena una; duae actiones, sed una virtus; duo opera, sed una charitas* (6). Et sane affectus, quo amatur persona, unus et idem est cum affectu, quo ejus imago amatur (7).

Multiplex autem est charitas: alia habitualis, et « est habitus divinitus infusus a- « ctuum charitatis, permanenter habilitans « ad actus ipsos eliciendos. *Alia actualis*, « *et est* ipse motus animi (*ita Augustinus*) « ad fruendum Deo propter ipsum et se, at- « que proximo propter Deum. *Alia appre-* « *tiativa, et est* qua Deus omnibus creaturis « praefertur. *Alia intensiva, et est* quae non « solum diligit Deum super omnia; sed in- « super quadam voluntatis vehementia, et « cordis conatu quosdam elicit fervoris gra- « dus erga ipsum. » Item alia affectiva, quae in corde tantum sistit: alia effectiva quae etiam in operas erumpit.

Addi potest alia vulgaris divisio: quod nempe prout respicit Deum, dicitur *charitas erga Deum*; prout respicit proximum, dicitur *charitas erga proximum*. Utraque tamen una est specie virtus ex s. Thoma; cum unum semper sit motivum, nempe propter Deum (8).

Q. 2. *Quodnam est charitatis objectum?*

R. Objectum *materiale primarium* charitatis, nempe quod primo amare tenemur, est Deus juxta illud: *diliges Dominum Deum tuum; hoc est maximum et primum mandatum* (9)—Objectum vero *materiale secundarium* sumus ipsi nos, et proximus noster; nam est de ratione perfectae amicitiae non tantum amare cum quocum amicitia habetur, sed etiam illos, qui cum amico relationem habent. Porro creaturae intellectuales beatitudinis capaces sunt aliquid ad Deum maxime pertinens. Hinc illud: *diliges...proximum tuum sicut te ipsum*(10).

Objectum vero *formale* charitatis, seu motivum diligendi Deum, est ipse item Deus, quatenus est bonitas infinita, id est ra-

(1) S. Thomas, 1. 2. q. 26. a. 1, 2, et 3.
(2) S. Thomas, 2. 2. q. 23. a. 1.
(3) 1. Cor. 13.
(4) Rom. 5.
(5) L. 8 de Trin. c.8.
(6) Moral. l. 7. c. 10.
(7) V. Liguori, *Op. Mor.* l. 2. n. 22.
(8) 2. 2. q. 25. a. 1.
(9) Matth. 22.
(10) Luc. 10.

dix vel aggregatio omnium perfectionum; nam charitas importat amare aliquem propter se ipsum. « Charitate diligitur Deus « propter se ipsum, *ait Angelicus*; unde, « una sola ratio diligendi attenditur prin- « cipaliter a charitate, scilicet divina boni- « tas, quae est ejus substantia secundum « illud Psalmi 105 : confitemini Domino, « quoniam bonus (1). *Hinc est verus cha- « ritatis actus dicere:* Deus meus! amo te « super omnia, quia es bonitas infinita ».

Q. 3. *An liceat amare Deum amore concupiscentiae?*

R. Michaël Molinos Hispanus saeculo XVII inter ceteros errores docnit, quod qui Deum diligit, non debeat unquam secum ipse cogitare *nec de praemio, nec de punitione, nec de paradiso, nec de inferno, nec de morte, nec de aeternitate;* sed totum se soli divinae voluntati conformare, et ipsi curam de omni re sua relinquere, ita ut nec habeat rationem tentationum diaboli, nec studium iisdem resistendi: sicque sinat, ut in se sine se Deus faciat voluntatem suam. Hoc systema *Quietismus* vel *Pseudomysticismus* nuncupatur.

Scripturis repugnat haec doctrina; *quaerite primum regnum Dei*, inquit Christus (2). sed quaerere regnum Dei non est aliud, quam Deum amare et cupere uti bonum nobis: idem nos docuit Patrem suum orare: *adveniat regnum tuum.* Ad Apostolos autem expresse dixit: *gaudete et exultate, quoniam merces vestra copiosa est in coelis* (3); sed si optare mercedem in coelis, nempe possessionem Dei malum esset, non eam sic nobis Christus optandam proposuisset. Unde Augustinus: *o tu homo! si titubas in re, esto firmus in spe* (4). Et apposite Tridentinum: *si quis dixerit justificatum peccare, dum intuitu mercedis bene operatur, anathema sit* (5). Merito etiam Innocentius XI damnavit propositiones. quibus Molinos systema suum erexerat (6).

Sed (quaeres) *an saltem amor concupiscentiae adversetur charitatis perfectioni?* Franciscus De Fenelon Archiepiscopus Cameracensis licet amorem concupiscentiae non diceret malum et damnandum cum Molinos (7), tradidit tamen charitatem Theologicam, ut sit pura et perfecta, venire debere ad eum perfectionis gradum, ut nullum amplius involvat propriae salutis desiderium. Quae doctrina cum ad *Quietismum* accederet, dicta est idcirco *Semiquietismus*, et contra eam vehementissime disputavit alter in Gallia Episcopus Meldensis Bossuetus.

Refutatur Semiquietismus iisdem ferme argumentis, quibus Quietismus: etenim si ex Christi praecepto oportet nos *primum quaerere regnum Dei*, et dicere *adveniat regnum tuum*; ergo amor concupiscentiae non adversatur charitatis perfectioni. Accedit: charitas definitur communi consensu *virtus a Deo infusa, qua diligimus Deum propter se et super omnia, cetera autem propter ipsum Deum;* ergo charitas non excludit amorem ceterorum, et maxime beatitudinis nostrae, dummodo haec refundatur in ipsum Deum. *Adde*: ipse Deus est, qui animae sui amantissimae seipsum proponit tanquam praemium suo tempore possidendum; ait enim: *ego... merces tua magna nimis* (8). Adde: amor concupiscentiae si cum amore benevolentiae conjungatur, directe et per se tendit non jam in aliquid diversum et distinctum a Deo, sed in Deum ipsum: primario quidem tanquam infinitam bonitatem in se, et fontem omnium bonorum; at simul etiam secundario, tanquam bonum nostrum, et terminum ipsius gloriae divinae in nobis, eo quod nos adjuvet ad obtinendum ultimum finem nostrum, qui est Deus ipse. Ergo per amorem concupiscentiae hoc modo acceptum Deum diligimus sub omni respectu, quo diligibilis est: ergo amor concupiscentiae est ipsa Dei charitas consummata. Hinc Apostolus, quem perfectissima utique *charitas Christi urgebat*, Evangelium praedicabat, ut *ejus particeps efficeretur, contendebat in agone, ut coronam incorruptam acciperet.* Et d. Augustinus inquiebat: *sic amare debes, ut ipsum* (Deum) *pro mercede desiderare non desinas, qui solus te satiet* (9).

Q. 4. *An desiderium fruendi Deo sit actus charitatis?*

R. Affirmative, si desiderium tendat ad Dei fruitionem ob gloriam ipsius Dei. Imo est actus perfectissimae charitatis; quia fruitio est charitas consummata: unde charitatem definit Augustinus *motum animi ad*

(1) 2. 2. q. 23. a. 5 ad 2.
(2) Matth 6. (3) Matth. 5. (4) Serm. 345.
(5) Sess. 6 de Justif. c. 31.
(6) V. Segneri, *Accordo dell'azione, e del riposo nell'orazione* — Bouvier, *Praelect. Theol. de spe, art.* 2 — Lequeux, *Manuale Compend. Theologiae Mor.*
(7) In lib. *Vita interior Sanctorum.*
(8) Gen. 15. Vid. Gerd. *Saggio d'Istruzione teologica.*
(9) Propter has aliasque rationes innumeras Innocentius XII propositiones, systema et librum Fenelonii proscripsit: qui cito doctrinam suam penitus coram omnibus retractavit modo illo tam pio, tamque admirando, quem refert historia — V. Cesari, *Fiore di St. Eccl.* Ragionamento 9 *sopra s. Pietro.*

fruendum Deo propter se. Item actus charitatis est diligere bonitatem divinam uti nobis convenientem, quatenus nos adjuvat ad illius voluntatem exequendam ac ultimum finem assequendum; semper enim Deum susciperet. Idem est, si diligatur Deus ob beneficia, quae contulit nobis, sed ea respiciendo uti Dei bonitatis communicationem; esset diligere bonitatem dispensantis (1).

Q. 5. *An charitas possit augeri, minui, ac destrui?*

R. Ad 1: Charitas in mundo potest augeri sine termino: definitum est in Concilio generali Viennensi 1311 contra Beguardos et Beguinas. Hinc Apostolus hortatur: *in charitate crescamus* (2). Et d. Augustinus de charitate habet; « ut perficiatur, nasci- » tur; cum fuerit nata, nutritur; cum fue- » rit nutrita, roboratur; cum fuerit robo- » rata, perficitur; cum ad perfectionem ve- » nerit, quid dicit? mibi vivere Christus » est, et mori lucrum (3) ». Sane de ratione viatorum est, ut magis ac magis ad terminum appropinquent; sed terminus est Deus; ergo possumus magis ac magis illi appropinguare: hoc autem facit charitas (4).

R. Ad 2: Non est quaestio de charitate actuali: certum enim est, actus charitatis esse modo intensiores, modo remissiores. Sed de habitu charitatis, quem commune est posse indirecte minui per venialia, quatenus ejus fervor minuitur: at non directe; nam vel minima charitas attingit omnia quae suut charitate diligenda (5).

R. Ad 3: Utique charitas potest amitti: est contra Jovinianum; item contra Beguardos et Beguinas damnatos in Concilio Viennensi; item contra Calvinum damnatum in Tridentino his verbis: « si quis hominem se- » mel justificatum dixerit amplius peccare » non posse, neque gratiam amittere, at- » que ideo cum qui labitur et peccat, nun- » quam vere fuisse justificatum, anathema » sit (6) ». Et sane: per mortale homo fit dignus morte aeterna juxta illud: *stipendia peccati mors* (7); at e contrario quilibet habens charitatem, est dignus vita aeterna: ergo qui mortale commisit gratiam necessario debuit amisisse.

Q. 6. *Quot sunt charitatis proprietates* (8)?

R. Charitatis Theologicae proprietates duae sunt praecipuae, excellentia et necessitas—Excellentia ex ejus effectibus elucescit: ac 1 charitas hominem efficit justum, quo nihil praestantius potest excogitari: *charitas* enim *operit multitudinem peccatorum* (9); 2 veram amicitiam constituit inter hominem justum et Deum juxta illud Christi: « qui diligit me, diligetur a Patre « meo, et ego diligam eum (10). *Iterum*; vos « amici mei estis... jam non dicam vos ser- « vos,...vos autem dixi amicos (11); 3 *perfi- « cit omnes virtutes*: si habuero omnem fi- « dem ita ut montes transferam, charitatem « autem non habuero, nihil mihi prodest (12). « *Iterum*: super omnia autem haec charita- « tem habete, quod est vinculum perfectio- « nis (13) »—Necessitas autem tanta est, ut sine ipsa salus aeterna obtineri non possit. Sane nemo salvatur sine gratia sanctificante, et haec ab ipsa charitate non potest separari (14). Hinc illud: *qui non diligit, manet in morte* (15).

Quatuor autem sunt diligenda, ut monet Augustinus (16); unum quod est supra nos, scilicet *Deus*; alterum, quod *nos* sumus; tertium, quod juxta non est, scilicet *proximus*; quartum quod infra non est, nimirum *corpus proprium*. Primum diligitur ut causa beatitudinis; secundum ut subjectum felicitatis; tertium ut commercium beatae societatis; quartum vero diligitur ut participium et extensio beatitatis. Ita Contenson.

Articulus I. — *De charitatis necessitate relate ad Deum*

Q. 1. *An sit speciale praeceptum charitatis erga Deum?*

R. Extat profecto grave, atque speciale praeceptum charitatis erga Deum: imo hoc est maximum, et primum mandatum: « di- « liges Dominum Deum tuum et toto corde « tuo, et in tota anima tua, et in tota men- « te tua: hoc est maximum et primum man-

(1) V. Liguori, *Op. Mor.* l. 2. n. 24.
(2) Ep. 4.
(3) Tract. 5 in Ep. 1. Joan.
(4) Charitas non augetur *extensive*: nam vel minima charitas completa est in sua specie et se extendit ad omnia charitate diligenda. Sed augetur *intensive*, non quidem per additionem charitatis ad charitatem, quod esset charitatem multiplicari; sed per majorem radicationem in subjecto sive per majorem actuationem subjecti. *Billuart.*
(5) D. Thomas, 2. 2. q 24. a. 10.
(6) Sess. 6 can. 23. (7) Rom. 6.
(8) V. Contenson, *Dissert.* 6. *Append.* Commendatio et elogia charitatis. (9) 1. Pet. 4.
(10) Joan. 14. (11) Jo. 15.
(12) 1. Cor. 13. (13) Coloss. 3.
(14) Quamvis charitas a gratia non valeat separari, vult tamen Sylvius, unam realiter distingui ab alia; quia charitate diligimus Deum, gratia diligimus Deum, gratia diligimur a Deo. Hoc negat Estius contendens diversitatem esse tantum virtualem, ratione diversorum officiorum.
(15) Joan. 1. c. 3. v. 14.
(16) L. 1. de Doct. c. 29.

« datum (1) ». Et s. Augustinus inquiebat ad Dominum suum: « quid tibi sum ipse, ut « amari te jubeas a me; et nisi faciam, ira- « sceris mihi, et mineris ingentes miserias? « parvane ipsa res est, si non amem te? (2) » Idem deducitur ex hoc n. 1.° propositione proscripta ab Alexandro VIII « sufficit, ut « actus moralis tendat in finem ultimum « interpretative; hunc homo non tenetur « amare neque in principio, neque in de- « cursu vitae suae moralis. » Sane id, quod est finis, per se debitum est; cum habeat rationem boni per se: atqui talis est charitas (3).

Q. 2. *Quanam charitate Deus diligendus est?*

R. Modus diligendi Deum, ait s. Thomas ex s. Augustino, est eum diligere quantumcumque potest diligi; cum sit infinite diligibilis. De natura igitur ac indole verae charitatis erit, ut ea sit supernaturalis, interna, appretiative summa, efficax et universalis: — 1 *supernaturalis*, id est a divina gratia proficiscens, secus virtus theologica non esset; — 2 *interna*, alioquin fictitia esset: hinc illa verba praecepto adjuncta: *ex toto corde, ex tota anima, ex tota mente*; — 3 *appretiative summa*, ita ut majoris faciamus Deum, quam nos ac cetera omnia, ei nempe super omnia ita adhaerendo, ut *neque mors, neque vita, neque creatura alia possit nos separare a charitate Dei* (4). Et sane cum amabilitas sit mensura amoris, Deus qui summe amabilis est, est super omnia amandus; — 4 *efficax*, id est nos efficaciter movens ad ea, quae Deo placent, secus labiorum est amor, non cordis: hinc illud Christi: *si diligitis me, mandata mea servate* (5); — 5 *universalis*, ut Deum semper in omnibus praeferamus; cum sit infinite praeferibilis.

Haec omnia illis verbis continetur: *diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, et ex tota anima tua, et ex tota mente tua, et ex tota virtute tua* (6). Deum nempe diligimus *ex toto corde*, quando nostra intentio tota fertur in Deum; *ex tota anima*, cum motus sensuum et passiones ad Dei beneplacitum dirigimus: *ex tota mente*, cum in omnibus rationes aeternas consulimus: *ex tota virtute*, ob Dei amorem difficultates occurrentes superamus (7) — Non hic loquimur de *amore intentionis*, qui licet sit valde exoptandus, non tamen est in praecepto (8); quia intensio est quidem charitatis perfectio, sed solum accidentalis: cum tota sita sit in quadam vehementia, et in conatu affectus. Atque ex hoc exsurgit *zelus*, vehemens nempe ille motus, quo homo pro viribus suis repellit quidquid repugnat bono Dei, et amplectitur quidquid ad eum ducit (9).

Q. 3. *An dentur signa charitatis Dei in anima immanentis?*

R. Dantur profecto signa charitatis Dei in anima immanentis, ut omnes fatentur cum s. Laurentio Justiniani, qui tria indicat (10): 1 *libenter de Deo cogitare*; qui enim aliquem diligit, illius frequenter reminiscitur: 2 *libenter pro Deo dare*; amor enim nescit esse vacuus: 3 *libenter pro Deo pati; fortis* enim *ut mors dilectio* (11).

Q. 4. *Quandonam obligat praeceptum charitatis in Deum* (12)?

R. Charitas obligat aliquando per se, aliquando per accidens:

Obligat *per accidens*: — 1 Quando est periculum labendi in mortale, nisi actus charitatis eliciatur, vel aliter superari nequeat tentatio gravis; — 2 cum urget praeceptum contritionis, ut si necesse sit celebrare Sacerdoti qui sibi conscius est peccati gravis, nec adsit Confessarius; nam in actu perfectae contritionis includitur charitas.

Obligat vero *per se*: — 1 initio usus rationis; *primum enim*, ait s. Thomas, *quod occurrit homini discretionem habenti est, quod de ipso cogitet, ad quem alia ordinet sicut ad finem* (13); — 2 in mortis articulo, cum urget tempus, quo se homo Deo unire debet, et tunc securissima via eligenda sit; — 3 saepius in vita: id enim vel ipsa divina bonitas exigit; id ipse Deus praecepit, ut nempe mandatum hoc habeamus *in corde ac omni loco meditemur* (14).

Sed (quaeres) *quoties in vita elicienda charitas?* Alii censent sub gravi eliciendam semel in anno. Alii semel in hebdomada: At nobis valde arridet sententia Cardenas, qui docet a mortali eum excusari non posse, qui actum charitatis differt per mensem, ac dicimus sententiam hanc uti valde salu-

(1) Matth. 22. (2) L. 1. Confess. c. 5.

(3) V. Liguori, *Riflessioni divote sopra diversi punti di spirito a pro delle anime che desiderano d'avanzarsi nel divino amore.*

(4) Rom. 8. (5) 1. Jo. 4.

(6) Mar. 12.

(7) Angelicus, 2. 2. q. 44. a 5.

(8) V. De poenit. ub. *de contrit.*

(9) V. Liguori, *Dell'amor divino, o mezzo per acquistarlo. Pratica di amar G. C., Saette di fuoco* — Sales, *Trattato dell'amor di Dio* — Pagani, *L'Anima amante di Dio.*

(10) De ligno vitae c. 11.

(11) V. Liguori, *Contrassegni sicuri per riconoscere in noi il s. amor di Dio* — Pinamonti, *Il Direttore*, c. 29.

(12) V. Liguori, *Op. Mor.* l. 2. n. 23.

(13) 1. 2. q. 89. a. 6. (14) Deut. 6.

tarem omnino suadendam. Neque enim poterit homo divina mandata diu servare, nisi dilectionem erga Deum foveat frequenter et nutriat; nutrire autem et fovere non poterit, nisi per actus charitatis (1). Notat tamen Croix esse veros actus amoris omnia opera meritoria exercita ad finem placendi Deo, ut est eleemosyna, jejunium: item sufficere, si tales actus in ordine ad alia implenda praecepta eliciantur, ut ad confitendum, cum exercite impleatur praeceptum (2): aliter est, si sola attritio emitteretur in poenitentiae susceptione; quia attritio non fit principaliter ex amore Dei, sed sui; et proinde in ea deest motivum principale charitatis.

Ceterum semper prae oculis habenda est duplex haec propositio sub. nn. 6, et 7 ab Innocentio XI damnata: 1.° *probabile est ne singulis quidem rigore quinquenniis per se obligare praeceptum charitatis erga Deum;* —2 *tunc solum obligat quando tenemur justificari, et non habemus aliam viam, qua justificari possimus.*

Articulus II. — *De charitate erga se ipsum et proximum*

Q. 1. *An homo se ipsum charitate diligere debeat?*

R. Homo debet se ipsum diligere ex charitate; nam homo divino praecepto debet proximum diligere sicut se ipsum (3); atqui proximus charitate diligendus est— Adde: amor charitatis fundatur in communicatione beatitudinis: unde illi sunt charitate diligendi quibus beatitudinem volumus: atqui homo necessario debet velle sibi beatitudinem: ergo necessario debet se amore charitatis diligere (4), imo amor, quo quis se diligit, est fortior amore quo diligit proximum; quia amor sui non importat tantum unionem, sed unitatem.

Homo debet etiam ex charitate diligere corpus suum; est enim sui pars: et licet corpus nostrum non sit capax aeternae beatitudinis Deum cognoscendo et amando, est tamen capax beatitudinis participatae, quae ex anima gloriosa in ipsum redundat. « Perfezionar la mente e la volontà è ciò che sommamente importa: ma l'uomo non è puro spirito; l'esser suo è un essere composto, epperò la perfezione dell'essere è la perfezione del composto; conservarlo, giacchè può perire, ordinarlo, abilitarlo alla esecuzione di ciò, che dalla mente, dalla volontà fu disposto, ecco due punti di non poca importanza (5) ». Unde quando Sancti dicuntur odisse corpus suum, id non accipiendum secundum naturam, quae bona est; sed secundum corruptionem ejus, quae aggravat animam; et infectionem concupiscentiae, quae inclinat ad peccatum. Hinc laudandi, qui corpus suum prudenter affligunt, ac macerant.

Q. 2. *Quinam veniunt nomine proximi?*

R. Nomine proximi veniunt ii omnes *qui sunt capaces beatitudinis supernaturalis*, vel ea jam fruuntur. Unde veniunt angeli, beati, animae purgantes, et maxime homines viatores, sive justi sint sive non, sive fideles, sive infideles, sive amici, sive inimici, sive praedestinati sive non (6). Isti enim omnes non solum sunt creaturae Dei, quas propter ipsum amare debemus; sed speciali benevolentiae amore a Deo vocantur sicut et nos, *in societatem Filii ejus Jesu Christi Domini nostri* (7). Ideo amandi sunt amore benevolentiae tendentis ad unionem, quae intercedere debet inter fratres et coheredes.

Diximus *qui sunt capaces beatitudinis su-*

(1) Qui ergo peccato mortali remanet inquinatus ultra mensem, novo mortali se maculat ob omissionem actus charitatis; non tamen obligatur omissionem explicite declarare, quia confessarius eam ex declaratione aliorum peccatorum facile intelligit; sicuti qui voto ligatus, si pluries peccat contra castitatem, non necesse habet, ut ad singula peccata illam circumstantiam notet, si Confessarius semel personam dignoscit.

(2) V. LigNori, *Op. Mor.* l. 2. n. 8. — Ait Gury: 1 praecepto charitatis facile satisfaciunt fideles timorati, quin saepius actus charitatis eliciunt, gaudendo de perfectionibus divinis, optando ut nullus Deum offendat, ut omnes illum ament et colant atque observent ejus mandata; orando devote ut sanctificetur nomen ejus, ut fiat ejus voluntas; vitando peccatum quia ipsi displicet, etc.: — 2 fideles igitur non debent esse anxii de hac obligatione, si vitae christianae studeant, et constanter promptam voluntatem gravia peccata vitandi retineant. Suadendum tamen est fidelibus, ut saepe explicitos charitatis actus eliciant in vita, ad majorem cum Deo conjunctionem, atque ut animus paratus sit ad similes actus in morte facile eliciendos.

(3) Matt. 22.

(4) S. Thomas, 2. 2. q.25. a. 3.

(5) Taparelli, *Saggio Teoretico*, n. 265.

(6) Quando dicimus charitatem *universalem* esse debere, id de vera charitate intelligimus, quae sit talis non verbo tantum, sed etiam opere. Absit enim fictitius ille cosmopolitismus, qui sub obtutu saluti omnium ac prosperitati providendi, cives ipsos inopes et miseros relinquit. Verba verba, praetereaque nihil — Differentiam inter *humanitatem*, quam tantopere decantant, et *divinam charitatem* egregie describit La Luzerne, *Istruz. Pastorale sopra la eccellenza della Religione* — *V. Collezione di buoni libri*, Torino, 1849. Disp. 3. — Stapf, § 330.

(7) Cor. 1.

pernaturalis. Hinc damnatos hoc amore diligere non possumus; est enim contra Dei justitiam.

Q. 3. *An sit speciale praeceptum diligendi proximum?*

R. Affirmative, est speciale ac grave praeceptum proximum diligendi: constat ex ss. Literis: *diliges proximum tuum sicut te ipsum* (1). Et iterum Christus expresse ait: *mandatum novum do vobis, ut diligatis invicem sicut dilexi vos* (2). Unde eos amare debemus interno, ac externo benevolentiae amore; nemo enim est, qui hoc ipso amore non se diligat (attamen illud *sicut* non pro omnimoda aequalitate sumendum est, sed pro sola similitudine: norma est, non intensitas) — Id constat etiam ex propositionibus, quas Innocentius XI sub nn. 10, et 11 damnavit: 1ª *non tenemur proximum diligere actu interno et formali*; 2ª *praecepto proximum diligendi satisfacere possumus per solos actus externos*. Qui tumen vere christiane vivit, sufficienter satisfacit huic praecepto quoad actum internum orando pro proximo, vel ex corde recitando orationem Dominicam; quoad actus vero externos, proximo succurrendo in necessitatibus.

Quandonam (quaeres) *obligat praeceptum dilectionis proximi?* Obligat per se, quando per se obligat praeceptum charitatis in Deum: illud enim simile est huic (3). Obligat vero per accidens: 1 si odium in proximum nequeat repelli, quin actus eliciatur amoris: qui enim tenetur ad finem, obligatur ad media; 2 quando proximus est in gravi necessitate: alioquin frustraneum esset praeceptum.

R. Ut tamen charitas nostra erga proximum sit legitima, oportet:

1. Ut sit *sancta* ex suo fine et motivo; proximus enim diligendus est propter Deum: *si quis quemlibet amat, sed propter Deum* (4) *non amat, charitatem non habet*, inquit Gregorius M. (5);—2 ut sit *justa* ex suo objecto, scilicet ut nemo *condescendat proximo in aliquo malo, sed solum in bonis*, ait d. Thomas: secus esset potius illum odisse;—3 ut sit *vera* ex suo principio, nempe ut nemo *diligat proximum propter propriam utilitatem vel delectationem*, v. g. quia sibi benevolus, quia affabilis, quia lepidus, quia consanguineus (nam esset amare se ipsum, non proximum); *sed ea ratione, quod velit proximo bonum sicut vult bonum sibi ipsi*: idem Doctor (6). Est autem generalis hujus praecepti regula pro parte affirmativa, ut faciamus aliis quae nobis fieri volumus: pro parte negativa, ut nemini faciamus quae nolumus fieri nobis.

Scholium—*De dilectione inimicorum* (7).

Q. 1. *An adsit praeceptum diligendi inimicos?*

R. Certum est, gravem adesse obligationem inimicos, id est eos qui nos vel nostros oderunt, vel aliqua injuria affecerunt, vero affectu diligendi; legitur enim in Evangelio: *diligite inimicos vestros: benefacite his qui oderunt vos, et orate pro persequentibus et calumniantibus vos* (8). Quo in loco haec habet d. Augustinus: *Dominus in Evangelio ut inimicos diligere debeamus, non dedit consilium, sed praeceptum.* Accedit et ratio: inimici sunt adhuc proximi nostri, et beatitudinis aeternae capaces: ergo sunt diligendi—Hoc praeceptum quatenus negativum obligat semper, ita ut nunquam liceat vel ad momentum vero odio prosequi inimicum; quatenus affirmativum obligat ad positivam benevolentiam atque externam beneficentiam pro ratione necessitatis, in qua versatur inimicus noster. Haec omnia important divinum praeceptum: *diligite, benefacite, orate* (9).

At (inquies) *quomodo diligi potest homo iniquissimus, crudelis inimicus, qui nos quovis modo perdere nititur, cum voluntas amore ferri non possit, nisi in bonum?* Diligi potest, quomodo diligimus membrum vitia-

(1) Matth. 22. (2) Jo. 13. (3) Matth. 22.

(4) Propter Deum amare proximum, est hunc amare in ordine ad Deum, vel quia jam est in Deo, vel ideo ut sit in Deo.

(5) Hom. 38. (6) 2. 2. q. 44. a. 7.

(7) V. Liguori, *Op. Mor.* l. 2. nn. 28 et seqq.

(8) Matth. 5.

(9) Amor inimicorum est de lege naturali, unde nulla positiva lege potest tolli. Nec obstat illud Matth. 5: *audistis, quia dictum est antiquis, diliges proximum tuum, et odio habebis inimicum tuum? ego autem dico vobis etc.* Respondet Angelicus: *quod dicitur, odio habebis inimicum tuum, non est ex lege sumptum, quia nusquam hoc in litera invenitur; sed est additum ex prava interpretatione Judaeorum, qui ex eo quod praecipiebatur dilectio proximi, concludebant, quod inimici erant odiendi.* In 3. disp. 31 q. 1. a. 1. ad 2 — Sane in Levit. c. 19, habetur: *non quaeras ultionem nec memor eris injuriae civium tuorum.* Et Prov. 25: *si esurierit inimicus tuus, ciba illum* etc.

Dilectio amicorum secundum se considerata est ferventior et melior quam dilectio inimicorum (Angelicus 2. 2. q. 27. a 7). Ratio: illa dilectio est absolute melior et meritoria, cujus objectum est melius; atqui amicus est melior, Deo et nobis magis conjunctus, quam inimicus: ita communius et probabilius. Nec obstat, quod inimici dilectio sit difficilior: plus facit ad rationem meriti bonum quam difficile, aliis praeclusis: sane dilectio Dei melior est dilectione proximi; dilectio tamen proximi est difficilior.

tum, quod acutis doloribus diu noctuque nos cruciat: nempe distinguimus substantiam inter et vitium doloris causam: substantia est nobis cara ac pretiosa utpote pars nostri, quam sanam peroptamus; ideoque contra vitium eam infestans pugnamus, illudque qua arte, qua industria propellere nitimur! Sic Christus caput omnium hominum, cum adhuc peccatores essemus, propter nimiam suam charitatem dilexit nos tanquam propria sua membra, sed aegra et pessime affecta: pretiosissimo Sanguinis sui balsamo morbum, hoc est peccatum extinxit, sanitati ac justitiae nos restituit, et ex inimicis amicos recepit, quod longe gloriosius est; nam ex Augustino multo est optabilius inimicum non habere, quam ulciscendo vincere. Ita et nos (si charitas et spiritus Christi habitat in nobis) diligimus fratres, bonos quidem, quia boni sunt; malos autem, ut a vitiis sanentur, atque ut boni evadant (1).

Q. 2. *Quomodo inimici secum ipsi reconciliari debent?*

R. Si ex una tantum parte interfuerunt injuriae, tunc qui alterum signo, verbo vel facto exterius offendit, tenetur utique ipse remissionem offensae exterius petere per se vel per alium, et resarcire damna inde secuta; nam quo modo charitas destructa est, eodem reparari debet. Excipe nisi legitima ratione excusetur, ut si offensio non fuit gravis, vel offensus veniae petitionem non curet, vel alia ratione censeatur satisfactus etc.—Si vero injuriae ex utraque parte fuerint moraliter aequales et simultaneae, uterque inimicus tenetur, data occasione, reconciliationem inchoare per solutionem, colloquium, invitationem etc. Unde ait Ferraris, *generaliter loquendo inter aequales is debet prius salutare et alloqui, qui coram alio stante vel sedente transit, vel de novo accedit* (2).—Si tandem inter duos offensores, si unus alio gravior vel prior offendit, ipse tenetur priora reconciliationis signa exhibere. Ita comuniter.

Q. 3. *Quaenam dilectionis signa, et beneficia inimicis debentur?*

Nota. Signa et beneficia dilectionis sunt communia et specialia. Communia, quae christiano praebentur a quolibet christiano in communi, concivi a concive, parenti a parente: sunt communes orationes, eleemosynae communes etc. Specialia quae exhibentur ob titulum specialem, ut amicitiae: tale est ad amicorum convivium invitare, conversationis causa hospitio recipere. Hoc posito:

R. 1: Communia dilectionis signa et beneficia inimicis nostris praebere debemus ex praecepto; ista enim negare esset vindicare injuriam, quod privato nunquam licet. Hinc peccaret qui inimicum excluderet, v. g. a communi oratione, a comuni eleemosyna, ab expositarum mercium venditione etc. Excipe si rationabilis causa aliud suadeat: est—1 quando agitur de justa punitione, et correctione filii vel subditi, qui gravem patri vel superiori suo injuriam intulerit;—2 quando inimicus signis illis, etsi communibus, abusurus sit ad novam inferendam injuriam;—3 quando ex denegatione talium signorum speretur aliquo modo emendatio inimici. Item pater et mater aspectum occisoris proprii filii vitare possunt, non ex odio; sed ne illius praesentia nimium excitet, horrorem. Bouvier.

R. 2: Signa autem specialia dilectionis non debentur inimicis generatim loquendo; quia eorum omissio non est signum neque odii, neque vindictae, cum nec alios ita specialiter diligere debeamus. Excipe adhuc ex rationabili et justa causa:—1 si eorum omissio esset scandalosa, ut si inimici essent superiores, vel jam prius ipsis talia signa exhiberentur;—2 si per aliquod dilectionis signum hujusmodi posses sine tuo incommodo inimicos et tibi ipsi et Deo reconciliare. Ad hoc namque impelleret charitas secundum illud: *noli vinci a malo, sed vince in bono malum* (3). Ita recte notat Tournely (4).

(1) Ita Habert, *Compendium Theol. Dog. et Mor.* Tract. *de Charitate.*

(2) *Bibl. Concionat. Canon. etc.* Vocab. Virtus, n. 2. — *Ma più volte non si riesce che per la mediazione d'alcuni amici che molto possono sul loro animo.* Gousset.

(3) Rom. 13.

(4) Casum ponit Billuart: *duo ante inimicitiam, puta duo juvenes collegialiter viventes, duo religiosi in monasterio, se salutabant et passim colloquebantur: post rixam nec se salutant, nec colloquantur: Peccantne?* Si inde sequatur scandalum tam inter ipsos, quam in communitate, prout ordinarie accidit, peccant mortaliter vel venialiter pro quantitate scandali. Si tamen antea erant specialiter amici et amica colloquia miscebant, literas mutuo scribebant, non tenentur redintegrare specialem amicitiam et amica colloquia et epistolas; quia ex hac omissione non potest colligi odium modo se habent ad invicem, sicut ad ceteros confratres — Hic etiam notant pro praxi:

1 Non sunt absolvendi, saltem ordinarie, qui quamvis dicant se condonare, recusant tamen inimicum alloqui, licet facile possint et debeant: item neque qui dicit, se libenter condonaturum, sed non posse promittere; qui revera vult potest Dei gratia adjutus promittere ex animo. A fortiori qui asserunt se nunquam verbum illi dicturos esse; quia

Q. 4. *An teneamur illum, qui nos offendit, primi salutare, si coram ipso transeamus?*

R. Regulariter non tenemur primi inimicum salutare; quia haec omissio non est signum odii: neque enim solemus salutare omnes. Excipiendus est casus; in quo *vel* jam antea salutari soleret; *vel* scandalum sit oriturum (ut siquis complures sibi occurrentes salutet, excepto inimico, qui est in eorum societate; haec enim circumstantia satis dat intelligere illius animum); *vel* si sit superior, cui ex sua qualitate talis honor jam suapte debetur; *vel* si demum sine magno incommodo nostro possimus cum tali salutatione ab odio, et culpa gravi revocare; id enim tunc suaderet charitas.

Tenemur tamen inimico, qui nos salutat primo, salutationem restituere; cum haec omissio nimis clare ostenderet nos inimicum contemnere, et velle in hostilitate perseverare. Excipe Praelatum, Patrem, Judicem et Superiores ejusmodi, qui salutationem inferiori minime restituentes non videntur peccare, modo id non agant ex affectione odii aut vindictae sed ut gravitas illatae injuriae percipiatur — Multo magis tenemur inimico veniam petenti elargiri: *si non dimiseritis hominibus, nec Pater vester dimittet vobis peccata vestra*: ita Christus (1).

Quaeres: *quando inimico veniam petenti venia danda est?* modo longa non trahatur mora (dicente Apostolo (2): *sol non occidat super iracundiam vestram*), docent communiter, nos ad id non teneri statim, nempe illo temporis puncto quo injuria illata est; quia id videtur res violenta et supra fragilitatem humanam. Unde poterit expectari tempus opportunum, et interea deponatur odium (3).

Q. 5. *An liceat de inimico vindictam suscipere, aut ei saltem malum optare?*

R. Ad 1: Si sermo est de vindicta privata, quae fit auctoritate privata, tunc eam nunquam licet suscipere de inimico, dicente Domino: *mihi vindicta, et ergo retribuam* (4). Et Apostolus (5); *videte ne quis malum pro malo alicui reddat* — Si vero sermo est de vindicta publica ac gravi, an eam quis sine livore vindictae possit suo inimico optare, et urgere, ut ipse a judice puniatur, affirmant Salmanticenses; refertur enim ad bonum commune, ut mali ab auctoritate coërceantur: *verum*, ait s. Alphonsus, *in praxi ego nunquam ausus sum absolvere aliquem istorum* (6); nam utrum isti sint omnis vindictae labe defaecati, si peculiaris circumstantia non adsit, non video: facillimum est, ut eorum erga justitiam amor sit coloratus praetextus ad tegendam propriae vindictae cupiditatem. Nihilominus judico bene posse absolvi offensum: 1 si jam vellet remittere sed justae praetenderet prius sibi satisfieri de damnis passis, modo offensor non esset adeo pauper ut impar esset satisfaciendo; 2 si condonaret injuriam sub conditione ut offensor in longinquam regionem proficisceretur, aut quia habet fratres, vel filios, qui facile iracundia abripiuntur, aut quia offensor est ita ad rixas proclivis ut juste timeret, suam expertus imbecillitatem, ne perturbatus esset ejus insolentias.

R. Ad 2. Licet aliquando optare inimico malum aliquod temporaneum, quatenus illi bonum est v. g. adversitatem, ut emendetur. Pariter possumus illi optare malum temporale, vel ob bonum alterius spirituale, vel ob bonum commune Regni aut Ecclesiae, v. g. mortem perduellium juxta illud Apostoli· *utinam abscindantur qui nos conturbant!* (7); id enim nihil aliud est, quam bonum spirituale praeferre temporali, et bonum commune bono privato. Salmanticenses admittunt etiam licitum esse patri optari mortem filii, si timeat ex ejus flagitiis familiam dehonestandam; nam, ait Angelicus, in re simili, *malum optatur non in quantum est malum illius, sed in quantum est impeditivum malorum alterius* (8): quae mala hic preponderare contendunt. Quidquid sit, certo non liceret matri optare mortem filiae, si ob deformitatem nequit nubere, vel si inde mater a viro male tractetur; ratio quia nec defectus nuptiarum;

tales malam animi dispositionem in corde retinent. Gury; — 2 si nolis cum inimico conversari, quia non aliud quam malum ab eo expectare possis; vel si prudenter timeas ex eo pejus evenire, tunc abstinendum ab amicitiae signis, modo interius diligas et apud alios scandalum repares. Continuator Tournely.

(1) Matth. 6. (2) Eph. 4. v. 26.

(3) Hoc sensu Augustinus (*Serm. de verb. Dei*) explicat etiam illud Christi, Matth. 5: *si offers munus tuum ad altare, et ibi recordatus fueris, quia frater tuus habet aliquid adversum te, relinque ibi munus tuum ante altare, et vade prius reconciliari fratri tuo.* Hoc nempe praestandum est juxta naturam praecepti affirmativi, quando scilicet ratio prudentiae, locus et tempus id permittunt: alinquin animi praeparatione et cordis affectu haec praestare sufficit. Ceterum adverte hic agi de eo, quem tu offendisti; nam si ipse te offendit, jam non frater tuus habet aliquid adversum te, sed tu adversum illum; sicque non teneris veniam postulare, sed tantum dimittere.

(4) Rom. 12. (5) 1 Thess. 5.

(6) *V. Homo Apost.* Tract. iv. n. 17.

(7) Gal. 5. (8) In 3. sent. D. 3. q. 1.

nec mala matris tractatio habet cum morte filiae comparationem (1).

Praestat hic tres propositiones referre ab Innocentio XI sub n. 13, 14, et 15, damnatas: a 1ª si cum debita moderatione fa- « cias, potes absque peccato mortali de vita « alicujus tristari, et de illius morte natu- « rali gaudere; illam inefficaci affectu petere « et desiderare, non quidem ex displicen- « tia personae, sed ob aliquod temporale « emolumentum: 2ª licitum est absoluto de- « siderio cupere mortem patris, non quidem « ut malum patris, sed ut bonum cupientis, « quia nimirum ei obventura est pinguis « haereditas; 3ª licitum est filio gaudere de « parricidio parentis a se in ebrietate patra- « to propter ingentes divitias inde ab hae- « reditate consecutas (2) ».

Q. 3. *Quomodo se gerere debet Confessarius cum poenitente, quem detegit odiis, et inimicitiis implicatum, et anxium?*

R. Vel agitur de odio, quod tale creditur, nec est; vel de vero odio (3).

Si 1, Confessarius poenitentem instruat, ne ex conscientia erronea peccet: doceat verum odium non esse nisi in eo, qui inimico deliberate vellet inferre vel inferri malum, et de malis ipsi illatis ex animo gaudet, de bonis autem tristatur. Sed ubi hoc desit, motus illi erunt defectus naturae, non peccata contra charitatem: unde ipsum confortet, ut personae illi communia charitatis officia et signa praestet, nihil sollicitus de contrariis motibus; pro illa oret; defectus excuset; bene loquatur; ejus consortium quaerat, data opportunitate; et tuto speret, Deo dante, fore ut aversio illa sic pressâ pedetentim evanescat. Haec si agat, amovet periculum, ne odium indolis ad personam paulatim sese extendat.

Si 2, Confessarius poenitenti ostendat quanta sit vis et meritum praecepti charitatis, eumque perducat ad vindictae spiritum deponendum, ad ignoscendum ex corde exemplo Christi et Sanctorum, atque ad communia charitatis signa praestanda (4). Saepe et etiam est remedium efficax pro poenitentia injungere pro inimicis orare.

Articulus III. — *De charitatis officiis in proximum*

Q. 1. *Quid de charitatis officiis in proximum?*

R. Ipsa lege charitatis tenemur non solum optare, ut proximus bene sit, sed etiam curare quantum in nobis est, ut semper bene se habeat, cum enim diligere eum teneamur uti nos ipsos, non sufficit eum amare affectu, sed effectu insuper amandus est, ut sic *diligamus opere et veritate* (5); unde tot erunt charitatis officia in proximum, quot erunt ejusdem indulgentiae. Ex his *misericordia* enascitur, virtus nempe, quae nos ex compassione inclinat ad alienae miseriae subveniendum: cui quidem per excessum opponitur *cordis mollities*, per defectum *durities* — Opera autem misericordiae magis vulgata, ad quae cetera reducuntur, sunt septem spiritualia, et septem corporalia. Corporalia sunt: visitare infirmos, potare sitientes, pascere esurientes, redimere captivos, vestire nudos, colligere hospites, et sepelire mortuos. Spiritualia sunt: consulere dubitanti, corrigere peccantem, docere ignorantem, consolari afflictum, remittere offendenti, ferre onerosos et graves, orare pro omnibus. Hinc versus:

Visito, poto, cibo, redimo, tego, colligo; condo.
Consule, carpe, doce, solare, remitte, fer, ora.

§ 1. — *De Eleemosyna* (6)

Q. 1. *Quid est Eleemosyna* (*Q*)?

R. Eleemosynam sic bene definivit Angelicus: *est opus, quo datur aliquid indi-*

(1) V. Liguori, *Op. Mor.* l. 2. n. 30; et l. 5. nn. 21, *et seqq.*

(2) Negant Salmanticenses licere sibimet mortem optare ad vitandam vitam nimis duram causa infirmitatis, saevitiae viri, mendicitatis et similium; quia non licet velle mortem ob effugienda aliqua mala minoris momenti. Sed non improbabiliter affirmant Viva, Potestas, Sotus, Sanctius, etc. casu, quo vita tam molesta aestimetur durior ipsa morte: hinc Eccli c. 20: *melior est mors, quam vita amara.* sic Elias 3 Reg. 19 *petivit animae suae ut moreretur*, ad vitandas Jezabelis insidias. Unde Trullenchus excusat foeminam quae sibi vel alicui mortem optat ad vitandam gravem infirmitatem; mendicitatem, vitam acerbam, etc. vel alia similia mala v. g. a marito infligenda. Mulierculas tamen ob minimas molestias mortem optantes Diana mortalis damnat; nisi, ut plerumque fit, excuset defectus advertentiae et deliberationis: et non est improbabile cum Potestate — V. Liguori, *Opus Mor.* l. 2. n. 30; et l. 5. n. 22.

(3) Sunt, rudes praesertim, qui de odio se accusant, quin tamen illud malum odium sit: esset v. g. si quando de aliqua persona occurrit sermo, ipsi experiuntur quamdam displicentiam atque aversionem licet involuntariam, et sanguinem sibi sentiunt contra illam quasi moveri et ebullire: isti igitur instruendi sunt, ne erronee peccent. Sed maxima nostra cura esse debet in vero odio extirpando; nihil enim difficilius est in praxi quam perfectam inimicorum obtinere reconciliationem, quot sunt qui grave hoc praeceptum ignorant, deturpant, postponunt, se ipsos turpiter decipientes!

(4) V. Pinamonti, *Il Direttore*, c. 16 — Salvatori, *Istruzione Pratica* § xi.

(5) Joan. Ep. 1. 3.

(6) V. Liguori, *Opus Mor.* l. 2, nn. 31 et seqq. — Eleemosyna est a graeco vocabulo, quod miseri-

genti ex compassione propter Deum (1). Dicitur: — 1 opus, quia eleemosyna a nobis hic sumitur non pro ipsa re materiali, quae datur, bene vero pro actione: — 2 *quo datur aliquid indigenti:* quae enim dantur non indigentibus, pertinent ad liberalitatem. — 3 *ex compassione*, quia est actio misericordiae; — 4 *propter Deum*, quia eleemosyna exerceri debet non ob naturalem commiserationem, sed ut impleatur Christi praeceptum, et voluntas Dei.

Speciale ac strictum praeceptum dandi eleemosynam habetur in Scripturis: « ite, » maledicti, in ignem aeternum; esurivi » enim, et non dedistis mihi manducare: » sitivi, et non dedistis mihi bibere (2). » Qui habuerit substantiam hujus mundi, » et viderit fratrem suum necessitatem habere, et clauserit viscera sua ab eo, quomodo charitas Dei manet in eo (3)? Judicium sine misericordia illi, qui non fecerit misericordiam (4) ». Ratio: lex charitatis obligat ad amandum proximum *sicut nos ipsos;* sed nullo pacto dici poterimus, nos amare proximum *sicut nos ipsos;* si illi indigenti non opitulamur (5).

Q. 2. ***Quot sunt eleemosynae effectus?***

R. Eleemosyna si facta in statu gratiae, et debilis suffulta conditionibus, habet, ut sit satisfactoria, impetratoria, et meritoria juxta illud Tobiae: *eleemosyna... ipsa est, quae purgat peccata, et facit invenire misericordiam, et vitam aeternam* (6). Debitae autem conditiones eleemosynae sunt, ut haec sit: — 1 justa, id est ut fiat de rebus propriis juxta illud: *honora Dominum de tua substantia* (7); — 2 prudens, ut nempe fiat vere pauperi, non otioso ac valido, *quoniam si quis non vult operari, non manducet* (8); unde praedicatur *beatus qui intelligit super egenum et pauperem* (9); — 3 prompta seu facilis et opportuna; hinc illud; *ne dicas amico tuo, vade et revertere, cras dabo tibi, cum statim passis dare* (10): — 4 secreta, et humilis juxta illud: *cum facis eleemosynam noli tuba canere ante te, sicut hypocritae faciunt.... amen dico vobis, receperunt mercedem suam* (11). Sed aliquando praestat, ut fiat palam ad aliorum exemplum; — 5 hilaris (12) *non ex tristitia aut ex necessitate; hilarem enim datorem diligit Deus* (13); — 6 ordinata, ut nempe praeferat qui sunt praeferendi juxta illud: *ordinavit in me charitatem* (14); — 7 generalis, ut se extendat ad omnes, etiam inimicos, infideles et peccatores juxta illud: *omni petenti te tribue: si esurierit inimicus tuus, ciba illum* (15). Excipe eos, quibus vitam eripere licet, ut sunt hostes reipublicae. Hinc versus:

Justa sit et prudens, facilis, secreta libensque,
Ordine procedens, omnibus auxilians.

Quid (dices) *de illis, quorum paupertas voluntarie contracta est?* Vel haec voluntas, qua paupertas contrahitur, rationabilis est, et Deo grata, uti contingere solet in Religiosis; vel etiam nunc voluntas illa est culpabilis, et Deo odiosa, uti contingit in pauperibus otiosis et vagabundis — Si 1, licita, imo laudabilis et apud Deum meritoria est eleemosyna iisdem facta; cum vere sit indigentibus tribuere, nullique peccato cooperari: haec enim paupertas laudata est ab Ecclesia in religiosis Ordinibus, et habet sectatores Sanctos bene multos, Apostolos, imo ipsum Christum. Idem dicendum, si paupertas fuerit quidem olim irrationabilis, hodie tamen non amplius sit culpabilis, nec aliter quam eleemosyna possit ipsi providere. Si 2, redit Apostoli effatum: *siquis non vult operari, non manducet*; esset enim eo in casu alterius pigritiem fovere (16).

Q. 3. ***Ex quibusnam bonis nostris eleemosyna fieri debet?***

R. 1. Plura sunt advertenda; — 1 necessitatem distingui in *extremam*, et est periculum amittendae vitae, nisi ei occurratur; in *gravem*, et est periculum in gravem mor-

cordiam significat, seu miserans cor super alterius miseria.

(1) 2. 2. q. 32 a. 1 — V. Sperelli, *Preziosità dell'elemosina*, Venezia, 1667.

(2) Matth. 25, (3) Jo. 3. (4) Jac. 2.

(5) V. Pellico, *Dei doveri degli uomini* c. 25 — Scotti, *Teoremi*, p. 3. T. 6.

(6) Cap. 3. (7) Prov. 3.

(8) 2. Tess. 3. (9) Ps. 40.

(10) Prov. 3. (11) Matth. 6.

(12) « Egenis, Stapf § 396, ita succurrendum est ut et eorum vereeundiae pareatur, et inopiae omni meliori modo consulatur. Caveatur igitur omnis oris frontisque asperitas qua homo pauperculus turbari, vel affligi possit; et simul inspiciatur qua ratione ejusdem indigentiis optime provideri queat. Pro diversis rerum, personarumque adjunctis aliquando expedit, ut summa quaedam acto; aliquando autem, ut ei potius successive ministretur, utque subsidia vitae modo in pecunia numerata, modo res ipsae illi obtingant. *Cf. Eccli* 18, 15 et seqq.

(13) 2. Corinth. 9.

(14) Cant. 2 (15) Luc. 2; Rom. 13.

(16) « Pauperes extranei e civitate vel parochia expelli possunt, inquit Ferraris n. 24 V.° *Eleemosyna*, multos alios citans, quando justa adest causa, v. g. si parochiani vel cives domesticos et extraneos simul alere non possint, si extranei morbum afferant, si in otio torpescant, si perversa dent exempla, si statutum sit, ut quaelibet paroecia et civitas proprios pauperes aleret et eorum curam haberet ». Bouvier.

bum incidendi, vel incurrendi carcerem, infamiam etc., in *communem*, et est illa, qua quis nonnisi difficulter vivit, vivit tamen, ut pauper ostiatim mendicans;—2 triplicis etiam generis distingui bona; alia sunt *necessaria naturae* seu *vitae*, sine quibus vita nostra conservari non potest, nec aliorum quorum cura nobis incumbit. Alia sunt *necessaria statui*, sine quibus non potest aliquis convenienter vivere secundum conditionem sui status praesentis. Alia *superflua* vel *statui* vel *utrique simul*;—3 necessaria statui in duplici esse differentia: alia sunt ad illum simpliciter necessaria, ut est alere se et suos; alia nonnisi ad status decentiam requiruntur, ut sunt quae juxta aestimationem prudentum necessaria sunt ad hospites sustentandos, ad moderata cum amicis convivia, ad famulos alendos etc. Qua in re caute procedendum; « nam si inania quaera« mus, nihil sufficit (1) ». Hinc damnata est ab Innocentio XI haec n. 12 propositio: » vix in saecularibus invenies, etiam in » regibus, superfluum statui, et ita vix ali» quis tenetur ad eleemosynam, quando te» netur tantum ex superfluo status ».

R. 1: Eleemosyna non est facienda ex bonis necessariis naturae, seu vitae (*nisi pauper sit persona talis, a qua penderet salus publica*); nam ex lege ipsa naturali quisque potest, imo ordinarie debet suam suorumque vitam vitae alienae praeferre. Diximus *nisi pauper etc.*, quia tunc bonum commune esset praeferendum bono privato.

R. 2: Ex bonis necessariis decentiae status nostri tenemur eleemosynam facere, quando proximus est in indigentia extrema; charitas enim bene ordinata exigit, ut vitam proximi praeferamus decentiae status nostri, atque ut ad eam servandum patiamur aliquod detrimentum in nostro etiam gradu.—Utrum autem teneamur cum gravissima etiam ipsius status jactura pauperem levare in extremis, aliiqui affirmant; quia semper praeponderat vita proximi. Sed alii negant, tum quia majus detrimentum videtur divitem excedere e proprio statu, quam unum, vel alterum pauperem deficere: tum maxime quia hic adest tantum praeceptum charitatis, quae ex communi non obligat cum gravi incommodo(2). Si tamen extreme indigens bona alibi vel habeat, vel sit habiturus, dives obligationi suae satisfacit dando mutuum; quia ille non est absolute pauper.

R. 3. Tenemur eleemosynam facere ex bonis vitae simul et statui nostro superfluis, non solum quando proximus est in indigentia extrema; sed etiam quando est in gravi, si non sit qui subveniat. Sane in Scriptura frequenter damnantur homines ob neglecta opera misericordiae: *esurivi, et non dedistis mihi manducare; sitivi, et non dedistis mihi bibere* (3). Ad quid verba tam gravia, si eorum sensus referatur ad solam indigentiam extremam, quae rara omnino? Revera ss. Patres hoc praeceptum semper intellexerunt de indigentia gravi. Appellamus Ambrosium: *grandis culpa*, inquit, *si, sciente te, fidelis egeat; si scias, eum sine sumptu esse, famem tolerare, aerumnam perpeti, qui praesertim egere erubescat..., et non adjuves* (4) Suadet ipsa indoles charitatis; haec enim praecipit amare proximum *sicut se ipsum*: nemo vero putat amari proximum *sicut se ipsum* ab illo qui, videns eundem versari in indigentia gravi, subvenire recusat de bonis, quibus sine gravi incommodo privari potest, ut sunt superflua vitae simul et statui (5).

Sed nonne (inquies) *de bonis statui superfluis sub gravi tenemur eleemosynam erogare etiam in indigentia communi?*

Plerique negant, tam antiqui quam recentiores, quibus favere videtur s. Antoninus. Nos tamen cum d. Thoma penitus tenemus sententiam contrariam utpote communiorem; in Evangelio enim legitur: *quod superest date eleemosynam* (6). Et Apostolus ait: *divitibus hujus saeculi praecipe facile tribuere* (7): quae verba *date*, *praecipe facile tribuere* non obscure indicant eleemosynae praeceptum etiam extra gravem necessita-

(1) S. Augustinus. In Ps. 147.

(2) Recte observat Stuardi statum uniuscujusque non consistere in indivisibili; et vix concipi posse, ut dives debeat e suo statu excedere, ut hominem sublevet in extremis; cum natura paucis contenta sit, et modico indigens sublevetur. Hic etiam notamus, hanc obligationem maxime urgere Ecclesiasticos, ac specialiter Parochos, qui sunt patres pauperum, ac patrimonia pauperum possident, praestat autem, ut etiam verbis egenos adjuvent: eos hortando ad patienter sustinendam propriam conditionem meritis plenam. Hic autem venit commendanda illorum Praelatorum agendi ratio, qui pauperibus antequam temporalem tribuant eleemosynam, solent spiritualem per suos Clericos eis elargiri; non enim de solo pane vivit homo.

V. Velasco, *De privilegiis pauperum, Lugd.* 1663 — Salvatori, *Istruzione pratica pei Confessori:* § XIII, per quelli che si lamentano della sinistra fortuna, ed invidiano la prospera degli altri. — Bartoli, *La povertà contenta*, etc.

(3) Matth. 15. (4) De Off. l. 1. c. 30.

(5) Quae quidem probare videntur etiam cum aliquo status detrimento subveniendum esse pauperi graviter egenti: nonne charitas bene ordinata praecipit ut cum parvo nostro incommodo magnum incommodum alterius impediamus? — V. Liguori, *Opus Mor.* l. 2. n. 39; et l. 3. n. 520.

(6) Luc. 11. (7) 1. Tim. 6.

tum, quae non ita ordinarie contingit. Dein Christus, cum pro ratione damnandi iniquos adducat duritiem cordis eorum in pauperes, supponit hoc vitium valde commune; atqui tale non esset, si nulla foret obligatio eleemosynas ex superfluis erogandi pauperibus in eorum indigentia communi. Adde indigentiam communem facillime fieri gravem. Hinc d. Basilius ait: « est panis famelici, « quem tu tenes; nudi tunica, quam in con« clavi conservas; discalceali calceas, qui « apud te marcescit; indigentis argentum, « quod possides inhumatum: quocirca tot « pauperibus injuriam facis, quot dare va« leres(1). « *Et Hieronymus*: si plus habes, « quam tibi ad victum vestitumque neces« sarium est, illud eroga, et in illo debito« rem te esse noveris (2). *Et Augustinus*(3): « superflua divitum necessaria sunt paupe« rum; res alienae possidentur, cum super« flua possidentur (4) ».

Ergone (addes) *tenebimur superflua omnia erogare*? Negative; sed id morali et humano modo accipiendum est, ita ut dives teneatur pauperibus subvenire quantum satis sit pro consulendo ordinariis eorum indigentiis, posito quod alii divites idem faciant; hoc enim praeceptum non obligat in solidum singulos, sed in communi omnes divites pro sua parte. Hinc communius putant, divites muneri suo satisfacere erogando in pauperes communes partem quinquagesimam suorum redituum qui supersunt (5), seu duoingentum, ut multi dicunt cum Mazzotti, Roncaglia, Viva etc. : et si reditus sint pinguiores, admittunt minus quinquagesima parte (6). — Notamus autem cum Card. Gousset: « il precetto della limosina « obbliga principalmente nelle calamità pub« bliche, allorchè p. e. la carestia si fa sen« tire o che il paese è devastato da innon« dazioni, dalla guerra o da altri flagelli. Può « accadere, che allora sia si obbligato d'im« piegare a sollievo dei tapini, non solo i « beni superflui al proprio stato, ma anche « una parte dei beni necessarii per conser« varlo in tutto ».

Q. 4. *Quinam eleemosynam tribuere debent?*

R. Generatim illi tantum possunt et debent eleemosynam tribuere, qui bona possident et eorum administratione potiuntur; nam de propriis illa facienda est, *Dominus odio habet rapinam in holocausto* (7). Hoc valet, licet proximus sit in extremis, quo casu omnia bona sunt communia; nam etiam tunc si potuisses rem tuam elargiri, et alienam dedisti, teneris ad restitutionem; quia praeceptum eleemosynae te obstringebat ad subveniendum de tuis.

Quid (dices) *de filiisfamilias, uxoribus ac servis?* Possunt filii et uxores erogare eleemosynas statui proportionatas, in quibus certe parentum et maritorum consensus rationabiliter adesse praesumitur. Etiam tutores possunt facere eleemosynas, quales facere deberent illi ad quos pertinent bona administrata; cum vices illorum gerant. — Hoc tamen noncurrit de servis, quibus nullum competit jus in bona dominorum, si excipiantur modicae eleemosynae quas permittit usus, ac domini praesumptus consensus.

§ II. — *De correctione fraterna.*

Q. 1. *Quid est correctio fraterna, et an praecepta?*

R. Ad 1: Correctio fraterna, quae etiam dicitur *eleemosyna spiritualis*, est *admonitio, qua quis conatur ex charitate alium revocare a peccato*. Differt tam a correctione judiciali, quia haec fit auctoritate publica atque ad bonum commune; quam etiam a correctione paterna, quia haec fit auctoritate Superioris ad bonum privatum simul et publicum. Istae porro competunt particularibus in suos directos: nostra competit omnibus, cum oriatur ex motivo charitatis, quae omnes obligat.

R. Ad 2: Extat utique speciale mandatum correctionis fraternae: — 1 ex jure naturali; quia lex naturae est, quae nos obligat ad subveniendum proximo indigenti ; — 2 ex

(1) Orat. in illud: *destruam horrea mea.*

(2) Ep. ad Hedibiam.

(3) In Ps. 147. V. Bellarminus, *De bonis operib.* l. 3.

(4) His testimoniis caute utatur Concionator, ne videatur quasi pauperes invitare ad res alienas surripiendas, quasi suae sint. Gousset.

(5) « *Quaeritur* (audiatur Bouvier) *an qui praeceptum dandi eleemosynam per longum tempus omisit summam eleemosynis quas omisit aequivalentem dare teneatur, si possit ?*

R. Certum est hanc compensationem esse salutare remedium contra culpabilem omissionem. Saepe haec reparatio videtur necessaria ad tollendum scandalum per talem duritiem erga pauperes illatum. At non videmus quomodo diceretur etiam existere obligationem dandi summam aequivalentem, cum eleemosyna non debeatur ex justitia ».

(6) Notandum, non prohiberi, quod quis debito modo ex superfluis possit ad altiorem statum ascendere; id enim exigit ordo providentiae, ne negligantur artes, industria praefocetur, ac commercii prosperitas deficiat. Ne inde tamen luxus promoveatur damnosus. V. Stapf, § 339 ad 843, de luxu ac nimio studio ditescendi.

(7) Is. 58.

jure divino positivo, quod legitur in Evangelio: *si autem peccaverit in te frater tuus, vade et corripe eum* (1): dicitur *in te* id est *contra te*: ubi sub injuriis nobis illatis etiam peccata in alios intelliguntur; alios enim habere debemus sicut nosipsos: Christus tamen meminit solius peccati contra nos, ut vindictam fraenaret, illique charitatem surrogaret, ex eaque correptione, quasi diceret: si frater tuus quidpiam contra te commisit, noli id ex spiritu irae publicare et vindicare; sed prius amanter et secrete eum corripe juxta illud etiam: *corripe proximum antequam commineris* (2). Dicitur, *frater tuus*, id est omnis fidelis aut christianus; licet enim etiam quandoque infideles corrigendi sint, cum hoc unicuique mandatum sit; Christus tamen hic meminit tantum fideles; cum in eo loco agat de potestate suae Ecclesiae in discolos puniendo; at Ecclesia nonnisi fideles subditos judicat et punit;— 3 ex ipso humano jure, ubi legitur (3): *qui alios, cum potest, ab errore non revocat, se ipsum errare demonstrat* (4).

Q. 2. *Quaenam est materia correctionis fraternae?*

R. Omnis culpa mortalis est materia correctionis fraternae, cum sit malum proximi gravissimum: ideo tunc correctio sub mortali facienda est, si fieri possit sine gravi incommodo, et cum spe fructus. Imo etiam culpa venialis potest esse materia correctionis fraternae; cum et ipsa sit verum animae malum, et quidem grave in se, licet non relate ad peccatum mortale; sed tum obligatio non urget, nisi facillime possis corrigere (5); et obligat solum sub levi, nisi ex omissione correctionis prudenter timeatur malum grave, v.g. si ex eo, quod communitatis Superior omittat corrigere leves alumnorum culpas, timeatur disciplinae relaxatio cum gravi communitatis detrimento.

Quid (dices) *de peccatis ignorantiae? suntne corrigenda?* Si ignorantia est vincibilis et ideo culpabilis, utique urget praeceptum correctionis; cum proximus sit in culpa. Si vero ignorantia est invincibilis, adhuc correctio fieri debet, si illa sit contra jus naturae; quia esto quod delinquens tunc non peccet, tamen operatur quod est intrinsece malum, et hoc permittere peccatum est. Item dicendum si sit contra jus divinum, ut docent communiter, nisi tamen desperetur fructus, ac majora timeantur mala. Imo probabilius, et communius correctio fieri debet, quamvis ea ignorantia sit tantum contra jus positivum humanum, si speretur fructus, aut si non corrigendo alii scandalizentur, putantes v, g. sibi licere, quod superior non corrigit in aliis. Etenim; etiam dato quod illa transgressio materialis sit, neque ignorantia sit intrinsece mala, attamen posita lege, est quoddam inconveniens quod tenemur impedire, si majorem inordinationem nos timemus (6).

Q. 3. *Quosnam obligat praeceptum correctionis fraternae?*

R. Praeceptum correctionis fraternae obligat omnes; omnes enim homines commembra sunt, et *Deus mandavit illis unicuique de proximo suo* (7). Ergo tenentur etiam peccatores; nam correctio vim suam primario repetit ex vi ipsius monitionis. Etiam inferiores, qui tamen non nisi obsecrando corrigant juxta illud: *seniorem ne increpaveris, sed obsecra ut patrem* (8) — Hoc tamen praeceptum strictius obligat Superiores, cum isti teneantur subditorum bonum curare ex ipso proprio officio, vel ex stipendio quod exigunt: tales sunt qui curam gerunt aliorum in communitate, vel familia (9). Et ideo ipsi inquirere debent in vitam et mores subditorum suorum, ut eos corrigant, si deliquentes invenerint (10).

Q. 4. *Quandonam cessat obligare praeceptum correctionis?*

R. Cessat obligare praeceptum correctionis fraternae:

1. Si certo non constet de peccato fra-

(1) Matth. 18. (2) Eccli. 19.

(3) C. *qui alios de haer.* — Quautae sit utilitatis correctio iis maxime, qui ad Ecclesiasticum ministerium proluduut, quove utili modo mutuam hanc ipsi operam insumere debeant, eleganter exponit Opus, *Il Seminarista diretto nell'adempimento dei suoi doveri dalla Congregazione dell' Arcangelo s. Raffaele, Operetta di Nicolò Barabino Can. e già Rettore, ecc.* Genova.

(4) Quae obligatio (ut contra Sa et alios merito probabilius tenent Lessius, Suarez, Salmant., Tournely, etc.) urget etiam si in patre non emendato absit periculum relapsus; quia pater in peccato constitutus jam gravem patitur necessitatem, a qua quisque tenetur, si potest, erigere — V. Liguori, *Op. Mor.* l. 2. n. 39.

(5) In praxi, excepto casu, quo venialia ob eorum repetitionem inferant grave scandalum vel periculum gravis peccati, satius est ut corrigantur a superioribus erga subditos; nam venialia nimis anni frequentia, et ideo nullus foret correctioni finis, si casent corrigenda, redderetur que correctio nimis molesta, cum periculo pacem et concordiam turbandi.

(6) Hac tamen in re matura deliberatio est habenda, ne inutiliter, imo forsan ad damnum fiat correctio. Vid. plura dicenda, ubi de *Confessarii prudentia.*

(7) Eccli. 17. (8) 1. Tim. 5.

(9) V. Liguori, *Op. Mor.* l. 2. nn. 27, et 40.

(10) Prov. 9.

tris nostri, vel de proximo peccandi periculo; ne scilicet teniere agamus, et proximo injuriam irrogemus, eum udicando sine certo fundamento criminosum; *charitas non cogitat malum* (1); ad solum autem superiorem pertinent inquirere in subditorum defectus. Excipe, nisi suspicio sit de damno communi et gravissimo, ut homicidio: tunc omni modo curandum, ut si quod est periculum, avertatur omnino (2).

2. Si non adsit spes probabilis emendationis et fructus; desperato fine, cessant etiam media ad finem. Hinc illud: *noli arguere derisorem* (3). Hinc etiam generatim requiritur, ut corrector sit immunis a peccato corrigendo; secus correctio derideretur.

3. Si sit alius aeque vel magis idoneus, qui certo correcturus existimetur; nam tunc non adest vera, et absoluta necessitas.

4. Si constet, delinquentem se jam emendasse; quia secus fieret inutiliter correctio. Item est, si praevideatur illum brevi emendatum iri, etiamsi non corrigatur; cum enim aegre feratur a multis correctio, nonnisi in necessitate ipsa tendanda videtur.

5. Si correctio fieri nequeat tempore opportuno; non enim semper tenemur correptionom facere statim ac culpam videmus perpetrari; sed cum profutura judicatur: « actus virtutuum non quolibet modo « fieri debent, sed observatis debitis cir« cumstantiis, quae requiruntur ad hoc, « quod sit actus virtuosus, ut scilicet fiat « ubi debet, quando debet, et secundum « quod debet. *Ita Angelicus* (4) ».

6. Si correctio fieri nequeat sine incommodo gravi, ut si ideo timeatur grave damnum in bonis, in bonore etc; nam cum gravi incommodo, charitas non obligat. Excipe nisi quis vel ratione officii teneatur corrigere, vel nisi proximus sit in extrema, et involuntaria necessitate spirituali; ordo enim charitatis vult, ut spirituale alterius bonum nostro temporali bono praeferatur.

Quid (dices) *si dubitetur, an correctio sit profutura?* Vel dubitamus, an sit profutura correctio, et simul certi sumus, eam non esse nocituram: vel dubitamus non tantum, an sit profutura, sed etiam an sit proximo nocitura. Si 1, teuemur corrigere; quia sicut in morbo corporali, ita et in spirituali adhiberi debet remedium, quod certi sumus nociturum non esse, ubi nullum aliud tutius habemus. Si 2, correctionem debemus omittere; quia correctio ordinatur ad emendationem, et ideo fieri non debet, cum aeque immineat peccatum proximi, et ejus emendatio. Excipe nisi alioquin proximus moriturus sit in mortali, si nempe non corrigatur; tunc tentandum, si possit eripi a periculo damnationis.

Q. 5. *Quisnam ordo servandus est in correctione fraterna* (5)?

R. Ille ordo *generatim* servandus est quem Christus praescripsit (6): 1 ut fiat privatim: *corripe eum inter te et ipsum solum*; 2 ut si non prosit, fiat coram testibus: *adhibe duos vel tres testes*; 3 ut si adhuc effectus non obtineatur, peccator denuntietur Ecclesiae, id est deferatur ad Superiorem; *dic Ecclesiae*. Hic ordo obligat sub gravi; cum agatur de proximi famae consulendo; neque

(1) 1. Cor. 13.

(2) Melius tunc erit corripere in communi, vel corrigere his, vel similibus verbis: *si forte, quod non credo, talem culpam commiseris, scias gravem damnum inde obvenire communitati, tertiae personae, et etiam tibi ipsi: unde rogo, ut tibi consulas, et damnum velis avertere.*

(3) Haec pro praxi cum Gury et aliis: — 1 correctio fraterna cum vera charitate etiam quoad modum facienda est; debet igitur esse paterna erga inferiores, benigna inter aequales, et reverentialis erga superiores; — 2 privati inter se raro ad correctionem tenentur, saltem sub gravi, nisi sint familiariter inter se conjuncti, quia raro omnes requisitae conditiones reperiuntur, rarius adhuc erga superiores propter ineptitudinem; — 3 plerumque suadet prudentia ut omittatur correctio erga eos, quorum ingenium est penitus ignotum; ne pejores fiant; — 4 scrupulosi ordinarie excusantur a fraterna correctione facienda: quia aut nimium defatigantur aut inepti sunt; scrupulis enim et anxietatibus perturbati necessaria discretione ad corrigendum carent, et ad causas excusantes attendere non valent; — 5 tenentur ex officio superiores invigilare in subditos, et inquirere eorum peccata, non tamen multum de aliquo in particulari, absque dubio positivo, aut ratione speciali; sed non facile admittere debent spontaneos accusatores, et multo minus fidem statim illis praebere, quia saepe isti specie boni communis seipsos quaerunt; — 6 in communitatibus sub regula viventibus, in collegiis, seminariis, etc. caute atque industrie procedendum in hac re, ad evitandas divisiones, aversiones, discordias. Et si agatur de maxima re (prius a confessario habito consilio, at juxta quod supra dictum est agendo de *detractione*, ubi de occulto crimine revelando) plerumque expedit ut correctio fiat via denuntiationis ad superiorem; nec possunt absolvi sodales aut convictores denuntiare nolentes, ubi de gravi damno communitatis agitur. Item de jure naturali denuntiandi sunt superioribus ecclesiasticis sacerdotes corruptores, qui magnum fidelibus spirituale damnum inferunt, vel illaturi sunt. Ita communiter.

(4) 2. 2. q. 33. a. 2. Quando correctio fieri debeat, etiam non profutura, vid. *De Poenitentia*, ubi de *Confessarii prudentia*.

(5) V. Liguori, *Op. Mor.* l. 2. nn. 41, et seqq. et l. 4. nn. 422, et seqq.

(6) Matth. 18.

ab eo potest liberare Superior, quia in lege charitatis fundatur.

Diximus *generatim*; nam ab hoc ordine excipitur: — 1 Si magis praestet prudenti Superiori, quam aliis crimen innotescere; magis enim obtineretur finis principalis: « et » tunc, *ait Angelicus*, non dicit Ecclesiae, » quia non ei sicut Praelato, sed sicut per- » sonae proficienti ad correctionem proxi- » mi, et emendam (1) »; — 2 *si crimen sit publicum, tunc ex Angelico*, « non est tantum » adhibendum remedium ei, qui peccavit, » ut melior fiat; sed etiam aliis in quorum » notitiam (*crimen*) devenit, ut non scanda- » lizentur (2). « *Huc facit illud Apostoli*: » peccantes coram omnibus argue, ut et ce- » teri timorem habeant (3) »; — 3 si vergat in damnum communitatis, neque certa sit spes damnum illud impeditum iri per correctionem privatam. Vel si grave damnum esset proximo obventurum ex omissione relationis ad Superiorem; nam bonum commune et innocentis bono privati et voluntarie delinquentis praeferendum est; — 4 si proximus cessit juri suo, ut privatim admoneatur, ut in more est penes quosdam Regulares: *in arbitrio uniuscujusque est*, ait d. Thomas, *pati detrimentum suae famae, nisi hoc vergat in damnum aliorum* (4).

Ex his deducitur, peccare tum qui subditi alicujus crimen jam perfecte emendatum referunt ad Superiorem, ubi non adsit relabendi periculum; tum qui sine causa violant ordinem charitatis a Christo praescriptum. Imo et illi peccare videntur, qui ad mediatos Superiores crimen deferunt, praetermisso immediato, qui posset per se corrigere; nam quoad potest, famae proximi est consulendum (5).

CAPUT SECUNDUM

DE ORDINE IN CHARITATE SERVANDO

Q. 1. *An ordo in charitate servandus sit* (6)?

R. Ordinem esse in charitate servandum indicant illa verba: *ordinavit in me charitatem* (7). Idque docent unanimiter; cum enim objecta, quae charitas complectitur, non sint aequalia inter se, non esset recta charitas; nisi ordinem in iis servaret. Unde Augustinus: *ille autem juste et sancte vivit, qui rerum integer aestimator est; ipse autem, qui ordinatam dilectionem habet* (8). Hic autem ordo totus in eo situs est, ut unicuique objecto diligibili suum convenientem locum elargiamur: ideo quodam modo participat de virtute justitiae, cujus officium est *neminem laedere et jus suum cuique tribuere*.

Duplex autem est ordo charitatis: unus bonorum, alter personarum; sive unus in bonis, alter vero in personis servandus. Ipse autem ordo personarum est triplex: primus inter Deum et nos; secundus inter nos et proximos; tertius inter proximos ipsos.

Q. 2. *Quisnam ordo charitatis servandus est in bonis?*

R. Talis ordo charitatis in bonis servandus est, ut: — 1° locum teneant bona spiritualia, sive supernaturalia, nempe gloria et beatitudo aeterna, gratia, virtutes et merita; in istorum enim comparatione totus mundus est nihil juxta illud: *quid prodest homini, si mundum universum lucretur, animae vero suae detrimentum patiatur* (9)? — 2° locum teneant bona naturalia et bona corporis, uti vita, integritas membrorum et sanitas; in his enim ipsa naturalis vita fundatur; — 3° vero locum bona externa, uti honor, fama, et divitiae, unde maxime pendet vita nostra civilis. Item bonum commune praeferendum est bono privato, quia bonum commune est bonum totius, et bonum privatum est bonum partis; atqui totum est sua parte majus.

Q. 3. *Quis ordo charitatis servandus est inter Deum, et nos?*

R. Ordo servandus inter Deum et nos hoc uno canone continetur, ut nempe Deum magis diligamus, quam nos ipsos et proximum. Ratio manifesta est; nam Deus est primum principium et finis ultimus rerum omnium, ac nullum bonum perfectius et praestantius potest excogitari. Unde venit: 1 *Deus*, ut principium beatitudinis; 2 *nos*, qui directe participamus; 3 *proximus*, uti socius.

Q. 4. *Quis ordo charitatis servandus est inter nos, et proximos?*

R. Ut bene percipiatur ordo charitatis servandus inter nos et proximos nostros, triplex comparatio instituenda est. *Prima* inter animam nostram, et animam proximi. *Secunda* inter vitam nostram, et vitam proximi. *Tertia* inter vitam nostram, et animam proximi (10).

(1) Quodl. 11. a. 13.
(2) 2. 2. q. 33. a. 7.
(3) Tim. 5.
(4) Loc. cit.
(5) V. Liguori, *Op. Mor.* l. 4: nn. 243, et seqq.
(6) V. Liguori, *Op. Mor.* l. 2. nn. 25 et seqq.
(7) Cant. 2.
(8) De Doctr. chr. l. 1. c. 27.
(9) Matth. 16.
(10) Quarta comparatio esse potest, scilicet inter bona nostra, et vitam proximi vel ejus bona. Sed quoad haec vide quae de *eleemosyna*: item in Tract. de *Restitutione*, ubi de possessore bonae fidei, de causis a restitutione excusantibus ac de furto.

Quod primam comparationem, tenemur magis diligere animam nostram, quam animam proximi; nam amor nostri est regula amoris proximi; ergo prior, ac potior est amor nostri. Ut enim ait Sotus, et post ipsum omnes: *mensura perfectior est mensurato;* unde natum est vulgare axioma: *charitas bene ordinata incipit a se ipso.* Ideoque nunquam licebit peccare nec graviter nec leviter, imo neque se directo peccandi periculo exponere ad consulendum fratrum nostrorum saluti spirituali. Hinc n. 63 damnata est ab Innocentio XI haec propositio: *licitum est quaerere directe occasionem proximam peccandi pro bono spirituali vel temporali nostro vel proximi.*

Quoad secundam comparationem, tenemur *regulariter* vitam nostram praeferre vitae proximi; *aliter non est jam sicut seipsum*, ait Augustinus, *sed plus quam seipsum, quod sanae doctrinae regulam excedit* (1). Diximus *regulariter*; nam privatus tenetur vitam exponere certo periculo pro Republica, vel pro servanda vita personae bono publico necessariae (2).

Quoad tertiam comparationem, triplex distinguenda est proximi necessitas: *communis*, a qua potest quis se liberare absque magna difficultate; *gravis*, in qua grave quis subit salutis periculum, et ab ea liberare se nequit sine gravi difficultate; *extrema*, a qua nullimode quis potest se liberare, et nisi spiritualiter adjuvetur, aeternum est periturus. Hoc posito, dicimus:—1 nemo tenetur proximo succurrere in communi necessitate spirituali cum gravi suo damno temporali (cum levi damno juxta plures tenetur): quia tunc proximus potest facile liberari a se ipso;— 2 sunt qui docent, proximo in gravi necessitate spirituali constituto teneri quemcumque succurrere etiam cum gravi damno temporali; nam anima proximi secundum rectam rationem magis aestimabilis est, quam corpus nostrum. Sed alii negant; quia, ut ait Angelicus, *non imminet cuilibet homini cura de salute proximi, nisi forte in casu necessitatis* (3): at quando alter absolute potest a periculo se subtrahere, non videtur charitas nos obligare ad illi subveniendum cum tanto incommodo; cum tunc proximus noster dici vere non possit esse in casu necessitatis. Attamen excipiunt, et dicunt utique teneri etiam cum periculo vitae, si quis ad id obligetur vel ratione officii, uti sunt animarum pastores; vel ratione delicti, uti esset si quis haeresim docuisset; vel si necessitas illa gravis sit publica, quia necessitas gravis publica solet semper esse conjuncta cum extrema aliquorum privatorum (4): — 3 certum est, quemcumque teneri etiam cum vitae damno succurrere proximo in necessitate spirituali extrema. De hoc casu ss. Patres intelligunt illa verba: *quoniam ille* (Christus) *animam suam* (nempe vitam suam) *pro nobis posuit, et nos debemus pro fratribus animas ponere*, nempe vitam nostram temporalem (5). — Sed excipe: 1 si vita illius, qui eam deberet ponere pro fratre, sit necessaria bono communi; commune enim bonum praeferendum est privatorum vitae; 2 si non adsit spes, quod talis vitae jactus possit juvare; quia tunc inutiliter poneretur (6).

Q. 5. *Quis ordo charitatis servandus est inter proximos ipsos?*

R. Vel comparatio instituitur inter extraneos, et extraneos; vel inter extraneos et consanguineos; vel inter consanguineos ipsos.

Si 1, praeferendi sunt qui magis ad Deum accedunt, utpote praecipuum charitatis objectum. Possunt autem esse Deo viciniores tum in ordine gratiae; sic B. Virgo praeferenda est ceteris Sanctis. Tum in ordine naturae: sic Angeli sunt praeferendi hominibus. Tum in ordine superioritatis: sic superiores praeferendi sunt omnibus priva-

(1) De mend. c. 6.

(2) Sed utrum liceat privato vitam suam exponere pro salute alterius privati ex motivo virtutis christianae, v. g. quia iste aptior est ad promovendam gloriam Dei, alii negant, quia tunc charitas non esset bene ordinata, et adhuc esset proximum diligere plus quam se ipsum. At affirmant communius cum Joanne Chrysostomo, qui etiam de vita corporali intelligit ea Scripturae verba: *majorem hac dilectionem nemo habet, ut animam suam ponat quis pro amicis suis* (Jo. 15); tunc non praefertur praecise vita proximi, sed bonum virtutis vitae propriae, ut ait Angelicus. In 3. dis. 29. a. 5.

(3) 2. 2. p. q. 26. a. 5.

(4) Hinc si quis haeresim alicubi spargat, teneris cum periculo vitae impedire si possis et nemo alius impediat. Item si in persecutione vel hostili incursione plebs aliqua careret Sacerdote, et aliunde esset exposita gravibus periculis peccandi, teneris cum periculo vitae illi opitulari. Antoine.

(5) 1. Jo. 3.

(6) Hinc teneris infantem moriturum baptizare etiam cum vitae damno, si alius non adsit, qui hoc faciat. Item si scias aliquem existentem in mortali interficiendum in somno vel nil cogitantem, teneris cum vitae periculo illi subvenire, modo prudenter judices, te illi profuturum. Antoine.

Excipiunt aliqui adhuc, si aliquis sit in culpa mortali, et dubitet de contritione; sed id non videtur probabile; nam qui voluntarie subit mortem ad alterum liberandum a damnatione aeterna, praestat actum charitatis perfectissimae, quae cum affectu ad peccatum ullo modo consistere nequit.

tis; et sibi invicem juxta gradum suum (1).

Si 2, *in pari necessitate*, debemus extraneis praeferre consanguineos, aut alia ratione conjunctos, quia, dicente Angelico, *charitas ordinem naturae non mutat, sed perficit* (2)—Diximus *in pari necessitate*; nam cum obligatio charitatis non sit, nisi ratione necessitatis, patet illam magis obligare, ubi major adest necessitas.

Si 3, semper praeferendi sunt conjunctiores secundum varios eorum gradus, habita ratione necessitatis, et bonorum, quae debita sunt tali conjunctioni, et in quibus ea fundatur ex allata ratione. Hinc *in necessitate gravi:* 1 est praeferenda uxor; quia est una caro cum viro, et liberorum principium; 2 filii, qui sunt conjunctiores, cum de substantia parentum procedant; 3 parentes, qui post dictos ad vitae societatem et reipubblicae augmentum concurrunt; 4 fratres, sorores, propingui, domestici, concives, commilitones—Diximus *in necessitate gravi*; nam si necessitas sit extrema, non bonum familiarum, sed vitae attendendum est, ut probabilius docent cum Tournely. Unde tunc omnibus sunt praeferendi parentes propter principii eminentiam, et quidem pater praeferendus est matri, utpote principium nobilius ; dein conjux , filii , etc. (3).

CAPUT TERTIUM

DE VITIIS CHARITATI OPPOSITIS

Q. 1. *Quaenam vitia charitati opponuntur?*

R. Omnia peccata mortalia opponuntur charitati Theologicae, quippe quae ejusdem habitum in anima prorsus extinguunt; sed specialiter et directe pugnant adversus eam ex d. Thoma (4): *odium* Dei et proximi , quod opponitur ipsi dilectioni; *invidia*, quae opponitur gaudio de bono proximi; *discordia*, quae opponitur effectui charitatis, qui est pax ; *contentio*, quae opponitur paci quantum ad locutionem ; *schisma*, *bellum*, *rixa* et *seditio*, quae opponuntur paci quantum ad opus; et demum *scandalum*, quod opponitur charitati quantum ad beneficentiam (De invidia, acedia et bello jam dictum est).

Q. 2. *Quid de odio, discordia et contentione?*

R. Ad 1: Odium generatim sumptum *est actus, seu motus voluntatis, quo quis malevole fertur in aliquid*. Duplex est: aliud abominationis, quo aversamur aliquem ex displicentia ejus qualitatum, quia sunt malae aut noxiae aut ingratae vel in se vel nobis vel aliis; aliud inimicitiae, quo aversamur aliquem ex displicentia ipsius, eique malum volumus, ut illi malum est—Odium Dei sive inimicitiae sive abominationis est semper gravissimum peccatum ; quia semper opponitur primo, summo et maximo bono: *odium Dei* , ait Angelicus , *est pessimum peccatum* (5). Odium autem proximi item est mortale ex genere suo; cum directe contrarietur charitati. Hinc illud: *omnis, qui odit fratrem suum*, *homicida est* (6). Potest tamen fieri veniale non tantum ex indeliberatione actus, sed etiam ex levitate materiae : imo odium abominationis raro est mortale, quia non ita directe ac vivide per illud vulneratur charitas (7). Hac de re notamus:—1 declaranda est in confessione qualitas personae, quae odio habita est, si haec addat speciem, ut si pater;—2 numerus personarum, quia tot malitiae quot personae;—3 natura mali optati, an sit mutilatio, mors, infernus; nam mali optatio sumit speciem ab ipso damno interno (8)· excipe satis probabiliter, si diversa mala apprehendantur sub uno genere mali, nempe ut media ruinae inimici (9); tunc sufficit dicere: *exoptavi grave malum proximo*.

R. Ad 2: *Discordia* (ut opponitur charitati) *est dissensio voluntatis circa bonum Dei et proximi, in quo tenemur ex charitate consentire*. Est peccatum ex genere suo mortale, quia opponitur charitati: hinc Deus detestatur *eum, qui seminat inter fratres*

(1) Hic autem notandum, quod amore complacentiae sunt quidem praeferendi sanctiores; sed amore effectivo praeferri debent qui sunt in majori necessitate, ut patet.

(2) In 3. dist. 29. a. 7.

(3) V. Angelicus, 2. 2. q. 26. a. 9.

(4) 2. 2. q. 34, et seqq.

(5) 2. 2. q. 34. a. 1.

(6) Triplex est homicidium : primum corporis quod tollit vitam corporalem; secundum famae, quod tollit vitam civilem; tertium odii, quod tollit vitam affectus.

(7) Haec dicta sint de odio morali, ac religioso, non autem de *odio politico*, ut vocant, quod utique legitimum est, si vera adsit causa: hoc enim odium non est aversatio personae, sed proprii juris vindicatio. Et licet in Christo Jesu nulla sit distinctio inter civem et extraneum, civilem et barbarum; hoc tamen non prohibet, quominus una natio alteri nationi pacem deneget, bellum intentet, illamque armis vexet, quousque sua laesa jura vindicet: en odium politicum.

(8) Cetera vid. *De peccatis, de invidia*; et supra *de inimicorum dilectione*.

(9) V. Liguori , *Opus Mor*. l. 2. n. 30; et l. 5. n. 50.

discordias (1) — Quod si tenemur consentire, sed non ex charitate, et dissentimus, tunc dissentio nostra erit contra aliam virtutem: sic dissentire a voluntate superioris praecipientis est inobedientia, dissentire a voluntate creditoris exigentis debitum est injustitia.

R. Ad 3: *Contentio est pugna verborum:* est sua natura mortalis, si serio fiat, in re gravi ac necessaria; cum sit contra charitatem. Apostolus illam numerat inter opera, quae a regno Dei excludant (2).

Q. 3. *Quid de schismate?*

R. Schisma graeca vox est, quae scissionem significat, et definitur: *voluntaria separatio ab unitate Ecclesia.* Ait autem Angelicus: « Ecclesiae unitas in duobus attenditur, scilicet in connexione membrorum Ecclesiae ad invicem seu communicatione, et iterum in ordine omnium membrorum Ecclesiae ad unum caput...; et ideo schismatici dicuntur qui subesse renuunt Summo Pontifici, et qui membris Ecclesiae ei subjectis communicare recusant (3) ». Proprie loquendo schisma differt ab haeresi; nam ut ait Augustinus, « haeretici de Deo falsa sentiendo ipsam fidem violant: schismatici autem discissionibus iniquis a fraterna charitate dissiliunt, quamvis ea credant quae credimus. Quapropter nec haeretici pertinent ad Ecclesiam catholicam, quae diligit Deum; nec schismatici, quoniam diligit proximum (4) ». Est ergo gravissimum malum. Licet autem schisma ab haeresi discrepet, ordinarie tamen vel ab ea gignitur, vel eam gignit.

Poenae in schisma *purum* sunt: 1 excommunicatio ipso facto (5): in principales est reservata (6): 2 privatio jurisdictionis (7); 3 privatio et inhabilitas ad beneficia (8) — Si vero schisma sit cum *haeresi*, poenae sunt illae, quae jam in haereticos habentur constitutae (9) (*R*).

Q. 4. *Quid de rixa, et seditione?*

R. *Rixa est contradictio in factis*: est bellum quoddam privatum, in quo rixantes ex ira se percutere, nituntur. In aggressore habetur peccatum ex genere suo mortale, quia charitati essentialiter opponitur: et ab Apostolo inter ea, quae a coelo excludant, illud enumeratur (10)—*Seditio* vero *est tumultuosa aggressio unius partis reipublicae contra aliam, vel principem.* Est autem seditio et speciale et grave peccatum; quia opponitur speciali ac gravi bono, nempe paci ac bono publico.

Q. 5. *Quid est scandalum?*

R. *Scandalum* (graecum nomen est) latine significat *offendiculum*. Ab Angelico definitur: « dictum, vel factum minus rectum praebens alteri occasionem ruinae spiritualis (11) ». Vocabulo *dicti vel facti* venit etiam omissio, *quia affirmatio et negatio ad idem genus referuntur.* Verbo *minus rectum* intelligitur quod vel in se malum est, ut si loquaris turpia cum adolescente: vel mali speciem habet, ut si justa de causa, sed coram eam ignorantibus, carnes comedas die vetito.

Scandalum est duplex: *activum*, et est mox definitum; *passivum*, et est ipsa ruina spiritualis, seu peccatum, in quod occasione illius dicti vel facti minus recti proximus labitur.

Articulus I. — *De scandalo activo* (12)

Q. 1. *Quotuplex est scandalum activum?*

R. Scandalum activum aliud est directum, aliud indirectum.

Directum est quando quis dicto suo vel facto minus recto spiritualem alterius ruinam intendit; sive intendat formaliter et per se, quod etiam vocant scandalum *diabolicum*, ut si male habeat quod talis sit in gratia, et ideo eum sollicitet, ut illam amittat; sive materialiter et per accidens, cum nempe primario non quaeritur nisi delectatio, vel utilitas a peccato sperata, ut si volens suae malae cupidini satisfacere, alium ad fornicandum inducat.

Indirectum est, quando quis non intendens ruinam proximi aliquid dicit, vel facit in proprium commodum, quod est alteri occasio peccati: id est quando nonnisi indirecte et interpretative causatur alterius peccatum, quatenus nempe praevidetur, vel praevideri potest ac debet ex illa actione scandalum in proximo secuturum; ut si die vetito carnes comedas coram aliis, non dicendo quod habeas veniam, vel si domi

(1) De discordia, et contentione vid. ubi de de *superbia*. (2) Col. 6.
(3) 2. 2. q. 39. a. 1.
(4) De fid. et sym. c. 10
(5) Constit. *Apostolatus* Pauli IV.
(6) Ex Bulla *Coenae*.
(7) Can. Novatianus 6. c. 7. q. 1.
(8) Cap. 5 de elect.

(9) Tria sunt schismata principaliora, quorum Ecclesiastica meminit historia. *Primum* Graecorum saeculo IX a Photio excitatum. *Secundum* Occidentis saeculo XIV ortum per incertitudinem veri Pontificis. *Tertium* Anglicanum saeculo XVI — Bergier, *Dizionario*, Vocab. Scisma.
(10) Gal. 5. (11) 2. 2. q. 43. a. 1.
(12) V. Liguori, *Opus Mor.* l. 2. n. 43.

tuae alas mulierem populo suspectam, esto absit in te peccandi periculum (1). Ubi notandum, ad peccatum scandali non necessario requiri ut de facto scandalum passivum sequatur: sed satis est, quod occasio data sit, ex qua natura sua sequi posse probabiliter existimemus; nam tunc quod non sequatur, per dantem non stat. Hoc autem colligitur non tantum ex circumstantiis personae accipientis, sed etiam scandalum dantis. Quo sensu accipitur illud d. Bernardi: *nugae nugae sunt in ore saecularium, in ore Sacerdotum blasphemiae;* eo quod ab istis plus, quam ab aliis requirant fideles, nempe ratione excellentiae status.

Scandalum activum, etiam indirectum, est ex suo genere mortale; cum charitatem laedat. Hinc Christus ait: *vae homini illi, per quem scandalum venit* (2). « Debbonsi (audiatur Gousset) riguardare come grandemente colpevoli di scandalo: 1 quelli che hanno l'abito di bestemmiare; 2 quelli che pubblicano opere contrarie alla religione, alla fede cattolica o ai costumi; 3 quelli che vendono o fanno leggere queste sorte d' opere ad ogni maniera di persone; 4 quelli che compongono, spargono o cantano canzoni scostumate; 5 quelli che scrivono, recitano o approvano composizioni teatrali, commedie, in cui non si rispettano nè le pratiche della religione, nè la santità dei matrimonii, nè la virtù; 6 gli artisti, i pittori, gli scultori le cui opere offendono le leggi della decenza e della modestia; 7 le modiste, le crestaie che espongono agli occhi dei passaggeri certi modelli, nei quali non si può fermare lo sguardo, quibus nempe repraesentantur mulieres immoderate nudatis uberibus »; 8 palam festo die laborantes nulla interveniente necessitate ac licentia etc. (3).

Q. 2. *An scandalum sit peccatum contra charitatem, et simul contra virtutem, adversus quam inducitur proximus ad peccandum?*

R. Tres adsunt sententiae: *audiatur Alphonsus noster* (4). — *Prima dicit quod*, cum directe intenditur ruina spiritualis proximi (quod proprie est scandalum daemoniacum), tunc peccatur etiam contra charitatem. Alias tantummodo peccatur adversus illam virtutem, quae laeditur a proximo in scandalum inducto.—Secunda ait quod, quando peccatur cum scandalo directo, id est cum inducitur positive proximus ad peccandum, tunc peccatur tum contra charitatem, tum contra virtutem. Sed si peccetur tantum scandalo indirecto, praevidendo tantum proximi peccatum, quin ad peccatum inducatur, peccatur tantum contra charitatem.—Tertia sententia, quam nos tuemur cum Suaresio, Soto, Lugo, Salmanticensibus, Roncaglia, Tamburini et aliis, quamque expresse tenet s. Thomas (5), dicit quod tam scandalo directo, quam indirecto peccatur et contra charitatem et etiam contra aliam virtutem. Contra charitatem quidem, quia si nos ex charitate tenemur, cum possumus, impedire proximi peccatum, multo magis tenemur non esse proximo occasionem illud patrandi. Contra virtutem vero, quia quaelibet virtus cuivis prohibet, ne sit (sive directe sive indirecte) causa, aut occasio aliis eam laedendi (6) ».

Q. 3. *An sit peccatum scandali petere aliquid ab eo, qui illud quidem daturus est, sed nonnisi cum peccato?*

R. Cum distinctione: vel res quae petitur, est mala ex se, et fieri non potest sine peccato, v. g. si quaeratur ab aliqua persona actus impudicitiae. Vel res illa non est ex se mala, et praestari potest etiam sine peccato, v. g. si quaeratur mutuum ab usurario.

Si 1, etiamsi multi graves Doctores dicant non esse peccatum scandali; attamen

(1) Non est semper scandalum quando peccas coram aliis, sed quando, attentis circumstantiis tam personae agentis quam eorum coram quibus fit actus, potest probabiliter timeri, ne per hunc actum trahantur ad peccatum, qui alias peccaturi non essent. Hinc blasphemia prolata coram viris religiosis et piis non habet rationem scandali, sed horroris et abominationis. Item non est scandalum peccare coram vilibus et infamibus, qui jam aliunde sunt peccatori: ut si quis fornicetur coram aliis, qui jam sunt parati idem facere, nec ejus exemplo moveantur.

(2) Matth. 18.

(3) Potest tamen scandalum esse veniale vel ratione parvitatis materiae, ut si quis nonnisi ad peccandum venialiter excitetur, vel defectu advertentiae, vel quia levis est influxus in grave alterius peccatum.

(4) *Homo Ap. Tr.* IV. n. 25. et *Op. Mor.* l. 2. n. 45.

(5) 2. 2. q. 43. a. 3.

(6) Hinc qui alium ad peccandum induxit sive directe sive indirecte, declarare debet in confessione non solum peccatum scandali, quo charitatem laesit, sed etiam genus peccati, ad quod proximum induxit, vel induci ipse potuit illo exemplo, an nempe sit contra castitatem, vel religionem, vel justitiam: puta si quis suo exemplo alios induxit ad furandum: eo tamen in casu non teneretur restituere, quia non esset causa influxiva, sed simplex occasio damni — Item numerum eorum, quibus scandalum datum est; quia quot sunt personae, tot sunt jura laesa — Item conditionem eorum, qui fuerunt scandalizati, si eorum qualitas addat novam speciem, ut sint tui parochiani, famuli, vel filii; quia tunc adest etiam peccatum contra proprium officium in scandalum dante.

nos non auderemus recedere a sententia contraria, quam tenent Bonacina, Cajetanus, Filliuclus, Navarrus, Sanchez, Sporer aliique, docentes non posse rem illam peti aut suaderi sine scandalo, etiamsi persona a qua petitur jam parata sit ad peccandum. Quamvis enim ipsa jam sit in actuali voluntate peccandi, certe infert sibi majorem ruinam spiritualem opere complendo rem illam intrinsece malam, quae ab ea expostulatur: ideo qui ab alia persona petit actum impudicitiae, ad quem jam est parata, peccabit non solum contra castitatem, sed etiam contra charitatem; quia nullo modo nullaque ratione potest illi cooperari (1).

Si 2, quando adest justa causa petendi, petens excusatur; quia id non est cooperari malae ulterius actioni, cum neque in se ipsa neque petenti ea sit mala; sed potius est illam permittere, idque justa extante causa fas est, ut docent communiter cum d. Thoma (2). Si tamen justa non adest causa, petens nobis videtur peccare non solum contra virtutem tali peccato contrariam, sed etiam contra charitatem; ipse enim hoc in casu non vitat proximi culpam gravem ideoque grave ejusdem damnum, quemadmodum ex charitate obligatur, quoties potest sine suo incommodo.

Q. 4. *Quid de mulieribus, quae vel utuntur veste virili, vel ornatu vano aut nimis exculto, vel corporis nuditatibus?*

R. Ad 1: Quod mulier utatur veste virili (aut e converso) est vitiosum; tum quia cultus debet competere conditioni personae, tum maxime quia hoc potest esse causa lasciviae, vel alterius scandali: quo sensu mortale est. Hinc illud: *non induetur mulier veste virili, nec vir utetur veste faeminea; abominabilis enim apud Deum est qui facit haec* (3). Secluso tamen illo periculo erit veniale, si nempe ex levitate; vel etiam nullum peccatum, si ex necessitate fiat (4).

R. Ad 2: Si mulier vultum fuco pingat aut ornet se secundum decentiam status, et morem patriae, vel ut placeat viro suo, vel ut inveniat virum, non peccat: quia ornatus satis cohonestatur a suo fine; et tunc si alii ruunt, erit potius occasio accepta, quam data (5). Si vero superflue se ornent mulieres, ut provocent ad concupiscendum, peccant mortaliter; quia hoc est dare incentivum peccati. « Si autem, *ait Angelicus* ex » quadam levitate, vel etiam ex quadam va» nitate propter jactantiam quamdam, non » semper est peccatum mortale, sed quan» doque veniale.... Possent aliquae a pec» cato excusari, quando hoc non fieret ex » aliqua vanitate, sed propter contrariam » consuetudinem, quamvis talis consuetudo » non sit laudabilis ».

R. Ad 3: Mulieres nudatis brachiis, scapulis et pectore incedentes graviter peccarent, si primae hunc morem alicubi introducerent; cum sine multorum peccatorum occasione esse nequeat. Peccarent item graviter gravi scandalo, si tam immoderata esset denudatio, ut valde lasciviam provocaret: ubi notandum nihil facessere quaedam vela trasparentia ad excusandum; cum haec non minus, ne dicam fortius, passionem acuant. Quod si nuditas tam immoderata non sit, et jam extaret alicubi consuetudo sic incedendi, putamus cum s. Antonino esse exprobrandas, sed non illico damnandas de mortali tales mulieres; assuefactio enim, uti docet experientia; efficit ut viri ex tali visu minus moveantur ad concupiscentiam, cum minus phantasiam excitet. Non jam quod consuetudo jus constituat contra jus naturale, sed tantum quia concupiscientiae vim imminuit.

Verum discrete prudens Confessarius sententia hac utatur, ne indulgeat nimiae mulierum licentiae, quae libidinem involvit; cum foeminae piae et religiosae hoc modo incedere minime soleant. Et maxime, quia tales mulieres nuditatibus illis quaerunt viros pravis sibi amoribus captivare: et principium nostrum est, in periculo peccati formalis, rigidiores opiniones esse tenendas— Neque impudica nuditas mulieri permitti potest in ipsa sua domo; nam et qui in ea sunt et qui eam ingrediuntur, incentivum peccandi praebet: « oro te, *ait Tertullia*» *nus* (6), sive mater, sive soror sive filia » virgo:.. vela caput; si mater propter fi» lios; si soror propter fratres; si filia prop» ter patrem: omnes in te aetates pericli» tantur (*S*).

(1) Attamen, ut probabiliter docet Lugo cum aliis, non est opus in his peccatis quae habent complicem, explicare quisnam fuerit primus ad tentandum; quia tam inducens quam consentiens in peccato operis semper graviter peccant contra charitatem. Itaque nihil est aliud quam circumstantia aggravans in eadem specie, quae juxta probabiliorem sententiam cum s. Thoma per se non est de necessitate confessionis explicanda — V. Liguori, *Homo Apost. Tr.* IV. n. 26.

(2) 2. 2, q. 78. a 4.

(3) Deut. 22.

(4 S. Thomas, 2. 2. q. 169. a. 2.

(5) V. Sales, *Filotea* l. 3. c. 25.

(6) De Virg. veland. c. 16.

Articulus II.—*De scandalo passivo* (1).

Q. 1. *Quid de scandalo passivo?*

R. Scandalum passivum duplex est. Alium *datum*, quod oritur ex scandalo activo ob infirmitatem vel ignorantiam peccantis, et dicitur etiam *pusillorum* seu *infirmorum*. Aliud *acceptum*, quod oritur non ab activo, sed unice ex malitia peccantis, et vocatur etiam *pharisaicum* ex insigni pharisaeorum malitia, qui ex sanctissimis Christi dictis et factis occasionem peccandi inique sane sumebant — Scandalum passivum non est in se speciale peccatum; neque enim gravius peccare censetur, qui viso alterius furto, et ipse furatur. Attamen generatim tenemur curare, ne quis scandalum hoc patiatur: idque lege ipsa charitatis, qua quisque tenetur impedire peccata proximi, si commode potest; hic per se loquendo non licet petere a concubinario administrationem sacramenti, ab usurario mutuum, etc.

Q. 2. *An semper teneamur omittere opera nostra, si ex illis proximus sit scandalum passurus?*

R. Opera quae facere intendimus, alia sunt indifferentia; alia in se bona, sed nulla lege praescripta; alia vero bona in se, et insuper vel naturali, vel divina, vel humana lege praecepta. Hoc posito, dicimus:

1. Ad vitandum scandalum sive pusillorum sive pharisaicum opera indifferentia omittenda sunt, si possunt absque gravi incommodo; nam ex charitate tenemur peccatum proximi impedire, quando id possumus absque gravi incommodo. Hinc mulier si sciat aliquem ex ea occasionem sumere peccandi, tenetur, si posset commode, ad ejus visum effugiendum, aliam Ecclesiam adire, per aliam viam progredi, a fenestra abstinere et similia: hoc tamen non intelligendum ad longum tempus, sed una vel altera vice, donec alter advertere possit se fugi ab illa (2).

2. Opera per se bona nullamque mali speciem praeseferentia, etsi sint puri consilii, *regulariter* non tenemur omittere nec differre ob scandalum pharisaicum: « *alioquin* inquis daretur locus impediendi opera perfectionis cum vellent (3) ». Unde cum Apostoli Christo dixissent: « scis, quia pharisaei, audito verbo hoc, scandalizati sunt? » respondit Christus, *sinite illos, coeci sunt*, id est nullam habeatis rationem hujus scandali, quia oritur ex malitia eos excaecante (4). Diximus *regulariter*; nam si non adsit rationabilis causa illa opera statim faciendi, differenda sunt; etenim vera charitas abhorret a peccato etiam alterius malitia orituro et Deum offensuro. Item omitti debent, si malum quod timetur, sit longe majus bono, quod obtinebitur ea opera faciendo: sic ex ipso Augustino punitio peccatoris erit omittenda, si inde schisma timeatur (5) — Opera vero ex omni parte bona, sed nulla lege praescripta, si vergant in utilitatem privatam tantum, occultari aut differri aut omitti debent propter scandalum pusillorum, idque una semper lege charitatis. Si tamen actus virtutis non praescriptus notabilem publicam utilitatem respiciat, non est omittendus propter scandalum pusillorum: sic tempore Missionum etiam noctu protrahitur praedicatio, liceat aliqui inde offensionem sumant. Item neque omittendus, si notabilis sit utilitas privata, modo tamen semper exponatur ratio sic agendi; quia « si, post redditam rationem, scandalum duret, jam videtur ex malitia esse (6); » ideo tunc scandalum fit pharisaicum et contemnendum. Hinc quamvis quis debeat differre ingredi religionem ob scandalum propinquorum, si illorum consensus brevi speretur; si tamen moniti ipsi pergant resistere, potest recte ingredi (7).

3. Opera praecepta ob scandalum pharisaicum omitti non debent; quia tunc daretur occasio bona aliorum malitia impediendi. Item neque ob scandalum pusillorum sunt omittenda opera quae vel sunt praecepta de necessitate salutis, vel in nullo caso sine peccato omitti nequeunt; tum quia non sunt facienda mala, ut eveniant bona; tum quia quisque magis se ipsum, quam alium diligere debet in ordine ad salutem aeternam (8). Opera vero humana lege praecepta, an ad vitandum scandalum pusillorum sit omittenda, alii negant cum Navarro, Vasquez etc.; quia leges humanae non cessant obligare ob aliorum peccata. At probabilius affirmant Antoine, Billuart, Col-

(1) V. Liguori, *Op. Mor.* l. 2. n. 48 *et seqq.*
(2) V. Liguori, *Op. Mor.* l. 2. n. 53.
(3) D. Thomas, In 4. D. 38. q. 2. a. 4.
(4) Matth. 15. (5) L. 3 contra Parm. c. 2.
(6) D. Thomas, 2. 2. q. 43. a. 7.
(7) V. Liguori, *Op. Mor.* l. 2. n. 50.
(8) Hujusmodi sunt praecepta fidei et sacramentorum quae sunt necessaria ad salutem, ut docet d. Thomas. Item omnia praecepta naturalia; et quamvis aliqui dicant aliquando posse omitti praecepta naturalia affirmativa, puta corrigendi peccatores vel puniendi delinquentes, quando majus timetur damnum, quam speretur fructus; tamen melius dicit Palaus tunc verius in iis casibus ipsa praecepta cessare et non obligare.

let, Layman, Suarez, Tournely aliique; quia praeceptum de vitando scandalo cum sit naturale, praeferendum est praecepto mere positivo. Sic mulier debet *semel et iterum* (1) se abstinere a Sacro, licet de praecepto, si sciat sui se conspectu daturam esse alicui in particulari occasionem, ut scandalum ex infirmitate patiatur.

Sed (quaeres) *ad vitandum scandalum eruntne dimittenda, seu non curanda bona temporalia?*

Propter scandalum pharisaicum non sunt dimittenda bona temporalia; secus occasio malis daretur bona illa rapiendi, si nempe ea ideo nos repetere non possemus: quod etiam noceret bono communi, ut ait Angelicus (2) — Propter scandalum vero pusillorum d. Thomas distinguit: si bona sint aliorum, quorum nos sumus administratores, tunc ea dimittere non possumus, cum nostra non sint (3). Quod si bona nostra sint, tunc vel totaliter dimittenda, cum melius sit anima quam divitiae multae; vel per instructionem proximi (eum scilicet monendo quod nobis licet eo in casu nostra bona tueri, atque etiam in judicio prosequi) scandalum tollendum est; et facta monitione de veritate justitiae, scandalum evadit pharisaicum, de quo nihil amplius curandum. Sunt tamen qui absolute negant bona nostra esse negligenda, si sint magni momenti; quia charitas non obligat cum gravi incommodo. Hinc non teneris solvere plus aequo operario vel rhedario, licet praevideas illum secus esse blasphematurum; incommodum enim illud etsi leve in se, saepius occurrere potest, et ideo fit grave in complexu: imo id ad blasphemandum incitamentum potius esset, cum tales sciant tunc pretium augeri, quando blasphemant, ut scilicet blasphemare desinant.

Q. 3. *An liceat suadere minus malum ad majus vitandum* (4)?

R. Absolute negant id licere; nam semper malum est malum consulere. Alii permittunt, casu tamen quo aliquo modo minus malum contineatur in majori; ut si suadeatur percussio loco occisionis. Verum sententia probabilior cum Cajetano, Molina, Navarro, Salmanticensibus, Sanchez, Soto, Sylvio aliisque pluribus docet, licitum esse *generatim* minus malum suadere casu, quo proximus noster jam certo sit determinatus ad majus malum perpetrandum; tunc enim qui suadet vel permittit, non quaerit malum, sed bonum, scilicet electionem mali minoris: sic v. g. homini jam determinato ad occidendum potero suadere ut potius furetur. Id confirmatur ex Augustino et Angelico. Primus ait: « si facturus est quod » non licet, jam faciat adulterium, et non » faciat homicidium (5) ». Secundus habet: » licet ei, qui incidit in latrones, manifestare » bona quae habet, quae latrones peccant » diripiendo, ad hoc quod non occida» tur (6) ».

Diximus *generatim*; non enim liceret suadere volenti facere malum Titio, ut faciat Sempronio, licet minus; tunc enim suadens esset determinata, directa, sola et tota causa damni illius tertii. Excipe nisi hic alter ex charitate teneatur hoc minus malum pati in se ad damnum alterius gravissimum impediendum.

An (quaeres) *liceat occasionem peccandi proximo permittere, seu non auferre?* Sententia affirmans cum Antoine, Continuatore Tournely et aliis cum d. Thoma (7) videtur satis communis, si adsit causa; permissio enim per se non est inductio: sic potest herus non auferre occasionem furandi filiis aut famulis, cum eos ad furtum novit propensos, ut deprehensi puniantur et resipiscant; tunc rationabiliter permittitur furtum unum, ut evitentur plura. Ita licite custodes, agrorum, vinearum, silvarum se abscondunt, ut damnificantes capiant, et puniendo avertant ab aliis damnis. Ita vir uxorem suspectam habens potest ei insidiari et deprehendere in crimine, ut provideat (8).

Sed (dices) *anne fas etiam erit hanc occasionem ultro filiis ac servis ponere et objicere*, v. g. *collocare monetam supra tabulam vel supra pavimentum ad probandum eorum fidelitatem?* Id negant Bonacina, Sa, Sanchez etc.; quia non esset peccati periculum permittere, sed potius illud directe creare — Attamen satis adhuc probabilis videtur sententia Collet, Elbel, Layman, Navarri etc., qui affirmant, quando causa

(1) Diximus *semel et iterum*; ajunt enim valde probabiliter, ad id amplius non teneri; nimis enim grave est frequenter ad id obligari, cum scandalum omnino accidat ex alterius malitia. Ex qua ratione Elbel, aliique plures censent, posse quidem illam mulierem semel aut iterum omittere Sacrum, sed non teneri.

(2) 2. 2. q. 43. a. 8.

(3) « Observant tamen graves auctores, s. Antoninus, Paludanus, Cajetanus et alii quoad bona Ecclesiae, quod si ex eorum defensione ingravesceret scandalum in populo, nec, reddita ratione, sedari posset, Praelatus melius faceret, si consensum Ecclesiae procuret, ut debitum condonetur, quam si exigat ». *Billuart.*

(4) V. Liguori, *Opus Mor.* l. 2 n. 57; l. 3. n. 565; l. 5. n. 77.

(5) *Relatus c. si quod* 33. q. 2.

(6) 2. 2. q. 78. a. 4.

(7) Suppl. 3. p. q. 62. a. 3.

(8) V. Liguori, *Opus Mor.* l. 2. n. 38.

existat, dicentes tunc non esse veram inductionem alterius ad peccandum, quod est intrinsece malum sed meram peccati permissionem factam ex causa, scilicet ut quis se servet indemnem a periculo damni obventuri: scilicet ponitur actus indifferens cum ratione sufficienti. Quod quidem non est per se malum; alioquin nunquam liceret juramentum petere ab infideli, vel mutuum ab usurario, quod est contra commune (1).

Corollarium — *De cooperatione ad aliorum peccata.*

Q. 1. *Quid cooperatio, quotuplex, et an licita?*

R. Cooperatio in genere est concursus cum alio principaliter agente: prout autem charitati adversatur, definitur: *participatio quaedam ad actionem pravam alterius* — Cooperatio dividitur in formalem et materialem. Formalis evenit cum directe cooperatur in actu criminoso, ut est in eo, qui alterum adjuvat ad aliquem injuste jugulandum, ad luxuriandum etc., vel cum influit in pravam voluntatem proximi volentis peccare, ut esset servare terga latroni aut sicario, ut securius furetur ant occidat; scribere litteras amatorias vice concubinarii. Haec et his similes cooperationes sunt intrinsece malae: quia ipsis datur ansa proximo ad peccatum exequendum, aut saltem istius prava voluntas fovetur: ideoque nulla ex causa, ne mortis quidem, excusari possunt a mortali.

Cooperatio vero materialis evenit, cum actio est indifferens, et proximus potest etiam uti sine peccato, sed ille sua malitia ea abutitur ad peccandum, ut esset dare claves iis qui eis utuntur ad furandum. Haec cooperatio potest esse licita, si tres concurrunt conditiones: 1 ut actio sit per se bona, vel saltem indifferens; 2 ut non tenearis ex officio peccatum impedire; 3 *ut simul adsit causa justa, et proportionata;* nam tunc proximi peccatum non provenit ex tua cooperatione, sed ex malitia illius, qui abutitur tuo opere ad peccandum. Itaque tunc non est actio tua quae conjungitur parvae voluntati proximi, verum ille conjungit suam pravam voluntatem tuae actioni: unde fit quod actio tua non est causa illius peccati, sed est tantum occasio, quam tu non teneris auferre, si habes justam causam eam ponendi: et sic licitum est caupoui dare vinum ebriaturo, item ministrare carnes die veti-to, si timeat rixas, blasphemias, vel grave sui damnum ex deviatione emptorum.

Diximus *ubi simul adsit causa justa et proportionata*, quia quanto proximior est tua actio proximi peccato, eo major debet esse causa quae te excuset. Ad id autem judicandum ante omnia pro regula sit observare sensus Doctorum; quia cum totum hoc ferme pendeat a prudentum aestimatione ac judicio, sententia illa erit probabilior, quae communior erit. Est autem prudentum judicio, et graviorem requiri causam ad cooperandum, vel quo gravius est peccatum, cujus occasio datur; vel quo probabilius est, te non cooperante, alterum haud peccaturum; vel quo propius cooperatio peccatum attingit: vel quo minus tu habes juris ad tale opus; vel maxime quo magis peccatum cum justitia pugnat. Ex his porro generalibus principiis satis colligi potest quid sentiendum sit de cooperatoribus particularibus, ac maxime de famulis, operariis, ac mercatoribus — Sed ad majorem perspicuitatem quaestiones nonnullae instituuntur.

1. *Quoad famulos.* Licet probabilius famulo, sed metu mortis alteriusve gravissimi damni (non vero sola ratione famulatus, cum sit proprior cooperatio), dominum comitari ad lupanar, scalam deferre, vi aperire januam, humeros hero subjicere, ut ascendat ad fornicandum etc.; quia non ponit actionem intrinsece malam: sed tenetur postea domini sui domum deserere, si aliud simile timeat. Nullimode autem licet (in nostra sententia) famulo domini dona meretrici deferre; cum haec de se turpem amorem foveant—Quod de famulis, idem plerumque valet de aliis inferioribus, ut uxore, filiis etc:

2. *Quoad operarios.* Licet operariis falsa idola conficere, si haec adhibeantur ad ornatum platearum, aedificiorum, etc.; nullimode vero, si ad falsum cultum, atque ideo pagano sint tradenda, tunc enim censereutur addicti servitio idolorum. Item neque licet pulsare organa, vel canere in Ecclesia infidelium, si id sit in honorem idoli; quia sic idolo praestaretur obsequium. Licet autem theatra aedificare, ornare etc. si ornamenta in se honesta sint; quia cooperatio videtur adeo remota, ut non sit peccaminosa. Item licet haereticorum templa aedificare, si hoc non postuletur in odium verae religionis, et aliunde timeatur malum gravissimum; verum hac in re ratio habenda est locorum ac circumstantiarum.

(1) Id confirmari potest exemplo Judith, quae cum videret permissionem libidinis in Holopherne futuram esse impeditionem malorum compiurium pro toto populo Israelitico, ultro objecit ei occasionem, nempe ornatum suum; et tamen in hoc communiter censetur ipsam non peccasse.

Item licet ex gravi metu captivis christianis remigare triremibus infidelium contra catholicos; nam non faciunt quid intrinsece malum, nec christianis valde perniciosum: aliunde ex gravissima causa impelluntur. Non tamen ullo modo licet pravis libris edendis immediate cooperari, v. g. typos ordinare, chartam typis apponere, impressionem dirigere, illos libros vendere etc. quia nati sunt multos subvertere.

3. *Quoad mercatores.* Licet vendere aleas, gladios, fucos etc., etsi iis plurimi sint abusuri; quia haec de se non ordinantur ad res illas vedendas: ex qua ratione licet v. g. Judaeo vendere ornatum, vel agnum, qui eo absurus est ad suum pascha. Non licet tamen vendere venenum, nisi moraliter constet, emptorem illo bene usurum, v. g. ad confectionem colorum, medicinae etc.; quia maxima sequeretur humani generis perniicies, si hoc promiscue liceret.

Quid (quaeres) *de iis, qui usurariis aut meretricibus domos locant, vel vehunt meretricem ad amasium?* R. ad 1. in civitatibus, in quibus vitandi majoris mali causa permissum est, licet domum locare usurario, imo et meretricibus, maxime si alii conductores desint: nisi tamen meretrices graviter nocerent vicinis honestis, vel ob situm ansam majorem darent peccatis — Ad 2: non licet aurigis aut nautis vehere meretricem ad amasium pro sola mercede lucranda: ita recte Sanchez, Roncaglia contra Sporer et alios. Tantum excusarentur, si ipsi hoc agerent ad grave damnum vitandum: imo Angles putat id nunquam licere, utpote intrinsece malum (1).

SCHOLIUM — *De notis seu censuris Theologicis*

1. Virtutes Theologicae (maxime fides) multis modis laedi possunt; porro sententia, qua notatur laesio, *censura Theologica* appellari consuevit. Quae duplex distinguitur, doctrinalis et judicialis: *censura doctrinalis* est quae a viris doctis quidem, sed nullam habentibus auctoritatem divinitus sibi concessam judicandi, fertur: tales sunt censurae a nonnullis facultatibus latae. Licet non de fide, est tamen haec maximi ponderis. *Censura judicialis* ab iis fertur qui divinam habent auctoritatem de fide judicandi: nempe 1 a Pontifice totam Ecclesiam docente, vel a Concilio generali; 2 ab Episcopis sive in Dioecesi, sive in particularibus Conciliis. Sed non potest ferri a laicis, nec a simplicibus Sacerdotibus, vel Parochis.

2. Judicium quo censura alicui doctrinae inuritur, est dogmaticum, non lex disciplinae. Nam iste actus verum est judicium, quo de veritate aut falsitate, bonitate aut perversitate illius pronuntiatur. Porro innumerae confici possunt propositiones plus vel minus sanae doctrinae oppositae; ideo innumerae esse possunt censurae in eas latae (T).

Haeretica propositio illa est, quae dogmati revelato, et ab Ecclesia proposito directe opponitur: ut ista: *Verbum non est caro factum.*

Erronea propositio est quae certo ac directe conclusioni Theologicae adversatur. ut puta *Christus non est risibilis*, quae a diametro adversatur huic Theologicae conclusioni: *Christus est risibilis.*

Haeresi proxima est quae omnes conditiones habet, ut ab Ecclesia haeretica declaretur, cum certo veritati catholicae opponatur.

Suspecta de haeresi est quae ex terminorum ambiguitate, vel ex circumstantiis sive temporis sive personae loquentis adhibetur vel adhiberi potest ad haeresim occulte disseminandam: « in tal modo al tempo degli » ariani coloro che nel professare la divinità » del Figliuolo di Dio ricusavano di chiamarlo *consustanziale* al Padre, erano sospetti di arianismo. *Gousset* (2) ».

Haeresim, vel *errorem sapiens* est quae de haeresi vel de errore suspecta est, ac nonnisi futili evasione vindicari potest.

Impia est quae pietati et religioni christianae adversatur: uti est illa quae Deo, et Sanctis cultum impetit, vel debitum parentibus ac superioribus honorem et obedientiam negat.

Periculosa est quae licet speculative sit vera, ob varias circumstantias dat locum timendi, ne in praxi haeresim, errorem aut peccatum foveat: vel si frequenter infaustos hujusmodi exitus habeat.

Seductiva est quae fideles incautos sub specie pietatis a sana doctrina de facili retrahere conatur.

Piarum aurium offensiva est quae, etsi a doctis in bono sensu accipiatur, ab aliis ob ignorantiam, vel timoratam conscientiam, in sensu parum religioni congruente intelligitur, et tristantur de illa: *di questo genere sarebbero le proposizioni seguenti:* « S. Pietro, che avete rinnegato G. C., pregate per ne, *La luce fra le tenebre:* dissert. XI.

(1) V: Liguori, *Op. Mor.* l. 2. nn. 59, etc.; it. *Hom. Ap.* Tr. IV, n. 31 — Bouvier, *De restitut. ubi de participante; et de actibus humanis*, c. 1° — Gury, *De virtutibus, ubi de cooperatione* — Paro-

(2) Gousset, *Teologia Dogmatica, o esposizione delle prove e dogmi della Rel. Cat.*

noi; S. Paolo; che avete perseguitata la Chiesa, pregate per noi; S. Agostino, che avete vissuto molti anni nella dissolutezza, pregate per noi ». *Gousset.*

Damnosa, vel *perniciosa* est quae in fidelibus minuit sensum fidei, peccati horrorem, erga leges Ecclesiae observantiam: « si deve riguardare come dannosa la proposizione per la quale si afferma che la Chiesa ha torto di non permettere ad ogni fedele indistintamente di leggere la Sacra Scrittura in lingua volgare, o di proibire l'uso dei cibi grassi in certi giorni; ogni proposizione dannosa è necessariamente scandalosa », quia inducit ad peccandum.

Male sonans est quae licet verum sensum pati possit, ex propria tamen verborum significatione pravum videtur habere.

Captiosa est quae sub specie veritatis in errorem potest inducere: « le Opere dei giansenisti tanto sul dogma, che sulla morale sono piene di frasi equivoche e di proposizioni capziose. Per tal maniera è dannosa la lettura anche agli Ecclesiastici, i quali non hanno una cognizione esatta dei decreti della S. Sede sulle materie della grazia e degli scritti di s. Agostino, dei quali i partigiani di Giansenio e di Quesnello hanno fatto si grande abuso ». *Gousset.*

Temeraria est quae (sit haeretica vel non) omni destituitur fundamento: talis est quae pugnat communi Ecclesiae praxi, aut communi Patrum et Theologorum sententiae: « questa marca s'incorrerebbe da uno scrittore che offendesse la Immacolata Concezione di Maria Vergine. *Gousset* ».

Schismatica est quae paci et unitati Ecclesiae adversatur, fideles retrahendo ab obedientia, et reverentia superioribus ecclesiasticis debita.

Antiquata est quae antiquitus admittebatur uti probabilis, quia nondum erat cognitum principium certum; sed nunc (etsi non expresse damnata) est incompossibilis cum novo Decreto Ecclesiae (1).

(1) V. Tournely, *Append. ad Loca theol.* — Canapa, *De dogmate, doctrinis theologice erroneis, harumque censuris etc.* — Alasia, *Vol. 8. Appendix de damnatis ab Ecclesia propositionibus* — Luc. Ferraris, *Bibliot. Concion. etc.* V.° Propositiones, etc.

Adnotationes

(A) *Pag.* 346.

Illud celebre Augustini: « Evangelio non crederem, nisi me Ecclesiae catholicae commoveret auctoritas », sic evidentissime exponit doct. P. Mozzoni, (Tavole cronologiche, critiche della storia della Chiesa universale, n. 17). « Si premetta come per comune sentenza dei dotti, tra l'ottavo ed il decimo anno dell'ascensione di G. C. si accinse s. Matteo a scrivere il suo Vangelo pregatone, come narra Eusebio (H. E. l. III, c. 24, pag. 103, A-B.) da' Giudei testè convertiti. Il dotto P. Patrizi prova in fatti non essersi quello publicato avanti l'anno 37 (De Evangeliis lib. II, c. 1), avvegnachè non manchi cui piaccia differirne l'epoca negli anni susseguenti, appoggiati spezialmente all'autorità di s. Ireneo che dice scritto il Vangelo di s. Matteo *quando Pietro e Paolo evangelizzavano Roma e vi fondavano quella Chiesa* (Haeres. l. III, c. 1, t. p. 174), il che certo avvenne molto dopo. Ma che che sia di ciò, ne invitano qui i Theologi ad un importante riflessione storica e insiem dogmatica (V. *Perrone*, Praelect. Theol.; de vera Relig., p. II, n. 23). Or bene innanzi che s. Matteo traesse fuori colla prima scrittura del N. T. tenea ella la Chiesa o non tenea la sua divina missione, il suo regime, la sua infallibilità e l'autorità sua? e se già la tenea, da chi l'aveva ella ricevuta? Ecco due importantissimi quesiti, intorno a' quali, mirabile a dirsi, lo stesso Lessing non esitò di scrivere: « Non solo la storia di G. C. conoscevasi pria che nei Vangeli la si divulgasse, ma L'UNIVERSA RELIGION CRISTIANA *già era* abbracciata ed osservata prima ancora che fosse stato scritto alcun Vangelo. Recitavasi il PATER NOSTER quando non ancora leggevasi nel Vangelo di s. Matteo ». Già si usavan, nel battezzare, le parole proferite da G. C. prima ancora che gli Apostoli le registrassero nelle Scritture (Sammtliche Werke. Theologie, Dritter Theil, Theses aus der Kischengeschichte § 4, 5, 6. T. XXVI, pag. 37 — V. *Perrone*. De locis Theologis, pars I, c. 29, Proposit. *Ecclesia a Christo instituta anterior est quavis Scriptura*). Quindi anch'esso il primato di Pietro già era forte di tutto quel vigore onde il Divin suo Fondatore lo volle informato, e gli altri Apostoli già vi eran soggetti pria che gli Evangelii fosser pubblicati. In somma già la Chiesa teneva da G. C. stesso la sua divina missione, il suo governo, l'au-

torità sua infallibile e indeficiente. E con questa stessa autorità ammise ella ed approvò prima il Vangelo di s. Matteo, e appresso le altre scritture tutte del N. T. come altrettanti solenni strumenti, ne'quali riconobbe gli atti autentici di sua possessione, o sia fedelmente registrate le prerogative di che il Divin suo Fondatore la volle rivestita; delle quali prerogative, notate bene, già ella usava anzi che vi si registrassero e con solenne approvazione si publicassero. Dopo queste premesse, la tante volte obbiettata petizion di principio o sia circolo vizioso, di che secondo il dir de'protestanti la Chiesa deriverebbe la sua autorità dalla Scrittura, e la Scrittura dalla Chiesa, non solo ci si appone a torto, ma dalla natura stessa della cosa è appien disciolta e in faccia ai medesimi fatti improntati del più solenne carattere di verità storica totalmente si dilegua e svanisce. Or ecco storicamente spiegato il celeberrimo dettato del grande Agostino: NON CREDEREI ALL' EVANGELIO SE NON MI COMMOVESSE L'AUTORITA' DELLA CHIESA (Lib. contra epist. Fundamenti c. v, n. 6, tom. VIII, pag. 154, A.); crede dunque il s. Dottore forte della sola autorità della Chiesa: e non solo crede nel Vangelo, ma per lo stesso motivo crede pure nelle altre sante Scritture; perocchè parlando appresso degli Atti Apostolici, « al « qual libro, *dice*, m'è pur forza di credere, « se credo nel Vangelo, posciachè e l'una e « l' altra scrittura dalla cattolica autori- « tà viennmi proposta ». Ecco regola veramente aurea e la sola veramente sicura, per lo cui abbandono, anzi per lo sprezzo in che l'ebbero i protestanti, venner tratti essi medesimi nel vizioso circolo della petizion di principio; conciossiachè, secondo i costoro dettami, « le Scritture sono divi- « namente inspirate, perchè le Scritture « *che essi pigliano come divinamente ispira-* « *te* lo attestano ».

(*B*) *Pag.* 350.

Privatae revelationes, sicut et visiones quaedam et locutiones supernaturales esse possunt etiam a daemone, qui est pater mendacii; ideoque prudens Confessarius videat, ne iis facile tribuat fidem. Certo essent a patre mendacii, si essent contra ritus Ecclesiae, contra Ecclesiae morem, contra communes doctorum, et asceticorum regulas. Et hujusce hallucinationis exempla neque nostris temporibus desunt: vid. Bergier, *Dizionario* etc. *App.* V.° Cuenca—Et Gregorius XVI Brevi 8 nov. 1843 damnavit novam sectam Gallicani Petri Vintras, qui arcana Angelorum aliorumque Coelituum et ipsius Christi alloquia, visiones, miracula in vulgus spargere audebat (Cattol., Vol. 22. 23). Et Pius IX nuperrime anathematizavit quosdam pertinacissimos, qui (duce Grignaschi Pedemontano, de pastore in lupum mutato) similia absurda, et impia evulgare non cessabant; Deus enim falsa et Ecclesiae suae magisterio contraria revelare non potest, quin se ipsum totum neget. En quo ducit superbia, et vesana libido!—V. Perrone, *Il protestantesimo e la regola di fede*, *p.* 1. *pag.* 49.

Ad probandos autem *spiritus*, *si ex Deo sint* (1. Jo. 4) videant Vita et Opera s. Theresiae—Castelvetere, *Direttorio mistico*, *l.* 2. *p* 2.—Scaramelli, *Dirett. Mist.*—Liguori, *Praxis Confessarii*, *nn.* 139, *et seqq.*—Card. Bona, *De discretione spirituum*: ubi theoretica et theologica disquisitio habetur.—B. Benedictus XIV, *De Canonizat. l.* 3, *c. ult.* ubi media suppeditantur ad discernenda vera a falsis.

(*C*) *Pag.* 353.

« In verità (scribit Orsini, *I fiori del cielo*, c. 4), noi siamo esseri molto strani ed impazienti. Dio si rivela a noi unicamente per salvarci; egli ci fa delle promesse talmente gloriose, che sorpassano quanto potremmo meritare coll' accumulare tutte le virtù di migliaja di secoli, e rifiutiamo di fargli credito di alcuni giorni, forse di alcune ore per compierle. Ma che avverrebbe operando noi di questa maniera nelle transazioni usuali della vita? Quando la diffidenza stessa si sarebbe incarnata, forza gli sarebbe di fidarsi continuamente quaggiù alla fede altrui. Tutte le grandi istituzioni riposano sopra la fede; il patto sociale, la giustizia, l'eredità, non hanno altra base. Il vostro blasone non è che una celia, nobiltà europea, se non avete fede nella virtù dei vostri avi. Le vostre costituzioni non sono che menzogne, popolo di Francia e d'Inghilterra, se non avete fede nella testimonianza scritta degli uomini politici che le hanno compilate. Senza la fede, annientate le scoperte successive della scienza ed i progressi dell'industria, che prendono le mosse dai limiti posti da uomini che non sono più. Senza la fede riducete ad una pagina bianca la lunga storia delle nazioni; e l'esperienza dei saggi di tutti i secoli, come pure i grandi esempi del passato sono perduti per voi. Voi non possedete, non dominate, non sapete che per mezzo della fede umana; e respingete la fede divina come cosa che ripu-

gna alla vostra natura? Vi fidate giornalmente alla parola dell' uomo; che si pasce *del pane della menzogna, che beve l'iniquità come l'acqua*; e vi lagnate di non avere che la parola di Dio, la di cui essenza è la verità, per garanzia dei beni che vi sono promessi dalla fede? non è questo il colmo della demenza »?

Audiatur etiam Card. Wiseman in Opere, *Quattro anni di esperienza della religione cattolica* c. 1. « Io devo pregar qua il lettore protestante di osservare che, mentre dico che il cattolicismo lascia il giudizio libero in *tutte le materie che non sono di fede*, io sono lungi, lungi le mille miglia dell' ammettere che sia neppur l' ombra di servitù nelle materie di fede; vale a dire ne' punti definiti e dati come dogmi dalla Chiesa medesima. Questa Chiesa mi comanda di credere tutto ciò che essa propone alla mia fede, il suo comandamento è assoluto, non patisce momento di esitazione: e tuttavia io nego arditamente che ella esercita sopra di me signoria la meno irrazionale del mondo. I decreti della Chiesa sono quelli di un giudice molto più competente di me, io ne sono convinto, in materia religiosa; di un giudice guidato, io ne ho prove certe, da un' influenza divina, dinanzi a cui non sono nulla i miei mezzi personali e i miei ragionamenti individuali; ora sottoponendomi ai decreti di questo giudice, io opero con una conformità rigorosa alle semplici leggi della ragione.

Non v'ha servitù a credere la deposizione di un testimonio competente, per lo contrario sarebbe più in là che follia a dubitare. Non v' ha servitù per un agricoltore, ignorante di matematiche, a credere senza dubitarne che la terra gira intorno al sole; certamente, dietro quello che egli vede da sè medesimo, il sole pare a lui girare intorno alla terra; ma egli si affida ai sapienti, i quali gli hanno detto che le apparenze lo ingannavano. Non era servitù agli Ebrei e ai Gentili, il credere alla parola del nostro divino Salvatore; perocchè vedevano i miracoli che egli operava. E medesimamente io non sono uno schiavo, allora che non dubito punto delle dottrine cattoliche; poichè il più semplice raziocinio mi sforza a risguardar la Chiesa cattolica siccome infallibile. Io non posso tenermi del credere che i tre angoli di un triangolo equivalgono a due angoli retti. Un uomo che non è uscito di senno e che non vuole per tale esser tenuto, mi potrà egli dire che egli amerebbe di poter credere che due e due non fanno quattro, che la terra è quadrata e non isferica? si troverà egli impacciato studiando le dimostrazioni degli elementi di Euclide; e desidererà egli che gli sia consentito di negare la loro forza? Che direbbe egli, se qualche ignorante gli esprimesse una profonda pietà pel suo stato di servaggio, e se gli dimandasse il perchè non inventa secondo i diritti inalienabili della ragione una nuova algebra o una nuova astronomia per suo proprio uso e piacer particolare?

(*D*) *Pag.* 358.

Ex Benedicto XIV, *Notificatione* LXXII, sub gravi tenentur parochi, Confessarii, parentes sibi respective subjectos actus fidei sicut et spei ac charitatis edocere. Idem Pontifex *Rescripto* 11 *dec.* 1754 illos actus recitantibus indulgentias sub solitis formulis uberrimas concedit. Ubi notamus ex Decreto S. Congregationis Indulgent: 28 jan. 1756, ad lucrandas indulgentias, actus praedictarum virtutum vocibus exprimendos esse; ad satisfaciendum vero divino praecepto actus internos, positivos, et sinceros omnino sufficere.

Valde utile est, ut certis verborum formulis illi actus jugiter fiant: « quem enim latet (ait Stapf § 155) hoc modo exercitium virtutum theologicarum plurimum promoveri ac facilius reddi, praesertim quoad eos, qui vel generatim, vel saltem in doctrina religionis minus perspicaces sunt? ne tamen usus talium formularum in merum mechanismum degeneret ad officia pastoris spectat, ut populum circa has nobilissimas virtutes sedulo instruat, et ipsas quoque formulas, quae publice recitari solent, iterato explanare conetur. Insuper plurimum interest, qua ratione ejusmodi formulae publice recitentur. Si sacerdos ipse hu us generis preces absque omni sensu pietatis, imo frigide et quasi tumultuarie deblateret, quid mirum, si etiam communiter Deum nonnisi labiis veneretur? Absit quidem in praecundis publicis precibus omnis affectatio, et quidquid declamatorium videtur; attamen distincte semper, et ita recitari debent, ut Sacerdos sinceram pietatem spiret. Hoc modo tales formulae fient quod Ecclesia per illas intendit, nempe vasa ad conservandum religionis spiritum adoptata, et idonea vehicula, quibus corda hominum sursum elevantur »

Ceterum pro praxi quoad virtutes theologales recte Card. Gousset: « per prevenire le inquietudini delle anime timorate relativamente all'obbligo di fare atti di fede e delle altre virtù teologali, è bene l'av-

vertirle che non è necessario il recitare le formole che contengono atti di fede, di speranza e di carità. Chi fa il segno della croce, chi ascolta la santa messa, chi adora G. C. nell'Eucaristia, fa con questo atti di fede. La recita del *Credo*, in ispecial modo è certamente un atto, una professione di fede più o meno esplicita di tutte le verità della religione che più particolarmente si è obbligato di credere di necessità di mezzo, o di necessità di precetto. Chi ricorre a Dio, sia mediante la preghiera, sia mediante i sacramenti, fa un atto di speranza, esso non invoca il Signore che perchè spera in Lui? se non isperasse, non pregherebbe. Similmente, recitare nell'orazione domenicale: *Sia santificato il vostro nome; sia fatta la vostra volontà così in cielo come in terra*, è fare un atto d'amor di Dio. Per fare un atto di fede, di speranza e di carità, non è necessario d'enunciarne il motivo ».

(*E*) *Pag.* 365.

Quoad haereses V. Liguori *Storia delle eresie*—Paletta, *Storia ragionata di ogni eresia*—Bernino, *Storie delle eresie*: qui omnes cum Chrysostomo observant, omnem errorem in fide ortum habuisse suum a superbia atque luxuria; illa enim de homine daemonem facit, ista de homine brutum. Ad rem Gaume, *Catechismo di perseveranza* p. 3, l. 51: *l'incredulità nasce nel fango, e non è difesa che dalla depravazione. Ignominia ad essa, ed all'incontro onore a voi, Religione Cattolica, che giammai non oveste per nemici, che uomini a cui nessuna onesta persona vorrebbe rassomigliare.*

Valde praestat, ut tirones nostri genuinae Ecclesiae catholicae historiae adamussim studeant; probrosum enim esset profanas historiolas, atque ficta commenta scire, ac inde Religionis cujus ministri sunt, nativitatem, incrementa, ac gloriosa bella ignorare. Sed toto coelo a noxiis pascuis sunt arcendi; sensim enim sine sensu, maxime juventus, quae jam nimium ad omnia pessumdanda inclinat, vel etiam nolendo venenum cum lectione bibit. Inter pestilentes hujusmodi libros qui suo lenocinio decipiunt, principem locum forte obtinet Historia ecclesiastica Fleury: *fu quella lettura*, ajebat Alfieri de se ipso, *che cominciò a farmi cadere di credito i preti, e le loro cose* (*V.* Audisio, *Introduzione agli studi Eccles. L.* 5 c. 8. Civiltà Cattolica, *Vol.* 1. p.455).

Sed optimae non desunt: inter plures has praecipuas laudamus, quae studiosis juvenibus maxime conferunt, et quia illarum brevitas non officit claritati, et quia illarum tractatio hodiernis moribus occurrit, et quod caput est, catholicae sunt. Sunt: 1 *Praelectiones Historiae Eccl. quas in Collegio Romano de Propag. Fide. et in Pontificio Seminario habuit Joan. Palma, Romae* 1839—2 Salzano, *Corso di Storia Eccl. comparata colla storia politica dei tempi*—3 Alzog, *Storia universale della Chiesa*, Mantova 1852—Wouters, *Historiae Ecclesiasticae Compendium*, *Neapoli* 1850—Blanc, *Cours d'histoire ecclesiastique*, dedié au Card. Gousset.

(*F*) *Pag.* 368.

In vita s. Francisci Salesii quoad ejus pro Episcopatu examen, quod coram Clemente VIII anno 1599 subiit, legitur ad rem nostram: « Il Papa, che aveva incominciato l'esame, volle finirlo, dimandando se possano i Vescovi dispensare dall'irregolarità, che procede da peccato occulto. Rispose il santo affermativamente, secondo lo stabilito nella sessione vigesimaquarta del Concilio Tridentino al Capitolo vi *de Reform.*; e sciolse qualche argomento fatto dal Papa contro la sua risposta. Da questo prese poi occasione di chiedergli, se possano altresì i Vescovi assolvere dall'eresia, al che Francesco rispose anche affermativamente, portandone per ragione lo stabilito dal medesimo Concilio nel capitolo citato. Allora il Papa (che di fresco aveva per degne cagioni rivocato con Bolla un tal potere, concesso ai Vescovi dal Concilio) gli disse: *Mio figlio noi non l'intendiamo così*; e l'umil santo; fatta una profonda riverenza, con sommissione degna di un vero, ed ubbidiente figlio della Chiesa, replicò: *Beatissimo Padre, se vostra Santità non l'intende così, nemmeno io l'intenderò così d'ora in poi* ».

(*G*) *Pag.* 372.

« Vi sono (taluni) che non vorrebbero, che si desse ad alcuno.... il nome di Eretico se prima non procede il giudizio ecclesiastico. A questo vanissimo scrupolo rispondo, che la Chiesa con giudizio infallibile ha dichiarata eretica la dottrina di Giansenio. Subito adunque che mi consta che (Tizio) adotta con pertinacia questa dottrina, quantunque condannata, posso, anzi debbo chiamarlo eretico: e se facessi altrimenti, mostrerei di dubitare delle decisioni della Chiesa. Io domando a questi scrupolosi, se avrebbero difficoltà di trattare da ladro e cacciarsi da casa un loro domestico che

cölto avessero col furto in mano, benchè non fosse preceduta sentenza di giudice, che lo avesse condannato qual ladro? E in materia di fede discorreremo poi così stortamente? Guai alle città cattoliche, se per fuggire gli eretici e trattarli come tali, fosse necessario che ognuno in particolare fosse dichiarato tale per sentenza della Chiesa! Quale scempio farebbe mai l' eresia! « Carolus Brignole in Opere: *Confutazione di un libello*, int. *Avviso al pubblico*:

(H) Pag. 372.

In homine probitas vitae non potest diu subsistere cum pravitate doctrinae: qui veram fidem deserunt jam moribus valedixerunt. Hoc permultis probat P. Perrone in suo celeberrimo Opere. *Il protestantismo e la regola di fede*, *par.* 3ª: ubi ipsorum adversariorum testimonia adducit; haec inter cetera. « Nella Svizzera si esprime di tal forma un giornale protestante: « mentre la » Chiesa Cattolica aggrega a sè continuata» mente i protestanti più istrutti, i più il» luminati e i più distinti per la moralità, » la nostra Chiesa *(riformata)* si è ridotta » a non reclutare, che frati lascivi e concu» binarii ». Ciò che ha fatto dire ad un altro protestante graziosamente: *Il Papa ha mondato il suo orto*, *ed ha gettato la mala erba addosso alle nostre mura* » — Addit in nota: « secondo il bel pensiero di s. Agostino sgravano la Chiesa cotesti apostati da un insoffribile peso, e la purgano come da una lurida e fetente postema. Ecco le parole, colle quali egli parla di cotesti apostati: « sunt in Corpore Christi quodammodo hu» mores mali; quando evomuntur, tunc re» levatur corpus: sic et mali quando exeunt, » tunc Ecclesia relevatur et dicit, quando » eos evomit atque projicit corpus: ex me » exierunt homines isti, sed non erant ex » me. Quid est, quod non erant ex me? non » de carne mea praecisi sunt, sed pectus » mihi premebant, cum inessent. Ex nobis » exierunt, sed nolite tristes esse, non erant » ex nobis ». (Tract. III in Epist. Joan.). Si può sotto questo rispetto definire il protestantismo: *la cloaca massima, che raccoglie le feccie più lorde del cattolicismo* ». Erasmus ipse apostatas sui temporis ad vivum pingit, dum eos sic loquentes inducit:

Jam, Cuculla, vale, et Cappa,
Vale, Prior, Custos, Papa
Cum obedientia!

Ite, vota, preces, horae,
Vale timor cum pudore,
Vale, conscientia!

(I) Pag. 373.

« Voi troverete sempre gli apostati alla teste dei carnefici. Gli apostati furono sempre, e tuttavia sono i nemici implacabili della religione e de' suoi ministri. Gli apostati cominciando da Lebon fino a Huguet, sono da per tutto nel primo ordine degli scellerati; e così doveva essere, e l' esperienza l' ha provato in tutti i secoli. Nulla vi è di più infame, e di più atroce, che un apostata. Niun delitto può costare nulla ad un apostata: egli ha incominciato col maggior di tutti; e sopra tutto egli non può perdonare a quelli, la di cui fede ha rinnegata. Se i Maomettani hanno bisogno d' un uomo che non senta rossore di niente, s' indirizzano ad un rinnegato. E presso tutti i popoli nulla v' ha di più spregevole, che un rinnegato ». Ita Laharpe. *Il fanatismo della lingua rivoluzionaria* ecc. § 21.

(J) Pag. 378.

Sic Episcopi Provinciae Ecclesiasticae Taurinensis in Conventu Villanovetae Dioecesis Salutiensis 1849 proscripserunt nonnullas tristissimas ephemerides evulgatas in Regno Pedemontano: idem egerunt anno 1852. Sic Episcopi Provinciae Ecclesiasticae Sabaudiae 1852 proscripserunt sub poena excommunicationis majoris ipso facto incurrendae libercculum professoris Juris Canonici in R. Taurinensi Athenaeo Joann. Nepomuceni Nuyts, *Il Professore Nuyts ai suoi concittadini. Torino* 1851. Eodem anno Vicarius Generalis Taurinensis nomine Archiepiscopi proscripsit ephemeridem: *La buona Novella.* Episcopus Monregalensis eodem anno proscripsit Diarium: *L'Ellero*, *l'Ape Mondovita*, *l'Ape Giornale delle Lande*; et ideo fuit Romae laudibus commendatus. Episcopus Augustanus item an. 1851 sub poena excommunicationis majoris damnavit libros: 1 *Le vrai Curé*; 2 *Observations ethnologiques*; 3 *De la révocation arbitraire et des pouvoirs spirituels d' un ecclésiastique*; 4 *Essai d' un Catéchisme Civile et Politique* (Typographus laudabiliter se subjecit). In Gallia Em. Archiepiscopus Lugdunensis De-Bonald damnavit *Manuale Juris Canonici* Dupin. Episcopus Melitensis an. 1861 Diarium quod Melitae edebatur sub titulo *L' Avvenire*, tanquam *irreligiosum et continens doctrinas in materia religiosa erroneas, falsas et captiosas.* Denique (ut alios omittamus) Monico Venetiarum Patriarcha damnavit Diarium ibidem editum cum titulo: *Sior Antonio Rioba* (an. 1848).

(*K*) *Pag.* 378.

Tempus jam foret ut tandem expergiscantur qui praesunt civilibus, nec amplius sinant horribilem ac religioni et reip. exitialem librorum pestem latius serpere, sed gladio suo sapientissimas Eccle.leges hac de re tueantur ad tot praecavenda mala. Quoad nos vid. ius poen. Neap. art. 313 et seq. et decreta 7. Maj. 1821. art. 9. et 14 Nov. 1849.

Adversarii plura opponunt, sed omnia objecta inania esse scite ostendit Alphonsus noster, *Opus Mor. l.* 2. *hac dissert. cap.* 4. Quoad nos attinet, praecipua solvamus.

Obj. 1. Non Ecclesiae, sed unicuique datum est libros lectione probare ex illo Apostoli 1 Thess. 5: *omnia probate, quod bonum est tenete.* R. Textum ad rem non facit; ibi agit Apostolus de dubiis prophetiis, quas vult non esse illico accipiendas, sed iuxta regulas probandas. Probatio autem non semper per se, sed etiam per alios fit: si qui igitur libri jam mali probati sunt a matre Ecclesia, ad quid adhuc probatione nostra indigent? Ad rem Card. Pallavicini: « Nè si scorge bastante in pratica il rimet-« ter ciò alla coscienza di ciascuno, il quale « consideri, se un tal libro il ponga in lu-« brico di caduta, onde sia in obligazione « di non usarlo. Questo pericolo mal si co-« nosce, se non tardi ed a rea prova. Di « molte opere a molti non è nota la conte-« nenza prima della lezione. Oltre a ciò trop-« pa è la fidanza che ha l'uomo sì del suo « sapere, che del suo potere: ciascheduno « si persuade che da niun seduttore sarà in-« gannato, da niun vischio sarà impaniato. « Le istorie che raccontano ciò che una « volta fu, e le favole che rappresentano « ciò che molte volte suol essere, son piene « di esempi i quali insegnano quanta in ciò « sia la presunzione degli uomini avanti al « fatto, quanto la debolezza nel fatto ».

Obj. 2. malum secum affert suum remedium; omnes enim illud aversantur, et perversis libris obstant boni — R. cum auctore Operis, *Avvedimenti polit.*, *cap.* 10: « Ciò che è male, alletta, per la prava inclinazione della natura corrotta; e gl'inesperti si pervertiscono prima di scorgere gli affetti del veleno assorbito: e fosse anche vero che l'esecrazione generale ponesse finalmente argine al male sarebbe cosa assennata permettere l'uso del tossico, perchè si prevede quello dell'antidoto? Si permetterà un male, un gran male, per la speranza, che le sue brutture portate all' eccesso disgustino e lo rendono meno micidiale? Qual logica sarebbe questa? Qual giudizio portare degli uomini di Stato, che da tali considerazioni sedotti, applaudono alla libertà della stampa? Applaudono, e la gioventù si corrompe, beve l'errore, e traligna. Oh quanti avrebbero illustrato la patria, se non avessero, nella impura fonte della cattiva stampa, perduto l'intelletto e guastato l'ingegno! Oh quanti avrebbero la Patria utilmente servito, quando invece, imparando a delirar ne'pessimi libri, ne turbarono la quiete, ne divennero l'abominio! Altri non lamentano gli eccessi della cattiva stampa, perchè vi ha la buona per combattere gli errori: nessuno però aprirebbe le porte al tifo, al colera, alla febbre gialla, perchè vi sono i medici per combatterli. Non riescono sempre questi a guarire gl'infermi, e molto meno i buoni scrittori a curare gl'intelletti stravolti ».

Obj. 3: la principale obbiezione (ita in egregio Opere, *Memorie di Religione e di Letterat. ecc.* Modena Vol. XVII) tutta sta nel principio anche oggi giorno altamente proclamato dai contraddittori, cioè che *il governo sia unicamente incaricato di reprimere i delitti, non d'impedire il libero uso dalle umane facoltà*, o come altri dicono, *di comandare al pensiero* — R. questo è un giuoco di parole. Se vuolsi il *reprimere* strettamente sinonimo di *punire*, questo è un restringere i doveri del governo alle funzioni del satellite e del carnefice: se poi vuolsi equivalente a *frenare*, ognuno dimanderà come si possa conciliar quest'idea col abbandono del freno da una cagion perenne d'ogni delitto.

Quanto al pensiero, se la sua libertà (la quale nel caso nostro è come dire licenza, anzi sfrenatezza) non si può raffrenare da un'esterna forza, questo, chi ben considera, non è propriamente diritto del pensiero, ma impotenza dell'autorità, che non avendo accesso al cuor dell'uomo, non può quindi istituirvi giudizio. Del resto, se avviene che l'iniqua macchinazione interna sia scoperta per qualche segno manifesto, tanto basta per autorizzare il provvedimento e la repressione dalla parte di chi veglia alla pubblica sicurezza. E sarebbe allora sciocchissimo partito l'aspettare che il delitto avesse effetto, per la ridicola massima che all' effetto stesso può seguire la punizione. Ora siamo nel caso per rispetto allo scritto, dal quale potendosi raccogliere la malizia ed il pericolo del pensiero manifestato, si può di natural conseguenza prevenirne il danno futuro mediante l'esercizio legittimo della censura—Diciamo *prevenire* in tutta la giustezza del termine, senz'altre ambagi e cou-

torsioni di senso, familiari pur troppo al linguaggio dottrinale ne' tempi nostri. E crediamo con tutti i maestri della sana politica prevalere di gran lunga la *repressione preventiva* alla *repressione punitiva;* nella stessa guisa che fra l'arte d'antivenire a'contagi, e quella di rimediarvi, niuno esiterebbe a preferire la prima, riservando l'altra pe'tristi accidenti che sfuggono talora a tutte le provvidenze del senno umano. Si farebbe agevolmente una lunghissima e superflua dissertazione, ripetendo i pareri degli scrittori a sostegno di questa massima generale. Ora perchè volerne fare un'eccezione in riguardo de' mali che può produrre, e tutto giorno produce la diffusione delle scritture pel mezzo libero della stampa? forse, perchè lascia ai buoni il vantaggio della difesa? Fuvvi un padre che stava osservando un figlio cattivo il quale batteva il suo dabben fratello: poteva impedirlo, ma se ne astenne per la savia massima, che il percosso aveva anch'esso due mani da rispondere alla battuta: *quid rides*? (potremmo dir con rispetto a qualche moderatore delle nazioni), *mutato nomine, de te fabula narratur*.

Quanto ai sofismi che si propongono per allontanare dalla tipografia l'occhio e la mano dell'autorità, se questa potesse cedere per intimo convincimento, dovrebbe con più ragione lasciarsi persuadere e riguardare con indifferenza l'incendiario che appresta le faci, il sicario che passeggia col pugnale imbrandito, il fabbricatore di chiavi false che le distribuisce ai ladri, l'uomo vendicativo che stempra veleno, lo stesso cospiratore che ordisce una congiura a sovversion dello Stato, poichè tutti costoro possono ad esuberanza valersi degli argomenti dell'iniquo scrittore per trattenere l'esercizio della pubblica autorità fino alla consumazione del loro delitto. Non si riflette abbastanza che l'abuso della stampa è di natura assai diversa da quella degli altri misfatti. Quando alla persona del malandrino, dell'incendiario, dell'avvelenatore e simili è tolto il potere di nuocere nuovamente, muore per modo di dire il delitto, nè l'arma, la facella, il veleno continuano per sè stessi a far male; laddove nella stampa il corpo del delitto non solo è permanente, ma efficace e riproduttivo senza il concorso del reo. E nè pur anche la mutata volontà di costui vale ad impedire la riproduzione del tristo seme una volta gettato: *nescit vox missa reverti*. Così, prima ancora della stampa, la penitenza e le detestazioni di Giovanni Boccaccio non arrestarono gli effetti del suo pestifero novelliere già divulgato per copie a mano; chè anzi si giunse a tanto da fare di quell'infame imbratto da postribolo e da taverna perfin conserva nei glossarj italiani, come fosse lustro e belletto da rendere più vistosa la nazionale favella—Ne par dunque chiaro che in un paese Cattolico l'autorità secolare non può, senza smentire le proteste di ossequio e di protezione, e senza ripugnare ai diritti della Religion dominante, mettersi in contraddizione colle discipline prescritte dalla Chiesa per guardare i suoi figli dall'infezione delle malvage dottrine. Sappiamo quali altre massime hanno potuto prevalere in luoghi e tempi diversi, ma ne sappiamo ancora le deplorabili conseguenze, e sono ormai consegnate a più pagine della storia le prove di quella forte verità: che un Principe connivente ai bisogni de'nemici di Dio spezza tosto o tardi lo scettro nelle proprie mani o in quelle de'suoi successori ».

(*L*) *Pag.* 383.

Celebris profecto est et omnibus commendanda versio S. Scripturae cum notis facta studio Archiepiscopi Antonii Martini: quam quidem cum gratiarum actione excepit Pius VI Brevi 16 apr. 1778; quaeque summo omnium plausu, ac fructu novis in dies editionibus donatur — It. *La Sacra Bibbia* di Vence giusta la quinta Edizione del signor Drach, corredata di nuove illustrazioni ermeneutiche e scientifiche, con Atlante e carte iconografiche, Milano, Stella e F.: *doctissimis enim ad rem Dissertationibus praestat.*

Ad pleniorem autem Scripturae intelligentiam inserviet: *Nuovo dizionario Biblico compilato e munito di osservazioni critiche*, Nuvi 1843—Aquila, *Dizionario Bib.*— Calmet, *Dictionarium Bibl.* — Et maxime Veith, *Sacra Scriptura vindicata*, quae de facili ab omnibus adquiri potest—Opus autem in hac re absolutissimum, quod pluribus tomis distribuitur, est Commentarium Cornelii a Lapide omnium interpretum principis.

Quoad prohibitionem legendi S. Scripturam in vulgari lingua, audiatur *La Civiltà Cattolica* vol. VI. p. 579: « non è per altro a credere che la Chiesa interdica generalmente ai laici di leggere la sacra Bibbia, facendone come monopolio del solo Clero. La Chiesa non ha mai disdetto a veruno di leggere la Bibbia, nel testo originale o nella sua versione latina che dicesi la *Volgata*. La ragione si è perchè il testo originale e la

versione latina non può cadere in mano se non degli uomini istruiti, e la Chiesa non teme la critica di costoro. Ma quanto alle versioni in lingua volgare, per le quali la Bibbia va ad essere messa in mano anche degli idioti, la prudenza vuole che si usino maggiori riguardi e che si allunghi o raccorci la briglia a seconda de'pericoli che possono minacciare la semplicità de'fedeli. Quando la credenza cattolica non corse verun grave rischio dalle frodolenti arti dei novatori, la Chiesa non fece veruna proibizione in questa materia. Proibizioni locali e parziali vennero appresso contro gli abusi dei Valdesi, e degli Albigesi, quando la sfrenata licenza di costoro in pervertire i sacri libri facea strazio orrendo de'semplici. Ma, allorchè nel secolo sedicesimo l'impudenza degli Eretici non ebbe più freno a moltiplicare all'infinito le versioni di Bibbie falsificate e monche, e una pazza mania d'interpretare le divine Scritture secondo il proprio cervello invase le menti perfino de' bottegai, de' ciabattini e delle donne ancora; la Chiesa videsi costretta per ovviare a tanto male di strappare la Bibbia di mano agli idioti e prescrivere che senza peculiare permesso niuno potesse averne copia in lingua volgare. Con ciò si riparava al pericolo degli affatto ignoranti, e non si faceva alcun divieto per quei che fossero alquanto istrutti. Imperocchè restava sempre libero poter leggere la Bibbia nella lingua originale o latina, e l'uso di questa lingua era assai comune in quel tempo. Senonchè, diminuito in appresso quel rischio, e divenuta più rara la conoscenza del latino, la Chiesa andò rimettendo e rimettendo di quel rigore; ed al presente dopo i decreti di Benedetto XIV confermati da Pio VIII e Gregorio XVI è permesso ad ogni fedele legger la Bibbia in lingua volgare, purchè approvata dalla legittima autorità Ecclesiastica e corredata di note cavata da' ss. Padri o da altri scrittori cattolici. Il che ognun vede esseri sapientemente ordinato per francheggiare le menti da errore ne' luoghi di difficile intelligenza ». (V. etiam Opuscolo *La lettura della santa Bibbia in lingua volgare giudicata secondo le scritture; la Tradizione e la santa ragione.* Annali delle scienze Religiose, Roma 1847, an. II, vol. IV, pag. 161 e segg.)

(*M*) *Pag.* 384.

Cavere debemus, ne fidem extollendo in eorum errorem impingamus, qui omnem vim ad veritatem probandam rationi naturali denegant, ita ut vel ipsa prima principia, solummodo per auctoritatem nobis certa fiant: qui error *traditionalismus* dicitur, contra quem faciunt haec verba recentissimi Concilii Provincialis Ambianensis (Amiens): « e mentre s'impugna il Razionalismo » convien guardarsi dal ridurre all'impotenza la debolezza della ragione. È noto » per la dottrina costante delle scuole cattoliche, che l'uomo che gode dell'esercizio della ragione, può coll'applicazione di » questa facoltà percepire od anche dimostrare molte verità metafisiche e morali, » tra le quali l'esistenza di Dio, la spiritualità dell'anima, la libertà e l'immortalità, la distinzione essenziale del bene e » del male, ecc. È falso che la ragione sia » affatto incapace a sciogliere queste questioni; che i suoi argomenti non provino » e siano anzi distrutti da opposti argomenti. È falso che l'uomo non possa ammettere naturalmente queste verità, senza » che prima creda alla rivelazione divina » per atto di fede soprannaturale... Se alcuno sotto il nome di tradizionalista o » qualsivoglia altro cadesse in tali eccessi, » devierebbe certamente dal retto sentiero » di verità. » — V. Civ. Catt. *Sez.* 2ª *V.* 3 *pag.* 571. Sed maxime *Praelect., Theolog. in compendium redactae,* A. Perrone: par. 3ª: *de analogia rationis et fidei*, ubi alios recentiores contra fidem errores refellit, ut est *determinismus, nihilismus, hermenismus, kantismus, hegelismus.* etc.

(*N*) *Pag.* 385.

Ad rem faciunt quoad sectas occultas, quae scribit Torricelli, *Dissertazioni ecc.* vol 2. art. 102: « Penetrò il Barruel colla scorta della vera filosofia, e d'una pazientissima disamina nei più reconditi penetrali di questi vergognosi misteri dell'umana malizia, e li svelò con documenti e prove irrefragabili nelle sue *Memorie per servire alla storia del giacobinismo*, che cominciarono ad uscire in Londra nel 1796. Si accinse in quest'opera a provar l'esistenza d'una triplice congiura preparatoria della rivoluzione francese, la prima cioè degl'increduli, che dalla metà del secolo XVIII tendeva ad abbattere il cristianesimo; la seconda de'liberi muratori e di quant'altri coll' indipendenza, colla libertà, col sistema repubblicano tendevano a rovesciare i troni; la terza degl' illuminati, e de'seguaci di altre sette più oscure, che forti dell' appoggio d'ambedue le prime schiere miravano a conculcare ogni religione ed autorità.

Era troppo naturale che un'opera di simile natura dovesse svegliare contro il Barruel un nembo di nemici e d'oppositori. Tutti i settari di qualunque colore si fossero, tutti i nemici dell'autorità, tutta la filosofaglia, tutti si mossero contro Barruel. Egli combatteva sulla breccia, e tra le ruine dell'altare e del trono con un coraggio che ispira solo l'amore della fede e della verità, denunziava a'suoi contemporanei, e ai posteri più imparziali la congiura atroce, e l'empietà infernale de' miseri nostri giorni. Le sue memorie sono il processo degli autori di tanti mali; e le loro corrispondenze, le confessioni loro, gli autentici documenti, le note officiali sono prove e testimonianze di fatto, che non si smentiscono con un motteggio, con un epigramma, con un'ingiuria. Le memorie suddette sono un libro prezioso, che ha disingannato molti, e che non si possono leggere con buona fede senza trovàrvi il convincimento ».

Vid. etiam Bergier, *Dizionario Append. ad* V.° Liberi-muratori — Audisio, *Lezioni di eloq. p.* 2. *L.* 2 — *Saggio sul Socialismo*, c. 5. — Bonvier, *De juramento a.* 2. § 7 — De Luca, *Annali T.* XII — Civil. Catt. V. 1, 5, etc. — D'Arlincourt, *La Masque d'or*.

(*O*) *Pag.* 388.

Praestat quoad protestantismum audire doctissimum P. Perrone in Dissertatione: ***Della denominazione che la Chiesa cattolica dà alle comunioni da lei divise, di eretiche e di scismatiche*** (Annali, Roma 1850, Serie 2ª, Vol. VII). Adductis enim gravibus verbis ac minis Christi Domini, Apostolorum, ac ss. Patrum in sectatores omnes, ita concludit: « Se tale è l'idea che delle sette e de' settari ci han di pleno accordo trasmessa dietro l'insegnamento di Cristo e degli Apostoli tutti i Padri dell'antichità; se tale è la sorte avvenire che ci vien descritta degl' infelici che ne furono o gli autori o i colpevoli seguaci, sebbene una gran parte di essi non peccassero che in alcuni punti di dottrina, e sol perchè la lor colpa era di resistere alle decisioni della Chiesa, alla fede attualmente dalla Chiesa insegnata, che avrà a pensarsi, che avrà a dirsi del protestantesimo? Del ***protestantesimo***, io dico, il quale non sol discrede di ben molti e molti articoli della cattolica fede, ma di più si creò, si costituì, si eresse sulle rovine dell'autorità, proclamando sovra di ogni altra setta il principio del libero esame, e però della propria scelta di dottrina in materia di religione? Principio che assorbe, distrugge, annienta ogni credenza? Principio che giustifica ogni errore, ogni scisma, ogni eresia che mai in tutti i secoli sbocciasse o sbocciar possa per l'avvenire da qualsivoglia stravagante cervello contro la dottrina di G. C.? Principio che si stende dalla Bibbia fino all'ultima traccia de'libri simbolici? Principio che divide e suddivide le intelligenze non meno che le volontà fino ad isolar l'individuo dall'individuo, e cancellare ogni idea di unità e di società religiosa? Principio rovinoso e terribile che fin dalla sua comparita, comecchè non ancora abbastanza conosciuto e apprezzato, pur proludendo fin d'allora ai funesti effetti, che quasi in radice venefica in sè racchiudeva, tosto lacerò il seno del protestantesimo stesso in più fazioni lo stritolò in processo in cento e cento sette tra sè contrarie, lo sfracellò, lo infrantumò non altramente che un fragile vetro con furibondo impeto scagliato su duro macigno, che in minutissima polvere si dissolve?

Che avrà a dirsi, ripeto, del ***protestantesimo***, il quale ora compiendo la sua missione colla perfetta e piena applicazione del suo principio generativo negò ad una ad una le verità de'sacri libri, negò la divinità di loro origine, ne disconobbe la veracità, li ridusse ad una serie di miti, ad un ingegnoso parto dell'umana intelligenza, cui unicamente deifica, sostituisce al Cristo, e confonde con Dio? Dove io ragionassi ad udienza men colta, si prenderebbe agevolmente il mio dire qual esagerazione, o trasportamento di mal inteso zelo; ma a chi di voi non è noto, come nel sinodo di Berlino dello scorso anno si è dichiarato, che ***niuna forma di dottrina*** sarebbe considerata come legale ***nell'interior della Chiesa***, e lasciarsi a ciascuno la libertà d'intenderla a suo piacimento? A chi non è noto come nell'anno stesso il concistoro protestante si oppose al re di Prussia nell'esortarlo ch'Egli faceva ad adottare la confessione di Augusta? Che il razionalismo tratto dalla filosofia di Hegel, di Strauss, di Bauer, di Feuerbach ha preso una forma esteriore, e si divise dalla evangelica? A chi non son conte, per scendere alquanto più al particolare, le pubbliche dichiarazioni di Guglielmo Marr, che *i dommi* cioè ***della esistenza di Dio e della immortalità dell'anima, non sono che racconti da vecchie, gittati da lungo tempo tra le spazzature?*** O di un altro scrittore formato alla scuola Hegeliana, il quale diceva: « La sventura dell'uomo ha cominciato il giorno in cui l'uomo ha concepito un esse-

re supremo sovra di sè; da quel giorno egli ha rinunziato alla sua indipendenza natia, si è lasciato imporre il giogo di una legge, di cui egli stesso non n'è l'autore, e si è lasciato rapire un bene che or viene a riconquistare per sempre. Questo bene supremo; questo diritto imprescrittibile è il pensiero, che non avendo più altra regola che sè stesso, è divenuto nostra assoluta ed unica autorità.

Diffondentisi come il colera asiatico *gli illuminati*, o come altri chiamanli *gli amici della luce*, si mostrano in forza a Kellen, ad Halla, a Magdeburgo, quindi a Koenisberg, e capitanati da'Wicislenus, dagli Ublich, da'Rupp, ed altri rinunziarono solennemente ad ogni cristianesimo...Son pochi giorni, da che in Manheim certo Scodil dichiarò, che *ogni liturgia è una stoltezza: non si tratta che di sprezzare e distruggere per fin l'idea di un altro mondo, e di condurre lo spirito col tempo a riconoscere la dissoluzione della divinità nell' umanità*. Tralascio di accennare l'anarchia religiosa degli spiriti nella sedicente Chiesa anglicana, nella grecorussa, nella elvetica, e tutto altrove, ove lo scisma e la eterodossia banno lor sede ».

Et Audin in *Vita Lutheri c.* 19 narrat: « fu veduto un giorno Carlostadio percorrere le vie di Wittemberga colla Bibbia in mano e fermare i viandanti a chiedere loro il senso di qualche passo difficile dei libri santi. Che cosa fate? gli dicevano i monaci Agostiniani; prostituite il titolo di Dottore. Non istà scritto, rispondeva, che il latte della verità scorre dalle labbra del fanciullo? adempio l'ordine del cielo »—*Et c.* 10: « è detto nella storia di Cromwell, che un soldato del suo esercito passò il Tamigi per recarsi a Londra; egli recava seco una lanterna, in cui ardevano cinque candele. Giunto sulla riva chiamò ad alta voce la moltitudine, ed aperta la lanterna, ne prese una, vi soffiò sopra, e disse: Così muojano le decime! poi una seconda: Così muojano i parlamenti! poi una terza ed una quarta, finalmente la quinta, e gridò: Così muoja la Bibbia! Il popolo cominciava a sollevarsi ed a maltrattarlo con parole. Uno degli astanti disse al soldato:—Ove toglieste tutto ciò?—Rispose il soldato: è la parola di Dio che vi predico: Lutero ha pur fatta una nuova religione, Cranmer, il grande arcivescovo vi soffiò sopra: e la regina Elisabetta soffiò sopra ogni cosa. Ebbene, io pure, alla mia volta, vengo, in nome della parola di Cristo, a spazzare col mio soffio tutto quanto fu detto...Il popolo tacque. Or non aveva egli ragione cotesto soldato? Era prete secondo l'ordine di Lutero, poichè credeva in Cristo e nella sua santa parola »—V. Perrone in alio Opere, *Il Protestantesimo e la regola di fede* 1853—Civiltà Catt., Vol. v: *Dialoghetti di L. Desanctis*—Gaume, *Catechismo di perseveranza p.* 3. *lez.* 45, ubi considerat protestantismum: « 1 negli individui che lo ànno stabilito; 2 nelle sue cagioni; 3 nel suo dogma; 4 nella sua morale; 5 nel suo culto; 6 ne'suoi effetti ecc. ».

(P) *Pag.* 388.

Quem non movet praeceptum illud, quod Christus Dominus suis dedit Apostolis, eorumque successoribus praedicandi *Evangelium omni creaturae*? (Mar. 16): qui Christum amat, procul dubio ejus verba curare debet. Hinc laudanda consuetudo in Romana Ecclesia existens Missionarios ad infideles mittendi (V. Henrion. *Storia delle Missioni*; it. Wittann, *Storia universale delle cattoliche Missioni*)— Laudanda Societas Lugduni, quae nempe est pro Fidei propagatione instituta, adeo a Pontificibus commendata, ac nuperrime a Pio IX *V. Amico Catt. vol.* XIII, *p.* 80. Item *L'orbe santificato ecc. Torino* per Giacinto Marietti, 1847—Laudandae societates tum ad optimos libros evulgandos (V. *Civ. Cattol. V.* XI); tum ad Anglicae conversionem a Deo efflagitandam nostris temporibus erectae: et aliae simile (V. passim *Amico Cattolico—Cattolico di Lugano—Memorie Modenesi ecc.*)

Quid de hodiernis civilibus associationibus, quae tantopere praedicantur? Ius poenale Neap. art. 305 et seqq. associationes illicitas prohibet graviter: est autem illicita associatio, quoties sit sine publicae auctoritatis venia instituta. Gravissime vero animadvertit in secretos conventus et sectas occultas ex art.309 et lege 28 sept. 1822.—Plures olim societates praedicabantur ad commercii, vitae publicae ac religionis prosperitatem laudabiliter institutae; at quae hodie passim instituuntur, nunquid omnes talis sunt indolis (V. *Motu proprio di* P. Pio IX, 14. mag. 1852)? « *Associatevi associatevi*, si esclama, e le antiche associazioni, i corpi morali che esistono, si astiano, si censurano, anzi si annientano, o almen si diffamano: dunque *aliquis latet error*, anzi una frode... Se è libero ad ogni uomo di viver celibe sotto il tetto non deve esser libero di viver tale nel consorzio di altri, che egual condizione hanno scelto? Se è libero d'associarsi per mutuo soccorso per aver sollievo in vecchiaia, per promove-

re interessi di commercio, non sarà libero di associarsi per pregare, confortare afflitti, soccorrere nei bisogni tutti della vita chi di sì benefica opera voglia prevalersi? Se è lodato chi fonda accademie, musei e teatri, perchè non lo sarà chi erge cenobi, monasteri e templi per lo sfogo e la pietà di chi più delle cose materiali, apprezza le allettative della virtù che ha sua principal sede nelle case religiose?..... È guerra veramente ingiusta quella che l'attual secolo ha dichiarato ai corpi mortali: questi hanno diritto di esistere, secondo le condizioni con cui furono creati ed accolti. Quando il ben pubblico richiede che si modifichino le basi d'un'istituzione, vi sono le vie rette per ciò far legalmente, secondo che dipende dall'autorità ecclesiastica o dalla civile. » *Avvedim. politici c.* 12.) — V. *Civiltà Catt. Vol.* x, i corpi d'arte e le associazioni moderne d'operai — Taparelli. *Saggio teoretico n.* 769 *ecc.*

(*Q*) *Pag*: 401.

Sunt qui de facili ab eleemosyna tribuenda se liberant ideo, quia ultro fingunt pauperes ex mera desidia vel socordia mendicare. Errant tamen; nisi enim hujus rei certa indicia habeamus, nostrum est egenti dare, non curiosius inquirere — Neque audiendi qui se ab hoc gravi praecepto exonerant, quia qui sunt indigentes, publicis Hospitiis ad id recipiuntur; hoc enim non obstante, pauperes semper habebimus nobiscum, illos maxime qui ratione sui status mendicare erubescunt, qui quidem pauci non sunt, et in omni fere loco inveniuntur. Saltem illis Hospitiis eleemosyna fiat: quae quidem mire laudantur ubi rite instituta sint; sic enim pauperes ab otio arcentur, in aliquo occupantur utiliter, atque ad religionis officia instituuntur. Ea adprobata habentur in Regno Pedemontano *RR. Patent.* 29 *nov.* 1836. Imo Innocentius XII inter ceteros Pontifices ea Hospitia laudat ac indulgentias concedit tum pauperibus qui illis recipiuntur, tum administratoribus ministris Pontifex Pius IX instauravit — V. *La mendicità provveduta nella città di Roma coll'Ospizio pubblico fondato dalla pietà e beneficenza di N. S. Innocenzo* XII colle risposte alle obiezioni contra simili fondazioni, Roma 1693 — Guevarre, *La mendicità sbandita* — Morichini, *Degli istituti di pubblica carità, ed istruzione primaria in Roma* — Petitti, *Saggio del buon governo della mendicità* — Degerando, *Il visitatore del povero ecc.*

Ad charitatem pietatemque fovendam praestat, ut non tantum juris, sed etiam rationem aequitatis habeamus. Praeclare Cicero (de Offic. l. 2. c. 18): « convenit tum « in dando munificum esse, tum in exigendo « non acerbum; in omnique re contrahenda, « vendenda, emenda, conducenda, locanda « aequum et facilem: multa multis de jure « suo concedentem; a litibus vero, et nescio « an non paullo plus etiam quam liceat, ab- « horrentem. Est enim non modo liberale, « paullum nonnunquam de suo jure dece- « dere, sed interdum etiam fructuosum ».

Item ad rem ait Stapf, § 340, « Quo angustiores sunt facultates nostrae, et quo plura nobis officia altioris ordinis incumbunt, eo magis ab expensis superfluis, seu ad solum splendorem, vel voluptatem factis nobis temperare debemus. Consequenter officium istud non tantum pro diversitate facultatum, sed etiam temporis, aliorumque circumstantiarum diversimode coarctari solet. Generatim tamen in servandis et expendendis bonis temporalibus nos neutiquam anxios, vel scrupulosos esse oportet, praesertim in rebus minutioribus. Talis anxietas spiritualem profectum retardat, et facile in sordidam tenacitatem abit. Hominis christiani est, ut juxta quidem cum circumspectione, attamen sine anxietate, reditus inter et expensas legitimum ordinem statuat ita ut necessaria utilibus, utilia commodis atque commoda iis praeferantur, quae ad solum splendorem faciunt. Omnium minime talis anxietas tunc locum obtineat, ubi de sublevandis *aliorum miseriis* agitur. In ejusmodi casibus etiam aliquid augere et illius nos meminisse oportet, quod Redemptor ait: *Date et dabitur vobis; mensuram bonam et confertam dabunt in sinum vestrum. Eadem quippe mensura, qua mensi fueritis, remetietur vobis* 6. 38. Conf. II. Cor. 9. 10, etc. *Foeneratur Domino, qui miseretur pauperis, et vicissitudinem suam reddet ei.* Prov. 18, 17. Et certo nemo ditior, quam cui Deus est debitor ».

Hic duo adhuc quaeruntur : 1 quid de illis, qui utiles inventiones studiose occultant, vel omnino secum interire patiuntur ; 2 quid de moderno inventu pauperibus succurrendi theatrales repraesentationes habendo vel choreas indicendo ? Quoad 1 audiatur Stapf § 374 : « equidem condignum foret, ut talibus justum praemium obtingeret, et praesertim expensae hunc in finem factae refunderentur. Attamen etiamsi ex hac parte aliquid desideretur, tales nihilominus divinae providentiae parum respondet, ubi talentum sibi concessum in terram defodiunt ». — Quoad 2 audiatur

Orator Brunet, qui habet; « Fu detto: *chi dà ai poveri presta a Dio*. Ed è appunto in vista e per amor di Dio che voi dovete alleviar le miserie del povero. A' nostri dì si cercò di trasformar questo principio in cento diversi modi. Sospinti da buone intenzioni si vollero sollevare i poveri con alcuni nuovi trovati, con lotterie con banchetti, con balli, con accademie e via via. Io non disconoscerò certo i risultati manifestamente vantaggiosi di queste ingegnose sorgenti dell' umana pietà. Ma non datevi a credere di aver con ciò adempiuto il dovere della limosina e quello della carità. Sotto questi travestimenti che la disfigurano, io non riconosco punto la carità del Vangelo. Figlia di Gesù Cristo, la carità non può fiorire che all'ombra del santuario: ella attinge la sua sorgente e la sua rugiada nel sangue di Gesù Cristo, e allora che incambio della mia limosina, voi mi avete trastullato io dico che il mercato è conchiuso; io ho dato al povero, ma non ho prestato a Dio; Dio non mi debbe nulla in contraccambio ». Quoad plurimos vera profert cit. Auctor.

(*R*) *Pag.* 410.

Ait Billuart: non esset schismaticus qui renueret subesse Pontifici, ut est homo privatus, ex odio v. g. vel propter aliquam ipsius personae qualitatem, aut nollet illi obedire in aliquo praecepto, puta jejunii vel restitutionis ob ejus difficultatem. His enim non obstantibus, potest illum agnoscere ut Christi Vicarium, et illi subesse quantum ad definitionem fidei et morum. Sic quot sunt inobedientes suis superioribus, sed adhuc eos agnoscunt pro superioribus!

Ceterum periculosus est hic abstrahendi modus; experientia enim edocti sumus eos, qui in Summi Pontificis veneratione atque obedientia nimium amant distinctionibus uti, eo tandem devenire, ut omnem submissionem ei proterve denegent. Hac in re mire faciunt haec cl. Della Margherita in suo celebri *Memorandum Stor. pol.* c. x: « Ristorate le antiche Monarchie nel 1815, si ritornò da tutti i Gabinetti agli stessi errori, e Ministri e Magistrati mostrarono assai più zelo nel resistere alla Santa Sede che ai nemici interni ed esterni della pubblica quiete: così hanno preparato nuove calamità all' Europa, nè sorgerà mai èra migliore, o sorgendo non durerà a lungo, se Principi e Ministri Cattolici non si faranno una gloria di stringersi come membri della gran Famiglia Cristiana al Supremo Pastore. Costantino, Teodosio, Carlomagno furono grandi in tutta l' estensione del termine fra i Monarchi, le cui gesta narra la Storia; foglia non vi fu degli allori di loro corone appassita per la loro sommissione ai Sommi Pontefici. I giovani che si dedicano a maneggiar col tempo gli affari dello Stato studiino la Storia di tutti i Regni, e imparino che non portò nè rovina, nè danno ad alcuno mai la sommessione alla Chiesa; che nulla toglie alla Regia Maestà la riverenza per le somme chiavi; che innumerevoli sono gli esempi di Principi, e di Stati percossi da ogni genere di sventure e di umiliazioni per aver questi principii disprezzati. Potrei terminare con molte citazioni, ma sarebbero di autori troppo religiosi per carattere, o per carriera, onde di buon grado li ammettano coloro che già sono tocchi dai pregiudizii nelle scuole insegnati e praticati nelle Cancellerie, e nelle Curie forensi. Citerò invece un diplomatico spagnuolo di gran senno, d. Diego Saavedra: costui fu impiegato in negozii importantissimi dal Re Cattolico, assistette in Roma a due conclavi, in Ratisbona all' elezione dell' Imperatore, e nella Svizzera ad otto Diete, studiò sopra una grande scala gli affari del mondo, fu quindi Consigliere del Supremo Consiglio delle Indie, e lasciò un libro di cento imprese politiche per ammaestramento di Principi. Ecco come si esprime all' impresa XXIV: « Distinti sono fra loro i poteri spirituale e temporale; questo si adorna con l'autorità di quello, e quello si mantiene col potere di questo. Eroica obbedienza quella che si osserva verso il Vicario di Colui che dà e toglie gli scettri. Si gloriino i Re di non sottomettersi a giurisdizioni e leggi straniere, ma non mai alla forza de' decreti Apostolici » — It. v. *Avvedimenti politici cap.* XIX *n.* 3.

(*S*) *Pag.* 412.

Quoad luxum faciunt verba Stapf, § 298: « aetas nostra de insano vestimentorum luxu et splendore justissime reprehenditur. Vesana aemulatio, qua homines tum ejusdem tum diversae conditionis vestimentorum ornatu semet mutuo assequi aut antecellere conantur, adeo omnium animos corripuit, ut tota fere Europa motu celerrimo et cum communi omnium vertigine circa eundem semper vanitatis axem rotetur. Et quod pessimum, hoc vanitatis studium parvulis jam cum ipso lacte nutricis instillari solet. Effectus hujus inordinati luxus sub omni consideratione perquam dolendi sunt:

nam ut paucos tantum commemorem, animns taliter fascinatus officia altiora, et ipsum denique vitae praesentis finem negligit; cumque media honesta ad tot expensas haud sufficiant, tum virginalis pudicitia, tum ipsa fides conjugalis venales fiunt, omnique flagitiorum generi latissima porta aperitur. Denuo ad experientiam pastorum provoco, an non una cum ingravescente luxu vestium etiam luxuria et luctuosa morum corruptio ingravescere soleant? » — V. *Pensieri di una Dama sopra il moderno vestire* — Cesari, *Orazione sul vestir disonesto*—Roberti, *Sul lusso*— Muzzarelli, *Della vanità e del lusso del vestir moderno.*

V. Taparelli, *Saggio di diritto Teoretico* n. 754, ubi luxum definit: *l' eccessivo dispendio fatto per ostentazione nei mezzi di decente conservazione.* Et n. 757: « il Say (nel terzo volume della sua economia politica ai capi 4 e 5) fa delle belle osservazioni parlando delle spese utili e delle inutili: e stabilisce quattro canoni economici che ben possono entrare, parlandosi di economia, in un trattato di morale. « Le spese meglio intese, dic' egli, sono 1° *quelle che soddisfano bisogni reali*, ch' egli riduce alla sussistenza, sanità, beneficenza. Perciò più comodi e meno splendore, più biancheria e meno trine, più cibo e meno salse, più abiti e meno ricami, ospizi più vasti e meno pomposi, strade buone e non lussureggianti, pochi palazzi ma case pulite ecc.; — 2° *Le spese durevoli ed in merci di buona qualità.* I pranzi, i fuochi, i giuochi sprecano in un momento dei capitali da cui potrebbe trarsi stabile utilità; le merci cattive esigono per molti capi le stesse spese che le migliori; —3° *Le spese fatte in comune*: di qui l'economia delle comunità religiose, civili, militari: un sol cuoco e un sol fuoco può preparar i cibi per venti persone come per quattro, o sei; — 4° Finalmente *Le spese fatte sotto le norme della probità, della morale*: le contrarie finiscono ordinariamente colla rovina così dei popoli come dei privati » — V. Gerdil, *Sul lusso*.

(*T*) *Pag.* 416.

Aliquando propositiones damnantur *in globo*, et esi quando singulis propositionibus sua singularis nota non adsignatur, sed notantur omnes generatim veluti respective *erroneae, haereticae etc.* Hoc non facit ad substantiam, si et unus et alius modus a legitima auctoritate procedat. « Les condemnations générales sont utilement pratiquées dans l'Église, pour donner comme un premier coup aux erreurs naissantes, et souvent même le dernier, suivant l'exigence du cas et le degré d'obstination, qu'on trouve dans les esprits ». Ita Bossuet, Opere, *Second écrit sur le livre de Fénélon*, *n.* 2.

Hic duo notanda cum s. Alphonso: 1 nonnulli inducuntur ad reprobandas cunctas opiniones, quae aliquam similitudinem habent cum propositionibus damnatis inepta putantes eas ita generaliter proscribi, ut nullam patiantur exceptionem vel justam interpretationem. Quod revera est contra naturam propositionum damnatarum; juxta enim omnium Doctorum consensum non sunt clausis oculis rejiciendae omnes opiniones, nisi expresse aut virtualiter in proscriptis contineantur. Ceterum regulariter loquendo, propositiones damnatae intelligendae sunt, ut jacent, et in sensu rigoroso, atque ab auctoribus illarum intento; praeterquamquod quaedam opiniones damnatae sunt ad omnes casus particulares, qui propter aliquam momentosam circumstantiam distinguuntur—*Opus Mor. l.* 3. *n.* 760.

2. Omnes propositiones a Pontificibus damnatae, licet non omnes sint haereticae, sed aliae temerariae, aliae erroneae, aliae scandalosae etc.; tamen accedente Pontificis definitione, tenendum est de fide, quod illae propositiones vere sint temerariae, vel alia inficiantur nota, quam ipsas pati Pontifex declaravit: et ideo esset quidem haereticus, qui easdem tamquam veras et licitas sequeretur, aut propugnaret, ut bene ait Viva in *Qu. proc. damn. n.* 1. Non tamen haereticus esset, si propositiones damnatas in globo sejungeret; contenderetque notam haeresis bis aut illis non applicari, et ideo non vere censuraret Ecclesiae hac de re judicium; nam fidei catholicae stricte sumptae non adversaretur, cum singulae propositiones non ut haereticae sint damnatae. Attamen illius conditio non ideo melior esset; rebellis enim erga Ecclesiam, et reus peccati mortalis fieret—*Opus Mor. l.* 1. *n.* 104.

Appendix I.

Nonnulla RR. Congregationum Decreta circa cultum.

1. Eliminandus abusus superimponendi Sanctorum reliquias piasque imagines Tabernaculo, quo Augustissimum Sacramentum asservatur—*S.R.C.die* 31. *martii* 1851.

2. Tolerari non debet consuetudo sive corruptela occasione concionum sedere in gradibus altaris maioris terga vertendo SS. Sacramento, sit vel non sit expositum—*S. R. C. die* 20 *sept.* 1806.

3. Si quandoque privata ex causa SS. Eucharistia exponenda videbitur, a tabernaculo nunquam extrahatur; sed Pixide velata in aperto eiusdem tabernaculi ostiolo cum assistentia alicuius Sacerdotis stola et superpelliceo induti, et cum sex saltem luminibus cereis collocetur. Quod idem in Ecclesiis Saecularium servari mandamus—*S. C.Episc. et Regular. die* 9 *decembris* 1820.

4. Dum datur Benedictio cum SS. Sacramento Celebrans nihil dicere debet, nihilque vocibus modulari a cantoribus ad praescriptum Ritualis et Coeremonialis, non obstante quacumque contraria consuetudine—*S. R. C. die* 9. *feb.* 1662.

5. In Benedictione Sanctissimi Sacramenti ante orationem non debet dici *Dominus vobiscum*—*S. R. C. die* 16 *ian.* 1663.

6. Cantiones vulgari sermone cantare non convenit, exposito SS. Sacramento—Neque eas canere licet inter Missarum Solemnia.*S. R.C. die* 21 *martii* 1690; *et* 24 *eiusdem* 1657.

7. Cantores non possunt in choro incipere Introitum Missae, priusquam Sacerdos eamdem Missam celebraturus ad altare pervenerit—*S. R. C.* 14 *apr.* 1753.

8. Quando in Missa praescribitur tertia Oratio *ad libitum*, et Episcopi iussu apponenda est aliqua specialis Oratio seu collecta, non debet praetermitti quae iussu Episcopi dici debet—17 *aug.* 1709.

9. Qui celebrat Missam in aliqua Ecclesia Regularium, aut etiam Monialium, in qua fit de festo duplici habente Missam propriam, quae non sit concessa omnibus, Missam quidem dicat de Festo, sed cum Missali Romano—*S. R. C.* 9 *iul.* 1668.

10. Deficiente subdiacono pro Missa solemni, data necessitate, potest permitti per superiores, ut substituatur constitutus in minoribus Ordinibus, ad cantandam Epistolam paratus absque manipulo—*S. R. C.* 5 *iul.* 1698.

11. Una est Auctorum omnium sententia culpae mortalis reos esse qui cum ornatu Sacerdotali notabiliter immundo, et lacero Missam celebrant, nulla admissa necessitatis causa—*Ex Decr. Pii VI* 25 *dec.* 1775.

12. Parva Crux cum imagine Crucifixi posita super tabernaculum non est sufficiens in Missa, sed poni debet alia Crux in medio candelabrorum—In altari vero in quo adest magna statua Crucifixi, est sufficiens in Missa, et non indiget alia Cruce—*S. R. C. die* 16 *jun.* 1663.

13. In Missis privatis nemini licet, praeterquam solis Episcopis, adhibere Sacerdotem vel clericum ministrantem, qui Missali assistat, calicem tegat et detegat, in illum vinum et aquam infundat, aliaque perficiat quae non nisi a Diacono solemniter ministrante jure exercentur. Sed omnes (praeter Episcopos) debent calicem ad altare deferre, illum detegere et cooperire in Missa, atque ad Sacrarium referre, Missale aperire, et claudere, ac reliqua—*S. R. C. die* 18 *aug.* 1629 (13 *jan.* 1631), (5 *jul.* 1631), (26 *jan.* 1658), (13 *jun.* 1671), (20 *jul.* 1686), (29 *jul.* 1720), (31 *maii* 1817).

14. An Sacerdos Missam celebraturus, transiens ante altare, ubi fit populi Communio, debeat permanere genuflexus donec et quosque terminatur Communio? Negative—*S. R. C.* 5 *jul.* 1598.

15. An calices, aliaque vasa sacra unctione consecrata sive adhuc consecretionem retineant, sive non, antequam tradantur artifici reficiendi vel fundendi, debeant a Sacerdote execrari? Negative—*S R.C.* 20 *ap.* 1822.

16. An in elevatione SS. Sacramenti in Missis solemnibus cani possit *Tantum ergo*. vel aliqua antiphona tanti Sacramenti propria? Affirmative et amplius—*S. R. C.* 14 *ap.* 1753.

17. Imago B. M. V. in supplicationibus delata thurificanda est duplici tantum ductu —*S. R. C. die* 28 *iul.* 1789.—Sacra imago seu statua B. M. V. non est deferenda sub Baldachino—*S. R. C. die* 22 *aug.* 1744, *et die* 23 *sept.* 1720 *in una Novariensi*.

18. Missa votiva de B. M. V. cum Gloria et Credo, sed sine Officio, potest celebrari in aliqua die ob publicam causam, et ob rationem concursus — *S. R. C. in Claramontana* 8. *iun.* 1658 *apud Merati*, *n.* 828.

19. Missa votiva solemnis de B. M. V. potest celebrari in die Dominica ratione concursu populi — *S. R. C.* 20 *nov.* 1662 *apud Merati n.* 397 — Excipe tamen Dominicam privilegiatam, vel si sit duplex 1 vel 2 classis.

20. An quando non prohibentur Missae defunctorum, possit celebrari Missa *de requiem* pro defunctis vage sumptis, id est pro quibus Communitas debet applicare aliquam vel aliquas Missas, quin celebrans sciat determinate sintne pro Sacerdote, pro laico, pro viro, pro foemina etc.? *Affirmative; et dicenda est prima Oratio*: Deus qui inter Apostolicos Sacerdotes, *ut habetur in Missali* — *S. R. C.* 16 *feb.* 1781.

21. Si Missa celebratur pro aliquo vel aliquibus determinatis defunctis, qui celebranti pateant, primo loco dicitur Oratio pro iis, pro quibus Missa celebratur; secunda pro libitu Sacerdotis, tertia vero semper *Fidelium Deus etc.* — *Merati, p.* 1. *t.* 5.

22. Missae privatae *de Requiem*, etiam corpore praesente et insepulto, dici non possunt diebus, quibus fit de Officio duplici, vel aliis a Rubrica exceptis, et quaecumque consuetudo in contrarium abusus esse declaratur — *S. R. C.* 29 *ian.* 1752.

23. An iis in locis, ubi una tantum celebratur Missa, diebus dominicis et festivis per annum (non tamen solemnibus) dum aliquis mane sepelitur, et Missa dicitur ante sepulturam, corpore praesente, debeat haec Missa dici *de Requiem* ut in die obitus; vel potius debeat cantari Missa de die, et Missa *de Requiem* transferri ad primam diem non impeditam? *Negative ad primam partem, affirmative ad secundam*—*S.R.C.* 26 *ian.* 1793.

24. An diebus 3°, 7^{m}°, et 30^{m}° a depositione defuncti, in quibus occurrit officium duplex per annum, non tamen festivum de praecepto, celebrari possint Officium et Missa defunctorum? Et an praedicti dies numerari debeant a die obitus, vel a die depositionis? *Affirmative ad* 1^{m} *partem, dummodo sermo sit de Missa cantata. Ad* 2^{m} *partem praedictos dies posse numerari a die obitus, sive a die sepulturae iuxta diversam Ecclesiae consuetudinem*—*S.R. C.* 23 *aug.* 1766.

25. An anniversaria perpetua in die obitus quotannis celebranda, si contingat transferri ultra aliquas octavas privilegiatas, gaudeant adhuc ut possint celebrari in duplici majori? *Negative*—*S R.C.* 3 *dec.* 1701.

26. An in anniversario translato ob festum de praecepto variari debeat oratio, in qua vitiatur veritas verborum, seu potius omittere sufficiat illa verba: *cujus anniversarium depositionis diem commemoramus*? R. *recitandam Orationem prout in Missali* — *S. R. C.* 4 *mai.* 1686

27. Quum primum accipitur nuntium de morte in loco dissito alicujus de gremio, potest statim vel prima die non impedita cantari Missa *de Requiem*, ut in die obitus pro ejus anima in festo duplici majori vel minori, non tamen de praecepto, ut citius suffragetur anima defuncti; non relicta tamen Missa in cantu de festo duplici minori occurrente, quatenus adsit obligatio cantandi—*S. R. C.* 4 *maii* 1686.

28. In sepultura vel anniversario Sacerdotis dici potest tam prima Missa quae est pro Episcopis adsignata, ut in Commemoratione omnium fidelium: quam secunda quae est in die obitus seu depositionis, dummodo Oratio pro eo designanda, *Deus qui inter Apostolicos Sacerdotes* omnino adhibeatur— *S. R. C.* 29 *ian.* 1752.

29. Novarien. Eminent. et Reverend. Domine Observantissime.

Sacrorum Rituum Congregationi supplex exhibitus fuit Libellus pro parti Sacerdotis Ioseph De-Vecchi Coeremoniarii istius Cathedralis Novarien. et Rectoris Kalendarii Dioecesis, qui advertens ab anno 1788 ad hanc usque diem *Breviaria, Horas Diurnas Missalia, Officia parva Beatae Mariae Virginis, Officia Hebdomadae maioris*, quae denuo praelo mandantur, non continere Ordinariorum attestationes, queis declaretur, *haec exemplaria concordare cum his quae heic Romae sunt impressa ad tramites Bullarum Sancti Pii V. Clementis VIII et Urbani VIII*, quae in fronte Breviarii R. reperiuntur; postulabat declarari, utrum etiam nunc servari debeant recensitae Constitutiones Pontificiae; et an transgressores poenas inibi inflictas, incurrant, praesertim ex eo, quod in praesentiarum nullus supersit dubitandi locus, quin emendata Exemplaria prae oculis in cusione habeantur, eo vel magis, quod maxime torquerentur conscientiae tum eorum, qui lucrum ex venditione librorum liturgicorum percipiunt, tum Ecclesiasticorum, qui illis uti debent, quum nullibi reperiantur hisce attestationibus muniti; proptereaque cupiebat demum concedi, ut sine ulla dubitatione quis horum librorum usum sibi permittere valeret.

Sacra vero Congregatio in Ordinario Coetu ad Vaticanum die inferius posita coadunata, audita relatione ab infrascripto Secretario facta, omnibus mature perpensis, accurateque consideratis, Eminentiae Vestrae scribendum esse censuit, ac declarari: *Pontificias Constitutiones in suo robore permanere, et abusum non esse tolerandum.* Haec eiusdem Sacrae Congregationis mandata, lubentissimo animo dum exequor, Eminentiae Vestrae manus humillime deosculor — *Romae* 7 *apr. anno* 1832.

Eminent. et Reverend. D. Cardinali (*Morozzo*) Episcopo Novarien.

Appendix II.

Nonnulla Congregationis SS. Rituum Decreta quoad Festa.

1. *Patroni* cuiusvis provinciae, aut loci an sint de praecepto?

Quum nonnulli ex Parochis intra fines ducatus et dioecesis Camerinensis unum dumtaxat principem Patronum in unoquoque loco sub utroque praecepto venerandum colendumque contenderent, scilicet s. Venantium Camerinensem, posthabitis peculiaribus cuiusque loci patronis principalibus, in quorum festis sese exemptos assererent ab onere applicationis pro propulo, prout per plures annos egerant, petitum propterea fuit in Congreg. ordinaria S. Rit. pro declaratione: An festum utriusqe principis patroni Status, scilicet Camerinensis, et uniuscuiusque loci, celebrandum foret sub utroque praecepto? Et num Parochi omnes in praefatis festis tenerentur applicationi missae pro populo? Ac tandem quid agendum pro huiusmodi applicationibus omissis? ut in supplici libello sequentis tenoris:

« Eminentissimi e Reverendissimi Signori. Lo Stato di Camerino, che forma provincia separata affatto dall' Umbria e dal Piceno, venera come Protettore principale s. Venanzio M. e ne celebra la festa con rito doppio di prima classe coll'ottava e ne osserva la festa di precetto.

« Quasi tutti i singoli paesi, contenuti dentro i limiti di esso Stato, hanno i rispettivi particolari Protettori principali canonicamente eletti, confermati dalla S. C. de' Riti e assegnati ai medesimi sempre dal Calendario diocesano di Camerino col rito conveniente a tali Santi di doppio di prima classe coll'ottava, e con tale rito se ne celebra effettivamente in ogni luogo la festa.

« Consta apertamente dalla Costituzione della santa mem. di Urbano VIII, che comincia *Universa*, non che da moltissimi celebri autori e segnatamente dai Salmaticensi, Ferrari, Merati ecc., che tanto l'una che l' altra festa di tali Protettori, del Protettore cioè di provincia e del Protettore del luogo contenuto nella stessa provincia, siano di precetto, coll' obbligo di ascoltare la messa ed astenersi dalle opere servili.

« Alcuni parochi, ciò non ostante, sono fissi nel sostenere, che solamente sia di precetto la festa del Protettore della provincia e si dispensano dall'applicare *pro populo*, e permettono le opere servili.

« Per togliere tali disordini, e quelli che da essi derivano, si supplica per la formale dichiarazione, che l'una e l'altra festa dello Stato e Ducato di Camerino è precettiva, e che sono tenuti i parochi a rimettere o ad ottenere l'assoluzione per le messe *pro populo* da essi tralasciate ». Che ecc.

Sacra eadem Rituum Congregatio ad relationem Emin. e Rever. D. Card. de Somalia eidem Congregationi praefecti, ac relatoris, habita prius informatione de praemissis per Rever. Vicarium Capitularem Camerinen. scripto pandita, respondit: Servandum esse de praecepto utrumque festum, et parochos teneri ad applicationem missae *pro populo*, et ad D. Secretarium cum Sanctissimo: *die* **22** *martii* **1817.**

Facta autem per me infrascriptum Secretarium de praemissis Ss. D. N. relatione, Sanctitas sua S. C. sensum approbavit et confirmavit, atque in posterum servari mandavit, annuitque pro absolutione quoad praeteritum: *die* **25** *martii* **1817** *in Camerin.*—Cardell. n. **4382.**

2. Quaesitum fuit, quaenam sint, et intelligantur praeter diem Paschatis, aliae *solemniores festivitates*, in quibus celebrare non licet in Oratoriis privatis?

S. R. C. solemnes Festivitates esse et intelligi censuit praeter Festum Pascatis, Resurrectionis D. N. I. C., Feriam V in Caena Domini, Festum Ascensionis D.N. I. C.; *Festum Pentecostes, Festum ss. Apostolorum Petri et Pauli, Festum Annunciationis et Festum Assumptionis B. M. V., Festum omnium Sanctorum, Festum Nativitatis et Festum Epiphaniae Domini*: ita declaravit **17** nov. **1607** *in Calaguritana* — Gardell. n. **217.**

3. An Communitas possit indicere *Festa de praecepto*, quae nec de consuetudine servantur, nec ab Ecclesia Romana praescribuntur, exigendo multam contra inobedientes? S. C. respondit, *non posse*: 5 iun. **1630** *in Sutrina* — Gardell. n. **715.**

4. *Festum de praecepto* non est introducendum; sed si populus voluerit illud celebrare abstinendo a servilibus, permittendum est; sed absque poenarum incursu. S. C. 11 mai. 1638 *in Hortana.* — Gardell. n. **903.**

5. *Solemnitas Festi* fit die quo cadit, licet transferatur Officium. S. C. 15 sept. 1668 *in Ianuen.* — Gardell. n. 2300.

6. *Festum* si transferatur, non censentur translatae Indulgentiae. S. C. 9 dec. 1702 *Nullius Abbatiae s. Galli.*—Gardell. n.3488.

7. *Votum* celebrandi nonnulla *Festa* de praecepto cum vigilia et processione, licet ab Episcopo confirmatum, non obligat nisi voventes. S. C. 19 nov. 1650 *in Hipporegien.* = Gardell. n. 1474.

8. *Festa* plura si occurrant eadem die, in his agendis vel reponendis, haec regula et ordo servari debet: ut primum locum obtineat Festum Ecclesiae particularis, secundum Ordinis vel Religionis, tertium Dioecesis, quartum Nationis, quintum Ecclesiae universalis. S.C. 23 iul. 1736 *in Einsildem*— Gardell. n. 3895.

9. *Festa* quae ex immemorabili consuetudine colebrantur, possunt continuari, si de Sanctis sint in Martyrologio Romano descriptis; sint minus, nequeunt. S. C. 7 Mai. 1746 *in Varsavien* — Gardell. n. 4032.

Appendix III.

Dichiarazione della Sacra Penitenzieria Apostolica sopra di alcuni dubbii insorti circa l' intelligenza della Bolla Pontificia emanata il dì 13 settembre 1821 contro le società secrete (1).

Beatissimo Padre,

L'Arcivescovo di Napoli con altri Vescovi del Regno implorano l'Oracolo della S. V. sopra le risposte che egli hanno creduto di dare, radunati in Congregazione con alcuni Teologi, ai seguenti dubbii eccitati in occasione della promulgazione della Bolla contro i Carbonari. Che ecc.

I. Dubbio. *Qual carattere il s. Padre in questa Costituzione ha formato della setta dei* Carbonari?—R. Attesi gli scellerati dogmi e precetti di una tal Società, e in particolare di dare *ad ognuno una gran licenza di formarsi la religione a capriccio*, è venuto a dichiararla per una Setta temeraria ed eretica.

II. *Da qual giorno comincia ad obbligare una tal Bolla?* — R. Essendo stata fissa al Laterano e al Vaticano nel dì 13 dello scorso settembre, da quel giorno obbliga, quanto al comune: pei particolari poi individui obbliga da quel giorno e da quell' ora che ne abbiano avuto una qualche cognizione.

III. *Se coloro i quali sono incorsi in questa censura possono godere il benefizio della Bolla della Crociata?*—R. Non possono affatto goderlo, perchè la facoltà della Crociata non si estende alla censura, che s' incorre pel delitto della Eresia.

IV. *Se i Carbonari antichi ma venuti alla Chiesa dopo la pubblicazione della presente Bolla, possano godere del Benefizio delle passate facoltà?* —R. La perseveranza nel male forma una nuova colpa, e vengono perciò compresi nella odierna Bolla.

V. *Se colui che* ficte accedit *a tutte le funzioni carbonarie per saperne le cabale e poi giovare agli altri, incorre in questa Scomunica?* — R. Siccome le parole della Bolla sono: *Ne quis sub quovi praetextu, aut quaesito colore audeat etc.*, perciò senza dubbio incorre.

VI. *Quale scienza vi bisogna per essere tenuto alla denunzia?* — R. Supposta la scienza oculare, per la scienza che poi nasce dall'udito, bisogna esaminare il carattere dell'accusatore, e riferire tal quale all'Ordinario.

VII. *Se il figlio debba dinunziare il padre, la sorella il fratello* et vicissim?—R. Stabilito una volta che sia una Setta eretica, il figlio è tenuto a dinunziare il padre ecc.; *et vicissim.* Il tutto però con gran prudenza e segretezza.

VIII. *Se un Giudice laico che per via di processura conoscesse un tal reo di Carboneria, sia tenuto a dinunziarlo alla Chiesa?*—R. Le parole della Bolla sono: *praecipimus omnibus sub eadem excommunicationis poena,..denuntiare... eos omnes, quos noverint huic societati nomen dedisse*; dunque nel caso il Giudice laico è obbligato a dinunziarlo.

IX. *Se debbano denunziare quelli de' quali consta l'emenda, e che siensi confessati?*— R. Gli eretici, sebbene emendati, sono tenuti alla denunzia passiva per riparare almeno alle funeste conseguenze.

(1) Quae declaratio sic legitur in libro cui titulus: *Enciclopedia Ecclesiastica, Opera periodica Theologia Moralis.* Tom. II. *compilata dal P. G. Ventura Teatino*, Napoli 1841, Tom. 2. p. 483.

Reverendiss. in Christo Patri S. R. E. Cardinali Archiep. Neapolitano salutem et sinceram in Domino charitatem.

Sacra poenitentiaria, jubente ss. Domino Nostro Pio divina providentia Papa VII, diu multumque deliberavit de quaestionibus Neapoli exortis, cum promulgata est constitutio *Ecclesiam a Jesu Christo* adversus Carbonarios: deque responsionibus, quas iis adbibendas existimarunt Reverendissimus in Christo Pater S. R. E. Cardinalis Aloysius Ruffo Archiepiscopus Neapolitanus, aliique Episcopi, et docti Ecclesiastici viri ab Eo in consilium acciti, atque ita rescribendum censuit — Commendat quidem Sacra Poenitentiaria, et vehementer quidem praeclaram amplissimi Cardinalis, et ceterorum Antistitum, et Ecclesiasticorum hominum pietatem, qui more majorum in re dubia ad caput, idest ad b. Petri Sedem retulerunt, atque praestantissimo hoc facto veteris in Sedem Apostolicam observantiae exempla intueri sibi visa est.

Deinde de singulis quaestionibus atque responsionibus, quae iisdem adhibitae sunt, ita judicat.

Ad. I. Nihil impedire, quominus existimetur, Sectam Carbonariam declaratam fuisse temerariam, et haereticam a ss. Domino Nostro, qui tamen ab iis appellationibus abstinuit; sed inde non sequi omnes, qui sectae illi nomen dant esse haereticos. Nam cum iis praesertim, qui in primo gradu *degli apprendisti* versantur Sectae errores callide occultentur, evenit fortasse non raro, ut ii nullam haeresim profiteantur.

Ad II. Per Constitutionis promulgationem, quae idibus septembris Romae evenit, eam adeptam esse Legis dignitatem, et vim obligandi. Ut vero singuli ea obligentur, necessariam esse ejusdem notitiam, quae qualis esse debeat, poterit ex iis intelligi, qua Theologi et Canonistae docti ac probati disserunt.

Ad III. Posse Carbonarios, si nullam haeresim exterius professi sunt, vi Bullae Cruciatae ab excommunicatione absolvi, quae in eos in const. *Ecclesiam a Jesu Chr.* lata est.

Ad IV. Si post Constitutionis publicationem, et acquisitam illius notitiam, quae satis est obligationi inducendae, veteres Carbonarii in secta perseverarunt aut aliquo ex iis criminibus se inquinaverunt, quae § *Quocirca* commemorantur, excommunicationem in Const. latam incurrisse, a qua absolvi nequeunt ex facultatibus, quae antea Episcopis ad Carbonarios absolvendos a s. Poenitentiaria concessae fuerant.

Ad V. Rectissimam esse consilii Neapolitani responsionem, et eum qui ficte ad conventus Carbonarios accedit, et eorum caeremoniis interest, excommunicationem incurrere.

Ad VI. Obligationem in Constitutione impositam de Carbonariis denunciandis eadem ratione esse interpretandam, qua leges Ecclesiasticae, quibus haereticorum denunciatio praecipitur; quoniam utramque denunciationem publicum Ecclesiae bonum postulat. Itaque cogi ad Carbonarios denuntiandos non modo eum qui ex propria scientia, vel eorundem Carbonariorum confessione non sacramentali noverit, eos ad Sectam illam pertinere; sed etiam eum qui id a relatoribus fide dignis acceperit.

Ad VII. Ex eadem, quae in responsione superiore indicata est, ratione, cum de Carbonariis agitur, a filia patrem, a sorore fratrem germanum, et vicissim debere denunciari.

Ad VIII. Judicem laicum teneri ad denunciandum Episcopo hominem, quem ex actis quaestionis a se habitae cognoverit Carbonarium esse.

Ad IX. Etsi fortasse non omnes Carbonarii pro haereticis haberi possint, omnes tamen, etiamsi resipuerint, denunciari debere ex ea ratione, quae superius in responsione ad VI indicata est.

Datum Romae in Sacra Poenitentiaria die 8 novembris 1821.

J. B. Bussi S. P. Regens.

Loco † Sigilli.

J. Pio S. Poenitentiariae Secretarius.

Appendix IV.

Compendio delle regole generali intorno ai libri proibiti pubblicate per ordine del Concilio di Trento colle seguenti Pontificie Dichiarazioni (1).

1. Tutti i libri, che avanti l'anno 1515 furono condannati dai sommi Pontefici, o dai Concilii Ecumenici, ancorchè non siano registrati nell' Indice debbonsi riguardare come già proibiti.

2. I libri degli eresiarchi, i quali dopo il

(1) Ita in Synodo Novariensi pag. 278: hanc Ecclesiasticos, praesertim Parochos, Confessarios et Magistratus, prae oculis habere opportunum ac bodie pene necessarium est.

detto anno inventarono o rinnovarono le diverse eresie, o furono capi e guide di eretici, qualunque ne sia il titolo ed argomento, sono essi del tutto proibiti; come pure i libri di eretici che trattano *ex professo di mater e spettanti* alla religione — Quelli poi che di tale materia non trattano, saranno permessi previo l'esame e l'approvazione di quelli a' quali ciò spetta. Ed in simile guisa dicasi, avute le suddette approvazioni, di quelli ancora di dottrina cattolica, i cui autori fossero poscia caduti nell'eresia; o che dopo la loro caduta tornarono al grembo della Chiesa.

3. Sono permesse le versioni di scrittori Ecclesiastici pubblicate in passato da autori condannati, purchè niente contengano contro la sana dottrina = Quelle poi del nuovo Testamento fatte dagli autori notati nella prima Classe dell'Indice sono assolutamente vietate = Riguardo alle versioni dell'antico Testamento ed alla Bibbia del *Vatablo*, spetta a' vescovi il permetterne la lezione a dotte e pie persone, le quali ne usino non come di sacro testo, ma per semplice interpretazione del medesimo. Dalla Bibbia di *Isidoro Clario Bresciano* si tolgano il prologo ed i Prolegomeni.

4. Quanto alle traduzioni della Bibbia in lingua volgare in virtù della dichiarazione fatta da Papa Clemente VIII, e dal Decreto della s. Congregazione dell'Indice 13 giugno 1757, non sono permesse se non quelle che dalla Sede Apostolica sono approvate, o pubblicate coll'Oracolo della medesima.

5. Quanto ai libri di collezioni fatti da autori eretici, come *lessici*, *concordanze*, *apoftegmi*, se mai vi fossero cose da essi aggiunte, non si reputino permessi senza che dai Vescovi nelle prescritte forme siano stati approvati.

6. I libri di controversia tra gli eretici ed i cattolici scritti in lingua volgare non sono permessi, quando non abbiano le debite approvazioni. Quei libri che in qualunque regno o provincia fossero stati proibiti per esservi cose non espedienti a leggersi da tutti, quando i loro autori siano cattolici, potranno essere permessi dappoichè saranno stati emendati.

7. I libri che trattano *ex professo* di cose lascive ed oscene sono affatto vietati. Sono permessi gli antichi scritti da autori del paganesimo in riflesso dell'eleganza e proprietà della lingua: non dovranno però leggersi da' fanciulli.

8. Tutti i libri che trattano di astrologia giudiziaria o di indovinazione di cose future contingenti, o dipendenti dall'umano libero arbitrio o di altre superstizioni sono affatto condannati. Si permettono quelle naturali osservazioni e giudizii che hanno per oggetto di giovare alla medicina, agricoltura e navigazione. Su questa regola per ordine di Clemente VIII si facciano le seguenti osservazioni: — 1 si ammoniscano i fedeli che contro coloro i quali leggono o ritengono libri di astrologia giudiziaria ed altri, dei quali si parla nella detta regola, si può procedere dai Vescovi in virtù di una Bolla di Sisto V; — 2 il *Talmud* degli Ebrei colle glosse, interpretazioni e note, ancorchè impresso senza questo nome e con quelle condizioni che prescrisse Pio IV, sia onninamente proibito. E con esso il sono pure tutti i libri cabalistici de' medesimi, e le altre loro irreligiose produzioni; — 3 il libro detto *Magazor* degli Ebrei sia tollerato soltanto nella lingua ebraica; e le versioni di esso in qualunque siasi altra lingua sieno proibite.

9. Nello stampare qualsivogliasi libro, o scritto si osservino le ordinazioni del Concilio Lateranense sotto il Pontefice Leone X, sess. X — Quelli che si pubblicassero senza l'approvazione de' superiori Ecclesiastici cui spetta secondo il luogo della stampa, soggiaceranno alle pene portate nel detto decreto — Gli stampatori e venditori di libri dovranno essere soggetti alle leggi prescritte.

Avverte poi il lodato Pontefice Clemente VIII nella sua Istruzione su tale materia aggiunta per suo ordine alle regole suddette, che tutti quei libri, i quali sono stati proibiti in una qualche lingua, si debbano riguardare come proibiti egualmente in qualunque altra lingua vengano poscia translatati.

Quanto a' libri proibiti colla clausula *donec corrigantur*, oppure *donec expurgentur*, è da avvertirsi, siccome nota il R. P. Alessandro Angelico Bardani Segretario della S. C. dell'Indice, che non si può fare simile correzione o spurgamento di privato giudizio, ma si deve aspettare dall'autorità della stessa Sacra Congregazione.

10. Finalmente intorno alle censure che immediatamente s'incorrono da coloro che leggono o ritengono o vendono libri proibiti, vuolsi considerare per avviso dello stesso P. Bardani, che non solo sotto pena di scomunica riservata alla santa Sede quelli comprendonsi (1), che trattano *ex professo* di

(1) Id intellige de libris ab haereticis compositis. Vid. R. P. De-Gola S. Conc. Indicis Secretarius, *In praefat. ad novissimam editionem* Indicis libror. prohibitorum.

religione, od insegnano eresie, od ingeriscono sospetto di insinuare falsi dommi, siccome le Costituzioni di più Pontefici dichiarano, massimamente di Pio IV *Dominici Gregis*, Gregorio XV *Apostolatus officium*, di Alessandro VII *Speculatores*; ma anche sotto la stessa pena restano divietati simili libri, che dopo le Apostoliche Costituzioni mentovate sono indicati nei Brevi, o nelle Bolle dei Successori Pontefici.

(Cum voto Excell. Novariens. Episcopi).

DECRETA

De libris prohibitis nec in Indice nominatim expressis (1).

Quum non omnes libri, qui vi Constitutionum Apostolicarum, aut Decretorum Congregationum S. Officii, et Indicis prohibiti sunt, singillatim describi in Indice propter eorum ingentem numerum possint; necessarium visum est, hujusmodi libros ad certa quaedam capita revocare, ac per materias, de quibus agunt, eorum veluti Indicem conficere, ut, si quod circa librum aliquem in Indice non descriptum, aut in Regulis eiusdem Indicis non comprehensum, exoritur dubium, intelligi possit, utrum inter prohibitos sit computandus.

§ I.—*Libri ab Haereticis scripti, vel editi, aut ad eos, sive ad Infideles pertinentes prohibiti.*

1. Agenda, seu Formulae precum, aut Officia eorumdem.

2. Apologiae omnes, quibus eorum errores vindicantur; sive explicantur, et confirmantur.

3. Biblia sacra eorum opera impressa, vel eorumdem Annotationibus, Argumentis, Summariis, et Indicibus aucta.

4. Biblia sacra, vel eorum partes ab iisdem metrice conscriptae.

5. Calendaria, Martyrologia, ac Necrologia eorumdem.

6. Carmina, Narrationes, Orationes, Imagines, libri, in quibus eorum fides; ac religio commendatur.

7. Catecheses et Catechismi omnes, quacumque Inscriptione praeferant sive librorum Abecedariorum, sive Explicationum Symboli Apostolici, Praeceptorum Decalogi, sive Instructionum, ac Institutionum Religionis Christianae, Locorum Communium, etc.

8. Colloquia, Conferentiae, Disputationes, Synodi, Acta Synodalia de fide, et fidei dogmatibus ab eisdem edita, et in quibus explicationes quaecumque eorum errorum continentur.

9. Confessiones, Articuli, sive Formulae fidei eorumdem.

10. Dictionaria autem, Vocabularia, Lexica, Glossaria, Thesauri, et similes libri ab iisdem scripti, sive editi, ut Henrici, et Caroli Stephani, Ioannis Scapulae, Joannis Jacobi Hofmanni etc., non permittuntur, nisi deletis iis, quae habent contra Religionem Catholicam.

11. Instructionem, et Ritum sectae Mahometanae libri omnes.

§. II. — *Libri certorum argumentorum prohibiti.*

1. De materia Auxiliorum Divinorum libri, vel compositiones ex professo, vel incidenter, aut praetextu commentandi s. Thomam, vel quemlibet alium Doctorem, aut alia quavis occasione tractantes, impressi nulla obtenta licentia a Congregatione S. Officii.

2. De Beatae Mariae Virginis Conceptione libri omnes, Conciones, Disputationes, Tractatus impressi post annum 1617 in quibus asseritur, B. Virginem Mariam cum originali peccato conceptam esse; vel in quibus affirmatur, opinantes, B. Virginem fuisse in originali peccato conceptam, esse haereticos, vel impios, vel peccare mortaliter.

3. Declarationes, Decisiones, Interpretationes Congregationis Concilii Tridentini, earumque Collectiones tam impressae, quam imprimendae, ementito ipsius Congregationis nomine.

4. De controversia exorta inter Episcopum Chalcedonensem, et Regulares Angliae libri omnes, et singuli tractatus impressi, sive manuscripti, et omnia alia, quae spectant directe ad praedictam controversiam. Per hoc autem Decretum nihil intendit sacra Congregatio statuere de meritis causae, vel ulli auctori, aut operi ignominiam aliquam, vel notam malae doctrinae inferre.

5. De doctrina libri Cornelii Iansenii Episcopi Iprensis, qui inscribitur *Augustinus*, libri omnes, et libelli, aut epistolae tam impressae, quam manuscriptae, seu in posterum edendae, et publicandae, in quibus

(1) Sic legere est in ipso *Indice librorum prohibitorum*.

illa eo modo damnata, quo eam damnavit Alexander VII, vel ut est in V. Propositionibus damnata, propugnatur, vel quomodolibet approbatur, aut defenditur.

6. De constitutione *Unigenitus* Clementis XI libri, aliaque scripta, in quibus illa subdole eluditur, temere carpitur, aut contemnitur, et impugnatur.

Item Libri, sive libelli vel scripti, vel typis editi, aut edendi in defensionem Libri inscriptii *Le nouveau Testament en Francois avec des Réflexions morales sur chaque verset*. aut alio titulo: *Abrégé de la Morale de l'Évangile* etc.

Item Actus, sive Instrumenta Appellationum quaecumque a Constitutione *Unigenitus* ad Concilium generale; nec non Indicia Theologorum, aut Facultatum Theologicarum, sive Academiarum, earumque Deliberationes, Consultationes, Acta, Decreta; quorumcumque etiam aliorum Mandata, Ordinationes, Arresta, Epistolae; Interpretationes etiam, et Declarationes, ac scripta quaelibet, quibus explicationis, aut alio quovis praetextu aliquid dicitur, vel scribitur, quo dictae Constitutionis robur, atque auctoritas, et obligatio minui, aut infringi possit.

7. De Duellis agentes libri, litterae, libelli, scripta, In quibus eadem duella defenduntur, suadentur, docentur. Si qui vero huiusmodi libri ad controversias sedandas, pacesque componendas utiles esse possunt, expurgati, et approbati permittuntur.

8. De Ioannis Calà asserti Anachoretae praetensa sanctitate, miraculis, vaticiniis, visionibus, aliisque huiusmodi signis libri, codices, et folia quaecumque sive manuscripta, sive impressa.

Item Omnia et singula transumpta, seu copiae tam impressae, quam manuscriptae Decreti a Vicario Generali Cassanensi emanati, per quod idem Vicarius ausus fuit definitive pronunciare, eumdem Joannem fuisse in quasi possessione cultus, atque ideo in eo manutenendum.

9. Libri omnes immunitatem Bonorum Ecclesiasticorum impugnantes.

10. De Laminis plumbeis Arabico sermone, et antiquis characteribus conscriptis, ac in cavernis montis Illipulitani, dicti Sacri, prope Granatam repertis, et de Scripturis in turri Torpiana ejusdem civitalis inventis, libri omnes, Tractatus, Responsa, Consulta, Commentarii, Glossae, Additamenta, Adnolationes, et quaecumque alia sive manuscripta, sive typis impressa. Alii vero libri, sive tractatus, qui ad alia argumenta spectant, obiter vero de his Laminis, vel de earum doctrina tractant, permittuntur, expunctis locis, quae de his laminis agunt.

11. De SS. Apostolis Petro, et Paulo libri omnes tam impressi, quam manuscripti, in quibus asseritur, et defenditur, quod S. Petrus et S. Paulus sunt duo Ecclesiae Principes, qui unicum efficiunt: vel sunt duo Ecclesiae Catholicae Coriphei, ac supremi Duces summa inter se unitate conjuncti: vel sunt geminus universalis Ecclesiae vertex, qui in unum divinissime coaluerunt: vel sunt duo Ecclesiae summi Pastores, ac Praesides, qui unicum caput constituunt; atque ita explicantur; ut ponatur omnimoda aequalitas inter S. Petrum, et S. Paulum sine subordinatione S. Pauli ad S. Petrum in potestate suprema universalis Ecclesiae.

12. De vera, et non interrupta successione filiorum S. Francisci, et de vera forma Caputii ejusdem libri omnes impressi, et qui inconsulta sacra Congregatione imprimentur, tractantes hanc eamdem controversiam.

13. Pasquilli omnes ex verbis sacrae Scripturae confecti.

Item Pasquilli omnes etiam manuscripti, omnesque conscriptiones, in quibus Deo, aut Sanctis, aut Sacramentis, aut Catholicae Ecclesiae et eius cultui, aut Apostolicae Sedi quomodocumque detrahitur.

14. Libri omnes agentes, ut vulgo dicitur, *delle venture, e delle sorti.*

§. III. — *Imagines, et Indulgentiae prohibitae.*

1. Imagines cum laureolis, aut radiis, sive splendoribus, eorum, qui neque canonizationis neque beatificationis honore insigniti sunt a Sede Apostolica.

2. Imagines Domini Nostri Jesu Christi, et Deiparae Virginis Mariae, ac Angelorum, Evangelistarum, aliorumque Sanctorum, et Sanctarum quarumcumque sculptae, aut pictae cum alio habitu, et forma, quam in Catholica, et Apostolica Ecclesia ab antiquo tempore consuevit, vel etiam cum habitu peculiari alicujus Ordinis Regularis.

3. Imagines, Numismata insculpta pro Confraternitatibus Mancipiorum Matris Dei, italice *Schiavi della Madre di Dio*, sodales catenatos exprimentia.

Idem Libelli, in quibus eisdem Confraternitatibus regulae praescribuntur. Confraternitates autem, quae catenulas distribuunt confratribus et consororibus, brachiis, et collo circumponendas, atque gestandas, ut eo signo Beatissimae Virgini emancipatos se esse profiteantur, et quarum institutum in eo mancipatu praecipue versatur, damnantur, et extinguuntur. Societa-

tibus vero, quae ritum aliquem, aut quodcumque aliud ad mancipatum ejusmodi pertinens adhibent, praecipitur, ut id statim reiiciant.

4. Imagines, catenulae, folia, libelli pro usu Confraternitatum sub invocatione SS. Sacramenti, B. Mariae Virginis Immaculatae, et S. Joseph sub titulo *Gregis Boni Pastoris* erectarum, et in quibus repraesentantur homines penduli a Christo, a sacra Pyxide, a B. Virgine, a S. Josepho, et a quovis alio Sancto.

5. Imagines, ubi repraesentatur puer Jesus in sublime elatus, et sub ipso tres Ecclesiae Doctores, et in locum aliorum trium (qui repraesentantur in Imaginibus ejusdem formae jam pridem impressis) substituti sunt tres Praesbyteri Regulares cum his versibus: *Jesu Doctorum intima, qui nubes ignorantiae pellis virore gratiae etc.*

6. Imagines sive depictae, sive sculptae, sive impressae Ioannem Calà quocumque sanctitatis, vel beatitudinis signo repraesentantes.

7. Imagines, ubi repraesentatur B. Virgo cum Filio in medio duorum Sanctorum Societatis Iesu, quorum uni tradit librum, alii Rosarium cum hac inscriptione: *Deipara Virgo cum Filio inspirat, commendatque Societati Jesu institutionem Sodalitatum, et Officii, Rosariique usum.*

8. Inscriptiones omnes Imaginum SS. Francisci, et Antonii de Padua, in quibus dicitur, formam habitus, qua depicti sunt, esse eamdem, qua ipsi usi fuerunt: vel in quibus asseritur, in hoc vel in illo ordine S. Francisci esse veram, legitimam, et non interruptam eiusdem S. Patris in filios successionem.

9. Indulgentiae omnes concessae coronis, granis seu calculis, crucibus, et imaginibus sacris ante Decretum Clementis VIII, anno 1597, editum de *forma Indulgentiarum.*

Item Indulgentiae omnes concessae quibuscumque Regularium Ordinibus, Confraternitatibus saecularibus, Capitulis, Collegiis, aut eorum Superioribus, ante Constitutionem eiusdem Clementis VIII, *Quaecumque* 7 decem. 1604, et Pauli V *Romanus Pontifex*, d. 13 maii 1606, et *Quas salubriter* d. 23 novemb. 1610, revocatae sunt, atque apocryphae, nisi ab iisdem summis Pontificibus, aut eorum Successoribus renovatae, ac confirmatae fuerint.

10. Indulgentiae concessae coronis S. Birgittae ab Alexandro VI, declarantur apocryphae, et nullius roboris, ac momenti: sine praeiudicio tamen Indulgentiarum a Leone X dictis coronis concessarum VI id. iul. 1515.

11. Indulgentiae concessae crucibus S. Turibinii ab Urbano VIII, tamquam falsae habendae sunt.

12. Indulgentiarum libri omnes, Diaria, Summaria, libelli, folia etc., in quibus earum concessiones continentur, non edantur absque licentia S. Congregationis indulgentiarum.

§ IV. — *Quaedam ad Ritus Sacros spectantia, quae prohibita sunt*

1. Benedictiones omnes Ecclesiasticae, nisi approbatae fuerint a sacra Rituum Congregatione.

2. Exorcismorum formulae diversae ab iis, quae praescribuntur in Regulis Ritualis Romani, et earundem usus, absque praevio examine coram Ordinario.

3. Litaniae omnes, praeter antiquissimas et communes, quae in Breviariis, Missalibus, Pontificalibus, ac Ritualibus continentur, et praeter Litanias de B. Virgine, quae in sacra aede Lauretana decantari solent.

4. Missalis Romani omnia exemplaria alterata post edictum Pii V, praesertim quae *Venetiis* apud *Junctas, Sessas, Misserinum,* et *ad signum Syrenae*, atque *Europae*, et quoscumque alios, impressa sunt ab anno 1596.

5. Officia B. Mariae Virginis, vel Sanctorum aut Sanctarum, aliaque hujusmodi absque approbatione Sac. Rituum Congregationis edita, vel edenda.

6. De Ritibus Sinicis, eorumque controversiis, aut illorum occasione exortis, libri, libelli, relationes, theses, folia, et scripta quaecumque post diem 1ᵐ octobris 1710 edita, in quibus ex professo, vel incidenter, quomodolibet de iis tractetur, sine expressa, et speciali licentia Romani Pontificis in Congregatione sanctae et universalis Inquisitionis obtinenda.

7. Rituali Romano additiones omnes factae, aut faciendae post reformationem Pauli V, sine approbatione Sac. Congregationis Rituum.

8. Rosaria quaecumque de novo inventa, aut invenienda, sine opportuna S. Sedis facultate, quibus authenticum Rosarium Deo, et B. Mariae Virgini sacrum antiquaretur.

Fine del secondo Volume.

INDEX TOMI SECUNDI

TRACTATUS QUINTUS

TRACTATUS SEXTUS

— Contractus onerosi —

BIBLIOTECA NAZ.
Vittorio Emanuele

